MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

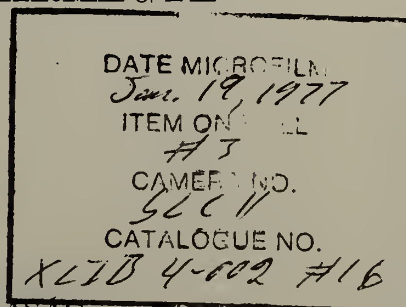
DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL S SZÖVEGKÉPPEL

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE

I.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE

I.

Z ORSZÁGOS MONOGRAFIA SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT ÉS PEST-PILIS-SOLT-KISKUN-VÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TARSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

92 OLDAL MŰMELLÉKLET, 320 KÉPPEL, EZEK KÖZÖTT EGY TÉRKÉP.
12 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA ÉS TÖBB SZÖVEGKÉP.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

Mindkét kötet munkatársainak és revizorainak névsorát a második kötet közli.

ELŐSZÓ.

Hazánk ezeréves fönnállása megünneplésének egyik emléke a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye egyetemes leírását magában foglaló mű is, mint egyik része Magyarország egyetemes leírásának, a mely az 1896-ik évben, — vármegyék és városok szerint szerkesztve, — megkezdetett.

A honalapításnak ezer évvel ezelőtt fegyverrel megkezdett, fegyverrel föntartott, munkával gyarapított művét, korunkban a közművelődés eszközeivel kell befejeznünk.

Magyar nemzeti közművelődéssel, annak terjesztésével, egyetemessé tételével kell folytatnunk a második évezredben a honalapítás nagy művét és egységessé tennünk, — a közművelődés segítségével, — a hazaszeretet érzésében az ország lakosait.

Minél jobban ösmerjük hazánkat, annál szorosabb kötelékek csatolnak hozzá. Ámde a haza fogalma nemcsak az ország területét jelenti, sőt maga e szó „ország“ is, a régibb idők használata szerint, nemcsak területet, de az azt uraló nemzetet jelentette, valamint a „haza“ is az országló nemzet közönsége.

Vármegye alatt sem értjük egyedül az ország meghatározott területét. A vármegye, igenis, jelenti az ország egy bizonyos meghatározott területét, de jelent intézményt is, és pedig egyik legősibb intézményünket. A vármegye, mint intézmény, egykorú a magyar királysággal. A hagyomány Szent Istvánnak tulajdonítja az ország területének vármegyékre való fölosztását. Mint minden régi intézmény, természetesen ez is átalakul. Eredetileg az államot szervező királyságnak honvédelmi és kormányzási intézménye, később e mellett a nemzet fegyveres erejét alkotó részének, a nemességnek intézménye, a melynek útján az, a hon védelmében, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban és a törvényhozásban részt vesz.

Alkotmányunk egyik legfontosabb intézményévé válik a vármegye. Ennek keretébe illeszkedik a társadalom, ehhez idomul, ebben a körben folyik majdnem kizárólag a közélet.

Semmi sem bizonyítja jobban az intézménynek életrevalóságát és erejét, mint az, hogy egyes vármegyéknek, mint intézményeknek élete és működése még akkor sem szűnik meg, mikor a vármegye területe, a hódító török uralma alatt áll. Mikor például Pest és Heves vármegyék török uralom alatt állottak, három vármegye, úgymint Pest, Heves és Nógrád, ez utóbbinak a területén, Fülek várában tartja székhelyét, levéltárát és — úgy a hogy lehet, — közgyűléseit. És, hogy a vármegyének, mint intézménynek e régi életrevalóságából még most

is fönmaradt valami, ennek, — természetesen a megváltozott viszonyokhoz mérten — még a legújabb időkben is, az 1905—6. években némi nyomát és emlékét lehetne fölidézni, t. i., hogy midőn a vármegye székházán szünetelt a szabályos, törvényes önkormányzat, a vármegye tudott magának oly szervet alkotni, a mely a jogfolytonosság föntartásának komoly kísérletéül szolgálhatott. És talán az 1905—6. évek eseményeinek emléke szolgált okul arra a megtisztelő fölszólításra, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének ezt az egyetemes leírását — irodalmi téren való járatlanságom ellenére — néhány szóval bevezessem.

* * *

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye földrajzi, természetrajzi, gazdasági és néprajzi viszonyainak leírása, előleges, röviden összefoglaló, tájékoztató bevezetésre alig szorul. Miként a név is mutatja, négy önálló közigazgatási területnek egyesítéséből alakult a mai Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. A vármegye dunántúli részét magában foglaló régi Pilis-megyéből, a dunáninneni éjszakkeleti részét magában foglaló Pest-, a dunamenti Solt-megyéből és a Kiskun kerületből. A török háborúk alatt elnéptelenedett három vármegye területét egyesítette először a törvényhozás és utóbb a beékelt Kiskun területet is hozzácsatolta.

A vármegye határai részben természetes határok. Nyugat felől a Duna, kelet felől a Tisza, éjszak felől a nógrádi hegyes és dombos vidék és csak éjszak-kelet és délfelé nincsenek ily természetes határai. A vármegye legnagyobb része sík és a Nagy-Magyar-Alföldhöz tartozik. Sok a homokos vidék, a mely a külterjes állattenyésztés idején legelőül szolgált. Mint szántóföld nem volt nagy értékű. A legújabb időben, mint szőllőmívelésre alkalmas föld, értékében tetemesen gyarapodott.

Vármegyénk, körülbelül hazánk közepén terülvén el, önként annak a területe vált az országló fejedelmek székhelyévé. A hagyomány a vármegye területére helyezi már Attila székhelyét és habár a fürkésző és bíráló történetírás mindig nagyon is kétkedve fogadja a hagyományt, azt kétségtelennek tekinthetjük, hogy a honalapító Árpádnak, saját nemzetsége számára elfoglalt területet, vármegyénk határában kell keresnünk. A Csepel-sziget volt ménesének járása és a kizárólag lovashadak vezérének tanyája nem lehetett messze harczi paripáit szolgáltató ménesétől.

A Zoltán és Zsolt neveket azonosítani szokták. E szerint az Árpád nemzetségéből származó fejedelem nevétől, vagy a róla elnevezett lakóhelyétől vagy várától nyerte a nevét mai vármegyénknek hajdan önálló egyik alkotó része.

A középkorban, különösen annak elején, — a mai értelemben véve — nincs mindig állandóan egy helyhez kötve az ország kormánya. Nem csoda, ha a nemzeti királyság korszakának elején, az országnak különösen kedvező alakulatú dunántúli részében, Esztergomban és Székesfehérvárott székelnek többnyire a királyok; de miként nagyobb városok és közigazgatási középpontok keletkezésére a földrajzi fekvés majdnem döntő befolyású, csakhamar Visegrád és Buda lesz a királyok

székhelyévé és ez utóbbi az ország fővárosává. Midőn Magyarország hatalma fejlődésének tetőpontján áll, Hunyadi Mátyás idejében, székhelye : Buda, nemcsak az ország fővárosa, de a tudomány és művészet is talál már benne hajlékot.

Vármegyénk területén, Rákos mezején tartják azokat a híres országgyűléseket, a melyeknek helye, az egykorú német krónikákba és okíratokba olyaténképen származik át, hogy a „Rákos" szó az országgyűléssel egyértelműnek vétetik. És habár a mohácsi síkon dől el szegény hazánk sorsa, a mohácsi vésznek, mint nemzeti szerencsétlenségnek következményei, egész nagyságukban tulajdonképen csak akkor válnak érezhetőkké, midőn János Zsigmond kiskorúságának ürügye és a nemzeti királyság eszméjét képviselőknek gyöngesége és sajnos gyámoltalansága miatt, a török elfoglalja Buda várát és ezzel török hódoltság alá kerül vármegyénk is.

A vármegyének, mint intézménynek életrevalóságát és államfönntartó jellegét semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még török uralom alatt sem szünik meg teljesen és fönntartja, — a mennyire lehet, — a kapcsolatot az országnak a török uralomtól mentes részével. Miként már említettem, a török uralom alá került Pest vármegye áthelyezi székhelyét Nógrád vármegyébe, Fülek várába. De nagy szívósságot, ügyességet és életrevalóságot tanúsítanak a török uralom alá került vármegyének nagyobb, alföldi községei (városai), pl. Kecskemét, Nagykőrös, a melyekben az idegen uralom alatt igen tágkörű önkormányzat honos. A falvak egy része kétfelé adózik: török részre és magyar részre.

A XVII. században a török uralom alatt álló vármegye, az erdélyi fejedelmeknek, az ev. vallás szabad gyakorlatáért és az ország alkotmányáért, a korlátlan uralomra törekvő osztrák ház ellen folytatott küzdelmeiben nagyobb jelentőségű részt nem vehet. De vármegyénk területén adják át, a török szultán megbízásából, Bocskay fejedelemnek a koronát.

A II. Rákóczi Ferencz vezérlete alatt megindult nemzeti küzdelemben részt vesz a vármegye alispánja, Sőtér Ferencz, a kire a vezérlő fejedelem egyik ezredének parancsnokságát bízza.

A folytonos háborúk alatt, Buda visszafoglalásával a török uralom alól fölszabadult vármegye népessége igen megfogyott. A pusztán maradt jószágokat a kincstár veszi birtokába. És megindul a jószágszerzés a neoaquistica commissio előtt. Megindul a telepítés is. Miként a török hatalom előrenyomulásával az ország déli részeiből a nemesség egy része a végvárakba, avagy az éjszaki vármegyékbe menekül, a török uralom megszüntével az éjszaki vármegyék nemessége igyekszik ismét jószágot szerezni a termékeny Alföldön. Nagy kiterjedésű puszta területek megszerzésével, nagy vagyonok keletkezésének vetik meg az alapját. A nagy kiterjedésű birtokok azonban kezdetben keveset jövedelmeznek. Hihetetlenül csekély az a jövedelem, a mit 1730—40 körül a Pest vármegye alföldi részén fekvő 4000—5000 holdas puszta nyújtott. De a XVIII. században folytonos a közgazdasági fejlődés ; a vagyonosodás kétségtelen. Az újonnan keletkezett nagy vagyonok birtokosai fölhasználják annak előnyeit. Mária Terézia kedvelt híve, Grassalkovich Antal egyike azoknak, a kikre, mint példára, reá lehet mutatni. Nagy kiterjedésű birtokokat szerez Pest vármegyében.

Gödöllőn nagyszerű kastélyt épít. De a vagyonossabb köznemesség is szebb és jelentékenyebb épületeket emel. Ebben a korban épülnek az acsai kastély, Ráday: péczeli, Podmaniczky: aszódi, Beleznay: pilisi kastélyai, a melyek díszes épületek. Migazzi váczi püspök székvárosát rendezi és díszíti. E mellett a vármegye nemessége teljesíti honvédelmi kötelezettségét, részt vesz a Mária Terézia trónjának védelmére elrendelt fölkelésben, sőt egy külön gyalogezredet is szervez (a Mária Terézia nevét viselő mai 32-ik számú ezredet).

De megindul a telepítés is. Igen nagy és nem eléggé méltányolt munka az, a fejlettebb közgazdaság és közművelődés érdekében, a melyet a XVII. század végén és a XVIII. században, hivatalos támogatás nélkül, a földesurak kifejtenek, midőn birtokaikra földmívelő jobbágyokat telepítenek. Igaz, hogy ezzel saját jövedelmeiket is gyarapítják. De ha hosszabb korszakot foglalunk össze, kétségtelen, hogy az járt jobban, a kinek őse 1750 körül nem telepített pusztájára községet, a melynek lakosai 1848-ban, jelentéktelen kárpótlás mellett, tulajdonosai lettek annak a földnek, a mely, ha puszta marad, ma kétségen kívül sokkal értékesebb tulajdona lenne volt földesurának, mint a csekély úrbéri megváltás. Ennek következtében azok, a kik puszta birtokaikra falvakat telepítettek, inkább a közügynek tettek szolgálatot, mintsem családjuk vagyoni érdekeinek; mert, ha a nemzetnek, mint egésznek fejlődését tekintjük, nem vonható kétségbe a falvak telepítésének nagy közgazdasági és közművelődési jelentősége.

Az 1809. évi nemesi fölkelésben, a melynél különben kitünt, hogy a kormány által fejleszteni elmulasztott intézmény az új kor hadviselési föladatainak meg nem felelhet, Pest vármegye fölkelő serege derekasan helyt állott.

A XIX. század első negyedével szoktuk hazánk történetének újabb korszakát kezdeni. A hosszú harczok alatt meggyöngült, elfáradt nemzet igyekszik gyorsan pótolni a mulasztásokat és elérni a nyugateurópai népek fejlődését. Széchenyi István kora ez; tevékenysége országos, de e mellett jelentékeny részt vesz Pest vármegye közéletében is.

A vármegyék nem érik be azzal, hogy a törvénykezési és közigazgatási ügyeket intézzék el és utasítások adásával befolyjanak a törvényhozás munkálataiba. Fölkarolnak minden közügyet. Különösen Pest vármegye a közgazdasági és közművelődési tárgyakkal is foglalkozik. Fáy András kezdeményezésére, Pest vármegye támogatásával alakul a „Pesti hazai első takarékpénztár“. A „Nemzeti szinház“ ügyét is vármegyénk karolja föl. Részt vesz a közjótékonyság, a közgazdasági tevékenység, a közművelődés munkájában, sőt a művészet támogatásában is. A nemzeti föllendülés korában a vármegye szülöttei közül minden téren többen emelkednek föl a legkiválóbbak közé. Katona József e vármegye szülötte s vármegyénkben született és itt töltötte ifjúságát Petőfi Sándor is; a pest-vármegyei Alföld és a Kiskunság tette őt az Alföld költőjévé, az Alföld szabad térségei, a szabadság költőjévé.

A XIX. század harmadik és negyedik évtizedeiben országos jelentőségre emelkedik Pest vármegye. Középponti fekvésénél fogva, és mert székhelye az országnak is a fővárosa, az ország legkiválóbb emberei Pest vármegye közelétében tevékeny részt vesznek; Pest az ország irányító, vezető vármegyéje.

De ugyanebben a korszakban, midőn a vármegyék figyelme úgyszólván minden közügyre kiterjed, vannak, a kik a nemzet erejét és fejlődését, nagyobb központosítással, még hathatósabban vélik fokozhatónak, mintsem a törvényhatóságok, kevésbbé egyöntetű, sőt néha szétágazó tevékenységével. Mivel a vármegye a nemesség intézménye és a XIX. század közgazdasági és társadalmi szervezete már-már áttörni készül a középkori közgazdasági és társadalmi szervezetnek megfelelő rendi alakulást, némelyek mindazt, a mi a kor megváltozott viszonyainak már nem felel meg, hajlandók a vármegye rovására írni és azokért a hibákért, a melyek — többé-kevésbbé — minden emberi intézménytől elválaszthatatlanok, a vármegyét okozzák. Az elfogulatlan bíráló másként ítél. Tudja, hogy fény és árny egymástól elválaszthatatlanok. De van az új kor népuralmi elvének olyan fényes képviselője, a ki, bár ösmeri a régi alkotmány régi intézményeinek fogyatkozásait, meg tudja becsülni mindazt, a mi abban a szabadságnak biztosítéka. Megbecsüli, sőt szereti a vármegyét, mint önkormányzati szervezetet. Ez Kossuth Lajos. Az ő tevékenységének is Pest vármegye a színhelye. Az 1847-ik évben Pest vármegye választja meg követül arra az országgyűlésre, a mely 1848-ban a régi magyar alkotmányt és ezzel a régi vármegyét is, habár a jogfolytonosság sérelme nélkül, de mégis gyökeresen átalakítja. Az ilyen gyökeres és gyors átalakítás nem történhetik meg erős megrázkódtatás nélkül. Ez be is következik. Az 1848. és 1849. évek eseményei főbb vonásaikban általában ismeretesek. Köztudomású, hogy Kossuth Lajos Pest vármegyében kezdi meg körútját, a melyben fegyverfogásra lelkesít a megtámadott haza védelmére.

A szabadságharcz alatt véres küzdelmek színhelye vármegyénk is. Pestmegyei nemzetőrök is részt vesznek Roth és Filippovics csapatainak bekerítésében és a fegyver lerakására kényszerítik azokat. A bicskei, az isaszegi, a két váczi ütközet neve őrzi a névtelen hősök emlékét. A névtelen hősök után a vértanúk hosszú sora következik. Gyász borul a nemzetre egy évtizedig. De az önkényuralom rendszerint nem lehet tartós. Bármely kormányzati rendszer mellett és bármely kormányzati rendszerben lehet romlottság, és nincs olyan intézmény, a melyet a romlottságtól meg lehetne óvni; de a korlátlan önkényuralom szükségkép romlottságra vezet, szükségkép megrontja a társadalmat, mert nélkülözi az erkölcsi alapot. Tíz évi önkényuralom után 1860-ban legalább részben föléled az alkotmány. A törvényhatóságokat helyreállítják. Szervezik a vármegyét. Pest vármegye főispáni helytartójává gróf Károlyi Istvánt nevezik ki, alispánnak az erélyes Nyáry Pált választják, a ki az 1848—49-ben tanúsított magatartásáért több évi várfogságot szenvedett. Nyáry Pál vezeti a vármegyét, egyénisége hatalmas befolyást gyakorol mindazokra, a kikkel érintkezik.

De rövid ideig tart az alkotmányos állapot. Már néhány hónap mulva fegyveres erő szállja meg a vármegyeházát. A vármegye tisztviselői lemondanak állásukról és 1865-ig ismét szünetel a vármegyei önkormányzat. 1865-ben, nagyrészben helyreállott az alkotmányos élet. A nemzetközi viszonyoknak alakulása, — az 1866. évi háború következtében — az 1867. évi kiegyezéshez, a koronázáshoz vezet.

Hazánk alkotmányos életének legujabb korszaka kezdődik el. Bekövetkezik a törvényhatóságok jogainak ujabb szabályozása. Az

igazságszolgáltatást elkülönítik a közigazgatástól s elvonják, — igen csekély jelentőségű ügyek kivételével — a törvényhatóságok hatásköréből. Az 1870 : XLII., valamint az 1876 : XX. és 1886 : XXI. t.-czikkek részletesen szabályozzák és állapitják meg a törvényhatóságok szervezetét. A multhoz képest szűkre szabják az önkormányzat körét. De még mindig elég jelentékeny a törvényhatóságok önkormányzati hatásköre arra, hogy annak útján a nemzet maga is részt vegyen a végrehajtó hatalomban.

Mindazonáltal a középpontosító irány is ujra föléled. A közigazgatás államosítása, vagyis szabatosabban kifejezve, a közigazgatási tisztviselőknek az egész vonalon a kormány által való kinevezése, a törvényhatóságok máris nagyon korlátolt jogkörének további megszorítása, kiváló férfiak kedvencz eszméje. A nemzetnek, a helyhatósági szervezetek útján, a végrehajtó hatalomban való részesedését majdnem teljesen meg akarják semmisíteni. Az 1891-ik évben a képviselőházban megkezdődik a közigazgatás államosításának életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása. Hosszú, hónapokig tartó vita után a kormány a benyujtott törvényjavaslatot kénytelen visszavonni és a visszavont törvényjavaslat helyett benyujtja a vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló két-szakaszos törvényjavaslatot, a melynek első szakasza kimondja az elvet, hogy a közigazgatás a vármegyékben állami föladatot alkot s utasítja a belügyminisztert, hogy ez elvnek megfelelőleg, többrendbeli törvényjavaslatot egyidejűleg terjeszszen majd elő.

Ámde az 1905—6-ik év eseményei meggyőzték a közvéleményt arról, hogy a törvényhatósági önkormányzat nem fölösleges biztosítéka az alkotmányosságnak és az 1891: XXXIII-ik t.-czikket az 1907 : LVIII. t.-cz. hatályon kívül helyezte.

A túlságos központosításnak ma is a törvényhatósági szervezet a leghelyesebb mérséklője és ezáltal a szabadságnak biztosítéka. Mert nagyon is igaz a kiváló franczia államtudományi írónak, Toquevillenek mondása, hogy : „A czentralizáczio megfosztja az országot, az őt megillető szabadságtól és hozzászoktatja a zsarnoksághoz. Helyhatósági intézmények nélkül alkothat magának egy nemzet szabadnak látszó kormányzatot, de nem bírja a szabadság szellemét. Múló szenvedélyek, pillanatnyi érdekek, a körülmények vak esélye, megadhatják neki a szabadság külső formáit, de a társadalom testébe visszaszorított zsarnokság előbb vagy utóbb fölszinre kerül."

A törvényhatósági szervezetnek, — még mai, meggyöngült alakjában is — nagy alkotmányjogi jelentőségét, a közelmultnak, az 1905—6. éveknek eseményei, minden kétséget kizáró módon igazolják.

Pest vármegye kivette részét derekasan az alkotmányos küzdelemből. Bizonyságot tett arról, hogy a törvényhatóságok ma is az alkotmány védbástyái, a melyeken továbbra is őrködve, legyen a jelszó : „Küzdj és bízva bízzál."

Budapesten, 1910 márczius 1-én.

Báró Prónay Dezső.

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

Magyarország legnagyobb medenczéjének, a Magyar Nagy-Alföldnek éjszak-éjszaknyugati sarkában, legnagyobbrészt a Duna és a Tisza között — helyzetét és határait történelmi kifejlődése folyamán többszörösen és lényegesen módosítva — fekszik Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegyének területe.* Határai közé esik a Magyar Nagy-Alföld Duna—Tisza közötti hátságának éjszaki, nagyobb részén kívül még a Duna völgyének keleti és a Tisza völgyének (tiszamenti sík) nyugati vidéke.**

A vármegye 13187 km^2-nyi területének legnyugatibb pontját (a zsámbékszomori úttól éjszakkeletre fekvő Jánoshegynél, 289 m magas) a Ferrotól számított 36° 26′ 0″, a legkeletibb pontját (a Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegyében fekvő Tiszaföldvár és Tiszavezseny között, a Tisza jobbpartján) pedig a 37° 5′ 64″ hosszúsági kör határolja***.

Területének legdélibb pontja 46° 6′ 0″ (a Szeremle község alatti Hátsziget pusztával szemben az „Öreg Duna" jobb partján), a legéjszakibb pontja pedig 47° 50′ 0″ (Szendehely és Katalinpuszta között) éjszaki szélességek által adható. Határok.

A vármegye kiterjedése e szerint éjszak-déli irányban nagyobb (1° 44 0″, azaz 192·92 km.), mint kelet-nyugati irányban (1° 30′ 4″, azaz 166·95 km.). Határa, kivéve ott, a hol a Duna, a Tisza és a Zagyva, illetőleg hegyes vidékein egyes gerinczek (a Keserűs hegy, a Dobogókő, részben a Pilis és Nagyszál), szabják meg, mesterséges. A Duna Dömös alatt lép a vármegye területére és innen egészen a *Diósvölgyig* határt jelöl (éjszaknyugaton, Hont és Nógrád vármegyék felé); *Verőczénél* délkeletnek, majd *Váczนál* délnek fordul és csak *Érd* és *Nagytétény* között lép ki újra a határra, a melyet (nyugaton, Tolna vármegye felé) egészen az alsóbátyai szállásokig követ. Ezeken alul ágakra oszolva, Báta községig csak itt-ott esik össze a vármegye határa a főfolyóval (Veronka puszta), különben a nagy kanyarulatokban délre haladó mellékágak egyike vagy másika szerepel mint határjelző. Nyugaton Komárom és Esztergommegyék felé (Dömös és Nagytétény között), a határ a Duna partjától fölemelkedik a *Prédikáló székig* (641 m) onnan a *Dobogókő* (700 m.) gerinczén végig nyugatnak, délnyugatnak (Szentlélek), a *Pilis* nyugati oldalán délnek a *Nagykopasz*-hegy (444 m) gerinczén éjszaknyugatnak, majd a *Tinnye, Perbál, Zsámbék* és *Bia* nyugati oldalán huzódó halmokon át, a *Nagyerdő* (257 m.; Törökbálint alatt) gerinczén végig a Duna felé húzódik.

Délen Bajától Bataig (Tolna vármegye) a *Szurdokvíz,* illetőleg az *Öreg Duna* jelzi a határt, a mely dél-délkeleten egészen föl a Tiszáig, Tiszasással (Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye) szemben, mesterséges (Bács-Bodrog és Csongrád vármegyék felé). Innen egészen Szolnokig a Tisza kanyarulatai, azok átvágásai, holt ágai és morotvái (Ó- és Újkécske között) szolgáltatják a természetes határt.

* Budapest székesfővárosnak közel 201^2 km.-nyi területe nélkül is még nagyobb, mint bármely más vármegyénk.[12]

** A Magyar Nagy-Alföld részei ugyanis: a tiszamenti sík (legnagyobb) a Duna—Tisza közötti hátság, a Dráva-völgy és öblei, a Száva-völgy és öblei.[15]

*** Greenvichtől számítva: a keleti hosszúság 18° 46′ 14″, illetőleg 29°54′49″. A magyar királyi államnyomda által kiadott (1901) 1 : 14400 térképeken még mindig Ferro a kezdő meridián.

(keleten Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegye felé); éjszak-éjszakkeleten, a diósvölgyi Dunakanyarulattól a Magyar Középhegységen és a tiszamenti síkságon át egész Szolnokig, újból — részben — mesterséges a határ, a melyet Hatvan és Boldog között és Szentlőrinczkátánál kicsiny darabon a *Zagyva* folyó jelöl (Heves és Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegye felé).

Domborzati viszonyok.

A Magyar Nagy-Alföld és annak éjszak-éjszaknyugati peremén húzódó hegyes vidék a vármegye most vázolt határai közé eső részeinek ábrázatja nem egységes. Ha a domborzati viszonyokat, azok keletkezését és kialakulását, to-

Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye fiziográfiai viszonyainak vázlatos térképe. 1 = a Magyar Középhegység csoportjainak határa; 2 = a Duna és Tisza óalluviális terrasszát határoló magaspart; 3 = a Duna—Tisza közti hátság kötött és félig kötött homokbuczkáinak éjszak-nyugat-délkeleti irányban húzódó sorai; 4 és 5 = fő- és mellékvízválasztók; 6 = a vármegye határa; 7 = uralkodó szélirány az egész évben; 8 = uralkodó szélirány nyáron; 9 = uralkodó szélirány télen. I = a Magyar Középhegység dunajobbparti része; Ia = a Szentendre-Visegrádi hegycsoport, Ib = a Budapesti hegycsoport; Ic = a Gerecse-hegycsoport; Id = a Székesfehérvár-Velenczei hegység; IIa = a Váczi Nagyszál; IIb = a Cserhát déli nyulványai. A térképen közölt számok tengerszín feletti magasságokat jelentenek. Mérték: kb. 1 : 1.200,000.

vábbá a talajnemek minőségét figyelembe vesszük, öt, fiziográfiailag elég jól jellemezhető területi egységet különböztethetünk meg, a mint ezt a mellékelt térképvázlat is mutatja.

Az az éjszak-éjszaknyugati csücsök (I. a, b, c, d,), a melyet a Duna diósvölgy—nagytétényi szakasza választ el a vármegye zömétől, nem tartozik az Alföldhöz, úgyszintén a vármegye éjszaki határa mentén elterülő és dél-délkelet felé vonuló hegyvidék (II. a, b,) sem. Minkettő a Magyar Középhegységnek része, a mely

délnyugat-éjszakkeleti irányban huzódva, lép a vármegye területére, a hol a Duna völgye ketté szeli. A nyugati részből a pilis-budapesti és szentendre-visegrádi hegység csoportja, a keletiből pedig a Cserhátnak déli halomvidéke esik a vármegye területére. A kettő szerkezetileg különbözik egymástól és merőben elüt az Alföldnek a vármegyéhez tartozó részeitől, ámbár a Duna—Tisza közötti hátság (III.), a mely a vármegye középső részét foglalja el, mintegy a Cserhát déli nyúlványainak folytatásaként tünik föl. E hátságnak két oldalán fekvő dunai (IV.), illetőleg tiszai (V.) régi árterületnek nagy része szintén még a vármegyéhez tartozik. A két utóbbit czélszerűség szempontjából a Duna—Tisza közötti hátsággal egyetemben (tehát a vármegyének szorosan az Alföldhöz tartozó részeit együtt) és először fogjuk tárgyalni, utána pedig a Középhegységnek bennünket közelebbről érdeklő részeiről szólunk.

Az Alföld és a hátság.

A mennyiben lényegében a Tisza folyása jelöli az Alföld legmélyebb vonalát, mondhatjuk, hogy területünk ény.-dk. irányban lejt, a hegyes vidék kivételével pedig nyugat-keleti irányban a Duna völgyéből fölemelkedik a Duna—Tisza közötti hátság 107·4 m. közepes magasságáig,* hogy onnan a Tisza völgyébe szálljon alá. A Duna—Tisza közötti hátság éjszak-déli lejtése nem közvetetlenül szembetünő. Míg Maglód fölött, a Cserhát löszfedte nyúlványainak határánál a hepehupás térszín átlag 240 m. (Erdőhegy) és 250 m között ingadozik, addig a Maglód alatti Ecser község már csak 160 m., Vecsés, Üllő, 120 m, Alsódabas 110 m körüli magasságban fekszik, ámbár ez nem annyira a közel 95 km hosszú hátság lejtése, mint inkább annak egyenetlen felszíne mellett bizonyít, mert Dabas alatt a felszín fokozatosan emelkedik és a vármegye határánál (Jánoshalma fölött) eléri a 150 métert. Ha viszont nyugatról kelet felé követjük a térszín domborzati viszonyait, például Alberti szélességében (47°75') azt tapasztaljuk, hogy a Duna árterülete (közel 30 km vonalon) átlag 90—100 között marad, a homokfödte hátság lábánál már 105, Kakucs községen túl már 135 méter, legnagyobb magasságát eléri Albertinál (149 m, Kálvinhegy 193 m), onnan azután a czeglédi tanyákon át enyhe lejtéssel (40 km-re 60 m magasságkülönbség!) eléri a Tisza medrét (88 m).

A diliuviális koru *hátság* a Duna és Tisza aluviális völgyeiből emelkedik ki. 18433·6 km-nyi területéből mintegy 10893·47 km esik a 100 m-nél magasabb és csak 84·86 km a 150 m-nél magasabb területekre.

Legéjszakibb pontja a Szent-Endre-sziget éjszaki csúcsa (Kisoroszi község). Határa a szoros torkától kezdve a cserháti halmok alján húzódik lefelé, délkeletnek Czeglédig, innen a régi Tiszapart mentén már könnyen felismerhető kanyarulatokban Alpárnál eléri a Tiszát. Azután távolodva a Tiszától Kiskúnfélegyházának tart; ezt megkerülve, délnek fordul s Jászszentlászló községen alul elhagyja a vármegye határát. Nyugaton a hátság a Duna régi, diluviális partját (a térképen vonalkázás jelzi) követi, helyenkint aránylag meredek, magas partfallal, rendesen lejtve annak ártere felé. A Cserhát löszszel fedett nyulványainak dombjai ama nagy törmelék-kúp mentén vannak, a melyet a Duna a pliocén kor végén Pestszentlőrincztől Ecserig, illetve Maglódig húzódó ívben rakott le. Ettől délre az emelkedések 110—140 m között váltakoznak. A felszín itt az új-diluviális és ó-alluviális agyag, illetőleg iszaprétegeket takaró futóhomokból áll, a mely éjszaknyugat-délkeleti irányban, tehát az e területen uralkodó szél irányában mozog és helyezi el buczkáit,** a melyek most már pusztai növényzettel félig kötettek (péld. okáért buczkák a matkói erdőben, Kecskemét határában). A homokbuczkák éjszaknyugat-délkeleti irányban való elhelyeződésének semmi köze a Magyar Középhegységben kimutatott és alább még tárgyalandó, hasonló irányban húzódó tektonikai vonalakhoz. Jóllehet, e vonalak nyoma az Alföldön is követhető, sőt alighanem velük hozhatók összefüggésbe az alföldi éjszaknyugati részének rengései, a buczkasorok képződése mégis tisztán a szél (éjszaknyugati száraz szél, Főhn) hatásának eredménye. A homok

---

* Az adatok végig az Adriai tenger színtjére vonatkoznak, hacsak más nullapont külön nincsen kiemelve. Az adatokat részben a katonai felvételek, részben az államnyomda szerkesztésében megjelent 1 : 144.000 térkép alapján adjuk.

** Különösen szépen látható az 1 : 200,000 katonai vagy a magyar államnyomda szerkesztésében megjelent 1 : 144,000 térképen, a hol a buczkákat erdők jelölik. A buczkák a futóhomok mozgása három makszimumának megfelelőleg, három vonalban sorakoznak 1. izsáki, 2. kecskeméti és 3. szikrai sor.

részben a Dunából származik s a szél szárnyán jutott a hátság lejtőjén annak tetejére és onnan a Tisza völgyébe, — „beborítva itt a lősz felszínét“ — és végre a telecskai platóra[22]*).

A fennebb vázolt fiziográfiai viszonyoknak magyarázatát főbb vonásaiban a vármegye alföldi részének geologiai, meteorologiai, illetőleg hidrográfiai viszonyai adják meg. A diluvium elején, a Kárpátok gyűrűjén belül keletkezett medenczéket mindjobban kiédesülő tavak borították, a melyek egymással összeköttetésben állottak. A mai Magyar Kis-Alföld medenczéjét betöltő tó vize több helyen (pl. a visegrádi szoroson, a moóri völgyön és a Dráva völgyén át) folyt le a Nagy-Alföld medenczéjébe. A mind jobban kifejlődő vízfolyások helyén kavics- és homok-lerakódások, torkolatuknál pedig nagy törmelékkúpok találhatók már a levantei korban. Ilyen eredetű a Maglódtól Pestszentlőrinczig húzódó törmelékkúp, a melyet valószínűleg a visegrádi szoroson áttört Duna épített. Hasonlóak a Kúnszentmiklós, Dunavecse, Dunapataj és Solt melletti törmelékkúpok is, a melyeknek anyaga a Bakony- és a Vértes-hegységből származhatott (Kalocsánál ennek a törmelékkúpnak a maradványa még vagy 15 m vastag kavicsrétegből áll.) A Duna mentén még több helyütt találkozunk ilyen törmelékkúp-maradványokkal.** Ezeknek a törmelékkúpoknak az anyagából származik a futóhomok jó része. A törmelékkúp anyaga, melyben ökölnagyságu kavicsok elég gyakoriak, ugyanis a pereme felé mindinkább finomodik, úgy hogy a szélnek nem kerül nagy munkájába a finomabb szemű anyagnak kifuvása.

Hozzájárul azonban ehhez a diluviális anyaghoz a Dunának alluviális homokja is. A diluvium elejével kezdődik a lösz-képződés.***) A Duna—Tisza köze akkor steppévé vált (400 mm-nél kevesebb évi csapadékkal és hideg éghajlattal; a lösz csak steppében képződhetik). Megtaláljuk a löszt két kifejlődésben: diluviális képviselője az ó-alluviális, alacsony Duna-terraszból szigetként kiemelkedő és a dunántúli lösz-vidékhez tartozó, attól a Duna által elvágott *solti* platón kívül a Cserhát déli nyúlványain (Czegléd—Maglód és Tápiószéle—Gödöllő vonalán), a melyeknek végződései ó-alluviális lösztakaróval vannak borítva. Ugyanez az ó-alluviális lösz előfordul a felszínen, bár csak foltokban, magán a hátságon (Lajosmizse, Kecskemét, Halas tájékán) és a Tisza völgyében. (Kiskúnfélegyháza, Kistelek)[22].

Treitz és Halaváts kutatásai e területen új-alluviális lőszt is különböztetnek meg, a mely a vármegye határain belül csak a Duna balpartján fordul elő.[22] A Duna—Tisza közötti hátság tetején annyira dominál a futóhomok, hogy az altalajnak természetes feltárását sehol sem találni. Császártöltés, Hajós, Nádudvar, Sükösd vidékén azonban a hátság meredek fallal végződik a dunai terrasz felé és itt megismerhető az aránylag vékony homoktakaró alatti talaj minősége is. Ez lösz s a lösz alatt újra homok. Budapest környékén ez kavicsra (levantei) és agyagra (pontusi) települt; az utóbbi viszony található Aszód vidékén is.[21]

A Duna és a Tisza egykori árterületei ó-aluviális terraszoknak tekintendők,[15] a melyek a legkülönbözőbb stádiumban levő futóhomok-alakulatokkal, holtmedrekkel teltek; elterjedésüknek makszimális határát a hátságnak helyenkinti magas partja jelzi, a mely mind a Dunánál, mind a Tiszánál a jobb oldalon, tehát nyugaton van, míg a baloldalt lapályos ártér kíséri. A Duna balpartján Császártöltésnél, Hajósnál, Nádudvarnál, Sükösdnél ugyan szintén van magas part, a mely teljesen azonos a jobboldalon lévővel, de a míg az előbbi esetben

---

*) Lásd: Magyarország Vármegyéi és Városai XVI. kötet: Bács-Bodrog vármegye természeti viszonyai.

**) Ercsinél a kavics 105 m. magasan található; Dunaharasztinál, Dunavecsénél 2—6 m., Fülöpszállásnál 10—20 m.-nyire fekszik a felszin alatt, (absz. magasságban 4: kb. 95 ill. 70 m).

***) A lösz, v. Richthofen báró német tudós meghatározása szerint évezredeken át aláhulló por, a szubaerikus, a szél által tovaszállított anyag helyenként tetemes vastagságig megnövekedett rétegeket alkot (Titelnél 60—80 m). A Duna—Tisza közén a lősz nem tipikus, nem olyan, mint a Dunán túl. Alpárnál a Tisza mellett a lösz egy változata fordul elő, melynek külső habitusa lényegesen elüt a típusos lőszétől. Futóhomok-szemcséket, kizárólag szárazföldi csigákat (Helix, Succinea, Pupa) tartalmaz, de ez elkorhadt növénygyökerek helyén nem meszet, hanem limonitot találunk. Finom lemezekké esik szét; tökéletlen rétegződést mutat, konkrécziói nem a lőszéihez (lőszbabák) hasonlók. Nátriumhidrocarbonat-tartalma nagy; keményebb, nehezebb és tömöttebb is, mint a lősz. Ennek szakasztott mása található Nagybecskereken, a Béga partján, szép feltárásokban, 4—5 m magas falakban. A lősznek ezt a válfaját, melynek a Duna—Tisza közötti hátságon igen nagy az elterjedtsége, *takir*-nak nevezik.

a magas part tisztán az egykori árvíz hullámainak hatása alatt keletkezett, addig a jobbpart meredek falai a rendes magasságú víz mosásának köszönik keletkezésüket. Ezt a jelenséget, mely — a földünk éjszaki féltekéjén — a folyók középszakaszán és a nagy lapályok több ágra nem oszló folyóinál általában észlelhető, Baer szentpétervári akadémikus ismerte fel és tanulmányozta először. A róla elnevezett törvényt* azonban már az ő korában (1859) sokan megtámadták és ma azt hisszük, hogy nem a föld forgása, illetve a gyorsulás, hanem valószinűleg az uralkodó szél és — a Dunánál és Tiszánál — alighanem tektonikus viszonyok is közreműködnek az említett jelenség létrehozásán[4]. A Duna—Tisza közén tényleg az egész éven át uralkodó szélirányok között, mint alább is látni fogjuk, a délkelet-éjszaknyugati (Kossovo) is dominál.

A folyamoknak ilyetén vándorlása okozhatja a vármegyék közötti határeltolódását a jobbpartról a balpartra, különösen akkor, ha a folyam illető szakasza kanyarodásokban gazdag. Ez utóbbi jelenség mind a Dunánál, mind a Tiszánál, de különösen az utóbbinál nagy mértékben tapasztalható. A Dunának a vármegye határai közé eső éjszaki része zátonyos, szigetekben gazdag, déli részében pedig számtalan a kanyarulat, míg a zátonyok hiányzanak. E jelenség magyarázatát *Lóczy törvénye* adja meg, a melynek értelmében „az olyan folyók, a melyeknek hordaléka nehezebben mozgatható, mint a partjuk anyaga, zátonyokat építenek és szétágaznak. Azok a folyók ellenben, a melyek könnyebben mozgatják saját hordalékukat, mint partjuk anyagát, azok kanyarognak. Ez a törvény a folyók egyes szakaszaira is reáillik." A Duna Dömöstől, a hol a vármegye területére lép s a mely szakaszon sodra és esése is még jókora, egészen Fajszig zátonyos, szigeteket alkot, mert itt még kavics a hordaléka, a melyet nehezebben mozgat, mint partjának lőszös, homokos anyagát. Fajszon alul pedig már éppen úgy kanyarog, mint a Tisza, mert itt nehezen továbbítható hordalék híján van. A Tisza Szolnok alatt lép a vármegyébe. Miután már Mezővári tájékáig (Beregszásztól délre) minden nehezen mozgatható hordalékát lerakta (és zátonyokat alkotott) e vármegye területén csakugyan erősen kanyargós mederben folyik és már csak a Sajó torkolata alatt jelentkeznek újra zátonyok. Mind a Tisza, mind a Duna régi árterére jellemzők a holtmedrek, a morotvák, a zátony- és parti dünék, a melyek különösen a Tisza mentén tanulmányozhatók nagyon szépen. A holt medrek vagy úgy keletkeznek, hogy a folyó kanyarulata eléri makszimális határát és árvíz idején a kanyarulat két ágát elválasztó földnyelvet az ár átszakítja, ilyen módon új, rövidebb medret készítve magának, vagy úgy, hogy mesterségesen, csatornával vágják át a kanyarulatokat. Az ilyen holt medrek mentén találjuk a parti düneket is, rendesen prehisztorikus telepekkel. A dünék rendesen váltakoznak úgynevezett szíkes laposokkal, a melyek kifújt homoktalajon képződnek; helyzetük a dünék által van meghatározva (Kiskúnfélegyháza határában NW—SO fekvésűeknek tapasztaltam). Javarészük az elszíkesedésnek többé-kevésbé előrehaladott stádiumában vannak, azonban akad olyen lapos is az Alföldön, a mely az elszíkesedésnek nyomát sem mutatja.†) Itt röviden a szík még ezideig megfejtetlen kérdésére is kell kitérnünk. Kötött és félig kötött homokbuczkák között vagy egyéb mélyebb pontokon összegyülemlik a téli és tavaszi csapadék el nem szivárgó része, úgy hogy kisebb-nagyobb tócsák és hosszú, keskeny vízerek keletkeznek. Nyáron a víz elpárolog, a talaj kiszárad, s a kiszáradt helyen kivirágzó szíksót össze lehet söpörni.

* Szerinte azok a folyók, „melyek a délkörök irányában folynak", az éjszaki féltekén a jobb, a délin a balpartot támadják meg inkább. A magyarázata ennek a ténynek az, hogy „földünk forgássebessége éjszak felé irányuló folyónál kisebb annál, melyet az odaérkező víz kisebb szélességekből magával hoz, úgy hogy a szélességkülönbözet összegezése viszi a vizet kelet felé. Dél felé irányuló folyóban ellenben az éjszak felől jött víz kisebb forgási sebességgel bír, mint a meder, azért ettől nyugatra elmaradni törekszik, tehát itt is, mint előbb, a jobb part felé nyomul. A déli félgömbön ugyanazon magyarázat nyomán az ellenkezőt találjuk". (Lóczy L. : A folyóknak mint geologiai tényezőknek munkája. ***).

** Ma a Duna—Tisza köze ép úgy, mint az egész Magyar Nagy-Alföld — miután évi csapadéka középértékben még a legszárazabb vidéken is (Kondoros 510 mm.) 400 fölött van, szavannának tekinthető.

*** Halaváts ezeknek anyagát lőszszerű sárga agyagnak tekinti, a mely tehát csak hasonló a lőszhez, de nem azonos vele.

† (A Kiskúnfélegyháza határában lévő nagy zsombék egy olyan „lapos", mely nem szikesedett el. Úton oda Félegyházáról találni számtalan buczkák közötti lapost a szikesedés kezdő stádiumában.) Az ilyen helyek talán azért nem szikesednek el, mert alulról kapják a vizet (?).

Szabó József tanár a talaj ásványos alkatrészeinek (földpát) elmállásából származtatja a sziksót, Kvassay a talaj konyhasótartalmából, illetőleg annak vegyi bomlásából magyarázza, Wartha visszatér a földpátok elmállásának elméletéhez, míg v. Richthofen báró a csapadék-vizekben feloldott csekély mennyiségű sónak lefolyástalan területeken való összehalmozódásával, ,,kivirágzásával", igyekszik e tünemény magyarázatát adni. Treitz, a ki behatóan foglalkozott e tárgygyal, a következőket mondja: ,,A szíksó összegyülemlése a homok egyszerű hiányos talajkilúgozásának eredménye. A homokon évezredek óta tenyészik növény; az élő növény elhalt részei belejutnak a talajba, itt oxydálódnak (elrothadnak, szerves részük felbomlik), szervetlen részükből hamu lesz, melynek vízben oldható alkatrészeit (sóit) az eső és hó feloldja s a földbe mossa." De még ez a magyarázat sem tekinthető kielégítőnek. Nincsen megmagyarázva az a körülmény, hogy miért csak egyes helyekre szorítkozik a szíkesedés és miért keletkezhetik szíkes talaj a löszön is. Úgy látszik, a szíkesedés a talajnak nátriumhidrokarbonát*) (vízüveg) felhalmozódása által okozott rossz drenázsával, csekély víz áteresztő képességével okilag szorosan összefügg. Az Alföldnek nemrégen nagy arányokban megindult tudományos tanulmányozása hivatott e kérdést is tisztázni. Ha a talajban a szík mennyisége nem halad túl bizonyos fokon, akkor még nem hátráltatja annak termékenységét, de mennyiségének növekedésével arányosan mindig silányabb lesz a föld és ,,ha a talaj szíktartalma 6%, teljesen terméketlenné válik." ,,A szíkes talaj szíkes laposok" alakjában a vármegye alföldi részén kisebb-nagyobb mértékben majdnem mindenütt található, kivéve a típusos futóhomok-területeket. Előfordul e területen nagyobb kiterjedésben még az úgynevezett ,,*öntés-talaj*" is, a mely a Dunának és Tiszának főleg homokos-agyagos hordalékának lerakódásából keletkezik. A Duna mentén ez a talaj mészben dúsabb, míg a Tisza mentén teljesen mésztelen. Termőképessége kellő gazdálkodás mellett kielégítő, sőt helyenként jó, különösen ott, a hol az áradmányba került organikus anyagok, a talajt vastagabb rétegben *humuszossá* teszik.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vármegye területén előforduló *tőzeg*-területeket sem. A két folyam holtmedreiben ,,posványok, turjánok, őrjegekben legtöbb helyen búja vizi növényzet tenyész, melyből *tőzeg* képződik idővel." A megyében főleg a Dunának az a régi medre tőzeges, a mely Budapesttől Ócsa, Kúnszentmiklós, Szabadszállás, Akasztó, Császártöltés, Nemesnádudvar, Érsekcsanád határában húzódik egészen Bajaszentistvánig, e vonalon mutatták ki Szabó, Pokorny és Inkey; Pokorny még Nagykőrös és Kiskúnfélegyháza környékéről is említ kisebb tőzegtelepeket.

A felsorolt és futólag vázolt talajnemek az atmoszferiliák (nap melege, fagy, eső, szél) hatása alatt, fizikai és csekélyebb mértékben kémiai folyamatok következményeképen keletkeznek, rendesen az altalaj anyagából. A miért is ott, a hol a szél vagy folyó víz keletkezésük helyéről el nem távolítja, takarószerűen terülnek el az altalaj fölött.

A Duna—Tisza köze Pest vármegye határai közé eső részének altalaja, a melyet különösen a nagyszámú mélykútak fúrása helyén volt alkalma a geologusoknak tanulmányozni, a következő képződményekből áll.

A mint a mellékelt szelvény, a mely a Vértes hegységtől egészen Szentesig vonul (Nagykáta, Kecskemét, Szabadka, Püspökladány, Hódmezővásárhely, Debreczen, Békéscsaba, Pécska, Arad, Alios határában nyert altalaji adatokat figyelembe véve) mutatja, az altalaj a medenczét kitöltő egykori tengerek üledékeinek kisebb-nagyobb vastagságú rétegeiből áll, a melyeket alluvialis és diluvialis homok, diluvialis kavics, agyag és lősz takarnak. Ezek alatt következik tetemes mélységig a levantei kor üledéke, a melyből az alföldi kútak vizüket kapják. E kor üledékei hatalmas homoklerakódások, a melyeknek fekvése és vastagodása arra enged következtetni, hogy az Alföld egész medenczéjét elborító édesvizű tóban rakódtak le. Halaváts észleletei alapján arra a meggyőződésre jut, hogy a levantei kor üledékeinek felső határa az Alföld közepe felé lejtő sík, a mint ez a mellékelt szelvényből is kitünik. A levantei képződmények alatt feküsznek a pontusi foszziliákban szegény agyagrétegek.

** A nátriumhidrokarbonátban dús föld száraz állapotában kemény és sósavval megcseppentve nem, vagy csak igen kevéssé pezseg.

A rétegek egymásutánjának megállapítását különösen az artézi kútak fúrása segítette elő, már csak azért is, mert tetemes mélységre kellett a fúrólyukat lemélyeszteni, hogy kellő vízmennyiséghez jussanak. A vármegye területén nagy számmal vannak artézi kútak, a melyek közül azonban nem mindegyik artézi szökőkút, hanem ú. n. fúrt kút. Sok kútnál a víz 2—3 mnyire a föld alatt marad. Halaváts összeállítása [15] értelmében (1896!) a vármegye területén a föntebbiek szerint 10 községben, összesen 85 helyen fúrtak*; a fúrások eredménye 9 helyen artézi kút, 65 helyen rendes fúrt kút, míg 11 esetben a fúrás nem vezetett eredményre. Külön említést érdemel Budapest 16 kútjának legmélyebbike, a városligeti kút,** a mely vizét ugyanabból a (triász-) dolomitból kapja, a melyből példának okáért a Gellérthegy áll. Nem valószínű, hogy a legtöbb artézi kút vize egyedül a hidrosztatikai nyomás hatása alatt emelkedik a föld felszíne fölé. Sokkal nagyobb a súrlódás a víz és a vízvezető réteg között, semhogy egyedül a nyomás hajthatná fel a vizet az illető magasságra, de igenis feltehetjük, hogy gázok, főleg azonban a vízgőz nyomása, vagy (a városligeti artézi kútnál) a víz felmelegedése is már hozzájárul a hidrosztatikai nyomás szülte emelkedés fokozásához.

Ennyiben adhatjuk vázlatos rövidséggel a vármegye alföldi részének fiziografiai viszonyait, (a folyó és álló vizek, valamint a klimatikus viszonyok kivételével, a melyeket a többi részekéivel együtt fogunk tárgyalni), tekintsük meg őket — hasonló sorrendben — a vármegye éjszaki és éjszak-éjszaknyugati hegyes-dombos vidékén. Azonban előre kell bocsájtanunk, hogy e helyen a Budapest területére*** eső hegyes vidék és alföldi részek viszonyaival csak oly mértékben foglalkozunk, a mennyire ezt az általános ismertetés megköveteli. Behatóbban azért nem tárgyaljuk őket, mert a fő- és székváros természeti viszonyainak egy a monografia szerkesztőségétől tervezett külön kötetben annak idején beható leírásban lesz része. A hegyvidék.

A Magyar Középhegység több, egymástól tektonikailag (vetődések nyomán keletkezett völgyek által) elválasztott hegycsoportnak összege, a mely csoportok mindegyike — mint már előzőleg említettük — mind orografiailag, mind geologiailag többé-kevésbé önálló. Vonulásának iránya délnyugat-éjszakkelet. Átlag 400—700 m magas hegyvidék ez; főleg üledékes (mész, dolomit) és részben eruptív kőzetekből (andezit és annak tufája) áll, a mely kőzeteket, nagyrészt náluknál fiatalabb tavi és szubaerikus lerakódások öveznek körül tájképei azért fölöttébb változatosak. Csekély mértékben gyűrődött és (később) számos vetődés (lásd a II. térképet) mentén rögökre töredezett széjjel. A *Bakony*-hegység (móri hasadékkal végződik) és a *Vértes* után a rögök lánczolatában a *Gerecse* következik. Ennek határa Tinnye, Perbál, Zsámbék, Bia vonalán a Benta patak völgye. Nyúlványai tehát csak alig terjednek át megyénk határára. A Gerecsétől keletre terül el a *Budai*-hegység, a mely Budapestnél vetődési vonal mentén meredek fallal egészen a Dunáig ér. Éjszakon az utóbbi hegységnek a vörösvári harántvetődés szab határt; e vonalon túl van a *Pilis* hegység, a melynek egy része a Börzsönyivel genetikailag összefüggő *Visegrádi* vulkánikus

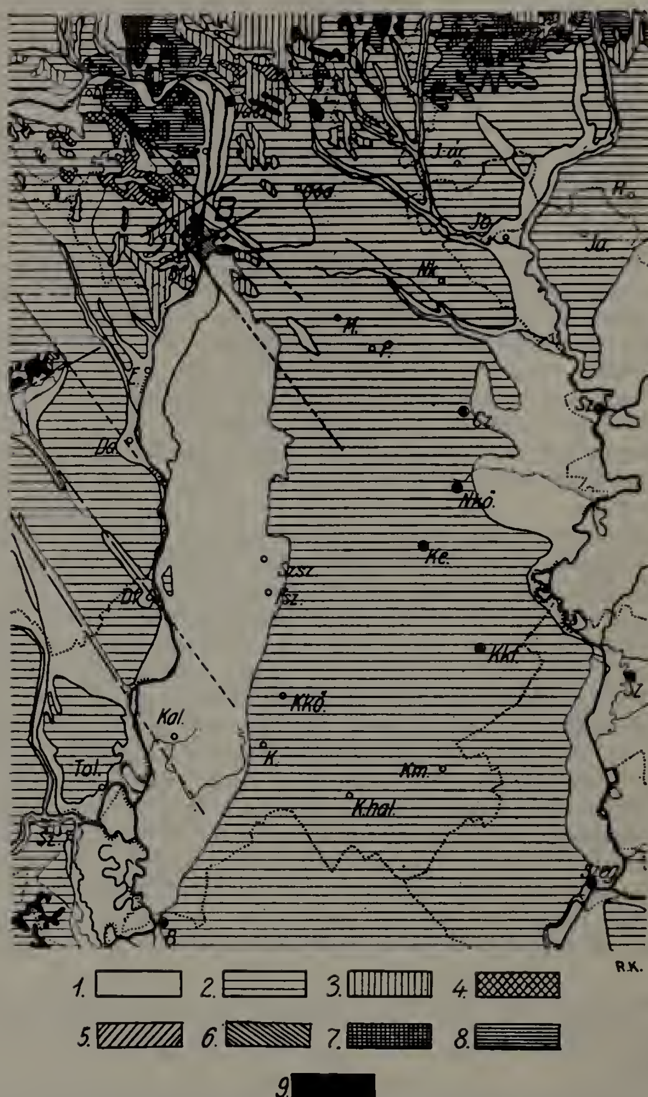
---

* A fúrások közül 16 esik Budapestre, a többi következőleg oszlik meg: Abony 5, Czegléd 3, Fülöpszállás 2, Halas 7, Herczeghalma 1, Izsák 5, Kalocsa 3, Káva 1, Kecskemét 23, Kiskőrös 5, Kiskúnfélegyháza 4, Kúnszentmiklós 1, Lajosmizse 1, Nagykáta 1, Nagykőrös 19, Ókécske 1, Örkény 1, Szabadszállás 1.

** Fúrta Zsigmondy Vilmos mérnök, 1868 XI. 15-től 1878 I. 22-éig; a kút maga 970·48 m mély; a csőben a víz 13·5 m-nyire emelkedik a felszín fölé. Vizének hőmérséklete 74 C°.

*** Budapest területének határa a megyeri dunai sziget nyugati partján délnek, majd annak csúcsától délkeletnek vonul. Az újpesti kikötő-sziget éjszaki végén át, Ujpestet kirekesztve, egészen Rákosszentmihályig délkeletnek tart. Itt megtörve s az urasági földeken át előbbi irányát folytatva a „Forrásimajor"-on túl, (a Rákos patakhoz közel 142 m magassági pont) hirtelen délnyugatnak fordul és a M. á. v. Szeged—Temesvári vonala fölött (Hármas, 149 m magassági pont) éjszaknyugatnak, majd nyugatnak fordul s Kispesten (Határcsárda) túl délnyugati irányt vesz föl, a melyet egészen Erzsébetfalváig megtart. Ott átlép a Dunán, követi a Csepelsziget éjszaki partját és a Kelenföldet bekeritve, az őrmezői keserű vízforrásoknál újra délnyugatnak, majd a Vadászhegy megkerülésével éjszakra a Hosszúréten, Spanyolréten, Kakukhegyen át éjszaknyugatnak veszi útját. Makkosmáriától zegzúgos vonalban éjszaknak halad a nagykovácsi útig, onnan rövid darabon az Ördögárok folyását követve, éjszakkeletnek, délkeletnek, a Hármas határhegy csúcsától a Csúcshegyen át éjszaknyugatnak, majd a Solymári völgyig újra éjszakkeletnek tart. A völgyen túl az Ürömhegyen át nagyjában keleti irányban áthaladván, a Római fürdő fölött a Dunán eléri a Megyeri sziget nyugati partját. Budapest területe a legujabb gyarapodásokat figyelembe véve, 200·90 km^2., ebből a Duna balpartjára esik 86·78 km^2., a Duna folyamra 7·83 km^2., a jobbpartra 106·39 km^2.

hegyvidékkel szerves kapcsolatban áll. A visegrádi hegyekkel kezdődik az a vulkánkoszorú, a mely a magyar nagymedencze behorpadása alkalmával fejtette ki működését s a melyben most már az egykori vulkánoknak (= tűzhányók) csak romjait találjuk. A Középhegység nyugati részének folytatása a Cserhát-Mátra-Bükkben keresendő, a mely csoportok közül csak az elsőnek (délnyugati) részei esnek a vármegye területére. A *Bükk* üledékes kőzeteihez csatlakozik a *Mátra* andezit tömzse, a melyhez nyugat és délnyugat felől a *Cserhát* részei simulnak.*

Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye geologiai viszonyainak vázlatos térképe.
1 = alluvium; 2 = diluvium; 3 = tercier; 4 = rhaetiai emelet; 5 = triasz; 6 = devon; 7 = andezit; 8 = andezittufa; 9 = gránit. A Budapest, Dunaadony, Dunaföldvár és Kalocsa táján éjszakkelet-délnyugati, Budapestnél és a Bakony vidékén pedig délnyugat-éjszakkeleti irányban haladó vonalak vetődéseket jeleznek, a melyek az Alföldre is kiterjednek. Az alföldi rengések valószínűleg ezekkel a tektonikai vonalakkal függenek össze. Mérték: kb. 1 : 1200,000.

A Cserhát déli nyúlványaiból megyénkre esnek a *Nagyszál* (Dachstein mész és alsó oligocén homokkő), mint e résznek legnagyobb kiemelkedése (652 m), azután az *Őrhegy* (453 m), a *Csöröghegy*, a *Vashegy* (358 m), a *Várhegy* (263 m), a *Szilágyihegy*, a *Csegehegy*, a *Margitahegy* (345 m), a *Kőhegy* (243 m), *Juharos*

---

* A vármegye hegyes-dombos részei egész területének mintegy egynegyedét teszik.

(308 m), *Haraszt* (203 m), *Nagyhát* (206 m), *Kálváriahegy* (301 m), (mind a Galga-patak jobb, illetőleg balpartján), továbbá az Alsó- és Felső-Tápió-patakok között : *Bajtemetés* (301 m), *Hrabina* (252 m), *Oldalhegy* (186 m) ; az Alsó-Tápió-patak jobb oldalán az *Őrhegy* (183 m) és végül a *Vinicni vrch* (230 m), a melylyel a 200 m fölé emelkedő magaslatok és a Cserhát nyúlványai is bevégződnek. Ezek a magaslatok, mint magasságaik is mutatják, tulajdonkép csak domboknak, illetőleg dombsoroknak tekinthetők.

Az egész hegyes-dombos vidék Vácz és a tarjáni völgy között terül el. A Galga-patak két partján Gödöllő és Aszód felé több ágra szakad és messze lenyúlik a Duna-Tisza közére. Vácztól, helyesebben a Csörgőmajortól egészen a Szúpatakig a széles Cserhátnak mindig középvonalában találunk eruptiv kőzeteket* a melyek a *Szandahegy* (547 m), *Tepkehegy* (537 m) stb. anyagát alkotják. Ennél a vonulatnál sokkal hatalmasabb a Cserhát középső, éjszak-éjszaknyugati ága. Benne száznál több eruptiv kőzetfeltörés fordul elő[20]. Az ezeket környező képződmények mint harmadkoriak (anomya-homok, azután a mediterrán, cerithium és congeria emeletnek kőzetei); a negyedkori képződményekből főleg a lösz érdemel említést. Előfordul még a nyirok, a mely sok esetben „vastag takaróként fedi a kőzeteket."[20] Ennek a résznek délnyugati nyúlványait Schafarzik tanulmányozta behatóan, különösen az itt előforduló eruptiv kőzeteket, az andezitnek különböző válfajait. Vácztól délkeletre fekszik a *Csöröghegy*, a melynek keleti része az *Őrhegy*. A kettő geologiailag együvé tartozik. A hegynek zömét az e vidéken gyakori anomya-homok alkotja, melynek hasadékaiból a sötétszínű, oszlopos elválásu anorthit- augit-trachyt nyomult elő. A *Várhegy* (263 m) szintén eruptiv kőzetből áll, úgyszintén a *Szilágyihegy* is. A két utóbbi hegy kőzetanyaga, épp úgy mint a *Csegehegyé*, augit-trachyt, a mely az anomya-homokon tört át. Hasonló az eruptiv kőzetek anyaga a Galga-patak balpartján is. Galgagyörknél brecciáktól körülvéve található az augit-trachyt.

Ugyanez a kőzet előfordul az *ecskendi* erdőben (321 m) ; a cerithium-mésztől körülvett *Hegyeskövön*,** a nyirokkal fedett *Borsóverőhegyen*** (fennsík), a *Takácshegyen* (255 m, 275 m, a melynek környéke szintén nagyrészt nyirokkal van borítva) és az *acsai* kőbányában (174 m). Schafarzik vizsgálatai alapján mondhatjuk, hogy a Cserhát déli részében előforduló eruptív-kőzetek „erősen bázisos üveg-alapanyagban nagyon bővelkedő augit-trachitok."*** Az eruptiv kőzeteken és tufáikon kívül a Duna mentén még mész (mediterrán) és kavicsos homok (alsó-mediterrán koru) szerepel, a mely Budapest altalajában is elő fordul. A kőbányai fúrt kútak is e korhoz tartozó kavicsból kapják vizüket. A mediterrán képződményekre a *szarmata* tenger rakta le üledékeit, a melyeket (piszkos-fehér, durva mész) Kőbányán fejtenek. Előfordul ez a mész a Csepelszigeten is, mintegy összekötő kapcsot szolgáltatva. Kőbánya és Budafok között. Föléje helyeződtek a *pontusi* kor képződményei, a melyekkel szintén a Duna és a cserháti dombok közén és Budapest környékén találkozunk (Rákoson, Kőbányán, Pestszentlőrinczen), ezeknek mélyebb rétegeiben kék színű agyag szerepel a melynek fedője kavics, feküje szarmata mész. A kavics egy óriási törmelékkúpot alkot, melyet a váczi szoroson áttört Duna rakott le (Rákoskeresztúr, Pestszentlőrincz) ; a kavicsok pontusi agyagon nyugosznak.[15] A felszíni talajnemekre vonatkozólag Treitz végzett vizsgálatokat, ezeknek eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze.

Az idősebb korú képződmények (Budai-, Pilisi-hegyek, Cserhát éjszaknyugati részei) termőrétege „kevés kivétellel vörös, vasas agyag", a mely a levegőből hulló és humuszsavat tartalmazó anyagok hatása alatt átalakult porból képződött. A Budapest felett fekvő löszhátak termőtalaja agyagos, humuszos vályog. Mint általában, úgy itt is a vályog alkotja a legbiztosabb termésű talajt.

A Magyar Középhegység nyugati†, dunántúli részében lényegesen eltér a most tárgyalttól. Bár az egyes korok üledékei jórészt itt is megtalálhatók, tek-

---

* Harmadkori.

** Galgagyörktől éjszakra.

*** Uhlig a Cserhát eruptiv kőzeteit felső mediterrán korúaknak mondja és andezitnek (nyroxen-andezit) minősíti (Uhlig V. : Bau u. Bild der Karpathen. 1903.)

† Ez a Zala völgyétől a Duna könyökéig terjed. Benne főleg a Pilis- és a Budai hegyek érdekelnek bennünket közelről. Czirbusz róluk, mint az Ős-Mátrának, Jankó mint a Magyar Középhegység nyugati részének tagjairól beszél.

tonikai (hegyszerkezeti) tekintetben mégis van különbség. A Cserhát dombvidékétől nyugatra terül el a tetemes magasságra emelkedő *Börzsönyi* hegység trachit tömzse (Csoványos 939 m), a mely — habár orográfiailag a Duna áttörésénél el van választva az esztergomi és visegrádi eruptiv kőzetektől — geologiailag együvé tartozik az utóbb említettekkel. Tőle délkeletre húzódik a Pilis-Gerecse-hegység, a melyhez a *Budai hegyek* csoportját is számítjuk. A Gerecséből csak a végső nyúlványok esnek a vármegye határába, míg a Pilis és a vele szoros kapcsolatban lévő Visegrádi-hegység legnagyobb része Pest vármegyéhez (pomázi járás) tartozik. Ez alkalommal tehát főleg a *Visegrádi* és *Pilis*-hegységgel* kell foglalkoz-unk, mivel a Budai hegyek behatóbb ismertetése már említett okok miatt jelenleg nem kívánatos. A hegység határai éjszakon a Duna, közel Esztergomtól kezdve, keleten a Duna közel Óbudáig, délen az óbuda—esztergomi országút közeléig, nyugaton a Leányvár, Kesztölcz és Esztergom közötti vidéket egyenesen éjszaknak átvágó vonal ; elfoglalja ennélfogva ez a terület a Duna-szöget Esztergom és Óbuda között. Nyugaton Esztergom vármegye felé mesterséges határvonal választja ketté a hegység területét. A határ *Dömöstől* (Esztergom vármegye) kiindulva, a *Prédikálószék* (641 m) csúcsán, *Nagy-Somhegyen* (476 m), *Akasztólyukon* (563 m), *Királykúton* (453 m), *Dobogókőn* (700 m), *Kis-* és *Nagy-Szoplakon* (683 és 713 m), a *Pilis-hegy* (757 m), *Lászlókúp* (674 m) oldalán egészen a solymári tektonikus völgyig terjed, (a mely vetődés útján keletkezett) és elválasztja a délebbre fekvő Budai hegyektől. A hegycsoport törzsöke a *Pilisi* vagy *Szántói* hegy, a mely a vármegye határán (részben Esztergom vármegye területén) *Pilisszentkereszt*, *Pilisszántó*, *Szentlélek* (Esztergom vármegye) és *Csév* (Esztergom vármegye) között éjszaknyugat-délkeleti irányban helyezkedik el. Délkeleti irányban a *Hosszú* és *Drenek*-hegyben (483 m) folytatódik ; melyek között az első mély nyereggel van a Pilistől elválasztva*. Hozzátartoznak még a Csobánkától éjszakra, illetőleg délnyugatra fekvő *Kovacsina*, a *Kis-* és *Nagy-Ziribár* (407 m) és ez utóbbinak déli alján a *Garancs*-hegy (291 m). A *Nagy-Ziribár* mély nyereggel függ össze a *Nagy-Kevély*-hegygyel (537 m). Az utóbbihoz csatlakozik éjszaknyugat felől a *Csúcshegy* (357 m), délkelet felől a *Kőhegy* (337 m). A *Középhegy* (190 m), *Rókahegy* (251 m), és *Arany*-hegy (177 m) befejezik e vonulatot, kelet felé félkört alkotva, míg a *Kevély-* és *Csúcshegy*-gyel párhúzamosan haladó *Malom-* és *Steinriegel* (281 m) nevű dombok dél felé zárják be a borosjenői és ürömi völgyet. A Kalászi-völgy a Duna felé nyílik és annak síkjára ereszkedik alá. A Pilisnek dél felé vonuló ága a vörösvári és pilis-csabai völgyet választja el egymástól. Ennek a vonulatnak területünkre eső nevezetesebb csúcsai a *Felső-Somlyó* (305 m), *Nagy-Kopasz*-hegy (444 m), a *Homok*-hegy (394 m), a *Fehér*-hegy, *Szénahegy*, *Vereshegy* (352 m); dél felé ez az ág a *Kovácsi* hegyekbe ütközik. Az itt felsorolt és Pilis-hegység néven összefoglalt ágak éjszakfelé nagyrészt közvetetlenül csatlakoznak a *szentendre—visegrádi* hegycsoporthoz, bár ezt orográfiailag a tágabb értelemben vett Pilishez számíthatjuk, geologiai viszonyai miatt helyesebb az utóbbitól elkülönítve tárgyalni. E hegycsoportot éjszakon a szentléleki, délen a pilisi völgyek határolják és lényegében külön választják egyszersmind az üledékes kőzetek területét az eruptivusakétól. Középpontját alkotja a *Dobogókő* (700 m), melytől különböző irányokban több fő- és mellékág indul ki. Az első délkelet felé Pilisszentkereszt mellett Pomáznak és Szentendrének húzódik. Legmagasabb kiemelkedései a *Fekete*-hegy (549 m) és a *Lom*-hegy (461 m). Az utóbbinál a főág ketté oszlik. A mellékágak közül az egyik éjszakkeletnek tartva, a főággal együtt ,,bekeríti délről a szentlászlói magas völgyet.“ Nevezetesebb kiemelkedései *Jazoverin*, *Hárommező*-hegy és a *Sétoruk*, a *Vöröskősziklas* teteje (523 m), azután a *Hajlékosbércz* (Hallagós, 439 m), *Úrasztal* (394 m) nevű hegyek és a magában álló *Csódi* hegy.

A másik mellékág Pomáz és Szentendre felé vonul. Nevezetesebb csúcsai a *Kolevka* (587 m), *Nagy-* és *Kiskartalja* (Nagy-Csikóvár 556 m, Kis-Csikóvár 461 m), a *Messzelja* (311 m), és a *Kőhegy* (367 m), mely utóbbi kettőnek nyúlványai a Dunáig érnek. A második főág a Dobogókőtől Esztergom irányában halad ,,és az esztergomi várhegyben szakad meg.“ Főbb pontjai már a vármegye területén kívül esnek. A hegységet felépítő kőzetek részben üledékesek, részben

---

* Vagyis Koch szerint a Szentendre—Visegrádi és a Pilis-hegység.[19]

vulkánikusak. Keletkezésük idősora szerint (másodkori, harmadkori, diluvialis és alluvialis képződmények) következők szerepelnek.

Dolomit (fődolomit, mint másodkorú képződmény). A hegység legalsóbb képződmény fölötte fekszik az ú. n. Dachstein mész, (például a *Pilishegy*, az *Oszoly*, Csobánkával szemben és ugyanott a *Csúcshegy* legnagyobb része). Néhol a dolomit összeálló sziklákat alkot a hegyek lejtőin, példának okáért Ürömnél (Kálvária-, Budai- és Kőhegy) Borosjenőnél (Kő- és Csúcshegy), rendesen azonban porrá mállik szét (kőpor). A dolomitot Pilisvörösvár, Piliscsaba és Üröm határában nagyobb kőbányákban fejtik és az országút kövezésére használják. A *Dachstein* vagy *megtalódusz* mészkő (rhaetiai emelet) a Pilishegységben, a felület alakzatának létrehozásában a trachit mellett a főszerepet játsza. Nevezetesebb előfordulása a fentebb említetteken kívül a *Ziribár, Hosszúhegy, Drenekhegy, Sólyom* stb. vonulata, a mely a Békásmegyer melletti *Rókahegygyel* végződik. A mealodus mésznek egy másik vonulatát, a mely a Pilisből kiágazva délnek tart, jelzi a „*Hruba Skala, Hreben Skala, Zlomen i wrch*, a *Kis-Kopasz* és a piliscsabai *Nagy-Kopasz*. Nyugaton a *Kőárok*, a *Nagy-* és *Felső-Somlyó* hegyeket, délen a Szénáshegyet alkotva, a *vörösvár-csabai* dolomithegyekbe ütközik." A Pilishegy kelet, dél és nyugat felé meredeken emelkedik fel. A szomszédságában feltódult trachit kőzet nem hozott létre kőzetében lényeges módosulást (hőhatás, kontaktometamorfozis), csak a rétegek lejtési szöge változott meg, a mi valószínüleg a trachit-eruptió után bekövetkezett sülyedésnek tulajdonítható. A mész mint másutt, úgy itt is bővelkedik barlangokban, * a melyek jórészt a preformált hasadékokon beszivárgó víz fizikai és kémiai hatásának köszönik létrejöttüket. A meszet e területen részben útkövezés, részben mészégetés czéljából fejtik. Az utóbbi czélra a Dachstein vagy megalodus-mész különösen alkalmas. Legtöbb mészégető a Pilishegy környékén van. A Dachstein-mész mellett még a vöröses vagy fehérfoltos *Juramész* fordul elő a Pilishegy vonulatában (Bela Skala).

A harmadkor *eocén*-képződmény képviselője a vármegye területén csak a budai hegyek éjszaki nyúlványaiban előforduló szürkésfehér *nummulit-mészkő* (Üröm és Borosjenő vidékén, a hol kőbányákban fel van tárva), a melynek tetemes vastagságú rétegei a Dachstein-mészen feküsznek. E kor képződményei közé tartozik még a *márga*, a mely a budai hegyekben is szerepel, s a melyet a benne nagy mennyiségben előforduló bryozoák után *bryozoa-márgának* neveznek (ürömi kőbánya). A harmadkor *oligocén* képletei közül szerepel 1. a *budai márga*, még pedig e terület legdélibb részében, csekély kiterjedésben. 2. a *mészhomokkő* (hárshegyi homokkő) hatalmas kifejlődésben (Üröm, Solymár, Borosjenő és Csobánka mellett egészen a Pilis keleti aljáig). A homokkő rendesen a felületen elterülő takaróként födi a Dachstein-mészt és a felső triasz- vagy fődolomitot. A homokkövet számos kőbányában fejtik (Üröm, Borosjenő, Csobánka, Pilisszántó stb.) és ipari czélokra (ajtóküszöb, malomkövek) felhasználják. 3. a *kisczelli agyag* a pilisvörösvári völgy elején, a Steinriegel déli alján, a Kalászi völgyben és az Üröm melletti *Felsőhegyen* van feltárva ; téglagyártásra szolgáltat jó anyagot. 4. a *Cyrena*-agyagrétegek csak csekély kiterjedésben lépnek a felszínre, „oly helyeken, a hol a víz igen mély árkokat mosott a laza rétegekbe." Előfordul főleg a pomázi Messzelja nyugati oldalán, a *Kiskartalja* ágai között végig nyúló „Zsivanov potok" vízmosásában. 5. az *oligocén*-tengeri agyag és homok (Pectunculus obovatus-rétegek) a Kartalja, a Messzelja Kőhegy között fordul elő, a hol a szőlők talaját szolgáltatja, továbbá még Pilisszántónál a helység és a Hosszúhegy között végignyúló mély árokban, valamint a Pilis alján végigvonuló mély vízmosásokban és a szentendre-visegrádi vonalon a trachit-hegység keleti szélén is található. A harmadkor *neogén*-képletei közül megemlítendő 1. a pomázi Messzelja-hegyet körülövező s a szőlők talaját szolgáltató *alsómediterrán homok* és *kavics*, a melyet Szentendre felé a *Susnyár, Podkamen* és *Kőhegy* között elterülő szőlőkben szintén megtalálni ; 2. a *bryozoa-mészkő* (alsó mediterrán). Ezt a szürkésfehér, néhol kavicsos mészkövet útkavicsozásra és Pomázon, a hol fejtik, építőkőnek használják. A kavicsos bryozoamész még Csobánkától délre, a Garancspuszta melletti hegyen is található. Vele befejeződik az üledékes kőzeteknek az a csoportja, a mely keletkezését főleg a tengernek, illetőleg az abban élő állatoknak

---

* Csobánka mellett „Macka jama", a Kiskevélyen egy barlang Ursus spelaeus csontjaival, Solymártól nyugatra a János- és Ördögbarlang, Ürömnél a Farkasverem.

köszöni, mint bizonyos biochemiai, chemiai vagy mechanikai, vagy az utóbbi két folyamat együttes hatásának eredménye. Hátra van még e hegységnek főleg éjszaki részét alkotó harmadkori vulkánikus kőzeteinek (andezit különböző fajai) és üledékes mellékképződményeinek (tufák) és végül az összes rétegek fölé legfölül helyezkedő lösznek a megemlítése. Az *andezit* a szentendre-visegrádi hegység zömét alkotja és rendesen csak a magasabb kúpokon lép a felületre, különben brecciái és tufái által mindenütt el van takarva.

A *Szentendre—Visegrádi* hegycsoportban egy fővonulat körül csoportosulnak a kisebb-nagyobb eruptívkúpok, a breccia és tufa területén belül; ehhez csatlakoznak még a harmadkori képletek közül s a lösz-takaróból kibukkanó kisebb, vulkánikus eredetű kúpok. A hegycsoport főtömege magas, hosszúra nyúló hegyvonal, mely párhúzamosan halad a Pilishegységgel. Dél felé vonultában (Dobogókő, Ispanovhegy) két ágra szakad. A délkeletinek főbb pontjai a *Kolevka*, a *Nagy-* és *Kiskartalja*; az éjszaknyugati a *Nyerges*-hegygyel (557 m.) végződik.

A hegycsoportnak legéjszakibb része, a ,,Dunai andezit-csoport", Visegrád —Dunabogdány vidékén terül el. Itt az eruptiv kőzetek kitörése főleg az alsó és felső mediterrán kor közé eső időben következett be, bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a felszínre tört lávatömegek az alsó mediterrán kor képződményein ömlöttek szét. A kőzet-anyag itt gránát-tartalmú biotit-amfibol-andezit és pyroxén-andezit. Az eruptiv-kőzetek kúp, lávaár, tellér és lakkolit, továbbá andezit-konglomeratumok és andezit-tufák alakjában jelentkeznek. Az utóbbiak előfordulásából és nagy mennyiségéből az itt egykor működő vulkánok minőségére vonhatunk következtetéseket. Legnagyobb valószínűség szerint sztráto-vulkánok voltak, még pedig a polygen-típushoz tartozók. Az andezit-kitörések igen ekszplozív lefolyásúak lehettek, csak így magyarázható a brecciáknak és tufáknak túltengése a tömeg-kőzetek fölött.

Visegrádtól délre fel van tárva a vöröses-barna biotit-amfiból-andezitkőzet (Ördögbánya*), amelyet saját tufája vesz körül. Keleten és nyugaton a Duna mellett tetemes területen lösz rakódott le, a melyből Dunabogdánytól délkeletre a *Csódi* hegynek** számos bányától kikezdett gomba-alakú lakkolitje emelkedik ki. Délibb részein a nagyobb elterjedésű tufákon kívül különösen az amfiból-andezit, a biotit-gránát-andezit (Pilisszentkereszttől éjszakra fekvő vonulat, Torina 508 m és Lomhegy), a pirokszén-andezit (a Pilisszentlászló alatt fekvő Kapitány-hegy tömzse, 509 m). uralkodik. Az eruptív kőzetek és tufáik, melyeknek legdélibb előfordulása a Pomáz melletti Messzelja (amfibol-andezittufa, 173 m), Szentendrétől éjszakra, majd éjszaknyugatra kanyarodnak föl Esztergomig. A völgyekben a szubaerikus eredetű és a vármegye más helyeiről is már ismeretes sárgaföld, a lösz nagy kiterjedésben fordúl elő (Pilisszentkereszt—Csobánka) nyirokkal váltakozva (Szentendre—Pomáz).

A solymári völgytől délre terül el a *Budapesti* (Budai) hegység. A Magyar-Középhegység délnyugati felének a Duna könyökében szétterülő, éjszakkelet-délnyugati és éjszaknyugat-délkeleti irányban haladó vetődési vonalak mentén szétdarabolt, rögökből és völgykatlanokból álló részének déli fele, a mely majdnem egész terjedelmében a vármegye határai közé esik. Éjszakon, délen, keleten és nyugaton (?) tektonikus vonalaktól (solymári, budaőrs-biai, tinnye-perbál-zsámbéki völgyek és a Duna völgye) határolva, csak délen terjed némileg túl a vármegye határán, a hol a ,,Mészáros-út" választja el a török-bálinti domboktól. Benne két csoportot különböztethetünk meg: 1. a szűkebb értelemben vett *Budai* (Budapesti) hegységet, 2. a *Nagykovácsi* hegységet. Az elsőhöz számítjuk azokat a csoportokat, amelyek Solymár, Hidegkút, Budakesz, Budaörs és Budapest között terülnek el. Ezek a) a *Hármashatárhegy* csoportja (Solymár—Hidegkút vonalán kezdődik és innen délfelé nyitott félkörben a Hármashatárhegyig, Liptómező-Óbuda vidékéig terjed), a melynek gerincze a hidegkúti *Kálvária*-hegyen (386 m) át a *Csúcshegy*-be (445 m) folytatódik. A *Hárshegyen* (462 m) túl elterülő fennsíkszerű *Hármashegy*-től (496 m) mély nyereg választja el. *** A Lipótmező

* A Visegrádtól délre fekvő Ördögbányában az utolsó években az évi termelés 8—10,000 köbméter terméskő volt. Különösen folyamszabályozási czélokra és utczaburkolásra használják. A Budapesten látható vöröses andezit-járdakövek innen származnak.

** A Csódi-hegy gránáttartalmú biotitandezitból áll.

*** E vonulatnak többnyire kopár csúcsai: Kecskehegy (395 m.), Remetehegy (348 m), Mátyáshegy (299 m). A főgerinczből kiágazó mellékgerincz magas pontjai majd mind 300 m alatt maradnak (Ujlaki hegy, Vadaskert).

(illetve az Ördögárok) völgye megadja e csoport határát ; b) *Hárshegyi* csoport felé (Hárshegy 458 m), a melyet nyugaton az Ördögárok választ el a nagykovácsi csoporttól [9]; c) a *János-* és *Sváb-* (*Isten*)-hegy csoportja, a mely a Budai hegység legmagasabb és legkiterjedtebb tagja.* A János-hegytől, mint a Budai hegycsoport legmagasabb pontjától, a *Háromkúthegyen* át félkörön vonulat szolgál át a Svábhegyre, a melyből délkeleti irányban csapó ágak indúlnak ki.** Tőlük délnyugatra terül el d) a *Budaörs* vagy *Csiki* csoport.***

A Budai hegység geológiai viszonyait vázlatosan a következőkben adhatjuk. A hegység alapját felső triasz-korú mészkőképződmények és dolomit adja, erre az alaphegységre eocén és oligocén korabeli mész, márga, agyagos homokkő és konglomerátum rétegek települtek, a melyek későbbi tektonikai zavaroktól szétszaggatott takarót alkotnak. Míg a legalsó eocén lerakodásai az édesvizű mész és a barnaszén csak néhány helyről ismeretes, addig a nummulitmész, a márga és konglomerátumok s az alsó oligocénhez tartozó meszes homokkő nagy szerepet játszanak e hegycsoport felépítésében. Budafok és Bia között fiatal harmadkori rétegeket találunk (budafoki fennsík, Iharos és Katalin-hegy) Budafok és Diós között miocén-korú ceritium-rétegek szerepelnek, negyedkori édesvizű képződményektől és lösz takarótól fedve ; végül még a *Gellérthegyen,* a *Várhegyen* és Óbudán a hévizekből lecsapódott mésztufa is előfordul. A *Nagykovácsi hegység* Pilisvörösvár, Piliscsaba, Páty és Budakesz között terül el ; középpontja Nagykovácsi. Ettől éjszakra terül el a *Nagyszénáshegy* (540 m) kiágazásaival ; kopár megtalodusz-mészkő az anyaga. A Nagykovácsitól délre fekvő *Nagykopaszhegy* legnagyobbrészt ugyanebből az üledékes kőzetből alakult. Az említett két csoport tömegei nyugaton összefüggenek egymással, Nagykovácsi körül keletnek nyíló koszorút alkotva.

Meg kell emlékeznünk e helyen a vármegye területén lévő kőzetek előfordulásáról, azok feltárásairól, illetőleg az üzemben lévő bányákról is. Bányák.

Tömött mészkő előfordulásai, illetőleg fejtései : Borosjenő, Budapest, Csobánka, Csővár, Nagykovácsi, Pilisszentkereszt, Tinnye, Üröm ; a hol részben kavicsolás, főleg azonban égetés czéljából fejtik. *Durva mészkő* : Békásmegyer, Bia, Budafok, Budakesz, Budapest, Csővár, Fót, Kistétény, Nagytétény, Páty, Tök, Törökbálint, Üröm, Zsámbék ; a hol különösen építésre használják a fejtett követ. *Mésztufa :* Békásmegyer, Budakaláz, Budapest, Pomáz, Üröm ; építőkőnek használják. *Dolomit* : Budakesz, Budaörs, Budapest, Piliscsaba, Üröm, Zsámbék ; útkavicsolásra, poralakjában súrolásra és szódavízgyártásra használják. *Biotit-andezit, biotit-amfiból-andezit, amfiból-andezit* : Dunabogdány, Izbég, Pilisszentkereszt, Visegrád ; útépítésre, útkavicsolásra és folyószabályozásra használják. *Piroxén-andezitek :* Duka, Püspökhatvan, Váczrátót, Püspökszilágy, Sződ, Galgagyörk, Vácz. *Biotit- és amfiból-andezit konglomerátja, brecciája és tufája* : Kisoroszi, Szentendre, Visegrád ; út-kavicsolásra és építésre alkalmas. *Pirokszén-andezit tufái* : Acsa, Fót, Kisnémedi, Vácz, Kisújfalu, Galgagyörk ; építésnél és traszczement-készítésnél nyer alkalmazást. *Kavics, homok-konglomerát, homokkő* : Acsa, Alsónémedi, Apostag, Budapest, Csömör, Dunapataj, Fót, Nagykovácsi, Pestszentlőrincz, Rákoskeresztúr, Szalkszentmárton, Törökbálint, Vácz ; a kvarczhomokkő különösen építőkőnek használható (ha kötőanyaga nem szénsavas mész). *Barnaszén* csak *Nagykovácsi, Pilisszentiván* és *Vörösvár* környékén fordul elő oly telepekben, a melyek kiaknázásra érdemesek. A harmadkor elején sülyedésnek induló Budai-hegycsoport medenczéit édesvizű mocsarak töltötték be, amelyeknek peremén (épp úgy, mint az erdélyi, a losonczi és petrozsényi medenczékben) hatalmas széntelepek keletkeztek. Ezekre rakódtak a területet újra elárasztó tengereknek először keverék (sós-édes), majd pedig sós vizéből képződött rétegei. A Pilisszentiván és Pilisvörösvár környékén a ,,Budapest vidéki kőszénbánya r.-t.'' részéről feltárt rétegek sorozata a következő. Közvetetlenül a dolomitra települt középeoczénkorú édesvízi képződmények bitumenes édesvizű mészkőből és közbül fekvő barnaszéntelepekből áll, a mely telepek (öt) hatalmassága a közöttük fekvő mészkőrétegekkel együtt

* Jánoshegy 529 m, Svábhegy 480 m.

** Főbb magaslatai : Széchenyihegy (427 m), Martonhegy, Orbánhegy, Sashegy (258 m) és Gellérthegy (235 m.).

*** Magaslatai : Budaörsi hegy (438 m), Rossberg (366 m), Ökörhegy (290 m), Törökugrató (251 m).

közel 35 métert tesz ki. Ezek fölött következnek márgás, agyagos édesvízi lerakódások, széntelepek nélkül, a melyek fölött nummulitmész, majd vastag agyagréteg (sósvizű), végül pedig diluviális agyag és homok rakódott le. Barnaszénen kívül még lignit is előfordul Hatvan és Gödöllő mellett.

Források. A vármegye hegyes vidékének geologiai felépítéséből és szerkezetéből magyarázható annak forrásokban, de különösen gyógyvizekben és termákban való gazdagsága, főleg Budapestnél, a Duna jobbpartján. Az itt éjszak-déli irányban húzódó termális vonal mentén feltörő melegforrások világhírűek. De nemcsak a Duna jobbpartján vannak ilyen termák, hanem a balparton, sőt egyes dunai szigeteken is. A jobbpartiak közül említést érdemelnek az óbudai langyos források,* a melyeknek egy része már a rómaiaknak is szolgáltatta a fürdőikhez szükségelt vizet. Hasonló források — a melyeknek vize majd malomhajtásra, majd öntözésre szolgál — vannak még Békásmegyeren (kettő), a vörösvári-út mentén, a Kerék-kocsma mellett. Valamennyinek hőfoka 20—22° C. Ennél magasabb hőmérsékletűek a József-hegy forrásai: a *Lukács-fürdő* (kénes hévvíz) forrása 56° C, a *Császárfürdőé* (kénes hévvíz) 61° C, a *Királyfürdőé* 63° C, a mely adatok a régebbiekkel szemben azt mutatják, hogy a hőfok nem állandó, hanem a Duna vízállásával emelkedik, ép úgy, mint a források vízbősége is. Az utóbb említett források a Budapest mellettiek között a legvízdúsabbak. A Gellérthegy alján dolomit-hasadékból törnek elő a *Rácz-fürdő* forrásai (kettő), 67° C és 35° C, a *Rudasfürdő* termái (öt) dolomit barlangból fakadnak, hőfokuk 42 ° és 35° C; a *Sáros-fürdő* hőforrása a dunaparti síkon buggyan fel (Gellérthegy délkeleti tövében). A Dunai szigetek közül a Margitsziget és annak éjszaki vége és a pesti part** között volt ú. n. Fürdőszigeten szintén voltak hőforrások. A margitszigetinek (ártézi kénes hévvíz) hőfoka 43° C, fürdőszigeti forrásoké*** (11) pedig, Szabó mérése szerint, 41° volt. Hőforrásnak (kénes hévviz) kell minősítenünk a budapesti városliget *artézi kútját* is. Ez közel egy kilométer mélységből — ugyanabból a kőzetből, a melyből a Gellérthegy áll, — kapja vizét. A víz hőfoka 73·35° C. A hévvizeknél nem kevésbé híresek a vármegye keserűvizei.[13] Ilyenek a Saxlehner „*Hunyadi János*"-forrása (Budán, a dobogói völgyben), a *Ferencz József*"-keserűvíz forrástelepe (az őrmezői völgyben), az „Apenta" keserűvíz (az előbb említettnek szomszédságában), az „*Erzsébet királyné*" források (a kelenföldi síkon), a Loser-féle „Pálma"-víz, (Budaőrs határában) a „Mária-forrás" (Budán, a III. kerületben) és végül a budaőrsi „Herkules" keserűvízforrás. Édesvizű források pedig széltében a vármegye majdnem minden részében nagy számmal találhatók; bővizűségük és számuk nagyobb a hegyes vidéken, mint az alföldi részeken. Vízbőségük (eltérőleg a termák viselkedésétől) lényegében a csapadékmennyiségtől függ, a mennyiben ez az elszivárgó vízmennyiséget, a talajvíz állását módosítja és oly formán bővíti vagy csökkenti a források vizét.

Éghajlat. A csapadék (és vele szoros kapcsolatban a források) alapja, illetőleg kezdete lévén a hidrográfiai viszonyoknak, mielőtt ez utóbbiak részletezésébe bocsátkoznánk, még a meteorologiai, az éghajlati viszonyokról kell megemlékeznünk, mint olyan tényezőkről, a melyek a geologiai, jobban mondva domborzati viszonyok mellett valamely terület álló- vagy folyó vízhálózatának kifejlődésénél első sorban fontosak.

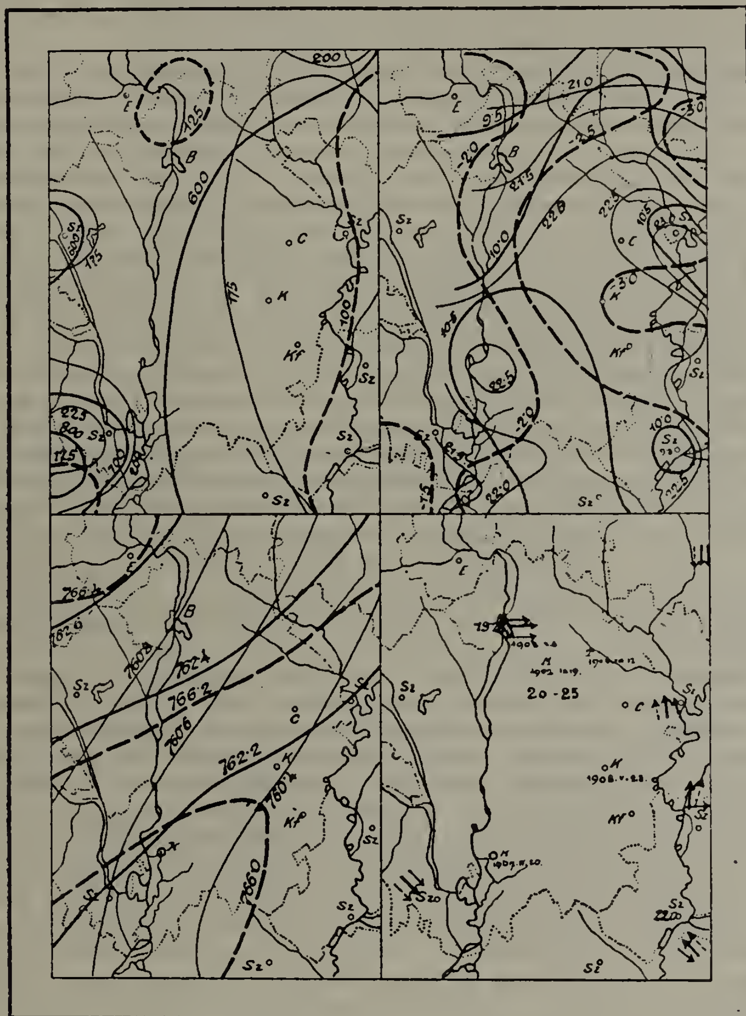
Nagy általánosságban a vármegye éghajlatára az áll, a mi az Alföldre: többé-kevésbé szélsőségekre hajló, hideg telekkel váltakozó forró nyarak. A vármegye éjszaki hegyes része némi eltérést mutat e tekintetben, éghajlata kedvezőbb: „a csapadék több s a hőmérsékleti szélsőségek csekélyebbek." De lássuk először az alföldi sík részek éghajlati viszonyait. Miként nagyjában az egész Alföld, a Duna—Tisza közének klímája kontinentális jellegű, azaz: telei hidegek, nyarai forrók. Ez a körülmény magyarázza meg az Alföld és a Duna—Tisza közének közel 10° C-nyi évi középhőmérsékletét, a mely szerint az Alfölddel együtt a vármegye is — a tengerpartot nem tekintve — legmelegebb vidéke volna egész Közép-Európának. Csakhogy míg például Londonban — melynek közepes évi hőmérséklete szintén közel

* A lőpormalomnál és attól alig 30 lépésnyire, körülbelül 10—12 méternyire a Duna szintje fölött, sík mezőn.[2]

** A Rákospatak beömlésével szemben.

*** E sziget — mely különben is csak alacsony vízállásnál volt látható — a Dunaszabályozásnak esett áldozatul.

10° C — januariusban + 3·5° C a középhőmérséklet, a júliusi közép 17·9° C, addig például Kecskemét — 2·1° C (januárius) és 21·9° C (június) adja ugyanazt az évi közepet. A kárpátoknak az irodalomban oly gyakran hangoztatott védőszerepének tényleg semmiféle hatása sem észlelhető *, legalább is nem beszélhetünk róla mindaddig, a míg a „Kárpátokon elhelyezett magasan fekvő megfigyelő állomásainak kétségtelen adataival nem állunk szemben."[14]

Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye meterologiai viszonyait és az 1900—1910. évi földrengéseknek észlelési helyeit és idõit feltüntető térkép.

A térkép felső bal negyedében látható görbék közül a *vékony folytonos*, a *nyár* (június), a *szakadozott*, a *tél* (január), a *vastag folytonos* pedig az évi közép izohiétája. A görbék mellé írt számok mm-t jelentenek.

A jobb felső negyedben a *nyári*, *téli* és évi középizotermákat látjuk (a görbék jelzése, mint előbb); a görbék melletti számok hőmérsékleti fokokat jelentenek Celsius szerint.

A bal alsó negyed az izobárok menetét adja (görbék értelme, mint előbb); a görbék melletti számok barometer-állásokat jelentenek mm-ben.

A jobb alsó negyed feltűnteti a szél irányát (télen, nyáron és évi középben), a zivataros napok számát (nagy számok), és a földrengések dátumát (az észlelési helyeken).

Az Alföld telének mérgét állítólag az igen gyakran hiányzó, vagy ha van is, vékony hótakaró csökkenti, sőt, úgy látszik, nem lehetetlen, hogy területünk

* Hasonló földrajzi szélességek alat, mint Alföldünknek a vármegye határai közé eső része, (középső szélességi kör 47°) fekszik például Kissenev. (46°50') és Cherson (46°38') az orosz síkságban. Itt a januári, ill. júniusi közepek, — 3·5° és —4·4° illetőleg + 22·4° és + 23·4. Látnialó tehát, hogy a vármegye, illetőleg az Alföld klímája feltétlenül kontinentális jellegü.

esetében a geologiai viszonyok is közreműködnek a hőmérséklet enyhítésén.[11] Tény, hogy a kopár, a puszta, a homokos, a szántott, az erdős, az ingoványos föld, valóban lokálisan módosíthatja az éghajlatot,* de valószínűbb, hogy a vármegye alföldi részének „állítólagos téli enyhesége onnan származik, hogy a városokban elhelyezett hőmérők alapján a januáriusi hőmérsékletet — 1°, — 2° becsülték, a mi határozottan kevés. A házak között védett helyen levő hőmérők télen nagyon könnyen egy-két fokkal többet mutatnak, mint a városon kívül. „Ugyanez a hibaforrás vezetett a nyári középhőmérsékletek túlbecsülésére, de nyáron a hiba nem oly tetemes, mint télen."[14]

Legszembetünőbbek és egyúttal legszemléltetőbbek az éghajlati viszonyok**, ha azokat úgynevezett *izotermák, izobárok* és *izohiéták*, azaz oly görbe vonalak segélyével tüntetjük föl, a melyek az egyenlő évi (vagy havi) *középhőmérsékletet*, az *egyenlő légnyomást* s az *egyenlő csapadék-mennyiséget* jelző pontokat összekapcsolják. Az izotermális térkép adatai szerint (évi közép) Alföldünk három klimaterületre oszlik.[11] Az első a 9·5°-os görbe fölött „az éjszakkeleti medencze," a második az Alföld közepe, ide tartozik a vármegye egész területe (9·5°—11° között), a harmadik a 11°-os görbén túl délre, az Alföld déli széle. A 10·5°-os izotermális vonal szigmoid vonalban kanyarodik át a vármegyén Szolnoktól, Szeged, majd Kiskúnfélegyháza megkerülésével Zombor felé (míg a 10·0° C-os zárt görbét alkot Szeged körül). E vonalak menete azt jelenti, hogy a vármegye éjszaki részében mindama pontokon, a melyek az ezzel a számadattal jelzett görbe mentén feküsznek, 9·5° C az évi átlagos hőmérséklet. Igy van ez a többi hőmérsékleti görbéknél is. Pest vármegye átlagos évi temperaturája térképünk értelmében tehát 9·5° és 11·0° C között mozog,*** még pedig éjszakról délfelé melegedve. A téli (januári) 2·0° C középhőmérsékletet jelző görbe kettős hullámban követi a Dunát, két helyen, — Szentendre és Csepel alatt — átlépve azon. Adatai szerint a vármegye januáriusi középhőmérséklete nyugatról kelet felé csökken és a két határoló izotermát véve alapul — 2·0 és — 3·0 között mozog. A nyári (júliusi) izoterma viszont azt mutatja, hogy a vármegye területének éjszaki részén a hőmérséklet közel 20·5°, a mely délfelé fokozatosan emelkedve, 22·5° C-ot elér.

A *légnyomás* eloszlását feltüntető térképünk azt mutatja, hogy az egyenlő barométer-adatokkal biró pontok összekötésével nyert görbék (izobárok) másképen helyeződnek el nyáron és másképˇ télen, vagyis a lég nyomása az időszak változásával együtt módosul. Lássuk miképen és miért történik ez. Alacsony légnyomásról akkor beszélünk, ha felfelé szálló légtömegekkel (ciklon) van dolgunk; ilyenkor a barométer esik, skáláján alacsony állást fogunk leolvashatni. A barométer-adatoknak ilyetén módon való csökkenése bizonyos középpont felé tart, a mely középpontot barometrikus *minimumnak* nevezünk. A minimum helyén a barométer állása a legalacsonyabb. Ha megtekintjük a légnyomási viszonyokat feltüntető térképünkön (III. 3.) a vármegye területére eső januárius havi izobár-vonalak elhelyeződését, azt látjuk, hogy Kalocsánál kanyarodik be délnyugatról s fordul vissza délnyugatnak a 766·0 mm-es izobár vonal, jelez-

* Tudjuk, hogy a nagy felületet borító homok v. lősz igen nagy hőfokra tud felmelegedni és derült nyári napokon 15—20°-kal is melegebb lehet, mint a fölötte elterülő levegő.

** Itt közöljük az 1906-ban a vármegye területén müködött meteorologiai megfigyelő állomások lajstromát, mellékelve az egyes állomások (összesen 10) földrajzi hosszuságát (Greenwichtől keletre), szélességét és tengerfölötti magasságát.

Az állomás neve	Földrajzi hosszuság	Földrajzi szélesség	Magassága a tenger szine felett
Békásmegyer	19° 02′	47° 36′	115 m
Budapest (Gellérthegy)	19° 02′	47° 29′	235 „
„ (Krisztinaváros)	19° 01′	47° 30′	156 „
„ (Fő-utcza 6.)	19° 01′	47° 30′	112·5 „
„ (Városliget)	19° 03′	47° 31′	112·0 „
Kalocsa	18° 59′	46° 32′	103·7 „
Kecskemét	19° 41′	46° 54′	112·0 „
Kiskartal	19° 33′	47° 42′	166·7 „
Rákosszentmihály	19° 13′	47° 32′	113·0 „
Ujpest	19° 05′	47° 33′	107·0 „

*** Térképünkön csak a 9·5 és 10.5°-cs évi közép izoterma van feltüntetve.

vén vonulása helyén a legalacsonyabb légnyomást, a melyhez tartozó minimum délkeletebbre, talán éppen a földközi tengeren fekszik. A légnyomás éjszakkelet és éjszaknyugat felé emelkedik. Térképünkön csak az első irányt kísérhetjük figyelemmel. Körülbelül Esztergom tájékán látjuk a 766·4 milliméteres izobár-görbének egy részét. Ez tényleg zárt görbe, a melyen belül nem mutat a barométer magasabb állást. Itt egy barometrikus *maximummal* (anticiklon) van dolgunk ; olyan terület ez, a melyen a légtömegek lefelé mozognak, a barométer tehát magasabbra szökik, mint a Kalocsa felé eső vidéken. Térképünk adatai szerint a januáriusi légnyomás a vármegye déli részén 766·0 mm. éjszaki részén 766·4 mm, középen pedig 766·2 mm. A most megismert barometrikus minimumok és maximumok helyzete nem állandó, elhelyezkedésük illetőleg vonulásuk — mely az időjárás változásának szinte legfontosabb tényezője — más télen és más nyáron.

Térképünkön ezt a juliusi izobárvonal menete mutatja legjobban. E hónapban nem (nagyjában) délről éjszak felé emelkedik a légnyomás, mint januárius hónapban, a mikor a vármegyében Kalocsa körül van a legkisebb légnyomás, hanem éppen megfordítva, éjszakról délfelé.* E hónapban ugyanis Kecskemétnek vonúl (délkeletnek) az az izobár-vonal, a melynek mentén 760·4 mm a levegő nyomása, és fordul a vármegye határán túl nyugat-délnyugat felé. Vele párhuzamosan halad a vármegye éjszaki felén át (Kalocsa fölött) délnyugatnak a 760·2 miliméteres, majd Budapestnél a 760·0 milliméteres izobárvonal (éjszakkeletről délnyugatra). E számadatok értelme az, hogy július hóban kelet-éjszakkeleten lehet a minimum és nyugaton a maximum ; úgy hogy a vármegye területén térképünk adatai értelmében július hóban a légnyomás 760·2 mm (Szentes körül) és 761·0 mm (Esztergom felett) között mozog, keletről nyugat felé emelkedve. Évi átlagban a vármegye éjszak-éjszaknyugati harmadában a légnyomás 762·6 és 762·4 mm között, középső harmadában 762·4 és 762·2 mm között mozog, míg dél-délkeleti harmadában 762·2 mm a légnyomás.

A barometrikus maximumok és minimumok helyzete és annak változása szorosan összefügg a légáramlatok irányával és annak változásával, a mennyiben a levegő mindig a magasnyomású helyekről az alacsony nyomásúak felé áramlik. Az áram nem halad a legrövidebb úton, hanem földünk tengelyforgása következtében az éjszaki félgömbön jobbra, a déli féltekén pedig balra tér el. Minél nagyobb a maximum és minimum közötti nyomáskülönbség, annál nagyobb a levegő áramlása, a szél ereje. A vármegye területén is ilyen alapon magyarázható meg a szélnek télen (januárius) és nyáron (július) követett iránya. A mint térképünk (III. 4.) mutatja, Budapest környékén a téli szél iránya : nyugat-kelet, Győrnél még éjszaknyugat-délkelet, megfelelően a téli légnyomási maximum nyugat-éjszak-nyugati helyzetének, a honnan a levegő — bizonyos eltérítés után — az alacsonyabb nyomású helyekre áramlik. Kalocsánál a télen uralkodó szél iránya, megfelelően a fönt említett törvénynek, éjszak-nyugat-délkeleti. A vármegye délkeleti részében a szél iránya télen az előbbinek éppen ellenkezője, mivel kelet-délkeleten is van egy barometrikus maximum, a melyekről a levegő a vármegyénk területén fekvő kisebb nyomású helyek felé áramlik. Nyáron itt a szél iránya megfordul, azért az uralkodó szél iránya mégis a délkelet-éjszaknyugati marad. Ez a szél hozzájárul a Duna—Tisza közének Pest vármegyéhez tartozó részen a homokbuczkák és szélbarázdák szabályos sorokban való elrendeződéséhez ; ugyanolyan hatással van — különösen a vármegye éjszaki részein — az éjszaknyugat-délkeleti szél.

A szél irányát lokális viszonyok módosíthatják olyannyira, hogy nem minden tekintetben felel meg a fönt említett szabálynak. Hőmérséklet és légnyomás együtthatásából adódnak a *csapadék*-viszonyok. Az összefüggés a klímának e három tényezője között azonban nem olyan egyszerű hogy e helyen behatóbb magyarázatába bocsátkozhatnánk. Elég ha tudjuk, hogy a minimumok helyén, a fölszálló levegő kiterjed, lehül, míg elérte a harmatpontot, s a vízgőz megsűrüsödik, felhők keletkeznek; kellő hőcsökkenés pedig esőt idézhet elő. Az ellenkező folyamat áll elő a maximumok helyén, a hol a leszálló levegő felmelegszik, tehát mindig több párát tud magában tartani (kellő temperatura mellett). A csapadék beállta tehát mindig függ a légnyomási és hőmérsékleti

* Jobban mondva éjszak-keletről dél-nyugat felé.

viszonyok minőségétől. Nem kicsiny szerepet — mert befolyása tetemes — játszik ilyenkor a vidéknek geologiai alkata, a területnek kopársága, vagy dús növénytakarója, sík- vagy hegyes volta. A vármegye javarésze sík és jóformán homokos terület, melyen nagyobb terjedelmű erdőségek nincsenek, a mely tehát nagyon alkalmas arra, hogy a nap sugaraitól lokálisan felmelegítve, befolyásolja a légnyomási viszonyoknak kifejlődését; növénytakarója is csekély *, 13,187·4 km² területének csak 10·9%-át fedi erdő. Igaz ugyan, hogy az utóbbinak jelenléte nem volna lényeges befolyással a vármegye klimatikus, különösen csapadékviszonyainak alakulására — még ha annak egész területét egyenletesen is borítaná**, de viszont igaz az is, hogy erdő hiján a vármegye nagy része száraz és felmelegedése nyáron tetemes fokot érhet el. Száraz, felmelegedett terület fölött pedig kevésbé könnyű a csapadék keletkezése, mint nedves és hűvös helyen. Miután tapasztalat szerint a csapadék mennyisége a tengerparttól a szárazföld belseje felé csökken, érthető, hogy az Alföld, s így Pest vármegye is (különösen miután még tetemes magasságú hegykoszorú is körülveszi az Alföldet, aránylag csekély mennyiségű csapadékot kap.

A vármegye csapadékviszonyait feltüntető térképen az egyenlő csapadékmennyiséggel biró pontokat jelző vonal (izohiéta) téli menete merőben különbözik annak nyári helyzetétől. Észrevehetjük azt, hogy nagyjából a talaj alakulásához símul, mintegy utánozva a térszín rétegvonalait[14]. Nyáron a vármegye keleti nagyobb fele csak 175 mm csapadékot kap. Az izohiéta-vonal követi eliptikus hajlásban éjszak-keletről délkelet felé a Duna—Tisza közötti hátság vonalát. E vonaltól nyugatra, illetőleg éjszak-nyugatra fekvő részen 200 és 175 mm között ingadozik a csapadék mennyisége. Télen a 125 mméteres izohiéta a Tisza völgyét követi, a vármegye délkeleti csücskét a tisza-balparti síksághoz kapcsolva, a hol messze keletre elnyúló zárt görbét alkot. A 125 miliméteres csapadékvonal Budapest éjszaki környékén szintén zárt görbe, a mely főleg a hegyes vidékre szoritkozik. A vármegye átlagos évi csapadéka 600 miliméter***, a mi az Alföldnek igen előnyös helyzetéről és csapadékviszonyairól tesz bizonyságot, különösen ha meggondoljuk, hogy Európa más síkjain (pl. Orosz- vagy Poroszországban) csak 400 milliméter az évi csapadék. A csapadékos napok száma közel 100, illetve 80—90, esztendőnként (az egész Alföldön 180) [14]. Legtöbb a csapadékos nap májusban és júniusban, legkevesebb februárban és szeptemberben. Havazás tekintetében a vármegye hegyes és sík részei nem mutatnak lényeges eltérést. Tartós hótakaró csak zord télen borítja a talajt huzamosabban, de gazdáink többször panaszkodnak hó hiánya, mint annak fölöslege miatt.[28] A zivataros napok száma a vármegye alföldi részén több (20—23), mint Budapesten (19) és több mint az éjszak-éjszaknyugati hegyvidéken (Dobogókő 12. † (ez adatokat, valamint az uralkodó szél irányát — télen-nyáron és évi középben — a IV. $_4$. térkép mutatja).

Vármegyénk klimája a fönnebb vázolt viszonyok tanúsága szerint mindenképen előnyösnek, állattenyésztésre és földmívelésre egyaránt alkalmasnak mondható. A főváros környéke mérsékelt éghajlatú. Míg forró nyarát a közeli hegységek enyhítik; addig a balparti részében az alföldi klima, minden végleteivel együtt uralkodik.

Folyók. Miután a vármegye domborzati és éghajlati viszonyaival röviden megismerkedtünk, vessünk egy pillantást e két tényező hatása alatt keletkezett és szüntelenül fejlődő vízrajzára is. A vármegye „határfolyóival,“ a Dunával és Tiszával már egy ízben foglalkoztunk, a midőn e folyók völgyeinek, illetőleg árterületeinek kifejlődéséről szóltunk. Ők nem állanak közvetetlenül az éghajlat behatása alatt, ez a vármegye területén található kisebb-nagyobb mellékfelyóira és az álló vizekre vonatkozik különösebben; ámbár kivételes esetekben a Duna—Tisza is megérzi az időjárás szeszélyeit, a nagy szárazságot, a sok csapadékot.

* Szántóföld 49·3%, szőlő 2·3%, kert 0·8%, rét 10·7%, legelő 17·4%, nádas 1·7%, terméketlen 6·9%.

** „Senkisem állíthatja azt — mondja Supan — hogy az izoterma-rendszer egészen megváltoznék, ha Európát oczeántól-oczeánig erdő borítaná.“

*** Sík területe tehát — mint az Alföld is — szavannának, nem steppének minősítendő, a mint ezt a külföldi irodalomban gyakran találjuk.

† A szél járása a Dobogókőn igen erős; 1095 szélmegfigyelési esetből Budapesten 333 a szélcsend, ellenben a Dobogókőn csak 29.

Vízterületeiket és azok határát a vízválasztók tüntetik fel és szabják meg. A fő vízválasztó a Duna—Tisza közötti hátságon vonul Bajától (a Dunától) éjszak-éjszakkeletnek Kiskőrös és Kiskunfélegyháza között nyugat, majd egészen éjszak felé fordulva, a mely irányát egészen a Cserhát legdélibb nyúlványáig megtartja. Innen a dombok gerinczét követi éjszak-éjszaknyugat felé, Csővártól nyugatra, zegzugos vonalban, elhagyva a vármegye határát. A fő- és mellék-vízválasztók, a melyek mocsaras, vizenyős sík helyeken nem mindig vonhatók meg könnyen, megszabják a vízrajzi viszonyok tárgyalásának természetes egymásutánját. Kezdjük a főfolyókkal. Miután keletkezésükről és völgyfejlődésükről már a Duna—Tisza közötti hátság megbeszélésénél volt szó, itt még csak néhány fontosabb adat felsorolására szorítkozunk, mielőtt áttérnénk mellékfolyóikra, illetőleg az állóvizekre. A Duna, Tisza és Zagyva egyes szakaszainak hosszát az alábbi táblázat adja a kilométerenkénti esés és a vízgyűjtő területek nagyságának adataival együtt.

A Duna egyes szakaszainak hossza km-ben		Az illető folyamszakasz	
A szakaszok neve	km	Átlagos esése 1 km-re	Vizgyüjtő területe km²-ban
Nágymaros—Vácz	15·8	0·09 m	235·65
Vácz—Szentendre	11·7	0·07 „	228·29
Szentendre—Budapest.	19·9	0·07 „	981·72
Budapest—Ercsi..................	34·4	0·07 „	1711·04
Ercsi—Dunapentele	34·2	0·06 „	2557·25
Dunapentele—Dunaföldvár..........	19·2	0·07 „	2069·38
Dunaföldvár—Paks	29·0	0·09 „	316·92
Paks—Dombori..................	25·4	0·07 „	346·01
Dombori—Baja..................	44·1	0·06 „	17063·84
összesen	223·7	0·65 m	70500·20

Összehasonlítás czéljából álljanak itt a Tiszára vonatkozó hasonló adatok.

A Tisza egyes szakaszainak hossza km-ben		Az illető folyamszakasz	
A szakaszok neve	km	Átlagos esése 1 km-re	Vizgyüjtő területe km²-ban
Szolnok—Mártfű	39	0·02 m	1172·28
Mártfű—Tiszaug	34	0·02 „	999·21
összesen	73	0·04 „	2171·49

Végre pedig még a Zagyvát illető adatokat is felemlítjük.

A Zagyva egyes szakaszainak hossza km-ben		Az illető folyamszakasz	
A szakaszok neve	km	Átlagos esése 1 km-re	Vizgyüjtő területe km²-ban
Zagyva a Herédi patak* beömlése alatt		4·65 m	1211·95
Herédi pataktól a Galgáig**	13·6	0·74 „	137·53
Zagyva a Galga beömlése alatt.		4·89 „	1810·95
összesen	13·6	11·28 m	3260·23

* A Herédi patak hossza 36·6 km, átl. esése 1 km-re 7·08 km, vízgyűjtő területe 33,950 km
** A Galga-patak hossza 56·4 km, átl. esése 1 km-re 3·35 km, vízgyűjtő területe 56·6·7 km

A Duna és Tisza pontosabb jellemzése czéljából, fölemlítjük még az alább táblákba szedett adatokat :

A Duna átlagos középvizállása 1890—1900.	cm-ben	A Tisza átlagos középvizállása 1890—1900.	cm-ben
Nagymaros	246·82	Szolnok	175·88
Vácz	255·55	Martfü	137·77
Szentendre	247·00	Tiszaug	103·66
Budapest	241·11	Csongrád	163·44
Ercsi	218·66	Mindszent	219·00
Dunapentele	211·22	Algyő	215·66
Dunaföldvár	197·11	Szeged	201·55
Paks	217·77		
Fajsz	210·11		
Baja	285·66		

A jégviszonyok és ezzel kapcsolatban a hajózási viszonyok a Dunán és Tiszán a vármegye területe mentén elég kedvezőek. A jégtorlódás kezdete a Dunán és Tiszán rendesen XII—II. hónapokra esik ; márcziusban nem ritkán még áll a jég, rendesen azonban már jégmentes akkor mindkét folyam. Budapesten a Dunának mesterségesen szűkített medre, a víz sodrának nagyobbításával, megakadályozza vagy legalább is megnehezíti a jég torlódását. A jég vastagsága a Dunán 10—30 cm között, a Tiszán 9 és 40 között váltakozik. A hajóközlekedés mind a Dunán, mind a Tiszán, deczember és január hónapok kivételével, a mikor vagy a jégviszonyok, a ködös idő vagy a túlalacsony vízállás teszi lehetetlenné, rendesen egész éven át tart. A hajózás megkönnyítése, illetőleg az út megrövidítése czéljából, a Tiszán pedig különösen a folytonos mederhelyváltozásoknak és kiöntéseknek megakadályozása czéljából, az egyes kanyarulatokat átvágták, csatornákkal összekötvén a folyókanyarulatnak két egymáshoz legközelebb eső pontját. A Dunának, különösen Fajsz alatti, kanyargós részében találunk ilyen átvágásokat. A Tiszán pedig Szolnoktól Szegedig az egész szakaszon.

A két folyam szigetképződésének főbb törvényeiről már árterületük és az azon lévő talajnemeknek ismertetése alkalmával volt szó. A dunai szigetek, Szentendrét és Csepelt kivéve, nem nagy terjedelmüek és vagy rendes zátonyképződés útján keletkeztek, vagy a folyó kanyarulatok mesterséges vagy természetes átvágódása következtében. A Tiszán főleg az utóbb említett módon keletkezett szigetekkel találkozunk. A dunai szigetek közül különösen említésre méltó a szentendrei (hossza 30 km, szélessége 2—3 km) és a Csepelsziget (hossza 48 km, szélessége 3—9 km, területe 257·11 km²) ; az utóbbinak keletkezésére nézve a vélemények eltérők.

A Duna—Tisza közötti hátságon végigvonuló fővízválasztótól nyugatra eső területekről a Dunába, a tőle keletre esőkről pedig a Tiszába ömlenek a vármegye kisebb folyóvizei. A főfolyó vízgyűjtő szakaszait másodrendű vízválasztók kisebb vízgyűjtő-területekre osztják. A mennyiben ezek a bennünket érdeklő folyóvizekre vonatkoznak, e helyen felsoroljuk. 1. *A Duna jobbpartja az Ipolytól a Váli* patakig.[25] E területre esik a vármegye dunajobbparti hegyes vidéke, a Szentendre és Csepelsziget nyugati felével. E vidékről a következő nevezetesebb vizek torkolnak a Dunába : A *Malompatak*, a *Csódi*, *Nyulasi*, *Stelin*, *Pismány* és a *Száraz* patakkal egyesült *Bucsina* patak (Visegrád és Szentendre között), egyrészt éjszak-éjszaknyugatnak, másrészt keletnek folyva ; Szentendre alatt a *Chilova* és *Tristoki* patakja, a solymári völgy patakja Óbudánál ; az „Ördögárok" patakja, Budapestnél és Budafok fölött a *Fekete mocsár* vize. A vármegye e részén legnagyobb vízbősége van az erdőborította dunai andezit-csoportnak. Nyugat felé, a felsorolt vizek területének vízválasztója nagyjából a vármegye határát követi.

2. *A Duna balpartja az Ipolytól a Sárvizig.*[25] E terület magában foglalja a Börzsönyi hegység déli, a Cserhát nyugat—délnyugati lejtőit, a Szentendre és Csepelsziget keleti oldalát a Duna—Tisza közötti hátságnak ideeső részével

együtt ; éjszakon túlterjed a vármegye határán. A vármegye legdélibb csücske már a Dunának Sárvíz—Dráva vízgyüjtő területéhez tartozik. A nevezetesebb vizek közül éjszakon a *Bükkipatakkal* egyesült *Nagypatak* Kismaros alatt, a *Csörögpatak*, a *Hartyániviz* és *Malomárokkal* bővült *Teczevíz* patak, a *Sóspatak* Dunakeszi és Rákospalota között, a *Rákospatak* és a *Nagy-* és *Farkasmocsár* vize Soroksár fölött szakad a Dunába. A Soroksári Duna nem, de Dunavecsétől Foktőig maga a főfolyó sem vesz föl valamire való folyóvizet. Dunafoknál a Vajasfok szerte kóborló, kanyargós és számos mocsár szaporította vizének egyik ága ömlik a Dunába. Úgyszólván a Vajasfok és a Duna—Tisza közötti hátság nyugati magas partja mentén húzódó *Sárköz*, illetőleg *Vörösmocsár* (lecsapoló árok) gyüjtik és vezetik le az *Öreg-vörösmocsár* terjedelmes, vizenyős lapályát. A bátyai szállásoktól egészen a vármegye határáig az ilyenfajta lecsapoló árkoknak és a dunai árvízterület egyébb vízfolyásainak, holt és félholt medreinek kusza szövevénye terül el.

A Tisza mellékvízgyűjtő területei közül a Zagyváé és a Tiszának Zagyva—Kőrös és Kőrös—Maros közötti vízgyűjtői átterjednek a vármegyére is. A *Zagyva* a vármegye határain belül fölveszi Hatvannál a *Herédi* patakot, Jászfényszarunál a majdnem egész folyásában szabályozott, a Csővári hegyen (349 m) eredő, a *Némedi* és *Egress* vizével bővülő *Galga* patakot, Újszásznál az egyesült *Tápió* patakot, a mely homokbuczkás völgyben hosszan kanyarodva, több nagyobb terjedelmű tavat és mocsarat (Tápiószele) alkot. Tószegnél a „Várkonyi felső réten" a *Perje* csatorna vizével bővült s Czeglédnél az *Új*, illetőleg *Gerje* árok egyesüléséből keletkezett *Gerje* (Büdös) *ér* tóvá szélesedik, a mely csakjelentéktelen vizér útján függ össze a Tiszával. Tószeg alatt még csak a *Kőris*-ér és a vendelfoki lecsapoló-csatorna visznek aránylag nagyobb vízmennyiséget a Tiszába.

Állóvizek.

A Duna—Tisza Pest vármegye területén eredő mellékfolyóinál sok tekintetben nevezetesebbek azok az állóvizek, szikes és édesvizű tavak és mocsarak, a melyek egyrészt a Duna és a Tisza árterületén, másrészt a hátságon magán elterülnek. Egyrészük csak rövid életű, egy-egy esővízzel vagy hólével, néha talajvizzel megtelt lokális depresszió, lefolyástalan mélyedés, más részük a homokbuczkák közötti területeken keletkezik, rendesen szikes, ritkán szíkmentes, de mindig gyöngén termő, sőt teljesen terméketlen területek ezek, a melyeknek talaja a nyár hevében kiszáradva, kőkeménységűvé válik és rendesen felcserepesedik (de csak a felületén, alul mély sárréteg marad). Ilyen nagyobb „laposok," „szíkesek," „turjánok" például a Dunaharaszti—Ócsa—Gyón, Örkény—Kecskemét vonalán húzódó *Varsányi turján*, *Öreg turján*, *Nagyturján*, az *örkényi*, *Szikes* és *Sóstó* ; a *Madarasi tó* ; Lajosmizse környékén a buczkák közötti tavak ; a szalkszentmártoni *Nagyfehérszék* ; a *Nagyszék* ; a Szabadszállástól keletre (Öregbuczka) elterülő nagy kiterjedésű *Társasági szék*, az izsáki *Halomtó* ; az *Ágasegyházi rét* és a *Nagyrét* ; a *Matkói* tó és Kiskúnfélegyháza környékén a buczkák között elszórt számtalan szikes lapos (Fehértó, Szentpéteri tó stb. stb.). Mindezek a laposok, mint többször jeleztük, főleg a homokbuczkák vonulását követik, miért is többjének alakja inkább hosszant elnyúló, mint kerekded. Az ilyen szikes laposokon, ha nyáron kiszáradnak, kicsiny, kanyargó vízfolyások maradnak, meredek parttal, mélyen felázott fenékkel, a „pados szík" kezdete. Ezeknek a vármegyére és az Alföld nagy részére oly jellemző szíkes laposoknak keletkezése még nincsen eléggé tisztázva. A magyar Nagy-Alföldet tanulmányozó tudósaink vannak hivatva e kérdésre is fényt deríteni. Előbb egészen tisztában kell lennünk az Alföld altalajának fölépítésével és talajvizének mozgásával, s csak azután lehet szó a bajok igazi orvoslásáról. Egyelőre lecsapolással igyekeznek a vármegye földmívelésére oly káros szikeseket megszüntetni, bár nem mindenütt kellő sikerrel.

A vármegye folyóvíz-hálózatának öntöző-csatornákkal való kibővítése, különösen a konyhanövények és a takarmány termelése szempontjából érdemelne nagyobb figyelmet. A termés mesterséges öntözések útján alföldünkön a kecskeméti földmívelő-iskola területén tett kisérletek adatai szerint megháromszorozódik ; igaz, hogy egyszersmind veszt némileg minőségéből. A szikes talajnak kurta füvéhez szokott háziállatok nem kedvelik az öntözött talajon nőtt takarmányt. A konyha-kertészetet azonban — melyet a bolgárok űznek különösen a vármegye dunamenti részeiben, s a melyet például a Bács vármegyei svábok már is eltanultak — nagyon felvirágoztatná.

Talajmívelés.

Az alábbi táblázat százalékokban adja a mívelési ágakat a vármegye területén, összehasonlítva néhány szomszédos vármegye megfelelő adataival.

A vármegyék nevei	szántóföld	Szőlő	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Terméketlen terület	A vármegye területe
Pest-Pilis-Solt-Kk.vm.	49·3	2·3	0·8	10·7	17·4	10·9	1·7	6·9	13187·4 km.²
Bács-Bodrog vm. ..	71·9	1·3	0·8	4·1	10·0	4·9	1·1	5·9	10369 km.²
Esztergom vm.	57·84	2·5	0·87	4·2	8·6	19·11	0·2	6·71	1123·3 km.²
Komárom vm.	57·1	1·2	0·8	10·8	9·7	13·2	1·0	6·2	2842 km.²
Fejér vm	63·4	1·3	1·2	6·5	13·2	8·6	0·5	5·3	4128 km.²
Heves vm.	50·8	0·4	1·2.	9·0	15·2	18·3	0·2	4·9	3761·1 km.²
Jász-N.-K.-Szolnok vm	61·8	1·1	0·5	10·1	18·7	0·6	0·4	6·8	5251 km.²
Csongrád vm.	57·5	2·3	0·4	10·5	19·5	2.2	0·4	7·2	3564 km.²

Látjuk e táblázatból, hogy valamennyi összehasonlított vármegyénél több Pest vármegyében a terméketlen terület, ez főleg a futóhomok, illetőleg a szíkesedés rovására irandó. A szántóföldnek használható területek után legtöbb a legelő és a rét. A nagy mocsarai mellett is kevés nádasnál még kisebb a kertészetnek szánt terület. Az erdők főleg a folyók mentére és a Duna—Tisza közén a kötött és félig kötött homokbuczkákra szorítkoznak. Ugyancsak az utóbbiak vannak rendesen szőlővel beültetve ; a vármegye hegyes-dombos részén csak a pilisi és váczi járásoknak vannak nevezetesebb erdőségeik. Az erdők tölgyesek és bükkösök, homokos talajon inkább az akáczfa, a nyárfa és helyenkint a fűz vert gyökeret nagyobb területen, de azért nem ritka a gyertyán-, szíl-, kőris-, juhar- és berkenye-fa sem. A vármegye termesztett növényei közül első helyen említendő a szőlőnek több faja, a mely főleg a budai hegyek melegebb lejtőin terem. Valamikor ezek a hegyek nagyon híresek voltak boraikról, ma nagyobbrészt kopár a felületük. A szőlő mind a Duna balpartján, a homokoslöszös talajban, mind jobb partján a vármegye meszes-trachitos földjében is megterem, de az utóbbiban zamatosabb a termése. A szőlőkben, a melyek Szentendre körül és feljebb Visegrádnál majdnem mindenütt kitünő bort adnak, gyümölcsfáink közül különösen a kajszin és őszi baraczkot, a mandolát, cseresznyét, meggyet, szilvát, diót, almát és körtét is ültetik.[3] Gabonafélék főleg a folyóvölgyekben és azok (óalluviális) terrasszain teremnek, de a Duna—Tisza közén is mindenütt, a hol szíkes laposok vagy mocsarak nem teszik lehetetlenné. A gabonatermelés fölterjed az alacsonyabb dombokra (380 m túl nem) és le a völgyekbe is.

Növényzet.

A vármegye flórája, az orográfiai viszonyokhoz alkalmazkodva, kisebb részben hegyvidéki (a Duna jobbparti hegyes vidékén), nagyobb részben síksági (az alföldi részen). Nagyjában a Duna vonja meg a határt e két terület között, de nem gátolja növényeinek helyenkénti keveredését. Nem lehet czélunk e vázlat keretén belül a vármegye dúsgazdag flóráját kimerítően ismertetni ; meg kell elégednünk egyes területek általánosjellemzésével.

Leggazdagabb a flóra kétségkívül a Pilishegységnek alacsonyabb mészhegye n, a hol az erdőket nemrég kiirtották. Jellemző rájok nézve a „réti vegetáció“ [3]. Nem takarja a hegyeket összefüggő rétszőnyeg, a pázsit- és sásfélék elterjedése feltünő módon korlátozott; mintegy 300 növényfaj lakja e területeket.[3]

A Duna balpartján már a Rákos mezején dominál az alföldi flóra. Természetes erdők itt nincsenek [3], a mi liget van, az ültetés útján keletkezett. A vármegye eme részében a talajnak geologiai, agrogeologiai minősége és domborzati viszonyai szerint négy növényformácziót különböztethetünk meg : 1. A füves területek, 2. a homokfödte területek, 3. a szíkes laposok és szíkes területek és 4. a mocsarak flóra-formáczióját.

1. *A füves területek flórája* agyagos-löszös-humuszos talajon díszeleg leginkább. Jelleme nem mindig egyöntetű, hanem a talaj minősége szerint többé-kevésbé változó. Gyakran felveszi a réti flóra jellegét, majd a falvak és tanyák környékén az útmenti flóra vonásait hordja magán. Egyöntetű talajon, a mely nyáron gyakran 67^0-ra is felmelegszik, rendesen a *mohok* különböző fajai takarják, a melyek részben a csapadék (esö, harmat) felszívása, részben a párolgás meggátlása révén számos más növényneh (különösen az apró szegfűfélék) fennmaradását biztosítják.

E területeknek fa- és cserje-világa igen szegényes és, mint már jeleztük, majdnem mindenütt az ember beavatkozásának jele. Nagyritkán találunk nyír- vagy nyárfa-berkeket, gyakrabban ákáczosokat. Útmentén gyakori a meggyfa, a kökény, a galagonya és a vadrózsa.

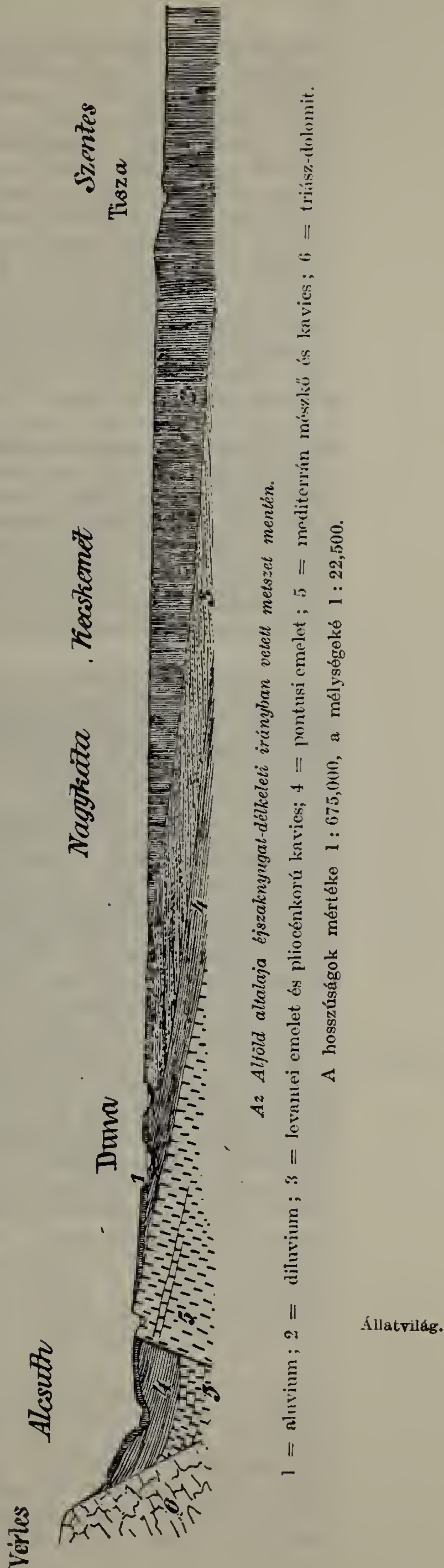
2. A *homokfödte* vidék nem sík terület, mint a füves térségek; rajtuk dombok váltakoznak völgyekkel. A buczkákról lefolyó eső vagy hólé, ha el nem szivárog a mélyedésekben, kis tócsákat alkot, melyekben különböző nád- és sásfélék megtelepszenek, hogy azonban csakhamar a mindent betemető futóhomok áldozatai legyenek. A futóhomok különben legnagyobb ellensége a megtelepedett vegetácziónak s az ellene való küzdelem követeli az ember legtöbb kitartását s legnagyobb körültekintését. A futóhomok kötésére törekszenek azért mindenütt a vármegye területén is, és sikerrel. A hol még 1837-ben 10,000 hektárnyi homoksivatag terült el, most legnagyobb részt kötött már a talaj és az egymás nyomán épülő tanyák, a környékükön keletkező búza-, dohány-, tengeri-, tök-, dinnye-, répaföldek és különféle kapás növények legjobban bizonyítják a magyar kéz fáradhatatlan munkájának sikereit.

Végül még a *székes-laposok* és székes-talajok növényformácziójáról kell megemlékeznünk. A vármegyében a székesföld legföljebb legelőnek jó. Ritkás, kurta füve sós ízű, a miért is, bár nagyon sovány, minden más takarmánynál jobban szeretik a legelésző állatok. Tartós eső után elég üde itt a vegetáczió, sőt olykor vizenyős rétekéhez hasonló virágtakaró fejlődik ki rajta. A nyári melegek alatt persze még az a kevés fű is, a mi e területeken nő, elfonnyad, elszárad. Miután a homokos területek a vármegye területén, de az egész Alföldön is többnyire bizonyos mértékig székesek, hasonlatosság van e két terület flórája között is. Képviselői egyik területről a másikba átmennek, itt is, ott is megteremnek. Igazi halofiták is fordulnak elő, a melyek csakis székes területen (legyen az homokos vagy agyagos, porhanyós vagy kemény, száraz vagy nedves) teremnek, mivel egyik fő életszükségletük a talajnak klórnátrium tartalma. Az eddig felsorolt növényformácziókhoz még a mocsáriflóráét kell sorolnunk; ennek képviselőit egyrészt a *sós-mocsarak*-ban, másrészt a *lápos*, *turfás* és *zsombékos* rétekben találjuk.

Állatvilág.

Megyénk talaj- és növényzeti viszonyaihoz mérten az állatvilág is nagy változatosságot és sok tekintetben eredetiséget mutat; kimerítő ismertetés helyett ennek is csak nagyon általános leirásával kell beérnünk.

Magyarország nyolcz állatrégiója közül az I., a *regio centralis* és a VI, a *regio banatica* az, a melynek határai közé esik vármegyénk területe (az Alföld legnagyobb részével együtt). A denevér-félék, a melyeknek képviselői nagy

Az Alföld altalaja éjszaknyugat-délkeleti irányban vetett metszet mentén.

1 = alluvium; 2 = diluvium; 3 = levantei emelet és pliocénkorú kavics; 4 = pontusi emelet; 5 = mediterrán mészkő és kavics; 6 = triász-dolomit.

A hosszúságok mértéke 1 : 675,000, a mélységeké 1 : 22,500.

tömegekben tartózkodnak különösen a tanyák és majorok terjedelmes raktáraiban, istállóiban és a házpadlásokon, előfordulnak a vármegye hegyes vidékén is (körülbelül húsz faj); a *rovarevők* (sün,- cziczkány-, vakondfélék), a *rágcsálók* (nyúl-, hód-, evetke-, egér-, poczok- és spalax-félék) gyakran veszedelmesen nagy száma mellett a *ragadozóké* (macska-, eb-, nyestfélék) elenyészik; a nem *kérődzők* (sertésfélék) között a vaddisznót, a *kérődzők között* (tulok-, juh-, kecske- és szarvasfélék) között a gím- és dámszarvast, valamint az őzet a hegyesvidék vadaskertjeiben (Gödöllő) tenyésztik. A házi állatok tenyésztésében különösen a sertés, a ló és a szarvasmarha szerepel első sorban, kisebb a juhtenyésztés, a mely mindjobban háttérbe szorul a legelők rovására terjeszkedő szántott földekkel szemben. Leggazdagabb a vármegye madárfélékben. Előfordulnak mind a *ragadozók* (keselyű-, sólyom- és bagolyfélék) és *kúszók* (harkály-, kakuk-, banka-, gyurgyalagfélék), mind az *éneklők* nagy seregei (czinege-, billegető-, pacsirta-, rigó-, fülemüle-, fecske-, varjú-, seregély-, aranybegy- és pintyfélék). A *galambok* és *tyúkok* (fajdfélék) mellett főleg a *gázló* és *uszómadarak* jellemzik vármegyénket (túzok-, liba-, daru-, gém-, gólya-, szalonka-, rucza-, búvár-, sirály-, gödényfélék). Gazdag a vármegye *hüllőkben* is. A *kigyókon* (sikló-, viperafélék), a *gyíkokon* (Ablepharus pannonicus, Anquis agilis, Lacerta agilis) és *teknősökön* (Emys europaea) kívül a *békák* és *szalamandrák* több faja ismeretes. A Duna és Tisza halban való gazdagsága közmondásossá vált; egyes halfajok a vármegye kisebb folyó- és állóvizeiben is előfordulnak. A *rovarok, pókok, rákok,* a *kagylók* és *csigák,* a *gyűrűs, sodró-, fonál-* és *lapos férgek* számos fajain kívül a *bryozoák, hydromedusák* és *infusoriák* fajai is elég gyakoriak, bár az utóbbiakra vonatkozó ismereteink csak Budapest környékét illetőleg elég részletesek.

Források: 1. Galgóczy K.: Pest-Pili-Solt-Kiskun megye monografiája. 1877. 3 köt. — 2. Szabó József dr.: Budapest és környéke geologiai tekintetben. (Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közmívelődési leirása; 1879.) — 3. Borbás Vincze dr.: A főváros és környékének növényzete (ugyanott, 1879; ugyanennek a munkának állattani rajzát is felhasználtam). — 4. Zöppritz K. dr.: Über dem angeblichen Einflusss der Erdrotation auf die Gestaltung von Flussbetten (Verh. d. II. d. Geographentages, 1882). — 5. Csánki Dezsö: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában; 1890—92. — 6. Halaváts Gyula: Magyarországi ártézi kutak története; 1896. — 7. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt; 1899. — 8. Woenig F.: Die Pusztenflora der grossen ungarischen Tiefebene; 1899. — 9. Thirring Gusztáv: dr. Budapest környéke; gyakorlati kalauz; 1900. -- 10. Wagner-Mágócsy: Magyarország virágos növényei 1903. — 11. Bátky Zsigmond dr.: Néhány adat a Magyar Nagy-Alföld klimatografiájához. — 12. Kenéz Béla dr.: Magyarország népességi statisztikája; 1903. — 13. Papp-Hankó: A Magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei; 1907. — 14. Róna Zsigmond dr.: Éghajlat, 2 köt., 1909. — 15. Balog Margit dr.: A Nagy Magyar-Alföld közepes magassága (Földr. közl. XXXI. köt. 3490.); 1903. — 16. Cholnoky Jenő dr.: A Tiszameder helyváltozásai. (Földr. közl. XXXV. köt. 381. old.) — 17. Harmos E. és Stojanovics D.: A Duna—Tisza közti hátság középmagassága (Földr. k. XXXIII. köt. 116. old.) — 18. Hofmann Károly: A Buda—Kovácsi hegység földtani viszonyai (Földt. int. évk. 1871.) — 19. Koch Antal: A Szentendre—Visegrádi- és a Pilis-hegység földt. leírása (Földt. int. évk. 1871.) — 20. Schafarzik Ferencz: A „Cserhát" D.-Ny. végének eruptió közetei (Földt. Közl. X. köt. 295. o.) — 21. Halaváts Gyula: Az Alföld Duna-Tisza közötti része. (Föld. int. évk. XI. és részt. VIII. köt.) — 22. Treitz Péter: A Duna-Tisza közének agrogeol. leirása. (Földt. Közl. XXXIII. köt. 297. o.) — 23. Liffa Aurél dr.: Agrogeol. jegyzetek Tinnye és Perbál vidékéről. (Földt. int. évk. 1904.) — 24. Liffa Aurél dr.: Geol. jegyzetek a Gerecse hegység és környékéről. (Földt. int. évk. 1906.) — 25. Vizrajzi közlemények több füzete és térképe, főleg a XVIII. füzet. — Ezeken kívül: Magyarország geol. térképe 1 : 360,000 mértékben tervezte Lóczy Lajos. 1890. — Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közigazgatási és földmivelési térképe 1 : 144,00. mértékben; szerkeszt. és nyomat. a magy. kir. államnyomdában, 1901.

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye a Duna—Tisza közén, legnagyobbrészben a Nagy-Magyar Alföld síkságán terül el. Csak éjszak-nyugati felében vannak hegyek. A vármegyét éjszakról Hont és Nógrád, keletről Heves és Jász-Nagykun-Szolnok, délről Csongrád és Bács-Bodrog, nyugatról Tolna, Fehér, Komárom és Esztergom vármegyék határolják. A vármegye területén van egy törvényhatósági joggal felruházott város : Kecskemét és hét rendezett tanácsú város ; ezek : Czegléd, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Nagykőrös, Szentendre, Újpest és Vácz. Ezeken kívül van 214 község, melyek közül 193 nagyközség és 21 kisközség.

A vármegye területe 2,108.621 kat. hold; a törvényhatósági város területével együtt 2,260.323 kat. hold. A polgári népesség — az 1900. évi népszámlálás adatai szerint — 824.191 lélek; Kecskeméttel együtt 880.977. Ezekhez járul még 1588 katona; Kecskeméttel együtt 2614. A polgári és katonai lakosság összesen 825.779 lélek; a törvényhatósági város lakosaival együtt 883.591. A jelenlevő lakosság közül — a törvényhatósági város kivételével — külföldi honos 6681 ; külföldön távol levő 1454. Az összes jelenlévő népességből 412.850 férfi, 412.929 nő ; 444.427 nőtlen és hajadon, 335.199 házas, 45.286 özvegy és 867 törvényesen elvált. A lakóházak száma 142.306. A népesség anyanyelv szerint így oszlik meg : 681.680 magyar, 96.364 német, 33.325 tót, 357 oláh, 56 kisorosz (ruthén), 208 horvát, 3451 szerb és 10.338 vegyes nép, kik közé czigányok, cseh-morvák, lengyelek, illírek, vendek és olaszok tartoznak. Magyarul beszél 751.410; írni és olvasni tud 498.172. A vallási megoszlás a következő : róm. kath. 561,417, gör. kath. 1083, ref. 170.666, ág. ev. 57.179, gör. kel. 4074, unitárius 147, izr. 30.154 és egyéb vallású 1059.

A vármegye 14 járásra oszlik, a melyeknek községei a következők : Járási beosztás.

I. *Abonyi járás* (9 község) : Abony, Jászkarajenő, Kocsér, Tápiógyörgye, Tápiószele, Tószeg, Törtel, Újszász és Zagyvarékas. — A járás területe 116.587 kat. hold, lakóházak száma 9059 és az összes lakosság 50.697 lélek. A népességből 50.549 magyar, 98 német, 34 tót, 1 oláh, 15 egyéb; magyarul tud 50.674 ; róm. kath. 43.540, gör. kath. 37, ref. 5483, ág. ev. 444, gör. kel. 6, unit. 3, izr. 1185.

II. *Alsódabasi járás* (14 község) : Alsódabas, Alsónémedi, Bugyi, Felsődabas, Gyón, Kakucs, Ladánybene, Lajosmizse, Ócsa, Örkény, Pusztavacs, Sári, Tatárszentgyörgy és Újhartyán. — A járás területe 223.649 kat. hold, lakóházak száma 6496 és az összes lakosság 43.257 lélek. A népességből 40.040 magyar, 1265 német, 1914 tót, 3 oláh, 2 horvát, 2 szerb, 31 egyéb; magyarul beszél 41.918 ; róm. kath. 31.820, gör. kath. 65, ref. 8653, ág. ev. 1782, gör. kel. 13, unit. 4, izr. 890, egyéb 30.

III. *Biai járás* (16 község) : Albertfalva, Bia, Budafok, Budajenő, Budakeszi, Budaörs, Kistétény, Nagytétény, Páty, Perbál, Telki, Tinnye, Torbágy, Tök, Törökbálint és Zsámbék. — A járás területe 61.721 kat. hold, lakóházak száma 6783 és az összes lakosság 41.066 lélek. A népességből 12.558 magyar, 27.532 német, 570 tót, 8 oláh, 1 kisorosz, 10 horvát, 45 szerb, 342 egyéb (többnyire cseh-morvák, lengyelek, czigányok és illírek); magyarul tud 24.272 ; róm. kath. 34.618, gör. kath. 34, ref. 5042, ág. ev. 243, gör. kel. 4, unit. 1, izr. 1095, egyéb 29.

IV. *Dunavecsei járás* (11 község) : Apostag, Dab, Dömsöd, Dunaegyháza, Dunapataj, Dunavecse, Harta, Ordas, Solt, Szalkszentmárton és Tass. — A járás területe 150.996 kat. hold, lakóházak száma 8539 és az összes lakosság 38.246 lélek. A népességből 32.825 magyar, 3263 német, 2086 tót, 15 oláh, 1 kisorosz, 3 horvát, 17 szerb, 36 egyéb; magyarul beszél 36.176 ; róm. kath. 8088, gör. kath. 19, ref. 22.743, ág. ev. 6096, gör. kel. 34, unit. 4, izr. 1099, egyéb 163.

V. *Gödöllői járás* (28 község) : Aszód, Bag, Boldog, Csömör, Czinkota, Dány, Domony, Galgahéviz, Gödöllő, Hévizgyörk, Iklad, Isaszeg. Kartal, Kerepes, Kistarcsa, Mogyoród, Nagytarcsa, Péczel, Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Szada, Tura, Váczszentlászló, Valkó, Verseg és Zsámbok. — A járás területe 137.544 kat. hold, lakóházak száma 11.178 és az összes lakosság 67.212 lélek. A népességből 55.869 magyar, 2021 német, 9056 tót, 62 oláh, 14 kisorosz, 7 horvát, 21 szerb, 162 egyéb; magyarul tud 63.419 ; róm. kath. 48.303 , gör. kath. 125, ref. 7033, ág. ev. 9218, gör. kel. 62, unit. 21, izr. 2408, egyéb 42.

VI. *Kalocsai járás* (12 község) : Bátya, Bogyiszló, Dunaszentbenedek, Dusnok, Fajsz, Foktő, Géderlak, Homokmégy, Kalocsa, Miske, Szakmár és Uszód. — A járás területe 106.658 kat. hold, lakóházak száma 8647 és az összes lakosság 44.004 lélek. A népességből 40.196 magyar, 489 német, 136 tót, 2 oláh, 9 horvát, 18 szerb, 3154 egyéb (jobbára czigányok és illírek); magyarul beszél 42.852 ; róm. kath. 36.365, gör. kath. 12, ref. 6136, ág. ev. 82, gör. kel. 74, izr. 1098, egyéb 237.

VII. *Kiskőrösi járás* (13 község): Akasztó, Bajaszentistván, Bócsa, Császártöltés, Érsekcsanád, Hajós, Keczel, Kiskőrös, Nemesnádudvar, Prónayfalva, Soltvadkert, Sükösd és Szeremle. — A járás területe 222.809 kat. hold, lakóházak száma 9654 és az összes lakosság 50.104 lélek. A népességből 41.232 magyar, 7177 német, 199 tót, 38 oláh, 4 horvát, 14 szerb, 1440 egyéb (nagyobbára dalmaták); magyarul tud 44.664 ; róm. kath. 32.937, gör. kath. 10, ref. 4964, ág. ev. 10.808, gör. kel. 57, izr. 1027, egyéb 301.

VIII. *Kiskunfélegyházai járás* (10 község) : Alpár, Jászszentlászló, Kiskunmajsa, Koháryszentlőrincz, Ókécske, Pálmonostora, Pétermonostora, Szank, Tiszaújfalu és Újkécske. — A járás területe 129.745 kat. hold, lakóházak száma 7179 és az összes lakosság 40.044 lélek. A népességből 39.968 magyar, 21 német, 18 tót, 9 oláh, 1 horvát, 2 szerb, 25 egyéb; magyarul beszél 40.033 ; róm. kath. 35.815, gör. kath. 14, ref. 3642, ág. ev. 106, gör. kel. 5, izr. 401, egyéb 61.

IX. *Kunszentmiklósi járás* (8 község) : Fülöpszállás, Izsák, Kerekegyháza, Kunszentmiklós, Orgovány, Páhi, Peszéradacs és Szabadszállás. — A járás területe 167.994 kat. hold, lakóházak száma 7403 és az összes lakosság 35.713 lélek. A népességből 34.923 magyar, 210 német, 520 tót, 3 oláh, 6 kisorosz, 8 szerb, 43 egyéb; magyarul tud 35.602 ; róm. kath. 16.821, gör. kath. 26, ref. 16.791, ág. ev. 1238, gör. kel. 17, unit. 6, izr. 807, egyéb 7.

X. *Monori járás* (22 község) : Alberti, Bénye, Czeglédberczel, Ecser, Gomba, Gyömrő, Irsa, Káva, Kispest, Maglód, Mende, Monor, Nyáregyháza, Pestszentlőrincz, Péteri, Pilis, Tápiósáp, Tápiósüly, Úri, Üllő, Vasad és Vecsés. — A járás területe 126.270 kat. hold, lakóházak száma 11.824 és az összes lakosság 72.073 lélek. A népességből 58.048 magyar, 6574 német, 6937 tót, 5 oláh, 5 kisorosz, 15 horvát, 17 szerb, 472 egyéb (jobbára cseh-morvák és lengyelek); magyarul beszél 67.089 ; róm. kath. 41.068, gör. kath. 149, ref. 13.232, ág. ev. 15.143, gör. kel. 79, unit. 34, izr. 2326, egyéb 42.

XI. *Nagykátai járás* (11 község) : Farmos, Kóka, Nagykáta, Pánd, Szentlőrinczkáta, Szentmártonkáta, Tápióbicske, Tápióság, Tápiószecső, Tápiószentmárton és Tóalmás. — A járás területe 89.840 kat. hold, lakóházak száma 5971 és az összes lakosság 33.599 lélek. A népességből 33.504 magyar, 53 német, 16 tót, 5 oláh, 2 horvát, 19 egyéb; magyarul tud 33.585 ; róm. kath. 27.232, gör. kath. 25, ref. 4095, ág. ev. 1489, gör. kel. 11, unit. 1, izr. 744, egyéb 2.

XII. *Pomázi járás* (21 község) : Békásmegyer, Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Kisoroszi, Nagykovácsi, Pesthidegkút, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Pilisszántó, Pilisszentiván, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Pilisvörösvár, Pócsmegyer, Pomáz, Solymár, Szigetmonostor, Tahitótfalu, Üröm és Visegrád. — A járás területe 77.857 kat. hold, lakóházak száma 6895 és az összes lakosság 38.831 lélek. A népességből 10.819 magyar, 21.783 német, 4318 tót,

9 oláh, 3 kisorosz, 31 horvát, 1569 szerb, 299 egyéb (nagyobbrészt olaszok, cseh-morvák és vendek), magyarul beszél 19.623 ; róm. kath. 31.789, gör. kath. 13, ref. 4398, ág. ev. 237, gör. kel. 1611, unit. 5, izr. 775, egyéb 3.

XIII. *Ráczkevei járás* (18 község) : Áporka, Csepel, Dunaharaszti, Erzsébefalva, Kiskunlaczháza, Lórév, Majosháza, Makád, Pereg, Ráczkeve, Soroksár, Szigetbecse, Szigetcsép, Szigetszentmárton, Szigetszentmiklós, Szigetújfalu, Taksony és Tököl. — A járás területe 95.721 kat. hold, lakóházak száma 10.152 és az összes lakosság 62.016 lélek. A népességből 38.984 magyar, 19.096 német, 643 tót, 10 oláh, 6 kisorosz, 27 horvát, 910 szerb, 2340 egyéb (jobbára cseh-morvák, illírek és lengyelek); magyarul tud 49.709 ; róm. kath. 42.375, gör. kath. 124, ref. 14.756, ág. ev. 1073, gör. kel. 1072, unit. 19, izr. 2557, egyéb 40.

XIV. *Váczi járás* (21 község) : Acsa, Csanád, Csővár, Dunakeszi, Fót, Galgagyörk, Galgamácsa, Kisnémedi, Őrszentmiklós, Püspökhatvan, Püspökszilágy, Rákospalota, Széchenyitelep, Sződ, Váczbottyán, Váczduka, Váczhartyán, Váczkisújfalu, Váczrátót, Veresegyház és Zsidó. — A járás területe 80.080 kat. hold, lakóházak száma 5477 és az összes lakosság 35.411 lélek. A népességből 30.111 magyar, 582 német, 4395 tót, 9 oláh, 1 kisorosz, 5 horvát, 7 szerb, 301 egyéb (nagyobbára cseh-morvák, lengyelek, bolgárok és angolok) ; magyarul beszél 32.989 ; róm. kath. 23.095, gör. kath. 71, ref. 5747, ág. ev. 5374, gör. kel. 43, unit. 4, izr. 1052, egyéb 25.

A vármegye községei betűrendben a következők :

Abony, a czegléd—szolnoki vasútvonal mentén fekvő nagyközség, járási székhely, 13,529 magyar és nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Határának területén egykor három község állott : *Aban, Mikelaka és Vadaegyháza*. Abant már a XIII. századi tizedlajstromok említik. Földesurairól a legrégibb adatok egész a XV. századig nyúlnak vissza. A XV. században egész 1450-ig Tisza-Vezsenyi *Vezsenyi* László volt a több helységből álló abonyi uradalom földesura. Utána 1474—1520-ig *Magyar* Balázs, majd annak leánya Magyar Benigna és férjei *Kinizsi* Pál és *Horváth* Márk bírták. 1515-ben *Szapolyai* János e helységet, mely *Kinizsi* Pálné halála után rászállott volna, *Werbőczy* Istvánnak adta. II. Lajos király 1522-ben ezt az adományt megerősítve, a korona jogairól Werbőczy javára lemondott. 1527-ben *Angyal* Máté birtokában találjuk. 1560—1648-ig a Vásonkeői *Horváth* család volt a helység földesura, ezt követte a Fajszi *Ányos*, majd a Galánthai *Balogh* család. A XVII. században a reformátusoknak jelentékeny anyaegyházuk volt itt. A török hódoltság végszakában a helység elpusztult. Az 1690. évi összeírásban az elhagyott helységek között szerepel; ekkor *Abonyi* István volt itt birtokos. Az 1695. évi összeírásban nincs a portával terhelt községek között felsorolva. 1700 táján települt újra. 1713-ban telepedett a helységbe az első katholikus család és később a katholikusok annyira elszaporodtak, hogy 1740-ben a reformátusoknak már át kellett nekik engedniök templomukat. Ez az ősi csúcsíves templom azonban leégett és a mai 1757-ben épült. A reformátusok 1740-ben fatemplomot építettek, a mely azonban elpusztult. A mai ref. templom 1786-ban épült. A régi templomból áthozott karzat magyar stílű festett díszítései érdekes műemlékek. 1727-ben Galánthai Balogh István özvegye Ányos Terézia volt a helység földesura. A XVIII. század második felében jelentékenyen benépesült, és ez időtájt számos birtokos nemes család telepedett le itt. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával $207^{3}/_{32}$ úrbértelket s nagyszámú közbirtokosságot találtak benne. Vásárszabadalmait 1748-ban nyerte Mária Terézia királynőtől. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Balogh János, István és Magdolna, *Hartwig* Józsefné, továbbá *Bencsik* József és *Nagy* János voltak a helység földesurai és ezeken kívül *Kocsy* László nevű nemesember lakott a helységben. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával *Schlossberg* Krisztina, özvegy Baloghné, Hartwig József, Hartwig Rozália, Bencsik József, *Gaál* Elek, *Török* András, Balogh József, *Baross* György, *Csúzy* Gáspár, *Battha* Bálint, *Végh* Péter, *Vörös* Antal, *Bogyay* János, *Tallián* Ferencz és Antal, *Csák* Imre, *Eördögh* Pál, *Gyömörey* József, *Vörös* Mózes árvái László és Sándor voltak a helység birtokosai. A XIX. század elején egész az 1836-iki jobbágytelki állományról szóló törvények életbeléptéig, *Ürményi* Ferencz, gróf *Szápáry* Ferencz, *Baranyay* Borbála örökösei, Gaál Antal, Balogh József, Bencsik György, Török Andrásné, Balogh Antal, gróf *Festetich*, a *Beöthy* örökösök. *Kazinczy* Miklósné és Beöthy Sándor, Balogh Gáspár, *Paraicz* Antal, Abony.

Tallián Ádám, Tallián István, a Vörös örökösök és Baranyay Borbála örökösei voltak a helység földesurai. Az 1837—1846 évek között pedig : *Andrássy* István, Balogh Antal és *Damiani* de *Vergada* örökösök, *Batternay* Imre, *Boronkay* Lajos, Beőthy Sándor, *Csernyus* örökösök, a *Szily* család, *Danielisz* János, Gaál Tádé és János, *Jeszenszky* János, *Kostyán* Imre és János, *Luka* Sándorné, *Márton* Lajos, *Neppel* Antal, Paraicz Antal, Paraicz Borbála, Paraicz Francziska, *Ruttkay* József, *Simonfy* Györgyné, *Sivó* János, gróf Szápáry Ferencz és István, Szily Istvánné, báró *Pongrácz* Johanna, Tallián Ádám örökösei és a Vörös család örökösei : *Vida* János, *Vigyázó* Antal, gróf *Wratiszláv* Lajos, *Zohár* Ferencz. Hozzátartoznak Sashalom és Mikelaka puszták. Ez utóbbihoz az a hagyomány fűződik, hogy helyén hajdan község állott. Az izraeliták zsinagógája egyike a legrégibbeknek, 1825-ben építették. A községben még fennáll a XVIII. század második felében épült Tallián-féle kastély, mely most a község tulajdona és előbb kaszárnya volt, most pedig lótelepül szolgál. Impozáns épület a polgári iskola, melyet 1901-ben, és a községháza, melyet 1904-ben emeltek. Itt őrzik az irattárban II. Rákóczi Ferencznek 1703-ban kelt oltalomlevelét, Galánthai Balogh István földesúr települési engedélyét 1711-ből, Mária Terézia szabadalomlevelét, melyben Abonyt mezővárossá emeli és három vásárt engedélyez, Galánthai Balogh János urbariális szerződését 1756-ból, Károly császár oltalomlevelét 1714-ből stb. A ref. egyházban értékes és érdekes régi ötvösművet őriznek. Ez egy ezüstbe foglalt és belül aranynyal béllelt kókuszdióserleg, mely Kemény János erdélyi fejedelem úrasztali pohara volt s annak családjától került Antos János és neje, báró Radák Kata birtokába és ezek révén a ref. egyházhoz. A község társadalmi és közgazdasági életének élénksége akárhány városéval versenyezhet. Van itt Kaszinó, Polgári Olvasókör, Társalgási Egylet, Ipartestület, Népkör, Függetlenségi 48-as kör, Iparos-Ifjak Önképző köre, Róm. Kath. Olvasóegylet, Róm. Kath. Munkásegylet, Általános Munkásképzőegylet, Építőiparosok szakegylete, Izr. szentegylet, Róm. Kath. Temetkezési egylet, Általános Temetkezési egylet, Iparos-dalárda, Ref. egyházi dalárda, Tüzoltó-testület, Gerje és Perje vízszabályozó társaság, Takarékpénztár r.-t., a Czeglédi népbank fiókja, Önsegélyző-egylet. A hivatalos és hatósági testületek pedig : a főszolgabírói hivatal, és csendőrparacsnokság. A község mostani nagyobb birtokosai a következők : Gróf *Vigyázó* Ferencz, gróf *Szápáry* Frigyes, báró *Harkányi* Frigyes, *Navratil* Imre, *Milch* Gyula, *Sívó* Jenő, *Sívó* Miklós, *Polgár* Béláné, *Beliczey* Tiborné, *Szende* József, *Lavatka* Béla, *Hay* Mihály, *Neppel* Ferencz, *Szánthó* Elek és *Márton* Lajos. Ezeknek és másoknak itt csinos kastélyaik, kuriáik és úrilakaik vannak. Gróf Szápáry Frigyesét 1820 körül Ferencz építtette. — Beliczey Tiborné házát 1750 körül Bencsik Miklós. Ettől megvette özvegy báró Radák Istvánné, szül. gróf Rhédey Klára, a jelenlegi tulajdonos nagyanyja. — Gaál Gyula házát G. Tádé 1770 körül építtette. Az úrilakban több történeti emléket őriznek. Ezek között van egy lobogó, mely az 1848—49-iki szabadságharczban Gyulai Gaál Miklós tábornok lakását jelezte, mikor Arad várát ostromolta ; továbbá egy bilincs, a következő felírattal : „Gyulai Gaál Miklós tábornok és mérnokkari főnök elitéltetett halálra és megkegyelmeztetett 20 évi fogságra vasban 1850.“ Gulner Gyula házát még Olgyay Lajos, — Sívó Jenőét 1842-ben S. János, — a Lavatka-féle házat Tallián Ádám építtette 1800 elején. Utána Hunyady Arturé és Oszkáré volt. — Kostyán József házát 1841—42-ben K. János, — Gróf Keglevich István úrilakát 1820 körül Tallián Károly, — Sívó Miklós házát 1852-ben Andrássy Ignácz, — a gróf Vigyázó-féle úrilakot V. Antal 1830-ban, — Teszáry László úrilakát 1820-ban Jeszenszky Mihályné Bogyay Anna építtette. Utána urai voltak : Steinbach Józsefné, báró Béhmer Emilia és Wigner Fülöp. — Lipthay György házát 1840-ben Damiani de Vergada építtette. Utána következtek Kuffler és Milch, Bartucz Mihály, Deutsch Gyula és végre Lipthay. — A báró Harkányi-féle kastélyt Ürményi Ferencz építtette 1750 körül. — Ajtay-Kovács Sándor úrilakát 1840 táján Ruttkay Mihály és József építtették. Azután Serák Istváné lett, majd Antos Istváné és végre Ajtay Sándoré, a ki azt újjáépíttette. — A Milch Gyula háza új és csak 1901-ben épült. — Fábián István háza 1786-ból való. Előbb a Beőthyeké volt, majd Kunig József híres pesti dohánygyárosé, azután a Müller családé, utána Hay Amáliáé. — A Neppel Ferencz házát Gaál János építtette. — A mostani takarékpénztár

Abony. — A városháza.

A báró Harkányi-féle kastély. Abony. Sívó Jenő úrilaka.

Abony. — Ajtay Kovács Sándor úrilaka.

1.

2.

3.

4.

Abony. — 1. Teszáry László úrilaka — 2. Beliczey Tiborné úrilaka. — Acsa. — 3. Báró Prónay Sylvester Gábor kastélya. — 4. Báró Prónay Dezső kastélya Acsaujlakon.

háza a Török családé volt. 1819-ben épült. A csendőrségi laktanya a Batternay, majd a Gajzágó családé volt, ma ez is a takarékpénztáré. — Báró Weigelsperg Ede háza Csák-féle kuria volt, azután a Pongráczoké és Szilyeké lett. A község egyik terét Abonyi Lajosnak (Márton Ferencz) a híres írónak jól sikerült mellszobra díszíti, melyet a község közönsége kiváló szülöttjének kegyeletből emelt. A község határában, Neppel Ferencz szőlejében és az Ubely-féle földön népvándorlás-korabeli sírokra bukkantak, melyeknek gazdag leletei a Nemzeti Múzeumba kerültek. A községnek van vasútja, postája, távírója és távbeszélője és villamos világítása.

Acsa. Már a honfoglalás korában megült hely volt, a mit a határban előkerült leletek bizonyítanak. Első nyomaira 1344-ben találunk, a mikor *Acsai* Berend fia Márton az ura. 1347-ben temploma is említve van. A török világban, 1562—63-ban, a budai szandzsákhoz tartozik és 6768 akcse adót fizet. 1559-ben csak 13 házzal szerepel. A XVII. században felerésze *Bosnyák* Tamásé, a másik fele a *Mocsáryaké*. Az 1647-iki osztozkodáskor az acsai rész Bosnyák Juditra : *Balassa* Imrénére esett és később leányágon a *Koháry* és *Barkóczy* családokra szállott. A török világ után tótokat telepítettek ide. Barkóczy Krisztina férje, gróf *Károlyi* Sándor acsai birtokát 1731-ben elcserélte *Prónay* I. Gáborral. Acsa másik fele, a Mocsáry-rész M. Borbála *Aszalay* Ferenczné hozománya volt, kinek leánya Erzsébet e részt 1614-ben férjére *Vámossy* Istvánra iratta, ki azonban elhalálozván, a birtok második férjéé: Iványi *Fekete* Lászlóé lett, majd leánya Erzsébet, férjezett *Vay* I. Ádámnéé, kinek unokája 1742-ben zálogba, majd 1744-ben eladta Prónay I. Gábornak. Ő építtette a középkori templom helyére időközben emelt fatemplom helyett a mostani evangelikus kőtemplomot, és közelébe, a hegytetőre, 1735—40-ben a négytornyú díszes kastélyt. I. Gábor birtokait fiai László és II. Gábor örökölték. Az előbbi a kastély közelében új emeletes kastélyt építtetett magának, míg II. Gábor a régi kastélyban alapját veti meg a ma 15.000 kötetes könyvtárnak. E hitbizományi kastély most báró Prónay Dezsőé, a hol a tekintélyes könyvtár mellett, a családi levéltárt, egyébb gyűjteményeket, számos történeti becsű díszfegyvert, közöttük Báthori István és Bethlen Gábor kardjait, Apaffy fejedelem remek ostábláját stb. őrzik. A másik kastélyt, báró Prónay Sylvester Gábor részben átalakíttatta és itt 4000 kötetes könyvtárát, közel 100 régi 1710 előtti ritka magyar nyomtatványnyal és számos díszművel helyezte el. A templomot 1862-ben báró Prónay (III) Gábor megujjíttatta. Acsához tartozik Gábormajor és Sápi völgyi major, mely utobbin báró Prónay Dezső díszes kastélyt építtetett leánya számára, s azt Acsaujlaknak nevezte el. A község házainak száma 195, a lakosoké 1140. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Acsa-Erdőkürt. Acsa.

Akasztó, magyar nagyközség a Kígyós-ér mentén 857 házzal és 4200 r. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távíró és vasúti állomása pedig Csengőd. 1291-ben *Okoztou* néven említik az oklevelek. 1355-ben királyi birtok volt. 1429—35-ben vámszedőhelyként szerepel. 1690-ben a törököktől elpusztított helységek közé van felvéve. A szatmári békekötés után, 1719 táján települt újra. Új lakosai tótok voltak, a kik azonban már a XVIII. század végén teljesen megmagyarosodtak. A plebánia 1735-ben alakult, de már előbb is volt itt helyi káplánság. Az anyakönyvek 1719-ben kezdődnek. 1737-ben a *Bosnyák* család volt a helység birtokosa. Az 1770. évi úrbéri rendezéskor $25^{14}/_{32}$ harmadosztályú úrbértelket vettek fel. Ekkor gróf *Batthyány* József volt a helység földesura. R. kath. temploma 1744-ben épült, de idővel annyira megrongálódott, hogy 1829-ben ujonnan építették. A legelőelkülönzés és az úrbérszabályozás 1858-ban ment végbe. Jelenleg a kalocsai főkáptalannak, Turnovszky Gyuláné Blaskovich Ilmának, báró Kaas Ivornak, Bencze Gábornak és Dunavecse községnek van itt nagyobb birtoka. A község a gróf Batthyány családtól 1899-ben vette meg Alsó- és Felsődöbrögecz nevű, mintegy 1700 kat. holdnyi pusztát. A községhez tartozik Ács, Ökördi és Pusztaszentimre; ez utóbbi pusztán régi templom romjai láthatók. Ács puszta a középkorban (1422) Álcs néven fordul elő. Idetartoznak továbbá Alsódöbrögecz és Felsődöbrögecz majorok. A pusztaszentimrei templomromról itt az a hagyomány van elterjedve, hogy azt Imre királyfi építtette és itt élt a kolostorban. Ennek azonban egyebek között az is ellentmond, hogy a kolostornak, vagy alapfalainak itt semmi nyoma. A Tatárhányási dűlőnév bizonyos jelentőséggel látszik bírni. Pusztaszentimrén van *Blaskovich* Sándor csinos úrilaka is. Akasztó.

Albertfalva. *Albertfalva*, dunamenti nagyközség 67 házzal és 1000 lakossal, kiknek nagyobb része magyar és r. kath. és ref. vallású, kisebb része pedig evangélikus és németajkú. Postája, távírója és vasúti állomása Budafok. E helységet 1819-ben telepítette a ráczkevei uradalom, s azt szász-tescheni *Albert herczegnek*, az uradalom előző birtokosának tiszteletére Albertfalvának, németül *Sachsenfeld*-nek nevezték el. A helység betelepítését czélzó hirdetményt, melyet Georch Illés, a ráczkevei uradalom prefektusa 1819 márczius 1-én bocsátott ki, a község levéltárában őrzik és a következőleg hangzik: „Hausstellen zu Promontorium, zwischen Promontorium und der Stadt Ofen, an der (angetragenermassen) neu anzulegenden Landstrasse, an einer zu allen Zeiten wasserfreien Ebene, in einer der schönsten und in aller Hinsicht vorteilhaftest gelagerten Gegenden des löbl. Pester Comitats, wird ein schönes, regelmässiges Dorf von 50 Häusern angelegt, jede Hofstelle zu 16 Klftr. lang und 24 Klftr. breit, urbarialmässig gegen jährlichen 1 Gulden Silber-Geld Hauszins und 18 Tag Roboth. 5 derlei Häuser bestehen bereits schon, und 10 werden eben gebaut, etc." 1838-ban nagy árvíz pusztított a helységben. 1848-ig a promontori (budafoki) uradalom volt a földesura, most pedig az uralkodó család. Az 1848—49-iki szabadságharczban itt ütközet volt. A községben nincs templom. Van itt egy aetherikus olajgyár és egy nagyobb eczetgyár.

Alberti. *Alberti*. 1390-ben az *Alberti* családbeliek birtokában találjuk, a kik a XV. században Alagon és Sikátoron is földesúri joggal birtak. 1483-ban a Gyáli *Kenderesi* család is bír részeket e helységben. 1690-ben az elhagyott helyek között írták össze. Ekkor több család volt itt birtokos, mint a *Sáfárok*, *Gellértek*, *Szeleczkyek*. Az itteni evangélikus anyaegyház adatai szerint 1771-ben báró Szeleczky Márton tótokat telepített ide, a kik rövid idő alatt felvirágoztatták a helységet. 1737-ben már jelentékeny népességgel birt és a vagyonos helységek között foglalt helyet. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Zeleczky (Szeleczky) Imre és Sámuel, valamint idősebb *Váczy* János voltak a helység földesurai. A XIX. század első felében az *Almássy* család volt a helység földesura. Jelenleg gróf *Szápáry* Istvánnak, Péternek és Tibornak van itt nagyobb birtokuk. Az ágostai hitvallásuak temploma 1770-ben épült. A helységben levő régi kastélyt a Szeleczky család építtette, melytől az Almássyak birtokába került és jelenleg gróf Szápáry István tulajdona. A lakosság 4826 lélek, a kik leginkább ág. hitv. ev. tótok. Lakóházak száma 775. Posta, távíró és vasúti állomása Alberti-Irsa. Van ipartestülete is. A községhez tartozik Dánszentmiklós puszta, mely eddig *Dános* néven volt ismeretes, a hol *Wekerle* Sándornak van nagyobb birtoka. E puszta különben az utolsó időben oly nagy feltűnést keltett gyilkosság révén, melyet kóbor czigányok követtek el, ismeretes lett.

Alpár. *Alpár*, tiszamenti magyar nagyközség 603 házzal és körülbelül 4000 római katholikus lakossal. Van vasútja, postája és távírója. Már a vezérek korában lakott hely volt, melyről Anonymus, Béla király névtelen jegyzője is megemlékezik. Okleveles adataink 1075-ig nyúlnak vissza e helységről, mely évben I. Géza király a váczi püspöknek adományozta. Az 1559. évi török kincstári adólajstromokban a budai líva községei között találjuk és ekkor 11 adóköteles háza volt. A török hódoltság későbbi szakában elpusztult és csak a XVIII. század elején népesült be újra. 1715-ben még puszta és Kecskeméthez tartozott. A római katholikus templom 1725-ben épült. Plebániáját 1760-ban alapították, anyakönyvei azonban már 1740-ben kezdődnek. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a váczi püspök volt a helység földesura. Jelenleg is a váczi püspök a helység legnagyobb birtokosa. A község határában valami rommaradvány látható, melyet az itteni szájhagyomány Zalán vára romjainak tart, a mit azonban semmi sem támogat. A község határában őskori leletekre bukkantak.

Alsódabas. *Alsódabas*. Járási székhely, a pusztákkal együtt 447 házzal és 2147, túlnyomóan római katholikus vallású, magyar lakossal. Van postája, távírója, távbeszélője és vasúti állomása. A középkorban csupán egy Dabas nevű helység volt, melyről 1447-ben és 1490-ben emlékeznek meg az oklevelek. 1644-ben *Hartyány* János birtokában találjuk, a ki végrendeletileg, több más helységgel egyetemben, *Babay* Istvánnak hagyományozta. A török hódoltság alatt elpusztult. A XVII. század végén puszta és a *Sáfár* család birtoka. A XVIII. század elején népesült be újra. 1720-ban a Dabasi *Halász* család nyerte nádori ado-

mányul. Ekkor már református anyaegyháza is volt. Az 1754. évi vármegyei összeírás szerint a Halász család tagjain kívül *Beleznay* János tábornok, *Gellért* Ferencz és Gáspár, *Emődy* Mátyás, *Oláh* Ferencz, *Szalay* István, *Gáll* István voltak a helység birtokosai. A református templom 1793-ban épült, a római katholikus pedig 1882-ben. A XIX. század első felében a *Halász*, a *Sigray*, a *Segesváry*, a *Jeszenszky*, a *Konkoly*, a *Dinnyés*, a *Kovasóczy*, a *Kecse*, a *Mészöly*, *Bereczky*, *Oláh*, *Túry*, *Zlinszky* és a *Bielek* családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg *Halász* Zsigmondnak, *Csajághy* Bélának, *Dinnyés* Lajosnak, *Piróth* Istvánnak, *Halász* Kázmérnak, *Halász* Elemérnek és *Szőke* Lajosnak van itt nagyobb birtoka és mindegyiknek régi kúriája. Csak a Csajághy Béla úrilaka új, modern épület. Hozzátartozik Felsődélegyháza, előbb Ordasháza, mely az 1395—1497. években, hol Pest, hol pedig Fejér vármegye solti székéhez tartozó községként szerepel. Továbbá Alsóbabád puszta és az alsódabasi szőlőtelep. A község nem a régi helyén áll. Régi helyét a határban egy pusztatemplom omladékai mutatják. E templomot a községgel 1526-ban pusztították el a törökök, mikor Budáról jövet lefelé vonultak. A török világ nyomait számos felszínre kerülő egykorú török és magyar fegyvertöredék is bizonyítja. Népvándorlás és honfoglaláskori leletek is kerülnek itt felszínre. A lakosok takarékpénztárt, fogy. és értékesítő szövetkezetet, önkéntes tűzoltó-egyesületet, Kossuth-kört és úri kaszinót tartanak fenn. A községnek egyik érdekessége az is, hogy itt nyugszik a temetőben Kossuth László, Kossuth Lajos atyja. A mai község az 1830-as évek óta a vármegye történelmében nagy szerepet játszik, — mint a Dabasi Halász család törzsfészke. Volt idő, a mikor innen igazgatták a vármegyét, miután az összeházasodás révén igen nagy kiterjedésű rokonsággal bíró Halász család táblabíró-alakjai itt laktak. A múlt század harminczas éveiben az itteni úri kaszinó báljaira eljöttek a Tisza-Dunaköz, sőt Fehér és Komárom vármegyék nemes családjai is és ekként Dabas találkozó-helye volt a vármegyében szerepet vivő nemesi birtokosoknak. A község jelenlegi képe is nagyon jellegzetes. Csupa nemesi kúria. Urasági lakás 25—30 holdas belsőségekkel, picziny zsellérházacskákkal. Parasztgazdaság máig is elenyészően csekély van itt. A község zöme napszámosokból és cselédekből áll, a számottevő elem azonban természetesen az intelligenczia.

Alsónémedi, magyar nagyközség az alsódabasi járásban, 720 házzal és 4395 lakossal, kik közül 1917 római katholikus, 2155 református, 41 ágostai evangélikus, 51 izraelita, 12 görög katholikus és 13 baptista. A XV. század elején Prodavizi *Ördög* Miklós birtoka, a ki 1425-ben Zsigmond királynak adta cserébe más birtokokért. Zsigmond 1430-ban a *Rozgonyiaknak* zálogosította el. A Rozgonyiak 1438-ban királyi adományt nyertek e helységre Albert királytól. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1690. évi összeírásban, a váczi püspök birtokaként, az elpusztult helységek között szerepel; 1695-ben azonban már ismét lakott hely volt. Valószínüleg 1693-ban települt, mert a község legrégibb pecsétje ezt az évszámot viseli. A római katholikus plebánia irattárában levő feljegyzés szerint, a mostani községet első ízben 1606-ban *Szőri* István, *Kis* Jakab, *Józan* Mihály és *Garai* Márton református vallású juhászok telepítették, a kik Ráczkevéből valók voltak és juhaiknak legelőt keresvén, itt telepedtek le; de mikor a keresztény sereg Budát ostromolta, megriadva, innen Esztergom és Tata vidékére vonultak. Buda visszavétele után azonban ezeknek az utódai visszajöttek Némedibe és velük jött három katholikus pásztor is, a kik az itteni katholikus lakosság törzsét alkották. 1720-ban a katholikusok már annyira elszaporodtak, hogy a reformátusok lelkészét elűzvén, templomukat elfoglalták. Hogy e fejegyzésből mennyi felel meg a valóságnak, nem állapítható meg. Annyi kétségtelen, hogy a reformátusoknak 1631-ben itt anyaegyházuk és templomuk volt, melyet 1730-ban tőlük elvettek és csak II. József császár türelmi rendelete után, 1783-ban, építettek újra templomot; a római katholikus templom pedig 1732 és 1744 között épült. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a váczi püspök volt a helység földesura és az maradt 1848-ig. Jelenleg gróf *Berchtold* Miklósnak, gróf *Károlyi* Lászlónak, gróf *Degenfeld* Józsefnek, *Jálics* Gézának és a *váczi püspökségnek* van itt nagyobb birtoka. Hozzátartozik Gyálpuszta, mely jelenleg gróf Károlyi Lászlóé, Felsőpakony, mely gróf Degenfeld Józsefé Szőlősgyál (Gyálpuszta tartozéka), mely Jálics Gézáé, Felsőráda, végül Alsónémedi püspökmajor, a váczi püspöki uradalom tartozéka. 1885-ben a község

Alsónémedi.

nagyobb része leégett. A lakosok katholikus legényegyletet, községi hitelszövetkezetet és ref. Kálvin-egyesületet tartanak fenn.

Áporka. *Áporka*, a soroksári Duna-ág mellett fekvő magyar nagyközség, 188 házzal és 1210, nagyobbára református vallású lakossal. Postája és vasúti állomása helyben van. E községet a XIII. században említik már az oklevelek. A református egyház már 1626—29-ben fennállott. A török hódoltság alatt a község elpusztult. Az 1690. évi összeírásban sem a lakott, sem az elpusztult helységek között nem fordul elő. 1697-ben említve vannak a lakosai, de 1703—1711 között ismét elpusztult. Csak a XVIII. század közepén települt újra. Ekkori lakosai mind nemesek voltak. Ez időből való a község pecsétje is, mely egy lóháton ülő magyar vitézt ábrázol, kivont karddal s eme körirattal: „Nemes Áporka helység 1761." A községházán ma is őrzik a régi telepítési iratokat 1602-től kezdődőleg. 1775-ben a Duna árja a régi községet — egyetlen ház kivételével — elsodorta. Ekkor a község más helyre volt kénytelen települni. A református templom 1784-ben épült. A XIX. század elején *Wattay* Pál volt a helység földesura. Jelenleg *Kégl* Sándor doktornak, Jánosnak és Teréznek van itt nagyobb birtokuk. A községben egy újabb úrilak van, melyet Egresi *Galambos* Sámuel épített s mely jelenleg örököseié. A községhez tartozik Pusztaszentkirály, melynek 1848-ig szintén a Wattay család volt a földesura. A község dűlőnevei között találjuk a Putri, Újföld, és Bánomhegy elnevezéseket. A Putri-dűlő az árvíz emlékét tartja fenn, mikor a házaikból kiöntözött lakosok itt putrikban laktak, a másik kettőnek szintén valami jelentősége látszik lenni.

Apostag. *Apostag*, magyar nagyközség a Duna mellett, 502 házzal és 2220 lakossal, kik között az evangélikusok vannak legtöbben. Van postája, távírója, távbeszélője és vasúti állomása. Volt hajóállomása is, de ez néhány év előtt megszűnt. A község a XIII. században már fönnállott. 1318-ban az itteni egyházba hívta egybe a kalocsai érsek az érseki tartomány püspökeit és Benedek erdélyi püspök útján az erdélyi klérust, hogy a Róbert Károly király által Szent Iván hó nyolczadára, Rákos mezejére egybehívott országgyűlésen tárgyalás alá kerülő ügyeket előzőleg megbeszéljék. Ez a templom 1629-ben a reformátusok birtokába került, majd 1805-ben lebontották és régi falai meghagyásával újra építették. A hajdani kath. templom omladékai között görög föliratú régi köveket találtak A török hódoltság alatt a helység nagyon elszegényedett. Az 1690. évi összeírás szerint csak 4 lakosa volt. 1691-ben nem rótták meg adóval. 1695-ben csak egynyolczad portával rótták meg. A XVIII. század elején tótokat telepítettek ide, a kik nagyrészt az evangélikus hitet követték. 1730-ban már fennállott az egyházuk, hova a kiskőrösiek is eljártak úrvacsorára, miután vallásgyakorlatuktól eltiltották őket. A katholikus egyház a török hódoltság alatt megszűnt; az itteni katholikus híveket Pereghez csatolták leányegyházképen. A plebániát 1766-ban újból szervezték és ez időtől kezdve az anyakönyvek is megvannak. A református egyház egész 1629-ig tudja itteni lelkészeinek a névsorát felvinni. Ez az egyház a török hódoltság után sem szünt meg s a mostani lakosok közül a reformátusok tekinthetők a helység egykori lakosai ivadékainak. A XVIII. század elején a *Paksy* család révén a *Tahyak* örökölték. Az 1754. évi nemesi összeírás szerint *Zlinszky* István volt itt birtokos. A XVIII. század elején lutheránusok települtek a helységbe. Templomuk 1715-ben épült, a római katholikus templom pedig 1776-ban. Az izraeliták imaházukat 1768-ban emelték. A XVIII. században és a XIX. század első felében sok csapás érte a helységet. 1768-ban és az 1836, 1853, 1862-ik években nagy árvizek pusztítottak itt. 1825 április 27-én a helység háromnegyed része a lángok martaléka lett. A XIX. század első felében *Szilassy* László, *Csepreghy* Károly, továbbá a *Szepessy*, *Daróczy*, *Erdős* és *Fáy* családok, majd a Csepreghyek után báró *Dillon* Karolin, *Milesz* József, a *Lovákyak*, *Patayak*, *Volarichok*, *Szilassy* Francziska és *Szeless* Lajos voltak a földesurai és legutóbbi nagyobb birtokosai. Idővel ezeket a birtokokat mind eladták s jelenleg csak a Volarichoknak és a Hetényieknek van itt nagyobb birtokuk. A község határában azelőtt egy gyűrű-alakú rom volt látható, melyet a nép Várhátnak nevezett. Mikor 1892-ben a védtöltést ásták, ezt is széthordták. A határban őskori leleteket is találtak, melyeknek egy része a Nemzeti Múzeumba került. Van itt hajójavító gyár, takarékpénztár, községi hitelszövetkezet, két temetkezési egylet, nőegylet, kaszinó és polgári olvasókör.

Acsa. — Báró Prónay Dezső kastélya és ebédlője.

1.

2.

3.

1. Aszód. — Báró Podmaniczky Gyula kastélya. — 2. Akasztó. — A Blaskovich-féle úrilak Pusztaszentimrén. — 3. Alberti. — Gróf Szapáry István úrilaka

Aszód, galgavölgyi magyar nagyközség, 474 házzal és 3285 lakossal, kik túlnyomó részben római katholikus és evangélikus vallásúak. Van postája, távírója és vasúti állomása. E község Bél szerint a középkorban *Osztmach*, később *Aszu* néven volt ismeretes, hol a premontrei rend Szent-Keresztről nevezett monostora és prépostsága volt. E monostor és prépostság eredetére nézve nincsenek adatok, csak annyit tudunk, hogy a túróczi prépostságnak volt a fiókja és Zsigmond király a *Pochuk* családnak adományozta. A mohácsi vész után elpusztult és állítólag 1683-ban az *Osztroluczky* család nyerte adományul. Az 1715—1720. évi összeírások szerint kúriális (nemesi) község volt. 1715-ben 3 jobbágy-háztartást vettek fel az összeírásba. 1737-ben már 26 izraelita vallású lakosa is volt. A török hódoltság után, az Osztroluczky család öröksége révén, *Podmaniczky* János lett a birtokosa, a ki a XVIII. század huszas évei végén magának kényelmes úrilakot emelt, melyet két fia, apjok halála († 1743-ban) után, hatalmas két szárnynyal megnagyobbítván, fenyes kastéllyá átalakitott, hova az egész vidék nemessége gyakran ellátogatott. Az 1754. évi összeírás szerint a Podmaniczky családon kívül *Tóth* Márton, *Szüdy* Benedek, Tóth Imre és János laktak a helységben. 1761 április 21-én országos és heti vásárok tartására nyert engedélyt. A török hódoltság megszüntével a premontrei rend több ízben kísérletet tett itteni birtokainak visszaszerzésére. 1717-ben *Olaszi* Pál prépost meg is indította a pert, de a Podmaniczkyakkal szemben nem ért czélt. Egyik nevezetessége a helységnek az ágostai evangélikus gimnázium, melyet a báró Podmaniczky család építtetett. E gimnáziumba járt az 1835—38. években *Petőfi* Sándor, kinek emlékét a gimnázium falába illesztett következő felírású tábla őrzi :

PETŐFI SÁNDOR
itt járt iskolába 1835/6—1837/8.
Itt lobbant fel a láng, itt nyerte olympi tüzét a
Legszeretőbb költő, a haza Tyrtaeusa.
Szelleme bölcsőjét itt hü anya őrzi, szegény bár:
Kincse e lángemlék, átragyog ifjaira.
Emelte a kegyelet 1875 május 26.

1848 előtt a helység fele részét báró Podmaniczky András, másik felét báró Podmaniczky Károlyné és báró Podmaniczky Lajos birták. A községben négy templom áll fenn. Az ág. h. evangélikus, két róm.kath., és az izr. templom. Az evangélikus templom lett volna némely forrás szerint a premontreiek ősi temploma. Az első róm. kath. templom a XIX. század közepén, a második az itteni javítóintézet telepén épült 1904-ben. Vele egy födél alatt van a két kisebb protestáns és izr. templom is, de csak az intézet növendékei számára. Az izraelitáké új és csak 1908-ban épült, de régi imaházuk is még fennáll és ez már körülbelül 150 éves. Itt van még a magyar királyi állami javítóintézet hatalmas, mintaszerű telepe, mely épületeinek csinosságával, stílszerűségével, parkozott tereivel, rendezettségével és tisztaságával rendkívül kellemesen hat. E telepről különben más helyen bővebben írunk, szintúgy az ágostai h. evangélikus leánynevelő-intézetről, mely a régibb Podmaniczky-féle kastélyban talált elhelyezést, a hol különösen a díszterem és annak régi, egykorú, művészi freskói kötik le a szakértők figyelmét. Ezenkívül van báró Podmaniczky Gyulának egy újabb kastélya, mely a régihez kapcsolva kb. 100 év előtt épült. Van itt három pénzintézet, továbbá Polgári Kör, Tisztviselő Kör, Kereskedelmi Egyesület, Róm. kath. temetkezési Egylet, Tűzoltó-Egylet és két téglagyár ; az egyik Beke Gyuláé, a másik Brünauer Móré. Az itteni vasúti állomás élénk forgalmu, mert csomópontja a többfelé elágazó vonalaknak, így a Budapest—kassa—ruttkai és az Aszód—balassagyarmati vonalaknak.

Bag, galgavölgyi magyar nagyközség 500 házzal és 2900 lakossal, kiknek nagyobb része római katholikus vallásu. Van feltételes vasúti megállója és postája, a távíróállomása pedig Aszód. E község az Ákos nemzetség ősi birtokainak egyike. 1394-ben *Baag* néven szerepel és ekkor Prodavizi *Ördög* Miklós birtoka, a ki 1425-ben Zsigmond királynak adta cserébe. 1430-ban *Pagh* néven említik az oklevelek. Ez évben Zsigmond király a *Rozgonyiaknak* adja zálogba, a kik 1438-ban Albert királytól örök adományul nyerik több más birtokkal egyetemben. 1526-ban *Tahy* Ferencz birtokában találjuk. 1660 táján törökök támadtak a helységre, mely alkalommal a helység középkori templomát is lerombolták. Az 1695. évi összeírásban $3/4$ portával szerepel. A XVIII. század elején a gróf *Stahremberg* és a gróf *Esterházy* családok birtokába került. Később a gödöllői

uradalomhoz tartozott. Az idetartozó *Kisbagpuszta* jelenleg is a gödöllői uradalom birtoka. Az úrbéri elkülönzés és tagosítás 1862-ben, az akkori földesúrral: báró *Sina* Simonnal kötött egyezség szerint ment végbe. Báró Sina Simon itteni birtokát a *belga bank*, ettől pedig *Schossberger* Henrik vásárolta meg. A római katholikus plebánia a török világban sem szünt meg. 1673-ban fennállott és anyakönyvei 1700 óta vannak meg. A római katholikus templom 1773-ban épült s 1774 november 1-én szentelték fel. 1849 július havában az orosz sereg szállotta meg a helységet, de *Dusek* Nándor akkori plebános közbelépésére jól megvendégelték őket, mire békésen elvonultak. Az 1847. és 1898. években óriási jégverés pusztította el a község határát, melynek emlékére a falubeliek minden évben Mária-Besnyőre zarándokolnak. Jelenleg a gödöllői királyi *koronauradalomnak* és báró *Schossberger* Lajosnak van itt nagyobb birtoka. A községet átszeli a Galga patak. Hozzátartoznak Csintovány és Kisbag puszták. E községben volt Pest vármegyében egyike a legrégibb postahivataloknak, mely 1700-ban már fennállott. Van itt benzin-, vizi és turbina hengermalom, mely Faska Ferencz és Novák István tulajdona.

Bajaszentistván. *Bajaszentistván.* Bács-Bodrog vármegye határán, Baja tőszomszédságában fekvő nagyközség, 665 házzal és 3491, nagyrészt magyar, de bunyevácczal és némettel vegyes, római katholikus vallásu lakossal. A mai Bajaszentistván helység két község, *Pandúr* és *Kákony* egyesüléséből 1805-ben alakult. Pandur helység a török hódoltság alatt keletkezett. A török martalóczok elől menekülő lakosság Bajával szemben, a sok erektől körülvett szigeten telepedett le s e rejtekhelyből alakult Pandúr helység, mely előfordul Pest vármegye 1691. évi összeírásában is, mely alkalommal ¼ portával volt megróva. 1715-ben 22, 1720-ban 27 háztartást írtak össze. Lakosai ekkor mind szerbek voltak. Kákony helységről 1488-ból van első ízben adatunk; az 1520—21. évi bodrogvármegyei dézsmajegyzékben is előfordul. A török defterekbe Kákony 1580-ban 17, 1590-ben 22 adózó házzal van felvéve a bajai nahijében. 1678—79-ben a kalocsai érseknek 3—3 frt adót fizetett. Az 1690. évi pest-vármegyei összeírásban Kákony a lakott helyek között szerepel. Pandúr helységben, mely Ó-Szeremlyével volt szomszédos, 1770-ben volt az úrbéri rendezés, mely alkalommal az ó-szeremleieket is ide hívták. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával Pandúron 13 negyedosztályú, Kákonyon pedig 33 negyedosztályú úrbértelket írtak össze. Pandúr helység lakosait, a kik nagyon ki voltak téve az árvizek pusztításának, 1782-ben telepítette át báró *Patasich* érsek a község jelenlegi helyére, míg Kákony község lakosai ugyancsak az árvizek folytonos pusztításai miatt 1805-ben telepedtek át a mai Bajaszentistvánra. A róm. katholikus templom az 1805—1809. években épült. Kegyura a kalocsai érsekség, mely 1848-ig volt a helység földesura. Jelenleg is a kalocsai érsek a helység legnagyobb birtokosa. 1863-ban óriási tűzvész pusztított itt, mely alkalommal csaknem az egész község, a templommal és a plebániával együtt a lángok martaléka lett. Hozzátartoznak Pandúr és Rezét puszták, továbbá Koppány, Felsőpandúr, Pörböly és Aligvárda lakott telepek. A község lakosai Katholikus Kört, 48-as Függetlenségi Kört és két temetkezési egyesületet tartanak fenn. A községben van posta; távírója és a vasúti állomása: Baja. A baja—bátaszéki vasúti híd és a bajai hajóállomás a község területén fekszik.

Bátya. *Bátya,* az úgynevezett Sárközön fekvő nagyközség, 854 házzal és 3613 magyar és szerb-ajkú lakossal, kik között azonban a magyarok többen vannak. Vallásuk római katholikus. A posta helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Kalocsa. E község 1369—1519-ben a szekszárdi apátság egyházi nemeseinek birtokai között foglal helyet. A török hódoltság alatt nem pusztult el egészen. 1691-ben $^1/_8$, 1695-ben pedig ¾ portával volt megróva. Plebániája 1698-ban keletkezett. Anyakönyvei 1715-ben kezdődnek. Temploma két ízben is leégett: 1780-ban, midőn az egész község a lángok martaléka lett és a XIX. század közepén; 1849-ben azonban a templomot újjáépítették. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Tarkó* János, a solti járás főszolgabírája volt itt birtokos; ezenkívül még *Németh* Sándornak és *Csiszér* Györgynek volt itt kisebb birtokuk. A XIX. század első felében a *Vigyázó*, a *Rakovszky*, a Németh s más családok birtak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf Vigyázó Sándornak, továbbá a *kalocsai érseknek* és a *főkáptalannak* van itt nagyobb birtokuk. Hozzátartoznak a következő puszták, illetőleg lakott telepek: Oroszpuszta, Kerekpuszta, Tirapuszta, Czirókhátdűlő, Alsószállások és Felsőszállások.

Békásmegyer, nagyközség a főváros közelében, 422 házzal és 3011, nagyobbrészben németajku, róm. kath. vallásu lakossal. Postája, távírója, távbeszélő és vasúti állomása helyben van. E község eredetileg a *Hunt-Pázmán* nemzetség ősi birtoka volt. E nemzetség sarjai, Pázmán fia Lampert és ennek fia Kázmér, 1287-ben itteni birtokaikat az *esztergomi káptalannak* adták cserébe, ennek a rajeczi uradalomban való részéért. 1368-ban az *óbudai apáczák* birtoka. 1477-ben a *pilisi apátnak* voltak itt birtokai, 1481—84-ben pedig a budavári *Beguina rendű apáczák* voltak a birtokosai. A török hódoltság első századában még virágzó helység volt. Az 1580—81 évi török kincstári adólajstromok szerint 35 adóköteles házat írtak össze e helységben s az évi jövedelmét 3100 akcsére becsülték. A XVII. század második felében teljesen elpusztult. Az 1690—1695. évi összeírásokban nem fordul elő. 1727-ben még puszta és a gróf *Zichy* család birtoka volt. Plebániája 1769-ben keletkezett és hihetőleg ez időtájt alakult önálló községgé. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, $7^{16}/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze. 1848-ig az *óbudai koronauradalomhoz* tartozott. 1792-ben nagy tűzvész pusztított, mely alkalommal a helység összes régi iratai elégtek. 1891-ben ismét nagy tűz volt a helységben és ekkor 54 ház égett le. Hozzátartoznak a következő lakott helyek : Csillaghegy, Árpádfürdő és a Péterhegyi téglagyár. A község határában, a Duna mellett, egy régi templomnak csekély rommaradványa látható. A lakosok kaszinót és önsegélyző szövetkezetet tartanak fenn. Itt van a budaújlaki mészégető részvénytársaság hatalmas téglagyári telepe, mely egész kis község. Békásmegyer.

Bénye, tót kisközség a monori járásban 234 házzal és 1111 ág. ev. vallásu lakossal. Postája: Gomba, távírója és vasúti állomása Monor. A helység határában talált urnák és római pénzek tanúsága szerint e helység területe már a rómaiak idejében lakott volt. 1459-ben említik első ízben az oklevelek. Az 1690-ben tartott összeírás alkalmával az elpusztult helységek között szerepel. A szatmári békekötés után *Fáy* Mihály telepítette be újra tótokkal. A telepítési szerződést, mely 1714-ben kelt, a vármegyei levéltárban őrzik. 1737-ben már virágzó helység volt és népessége a XIX. század elején jelentékenyen megnövekedett ; az 1836—1844. évi adatok szerint lakosainak száma 2800 körül mozgott. Az evang. templom 1786. évben épült. A Káva felé eső „Templomhegyen" a helység régi, a XVII. század elején elpusztult templomának alapja látható. Az 1848 előtti korszakban a helység felét a *Patay*, a másik felét a *Szepesy* család bírta. Jelenleg Báji Patay József dr.-nak van itt nagyobb birtoka. A lakosság községi hitelszövetkezetet tart fönn. Hozzátartozik Újmajor ,mely jelenleg szintén Patay József birtoka. Bénye.

Bia, nagyközség és járási székhely a budai hegycsoportban, a budapest—királyhidai vasútvonal mentén, 445 házzal és 2805 lakossal, kik magyar és németajkuak, r. kath. és ref. vallásuak, de legtöbb közöttük a magyar és a r. kath. vallású. A postája távírója és távbeszélője helyben van, vasuti állomása pedig Torbágyon. E község a XV. század első felében a *Semsei* és a *Biai* családok birtoka. E családok magvaszakadtával 1455-ben V. László király *Tahi Botos* Péternek és Istvánnak, továbbá *Farnosi Vidfi* Lászlónak adta. Ez időből való a *Szily* kastély, mely utóbb a *Fáy* család birtokába ment át. Az 1580—81. évi török kincstári adólajstromok szerint puszta és Khalil aga kezén volt. Évi jövedelmét 1000 akcséra tették. A helység túlélte a török hódoltságot. Az 1695. évi összeírás alkalmával $3/4$ portával volt megróva. A református vallás már a XVI. század végén elterjedt a helységben. Valószínűleg a XVI. században pusztult el a helység régi temploma, melynek romjai a református temetőben ma is láthatók. A jelenlegi református templom a XVII. században épült, építési ideje azonban közelebbről nem határozható meg, mert 1811-ben az egyház összes irományai elégtek. 1849 január 1-én Görgey seregének egy része szállotta meg a helységet, de csakhamar visszavonult Budára. A róm. kath. plebánia 1775-ben fönnállott. 1780-ban mint filiálist, Torbágyhoz csatolták. 1859-ben ismét önállósították. Temploma Szent Anna tiszteletére 1823-ban épült. A gróf *Sándor*-féle kastélyt Sándor Vincze építtette 1823-ban; ennek fia Sándor Móricz, a ki az itteni Fáy-féle birtokot is megvette ; utána leánya : Sándor Paula, férj. Metternich herczegné örökölte és ő jelenleg a helység legnagyobb birtokosa. Itt a kastélyban őrzik a híres Sándor-féle családi levéltárat, melynek oklevelei 1200-ig nyúlnak vissza. A Szily-féle kastélyban őrizték azelőtt a Szily család gazdag levéltárát is, melyet azonban Szily Kálmán, az Akadémia volt főkönyvtárosa, Budapestre szállíttatott. Hozzátartoznak Bia.

a következő puszták és majorok: Herczeghalom, Hosszúrét, Iharos, Alsómajor, Móriczmajor, Kozárom, és Csonkatebe, mely azelőtt Üresatarisznya néven volt ismeretes. Bián, a Szily-féle kertben két nagy körtefa áll, melyekhez azt a hagyományt fűzik, hogy azokat Mária Terézia és Grassalkovich herczeg ojtották, mikor egyszer Szilyéknél vadászaton voltak. Hogy a község területe már a rómaiak idejében megült hely volt, azt a Herczeghalom pusztán felszínre került római régiségek és épületmaradványok bizonyítják. Hosszúréten is kerültek elő római leletek, de ezek elkallódtak. A határban nagyobb kőbányák vannak és a község alatt fekvő hegy hatalmas, kimosott, meredek, sziklás partjai érdekesen tüntetik fel a hajdani tengerpartot. A községben van herczeg Metternich Sándor Paula egyik uradalmi középpontja és intézősége, mely a régi gróf Sándor és a Szily-féle kastélyokban tartja hivatalos helyiségeit. Kissé furcsák a község dűlőnevei, melyeknek nagyobb részét valamely állat után nevezték el. Ilyenek a Szarvashegy, Kutyahegy, Ürgehegy, Balhahegy, Disznólápa, stb.

Bócsa. *Bócsa*, magyar nagyközség a kiskőrösi járásban 211 házzal és 2950, nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Soltvadkert. Azelőtt Tázlár néven szerepelt s hat pusztája volt: Kisbócsa, Nagybócsa, Zöldhalom, Tázlár, Harka és Kötöny puszta. 1906-ban Tázlár, Harka és Kötöny puszták az anyaközségtől elszakadtak s előbb Tázlár, majd Prónayfalva név alatt önálló nagyközséggé alakultak. Az anyaközség Bócsa név alatt tovább működik mint nagyközség s Kisbócsa, Nagybócsa és Zöldhalom puszták tartoznak hozzá. A községnek belterülete, rendezett utczája nincs, hanem csak szétszórt tanyákból áll. Legelső, legrégibb földesura a kiterjedt *Wattay* család volt, de később báró *Redl* Lajos volt itt a birtokos. A XIX. század második felében még *Beniczky* Bélának és Attilának voltak itt nagyobb birtokaik s állandóan itt is laktak. A XIX. század első felében az akkori Kisbócsa, Nagybócsa, Zöldhalom puszták földesurai a következők voltak: *Tóth* Imre, János, László és Zsigmond 1820—1852; báró *Fiáth* Gyula 1820—1880; *Hajós* József 1820—1852-ig; *Bereczky* Károly 1820—1880-ig; *Gellényi* Károly 1820—72; *Sárközy* Ferencz 1820—55; gróf *Degenfeld* József 1800—1886; *Sigray* Gedeon 1839—56; Sigray Mihály 1836—49-ig. Jelenleg *Szappanos* Eleknek, *Strassburger* Emánuelnek, *Faragó* Antalnak, Kis *Molnár* Józsefnek, *Greskovics* Pálnak, *Sárkány* Kálmánnak, *Brada* Pálnak és *Gauzer* Jánosnak van itt nagyobb birtokuk. A helységben álló régi úrilak, mely azelőtt *Beniczky* Béláé volt, jelenleg Láng Lajosé. A községben csak egy r. kath. kápolna van, mely 1907-ben épült. A határban sűrűn kerülnek felszínre római leletek, török pénzek és fegyvertöredékek is.

Bogyiszló. *Bogyiszló*, a Dunától és a holt Dunától alkotott, ú. n. bogyiszlói szigeten fekvő magyar nagyközség, 675 házzal és 2663, nagyobbára református vallásu lakossal. Postája helyben van, távírója Tolnán, vasúti állomása Tolnamözs és hajóállomása Tolnadombori. E község a török hódoltság alatt nem pusztult el. 1691-ben $^5/_{16}$ és 1695-ben $1^3/_4$ portával volt megróva. A XVII. században az egész község a református hit követője lett. A reformátusok anyaegyháza a XVII. század elejétől kezdve, a mai napig szakadatlanul fennáll. Az anyakönyvek 1750-ben veszik kezdetüket. A ref. egyház szent edényei között egy aranyozott ezüst kehely található 1718-ból, mely némelyek állítása szerint a szomszéd Tolna községből került ide. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával 58 $^4/_{32}$ egész úrbértelket írtak itt össze. 1799-ben a helység legnagyobb része a lángok martaléka lett. A református templom alapkövét 1780-ban tették le s az építkezést 1811-ben fejezték be. 1848-ig a kalocsai érsek volt a helység földesura és most is az érsek a legnagyobb birtokosa. 1847-ben és 1868-ben nagy tűzvész pusztított a helységben. 1893-ig a község határa állandóan ki volt téve a Duna árjának. 1875-ben a költséges védgátak ellenére, a Duna árja a község határából 6000 holdnál nagyobb területet öntött el, az 1876. évi árvíz pedig behatolt a község belterületére is, mely alkalommal 206 házat rongált meg és közülök 66-ot egészen elsodort. Legutóbb 1893-ban ismét nagy árvíz volt. Hozzátartozik Külbogyiszló puszta, továbbá Gémes, Karasz, Ösztövér, Beldoromlás, Küldoromlás, Doromlás, Kőgyes, Hátfő, Góga, Taplós, Gyümölcsény, Istvánka, Ujfok, Csákánygyűr és Galambka tanyák.

Boldog. *Boldog*. Zagyvamenti magyar nagyközség, 373 házzal és 2125 r. kath. vallásu lakossal. Postája helyben van, távírója és vasuti állomása pedig Tura és

1.

2.

3.

4.

Alsódabas. — 1. Halász Kázmér, 2. Halász Zsigmond, 3. Szőke Lajos, 4. Halász Bálint kuriája.

1.

2.

3.

4.

5.

Alsódabas — 1. özv. gróf Vay Lászlóné kuriája. — 2. Kossuth László egykori lakóháza. — 3. özv. Halász Antalné kuriája. — 4. Dinnyés Lajos kuriája. — 5. Csajághy Béla úrilaka.

Hatvan. A községet 1424-ben *Borbála királyné* nyeri Zsigmond királytól adományul. A XV. században (1439—1499.) *Bodogfalva* néven fordul elő; 1439-ben a *Báthoriak* kapnak rá adományt Buják várával együtt; ez alkalommal „alio nomine *Bodogazzonhatwana*" alakban is említik az oklevelek. 1686-ban, midőn a keresztény hadak Budát vették ostrom alá, augusztus havában az egri basa felmentő sereget küldött Buda felé, de Petneházy útját állotta és egész Hatvanig szorította vissza. A hagyomány szerint az összeütközés az Újvári tanya táján történt. A helység a török hódoltság alatt nem pusztult el. Plebániája 1673-ban már fennállott. Anyakönyvei 1719-ben kezdődnek és temploma 1783-ban épült. 1707-ben itt tartotta Pest vármegye közgyűlését. A XVIII. század közepén gróf *Grassalkovich* Antal vette meg a birtokot. Az ő földesúri hatósága alatt történt az úrbéri rendezés is 1770-ben, mely alkalommal 76 egész úrbéri telket írtak össze. A Grassalkovich család kihaltával (1841) a helység a gödöllői *koronauradalom* sorsában osztozott. Az uradalom feloszlásakor *Karsai* Albert és Vilmos testvérek vették meg, a kik különösen Telek pusztán jól felszerelt gazdaságot folytattak. Jelenleg báró *Hatvany-Deutsch* Sándor és József a helység legnagyobb birtokosai. 1897-ben nagy tűzvész pusztított a helységben. Hozzátartozik Nagytelek puszta. Továbbá a következő majorok és lakott helyek: Fészer, Rétszélpart, Sándormajor, Kistanya, Dávidmajor, Vaggontelep. A község határa gazdag lelőhelye az őskori tárgyaknak, melyekből már nagyon sok került a Nemzeti Múzeumba. Van itt Gazdakör és fogyasztási és értékesítő szövetkezet.

Budafok, nagyközség a főváros közelében, mely az utolsó két évtized alatt itt keletkezett nagy ipartelepek következtében fejlődött oly nagygyá, hogy házainak száma ma már az 1400-at és lakosainak száma a tízezret eléri. A lakosok nagyobbára magyarok és r. kath. vallásúak, de sok közöttük a németajkú is és a katholikusok mellett minden vallásfelekezet képviselve van itt, de csak a katholikusoknak van itt templomuk és kápolnájuk és az izraelitáknak imaházuk. Van postája, távírója, távbeszélője, vasúti és hajóállomása. Azonkívül a községen megy át a budapest—budafok—tétényi kétvágányú h. é. villamos vasut. Eredetileg önálló puszta volt, melyet 1714-ben *Savoyai Eugén* herczeg nyert adományul, a ki itt egy földszintes kastélyt és majort építtetett, mely a promontori uradalom székhelye lett. Az uradalmi épületeken kívül már a XVIII. század elején több budai, pesti és csepeli polgárnak szőleje volt itt, de még 1737-ben is Csepelhez tartozó pusztaként szerepel. Önálló községgé 1737—1739 között alakult. A község legrégibb pecsétje is az 1739. évszámot viseli. A róm. kath. plebánia 1758-ban alakult, Szent Lipót tiszteletére épült templommal. A jelenlegi plebánia-templom 1792—93-ban épült. A templom tornyán levő kereszt, a hagyomány szerint, egykor a Szigetszentmiklós községhez tartozó Háros-szigeten állott cziszterczita-rendi monostor kápolnájának tornyán volt elhelyezve, honnan a budai várbeli karmeliták kápolnájának tornyára került, e rend eltörlése után pedig a budafoki templom tornyára. 1848-ig az *uralkodó család* volt a helység földesura és jelenleg is ez a helység legnagyobb birtokosa. A Savoyai Jenő herczeg által épített kastélyt Törley József vette meg; ugyanő egy várszerű nagyszabású kastélyt is építtetett itt, mely jelenleg örököseinek a tulajdona. Hozzátartozik Kutyavilla és Macskacsárda, mindkettő látogatott kirándulóhely. Az itteni számos ipartelep következtében a községben élénk társadalmi és egyesületi élet fejlődött ki és különösen a sör-, pezsgő- és cognac-gyártás lendült fel az itteni kitünő pinczék következtében. Van itt Kaszinó és Sportklub, Keresztény polgári olvasókör, Gazdálkodók egylete, Ipartestület, Iparoskör, Zenekedvelők egyesülete, Önkéntes tüzoltóság, Kádárok egylete, Szépítészeti egylet, Betegsegélyző és jótékonysági egylet, Dalárda, Erzsébet-nőegylet, Munkás dalkör, M. kir. pinczemesteri tanfolyam, Hordójelző hivatal. Az ipartelepek száma pedig a községet valóságos gyárvárossá teszi. Ilyenek a *Haggenmacher* kőbányai és budafoki sörgyárak részv.-társaság; *Törley* József és Társa pezsgőgyár, tulajdonosai Törley József örökösei; *François* Lajos és Társa pezsgőgyár, tulajdonosa François Lajos; gróf *Keglevich* István utóda cognacgyár, tulajdonosa özv. *Kürti* Manóné; *Schloesser* Germain és Társa cognacgyár, tulajdonosa Schloesser Germain; *Dékány* Péter és társa congacgyár, tulajdonosa Dékány Péter és *Zala* Sándor; *Czuba Durozier* és Társa cognacgyár, tulajdonosa *Ulbrich* Gyula; *Gschwindt*-féle szesz- és élesztőgyár részv.-társaság; Zománczozott edénysajtoló és fémárú-gyár, tulajdonosa *Herz* Adolf és *Havas* Jenő; *Lorilleux* Ch. és Társa

Budafok.

festék- kencze- stb. gyár; Alexin zsírművek, tulajdonosa *Schmidl* Sándor; Unió magyar általános gyufagyár részv.-társaság; Villamossági részv.-társaság. Legújabban keletkezett a Brázay-féle sósborszeszgyárral kapcsolatban a pipereszappangyár, a *Dávid* és Fia czég téglagyára és a *Feder Csák*-féle agyagárúgyár. Az itteni m. kir. pinczemesteri tanfolyam a legnagyobbak és legkiválóbbak közzé tartozik a kontinensen. Épületei, az egész telep és berendezése is mintaszerű. E fontos intézményről, különben más helyen bővebben írunk. Érdekesek itt a dolomitba vájt hatalmas nagyszámu pinczék és a még elég sűrűn található barlanglakások.

Budajenő. *Budajenő*, a biai járásban fekvő kisközség, 157 házzal és 973 r. kath. vallású, németajkú lakossal. Postája Páty, távírója Zsámbék és vasúti állomása Torbágy. Egyike a legrégibb községeknek, mely már a tatárjárás előtti korszakban fennállott és a *telki apátság* pusztája volt, elvétve Boros-Jenő név alatt is. 1247-ben *Rév-Jenő* néven említtetik és ekkor a Kartal nembeli *Mochornak* voltak itt részei, melyeket az esztergomi egyháznak hagyományozott. 1264-ben a Kartal nembeli Péter és Ferencz itteni birtokait V. István ifjabb király a margitszigeti apáczáknak adományozta. 1499-ben *Boros-Jenő* néven szerepel. 1543-ban a törökök elpusztították és ettől kezdve *Puszta-Jenő* a neve. Buda várának visszafoglalása után, 1700-ban midőn a telki apátság ismét helyreállott, melyet a Szent Benedek-rend bécsi skót rendháza vett birtokába, a puszta benépesítése iránt is intézkedés történt. A Benedek-rend helyreállította a régi, elpusztult egyházat, mely II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának kitörése előtt még fennállott. A telepítés 1703-ban vette kezdetét, de közbejött a szabadságharcz, mely azt egyidőre megakasztotta. Annyi kétségtelen, hogy 1708-ban már voltak itt német telepesek. A szatmári békekötés után a német birodalmi szászok és a frankok kerületéből is számosan telepedtek le e helységben, melynek 1724-ben már 374 lakosa volt; az 1739. évi kolerajárvány alatt azonban nagyobb részük elhalt. Pótlásukra az apátság Németországból új telepeseket hozatott. 1882-ig a telki benedekrendű apátság volt a helység földesura. A róm. kath. templom 1756-ban épült. Jelenleg a helység legnagyobb birtokosa a m. kir. közalapitvány.

Budakalász. *Budakalász*, dunamenti nagyközség, 332 házzal és 2500, nagyobbára r. kath. vallású német- és szerbajkú lakossal, kik között azonban a gör. keleti szerbek kisebbségben vannak. Plebániája 1332—33-ban már fennállott; ekkor egyházilag a veszprémi püspökség budai főesperesi kerületéhez tartozott. 1349-ben az óbudai apáczáknak volt itt birtokuk. 1449-ben *Kaloz*, 1482-ben *Kalaz* néven említik az oklevelek. 1482-ben Lendvai *Bánfy* Miklós szerez itt részeket *Kovács* István budai polgártól. Az 1580—81. évi adólajstromban, a budai szandzsákban törököktől lakott faluként szerepel és évi jövedelmét 1000 akcsére becsülték. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1695. évi összeírás alkalmával 3/4 portával volt megróva. Ekkor a *Wattay* család birtokában találjuk. A XVIII. század közepén németek telepedtek ide, miáltal a helység népessége jelentékenyen megnövekedett. 1770-ben 40 egész úrbértelket írtak itt össze. A mostani róm. kath. plebánia 1845-ben keletkezett. Azelőtt leányegyházegyképen Ürömhöz tartozott. 1826-ban épült egy róm. kath. templom, de 1906-ban lebontatván, helyébe 1907-ben új templomot emeltek. A görögkeleti szerbek templomát 1752-ben építették. A XIX. század első felében a Wattay család örökösei voltak a helység földesurai. A helység eredeti neve *Kaláz* volt. 1876 után már Buda-Kalász néven volt ismeretes és e névalakját az 1900. évi október 18-án 91.057. számú belügyminiszteri rendelet meg is állapította. Hozzátartozik: Luppacsőszház, Tregele telep, Luppamajor és Radvánszkymajor. A lakosok Róm. kath. Olvasókört, Önsegélyző-egyletet, Temetkezési egyesületet és Hitelszövetkezetet tartanak fenn. Van itt azonkívül a Sárkány és Neubauer czégnek vattagyára és az ábrahámtelepi mezőgazdasági szeszgyár, mely szövetkezeti tagoké.

Budakeszi. *Budakeszi*. A főváros mellett, a Jánoshegy tövében fekvő nagyközség, 712 házzal és 4900 lakossal, a kik németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása pedig Budapest, melylyel társaskocsiközlekedést tart fenn. Plebániája 1332—33-ban már fennállott. Ekkor egyházilag a veszprémi püspökség budai főesperesi kerületéhez tartozott. A középkorban e helység két részből állott: *Al-Keszőből* és *Fel-Keszőből*. Az utóbbinak helyét Galgóczy a mai falutól nyugatra, a szőlők felé elterülő rét szélén, az Öde

Kirchenwiese dűlő helyén keresi. A XV. században több nemes család volt itt birtokos; 1430-ban a *Dobos*, 1469-ben a *Dobozy*, 1435-ben a *Keserű*, 1465-ben a *Fodor*, 1743-ban a *Jankó*, 1465-ben a *Nemes* és 1473-ban a *Szomory* családok szerepelnek Felkeszi előnévvel. Az 1423—1482. évekből egy *Felkeszi* családot is említenek az oklevelek. 1559-ben a török hódoltsághoz tartozott és ekkor 29 adóköteles háza volt. 1626—29-ben még fennállott és az egész helység a református hitet követte. A XVII. század közepén elpusztult. Alkeszőt 1698 táján németekkel telepítették be, kiknek a vármegye 1698-ban 3 évi adómentességet adott. Az egykori Felkesző teljesen elpusztult; az 1690. évi összeírásban még fel van véve az elpusztult helységek között, de azután már nem szerepel. Az újonnan települt helység azután *Budakesz*, később Budakeszi néven volt ismeretes. Mostani plebániáját 1699-ben alapították, Boldogasszony tiszteletére szentelt templommal, mely 1761—66 között épült. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával $66^{28}/_{32}$ úrbéri telket írtak össze. A község határában levő máriamakki trinitárius-rend kolostorának temploma 1740-ben épült. 1781 szept. 11-én a rend feloszlattatván, azóta a templomban többé nem tartottak isteni tiszteletet. A kolostor ma is fennáll s részben lakásul szolgál, a templom ellenben elpusztult. 1848-ig a gróf *Zichy* család és a koronauradalom volt a helység földesura. A községben nagybirtokos a m. kir. koronauradalom, melynek 3000 és a főváros, melynek 1000 hold erdeje van itt. A község határa már a rómaiak alatt lakott terület volt, mert itt egy egész római temetőt találtak. A község lakosai katholikus gazdakört tartanak fenn. Van itt hitelszövetkezet, takarékpénztár, országos munkás rokkant- és nyugdíj-egyleti fiók és egy festékgyár is, mely *Halfer* József tulajdona. Itt van továbbá a község határában az országszerte híres Erzsébet királyné-szanatorium, tüdőbetegek számára. A remek fekvésű telepen álló impozáns épületek több kilométernyi távolságból látszanak és a szanatorium nyitott, széles folyosóiról remek kilátás nyilik. A híres telep épületei és berendezése mintaszerűek; mindenütt szinte kínos tisztasággal találkozunk, melyet elősegít az ozondús, pormentes levegő. A nagykiterjedésű park egyenes és néhol kissé menedékes útai az üdülők sétáira szolgálnak. Budakeszi különben a fővárosi középosztály egyik kedvencz kiránduló és nyaralóhelye, a hova nyaranta százával menekülnek a fővárosiak.

Budaörs, Budapest közelében fekszik. Nagyközség 1059 házzal és 7200, nagyobbára r. kath. vallású, németajkú lakossal. A postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E községet 1282-ben villa *Kechkekvors* néven a telki apátsággal kapcsolatban említik. Vele határos volt *Sasad* helység, mely a mai Budaörs és Buda között a Sashegy tövében feküdt. E helységben 1256 táján a Nána-Beszter nemzetség volt birtokos. 1579-ben *Üvejsz* budai basa birtokában találjuk és ekkor 48,118 akcse adót fizetett török földesurának. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1690. évi összeírás alkalmával is az elpusztult helyek között van összeírva. Mikor 1695-ben a vármegyei helységek portáit megállapították, még nem volt benépesítve. Csak a szatmári békekötés utáni korszakban telepedtek le itt németek. 1737-ben még igen kicsi helység volt, melyet ekkor gróf *Zichy* Péter örökösei bírtak, a kiknek itt várszerű kastélyuk volt. Plebániája 1774-ben keletkezett. A róm. kath. templom 1802-ben épült, kegyura a koronauradalom, mely 1848-ig a helység földesura volt és jelenleg is a koronauradalom az egyedüli nagybirtokosa. Hozzátartozik a Kamaraerdő, továbbá a Csíkicsárda és az Erzsébet királyné-telep. A Kamaraerdő, közel a fővároshoz, kies, szép, egészséges vidéken fekszik és egyike a legkellemesebb nyaralótelepeknek. A község határában agyagbányák és keserűvíz-források vannak. Van itt pezsgőgyár is, mely a *Hölle* J. Márton czég tulajdona. A lakosok szőlőtermelő egyesületet, népszövetséget és egy keresztényszoczialista-egyesületet tartanak fenn. Budaörs.

Bugyi, az alsódabasi járásban fekvő magyar nagyközség 519 házzal és 3343, felerészben ref. és felerészben r. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója Kiskunlaczháza és a legközelebbi vasúti megállóhelye Kisvarsány. E községről első ízben 1390-ben találunk említést. 1446-ban *Bud* néven szerepel és ekkor Fejér vármegye solti járásához tartozott. 1507-ben *Bwgh* alakban merül fel és ekkor már Pest vármegyéhez számították. 1395-ben az *Irsai*, az Istvánházai *Szentiváni* és a Szentiváni *Sáfár* családok birtokában találjuk. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1690. évi összeírásban is az elpusztult helységek között szerepel. A szatmári békekötés utáni korszakban Bugyi.

akkori földesura, *Beleznay* János telepítette be újra. 1728-ban a helység már betelepült, a mit igazol legrégibb pecsétje, mely „Sig. Bugyiense 1728“ körírattal van ellátva. Beleznay János 1730-ban állította fel az itteni reformátusok anyagyülekezetét. E gyülekezet azonban nem sokáig élhetett a szabad vallásgyakorlattal. 1761-ben a reformátusoktól a templomot elvették s a katholikusoknak adták át. A kath. plebánia 1761-ban alakult. Anyakönyvei is ez évben veszik kezdetüket. A reformátusok csak 1782-ben kezdték ismét nyilvánosan gyakorolni isteni tiszteletüket. Anyakönyveik 1783-tól vannak meg. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával $59^{16}/_{32}$ úrbértelket írtak össze. A határszabályozás és elkülönzés 1847-ben ment végbe. 1754-ben *Kovács* Antal a solti járás szolgabírája, továbbá *Beleznay* János tábornok, *Rodl* György és *Emődy* Mátyás voltak itt birtokosok. 1773 szept. hó 12-ére gróf Beleznay Miklós e helységbe református egyházi gyűlést hívott egybe, mely a dunamelléki református egyházkerületben a konventi gyülések tartását elhatározta és szervezte. A XVIII. században gróf Beleznay Miklós volt a helység földesura, őt követték a báró *Bánffyak*, báró *Vay* Miklós és gróf Vay Áhrahám. A helység jelenlegi nagyobb birtokosai : *Baruch* Jenő, *Belicska* Sándor, *Benedikty* Károlyné, gróf *Berchtold* Miklós, *Déghy* Mátyás, *Feit* Mór, *Forster* Kálmán, gróf *Korniss* Károly, *Székely* József, *Szűcs* Ferencz, ifj. *Szűcs* Ferencz dr., *Baghy* Imre és Ráczkeve község, mint erkölcsi testület. Borzashegypusztán, mely most Székely József tulajdona, a kastély tornyában van egy régi harang a következő földirattal : „Isten ditző. tsin. L. B. L. Bánfi Mihály G. M. G. M. Kemény Terézia A. o. 1761.“ 1885-ben nagy tűzvész pusztított e helységben, mely alkalommal a község nagyobb része leégett Hozzátartoznak a következő puszták : Alsódélegyháza, Alsóráda, Alsóvány, Felsővány, Nemesráda és Ürbőpuszta. E puszták közül a XIX. század első felében Alsórádát a *Fáy* család és *Halász* Miklós, Alsóványt és Felsőványt gróf Teleki Sámuel, Ürbőt Kecskemét városa s részben a Bugyi községi közbirtokosság bírta. E helységhez tartoznak még a következő tanyák és kisebb puszták : Áporkai Ürbőtanya, Csalipuszta, Borzashegymajor, Kisvány, Örököspeszérpuszta, Telekmajor, Halásztanya, Sándorhalmatanya és Szalaytanya. A községhez tartozik gróf Korniss Károly csinos vadászlaka is, melyet még Beleznay Miklós építtetett. Nemesráda pusztán az ú. n. Pusztatemplom-dűlőn egy régi templom csekély romjai láthatók. A „Régi város“ nevű dűlő helyén hajdan község állott, mely azonban elpusztult. A lakosok olvasókört, községi hitelszövetkezetet és temetkezési egyesületet tartanak fenn. Van itt egy mezőgazdasági szeszgyár is, mely Baruch Jenő tulajdona.

Császártöltés. *Császártöltés*, a telecskai halmok végső nyulványainál fekvő nagyközség, 473 házzal és 2664 r. kath. vallású magyar és németajkú lakossal. Postája helyben van, távírója Hajós és vasúti állomása Keczel. Egyike azoknak a helységeknek, melyek a XVIII. században keletkeztek. A hagyomány azt tartja róla, hogy I. Lipót király uralkodása alatt (talán inkább Mária Terézia királynő alatt) keletkezett, midőn a császár utazása alkalmával az Örjeg mocsarain át töltést emeltek, melynek készítéséhez Mecklenburgból hoztak ahhoz értő munkásokat, a kik azután itt maradtak s a töltésről nevezték el telepüket Császártöltésnek. E hagyománynak van némi alapja, mert az itt letelepedett németek csakugyan mecklenburgi származásúak. A község keletkezésének idejét azonban Mária Terézia királynő uralkodása idejére kell helyeznünk, mert Bél Mátyás 1737-ben megjelent művében még nem emlékezik meg róla. A plebánia a XVIII. század közepén keletkezett, az anyakönyvek 1763-ban veszik kezdetüket. A róm kath. templom 1782-ben épült. Az úrbéri rendezés alkalmával (1770) $44^{4}/_{32}$ jobbágytelket vettek itt fel. 1832-ig a kalocsai érsek volt a helység földesura, ez évben azonban a kalocsai káptalan birtokába ment át, mely most is a helység legnagyobb birtokosa. Hozzátartozik Csala és Polgárdi puszta. Az előbbinek a kalocsai káptalan, az utóbbinak *Mérey* Móricz volt 1848 előtt a földesura. A község lakosai kaszinót tartanak fenn.

Csepel. *Csepel*, nagyközség a Csepelszigeten, 583 házzal. A legutolsó népszámlálás alkalmával a lakosság száma 4568 volt, ma azonban már meghaladja a 7000-et is. Lakosai németajkúak és nagyobbára r. kath. vallásúak. Csepel egyike a vezérek korában már megült helységeknek. Midőn Árpád a honfoglaló magyarokkal a Duna könyökénél foglalt állást, a honnan egyaránt szemmel tarthatta Pan-

1.

2.

3.

1. Bugyi : Forster Kálmán úrilaka. — 2. Budakeszi : Az Erzsébet királyné szanatorium.
3. Budafok : A Törley-kastély.

1.

2.

3.

4.

Budafok. — 1. A Sacelláry-féle kastély. — 2. A Czuba Durozier-féle kastély. — 3. A pinczemesteri tanfolyam főépülete. — 4. A Francois-féle kastély.

noniát és a morva birodalmat, a Duna két hatalmas ágától védett Csepel-szigetet szemelte ki letelepedési helyül, a hol a nők és a gyermekek, valamint a lábas jószág — míg a sereg távol járt — biztos menedékhelyet találtak. Béla király névtelen jegyzője is megemlékezik a sziget csúcsán épült fejedelmi lakról, mely tehát a mai Csepel helység helyén állott fenn, s kétségkívül a XII. században még megvolt ; de a nemzeti királyság megalapításával az ország székhelye Esztergom, majd Visegrád és Buda lett. A csepeli királyi lak, mely alkalmasint vadászkastélyul szolgált, az egész középkoron át fennállott ; Oláh Miklós történetíró II. Lajos király uralkodása idejében (1516—26) — tehát még a mohácsi vész előtti korszakban — Csepelt városnak nevezi, a hol királyi kastély is volt. A török hódoltság alatt elpusztult. 1690-ben elhagyott, teljesen lakatlan helyként írták össze. 1690 után ráczok telepedtek itt le. 1715-ben még nem fordul elő az összeírásokban, de 1720-ban már 19 jobbágyháztartást vettek itt fel és ebből 2 magyar, 8 német és 9 szerb nemzetiségű volt. 1848-ig a helység az uralkodóház ráczkevei uradalmához tartozott és jelenleg is az a legnagyobb birtokosa. Az 1838-iki nagy árvíz az egész községet elpusztította. Ekkor költözött át a község a jelenlegi helyére. Ma Pest vármegye egyik legrendezettebb községe, 14 öl széles utczákkal. A régi község területén csupán a róm. kath. plebánia épületének maradványai maradtak fenn. A róm. kath. templom 1862-ben épült. Van egy ref. imaháza is. Van itt egy hitelintézet és a Weisz Manfréd-féle nagyszabású lőszergyár.

Csobánka. Szintén a főváros közelében fekszik. Nagyközség 365 házzal, és 1739 németajkú, túlnyomóan r. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Pomáz. E helység a középkorban *Boron* néven volt ismeretes. A Hunt-Pázmán nemzetseg ősi birtoka. E nemzetség sarjai Ugrin, István és Lampert 1299-ben az e helység és az elpusztult Kandé falujok közötti vitás területet a pilisi apátságnak engedték át. A török hódoltság utáni összeírásokban (1690—95) nem fordul elő. Az 1715. évi összeírás szerint már 17 háztartást vettek fel benne; 1720-ban pedig 35 háztartással szerepel az összeírásban. 1737-ben ráczok lakták és ekkor a *Wattay* család birtokában volt. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával 41 egész jobbágytelket vettek fel. A XIX. század első felében a Wattay örökösök voltak a helység földesurai. A róm. kath. templom 1842-ben, a görög keletieké 1746-ban épült. Jelenleg gróf *Teleki* Tibornak van itt nagyobb birtoka. Hozzátartozik Garancs puszta és a Szent Hubertus nyaralótelep, Szentkút-kápolna és a lourdesi barlang. E telep újabb keletű. Rendkívül kies fekvésű, díszes kápolnája dombtetőn áll. Gyűjtés útján épült 1904-ben. Az itt lakó művészek és építészek ingyen-munkával járultak hozzá. 1905-ben szentelték fel. Gróf Teleki Tibor erdejében, a Szentkút-kápolna mellett bugyog a forrás, melyhez a búcsújárók zarándokolnak. E regényes fekvésű, egészséges telepen számos csinos nyaraló épült. Vannak itt barlangok is : az ú. n. Maczkó- és a Kevélybarlang, továbbá kőbányák, hova a csobánkaiak munkába járnak. Csobánka.

Csomád, nagyközség a váczi járásban 170 házzal és 822, nagyobbára tótajkú és ág. ev. vallású lakossal. Postája Veresegyház, távírója és legközelebbi vasuti állomása Göd. 1430—1469-ben *Csamád* néven említik az oklevelek. A török hódoltság alatt elpusztult. 1690-ben elhagyott, lakatlan helyként szerepel. Csak a szatmári békekötés utáni korszakban népesült be újból. 1724-ben még puszta volt. 1729-ben kezdett ismét betelepülni és ekkor a lakosok azzal a kéréssel járultak a vármegyéhez, hogy a protestáns vallást szabadon gyakorolhassák és iskolatanítót tarthassanak. 1737-ben a *Beniczky* család birtoka volt, majd később gróf *Fekete* György (szül. 1711 † 1788) országbíró birtokába ment át. A Fekete családtól a fóthi uradalommal együtt *Csekonics* József tábornok vette meg, a ki 1808-ban özvegy gróf *Károlyi* Józsefnének adta el. Az 1827. évi osztály alkalmával gróf Károlyi István birtokába került. 1810-ben nagy tűzvész pusztított itt, mely alkalommal — a templom és 5—6 ház kivételével — az egész község leégett. Ekkor égtek el a község irományai is. Az ágost. hitvallásuak temploma 1783-ban épült. Jelenleg gróf Károlyi László a helység legnagyobb birtokosa. Mintegy 8—10 évvel ezelőtt egy honfoglaláskori lovas harczos csontvázat találták, fegyverzettel együtt, de ezek elkallódtak. Hozzátartozik Károlyimajor, mely eddig Lestyinamajor néven volt ismeretes. Csomád.

Csömör, Budapest közelében fekvő nagyközség, 455 házzal és 2500 lakossal, kik magyar, tót és németajkúak és róm. kath. és ág. ev. vallásuak. Postája, Csömör.

távíró- és vasuti állomása helyben van. E község már a középkorban fennállott. 1434-ben *Chennor*, 1447-ben *Chemer* néven említik az oklevelek. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1690. évi összeírásban is az elpusztult helységek között szerepel. Szintén csak a szatmári béke utáni korszakban népesült be újból. Földesura a *Wattay* család, evangélikus vallású tótokkal telepítette be. Az 1720. évi összeírás alkalmával 42 háztartást vettek fel benne és ebből 33 jobbágy- és 9 zsellér-háztartás volt. Később gróf *Grassalkovich* Antal birtokába került, majd báró *Sina* Simon vette meg, azután a *belga bank*, ettől a bécsi *forgalmi bank*, ettől *Boronkay* László, majd *Lukács* Antal. A róm. kath. plebánia 1792-ben keletkezett és anyakönyvei is ez évtől veszik kezdetüket. A róm. kath. templom 1771-ben, az evangélikusoké 1871-ben épült. A községben levő kastély Vizmai Lukács Antal örököseié. A községhez tartoznak Nádormajor, továbbá Óhegy, Középhegy és Újhegy telepek.

Csővár. *Csővár*, a vármegye felső határán fekvő kisközség, 135 házzal és 642 ág. ev. vallású, tótajkú lakossal. Postája Acsa, távírója és vasúti állomása Acsa-Erdőkürt. Régi váráról 1448—1461 között már említés történik, a mikor a *Ráskayak* kezén van, omladékai máig is megvannak. E várat 1448-ban Ráskay György állíttatta helyre. A vár kapuja fölött volt kövek jelenleg Acsán vannak. Az egyik kövön az 1482. évszám látható. A másik kövön a következő fölírat volt: „BLASIUS D. RASKA AGAZONUM REGALIUM MAGISTER ET CASTRI BUDENSIS PRAEFECTUS." A XV. században a falu a váczi püspöké. 1460-ban Szadai Reichel Sebald, 1461-ben Csóri Miklós volt Csővár kapitánya. A hódoltság alatt nem pusztult el. 1695-ben mint népes helységet $3/4$ portával rótták meg. Ez időből való az ág. ev. templom is, melyről már 1681-ben van adatunk. Az 1715—20. évi összeírásokban nemes községként szerepel. A Ráskayak után a *Bosnyák*, majd a *Prónay* család birtokába került. Az 1754. évi összeírás szerint *Vörös* Gábor is birtokos volt itt neje révén. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával 27 másodosztályú jobbágytelket vettek fel az összeírásba. A XIX. század első felében a Prónay, Vörös, a *Divényi*, a *Horváth*, a *Posch* és más családok voltak a helység földesurai. A tagosítás 1847-ben történt. Jelenleg báró Prónay Dezső a helység legnagyobb birtokosa. A lakosság fogyasztási és értékesítő szövetkezetet és gazdakört tart fönn. A határban mészkőbánya van. A községhez tartoznak Alsóhányás, Kifurtimajor, Klokocsimajor és Vörösmajor.

Czeglédberczel. *Czeglédberczel*. Czegléd közelében fekvő nagyközség, 481 házzal és 2925, nagyobbára németajkú és róm. kath. vallású lakossal. Helyben van a postája, távírója és vasúti állomása. E községet 1482-ben Albertihez tartozó pusztaként említik. Az 1633—34. évi adólajstromokban a váczi nahije helységei között szerepel, 3 adóköteles házzal. A XVIII. században a *Klára-rendi apáczák* birtoka volt, egész a rendnek II. Józseftől 1785-ben történt feloszlatásáig. II. József 1785—1787. között hannoveri németeket telepített ide, a kik a községet szépen és szabályosan kiépítették, a kolerajárvány azonban nagy részüket elpusztította, mire az életben maradottak visszaköltözködtek régi hazájukba. Az elhagyott községbe Soroksárról, Adonyból, Solymárról németek, Uriból és Czeglédről pedig magyarok telepedtek és 1804-ben önálló községgé alakultak. Ez időből való a helység pecsétje is. A helyi káplánságot 1787-ben alapították; az anyakönyvek 1797-ben veszik kezdetüket. A község újjáalakulása után, 1806-ban, a helyi káplánságot anyaegyházzá emelték. A Klára-rend feloszlattatása után 1848-ig a vallásalap volt a helység földesura és jelenleg is a vallásalapnak van a helységben a legnagyobb birtoka. Az itteni úrilakot *Ragány* János építtette és ez most Ragány Endréé. A községhez tartozik Cserőpuszta és Nagyállás major. A község a múlt század 80-as éveiben teljesen leégett. A lakosok gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Czinkota. *Czinkota*, nagyközség a főváros közelében, 2506 házzal és 7200 lakossal, a kik eredetileg tótok voltak, de ma már mind jól beszéli a magyar nyelvet. Vallásra nézve róm. katholikusok, ág. evangélikusok és reformátusok. Helyben van a postája, távírója és vasúti állomása. Czinkota is egyike azoknak a helységeknek, melyek már a nemzeti királyság első századában fennállottak. Thúróczi krónikája már 1074-ben, a Salamon és Géza között történt mogyoródi ütközetnél említi, mely a Mogyoród és a Czinkota között emelkedő hegy körül folyt le. Itt esett el Ernyei bán, Salamon király egyik kedves embere. 1283-ban a *nyúlszigeti*

apáczák birtoka. Mátyás király idejéből származik a czinkotai nagy iccze mondája, mely az itteni nép ajkán a következőképen él: Mikor Máyás király vándor-íródiákképen bejárta az országot, meglátogatta a czinkotai plebánost is, a ki igen dölyfös ember volt. Budára érve, magához rendelte a plebánost azzal az üzenettel, hogy a következő három kérdésre feleljen meg neki: 1. Hol kel föl a nap? 2. Mennyit ér a király? 3. Mit gondol a király? A pap hiába törte a fejét, nem tudta megfejteni a kérdéseket; végre a kántor ajánlkozott, hogy ő fölmegy helyette és megfelel azokra. El is ment és a következőket válaszolta: 1. A királynak Budán, nekem Czinkotán. 2. Jézus 30 ezüst pénzt ért, fölséged egygyel kevesebbet. 3. A király azt gondolja, hogy most a czinkotai pappal beszél, pedig én a kántor vagyok. — A talpraesett válaszért a király meg akarta jutalmazni és megkérdezte, mi a kívánsága, mire a kántor azt kívánta, hogy mivel nagyon kicsi az iczcze, legalább Czinkotán legyen nagyobb. Ez az eredete a czinkotai iczczének, mely azután nem két, hanem három meszelyt tartalmazott. A török hódoltság alatt a helység elpusztult s csak a szatmári békekötés után, 1709-hen népesült be újra. 1754-ben *Beniczky* Tamás birtokában találjuk. Ettől kezdve a mai napig szakadatlanul a Beniczky-család birtoka. A XIX. század elején Beniczky Péter, 1843-ig Beniczky Ádám birtoka, később 1874-ig Beniczky Ödöné, ennek halála után Beniczky Gábor lett a helység birtokosa, kinek halálával (1894) özvegye, született Batthyány Ilona grófnő haszonélvezi a Beniczky-féle birtokot, mely jelenleg Beniczky Géza leányának: Beniczky Máriának, férj. gróf Pejacsevich Márknénak a tulajdona. A kastélyt Beniczky Péter építtette a XVIII. század végén. A kastély műkincsei közül különösen említést érdemelnek Judith, Deborah és Lucretia szobrai, melyeket gróf Batthány Lajos miniszterelnök hozott magával Olaszországból s ezek gróf Batthyány Ilona magántulajdonát alkotják. Ugyanő őrzi Mária Terézia királynő úti gyógyszertárát is. A helységben két katholikus, egy evangélikus templom és egy izraelita imaház van. Ezek közül legrégibb az evangélikus templom, mely 1709-ben épült. Az egyik kath. templomot 1757-ben, a másikat 1894-ben építették. 1849 április 11-én e helység határán folyt le az utolsó mérkőzés Aulich honvédtábornok és Jellasich bán hadosztálya között, mely a honvédsereg fényes győzelmével végződött. Aulich e győzelem után Czinkotán tábort ütött, itt fogadta április 24-én a főváros küldöttségét, mely a magyar sereget a császári hadaktól elhagyott fővárosba meghívta. A magyar gazdasszonyok országos egylete 1906-ban eladván budapesti házát, leánynevelő-intézetét és árvaházát Czinkotán építette fel, tőszomszédságában a Beniczky-féle kastélynak és parknak, melyet Beniczky Gáborné szül. gróf Batthyány Ilona az egyletnek adományozott. Van itt négy gyár is: Heuffel Sándor cseppfolyós gázgyára, Prepeliczay Árpád fonalfestőgyára, Schuster Vilmos székgyára és a téglagyár. Itt emelkedik a villamfejlesztő telep is. Van itt még takarékpénztár, polgári kör, 48-as függetlenségi kör és temetkezési egyesület. Hozzátartozik: Ilonatelep, Mátyásföld, továbbá Laczkómajor, Forrásmajor, Lucskamajor, Ehmanntelep és Huszkatelep. Ezek közül *Mátyásföld* az ország egyik legnagyobb, legrendezettebb és legszebb nyaralótelepe. 1887-ben *Beniczky* Gábor és neje Batthyány Ilona grófnő, birtokuk egyik legszebb helyén 250 hold területet engedtek át potom áron az e czélra alakult Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesületének. Az alapításban élénk résztvett *Kunkel* Imre is, a Beniczkyek megbízottja. 1887-ben már együtt volt az alapszabályszerűleg megállapított 60 tag 100 háztelekkel, úgy hogy november 5-én már megtarthatták az alakuló közgyűlést és 27-én az első választmányi űlést, melyen már a megválasztott tisztikar vett részt, ú. m. elnök: *Szeniczey* Ödön, titkár: *Fái* Béla, pénztáros: *Kunkel* Imre, választmányi tagok: *Kerekes* Elek, *Kertscher* István, *Kintner* Károly, *Móczár* Béla, *Móczár* Gyula dr., *Nemes* Ferencz, *Phozer* Ferencz, *Pozsgay* Tivadar, *Szécskay* István, *Szemlér Lőrincz*, N. *Terstyánszky* Kálmán és *Vajdafy* Béla. A megalakulás után a telep rohamosan kezdett fejlődni és egymás után emelkedtek a szebbnél szebb nyaralók, az egyesülettől megállapított szépészeti és egészségügyi szabályok szigorú szemmeltartása mellett. A választmány gondoskodik a telep háztartásáról is, a közgyűlés ellenőrzése mellett és ma már annyira megerősödött, hogy közel félmillió kor. értékü vagyona van. A telep háztartásához minden telektulajdonos □ ölenként és évenként négy fillérrel járul, tagsági díj czímén. Állandó bevétel még a jogok bérlete és az egyesületi épületek és telkek bérjövedelme. Ez épületek közé tartozik a 40 holdas, szépen fásított és virágágyakkal díszített parkban álló emeletes nagyvendéglő, szép, tágas, fedett

terraszszal, 30 szobával, impozáns tánczteremmel, melynek hangversenyek és színi előadások czéljaira állandó színpada van. Ez épületben vannak azok az üzlethelyiségek is, melyek a telep napifogyasztását látják el. A park fásított részén, a szállótól nehány perczunyi távolságban van a modern berendezésű vízgyógyintézet és artézi uszoda, két orvos felügyelete alatt. A telepnek külön rendőrsége van, élén egy rendőrfelügyelővel, minek következtében a közbiztonsági viszonyok mintaszerűek. Van itt szép állami elemi iskola is, és szabad téren álló díszes róm. kath. temploma, a hol vasárnaponként rendes misét tartanak. A parkban játszóterek és tenniszpályák állanak a sportkedvelők rendelkezésére. A telepnek külön posta, távíró és távbeszélő hivatala van. Utczái 10 öl szélesek és fákkal szegélyezettek. Legszebb tere a nagyvendéglő előtt elterülő Ilonatér, melynek közepén a telep névadójának: Mátyás királynak a mellszobra áll, melyet *Paulheim* József emeltetett, kinek nevéhez e telepen különben is sok hasznos alkotás fűződik. Ma az egykor puszta vidéken több mint 200 díszes nyaraló emelkedik, szabályos rendben, melyeket szabályos utczák kereszteznek. A kényelmet növelni van hívatva a most épülő vízvezeték és középponti villamfejlesztő és a most villamos erőre átalakított gőzüzemű viczinális, mely eddig 20 perczenként közlekedett, de 1910. év tavaszától még sűrűbben fogják szállítani a villamos kocsik a közönséget a közeli Budapestről. A telep a Duna színtje fölött 70 méter magasságban, fennsíkon terül el. Talaja humuszszal kevert homok, kútvize bő és egészséges, a Duna felé jó esése van s így száraz és egészséges.

Dab. *Dab.* A soroksári Dunaág mellett fekvő magyar nagyközség, 169 házzal és 747 református vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Dömsöd. Dab a középkorban Fejér vármegye solti járásához tartozott. 1291-ben még csak puszta földterületként szerepel. 1313-ban a *Dabi* nemesek birtoka. 1453-ban a *Sári* család bírt itt földesúri joggal. Túlélte a török hódoltságot. 1691-ben $^1/_{16}$ 1695-ben $\frac{1}{2}$ portával rótták meg. A helység legrégibb pecsétje 1686-ból való e körirattal: „Dabi falu pöcsétue 1686.“ A reformátusok anyaegyháza egyike a legrégibbeknek és papjainak a névsorát 1652-ig tudja felvinni. Az anyakönyvek 1753-ban kezdődnek. Az egyházi szentedények közül említést érdemel több aranyozott ezüstkehely, melyeket *Nagy* István földesúr adományozott az egyháznak, valamint egy selyemhímzésű úrasztali terítő az 1737. évből. A református templom 1803-ban épült. 1715-ben 15, 1720-ban 29 jobbágy-háztartást írtak össze a helységben. Lakosai ekkor túlnyomólag magyarokból állottak. A határt 1842-ben szabályozták. A XIX. század első felében *Nagy* István, Pest vármegye főjegyzője, az országos gazdasági egyesület faiskolájának kezdeményezője, jelentékeny gyümölcsöskertet telepített itt, mely ma is utódai birtokában van. A XIX. század első felében a Nagy családon kívül, még a gróf *Ráday* család, a báró *Boemelburg* család, mely a *Burián* család leányági leszármazójaként, a Buriánok dificziálása után lett birtokos és a *Papp* család bírt itt földesúri joggal. A községhez tartozik Margitmajor és Telekmajor.

Dány. *Dány*, a gödöllői járásban fekvő magyar nagyközség, 353 házzal és 2531 róm. kath. vallásu lakossal. Postája helyben van, távírója Zsámbok és vasúti állomása Tápiószecső. E község nevét 1324—42-ben *Dani*, 1463-ban *Dan*, majd *Wydan* alakban említik az oklevelek. 1454—1481-ben a *Perényi* család birtokában találjuk. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott és a pesti nahije községei között szerepel, 14 adóköteles házzal. A török hódoltság későbbi szakában sem pusztult el, sőt 1673-ban róm. kath. plebániája is fennállott, mely azonban utóbb leányegyházzá vált s Zsámbokhoz tartozott. Az 1695. évi összeírás alkalmával $1^1/_4$ portával volt megróva. A XVIII. század elején újra települt. 1715-ben még 17, 1720-ban már 48 jobbágyháztartást vettek fel az összeírásba; ezek közül 44 magyar és 4 német volt. 1749-ben szervezték ujból plebániáját; anyakönyvei is ez évtől kezdődnek. Az oltárképet gróf *Stahremberg* Guidó ajándékozta az egyháznak. A XVIII. század elején gróf Stahremberg Guidó birtokába került, a kitől gróf *Grassalkovich* Antal vette meg. 1848-ig a gödöllői uradalom sorsában osztozott. 1867-ben a magyar kormány az itteni majorsági birtokot megvásárolta és a gödöllői koronauradalomhoz csatolta. Mostani róm. kath. temploma 1909-ben épült. Hozzátartoznak a következő lakott helyek: Hosszútisztás, Pusztaszentkirály, Újház, Újmajor. Faluhely nevű dűlője a régi Dány falu helyét jelzi, honnan a község a tatárjárás pusztításai után mai helyére telepedett. A községházán levő ú. n. Sebestyén-emlék is a tatárok kegyetlenségének az emlékét örökíti

1.

2.

3.

Czinkota. — 1. özv. Beniczky Gáborné kastélya. — 2. A r. kath. templom Mátyásföldön. — 3. A park-vendéglő és szálló Mátyásföldön.

1.

2.

3.

4.

Domony. — 1. Segesváry Odön, 2. László Zsigmond, 3. Domony Ödön, 4. Both Menyhért úrilaka.

meg, kik a hagyomány szerint egy Sebestyén nevű embert, mert a lakosok rejtekhelyét nem akarta elárulni, lófarkhoz kötötték és halálra hurczoltak.

Domony.

Domony, nagyközség Aszód közelében, 850 házzal és 2240 lakossal, kik tótok és magyarok s ág. ev. és róm. kath. vallásuak. Postája és vasúti állomása helyben, távirója Aszód. E község a középkorban, 1430—1446 között *Damony* néven szerepel az oklevelekben. 1690-ben azt elhagyott helyek között írták össze. A XVIII. század elején magyarok és tótok szállották meg. 1715-ben 15, 1720-ban 18 háztartástvettek fel az összeírásba ; ebből 15 volt magyar és 3 német. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint az *Adonyiak*, *Platthy* László, *Radvánszky* Mária Ágnes, *Kandó* József és János, továbbá *Ónody* Jakab és *Gellérth* Gábor voltak a helység földesurai, de kivülük még *Szemere* Pálnak is volt itt birtoka neje révén. A XIX. század elején Ónody Zsigmond és *Bernáth* György, továbbá a Kandó, *Mátyus* és a *Perger* családok voltak a földesurak. Jelenleg *Domony* Ödönnek, *Segesváry* Ödönnek és *László* Zsigmondnak van itt nagyobb birtoka. Domony Ödöné az egykori Kandó-féle kúria, melyet *Kandó* József építtetett és a jelenlegi tulajdonos átalakíttatott. Segesváry Ödön kúriáját Ónody Zsigmond építtette 1796-ban. László Zsigmondét pedig a Mártonffy család. Itt van *Both* Menyhért úrilaka is, mely azelőtt Somssich Pálé volt. A tagosítást 1864-ben fejezték be. Az ágostai evangélikusok temploma a XVIII. század végén épült. Anyakönyvei 1681-ben kezdődnek. 1899-ben 24.000 K. költséggel ujjáalakitották. A községben van hitelszövetkezet. Hozzátartozik *Egerszeg* puszta, a középkorban önálló helység, melyet Zsigmond király 1406-ban *Egervári* Mihálynak és *Radványi* Lukácsnak adományozott. A XIX. század első felében a gödöllői uradalomhoz tartozott. Ezenkívül e helységhez tartoznak még Domonyvölgy, Feketeerdő és Flóramajor.

Dömsöd.

Dömsöd. Dunamenti nagyközség, 976 házzal és 4160 lakossal. Postája, távírója, vasúti és hajóállomása helyben van. A középkorban *Dempsed*, *Demsed Dumschud* néven említik az oklevelek. 1291-ben reginalis Gumchud azaz Gyömsőd; valószínűleg Gyümölcsödből. Ősidőktől fogva máig nagy gyümölcs-termelő hely. A XIII. században a vele szemközt fekvő Ráczkevi szigettel együtt a magyar királynék birtoka volt. 1291-ben a ráczkeviszigeti helységekkel egyetemben a királynék menyasszonyi ajándékai között szerepel. Ugyanekkor hozzátartoztak Föveny, Dienes és Somlyó dunai szigetek. E birtokokat III. Endre király neje, Fenena királyné, a margitszigeti apáczáknak ajándékozta. 1424-ben Zsigmond király Borbála királynénak adományozta, de nem sokáig maradt a magyar királynék birtokában. Később Fejérvármegyéhez csatolták. 1461-ben *Kalmár* Dénes királyi ember volt itt birtokos, a ki Dömsödi előnévvel élt. 1492-ben a *Rozgonyiak* birtokában találjuk. A XVI—XVII. században a *Bosnyák* család birtoka volt, majd Bosnyák Judit, férjezett báró Balassa Imréné leánya, *Balassa* Judith (†1684) révén, a *Koháry* családra szállott. 1539-ben a budai káptalan pecsétes eredeti kiadványa szerint Michael *Hayoos* de Demsed megveszi Izdrai *Kiss* György izdrai birtokát. Izdra 1446—1469-ben beleolvadt a dömsödi határba. 1558-ban Dömsödön megalapítják a református egyházat Dömsödi *Hajós* István nemes úr és *Mészáros* István, *Kún* Benedek, *Pálföldi* Gergely, *Gubacsi* András, *Földváry* Péter, *Cser* Gergely jobbágyok, mely családok ma is megvannak Dömsödön. A török hódoltság alatt nem pusztult el, bár tömérdek zaklatásnak volt kitéve, úgy hogy lakosai 1540-ben és 1684-ben a helységet tömegesen el is hagyták s az alatta fekvő Somlyó szigetre menekültek. A török hódoltság alatt a Budavárban lakozó spahik hűbéres birtoka volt. Utolsó török földesúra 1648—85-ben szőke *Amhát* spahi. Az 1690. évi összeírásban a gróf Koháryak birtokaként szerepel. Ez évből maradt fenn a község legrégibb pecsétje is. 1690-ben 100 mérő gabonát és 3 darab vágómarhát, 1691-ben egy egész porta után 500 frt. katonaélelmezési segélyt vetettek ki reá. 1695-ben portaszámát 2½-re emelték fel. 1703-ban II. Rákóczi Ferencz november 16-án 60 köpönyeget rendelt meg katonái számára a helység elüljáróságánál. A XVIII. században a Koháryaktól a *Beleznay* család vette zálogba. 1770-ben, az úrbér rendezése alkalmával, Beleznay Miklós és Mihály zálogos birtoka volt. Ekkor 167 egész úrbértelket írtak itt össze. Később ugyancsak zálogképen a báró *Podmaniczky* család birtokába ment át. 1848-ig e család volt a földesura. Hozzátartozik Apaj és Szunyog puszta, továbbá Szőrhalomtelep. Dömsöd pusztái 1453-ban Acsádegyháza, Agyagos, Keresztur, Perestelek,

Apaj 1291. terra, Hugyé 1395. 1429. 1446. 1461. Izdra 1446 posessio, Szunyog 1326. possessio 1496, Czáregyháza 1590. 1649., Sáp 1291., Bol 1453, ezek közül Apaj és Szunyogh megvan, Hugyé és Agyagos községi dülőként fenmaradt, a többi elenyészett. A község nevezetes gyümölcstermelő hely. Galgóczy Pest vármegye Monografiájában leírja *Hajós* József gyümölcsöskertjét (III. k. 334. l.) mely ma is egyik legszebb gyümölcsöse messze vidéknek.

Dunabogdány. *Dunabogdány.* Dunamenti nagyközség, 522 házzal és 3463 lakossal, kik közül 2444 németajkú, a többi magyar ; 3237 r. kath., a többi ref. vallásu. Postája, távírója, távbeszélő és hajóállomása helyben van. Régente Esztergom vármegyéhez, később, a XIII. század második felében, Pilis vármegyéhez tartozott. 1285-ben a Kosd vagy Rosd nembeli Tahi Herbord fiai Márk és Miklós nemesek IV. László királytól Maros nevű jószágukért nyerik cserébe. 1505 táján még a Tahi család birtokában találjuk. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott 36 adóköteles házzal. Az 1626-29. években a helység a református hitet követte. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1691-ben $^1/_{16}$, 1695-ben, midőn a vármegyei helységek portáit kiigazították, $½$ portával rótták meg. Ekkor a gróf *Zichy* család birtoka volt, s az óbudai uradalomhoz tartozott. A XVIII. század elején népessége új német telepesekkel szaporodott. A róm. kath. plebánia 1721-ben keletkezett ; ekkor egy minorita-rendű szerzetes volt a helység lelkipásztora, a kit gróf Zichy Péter hívott ide. A templom 1724-ben épült fel újból s 1755—61-ben megnagyobbították. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, $23^{12}/_{32}$ egész jobbágyteleket írtak itt össze. Már 1789-ben keletkezett a községi elemi iskola. 1721-ben a ref. istentiszteletet eltiltották. 1790-ben nyertek újra a reformátusok engedélyt imaház építésére. A mai templom 1802-ben épült. 1806 szeptember 21-én erős földrengés okozott sok kárt. Az 1831 július 29-én kitört kolerajárványnak október 11-ig 143-an estek áldozatul. Az 1838. évi nagy árvíz 123 házat és 75 istálót döntött romba. 1845-ben nagy tűzvész pusztított a helységben, a mikor 57 ház és a református templom leégett. 1848-ban a helységben 220 nemzetőrt írtak össze. 1849 június 24-én ismét nagy tűzvész pusztított a helységben, mely alkalommal a róm. kath. templom is leégett. 1850 november 14-én és 1865 április 17-én a tűzvész megismétlődött. Az 1876. évi árvíz alkalmával az alsó Dunasoron 30 ház került víz alá és egy részük összeomlott. 1880-ban szintén nagy árvíz pusztított és 1888-ban 54 ház égett le, az 1897. és 1907. években pedig ismét árvízveszedelem fenyegette a helységet. 1848-ig az óbudai koronauradalom volt a község földesura. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben. Hozzátartozik Csódihegyi Kőbányatelep, Paprét és Váradpuszta. Itt vannak a csódihegyi nevezetes trachitkőbányák. A Várad-puszta nevű határrészen római leletek kerültek felszínre. Van a községben Néppárti kör, Tulipán-Társaság, Függetlenségi Kör, Temetkezési egylet, Ifjusági egylet, Ifjusági dalárda, Mária-Egyesület, a Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdíj-egyletének fiókja és ker. fogyasztási és értékesítő szövetkezet.

Dunaegyháza. *Dunaegyháza.* Dunamenti nagyközség, 526 házzal és 2045 lakossal, kik mind tótajkúak és ág. ev. vallásúak. Postája, távíró és vasúti állomása helyben van. Egyike azoknak a helységeknek, melyek a török hódoltság után keletkeztek. Az a terület, hol a község jelenleg fennáll, a *Paksy* család birtoka volt, melynek örökösei 1702-ben telepítették be, nem jobbágyi, hanem szerződéses szervezettel, miért is e helységben úrbériség sohasem volt. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint akkortájt *Rudnyánszky* József volt itt birtokos. Az evangélikus templom 1774-ben épült. 1848-ig a *Rudnay*, a *Csapó* és a *Paksy-Jármy* örökség révén, a *Tahyak* voltak a helység földesurai ; az utóbbiak 1860-ig voltak itt birtokosok. A lakosság az általa szerződésileg bírt földeket még 1848 előtt kezdte megváltani, sőt idővel a kisebb királyi haszonvételeket, a korcsmáltatási és a révbérjogot is megszerezte a község részére. A helységben van hitelszövetkezet, társaskör és 48-as olvasókör.

Dunaharaszti. *Dunaharaszti,* a soroksári Dunaág mellett fekvő nagyközség, 600 házzal és körülbelül 3000 lakossal, kik túlnyomóan r. katholikusok és nagyobbára németajkúak. Postája, távírója, távbeszélője és két vasúti állomása helyben van. E község már a rómaiak idejében lakott hely volt, Marsiglius történetíró a rómaiak Transaquincum városát helyezi ide. Az újabb kutatások szerint a IV. században a határok védelmével megbizott légióknak egy táborhelye volt itt, melyet Contraaquincum-nak is neveztek. E táborhely Diocletian császárnak 293-ban kiadott

rendeletére épült és a IV. század végéig állott fenn. 1270-ben V. István Taksony faluval és Ráda pusztával együtt, melyeket azelőtt Lóránd birt, a margitszigeti apáczáknak adományozta. 1305-ben már mint községről emlékeznek meg róla az oklevelek. A XIV. században az *Imregi* család birtokába került; e család magvaszakadtával 1453-ban a helység felét a *Gecseiek* nyerik adományul. 1482-ben Gecsei Esthre Kálmán a helység felét Nagylucsei *Orbán* győri püspöknek adta el. A török hódoltság alatt elpusztult. 1690-ben az elhagyott és lakatlan helyek között szerepel. 1694-ben kezdett ismét benépesülni, midőn *Ráday* Gáspár volt a birtokosa, a ki hatodrészét *Forster* Kristófnak, hatodát pedig *Semléki* Ádámnak adta zálogba. 1695-ben ¼ portával róttták meg. 1701-ben *Koroncsay* János és *Battik* Péter bírták. Közvetetlenül a szatmári békekötés után németek telepedtek le a helységbe. 1737-ben már német lakosai voltak és ekkor a báró *Laffert* család birtoka volt. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint báró Laffert Nándor Antal örökösei voltak a helység földesurai. A Laffert család 1864-ig volt itt birtokos. Ekkor a birtokot *Földváry* Móricz vette meg s ez most mintegy 1800 házhely-parczellára van felosztva s a telepítés nagyban halad előre. A helységben levő kastélyt a báró Laffert család építtette s ebben van a Tamássy-féle parkszanatorium; a másik úrilak jelenleg *Thold* Dánielné, szül. *Batizfalvi* Kornélia tulajdona. A község eddigi neve egyszerűen csak Haraszti volt. Itt is sok a nyaraló és csinos úrilak. Itt van a Dunaharaszti homoktéglagyár, *Szende* Géza kötött czipőgyára, *Kölbl* Ágost kékfestő-gyára. A községben Szépítő-Egyesület áll fenn, mely a község és határa rendbentartásáról gondoskodik, miután itt is sok a nyaraló.

Dunakeszi, szintén dunamenti nagyközség, 950 házzal és közel 6000 r. kath vallású magyar lakossal. A lakosok száma az utolsó népszámláláskor 2897 volt. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása pedig Dunakeszi-Alag. Az 1317-ben már fennálló helységet ebben az évben I. Károly király a Balog nembeli I. Miklós fiainak adományozta. A középkorban *Kesző* néven említik az oklevelek. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott s ekkor a budai liva községei között szerepel 38 adóköteles házzal. A török hódoltság alatt elpusztult. Ferenczy József, 1844-ben megjelent művében, pusztulását 1644-re teszi, a mikor *Perényi* és *Bátai* Pál voltak a birtokosai. Az 1690. évi összeírásban *Kőszi* név alatt, az elpusztult helyek között van összeírva, de csakhamar ismét benépesült. 1695-ben ¼ portával rótták meg. Ekkor a *Wattay* család birtokában találjuk. A XVIII. század első felében, 1737 táján báró *Orczy* István birtokába került, a ki 1749 körül gróf *Grassalkovich* Antalnak adta el. Ez időtől kezdve a gödöllői uradalom sorsában osztozott, annak feloszlásáig. A r. kath. templom körülbelül 200 éves, de építési ideje nem volt megállapítható. Az ide tartozó Alagon csinos kápolna épült 1906-ban. A községben van önkéntes tüzoltó-testület, községi hitelszövetkezet és fogyasztási és értékesítő szövetkezet. Itt van egyike a legrégibb róm. kath. elemi iskoláknak, melynek keletkezése már a XVII. század végére esik. 1909-ben 38,000 K. költséggel impozáns emeletes épületté fejlesztették. Jóltevői az egyház, a Magyar lovar-egylet és a község elöljárósága. A község mellett, tekintve a fővároshoz való közelséget, egész nyaralótelep épült. Hozzátartozik Nagy-Alag puszta, melyet 1405-ben Zsigmond király *Kálnay* Benedeknek adományozott. A XV. században több birtokosa volt. 1455ben az *Alagiaké*, a kik itteni részeiket 1455-ben a Mikebudai *Békés* családnak, 1472-ben pedig Mikófalvi *Bekény* Dénesnek zálogosították el. 1482-ben az *Alberti* család is bírt itt földesúri joggal. E puszta a XVIII. század közepétől kezdve szintén a Grassalkovich család birtokában volt. Itt van a Magyar Lovaregylet háza, melyet Holicser Fülöp épített, továbbá az Úrlovasok versenytere. Nagy-Alag határában egy régi templom vagy kápolna romjai láthatók és a Dunaparton egy római hídfő: Traján hídjának romjai. Dunakeszihez tartozik még Imreháza major *Kovácsy* Miklós úrilakával, mely azelőtt *Mihalik* Jánosé volt. Dunakeszi.

Dunapataj. Dunamenti magyar nagyközség, 1482 házzal és 5671, túlnyomóan református lakossal. Helyben van a postája, távírója és vasúti állomása. A középkorban Fejér vármegye solti székéhez tartozott. 1421-ben a Pataji *Zubor* család birtoka. Egy 1424-ben kelt oklevél szerint ekkor már plebániája is volt. 1426-ban már vásárairól emlékeznek meg az oklevelek. Az 1639. évi megyegyülésen, melyet Pest vármegye Füleken tartott, már mezővárosként említik. Dunapataj.

1691-ben ½, 1695-ben 2 portát vetettek ki reá. A helység pecsétje 1704-ből való és e köriratot viseli : Pataj város pecséti Anno 1704. Rákóczi Ferencz fejedelem 1703-ban oltalomlevelet állított ki a község részére, melyben megtiltotta hadainak, hogy a község lakosait bántalmazzák és vagyonát rongálják. Az 1720. évi összeírás szerint már népes mezőváros volt, hol 137 háztartást vettek fel. 1737-ben báró *Száraz* György örököseinek volt a birtoka. 1754-ben a vármegyei nemesi összeírás szerint *Rudnyánszky* József birtokában volt. 1780-ban a *Paksy-Jármy* örökség révén, a *Tahy* család volt a helység földesura, 1848 előtt pedig Száraz György. A róm. kath. templom 1761-ben épült. Plebániája 1727-ben keletkezett és anyakönyvei 1756-ban kezdődnek. A református egyház már a XVII. században fennállott. Az egyház szentedényei között van egy ezüst tányér és egy ezüst kancsó 1628-ból, egy ezüst tányér 1717-ből s egy kanna 1724-ből, továbbá egy ezüst pohár 1769-ből és egy másik 1807-ből. A ref. templom 1773-ban épült. Anyakönyvei 1736-ban kezdődnek. 1836-ban nagy tűzvész pusztított a helységben. 1847 február 25-én hetivásárok tartására nyert engedélyt. Vásárai nagyon látogatottak. Jelenleg a kalocsai érseki uradalom a helység legnagyobb birtokosa. Hozzátartozik Bödbakod, Vejte, Szentkirály, Patajibojár és Patajimikla puszta. A községhez tartozó Szelíd nevű dűlőn valamely ősrégi épület vagy váracs csekély maradványai láthatók. Van itt Kaszinó és két Olvasókör, takarékpénztár, hitelszövetkezet, önsegélyző-egylet, gazdakör és három temetkezési egylet.

Dunaszentbenedek.

Dunaszentbenedek. Magyar nagyközség a Duna mentén, 362 házzal és 1552, túlnyomóan ref. vallású lakossal Postája helyben, távírója és vasúti állomása Kalocsa. Az 1690. évi összeírásban az elhagyott helységek között szerepel; de már 1695-ben ismét lakott volt. Ebben az évben Karával együtt ½ portát vetettek ki reája. Kara azonban elpusztult és lakosai valószínűleg Szentbenedekre költöztek át. Az 1715. évi összeírásban 11, az 1720-ikiben 13 háztartással szerepel. E háztartásokból 11 volt magyar és kettő tót. A róm. kath. templom az ősi templom romjaira 1720-ban épült. A plebániát 1737-ben állították fel. A régi templom az 1892. évi tűzvész után épült újra. A református anyaegyház, a dunamelléki egyházkerület évkönyvei szerint, 1708-ban keletkezett. Anyakönyvei 1787-től vannak meg. A templom 1788-ban épült. Hajdan a kalocsai érsek volt a helység birtokosa, 1832-ben azonban a kalocsai főkáptalan birtokába ment át. Nagyobb birtokos nincs a helységben. A XIX. században sok elemi csapás érte a helység lakosságát. 1862-ben árvíz, 1863-ban, 1892-ben és 1904-ben nagy tűzvész pusztított. A lakosok Polgári Olvasókört tartanak fenn. Hozzátartoznak Szakmár puszta, Szilágy és Biskó lakott telepek. A helység neve azelőtt csak Szent-Benedek volt.

Dunavecse.

Dunavecse. Magyar nagyközség, járási székhely a Duna mentén, 1088 házzal és 4384, nagyobbára ref. vallású lakossal. A postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Plebániája már az 1332—34. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul és ekkor egyházilag a váczi egyházmegye szigetfői főesperességéhez tartozott. 1404—1405-ben Fejér vármegye solti járásához volt csatolva. A XV. század elején a *Tetétleni* család birtokában találjuk. A XVI. század közepén, a mohácsi vész utáni korszakban *Laski* Jeromos († 1541) birtokába került. Később a XVII. század közepén a *Földváry* család lett a helység birtokosa. 1610-ben a reformált hitüek itt zsinatot tartottak. A református egyház 1626—29. években már fennállott. A református templom 1640-ben épült, de azóta átalakították. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1691-ben egy egész porta után 500 frt katonaélelmezési költséget és 1695-ben 4 portát vetettek ki reája. Ekkor egyike volt a vármegye legnépesebb községeinek. Az 1720. évi összeírás alkalmával 122 jobbágyháztartást találtak itt, és ekkor tisztán magyar lakosai voltak. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint még mindig a Földváry család birtoka. Ugyane családé voltak ezidőtájt Tetétlen (ma Dunatetétlen), Ölle (ma Szülleölle) és Szölle nevű, jelenleg Hartához tartozó puszták. E családon kívül ekkor még *Jelenffy* Lénárt János is birtokos volt ott. 1761 július 7-én országos, 1832 április 26-án hetivásárok tartására nyert kiváltságot. 1866-ig a Földváry család osztatlanul bírta itteni jószágait. 1866-ban a család megosztozván az ősi javakon, ezek egy része idegen kézre jutott. 1838-ban és 1876-ban nagy árvíz pusztított a helységben, 1848-ban pedig a községnek a fele leégett. Újabban a nazarénus és a baptista felekezetek is elszaporodtak a helységben és a naza-

3.

1.

2.

4.

1. Dunakeszi : A versenypálya Alagon. — 2. Dömsöd : Hajós József úrilaka. — 3. Egreskáta : Gróf Keglevich Gábor kastélya. — 4 Erzsébetfalva : A r. kath. templom.

A régi r. kath. templom.

Erzsébetfalva.

A Kossuth-szobor.

A községháza.

A község látóképe.

rénusok 1907-ben építették fel imaházukat. Jelenleg Földváry Elemérné, szül. *Osztroluczky* Elzának, továbbá *Bauer* Miksának és *Bauer* Mórnak van itt nagyobb birtoka. Azt a házat, a hol Petőfi Sándor itt tartózkodása alatt lakott, emléktáblával jelölték meg. Hozzátartozik Csanádfehéregyháza és Zsellérpuszta. Az elsőnek a területén hajdan község állott fenn. Ősi templomának alapkövei máig is láthatók. A községben van takarépkénztár, hitelszövetkezet, 48-as kör, gazdakör és ipartestület.

Dusnok. A Sárközön, a Vajas patak mellett fekvő nagyközség, 654 házzal és 3443, nagyobbára róm. kath. vallású, sokácz lakossal. A postája helyben van, távírója Sükösd és vasúti állomása Kalocsa. 1639-ben még puszta volt és ekkor *Miskey* János és *Veres* István voltak a birtokosai. A XVII. század közepén keletkezhetett, midőn a törökök zaklatásai elől a nép az itteni mocsarak és erdők között talált menedéket. A nép ajkán élő monda szerint két dusnoki lakos, *Matily* és *Perity*, a Garáb-erdőben levágták a török vezér fejét és így felszabadították a török zaklatástól a községet. Az 1690. évi összeírás szerint csak három lakosa volt s ezért nem róhatták meg adóval. Az 1715.évi adóösszeírás alkalmával már 11, 1720-ban pedig 23 háztartást találtak itt. Lakosai ezidőtájt magyarok és sokaczok voltak. A török hódoltság után a kalocsai érsek birtokába került. A XVIII század elején az érsekség az itteni híveknek templomot építtetett, mely 1734-ben már fennállott. A plebánia 1746-ban keletkezett, de anyakönyvei már 1738-tól kezdődnek. 1780-ban a templom a község legnagyobb részével leégett, de 1814-ben újra felépült. A Mária Terézia királynő uralkodása alatt megtartott úrbéri rendezés alkalmával $59^{28}/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze. 1848-ig a kalocsai érsek, majd a kalocsai főkáptalan volt a helység földesura és most az utóbbi a helység legnagyobb birtokosa. 1864-ben szeptember havában, szintén nagy tűzvész pusztított, melynek a helység javarésze áldozatul esett. Hozzátartoznak a következő majorok és telepek: Halászkass, Izsákpuszta, Borsoshát, Natka, Sordó, Lugasi szállás, Pétermajor, Ófalu, Pávin, Szélmalomtelep, Sipsaszőlő, Vajastorok, Siposszállás, Gémes, Lencs és Garáb. Ez utóbbi erdőrészen egy régi templom alapfalai vannak a földben s innen már egy harang is felszínre került. Itt volt a hajdan virágzó garábi apátság. Van a községben Kath. Népszövetség, Kath. Kör, Guriga-egylet, Önkéntes Tüzoltóegylet és a Központi Hitelszövetkezetnek fiókja. Dusnok.

Ecser, nagyközség a monori járásban 267 házzal és 1500 lakossal, kik tótajkúak, de erősen magyarosodnak s róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája helyben van, vasúti ás távíró-állomása Maglód. E község 1447-ben már fennállott. 1497—1514 között *Szegedy* Pál, Pest város bírája szerezte meg az Ilbő, Szent-Iván és Dercs-Egyház nevű birtokokkal együtt. A török hódoltság alatt elpusztult és 1690-ben az elhagyott helységek között szerepel. A XVII. század végén *Verlain* János budai kamarai inspektor (később Pest vármegye alispánja) birtokába került. Az 1720. évi összeírás szerint ebben az évben telepedett újra. A XVIII. század első felében (1722) gróf *Grassalkovich* Antal birtokába került. Az utolsó Grassalkovich herczeg csődbejutása után, 1851-ben, báró *Sina* Simon vette meg a gödöllői uradalommal együtt, de csakhamar eladta a *Szontagh* családnak. A róm. kath. plebániát 1740-ben alapították, mely évben gróf Grassalkovich Antal a régi kis kápolna helyett egytornyú templomot és kényelmes paplakot építtetett. Anyakönyvei 1737-ben kezdődnek. A birtokszabályozás 1852-ben történt. Ecser.

Érsekcsanád, a Dunától négy kilométernyire fekvő magyar nagyközség, 453 házzal és 1856, túlnyomóan református lakossal. Postája helyben van, távírója Sükösd, vasúti és hajóállomása Baja. E község már a középkorban is a kalocsai érsek földesúri hatósága alá tartozott. A török világ alatt nem pusztult el teljesen, bár lakosai jelentékenyen megfogytak. 1695-ben ¼ portával volt megróva. 1715-ben 21, 1720-ban 43 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Az utóbbi évben 31 jobbágy és 12 zsellér-háztartást találtak itt és lakosai túlnyomólag magyarok voltak. Hajdan egész közel feküdt a Dunához; de ott az árvizek miatt folytonos veszélynek lévén kitéve, 1806-ban a jelenlegi helyére költözött át. Egyike azoknak a helyeknek, hova a török hódoltság megszüntével magyarok költöztek. A református egyház igen régi, papjainak névsorát egész 1650-ig tudja felvinni. Anyakönyvei 1760-ban kezdődnek. A református templom építését 1810-ben fejezték be. A róm. kath plebániát 1839-ben szervezték, anya- Érsekcsanád.

könyvei azonban már 1799-ben kezdődnek. A templom 1829-ben épült. A kalocsai érsek 1848-ig volt a helység földesura és jelenleg is az érsekségnek van itt nagyobb birtoka. A lakosok 48-as olvasókört, önkéntes tüzoltó-egyesületet és temetkezési egyletet tartanak fenn. Hozzátartoznak Veránka és Kékhegy.

Erzsébetfalva. *Erzsébetfalva*, az egykori Gubacspuszta egy részéből keletkezett, mely azelőtt Soroksár községhez tartozott s csak az újabb időben alakult önálló községgé. A főváros tőszomszédságában fekszik és ennek köszönheti rohamos növekedését. Lakosainak száma az utolsó népszámláláskor 15,732 volt, ma azonban már megközelíti a 23,000-et. A házak száma 2424. Itt természetszerűleg minden vallásfelekezet képviselve van, de a r. katholikusok túlsúlyban vannak. Van postája, távírója és távbeszélő állomása, a fővárossal állandó villamosvasuti közlekedése. A XVIII. század közepén gróf *Grassalkovich* Antal volt a birtokosa. Ettől kezdve a gödöllői uradalom sorsában osztozott. 1875-ben a belga bank vásárolta meg, mely Gubacs pusztát kisebb részletekben adta el. Egyes vállalkozók két csoportban házhelyekké osztották szét s ezeken települt meg Erzsébetfalva és Kossuthfalva. A közbejött kedvezőtlen gazdasági viszonyok következtében azonban a további fejlődés egyidőre megakadt. 1876-ban a telep népessége még csak 288 lélek volt, az újabb időben azonban rohamos fejlődésnek indult. A róm. katholikusok új, Erzsébet királyné fogadalmi temploma 1909-ben épült. Hozzátartozik Beertanya, Kossuthfalva, mely azelőtt szintén Soroksárhoz tartozott s Erzsébetfalvának önálló községgé alakulásakor csatoltatott e helységhez, továbbá Szabótelep és a Gubacsi téglagyár. A község társadalmi és egyesületi élete, mint azt nagyarányú fejlődése is feltételezi, rendkívül élénk. Egyesületei, körei és testületei betűrendben a következők: Ácsmunkások Szakszervezete, Asztalosmunkások Szakszervezete, Általános Önképző és Segélyző-Egyesület, Általános Munkás-dalárda, Báró Hirsch Mór betegsegélyző-egylet fiókja, Czipészmunkások Szakszervezete, Épitőmunkások Szakszervezete, Erzsébetfalvai Athleticai Club, Erzsébetfalvai Függetlenségi és 48-as Polgári Kör, Erzsébetfalvai Iparosok Köre, Erzsébetfalvai Izr. Nőegylet, Erzsébetfalvai Izr. Szentegylet, Erzsébetfalvai Kereskedők Egyesülete, Erzsébet-Kossuthfalvai Ált. Ipartestület, Erzsébet-Kossuthfalvai Polgári Kör, Erzsébetfalvai Önkéntes Tüzoltótestület, Erzsébetfalvai Polgári Kör, Erzsébetfalvai Polgári Dalkör, Erzsébetfalvai Torna-Club, Erzsébetfalvai Kaszinó, Famunkások Szakszervezete, Festőmunkások Szakszervezete, Izr. Templom-Énekkaregylet, Keller dr. Harczos és Betegsegélyző-Egylet, Kossuthfalvai Ifjúsági Dalkör, Katholikus Népszövetség fiókja, Kossuthfalvai Önkéntes Tüzoltótestület, Kossuthfalva-Szabó József-Telep-Egyesület, Kurucz-asztaltársaság, Kossuthfalva-Kispesti „Kakas" Jótékony Asztaltársaság, Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Orsz. Szövetsége helyicsoportja, Magyar Gyáriparosok Orsz. Szövetségének fiókja, Magyarországi Keresztényszocziálista-párt fiókja, Magyarországi Szocziáldemokrata-párt helyi szervezete, Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdij-Intézete erzsébetfalvai fiókja, Petőfi Jótékony Asztaltársaság, Ráday gróf Betegsegélyző-Egylet fiókja, Róm. Kath. Oltáregylet, Szabómunkások szakszervezete, „Szent József" Temetkezési és Betegsegélyző Egyesület, Vas- és Fémmunkások Szakszervezete. — Pénzintézetek: Erzsébetfalvai Ipari Hitelszövetkezet, Erzsébetfalvai Takarékpénztár r.-t., Soroksárvidéki Takarékpénztár r.-t. és Erzsébetfalvai Kereskedelmi Szövetkezet. — A községben fennálló gyárak a következők: Abelesz és Perlesz szövőgyára, Bendel Gusztáv fémárúgyára, Braun és Davidovics pálinkagyára, Elster S. légszeszmérőgyára, Fehér Ferencz gépgyára, Gerő Kálmán (Mellinger Mór) keményitőgyára, Gertler Jenő czipőkrémgyára, Heinrich és Társa selyemfestő- és szalag-gyára, Boros Sámuel szappangyára, Hollós Oszkár lakk- és festékgyára, Hungária lúgkőgyár (Fantusz Géza és Tsa), Juta- és Kenderipar részvénytársaság gyára, Kőszénbánya és Téglagyár-Társulat gubacsi téglagyára, Kovácsics Lajos czementkútcső gyára, Marton Ernő faárúgyára, Neményi Testvérek dobozgyára, Oroszlán Lipótné csiszoló koronggyára, Ormos és Grósz fa- és játékárúgyára, Kuzmányi Gyula pipereszappan- és illatszergyára, Posnansky és Strelitz vegyi termékek gyára, Reszelő- és Szerszámgyár részvénytársaság, Reisz Frigyes dr. vegyészeti gyára, Sonnenschein E. margarin-gyára, Schreiber és Maurer szövött- és kötöttárú gyára, Stein és Rosenstrausz gyufagyára, Szilágyi S. és Tsa likőrgyára és Wolf Sándor fémárúgyára.

Fajsz, dunamenti magyar nagyközség, 870 házzal és 3578, nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Kalocsa. A középkorban szintén Fejér vármegye solti járásához tartozott. 1212-ben Incze pápának a veszprémi püspökséghez intézett levelében, már községként említtetik. A szekszárdi apátság egyházi nemesei, vagyis nemes jobbágyai lakták, külön ispánjuk alatt, a kinek e helység volt a székhelye. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1691-ben $^1/_8$, 1695-ben pedig $^3/_4$ nemesi portával rótták meg. Az 1715. évi összeírásban a nemes községek között szerepel, de azért 21 jobbágyháztartást is vettek fel az összeírásba. 1720-ban nem voltak adóköteles lakosai. A róm. kath. plebánia 1720-ban alakult és ez időtől vannak meg az anyakönyvek is. A róm. kath. templom 1750-ben épült, ezt azonban 1908-ban lebontották s helyébe most épül az új templom. 1848-ig a vallás- és a tanulmányi alap volt a helység földesura és most a kalocsai érsekségnek és a vallásalapnak van itt nagyobb birtoka. Hozzátartozik Sebeserdő és Várszeg-telep. Fajsz.

Farmos, magyar nagyközség, a rákos-újszászi vasútvonal mentén. Van 395 háza és 2025, nagyobbára róm. katholikus vallású lakosa. Postája, távírója és vasúti állomása Tápiószele. E község a török hódoltság alatt elpusztult és 1690-ben az elhagyott helyek között szerepel. Régi neve: *Farnos;* Bél Mátyás is így említi. Ekkor a *Gyapay* örökösök birtoka volt. Az 1715–20. években pusztaként Nagykátához tartozott. Az 1727-iki vármegyei jegyzőkönyv szerint *Bene* Ádám, *Egry* György, *Kozma* Boldizsár, gróf *Grassalkovich* Antal, *Aszalay* Ferencz, *Lovász* István, *Dinnyés* István, *Farkas* János, *Török* Zsigmond, *Csörgő* Bálint és *Gáspár* György bírták. 1737-ben még mindig puszta és *Jeszenák* János birtoka. 1754-ben a vármegyei nemesi összeírás szerint, *Guoth* János volt az ura. Az 1770. évi úrbéri összeírásokban még nem fordul elő, jeléül annak, hogy csak ezután alakult önálló községgé. A helység legrégibb pecsétnyomója 1791-ből való „Possessio Farmos 1791" köriratttal. 1844-ben 827 magyar és tót lakosságának nagyobb része (655) róm. kath. vallású volt. 1848 előtt *Péchy* Imre, a hétszemélyes tábla bírája és báró *Prónay* Gábor volt a helység földesura és utánuk báró Prónay Albert és az *Ivánka* család. Ez utóbbinak birtokoló örökösei a báró *Kass*, *Matolcsy* és *Vizy* családok. A róm. kath. templom a XVIII. század végén, az ágost. hitvallásúak temploma 1850-ben épült. Jelenleg báró *Prónay* Dezső, báró *Kaas* Andor és Ede, *Matolcsy* Miklós, *Györgyey* Illés és *Friedmann* Miksa a helység legnagyobb birtokosai. A báró Prónay-féle birtok hitbizomány. Hozzátartoznak a következő tanyák és majorok: Lebujmajor, Rekettyés, Nyárvesztő, Prónaytanya, Nagyhalom vagy másként Annahalom. Farmos.

Felsődabas, a budapest-tiszai h. é. vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 179 házzal és 982, nagyobbrészt r. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban csupán egy Dabas helység volt e vidéken és az 1690. évi összeírásban is csak egy Dabas szerepel, azzal a megjegyzéssel, hogy birtokosai ismeretlenek. Felső-Dabas, mint puszta, csak a XVIII. században kezd szerepelni. 1727 táján a *Gellért* család birtoka volt. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával már $16^4/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze és ekkor báró *Prónay* Gáborné szül. *Róth* Éva és *Bene* Pál birtoka volt. Az utóbbinak a része a gróf *Beleznay* család kezére került. A róm. kath. templom 1829-ben épült. Közvetetlen 1848 előtt gróf Beleznay Árpád volt a helység földesura. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. Hozzátartozik Székely szőlőtelep és Karvasytanya. Felsődabas.

Foktő, dunamenti magyar nagyközség, 836 házzal és 4000 lakossal, kiknek nagyobb része r. kath. vallású. A postája helyben van, a távírója és vasúti állomása Kalocsán. 1599 tavaszán a dunai naszádosok, a hajdúk támogatásával, Pálffy Miklós vezérlete alatt fényes győzelmet arattak a törökökön, a kiknek élelemszállító hajóit Foktő és Uszód között szétverték. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1691-ben $^1/_4$, 1695-ben 1 portával rótták meg. 1720-ban már népes helység volt. A reformátusok anyaegyháza 1620-ban már fennállott. Anyakönyvei 1756-ban kezdődnek. A róm. kath. anyaegyház 1762-ben keletkezett és anyakönyvei is ez évtől veszik kezdetüket. A XVIII. században a helység régi kápolnája szolgált plebánia-templomul. A jelenlegi plebánia-templom 1790-ben, a református templom 1843-ban épült. 1832-ben nagy tűzvész pusztított itt, mely alkalommal az egész helység leégett. 1848-ig a kalocsai érsek Foktő.

volt a helység földesura és most is az érsekség a legnagyobb birtokosa. Az úrbéri egyezség és szabályozás 1857-ben történt meg. A lakosok katholikus és polgári olvasókört és községi hitelszövetkezetet tartanak fenn. Hozzátartoznak Kisfoktő és Kiskecskemégy puszták. Továbbá Körme, Meszes, Máriaháza és Tamáskert-telepek. A Törökképi kertek nevű dűlője, a török világ emlékét ő zi.

Fót. *Fót*, magyar nagyközség, a most épülő rákospalota-fóti vasútvonal mentén, a Mártonpatak és a Mogyoródi patak mellett. Házainak száma 551 és nagyobbára ref. vallású lakosaié 4000. Postája és távírója helyben van és most kapja vasúti állomását is. 1405-ben *Szendi* István vajda fia *Kálnai* Benedek nyerte Zsigmond királytól adományul, Palota, Alag, S.kátor, Káposztásmegyer, Iklad, Péteri, Százhalom, másként Kálnahalom, Berki és Böki helyiségekkel. A török hódoltság alatt a község nem pusztult el. 1691-ben $\frac{1}{4}$, 1695-ben $1\frac{1}{4}$ portával rótták meg. Ekkor az *Ujfalussy* család birtoka volt. Ujfalussy Jánostól örökölte Ujfalussy László, a ki 1727-ben *Bohus* Sámuellel együtt a falu földesura volt. 1736-ban Ujfalussy László gyermekeinek birtoka. Ezektől vette meg Galánthai *Fekete* György és neje *Niczky* Anna és az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint még akkor is az ő birtokában volt. Tőle örökölte Galánthai gróf Fekete Ferencz, a ki *Csekonics* tábornoknak adta el, kitől 1808-ban özv. gróf *Károlyi* Józsefné vásárolta meg. Az 1827. évi családi osztály alkalmával gróf Károlyi Istvánnak jutott. Ő nagyobbíttatta meg a kastélyt is, mely egyike a legszebbeknek és legnagyobbaknak a vármegyében, de a tulajdonos gróf külföldi tartózkodása következtében legtöbbnyire üresen áll. A szép kastélyt remek park veszi körül. A helységben van még egy úrilak, mely báró *Orczy* Tekláé. Ezt özv. gróf Károlyi Istvánné 1885-ben építtette. Jelenleg gróf Károlyi László az uradalom birtokosa. A róm. kath. plebániát 1845-ben alapította gróf Károlyi István. 1845-ben tették le a plebániatemplom alapkövét is. A templom azon a helyen épült, a hol gróf Fekete György 1784-ben egy kápolnát építtetett. A templom építése az 1848—49-iki szabadságharcz eseményei következtében egy időre megszakadt; csak 1851 tavaszán folytatták a félbeszakított munkát. A szép templom, mely alatt a gróf Károlyiak sírboltja van, Ybl Miklós tervei alapján 1855-ben készült el és 1856 tavaszán ünnepélyesen felszentelték. A református templom 1787-ben, az ágostaiaké 1876-ban épült. A Sikátor nevű uradalmi dűlőn épületromok látszanak, melyeket templomromoknak tartanak. A Somló-hegyen a Szilvás dűlőben fekvő régi Vörösmarty-féle szőlőben áll egy kőből épült, kicsi négyszögü kunyhó, fazsindelylyel fedve, melyet 1892-ben, a „Fóthi dal“ megszületésének 50-ik évfordulója alkalmával, gróf Károlyi Sándor helyreállíttatott. E kunyhó belső falába kőtábla van beépítve, melybe a következő felirat van bevésve:

A BARÁTSÁG
ezen falai közzé, midőn épülnének,
vidám enyh' óráiban követ rakának:
Barabás Miklós,
Bajza József,
Bugát Pál,
Czuczor Gergely,
Fáy András, hitvesével,
Fáy Ferenczné, Emil leányával,
Ferenczi István,
Luczenbacher János,
Pólya József, hitvesével,
Szontagh Gusztáv,
Vörösmarty Mihál.
Május 30-dikán 1837.

Ebben a kunyhóban írta Vörösmarty Mihály. a „Fóthi dal“ cz. költeményét 1842-ben s azt a mellette lévő akkori Fáy András-féle szőlő borháza előtt összegyült vendégeknek szavalta el. Ez a szőlő és borház most *Hegner* Ede tulajdona, ki az épület előtt a saját költségén felállíttatja Vörösmarty mellszobrát. A mostani Garay-utca 16. sz. házban lakott *Garay* a költő s itt irta „Szent László“ czimü költeményét. E ház falába vörös márványtábla van beillesztve a következő felirattal:

E házban irta
Garay 1851-ben
„Szent László“-ját.

Fót. — Gróf Károlyi László kastélya.

A fóti templom.

1.

2.

3.

1. Galgamácsa : A királyi vadászkastély. — 2. Galgagyörk : Ibrányi Mihály úrilaka. — 3 Gomba : Szemere Huba úrilaka.

M ly fény áradoz itt e kicsiny ház szük üregében,
Mit kápolnává szentel í n a kegyelet?
A koronás szentnek, daliás Lászlónak alakja,
Az lebeg itt folyvást, dalnoka álmaival.

A községhez tartoznak Sikátor puszta, 1405-ben önálló helység, melyet Zsigmond király *Kálnay* Benedeknek adományozott; továbbá Szerb-telep, Újmajor és Neáki-ház. Bánya, Nagyörömhegy, Kisörömhegy és Templom nevű dűlői bizonyos jelentőséggel látszanak bírni.

Fülöpszállás. Kunsági magyar nagyközség, 1250 házzal és 6000, túlnyomóan ref. vallású lakossal. A postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A legrégibb kun telepek egyike. Telepítési idejét 1124. évtől számítják, midőn a kunok II. István vezérlete alatt a Duna és a Tisza közén letelepedtek. E területet megszállván, a tatárpusztítás után állandóan letelepedtek. Midőn 1279-ben III. Miklós pápa Fülöp fermói püspököt küldte hazánkba követül, hogy IV. Lászlót jobb útra térítse, a pápai követ térítő-útjában meglátogatta a mai Fülöpszálláson tanyázó kunokat is, a kiket, a hagyomány szerint megtérítvén, a helység róla a Fülöpszállás nevet vette fel. A XVII. század közepén egyike volt a legnépesebb kun helységeknek; 1657-ben a Kis-kun kerületben csupán Fülöpszállás, Szabadszállás, Kunszentmiklós és Laczháza voltak meg, a többi kun helység elpusztult. Lakosai 1654-ben Tabdi és Szőcsi pusztákat vették zálogba. 1685-ben a budai török basa 7 adó utáni illetményeik befizetésére szólította fel a lakosokat, minden adóra 880 oszporát számítva. Az 1700-as évek elején a helység lakosai örökös harczban állottak a ráczokkal, mert a ráczok a község marháit mindúntalan elhajtották. 1749-ben nagy pestisjárvány dúlt a helységben, melynek 326 ember esett áldozatául. Ugyanez évben a lakosoknak több mint 800 marhája hullott el marhavészben. A református egyház egyike a legrégibbeknek. Fennállása 1622-ig vihető vissza. Anyakönyvei 1730-ban kezdődnek és a templom 1750-ben épült. Szentedényei közül említést érdemel egy ezüst-tányér 1764-ből és két aranyozott ezüstpohár 1797-ből. Az 1844 július 3-án támadt szélvész a templom rézfedelű tetejét levetette, a toronytetőt bedöntötte és a templom boltozatát is megrongálta. Az 1831. évi kolerajárványban 186-an haltak el. 1838-ban a Duna áradása okozott nagy károkat. 1850-ben ismét nagy árvíz pusztított. A lakosok kaszinót és 3 olvasókört, hitelszövetkezetet, fogyasztási szövetkezetet és temetkezési társulatot tartanak fenn. Hozzátartozik Kurjantó, Balázsi és Fülöpkerekegyháza telep, továbbá Árpádszőlőtelep, Ugriszőlők és Hármaskörnyék nevű lakott helyek. A határban néhány évvel ezelőtt avarkori sírokra bukkantak. Fülöpszállás.

Galgagyörk. Galgavölgyi nagyközség, 140 házzal és 762, leginkább tótajkú és ág. ev. vallású lakossal. Posta, távíró és vasúti állomása helyben van. A *Széchy* család ősi birtoka. Széchy István magtalan halála után János király *Werbőczy* Istvánnak adományozta. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1690-ben is a lakott helységek közé írták össze. 1695-ben egy egész nemesi portát vetettek ki rá. Ekkor a *Bene*, a *Darvas*, az *Egry* és a *Csemniczky* családok voltak a birtokosai. Az 1720. évi összeírásban a nemes községek között szerepel. Az 1754. évi összeírás szerint Egry István, Darvas Gábor, *Raicsán* Sámuel, *Horváth* János és *Jeszenszky* Gábor voltak a földesurai. Közvetetlenül 1848 előtt *Sturmann* Zsigmond, *Parmiczky* E., *Veres* Pál és Zsigmond voltak a földesurai; az utóbbiak az 1870-es évekig voltak itt birtokosok. A tagosítás 1861-ben történt. Jelenleg *Tahy* István és neje, szül. *Sándor* Sarolta, *Ibrányi* Mihály és *Földváry* Lászlóné a helység legnagyobb birtokosai. Az ág. ev. templom mintegy 200 évvel ezelőtt épült. A lakosság községi hitelszövetkezetet tart fönn. A helység neve eredetileg *Tót-Györk* volt. Jelenlegi nevét az 1900. évi belügyminiszteri rendelet állapította meg. Hozzátartozik Rozáliatanya, Horváttanya, Fáytanya, Alsó-Tahytanya és Felső-Tahytanya. Galgagyörk.

Galgahéviz. Ugyancsak galgavölgyi magyar nagyközség, 356 házzal és 1945, nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája és vasúti megállója helyben van, de a távírója Tura. Az Ákos nemzetség ősi birtoka és az e nemzetségből leszármazott Prodavizi *Ördög* Miklósé volt 1425 előtt Tura, Szent-László, Valkó, Nyir, Szörény, Osztár, Monostorallya, Bag, Kis-Némedi és Vácz-Hartyán helységekkel együtt, melyek egészen körülveszik a mai *Monostorpusztát*, a nemzetség egyik ősi fészkét, hol ősi monostora állott. 1530 táján *Tahy* Ferencz birtokában Galgahéviz.

találjuk. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott, a budai liva helységei között, s 21 ház után fizetett fejadót. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1690. évi összeírás szerint oly jelentékeny népessége volt, hogy Vácz után, Zsámbokkal együtt, erre a helységre rótták ki a legtöbb portát. Az 1695. évi összeírás alkalmával portáinak számát 2¼-re igazították ki. Róm. kath. anyaegyháza már 1697-ben fennállott, anyakönyvei 1710-ben veszik kezdetüket és a templom a XVIII. század elején épült, *Makkay* István, az akkori plebános és a hívek áldozatkészségéből. Mivel azonban az idők folyamán a templom szűknek bizonyult, herczeg *Esterházy* Miklós, az akkori kegyúr, 1796-ban kibővíttette. 1848-ig a herczeg Esterházy család volt a helység földesura. A határrendezés 1863-ban történt. Jelenleg báró *Schossberger* Viktor és *Hevessy* Lajosné szül. báró Schossberger Jenny a helység legnagyobb birtokosa. Hozzátartozik Monostorliget, továbbá Teréztelep és Homokynétanya. Az ú. n. Szentandrásparton hajdan kolostor állott fenn, melynek alapfalai még meglátszanak. A Császárúti dűlő onnan vette a nevét, hogy mikor őfelsége az 50-es években az országot bejárva, erre utazott, ezen a részen haladt végig kíséretével. A község alatt hajdan meleg forrás fakadt, melytől a helység a hévíz elnevezést nyerte. E forrás azonban már rég elapadt. A község előbbi neve csak Héviz és azelőtt Heővíz volt.

Galgamácsa. *Galgamácsa*, magyar nagyközség a Galgavölgyben, 285 házzal és 1882 r. kath. vallású lakossal. A postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E község az Ákos nemzetség ősi birtoka. E nemzetség birtokában találjuk már 1284-ben. Lehet azonban, hogy a tatárjárás előtti korszakban a *Zsidó* nemzetség is birtokos volt itt, s a helység nevét is e nemzetségből származó *Mácsától*, a ki 1237—1267 között élt, vagy pedig ennek hasonnevű öregatyjától vehette. 1421—47-ben *Alsómacha, Felsewmacha* alakban két külön helység volt. Felső-Mácsa ez időben Nógrád vármegyéhez tartozott. Alsómácsát 1425-ben Prodavizi *Ördög* Miklós bírta, a ki Zsigmond királynak adta cserébe. Zsigmond 1430-ban a *Rozgonyiaknak* adta zálogba, a kik Alberttől 1438-ban kir. adományt nyertek reá. Kívülök még a Szandai *Tárnok* család is birtokos volt itt. Tárnok Demeter 1452-ben Mácsa, Zsámbok és Zsidó helységbeli jószágait *Dénes* esztergomi *érseknek* zálogosította el. Ez időben már róm. kath. temploma is volt. A török hódoltság alatt a község elpusztult. Az 1690. évi összeírásban a lakatlan helyek között szerepel ugyan, de lakosai csakhamar visszaszállingóztak, mert 1695-ben már ¾ portával rótták meg. A mai róm. kath. templomot, mely a XIV. században épült, 1775-ben nagyobbíttatta meg özv. *Klobusitzky* Antalné. Három harangja közül az egyik 1525-ből, a másik 1740-ből, a harmadik 1742-ből való. A XVIII. század közepén gróf *Grassalkovich* Antal birtokába került és ez időtől kezdve a gödöllői uradalom sorsában osztozott. Van itt bazaltkőbánya, gőzmalom, m. kir. erdőgondnokság, gazdakör, fogyasztási és értékesítő szövetkezet és hitelszövetkezet. 1808—1858 között itt működött *Gabrielli* Tamás apátplébános, egyházi zeneszerző. 1839-ben itt született *Kuliffay* Ede író. A község határában gyakran kerülnek felszínre különféle őskori leletek. Őrhegy és Medveberek nevű dűlői bizonyos jelentőséggel látszanak bírni. Hozzátartozott Kér puszta, mely az 1421—1438. évi oklevelek szerint e helységgel együtt szerepel. 1422-ben Mindenszentek tiszteletére épült templomát említik az oklevelek. A község határában vonul el az ú. n. Csörszárka. A templomdombon és a domb körül, ásatás alkalmával, folyton felszínre kerülnek az ősi templomnak és cinteriumának maradványai. A községhez tartozik még Megyerke puszta, Koronamajor, Ecskend és Ujmajor. — Az ecskendi vadaskertben áll az impozáns királyi vadászkastély. Ez a vadászkastély az alkotmányos időszak kezdetén az első állami építkezés volt és a koronázási ajándékképen megvásárolt gödöllői uradalom tartozéka. Román-gót stilben épült 1869—70-ben és nyers téglafalazatának mindegyik tégláját még késsel faragták simára, miután akkor még a sima keramit-téglát nem gyártották. Helyiségei magyaros motivumokkal vannak kifestve. Az egész munkát a környékbeli mesteremberek készítették. A magyar királyi kincstári erdészet kezelésében áll és itt van elhelyezve a galgamácsai magyar királyi erdőgondnokság is. A király soha sem volt e vadászkastélyban, noha többször vadászott itt. Azt mondják, azért, mert egy ellenzéki interpellláczió, mely a parlamentben akkor hangzott el, a mikor a kastély építési költségeit tárgyalták, kellemetlenuül érintette. Az uralkodó ház tagjai közül

azonban többen, közöttük boldog emlékű Erzsébet királyné is, gyakran keresték fel a vadászkastélyt. Az ecskendi templomhegyen kápolna romjai láthatók. A hagyomány szerint a Giskra alatt pusztító csehek elől az erdőbe menekült nép építette ideiglenes kápolnául. Ugyanott látható még egy középkori templom vagy kolostor alapja is.

Géderlak. *Géderlak*, azelőtt *Géder* vagy *Új-Lak* néven volt ismeretes. A Sárközben fekvő magyar nagyközség 350 házzal és 1800 róm. kath. vallású lakossal. A postája helyben van, a távírója és vasúti állomása pedig Dunapataj. 1690-ben *Kis-Lak* név alatt az elhagyott helyek között írták össze. Az 1720. évi összeírásban már Géderlak néven szerepel, kilencz adóköteles jobbágy-háztartással. Lakosai akkor is magyarok voltak, a kik 286 köbölös szántóföldet, 71 kaszás rétet és 140 kapás szőlőt míveltek. A helységben még egy malmot is felvettek az összeírásba. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, 21 $^{20}/_{32}$ negyedosztályú úrbértelket írtak itt össze. A helység 1770-ig a Duna mellett, a zádori rév közelében, a zádori erdő helyén állott. Jelenlegi helyére, a Géder-dombra, az árvizek rongálásai miatt 1770—75 táján költözött, oda, a hol valamikor már egyszer a község állott. Innen nevezték Géder vagy Új-Laknak. A róm. kath. anyaegyház 1814 óta áll fenn. A templom 1808-ban épült. 1848-ig a kalocsai főkáptalan volt a helység földesura és most is az a legnagyobb birtokosa. 1862-ben ismét nagy árvíz pusztított a községben. Hozzátartoznak Péterföld, Pusztalak és Terhel lakott helyek.

Gomba. *Gomba*, a monori járásban fekvő magyar nagyközség, 543 házzal és 2390, nagyobbrészt ref. vallású lakossal. Postája helyben van, de a távírója és vasúti állomása Monor. A községet 1390-ben a Gombai *Nemze* család birtokában találjuk. 1437-ben a *Maróthiaknak* is voltak itt részeik. 1454-ben a *Gombai* család magvaszakadtával az itteni birtokrészek királyi adomány útján a Györgyi *Bodó* és leányágon a *Fáy* családra szállottak. E családon kívül Harapkói *Botos* Györgynek is voltak itt birtokrészei, melyeket Mátyás király 1458-ban a *Rozgonyiaknak* adományozott. A XV. században a *Kerekegyháziak* is birtokosok voltak Gombán, kiknek itteni birtokait Nagylucsei *Orbán* egri püspök a *Dávidháziaktól*, a kiknél zálogban voltak, kiváltván, 1484-ben Mátyás királytól adománylevelet eszközölt k reájuk. Mátyás király ugyan e birtokokat ismét elvette a Nagylucseiektől, de 1490-ben Corvin Jánostól visszakapták azokat. 1612-ben *Hubay* Ferencz, Maglóddal és Péczellel együtt, *Fáy* István özvegyének zálogosította el. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1691-ben $^{1}/_{8}$, 1695-ben $^{3}/_{4}$ portát vetettek ki reá. Ekkor is a Fáy család birtokában találjuk. A református egyház már a XVII. század elején fennállott. Papjainak névsorát 1642-ig tudja felvinni. 1701-ben Fáy István és Ferencz birtoka. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Fáy András, Fáy Mihály özvegye és *Bárczay* László özvegye voltak a helység földesurai. Az 1840. évi tagosításkor *Patay* József, Fáy András, Fáy László, *Ghyczy* János, *Darvas* József, *Szepessy* József, *Puky* Márton, *Ragályi* István és *Dapsy* Ráfáel voltak a birtokosai. Jelenleg Patay József, Patay Anna férj. *Szemere* Hubáné és Berkovics Béla dr. a nagyobb birtokosai. Az utóbbinak birtoka azelőtt a gróf *Wartensleben* családé volt. A helységben több úrilak van. Fáy András kastélyát jelenleg báró *Seldeneck* Vilmosné, Puky Mártonét *Csonka* András, Dapsy Ráfaelét *Tahy* Iván bírja. Szemere Huba emeletes kastélyát Bárczay András 1773-ben építtette. Van benne körülbelül 2500 kötetes könyvtár, családi levéltár, árpádkori oklevelekkel, régi értékes butorok, közöttük egy Rákóczi-szekrény is. Családi hagyomány szerint egy éjtszakán át itt őrizték a királyi koronát, mikor 1848-ban Budapestről elvitték. A lakosok polgári kört, húsfogyasztó-szövetkezetet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Hozzátartozik Farkasd és Tetepuszta. Az előbbinek 1848 előtt a gróf Wartensleben, a *Szilassy* és a Fáy családok, az utóbbinak a *Füry*, a *Lovas* és a Fáy családok voltak földesurai. Idetartozik még : Harczvölgymajor, mely valamely harcznak az emlékét tartja fenn. Az ú. n. Várhegyen nagy őskori telep volt, honnan sok őskori leletet szállítottak el. Rendszeres ásatások esetén itt az őskori tárgyaknak még gazdag gyűjteménye volna található.

Gödöllő. *Gödöllő*, a budapest—hatvani vasútvonal mentén, közel a fővároshoz fekvő magyar nagyközség, 1400 házzal és 8000, nagyobbára római katholikus vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Itt van a gödöllői járás székhelye. A helység neve a legrégibb oklevelekben *Gudullew*, *Gudulleu* és *Gedele* alakban fordul elő. Később, egész 1868-ig, Gedellő néven

volt ismeretes. Legrégibb adatai egész 1335-ig nyúlnak vissza. 1349-ben még puszta és ekkor Nagy Lajos király *Pohárnok* Péternek adományozta, a ki azt megosztá testvérének fiával Györgygyel. A Pohárnok család kihaltával Zsigmond király 1405-ben nejének, *Cillei* Borbálának adományozta. 1439-ben *Tamási* Henrik birtokában találjuk, a ki előbb bérben bírta Borbála királynétól. Tamási Henrik hűtlenségbe esvén, Ulászló elvette tőle Gödöllőt és *Rozgonyi* Jánosnak adományozta. E családé volt 1527-ig. A XVII. században Kürthi *Vámossy* István birtokába került, kinek részére III. Ferdinánd 1655 márczius 24-én új adománylevelet állított ki. *Grassalkovich* Antal 1723-ban vette meg a gödöllői uradalmat. 1744-ben Gödöllőn kastélyt építtetett, mely a budai várpalotával egyidőben készült el. Míg Gödöllő Grassalkoviché volt, a fényes ünnepségek egymást váltották fel ott. Grassalkovich szívesen időzött e pompás kastélyában, hol barátai gyakran keresték fel. 1751 szeptember havában Mária Terézia királynő látogatta meg, a kit nagy fénynyel fogadott Gödöllőn. Ez alkalommal készült amaz aranyozott falú, veres márványterem, mely a királynő hálószobájául szolgált és melyet napjainkig sem változtattak meg. 1765-ben Albert lengyel király, nejével, Krisztina főherczegnővel látogatott el Gödöllőre, hova tiszteletükre az ország színe-java összegyült. Grassalkovich Antal halálával a zajos életnek egyidőre vége szakadt. Hasonnevű fia, a kit II. József herczegi rangra emelt, csak nagyritkán fordult meg Gödöllőn és csak élete végszakában, akkor jött Gödöllőre, mikor már más birtoka nem volt. Midőn Napoleon 1805-ben Bécs felé közelgett, a királyi udvar Budára menekült, majd a királyné és Ferdinánd trónörökös Kassára költöztek. Ekkor, okt. 30-án, Ferdinánd trónörökös és Ludovika főherczegasszony, átutazóban, egy éjjelt Gödöllőn töltöttek. Midőn Bécs elfoglalása után a szent koronát Munkács várába vitték, útközben, november 30-án egy éjjel a gödöllői kastélyban őrizték, és Munkácsról visszajövet, 1806 márczius 22-én, ismét itt pihentek meg vele. 1809-ben Bécs ismét Napoleon kezébe kerülvén, a királyi család Budára menekült. Ekkor a királyné anyja: Mária Beatrix főherczegnő, Miksa főherczeggel együtt, május 20-ától június 17-ig Gödöllőn lakott, mely alkalommal Károly Ambrus főherczeg, Magyarország herczegprímása és Kármánházy László váczi püspök a pünkösdi ünnepekre Gödöllőre jöttek. Győr bevétele után a királyné is elhagyta Budát és Egerbe utaztában, június 18-án, egy napig anyjával együtt Gödöllőn tartózkodott. Herczeg Grassalkovich Antal 1827-ben történt csődbejutása után, egész 1841-ben bekövetkezett haláláig, gyakran tartózkodott Gödöllőn, hol minden évben névnapján nagy lakomát és ünnepségeket rendezett a gödöllőiek számára. A herczeg özvegye 1842-ben szegényházat építtetett itt, mely alapítványa ma is fennáll. 1849 február havában, midőn herczeg Windisch-Grätz hadseregének zömével a Tisza felé vonult, Gödöllőt tette főhadiszállásává; de április 6-án, az isaszegi csata után, menekülni volt kénytelen. A mint Windisch-Grätz hadai április 7-én, nagyszombaton, a Rákos patak mögé vonultak vissza, Gödöllő kardcsapás nélkül a honvédsereg birtokába jutott. E napon vonult be Görgey hada s vele együtt Kossuth Lajos, a ki a kastélyban vett szállást. A császári sereg, itteni táborozásakor, az egész díszkertet és a vadaskertet elpusztította és nemcsak a park és a vadaskert tölgyfakerítését, de még a narancsfákat is feltüzelte. Kossuth Lajos Gödöllőre érkezte után azonnal részletes tudósítást küldött Debreczenbe a honvédelmi bizottmánynak. Másnap, április 8-án, husvét vasárnapján, innen intézte lángszavú szózatát a nemzethez. Ekkor Kossuthon kívül Görgey, Klapka, Damjanics, Gáspár és Aulich tábornokok időztek nehány napon át Gödöllőn. Az itt tartott haditanács után a honvédsereg már husvét másodnapján megkezdte az előnyomulást Pest és Vácz felé, míg Kossuth Debreczenbe tért vissza. A magyar sereg távozásával a kastélyt kórházzá alakították át. Midőn herczeg Paskiewich, az orosz hadak fővezére arról értesült, hogy Görgey, Komáromból kiindulva, a Tisza felé húzódik, július 12-ike után seregének zömét Hatvanból Gödöllőig tolta előre, és Sasz tábornokot Gödöllőre rendelte, a hol az uradalmi épületben vett szállást, de csak nagyon rövid ideig maradt Gödöllőn, mert július 15-én Váczra rendelték. A megszálló orosz hadseregből Adlerberg a bevonulás után azonnal magához rendelte a gödöllői bírót és kiszabta a hadisarczot. A bíró sajnálkozva jelentette ki, hogy a helység erre képtelen, mire Adlerberg vasra akarta veretni. Eisner János bíró azonban nem ijedt meg, hanem így szólt: Das können Euer Exellenz thun! Sie haben die Macht, aber das Recht

Erzsébet királyné szobra Gödöllőn.

habe ich. E bátor fellépés használt; Adlerberg tábornok zavarba jött és egyezkedést ajánlott; mire azonban erre került volna a dolog, a hadosztályt Váczra rendelték. A Grassalkovich család kihaltával Gödöllő gróf Hédervári *Viczay* Károly birtokába került, a ki 1851-ben báró *Sina* Györgynek adta el. Fia, báró Sina Simon, csak egy ízben fordult meg Gödöllőn, midőn ő felsége 1857-ben körútat tett Magyarországon. Báró Sinától 1864-ben a Langrand-Dumonceau *belga bank* vásárolta meg, a belga banktól pedig a gödöllői uradalmat 1867 márczius 22-én 1,840.000 forintért a magyar kormány váltotta magához. Az uradalom megvételét az 1868: V. t.-czikk iktatta törvénybe. Ezzel Gödöllő történetében új korszak veszi kezdetét. Mielőtt ennek vázolására átternénk, megemlítjük még, hogy az itteni róm. kath. és ref. templomok egy évben, 1752-ben épültek. Ő felsége első ízben márczius 31-én látogatott el Gödöllőre. Szeptember elején már az egész udvar Gödöllőn tartózkodott. Midőn Gödöllő koronauradalommá lett, a város társadalmi élete is jelentékeny fejlődésnek indult. A társasélet fejlesztésére rendkívül sokat tett *Beniczky* Ferencz, a koronauradalom jószágkormányzója, később a vármegye főispánja. Ő alapította 1871-ben a gödöllői kaszinót, mely jelenleg is középpontja az ottani társadalmi életnek. Beniczky fásíttatta be a templomteret, hol azelőtt az országos vásárokat tartották, mely térség most Gödöllő legszebb sétálóhelye. Ő építtette a jelenlegi erdő- és vadászhivatal helyiségeit is. A múlt század 70-es éveiben zajos élet uralkodott Gödöllőn. 1875-ben volt a lövőház felavatása, az uralkodó család jelenlétében, melyet galamblövészet, lóverseny és agarászó-verseny követett. Itt töltötte gyermekéveit Valéria főherczegnő is, a kit a gödöllői és a szomszéd falubeli nép gödöllői királykisasszony néven tisztelt. 1878-ban nagy lóverseny volt a besnyői gyepen, melyre a király, a királyné, Rudolf trónörökös és Valéria főherczegnő is eljöttek. 1879 őszén ismét Gödöllőn tartózkodott az uralkodó, itt kelt október 18-án ama hadiparancs, melyben a Boszniát megszálló seregben szolgált parancsnokoknak, tiszteknek és legénységnek köszönetet mondott. 1881 őszén Rudolf trónörökös nejével, Stefánia trónörökösnével, Görgényből jövet, november 21-én meglátogatta királyi szüleit Gödöllőn. A nyolczvanas évek elején is gyakran felkereste az uralkodó család Gödöllőt, különösen Valéria főherczegnő időzött szívesen itt. Legkedvesebb mulatsága a gödöllői szüret volt, míg Erzsébet királyné, különösen azóta, mióta orvosai tanácsára le kellett mondania a lovaglásról, a gödöllői napokat nagyrészt sétával töltötte. Valéria főherczegnő férjhezmenetelével eltünt a vidámság a gödöllői királyi udvarból. A királyi család is ritkábban jött Gödöllőre. Királyunk, ha Gödöllőre rándult, a nap legnagyobb részét munkában töltötte el, melyet csak a vadászatok szakították meg egyidőre. 1893 október 19-én Ferencz Ferdinánd trónörökös látogatott el Gödöllőre és ekkor számolt be földkörüli útjáról az uralkodónak. 1894-ben a tragikus véget ért Sándor szerb király jött el Gödöllőre vadászni, mely alkalommal Ferdinánd toskánai nagyherczeg, Lipót bajor herczeg, Hohenlohe herczeg főudvarmester is részt vettek a vadászatokon. Ekkor Erzsébet királyné is Gödöllőn tartózkodott. 1895 október 19—23-án királyunk ismét lejött ide vadászni, mely alkalommal Ferdinánd toskánai nagyherczeg, Lipót bajor herczeg, gróf Paar Ede, Ludwig Gyula, gróf Alberti, herczeg Lichtenstein, báró Jósika és az udvari kíséret tagjai vettek részt a vadászaton. Erzsébet királyné 1897 október 2-ától október 24-ig tartózkodott utóljára Gödöllőn. Nemzeti gyászunk legelején, 1898 november 19-én, kezdeményezte Darányi Ignácz, az akkori földmivelésügyi miniszter, az Erzsébet-ligetek telepítését és ez emlékligetek ültetésében Gödöllő járt legelől. Az Erzsébet-park munkálatai már 1898-ban vették kezdetüket. A királyi kastély kertjével szemben, a haraszti erdővel határos park terjedelme 52 hold. A park díszes főbejárójától széles úton hatalmas sziklacsoporthoz juthatunk, melynek egyik magasba nyúló szirtjén kőből faragott korona nyugszik. A sziklacsoport előrészén lépcsős feljáró vezet egy kis terraszra, honnan pompás kilátás nyílik a vidékre. A repkénynyel befutott, mohos sziklacsoport előtt, a domb tövében emelkedik Erzsébet királyné szobra. A szobor alapzata zebegényi trachitkőből készült és három lépcsőfokon, nyolczszögű alakban emelkedik három méter magasságnyira. A szobrot Róna József szobrászművész készítette és 1901-ben leplezték le a király jelenlétében. A községben, a szolgabírói hívatalon kívül, van erdőhivatal, a koronauradalom jószágigazgatósága, m. kir. baromfitenyésztő telep, m. kir. méhészeti telep,

két takarékpénztár, önkéntes tüzoltó-egylet, úri kaszinó, polgári kör, jótékony nőegylet, nyaraló-egylet. Hozzátartozik *Mária-Besnyő*, mely a XIV. század második felében *Horváthi* Iván birtoka volt, de a délvidéki lázadásban való részvéte következtében Zsigmond elvette tőle és 1387-ben *Ilsvai* Leusztáknak, a későbbi nádornak adományozta. 1430-ban *Hatvani* Mátyásé volt. 1492-ben is még a Hatvani család birtoka és vámszedőhely. A helység a török hódoltság alatt teljesen elpusztult. A XVII. században már puszta és Gödöllőhöz tartozott. 1726-ban Gödöllővel együtt gróf Grassalkovich Antal birtokába került, kinek neje, *Klobusiczky* Teréz, a mély vallásosságú nő, 1759—61-ben, az egykori Besnyő helység templomának romjai fölé kápolnát és kolostort építtetett. 1759 április 1-én a templom-romok között egy teljesen épségben maradt Mária-szobrot találtak. Ez a lelet tette e helyet nevezetes búcsújáró-helylyé. E szobor most üvegburok alatt van elhelyezve a templomban, egy másik, az olaszországi lorettói szobor mintájára készült szoborral. A kapuczinus szerzeteseket 1763 deczember 7-én vezették be a kolostor birtokába. De mivel a búcsújárók nagy számára való tekintettel, mind a kápolna, mind a zárda kicsinynek bizonyult, 1769—71-ben megnagyobbították. E kolostor lakója volt *Fessler* Ignácz történetíró is. A templom alatt van a Grassalkovich család sírboltja. E sírboltba temették 1771-ben az első Grassalkovichot. 1863 szeptember 6-án itt temettette el herczeg Grassalkovich Antal özvegye férjét és ennek atyját, a kik addig az Ivánka községben lévő sírboltban nyugodtak. 1863 deczember 24-én az utolsó herczeg Grassalkovich özvegye is elköltözvén az élők sorából, ide temetkezett s most a család összes tagjai itt nyugosznak. 1863 szeptember 5—8-án ülte a templom és a zárda százesztendős évfordulóját. A jubileumbúcsún, melyet Peitler Antal váczi püspök nyitott meg, 120 község képviseletében, mintegy 50.000 lélek volt jelen. Gödöllő határához tartoznak még a következő majorok és lakott helyek: Szárító, Babat, Haraszt, Alsómajor, Felsőmajor, Antalhegy, Fenyvesi szőlőtelep és Öreghegy. A babati pusztán áll az ú. n. „Istállókastély.“ Érdekes, középen kupolás épület, melyet azért neveztek el Istállókastélynak, mert kupolás része egy mellbeteg Grassalkovich-leány lakásául szolgá t és a kupolás részből kiinduló két szárny tehénistállóul szolgált. Itt lakott a beteg herczegleány, hogy a tehénistálló kigőzölgésével gyógyítsa a beteg tüdejét. — Érdekes épület a Grassalkovich-féle hatalmas, emeletes borház is, mely kastélynak is beillenék. Gödöllőtől nem messze, a vadászterület egyik legmagasabb pontján, kis földkunyhó látható, hova Rudolf trónörökös nagy előszeretettel járt ki ragadozó szárnyasokra és órákig ült lesben a kis, szűk veremben, melynek ajtaja fölött most a következő felírat olvasható: „Kegyeletes emlékezésül Istenben boldogult trónörökösünkre, Rudolf főherczegre, ki ezen kunyhóból 1876—1884. évek alatt 13 darab kőszáli sast lőtt.“ A község határában fakad a Rákos patak.

Gyón. *Gyón*, magyar nagyközség az alsódabasi járásban, 452 házzal és 3000, nagyobbára ág. h. ev. lakossal. Vasúti megállóhelye és postája helyben van, de távírója Alsódabas. E község IV. Béla idejében már megvolt; kápolnája is említve van. Ekkor a király íródeákjának adományozta. A tatárjáráskor elpusztult, de 1449-ben már ismét fennállott. Az innen származott *Gyóni* család 1449-ben Besenyőn a *Besenyei* család birtokrészeit vette zálogba. Az 1690. évi összeírásban nem fordul elő. 1702-ben puszta és két telekszámban írták össze. 1727-ben *Kalocsa* Ambrus, István és János bírták zálogban. 1733-ban Dabasi *Halász* Péter és neje *Bottyán* Katalin birtokában találjuk, a kik református vallású lakosokkal telepítették meg. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Zlinszky* József és testvérei, továbbá *Andrássy* György és testvérei voltak a helység földesurai; e két családon kívül azonban több armalista lakott a helységben, mint *Szabó* Péter, *Hevesy* Péter, *Rácz* János, *Pakosdy* Ferencz, *Ludányi* Ferencz stb. 1848 előtt Halász Péter, Halász Jenő, Halász Boldizsár, gróf *Vay* László, Zlinszky János, *Sigray* Lajos voltak a helység földesurai, jelenleg pedig *Csajághy* Béla, Halász Kázmér, *Ungváry* László és *Hirsch* Regina a legnagyobb birtokosok. Az ágostai evangélikusok temploma 1783. évben, a református templom 1751-ben és újból 1821-ben épült. A községben levő úrilakok közül az egyiket Sigray Lajos építtette s ez most gróf Vay Pétereé. A Halász család kúriái közül az egyik Halász Móriczé, a másik Halász Jenőé, a harmadik Halász Zoltáné. Ezenkívül báró *Zedlitz* Emilnének és *Grüner* Henriknek is van itt úrilaka. Van a községben

Daláregyesület, Hitelszövetkezet és gőzmalom. A határban szántás vagy árkásás alkalmával gyakran kerülnek felszínre emberi csontok és fegyvertöredékek. Hozzátartoznak az Essői majorok, a Gyóni szőlők, a Mélyállási erdődűlő, Ujosztási dűlő és a Göbölyjárási majorok.

Gyömrő, a budapest-újszászi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 560 házzal és 3700, túlnyomó számban ref. vallású lakossal. Postája, távírója, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. A községet 1437-ben a *Maróthi* család birtokában találjuk. 1440-ben Erzsébet királyné a *Tahi Botos* családnak adományozta. A XV. század közepén a *Gyömrei Vinczló* család birtokában találjuk. 1454-ben e család itteni birtokait a Györgyi *Bodó* család nyeri adományul. E családon kívül *Harapkói Botos* György is birtokos volt itt, kinek jószágait magtalan halála után, 1458-ban, a *Rozgonyiak* nyerték adományul Mátyás királytól. 1476-ban az *Inárcsi* család is földesura volt. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije községei között találjuk két adóköteles házzal. A református egyház már 1626—29. években fennállott. Később a község elpusztult és 1690-ben a lakatlan helységek között szerepel. Még 1695-ben sem volt benépesülve, de azután a református vallású lakosság lassanként visszatért, mert az egyház 1698-ban már ismét fennállott. 1702-ben 60 jobbágylakosa volt. A helység pecsétnyomója 1714-ből való. 1699-ben *Kajaly* András volt a helység földesura. 1727-ben gróf *Stahremberg*, *Ráday* Pál és mások voltak itt birtokosok. 1737-ben a Rádayak és a bujáki vár tulajdonosai voltak a helység földesurai. 1720-ban már népes helység volt és ekkor 51 adóköteles háztartást vettek fel az összeírásba. Lakosai ekkor is mind magyarok voltak. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Rostyán* Imre, *Dedinszky* József, gróf *Teleki* László és *Pintér* Fülöp voltak a helység földesurai, de kívülök *Pongrácz* Balázsnak is volt itt birtoka. A XIX. század első felében a *Puky*, Ráday, *Szilasy*, Teleki, *Máriássy* és *Kóczán* családokat találjuk itt. Jelenleg gróf Teleki Tíbornak, Kóczán Lászlónak, *Gyömrőy* Aurél dr.-nak, *Schulhoff* Lajosnak, *Tauber* Ottónak és *Ofner* Tivadar dr.-nak van itt nagyobb birtoka. A r. kath. templom 1770—1780 között, a reformátusoké 1808-ban épült, de ez már a 3-ik templomuk. E templom falába van beillesztve a híres *Canova* egyik szép fehér márvány-reliefje, melyet gróf *Wartensleben* Eszter emeltetett, férje: gróf Wartensleben Vilmos és leánya, *Teleki* Klára emlékének. A relief a szomorkodó nemtőt ábrázolja. Ugyancsak a ref. egyházban több értékes és érdekes ötvösművet őriznek. Ezek: egy aranynyal béllelt, aranytalpas, aranyszegélyű és türkizekkel kirakott kókusz-serleg, mely Teleki Mihálytól származik, egy aranyozott ezüst-tányér, melyet Árva Vér Judith, Teleki Mihály özvegye ajándékozott 1700-ban az egyháznak, egy másik ilyen tányér pedig 1750-ből való és gróf Teleki László és neje adománya, egy Rákóczi-korbeli aranyozott ezüst-kehely, egy vert ezüstből készült régi fedeles kancsó és egy nagyon régi, nagybecsű, remek himzésű úrasztali terítő. A gróf Teleki-kastély, mely jelenleg gróf Teleki Tíbor tulajdona, 1840-ben épült. Gróf Teleki Sámuel építtette Pollákkal, a Nemzeti Múzeum híres építőjével. A kastélyban körülbelül 4000 kötetes könyvtár van, továbbá régi családi ereklyék, Teleki Mihály kanczellár nyerge, egy kaszetta, melyet Teleki Mihály XIV. Lajostól kapott, továbbá egy Rákóczi-lobogó, régi lószerszámok, fegyverek stb. Itt lakik, a kastélyt körülvevő nagy park bejáratánál gróf Teleki László és özv. gróf Teleki Sándorné is, csinos, kényelmes úrilakban. Gyömrőy Aurél dr. úrilaka, mely részben újraépült, a gróf Rádayak és a gróf Wartensleben család tulajdona volt. 1740-ben az egész falu leégett. Van a községben egy gőztéglagyár és a lakosok kaszinót tartanak fenn. Gyömrő.

Hajós, nagyközség a Sárközön, 840 házzal és 4230 németajkú és róm. kath. vallású lakossal. Postája és távírója helyben van és a vasúti állomása Kalocsa vagy Keczel. A kismartoni és zsályi levéltárak már 1433-ban említik. 1443-ban szerepel itt a *Hajósy* és a *de Hajós* család, (kismartoni levéltár 96. 3. 30) mely 1465-ben Öllyei előnévvel, 1488-ban Orbágyszentgyörgyi előnévvel merül fel (Csánki III. kötet, 372. lap) és az 1488. évi metális levélben is (Pestmegye levéltára) említve van. A község a török világban szintén elpusztult. Gróf *Csáky* Imre kalocsai érsek telepítette ujból 1715 táján, Bussen és Tittelhoff sváb községek lakosaival. Az 1720. évi országos összeírásban még nem fordul elő. A plebánia 1723-ban alakult és anyakönyvei is ez időtől kezdődnek. A róm. kath. templom 1728-ban épült. A helységben levő kastélyt gróf *Patasich* Gábor kalocsai érsek 1739-ben építtette s gróf *Batthyány* József érsek 1767-ben megna- Hajós.

gyobbíttatta s tornyokkal látta el. E kastély azelőtt az érsekek nyaralója volt, de most a Haynald-féle árvaház czéljául szolgál. 1756 február 2-án a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával 65 $^{16}/_{32}$ negyedosztályú úrbértelket vették fel itt. A tagosítás és az elkülönzés 1856-ban történt, mely alkalommal a helység 60.000 ezüst forintot fizetett földesurának, a kalocsai érseknek. Hozzátartozik: Érsekhalom, Hild, Kall és Külsőszentgyörgy puszta; az utóbbi eddig Szentgyörgy néven volt ismeretes. 1429-ben Orbágy-Szentgyörgy néven Fehér vármegye solti székéhez tartozott. 1440, 1488 és 1793-ban Pestmegye térképén ezen a néven Hajós pusztája. Birtokosai az 1488. évi metalis-levél szerint: *Szentmiklósy* Benedek, *Hajósy* István fia Mihály; *Derden* Máté, *Goda* Gál, *Káhonyi* Antal, Orbágyszentgyörgyi *Keserű* Ambrus és *Hajós* Benedek fia Mihály. Szomszédos birtokosok: Zsidai *Farkas* István és Mihály, Orbágyi *Boldor* Gergely és Miklós, *Csornay* Mátyás, *Korláth* Benedek, Korlátházi *Csombori* Mihály és *Nagykai* Benedek.

Harta. *Harta*, dunamenti nagyközség, 695 házzal és 4767, nagyobbrészben németajkú és ág. ev. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Fejér vármegye solti járásához tartozott. Eredetileg a fehérvári vár tartozéka volt, melyről egy 1289-ben kelt oklevél emlékezik meg. 1409-ben *Egyházasharta*, 1455-ben *Nagy-Harta* néven említik az oklevelek; ekkor *Mikolai* Mihályé és Bálinté volt. 1690-ben az elpusztult helységek között szerepel. 1720—24-ben telepítette újra *Ráday* Pál, Würtembergből behozott ág. ev. vallású németekkel, a kik azonban már jórészt megmagyarosodtak. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Ráday Gedeon volt a helység földesura és 1848 előtt báró *Prónay* Albert. Az ágostai hitvallásúak temploma 1792-ben épült. A reformátusok 1847-ben szervezkedtek anyaegyházzá. Jelenleg gróf *Teleki* József, gróf *Vigyázó* Sándor, a *kalocsai érsekség*, *Hetényi* József, *Bauer Rezső*, *Lavatka* Béla és *Darányi* Kálmán a legnagyobb birtokosai. A községet többször sujtotta árvíz, 1852-ben pedig majdnem egészen leégett. Ide tartozik a m. kir. fegyházi közvetítő intézet. A község lakosai gazdakört, takarékpénztárt és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Hozzátartoznak Hartaibojár és Hartaimikla, valamint Dunetetétlen és Érsekiharta puszták. A két első a XVI. században még önálló helység volt. Bojárt (Bolyár) és Miklát 1596-ban *Szegedy* Márton és András nyerték királyi adományul. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint e két puszta *Tersztyánszky* László és József, továbbá *Vigyázó* Pál és Mihály birtoka. Idetartozik még Szülleölle puszta, melyről első ízben 1427-ben van említés, midőn az *Kormői* Péter neje Katalin birtokába került. A XVIII. században a *Földváry* családé. Most a hartaiak birják, a kik a mintegy 500 hold erdőt 1865-ben kiirtották és szántófölddé alakították át. A helység neve eddig *Kisharta* volt.

Hévizgyörk. *Hévizgyörk*, galgavölgyi magyar nagyközség, 380 házzal és 1933, nagyobbára r. kath. és ág. ev. vallású lakossal. Postája: Bag, távírója: Aszód; vasúti megállóhelye helyben van. A középkorban *Vámosgyörk* néven említik az oklevelek. 1470-ben a Vámosgyörki *Pohárnok* család birtoka, melyet a *Sápiaknak* zálogosított el. 1530 táján *Tahy* Ferencz szigetvári kapitány és fölovászmester birtokában találjuk. A török korban az elhagyatott helyek között szerepel és csak a XVIII. század elején népesült be újra. 1720-ban már 30 adóköteles háztartást vettek fel e községben, melynek lakosai mind magyarok voltak. 1737-ben egy része a hatvani, a másik rész a bujáki uradalomhoz tartozott. Később gróf *Grassalkovich* Antal birtokába került és ez időtől kezdve a gödöllői uradalom sorsában osztozott. A róm. kath. templom a török hódoltság alatt nem pusztult el egészen és bár tetejét és menyezetét lerombolták, de a a tornya megmaradt. 1724-ben a templomot ismét helyreállították. A református templom 1704-ben épült, de 1904-ben ujjáépittették. E templom szentedényei közül egy 1723-ból való kehely érdemel említést. A tagosítás 1863-ban történt meg. Jelenleg báró Tornyai *Schossberger* Lajosnak van itt nagyobb birtoka. Van itt téglagyár, hitelszövetkezet és függetlenségi 48-as kör. Hozzátartozik Tófalu és Szilosalja. A község határában őskori urnákra és edényekre bukkantak, melyek az aszódi gimnázium gyűjteményébe és Selmeczbányára kerültek.

Homokmégy. *Homokmégy*, magyar nagyközség a Sárközben, 1086 házzal és 5234 róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Öregcsertő. Azelőtt puszta volt és Kalocsához tartozott; csak 1898-ban alakult nagyközséggé. Pusztaként azonban már a középkorban fennállott és

Gödöllő. 1. A királyi család kápolnája. — 2. Kastélyrészlet, a hol a király lakosztályai vannak. — 3. A királyi kastély homlokzati része. — 4. Az u. n. „fehér ló“ a várkertben

1.

2.

3.

Gödöllő. 1. A r. kath. templom. — 2. A királyi kastély üvegháza.
3. A búcsujáró templom Máriabesnyőn.

1505-ben a Kalocsa melletti Mégy pusztáról, közöttük Homokmégyről is történik említés. A XIX. század első felében már népes puszta s 1836-ban 550 lakosa volt. Ekkor a kalocsai érseki uradalom birtoka volt. Róm. kath. temploma 1877-ben épült. Jelenleg *Gajári* Ödönnek és *Kolecsányi* Endrének van itt nagyobb birtoka. Van a községben Katholikus kör, Önkéntes Tűzoltó-Egyesület, Községi Hitelszövetkezet és Temetkezési Egyesület. A községhez tartozik Öregcsertő puszta, melynek temploma 1894-ben épült, továbbá Halom puszta, mely azelőtt Halomszállás néven volt ismeretes, azután Mácsa, Kiscsertő, Alsómégy, Hillye és Drágszél puszták, valamint a Gajáry, Kolecsanyi és csillagosi majorok. A határban, a Halomi hegyen, ásás alkalmával őskori edényeket találtak.

Iklad, galgavölgyi nagyközség, 159 házzal és 985 németajkú, ág. ev. vallású lakossal. Postája és távírója Aszód és vasúti megállóhelye Iklad—Domony. 1377-ben *Szendy* István vajda, a *Kálnay* család őse, nyerte adományul. 1422-ben és 1435-ben a Szántai *Laczk* család birtoka, melynek tagjai ebben az évben több más birtokokkal együtt a királynak engedték át. 1461-ben a *Sági* család volt az ura. A török hódoltság alatt elpusztult és az 1715—20. évi összeírásokban sem fordul még elő. 1757 táján *Ráday* Pál telepítette be újra, Stájerországból és Würtembergből behívott ág. ev. vallású németekkel, kiknek temploma a XVIII. század végén épült. A tagosítás 1837-ben történt, a mikor 15 elsőosztályú úrbértelke volt. 1848 előtt gróf Ráday Gedeon volt a helység földesura, ő építette az itteni úrilakot is, mely jelenleg hasonnevű unokájának a tulajdona. Ez úrilak a múlt század 30-as éveiben vadászlak volt, de 1868-ban megnagyobbították és átalakították. Az itt látható érdekes családi képek között, három eredeti Mányoky-kép van. A család érdekes családi ereklyéket, fegyvereket és régi ékszereket őriz, közöttük egy nagybecsű kettős gyűrüt 1615-ből. A községhez tartozik Cservölgy és Juharos puszta, valamint Hernád telep. Iklad.

Irsa, nagyközség a monori járásban, 896 házzal és 4939 lakossal, a kik nagyobbára tótok és magyarok s ág. ev. és róm. kath. vallásúak. Posta, távíró és vasúti állomása Alberti-Irsa. 1407-ben Albertivel együtt az *Irsay* család birtoka. Irsay Antal, hűtlenségbe esvén, itteni birtokait 1457-ben a *Kozmai* testvérek kapták meg. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1690. évi összeírás az elhagyott helyek között sorolja fel. 1703-ban kezdett újra települni. 1715-ben kuriális helységként szerepelt. A jobbágylakosság csak 1718-ban költözött ide. 1737-ben már népes helység s ekkor is az Irsay család birtoka volt. A r. kath. plebániát 1760-ban szervezték újra, anyakönyvei 1745-ben kezdődnek, a róm. kath. templom pedig 1746-ban épült. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Zlinszky* József, *Bécz* István, Bécz Ádám, Irsay István, Irsay András, *Mester* István, *Horváth* Imre, *Kovács* Ferencz és *Arcz* Simon voltak a helység földesurai, 1848 előtt pedig az Irsay, *Buzogány*, *Szabó* és *Tassy* családok. Jelenleg Irsay András, Pál, Károly, György és Imre, özv. Tassy Kálmánné, *Muzsik* József örök. és *Bleier* Gyula örök. a helység legnagyobb birtokosai. A községben fennálló három úrilak az Irsay testvéreké. Az egyik 1871-ben épült, a réginek a helyén. A másikat Irsay Károly 1820—30 között építtette. A harmadik, a Józsefé, a múlt század elején épült. Ennek kertjében egy hársfa áll, mely alatt a hagyomány szerint Bismark, a későbbi herczeg és kanczellár pihent, mikor bécsi attasé korában, az itt állomásozó Schwarzenberget meglátogatta. Az utód ma is szeretettel gondozza a fát. A zsidó hitközség már a XVII. században fennállott. Birtokában van egy ezüstedény 1675. évből. Az itteni zsidó hitközség 1797-ben a felkelő nemesség fegyvereinek beszerzésére havonként 8 forintott ajánlott fel. 1849-ben báró Haynau táborszernagy augusztus 27-én naponként 500 frt. birságot vetett ki a hitközségre, de mivel e nagy összeget a hitközség nem tudta előteremteni, augusztus 31-én a kecskeméti katonai parancsnokságtól szigorú rendeletet kapott, melyben nem fizetés esetén erős rendszaszabályok alkalmazásával és a tekintélyesebb hitközségi tagok bebörtönözésével fenyegetődzött. Az 1848—49. évi szabadságharczban a helység lakossága fényes tanújelét adta áldozatkészségének. Bár alig számlált többet 1400 léleknél, fiai közül számosan vettek részt a nemzeti küzdelemben. A községi tanácsterem falába illesztett márványtábla felírata szerint a következő irsai származásúak küzdöttek a szabadságharczban: *Martinyi* Frigyes ezredes, *Horváth* Pál alezredes, *Tassy-Becz* László őrnagy, *Horváth* Kálmán százados, *Bodonyi Kajtár* Kálmán százados, Irsai *Szabó* Péter százados, *Tassy* Kálmán százados, *Vastry* Irsa.

Gyula százados, *Tassy-Becz* Marczel százados, *Tassy-Becz* Ede főhadnagy, *Vastry* Emil főhadnagy, *Perchich* Simon főhadnagy, *Csalmai Jankovics* János főhadnagy, Jeszeniczei *Jankovich* Imre hadnagy, *Vastry* Szaniszló őrmester, *Lőrincz* József őrmester, a ki Budavár bevételénél esett el, *Dolinay* Dömötör tizedes, *Bátky* János tizedes, *Fábián* Ferencz, *Kemenár* István, *Kardulesz* Pál és *Katyinszky* János (a többinek neve nem maradt emlékezetben.) Az emléktábla a következő sorokkal végződik : „Emléketek örökké éljen minden magyar szívben és tanítsa híven szeretni a hazát." 1827-ben az egész község leégett. Az úrbéri elkülönzés és tagosítás 1864-ben történt. Volt $23^{3}/_{32}$ úrbértelke. Az ág. ev. templom 1801-ben épült. Van itt községi ipartestület (Albertivel közösen), selyemgubó beváltóhivatal, Önkéntes tűzoltótestület, daloskör és gőzmalom. Hozzátartozik *Mikebuda* puszta, melyről már 1376-ból vannak adataink. 1395-ben az Irsay és a Szentiváni *Sáfár* családok szerzik meg. 1463-ban a *Mikebudai*, *Vértesi* és a Szajoli *Török* család birtokában találjuk. Ez időből való a templom is, melynek csekély romjai maig is látszanak. E rom körül ezelőtt 20—25 évvel Török Aurel ásatásokat végzett, mely alkalommal több régiség került felszínre. A XIX. század első felében a gróf *Keglevich* és a *Majthényi* családok, továbbá az irsai közbirtokosok voltak a földesurai.

Isaszeg. *Isaszeg*, nagyközség a gödöllői járásban, 484 házzal és 3823 tótajkú és róm. kath. vallású lakossal. Posta, távíró és vasuti állomása helyben van. 1259-ben, a IV. Béla és fia István ifjabb király között támadt versengésből keletkezett háborúban, az utóbbi itt e tájon fényes győzelmet aratott IV. Béla nádora: Henrik fölött. A középkorban *Irsvaszeg*, *Ilsvaszeg* (*Irswazegh*, *Irsazeg*, *Irsovazeg*, *Ilswazegh*) alakban fordul elő. 1430-ban Zsigmond király a *Rozgonyiaknak* zálogosította el, Szentgyörgytelke és Dusnok pusztákkal egyetemben. Tőlük 1490-ben a Széplaki *Botka* család veszi zálogba Págy és Szentgyörgytelke pusztákkal együtt. Ez időből való a róm. kath. templom is, melyet azonban azóta teljesen átalakítottak. 1559-ben a hódoltsághoz tartozó helység volt és 17 adóköteles ház után fizetett adót. A török hódoltság alatt elpusztulván, már 1690-ben német lakosokkal telepítették be, de adóval sem ekkor, sem 1695-ben nem rótták meg. Ekkor *Verlain* budai parancsnok birtokában találjuk, kinek utódaitól vétel útján 1734-ben gróf *Grassalkovich* Antal birtokába került és azóta a gödöllői uradalom sorsában osztozott. A róm. kath. plebánia 1621-ben is fennállott. Anyakönyvei 1734-ben kezdődnek. 1849 április 6-án e helység határában *Görgey* Artur döntő győzelmet aratott a herczeg Windisch-Grätz személyes vezérlete alatt álló osztrák hadseregen. Az osztrákok 1000 embert vesztettek halottakban és sebesültekben, míg a honvédek közül 800-an estek el vagy sebesültek meg. Mialatt Jellasich hadai Isaszegen tanyáztak, az egész helységet kirabolták. Ekkor tünt el a plebánia-hivatalból az 1774 év előtt vezetett „Historia Domus," több más értékes tárgygyal együtt. A tagosítás, illetőleg elkülönzés 1864-ben történt. 1848-ban és 1878-ban a község leégett. Az osztrákok fölött aratott győzelem szinhelyén szép honvédszobor hirdeti a magyar seregek dicsőségét. A község határában van a koronauradalom pusztája, mintagazdasága, csinos tisztilaka és a m. kir. szesztermelő tanfolyam mintaszerű szeszgyára. Van itt olvasókör, II. Rákóczi Ferencz és Haladás-asztaltársaság, Önsegélyző temetkezési egylet, Korona-hitelszövetkezet, erdőgondnokság. A határban találtak régiségeket, melyeknek egy része a Nemzeti Múzeumba került. A községhez tartozik Ilkamajor és Tápiószentgyörgy puszta, továbbá Belsőmajor és Ürgemajor.

Izsák. *Izsák*, a kecskemét-fülöpszállási vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 1400 házzal s ma már közel 7000, túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. Postája, távbeszélője, távírója és vasúti állomása helyben van. 1421-ben még csak mint birtokról emlékezik meg róla a leleszi konvent iktató-levele. 1426-ban *Izsákegyháza* néven szerepel. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a kecskeméti járás községei között találjuk összeírva, 4 házzal. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1690-ben egy egész, 1695-ben másfél portával volt megróva. 1715-ben 24, 1720-ban 34 magyar és 6 tót adóköteles háztartással szerepel az összeírásban. A róm. kath. plebániát 1747-ben állították helyre és anyakönyvei 1738-ban kezdődnek. A református egyház már a XVII. század közepén fennállott és temploma 1794—95-ben épült. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Reviczky* János, *Uzovics* Mózes, *Bányay* József, *Szlovenics* Mihály, *Cse-*

miczky Mátyás és *Nemes* György özvegye, szül. *Halász* Mária voltak a helység földesurai, 1848 előtt pedig Reviczky Ádám, Uzovics Pál, *Zlinszky* György és *Süttő* Mihály. 1890-ben a fenti birtokok egy részét és 1905-ben Blundell Uzovics Ludovika birtokából 3000 holdat parczelláztak és eladtak. Jelenleg Blundell Uzovics Ludovikának, *Kovács* Antalnak, *Tapody* Jánosnak, *Zolnay* Béla örököseinek, *Nagy* Balázsnénak és *Oppenheim* testvéreknek van itt nagyobb birtokuk. A községben levő három úrilak közül az egyiket, melyet Uzovics János építtetett, Blundell Uzovics Ludovika csillagkeresztes hölgy bírja. Szily Ádám urilaka jelenleg csendőrlaktanyául szolgál, Zlinszky Gyula úrilaka pedig most Stromer Mártoné. 1816-ban a község országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A tagosítás 1858-ban történt s ekkor Reviczky Imre, az Uzovics család, báró *Mednyánszkyné*, Zlinszky György, Reviczky Menyhért, a *Csernyus*-örökösök, a Cseniczky örökösök, *Szily* Ádám és *Marsó* Lajos voltak itt birtokosok. Van a községben Kaszinó-Egyesület, Polgári Kaszinó, Katholikus olvasókör, Polgári olvasókör, Iparosok és Kereskedők Egylete, Önkéntes Tűzoltó-Testület, Izr. Jótékony Nőegylet, két pénzintézet és egy gőzmalom. A község határában történt ásatások alkalmával gazdag bronzleletre bukkantak, melyek a kecskeméti városi múzeumban vannak elhelyezve. Az itteni Bikatorok nevű dűlőhöz az a hagyomány fűződik, hogy egy Damásdi János nevű gulyás itt egy fazék aranyat lelt, melyet az őrzésére bízott bika kapart ki a földből. A gulyás 1834-ben 20.000 váltóforintot hagyott a ref. egyházra, 3 hold szőlejét pedig a lelkészségre. A községhez tartozik Agárdytelep, Uzovics-telep, Anna-telep, Kosztka-telep, Fodortelep, Deutsch-telep, Reviczky-telep, Szajortelep, Vicziántelep és Gedeontelep.

Jászkarajenő, a szolnok-félegyházi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 1220 házzal és közel 7000, nagyrészt róm. kath. lakossal. Postája és távírója helyben van és vasúti állomása Tiszavezseny. E helység két pusztából: Karából és Jenőből alakult. Kara eredetileg a *Jászalsószentgyörgyieknek*, Jenő pedig a *Földváry* családnak volt a pusztája. Az utóbbi Czibakházához tartozott. A mult század ötvenes éveiben e két puszta egyesüléséből község keletkezett, mely Karának a jászfényszarúsiaktól bírt másik felét is magához vonta. Az 1876 : XXXIII. törvényczikk Pest vármegyéhez csatolta s 1877-ben vásár-szabadalmat is nyert. Róm. kath. plebániája 1863-ban alakult, temploma 1860-ban épült és a reformátusoké 1899-ben. Vannak itt olvasó és közmüvelődési körök, iparosdalárda, temetkezési társulat, két pénzintézet és egy gőzmalom. A községhez tartozik Alsókara, Felsőkara és Jenő puszta. A felsőkarai határrészen van az ú. n. harangosi temető, a hol valamely ősi épület terméskő-romjai találhatók. A határban több ú. n. kúnhalom is látható. Tetővár nevű dűlője, úgy látszik, valamely földvár emlékét tartja fenn. Jászkarajenő

Jászszentlászló, a félegyháza—majsai vasútvonal mentén fekszik. Magyar nagyközség, 423 házzal és közel 7800 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E község a jászok régi szállása. A török hódoltság alatt elpusztult, de azután újra települt és 1876-ban már 1000 lakosa volt. Róm. kath. temploma 1904-ben épült. 1848 előtt a jákóhalmai, jászmihálytelеki, jászdósai és jászfelsőszentgyörgyi közbirtokosság birtoka volt, most pedig özvegy *Kalmár* Józsefnének van itt nagyobb birtoka. A lakosok gazdakört tartanak fenn és a Petróczy-örökösöknek gőzmalmuk van itt. Jászszentlászló

Kakucs, a budapest—lajosmizsei vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 218 házzal és 2100, nagyobbára római katholikus vallású lakossal. A postája helyben van, a távírója és vasúti állomása pedig Inárcs-Kakucs. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1690. évi összeírás még birtokosa nevét sem ismeri. Az 1715—20. évi összeírásban sem fordul még elő. A XVIII. század közepén gróf *Grassalkovich* Antal birtokába került. Fia herczeg Grassalkovich Antal telepítette újból a községet 1770—1780 táján. Ettől kezdve a gödöllői uradalom sorsát osztotta. A legelő-elkülönzés és az úrbéri határrendezés 1862-ben történt, mikor pedig a belga bank a határt eladogatta, a lakosok 480 hold rétet maguk között vettek meg s 46 egyenlő részben osztották fel. Jelenleg Kakucsi *Liebner* Józsefnek és *Rötzer* Ferencz örököseinek van itt nagyobb birtokuk. E községben nincs templom. Idetartozik Inárcs puszta, mely azelőtt a gróf *Keglevich*, a gróf *Beleznay* és az Inárcsi *Farkas* családoké volt. Hozzátartozik még Csikos puszta. Kakucs.

Kalocsa. *Kalocsa* nagyközséggel, mint érseki székhelylyel és nagykultúráju, rendezett községgel, külön fejezetben foglalkozunk.

Kartal. *Kartal*, a budapest—kassa—oderbergi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 234 házzal és 2865 róm. kath. vallású lakossal. A postája helyben van, de a távírója és vasúti állomása Aszód. A *Korczán*, vagy másként *Kartal nemzetség* ősi fészke. A krónikák szerint e nemzetség a hét vezérek egyikétől származik, tehát e területet már az első foglalás jogán bírta. Okleveles adataink azonban csak 1247-től kezdve vannak e nemzetségről. V. István ifjabb király 1263-ban a Kartal nembeli Péternek és Ferencznek itteni birtokait, a margitszigeti apáczák birtokainak elpusztítása miatt, *Záh Jób* pécsi püspöknek adományozta. Péter azonban, hogy a királyt megengesztelje, itteni birtokait a margitszigeti apáczáknak adta, magának csupán az életfogytiglani haszonélvezetet kötötte ki. A török hódoltság alatt elpusztult és csak a XVIII. század közepén települt be újra, midőn gróf *Grassalkovich* Antal birtokába került. Ettől kezdve a gödöllői uradalom sorsában osztozott. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával még nem volt népes, hanem csak a XIX. század elején kezdett benépesülni. 1876-ban már 1319 lakosa volt. Róm. kath. temploma 1868-ban épült és a plebánia is ekkor alakult. A belga banktól *Schossberger* Henrik vette meg. Jelenleg Tornyai báró Schossberger Lajosnak, továbbá báró *Hatvany-Deutsch* Sándornak és Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A Schossberger-féle úrilak még a Grassalkovichok idejéből való. A községhez tartozik Emsepuszta, Fánimajor, Nagymajor, Ujmajor, Kistanya és Horváthtanya.

Káva. *Káva*, magyar kisközség a monori járásban, 116 házzal és 756, római kath. és ág. ev. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Pilis. A középkorban *Kalva* (Kalwa) és *Kálna* néven említik az oklevelek. 1435-ben a *Palicsnaszentpéteri* családot iktatják e helység birtokába, de a *Kálnaiak* és a *Kápolnaiak* e beiktatásnak ellentmondottak. 1462-ben a Kápolnai családnak is voltak itt részei. A török hódoltság alatt elpusztult és 1690-ben az elhagyott helyek között volt összeírva. Valószínű, hogy Bénye helységgel egyidőben települt be újból, mert a török hódoltság után e helységnek is a *Fáy* család volt a földesura s lakosai Bénye s az úgyanez időtájban telepített Alberti helységek lakosaihoz hasonlóan, ág. ev. vallású tótok, tehát ezekkel egy eredetűek. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Puky* András és László voltak a helység földesurai. 1770-ben e helységben 12 egész úrbértelket írtak össze. 1848 előtt Zsaroláni *Márton* József, Leleszi *Kovách* Gáspár és Puky Márton voltak a helység legnagyobb birtokosai. Jelenleg Halász Gyulának és *Pucher* Ödönnek van itt nagyobb birtoka. A tagosítás még 1847-ben történt, egyezség útján. A XIX. század második felében Puky György itteni gazdasága, a vármegye legjobban felszerelt s legokszerűbben vezetett gazdaságai közé tartozott. A községben nincs templom. Az itt fennálló úrilakok közül a Puky-féle ház a XVIII. századból való, *Kovách* Gáspáré 1810-ben épült és itt a tulajdonosnak kb. 1700 kötetes nagy könyvtára van. *Förster* Aurél úrilakát a jelenlegi tulajdonos építtette és itt 2700 kötetes, értékes könyvtára van. *Halász* Gyulának és *Pucher* Ödönnek szintén van itt egy-egy úrilaka, melyek közül az első régi épület. A Puky és a Halász családok a Fáy család révén birtokosok itt. A kath. temetőben egy épület alapfalainak a nyomai láthatók, melyet az ú. n. vörösbarátok kápolnája maradványainak tartanak. Itt egy régi sírkő is áll, melynek felírása azonban két P. P. betű kivételével, olvashatatlan. Némelyek szerint e két betű Pater Priort jelent. Itt már egy harangot is találtak, melyet a r. katholikusok éveken át használtak is; de mikor megrepedt, átönttették. A községhez tartozik Czigánytanya, és Ladányi tanya.

Keczel. *Keczel*, magyar nagyközség, a kiskőrös—kalocsai vasútvonal mentén, 1301 házzal és 6664 róm. kath. vallásu lakossal. A postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A község pusztaként már 1412-ben fennállott. Innen vette nevét a *Keczeli* család, melynek egyik tagja 1412-ben királyi emberként szerepel. 1639-ben még mindig puszta. Önálló helységgé a XVIII. század első felében alakult, midőn Zajezdai gróf *Patasich* Gábor kalocsai érsek 1734 április 22-én kelt szabadalomlevelével, Miske községbeli jobbágyainak megtelepülésre engedélyt adott. Ezt az engedélyokiratot azonban a letelepülők félremagyarázták, mire az érsek 1745 április 9-én egy másik oklevéllel cserélte ki azt. Ezt az okiratot jelenleg a községi levéltárban őrzik. Ekkor Bánegyháza, Csöngőd és Demeter pusztákat

1\.

2\.

3\.

4\.

1\. Gyömrö : Gróf Teleki Tibor kastélya. — 2. özv. gróf Teleki Sándorné úrilaka. — 3. Hajós : Az érseki kastély. (Most árvaház.)
4\. Iklad : Gróf Ráday Gedeon úrilaka.

1.

2.

3.

4.

1. Káva : Kovách Gáspár úrilaka. — 2. Kerekegyháza : Farkas Zoltán úrilaka. — 3. Kiskőrös : A községháza. — 4. A főszolgabirói lak.

is idecsatolták és átadták a lakosságnak. Az új telep részére a közönséges jobbágyi viszonynál sokkal kedvezőbb szerződéses viszonyt állapítottak meg. 1848 előtt a kalocsai főkáptalan volt a helység földesura és jelenleg *Windisch* József örökösei és a kalocsai főkáptalan a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. plebánia 1737-ben alakult. Anyakönyvei 1741-től kezdődnek. Az első templom 1738-ban épült, ezt azonban 1802-ben újjáépítették. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával 77½ egész úrbértelket és 284 házas zsellért vettek fel. A lakosok takarékpénztárt és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartoznak Csukástó és Tüskös telepek.

Kerekegyháza, a kecskemét—lajosmizsei vasútvonal mentén fekszik. Magyar nagyközség 676 házzal és 3698, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Helyben van a postája, távírója és vasúti állomása. 1481-ben a Bereg vármegyéből származó *Dávidháziak* szereznek itt részeket. Ez időből való a község ősi temploma, mely azonban a jelenlegi belterületen kívül állott és a régi községgel együtt a török hódoltság alatt elpusztult. A XVIII. századtól kezdve felét Jászárokszállás bírta, kéthatodrésze Fülöpszálláshoz, egy hatodrésze pedig Kúnszentmiklós mezővároshoz tartozott. 1858-ban alakult önálló községgé. A község alapítója *Farkas* János 1848—49-iki honvédszázados, földbirtokos. Azt a házat, mely az első települő számára épült, a község fönnállásának 50-ik évfordulóján emléktáblával jelölték meg. A helységben nagybirtokos *Farkas* Zoltán dr., kinek itt csinos úrilaka van. Kívüle még *Móczár* Antalnak van itt nagyobb birtoka. Azelőtt a községnek Jászkerekegyháza volt a neve. A lakosok polgári olvasókört, úrikaszinót, hitelszövetkezetet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fönn. 1909 nov. 1-én nyílt meg a kerekegyházai első takarékpénztár r. t. Most épül a községben a róm. kath. és a ref. templom. Kerekegyháza.

Kerepes. Nagyközség Gödöllő és Budapest között, 227 házzal és 1379, leginkább tótajkú és róm. kath. vallású lakossal. Postája és vasuti állomása helyben, távíró-állomása Czinkota. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije községei között találjuk. Ekkor hat adóköteles házat vettek fel itt az összeírásba. A református egyház az 1626—29. években már fennállott. A török hódoltság végén a község elpusztult és 1690-ben az elhagyott helyek között írták össze. Még 1695-ben sem volt benépesülve és csak a XVIII. század elején települt újból. 1715-ben már 22, 1720-ban 52 háztartást vettek fel e helységben. Bél Mátyás 1737-ben már jelentékeny népességű helyként említi. A XVIII. század közepén gróf *Grassalkovich* Antal birtokába jutott és azóta a gödöllői uradalom sorsában osztozott. A róm. kath. anyaegyházat, mely már 1676-ban fennállott, a XVIII. század elején szervezték újra. Anyakönyvei 1719-ban kezdődnek. A tagosítás 1844-ben történt. A Magyar Éjszaki Vaspálya kiépítéséig, a Pest és Gödöllő közötti postavonalon, Kerepes volt az első postaállomás. Jelenleg Barber Simonnak van itt nagyobb birtoka. Hozzátartoznak Fiutó, Hétszilvás, Ökörtelek és Terézia nevű lakott helyek. Kerepes.

Kiskőrös, járási székhely, nagyközség, mely a budapest—zimonyi vasútvonal mentén fekszik. Van 1962 háza és 9271, túlnyomóan ág. ev. vallású és vegyesen magyar és tótajkú lakosa, de a tótajkuak is mindannyian kifogástalanul beszélnek magyarul. A postája, távírója, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. A helységet *Wattay* János és *Wattay* István 1718-ban telepítették, Nógrád, Hont, Nyitra és Túrócz vármegyékből származó ág. ev. vallású tótokkal. Templomukat 1723—24. években építették. Vallásgyakorlataikban azonban 1730-ban váratlanul megakadályozták őket. Ebben az évben ugyanis egy éjjelen az evangélikus templomot földig lerombolták, lelkipásztorukat és tanítójukat pedig elűzték. Ez idő óta 1783-ig lelkész és tanító nélkül maradtak. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint ekkor is a Wattay család birtoka. II. József türelmi rendeletének kibocsátása után az evangélikus egyház is újra szervezkedett és 1784-ben felépítették a templomot is. 1773-ban két kath. család is letelepedett a községben. Számuk azután idővel annyira szaporodott, hogy 1826-ban a kalocsai érsekség templomot építtetett a hívek számára. 1785-ben már 5000 lakosa volt a helységnek. Ebben az évben a földesúr vásári szabadalmat nyervén, a helység mezővárossá lett. Ezidőtájt a Szücsi pusztának egy részét is a helység határához csatolták. Az úrbéri rendezés 1770-ben történt. 1813-ban a jobbágytelkek számát 70-re emelték. A XIX. század első felében a Wattay család és annak leányági utódai: a gróf *Teleki*, *Okolicsányi*, *Kubinyi*, *Soós* családok voltak az urai. Itt született Kiskőrös.

Petőfi Sándor, hazánk legnagyobb lírai költője, 1822 deczember 31-én. A költő szülőháza ma is fennáll és márványkőtáblával van megjelölve. Az 1848—49. szabadságharcz alatt, midőn Fejér vármegye és a főváros -Windisch-Grätz uralma alá került, Fejér és Pest vármegyék itt tartották közgyűléseiket. Az evangélikus iskolák előtt áll Petőfi Sándor mellszobra, melyet a helység közadakozásból 1861-ben állított. Ez volt a legelső Petőfi-szobor. A község határában két romnak a maradványai láthatók. Az egyik a szücsi erdő mellett, a másik a Czebén, a pacsirtatói dűlőben. Mindkettőnek Kosztolik, magyarul templomhely a neve. Minden jel arra mutat, hogy a tatárjáráskor elpusztult szomszédos községek templom-maradványai. Az ú. n. Ráczdombon történt árokásás alkalmával a dombban számos csontvázat és fegyvertöredéket találtak. A domb neve azt látszik elárulni, hogy ide temették az 1763-iki rácz lázadáskor itt elesettek tetemeit. Földforgatás alkalmával különben az egész határban találnak őskori leleteket, melyek közül sok a Nemzeti Múzeumba került. A Csonthalmi, Ráczkúti és Pandúrhalmi dűlőelnevezéseknek is bizonyos jelentőségük lehet. A községben a legszebb és legnagyobb épület az emeletes községháza és a főszolgabírói lak. A főszolgabírói hivatalon kívül van a községben Ipartestület, Kaszinó, Olvasóegylet, Keresztény Iparos Olvasóegylet, Népkör, Evang. Nőegylet, Izr. Jótékony Nőegylet, Izr. Szentegylet és három pénzintézet.

Kiskunlaczháza. *Kiskunlaczháza*, a budapest—zimonyi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 1039 házzal és 4488, legnagyobbrészt ref. vallású lakossal. Postája, távírója és vasuti állomása helyben van. E község a hagyomány szerint Kun László királytól vette a nevét, a ki itt kéjlakot tartott, mely *Laczkóháza* nevet viselt. A középkorban *Laczkháza* vagy másképen *Zánthó* néven volt ismeretes. 1424—1507-ben Hontos székhez tartozott. A török hódoltság alatt nem pusztult el. A helység régi pecsétnyomója 1651-ből való, eme köriratttal: Laczk-házi falu pecséti 1651. Hajdan a falu nem a mostani helyén, hanem a Dunához közelebb állott. A régi községet 1741-ben seperte el a Duna árja s akkor telepedett át a lakosság a helység jelenlegi helyére. A református anyaegyház 1651-ben már fennállott; temploma 1741-ben épült. Az egyház szentedényei között említést érdemel egy vert ezüstből készült nehéz ezüstkehely 1777-ből. Áttelepülése után a helység gyors fejlődésnek indult. 1747-ben már rendezett tanácsú község volt. 1838-ban ismét nagy árvíz pusztította a község határát, 1840 május 1-én pedig majdnem az egész helység leégett. 1876-ban ismét árvíz pusztította el a határt, 1883-ban pedig a tűzvész ismétlődött meg. 1839 február 21-én a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1896 őszén, az ezredévi ünnepek hatása alatt, a község Kossuth Lajos szobrának felállítását határozta el közadakozás útján. A szobrot, melyet Horvay János szobrászművész mintázott, 1902 október 26-án leplezték le. Van a községben Polgári Kaszinó, Függetlenségi Olvasókör, Általános Ipartestület, Temetkezési Egylet, Községi Hitelszövetkezet, Önsegélyző Szövetkezet és Hitelintézet. Hozzátartozik Csókakátó és Kiskunlaczházai Bankházatelep.

Kiskunmajsa. *Kiskunmajsa*, a kiskunfélegyháza—kiskunmajsai vasútvonal mellett fekvő magyar nagyközség, 2650 házzal és 14.775, csekély kivétellel r. kath. vallású lakossal. A postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E község 1870-ig rendezett tanácsú város volt és ekkor határozta el nagyközséggé való visszaalakulását. A régi helység a mai helyétől mintegy negyedórányira, az ú. n. „Templom-halma“ helyén állott, hol a község régi templomának némi maradványai még megvannak. A török hódoltság alatt a helység elpusztult és 1745-ig pusztaként szerepel. A XVIII. század közepén települt újra. Első lakosai azok a települők voltak, a kik 1741-ben a Dorozsmához tartozó Ülés pusztára települtek s a kik innen 1745-ben, felsőbb rendeletre, e pusztára költöztek. A róm. kath. templom 1744-ben épült, de 1816-ban jelentékenyen kibővítették. 1836 deczember 9-én a helység országos és hetivásárok tartására nyert engedélyt. A községben 1892-ben apácza-zárda épült, melyben az iskola-nővérek végzik az oktatást. A községházán egy régi Mária-képes selyemzászlót őriznek. A lakosok kath. kört, gazdakört, függetlenségi 48-as kört, polgári kört, takarékpénztárt, önsegélyző-egyesületet és temetkezési egyletet tartanak fenn. Két gőzmalom is van a községben. A község jelenlegi nagyobb birtokosai *Jenovay* Zoltán és az egri káptalan. A helységhez tartoznak a következő puszták: Kúnágasegyháza, Marisszállás, Kőkút, Kígyós, Majsajakabszállás, Pálos

és Kömpöcz. Kigyós pusztán 1816-ban egy juhász sok arany-csattot és boglárt talált, melyet tudatlanul elvesztegetett. 1831-ben még volt nála egy arany-csatt és 4 boglár, XIV. századbeli ötvösmű, mely a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Ez a Kigyós különben hajdan község volt, mely a török dúlások alatt pusztult el. Templomának alapfalait 1900-ban tárták fel.

Kisnémedi, a váczi járásban fekvő magyar kisközség, 153 házzal és 760 r. kath. vallású lakossal. Postája Váczhartyán, távírója Galgagyörk és vasúti állomása Vácz. A *Rátót* nemzetség ősi birtokainak egyike. 1325-ben e nemzetség egyik sarja I. László, összetűzvén az Ákos nembeli *Micskkel*, a későbbi bánnal, kénytelen volt itteni birtokát neki átengedni. 1400-ban már a váczi püspök és a káptalan birtoka. 1426-ban a váczi püspök nyerte adományul az egészet Zsigmond királytól. A község a török hódoltság alatt nem pusztult el. 1690-ben *Felső-Némedi* név alatt szerepel az összeírásban. 1691-ben $^1/_{32}$, 1695-ben $^1/_4$ portával rótták meg és ekkor már *Kis-Némedi* néven szerepel. 1715-ben 15, 1720-ban 22 adóköteles magyar háztartást vettek itt fel. 1754-ben *Gosztony* András és *Tihanyi* Dániel, 1848 előtt a Gosztony, a Tihanyi és a *Rudnay* családok voltak a földesurai. 1848-ig 22 elsőosztályú úrbértelke volt. 1847-ben tagosították. Jelenleg Gosztony Miklósnak van itt nagyobb birtoka és régi kúriája. A községhez tartoznak Konstanz-major és Sóstó puszta. Kisnémedi.

Kisoroszi, a Szentendrei-szigeten fekvő magyar nagyközség, 207 házzal és 1070, róm. kath. és ref. vallású lakossal. Postája és távírója Dunabogdány, vasúti állomása Nógrádverőcze. A Rosd nemzetség ősi birtoka volt. A hagyomány szerint Kálmán király uralkodása alatt Oroszországból beköltözött jövevények szállották meg e helyet, a kiktől a helység a nevét vette. Lakosai az egész középkoron át számos kiváltságot nyertek, I. Lajos, Zsigmond, II. Ulászló és II. Mátyás királyoktól, melyeket II. Mátyás, III. Ferdinánd és I. Lipót is megerősítettek. Buda elfoglalása után ez a helység is behódolt a töröknek. 1559-ben a budai liválhoz tartozott, 28 adóköteles házzal. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a visegrádi nahije községei között szerepel, 4 adóköteles házzal. A török hódoltság után a kamara igazgatása alá került. 1688-ban Lipót a helység lakosait összes kiváltságaikban megerősítette, 1692-ben pedig felmentette őket a katonatartás kötelezettsége alól. Az 1715—20. évi összeírásokban nemes helységként szerepel. 1715-ben 11 adóköteles háztartását vették fel az összeírásba. 1700-ban Lipót király gróf *Kontzia* Valkardnak adományozta, kinek magvaszakadtával gróf *Stahremberg* Tamás nyerte adományul. Az új földesurak mindenképen arra törekedtek, hogy a helység lakosait földesúri hatóságuk alá hajtsák, noha az 1715. évi 34. t.-cz. is hangsulyozta, hogy e helység lakosai a kamara igazgatása alatt, mindenkor mint kiváltságokkal felruházott szabadok éltek. A lakosok ellene is szegültek e törekvéseknek és e küzdelem a XVIII. századon át szinte szakadatlanul tartott. A XVIII. század közepén a helység ismét a kamara igazgatása alá került, majd 1790-ben gróf *Keglevich* Károly örököseire szállott zálogképen. Később a visegrádi koronauradalomhoz csatolták. Az itteni róm. kath. templom 1719-ben, a református 1803-ban épült. Kisoroszi.

Kispest, a főváros tőszomszédságában fekvő nagyközség, 3000 házzal és 25000, túlnyomóan magyar anyanyelvű s kevés kivétellel róm. kath. és ref. vallású lakossal. Van posta, távíró és távbeszélő-állomása és állandó villamosvasúti összeköttetése a fővárossal. A helység területe azelőtt Szent-Lőrincz pusztához tartozott, s így kiegészítő része volt a gödöllői herczeg *Grassalkovich*-féle uradalomnak, melynek feloszlatása után több részre tagolva eladatván, *Rózsa* Lajos, *Herrich* Károly és *Egert* József az abból vásárolt részletekből osztottak ki és adtak el egyeseknek házhelyeket. Igy kezdett a község 1871-ben alakulni és oly gyorsan fejlődött, hogy 1875-ben már önálló nagyközség lett. Ugyanakkor egy másik telep egyesült vele, melyet *Török* Ferencz alapított s melyet róla *Törökfalvának* neveztek el. A törökfalvai rész Szent-Lőrinczpuszta legfelső végén, a budapesti határ szélén, a tulajdonképeni Kispest pedig a Budapest—Szolnok közötti megyei út baloldalán terül el. 1876-ban Törökfalva 50, Kispest 800 házhelyet foglalt el. Róm. kath. kápolnája 1877-ben épült. Ennek helyén emelkedik a szép új Rudolf fogadalmi templom, mely 1904-ben készült el, *Ribényi* Antal lelkész fáradozásainak eredményeként. 1898-ban épült a ref. templom. A kisebb királyi haszonvételek ekkor gróf *Lónyay* Menyhért volt miniszter birtokában voltak. A község a főváros szomszédságában rendkívül Kispest.

gyorsan fejlődik. Társadalmi s ipari élete is nagyon élénk. Itt van Pálóczi *Horváth* István nagy mészhomok-téglagyára és az itt gyártott téglákból épül az állami munkásháztelep, mely maga egész kis várossá fejlődik. Továbbá gyártelepei a Hofherr és Schrantz-féle gépgyár, Biehn János kátrány- és aszfaltlemez-gyára és több butorasztalos gyár.

Kistarcsa. *Kistarcsa*, a főváros közelében fekvő kisközség, 182 házzal és 1530 lakossal, a kik kevés magyar kivételével, tótajkúak s róm. kath. vallásúak. Postája Kerepes, távírója Czinkota, vasúti állomása helyben van. Az 1715—1720. évi összeírások szerint puszta volt és Szadához tartozott; az előbbi összeírásban Kis-Tarcsa, az utóbbiban *Puszta-Tarcsa* néven szerepel. Volt $14^{16}/_{32}$ harmadosztályú úrbértelke. 1848-ig a váczi püspökség volt a földesura és jelenleg is annak van itt nagyobb birtoka. A tagosítás 1863-ban egyezség útján történt meg. A róm. kath. templom 1881-ben épült. A lakosság Gazdakört tart fönn. A községhez tartozik Szarvasvölgy telep és a gép- és vasútfelszerelési gyár r.-t. hatalmas gyári telepe.

Kistétény. *Kistétény*, közel fekszik a fővároshoz. Nagyközség 167 házzal és kb. 2000 németajkú, r. kath. vallású lakossal. A postája helyben van, a távírója és vasúti állomása pedig Budafok. A helység azelőtt puszta volt és Nagytétényhez tartozott. 1873-ban lett önálló községgé. A község nagyobb része szétszórt házakból álló, utcza nélküli hegyközséget alkot. A XIX. század első felében a báró *Pacassi*, a gróf *Hadik* és a báró *Rudnyánszky* családok voltak a puszta földesurai. A róm. kath. templom 1780-ban épült. A szőlőbirtokosok között számosan vannak budapestiek. A határban mészkőbányák vannak és a lakosok nagy része kőfejtéssel foglalkozik.

Kocsér. *Kocsér*, nagyközség az abonyi járásban, 738 házzal és 3552 tiszta magyar s túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben, távíró és vasúti állomása Nagykőrös. E helység mint puszta már 1649-ben szerepel, a mikor *Vadászy* Pál, a füleki lovasok kapitánya nyerte adományul. Azután a jászapátiak birtoka lett, de később a pesti invalidusház tulajdonába jutott, melytől 1745-ben Jászapáti város 8000 forintért visszaváltotta. 1857 táján egy részét eladták s ez azután a szomszéd községiek, különösen a nagykőrösiek birtokába került. Részben 1863-ban, részben 1873-ban volt a tagositás. 1877-ben alakúlt nagyközséggé. Róm. kath. templomát 1883-ban szentelték fel. A reformátusoknak is van itt imaházuk. A községnek 1882 óta van hetivásárjoga. Van itt társaskör gazdag könyvtárral, kath. olvasókör, polgári kör, népkör, hitelszövetkezet, fogyasztási és értékesítő szövetkezet és gőzmalom. A temetőben régi templom romja látható. A határhoz tartozó ú. n. Pálffy-halom és az Árbocz-tó elnevezéseknek valamely jelentőségük látszik lenni.

Koháryszentlőrincz. *Koháryszentlőrincz*, a kecskemét—tiszaugi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 210 házzal és 1413 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Az 1715—20. évi országos összeírás alkalmával még Kecskemét városához tartozó puszta volt, melyet a város örökjogon, az 1720-iki összeírás szerint pedig bérben bírt. A XVII. század közepén gróf *Koháry* István birtokába került és e család kihaltával a Coburg herczegekre szállott át, a kiknek itteni birtokát 1908 január 1-én Kecskemét város vette meg, az egykori Coburg-kastélylyal együtt. 1848-ig még pusztai jellege volt, 141 kath. és 62 ref. lakossal. Az újabb időben alakult önálló községgé. Azelőtt csak Szentlőrincz néven volt ismeretes. A ref. templom 1686-ban épült. 1878-ban rombadőlt s azóta elhagyottan áll. A róm. kath. kápolna az iskolaépülettel együtt egy tető alatt, 1889-ben épült. 1881-ben nagy árvíz sújtotta a községet. Határában őskori edényekre és honfoglaláskori leletekre bukantak, melyek a Nemzeti Múzeumba és Kecskemét város múzeumába kerültek.

Kóka. *Kóka*, a budapest—újszászi vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 778 házzal és 4001 r. kath. vallású lakossal. A postája helyben van, a távírója és vasúti állomása pedig Tápiósüly-Tápiósáp. A XV. század elején *Kókai* János birtoka volt, kinek magtalan halála után Zsigmond király 1409-ben Zsámbok, Almás, Babli, Szent-Egyed birtokokkal együtt a *Tétényieknek* — a *Kapy* család őseinek — adja cserébe Tétényért; de már 1410-ben, cserében Kapi váráért, ezeket a birtokokat is elvette tőlük. 1424-ben a király Kókát, Almást, Zsámbokot, Rábi és Szent-Egyed pusztákat Borbála királynénak adományozza. 1439-ben Erzsébet királyné nyerte Zsámbokkal és Almással együtt. 1494—95-ben is még a királyné birtoka. Az 1633—34. évi török adólajstromokban

1.

2.

3.

4.

1. Kispest. A templomtér. — 2. Kisnémedi. Gosztony Miklós úrilaka. — 3. Maglód. Wodiáner János úrilaka. — 4. Monor. Járásbírósági épület.

1.

2.

3.

4.

1. Nagykáta. Az 1848/49-iki emlék és a községháza. — 2. Nagytétény. Lőwy Ernő kastélya. — 3. Nagykovácsi. Gróf Tisza István kastélya.
4. Örkény. Pálóczi Horváth István úrilaka.

a pesti járás községei között találjuk. 1691-ben $^5/_{16}$, 1695-ben $2^1/_8$ portával rótták meg. A község régi pecsétje 1718-ból való, e köriratta1: „Kókai Signum." 1720-ban már népes helység volt, 87 háztartással. A XVIII. század elején gróf *Koháry* István birtokába került, a kitől gróf *Károlyi* Sándor vásárolta meg. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint gróf Károlyi Ferencz, *Laczkovics* Imre, *Tarkó* János és *Muzslay* Gábor voltak az urai. A Károlyi család itteni birtoka jelenleg gróf Károlyi Geraldine, férjezett gróf *Pálffy* Pálné tulajdona. A plebániatemplom 1826-ban, a Szt. Margit-kápolna még a XVIII. század elején épült, az egykori kapuczinus monostor köveiből. A róm. kath. plebánia 1573-ban már fennállott. Anyakönyvei 1695-től kezdődnek. 1849 április 2-án Kossuth Lajos és Görgey Artur a helység határában emelkedő Margithegyről nézték a hatvani csatát, mely az osztrákok teljes vereségével végződött. A helység határában emelkedő dombok között nevezetes a Margit-hegy, a régi temető helyén, a lakosságtól épített Szent Margit-kápolnával. A Várhegy a határ éjszakkeleti részén, a tóalmási határ mellett fekszik. Tetején hajdan váracs volt, melynek romjait már széthordták. A füszögi völgyben levő berekkút terméskővel van kirakva, holott e vidéken kő nincsen. A hagyomány szerint, itt hajdan kolostor volt s a kút annak a maradványa. A Vecski dűlőben egy régi templom romjai láthatók. Legnevezetesebb határrésze a Peres dűlő. A török hódoltság alatt itt ütközet volt és utána számos török holtteste borította a völgyet. A törökök tehát a határos községek között kihirdették, hogy a mely község a holtakat eltakarítja és 30 arany vérbírságot fizet, az egész területet örök használatra megkapja. Kóka lakosai vállalkoztak erre, a vérdíjat is lefizették s így jutottak e terület birtokába, melyre adománylevelet is kaptak. 1830-ban a gróf Károlyi-uradalom e területet dézsma alá vette. A lakosság e megterhelés ellen pert indított, de elvesztette, mert az adományozó oklevél, mely 1836-ig megvolt, állítólag Leleszre vitetvén, elveszett. A községben van Függetlenségi- és 48-as Kör, Iparos Társaskör, Tűzoltóegylet, Kath. Ifjúsági Egyesület és Hitelszövetkezet. A helységhez tartozik *Várok-puszta*, mely a középkorban helység volt, a török hódoltság alatt azonban elpusztulván, 1690-ben gróf *Keglevich* Miklós elpusztult helyeként szerepel az összeírásban. 1848-ig gróf Keglevich Miklósé volt. 1871-ben gróf Keglevich Béla többi birtokaival eladatván, a helybeli közbirtokosság vette meg. Hozzátartozik még Öregmajor és Újmajor.

Kunszentmiklós, járási székhely, kúnsági magyar nagyközség, 1631 házzal és 7782, nagyobbára ref. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A helység régi neve *Tatár-Szent-Miklós* volt. E néven szerepel a jász-kunok részére adott kiváltságlevelekben is. 1548-ban a kunoktól lakott helyként 3 forintot fizetett az egri vár fenntartására. 1571-ben 804 frt. 25 denárt fizetett. A XVI. század közepén körülsánczolt és földvárral megerősített hely volt. 1595-ben a törökök bevették, sánczait szétrombolták s a helységet felégették, de Miksa főherczeg csakhamar visszafoglalta és megerősítette. 1631-ben Liptói *Keczel* András jelentést tett II. Ferdinánd királynak, hogy Eger várának elfoglalásakor, a tatárszentmiklósi kunok szabadalomleveleiket, melyeket az egri káptalannál őriztek, elveszítették; erre a király e szabadalomleveleket megerősítette. 1685-ben Merc császári tábornok a törököket innen kiűzvén, ismét régi lakosai szállották meg. 1690-ben a lakott kun községek között van összeírva. 1794 julius 10-én a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. Ref. egyháza már 1626-ban fennállott. A templom 1704-ben épült. A róm. kath. templomot 1787-ben emelték, de helyére 1907-ben új templomot építettek. A plebánia 1780-ban alakult. A község azelőtt sokat szenvedet a Duna áradásaitól. A reformátusok itt hatosztályú gimnáziumot tartanak fenn. Van itt több olvasó-egylet, ipartestület és több pénzintézet. A község határában több ízben találtak különféle régiségeket, melyek az ottani gimnáziumban vannak elhelyezve. A községhez tartozik Bösztör, Pusztakerekegyháza, Márkút, Szedria, Kisbábony puszta, mely utóbbi hajdan Solt vármegyéhez tartozó helység volt, a mint azt Mátyás királynak egy kelet nélküli okleveléből tudjuk; akkortájt *Szunyoghi* Albertnek voltak itt részjószágai. 1638-ban *Farkas* Pál kért a nádortól adományt e pusztára mint őseitől öröklött jószágra. 1641-ben Bábony pusztát *Hartyáni* Borbála utódaitól Kúnszentmiklós község vette zálogba.

Kunszentmiklós.

Ladánybene, Lajosmizse szomszédságában fekvő magyar nagyközség, 220 házzal és 1338, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Postája, távíró és vasútija

Ladánybene.

állomása Lajosmizse. Hajdan a jászladányiak birtoka és azután Lajosmizséhez tartozó puszta volt és mindenben annak sorsát osztotta. Csak az újabb időben alakult önálló községgé. 1876-ban még csak 60 lakosa volt. Templom még nincs a községben. Határában már többször találtak régiségeket, melyek a kecskeméti múzeumba kerültek. Jajgatóhegy és Templom nevű dűlői valamely jelentőséget látszanak rejtegetni.

Lajosmizse. *Lajosmizse*, a budapest—lajosmizsei vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség, 1748 házzal és 10.018, nagyrészben r. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helység Lajos-Mizse puszták és Bene puszta felerészének az egyesüléséből keletkezett. Nevét Kun László király utolsó nádorától a vad *Mizsétől* (1299) veszi. Hajdan nevezetes kun székhely volt, melyhez Kunszentmiklós is tartozott ; 1469-ben a kunok oly számmal laktak itt, hogy évenként 53 arany forintott fizettek királyi adóba. Mizse helységet megtaláljuk a budai liva 1559. évi fejadólajstromában is, 36 adóköteles házzal. Mindkét pusztát 1715—20-ban Nagykőrös bírta. *Kun-Lajos* helység fennállásáról csak a XV. század végétől kezdve vannak adataink. 1492-ben szintén kunok lakták és a kecskeméti székhez tartozott. 1548-ban még fennállott. Később pusztaként szerepel. A régi Lajospuszta mellett fekszik a nevezetes földeáki csárda, mely azelőtt postaállomás volt. E csárda helyén egykor község állott, mely a török világban elpusztult. A földeáki csárdához közel, az egykori helység templomának nyomai láthatók. A török hódoltság alatt mindkét puszta Jászberény birtokába került. E két pusztát Jászberény városa kezdte telepíteni az 1860-as években. A róm. kath. templom 1896-ban, a reformátusoké pedig 1903-ban épült. Most *Geréby* Gyulának, *Székely* Lajosnak, *Mizsey* Péternek, a *Bartal* és a *Tarnay* családnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok ipartestületet, jótékony nőegyletet, katholikus kört és temetkezési egyletet tartanak fenn. Azelőtt Ladánybene puszta is hozzátartozott, mely azonban az újabb időben szintén önálló községgé alakult.

Lórév. *Lórév*, nagyközség a ráczkevei járásban, a Csepelszigeten, 146 házzal és 656 szerbjakú és gör. kel. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Ráczkeve. Egyike már a vezérek korában megszállott helyeknek. Az árpádházi királyok családi birtoka volt. 1264-ben *Portus equorum*, 1276-ban *Loureu*, 1453-ban *Lwrew* alakban említik az oklevelek. A helység lakosai nagyobbrészt szerb eredetűek, a kik a török hódoltság után, különösen 1706-ban, Becséről gyülekeztek ide ; ennek emlékére vezetékneveik előtt most is sok család viseli a becsei előnevet. A szatmári békekötés után a népesség Szerbiából jött új telepesekkel is szaporodott. 1715-ben 11, 1720-ban 20 adóköteles háztartást vettek fel itt az összeírásba és közülök csak kettő volt magyar, a többi szerb. 1848-ig az uralkodó család volt a helység földesura. 1848 szeptember 30-án itt végeztette ki Görgey Artur gróf Zichy Edmundot, Fejér vármegye akkori főispáni helytartóját, a kit Adonynál fogtak el a Hunyady-huszárok. A kivégzés helyszínén a ráczkevei uradalom 1849-ben gótstílű kápolnát építtetett, mely ma is fennáll. A tagosítás 1862-ben történt, barátságos egyezség szerint. 1893 augusztus 29-én a községben tűz ütött ki és rövid idő alatt a falu háromnegyed része leégett.

Maglód. *Maglód*. Nagyközség a budapest—szolnoki államvasút mentén. Lakosainak 3500 s házainak 451 a száma. Posta és távíró-állomása helyben. A *Gyula-Zsombor* nemzetség ősi fészke. E nemzetség sarja volt az a *Maglód* nevű főúr, a ki Béla király névtelen jegyzője korában, vagyis a XII. században élt, a kitől a helység nevét vette. 1408-ban a *Péczeli* és a *Maglódi* család birtoka. 1612-ben *Hubay* Ferencz *Fáy* István özvegyének zálogosította el. A török hódoltság alatt a protestánsok mindegyre nagyobb tért foglaltak el a helységben, de azért a kath. hit nem szünt meg, sőt egyideig a régi templomot mindkét felekezet közösen használta. De csakhamar viszály támadt a két felekezet között a templom birtokáért. Az ügy Amurát basa elé került, a ki a templomot a protestánsoknak itélte oda. 1701-ben a helységet *Fáy* Ferencz és István birtokában találjuk. A vallási viszálykodások *II. Rákóczi* Ferencz szabadságharcza alatt sem szüntek meg. 1703—1710-ben a templomot lerombolták s ekkor, a hagyomány szerint, hét jezsuita lelte itt halálát. A szatmári békekötés után a helység, mely a szabadságharcz alatt elpusztult, ismét benépesült. 1720-ban már 26 adóköteles háztartást írtak itt össze. Lakosai túlnyomóan magyarok voltak, de 1720-ban 4 tót háztartást is találtak itt. Ekkor Vecsés is hozzátartozott. Az ágostai evangelikusok Mária Terézia királynő

uralkodása alatt, 1777-ben építették föl templomukat, melynek egyik nevezetessége az oltárkép és a szószék, mely azelőtt a régi templomban volt. 1737-ben a *Ráday* és Fáy családok voltak a helység birtokosai. 1770-ben $22^{16}/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze. A XIX. század elején a Fáy család volt a helység földesura. 1876-ban gróf *Teleki* Sándor és Gyula, *Wodianer* Béla, *Kóczán* Ferencz, özvegy *Sztrokay* Antalné és a Fáy család volt a helység legnagyobb birtokosa. Jelenleg *Wodiáner* Jánosnak, *Kóczán* Lászlónak és gróf *Teleki* Tibornak van itt nagyobb birtoka. A Wodiáner-kastély helyén a régi Lipthay-ház állott, melyet még Liphtay Sándor első neje: *Forgách* grófnő építtetett, a XIX. század első felében. A mai kastélyt Wodiáner Béla építtette 1870-ben. Könyvtárában mintegy 1500 kötet van. *Kóczán* László kastélyát 1838-ban építtette K. József, az emeleti részt pedig K. Ferencz építtette hozzá 1880 körül. Van itt is könyvtár, mely kb. 2000 kötetből áll. Az *Ivánka* Béla tulajdonában lévő kúria a *Sztrokay* családé volt, de a hozzátartozó birtok jelenleg Wodiáner Jánosé. A *Puky* család egykori kúriája, melyet a XIX. század első felében Lipthay Sándor vett meg, jelenleg csendőrlaktanyául szolgál. A községhez tartozik Túzberek puszta, továbbá Klárimajor és Bélamajor.

Majosháza. Nagyközség a soroksári Duna balpartján. Lakosainak a száma 638, a kik mind magyarok és református vallásúak. A házak száma 112. Posta és távíró-állomása Kiskunlaczházán van, vasúti állomása pedig a Duna balpartján Kisvarsány és a jobb parton Szigetcsép, mely utóbbi közelebb esik a községhez. 1395-ben az *Irsai*, az Istvánházai *Szentiváni* és a Szentiváni *Sáfár* családok szerzik meg Szentiván, Mikebuda, Hugye, Inárcs, Bugyi és Ordasháza helységekkel egyetemben. 1411-ben *Májusháza* néven említik az oklevelek. Ekkor Fejér vármegye solti székéhez tartozott. 1453—98-ban szintén fejérvármegyei helységként szerepel. 1572-ben *Szegedy* Pál és gyermekei József, János, Katalin, Anna és Magdolna birtokában találjuk, a kik ezenkívül Szentlőrincz pusztát is birták. A török hódoltság alatt elpusztult. Csak 1703-ban kezdett újból benépesülni, de II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza alatt ismét elpusztult, mert 1727-ben a *Gellért* és a *Halász* családok már csak mint pusztát bírták. 1770-ben kezdték újból betelepíteni. Ekkor a *Jeszenszky* család birtokában találjuk, mely család 1860-ig volt a helység birtokosa. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. 1876-ban nagy árvíz, 1883-ban pedig tűzvész pusztított a községben. A református templom 1891-ben épült. A községhez tartozik *Ordasháza* puszta, mely 1848-ig a Halász család birtoka volt. A helységben van községi hitelszövetkezet és segélyegylet. Majosháza.

Makád. Nagyközség a Csepelsziget legdélibb részén. Lakosainak a száma 1700, a kik mind magyarok és reformátusok. A házak száma 387. Postája helyben, távíró és vasuti állomása Ráczkevc. A helység középkori neve *Makófalva* volt. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a ráczkevei járás községei között állott fenn, 25 összeírt házzal. A református egyház már 1570-ben megalakult. 1621-ből való a ref. egyháznak ma is használt aranyozott úrvacsorakelyhe. Az anyakönyvek 1744-ben veszik kezdetüket. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1690-ben eszközölt összeírás alkalmával a lakott helyek között foglal helyet. 1691-ben $^5/_{16}$ portával rótták meg; ekkor az egész Csepelszigeten levő helységek között Ráczkeve után a legtöbb adót fizette. 1695-ben a portaszám $1^3/_4$-re emelkedett s ekkor kétszer annyit fizetett, mint Ráczkeve. 1715-ben 23, 1720-ban már 55 adóköteles háztartással szerepel az összeírásban. Lakosai mind magyarok voltak. 1737-ben már virágzó helység. 1770-ben az úrbéri összeírás alkalmával 53 $^{16}/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze. 1848-ig a cs. és kir. családi alapítványi uradalom volt s ma is az a helység földesura. Az úrbéri szabályozás 1863-ban történt. A helységet az árvíz több ízben elpusztította. A ref. templomot a XVII. században és 1804-ben megújították. A lakosság hitelszövetkezetet, 48-as olvasókört és temetkezési egyesületet tart fönn. A dűlőnevek közül a Házhelyekhez az a hagyomány fűződik, hogy századok előtt ott volt a mai község. Hozzátartozik Gyála-puszta (a középkorban *Gyál* néven említik az oklevelek), hol 1323-ban Szent György tiszteletére emelt templom állott. 1407—1455-ben önálló községként szerepel. 1455-ben a *Haniki* családé volt; 1483-ban a *Kenderesi* család birtokában találjuk. Nyugat felé szomszédja volt Kerekegyháza, mely már 1323-ban önálló helységként szerepel s a Kerekegyházi család birtoka. *Kerekegyházi* Gergely magtalan halálával 1484-ben *Kisvárdai* Aladár Makád.

és Brezai *Horváth* János. nyerik adományul Mátyás királytól. Ide tartozik még Bokros puszta is.

Mende. *Mende.* Nagyközség a rákos—újszászi vasút és a Tápió patak mellett. Lakosainak a száma 1606, akik magyarok és tótok, vallásra pedig róm. kath. és ág. ev. vallásúak. Postája és távírója is helyben van. A házak száma 221. 1507-ben még pusztaként Kusali *Jakcsi* János özvegyének birtoka, a ki *Werbőczy* Istvánnak adta. Az 1559. évi török kincstári fejadólajstromban a budai líva helységei között szerepel; ekkor 6 adóköteles házat írtak itt össze. A XVII. század első felében a *Bosnyák* család birtoka s valószínüleg *Koháry* Istvánné, *Balassa* Judit révén, kinek anyja Bosnyák leány volt, került a Koháryak birtokába. Később mint puszta, a kecskeméti uradalomhoz tartozott. 1690-ben sem a lakott, sem az elhagyott helyek között nincs összeírva. Az 1715. évi összeírásban még mint Uri községhez tartozó puszta szerepel. Ferenczy még 1727-ben is pusztának mondja. Bél Mátyás szerint 1737-ben már önálló helység volt, tót lakosokkal. Tehát 1727—37 között települt. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával 10 $^{16}/_{32}$ úrbértelket vettek fel e helységben, mely ekkor gróf Koháry Jánosé volt. Az ágostai evangélikus egyház birtokában levő számadások szerint; melyeket Klein Mihály tanító 1792 augusztus 26-án készített el, mind a katholikus, mind az evangélikus templomot gróf *Keglevich* Tasziló építtette. Mindkét templomot 1831-ben állították helyre. 1848 előtt gróf Keglevich Gizella és gróf Keglevich Tasziló, továbbá a Koháry család révén a Coburg-Góthai herczegek voltak a helység földesurai. A tagosítás 1864-ben ment végbe. Jelenleg *Szász-Coburg-Góthai Fülöp* herczeg és *Baumgarten* Leo a helység legnagyobb birtokosai. Hozzátartozik Pusztabille és Pusztaszentistván, az utóbbinak a XIX. század első felében *Kovács* Zsigmond volt a földesura.

Miske. *Miske.* Nagyközség a Vajas-csatorna mellett, mocsaras vidéken. Lakosainak a száma 2700, a kik magyarok és róm. kath. vallásúak. A házak száma 558. Postája helyben, távíró állomása Hajós. Már a középkorban volt egy hasonnevű helység, mely Fejér vármegye solti járásához tartozott. E helységről az 1346—1496. évekből vannak adataink. Az 1690. évi adóösszeírás alkalmával elhagyott, lakatlan helyként vették fel. A szatmári békekötés után gróf *Csáky* Imre kalocsai érsek újra telepítette. Az alapító-levelet, mely 1719-ben kelt, jelenleg a községi levéltárban őrzik. A plebánia 1726-ban már fennállott. Az 1720. évi összeírás szerint csak két éve telepedett, amikor már 26 adóköteles jobbágyháztartás volt a helységben; lakosai ekkor nagyobbrészt magyarok voltak, de 8 tótajkú háztartás is szerepel az összeírásban. 1848-ig a kalocsai érsek volt a helység földesura. A róm. kath. templom 1778-ban épült. Az anyakönyvek 1729-ben veszik kezdetüket. A régi templom romjai ma is láthatók a temetőben. 1770-ben az úrbér-szabályozás alkalmával 91$^{4}/_{32}$ másodosztályú úrbértelket írtak össze. A birtokszabályozás a kalocsai érseki uradalommal kötött egyezség szerint 1857-ben ment végbe. Van itt községi hitelszövetkezet, önkéntes tűzoltóegylet, róm. kath. olvasókör és hengermalom. A Suhogó dűlőt régebben töröktemetőnek nevezték s itt temették el állítólag azokat a törököket, a kik a török világban a határban elestek. A Hantok-dűlőben őskori edénycserepeket találtak, melyek a kalocsai gimnázium gyűjteményébe kerültek. A községhez tartoznak a következő lakott helyek: Becsali, Czigánytelep, Daruhegy és Feked.

Mogyoród. *Mogyoród.* Nagyközség a Csikvölgy-patak mellett, a Somlyó-hegy alatt. Lakosainak a száma 2000, a kik magyarok. Vallásra nézve túlnyomó a róm. kath., de vannak ref., ág. ev. és izr. vallásúak is nagyobb számban. A házak száma 330. Postaügynökség helyben, távíróállomása Fót és Csömör, villamosvasúti állomása szintén helyben van. Egyike azoknak a helységeknek, melyek már nemzeti királyságunk első századában fennállottak. 1074 márczius 14-én Salamon király és Géza herczeg, valamint testvére László között történt csata, mely Salamon teljes vereségével végződött, a mogyoródi völgyben folyt le; hadait szétverték, maga is csak futással mentette meg életét. Szent László király Szent Mártonról vagy Szent Györgyről nevezett benczés apátságot alapított itt. Az apátság templomának romjai ma is láthatók. Az egykori monostor alatt levő pinczébe a kigőzölgő mérges gázok miatt nem lehet bemenni. 1342-ben Monasterium *Monyoród* néven említik. Egészen a török hódoltságig állott fenn. 1366-ban a méltóságától megfosztott garábi apát ügyében az ország valamennyi apátja

1.

2.

3.

4.

1. Ocsa. Farkas László úrilaka Felsőbabádon. — 2. Őrszentmiklós. Kvassay István úrilaka. — 3. Páty. Várady Sándor úrilaka.
4. Péczel. Báró Korányi Frigyes úrilaka

1.

2.

3.

4.

1 Péczel. Szilágyi Emil úrilaka. — 2. Bárczy István úrilaka. — 3. A gróf Ráday-féle kastély. — 4. Pereg. Hajós János úrilaka Felsőszentiván pusztán.

összegyűlt az itteni monostorban, hol nagykáptalant tartottak. Ekkor már Szent György vitéz volt az apátság védőszentje. 1447—1453-ban Monyoród néven említik az oklevelek. 1633—34-ben 7 adóköteles házzal szerepel a pesti nahije községei között. A református egyház már az 1626—29. években fennállott. A török hódoltság alatt nem pusztult el egészen. 1691-ben $^{1}/_{16}$, 1695-ben fél portával szerepel az összeírásban; ekkor már a váczi püspöké volt. 1715-ben 20, 1720-ban csak 15 adóköteles háztartást vettek föl e helységben. A róm. kath. templom 1749-ben épült. A reformátusoké 1895-ben, az ágostai evangélikusok temploma 1901-ben épült. 1770-ben az úrbéri összeírás alkalmával 15 $^{16}/_{32}$ úrbértelket vettek fel. 1902-ig a váczi püspökség volt a helység legnagyobb birtokosa, ebben az évben azonban a község lakosai megvették a püspökség birtokait. 1900-ban nagy tűzvész pusztított a helységben s ez alkalommal 45 ház égett le. A határban van számos kőbánya és egy forrás. A Kőrösoldal nevű dűlőben szántás és tuskóásás közben sok régi pénzt találtak, melyek azonban az illetők kezén eltüntek. A községhez tartozik Pusztaszentjakab, mely azelőtt Szent-Jakab néven volt ismeretes.

Monor. Magyar nagyközség, járási székhely, a budapest—czeglédi vasútvonal mentén. Lakosainak a száma jelenleg 13 ezerre tehető. Vallásra nézve a lakosság fele református, a másik fele róm. katholikus, de vannak ág. ev., gör. kath. és izr. vallásúak is. A házak száma 1609. A legrégibb időben az *Aynard* nemzetség birtoka. A XIV. század végén és a XV. század elején Perbál és Zsámbék sorsában osztozott. Később a *Maróthiak* birtokába került, a kik 1446-ban Ujfalu és Zsiger (ma mindkettő puszta) helységekkel együtt az egri káptalannak adták cserébe, mely e helységeket 1494-ben is bírta. A református hit korán gyökeret vert e helységben. 1630-ban már anyaegyházuk volt itt. Az 1690. évi összeírásban az elhagyott helyek között szerepel. A XVIII. század elején már népes helység volt. 1715-ben 33, 1720-ban 108 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Lakosai 3 tót háztartás kivételével mind magyarok voltak. Mind az 1690. évi adóösszeírásban, mind az 1754. évi nemesi összeírásban az egri káptalan szerepel a helység földesuraként. A róm. kath. templom 1806-ban épült, a református templom azonban még 1703-ból való és 1884-ben átalakították. Az egyház anyakönyvei 1744-ben kezdődnek. A róm kath. plebániát 1767-ben alapították; anyakönyvei 1763-tól vannak meg. 1848 február 10-én a helység országos és heti vásárok tartására nyert szabadalmat. 1848 előtt és 1910-ig az egri főkáptalan volt a helység földesura, a mikor a főkáptalan a birtokot a monori, gombai, bényei és pilisi gazdáknak eladta. A községházán őrzik Zala vármegye felkelt nemességének 1735. évi zászlaját, mely némelyek szerint úgy került a község birtokába, hogy 1848-ban az átvonuló zalai nemzetőrök hagyták itt, míg mások szerint e zászló egy honvédzászlóalljé volt, és 1849-ben, a világosi gyásznap után, rejtettek el a templom padlásán, más fegyverekkel együtt, hol azokat 1884-ben, a templom újjáépítése alkalmával megtalálták. A község főszolgabírói székhely. Pénintézetei: Monorkerületi Takarékpénztár Részvénytársaság, Monorkerületi Hitelbank Részvénytársaság és a Monori Hitelszövetkezet. Társadalmi egyesületei. Jótékony Nőegylet, Dalárda, Izraelita Nőegylet, Általános ipartestület, Gazdakör, Izr. Temetkezési Egylet, Kaszinó, Kereskedők köre, Sport-Club, Járási kör, Önkéntes tűzoltó-egylet, Polgári kör, Famunkások helyi csoportja, Telkesbirtokosság egyesülete, Zsellérbirtokosság egyesülete, Iparos-ovasókör, Magyarországi munkások rokkant és nyugdij-egyletének fiókpénztára. Közgazdasági tényezők még itt: a Monor és vidéke gabonaraktári szövetkezete, a gazdasági gőzmalom és gőztéglagyár. A dűlőnevek közül az Isterázsahegy arról nevezetes, hogy a török uralom alatt a Cserhát hegyvidék őrsége innen figyelte a budai és szolnoki basák portyázó csapatait. Az Ujfalusi-dűlő a török alatt elpusztult Ujfalu helység nevét őrzi; a zárda és templom romjainak maradványai még ma is láthatók, bár a kövek legnagyobb részét a jelenlegi tulajdonosok beépítették a tanyai házakba. A községhez tartozik: Újmajor, Földvárymajor, Szárazhegytelep, Kistói-csárda. Monor.

Nagykáta. Nagyközség, járási székhely, a Tápió patak és a rákos—újszászi vasút mellett. Lakosainak száma 9000, a kik mind magyarok és legnagyobbrészt róm. katholikusok. A házak száma 1417. A *Káta* nemzetség ősi birtoka. E nemzetség őse a Zagyvától egészen a Tápióig terjedő oly nagy területet foglalt Nagykáta.

el, hogy azon később hét jókora terjedelmű község: Nagykáta, Szentmártonkáta, Egreskáta, Szenttamáskáta, Boldogasszonykáta, Csekekáta és Szentlőrinczkáta alakult. E nemzetség több sarja, mint Absolon 1219-ben, Demeter ispán 1226-ban, István és Bertalan 1270—1288-ban mind Kátán voltak birtokosok. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije községei között találjuk. A XVII. század közepén még a *Kátay* család birtokában volt. Kátay Ferencz halála után (1663) *Keglevich* Miklós birtokába került. A XVII. században a mai Nagykátát *Csekekátának* nevezték. Ekkor katholikusok, a vele szomszédos Nagykátát pedig reformátusok lakták. Nagykáta azonban a XVIII. század elején kipusztult és ekkor Csekekáta, mint a hét Káta között a legnagyobb, vette fel a Nagykáta nevet. A róm. kath. templom egyik harangján a következő felirás olvasható: Fusa sum pro Ecclesia Cseke-Káta, sub parocho Joanne Odoly Anno 1727. E harang 1897-ben a toronyból levétetvén, Dessewffy Emil főszolgabíró közbenjárására, a ki a harang megváltása czéljából 240 forintot gyűjtött egybe, megmenekült a beolvasztástól; a régi harang jelenleg Egresen van elhelyezve. Az 1715—1720. évi adóösszeírásokban már csak Nagy-Káta helység fordul elő. 1715-ben a helységnek 61, 1720-ban 83 adóköteles háztartása volt. Lakosai ekkor 8 tót háztartás kivételével, mind magyarok voltak. Mária Terézia királynő 1743-ban kiváltságlevelet adott a helységnek. Az 1754. évi vármegyei összeírás szerint gróf Keglevich Gábor volt a helység földesura. 1770-ben az úrbérszabályozás alkalmával 105 $^{21}/_{32}$ egész úrbértelket írtak össze e helységben. A határ tagosítását, az 1839 szeptember 19-én gróf Keglevich Gábor akkori földesúrral kötött egyezség értelmében, 1840 április 15-én foganatosították. Az 1849 április 4-én vívott tápió-bicskei csata részben a nagykátai határban folyt le, s itt temettek el az elesett honvédek közül 52-őt a róm. kath. temetőben és a többieket a Tápió-patak és a község közötti térségen. A sírokat a lakosság mindig jó karban tartotta. 1909 őszén a Tápió hídja mellett sírboltot építettek és az elesettek maradványait itt helyezték el. A sírbolt fölé, országos adakozásból, díszes emlékszobrot állítanak, melyet Jankovits Gyula szobrász készít. Az elesettek emlékét a község főterén álló emlékoszlop is őrzi. Jelenleg gróf *Keglevich* Gábor a helység legnagyobb birtokosa. Itt van főszolgabírói hivatal, és selyemtenyésztési felügyelőség. Van itt téglagyár is, mely néhai Katona Péter örököseié. A téren, a templommal szemben áll a régi gróf Keglevich-féle kastély, melynek fele most Nagykáta községé s ebben van elhelyezve a kaszinó, a másik fele *Dezseőffy* Emil főszolgabíró tulajdona, kinek itt körülbelül 4000 kötetes könyvtára van. Csinos épület a községben *Katona* Lajos dr. úrilaka, mely a gróf Keglevich-birtokhoz tartozott és vétel útján került a mostani tulajdonos birtokába. Van benne családi levéltár is, kb. 500 kötetes könyvtár, melyből közel 300 régi érdekes munka. Nagyobb könyvtárak még a plébániáé, kb. 500 kötettel és a kaszinóé kb. 1500 kötettel. Hozzátartozik Egreskáta puszta, mely 1848-ig gróf Keglevich Gábor földesúri hatósága alá tartozott s nagyobb része mest is gróf Keglevich Gáboré, a hol csinos kastély is áll, melyet 1820 körül gróf Keglevich László építtetett. Itt is kb. 3000 kötetes könyvtár van, továbbá afrikai vadászati tropheumok gazdag gyűjteménye, melyeket gróf Keglevich Gábor fia Miklós hozott onnan; végre XVII. századbeli mesterek festményei, közöttük néhány eredeti Rembrand. Az egreskátai birtok egy 1640-ből származó s gróf Keglevich Gábor tulajdonában levő oklevél szerint, akkoriban *Hétkátai Katis* Ferenczé volt; kitől vétel utján került a Keglevich család birtokába, mely azután a birtokra kir. adományt is nyert. Idetartoznak még a következő lakott helyek: Erdőszőlők, Öregszőlők, Újszőlők, Feketeerdő, Kerektó, Szőlőkalja és Erekköze.

Nagykovácsi. *Nagykovácsi.* Nagyközség a Szénáshegy alatt, az Ördögárok mellett. Lakosainak a száma 2400, a kik németajkúak, s róm. kath. vallásúak. A XVII. század végén Hessenből és Württembergből jöttek be, mintegy 36 kocsin. A házak száma 348. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Solymár. A középkorban *Felsőkovácsi* és *Kovácsi* (Kowachy) néven fordul elő. 1457-ben *Dormánházi* Miklós szerez itt részeket a *Felsőkovácsi* családtól. 1490-ben *Corvin* János birtokában találjuk. 1499-ben *Ráskay* Balázs volt a helység földesura. Az 1580—81. évi török kincstári adólajstromokban, pusztaként szerepel. Évi jövedelmét 350 akcsében állapították meg. Az 1690. évi összeírásban sem a lakott, sem pedig az elpusztult helységek között nem fordul elő. 1715-ben 20, 1720-ban 39 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. 1737-ben epemirigy-ragály

pusztított, melynek 600-an estek áldozatul. Az 1754. évi összeírás szerint *Wattay* Pál és a *Soós* család tagjai birták Garancs és Kiskovácsi pusztákkal egyetemben, de a birtokosok a vármegyén kívül laktak. A róm. kath. templom 1746-ban épült. A XIX. század elején (1816) előtt itt volt plebános *Fejér* György, a Codex Diplomaticus nagyérdemű szerkesztője, a ki innen pesti egyetemi tanár, majd kanonok lett. 1815-ben még a Wattay család volt a helység földesura. E család és a helység jobbágyai ebben az évben új úrbéri szerződést kötöttek. A Wattayak után a helység a gróf *Telekiekre* szállott. 1838-ban gróf Teleki Józsefné volt a helység földesura. Tőle gróf Teleki Júlia *Tisza* Lajosné örökölte. 1863-ban Tisza Lajos hasonnevű fiára szállott. Jelenleg gróf *Tisza* Istváné. A határrendezés és a tagosítás 1863-ban történt. 1843 június 7-én nagy tűzvész pusztított a helységben, mely alkalommal 77 ház égett le. 1848-ban itt végezték ki a honvédek az urasági szérűskertben *Miskeyt*, az áruláson ért tinnyei szolgabírót. A helység határában római korbeli pénzeket, edényeket és sírköveket találtak; az utóbbiakat a plebánia-templom falába építették be. A lakosság községi hitelszövetkezetet, továbbá temetkezési egyesületet tart fönn. A helységben levő régi kastélyt még a Wattayak építették, ezektől örökölték a Telekiek, tőlük viszont a Tisza család s jelenleg gróf Tisza Istváné. A kastély műkincsei között Pállik állatképei, Indiából hozott fegyverek, régi mesterek festményei, a remek szegedi album, melyet gróf Tisza Lajos kapott, értékes családi képek stb. láthatók. Könyvtára kb. 3000 kötetből áll. A határban vannak *Pollacsek* Lipót *Rácsky* János, *Gréfli* Mihály és *Goldberger* Simon mészkőbányái és mészégetői, a lipótmezei elmegyógyintézet yorkshyrei tenyésztelepe, továbbá az Ördögárok nevű patak forrása és két barlang. A hagyomány szerint a Remetehegyen levő barlangban egy remete élt, a másikban (Mörderlücke) pedig a kurucz időkben rablók tanyáztak. A községhez tartozik Juliannamajor, mely azelőtt Neuackermajor volt.

Nagytarcsa. Nagyközség a gödöllői járásban, a fővárostól keletre. Lakosainak száma 896, a kik legnagyobbrészben tótajkúak. Vallásra nézve a lakosság túlnyomóan evangelikus. A házak száma 139. Postája Kerepes, távírója Czinkota és vasúti állomása Czinkota és Kistarcsa. Az 1690—1695. évi összeírásokban Kis-Tarcsával együtt a lakatlan helyek között szerepel. 1715—20-ban még puszta volt. A XVIII. század közepén gróf *Grassalkovich* Antal kamaraelnök tótokkal telepítette be. Az 1770. évi úrbéri rendezéskor a gödöllői uradalomhoz tartozott s ekkor 19 másodosztályú egész úrbértelket vettek föl e helységben. 1848-ig a Grassalkovich család volt a helység földesura. A tagosítás 1856-ban történt. Az ágostai evangélikus templom 1819-ben épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fönn. A községhez tartozik Annamajor, mely azelőtt Csont és Csíktarcsai major néven volt ismeretes. A helység neve azelőtt *Csik-Tarcsa* volt. Nagytarcsa.

Nagytétény. Nagyközség a Duna folyam mellett, a budai előhegyek alatt elterülő lapályon. A lakosok száma 2614, a kik kb. egyenlő arányban magyar- és németajkúak. Vallásra nézve túlnyomó a katholikus. Postája, távíró- és távbeszélő-állomása helyben, s állomása van itt a déli és budapest—fiumei államvasútaknak. A középkorban csak egy Tétény helység volt. 1405-ben a *Kapronczaiak* nyerik adományul Zsigmond királytól, 1409-ben azonban elvette tőlük és cserébe Kókai *Kácsi* János jószágait adományozta nekik. 1405—1409-ben Pest-, 1424-ben Fejér vármegyéhez számították. 1454-ben a *Hédervàryak* birtokában találjuk. 1525-ben városi kiváltságokkal bírt; ekkor Ákosházi *Sárkány* Ambrus birtokában volt. Plebániája 1332—33-ban már fennállott, s ekkor egyházilag a veszprémi püspökség budai főesperesi kerületéhez tartozott. Az 1690—1695. évi összeírásban sem a lakott, sem pedig az elpusztult helységek között nincs feljegyezve. 1712-ben települt újból. 1715-ben már 7 adóköteles jobbágyháztartást vettek föl itt az összeírásba. Az 1720. évi összeírásban a nemes községek között szerepel. 1737-ben 12 izraelita lakosa is volt. 1739-ben báró *Száraz* György volt a helység földesura, a ki a falubeli, de teljesen elpusztult templom helyébe, a falun kívül kápolnát építtetett. A XVIII. században, a Paksy-Jármy örökség révén, a *Tahy* család birtokába került. Tahy Antal 1780-ban itt lakott. A XIX. század első felében a báró *Pacassi*, a gróf *Hadik* és a báró *Rudnyánszky* családok voltak a helység földesurai. A róm. kath. templom 1742-ben épült. A helységben levő kastélyt báró Rudnyánszky Antal Nagytétény.

1763-ban építtette. 1790-ben e kastély gróf *Batthyány* József esztergomi érsek birtokába került, 1825 után a Szentgyörgyi *Horváth* családé, majd a gróf *Hugonnayaké* lett. 1874-ben a *Lőwy* család vette meg és jelenleg Lőwy Ernőé, a ki a helység legnagyobb birtokosa. 1849 január első napjaiban, a midőn *Görgey* hada Buda felé hátrált, *Zambelly* ezredes itt verte vissza *Edelsheim* dragonyosait. 1898 június 27-én az egész határt nagy jégverés pusztította el. A község közepén régi épület áll, mely jelenleg Lőwy Ernőé és cselédlakásnak használják; erről a hagyomány azt tartja, hogy Mátyás király építtette a vadászfalkája számára s ezért kutyavárnak nevezik. A községben van a Fehér-Kereszt országos lelenczházegyesület árvaháza. A határban több kőbánya található. Itt van továbbá a katonai kincstár gyakorlótere és hatalmas lövőháza. A községhez tartozik még Diósvölgy-nyaralótelep és az új Baross Gábor-telep, melyen már eddig is száznál több lakóház és nyaraló áll.

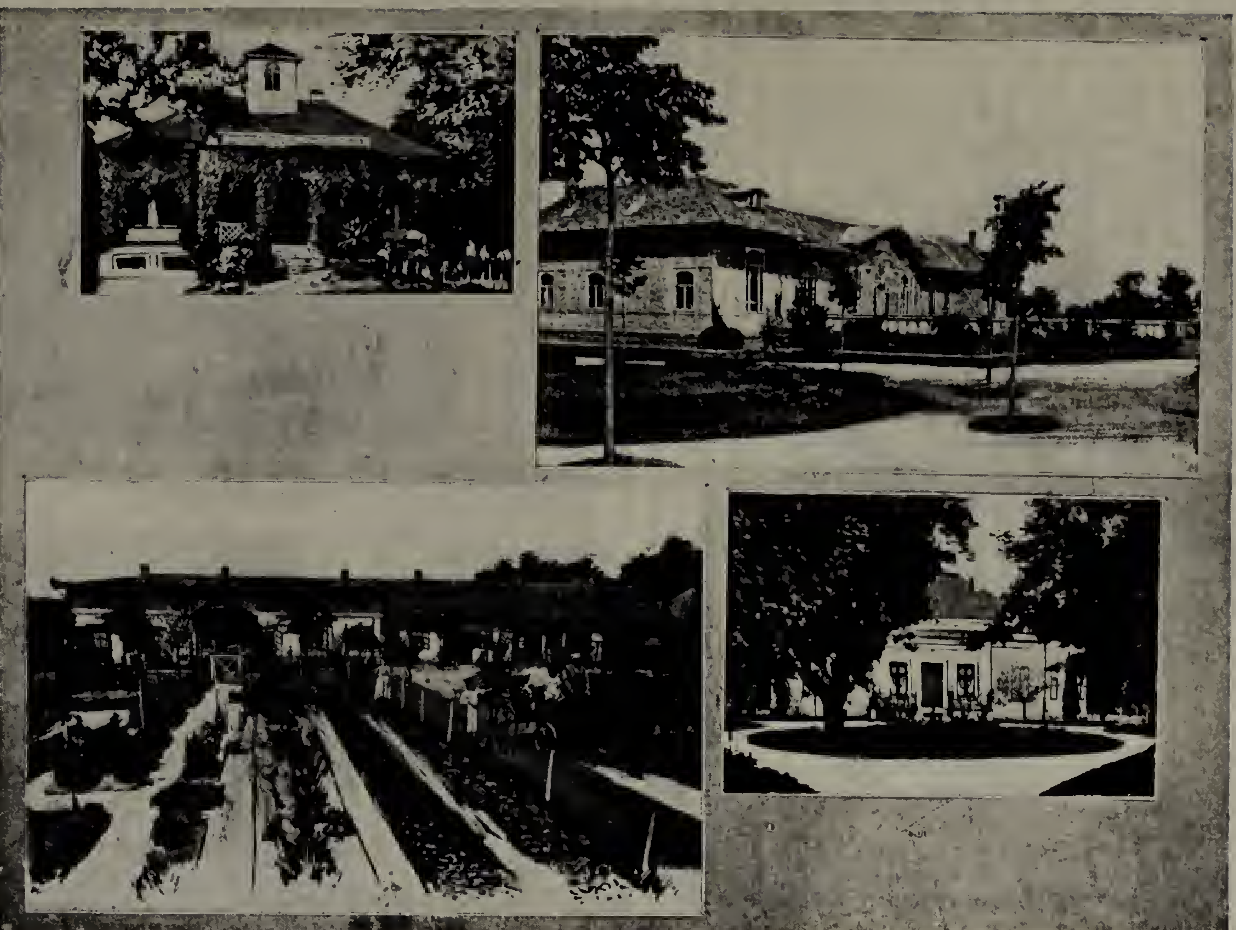
Nemesnádudvar.

Nemesnádudvar. Nagyközség a vármegye déli részén, a Dunától keletre, az úgynevezett Sárközben. Lakosainak a száma 2557, a kik németajkúak és róm. kath. vallásúak. A házak száma 494. Postája helyben, távíró-állomása Sükösd s a legközelebbi vasúti és hajóállomás Baja. 1431-ben *Nagwdwar* (Nagudvar) néven említik az oklevelek. 1468 február 10-én Mátyás király itt békült ki *Szapolyai* Imrével és társával, *Varju* Pállal. 1519-ben a szekszárdi apátság nemes jobbágyait, vagyis egyháznemeseit találjuk e helységben. 1690-ben elpusztult helységként írták össze. Még 1695-ben is lakatlan volt. Az 1715. évi összeírás alkalmával hét, 1720-ban pedig 14 adóköteles háztartást vettek itt föl. Az utóbbi évi összeírás szerint lakosai mind tótok voltak. A róm. kath. plébániát 1739 július 16-án alapították; addig egyházilag Hajóshoz tartozott. Az anyakönyvek 1724-ben kezdődnek. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával 81 $^1/_4$ egész úrbértelket vettek föl e helységben. A tagosítás 1857-ben vette kezdetét, de a lakosság ellenkezése következtében, csak 1864-ben fejezték be. 1848-ig a kalocsai érsek volt a helység földesura és jelenleg is annak van itt a legnagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1807-ben épült. 1850-ben, néhány ház kivételével, az egész falu leégett, 1867-ben és 1899-ben pedig 140 ház pusztult el. A lakosság két temetkezési egyesületet tart fönn. A határban gyakran találtak régi pénzeket, ezüst és arany-tárgyakat, emberi csontvázakat, katonai fölszereléseket. A dűlőnevek közül érdekesebbek Pénzlyuk (Geldloch), Dézsmahely, (Zehetplatz) és Zárdácska (Klösterle). Hozzátartozik Szántó puszta és Farkassziget.

Nyáregyháza.

Nyáregyháza. Kisközség Monortól délre, az Alföld sík vidékén. Lakosainak a száma 3058, a kik magyarok és róm. kath., ref. és ág. ev. vallásúak. A házak száma 438. Postája és távírója helyben, legközelebbi vasútállomás Pilisen van. A helységről 1411-ben kezdődnek az okleveles adatok. Ekkor a *Csévi*, a *Nyáry* és a *Nyáregyházi* családok voltak a földesurai. 1438-ban Nyáry Lajos őseitől öröklött itteni birtokaira királyi adományt nyer. Ennek unokája Péter, a ki 1526-ban Mohácsnál esett el, a helységnek azt a részét birta, melyet ma is Bederházának vagy Bödörházának neveznek. A mohácsi vész után a helység elpusztult. A Nyáry családból csak Mihály menekült meg, a ki Hont vármegyébe húzódott s ott is halt meg 1583-ban. Noha a Nyáry család elköltözött innen, a helységre vonatkozó földesúri jogát mindenkor fenntartotta. Nyáry Zsigmond 1696-ban Nyáregyházát a Kecskemétieknek adta zálogba. Az 1720. évi összeírásban Isaszeghez tartozó pusztaként szerepel. A Nyáry család itteni birtokait Zsigmond után Mihály, Nagykőrös város főbírája és ennek fia Lajos örökölte. Az 1754. évi összeírás szerint a Nyáry családon kívül *Fülöp* János volt a helységben birtokos. A Nyáry családból Pál (szül. 1759, † 1818 előtt) költözött vissza Nyáregyházára. Ennek fiai Nyáry Pál és Zsigmond, továbbá *Balla* Endre, *Hangyás* Gedeon és *Lisznyay* Gedeon voltak a helység földesurai. Itt van eltemetve Nyáry Pál († 1871 április 21) 1848-ban Pest vármegye alispánja, országgyűlési képviselő és a honvédelmi bizottmány tagja. Jelenleg Nyáry József örököseinek, *Mannó* Istvánnak, *Wekerle* Sándor dr.-nak, Nagykőrös városának, *Piufsich* Frigyes dr.-nak, *Krajcsovics* Lajosnak, *Kralovánszky* László dr.-nak, *Lipthay* Alexandrának, *Konkoly* Imrének és *Kégl* János dr.-nak van itt nagyobb birtoka. Az egész község határa tagosított urasági birtok. A lakosság községi hitelszövetkezetet tart fönn. A ref. és ág. ev. vallásfelekezetnek közös temploma van, a mely 1893-ban épült. A helység nevezetessége még a Nyáry Pál-féle sírkert, a mely vármegyei alapítvány. Hozzátartozik Pusztacsév, mely eddig Csév néven volt ismeretes. A XIX. század első felé-

1. 2. 3. 4.

Pestszentlőrincz. 1. Báró Eötvös Lóránd úrilaka. — 2. A Szemere-féle lövőház. — 3. A Pataschek-féle telep. 4. Bogyay József úrilaka.

Pestszentlőrincz. — Gloriette, a hol a három császár 1814-ben találkozott.

Pesthidegkut. -- A búcsujáró templom. Mária-Remetén.

ben a *Szilassy*, *Fáy*, *Hangyás* és a báró *Podmaniczky* családok, továbbá gróf *Nádasdy* Lászlóné bírták. Továbbá idetartozik Pusztapótharaszt, mely azelőtt Pótharaszt, illetőleg 1848 előtt Pótharasztja néven volt ismeretes. A XIX. század első felében Nagykőrös városa birta és nagyrésze most is azé. Itt egy rom látható, a mely valamikor pusztatemplom volt és a monda szerint a tatárjáráskor pusztult el.

Ócsa. Nagyközség a budapest-lajosmizsei h. é. vasútvonal mellett. Lakosainak a száma közel 5000, a kik mind magyarok. Vallásra nézve túlnyomó a református. A házak száma 629. Posta és távíró-állomás helyben. A XV. században *Olcha* néven szerepel az oklevelekben. 1454-ben az ócsai apátot is említi az egyik oklevél. 1440-ben Erzsébet királyné Tahi *Botos* Péternek és testvérének, Istvánnak adományozza. A reformátusok temploma híres műemlék, átmeneti román-gót stilben épült és a szakemberek megállapítása szerint a XIII. századból való. A református egyház már az 1626—29. években fennállott. A község 1691-ben és 1695-ben a lakott helységek között szerepel. 1715-ben 56, 1720-ban 76 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint báró *Laffert* Nándor Antal örökösei birták a helység nagyobb részét. Ezenkívül *Tihanyi* Dániel, *Bene* György, *Balogh* Dániel, Balogh Zsigmond, Balogh Gábor örökösei és *Dedinszky* József voltak itt birtokosok. A község legrégibb pecsétnyomója 1620-ból maradt fenn, e körirattal: „Sigil. Civit. Um. Ócsa 1620.“ 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával 80 másodosztályú egész úrbértelket írtak itt össze; akkor *Beleznay* Miklós és a Balogh család volt a helység birtokosa. 1848 előtt gróf *Teleki* Domonkos és Tihanyi Ferencz voltak a helység földesurai. A róm. kath. templom 1774-ben épült. Az úrbéri elkülönzés és a tagosztály 1837-ben történt. A községi temetőben van *Halászy* Károly, az 1849-ben kivégzett honvédszázados, tanító síremléke. Jelenleg gróf *Haller* Györgynének, Balatoni *Farkas* Lászlónak, gróf *Károlyi* Lászlónak és a dunamelléki reform. egyházkerületnek van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik Alsópakony és Felsőbabád puszta. Az előbbinek a XIX. század első felében a gróf Teleki és a gróf *Ráday* családok, az utóbbinak a Beniczky és Madas családok voltak a földesurai. Pusztafelsőbabádnak jelenleg Balatoni *Farkas* László a tulajdonosa, a ki a Beniczkyek által 1800 körül épített kúria mellé, evvel összekötve, nagyobb úrilakot építtetett. Ócsa.

Ókécske. Nagyközség a Tisza folyó és a szolnok—kiskúnfélegyházai h. é. vasútvonal mellett. Lakosainak a száma 3802, a kik mind magyarok és református vallásúak. A házak száma 681. Postája helyben, távíró, vasúti és hajó-állomása Újkécske. Az 1559. évi török kincstári fejadólajstrom szerint 44 adóköteles háza volt s ekkor a budai lívához tartozott. A reformátusoknak 1631 táján már anyaegyházuk volt itt. Most is használatban van egy úrvacsora-poharuk, melybe az 1631. évszám van bevésve. 1690-ben elhagyott helyként szerepel az összeírásban és ekkor az *Ányos* család birtoka. Az 1715. és 1720. évi összeírásban Ó- és Új-Kécskét együtt vették föl. 1715-ben 26, 1720-ban 18 adóköteles háztartást írtak itt össze. Lakosai mind magyarok voltak. A községnek legrégibb pecsétje 1704-ből való. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a *Balogh*, a *Hartwig*, a *Bencsik* és a *Nagy* családok voltak a helység földesurai. A tagosítás még 1843-ban történt. 1848-ig a gróf *Szápáry* és a Balogh családok voltak a helység földesurai. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. 1863-ban „Olvasó-Egyesület“ alakult itt, a hol ezenkívül van még egy olvasó-kör és gazdasági egyesület, továbbá takarékpénztár r.-t. gőzmalom és gőzfürdő r.-t. Az új református templom 1906—1909-ben épült. Ókécske.

Ordas. Nagyközség a Duna mellett, a pest-vármegyei Sárközben. Lakosainak száma 868, a kik mind magyarok és kevés katholikus kivételével reformátusok. A házak száma 231. Postája és hajóállomása helyben van, távíró- és vasútállomása Dunapataj. Igen régi helység, mely már a tatárjárás előtt fönnállott. 1239-ben „villa *Wrdas*“ néven említik az oklevelek. Az egész középkoron át a kalocsai érsek birtokában találjuk. A református anyaegyház 1614 előtt már megvolt. A török hódoltság alatt 1695-ben háromnegyed portával rótták meg. Az 1715. évi összeírás alkalmával 13, 1720-ban 32 adóköteles háztartást vettek föl e helységben. Az összeírás szerint lakosai mind magyarok voltak. 1720-ban Mikla-puszta tartozott hozzá. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Rudnyánszky* József volt itt birtokos. A református templom 1785—86-ban Ordas.

épült. 1848 előtt a *Paksy* család örökösei voltak a helység földesurai. A községben van takarékpénztár, polgári olvasókör és gazdakör. Érdekesebb dűlőnevek: Ekecse, Dákos és Koppánhát. Hozzátartozik Zádor-puszta, mely hajdan helység volt. 1690-ben még szerepel, de azután már csak puszta. Itt több régi sírt ástak föl, melyeknek a leleteit a Nemzeti Múzeumban őrzik. Továbbá Imsós dunaszigeti erdőség, mely egykor a Duna kanyarulatánál feküdt, de 1840-ben, a kanyarulat átmetszése következtében, itt egy sziget keletkezett, mely jelenleg a kalocsai főkáptalan birtoka.

Orgovány. *Orgovány.* Nagyközség Izsáktól keletre, a Nagy-Alföldön. Lakosainak a száma 2474, a kik mind magyarok s református, róm. kath. és ág. ev. vallásúak. A házak száma 347. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Izsák. 1901-ben alakult önálló községgé. Addig Kunszentmiklóshoz tartozott, melynek külbirtoka volt. Eredetileg kunok lakták. 1436—1505-ben a halasi székhez tartozott. Az 1559. évi török kincstári fejadólajstromban még önálló községként szerepel és ekkor a budai liválioz tartozott s 5 adóköteles háza volt. 1649-ben mint pusztát *Vadászi* Pál, a füleki lovasok kapitánya nyerte adományul. A reformátusok most építik templomjukat. Az egyház birtokában van egy úrasztali boroskanna az 1606. évből, melyet a kunszentmiklósi református egyház adományozott. A katholikusok most szervezik egyházukat. Jelenleg id. *Király* Gábornak, *Józsa* Istvánnénak, *Baky* Istvánnak, *Baky* Eleknének, *Tóth* Ferencz dr.-nak és *Burger* Zsigmondnak van itt nagyobb birtoka. A határban találtak már régi pénzeket, érmeket, kardot és urnákat, melyeket a kecskeméti ref. kollégium gyüjteményében őriznek. A Kargala dűlő neve állítólag török szó és az az értelme: Isten segíts! Ennek eredetét a török hódoltság idejéből származtatja a hagyomány.

Örkény. *Örkény.* Nagyközség a budapest—lajosmizsei h. é. vasút mellett. Lakosainak a száma 6000, a kik mind magyarok. Vallásra nézve a legtöbb a róm. katholikus. A házak száma 584. Posta, távíró, telefon és vasútállomás helyben. 1424-ben Zsigmond király Borbála királynénak adta. 1424-ben *Ewrkyn*, 1490-ben *Ewrken* néven említik az oklevelek. Az utóbbi évben a *Haraszti* családot iktatták be e helység birtokába, II. Ulászló király rendeletére. Ferenczy József műve szerint már a XVI. században a Ferenczy család birtoka volt.*) A török hódoltság alatt Nagykőrös lakosai bírták. 1690-ben az elhagyott helyek között fordul elő. Ekkor *Szivós* Mihály birtokaként szerepel. 1727 táján pusztaként *Grassalkovich* Antal kamaraelnök birtokába került. Ennek hasonnevű fia 1784 körül kezdte betelepíteni. Ez időtől kezdve a gödöllői uradalom sorsában osztozott. A róm. kath. plebániát 1807-ben szervezték, az itteni helyi káplánságból. Az anyakönyvek 1791-ben kezdődnek. A róm. kath templom 1848-ban épült. Ezenkívül imaházuk van itt a reformátusoknak. Az utolsó Grassalkovich elhúnyta után Báró *Sina* Simon kezére került az örkényi uradalom is, mint a gödöllői uradalom tartozéka. Sina báró örököseitől a Belga bank tulajdonába jutott, míg 1873-ban özv. *Várady* Gáborné szül. *Csurgay* Francziska vette meg a 16.000 holdas örkényi uradalmat, melyből 1875 és 1895. években a katonai kincstár 2300 holdat vásárolt tűzérségi és gyalogsági lőtérnek. Váradyné halála után 1888-ban első férjétől, *Katona* Mihálytól származó leánya, Katona Ilona örökölte az uradalmat s ma is közös tulajdonul bírja azt férjével, Pálóczi *Horváth* Istvánnal. A községben van két úrilak; mindkettő Pálóczi Horváth István és neje tulajdona. A régi emeletes házat még Grassalkovich herczeg építtette s vétel útján került a mai tulajdonosokhoz, míg a másikat már ők építtették 1893-ban. Az uradalomhoz tartozik: Ilonamajor, szeszgyárral, gőzmalommal és mészhomok-téglagyárral; az Istvánmajor, Csurgaymajor, mely régebben Vendelmajor néven volt ismeretes és a Madarasi major. A mióta a község határát vasút szeli át, nagy erélylyel megindult a homoki szőlők telepítése, a mit az uradalom mostani tulajdonosai azzal mozdítanak elő, hogy közvetetlenül a szegény népnek is juttatnak szőlőtelepítésre alkalmas homokföldeket, kis parczellákban, előnyös feltételek mellett, miáltal a távolabbi vidékekről is ide települőkkel a község lakossága 1980 óta mintegy 4000 lakossal szaporodott s nem-

---

*) A család őse Ferenczy Péter ugyan 1628-ban II. Ferdinánd királytól újított czimeres nemes levelet nyert Örkényi előnévvel, de itteni jószágait nem kapta vissza, azok a Fáy családra szállottak.

csak a község nőtt meg, hanem lakott helyekké váltak a község határában az Öregszőlők, Bikahegyi szőlőtelep, Szent-Ilona szőlőtelep, István-Manó szőlőtelep, Tinójárási szőlőtelep, Göböljárási tanyák, stb.

Őrszentmiklós.

Őrszentmiklós. Nagyközség a Rákos patak mellett. A lakosság száma 834, a kik magyarok és leginkább reformátusok. A házak száma 171. Postája helyben van, távíró-állomása Szada. Villamos vasútja most készül. 1493-ban *Kis-Szent-Miklós* néven fordul elő és Tabajddal együtt a *Korniss* család birtoka. 1695-ben portáinak számát egy negyedben állapították meg. A XVIII. század közepén a gróf *Grassalkovich* család birtokába került s ettől kezdve a gödöllői uradalom sorsában osztozott. Különzése némi tagosítással 1860-ban történt. A helységben levő úrilakot *Rudnyánszky* Kálmán építtette; jelenleg *Kvassay* István min. tanácsos tulajdona. A helységben a ref., róm. kath. és baptista hitfelekezeteknek van templomuk. A lakosság hitelszövetkezetet tart fönn. Van itt téglagyár is. A dűlőnevek közül érdekesebb Csaták, melynek — úgylátszik — történeti eredete van. A község Kisszentmiklós, nevét 1900-ban változtatták meg. Hozzátartozik Nyiresszőlőtelep, Makkostanya Nyárastanya és Kálmánházatanya.

Páhi.

Páhi. Nagyközség Izsáktól délre, sík vidéken. Lakosainak a száma kb. 5000, a kik kevés tót kivételével magyarok. Vallásra nézve legtöbb a katholikus. A házak száma 850. Posta, távíró és vasútállomása Csengőd. A középkorban *Pah* néven említik az oklevelek. Ekkor Fejér vármegye solti járásához tartozott. 1504-ben a *Baranyai* család volt itt birtokos. A múlt század végéig a határ legnagyobb része a Wattay család utódai, a gróf *Bethlen*, gróf *Degenfeld*, a *Radvánszky* és *Okolicsányi* családé volt. E birtokok legnagyobb részét parczellázták. 1848-ig, mint pusztát, részben Kecskemét városa bírta. 1853-ban alakult önálló községgé. Ekkori nagyobb birtokosai voltak: Gróf Bethlen János, *Fáy* Alajos, özv. *Halász* Józsefné, a középkaskantyui birtokosság, *Lipthay* Sándor, gróf *Waldeck* Frigyes, *Majthényi* Károly örök. Okolicsányi József, Okolicsányi János, Madách Imréné, Radvánszky Antal, Rosenthal Salamon, *Soós* Ágoston, Soós Ferencz, *Sárkány* József, Sárkány János, Soós János, *Szily* Ádám, *Szívós* János, *Sigray* Péter és *Pálóczy* Tamás. A község Nagy- és Kis-Csengőd, Kuller, Tabdi, Czebe, Alsó-, Közép- és Felső-Kaskantyú és Páhi pusztákból, illetőleg nemesi birtokokból alakult és 1871-ben nagyközség lett. Jelenleg *Tóth* István, *Deutsch* József, *Halász* Zsigmondné, *Sárkány* István, Sárkány József örökösei, *Sarlay* Sándor dr., *Strassburger* Antal és Nemes Manó a helység legnagyobb birtokosa. Tabdi-pusztán a Strassburger Antal tulajdonában levő úrilakot még 1800 körül *Radvánszky* Antal építtette. A Sütő-pinczehalom, másként Sütő-tatárdomb nevű dűlőről azt tartja a hagyomány, hogy ott régente község volt. A Fáczányostemplomhát dűlőben egy elpusztult templom romjai állottak. A Római temető, Korodahegy, Kenyérhalom, Kardosföld és Pénzeshalom dűlőnevek szintén bizonyos jelentőséget rejtenek. Hozzátartozik Csengőd puszta, mely eddig Kiscsengőd és Nagycsengőd külön neveken is ismeretes volt, továbbá Kukér, Tabdi, Czebe, Kaskantyú, Páki és Szücsi puszták, tabdi és czebei szőlők.

Pálmonostora.

Pálmonostora. Nagyközség a Tiszától nyugatra, a Fehér- és Péteri-tó közelében. Lakosainak a száma 2626, a kik mind magyarok s egy-két ref. és izr. család kivételével róm. kath. vallásúak. Lakóházak száma 357. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1347-ben Becsei Tőttös birtoka. 1359-ben, midőn határait megjárták, *Csegrei* Illés fia Márton és Pál fia Miklós birtokában találjuk. Zsigmond király 1411-ben *Góallyai* Györgynek és rokonainak adományozta. Ekkor Csongrád vármegyéhez tartozott. 1517-ben *Gyulai* Gáspár fia László, több más helységgel egyetemben, 1550 aranyforintért *Dóczy* Jánosnak adja a budai káptalan előtt. Az 1547-ben megtartott tanúvallomások szerint, néhai *Parlagi* László nyerte cserébe Zelemér helység egy harmadáért nővérétől, Parlagi Katától, *Zeleméri* János özvegyétől. A török hódoltság alatt elpusztult. Ettől kezdve, mint *Monostor*-puszta volt ismeretes. 1830-ban kezdett újra benépesülni, midőn főleg dohánykertészek telepedtek itt le. A róm. kath. lakosság részére 1838-ban helyi káplánságot szerveztek; az anyakönyvek is ettől az évtől kezdődnek. 1848-ig báró *Orczy* Béla volt a helység földesura, kinek itteni birtokát *Stametz-Mayer* Henrik bécsi bankár és ettől őrgróf *Pallavicini* Sándor vásárolta meg; jelenleg is ő a helység legnagyobb birtokosa, bár birtokának egy részét a lakosság 1895-ben örök áron megváltotta. A helységbeli kastély a báró Orczyaké volt és jelenleg

Pallavicini Sándor őrgrófé. A róm kath. templom 1880-ban épült, de rövid idő alatt oly düledező állapotba jutott, hogy 1896-ban újjá kellett építtetni. A községben van virágzó hitelszövetkezet, a mely az O.K.H. tagja. A lakosság háziiparként a kosárfonást űzi. A határban hajdan kolostor állott, mely a török hódoltság alatt elpusztult. A törökök kivonulása után romjainak használható részét csárdának alakították át. Mikor 1880-ban a templomot építették, a romokat szétszedték és a terméskövekét az új templomhoz használták fel. Ez alkalommal a feltárt romok ablakmélyedéseiben és falai között sok csontvázat találtak, melyek a kolostor elpusztítása alkalmával odaszorult emberekéi lehettek. Ugyancsak a kolostor romjai közelében nagy halmok voltak, telve emberi csontokkal. E halmokat a jelenlegi földtulajdonos lehordatta. A község határában már többször találtak urnákat, bronzkori tárgyakat, honfoglaláskori zablákat s kengyelvasakat, nemkülönben római korból származó pénzeket, melyek részben a kiskúnfélegyházai városi múzeumba kerültek. A Péteri-tóval a Tiszát csatorna köti össze, a mely zsilippel elzárható. A dűlőnevek közül érdekesebb a Burkus és Postaházi-dűlő. A község eddigi neve *Puszta-Péteri* volt, jelenlegi nevét 1900-ban állapították meg. Hozzátartozik Gátér puszta, melyen *Sváb* Imre építtetett úrilakot s ez jelenleg *Katona* Antal örököseié. Gátér a népvándorlási emlékeknek leggazdagabb lelőhelye országunkban, továbbá Tópart, Pusztasarok, Kisrét és Fekete, lakott helyek. Említésre méltó még az úgynevezett Feketehalom, melyen a szegedi, kiskúnfélegyházai és pálmonostorai határok érintkeznek s mely a népvándorlás idejében, a körülötte elterülő átlábolhatatlan mocsaraktól védett erős földvár volt.

Pánd. *Pánd.* Nagyközség az Őrhegy és Doboshegy alatt. Kis patak keresztezi mely Szopókáspusztán ered. Lakosainak a száma 1756, a kik mind magyarok és reformátusok. A házak száma 351. Postája helyben, távíró-állomása Tápióbicske; legközelebbi vasúti állomásai Nagykáta (Rákos—Újszász) és Monor (Budapest—Czegéd). 1459-ben a *Haraszti, Szilassy, Békés* stb. családok birtoka. 1467—69-ben az *Elvedi* (Ölyvedi) családnak volt itt földesúri joga. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije községei között találjuk. Ekkor két adóköteles házat írtak össze e helységben. 1645-ben a reformátusoknak itt anyaegyházuk volt. A török hódoltság vége felé elpusztult; 1690-ben elpusztult helyként írták össze, a *Fáy* család birtokaként. Az 1695. évi összeíráskor ismét lakott hely. Ekkor egynegyed portával rótták meg. 1715-ben 26, 1720-ban 20 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Lakosai az összeírás szerint mind magyarok voltak. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Györky* István, *Szilassy* Pál, Szilassy Ádám, végül Szilassy László, Sándor János testvérek voltak itt birtokosok. Szilassy László építtette a helységben lévő régi kastélyt, mely jelenleg *Szilassy* Kálmán tulajdona. 1770-ben *Egri* Zsuzsánna, Szilassy János, László, Sándor, György és *Gyürky* Pál voltak birtokosai $32^{24}/_{32}$ úrbértelekkel. A református templom 1779—1781. között épült. Az egyház birtokában van egy úrvacsora-kehely aranyból, melyet Nyirő András és neje Adorján Judit 1703-ban készíttettek, továbbá egy aranyvirágos himzésű kendő az 1722. évből, s egy másik úrvacsora-kehely, 1771. évszámmal. Jelenleg Szilassy Kálmán, *Horváth* Zsigmond, *Faragó* Lajos és *Patay* Sámuel a helység legnagyobb birtokosai. A tagosítást már 1846-ban foganatosították. A lakosság hitelszövetkezetet és olvasókört tart fönn. A községnek van két régi oklevele az 1645. és 1685. évekből. A dűlőnevek közül érdekesebbek: Premetur, Foglalás, Sajgó, Őrhegy, Peres, Sárkányrugás, Sasdelelő stb. Hozzátartozik Hársas és Szopókáspuszta.

Páty. *Páty.* Nagyközség a Kopaszhegy alatt, a budapest—bécsi vasútvonal közelében. Lakosainak a száma 2514, a kik magyarok s vallásra nézve túlnyomó a református, de van sok katholikus is. Lakóházak száma 560. Postája és távírója helyben van, s legközelebbi vasutállomása Torbágy. 1342-ben *Paagh* alakban említik az oklevelek. Ekkor a telki apátság birtoka. 1404-ig *Terbegeczi Dobák* volt itt birtokos, kinek magtalan halála után a király *Kővári* Pálnak és *Kiscsalomjai* János fia Valkánnak adományozta. Az 1626—29. években a református egyház már fennállott. Papjai névsorát 1640-ig tudja fölvinni. A török hódoltság után is lakott helyként írták össze. 1695-ben háromnegyed portával rótták meg. A XVIII. század első felében rohamos fejlődésnek indult. 1715-ben 31, 1720-ban 88 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Lakosai az összeírás szerint mind magyarok voltak. Ekkor a gróf *Koháryak* birtoka volt. Az 1770. évi úrbéri

1.

1. Piliscsaba. A lazaristák temploma. — 2. Pilis. Báró Nyáry László kastélya. — 3. Pilisszántó. Báró Orosdy Fülöp kastélya.

2.

3.

A piliscsabai tábor. — 1. Konyhabarakk. Ebédkiosztás. — 2. Őrépület az éjszaki táborban. — 3. Tábori állomás.
4. Kórházbarakk. — 5. Legénységi barakk az éjszaki táborban.

rendezés alkalmával 47 egész úrbértelket vettek itt föl. Ekkor a *Bosnyák* család és a telki apátság birtokában találjuk. A református templom 1783-ban épült. Az egyház szentedényei közül említést érdemel egy aranynyal futtatott ezüst úrvacsora-kehely az 1668. évből s egy ezüst úrasztali tányér. A helység legrégibb pecsétje 1848-ból való. 1848-ig a telki apátság, báró *Splényi* József, gróf *Brunswick*, gróf *Vécsey* Sándor, gróf *Mailáth* György, gróf *Szirmay*, báró *Szentivány* és Ditskei *Várady* József voltak a helység földesurai. Jelenleg a vallásalap és Ditskei Várady Sándor a helység legnagyobb birtokosai. A helységben levő kúriát báró *Splényi* József építtette 1825-ben. Tőle Ditskei Várady József birtokába került és jelenleg Ditskey Várady Sándoré. A kert vasrácsa 350 régi puskacsőből áll, melyek miatt 1854-ben az akkori tulajdonosnak csaknem kellemetlenségei támadtak. Van itt 7000 kötetes könyvtár bel- és külföldi művekből, az 1700—1800. évekből, rendkivül gazdag éremgyűjtemény, körülbelül 2500 nagyértékű aczél- és rézmetszet, régiséggyűjtemény, etrusk vázák, gazdag képtár régi mesterektől és gazdag ásványgüyjtemény. A gyüjtemény értékesebb része különben a varasdmegyei birtok kastélyában van. A községben van hitelszövetkezet, önsegélyzőegylet és 48-as olvasókör. Van itt három téglagyár és egy mészkőbánya, melyet a sóskút-pátyi kőbányavállalat bérel s két forrás : a főkuti forrás és csordakúti forrás, mely utóbbi végigfolyik a községen. A határban találtak már régi pénzeket, fegyvereket és őskori edényeket, melyek Várady Sándor gyűjteményébe kerültek. Dűlőnevei közül érdekesebbek : Sasfészek, Kistemplommellék, Tófenék, Várhegy, Szabadföld, stb. A községbez tartoznak a következő lakott helyek : Mézeshegyi kőbánya, Nagykutyahegy, Kuszkótanya, mely azelőtt Kuszkori tanya néven volt ismeretes, Erdőtelek és Bánomtanya, mely utóbbit Bánszó néven is nevezték.

Péczel. Nagyközség a fővárostól keletre, a Rákos-patak mellett. Lakosainak a száma a 6000-et meghaladja, a kik mind magyarok s róm. kath., ref., ág. ev. és izr. vallásúak. Lakóházak száma 657. Postája, távíró és vasútállomása helyben. E helység területe, miként azt a határában talált leletek is igazolják, már jóval a honfoglalás előtti korszakban lakott hely volt. A helység nevét Pauler Gyula „A Magyar Nemzet Története" czímű művében Peziltől, Péter király főtanácsosától származtatja. Galgóczy Károly szerint ellenben inkább a Pécz nemzetségtől vette nevét a helység. 1338-ban már megvolt. 1408-ban Maglóddal együtt a *Péczeliek* és a *Hartyániak* birtoka. 1424-ben Zsigmond király egyes itteni részbirtokokat Borbála királynénak adományozott. 1434-ben Nándor (Nándorföld) és Körtvélyes együtt szerepelnek Péczellel. Az utóbbi 1449-ben a Péczeli *Kesző* család birtoka. 1434-ben a *Farnosiak* nyertek Péczelen részbirtokokat Péczeli Syke Jánostól. A XVI. században a Péczeli, *Somlyódi* és *Gerzsenyi* családok voltak itt birtokosak. A XVII. század elején *Hubay* Ferencz birtokában találjuk, a ki Péczelt, Gombát és Maglódot 1612-ben 400 rhénes forintért *Fáy* István özvegyének elzálogosította. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1690. évi összeírásban a lakott helyek között fordul elő. Az 1691. évi összeírás alkalmával $^{1}/_{16}$ portával szerepel, 1695-ben $1^{1}/_{4}$ portával. A református egyház még 1649 előtt keletkezett. A jelenlegi templom 1798-ban kezdett épülni. 1701-ben a községet Fáy István és Ferencz birtokában találjuk; kivülük *Kajali* András is bírt egy részt zálogban a helységből. Kajali András fiának Pálnak leányát, Klárát, I. *Ráday* Pál vevén nőül, e házasság révén Péczel egy része birtokába került. Ráday Pál a szatmári béke után Péczelre költözött, hol 1733-ban halt el. Ő kezdte a később nevezetessé és nagygyá lett Ráday-könyvtárt alapítani. Fia I. Gedeon, a ki 1782-ben grófi rangra emelkedett, építtette a gödöllői Grassalkovich kastély mintájára, Péczelen a Ráday-kastélyt, a melyet II. József császár is megtisztelt látogatásával. E kastély 1825-ben leégett, de újra felépült. Az 1770 április 21-én tartott úrbéri összeírás alkalmával a helységben lévő 10 birtokos tulajdonában $47^{2}/_{4}$ jobbágytelket találtak, melyet 76 telkes gazda mívelt, ezenkívül volt még 35 házas zsellér is, a kik éven át egyenként 18 napot szolgáltak. A helység földesurai ekkor a következők voltak. : Ráday Gedeon, gróf *Teleki* László, a ki neje : Ráday Pál leánya Eszter révén volt birtokos, Fáy László, Fáy György, Fáy Zsuzsánna, *Puky* László, Puky András, *Jakabvalvy*, *Szunyogh* Sándor és Dániel, Fáy Gábor árvái. 1819-ben gróf Ráday Pál, Fáy Mózes, *Kazolay* Lajos, *Darvas* Ferenczné, *Szemere* Ferenczné szül. Fáy Sára, *Komáromy* Ferencz, *Halász* Antal, *Sárközy* János, Puky Sándor, Jakabfalvy Dániel, Fáy Ferenczné, Fáy

Ferencz, Puky Károly voltak a birtokosok. A Ráday-kastélyt és birtokot *Kelecsényi* Ráfael vette meg. A régi családok legnagyobb része elköltözött; közülök 1896-ban egyedül Fáy Béla lakott a községben. Hasonlókép gazdát cseréltek a birtokok is. A *Kovács* Illés és *Sebastiani* Frigyes-féle birtokot báró *Korányi* Frigyes; ifj. Fáy Béla birtokát *Szilágyi* Emil, Fáy Ferencz; a Sárközy és a Szemere családok birtokát *Pekáry* István; a Sárközyekét *Erdey* Antal; a *Kún* család birtokát *Haas* József örökösei; az *Ottlyk*-féle birtokot *Schwachhoffer* Lajos szerezték meg. Itt született Fáy András és Szemere Pál, a költő. A péczeli róm. kath. kápolnát a *Stettner* Ignácz-féle úrilakból alakították át. Az evangélikus egyházról egészen a XVIII. század elejéig vannak adatok. 1834-ben önálló leányegyházzá alakultak. Templomuk 1860-ban épült. A róm. kath. plebániát 1900-ban alapították. Ez évben épült az új plebániatemplom is. Az izraelitáknak már 1703-ban volt itt imaházuk. Már az 1737. évi összeíráskor több zsidó család lakott a helységben. Imaházuk leégvén, 1826-ban újjáépült. Az itteni izraelita hitközség, mely egyike volt a legrégebbieknek, 1887-ben feloszlott. A helységben van kaszinó, hitelszövetkezet, temetkezési egyesület, gazdakör és ipartestület. Jelenleg legnagyobb birtokosok : Kelecsényi Rafael, báró Korányi Frigyes dr., Fáy Béla, Pekáry István Fuchs Ignácz és özv. Erdey Antalné. A községben több kastély van, a legrégebbit gróf Ráday Gedeon (I) 1744-ben építtette s ez ma Kelecsényi Rafaelé, a többiek későbbi keletkezésűek. Fáy Bélának és Fáy Halász Gidának közös téglagyáruk van itt. A községhez tartozik Pusztaforró és Pusztalocsod. Az utóbbinak a XIX. század első felében a Fáy család volt a földesura. Továbbá idetartoznak még : Cziczkatanya, Lebukirész, Szilágyitanya, Fáytanya, Erdeytanya, Kelecsényi major, Pekárytanya és Feketetanya.

Perbál. *Perbál.* Nagyközség a fővárostól nyugatra, hegyes vidéken. Lakosainak a száma 2014, a kik német- és tótajkúak s róm. kath. vallásúak. Lakóházak száma 318. Postája helyben, távíró-állomása Tinnye. A hagyomány szerint *Perbaldus* nevű remetétől, Szent István király gyóntatójától veszi nevét, a ki Szent István királytól visszavonulási engedélyt kapván, a mai Perbál helyén telepedett le. A szent hírében álló remetét számosan keresték fel, s lassanként ott telepedtek le körülötte. Igy keletkezett a helység. Az *Aynárd* nemzetség ősi birtoka. Plebániája 1332—33-ban már fönnállott s ekkor egyházilag a veszprémi püspökség budai főesperesi kerületéhez tartozott. 1348-ban *Prebor* néven említik az oklevelek. A XIV. század második felében az Aynárd nembeli *Atyai*, a *Kükei Ainárdfi* és a *Görögmezei Vér* család birtoka volt ; de Atyai *Szár* János hűtlensége és Kükei János magszakadása következtében, itteni birtokaikat 1401-ben Zsigmond király a *Maróthiaknak* adta. 1401-ben megjárják határait. Az 1401—1405. években kelt oklevelek Szent Miklós tiszteletére épült templomát említik. Az 1580—81. évi török kincstári adólajstromokban már pusztaként szerepel, keresztény lakosok nélkül. Jövedelmét 1000 akcsére tették. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1690—95. évi összeírásban a község neve sem a lakott, sem az elpusztult helységek között nem fordul elő. 1737-ben még mint puszta, a telki apátság birtokában volt. A róm. kath. plebániát 1753-ban állították helyre. Anyakönyvei 1744-ben veszik kezdetüket. Temploma Szent Anna tiszteletére épült. Értékes műkincse egy régi szentségtartó. Az 1770. évi úrbéri rendezéskor $44^1/_2$ úrbértelke volt. 1770-től 1820-ig a gróf *Zichy* család volt a helység földesura ; e családról az uradalom az oldalági rokonokra szállott, kik azt az oroszvári kincstári uradalommal cserélték el s ekkor a királyi kincstár birtokába került s jelenleg is a kir. koronauradalom a helység legnagyobb birtokosa. 1842 augusztus 25-én — nehány lakóház kivételével — az egész helység leégett. A község pénzintézete a Perbáli segélyegylet, mint szövetkezet s van temetkezési egyesülete is.

Pereg. *Pereg.* Nagyközség a soroksári Dunaág balpartján, a budapest—szabadkai vasút mellett. Lakosainak a száma 3000, a kik mind magyarok s róm. kath. vallásuak. Lakóházak száma 399. Postája helyben, távíró és vasúti állomása Kiskúnlaczháza. E község a XIII. század első felében, mostani helyétől délfelé, kb. 4 kilométer távolságban feküdt, a hol az 1876-iki árvíz után templomának romjait is megtalálták. 1313-ban azonban csak mint földterület szerepel. 1312—1332 között települhetett be ismét, mert az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben már előfordul a váczi egyházmegye szigetfői főesperesi kerületének plebániái között. 1347-ben Becsei *Töttös* és *Vesszős* birtoka, a kik a királynak engedik át. Ekkor Szent Imre tiszteletére szentelt templomát is említik. A XV.

században két helységre szakad. Kis-Peregre és Peregre. Pereg helységet 1447-ben a Lévai *Csehek* birtoká-ban találjuk. 1453—54-ben Fejér vármegyéhez számitották. A török hódoltság alatt elpusztult. 1668-ban még puszta volt. 1675 táján Ráczkevével szemben, a Duna balpartját szállották meg, a hol *Virágosberek* néven népesült be újból. 1690-ben Ráczkevével együtt írták össze. A Duna folytonos kiöntéseitől zaklatva, végre is kénytelenek voltak a lakosok 1770—71 években, a mostani helyre telepedni. 1677-ben *Csuzy* Mihály és *Haraszty* Ezekiás birtoka volt. 1715-ben 22, 1720-ban 32 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Ekkor lakosai nagyobbrészt magyarok, részben azonban tótok voltak. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Wattay* János, Wattay Pál, *Róth* Tamás, *Beniczky* Tamás, *Gedey* Ádám, *Okolicsányi* Pál, Okolicsányi Márton és *Sós* Ferencz voltak a falu földesurai. A róm. kath. plebániát 1733-ban állították vissza, az anyakönyvek is ebben az évben kezdődnek. 1843-ban a Péli *Nagy* család örökösei : *Pázmándy* Dénes, Bernátfalvi *Földváry* Antal, azután Sóvári *Soós* Ferencz voltak a helység birtokosai; kivülük még 1848 előtt a *Kégl* és az *Egressy* család volt a helység földesúra. Jelenleg *Hajós* Józsefnek és *Hajós* Jánosnak van Szentiván pusztán nagyobb birtoka. A tagositás 1859-ben történt. A lakosság községi hitelszövetkezetet s három társaskört tart fönn. Megemlítésre érdemes, hogy Peregen volt az országban az első tébolyda. Már az 50-es években fennállott és *Vojtek* József orvos-sebészé volt. Vojtek halála után a hatóság az intézetet bezárta. A határban 1876-ban találtak őskori cserépedényeket, melyek a Nemzeti Múzeumba kerültek. A községhez tartozik Bankháza és Szentiván puszta. Az utóbbinak a dömsödi. közbirtokosok voltak a földesurai. Szentiván már 1386-ban szerepel. 1439-ben Zent-Ivan al. nom. Kerk alakban van említve. 1675-ben a *Szecseiektől Hajós* István, János és Gergely, a Gergely fiai veszik meg. 1684-ben *Balassa* Imre elfoglalja. 1690-ben a Hajósok visszavásárolják tőlük, de a Rákóczi-felkelés után ismét elvesztik. A XVIII. század elején *Beleznay*-birtok, melyet 1801-ben a Hajós család zálogba vesz.

Pesthidegkút. Nagyközség a fővárostól nyugatra. Lakosainak a száma 1559, a kik kevés magyar kivételével, németajkúak s róm. kath. és ref. vallásúak. Lakóházak száma 261. Posta, táviró és távbeszélő-állomás helyben, a legközelebbi vasútállomás Solymár. 1255-ben IV. Béla király a margitszigeti apáczáknak adja cserébe a Mecse nevű birtokért. Az 1580—81. évi török kincstári adólajstromok szerint a budai szandzsákhoz tartozott. Ekkor már puszta birtokként szerepel az adólajstromokban. 1690-ben az elpusztult helyek között írták össze. 1715-ben 11, 1720-ban 12 adóköteles háztartását vették fel. Lakosai ekkor mind németek voltak. 1770-ben a báró *Péterffy* és a Nádasdi *Tersztyánszky*, 1848 előtt a *Steinbach*, a *Szunyogh* és a *Jankovich* családok voltak a helység földesurai. Ezeken kivül 1860-ig a *Tahy* család volt birtokos. Jelenleg a Steinbach, a Szunyogh és a Vári *Szabó* családoknak van itt nagyobb birtokuk. A róm. kath. plebániát 1736-ban alapították. Ebben az évben épült a plebánia-templom is. A határrendezés 1867-ben és a szőlődézsma-váltság 1870-ben történt. A községben van temetkezési egyesület, szövetkezeti takarékpénztár és három mészégető-kemencze. A határban egy XVII. századbeli templom romjai láthatók. A községhez tartozik *Mária-Remete*, látogatott búcsújáróhely, mely a hegyek között, regényes vidéken fekszik. Van itt szentkút és díszes templom, mely 1899-ben épült. Közel van a fővároshoz, a hűvösvölgyi villamos végállomástól kb. negyedórányira, a miért is ünnepnapokon a kirándulók százai látogatják. Továbbá idetartoznak még a következő lakott helyek : Malomcsárda, Lusztcsárda, Parschkőbánya, Szunyoghkőbánya, Steinbachkőbánya és Újtelep. Pesthidegkút.

Pestszenlőrincz. Ujonnan alakult nagyközség a főváros közelében, a kispest—szentlőrinczi h. é. villamos mentén. Lakosainak a száma 5952, a kik magyarok s róm. kath. és ref. vallásúak. A lakóházak száma mintegy 900. Posta és táviró-állomása helyben van. E helység, mely azelőtt mint puszta, *Pusztaszentlőrincz* néven Kispesthez tartozott, 1909-ben alakult önálló nagyközséggé. A XVIII. században a herczeg *Grassalkovich* család gödöllői uradalmához tartozott 6300 hold területtel. A XIX. század elején uradalmi major és nagy vadaskert volt itt, az utóbbi azonban 1848—49-ben elpusztult. Később *Mayerffy* Ferencz és a *Jurenákok* bírták bérben. Midőn a gödöllői uradalom báró *Sina* Simon kezére ment át (1851), 24.000 hold pusztai terület középpontjává tették, melyhez Gubacs, Péteri, Halom, Szent-Mihály stb. pusztákat csatolták. A mint Pestszentlőrincz.

a gödöllői uradalom a belga bank kezére került (1864), a *Szent-Lőrinczhez* tartozó pusztákat külön-külön eladták. Szent-Lőrinczet szintén több részre osztották. Egy részt, mintegy 1000 holdat, gróf *Lónyay* Menyhért vett meg, mely területből már 1876-ban 100 holdat adott el nyaralók czéljaira. A régi Grassalkovich majort 1872-ben, 2600 hold szántófölddel együtt, *Cséry* Lajos vette meg, s ez újabban *Szemere* Miklós birtokába került, a ki itt közérdeket szolgáló lövőházat építtetett. Közel a major fölött, kiemelkedő ponton, igen szép kilátású gloriett van, melyet Grassalkovich herczeg 1814-ben építtetett, mikor Ferencz királyt, a porosz királyt és az orosz czárt látta vendégül s tiszteletükre nagy vadászatot rendezett. A három uralkodó innen nézte végig a hajtást. Ez a gloriette most *Krepuska* Géza dr. orvostanáré. A község kedvező területi viszonyai azt a székesfőváros egyik legkellemesebb nyaralóhelyévé tették és az újonnan alakult község a nyaraló-jelleg fentartása és fejlesztése érdekében — nagy anyagi áldozatokkal — mindent elkövet.

Peszéradacs. *Peszéradacs.* Nagyközség a kúnszentmiklósi járásban. Lakosainak a száma 1334, a kik mind magyarok s róm. kath. és ref. vallásúak. A lakóházak száma 1191. Postája Tatárszentgyörgy, távíró- és vasúti állomása Kúnszentmkilós. Az 1690—95. évi összeírásban még nem fordul elő. Az 1720. évi összeírás szerint Adacs még mint puszta Bogyiszlóhoz, *Peszér* pedig Kecskeméthez tartozott. Később Peszér puszta az uralkodó család birtokába került, Adacs pedig külön község volt. E helység 1848-ig szintén a ráczkevei uradalomhoz tartozott. Adacs és Peszér pusztákat 1873-ban egyesítették, midőn a helység önálló kisközséggé szervezkedett s körjegyzőségileg Tatárszentgyörgyhöz csatolták. Jelenleg is a cs. és kir. uralkodó család ráczkevei uradalma a helység birtokosa. Hozzátartoznak a következő puszták, illetőleg lakott helyek: Felsőpeszér, Középpeszér, Alsópeszér, Felsőadacs, Kisadacs, Középadacs, Alsóadacs, Peregadacs.

Péteri. *Péteri.* Nagyközség a monori járásban. Lakosainak a száma 1478, a kik négyötöd részben tótajkúak, a többiek magyarok; az előbbiek ág. ev., az utóbbiak róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 292. Postája és vasúti állomása Monor, távíró-állomása Gyömrő. 1421—1472-ben még csak mint birtokról emlékeznek meg róla az oklevelek. 1472-ben a *Györki* és a *Horhi* családok birtoka, a kiktől a Gyáli *Kenderesiek* veszik zálogba. A török hódoltság alatt elpusztult. 1690-ben lakatlan helyként írták össze. Az 1720. évi összeírás szerint még puszta és Alsó-Némedihez tartozott. A helységet 1742-ben Petőfalvi *Bohus* Dániel telepítette be a zólyommegyei Illésfalváról származó lutheránusokkal. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Bohus Dániel volt a helység földesura. Az ág. evangélikus egyház 1743-ban szervezkedett, az anyakönyvek 1744-ben veszik kezdetüket. A kir. helytartótanács azonban 1749-ben az anyaegyházat feloszlatta, s csak II. József türelmi rendeletének kiadása után, 1781 november 11-én éledt föl ismét. A templom alapkövét 1822 márczius 20-án tették le s az építést 1830-ban fejezték be. Bohus Dániel halála után (1758) *Pongrácz* Boldizsár, a ki Bohus egyetlen leányát, Katalint bírta nőül, lett a helység földesura. Pongrácz Boldizsárnak 1797-ben bekövetkezett halála után egyetlen leánya, Pongrácz Éva (†1824.), a ki *Földváry* Károlyhoz ment nőül, örökölte a helység földesúri jogát. Őt követte Földváry Miklós (†1837.), kinek halála után ifj. Földváry Miklós és Elek örökölték az ősi birtokokat. A tagosítás 1859-ben történt. 1873-ban a kolerajárvány itt sem kímélte meg a lakosokat. 1879-ben a régi templomot iskolaházzá alakították át. Jelenleg *Földváry* Elemérnek van itt nagyobb birtoka.

Pétermonostora. *Pétermonostora.* Kisközség a kiskunfélegyházi járásban, a budapest—szegedi vasútvonal közelében. Lakosainak a száma 860, a kik mind magyarok s róm. kath. vallásúak. Lakóházak száma 169. Postája, távíró és vasúti állomása Pálmonostora. Területe a XIII. század első felében Csongrád-vármegyéhez tartozott. 1347-ben Becsei *Töttös* mester birtoka, a ki ebben az évben tiltakozott az ellen, hogy itteni részbirtokait *Csegrei* Illés fiai Márton és Mihály elfoglalják. Határait 1359-ben járta meg a budai káptalan, Nagy Lajos király rendeletére, mely alkalommal Pál fia Miklós és Illés fia Márton, régi jog czímén átveszik e birtokokat. 1374-ben az aradi káptalan a Szeri *Pósafiakat* iktatja be e helység birtokába. 1411-ben Zsigmond király rendeletére, a kalocsai káptalan *Göallyai* Györgyöt, János fiát és rokonait iktatta be Pétermonostora, Pálmonostora és Móriczgáttya birtokába. 1488-ban *Zeleméri* Mihály birtokában találjuk. 1848 előtt a *Kecskés*, *Faragó* és *Szücs* családok voltak a helység földesurai. Jelenleg őrgróf *Pallavicini*,

1.

2.

3.

4.

1. Pilisszántó. A Baross-féle kúria. — 2. Pomáz. Almássy Sándor úrilaka. — 3. A Wattay-féle kúria.
4. Pócsmegyer. Schaeffner Károly úrilaka Leányfalun.

1. Ráczkeve. A községháza. — 2. A szerb templom. — 3. A kir. családi uradalom kastélya. — 4. Az Árpádhíd.

Sándornak és *Szathmáry* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A határban találtak bronzkori régiségeket, karpereczeket és gyűrűket, melyek a kiskúnfélegyházai városi múzeumba kerültek. A községhez tartoznak: Lehegő, Bikahegy és Zádor tanyák. A helység eddigi neve *Alsó-Puszta-Péteri* volt, jelenlegi nevét 1900-ban, belügyminiszteri rendelettel állapították meg.

Pilis. Nagyközség a budapest—czeglédi vasút mellett. Lakosainak a száma 5010, a kik nagyobbára ág. ev. magyar tótok és kisebb részben róm. kath. magyarok. A lakóházak száma 1094. Postája, távíró, távbeszélő és vasúti állomása helyben van. A Boldogságos Szűz Máriáról czímzett és III. Béla királytól 1184-ben alapítatott czisztercziitarendű apátsága az egész középkoron át fennállott. Itt temették el II. Endre király nejét, Getrudot. 1242-ben a pilisi apátságot a tatárok elpusztítván, IV. Béla király 1253-ban helyreállította. 1459-ben a *Haraszti* családon kívül a *Szilasyak*, Vincze váczi püspök, a *Kerekegyháziak*, továbbá a Mikebudai *Békés* és a *Poltharaszti* családok voltak itt birtokosok. 1526-ban a törökök a monostort fölgyujtották és kirabolták. 1690-ben elhagyott helyként írták össze. Az 1715—20. évi összeírásban még nem fordul elő. Ferenczy szerint 1725 táján *Beleznay*, akkori birtokosa kezdte benépesíteni. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírásban Beleznay János tábornok szerepel a helység földesuraként. Ő építtette a helységben lévő egyik kastélyt, mely jelenleg *Gubányi* Józsefé, a másikat gróf Beleznay Ferencz (szül. 1812 † 1887) építtette s e kastély jelenleg báró *Nyáry* Lászlóé. 1818 julius 5-én itt lőtte agyon Beleznay Sámuel hasonnevű atyját, mely tettéért hóhérbárd alá került. 1848 előtt gróf Beleznay János, gróf Beleznay Ferencz 1848—49. honvédszázados, báró Nyáry Antal és *Illkey* Sándor voltak a helység földesurai. Később báró Nyáry Antal (1833—72), utána báró Nyáry Gyula, *Schütz* Károly (1862-ig), gróf *Bethlen* Pálné (1862—82) és Gubányi Mihály voltak a helység legnagyobb birtokosai. Az úrbéri elkülönzés és tagosítás 1847-ben történt. Jelenleg báró Nyáry Lászlónak, Gubányi Józsefnek, és Kakucsi *Liebner* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. Az ág. hitv. ev. templom 1780 táján épült. A községben van két pénzintézet és kaszinó. A határban egy régi kastély romja látható. Pilis.

Pilisborosjenő. Nagyközség a fővárostól éjszakra, a budapest—esztergomi vasút közelében. Lakosainak a száma 1600, a kik erősen magyarosodó németek s r. kath. vallásúak. A házak száma 180. Posta, távíró és vasúti állomása Üröm. 1351-ben *Burusyeno* villa néven szerepel. Plebániája előfordul már az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben is; ekkor egyházilag a veszprémi püspökség budai főesperességi kerületéhez tartozott. 1430-ban a *Jenei* család birtoka, de e családon kívül a Szántai *Laczk* család is birtokos volt itt, mely birtokait 1435-ben a királynak engedte át, cserében más birtokokért. Az 1580—81. évi adólajstromban törököktől lakott helységként szerepel. A török hódoltság után újra benépesült. Az 1695. évi összeírásban *Weindorf* néven már lakott helyként fordul elő. 1715-ben 19, 1720-ban 32 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Lakosai ekkor mind németek voltak. 1720-ban a budai Klára-szüzek birták, de e rend feloszlatása után (1781) a vallásalap tulajdonába ment át. A XIX. század elején József nádor vásárolta meg. A róm. kath. templom 1698-ban épült. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával $17^{16}/_{32}$ harmadosztályu úrbértelket irtak itt össze. A tagosítást 1859-ben hajtották végre, a szőlődézsmaváltság 1860-ban történt meg. 1826-ban az egész község leégett. 1848-ig József nádor és utána fia István nádor voltak a helység földesurai. Jelenleg József főherczegnek van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik a Szarvas-téglagyártelep, mely szintén a főherczeg tulajdona. Pilisborosjenő.

Piliscsaba. Nagyközség a Kopaszhegy délnyugati részén, a budapest—esztergomi vasút mellett. Lakosainak a száma 2347, a kik német és tótajkúak és róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 373. Posta, távíró, távbeszélő és vasuti állomása helyben van. A község nevét a hagyomány Csaba királyfitól származtatja. 1274-ben *Mois* nádornak, a hasonnevű nádor fiának a birtoka, a ki azt a margitszigeti apáczáknak adományozta. 1319-ben is még ezeknek a birtokában volt. 1393-ban a Szántó melletti pálosok voltak itt birtokosok. 1467-ben ismét a margitszigeti apáczák birtoka. Az 1626—29. években a református egyház már szervezve volt itt. Az 1690—95. évi összeírásokban a község nem fordul elő. 1715-ben telepedett be újra. 1715-ben 47, 1720-ban 23 adóköteles háztartást írtak itt össze. Lakosai az utóbbi évben, két magyar háztartás kivételével, mind Piliscsaba.

tótok voltak. Ekkor a budai apáczák (Klára-szűzek) birtoka. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával 25 egész teleket írtak itt össze. Ekkor is a budai apáczák birtokaként szerepel. A plebánia-templom az 1771—1781. években épült. A templomban van egy fából faragott Mária-szobor, mely a rajta lévő, 1725-ben kelt fölírat szerint, 1299-ből való. A róm. kath. plebániát 1711-ben alapították. Az anyakönyvek is ez évtől veszik kezdetüket. A XIX. század elején, a róla elnevezett uradalommal együtt, József nádor birtokába ment át. Jelenleg József főherczeg a helység legnagyobb birtokosa. A határrendezés és tagosítás 1860-ban történt. A Szent-Vincze irgalmasrend kolostra 1903-ban, a lazarista kongregáczió rendháza és temploma 1907-ben épült. Ez utóbbi József főherczeg ajándéka és boldogúlt László főherczeg emlékére építtette. A helységben van temetkezési egyesület és községi hitelszövetkezet. A községhez tartozik a Klotildtelep nyaralóhely és a Piliscsabai tábor. A község határában, az ú. n. Raitzenthalban sok római régiséget találnak.

Pilisszántó. *Pilisszántó.* Kisközség a Pilishegy déli oldalán. Lakosainak a száma 1565, a kik tótok és magyarok s róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 276. Posta- és távíró-állomás helyben van. Pálos-kolostora a XIII. században már fennállott. 1690—95-ben elpusztult helyként írták össze, de csakhamar benépesült, mert 1715-ben 23, 1720-ban 35 adóköteles háztartást vettek föl e helységben. Az összeírt háztartások közül 5 magyar, 23 német és 7 szerb volt. 1770-ben az óbudai kincstári uradalomé volt. A róm. kath. plebánia 1772-ben keletkezett. Anyakönyvei azonban egy évtizeddel előbb: 1760-ban kezdődnek. A róm. kath. templom 1760-ban épült, gróf *Zichy* Miklósné szül. *Berényi* grófnő áldozatkészségéből. A templom bejáratánál két római mértföldmutató látható Marcus Aurelius császár korából. A XVIII. század második felében gróf Zichy Miklós, illetőleg özvegye volt a helység földesura. Ezután a kincstár birtokába került, majd 1824-ben *Gyurkovics*, alias Jurkovics Márton és Mátyás szerezték meg, a kik e helységre királyi adományt és Pilisszántói előnévvel, magyar nemességet nyertek. A Gyurkovics család építtette 1826-ban azt a kastélyt is, mely jelenleg *Baross* Endre tulajdona. A XIX. század közepén *Botzenhardt* János, *Forster* János és *Rakovszky* Gusztáv voltak itt birtokosok. Jelenleg Baross Károly örököseinek, özvegy *Lithvay* Mátyásnénak, Botzenhard János örököseinek van itt nagyobb birtoka. Ide tartozik a Pilishegy, melyen báró Orosdy Fülöp erdőbirtoka és nagyszabású kastélya áll, mely 1899-ben épült. A kastély nagy kényelemmel van berendezve és a kb. 15 holdas park az erdővel egyesül. A remek fekvésű és ritkaszép kilátást nyujtó kastélyhoz és onnan a Pilishegyre a tulajdonos $4\frac{1}{2}$ km. hosszú kövezett útat vezettetett. A parkban a szokásos sportpályákon kivül, galamblövőtér is van, a hozzá tartozó erdő pedig nagy vadban bővelkedik. Ez erdővel határos 7000 holdas közalapítványi erdőt a báró szintén bérli. 1870-ben majdnem az egész község leégett. A községbeli szeszgyár Baross Endre tulajdona. A határban gyakran találtak római régiségeket, de ezeket a lakosok eladogatták. A kath. templom bejárata mellett római mértföldmutató áll, melyet a határban találtak és itt állítottak fel.

Pilisszentiván. *Pilisszentiván.* Kisközség a budapest—esztergomi vasút mellett. Lakosainak a száma 3397, a kik túlnyomó részben németajkúak; vallásra nézve, kevés kivétellel, róm. katholikusok. A lakóházak száma 162. Posta, távíró és vasút-állomás Pilisvörösvár. 1737-ben még mint puszta, a budai Szent-Ágoston rendű apáczák birtoka volt. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, már helységként szerepel az összeírásban. Ekkor 5 $^{14}/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze. A róm. kath. templom 1780-ban épült. 1848-ig a *Majthényi* család volt a helység földesura. Jelenleg gróf *Karácsonyi* Jenőnek van itt nagyobb birtoka. A község határában tekintélyes kőszénbánya van.

Pilisszentkereszt. *Pilisszentkereszt.* Kisközség a Pilishegy keleti lejtőjén. Lakosainak a száma 1120, a kik tótok s magyarok és róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 188. Postája helyben van, távíró-állomása Pilisszántó. Már a XIII. században gyakran említik, a pilisi cziszterczita-rendü apátság birtokaként. Az apátságot III. Béla király 1184-ben alapította s kiváltságait és birtokait a tatárjárás után, 1254-ben, IV. Béla király is megerősítette. A pálosoknak itteni monostora a XIII. század közepén keletkezett. Első ízben 1297-ben említik perjelét. A rendház a mohácsi vész után pusztult el. 1526—29-ben azonban még fennállott, mert János pilisi apát is e monostorban talált menedéket, miután az apátságot a törökök

elpusztították. A török hódoltság megszüntével a pesti pálosok lettek a helység földesurai. 1770-ben az úrbéri rendezéskor, mikor $5^{20}/_{12}$ úrbértelket írtak itt össze, a pálosok pesti rendháza szerepel a helység földesuraként. A pálos-rend föloszlatása után a helységet a pilismaróti vallásalapítványi uradalomhoz csatolták. A róm. kath. templom 1766-ban épült. 1848-ig a vallásalap volt a helység földesura és jelenleg is a vallásalapítvány a legnagyobb birtokosa. A helység legrégibb pecsétje 1809-ből való, e körirattal: „Sig. Communit. Pilis-Sz.-Kereszt 1809". A róm. kath. plebániát 1800-ban alapították. A községben 1867-ben nagy tűzvész pusztított. A határban a föntemlített kolostor csekély maradványai ma is láthatók; a kövek nagy részét a lakosság elhordta építési czélokra. Kincsre szomjas emberek gyakran szoktak itt éjjelente ásni, de pénzt nem, hanem csak török korbeli rozsdás fegyverdarabokat, kulcsokat és sarkantyúkat találnak, A helység természeti nevezetességei még az Ördögbarlang, Zsiványbarlang, Kapuszikla, Klastromforrás, Háromforrás és Szentkút.

Pilisszentlászló. *Pilisszentlászló.* Nagyközség, Szentendrétől éjszaknyugatra, a Szentlászló-hegy alatt. Lakosainak a száma 700, a kik tótok s magyarok és róm. kath. vallásuak. A lakóházak száma 133. Postája helyben van, távíró-állomása Szentendre. A pálosoknak Szent-Lászlóról czímzett itteni kolostora a XIII. század végén keletkezett s a XIV—XV. századokban is fennállott. A török hódoltság megszüntével ismét a pálosok veték birtokukba. Az 1715. évi összeírás szerint 11, 1720-ben 25 adóköteles háztartás volt a községben. Az utóbbi évben összeírt háztartások közül 10 volt magyar és 15 tót. A pálos-rend föloszlatása után (1786) a helységet a pilismaróti vallásalapítványi uradalomhoz csatolták. A róm. kath. plebániát 1788-ban alapították, és a templom 1790-ben épült. Jelenleg a közalapítványi uradalom a birtokosa. A községhez tartozik Sikáros puszta.

Pilisvörösvár. *Pilisvörösvár.* Kisközség a főváros közelében, a budapest—esztergomi vasút mellett. Lakosainak a száma 5185, a kik legnagyobbrészt németek, de vannak itt magyarok is. Vallásra nézve legtöbb a katholikus, míg a többiekre mintegy 200 lélek jut. A lakóházak száma 575. Posta, távíró és vasúti állomás helyben van. Az 1690. évi összeírás szerint már postamester lakott itt, de ekkor még gyér számú népessége volt. 1695-ben $^{2}/_{4}$ portát vetettek ki rá. 1715-ben 47, 1720-ban 69 háztartást írtak itt össze. Lakosai az utóbbi összeírás szerint mind németek voltak. 1737-ben gróf *Esterházy* József birtokában találjuk. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Szent-Iván (ma Pilisszentiván) és Solymár helységekkel egyetemben, *Tersztyánszky* József Esztergom vármegye alispánjának birtoka volt. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával 47 $^{3}/_{32}$ egész úrbértelke volt, s ekkor *Majthényi* Károly volt a földesura. A róm. kath. templom 1696-ban épült. 1801-ben megnagyobbíttatván, toronynyal látták el. A plebániát 1692-ben alapították. 1848-ig a Majthényi család volt a helység földesura és jelenleg gróf *Karácsonyi* Jenőnek van itt nagyobb birtoka. E helység határában feküdt a középkorban *Kande* falu, egykor a budai káptalan birtoka, mely 1248-ban eladta. 1368-ban az óbudai apáczák birtokában találjuk. A helység előbbi neve Vörösvár volt. A községben, az út mentén, római mértföldmutató kőoszlop és a templom falában két római sírkő látható.

Pócsmegyer. *Pócsmegyer.* Nagyközség a szentendrei szigeten. Lakosainak a száma 1258, a kik magyarok, református és róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 347. Posta és távíró-állomása Pócsmegyer-Leányfalu, legközelebbi vasúti állomása Szentendre vagy Vácz. A *Rosd* nemzetség ősi birtoka. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott és ekkor 46 adóköteles háza volt. 1579-ben *Üvejsz* budai basa birtokában találjuk, a mikor a helység 6229 akcsét fizetett török földesurának. A reformátusok egyháza 1626—29-ben már fennállott. Templomuk közvetetlenül a Dunaparton, 1788-ban épült s 1819-ben megnagyobbították. Anyakönyveik 1744-től veszik kezdetüket. A község a török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a visegrádi járás községei között van felvéve, 5 adóköteles házzal. 1690-ben a lakott helyek között írták össze. 1691-ben háromnyolczad, 1695-ben pedig másfél portával rótták meg. 1715-ben 26, 1720-ban 34 adóköteles magyar háztartást írtak össze e helységben. 1848-ig a gróf *Esterházy* család volt a földesura, utána gróf *Breuner* Ágoston örökölte, a ki 1860 táján itteni birtokát több vállalkozónak adta el. 1838-ban nagy árvíz pusztította el a helységet, mely alkalommal a templomon és a paplakon kívül, csak öt lakóház maradt meg. A tagosítás 1864-

ben történt. 1876-ban a községet ismét elöntötte az árvíz. A róm. kath. templom 1892-ben épült. Jelenleg *Hohenlohe-Oehringen* Keresztély herczeg és *Schäeffner* Károly a helység legnagyobb birtokosa. A gróf Esterházy Jánostól épített kúria *Hartmann* Manó tulajdona. A lakosság hitelszövetkezetet és fogyasztási szövetkezetet tart fönn. A községhez tartozik Leányfalu puszta, mely a középkorban Leányfalva néven volt ismeretes. 1477-ben a Tahi *Botos* család vesz itt birtokrészeket a *Leányfalviaktól.* Jelenleg nagyobb birtoka van itt *Schäeffner* Károlynak; a birtokon levő úrilakot 1884-ben *Szitányi* Ödön építtette. A XIX. század hetvenes éveiben alakult nyaralótelepe egyike a fővárosi úritársaság legkedveltebb nyári tartózkodási helyeinek. A nyaralótulajdonosok közül megemlitjük a következőket : *Gyulay* Pál (†) író, a főrendiház volt tagja, *Szászy* Béla dr. min. tanácsos, *Faragó* Ödön volt pekingi fővámigazgató, *Flittner* Frigyes az Osztrák-Magyar bank budapesti igazgatója, *Tóth* Imre a Magyar Nemzeti Szinház igazgatója, *Alszeghi* Kálmán, az Operaház főrendezője, *Mihályffy* Kálmán, *Helvey* Laura és *Kőrösmezey* Gusztáv, a Nemzeti Szinház tagjai, *Siklósy* Gyula egyetemi tanár, *Hummer* Nándor lovag, a Szent István-Társulat titkára, *Noszéda* Károly operaházi karigazgató, stb.

Pomáz. *Pomáz.* Nagyközség, járási székhely, a budapest—szentendrei h. é. vasútvonal mellett. Lakosainak a száma 4500, a kik túlnyomó részben német- és szerbajkuak. Uralkodó vallás a róm. kath. A lakóházak száma 709. Posta, távíró és vasútállomás helyben van. 1279-ben a nyúlszigeti apáczák birtoka és ők bírják 1293-ban is. E helység mellett volt a középkorban *Aszófő,* az *Osli* nemzetség birtoka, melyet e nemzetség sarjai István és Dezső, a Németi ágból, 1318-ban *Becsei* Imrének adtak el. A község a pápai tizedszedők jegyzékében is szerepel és ekkor már népes hely lehetett, mert papja 40 dénárt fizetett pápai adó fejében. Ősi temploma a török világban pusztult el. A templom szentségházának köve a gróf Teleki-féle majorház falába van illesztve és a következő feliratot viseli : „Qui manducat ex hoc pane, vivet in aeternum, 1512." Pomáz 1690-ben lakott hely volt. 1695-ben, a portaigazítás alkalmával, háromnegyed portával rótták meg. 1715-ben 46, 1720-ban 79 adóköteles szerb háztartást vettek fel az összeírásba. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Wattay* Pál és a *Soós* család tagjai bírták. *Koller* Ignácz veszprémi püspök a régi templom romjainak felhasználásával, 1770-ben a máig is fennálló, de már szűknek bizonyult templomot építtette. A reformátusok 1783-ban kezdtek itt isteni tiszteletet tartani a Wattay család kastélyának egyik termében. Anyakönyveik 1784-től veszik kezdetüket, 1845-ben pedig anyaegyházzá alakultak. 1805-ben Pomáz még a Wattayak birtoka. Jelenleg gróf *Teleki* Tibornak, *Mandics* Milán dr.-nak, *Csapó* Lórándnak, *Mares* Mórnak, *Tregele* Jakabnak és *Podmaniczky* Ilonának van itt nagyobb birtoka. A Wattayak régi kastélya jelenleg gróf Teleki Tiboré. Van itt Kaszinó, Polgári kör, kath. olvasókör és temetkezési egyesület. A környék regényes fekvésű, és a fővárosi kirándulók tömegesen látogatják. A községhez tartozó Klissa-dűlőn templomromok láthatók. E helységhez tartozik Kiskovács és Nagykovácsi puszta. Az utóbbi 1401-ben önálló helységként szerepel; 1457-ben Felső-Kovácsi néven fordul elő. Ez időből való az a kolostor is, melynek romjai napjainkig fennállanak. A községhez tartozik még Margitliget, gyógyhely. *Martin* Sándor dr. a Schwarzer-féle intézetnek 11 évig volt orvosa, 1897-ben elhalt neje emlékére, a Laszlovszky-liget helyén, Margitliget névvel idegbeteg-szanatoriumot és vízgyógyintézetet alapított, mely 1898-ban meg is nyílt. 1908-ban Martin Sándor meghalt s a szanatoriumot testvérei örökölték, a kik 1909-ben Wettenstein József dr.-nak, a Comain nevű tüdővészellenes szérum föltalálójának adták el. A telepet tüdőbeteg-szanatoriummá átalakítva, jelenleg részvénytársaság vezeti.

Prónayfalva. *Prónayfalva.* Nagyközség a budapest—szabadkai vasút mentén. Lakosainak a száma 3100, a kik mind magyarok s róm. kath., ref. és ág. ev. vallásúak. Postája helyben van, távíró és vasútállomása Soltvadkert. A helység eredeti neve *Tázlár* volt. Már a középkorban, a kunok pusztájaként szerepel. 1650-ben Szeged városa bírta bérben, mely város polgárainak a kun pusztákon legeltetési joguk volt. Később, mint puszta, Vadkerthez tartozott. 1837-ben még csak 20 kath., 71 evang. és 12 református lakosa volt. 1872 augusztus 30-án a Kiskőröstől és Vadkerttől keletre eső Kötöny, Nagybócsa és Kisbócsa pusztákkal együtt, 46,568 hold területtel, önálló községgé szervezkedett. 1875-ben 62 család költözött ide, 155 lélek-

Rákospalota. 1. A róm. kath. templom. — 2. Az istvántelki Clarisseum.

Rákospalota. — A székesfővárosi vízmű egyik gépcsarnokának részlete Káposztásmegyeren.

számmal Keczelről, Kiskőrösről és Csongrád vármegyéből. A róm. katholikus hívek számára az egykori Beniczky-féle urasági lakot alakították át kápolnává, melyet 1906 október hó 1-én adtak át rendeltetésének. A képviselőtestület kérvényt nyujtott be a belügyminiszterhez, hogy a község eddigi nevét báró *Prónay* Dezsőnek, a nemzeti ellentállás alkalmával tanúsított magatartása iránt való tekintetből, Prónayfalvára változtathassa. A belügyminiszter 1907 július hó 19-én 65155 szám alatt e kérelemnek helyt adván, a község újjáalakulásakor a Prónayfalva nevet vette fel. Jelenleg gróf *Vigyázó* Sándornak, *Hofmeister* testvéreknek, *Babó* Sándornak, *Babó* Dénesnek és *Szabó* Francziskának van itt nagyobb birtoka. A községben van Róm. kath. kör és Gazdakör, a határban pedig három székes természetű tó: a Beniczky, Szarvas és Harka-tó és egy régi templomnak a romja, a mely valószínűleg a török korban pusztult el. Közelében régi sírokat ástak föl, melyekben kardokat, kengyelvasakat és egyéb fémtárgyakat találtak, de ezek elkallódtak. Hozzátartoznak Tázlár, Harka és Kötöny puszták.

Pusztavacs. Nagyközség az alsódabasi járásban. Lakosainak a száma 1999, a kik mind magyarok s róm. kath., ref. és ág. ev. vallásúak. A lakóházak száma 174. Posta és távíró-állomás helyben van, a vasúti állomása Örkény. 1415-ben a Némai *Kolos* család nyeri új adományul Vatyával és Tördemez pusztával egyetemben. I. Ulászló király 1440-ben ismét e család részére állított ki adománylevelet Vacs helységre, Sápi *Harcza* Pállal együtt. Ez időből való a helység temploma, melynek romjai jelenleg is láthatók. Az 1690. évi összeíráskor, mint elpusztult helység, a gróf *Koháryak* birtokaként szerepel. 1848-ig *Alsó-* és *Felső-Vacs* néven két külön pusztából állott, melyek a *Coburg* herczegek birtokában voltak. A mostani róm. kath. templom 1885-ben épült. Jelenleg herczeg *Szász-Coburg-Góthai* Fülöpnek van itt nagyobb birtoka s egy gazdasági szeszgyára. Az evangélikus templom 1892-ben épült. A községhez tartoznak a következő majorok és lakott helyek: Nádormajor, Lujzamajor, Viktóriamajor, Pétermajor, Újházmajor, Kutyaszorítómajor, Kisnándormajor, Antóniamajor, Csetharasztmajór, Máriamajor, Amáliamajor, Klotildmajor, Klementinamajor, Ágostmajor, Fülöpmajor, Lipótmajor, Sárgaház, Erdőlak (eddig Erdészeti major). Pusztavacs.

Püspökhatvan. Nagyközség az aszód—balassagyarmati vasút mellett. Püspökhatvan. Lakosainak a száma 1361, a kik tótok és magyarok s róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 247. Postája és vasúti állomása helyben van, távíró-állomása Galgagyörk. 1460-ban a váczi püspök birtokai között szerepel. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1691-ben egynegyed portával szerepel az összeírásban, melyet a porták kiigazítása alkalmával, 1695-ben egy és egynegyed portára emeltek föl. A róm. kath. plebániát 1709-ben állították helyre. 1715-ben 21, 1720-ban 27 adóköteles magyar háztartást vettek itt fel az összeírásba. A róm. kath. templom 1736-ban épült. Az anyakönyvek 1709-től kezdődnek. 1848-ig a váczi püspökség volt a helység földesura és jelenleg is annak van itt legnagyobb birtoka. Az úrbéri egyezséget 1859-ben kötötték A tagosítást 1863-ban hajtották végre. A lakosság hitelszövetkezetet, fogyasztási szövetkezetet, tejszövetkezetet és olvasókört tart fönn. A községhez tartozik Galambospuszta és Kisfeletanya, mely azelőtt Spitzertanya néven volt ismeretes.

Püspökszilágy. Nagyközség a váczi járásban. Lakosainak a száma 1002, Püspökszilágy. a kik mind magyarok s róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 156. Postája Váczhartyán, távíró és vasúti állomása Galgagyörk. 1690-ben egy nyolczad, 1695-ben egynegyed portával írták össze. A róm. kath. plebánia 1715-ben már fennállott, az anyakönyvek is ez évtől kezdődnek. 1715-ben 17, 1720-ban 25 adóköteles magyar háztartást irtak itt össze. A róm. kath. templom, melyet 1746-ban gróf *Althan* Károly váczi püspök helyreállíttatott, még a török hódoltság előtti korszakból való. 1848 előtt $26^{22}/_{32}$ elsőosztályú úrbértelke volt. 1848-ig a váczi püspökség volt a helység földesura. Jelenleg a váczi püspökségnek és a váczi alsóvárosi telkeseknek van itt nagyobb birtokuk. A tagosítás 1863-ban történt. A községhez tartozik Szór puszta, mely már az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. Jelenleg Nagyszór néven ismeretes. Továbbá Károlymajor, melynek neve azelőtt Alsószór volt, azután Kisszór; Nagycseres és Nagylénia.

Ráczkeve. Nagyközség a Csepelszigeten, járási székhely. Lakosainak a Ráczkeve. száma 6498, a kik mind magyarok s róm. katholikus, református, gör. kel. és

izr. vallásúak. A lakóházak száma 1399. Posta, távíró és vasútállomás helyben. Egyike azoknak a helyeknek, melyeket a magyarok még a honfoglalás korában megszállottak. A Csepelsziget, melyet a fejedelmi ház szállott meg, mindenkor kedves tartózkodási helye volt az Árpád- és a vegyes-házbeli királyoknak, hol vadaskertek, vadásztanyák és vadászkastélyok voltak. A mai Ráczkeve helység helyén is hajdan ily királyi vadászterület volt. Itt volt *Ábrahámegyháza*, mely mellett királyi vadászkastély állott. E kastélyról II. Ulászló király nejének, Anna királynénak 1503-ban kelt oklevele is megemlékezik. II. Ulászló is megfordult itt, miről egy 1511-ben kelt oklevele tanuskodik. Erről a vadászkastélyról megjegyzi Oláh Miklós, az egykorú történetíró, hogy II. Lajos királynak és nejének kedvencz tartózkodási helye volt. Ábrahámegyháza időközben elpusztulván, I. Ulászló király a régi *Kevi* lakosait, a kik a török támadások elől biztosabb helyre voltak kényszerítve menekülni, a hajdani Ábrahámegyháza körül telepítette le s 4140 október 10-én mindazokkal a jogokkal felruházta őket, melyekkel azelőtt bírtak. A régi Kevi város polgárai magukkal hozván Zsigmond és Albert királyoktól nyert kiváltságaikat, az új telep legott városi rangra emelkedett, melynek I. Ulászló király még 1440 október 10-én révjogot adott. Az itt letelepedett ráczok új telepüket *Kis-Kevinek* nevezték. V. László király 1453-ban a város lakosainak régi jogait, mely szerint a harminczadfizetéstől mentesek, megerősítvén, 1455-ben meghagyta *Garai* László nádornak s a többi fő- és alispánoknak, hogy Kis-Kevi város polgárainak jogait és kiváltságait tiszteletben tartsák. A város polgárainak kiváltságait I. Mátyás király 1458-ban és 1473-ban ujból megerősítette, 1489 augusztus 15-én pedig régi kiváltságaikról új oklevelet állított ki. Ezt az oklevelet II. Ulászló 1490 október 16-án, II. Lajos király 1524 május 18-án megerősítette. A mohácsi vész után a város *Szapolyai* János királynak meghódolván, a király 1536 október 5-én régi kiváltságaiban megerősítette. E kiváltságlevélben a város már *Rácz-Kevinek* neveztetik. A török hódoltság alatt számosan telepedtek meg e helységben, bár a helység sem menekült a török pusztításoktól. Sulejmán hadai Buda elfoglalásakor teljesen feldúlták az üresen hagyott helységet, a királyi lakkal együtt; de a mint a fergeteg elvonult, a szétfutott lakosság visszatért, sőt 1543-ban, Székesfehérvárnak török kézbe jutása után, a város lakosainak egy része ide húzódott, s egy utczában vett szállást, melyet róluk Fehérvári-utczának neveztek el. Az újított hit itt hamar elterjedt. 1563-ban megjelent a községben *Szegedi Kiss* István és 1564-ben már tekintélyes egyházközséget szervezett itt, mely az ő lelkészsége alatt csakhamar virágzásnak indult. Szegedi Kiss István haláláig állott az egyház élén. Őt követte *Skaricza* Máté, a ki Ráczkevében született. 1626-ban *Bori* Mihály, *Kún* Mihály és *Kotzkith* István a győri káptalan előtt átíratták a Zsigmond királytól Kevi város polgárai részére kiadott kiváltságlevelet. III. Ferdinánd király 1646 okt. 29-én megerősítvén a város polgárainak kiváltságait, ezt a kiváltságlevelet Pest vármegye 1647 nov. 7-én Füleken tartott közgyűlésén kihirdette. 1643-ban az országszerte dühöngő pestisragály Ráczkeviben is sok á'dozatot szedett. 1655-ben ismét pestisragály pusztított, mely a város bíráját is elragadta. 1657-ben nagy tűz támadt a városban. 1684-ben, Buda első megszállása alkalmával, a német és a lengyel zsoldos hadak garázdálkodtak a városban, melynek lakosai szétfutottak. 1686-ban a törökök miatt a várost árokkal vették körül. Alig vették vissza Budavárát a töröktől, a várbeli katonaság eltartása czímén, súlyos teher hárult a városra. Még 1686-ban 700, 1688-ban 1474 frtot vetettek ki, sőt 1690-ben 800 császári zsoldost szállásoltak be Ráczkevére, a kiket a helységnek kellett eltartania. 1691-ben ismét pestis pusztított, melynek 106-an estek áldozatul. 1695-ben *Esterházy* István az egész Csepelszigetet eladván *Heister* tábornoknak, Ráczkeve is az ő birtokába került; halála után, 1698-ban, herczeg *Savoyai* Eugén lett a helység földesura. 1706-ban a *Csöpkés* János alkapitány parancsnoksága alatt álló kuruczhad vett szállást a szigeten; e had eltartására a helység a természetbeli szolgálmányokon kívül, 600 frtot fizetett. 1708-ban *Sőtér* Tamás kurucz ezredes állomásozott Ráczkevén. 1709-ben *Pap* István kurucz hadnagy menekülő csapata kelt át a Dunán Ráczkevénél, mire a budai parancsnok a helység elöljáróit, mert a menekülést elősegítették, 16 hétig tartotta elzárva Budán. 1722-ben herczeg Savoyai Eugént a ráczkevei uradalom birtokába beiktatták. 1770 május havában a Duna áradása okozott nagy károkat. 1780-ban Mária Krisztina főherczegnő és férje Albert herczeg nyerték a ráczkevei uradal-

mat, a melybe ez évi szeptember 18-án ünnepélyesen beiktatták őket. 1788-ban kitörvén a török háború, a helységnek az újonczokon kívül még hadiszekereket s más tábori eszközöket kellett előállítania. 1799-ben Mária Krisztina főherczegnő halála után, férjét, Albert herczeget iktatták be a ráczkevei uradalom birtokába. 1802-ben nagy tűzvész pusztított a helységben, mely alkalommal 232 ház hamvadt el. 1804-ben Albert herczeg látogatott el Ráczkevére, hol nagy ünnepséggel fogadták. 1806-ban, 1809-ben, 1817-ben, 1820-ban szintén nagy árvizek voltak. 1822 február 10-én, Albert herczeg halálával, a ráczkevei uradalom az uralkodó családra szállott. Az 1831 július havában kitört kolerajárvány egész októberig szedte áldozatait. A XVIII. század elejétől kezdve számos czéh alakult a városban. E czéhek közül a legrégebbek egyike a csizmadia- és molnár-czéh, melyek közül az első 1721-ben, az utóbbi 1729-ben nyert kiváltságlevelet. A többiek, jelesül a szűrszabó, takács és csizmadia-czéhek 1817-ben nyertek oklevelet. A róm. kath. templom 1791-ben épült. Az egyházi szerelvények között egy XV. századbeli casula található. A református templom 1563-ban már fennállott, mikor a reformált hitűek vették meg a szerbektől. A görögkeleti szerb templom a XIV. század elején épült. Csúcsíves építészeti emlékeink egyike, s miként a feljegyzések állítják, 1319-ben festették be első ízben. 1876-ban ismét nagy árvíz volt, mely sok házat romba döntött és az itteni hajóhídat is összetörte. 1898-ban megismétlődött az árvíz, mely a község nagy részét elöntve, jéggé fagyott és majdnem egy hónapig így maradt. Jelenleg a község legnagyobb birtokosa a cs. és kir. családi alapítványi uradalom, melynek tulajdonában van a régi kastély, Savoyai Eugen idejéből. A községben van főszolgabírói hivatalon kívül, Kaszinó, Társaskör, Magyar asztaltársaság, Ifjusági kör, Polgári kör, 48-as kör, a ráczkevei takarékpénztár, a járási takarékpénztár r.-t., az önsegélyző egylet m. sz. és a községi hitelszövetkezet. A községhez tartozik Angyalsziget, Bálványoshugyé és Somlyósziget.

Rákoscsaba. Nagyközség a fővárostól keletre, a budapest—hatvani vasút mellett. Lakosainak a száma 5500, a kik mind magyarok. Vallásra nézve 55% katholikus, 40% református. A lakóházak száma 700. Posta, távíró és vasuti állomás helyben. A XV. század elején már a *Széchiek* birtokában találjuk, a kik 1411 előtt *Mesztegnyői Szerecsen* mesternek elzálogosították. A zálogból Széchi Miklós tárnokmester váltotta vissza, a ki után fia Széchi Tamás vette birtokába a falut. 1471-ben a Széchi család kölcsönös örökösödési szerződésre lép e helységre nézve az *Ujlakiakkal.* 1520-ban *Báthori* István nádor a helységet Széchi Péternek, Prókopnak és Franknak itélte oda. Közvetetlenül a mohácsi vész után Széchi István lett a falu földesura, ki 1535-ben bekövetkezett haláláig bírta a helységet. Ebben az évben *Werbőczy* István birtokába került. 1650-ben *Szelényi* János volt a helység birtokosa, a ki *Csorgolinak,* ez pedig *Rádaynak* adta el, a ki 1723-ban új adományt kért e helységre. A református egyház már az 1626—29. években fennállott. A templom 1627-ben épült, s 1904-ben ujjáépítették. 1690-ben a lakott helységek között írták össze, de mind 1695-ben, mind az 1754. évi összeírásban csak pusztaként szerepel; ekkor a gróf *Hardek* és a báró *Laffert* családok birtokában találjuk. A róm. kath. plebániát 1759-ben alapították. Az anyakönyvek 1762-ben veszik kezdetüket. A templom 1787-ben épült. Az elkülönzés a földesúr és a lakosság között 1840-ben történt. 1848-ig a báró Laffert család volt a helység földesura. Jelenleg báró *Laffert* Matildnak férjezett *Antos* Istvánnénak és gróf *Bolza* Pálnénak szül. gróf *Vigyázó* Józsának van itt nagyobb birtoka. A községben levő régi kúriát a báró Laffert család építtette s ma is azé. Van itt takarékpénztár r.-t. és fogyasztási szövetkezet. Rákoscsaba.

Rákoskeresztúr. Nagyközség a Rákos patak és a budapest—hatvani vasút mentén. Lakosainak a száma 6149, a kik magyarok, tótok s németek és ref., ág. ev. és róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 1055. Posta, távíró és vasutállomás helyben van. 1690-ben elhagyott helyként írták össze. A község törzslakossága a XVII. század végén települt be újra. Az 1715. évi összeírás alkalmával 10 adóköteles háztartását vették fel, 1720-ban ellenben nem szerepel az összeírásban. Ekkor a *Podmaniczky* család volt egyik birtokosa; e család udvarházáról Bél Mátyás is megemlékezik 1737-ben megjelent művében. A XVIII. század közepén *Bujanovszky* tábornok birtokába került. Ő építtette 1760—1770 között a helységben levő régi kúriát, mely jelenleg báró Podmaniczky Zsuzsánna, férjezett gróf *Vigyázó* Sándorné tulajdona. Bujanovszky tábor- Rákoskeresztúr.

nok a helység felsőrészét Würtembergből behívott német gyarmatosokkal telepítette be. 1848-ig a báró Podmaniczky és a báró *Wenckheim* családok voltak a helység földesurai. A határrendezést 1867-ben eszközölték egyezség útján. Jelenleg báró Podmaniczky Zsuzsánna, férj. gróf Vigyázó Sándorné és *Fuchs* Ignácz a helység legnagyobb birtokosai. Az utóbbi a gróf Wenckheim család itteni birtokát vásárolta meg. Az ágostai evangélikusok temploma 1809-ben, a róm. katholikusoké 1894-ben épült.

Rákosliget. *Rákosliget.* Nagyközség Rákoskeresztúrral szemben. Posta, távíró, távbeszélő és vasúti állomás helyben van. Csak 1907-ben alakult önálló községgé, azelőtt, mint nyaralótelep, Rákoskeresztúrhoz tartozott. Az 1907-ben teljesített összeírás alkalmával 2500 lakost írtak itt össze. A lakosságot a fővárosból kitelepült hivatalnokok, vasuti és postai alkalmazottak, kisiparosok és gyári munkások alkotják. A lakosság róm. kath. része Rákoscsabához, a protestánsok Rákoskeresztúrhoz tartoznak. Van helyben takarékpénztár, házépítő szövetkezet és több társaskör.

Rákospalota. *Rákospalota.* Nagyközség Újpest mellett. Lakosainak a száma 25.000, a kik mind magyarok s róm. kath., ref., ág. ev. és izr. vallásúak. Posta, távíró és távbeszélő-állomás helyben, vasuti állomása Rákospalota-Ujpest. A XV. században hol *Palota*, hol *Párdi-Palota* néven említik az oklevelek. A község jobbágylakosai ekkor a mai Pataksoron laktak, míg a földesúr kastélya a Kőrakás dűlőben volt. 1404-ben *Kálnay* Benedek nyerte adományul Zsigmond királytól. 1486-ban *Heranth* Miklós birtoka. A Kőrakásdűlőhöz rendkívül érdekes hagyomány fűződik. 1514-ben, midőn az esztergomi érsek keresztes hadat hirdetett a törökök ellen, a helység lakosai is fegyvert akartak fogni, de a földesuraság a jobbágyoknak megtiltotta a keresztes hadjáratban való részvételt. Az elégületlenség még le sem csillapodott, mikor kitört *Dózsa* György vezérlete alatt a pórlázadás, a melynek hírére a palotai jobbágyok is fegyvert ragadtak és földesuruk kastélyát megrohanva, azt földig lerombolták, családját egy szálig felkonczolták, a holttestek fölé pedig a lerombolt kastély köveiből magas kőrakást raktak. E kőrakásról azután a község eme részét Kőrakásdűlőnek nevezték. A helység közvetetlen szomszédja volt a középkorban *Rektető* falu, hol egy krónika szerint az udvari bolondok laktak. E helység valószínűleg 1526-ban semmisült meg, mikor Szulejmán a Duna—Tisza közét elpusztította. A falu alkalmasint a rákospalotai öregszőlők déli oldalán, a mai Széchenyi-telep közelében feküdt. Rákospalota a török hódoltság után a lakott helyek között szerepel. 1691-ben még csak 4 frt. katonatartási segélyt vetettek ki e helységre, de 1695-ben már fél portával rótták meg. Az 1715. évi összeírásban nemes községnek van jelezve, mégis 25 adóköteles háztartást vettek föl az összeírásba. 1720-ban adóköteles háztartások nélkül fordul elő. A ref. egyház már 1700-ban fennállott, 1737-ben az *Ujfalusy* család birtokában találjuk; e családtól a helység egy részét *Bohus* Sámuel vette át. 1848-ig a gróf *Károlyi* család volt a helység földesura. Az úrbéri rendezést 1860-ban hajtották végre. 1848-ig 57 egész úrbértelke volt a helységnek. Jelenleg gróf *Károlyi* Lászlónak van itt nagyobb birtoka. Az ágostai evangelikus anyaegyház 1870-ben keletkezett. A nagyszabású, román stílű róm. kath. templom építését 1896 június 10-én határozták el. Az alapkőletétel 1897 október 12-én, a fölszentelés pedig 1900 július 1-én történt. Jelenleg két róm. kath., két ref., egy ág. ev. és egy izr. templom van Rákospalotán. A Páli Szent Vinczéről nevezett irgalmas nővérek vezetése alatt álló *Clarissaeum* (gróf Károlyi Sándor neje után) leánynevelő-intézet 1882-ben kertészeti iskolaként alakult s hat év előtt lett leánynevelő-intézetté. A községháza 1890-ben épült. Az Imre-utczában a Lerch-féle vendéglő falába helyezték el a Rákospalotai Polgári Kör által Kossuth Lajos századik születésnapja emlékére (1902 szeptember 19-én) készíttetett márványtáblát, újabban pedig márványszobrát állították fel. Nevezetesebb intézménye a községnek a Stefanaeum aggok menedékhelye, melyet gróf Károlyi Sándor 1905-ben alapított. Ő építtette a házat, ő szerelte föl 32 ágygyal és rendezte be. Az intézetet részben a gróf alapítványa, részben alamizsnák tartják fönn. A ház és a telek a gróf tulajdona és a menhelyet a „Szegények kis nővérei“ franczia rend tagjai kezelik. Továbbá a Rákospalotai gyógyítóház, mely az alkohol- és morfium-élvezettől megbetegedett embereket ápolja és gyógyítja. E szanatoriumot az Általános Közjótékonysági Egyesület alapította 1909-ben. A községhez tartoznak még a következő telepek: Istvántelek,

1.

2.

3.

4.

1. Rákoskeresztúr. Gróf Vigyázó Sándorné kuriája. — 2. Solt. Gróf Teleki Gyula úrilaka Révbér pusztán. — 3. Szada. Báró Vécsey István kuriája. Szentmártonkáta. Katona Gyula úrilaka Tamáskátán.

1.

2.

3.

4.

1. Szigetmonostor. Surányi József úrilaka. — 2. Sződ. Szalachy Béla kuriája. — 3. Floch-Reyhersberg Alfréd

Budapesti gyermekmenhely és *Káposztásmegyer* puszta, melyet 1377-ben *Szendy* István vajda nyert új adományul Nagy Lajos királytól. A XV. század közepén a *Széchenyieké* volt, a kiknek a révén Guti *Országh* László szerezte meg és 1486-ban Óbudai *Kálmán* Péternek zálogosított el. A XVIII. században és maig is a gróf *Károlyi* család birtoka. Itt van a káposztásmegyeri vízmű, mely a székesfőváros balparti részeinek vízzel való ellátására szolgál, de ellátja még Budának a Gellérthegytől Kelenföld felé eső részét is. A balparti vízmű ügyében a tárgyalások már 1872 óta folytak, de az építést *Kájlinger* Mihály 1893 április 1-én kezdte meg és 1893 július 28-án az első 30.000 m³ vizet szolgáltató részt üzembe is vette. A telep előre meghatározott programm alapján, fokozatosan kiépült 170.000 m³ szállítóképességig, 9·2 kilométer partvonal felhasználásával. A hátralevő ú. n. III. átemelő-telep még ezután kerül építés alá. 1897-ben az I. átemelő-telepet, 1901-ben a II. átemelő telepet és 1904-ben a főtelep második gépészeti részét is becsatolták a vízellátás szolgálatába. A vízmű Újpest, Rákospalota, Dunakeszi és Szigetmonostor határában terül el. Jelenleg három telepből áll : a főtelepből és két átemelő telepből. A kútak száma 73. Ezek közűl 4 a főtelep mellett a balparton, 7 vele szemben a palotai szigeten, 7 az első átemelő-telep mellett a balparton, 10 szemben és a szentendrei sziget alsó részén, 23 a II. átemelő-telep mellett a balparton, 22 vele szemben a szentendrei sziget felsőbb részén van elhelyezve. A szigeti kutak vizét szivornyavezeték segélyével automatikusan egy aknába emelik, honnan a Duna alatt 18·0 méter mélységben elhelyezett betonalagúton átkerül a balpartra. Innen a gépek kiemelik és továbbítják. Alagút három van, mindegyik telepnél egy. A főtelep Újpesten, a váczi országút mellett fekszik. Az első átemelő szintén a váczi országút mentén, a rákospalotai határban. A II. átemelő, vagy dunakeszi telepnek az I. átemelőéhez hasonló berendezése van, csak valamivel nagyobb. A káposztásmegyeri vízmű eddig kerek számban 11 millió koronába került és mind az építészeti, mind a gépészeti rész teljesen magyar munka terméke.

Rákosszentmihály. Nagyközség a főváros közelében. Lakosainak a száma 6554, a kik magyarok s nagyobbára róm. katholikus vallásuak. A lakóházak száma 703. Posta, távíró és vasúti állomás helyben van. Azelőtt, pusztaként, Csömörhöz tartozott. A török hódoltság után 1690—95-ben elhagyott helyként írták össze. A XVIII. században Csömörrel együtt a gödöllői uradalomhoz tartozott. Mikor a gödöllői uradalmat a belga bank megvette, részletekre osztva adták el, később pedig mintegy 140 holdat 3—8 holdas telkekre fölosztottak belőle s többnyire fővárosiaknak adták el nyaralók czéljaira. 1870 óta már számos nyaraló épült itt. A községben van egy takarék és hitelszövetkezet és három társaskör. A helység neve 1900 előtt *Pusztaszentmihály* volt. Hozzátartozik Almássy Pál-telep, József főherczeg-telep, Vida-telep és Szent-György-telep, továbbá Krajcsovics-telep, Anna-telep és Árpád-telep. Rákosszentmihály.

Sári. Nagyközség az alsódabasi járásban, a budapest—lajosmizsei vasút közelében. Lakosainak a száma 3000, a kik tótok és magyarok s róm. kath. vallásúak. A házak száma 440. Postája helyben van, távíró és vasúti állomása Alsódabas. Az 1690. évi vármegyei összeírásban az elhagyott helyek között szerepel. 1695-ben sem volt még lakott. Az összeírás szerint ekkor részben Ráczkeve város, részben *Hajós* József birtoka volt. 1715-ben települt be újból és ebben az évben már 4 magyar, 18 tót adóköteles háztartást vettek föl e helységben. 1720-ban e szám 57-re emelkedett. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint báró *Laffert* Nándor Antal örökösei voltak a helység földesurai. A róm. kath. anyaegyház 1719-ben már fennállott. Anyakönyvei ez évtől kezdődnek. Ugyanez évből való a község legrégibb pecsétnyomója is. 1848 előtt báró Laffert Antal és Ignácz voltak a helység földesurai. 1848-ban $67^{24}/_{32}$ úrbértelke volt. A tagosítás, illetőleg az úrbéri elkülönzés 1847-ben történt. Jelenleg gróf *Nemes* Nándornak, a Jászberény városi közbirtokosságnak, a dunamelléki reform. egyházkerületnek és *Halász* Elemérnek van itt nagyobb birtoka. A helységben van önkéntes tüzoltóegyesület és katholikus ifjúsági egyesület. A községhez tartozik Alsóbesnyő, Belsőmántelek, Külsőmántelek, Czibak és Felsőbesnyő puszta, továbbá Vinczetér és Kaparás nevű lakott hely. Sári.

Solt. Nagyközség a Duna közelében, a kunszentmiklós—dunapataji h. é. vasút mellett. Lakosainak a száma 6502, a kik mind magyarok s túlnyomó részben ref. vallásúak. Posta, távíró és vasút-állomás helyben van. A kalocsai Solt.

érsekség ősi birtoka. 1348—1500-ban köznemeseknek is volt itt birtokuk. A középkorban Fejér vármegyéhez tartozott. A vármegye solti széke vagy járása törvénytevő gyűléseinek székhelye volt. A református egyház az 1626—29. években már fennállott. Anyakönyveik 1755-ben veszik kezdetüket. A török hódoltság alatt a község nem pusztult el teljesen. 1690-ben is a lakott helyek között szerepel s 1695-ben 2 egész portát vetettek ki rá. 1715-ben mezővárosként 63 háztartással szerepel az összeírásban. 1720-ban pedig 127-el. Ekkor Kall, Mariháza és Rebel nevű puszták tartoztak hozzá. Lakosai mind magyarok voltak. 1737-ben a *Bosnyák* család volt a helység földesura. E család után a báró *Révay*, gróf *Berchtold*, báró *Renaut*, gróf *Nemes*, gróf *Vécsey*, gróf *Benyovszky*, gróf *Cebrián*, gróf *Pongrácz* családok örökölték. A róm. kath. templom 1870-ben épült. A gróf Vécseyektől épített kastély jelenleg a r. kath. plebániáé. 1848 előtt a gróf Vécsey, Benyovszky és Nemes családok voltak a helység földesurai. Az 1838, 1862, 1876, 1878 és 1891. években árvíz pusztította el a község határát. A határrendezés, elkülönzés és tagosítás 1865-ben történt. Jelenleg gróf Nemes Jánosnak és Albertnek, gróf Cebrián Istvánnénak, *Hubay* Jenőné szül. gróf Cebrián Rózának, gróf *Schaffgotsch* Rezsőnek, gróf *Teleki* Gyulának, *Schönfeld* Mórnak és *Hetényi* Mórnénak van itt nagyobb birtoka. A községben van kaszinó, több társaskör és egy szeszgyár. A községhez tartozik Máriaháza, azelőtt Mariháza, mely a solti közbirtokosságé; Révbér a Dunaparton, innen rév jár át a Dunán, mely Solt és Dunaföldvár között közvetíti a közlekedést. A puszta a gróf Teleki család birtoka, hol gróf Teleki Gyulának csinos úrilaka van.

Soltvadkert. *Soltvadkert.* Nagyközség a budapest—szabadkai vasútvonal mellett. Lakosainak száma 7423, a kik mind magyarok. Vallásra nézve legtöbb az ág. evangelikus, de jelentékeny a róm. kath., ref. és izr. vallású is. Lakóházak száma 1352. Posta, távíró és vasúti állomás helyben. Az 1426—1508. években említik az oklevelek. 1426-ban a *Vadkerti*, 1493—1504-ben a Vadkerti *Sulyok* család volt itt birtokos. 1504-ben a *Simon* család is Vadkerti előnévvel szerepel. 1690-ben a török hódoltság után elhagyott helyként írták össze. 1721 táján kezdett benépesülni. Ekkor a *Tegzes* család birtokában találjuk. 1721-ben a róm. katholikusoknak már anyaegyházuk is volt itten. 1727 táján báró *Orczy* István birtokába ment át. 1800-ban az Orczyak zálogba adták *Lukáts* Antalnak, a ki azt 1756-ig bírta. Ő építtette itt a jelenleg községházául szolgáló kúriát is és az Orczyak birtokát 1872-ben megvette 960.000 frtért. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben. A reformátusok 1745-ben alakították meg itteni anyaegyházukat. Az ág. evang. egyház szintén 1745-ben keletkezett. A róm. kath. templom 1809-ben épült és 1855-ben helyreállították. Az ágostai evangélikusok 1836-ban, a reformátusok 1805-ben építették föl templomukat. A községben van két takarékpénztár, négy olvasókör, ipartestület, egy gőzmalom, borprésgyár, sodronyfonó, gyapjúfésülőgyár, czementlap és czementcső-gyár. Érdekesebb dűlőnevek: Ipar, Csonthalom és Szarvaskút; ez utóbbihoz, valamint a község nevéhez az a hagyomány fűződik, hogy valamikor itt volt az Árpádházi királyok vadaskertje. Hozzátartozik Böszér és Csáborpuszta.

Solymár. *Solymár.* Nagyközség a budapest—esztergomi vasút mentén. Lakosainak a száma 2461, a kik németek s róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 373. Posta, távíró, távbeszélő és vasúti állomása helyben. 1255-ben IV. Béla király, Hidegkúttal együtt, a margitszigeti apáczáknak adja a Mecse nevű birtokért cserébe. A XIII. század második felében (1244—66) a *Baar-Kalán* nembeli II. Nána comes is birtokos volt itt, miként arról végrendeletében is megemlékezik. Váráról 1401-ben történik említés; 1435-ben Borbála királyné birtokában találjuk, a ki után Erzsébetnek, Albert király özvegyének a birtokába kerül. Erzsébet 1442-ben a *Korbáviai* grófoknak adta zálogba, de nem sokáig maradhatott kezükön, mert 1444-ben az Olnodi *Czudarok* birtoka, a kik ebben az évben 600 forintért a *Rozgonyiaknak* zálogosították el. 1455-ben *Garai* László nádor, 1468-ban Garai Jób és *Ujlaki* Miklós bírták. 1490-ben *Corvin* János birtokában találjuk. Ez időből maradtak fenn, a mai községtől mintegy 1000 méternyire, az úgynevezett „Schlossberg"-en egy épület romjai, melyek a szájhagyomány szerint, Mátyás király vadászkastélyának maradványai lennének. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1629—95. évi összeirásokban az elpusztult helyek között szerepel. 1715-ben 16, 1720-ban 47 adóköteles német háztartást vettek

itt föl az összeírásba. A róm. kath. plebánia 1716-ban alakult. A templomot *Majthényi* Károly 1780—1790 között építtette. Említést érdemel barokk főoltára és szószéke s a sekrestye szekrénye, tulipántos pántokkal. 1848-ig a Majthényi család volt a helység földesura. A XIX. század második felében gróf *Karácsonyi* Guidó és a *Kállay* család voltak itt birtokosok. Jelenleg gróf Karácsonyi Jenő a helység legnagyobb birtokosa. A község 1862-ben leégett. A lakosság hitelszövetkezetet és temetkezési egyesületet tart fönn. Itt van *Baer* Ottó dr. festékgyára, *Fried* Zsigmond téglagyára, *Schönfeld*, *Schwarz* és Társa mészégetője. Van azonkívül a határban kőbánya, cseppkőbarlang és két forrás. Egyiknek a neve Törökkút. Ebből a vizet Pilisszentivánra, a másikból a községbe vezették. E vízvezetéki mű valószínűleg római eredetű. A községhez tartozik Csízmalom, Mészégető bányatelep, Baer festékgyár, Szarvascsárda és Rozália gőztéglagyár.

Soroksár. Nagyközség Budapest közelében. Lakosainak a száma 12341, a kik németek és róm. kath. vallásúak. A lakóházak száma 1280. Posta, távíró, és távbeszélő-állomás helyben van. A budapestvidéki h. é. vasútnak több megállóhelye van a községben. Az 1390—1429. években a *Soroksári* és az *Adonyi* családoknak volt itt földesúri joguk. Ez időben *Surcusar* alakban szerepel. 1478-ban, mint puszta, *Haraszti* Ferencz szörényi bán birtoka. A XVII. század közepén már elpusztult. 1668-ban a *Wattay* család pusztájaként szerepel. 1690-ben a körülötte fekvő helyekkel és pusztákkal a solti járásban írták össze. 1724 táján *Grassalkovich* Antal birtokába került, a ki németekkel kezdte betelepíteni. 1743—51 között lett önálló községgé. 1759 szeptember 11-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A róm. kath. templom 1758-ban épült. A plebániát 1762-ben állították fel, de anyakönyvei már 1743-ban kezdődnek. A község legrégibb pecsétnyomója 1751-ből való. Az 1770. évi úrbéri rendezéskor 70 egész úrbértelekkel mezővárosként írták össze. 1848-ig a gödöllői uradalomhoz tartozott. 1781 július 31-én a község nagy része leégett. 1831-ben a kolera szedte áldozatait. 1848 május 1-én a templom, iskola és paplak, továbbá 170 lakóház a lángok martaléka lett. 1853-ban ismét 38 ház, 1854-ben 162 lakóház égett le. 1872-ben a fekete himlőnek 162-en estek áldozatul. Jelenleg *Löwy* Bernát örököseinek van itt birtokuk. A r. kath. templom kincsei közül említésre méltó két régi kehely, melyek egyikét 1763-ban Grassalkovich herczeg, és több templomi ruha, melyeket Mária Terézia ajándékozott az egyháznak. Van a községben négy pénzintézet, kaszinó, tűzoltó-egyesület, tűzoltókör, függetlenségi és 48-as kör, zeneegyesület, dalkör, ipartestület és temetkezési egyesület. Itt van továbbá *Fejes* János szalmatokgyára, *Fried* és *Benedek* parkétagyára és *Ledofszky* Géza gőzmalma, homoktéglagyára, moslék- és jéggyára. A lakosság egy része főként kenyérsütéssel foglalkozik. A soroksári kenyér az egész országban ismeretes. A Dereshegyen egy rom látható, mely állítólag az Árpádok idejében templom volt. Közelében régi cserépedényeket, hamvvedreket és csontvázakat találtak. A községhez tartozik Soroksárpéteri-puszta 1300 lakossal. Soroksár.

Sükösd. Nagyközség a vármegye déli részén, a Duna közelében. Lakosainak a száma 3881, a kik valaha ráczok voltak, de ma mind magyar és róm. kath. vallású. A lakóházak száma 787. Posta és távíró-állomás helyben van. A török hódoltság végszakában nagyon elszegényedett. Az 1695. évi portakiigazításkor egynegyed portával terhelték meg. 1715-ben 18, 1720-ban 43 magyar és 17 szerb adóköteles háztartást írtak össze e helységben. A r. kath. plebánia 1719-ben keletkezett. Anyakönyvei 1720-tól kezdve vannak meg. A templom 1817—18-ban épült. Van még egy 1747-ben épült s 1847-ben kijavított kápolnája Mindenszentek tiszteletére. 1848-ban 65½ egész úrbértelek volt a helységben. 1848-ig a kalocsai érsek volt a helység földesura és jelenleg is az érsekség a legnagyobb birtokos a helységben. A határrendezés és elkülönítés 1864-ben történt. Az 1860-as években az árvíz pusztította el. A községhez tartoznak Gemencz, Józseftelek, Korpád, Ósükösd és Vajastorok. Sükösd.

Szabadszállás. Nagyközség a budapest—szabadkai vasútvonal mellett. Lakosainak a száma 8094, a kik mind magyarok s református vallásúak. A házak száma 1879. Posta, távíró és vasúti állomás helyben van. Az 1559. évi török kincstári fejadó-defterben, a budai livához tartozó helységek között találjuk feljegyezve, 37 adóköteles házzal. 1597-ben Hüszszein budai alajbég hűbérbirtoka volt. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a kecskeméti nahije (já- Szabadszállás.

rás) községei között találjuk, 14 adóköteles házzal. 1703-ban a bácskai ráczok 30 lakosát gyilkolták le. Jegyzőkönyvei 1741-ben kezdődnek. A postahivatalt 1789-ben állították föl. 1819 november 19-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A református egyház 1626—29-ben már fennállott. A templom 1628-ban épült. Az egyház szentedényei közül említést érdemel egy aranyozott ezüst-pohár 1693-ból, melyet Bolyó Mihály és neje, Bózsa Ilona adományozott az úrasztalára. Ezenkívül van még egy 1763-ban vett pohár és ezüst tányér. Az 1738 augusztus 1-én dühöngött szélvihar a templomot erősen megrongálta. 1746-ban kolera pusztított a községben. 1796-ban nagy tűzvész volt, 1838-ban pedig az árvíz öntötte el. Petőfi Sándor atyja, Petrovics István, a község vendéglőjének és mészárszékének volt a bérlője. 1840 táján nagyobb bérösszeggel hátralékban maradván, a helység közvetetlen szomszédságában lévő szántóföldjét adta át a községnek, mely ennek tulajdonában még mindig megvan s ma is mint „Petrovics-föld" kerül bérbeadásra. 1829—30-ban a székkaszálók tagosítását foganatosították. 1840—51-ben a pusztai birtokokat osztották szét. Jelenleg *Bencze* Gábornak, *Ferenczy* Zsigmondnak, *Martinovits* Péternek és *Nagy* Bálintnak van itt nagyobb birtoka. A községben van ipar-testület, két polgári olvasókör, egy gőz- és egy motoros malom. Az itteni Felsőtemetőben nyugszik Prielle Kornélia, a hírneves színművésznő, a ki egykor Petőfi Sándor menyasszonya volt. A dűlőnevek közül említést érdemel a Bösztörhegy, a hol valamikor Bösztör nevű helység feküdt, de a török korban elpusztult. Temploma is volt, melynek romjai még néhány évvel ezelőtt láthatók voltak. A Hintók halma elnevezéshez az a hagyomány fűződik, hogy a földosztás alkalmával ezen a domban álltak a földosztó bizottság hintói. A községhez tartozik Aranyegyháza, Balázspuszta és Szabadjakabszállás puszta.

Szada. *Szada.* Nagyközség a gödöllői járásban. Lakosainak a száma 1296, a kik mind magyarok. Vallásra nézve túlnyomó a református. A lakóházak száma 278. Posta-, távíró- és villamos-vasut-állomása helyben van. 1452-ben a Szepes vármegyéből származott *Reichel* család birtokában találjuk. Reichel Sebald itteni birtokait 1460-ban Guti *Országh* Mihály vette meg, 1465-ben azonban Reichel Sebald Veresegyházával együtt *Rozgonyi* Rajnáldnak és Jánosnak kötötte le 4000 forintért. Reichel Sebald hűtlenségbe esvén, e helységeket Mátyás király 1467-ben Ivács és Szávatelke pusztákkal együtt a Rozgonyiaknak adta. A református egyház az1626—29. években már fennállott. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije (járás) helységei között találjuk, 5 adóköteles házzal. 1691-ben egynegyed, 1695-ben egy egész portával rótták meg. 1715-ben 43, 1720-ban 54 magyar és 3 tót adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Ekkor Szent-Jakab és Puszta-Tarcsa nevű puszták is hozzátartoztak. 1848-ig a váczi püspökség és a nagyváradi káptalan volt a helység földesura. A tagosítás 1861-ben történt. 1877-ben a félfalu leégett. A nagyváradi káptalan itteni birtokait 1889-ben vette meg a lakosság, a váczi püspökség birtokait pedig 1902-ben parczellázták fel, melyet ez alkalommal szintén az itteni birtokosok vettek meg. A helységben levő kastélyt gróf Pejacsevich János építtette; jelenleg Kollerffy-Koller Mihály tulajdona. Itt van még a falu mellett báró *Vécsey* István úrilaka és több csinos nyaraló. A lakosság hitelszövetkezetet tart fönn. A határban levő hegy tetején körsáncz között „várdomb" emelkedik, hol romok láthatók, melyek állítólag a török korból származnak. A püspöki birtok fölszántása alkalmával is épületromokra bukkantak, de a talált köveket beépítették. A községhez tartoznak Koplad, Margitta és Öreghegy.

Szakmár. *Szakmár.* Nagyközség a pestvármegyei Sárközben, a kiskőrös—kalocsai vasúttól három km.-nyire. Lakossága 2944 lélek, mind magyar és róm. kath. vallású. A házak száma 544. Postája és vasuti megállóhelye helyben van, távíró-állomása Kalocsa. E helység azelőtt Kalocsa külterületéhez tartozott. 1897-ben alakult önálló községgé. 1848-ig a kalocsai érsek volt e helység földesura. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A róm. kath. templom 1831-ben épült. A határban találtak régi ezüstpénzeket és őskori edényeket melyeket, Budapestre küldtek. A községhez tartoznak a következő puszták és lakott helyek: Öregtény, Gombolyag, Alsóerek, Felsőerek, Résztelek, Keserűtelek, Kisülés, Kistény, Andrásszállás, Bolváriszállás, Szalontaiszállás, Ludasszállás, Pécsiszállás, Csepeg, mely azelőtt Csepreg volt, továbbá Malomér és Karczag.

1.

2.

3.

4.

1. Tatárszentgyörgy. Kelemen Béla úrilaka. — 2. Tápiógyörgye. Györgyey Illés kastélya. — 3. Tápiószentmárton. Blaskovich Ernő kastélya. — 4. Tápióság. Gróf Szirmay Sándor kastélya.

1.

2.

3.

4.

1. Tápióság. Farkas Ödön úrilaka. — 2. Tápiószentmárton. Magyary-Kossa Sámuel kuriája. — 3. Tápiószele. A Szelényi-féle úrilak. — 4. A Viczián-féle úrilak.

Szalkszentmárton. Nagyközség a Duna folyam és a kunszentmiklós—dunápataji h. é. vasút mellett. 3800 lakosa magyar és református. Házainak száma 839. Posta, távíró és vasúti állomása helyben van. E község már az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. Legrégibb pecsétnyomója 1624-ből való, e köriratal: „Loni Szent-Márton pecsét." 1647-ben *Amadé* Ádám volt a helység földesura. 1691-ben még csak egy nyolczad, 1695-ben már másfél portával rótták meg. 1715-ben 40, 1720-ban 59 adóköteles magyar háztartást vettek föl e helységben. Ekkor a gróf *Balassa* és a báró Amade család volt a helység földesura. 1750-ben gróf Balassa Pál birtokában találjuk. 1770-ben az úrbéri szabályozás alkalmával csak $23^{15}/_{32}$ úrbértelket találtak benne, de később a nép szaporodása következtében Csabány pusztát is egyesítették határával, mi által telkeinek száma 100-ra emelkedett. Az elkülönzés és szabályozás 1857-ben, egyezség útján történt. Jelenleg gróf *Vigyázó* Sándornak, *Dombovits* Dávidnak és Ignácznak van itt nagyobb birtoka. A reform. egyház az 1626—29. években már fennállott. A templom 1767-ben épült. Az egyház szentedényei közül említést érdemel egy úrasztali tányér 1638-ból, egy aranyozott ezüst-pohár, melynek kora ismeretlen; renoválták 1744-ben; továbbá egy úrasztali kehely 1741-ből s egy másik 1793-ból. A községben van hitelszövetkezet, temetkezési társulat, két 48-as kör, kereskedők és iparosok egyesülete. A helység határának ú. n. szalki részében egy elpusztult templom alapkövei láthatók. 1906-ban a Dunaszabályozás alkalmával római rézpénzeket találtak itt, a Feketehalom-pusztán pedig kőkori eszközöket, római és árpádkori lópatkókat és sarkantyúkat. A dűlőnevek közül történeti eredetre vall a Táborállás. A községhez tartozik Homokszentlőrinczpuszta, mely a XIX. század első felében gróf *Festetich* László birtoka volt. Továbbá Csabony, Kisvadas, Nagyvadas és Szalkpuszta. Szalkszentmárton.

Szank. Nagyközség a kiskúnfélegyházai járásban. Lakossága 2891 lélek, a kik mind magyarok, s róm. kath. és ref. vallásúak. A lakóházak száma 530. Postája helyben van, távírója és legközelebbi vasúti állomása Jászszentlászló. E helység csak az újabbi időben keletkezett. Azelőtt, mint pusztát, a kunszentmiklósiak bírták. A róm. kath. templom 1898-ban, a református 1907-ben épült. Jelenleg *Rácz* István, *Lippay* János, *Bazsa* Mihály és *Forczek* József a helység legnagyobb birtokosai. A lakosság községi hitelszövetkezetet tart fenn. A községhez tartozik Móriczgát puszta, mely 1411-ben Móroczgáta (utóbb Móriczgáttya) néven önálló helységként szerepel és ekkor *Gōallyai* János fia György birtoka volt. Szank.

Széchenyitelep. E helység, mely azelőtt — mint új telepítvény — Rákospalotához tartozott, az 1909. évi 82.196. szám alatt kelt belügyminiszteri rendelettel alakult önálló nagyközséggé. A főváros mellett terül el és lakosai nagyrészt fővárosi tisztviselők és hivatalnokok. Itt van a Széchenyitelepi ideg-beteg-szanatorium, melynek mintaszerű a berendezése és fölszerelése. Széchenyitelep.

Szentlőrinczkáta. Nagyközség a Zagyva partján, 251 házzal és 1436 lakossal, a kik magyarok és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Felsőszentgyörgy s legközelebbi vasúti állomása Pusztamonostor. A Káta nemzetség ősi birtoka. 1473-ban a *Kókai*, a *Galsai* és a *Kátai* családoké. 1675-ben Szent-Lőrinczkáta, Tamás-Káta és Boldog-Káta még egy helység volt. 1695-ben Szentlőrinczkáta még nem fordul elő a lakott helységek között. Újratelepülése 1695—1715 között történt. 1703-ban *Sőtér* Ferencz, Pest vármegye híres alispánjának birtoka. 1715-ben 22, 1720-ban 43 magyar háztartást írtak össze e helységben. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint báró *Péterffy* János, *Laczkovics* Imre, Laczkovics Ferencz örökösei, *Tarkó* János, *Glosz* Mátyás, *Bajáky* József örökösei és Sőtér Imre voltak a helység földesurai. A róm. kath. templom 1727-ben épült Az 1770. évi úrbéri rendezéskor $52^{16}/_{32}$ úrbértelket írtak össze e helységben. Akkor Péterffy János, Laczkovics Imre, *Beniczky* Teréz és a Sőtér kisasszonyok voltak a földesurai. A báró Péterffy család kihaltával itteni birtokai a báró *Bedekovich* családra szállottak. 1848 előtt is a Sőtér, a Laczkovics és a báró Bedekovich családoknak volt itt földesúri joguk; később a Sőtér család révén a *Ziska, Szlávy* és a *Nagy* családok, továbbá *Szentkirályi* Mór, Pest vármegye alispánja voltak itt birtokosok. Itt született Laczkovics János, a kit a Martinovics-féle összeesküvés részeseként, 1794 május 1-én kivégeztek. Az egykori Bedekovich-féle birtokot, a hozzátartozó kastélylyal együtt, a helybeli lakosság vette meg, a földeket szétosztották Szent-lőrinczkáta.

maguk között, a kastélyt pedig, melyre nem volt szükségük, 1871-ben lerombolták.

Szent-mártonkáta.

Szentmártonkáta. Nagyközség a rákos—újszászi vasút mentén. Lakossága 3612 lélek, a kik mind magyarok s túlnyomó részben ref. vallásúak, de nagy számban vannak a katholikusok is. A lakóházak száma 577. Postája és vasúti megállója helyben van, távíró-állomása Nagykáta. A *Káta* nemzetség ősi birtoka. 1426-ban *Zentmarthonkatha,* 1467-ben és 1474-ben possessio *Zenthmarthonkathaya* alakban fordul elő. A XVI-XVII. században a *Kátay* család birtoka. Kátay Ferencz halálával, 1663-ban gróf *Keglevich* Miklósra szállott és az ő birtokában találjuk 1675-ben is. 1715-ben 78, 17 20-ban pedig 107 magyar háztartást vettek föl e helységben az összeírásba. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Prónay* Gábor, *Battha* István, *Fegyverneky* Pál, *Némedy* István idősb Némedy István ifj. *Dinnyés* János és Dinnyés Mihály voltak a helység birtokosai. A róm. kath. plebánia 1710-ben már fennállott, anyakönyvei 1722-ben kezdődnek. A róm. kath. templom 1790-ben, a református 1823-ban épült. 1848 előtt báró Prónay Albert, gróf Keglevich Gábor és Battha Sámuel voltak a helység földesurai. A tagosítás még 1847-ben történt meg. 1857-ben a község felerésze leégett. Jelenleg *Nagy* Gyuláné szül. *Fáy* Róza, *Alstock* Félix, *Desseőffy* Béla, *Katona* Gyula, *Kenessey* Miklósné szül. *Konkoly-Thege* Irén a helység legnagyobb birtokosai. A lakosság hitelszövetkezetet tart fönn. E helységben van Desseőffy Béla kastélya, mely azelőtt a báró Prónayaké volt. Kenessey Miklós mai úrilakát egy régiből átalakítva, építtette. Eredeti Vatteau-képei vannak. A községhez tartoznak Szunyogos és Tamáskáta puszták ; ez utóbbin van Katona Gyula családi háza, mely a múlt század elején épült s körülbelül 300 kötetes érdekes régi könyvtár van bennne. Idetartoznak még Forró, Homokerdő, Homokimajor, Középerdő és Székes lakott helyek.

Szeremle.

Szeremle. Nagyközség a vármegye legdélibb részén, a Duna mellett. 2121 lakosa mind magyar, s kevés katholikus kivételével, mind ref. vallású. A lakóházak száma 518. Postája helyben van, távírója s legközelebbi vasúti és hajó-állomása Baja. A középkorban Bodrog vármegyéhez tartozott. Legrégibb adatunk 1323-ból van e helységről, midőn a kalocsai káptalan Báthmonostor szomszédait elősorolja, a melyek között előfordul Szeremle (*Zeremlyen*) nemessége. 1355-ben Gergely mester bessenyői comes birtoka. A török világban nem pusztult el. *Oláh* Miklós is megemlékezik róla. A török kincstári adóösszeírásokban 1580—82 között 66 házzal, 1590-ben 75 házzal van fölvéve a bajai nahijében. Az 1695. évben egy egész portát róttak ki rá. 1715-ben 25, 1720-ban 44 adóköteles háztartást írtak össze. Lakosai ekkor mind magyarok voltak. Ekkor Fejődomb, Bács és Malompuszták tartoztak hozzá. 1727 óta a kalocsai érsek birtoka s azóta *Érseki-Szeremlyének* is nevezik. A falut 1773-ban telepítették a mostani helyére ; azelőtt a Dunától és a Sugoviczától alkotott Pandúr-szigetén feküdt. A reform. egyház anyakönyvei az 1743. évben kezdődnek. A ref. templom 1797-ben épült. 1848-ig a kalocsai érsek volt a helység földesura. Az 1826, 1868. és 1876. években nagy tűzvész pusztított itt, 1876-ban pedig a Ferencz-csatorna tápzsilipje megromlott és az árvíz behatolt a helység belterületére. A határszabályozás 1869-ben történt. Jelenleg a kalocsai érsekség a helység legnagyobb birtokosa. A községben van hitelszövetkezet, 48-as és függetlenségi kör, polgári olvasókör, temetkezési egylet, ref. ifjúsági egyesület. A községhez tartoznak Réti, Hatsziget, Alsópörböly, Erősalj és Gyűrősalj puszták.

Szigetbecse.

Szigetbecse. Nagyközség a Csepelszigeten, 151 házzal és 900 lakossal, a kik németajkúak és római katholikus vallásúak. Posta, távíró és vasúti állomása Ráczkeve. A középkorban Fejér vármegye solti székéhez tartozott. 1342-ben Becsei *Tőttős* és *Vesszős* vásárolták meg. 1347-ben mint az ő birtokuk kerül vissza a király birtokába, a hozzátartozó majorsággal együtt. 1342-ben és 1347-ben Szent István vértanú tiszteletére szentelt kőtemplomát is említik. 1497-ben az egész Csepel-szigettel együtt Beatrix királyné birtoka. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a kövi (ráczkevei) járás községei között szerepel, 3 adóköteles házzal. A XVII. század közepén magyarok lakták, ezek azonban 1680 táján Makádra költöztek. Ekkor ráczok szállották meg, de 1711 táján Ausztriából és Stájerországból németek vándoroltak a helységbe, mire a ráczok Lórévbe költöztek át. 1715-ben 12, 1720-ban 5 magyar és 16 német adóköteles háztartást írtak össze. 1737-ben is még alig állott 20 házból. A község legrégibb pecsétnyo-

mója 1794-ból való, *Becse* felírással. 1848-ig a ráczkevei cs. és kir. családi uradalomhoz tartozott. Jelenleg is az a község legnagyobb birtokosa. 1860-ban nagy tűzvész pusztított a helységben. A határ tagosítása egyezségileg 1863-ban történt. A községhez tartozik Királyrét puszta.

Szigetcsép. Nagyközség a Csepelsziget közepe táján. Lakosainak a száma 1500, a kik németek és szerbek s róm. kath. és gör. kel. vallásúak. Házainak száma 223. Posta és vasúti állomás helyben van, távíró-állomása Tököl. 1283-ban *Cséptelek* néven szerepel; ekkor még puszta földterület volt. 1453-ban Cséptelek helység a budavári beguinák birtoka. A helység középkori templomának alapfalai ma is megtalálhatók. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban *Csépán* néven fordul elő a kövi (ráczkevei) járás községei között, egy adóköteles házzal. 1715-ben 10, 1720-ban 2 magyar, 3 tót és 18 szerb háztartást írtak össze. A görögkeleti templom 1777-ben épült. A róm. kath. plebániát 1862-ben alapították. 1848-ig a helység a ráczkevei uradalomhoz tartozott. Az 1838. és 1876. években árvíz, 1870-ben pedig óriási tűzvész pusztította. Az 1838. évi nagy árvíz után a helység újra épült. A legelőelkülönítés 1873-ban történt. Az 1876-iki árvíz alkalmával a helység ismét sokat szenvedett. Van itt Községi hitelszövetkezet és Önkéntes tüzoltó-egyesület. A határban találtak már árpádkori aranypénzeket. Szigetcsép.

Szigetmonostor. Nagyközség a szentendrei szigeten. Lakossága 1280 lélek, a kik magyarok, ref. és róm. kath. vallásúak. Házainak száma 232. Postája helyben van, távíró és vasúti állomása Szentendre. A *Rosd* nemzetség ősi birtoka, mely e helységet az első foglalás jogán bírta. Az 1695. évi adóösszeírás alkalmával 1 portával rótták meg. 1715-ben 11, 1720-ban 12 adóköteles háztartást írtak össze e helységben. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Horányi* Antal budai lakos bírt itt zálogban egy birtokot. E család nevét máig is őrzi a helység határához tartozó Horányi csárda. A református egyház 1567-ben már fennállott. 1723-ban megszünt s csak 1744-ben szervezték újból. A templom 1792-ből való. A róm. kath. plebánia 1768 óta áll fönn. A templom 1792-ben épült. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával $24^{28}/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze, ekkor az óbudai kir. koronauradalomhoz tartozott, de ezenkívül még 1848 előtt *Horányi* Antalnak is volt itt birtoka. 1876-ban nagy árvíz pusztította el a községet. Jelenleg a magyar kir. koronauradalom és *Surányi* József udv. tanácsos a helység legnagyobb birtokosa. Van a községben ármentesítő társulat és hitelszövetkezet. A dűlőnevek közül említésre méltó : Árgyélus és Pusztamonostor. A községhez tartozik Gödsziget és Horányicsárda. Szigetmonostor.

Szigetszentmárton. Nagyközség a Csepelszigeten, 140 házzal és 1182 lakossal, a kik mind németek és róm. kath. vallásúak. Posta és vasúti állomás helyben van, távíró-állomása Ráczkeve. Először az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a kövi (ráczkevei) nahije községei között szerepel, 5 adóköteles házzal. A XVII. században ráczok lakták ; ezeknek a kipusztulása után Mária Terézia bajorokat telepitett ide, míg a még itt maradt ráczok Ráczkevébe s máshova költöztek el. 1715-ben 9, 1720-ban egy magyar, 10 német és 2 tót adóköteles háztartást írtak össze e helységben. A róm. kath. templomot 1788-ban Krisztina főherczegnő, *Szász-Tescheni* Albert herczeg neje építtette. 1848-ig a ráczkevei uradalom földesúri hatósága alá tartozott. 1838-ban oly nagy árvíz pusztitott itt, hogy a víz a templomba is behatolt, noha az magaslaton épült. A tagosítás 1863-ban történt. 1886-ban a helység kétharmadrésze leégett. Van a községben hitelszövetkezet, önkéntes tűzoltó-egyesület és gazdakör. A község határában, nagyobb területen templom és épületfalak alapköveire szoktak bukkanni. Némelyek szerint hajdan a község ott feküdt volna; valószínűbb azonban, hogy e maradványok egy másik elpusztult község nyomai. Szigetszentmárton.

Szigetszentmiklós. Nagyközség a Csepelszigeten. Lakosainak a száma 3233, a kik mind magyarok s kevés róm. kath. kivételével, ref. vallásúak. A házak száma 698. Postája és vasúti állomása helyben van, távíró-állomása Tököl. A hagyomány szerint e helységet a ráczkevei szigeten megtelepített szerbek alapították, 1440 táján. A mohácsi vész után azonban e helység elpusztulván, a XVII. század elején magyarok költöztek ide. Az 1634—35. évi török kincstári adólajstromokban a kövi (ráczkevei) járás községei között találjuk; ekkor 14 házzal szerepel. A református egyház az 1626—29. években már fönnállott. A templom építési ideje ismeretlen. Mai alakjában 1798-ban állították helyre. Szigetszentmiklós.

Tornyát az 1853. évi nagy vihar ledöntvén, 1875-ben újraépítették. A hagyomány szerint 1707-ben, a ráczok támadása alkalmával épült czinteremben vonta meg magát a lakosság Szőlős és Háros községek menekült lakosságával egyetemben. Az 1715. évi összeírás alkalmával 42, 1720-ban 70 adóköteles magyar háztartást vettek föl e helységben. 1731—39-ig ifj. *Patay* János, a reformátusok szuperintendense lakott a helységben. 1770-ben a Mária Terézia-féle úrbéri rendezés alkalmával $73^{16}/_{32}$ negyedik osztályú úrbéri telket mutattak ki e helységben. A község birtokában van egy régi ezüst pecsétnyomó, keresztüllyukasztott fogantyúval, vagyis e pecsétnyomó még abból az időből származik, mikor a községbíró a helység pecsétjét a nyakába akasztott zsinegen hordta. A pecsétnyomón levő czímerkép egy rúddal keresztülszúrt bárányt ábrázol. A rúd végén kereszt van, míg a helység jelenlegi pecsétjén buzogány. Az 1838, 1850. és 1876. években árvíz pusztított a helységben. A határrendezés, illetőleg a tagosítás, 1862-ben történt. 1848-ig a helység a ráczkevei uradalomhoz tartozott. Jelenleg a cs. és kir. uralkodó család ráczkevei uradalma a helység legnagyobb birtokosa. Van itt községi hitelszövetkezet és téglagyár. A község határában feküdtek *Háros* és *Szőlős* elpusztult községek; előbbi a nagy Duna, utóbbi a soroksári Dunaág mellett. Mindkettő templomának a romjai még egy évtízed előtt láthatók voltak. 1898-ban a dunai védgát építése alkalmával őskori agyagedényeket találtak, melyek a ref. iskola tulajdonába kerültek. A községhez tartoznak mint lakott helyek: Hárossziget, Lakihegy, Felsőbuczka és Felsőtag.

Szigetújfalu. *Szigetújfalu.* Nagyközség a Csepelszigeten, a Duna mellett. Lakosainak száma 1566, kik mind németek s róm. kath. vallásúak. Házainak száma 278. Postája és vasúti állomása helyben van, távíró-állomása Ráczkeve. E helység a XVIII. század elején települt. 1715-ben 10, 1720-ban 22 német és 3 tót háztartást írtak össze a helységben. A róm. kath. plebániát 1742-ben alapították. A templom 1776-ban épült. Szószéke 1770-ből, a domonkos-rendtől származik. 1848-ig a ráczkevei uradalom földesúri hatósága alá tartozott. 1848 szeptember 29-én az itteni plebánia épületében írta alá *Görgey* Artur honvédőrnagy a Lóréven kivégzett gróf *Zichy* Jenő halálos itéletét. A birtokrendezés és a tagosztály 1861—62-ben történt. 1878-ban nagy árvíz pusztított a helységben. Van a községben tűzoltóság, polgári kör és kőmíves-önsegélyző egylet. Az itt látható és a Dunába benyúló romot régi kolostor maradványának tartják.

Sződ. *Sződ.* Nagyközség a Duna folyam és a budapest—váczi vasút mentén, 295 házzal és 3000 lakossal, a kik magyarok és tótok s róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távíró- és távbeszélő állomása Göd, vasúti állomása Sződ, Göd és Felsőgöd. A község neve már előfordul az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben. 1317-ben I. Károly király a *Balogh* nemzetségből származó *Széchy* családnak adományozza Göd és Kesző helységekkel egyetemben, melyeket e család 1499-ig szakadatlanul bírt. 1471-ben Göd, Sződ és Csaba helységekre nézve kölcsönös örökösödési szerződésre lépett az *Ujlakyakkal.* Széchy István magtalan halála után, I. Ferdinánd király Göd és Sződ falvakat Ormosdi *Székely* Miklós leányának, Magdolnának, *Thurzó* Elek nejének, továbbá Neuburgi *Salm* Miklósnak adományozta. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott. Ekkor 47 adóköteles házzal van felvéve a budai líva fejadólajstromába. A református egyház az 1626—29. években már fönnállott. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a váczi nahije községei között szerepel; ekkor 8 adóköteles házat jegyeztek itt fel. 1690-ben lakott helyként írták össze. 1715-ben 14, 1720-ban 19 adóköteles háztartást írtak össze e helységben; ekkor még mint puszta, Dunapatajhoz tartozott. 1744-ben majdnem az egész falu leégett. A róm. kath. plebánia 1740-ben keletkezett. A templom 1746-ban épült. 1834-ig a *Madách* család volt a helység földesura. Mióta gróf *Grassalkovich* birtokába került, azóta a gödöllői uradalom sorsában osztozott. Az 1849 április 10-én az osztrákokkal és 1849 július 17-én az oroszokkal vívott váczi csaták egészen e helységhez tartozó Csörögi szőlődomb határáig terjedtek. Jelenleg Nemeskéri *Kiss* Pálnak az idetartozó Gödön, Lovag *Floch-Reyhersberg* Alfréd dr.-nak Pa.-Csörögön és Sződrákoson, *Schöffer* Bódognak ugyancsak Gödön és *Szalachy* Bélának Sződön van nagyobb birtoka, melynek Várdomb nevű részén hajdan valamely erődítmény lehetett. 1891-ben nagy tűz volt a községben. A lakosság hitel- és fogyasztási szövetkezetet tart fönn. Sződ–

1.

2.

3.

4.

1. Törökbálint. Meller Rudolf kastélya. — 2. A törökbálinti zárdaépület. — 3. Tinnye. Vásárhelyi Géza kastélya. — 4. Tass. A gróf Nemes-féle kastély Szt. Tamás-pusztán.

1.

2.

3.

1. Tóalmás. Katona Ferencz úrilaka Boldogkátán. — 2. Özv. Beretvás Endréné kastélya.
3. Tura. Báró Schossberger Viktor kastélya.

rákoson jelentékeny tégla- és czementgyár áll. A községben van Szalachy Béla csinos úrilaka, melyet Szalachy Sándor építtetett 1872-ben. A községhez tartozó Árpádmajorban *Gajáry* Gézának kényelmes régi úrilaka van. A dűlőnevek közül a Törökkúthoz az a hagyomány fűződik, hogy az ott levő s ma is jó vizű kútat még a törökök építették. A községhez tartoznak a következő puszták, illetőleg majorok: Pusztacsörög, Sződrákos, hol *Floch-Reyhersberg* Alfréd dr.-nak van díszes régi úrilaka, értékes fegyvergyűjteménynyel és régi butorokkal. — Kisgöd és Göd puszták, továbbá Árpádmajor, Tarkás, Ilkamajor, Usztatómajor és Teczemajor. Végül idetartoznak a Csörögi szőlők is. E puszták 1848-ig a herczeg Grassalkovich-féle gödöllői uradalomhoz tartoztak. Kisgöd pusztán az utóbbi időben nyaralótelep keletkezett, mely Göd-nyaralótelep néven ismeretes. Gödön van Nemeskéri Kiss Pál régi, kényelmes úrilaka. A gödi határban valamely nagyobb épület romjai láthatók. A határban Felső-Göd néven új családi otthon-telep keletkezett, mely rohamosan épül.

Tahitótfalu. Nagyközség a szentendrei szigeten. Lakosainak a száma 2277, a kik magyarok, ref., róm. kath. és baptista vallásúak. Házainak száma 531. Posta- és távíró-állomás helyben van. Mind *Tahi* (a középkorban *Tah*), mind *Tótfalu*, a *Rosd* nemzetség ősi birtoka, mely helységeket Rosd szigetével, (a mai szentendrei sziget), továbbá Óbudától az esztergom-vármegyei Csévig elterülő földdel már az első megszállás jogán bírta. E nemzetség sarja: Domokos, királyi pristaldus, 1221-ben Tah-ban lakott, úgyszintén az e nembeli Dénesről is azt írják 1237-ben, hogy a Rosd szigetével szemben eső Tahon lakott. Demeternek — a Rosd nemből — 1266-ban hasonlóképen itt volt a lakása. Ezeknek rokona Herbord fia Márk, 1285-ben testvérével Miklóssal együtt átengedi marosi jószágát a királynak s ezért Bagod földét nyeri Tah és Szentendre között. Tótfalu helység fennállásáról 1447-ből van adatunk, mely szintén a Tahiak birtoka volt. Tahot a *Tahi* család egyik ágának magvaszakadtával Albert király 1439-ben *Pekri* vagy *Pököri* Franknak adományozta; de 1447-ben már a Tahi *Botos* családot iktatják e helység birtokába. 1459-ben a dömösi prépostnak is voltak itt birtokai. 1559-ben a helység a török hódoltsághoz tartozott, s ekkor 26 adóköteles házát vették föl az adólajstromba. A reform. egyház az 1626—29. években már fönnállott. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a visegrádi járás községei között szerepel, 12 adóköteles házzal. A török hódoltság végszakában Tótfalu egyike volt a vármegye legnépesebb helységeinek. Az 1695. évi kiigazításkor két portával rótták meg, ép úgy, mint Czegléd városát. 1715-ben 45, 1720-ban 41 háztartást vettek itt fel az összeírásba. Ekkor Várad és Tahi puszták is hozzátartoztak. Mostani református temploma 1758-ban épült. Az anyakönyvek 1739-ben kezdődnek. A róm. kath. plebániát 1801-ben alapították, a templom 1802-ben épült. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával a helységben $52^{24}/_{32}$ úrbértelket írtak össze. Ekkor az óbudai koronauradalomhoz tartozott, mely 1848-ig volt a helység földesura. 1838-ban és 1876-ban nagy árvíz pusztított a községben. A szőlődézsmát az óbudai koronauradalomtól 1863-ban 45.500 frtért váltották meg. A hozzátartozó Tahi pusztán volt egy várrom, mely a Tahy családé lehetett. Helyét is *Tahi-Váradnak* nevezték. Romjaiból a kincstár borházat építtetett, mely azonban 1906-ban leégett. Tahi pusztán számos nyaraló épült. A tulajdonosok között találjuk *Puky* Gyula nyug. főispánt, *Kupecz* Ödön volt államtitkár özvegyét, *Andreánszky* Antal közig. bírót, *Kovács* József nyug. pénzügyigazgatót, özv. báró *Kőnig* Károlynét, *Árkövy* József egyetemi tanárt, *Vajda* Károly dohánygyári felügyelőt. 1909 november hó 14-én, gyújtogatás következtében, majdnem az egész község elhamvadt. Határában, a Nagy-Duna partján, az ú. n. Bolhavárnál, egy római kőhíd maradványai láthatók. A dűlőnevek közül Tordák és Szentpéter állítólag elpusztult községek nevét őrzik, mert mindkét helyen szántás közben falmaradványokra bukkannak. Tahitótfalu.

Taksony. Nagyközség a soroksári Dunaág balpartján, a budapest—szabadkai vasút mellett, 464 házzal és 2952 lakossal, a kik magyarok és németek s róm. kath. vallásúak. Posta, távíró és vasúti állomása helyben van. E helység nevével Terra *Toxun* alakban már 1281-ben találkozunk. Hajdan az ilbői szigeten feküdt; így emlékezik meg róla az 1543. évi oklevél is. 1283-ban a nyulszigeti (margitszigeti) apáczák birtoka. A budai liva 1559. évi fejadó-defterében 12 adóköteles házzal szerepel. 1711-ben telepedett be újból; lakosai württem- Taksony.

bergi svábok voltak. Az 1720. évi összeírás szerint elbocsátott katonák is költözködtek ide. 1715-ben 20 adóköteles német háztartást írtak itt össze. 1720-ban már 41 háztartása volt. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a budai Klára-rendű apáczák voltak a helység földesurai. E rend feloszlatása után (1782) a helység földesura a vallásalap lett, mely jelenleg is a legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1811-ben épült; a plebánia 1730-ban már fönnállott, anyakönyvei 1752-ben kezdődnek. Volt 46 úrbértelke. A határrendezés 1857-ben történt. Az 1874. és 1894. években nagy tűzvész pusztított a helységben. Van a községben hitel- és fogyasztási szövetkezet, polgári olvasókör, temetkezési egyesület, kath. népszövetség, kath. iskolaegyesület, továbbá keményítőgyár, szeszfinomítógyár és szalmatokgyár. Hagyomány szerint Taksony vezér itt van eltemetve a Duna mentén. A községhez tartozik Kisvarsány és Nagyvarsány puszta; e két puszta azelőtt Dunavarsány néven volt ismeretes, melyről egy 1281-ben kelt oklevél még mint puszta földterületről (terra) emlékezik meg. 1283-ban a margitszigeti apáczák birtoka. 1449-ben kérelmükre *Hunyadi* János kormányzó e helységet Fejér vármegyéből Pest vármegyébe helyezte át, a mit 1453-ban a király is megerősített.

Tápióbicske. *Tápióbicske.* Nagyközség a nagykátai járásban, a Tápió patak mellett. A lakosság 3354 lélek, a kik mind magyarok s róm. kath., ref. és ág. ev. vallásúak. Házainak szám 668. Posta és távíró helyben van, legközelebbi vasútállomása Nagykáta. A *Bicske* nemzetség ősi fészke, melynek tagjairól 1250-ből van első adatunk. 1275-ben a nemzetség tagjai kénytelenek voltak Bicske felét a *Papi* családnak átengedni, de már 1281-ben visszaszerezték ezt a részt. 1275-ben villa *Bikchey*, 1390-ban *Bykche* néven említik az oklevelek. 1467—1482-ben a *Rozgonyiak* voltak földesurai. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a váczi nahije községei között szerepel, két adóköteles házzal. A református egyház az 1626—29. években már fennállott. A XVIII. század második felében elpusztult. Bicske 1690-ben és 1695-ben az elpusztult helységek között szerepel. 1715-ben 13, 1720-ban 24 adóköteles magyar háztartást vettek fel itt az összeírásba. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Beleznay* János tábornok, *Bohus* János, *Bichkey* István, Bichkey Ferencz, Bichkey József, ifj. Bichkey István, Bichkey Sámuel, Bichkey András, ifj. Bichkey András, Bichkey Boldizsár, *Csernyus* Pál és *Friebeisz* János voltak itt birtokosok. Ezenkívül még számos nemes ember lakott a helységben, mint *Horváth* István, ifj. Horváth István, *Molnár* Pál, *Bárdy* Mátyás, Bárdy András, István, György, János és Balázs, *Szabó* Lőrincz és Mátyás, *Nagy* János, *Bottka* István, *Árky* István, *Barmos* József és István. A Bicskeyek utódjai közül még ma is többen laknak itt. A Beleznay János tábornoktól épített kastélyt 1840 táján a bicskei nemesség elpusztította. 1770-ben $51^{24}/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze. Ekkor báró *Hellenbach* János és Beleznay Mihály voltak a helység földesurai. A községhez tartozik *Vidi* puszta, mely 1390—1453-ban *Szent-Vid* néven önálló helységként szerepel. A községben a tagosítás a Bichkey és Bárdy családokkal kötött egyezség alapján, 1860-ban történt. 1832 márczius 12-én majdnem az egész község elhamvadt. 1849 április 4-én e helység határában folyt le ama nevezetes ütközet, mely mintegy bevezetése volt a két nappal később vívott isaszegi döntő ütközetnek. A hadiszerencse kezdetben az osztrákoknak kedvezett, s *Rastics* tábornok *Klapka* hadait egész Nagykátáig verte vissza, de *Görgey* és *Damjanich* csakhamar visszafoglalták Tápióbicskét, s az osztrákokat Ságon túl üldözték. Jelenleg *Gombos* Lajos dr. a helységnek legnagyobb birtokosa. A Bicskey család kastélyát, mely legutóbb Bicskey Kálmánné volt, jelenleg báró *Bakach-Beseniey* Ferencz tábornok neje bírja. A róm. kath. templom még a XVIII. század elején épült. Az 1850-es években még látható volt a mostani sertéslegelőn egy régi templomnak az alapfala, s a hagyomány szerint a hajdani falu ott állott. Mások szerint ez elpusztult mecset lett volna. Hasonlóképen a törökök itt időzésére vall a Törökvölgy dűlőnév is. Érdekesebb dűlőnevek még Őrhegy és Várhegy, mely utóbbi emberkéz munkájának látszik. Alatta több beszakadt pincze van.

Tápiógyörgye. *Tápiógyörgye.* Nagyközség a Tápiópatak és a rákos—újszászi vasút mellett, 860 házzal és 5235 lakossal, a kik mind magyarok s róm. katholikusok. Posta, távíró, távbeszélő és vasúti állomás helyben van. A XVI. század elején *Dubraviczky* János, László, Márk és Mihály birtokában volt, de ezek hűtlensége

következtében János király 1528-ban a helységet *Werbőczy* Istvánnak adományozta. A község 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott; ekkor 44 házzal van fölvéve a budai líva fejadólajstromában. 1690-ben az elhagyott helyek között írták össze, azzal a megjegyzéssel, hogy a jászberényiek birtoka. 1698-ban *Huszár* József és *Bencsik* József volt a helység földesura. 1717-ben az idekapcsolt *Füzes-Megyer* pusztával együtt, Huszár István és Bencsik Mihály bírta. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Huszár József *Prónay* Gábor és Bencsik József voltak a helység földesurai. 1770-ben, az úrbéri rendezés alkalmával, 55 egész úrbértelket írtak össze e helységben, mely akkor Prónay Gáborné és Bencsik Mihály birtoka volt. A róm. kath. plebániát 1780-ban alapították. A templom 1860—61-ben épült. 1848 előtt Prónay Albert, Prónay Gábor és Bencsik István voltak a helység földesurai. Az 1873. évi kolerajárvány itt is sok áldozatot követelt. Jelenleg *Györgyey* Illés, László és Miklós, todábbá báró *Prónay* Dezső a helység legnagyobb birtokosai. A Bencsik család úrilakát, melyet Bencsik József építtetett, jelenleg a Györgyey testvérek bírják. A Huszár család úrilaka báró Prónay Dezsőé. Ezenkívül még egy harmadik úrilak is van a helységben, melyet Györgyey Illés László, és Miklós építtetett 1890-ben. Van itt Községi hitelszövetkezet és Temetkezési egyesület. A községhez tartozik Nagymegyer, Ujmajor és Pokoltanya, Szőröspuszta, Kismegyer, Borjúhalom, Görbeszék, Fáradttanya, Kétkürtöstanya, Kispáskom, Nagypáskom, Rókalyuk, Döghát, Pocsogós, Nagytelek, Zsellérpáskom, mely eddig Tóalj néven volt ismeretes, végül Kistelek és Urbárium.

Tápióság. Nagyközség a budapest—szolnoki vasút mentén, 410 házzal s 2150 róm. kath. vallású magyar lakossal. Postája és vasúti állomása helyben van, távíró-állomása Tápiószecső. A Kartal nemzetég ősi birtoka. 1263-ban V. István király, e nemzetség sarjainak Ferencznek és Péternek itteni birtokait, a margitszigeti apáczák birtokain elkövetett hatalmaskodások megtorlásául, *Záh* Jób pécsi püspöknek adományozta. Péter e bajból csak úgy menekült ki, hogy itteni birtokait a margitszegeti apáczáknak adta, magának csupán életfogytiglani haszonélvezetet kötvén ki. 1469-ben a Kartali *Etele* család bírta. 1487—89-ben a Sülyi *Borsvai* családnak is voltak itt birtokai. A *Kerekegyházi* család itteni birtokait Nagylucsei *Orbán* egri püspök, kiváltván a *Dávidháziaktól*, a kiknél zálogban voltak, 1484-ben királyi adományt eszközölt ki reájuk. De nem sokáig maradtak e birtokok a Nagylucseiek kezében. Mátyás király elvette tőlük s csak 1490-ben kapták vissza *Corvin* Jánostól. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije községei között találjuk, 6 adóköteles házzal. Az 1720. évi összeírás szerint két évvel azelőtt települt s lakosai jövevények voltak. Ez évben 30 adóköteles magyar jobbágyháztartást írtak össze e helységben. Az 1754. évi összeírás szerint gróf *Esterházy* Antal özvegye *Koháry* Éva birtoka. A XIX. század elején a gróf Koháryakra szállott át. 1850-ben a gróf *Keglevich* családé lett. 1870-ben a gróf Keglevich család birtokait gróf *Szirmay* Ottó szerezte meg. Jelenleg gróf Szirmay Sándor bírja. Az 1770. évi úrbéri rendezés alkalmával $39^2/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze. A róm. kath. anyaegyház 1728-ban már fönnállott, anyakönyvei 1787-ben veszik kezdetüket. 1825-ben csinos új templomot épített. Az 1849 április 4-én vívott tápióbicskei győzelmes csata után, e helységen vonult keresztül *Damjanich* tábornok hada Isaszeg felé. A tagosítás 1862-ben történt. 1875-ben kezdeményezték a dohánytermelést a községbeliek. A helységben levő kastélyt Ybl Miklós tervei szerint még Keglevich Béla építtette; jelenleg gróf Szirmay Sándoré. A Zsiger-puszta mellett, az egri káptalan birtokán rom látható, mely a hagyomány szerint árpádkori vár volt s a török időkben elpusztult. A felső szőlőkben és a Czimbálrét nevű dűlőben ásatásokat végeztek, mely alkalommal bronzkori csontvázat és edényeket találtak. A községhez tartozik Csehország-telep, mely a hagyomány szerint hajdan huszitatelep volt. Tápióság.

Tápiósáp. Nagyközség a budapest—szolnoki vasút mentén. Lakosainak a száma 2019, a kik magyarok és róm. kath., ref. és ág. ev. vallásúak. A házak száma 344. Posta, távbeszélő és távíró-állomás helyben van, vasúti állomása Tápiósüly-Tápiósáp. A helység 1283-ban a nyulszigeti apáczák birtoka. 1690-ben a török hódoltság alatt elpusztított helységként írták össze. Ekkor *Borhy* György és a *Gyöngyösiek* birtoka. 1712-ben 12, 1720-ban 28 magyar és tót háztartást vettek föl az összeírásba. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Tápiósáp.

Sőtér Gábor és János özvegyei voltak a helység birtokosai. 1737-ben 12 zsidó lakost írtak össze e helységben. Imaházuk is e tájban épült. Az 1770. évi úrbéri rendezéskor $34^{8}/_{32}$ úrbértelket írtak itt össze s ekkor a Sőtér család birtokában találjuk. A róm. kath. plebánia 1787-ben keletkezett. A templom 1780-ban épült. Anyakönyvei 1754-ben kezdődnek. 1848 előtt *Palásthy* Viktor, *Török* Gábor, a Sőtér család és *Dévay* Zsigmondné bírtak itt földesúri joggal. A tagosítás tárgyában a lakosság és a földesurak között sok ideig per folyt, míg végre 1864-ben megegyeztek. Ez évben 27 ház égett le a helységben. Jelenleg Ráthonyi *Reusz* Henriknek, a Szolnoki Kereskedelmi Banknak, *Haader* Györgynének és *Schleisz* Mihálynak van itt nagyobb birtoka. A helységben lévő régi kastélyok közül az egyiket. Ráthonyi Reusz Henrikét, a Sőtér család építtette még a múlt század közepe táján; a másik *Kállay* Frigyesé, a harmadik Farkas Ödöné és a negyedik Haader Györgynéé. A községhez tartozik Nagyoszlár és Kisoszlár puszta, melyek a XIII. század közepén Uzlar néven előfordulnak; már 1252-ben IV. Béla király a Gurka Comes nemzetségbeli Oltuman-nak adományozza, majd 1259-ben, midőn leányát, a nyulszigeti domokosrend női zárdájába apáczának adja, e zárdát Oszlár, Süly, Czinkota stb. birtokokkal megajándékozza. E kettős adományozás perre vezetvén, ennek 1274-ben barátságos osztályegyesség vetett véget. Midőn 1438-ban a hatalmas Rozgonyiak Pestmegye éjszaki részén, a Galga és Tápió között tetemes birtokokat kapnak adományba; birtokaik között Oszlár is szerepel. A középkorban Oszlár falu volt: „villa"-nak nevezik az oklevelek, sőt még a török világ kezdetén is lakott hely, mert az 1562—63. évi budai török szandzsák hűbér-defterében faluként felemlitik; de ezután puszta lett. E két pusztának 1848-ig a báró Prónay család volt a földesura. Hozzátartoznak még Jakabszállás, Sándorszállás és a Sziráki-major.

Tápiósüly. *Tápiósüly.* Nagyközség az újszász—rákosi vasút mentén, 300 házzal s 2000 lakossal, a kik mind magyarok s róm. kath. vallásúak. Postája és vasúti állomása helyben van, távíró-állomása Tápióság. A *Kartal* nemzetség ősi birtoka. E nemzetség sarja: Uza fia Ferencz, a ki 1263—64-ben e tájon, Tápióságon és Tápiószecsőn volt birtokos. Alkalmasint ennek unokája volt Etele (1329—1338) a Sülyi *Etele* család névadója. 1426—1472-ben *Sewl* és *Sywl* alakban fordul elő az oklevelekben. 1465-ben Külső-Szolnok vármegyéhez számították. A XV. század második felében a *Borsvai* és az Etele családok voltak itt birtokosok. Az előbbi családból származott Sülyi Borsvai Benedek, 1487—89-ben a vármegye alispánja és követe. 1484-ben a *Nagylucsei* család nyert adományt a *Kerekegyházi* család itteni birtokaira, mely család magvaszakadtával Nagylucsei Orbán egri püspök kiváltotta a *Dávidháziaktól*, a kiknél zálogban voltak s Mátyás királytól adományt eszközölt ki reájuk. Mátyás király azonban utóbb elvette tőlük s csak 1490-ben szerezték vissza itteni birtokaikat *Corvin* Jánostól. A róm. kath. templom 1448-ban épült, a török hódoltság alatt elpusztult s egyedül a tornya maradt fönn.. Ehhez épült azután 1696-ban a jelenlegi templom. 1691-ben egynegyed portát, 1695-ben két egész portát vetettek ki a helységre, mely ekkor a *Bosnyákoké* volt. 1715-ben 30, 1720-ban 46 adóköteles háztartást vettek fel az összeírásba. Az 1754-ben *Bajáky* özvegye volt a helység egyik birtokosa. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával a Sőtér család és a Bosnyák család révén, a gróf *Koháryak* voltak a birtokosai. A gróf Koháryak itteni birtokai a gróf *Esterházy* családra szállottak és tőlük Kovásznai *Kovács* Zsigmond vette zálogba. 1848-ig Kovács Ferencz cs. kir. őrnagy volt a helység földesura. Ő építtette azt a kúriát is, mely jelenleg *Tauffer* Vilmos egyetemi tanáré. A tagosztály s a legelőelkülönítés 1863-ban történt. 1869-ban nagy tűzvész pusztított a helységben. A római kath. egyháznak értékes szentedényei voltak, melyeket a Sőtér család adományozott az egyháznak. E szentedényeket 1876-ban elrabolták, azóta nem kerültek meg többé. A községhez tartozik Süripuszta.

Tápiószecső. *Tápiószecső.* Nagyközség a rákos—újszászi vasút mellett, 450 házzal és kb. 3000 r. kath. magyar lakossal. Posta, távíró és vasúti állomás helyben van. A *Kartal* nemzetség ősi birtoka. 1264-ben e nemzetség sarja Kabas Tamás birtokában találjuk, a ki a nemzetség másik két tagjának Uza fiai Ferencznek és Péternek itteni birtokait megszerezte. Tamás fia II. Tamás (1276—1295) szecsei előnévvel élt, tehát valószínűleg itt lakott. A XV. században *Zechw*, *Zechew* és *Zechewd* (Szecsőd) alakban említik az oklevelek. 1426—1456-ban a *Perényi* család

1.

2.

1. Váczduka. Gróf Serényi János kuriája. — 2. Üröm. Alexandra Pavlovna sírkápolnája — 3. Ujszász. A gróf Dessewffy-féle kastély és a róm. kath. templom.

3.

1.

2.

3.

1. Váczhartyán. Özv. Rudnay Józsefné kuriája. — 2. Gosztonyi Tibor kuriája.
3. Váczrátót. Gróf Vigyázó Sándor kastélya.

birtoka, mely család előbb *Lábatlani* Gergelynek zálogosította el, majd 1471-ben a *Báthoriaknak* adta el 16.000 forintért. 1474-ben szintén a Báthori család birtoka. Országos vásárait 1427-ben említik. Egy 1472-ben kelt oklevél oppidumnak (városnak) mondja. 1695-ben másfél portával róttàk meg. 1715-ben 53, 1720-ban 82 adóköteles magyar háztartást vettek föl e helységben az összeírásba. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint herczeg *Esterházy* Pál Antal és *Grassalkovics* Antal birtoka, de kívülök még néhány kisebb birtokos is volt itt, mint *Tarkó* János, *Némedy* András, *Koncz* Ferencz és Jakab. 1770-ben, az úrbéri szabályozás alkalmával, csupán 37 $^{24}/_{32}$ úrbértelek volt e helységben. A róm. kath. templom még a XVII. századból maradt fönn, de 1741-ben herczeg Esterházy Antal átalakíttatta és megnagyobbíttatta. A plebánia már 1673-ban fönnállott; anyakönyvei 1698-ban veszik kezdetüket. 1848-ig herczeg Esterházy Pál volt a helység földesura. Jelenleg *Hevesy* Lajosné, szül. báró *Schossberger* Jenny a helység legnagyobb birtokosa. A tagosítási egyezséget 1857-ben kötötték herczeg Esterházy uradalmával. A községhez tartozik: Belsőmajor, Magdolnatelep, Kláramajor és a Tápiói Kismajor.

Tápiószele. Nagyközség az abonyi járásban, a Tápió patak és a budapest—szolnoki vasút mellett. Lakosainak a száma 7200, a kik mind magyarok s róm. kath., ref. és ág. ev. vallásúak. Lakóházak száma 1201. Posta, távíró, távbeszélő és vasúti állomás helyben. 1476-ban *Garai* Jób volt itt birtokos. 1480 körül *Dubraviczky* Márkus, 1528-ban *Werbőczy* István. Ez időben a község mostani helyétől 3—4 kilométer távolságban kelet-keletéjszakra feküdt, a hol boltozott pinczéket és sírboltmaradványokat is találtak. 1559-ben már a hódoltsághoz tartozott. Ekkor 36 házzal van felvéve az adólajstromban. A XVII. században a *Mocsáryak* és a *Batik* család birtoka. Az evang. egyház az 1626—29. években már fönnállott. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstoromokban a pesti nahije (járás) helységei között találjuk 5 adóköteles házzal. 1690-ben az elhagyott helyek között szerepel. Ekkor *Mocsáry* Balázs és Batik György bírta. 1727-ben *Varjassy* Jakab, *Balogh* másképen *Nagy* Ferencz, *Hajnal* János, *Murány* János, *Csernus* György, *Laczkó* István, *Kelemen* Tamás, *Györe* József, *Benyó* András, *Ráda* Pál, *Darvasy* Mihály, *Luka* György és az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a *Darvas*, Batik, *Szatmári-Király*, *Dubraviczky*, *Komjáthy*, *Laszkáry*, *Szedlenics*, *Pongrácz*, *Ebeczky*, *Tárcsándy*, *Dömök*, *Sárközy*, *Kostyán*, *Vida*, *Mátyus*, *Káldy*, *Nagy*, *Györky*, *Csernyus*, Mocsáry és *Gyura* családok voltak a helység földesurai. A Laszkáryak helyébe később *Nikléczy* és *Viczián* családok léptek. E családokon kívül még számos kisbirtokos nemesi családot találunk a helységben. mint: *Györe*, *Berkó*, *Báthori*, *Gyürky*, *Kanyó*, *Laczkó*, *Vincze*, *Bohunka*, *Jeszenszky*, *Varjasy*, *Szántó*, *Guth*, *Balogh* és *Nagy*. A róm. kath. templom 1736-ban épült. Az ágostaiak 1825-ben, a reformátusok 1900-ban építtették templomukat. 1844-ben 2077 tiszta magyar lakosa volt. 1848 előtt a Sárközy, a Káldy, a *Ruttkay*, a *Teszáry*, az Ebeczky, a *Szodoray*, a *Veres*, a *Rákóczy*, *Dubraviczky* és a *Viczián* családok birtak itt földesúri joggal. A határtagosítását 1845-ben hajtották végre, ugyanekkor a hozzátartozó pusztákat is tagosították. Jelenleg *Benedicty* Gyulának, Bélának, *Györgyey* Illésnek, ifj. Viczián Antalnak, özv. Viczián Albertnének, Viczián Istvánnak és tesvéreinek, Sárközy Pálnak, *Ádám* Györgynek, *Reinle* Jánosnak és Gyulának van itt nagyobb birtoka. A régi kúriák közül a községházával szemben fekvő Viczián-, eredetileg Darvas-kúriát, a Viczián családtól nemrégen a község vette meg s parkját nagy piacztérré alakították át. A régi *Káldy*-kúria, sok gazda-cserélés után, jelenleg *Faragó* bérlőé, a *Ruttkay*-kúria a *Reinle* családé, a *Sárközy*-kúria *Ádám* Viczáé, az *Ebeczky*-kúria *Bakó* őrnagyé, Viczián Lajos szolgabíró († 1848.) kúriája az ev. templom mellett *Ádám* Györgyé. A többi úrilakok özv. Viczián Albertné, *Vosicsné*-Viczián Jolán, Benedicty Gyula, ifj. Viczián Antal, *Teszáry* János, Teszáry László, a *Geszner* család, Dubraviczky Elek, Viczián Kálmán stb. birtokában vannak. A helységben van hitelszövetkezet, önkéntes tűzoltóság, olvasókör és iparos-dalárda. A községhez tartozik Ábrahámtelek, Káldy-tanya, Félegyházapuszta, Halesz, Gombostanya, Benedictytanya, Reinletanya, Ebeczkytanya, Monori tanya, Teszárytanya, Györgyey tanya, Szodoray tanya, Flórtanya, Szelényi tanya, Vosits tanya, Viczián Albert tanya, Viczián Elek tanya, Sárközy Pál tanya, Sárközy Simon tanya, Szumrák tanya. Az utolsó években több tavat csapoltak itt le, melyek

századokkal ezelőtt a Tápió-patak mesterséges duzzasztásával keletkeztek. A község határában honfoglaláskori lovas-sírokat is találtak.

Tápiószentmárton. *Tápiósszentmárton.* Nagyközség a nagykátai járásban. A lakosság 3715 lélek, a kik mind magyarok és róm. kath. és ág. ev. vallásúak. A házak száma 562. Posta- és távíró helyben van, vasúti állomása Nagykáta. 1459-ben már e helység mellett tartotta gyűlését Pest és Pilis vármegye. 1495-ben a *Pányi* család volt itt birtokos. *Pányi* György és Kristóf magvaszakadtával a család itteni birtokait 1513-ban *Werbőczy* István nyerte adományul II Ulászló királytól. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahijc községei között szerepel két adóköteles házzal. A reform. egyház az 1626—29. években már fönnállott. Az 1690. évi összeírás szerint néptelen hely volt. Ekkor a *Máriássy*, *Goszthonyi* és a *Mocsáry* családoké. Később a *Sőtér* család is birtokosa volt. 1727-ben *Grassalkovich* Antal, *Beniczky* Mátyás, *Földváry* Mihály bírták. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Blaskovich* József, *Kubinyi* Sándor, Beniczky Farkas, Földváry György és *Kostyán* Imre voltak itt birtokosok, kívülök még *Jeszenszky* Pál, *Nagy* Mihály és János, továbbá *Guoth* János nevű nemesek laktak a helységben. Az 1770. évi úrbéri rendezéskor *Daczó* Anna, Kubinyi Sándor és Antal, Beniczky Farkas, Daczó Apollónia és *Ambrózy* György voltak a földesurai. 1848 előtt a *Jankovich*, Blaskovich, a Kubinyi és a *Szentkirályi* családok voltak a helység birtokosai. Később a *Trautmann* és a *Wiener* családoknak is volt itt birtokuk. A tagosítás 1857-ben történt. A róm. kath. plebánia 1874-ben keletkezett. Jelenleg Blaskovich Ernőnek, gróf *Károlyi* Józsefnek, *Szentkirályi* Kálmánnak, *Magyary-Kossa* Sámuelnek és Kubinyi Lajosnak van itt nagyobb birtoka. A helységben öt régi kastély van. Ezek közül az egyik Blaskovich Ernőé, építtette Kubinyi László ; a másik Blaskovich Antalé, ezt Bl. László építtette ; a harmadik Magyary-Kossa Sámuelé. E ház középső részét még Jankovics Imre építtette 1830 körül, de a jelenlegi tulajdonos két szárnynyal kibővíttette. Itt van az ország egyik legnagyobb magánkönyvtára, kb. 24.000 kötettel, több unikummal, több száz incunnabulummal ; leginkább latin, magyar, német, franczia és angol munka. Szakok szerint legtöbb a történeti, szépirodalmi, természettudományi, theologiai és földrajzi. Van gazdag és teljes hírlap- és folyóírat gyüjteménye és családi levéltára. Numizmatikai gyüjteménye kb. 20.000 darabból áll. Érdekesek még a különféle régiségek, ősállatmaradványok, természetrajzi gyűjtemények, családi régi ékszerek. A negyedik úrilak Kubinyi Lajosé; építtette K. Géza ; az ötödik Szentkirályi Kálmáné; ezt Szentkirályi László építtette 1813-ban. Van benne könyvtár 5000—6000 régibb és újabb kötettel és képtár, régi mesterek festményeivel. A községhez tartozik Sőreg puszta, melynek 1848 előtt gróf Keglevich Miklós volt a földesura, most pedig gróf *Károlyi* Józsefé; továbbá idetartoznak még Göbölyjárás, Bertalanmajor, Erzsébetmajor, Józsefmajor, Szentkirályi tanya, Magyary tanya és Kubinyi tanya.

Tass. *Tass*, dunamenti nagyközség 617 házzal s 3227 magyar lakossal, a kik kevés róm. kath. kivételével, ref. vallásúak. Posta és távíró helyben van, vasúti állomása Kúnszentmiklós-Tass. Legrégibb adatunk 1284-ben van e helységről, mikor puszta földterületként, az *Ákos* nemzetség birtokaival volt határos. Ebben az évben István, a királyné tárnokmestere nyeri adományul. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a ráczkevei járás községei között szerepel. Ekkor négy adóköteles házat vettek itt fel az összeírásba. A református egyház az 1626—29. években már fönnállott. A templom 1644-ben épült. Az egyház szentedényei közül említést érdemel egy ezüst-kehely 1626-ból. 1690—95-ben a lakott helyek között szerepel. Ekkor nemesi község volt. 1715-ben 35 adóköteles háztartást vettek föl e helységben. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a *Végh* család tagjai, közöttük Végh György vármegyei esküdt, volt itt birtokos. E család bírta ekkor Egecse pusztát is. Ezenkívül még *Bernáth* Zsigmond, *Szemere* Pál és *Máriássy* István voltak birtokosok, mind a hárman nejeik révén. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával $107^{1}/_{32}$ úrbértelket írtak benne össze s ekkor a *Sőtér* és a *Fáy*, valamint ezeknek rokonai : az Egerfarmosi *Kandó*, a Szemere és a Bernáth családok tagjai bírták. Közvetetlenül 1848 előtt a *Földváry*, a *Madarassy* és a Bernáth családok bírtak itt földesúri joggal, kiknek utódai a XIX. század hetvenes éveiben is még birtokosok voltak a helységben. A róm. kath. templom 1811-ben épült A birtokrendezés

és szabályozás 1862-ben történt. Jelenleg *Végh* Bélának, *Boronkay* Györgynek, *Darányi* Ignácz dr.-nak, *Hajós* József dr.-nak, gróf *Nemes* Nándornak, *Nadányi* Erzsébetnek, *Szerbith* Istvánnak és *Tomory* Anasztáznénak van itt nagyobb birtoka. 1741-ben pestis pusztította a községet, 1820-ban pedig leégett. A ref. templomot 1886-ban újjáépitették. A községben vannak a következő intézmények és egyesületek: dömsöd-pataji duna-védgát-társulat, hitelszövetkezet, tejszövetkezet, kaszinó-egyesület, önkéntes tűzoltó-egyesület, polgári olvasókör, 48-as olvasókör és gazdakör. A községhez tartoznak: Alsószenttamás, Felsőszenttamás, Pusztaszenttamás, Középszenttamás, Pusztaszentgyörgy, mely azelőtt Szalkszentgyörgy néven volt ismeretes; továbbá Egecse, Halásztelek, Tamásvár, Fehérló, Pusztakomárom, eddigi neve Szerbith tanya volt, Meggyes, eddig Szalay tanya néven volt ismeretes, Kinnszék, Kongó és Tassi tanyák.

Tatárszentgyörgy. Nagyközség az alsódabasi járásban. 252 házzal és 1894 lakossal, a kik magyarok s róm. katholikus vallásúak. Postája helyben van, távíró- és vasúti állomása Örkény. Először az 1559. évi török kincstári fejadó-lajstromokban, a budai liva községei között szerepel 26 adóköteles házzal. A török hódoltság után 1690-ben elpusztult hely, a *Máriássy* család birtoka. 1727-ben mint pusztát, a kecskemétiek bírták zálogban, azután *Grassalkovich* Antal kezére került, a ki 1751-ben kezdte a helységet betelepíteni, a mit azonban csak hasonnevű fia fejezett be. 1848-ig a gödöllői uradalomhoz tartozott. A róm. katholikusok részére 1858-ban helyi káplánságot szerveztek, mely 1860-ban plebániává alakult. Az úrbéri és legelő-elkülönítés 1859-ben történt. A községhez tartozik Baracs-puszta, mely 1440-ben *Barócz* néven fordul elő. E pusztán egy középkori templom romjai láthatók. 1690-ben elpusztult helyként, a *Ráday* és a *Darvas* családok birtoka. Később a gróf *Telekieké* lett, kik után *Zeyk* József örökölte. Tőle a puszta felét 1875 táján *Gencsy* Géza vette meg. A pusztán levő másik major ekkor Földváry Gábor birtoka volt. Jelenleg Kecskemét városáé. Sarlósár puszta 1848-ig herczeg Grassalkovich földesurasága alá tartozott. 1876-ban báró *Lipthay* Béla majorsági birtoka volt, Szabadrét pusztával együtt. Jelenleg báró *Bors* Frigyes örököseinek, Kecskemét városának, *Kelemen* Béla dr.-nak, *Schwarz* Károlynak és Albertnek, *Gombay* Pálnak, *Halász* Elemérnek és a *Widder* M. és *Steiner* czégnek van itt nagyobb birtoka. A Grassalkovich herczegtől épített kastély jelenleg báró Bors Frigyes örököseié. Ezt 1858-ban renoválták. Van benne rendkívül gazdag és érdekes aggancs-gyüjtemény. A *Földváryak* kastélya Kecskemét városáé, ezenkívül Kelemen Bélának is van itt úrilaka. Baracs pusztán a Schwarz testvéreknek szeszgyára van. Tatárszentgyörgy.

Telki. Kisközség a főváros közelében, hegyes vidéken. A lakosság 301 lélek, a kik mind németek s róm. katholikusok. Házainak száma 65. Postája Páty, távírója Nagykovácsi és a legközelebbi vasúti állomása Torbágy. Ősrégi helység. Szent István tiszteletére emelt benczés apátságát *Hédervári* Micha (Miksa) bán, a későbbi nádor és bihari főispán, 1198-ban alapította. III. Incze pápának Imre magyar királyhoz intézett levelében *Telegni* alakban pusztaként fordul elő. IV. László király 1277-ben a margitszigeti apáczáknak adta. Plebániája már az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben szerepel. 1455-ben a *Garaiak*, később Guthi *Országh* Mihály volt a község földesura. 1543-ban a törökök elpusztították és templomát lerombolták. 1593-ban *Etyeky* Józsa vette meg az egész helységet a koronától. 1690—95-ben elpusztult hely. I. Lipót király az apátság czímét és jövedelmét 1700-ban a skót Szent Benedek-rend főpapjának, Sebestyénnek adományozta. Bél Mátyás 1737-ben még mint pusztáról emlékezik meg róla. 1848-ig a telki apátság volt a helység földesura. Mostani róm. kath. temploma 1807-ben épült. A tagosítás 1859-ben vette kezdetét és 1863-ban per útján nyert befejezést. Jelenleg a m. kir. közalapítványi uradalom a helység legnagyobb birtokosa. A községben állami erdőgondnokság van. Telki.

Tinnye. Nagyközség a biai járásban, a budapest—esztergomi vasút közelében, 283 házzal és 1264 lakossal, a kik kétharmadrészben katholikusok és egyharmadrészben ref. vallásúak. Postája, távírója és távbeszélője helyben van, és vasúti állomása Tinnye megálló. III. Béla király uralkodása alatt a Délfrancziaországból bevándorolt *Aynard* nemzetség nyerte adományul. 1361-ből Szent Jakab tiszteletére épült templomának emléke maradt fönn. 1367-ben az óbudai, 1477-ben részben a nyúlszigeti apáczák, részben *Magyar* Balázs (1472—76) Tinnye.

birtokában találjuk. A reformátusok anyaegyháza 1663-ban már fönnállott. A XVII. század végén *Miskey* István, a zsámbéki vár parancsnoka volt a helység földesura. Utána a *Simontsits*, *Hyross*, *Csefalvay*, *Balogh*, *Koltay*, *Hegedűs*, *Ujfalussy*, *Setét*, *Sántha* és a *Huszár* családok örököltek. 1715-ben nemes község, 23 adóköteles háztartással. 1720-ban 44 adóköteles magyar háztartással szerepel. 1754. évben *Sörich* Farkas és Balogh Mátyás vármegyei esküdtek voltak itt birtokosok, de ezenkívül zálogjogon *Fribeisz* Ferencz is birt egyes részeket. Midőn *Kossuth* Lajos politikai nyilvános működését megkezdette, hogy Pest vármegye gyűlésein, mint nemes embernek szólásjoga legyen, *Somogyi* Antal itteni birtokát vette meg. A helység egyik nevezetessége a Kossuth-ház, melyben Kossuth Lajos 1843—46-ig lakott. E házat emléktábla jelöli. A róm. kath. plebániát 1788-ban alapították. Temploma Szent Anna tiszteletére épült. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával 26 $^{20}/_{32}$ úrbérteleket vettek itt föl. A tagosítás 1861-ben történt. Jelenleg *Vásárhelyi* Gézának van itt nagyobb birtoka és kastélya, melyet a jelenlegi tulajdonos atyja 1846-ban épített. Van nagy gyűjteménye kő-, bronz-, népvándorláskori, honfoglaláskori, római és árpádkori régiségekből; továbbá numizmatikai és kövületi gyüjteménye, több unikummal. Ezeket legnagyobbrészt a község határában találták. Nagy könyvtár, Kossuth Lajos több kiadatlan levele, a XVI. századból glagolit-nyelvű eredeti oklevelek és 1300-ból való oklevelek. Családi képtár, a keszthelyi kódex remek egykorú másolata, hún fegyverek, Szentgyörgyi Sándor festménye 1828-ból; egy református úrasztalhoz való festett cserép borosedény, 1714-ből. Az egykori Huszár-család úrilaka jelenleg a Bódiz örökösöké. A Vásárhelyi-birtokon van egy dús vastartalmú, Glaubersós-forrás. A határban kitünő épület- és mészkő-bányák vannak, melyek kihasználására mészkőfejtő-vállalat és téglagyár alakult. A Kutyahegy alatt legutóbb honfoglaláskori sírokra bukkantak. A dűlőnevek közül történeti eredetre mutat a Táltosrétje, Rácztemető stb. A községhez tartozik Jászfalupuszta, mely 1848-ig a tinnyei közbirtokosoké és az Andrássy családé volt. Itt egy elpusztult templom romjai láthatók. Ugyancsak itt van a Somlóhegy alatt egy barlang.

Tiszaújfalu. *Tiszaújfalu*. Nagyközség a Tisza folyam és a szolnok—kiskunfélegyházi vasút mellett. A lakosság száma 1653, a kik mind magyarok s róm. kath. vallásúak. Házainak száma 217. Posta, távíró és vasúti állomás helyben van. Eredetileg puszta volt s csak az újabb időben alakult önálló községgé. 1837-ben még csak 194 kath. és 2 reform. lakosa volt, a kik dohánykertészettel foglalkoztak. 1848-ig gróf *Károlyi* István volt a földesura. A XIX. század hetvenes éveiben két részből állott: a gróf Károlyiak majorjából és a dohánykertésztelepből. Jelenleg gróf *Pálffy* Pálné szül. gróf Károlyi Geraldine a helység legnagyobb birtokosa, kinek urilaka is van itt. A határban régiségeket találtak, melyek a kecskeméti múzeumba kerültek. A községhez tartoznak a következő majorok: Istvánújfalu, mely azelőtt Urasági major néven volt ismeretes; Belsőmajor, melyet azelőtt Stern-majornak neveztek és Borsihalom.

Tóalmás. *Tóalmás*. Magyar nagyközség a nagykátai járásban, 413 házzal és 2495 róm. kath. lakossal. Posta és távíró helyben van, a legközelebbi vasúti állomás Tápiósüly-Tápiósáp. A helységet Zsigmond király 1406-ban, mint a magvaszakadt Kókai *Káchi* János volt birtokát, a királyi kápolna ispánjának, ki egyúttal a kir. levéltár őre is, javadalmazására rendelte, majd 1409-ben Tétényért a *Tétényi* (Kapi) családnak adományozta; 1410-ben azonban elvette tőlük s őket Kapival kárpótolta. Ezóta királyi birtok, míg 1424-ben, mint Szanda és Buják várak tartozékát, Zsigmond király nejének, Borbála királynénak adományozta, majd 1439-ben Albert király az előbbit megfosztván birtokaitól, feleségének, Erzsébet királynénak adta. Valószinű, hogy Almás a XV. század második felében Szanda vár sorsát követte és gyakrabban cserélt gazdát: a Rozgonyiak, Lábatlanok, Báthoriak stb. voltak e vár urai. 1511-ben Kókai Németh Kakas, *Truczy* Bernát nevében tiltakozik Almás és Kóka eladományozása ellen. A török világban lakott hely maradt s e korszak végén sem néptelenedett el egészen. 1691-ben egy negyed, 1695-ben a portaigazításkor 2 portával rótták meg. 1715-ben 53, 1720-ban 72 adóköteles magyar háztartással szerepel. Már 1708-ban is magyar nyelvü pecsétet használ. Tót-Almás néven szerepel a XVII. század (már 1683-ban is) végétől, egész a XIX. század elejéig. A róm. kath. plebánia 1673-ban már fönnállott. Anyakönyvei 1709-ben kezdődnek. Az 1730-as évek elején Prónay (I) Gábor Károly királytól

1.

2.

3.

1. Verseg. Báró Podmaniczky Géza kastélya Kiskartalon. — 2. Vecsés. Halomi Deutsch Sándor örökösei úrilaka Felsőhalom pusztán. — 3. Verseg. Báró Podmaniczky Levente kastélya Fenyőharaszt pusztán.

1.

2.

3.

1. Verseg. Zoltán Béla dr. úrilaka. — 2. Báró Radvánszky Albert úrilaka Öregvarsány pusztán. — 3. Visegrád. Részlet a Gizella-telepről.

az egész helységet Puszta-Boldogkáta és Szent-Mártonkáta egy részével adományba kapja és ettől kezdve a Prónay család bárói ágának birtoka és az volt 1848-ban is földesura. Már a birtokszerző Prónay (I) Gábor 1737 előtt számos szilárd cseréptetejű gazdasági épületet és lakházat, özvegye pedig 1759 körül a falu éjszaknyugati végén levő dombocskán emeletes kastélyt emel. Itt lakott báró Prónay Sándor, ki a XIX. század elején kerek 60 hold terjedelmű, a maga idejében Pest vármegye egyik legszebb parkját tavakkal, fürdőházzal és emlékkövekkel diszítve, az ugynevezett Bócz kertet alapította, és Albert báró, Pest vármegye adminisztrátora 1837—46-ig. 1892 elejéig az egész volt nemesi birtok a báró Prónayak kezén volt, mikor az idősebb ág birtokát a régi kastéllyal Wahrman Renátának eladta, ki a falun kivül, a régi Bóczkertben, 1894—5. években magának nagyszabású, fényes kastélyt emelt, körülbelül 50 szobával, a mellékhelyiségeken kívül. Jelenleg báró Prónay Sylvester Gábornak, özvegy *Beretvás* Endrénének, született *Wahrmann* Renének és *Biró* Zsigmondnak van itt nagyobb birtoka. A legelő-elkülönzés 1867-ben történt, míg a volt úrbéresek maguk között 1871-ben eszközölték a tagosítást. A hagyomány szerint a Poklosdombon vár volt. Itt egy ízben szőlőültetés alkalmával őskori agyagedényeket találtak, melyek a Nemzeti Múzeumba kerültek. A Szőlőkalját másként Peresdűlőnek is nevezik, mert valamikor évek során át pereskedtek érte. A községhez tartozik *Boldogkáta* puszta, mely 1473-ban *Boldogasszonykátája* (Boldogazonkathaya) néven fordul elő és ekkor a *Kátai*, *Galsai* és *Kókai* családok birtoka. 1683-ban még lakott, de igen gyér népességű hely; úgy látszik, ezután teljesen elnéptelenedett, mert 1690-ben már lakatlannak van felvéve. A XIX. század első felében, mint puszta, a báró Prónay, *Laczkovics*, *Sőtér*, *Reviczky*, *Rakovszky* és a *Zsiska* családok örököseinek birtoka. Már József császár idejében tett itt báró Prónay (II) Gábor kísérletet a selyemtenyésztéssel, s még a XIX. század elején is volt itt selyemtenyésztés s ekkor nagyban virágzott e vidéken az eperfaültetés. Jelenleg itt birtokosok báró Prónay Sylvester Gábor, *Katona* Lajos dr., *Thassy* Kálmán és Katona Ferencz, kinek itt 1909-ben épült úrilaka van, kb. 300 kötetes régi könyvtárral.

Torbágy. Nagyközség a budapest—győri vasút mellett, 270 házzal és 1508 német lakossal, a kik vallásra nézve róm. katholikusok. Posta, távíró és vasúti állomás helyben van. A hagyomány szerint a községhez tartozó erdőben fogadta Árpád vezér Zalán bolgár fejedelem követeit. A község 1332—33-ban már fönnállott s ekkor egyházilag a veszprémi püspökség budai főesperesi kerületéhez tartozott. 1429-ben *Brankovics* György rácz despota, majd ennek fia Lázár volt az ura. Brankovics Lázár magvaszakadtával Mátyás király 1459-ben Guthi *Ország* Mihálynak adományozta a helységet. A török hódoltság után újra telepítették. 1715-ben 23, 1720-ban 32 adóköteles háztartással szerepel. Az utóbbi összeírás szerint lakosai, három magyar háztartás kivételével, mind németek voltak. A róm. kath. plebániaról 1716-ban történik említés. Az anyakönyvek 1714-ben kezdődnek. A XIX. század első felében a gróf *Sándor* és a *Szily* családok voltak itt földesurak. A tagosítás 1859-ben történt, egyezség útján. Jelenleg *Metternich* herczegnének szül. Sándor Paula grófnőnek van itt nagyobb birtoka. Van itt önsegélyző-egylet, mint szövetkezet, olvasókör és temetkezési egyesület. A XIX. század első felében *Kis-Torbágy* néven volt ismeretes. A községhez tartozik Ráczzug puszta. Torbágy.

Tószeg. Nagyközség a Tisza folyó és a szolnok—kiskúnfélegyházi vasút mellett. A lakosság 3768 lélek, a kik mind magyarok s róm. kath. és ref. vallásúak. A lakóházak száma 604. Posta, távíró és vasúti állomás helyben van. A középkorban Közép-Szolnok vármegyéhez tartozott, 1508-ban II. Ulászló király, *Cheői* Antal és Tamás magvaszakadtával, *Werbőczy* Istvánnak adományozta. A református egyház már a XVII. század első felében fönnállott. Szentedényei között említést érdemel egy műbecsű úrasztali kehely 1637 évből, melyet Mészáros Benedek adományozott az egyháznak. 1690-ben elhagyott hely. Ekkor az *Ányosoké* volt. 1720-ban, 31 adóköteles háztartással, lakosai mind magyarok. Az 1754-ik évi vármegyei nemesi összeírás szerint a *Balogh*, *Hartwig* és *Bencsik* családok voltak a helység földesurai. A község legrégibb pecsétnyomója 1700-ból való. A róm. kath. plebánia 1727-ben keletkezett. A templom 1755-ben épült. 1848 előtt *Kostyán* Imre, *Ruttkay* József, *Szily* István, *Ürményi* Ferencz, *Tallián Ádám*, *Sivó* János, Balogh Gyula, Balogh Antal, gróf *Szápáry* Ferencz, *Kozics* Istvánné s mások voltak a helység földesurai. Az önkényuralom alatt Tószeg.

1851—61-ig Heves-Szolnokmegyéhez csatolták. A tagosztály még 1846-ban megtörtént; ekkor 64 egész úrbértelke volt. Jelenleg báró *Harkányi* Frigyesnek, *Hay* Gyulának, Hay Mihálynak, *Markbreit* Gyula dr.-nak, *Neppel* Ferencznek, id. Sivó Miklósnak, gróf *Vigyázó* Ferencznek, gróf Szápáry Frigyesnek van itt nagyobb birtoka. A helységben van hitelszövetkezet, három olvasókör, temetkezési egyesület és gőzmalom részvénytársaság. Határában van az őskori Kuczorgóhalom. A községhez tartozik Paládicspuszta, a mely a XV. század második felében *Kinizsi* Pálé volt s 1514-ben *Werbőczy* István birtokába került. 1767-ben Balogh István birtoka. 1848 előtt az abonyi közbirtokosságé volt.

Tök. *Tök.* Magyar nagyközség a biai járásban, 310 házzal és 1311 ref. lakossal. Postája helyben van, távírója Zsámbék s legközelebbi vasúti állomása Herczeghalom. Először az 1633—34-ik évi török kincstári fejadólajstromban szerepel, mikor a budai szandzsák budai járásához tartozott, 12 adóköteles háztartással. Az 1626—29. években a református egyház már szervezve volt. A templom 1784-ben épült, 1802-ben pedig megnagyobbították. 1690-ben lakott népes helység és a pilisi járásban Tótfalu után a legvagyonosabb. 1695-ben a porták kiigazításakor másfél portával rótták meg. 1715-ben 35, 1720-ban 50 adóköteles magyar háztartást írtak itt össze. Ez is a Zichy-féle uradalomhoz tartozott, melyet az oroszvári kincstári uradalommal elcseréltek. 1848-ig az óbudai koronauradalom volt a helység földesura. A lakosság 48-as olvasókört tart fönn. A domonkosi dűlőben a hajdani domonkosok templomának a romjai láthatók. A községhez tartozik Anyácsa puszta, a hol Darányi Bélának van nagyobb birtoka. 1868-ban a falu melletti u. n. libagyöpön felásott római sírokban találták azokat a faragott kőemlékeket, melyekről az őskori részben bővebben van szó.

Tököl. *Tököl.* Nagyközség a Csepelszigeten. Lakossága 2817 lélek, a kik leginkább illírek s vallásra nézve nagyobbára katholikusok. Házainak száma 451. Posta, távíró-, telefon-, vasút- és hajó-állomás helyben van. 1270-ben királyi várnépek lakták. 1319-ben a margitszigeti apáczák birtoka. A XVI. század közepén a hódoltsághoz tartozott. A budai liva 1559. évi fejadólajstromába 20 adóköteles házzal van felvéve. A református egyház az 1626—29. években már fönnállott, de később megszünt. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a kövini (ráczkevei) járás községei között találjuk, 6 házzal. 1690-ben szintén a lakott helyek között szerepel. 1691-ben azonban csak egy negyedportával rótták meg. 1695-ben, a porták kiigazítása alkalmával, nem vetettek ki rá semmit. 1720-ban 6 magyar és 56 szerb adóköteles háztartása volt. A róm. kath. templom 1740-ben épült. Ez időtől kezdve áll fönn a plebánia is. 1770-ben az úrbéri rendezés alkalmával 96 úrbéres telket írtak össze. Az 1838. és 1876. évben nagy árvizek pusztították. 1848-ig az uralkodó család ráczkevei uradalmához tartozott. A tagosítást 1873—76-ban eszközölték. Jelenleg az uralkodó család ráczkevei uradalma, a *Schlesinger* és *Polákovics* czég, valamint özvegy *Ofner* Józsefné a helység legnagyobb birtokosa. A lakosság hitelszövetkezetet tart fönn. A határban különféle római leletek kerültek felszínre. A dűlőnevek közül Méregyházát a hagyomány az állítólag Meregy vezér által ott emelt kápolnával köti össze. A községhez tartoznak a következő telepek: Árpádhalom, Szilágyitelep, Herminamajor, Pestiút-kültelek, Gyökérpuszta, Prikatelep és Ferdinándmajor.

Törökbálint. *Törökbálint.* Nagyközség a budapest—győri vasút mellett, 563 házzal és 3250 lakossal, a kik németek és magyarok és nagyobbára róm. kath. vallásúak. Posta, távíró- és vasúti állomása helyben van. A helység nevét Enyingi *Török* Bálinttól (1527—41), János király, majd Ferdinánd kapitányától vette, a ki itt várat is épített, melyet a törökök elpusztítottak. Ekkor pusztult el a helység is. 1720-ban 68 háztartást írtak itt össze, melyek közül 2 magyar, 38 német és 28 szerb volt. A róm. kath. plebániát 1702-ben alapították, anyakönyvei is ez időtől kezdődnek. A XVIII. században a jezsuita-rend birtokába került. E rend feloszlatása után, 1776-ban, az itteni rendházat s a hozzátartozó uradalmat gróf *Majláth* József vette meg, a ki 1776 táján a rendházat kastélylyá alakíttatta át. 1843-ban *Festetich* Antal vette zálogba, később *Meller* Rezső birtokába került, a ki itt jelenleg is birtokos. A tagosítás 1874-ben nyert befejezést. 1907-ben a helységben a „Miasszonyunkról" nevezett apácza-kolostor és nevelőintézet épült. A község határában ú. n. kúnhalom látható. A Spiegelberg

(Tükörhegy) dűlőben régi sírokra bukkantak; egy sírkő a Nemzeti Múzeumba került. A Ziegeläcker (Tégladűlő) is onnan nyerte nevét, hogy ott romokat szántottak ki.

Törtel. Nagyközség az abonyi járásban, 539 házzal és 3339 róm. kath. és ref. magyar lakossal. Postája helyben van, távíró és vasúti állomása Abony. Régi kun telep. Nevét Törteltől, IV. László király gyilkosainak egyikétől vette (1290). Az 1475. évi oklevélben *Törtelszállása* néven említik. Ekkor a halasi székhez tartozott. 1531-ben *Werbőczy* István nyerte adományul. 1559-ben a török kincstári fejadólajstromokban a budai livához tartozó községek között találjuk, 49 adóköteles házzal. 1690-ben a kun puszták között írták össze. A XVIII. század első felében a kunszentmiklósiak birtoka volt, a kiktől csere útján Bábonyi *Balogh* Antal birtokába került, a ki viszont Bábonyt adta oda a kunszentmiklósiaknak. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Balogh Márton, István és Sándor voltak a helység födesurai és kívülök még *Fehér* József nevű nemes ember lakott a helységben. A róm. kath. templom 1803-ban épült, fegyverneki *Vida* István, majd fia László bőkezű hozzájárulásával, az ősi templom anyagából. A plebánia 1807-ben alakult és az anyakönyvek 1788-ban kezdődnek. 1830-ban *Tahy* Károly volt itt birtokos. 1846-ban Fejérváry Miklós, özvegy Fejérváryné *Csörgeő* Amália, *Budai* András, Tahy Kálmán, *Marton* Károly, *Lipthay* József és neje *Markos* Mária és *Fehér* Lajos voltak a helység földesurai. A helység egyik földesura, Marton Károly, a XIX. század első felében egy 12 tagból álló czigánybandát tartott; ezektől a czigányoktól származnak az ország legkiválóbb zenészei, mint a Rácz, a Zsákai, a Czenke és Völgyi nevűek. A tagosítás már 1845-ben megtörtént. Jelenleg ifj. *Beretvás* Jánosnak, *Deutsch* Antal örököseinek és *Schlesinger* Samunak van itt nagyobb birtoka. A helységben lévő két régi kastély közül az egyiket Kis Marton Lajosné építtette s ez jelenleg *Róka* Pálé, a másikat Markos Antal építtette s ez özvegy *Valkó* Antalné született Lipthay Ilonáé. 1849 január 24-én *Perczel* Mór honvédtábornok itt hált meg hadával; másnap, 25-én, innen indultak Czegléd felé s az első összeütközések *Ottinger* császári tábornok hadával már a helység Czegléd felőli határánál megkezdődtek. Vezetőként a törteli születésű *Ábrahám* János Károlyi-huszár szerepelt, a ki Lenkeyvel szökött haza. A Czegléd, illetőleg Abony határában lefolyt ütközet után Ottinger császári tábornok vert hada január 26-án délután Törtelbe érkezett és egész márczius 1-éig itt táborozott. A császári had itteni táborozása alatt Ottinger: *Pálik* István róm. kath. plebánost elfogatta és gyalogosan Pestre kísértette, mert a templomban a császáriak a következő szövegű czédulákat találtak: „Áldd meg országunkat, mi magyar hazánkat, vezéreld jóra kormányunkat." Márczius 1-én Ottinger fölkerekedvén, Abonyba vonult, hol *Windisch-Grätz* hadához csatlakozott. 1848 előtt a gróf *Széchényi* István irodalmi közreműködéséről nevezetes *Helmeczy* Mihálynak, a „Jelenkor" szerkesztőjének (szül. 1792-ben; meghalt 1852-ben) itt díszes háza és birtoka volt. Holtteste is az itteni róm. kath. temetőben nyugszik. A lakosság hitelszövetkezetet, olvasókört és iparos olvasóegyletet tart fönn. A községhez tartozik Vízjárási tanya, továbbá Ludási dűlő és Fehértói dűlő; az utóbbi azelőtt Szirmay birtok néven volt ismeretes. Az itteni Kákási dűlő területén fedezte fel és mentette meg *Aranyi* Sándor községi főjegyző az orsz. kiállításon is bemutatott és most a Nemzeti Múzeumban elhelyezett árpádkori lovas sírleletet. Ugyancsak a határ ú. n. Erzsók-halmából előkerült áldozati bronzüst is a Múzeumban van elhelyezve.

Törtel.

Tura. Nagyközség, a Galga-patak és a budapest—hatvani vasút mellett, 900 házzal, 4759 róm. kath. magyar lakossal. Posta, távíró és vasuti állomás helyben van. Hajdan az *Ákos* nemzetség ősi birtokainak egyike. A XV. század elején, még 1425 előtt az e nemzetségből leszármazott Prodavizi *Ördög* Miklósé volt, a ki több más birtokkal együtt Zsigmond királynak adta cserébe. 1740-ben Hévizi *Nagy* Antal volt itt birtokos, a kinek Turán és Hévizen levő birtokát élete tartamára a király minden adó alól kivette. A község legrégibb pecsétnyomója 1510-ből való. Az 1633—34. évi török kincstári adóösszeírásban a pesti járás községei között találjuk, 2 adóköteles házzal. 1691-ben egy negyed, 1695-ben $1^3/_4$ portával rótták meg. A róm. kath. templom 1702-ben már fönnállott, anyakönyvei is ez év évtől veszik kezdetüket. 1715-ben 36, 1720-ban 59, nagyobbrészt magyar adóköteles háztartással szerepel. 1873-ig a herczeg *Esterházyak*

Tura.

voltak birtokosai, a kiknek bujáki uradalmához tartozott. Tőlük *Schossberger* Zsigmond vette meg. 1849 július 20-án *Perczel* Mór, 2000 lovassal és 12 ágyúval vakmerő támadást intézett itt *Tolstoy* orosz tábornok hadosztálya ellen, mely csak a *Labintzow* tábornoktól nyert segély következtében tudott helyt állani, mire Perczel kellő rendben Abony felé hátrált. Az akkor elesett honvédeket itt temették el és a csata emlékére emlékoszlopot emeltetett a község. Sírhalmuk az uradalomtól szépen befásított homokbuczkás területen, a község mellett, az ú. n. Honvéd-erdőben van. Jelenleg báró Schossberger Viktornak és *Hevesy* Lajosné szül. báró Schossberger Jennynek van itt nagyobb birtoka. Báró Schossberger Viktor nagyszabású, szép kastélyát atyja, Schossberger Zsigmond építtette. A községhez tartoznak Alsórét, Margitmajor, Fekete és Haraszt nevű telepek.

Újhartyán. *Újhartyán.* Az alsódabasi járásban fekvő nagyközség, 401 házzal és 3970, nagyobbára róm. kath. vallású, magyar lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Alsódabas. 1480-ban szerepel először, a mikor Kakucscsal együtt van említve. 1690-ben elpusztult, elhagyott hely és *Beretvás* János birtokaként szerepel. 1727-ben puszta és *Ráday* Pál az ura. Azután *Grassalkovich* Antal birtokába került, kinek hasonnevű fia 1772-ben telepítette be újból. A róm. kath. templom 1776-ban épült. A plebániát 1779-ben alapították. Az anyakönyvek 1779-ben kezdődnek. 1848 előtt egy része a gödöllői uradalomhoz tartozott, a másik rész pedig a gróf Beleznay családé volt. Jelenleg Kakucsi *Liebner* Józsefnek, továbbá *Kherndl* Györgynek és társainak van itt nagyobb birtokuk. Hozzátartozik: Alsóhernád, Felsőhernád puszta, mely hajdan falu volt; 1690—95-ben az elpusztult helyek között írták össze. Később a gróf *Beleznayak* birtoka. Lengyelfalva, Szentorbánhegy és Vatya puszta. Az utóbbi 1690-ben a *Bihary* család birtoka, később a gróf *Ráday* és a gróf *Steinlein* családé.

Újkécske. *Újkécske.* Tiszamenti magyar nagyközség. Házának száma 1471, róm. kath. vallású lakosaié majdnem 10,000, holott az utolsó népszámláláskor csak a 7000-et haladta meg. Helyben van a postája, távbeszélője, távírója és a vasúti állomása. Csak 1720-ban kezdett betelepülni, az abonyi közbirtokosság által telepített 300 taksás családdal. Az 1720. évi összeírásban még Ókécskével együtt szerepel és ekkor 18 magyar háztartást írtak össze a két községben. Az 1754. évi nemesi összeírás szerint a *Balogh*, a *Hartwig*, a *Bencsik* és a *Nagy* családok voltak a földesurai, de kívülök számos armalista család lakott a helységben. 1741-ben már templomot is építettek. A plebániát 1743-ban szervezték és az anyakönyvek 1760-tól kezdődnek. A község legrégibb pecsétje 1774-ből való. A jelenlegi róm. kath. templom 1818-ban épült. 1848 előtt a báró *Ürményi*, a gróf *Szápáry*, a gróf *Hunyady* és a *Balogh* családok voltak a birtokosai és jelenleg gróf *Vigyázó* Ferencznek, *Domokos* Lajos dr-nak, gróf *Szápáry* Frigyesnek, *Hay* Mihálynak, *Szabó* Ferencznek és a *Faragó* családnak van itt nagyobb birtoka. Van a községben Kaszinó, Olvasókör, Polgári Kör, Ipartestület, Leány-Egylet, Kath. Legényegylet és három hitelintézet, továbbá gőzmalom és téglagyár. A község határában úgynevezett kunhalmok láthatók. A községhez tartozik Kerekdomb és Újbőg puszta, továbbá Oláházi dűlő, Széphalmi dűlő, Sárhalmi dűlő, Árkusdűlő, Peregihalmi dűlő és Bögi dűlő.

Újszász. *Újszász.* A rákos—újszászi vasútvonal egyik fontos góczpontja. Magyar nagyközség 599 házzal és 3500 nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és távbeszélője is helyben van. A középkorban jászok lakták. 1428—38-ban az ittlakó jászok a Berénszékhez tartoztak. Az 1559. évi török kincstári adólajstrom szerint ekkor már a hódoltsághoz tartozott és 40 házzal szerepelt a budai livához tartozó helységek között. A török hódoltság alatt elpusztult. Ekkor pusztaként a nagykőrösiek bírták bérben. 1690-ben is az elpusztult helységek között szerepel, a *Bullik* család birtokaként. 1727-ben is puszta volt és *Orczy* István bírta. Községgé alakulása csak a XVIII. század közepére tehető. Az 1770. évi úrbéri rendezéskor 11 úrbértelket írtak itt össze; ekkor báró Orczy Lőrincz volt a földesura. Később, 1848-ig báró Orczy György volt a birtokosa. A XVIII. században a r. kath. hívek a báró Orczy család kápolnájában tartották az isteni tiszteletet. Az anyakönyveket 1787-től vezetik. A plebániát 1807-ben alapították és a róm. kath. templom 1885-ben épült, id. báró Orczy Andor és Béla költségén. Jelenleg báró Orczy Andornak és gróf *Dessewffy* Emilnek van itt nagyobb birtoka. Az utóbbié az a kastély,

1

2.

3.

Visegrád. 1. A Pálffy-féle kastély. — 2. Részletek a várromokból. — 3. Salamon-tornya.

1.

2.

3.

4.

[illegible] Báró Schell Ferenczné kastélya. — 3. Bíró Zsigmond úrilaka. — 4. Beniczky Ádám kastélya.

melyet báró Orczy György építtetett. Báró Orczy Andornak szintén van itt kastélya, melyet ő maga építtetett. A lakosok 48-as függetlenségi kört, polgári kört, rokkantak egyesületét és temetkezési társulatot tartanak fenn. A községhez tartoznak: Nagygöbölyjárás és Szőröspuszták, továbbá Kisrózsási-tanya, Nagymajor, Kisgöbölyjárás, Kisrózsási major, Nagyrózsási tanya, Tápiómajor, Kettősmajor, Szentjános, Tápióbrunni major, Kutricza, Korsóstanya, Perjési tanya, Rákos, Malomszög.

Úri, a monori járásban fekvő magyar nagyközség, 417 házzal és 2131, nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tápiósáp. 1324-ben már fennállott és ekkor *Huri* néven szerepel az oklevelekben. 1386-ban Mária királynő Újfaluval együtt a *Csetneki* családnak adta cserébe. 1436-ban a Zsegrai *Pócsi* család volt itt birtokos. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1691-ben $^5/_{16}$, 1695-ben másfél portával rótták meg. Ekkor a gróf *Koháry* család birtoka volt. 1715-ben 49, 1720-ban 58 adóköteles magyar háztartást írtak itt össze. 1770-ben az úrbéri rendezéskor 61 másodosztályú úrbértelke volt és a Koháryak voltak a földesurai. 1780-ban *Tahy* Antal és neje szül. *Jankovich* Konstantia vették meg. 1848 előtt báró Tahy József és Tahy Ádám voltak a helység földesurai. A római katholikus plebánia 1673-ban már fennállott és az anyakönyvek 1700-ban kezdődnek. Jelenleg gróf *Forgách* Józsefnének szül. báró *Révay* Saroltának, gróf *Pálffy* Pálnénak szül. gróf *Károlyi* Geraldinenek van itt nagyobb birtoka. Az úrbéri elkülönzés és a tagosítás 1864-ben történt. A lakosok kath. olvasókört tartanak fenn. A községhez tartozik a Tahymajor és a Czövektanya. Úri.

Uszód. Dunamenti magyar nagyközség, 522 házzal és 2575, túlnyomóan ref. vallású lakossal. Postája és hajóállomása helyben van, távírója és vasúti állomása Kalocsa. Régi helység, mely a XVI. században már fennállott. 1691-ben egynegyed, 1695-ben háromnegyed portával rótták meg. 1715-ben 17, 1720-ban 15 magyar háztartást írtak össze e helységben, melyhez ekkor a Szatmár, Szent-Gál és Pálfölde nevű puszták tartoztak. A török hódoltság óta a helység a kalocsai érseki uradalomhoz tartozott, 1832-ben azonban az érsekség és a főkáptalan között történt osztály alkalmával, a főkáptalan birtokába került. A ref. egyház már 1659-ben fennállott, de mostani temploma 1790-ben épült és az anyakönyvek 1783-ban kezdődnek. A róm. katholikusok csak az újabb időben szaporodtak meg és a plebánia 1870-ben alakult. Az anyakönyvek 1871-ben kezdődnek. A templom 1872-ben épült. A határrendezés 1864-ben történt. Jelenleg a kalocsai főkáptalan a helység legnagyobb birtokosa. A községet 1875-ben nagy árvíz sújtotta, mely sok kárt okozott. A lakosok hitelszövetkezetet és temetkezési egyletet tartanak fenn. A községhez tartoznak: Kényértelek, Újmajor, Pálföld, Nána, Tősemöge, Túrmöge. *Kara* nevű dűlője egy elpusztult község emlékét tartja fenn. Uszód.

Üllő. A főváros közelében fekvő magyar nagyközség, 957 házzal és 5000, nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája, távírója, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. 1452—1489-ben *Illew* alakban említik az oklevelek. 1487-ben Pest vármegye törvénykezési székhelye volt. A felszabadító háboru alatt lakosai legnagyobbrészt elmenekültek. 1690-ben az elhagyott helyek között találjuk. Régi lakosai azonban csakhamar visszatértek, mert 1695-ben, a portaigazításkor, egy egész portával volt már megróva, a váczi püspök birtokaként. 1715-ben 19, 1720-ban 39 magyar háztartást írtak itt össze. A szatmári békekötés után a váczi püspök a káptalannak engedte át, mely 1848-ig a helység földesura volt. Ezideig $54^{16}/_{32}$ negyedosztályú úrbértelke volt. A tagosítás 1862-ben történt. Jelenleg is a váczi káptalan, özvegy *Wigner* Fülöpné, *Kunz* Jenő dr; *Vargha* Gyula; *Korb* János és Nándor, *Szeél* Imre és István a helység legnagyobb birtokosai. A róm. kath. egyház 1727-ben keletkezett és a templom 1753-ban épült. A református templomot 1844-ben építették. Van a községben hitelszövetkezet, hitelbank, társaskör, olvasókör, dal- és önképzőkör, magnezia-pogácsa-gyár, gőzmalom és gazdasági szeszgyár. A községhez tartozik Pusztalöb, mely azelőtt Tornyoslöb, Alsólöb és Középlöb néven volt ismeretes és a XIX. század első felében a gróf *Ráday* és a *Fáy* családok birtoka volt. Üllő.

Üröm, a budapest—esztergomi helyi érdekű vasútvonal mentén fekvő nagyközség, 187 házzal és 400, r. kath. vallású, németajkú lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Ősrégi község, melyről már 1137-ben Üröm.

találunk említést. A XIII. század elején, még jóval a tatárjárás előtt, a *Baracska* nemzetség volt itt birtokos. E nemzetség sarja Baran fia Hippolit, miután utódai nem voltak, itteni szőlejét 1212-ben az általa épített baracskai monostornak adományozta. 1367-ben az óbudai apáczák birtoka. Ekkor határát is megjárták. 1388-ban a budai káptalan tart jogot itteni birtokrészekre. 1459-ben még mindig az óbudai apáczák voltak a birtokosai. A török hódoltság alatt elpusztult és a budai szandzsák 1580—81. évi adólajstromában pusztaként szerepel, évi 500 akcse jövedelemmel. Az 1695. évi portaigazításkor még nem fordul elő. Valószínűleg a szatmári békekötés utáni években telepedett be újra. 1715-ben 16 német, 1720-ban 36 német háztartást írtak itt össze. Az 1770. évi úrbéri rendezéskor $15^{20}/_{32}$ másodosztályú úrbértelket vettek fel e helységben. A róm. kath. templom építésének ideje nem állapítható meg, de 1765-ben már fennállott. A plebánia 1821-ben keletkezett. 1781-ig a budai Klára-rendű apáczák voltak a helység földesurai, de e rend eltörlése után a vallásalap birtokába került. 1800-ban *József* főherczeg, Magyarország nádora vásárolta meg, kinek első neje *Alexandra Pavlovna* herczegnő, I. Pál orosz czár leánya († 1800 febr. 1-én) itt van eltemetve. Sírja fölé 1802-ben díszes görögkeleti kápolnát építtetett, melyet Sándor czár 1883-ban megújíttatott. 1703-ban és 1730-ban a pestis és 1838-ban kolera pusztította a lakosokat. A község határában lemezkő-, mészkő- és terméskőbányák vannak. Lageräcker (Tábordűlő) nevű dűlője onnan veszi elnevezését, hogy 1849-ben itt táboroztak a honvédhuszárok és innen indultak a budai vár ostromához.

Váczbottyán. *Váczbottyán.* A váczi járásban fekvő magyar kisközség, 88 házzal és 514, nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája Váczhartyán, távírója Galgamácsa, és vasuti állomása Vácz, de most nyílik meg a Gödöllő—Vácz közötti villamos vasut, melynek egyik állomása lesz. Már az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben szerepel *Botona* eltorzított alakban. 1422-ben *Bathián*, 1446—1482-ben *Bathyán* néven említik az oklevelek. 1477—1482-ben a *Nésai* család volt itt birtokos, de 1474-ben a Gyáli *Kenderesiek* is bírtak egyes részeket zálogban a Nésaiaktól. 1715-ben 15, 1720-ban 4 tót és 25 magyar háztartást írtak össze e helységben. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a pesti *pálosrend* birtokában volt. A rend feloszlatása után (1786) a vallásalap birtokába ment át, mely 1848-ig volt a helység földesura. Most is a vallásalap a helység legnagyobb birtokosa. 1848-ban 18 és fél úrbértelke volt. A tagosítás, vagyis az elkülönzés, 1863-ban, egyezség útján történt. A községben van r. kath. és ev. templom, melyeknek építési ideje ismeretlen. A pálosok hajdani kolostora részben még fennáll és a vallásalapítványi uradalomé. A község határa az 1848—49-iki szabadságharczban ütközet színhelye volt.

Váczduka. *Váczduka.* Kisközség a váczi járásban, 92 házzal és 667 magyar és tót s róm. kath. és ág. ev. lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Vácz. A *Záh* nemzetség ősi birtoka, melyet e nemzetség sarja, Mihály, 1295-ben a *Rátót* nemzetségnek adott el. Már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is említve van. Ekkor egyházilag a váczi egyházmegye szolnoki főesperességi kerületéhez tartozott. Később a község elpusztult és csak a XVIII. század közepén települt be újból. 1754-ben Dezséri *Rudnyánszky* József volt az ura és kívüle még *Muzslay* Gábornak, Pest vármegye főszolgabírájának is volt itt birtoka. 1770-ben 12 másodosztályú úrbértelke volt. A község legrégibb pecsétnyomója 1789-ből való. 1848-ig báró Rudnyánszky Zsigmond volt a helység földesura. A tagosítás 1858-ban történt, a mikor gróf *Forray* Andrásné szül. *Brunswick* Julia volt a birtokosa. Később *Latinovits* Albiné lett és jelenleg gróf *Serényi* Jánosnak van itt nagyobb birtoka és az övé a volt Forray-féle úrilak is. A római katholikus templom építési ideje ismeretlen.

Váczhartyán. *Váczhartyán.* Vácz közelében fekvő magyar nagyközség, 141 házzal és 890 nagyobbára ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása legközelebb nyilik meg. Eredetileg a *Rátót* nemzetség birtoka. 1323-ban e nemzetség sarja Porcs I. István fia László, itteni birtokait az Ákos nembeli *Micsknek*, a későbbi bánnak engedte át. A Rátót nemzetségen kívül 1283-ban a nyulszigeti (margitszigeti) apáczáknak is volt itt birtokuk. 1426-ban Zsigmond király, Kisnémedivel együtt, Miklós váczi püspöknek s egyben Katalin nővérének Alcséb, másként Gothal Jordántól származott fiának, Lászlónak és maradékainak adományozta. A XV. század elején Prodavízi *Ördög* Miklósnak

is voltak itt birtokai, melyeket több más birtokért cserébe, Zsigmond királynak adott át. Zsigmond 1430-ban a *Rozgonyiaknak* zálogosította el, a kik 1438-ban Albert királytól, más helységekkel együtt, örök adományul nyerték. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott és ekkor *Harkián* néven szerepel az összeírásban. Az 1569. évi török kincstári adólajstromokban a váczi nahije községei között szerepel, 4415 akcse adóval és 5 adóköteles házzal. A török hódoltság végszakában elpusztult és 1690-ban lakatlan volt, azonban lakosai csakhamar visszatértek. 1695-ben már egy negyed portával rótták meg. 1715-ben 21, 1720-ban 19 adóköteles magyar háztartását írták össze. A reformátusok régi anya-egyháza még a török hódoltság alatt fennállott és templomuk 1785-ben épült. A róm. kath. plebánia 1718 óta áll fenn. Az ősi kis templom Szent István király tiszteletére van szentelve. 1848-ban 16 egész úrbértelek volt itt. A tagosítás 1843—46-ban történt. Jelenleg *Goszthonyi* Tibornak és özv. *Rudnay* Józsefnének van itt nagyobb birtokuk és úrilakuk. Az előbbié régi családi kúria. 1873-ban alakították át. A Rudnay-féle 1802-ben épült. Ide tartozik Mogyorós puszta. A határában fekvő Várhegyen valamely erődítmény állhatott, melynek körsánczai ma is megvannak. Itt a határban két őskori temetőre is bukkantak, a hol számos lelet került napfényre.

Váczkisújfalu, ugyancsak nem messze Vácztól fekszik. Kisközség, 79 házzal és 405 ág. ev. és róm. kath. vallású tót lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Galgamácsa. E község már az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben szerepel. Később e község is elpusztult és 1690-ben a lakatlan helyek között, *Tót-Újfalu* néven fordul elő. 1715-ben 12, 1720-ban 13 magyar és 7 tót adóköteles háztartását írták össze. 1737-ben a gróf *Koháryak* birtokában találjuk. Később a *Grassalkovich* család birtokába került s ez időtől a gödöllői uradalom sorsában osztozott. A belga banktól *Gosztonyi* János vette meg. A tagosztály a községben 1862-ben történt. 1848 előtt 10 és fél elsőosztályú úrbértelek volt a helységben. *Füredy* Mihály, a Nemzeti Színház híres tagja itt halt meg s itt temették el 1869 május 10-én. Jelenleg Gosztonyi Miklósnak és Gosztonyi Tibornak van itt nagyobb birtoka. A régi róm kath. és ág. ev. templom építési ideje ismeretlen. A lakosság hitelszövetkezetet, fogyasztási szövetkezetet és gazdakört tart fönn. A községhez tartozik Csillagmajor és Kéripuszta. Váczkisújfalu.

Váczrátót, ugyancsak magyar kisközség a váczi járásban, 163 házzal és 1033 magyar és tótajkú és róm. kath. vallású lakossal. Postája Váczhartyán, távírója és vasúti állomása Göd. A krónikák szerint a Casertából származó *Rátót* és *Olivér* nevű lovagok alapították, a kik Kálmán király uralkodása alatt költöztek be hazánkba. 1283-ban a nemzetség tagjai között történt osztály alkalmával Porcs I. István, II. Leusták és Olivér fiai nyerik. 1325-ben Porcs István fiának Lászlónak birtokában találjuk, kinek fia István a *Tary* család őse. 1465-ben a Tariak bírnak itt részeket, melyeket Guti *Országh* Mihálynak és a *Kompoltiaknak* zálogosítottak el. 1482-ben a Gyáli *Kenderesiek* bírják zálogban. Ugyanez évben a *Nésai* családnak is volt benne része. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott és 32 adóköteles házzal szerepel a budai liva fejadólajstromában. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a váczi nahije községei között fordul elő, 6 adóköteles házzal. 1690-ben a lakatlan helyek között van összeírva. A róm. kath. templomot *Mágócsy* István 1746-ban építtette. 1754-ben Mágócsy János és *Balogh* István voltak itt birtokosok. 1848 előtt a helység nagyobb részének *Géczy* István referendárius volt a földesura. A határrendezés és a legelő-elkülönzés 1865-ben történt. 1849 július 17-én a magyarok és az oroszok között vívott váczi csata ide is kiterjedt. A község ékessége gróf *Vigyázó* Sándor kastélya, 52 hold ujonnan rendezett angol kerttel. A község határában van egy kis kápolna, melyet állítólag egy juhász építtetett, mert azon a helyen sok pénzt talált. Jelenleg gróf *Vigyázó* Sándor a helység legnagyobb birtokosa. A községhez tartozik Váczharaszt, mely azelőtt Haraszti néven volt ismeretes, továbbá Bertinka, Váczhosszúvölgy és Kióshegy. Váczrátót.

Váczszentlászló. Magyar nagyközség a gödöllői járásban, 256 házzal és 1600, nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tura. A vármegye régi irataiban *Valkó-Szent-László* néven szerepel, s csak a XIX. század negyvenes éveiben kezdték jelenlegi nevét használni. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije községei között Vácz-szentlászló.

szerepel, 7 adóköteles házzal. A török hódoltság végszakában népessége nagyon megfogyott. 1691-ben még csak egy nyolczad portát vetettek ki rá ; de rövid idő alatt népessége annyira megnövekedett, hogy 1695-ben 2 portával rótták meg. 1715-ben 18, 1720-ban 20 magyar és 6 tót adóköteles háztartást írtak össze e helységben. A plebánia 1675-ben már fennállott, anyakönyvei 1740-ben kezdődnek. A templom 1744-ben épült. A község kezelése alatt áll a Katona Márton-féle alapítvány, melyet az alapító volt cs. kir. alezredes az olasz háboruban Veronánál történt megmenekülése emlékére tett 1846-ban. Ez alapítvány kamatait évenként a községi szegények között osztják szét. 1848 előtt 43 és fél úrbértelke volt a helységnek. 1848-ig a herczeg *Esterházy* család volt a helység földesura. E család sarja: herczeg Esterházy Pál, 1860-ig volt itt birtokos. A tagosítás 1863-ban történt. Jelenleg a gödöllői koronauradalomnak és báró *Schossberger* Viktornak van itt nagyobb birtoka. A községben van egy gőzhengermalom és a r. katholikusoknak temetkezési egyletük. A községhez tartoznak : Koronaliget, Társmajor, Csonkás, Viktormajor és Fürjes. A község határát az ú. n. Csörszárka szeli át.

Valkó. *Valkó*, magyar nagyközség a gödöllői járásban, 320 házzal és 2400, nagyobbára r. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tura. A valkói erdő, mely királyunknak is kedvencz vadászóhelye volt, már a középkorban is látott fejedelmi vadászokat. 1382-ben Nagy Lajos király vadászott az itteni erdőségekben, sőt Mátyás király is kirándult ide vadászni. A XV. század elején Prodavízi *Ördög* Miklós birtoka, a ki Zsigmond királynak adta cserébe. E birtokokat Albert király 1438-ban a *Rozgonyiaknak* adta. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott, 25 adóköteles házzal. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije községei között találjuk, két adóköteles házzal. A hódoltság végszakában pusztulásnak indult és 1695-ben csak fél portát vetettek ki e helységre. 1715-ben 30, 1720-ban 27 adóköteles magyar háztartást írtak benne össze. A község róm. kath. temploma 1810-ben épült. 1848 előtt 38 és fél úrbértelke volt, mely 156 telkesgazda között oszlott meg. 1848-ig a herczeg *Esterházy* család volt a helység földesura. A tagosítás 1863-ban történt. Az 1849 április 6-án vívott isaszegi csata, melyben Görgey fényes győzelmet aratott Windisch-Grätz fölött, Valkó határát is érintette. A herczeg Esterházyak itteni erdőbirtokát 1867-ben a magyar kormány vette meg és a gödöllői koronauradalomhoz csatolta. Jelenleg a gödöllői koronauradalom és báró *Schossberger* Viktor a helység legnagyobb birtokosa. A községhez tartozik : Simontanya, Törökúti tanya, Rudolfvölgy, Csákóitanya, Zsigmondmajor és Kisharaszti.

Vasad. *Vasad*, a budapest—szegedi vasútvonal mentén fekszik. Magyar kisközség, 173 házzal és 1061 ref. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Monor. 1690-ben elpusztult hely és a Ráday család birtoka. 1848 előtt két pusztából, *Alsó-* és *Felső-Vasadból* állott. 1837-ben már 360 lakosa volt és a gróf *Ráday*, a gróf *Wartensleben*, a *Darvas*, a *Fáy* családok és *Lipthay* Alexandra voltak a földesurai. A mostani községbeli református templom 1904-ben épült. Jelenleg *Halmos* Izor és *Wild* Károly a helység legnagyobb birtokosai.

Vecsés. *Vecsés*, a főváros közelében fekvő nagyközség, 1000 házzal és közel 7000 lakossal, mely szám az 1901. évi népszámlálás óta 4100-ból növekedett meg ennyire. A postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A XV. század elején a Péczeli *Syke* család birtoka volt. E család sarja János, itteni birtokait 1434-ben a *Farnosiaknak* engedi át. 1440-ben Erzsébet királyné a Tahi *Botos* családnak adományozza. A török világban elpusztult és az 1720. évi adóösszeírás szerint pusztaként Maglódhoz tartozott. Herczeg *Grassalkovich* Antal telepítette be újból 1791—92-ben és ez időtől kezdve a gödöllői uradalom sorsában osztozott. A róm. kath. templom 1800-ban épült és a plebánia 1797-ben alakult. 1848-ban 41 és $^{20}/_{32}$ úrbértelke volt. Az elkülönzés és a határszabályozás 1863-ban történt. Van itt egy patkósarokgyár, önsegélyző-egylet, hitelszövetkezet, temetkezési egylet, gazdakör, közművelődési egylet, társaskör, ifjúsági egylet és tűzoltóegylet. Jelenleg gróf *Vigyázó* Sándornénak, gróf *Andrássy* Sándornak és Halomi *Deutsch* Sándor örököseinek van itt nagyobb birtoka és az utóbbiaknak Halomegyháza-pusztán szép úrilaka. Halomegyházapuszta azelőtt szintén a gödöllői uradalomhoz tartozott ; Ferihegy-puszta szintén a gödöllői uradalom kiegészítő része volt, s a XIX. század első felében *Mayerffy* Ferencz uradalmi bérlőtől

vette a nevét. A gödöllői uradalom feloszlása után, kiszakítva Szent-Lőrincz pusztából, külön birtokként adták el *Szontagh* Samunak, de később báró *Podmaniczky* János birtokába került. Ide tartoznak még Felsőhalom és Alsóhalom puszták.

Veresegyház, a budapest—vácz—gödöllői villamos üzemű vasútvonal egyik főállomása. Magyar nagyközség, 350 házzal és 1716, legtöbbnyire róm. kath. vallású lakossal. A postája is helyben van. 1435-ben a Szántai *Laczk* család birtoka, melyet cserében más birtokokért a királynak engedett át. V. László király a Laczk család itteni birtokait 1457-ben Guti *Országh* Mihálynak és Némai *Kolos* Jeromosnak adományozta. Országh Mihály 1460-ban megvette Szadai *Reichel* Sebald itteni birtokait is. 1691-ben fél portával írták össze. 1695-ben pedig, a porták kiigazításakor, másfél portával rótták meg. 1715-ben 47, 1720-ban 80 adóköteles magyar háztartást írtak össze e helységben. A reformátusok anyaegyegyháza már a XVII. században fennállott; 1718-ban azonban templomukat elvették és a katholikusoknak adták. Helyére 1759-ben építtett gróf Migazzi Kristóf váczi püspök új templomot. A mostani református templom 1786-ban épült és 1811-ben tornyot építettek melléje. 1848-ig a váczi püspökség és a nagyváradi káptalan volt a helység földesura. 1848-ban 42½ másodosztályú úrbértelek volt a helységben. A tagosítás 1864-ben történt. 1871-ben nagyobb tűzvész pusztított itt. Jelenleg *Roheim* Samunak és a gödöllői koronauradalomnak van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik Kutfőoldali tanya, melyet Rudnyánszky Ferencz építtetett és jelenleg Vicziántanya néven ismeretes. Álomhegy és Táborhely nevű dűlői bizonyos jelentőséggel látszanak bírni. Veresegyháza.

Verseg, a gödöllői járásban fekvő magyar nagyközség, 316 házzal és 2298, leginkább róm. kath. vallású lakossal. A postája helyben van, távírója és vasúti állomása Aszód. 1559-ben már a török hódoltsághoz tartozott. Az ez évi adólajstromban a budai liva községei között szerepel 46 adóköteles házzal. 1695-ben a báró *Podmaniczky* család birtoka volt. 1715-ben 19, 1720-ban 33 adóköteles magyar háztartást írtak össze e helységben. Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint *Kákonyi* József birtoka is volt. 1770-ben az úrbéri rendezéskor 38 másodosztályu úrbértelket vettek itt fel, a mikor a *Majthényi* és a báró Podmaniczky családok voltak az urai, 1848 körül pedig báró Podmaniczky László és Károly, továbbá a Majthényi család. 1876-ban báró Podmaniczky Géza és Levente, Majthényi Ignácz, *Fáy* Béla és a *Karpeles* testvérek voltak itt birtokosok. Jelenleg báró Podmaniczky Géza és Levente, báró *Radvánszky* Albert, Majthényi Károly, *Lengyel* Jenő, báró *Hatvany-Deutsch* Sándor és József, özvegy *Brüll* Gézáné, Csepei *Zoltán* Béla dr. a helység legnagyobb birtokosai. Ide tartozik Kiskartal puszta, mely mint nemesi birtok Kartal határában fekszik és csak közigazgatásilag tartozik Verseghez. 1450 körül és azelőtt is több országgyűlés színhelye volt. Itt van báró Podmaniczky Géza kastélya, melynek emeleti részében van elhelyezve a 27.667 kötetes katalogizált híres könyvtár, melyben több unikum, ősnyomtatvány, incunnabulum stb. található. A parkban áll a báró kiskartali ismert csillagvizsgáló tornya és itt van a báró telivér ménese is, mely eddig is már 500.000 koronánál többet nyert versenydijakban. Fenyőharaszt pusztán van báró Podmaniczky Levente kastélya, mely 1868-ban épült. Van benne. kb. 1000 kötetes könyvtár, érdekes, régi fegyvergyűjtemény, kb. 500 drb. angol, franczia, német és németalföldi régi aczélmetszet, közöttük színesek és magyar vonatkozásúak is és végre szép Alt-Wien-gyüjtemény. A Majthényi-féle kúria már régi épület. Építési idejét nem tudtuk megállapitani. A róm. kath. templom 1673-ban már fennállott, de az anyakönyvek 1714-ben kezdődnek. A község lakosai közművelődési olvasókört, katholikus kört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: Fenyőharaszt, Kerekharaszt, Kiskartal, Mindszent és Varsánypuszta. Az utóbbi a XIX. század első felében a báró Podmaniczky család birtoka volt. Idetartoznak még a következő lakott helyek: Szarkás, Károlyhalma, mely azelőtt Majthényi tanya néven volt ismeretes, Gazos, Zoltánmajor, (azelőtt Fáytanyának nevezték), Bertamajor, Vörösmajor és Mindszent-major. A Kiskartalhoz tartozó Tatárdomb nevű dűlő a tatárjárás vagy a törökdúlás emlékét látszik fenntartani. A hatvani csata, mely Görgey győzelmével végződött, részben Kerekharaszt pusztánál folyt le. Verseg.

Visegrád, dunamenti nagyközség, 305 házzal és kb. 2000 németajkú és magyar, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. A postája, távírója- és hajóállo- Visegrád.

mása helyben van, vasútja pedig : Nagymaros. Visegrád már a rómaiak uralma alatt nagyobb lakott hely és később, mint neve mutatja, szláv telep volt. A beköltözködő magyarok az itt talált erődítvényt birtokukba vették, és az a nemzeti királyság megalapításával a korona birtokába került. Visegrád már a nemzeti királyság első századában jelentékeny szerepet játszott. I. Endre király 1056 táján a Vazul rendü görög szerzetesek részére itt monostort alapított. Szent László király 1082-ben itt tartotta fogva Salamont. Kőből rendszeresen emelt, erős falakkal s tornyokkal ellátott vára azonban csak a XII. században épülhetett, mert előbb ily várakat még nem építettek. A tatárok 1242-ben feldúlták és elpusztították. A tatárjárás után IV. Béla király a visegrádi várhegyet, mely akkor elhagyatottan állott, Mária királynőnek adományozta. E hegyen épült fel a fellegvár, mely 1255-ben már fennállott ; a tatárpusztítás után visszaköltözködtek a szerzetesek is, a kik 1221 óta bírták az eredetileg a Vazul-rendű görög szerzetesek részére alapított monostort. IV. Béla király 1257-ben adománylevelet állított ki a monostor, illetőleg a Szent Endre tiszteletére alapított itteni apátság számára, melyet később Erzsébet királynő 1281-ben, III. Endre király pedig 1293-ban megerősített. A fellegvár a XIV. században emelkedett valódi jelentőségre, midőn 1310-ben a Székesfehérvárról ide átvitt szentkorona őrzőhelyéül szolgált. Ez időtől kezdve, egészen a mohácsi vészig, leszámítva az 1440—1463 közötti éveket, mely idő alatt a korona Frigyes birtokában volt, — itt őrizték a koronázási jelvényeket. Sőt később, Nagy Lajos király uralkodása alatt, itt őrizték egy ideig a lengyel koronát is ; Zsigmond alatt pedig ide került a német birodalom koronája is. A fellegvár, a hegy aljában elterülő királyi palotával, az alsóváron át, közvetetlen összeköttetésben állott ; a koronatermen kívül, lakosztályai is voltak, melyek, miként Kottaner Ilona naplójából értesülünk, Erzsébet királyné ottlétekor (1439—1440) az udvarhölgyek lakásául szolgáltak. A XIV.—XV. századok folyamán azonban a szobákban számos előkelő foglyot őriztek, így a szicziliai herczegeket is, a kiket I. Lajos király, 1348-ban Averzában történt elfogatásuk után ideküldött. 1386-ban ide szállították II. Kis Károly királyt, a ki a febr. 7-én Budán történt megtámadása alkalmával kapott sebébe február 24—27-én belehalt. Idehozták 1401-ben Zsigmond királyt, midőn az országnagyok Budán elfogták és néhány hónapig itt őrizték, míg azután Siklóson helyezték őrizet alá. Mátyás király uralkodása alatt a fellegvárban őrizték Podiebrad Viktorint és 1472-ben Vitéz János esztergomi érseket is. Visegrádot a Róbert Károly király által a fellegvár aljában épített királyi palota virágoztatta fel. Ez időtől kezdve Visegrád lett a királyi székhely. Róbert Károly király palotájáról csak nagyon töredékes emlékeink vannak. Az e korabeli építkezés emléke az ú. n. Salamon tornya ; de magáról a palotáról csak annyit tudunk, hogy a fellegvárral közvetetlen összeköttetésben állott, s hogy valószínűleg gót stílben épült. Róbert Károly király uralkodása alatt a királyi udvartartás teljes fényét fejtették ki. Itt vendégelte meg Európa több előkelő uralkodóját ; itt tartották a fényes lovagjátékokat és tornákat. 1320-ban itt töltötte mézesheteit Károly király, harmadik nejével, Erzsébet lengyel herczegnővel, II. Ulászló lengyel király leányával. Károly király visegrádi udvartartásának fénypontja volt az 1335. évi fejedelmi gyűlés, melyen Kázmér lengyel király, Ulászló lengyel herczeg, Chartresi Galhard pápai követ, János cseh király, Károly morva őrgróf, veje Henrik, alsó-bajor herczeg, Rudolf szász herczeg, Vitigo meiszeni, János olmützi püspökök vettek részt. A fejedelmi vendégeket Károly király fényesen fogadta. Október második felétől kezdve egész november végéig egymást váltották fel az ünnepségek és a fontos tanácskozások. Ekkor kötötték meg az egyezséget János cseh király és Kázmér lengyel király. Ekkor egyenlítették ki a cseh király és Róbert Károly, mint felkért békebírák, Lengyelország és a német lovagrend között támadt s idővel fölötte elmérgesedett viszályt. Ugyanekkor szabályozták a kereskedelmi összeköttetést Kelet és Nyugat felől, mely czélból Boroszló város is elküldötte képviselőit Visegrádra. De számos szomorú esemény is emlékezetessé teszi az Anjou uralkodóház itteni időzését. 1330 ápril 17-én Záh Feliczián itt támadt az ebédnél ülő királyi családra, mely alkalommal a király karját megsebezte, a királyné négy újját levágta, majd a királyi herczegek ellen fordult, de a további vérengzést az udvartartás tagjai megakadályozták és a merénylőt összekaszabolták. Itt halt meg 1342 julius 16-án Róbert Károly király, itt vette Lajos király 1345 őszén testvérének Endrének

megöletése hírét. 1348-ban ide küldte a kisded Martel Károlyt, Endre útószülött fiát, a ki azonban 1348 junius 18-án meghalt. Midőn Nagy Lajos 1350-ben Budára tette át székhelyét, a város hanyatlásnak indult. Róbert Károly alatt az országnagyoknak, és a főpapoknak is voltak itt házaik, mint Druget Vilmos nádornak, Ákos Mihály szlavon bánnak, László kalocsai érseknek és kanczellárnak, Igali (Wgal) Ivánka comes fiának Pálnak, Tőttösnek, a királyi ajtónállók főmesterének és barsi főispánnak, Kanizsai Lőrincznek stb. A város szabadalmai azonosak lehettek a vele átellenben fekvő Nagymaroséival, mely szintén Róbert Károlytól 1324-ben nyert kiváltságlevelet. Visegrád még a XIV. század végén is az ország legkiválóbb városai között foglalt helyet s 1378 óta egyedül él a piros pecsét használatának jogával, a középkori előkelőség e jelvényével. Az Anjouk alatt telepedtek le a pálosok is Visegrádon. Szent László tiszteletére emelt monostoruk, melyről egy 1381. évi oklevél emlékezik meg, a Kékös hegyen emelkedett. A város a XIV. században magyar és német városrészekre oszlott, melyek közül az utóbbi közvetetlen összeköttetésben állott a királyi palotával, és kőfallal és kapukkal volt ellátva. Itt emelkedett a Szent László egyháza (1355). A magyar városrész, a mai Lepencz-völgy felé terjeszkedett. Itt volt a Ferenczrendűek (1492.) Szent György kolostora. 1381-ben Visegrád biztosító-levelet adott ki a Nagy Lajos leánya Hedvig és Vilmos osztrák herczeg között kötendő házasságra. Zsigmond király is gyakran időzött falai között. 1388-ban itt erősítette meg Nagymaros szabadalomleveleit. 1412-ben Ulászló lengyel király látogatta meg Zsigmondot Visegrádon, mely alkalommal Zsigmond a Nagy Lajos uralkodása óta itt őrzött lengyel koronát átadta Ulászlónak. Itt tartották meg Albert osztrák herczeg és Zsigmond király leánya: Erzsébet eljegyzését. Mátyás király nagyszerű építkezésekkel emelte Visegrád fényét. Palotája a hegy tövében, renaissance-stílben épült; terjedelmes kertek vették körül, melyeknek szépségét az egykorú írók, mint Galeotus Martius és Oláh Miklós, különösen kiemelik. A kastélyban 350 szoba volt; függőkertek, halastavak, szobrokkal díszített szökőkútak és üvegházak vették körül. Ez időtájt Európának egyik legfényesebb palotája volt. Midőn Castelli püspök pápai követ itt időzött, IV. Sixtus pápához írt levelét a következőkép keltezi. Ex Visegrado paradyso terrestri die 25. Octobris 1483. Mátyás király uralkodásának végszakában a várat Corvin Jánosnak adta. Mátyás halálával azok a főurak, a kik Corvin János jelöltségét ellenezték, elsősorban Visegrádot igyekeztek hatalmukba keríteni. II. Ulászló uralkodása alatt Visegrádra nézve is bekövetkezett a teljes hanyatlás. A koronát ugyan továbbra is Visegrádon őrizték, de az 1498. évi országgyűlés a várost összes kiváltságaitól megfosztotta. Ettől kezdve Visegrád a koronajavak egyik középpontjaként szerepel; vára azonban megtartotta jelentőségét s a mohácsi vész utáni korszakban, a török világban, szinte szakadatlan küzdelmek színhelye lett. 1526ban a várőrség a várat hűtlenül elhagyván, a mária-nostrai pálosok költöztek bele s ezek védték meg a várat Szulejmán csapatai ellen. 1529-ben a törökök elfoglalták; de Roggendorf tábornok 1530-ban visszafoglalta. 1544-ben ismét a törökök birtokába került. Az 1544—45-iki zsoldlajstrom szerint 342—350 főből állott az őrség, az 1568—69-iki szerint pedig a felső- és alsó-visegrádi várőrség száma csak 125 volt. 1595-ben Pálffy Miklós és Mátyás főherczeg visszafoglalták a töröktől, de 1605-ben ismét török kézre került. 1628—29-ben csak 19 azábból állott a várőrség; ekkor már elveszítette jelentőségét, mert az 1628—29. évi zsoldlajstrom csak mint párkányról emlékezik meg róla. Az 1633—34. évi török kincstári defterek szerint ez időben nahije (járás) székhelye volt, melyhez 14 község tartozott. 1661 nyarán Des Souches tábornok és gróf Batthyány német és magyar csapatokkal visszafoglalták. 1683-ban ismét török kézbe került és csak 1684 július 18-án foglalta vissza végleg Károly lotharingiai herczeg. A várat 1702-ben rombolták le I. Lipót parancsára, s csak a felső vár, a Salamon tornya és az összekötő bástyák egyes részei maradtak meg. A községben 1715-ben 27, 1720-ban 8 magyar, 26 német és 6 tót háztartást írtak össze. A róm. kath. plébánia 1712 óta áll fenn. A mostani templom 1750-ben épült. 1737-ben gróf *Stahremberg* volt a helység földesura. Tőle a kir. koronára ment át, mely jelenleg is bírja. 1770-ben $5^3/_{32}$ negyedosztályu úrbértelke volt. A szőlődézsmaváltság 1857-ben történt. Újabb időben számos nyaraló épült itt, melyek közül különösen a gróf *Pálffynéé*, és *Görgey* Arturé érdemel említést. A községben van a Riegler-féle papirgyár, az áll. kőbányakezelőség és erdészeti hivatal, társas-kör,

stb. Ide tartozik a Gizellatelep gyógyfürdő is. A Lepencz-dűlő: a labanczok, a Sibrik-dűlő Sibrik kurucz vezér táborozásának emlékét tartja fenn. A községhez tartoznak még Szentgyörgy és Lepenczpatak puszták.

Zagyvarékas. *Zagyvarékas*, zagyvamenti magyar nagyközség, 1042 házzal és 4392, róm. kath. vallású lakossal. Postája és vasúti megállója helyben van, távírója pedig Újszászon. Az 1559. évi török kincstári adólajstrom szerint ekkor a hódoltsághoz tartozott, 15 adóköteles házzal. 1658-ban Rhédey Ferencz birtokában találjuk. 1690-ban elhagyott hely volt és a váczi püspök birtoka. Az 1720. évi összeírás szerint lakosai 3 évvel előbb elszéledtek s csak két év óta települt be ismét. Ekkor már 18 magyar háztartást írtak össze e helységben. Az 1754. évi nemesi összeírás szerint gróf *Althan* Mihály Károly váczi püspök és a váczi káptalan birtoka és most is az itt a legnagyobb birtokos. A róm. kath. anyaegyház már 1674-ben fennállott. Az anyakönyvek 1724-ben kezdődnek. 1770-ben 51 egész úrbértelket írtak itt össze. A tagosítás 1858-ban történt. 1855 és 1907 között nyolczszor öntötte el az árvíz a határt. A lakosok olvasóegyletet, gazdasági kört, hitelszövetkezetet, fogyasztási szövetkezetet, munkás-kört, katholikus kört és temetkezési egyletet tartanak fenn. A mostani róm. kath. templom 1908-ban épült. A községhez tartozik Püspökitanya.

Zsámbék. *Zsámbék*, a budapest—brucki vasútvonal közelében fekvő nagyközség 638 házzal és 4000 nagyobbára németajkú, róm. kath. vallású lakossal. Postája távírója és távbeszélője helyben van, vasuti állomása pedig Herczeghalom. Az *Aynárd nemzetség* ősi birtoka. E nemzetség őse Ainordi délfrancziaországi lovag, a ki III. Béla király nejével együtt 1186-ban jött be hazánkba és itt megtelepedvén, a mai Zsámbékot nyerte adományul, a hol magának várat épített. E család kihaltával *Smaragd* comes és testvérei nyerték, a kik itt 1258-ban premontrei prépostságot alapítottak, Keresztelő Szent János tiszteletére. E prépostság temploma a XIV. század közepéből való s egyike hazánk legjelesebb építészeti emlékeinek. 1346-ban a prépostság itteni javaira Miklós nádor határjárást rendelt el. 1401-ben Zsigmond király Atyai *Szár* János hűtlensége, majd *Kükei* János magszakadása következtében, a helység részeit a *Maróthiaknak* adományozta, a kik még 1467-ben is bírták. Ekkor már kiváltságos hely volt. 1490-ben *Corvin* János birtokában találjuk. 1475-ben Sixtus pápa a prépostságot a *pálosoknak* adományozta, mely ellen a premontreiek 1511-ben és 1520-ban ismételten tiltakoztak. 1534-ben a pálosokat még itt találjuk, de Buda várának elfoglalása után (1541) a monostor és a templom elpusztult és csak czímében áll még fenn. Ekkor a törökök vették birtokukba a helységet, a hol várat építettek. E vár az egész török uralom alatt fennállott. 1558—59-ben 75 emberből állott a török őrség. 1568-ban a várőrség 151 emberre szaporodott. 1574-ben 56 lovas tanyázott Zsámbékon. 1581-ben a győri és a veszprémi kapitányok merész támadást intéztek Zsámbék ellen, a mikor a várat és a templomot is rommá lőtték. A XVII. század első felében ismét a törökök birtokában van. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a török hódoltsághoz tartozó helységek között szerepel, de ekkor már annyira elpusztult, hogy csak két adóköteles háza volt. 1661-ben gróf Batthyány, magyar csapatokkal, ismét elfoglalta, de 1664-ben újból török kézre került. 1686 június 19-én, midőn Buda ostroma kezdetét vette, Bottyán János, az esztergomi huszárok vitéz hadnagya, a Fehérvárról Budának igyekvő török lovas csapatokat e helység határában körülkerítve, csaknem teljesen megsemmisítette. Buda visszafoglalása után a zsámbéki uradalmat s a visszafoglalt várkastélyt gróf *Zichy* István vette meg; utána Zichy Péter és neje, gróf *Bercsényi* Julia örökölték. Ez a kastély jelenleg a Szent Keresztről nevezett apáczáké, a kiknek itt van az ujonczházuk, leányiskolájuk és internátusuk. Az uradalom a Zichy családtól a korona birtokába ment át. 1695-ben a porták kiigazítása alkalmával nem rótták meg adóval. Az 1715. évi összeírás alkalmával a mezővárosok között szerepel; ekkor 43 háztartást, 1720-ban 61 magyar, 37 német és 10 tót háztartást írtak benne össze. A régi templomot 1754-ben állították helyre, de az 1763 június 28-iki földrengés alkalmával ismét megrongálódott. Ez az érdekes műemlék az orsz. bizottság felügyelete alatt áll. Plebániája igen régi és már az 1332—33. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. A török hódoltság alatt megszünt, de 1716-ban ismét helyreállították. A török világban számos zsidó telepedett le Zsámbékon; számuk a XVIII. században jelentékenyen megszaporodott. 1737-ben 90 izr. vallású lakosa volt, tehát egész Pest vármegye területén, Budát és Óbudát kivéve, a legtöbb. Az imaházuk

1790-ben épült. 1725 január 6-án a helység országos vásárok tartására nyert engedélyt. 1739-ben a pestis-ragálynak 825-en estek áldozatul. A XIX. század elején már 3513 lakosa volt. Jelenleg *Darányi* Bélának van itt nagyobb birtoka. A községben még ma is teljes épségben fennálló ú. n. török kút, a török uralom érdekes emléke. A községben m. kir. állami szőlőmunkás-tanfolyam van, és több kisebb gyár.

Zsámbok. Magyar nagyközség a gödöllői járásban. Van 370 háza és 2217 r. kath. vallású lakosa. Postája, távírója és távbeszélője helyben van és a vasúti állomása Tura. 1380—1452-ben *Zambok, Sambok* alakban említik az oklevelek; ekkor a nógrád-vármegyei Szanda várának tartozéka volt. 1440-ben Ulászló király *Rozgonyi* Simon egri püspöknek és a Nánai *Kompoltiaknak* adományozta. Az 1559. évi török fejadólajstromban a budai livához tartozó helységek között fordul elő, 28 adóköteles házzal. Az 1580—81. évi török kincstári adólajstromokban önálló faluként van felvéve a budai szandzsák adóköteles helységei között. Ekkor 30 adóköteles házat vettek fel az összeírásba. Évi jövedelmét 6000 akcsében állapították meg. 1691-ben egy negyed, 1695-ben pedig két és egy negyed portával rótták meg. 1715-ben 27, 1720-ban 48 adóköteles magyar háztartást írtak itt össze. 1754-ben *Beniczky* László, Zólyom vármegye volt főszolgabírája volt itt birtokos. A róm. kath. anyaegyház már 1673-ban fennállott és anyakönyvei 1723-ban kezdődnek. A mostani róm. kath. templom 1746—1753-ban épült. Van itt egy XVII. századvégi érdekes misemondóruha, továbbá egy művészi becsű kis Szent József-szobor, mely Beniczky Floriánné ajándéka és V. Pius pápát ábrázoló régi érdekes kép. A templom oltárképe, mely a XVIII. századból való, Szent Erzsébetet magyar ruhában ábrázolja. A tagosítás még 1844-ben, az elkülönzés 1856-ban történt. 1848 előtt Beniczky Flórián és Beniczky Ödön voltak a helység földesurai, később Beniczky Ferencz főispán († 1905) volt a helység legnagyobb birtokosa, jelenleg pedig Beniczky Ádám és Beniczky Agatha, férj. báró *Schell* Ferenczné. Mindkét birtokosnak szép úrilaka van a helységben. A Beniczky Agatha kastélyát Beniczky Ferencz építtette. A község nyugati határában a hagyomány szerint hajdan kolostor állott, melynek maradványait a lakosok széthordták. Zsámbok.

Zsidó, kisközség a váczi járásban, 159 házzal és 768 tótajku és ág. ev. és róm. kath. lakossal. Postája, távírója és vasuti állomása Golgamácsa. E község a *Zsidó nemzetség* ősi fészke. Szent Balázs vértanú tiszteletére emelt premontrei prépostsága a XV. században még fennállott. 1421—1422-ben a Zsidaiak vagyis a *Csákiak* voltak a kegyurai. 1430-ban Zsigmond király a *Rozgonyiaknak* zálogosította el és ők 1438-ban adományul nyerik. 1446-ban prépostságát is említik. 1474-ben a *Nésai* családnak is voltak itt birtokai, melyek a Gyáli *Kenderesieknél* voltak zálogban. 1525-ben *Werbőczy* István birtokába került. 1559-ben a török hódoltsághoz tartozott és 10 ház után fizetett fejadót. Az 1633—34. évi török kincstári adólajstromokban a pesti nahije helységei között találjuk, 3 adóköteles házzal. A török hódoltság végszakában elpusztult és az 1695. évi összeírásban még nem szerepel. 1715-ben 9, 1720-ban 10 magyar és 3 tót háztartást írtak össze e helységben. 1737-ben *Grassalkovich* Antal birtokában volt és a gödöllői uradalomhoz tartozott egész 1848-ig. A róm. kath. templom a XVIII. században épült. A tagosítás 1862-ben történt. A lakosság fogyasztási szövetkezetet tart fönn. A községhez tartozik Ligetpuszta; ez azelőtt *Tisza Kálmán* birtoka volt, melyet tőle 1894-ben *Fischer* Ede vett meg; újabban Zsidóliget nevet nyert; továbbá Egrestanya, mely azelőtt Névtelentanya néven volt ismeretes. Zsidó.

Források: *Karácsonyi* János: Magyar Nemzetségek. I—III. — *Csánki* Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. k. 3—49 l. és III. k. — *Ripka* Ferencz: Gödöllő, a királyi család otthona. — *Pesty* Frigyes: Magyarország Helynevei I. — *Tahy* István: A Tahyak és azokkal rokon családok. — *Illéssy* János dr.: Vásárszabadalmak Jegyzéke. — *Magdics* István: Ráczkevei Okmánytár. — *Földvári* László: Szegedi Kiss István élete. — *Acsády* Ignácz: Magyarország Népessége a Pragmatica Sanctio korában. — *Ortvay* Tivadar: Magyarország Egyházi földleírása. I.—II. — *Galgóczy* Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye monografiája. III. rész. — Lászlófalvi *Velics* Antal — *Kammerer* Ernő: Magyarországi Török Kincstári Defterek. I—II. — *Rupp* Jakab: Magyarország Helyrajzi Története. — *Fényes* Elek: Magyarországnak Mostani Állapotja. II. kötet. 1837. évi kiadás. — *Gracza* György: A Magyar Szabadságharcz Története V. kötet. — Magyarország és a Nagyvilág 1868. évf.— Vasárnapi Ujság 1855—1857. évf. — Levéltári anyag: Az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás a kalocsai főkáptalan levéltárából. — Magyar Nemzeti Múzeum: A Kubinyi család kővári ágának levéltára. — A Mező-Szegedi Szegedy család levéltára. — Végül az egyes községektől beérkezett adatok.

A VÁRMEGYE ŐSKORA.

Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye régészeti emlékei az őskortól a honfoglalásig.

Az emberi élet legrégibb emlékei a vármegye területén az újabb kőkorral kezdődnek; de lehet, hogy a ki néhány év múlva fog őskori emlékeinkkel foglalkozni, egy új lapot illeszthet e sorok elébe, a mely régebbi időkről fog szólani. A miskolczi leletek után nem lehet kétség az iránt, hogy a magyar Felvidék barlangjaiban már a régibb kőkorban ott élt az ember. A vármegye nyugati határának szomszédságából, Tatabányáról az a hír kelt szárnyra, hogy az emberi élet e régibb szakának emlékei ott is napfényre kerültek. Mi a főváros közelében emelkedő hegyek barlangjaiból remélhetünk ilyen leleteket. Ezekre a barlangokra már 1881-ben felhívta a figyelmet Lóczy Lajos[1]) s közülök néhányat egyenesen mint olyant jelöl meg, mely fekvésével és alkotásával alkalmas volt emberi lakhelyül. A barlangok lakott voltáról tanúskodik az a kultúr-réteg is, a mely jelenlegi talajukat alkotja. Egyikük, az ú. n. Aranka-barlang, még Budapest határában fekszik. A Szép Juhásznétól nem messze, a Hárshegy oldalában. Két kisebb odú van az Ördögárok szurdokában, a Remete Boldogasszonyról elnevezett búcsújáróhely közelében. Mindezeknél jelentékenyebbnek látszik a csobánkai Csontbarlang, már kiterjedésénél fogva is, de főleg azért, mert talaja egész — mintegy 160 □ méternyi — kiterjedésében kultúrréteg. E kultúrréteg főleg újabbkori tárgyakat tartalmazott, a melyek arról tanuskodnak, hogy a környék lakossága veszély idején egészen a Kr. u. XVI. századig ebben a barlangban keresett magának rejtekhelyet. Sajnos, a barlangból eddig előkerült leleteken nem látni nyomát a régibb kőkori ember kezemunkájának, csupán hatalmas kortársának, a barlangi medvének csontjai figyelmeztetnek arra a lehetőségre, hogy a kultúrrétegnek egész kiterjedésében való átkutatása e kor jellemző kőeszközeit is napvilágra hozhatja. A pestvármegyei barlangi leletek között eddig legrégiebbek azok az újabb kőkori cseréptöredékek, a melyeket *Lóczy* gyűjtött az Ördögárokmenti odúkban.[2])

Neolith-kor. A neolith-korban már a Gellérthegyi, amazoknál alacsonyabb fekvésű barlangok is aligha voltak néptelenek, legalább valószínűleg ezeknek lakóitól erednek a déli lejtőn gyakran föllépő cseréptöredékek. E föltevést támogatja egy fúrásnál eltörött és ismét munkába vett kőbalta, a melyet a Nemzeti Múzeum régiségosztálya őriz és a melynek lelhelyéül egy Gellérthegyi barlangot jelölt meg az ajándékozó,[3]) még e nyomok nélkül is valószínűvé tenné azt a barlangok egyike, a nyílásával a Ferencz József-hídra néző tágas üreg, a menedékhelyül szolgáló barlangnak eme jellemző példája.

A barlangokból eredő gyér leletek mellett az újabb kőkornak számos emléke maradt reánk a vármegye területének dombos és sík részén egyaránt,

---

[1]) Az orsz. régészeti és embertani társulat 1881. évi április hó 26-án tartott ülésén. Őskori lakást gyanít Vásárhelyi Géza a jászfalusi pusztán a N.-Somlyóhegy ormán levő Bojnyik-lyukban.

[2]) Nagy Géza: Budapest és vidéke az őskorban. Budapest Régiségei. VIII. köt. 88. l. Ez a legkisebb szórványos leletre kiterjeszkedő gondos munka, a főváros közvetlen környékén kívül a vármegye egész dunántúli részével s a Cserhát dombos vidékével is foglalkozik, miért is még többször hivatkozom reá.

[3]) U. o.

lakó-telepeken, sírokban és szórványos leletek alakjában. Mindezek a leletek a népesség jelentékeny sűrűségére mutatnak.

A dombos vidéken leginkább a kilátást nyújtó, de egyszersmind könnyen védhető magaslatokat látjuk megszállva és némelykor sánczolással megerősítve. *Rómer* hat ilyen erődített telepet, ú. n. pogányvárat említ a vármegyében,[4]) elsorolása azonban nem teljes, mint a hogy valószínűleg nem lesz teljessé az által sem, ha még hozzáfűzzük a váczi pogányvárat,[5]) a solymári földvárat[6]) a tápiószecsői és tápiósülyi sánczokat,[7]) a péczeli,[8]) tápiósági,[9]) pusztazsigeri várhegyet és az ugyancsak Várhegy nevű hármas földvárat Tápióbicske határában, a falutól délnyugatra, a tó szélén.[10]) Az ilyen erődített telepek jelentőségüket többnyire még sokkal későbbi időben is megtartották, de úgylátszik, javarészük még a kőkorban keletkezett. A vármegyében lévő pogányvárak közül csak a tápióbicskei, a péczeli és gombai várhegyekről állíthatjuk ezt teljes bizonyossággal, mert csak ezekről ismerünk teljes hitelt érdemlő leleteket. A tápióbicskeiről néhány kővésőt a soproni múzeumban; a péczeli várhegyről a *Zsigmondy* Vilmos által egyéb péczeli tárgyakkal a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott kőszerszámokat.[11]) A váczi pogányvárról Varázséji Gusztáv ásatási jelentéséből értesülünk. A földvár a Duka községtől Vácz éjszakkeleti oldalán félkör-ívben húzódó dombhát Duna felőli végének a tetején van, sánczárokkal körülvett, 120 méter hosszú, 20—40 méter széles fennsík. A leletek közül agyagkúpot, orsógombokat, obsidián- és kovaszilánkokat, csontvésőt említ, kezdetleges díszű töredékek mellett különösen kiemel egy „meanderes" díszű cserépdarabot. A gombai Várhegyről egy a telep életét sok oldalról megvilágító gyűjtemény van a Nemzeti Múzeumban, a melynek zömét *Kubinyi* Ferencz 1858-ik évi ásatása szolgáltatta s a melyet a Fáy-család több tagja gyarapított adományaival. Kubinyi Gombán nemcsak a leleteket gyüjtötte össze, figyelmét lekötötte maga a lelőhely is. Pontos leírását adja a felszín alakulásának s leírta, felmérte, lerajzoltatta az ásatása alkalmával észlelt „áldozati helyeket", az áldozati helyek „tűzpadjait" födő kultúrrétegeket.

A várhegy külső alakja nem igen változott Kubinyi fölvétele óta, ma is felismerhető a hegyháton a délkelet-éjszaknyugati irányban elterülő földvár keleti oldalán, valamint az éjszaknyugati oldalon is a ½ öl magas, 1½ öl széles párkányzat, valamint a valamivel emelkedett éjszaknyugati csúcs déli oldalán levő kettős sánczolás. A Kubinyitól jelzett két út közül tisztán csak a borház mellett felvezető út ismerhető fel; ma is ez szolgál feljáró útul s azt hiszem, a földvár eredeti feljárója is ez lehetett, ugyanis, a mint ezt más hasonló erődíseknél is észlelhetjük, az út akként kanyarodik, hogy a rajta felfelé haladónak jobb oldala van a vár felé fordulva.

A mit Kubinyi az általa észlelt áldozati helyekről elmond, nem egészen világos. A rajzok és a szövegben közölt méretek összevetése után azonban mégis valószínűnek kell tartanunk, hogy azok földbe mélyített putrifélék lehettek.

A Kubinyi ásatásából eredő tárgyak és azok, a melyekkel a Fáy-család tagjai „kedveskedtek" a Nemzeti Múzeumnak, kevés kivétellel kő-, csont- és cserépregiségek. Vannak közöttük balták és vésők szerpentinből, bazaltból és egyéb kőzetekből, továbbá őrlő- és csiszolókövek, parittyakő és kő-amulette. A csontszerszámok anyaga leginkább szarvas-agancs, a melyből kalapácsok, simítók, vésők és lyukasztók készültek; a disznóagyar, mint más őstelepeken, itt is fölfűzésre szolgáló csecsebecseként szerepel. A cserépregiségek, díszítésüket és technikai kivitelüket tekintve, elég szerények, de többféle rendeltetésnek megfelelő alakokat lelünk közöttük; a leggyakoriabb alak az egyszerű kis bögre, de a töredékek között vannak tálak, nagyobb edények, födők részei is s olyan

---

[4]) Compte rendu de la VIII. Session du Congrès intern. d'anthr. et d'archéol. préh. II. K. I. r. 100. Bag, Gomba, Jenő, Sarlósár, Tete, Tinnye. (Gerecze Bagról is két sánczot említ.)

[5]) Arch. Ért. Uf. 2. k. 8. l.

[6]) Gerecze. 635.

[7]) U. o. 638.

[8]) Nagy Géza id. mű 153. lap.

[9]) Lásd a Varsányi János által szerkesztett rég. térképet; a Compte rendu II Les Tumuli fejezetéhez csatolt 1. tábla.

[10]) Gerecze id. műve.

[11]) Nagy Géza id. mű 100.

[12]) Arch. Közl. II. 104—109. képatlasz V. r. III—IX. táblák.

tárgyak, a melyeknek készítésében később más anyag váltotta fel az agyagot, így előfordult agyagkanál és tölcsérféle is. Az ismert tűztámasztók, ú. n. tűzikutyák alakja Gombán csonka gula. A lakótelepeken rendesen fellépő faltapasztás-töredékek sem hiányoznak, a rőzse-lenyomatokkal s egy ilyen töredékben Kubinyi helyesen ismeri fel a katlan tűzhely-karimáját. Az agyagleletek sorát néhány megmagyarázhatatlan rendeltetésű tárgy és egy állatszobrocska zárják be. Kubinyi nem feledkezett meg a konyhahulladékok között lelt állatcsontokról sem, a szarvas, ló, disznó és marhacsontokról, valamint a kőkori népek előtt, úgylátszik, nagy kedveltségnek örvendett édesvízikagylókról, az ú. n. békateknőkről. Nagy Géza többször idézett művében beható vizsgálat alá vette a gombai leleteket s a várhegy korát arra az átmeneti időszakra teszi, mikor a neolithkori nép régi kő- és csont-szerszámait használta, de már a bronzot is ismerte.

A szalagdíszes töredékek, a melyekre hivatkozik, valamint az átfúrt fejű bronztűk, a korai bronzkor e jellemző alakjai, teljesen igazolják ezt a korhatározást, részemről mégis hajlandó volnék a telep korát a bronzkor felé kiterjeszteni, mert az alföldi telepeinken otthonos bütykös díszítésnek nehány, a Kubinyi által (id. hely VIII. T. 40, 42, 49.) bemutatott fejlettebb változata, már nem tartozik a bronzkor legidősebb alakjai közé.

Az erődített őstelepeken kívül egyéb telepeket is ismerünk a cserháti dombosvidéken. Az ezekre vonatkozó adatokról leginkább *Závodszky* István őrszentmiklósi, majd valkói jegyző feljegyzéseiből értesülünk. Nem rendszeres ásatásokról szólnak ezek a jegyzetek, de az ismerősöktől, ügyfelektől nekiajándékozott tárgyak lelhelyéről s Závodszky „régészeti kirándulásairól." Gyakrabban felkereste az olyan határrészeket, a hol a felszínen szoktak régiségek előfordulni s ritkán tért haza zsákmány nélkül. Ilyen módon szép gyüjteményre tett szert, melyből 1876-ik év őszén néhány szebb példányt engedett át a Nemzeti Múzeumnak, a gyüjtemény többi részét pedig 1896-ban szerezte meg a Nemzeti Múzeum. A gyüjteményt a lelhelyek, sőt némelykor a lelkörülményekre is kiterjeszkedő pontos lajstrom teszi kiválóan becsessé. Tőle értesülünk a valkói határban lelt kőkori tárgyakról.[13])

Olyan mennyiségben lépnek itt föl a kőrégiségek, hogy lehetetlen e helyen nagyobb telepre nem következtetnünk. A tárgyak zöme az ú. n. Kásatetőről való, valószínűleg itt lehetett a Varsányi térképén is jelzett őstelep, melyről Závodszky is megemlékezik. Telephelyre vall az innen előkerült kő-és bronzkori lelet-anyag[14]) is, de úgylátszik, ez nem az egyedüli őstelep a község határában, mert Závodszky hasonló természetű leletanyagot gyűjtött az urasági téglaház agyagbányájából is. Az egész határban mindenütt fellépő szórványos leletekre lehetetlen itt részletesen kiterjeszkedni.

Kőkori telepek nyomait észlelte Závodszky Bagon és Aszódon is. Galgahévíz mellett a Szentandrás hegyen pedig báró *Nyáry* Jenő ásatása révén lett ismertté egy kőkori telep, a honnan bemélyített és bevagdalt, kusza vonaldíszítésű, fényesre csiszolt vörös és fekete cserépdarabok,[15]) agancsszerszámok s egy kőeszköz-töredék kerültek a Nemzeti Múzeumba. Kiskartalról zsugorított, ülő helyzetű kőkori temetkezésről ad hírt az Archaeol. Közlemények (VI. 1872. 45). Zsámbok pedig egy szórványos lelettel fejezi be a Galgavölgyi lelhelyek sorát. Egyes kőeszközök kerültek elő Gödöllő, Váczhartyán, Váczbottyán és Őrszentmiklós határában is s nagyobb mennyiségű obsidián és színes kova nyílcsúcsot s nucleust gyűjtött Závodszky Veresegyháza határában, az ú. n. Vaskapuról és környékéről. Péczelen sem a Várhegy őstelepe lehetett az egyedüli kőkori lelhely, a falu belterülete is szolgáltatott ilyen leleteket s egy, a szalagdíszes keramikai ízlés korára jellemző, töredék került elő a Kopaszhegyen is. Kisebb leleteket említ Nagy Géza Sződről és zsugorított ülő temetkezést Dunakeszi határából.

---

[13]) Egy őstelep jelezve van Varsányinak már előbb idézett térképén is. Ez valószínűleg az ú. n. Kásatetőn volt, mert innen került nagyobb számú kőkori és bronzkori tárgy Varsányi gyűjteményébe. Van Valkó határában, a Csákó parton, a koronauradalmi birtokon egy köralakú kisebb sánczolás is, melynek átvágása nagyon csekély eredménynyel honorálta fáradságunkat. Az előkerült egyetlen jellegzetes tárgy, egy XII. századi sarkantyú, már történelmi időben keletkezettnek mutatja ezt a kis erődítést.

[14]) Zúzó-kő, kővésők, agyagkúp, szerpentin, balta-töredék, agancs- és csontszerszámok, bronz-lándzsacsúcs.

[15]) Nagy G. id. mű: 102.

Az adatok e bősége mellett, melyeket a Cserhát Galga és Tápió menti falvaiból ismerünk, szegényes, gyér adatok állanak rendelkezésünkre a vármegye dunántúli vidékéről ; az itteni földvárak korát nem ismerjük s a tinnyei urnatemetőkben vaskori tárgyakkal együtt, némelykor az urnák belsejében előforduló kőszerszámokat nem sorozhatjuk a kőkor emlékei közé. Az urna-temetőn kívül kerekded halmok alá rejtett emberi csontokat kisérő kőszerszámok azonban talán még ebbe a korba nyúlnak vissza, valamint a töki és biai szórványos leletek és a Pátyról a *Vásárhelyi* gyűjteménybe és a Visegrádról az *Ebenhöch* gyüjteménynyel a Nemzeti Múzeumba került kőszerszámok is. A dunántúli részen az egyedüli hely, a mely az eddigi leletek után ítélve, már a kőkortól jelentékenyebb telepnek látszik, Dunabogdány. Az Ebenhöch Ferencz gyűjteményével megszerzett öt kőék és egy kőgyalú-töredéken kívül az 1877. év folyamán, többek ajándékaképpen, számos oly régiséggel gyarapodott e helyről a Nemzeti Múzeum őskori gyüjteménye, a melyek lakótelepről beszélnek ; megmunkált szarvasagancs-darabok, rendszerint tűzhelyeken előforduló tűztámasztó kúpok, ép és töredékes edények, közöttük szűrőedény része s a kőkor jellemző csőtalpu tálai. A cserépdarabok, egyszerű bekarczolt vonallal, kettős sorokkal és újjbenyomásokkal vannak díszítve. Ugyancsak kőkori telepnek látszik a szentendrei sziget felső végében Tahitótfalu is.

A vármegye alföldi részéből is ritkábbak az adatok. Az eddigi leletek csak a Tisza mentén mutatnak sűrűbben lakó népességre. E sűrűbben lakott vidék és a Cserhát dombjai közé eső területről Tápiószentmiklós(?)-ról voltak Ebenhöch gyűjteményében kőszerszámok. Tápiószentgyörgy területén kőkori putrilakások és zsugorított temetkezés előfordulásáról vannak híreink. Kisebb szórványos leletek fordultak elő Tápiószentmárton és Szentmártonkáta, Tápiószecső, Tápiószele határában is. Az utóbbi helyen őskori telepet sejttetnek a Tűzkövesdűlő és Korhánypart-elnevezések ; mindkettő kevésbé jól megfigyelt lelhely, a hol időnként fordulnak elő régiségek. Abony határában is volt kőkori telep, a kécskei úti vasúti átjáró melletti téglaégető-kemenczék anyaggödreiből előkerült régiségekből a Nemzeti Múzeum régiségosztálya is őriz néhány ép edényt és töredéket. (85/1902. 63—65.) A telep fennállhatott még a bronzkorban is, mert közelében a báró *Weigelsberg*-féle birtokon szőlő-forgatás alkalmával s más földmunkáknál nagyméretű egyszerű urnák kerültek fölszínre ; Abony más helyén pedig állítólag a kőkorra jellemző ülőtemetkezés is fordult már elő, a báró *Harkányi*-féle gőzmalom kertjében. Egy Paládicson lelt kővéső az utolsó lelet, a mely bennünket a Cserhát vidékéről elvezet Tószegig, a tiszamenti telepek jellemző képviselőjéhez : a Laposhalomhoz, a melynek nevét az irodalomban gyakran fölcserélik a rajta épült Kuczorgó csárda nevével. Tavaszi áradások évről-évre szaggatták a könnyen málló partot s a falubeliek részint praktikus czélból, a csontszerszámokat bocskor-varrótűnek, vesszőhasítónak, a tűzkőszilánkokat „csiholó kohának", s mert egyik-másik tárgy felköltötte érdeklődésüket, már régebben gyüjtögették az előkerült tárgyakat.

Az 1876-iki áradás után különösen sűrűn léptek föl a partomlásból előkerülő leletek. Egy egyszerű tószegi parasztember : *Obora* uram, azt hiszem megérdemli, hogy nevét itt felemlítsem, hívta fel azokra boldogult atyám figyelmét ; az ő révén szerzett a Nemzeti Múzeum igazgatósága tudomást a tószegi telepről, s a terület tulajdonosa, az abonyi közbirtokosság, meghívta a Nemzeti Múzeumot a telep kutatására. Rómer és kíséretében *Jelenik*, még ugyanaz évi május hó 4-étől 7-ig, majd később június 19—28-ig Jelenik vezette a munkálatokat ; az 1889-iki áradás után *Posta* Béla kutatott néhány napon át a telepen.

Pest és Congrád vármegyékben sűrűn emelkednek a Tisza és mellékfolyói mentén a tószegi Laposhalomhoz hasonló nagy kiterjedésű halmok, melyek sokszor 8—9 méter magasságban kultúrrétegekből állanak s rendszerint széles és mély sánczolással vannak vagy voltak körülvéve ; hasonló egy-két halomról vannak adataink a Duna mentéről is, Dévénytől egész Szlavóniáig. Régészeti irodalmunk hazánk egész területén mintegy 30 ilyen halmot ismer konyhahulladék-halmok és tűzpadtelepek neve alatt. Bár valószínűnek tartom, hogy ez a szám sem meríti ki a hazánk területén levő rokontelepek teljes számát, egyelőre mégis csak fönntartással sorozom ezeket is egy csoportba, mert nem mindenikről állanak bővebb adatok rendelkezésemre. Kétségtelen azonban, hogy az e halmokból származó leletanyag, az agyagedények, a kő-, csont- és bronzszerszámok,

annyira egyöntetű jellegű, hogy közöttük szoros időbeli és ethnográfiai kapcsolatot kell föltételeznünk. A leleteknek ez az egyöntetű jellege az 1876-ik évi budapesti nemzetközi ősrégészeti és antropológiai kongresszuson ama rokonvonásaival, melyeket az olasz terramárák leletanyagához mutat, magára vonta Pigorininak, a római régészeti múzeum igazgatójának figyelmét, s a kongresszuson nyilvánított nézetében, hogy a két telepcsoportnak rokonságban kell állnia egymással, csak megerősödött, midőn a kongresszus után alkalma nyílt meglátogatni a tószegi őstelepet s ott Rómer és Jelenik ásatásait néhány napig szemlélni.

Pigorini fölfedezésére, melyet más hazai őstelepeken is észlelt hasonló jelenségek támogattak, nagy jelentőségű e telepcsoport megítélése. Azóta többször olvassuk alföldi folyóparti őstelepeinkre alkalmazva a terramára elnevezést. A nélkül, hogy annak jogosultságáról nagyobb arányú ásatások útján nyílt volna alkalom meggyőződést szerezni; ugyanis nagyobb ásatásra, mely az egész halomnak megsemmisítését vonja maga után, nem könnyű engedélyt nyerni. Magán Tószegen is, valamint vele egyéb rokon telepeinken, csak kisebb ásatások folytak, mígnem 1905-ben a Laposhalom a Nemzeti Múzeum birtokába jutott. A halom eddigi tulajdonosa, az abonyi közbirtokosság, ugyanis ez évben eladóvá tette tószegi ingatlanait s ez alkalommal a halomról úgy határozott, hogy nem fogja azt, a mint pedig alapszabályai kívánnák, árverésre bocsájtani, hanem a Nemzeti Múzeumnak ajánlja föl vételre, fönntartván magának a jogot, hogy azt a kiaknázás után visszaválthassa. Az 1906-ik évvel indult meg a nagykiterjedésű halomnak egész kiterjedésében való föltárása, a melytől őskorunkkal összefüggő több kérdésre várunk feleletet, így például arra a kérdésre is, a melyet Pigorini fölfedezésére támasztott, milyen viszonyban állanak tiszaparti őstelepeink az olasz terramárákhoz, föltételezhető-e azoknak és emezeknek lakói között a faji kapcsolat, vagy csupán kultúrájuk közös eredete jöhet szóba. Természetes, a választ ez irányban legfölebb csak a munka teljes befejezte után várhatjuk, de a függő kérdések egy részére már a mostani eredmény is ad feleletet. Pigorini fölfedezése után még lehettek s hangzottak is kételyek az iránt, vajjon a Tószegen s *Tariczky* által Tiszafüreden konstatált egy-két czölöpből szabad-e valóságos czölöpépítményre következtetni, s hogy nem valamely fölszínen álló kunyhó fölépítményéből, vagy egy sáncz palissade-erődítéséből erednek-e azok, most azonban, midőn a czölöpök mintegy 1800 □m területen voltak konstatálhatók oly sűrűségben, hogy átlag minden □ méterre esett egy-egy czölöp, ez iránt többé nem lehet kétség.

Tószeg környéke oly alakulást mutat, a minőt gyakran látunk a Tisza és más alföldi folyók mentén, a folyó sajátképeni medrén kívül nagy vízgyűjtő medenczét alkotott, mely, a mint a folyó medréből kicsap, megtelik vízzel s még nem régen nagy részben állandó mocsár volt. Tószeg község neve arra mutat, hogy valóságos tó volt ez a nagy terület s szélét a tószegiek ma is tópartnak nevezik; ezen a tóparton őskori telepek váltakoznak a községekkel; így Paládicson is van őskori leleteket tartalmazó réteg; Tiszavárkony határában is, az úgynevezett Hugyin part, alább Tiszavezsenyen a Bökönye part és az alpári őstelep alkotják a tiszaparti lánczolat pestmegyei tagjait. A vízgyűjtő medenczét ezenkívül a Gerje patak most csatornán gyorsan lefutó kevés vize is táplálta. Ha telepünkről bebizonyul, hogy az valóságos terramára, úgy ennek a pataknak kellett annak sánczait vízzel ellátni. Az őslakók temetője pedig a bronzkorban, úgy látszik, a Gerjén túli Ökörhalomban volt. Neolithkori szórványos temetkezések a halom belsejében is előfordultak.

A telep természetes magaslaton áll, a melynek felszínét gondosan elegyengették, akként, hogy az csaknem teljesen vízszintes sík, kis eséssel kelet felé, talán, hogy az esővíz lefolyását megkönnyítsék. Kétségtelen tehát, hogy mint az olasz terramárákban, Tószegen is egyszerre tervszerűleg emelt teleppel állunk szemben s azt a hitet, hogy — miként azoknak — telepünknek is sánczokkal határolt area limitatája volt, nemcsak a fölszínen, az egykori sánczárkok helyén látható horpadások, de a keleti oldalon az ásatásnál felszínre jött palissadeokkal erősített sánczárok is bizonyítni látszik. E külső sánczon kívül még egy sánczot észleltem az ásatás folyamán. Először a terramárák belső erődjére, az úgynevezett arxra gondoltam, de most már valószínűbbnek tartom, hogy az eredeti, kisebb terjedelmű őstelep kiterjedését jelzi; ugyanis úgy látszik, e sánczot a bronzkor elején betemették és fölé épületeket is emeltek. A hatalmas, helyenként 8·50—8·60

méter magasságú kultúrrétegben három különböző színvonalon fordulnak elő tűzhelyek, illetőleg időnként megújított lakóházak maradványai. Minden egyes ilyen színtnek egy-egy sorozat czölöp felel meg, a legalsóbb sorozat hegyei még az ős humus-rétegbe voltak beverve. A czölöpök nagyobbrészt teljesen elkorhadtak s csak üresen álló üregeik tanúskodnak róluk. Az üregekben azonban többnyire megleljük a czölöpök megszenesedett felső végét s az üreg aljában tubákszerű barna por között, farost- és fakéreg-maradványokat. Némelykor a felső rétegek laza földje tolult bele a czölöpök üresen álló üregeibe, valóságos moulageot alkotva az egykori czölöpök alakjáról, a régi humus kemény fekete földjében.

A második sorozat czölöp fölött helyenként vízszintes gerendázat — az egykori czölöprács maradványa is észlelhető. E fölött jelentékeny, helyenként 40 centiméter vastagságú agyagborítás észlelhető, az egykori kunyhók, helyesebben házak földje. Egy ház földjét sem sikerült eddig egész kiterjedésében föltárnom, de kivételes esetekben sikerült megállapítanom egyes falak irányát s egy esetben pedig eredeti helyén találtuk meg a betapasztott rőzsefonásból álló falat, mintegy másfél méter hosszúságban. A megállapított falak irányából következtetve, a lakásoknak négyszögű alaprajza volt s a négy világtájnak megfelelő módon voltak a házak, talán háttal éjszaknak elhelyezve.

A lakások belső felszereléséből egyedül a tűzhelyek maradtak fönn; az alsó, még tisztán kőkori rétegben, többnyire csak egyszerű, négyszögű, tapasztott térségek. Némelykor keskeny párkány fogja ezeket, vagy a hasonló alakú emelkedettebb padkákat körül. Föllép a későbbi rétegek állandó alakja: a kerek katlantűzhely is, de a gazdag díszítést még nem leljük rajtuk. A réteg korának meghatározása szempontjából a kőeszközök és az agyagedények bírnak reánk nézve fontossággal. Az előbbiek egyszerű csiszolt, de többnyire átfuratlan példányok, egyszerű ékalakú vésők és kapák, nehány domború hátú kaptafa-alakú véső; csak elvétve fordul elő egy-egy átfúrt kőbalta vagy véső s nem gyakoriak a pattingatott szerszámok sem; ezek leginkább egyszerű pengék, vagy gondosabban megmunkált nyílcsúcsok. Az edény-alakokban nagy a változatosság; túlnyomó részük erősen elválasztott nyakú forma és fülekkel van ellátva, de előfordul egy két gömbidomú edény is, a fül helyén átfúrt bütyökkel. Egy ilyen példányon gazdag szalagdíszítést látunk; a díszítés e módjának, Tószegen néhány jelentéktelen töredéket leszámítva, úgyszólván egyedüli képviselője. Az edények nagy része díszítés nélkül való, de gondosan fényesre sikárolt felületű; némelyiken bekarczolt díszítményeket is látunk, ezek a szalagdíszítésű formakörtől elütő későbbi, úgynevezett keretelő ízlés hatása alatt állanak, a mely kronológiailag a zsineges díszű keramikai ízlés délfelé terjeszkedésével függ össze. Nem érdektelen, hogy a fülek alsó részének domború léczes keretelése az említett ízlés e jellemző díszítés-módja is otthonos s tulajdonkép az abroncsként körülfutó, vagy függélyesen kettős és hármas csoportokba helyezett vonaldísz is a zsineges díszítés egy nemének látszik s mint a hogy a kétnyakú edények, a bőrtömlő utánzatának látszanak, úgy e díszítési mód az edények hordozására szolgáló zsinórhurkolások módjait utánozza. E díszítésmódot feltaláljuk egy más vármegyénkbeli őstelepen is: Alpáron, a honnan mind a Nemzeti Múzeum gyűjteménye, mind a kecskeméti múzeum őriz, teljesen hasonló díszítésű alakokat. Csupán a korsócskák alját díszítő tömör vagy áttört négyszögű és kerek lábacskák hiányoznak, a melyek talán az edény-támasztógyűrűk és az edények egyesítéséből erednek, mert az alsó réteg több, négy lábon álló karika-félét s nagyobb tégelyeket is szolgáltatott, a melyek kétségtelenül az edényeknek a tűzhelyeken való elhelyezésére szolgáltak s valószínűleg ilyenféle czélra szolgáltak a sokat vitatott rendeltetésű kúpok és gúlák is, a melyek, mint egyéb őstelepeinken, Tószegen is oly tömegesen hevertek a tűzhelyek környékén. Az egyéb keramikai leletek kapcsán még a hatalmas korongalakú födőkről, az alsó réteg e jellemző darabjairól kell megemlékeznünk. Temetkezés mindössze egy fordult elő, a melyet leletek nem kísértek; de a mely valószínűleg ez első réteg leleteivel függ össze; ez baloldalán fekvő zsugorított váz volt; térdei nem voltak valami erősen felhúzva. A már említett alpári őstelepen kívül, a mely részben áldozatul esett a község építkezésének, csak kevés leletet ismerünk a vármegye délibb részéről. *Nagy* Géza említ leleteket Dunaharasztiból és Ócsáról. *Kada* Elek tárt fel néhány zsugorított helyzetben eltemetett vázat, egyet Inárcson, szalagdíszes keramikával, egyet az újfalusi Borsi halom alatt s a vármegye keleti határszéléhez közel,

Pusztaszeren 11 sírból álló temetőt, festett edényekkel. A N. Múzeumban a vármegye e részéből, Koháryszentlőrinczről, Alsódabasról, Hajósról és Kiskőrösről származó leletek vannak s egy nagy kővésőt Ágasegyháza pusztáról a kecskeméti múzeum őriz. *Hampel* Halasról említ telepnek látszó helyről bronztárgyakkal kőszerszámokat, mint a hogy látni fogjuk, hogy a kőszerszámok fejlettebb formái az első réz- és bronzszerszámokkal egy időben még használatban voltak. Mind a tószegi, mind egyéb pestmegyei keramikai leletanyagtól elütők azok az edények, a melyek a tököli kőkori sírokban eltemetett vázakat kísérték. A vázak itt nem zsugorított, vagyis nem oldalt fekvő, hanem guggoló, ülő helyzetben voltak elföldelve. Már 1876-ban kerültek innen a Nemzeti Múzeumba leletek; 1898-ban, a midőn a község határában 8 km. hosszú védtöltést húztak, nagyobb mennyiségű lelet került ezen a helyen felszínre. A N. Múzeum megbízásából Csetneki Jelenik Elek utazott a hely színére és rendszeres kutatásra mód nem léven, a földmunkánál előkerülő leleteket gyűjtötte össze. Szerencsére a munka természete nem zárta ki a megfigyelés lehetőségét s így *Csetneki* feljegyzései révén elég tájékozást nyerünk a temetőben — vagyis temetőkben, mert a vonal agyagárkaiban három különböző temetőt észlelt Csetneki, közülök a harmadik, már bronzkori urna-temető, Csép község határába esik — dívott temetkezési szokásokról. E temetők óriási kiterjedésűek; maga Csetneki 2600-ra, *Nagy* Géza mintegy 4000-re teszi az itteni sírok számát; kétségtelen, hogy e helyen óriási, népes őstelepnek kellett lennie, a melynek népe itt helyben érte meg a kultúra átváltozását. A leletek egy része, közöttük a szép, harangalakú, sávos poharak, még kőkoriak s e kor kultúráját képviseli a temetkezés-mód, a guggolva vagy elnyújtott lábakkal, ülő helyzetben való eltemetés. E mellett azonban ugyanama temetőkben, szomszédos sírokban, a halotthamvasztás szokásának föllépését is észlelte Jelenik; a hamvak csak kivételesen voltak urnába összegyűjtve s korai formájú, kis bronztárgyak is kísérték azokat.

Az urnák és az urnákat kísérő edények, a harangalakú poharakkal összehasonlítva, durva, kezdetleges készítményeknek tünnek föl, mint a hogy nálunk a legtöbb helyen nincs meg a folytonosság a kőkor vége és a bronzkor elejének kultúrájában; Nagy Géza ezt a körülményt nagy népmozgalmakkal hozza kapcsolatba, melyek a korábbi déli összeköttetésekből táplálkozó kultúrát felváltják.

A vármegye dunántúli részéből, Tinnyéből, Pátyról, Tökről, Sóskútról, Biáról említ Nagy Géza kőkori leleteket s Jászfaluból *Vásárhegyi* Géza egy ülő csontvázas sírt. Mint látjuk, a zsugorított temetkezést Tökölön is a halotthamvasztás szokása váltja föl, de míg egyrészt a korábbi temetkezési szokás soká fönntartja magát a bronzkorban is, egyre gyarapodnak a halotthamvasztás szokásának korai fellépéséről szóló hireink is.

Jellemző hazai példa erre a lucskai temető. Az összes edényformák, az összes egyéb leletek arra mutatnak, hogy még nem sokkal vagyunk túl a kőkor határain s még nem vagyunk benn a sajátképeni bronzkorban, mikor ezek a leletek jelentkeznek; ez reánk nézve azért fontos, mert néhány évvel ezelőtt a Cserháton, Versegen a plebánián is kerültek felszínre a lucskaiakhoz hasonló, bütykös díszítésű tálak, melyeket nem nevezhetünk joggal csőtalpu tálnak; talpuk ugyanis inkább harangalakú; ugyanazon a területen csontvázak is fordultak elő; ezek kíséretéből való állítólag egy kis rézabroncs-karperecz. Ugyanezen a helyen, jelenlétemben ástak ki egy kis tál-félét, a melyben elégetett emberi hamvak voltak összegyűjtve. Hasonlóképen együtt fordult elő Tószeg második rétegében is a két temetkezési mód.

Rézkorszak. A bronzkori temetkezések felsorolásánál vissza kell még térnem ezekre, e miatt most az átmenet jelenségei közül a tiszta réz használatának emlékeit sorolom el és pedig tekintet nélkül arra, hogy kétségtelenül az átmenet korából eredő vagy kétes korú későbbinek látszó emlékek-e azok.

Nagy Géza figyelmeztet arra, hogy 1876 után néhány éven át több rézeszközt szerzett a N. Múzeum kereskedőktől, a kik azoknak lelőhelyéül rendesen Békásmegyert, Budakalászt, Pomázt és Óbudát vallották, s ebből következteti, hogy e tájon nagyobb rézlelet került fölszinre, a mely a találó munkások között fölosztva, aprónként került forgalomba; de erről a vidékről már régebbi időből is említ rézleletet, (az Arch. Közl. VI. kötet 2. r. 190. l. után) egy nagy rézcsákányt, Óbudáról, a melyet a bécsi Hofmuseumban levő Óbuda—Békásmegyer megjelölésű példánynyal tart azonosnak.

Kőkori és bronzkori leletek.

Bronzkori és rézkori leletek.

Óbudáról a N. Múzeum különféle alkalmakkor szerzett két keskeny vésőt, egy csonka köpűs-vésőt, egy lapos vésőt, egy nagy kettősélű csákányt s egy rendkívül nagy halászhorog-féle réztárgyat. A Rákos patakban leltek állítólag két tőrpenge — egyik úgy látszik bronz — kíséretében egy hajlott élű vésőt, a mely kísérő leleteivel együtt a N. Múzeumba került.

Békásmegyerről különféle alkalmakkor összesen 21 darab rézeszköz jutott be a N. Múzeumba, jobbára keskeny és lapos vésők, az utóbbiak körívben hajlott élűek, ép és csonka keresztélű csákányok.

Budakalászról és Pomázról egy-egy csákányt említ Nagy Géza.

Tinnyén, a Piliscsaba felé vezető úton került elő egy rézvéső, a melyet Vásárhelyi Géza szerzett meg.

Budapesten is fordultak elő rézeszközök; kettőt a N. Múzeum gyűjteménye őriz, egyik ezek közül a klinika építkezése alkalmával került elő, kettő a debreczeni kollégium birtokában van, egy magánbirtokban levő példányt pedig *Pulszky* Ferencz említ.

Csepelről *Kaszap* Kálmán jegyző hivatalosan küldött be egy rézcsákányt a N. Múzeumnak. Tétény határában vastag rézsodrony-karikával együtt a czófalvi híres aranybaltához hasonló rézpéldányt leltek még a hatvanas években; ugyanitt a Duna medréből is került elő balta és rézsodrony. Taksony határában kiszántott két keresztélű rézcsákányt ajándékozott a N. Múzeumnak Kaszap Kálmán. Dabasról kereskedőtől szerzett bronztárgyakkal, rézvésőket és két ép és három törött nyílt rézkarikát. Ezektől a tárgyaktól Nagy Géza megkülönböztet 3 keresztélű rézcsákányt, melyek Aszódon, Kerepesen és Galgagyörkön kerültek napvilágra; e formákat a vaskor elejének szkytha alakjaival hozza kapcsolatba, egyszersmind utal arra, hogy bár nem ismerjük ezeknek lelet-körülményeit, de ugyanott egyéb szkytha-alakok, jelesen a háromélű nyílcsúcsok is előfordultak.

Emezekkel ellentétben a kőkori formákhoz, az átfúrt kőkalapácsok alakjához fűződik egy tápiószecsői rézbalta, melyen a nyél-lyuk alatt három bevert pontot látunk, s kőkori formák a lapos rézvésők is, melyeknek jellemző típusát szolgáltatta a tószegi őstelep is; a kíséretében előforduló néhány csüngő ékszer és tőrpenge nem volt ugyan elemezhető, de szintén rézből készültnek látszik. A kecskeméti múzeum Pusztaszentkirályról őriz egy nagy lapos rézvésőt. A vármegye déli részén Fajszon és Sükösdön került elő rézlelet, amott több tárgyból álló kincs: balták és keskeny élű ürvésők. A N. Múzeumnak sikerült a leletben képviselt három típushoz tartozó baltákból egyet-egyet s két vésőt megszerezni, úgy hogy itt a lelet összes formái képviselve vannak; egy balta s egy keskeny élű véső pedig a kecskeméti múzeumba került. Sükösdről korai bronzkori ú. n. lapátos fejű tű került *Kapossy* Géza ajándékaképen a N. Múzeumba; a tárgy azonban tiszta rézből készült. A vele együtt előkerült bélyegzővel benyomott, köröcskékből álló sávval díszített durva bögre és néhány aranysodronynyal együtt, úgy látszik ama sirok fölszereléséből való lelet, a melyek egy domb oldalából kerültek elő, a Nemesnádudvarra vezető úttól balra.

Bronzkorszak.

Mint Gomba példája mutatja, a dombos vidéken levő kőkori őstelepek lakottak lehettek még a bronzkorban is, bár igen kevés adat áll ezekről rendelkezésünkre, kétségtelenül még inkább megállhat ez a föltevés az alföldi telepekre vonatkoztatva; ezeknek virágzása ugyanis már a bronzkorba esik. A Cserhátról ismert telepekhez még egy újabban ismertté lett tiszta bronzkori telepet fűzhetünk, a mely Boldog község határában a Csurjány-dűlő egy dombhátán terült el s a mely földbe bemélyített üreglakásokból állott, a telep lakosai házaik körül temették el halottaikat, mert a kunyhók melletti üregekben urnák voltak.

Láttuk föntebb, mint lép lassanként alföldi telepeink életében a réz és a bronz a kő helyére, lassan, mert a rézeszközökkel együtt még sűrűn szerepel az átfúrt kőbalta és kalapács; ezt mutatják a tószegi észleletek, de valószínűleg kiterjeszthetők ezek az alpári telepre is, a melynek lelet-anyaga annyi hasonlóságot mutat emehhez. Természetesen nem meríti ki a tószegi lelet-anyag minden változatát, de fölleljük benne az ansa lunatás edény-alakokat, a melyek Tószegen már elég korán jelentkeznek s a hosszúkás alakú ú. n. halsütő-tálakat; ellenben hiányoznak a keretelő ízléshez tartozó bekarczolt díszítmények, a melyek Tószegen mind az alsó, mind a középső rétegben jelentkeznek, s hiányoznak az unetitzi típushoz tartozó alakok is. E formák fiatalabb kortársaiként jelent-

kezik Tószegen s átmegy még a legfelső rétegbe is a bütykös díszítésű s a mészbetétes agyagmívesség. Az utóbbi, ellentétben amazzal, az eddigi észleletek szerint, a felsőbb rétegben gyérül. A legfelsőbb réteget a bütykös díszítés mellett, egy magos, bőnyakú, lapított alakú, öblös testű edényalak jellemzi. E forma testének kiemelkedő, csavart bordás díszítése turbánszerű külsőt kölcsönöz. A csavart díszítés a fölső rétegben bütykökkel kombináltan is előfordul.

A bronztárgyak, a melyeket nem tett a környező réteg vegyi hatása felismerhetetlenné, jobbára a korai bronzkorból valók, így az ellapított és felcsavart fejű tűk, átfúrt fejű tűk, a többszörösen hajlított és visszahajlított bronz- és aranysodronyból készült gyűrűk, a szívalakú bronzcsüngők, a kis hengerded spirálisok. A felsőbb rétegekben kevesebb a fémtárgy, ezek gombostűk, keskeny élű, köpűs véső, kard-töredék és öntő-minták czófalvi típusú baltákhoz.

A fém-régiségeken kivül más anyagokat is találunk felhasználva a felsőbb rétegekben ; így a szokásos agyar- és kagyló-gyöngyök mellett az éjszaki borostyánkövet és kékmázas kő- és paszta-gyöngyöket, a melyek viszont távoli déli vidék felé, Egyptomra utalnak, a hol e fajta gyöngyök készültek, tanúskodva ekként a kor messzeágazó kereskedelmi érintkezéséről.

A gazdasági életről némi fogalmat nyújt, a lakások belsejében felhalmozott sok termény, búza, árpa, borsó, köles, lencse, vadkörte, sulyom-mag s egyéb vad növénynek gyógyczélra összegyűjtött magvai és a sok őrlő és magtörő kő.

A legutóbbi ásatás több szövetfoszlányt is hozott felszínre, valamint zsinórokká összesodrott fonalakat is.

Az életmód megvilágításához sokban hozzájárul az elejtett vagy leölt állatok csontjainak összegyűjtött anyaga ; ezek között a szarvasmarha-félék, szarvasok, őzek, sertés, kutya, juh és kisebb állatok csontjai, halbordák és csigolyák szerepelnek. Mindezeknek az állatoknak csontjait bámulatos ügyességgel dolgozták fel vésőkké, árakká és egyéb szerszámokká. Az alsó rétegben a hatalmas agancs-kalapácsok és csákányok gyakoriak, ezeket, valamint a finom csonttűket, a felsőbb rétegekben nem találjuk. Más, csinosan díszített, gondosan megmunkált tárgyak lépnek a helyükre : zabla-oldalrudak, kis csontkarikák, csinos körkörös díszítéssel, vadkan-agyar lapjaiból készített hajtűk és végül a szakállas nyílcsúcsok, a melyeknek készítésében éri el a tószegi őslakók ügyessége a legmagasabb fokot.

A tószegi és alpári őstelepekhez fűződik Tetétlen pusztán egy kisebb őstelep, a melyről az Arch. Ért. (1879. 367. l.) révén veszünk tudomást s valószínűleg őstelep volt a nagykőrösi határban levő Földvár és Csépvár, vagy Csipvár nevű sánczolások helyén is. Az előbbi itt-ott 9—10 méter magas, egész kiterjedésében mintegy tiz holdnyi fennsík. Nagy Géza 1896-iki ásatása alkalmával benne őskori nyomokra nem talált, de az 1879-iki ásatásból, a melyet *Hampel* József, *Thallóczy* Lajos, *Pulszky* Károly vezettek, került elő néhány szerényebb őskori lelet s néhány tűzhely, a melyek miatt *Wagner* János a Földvárat és a Csépvárat, a mely kb. 50 m átmérőjű kis sáncz, az őskori telepek közé sorozza.

Míg őskori telepről ilyen kevés helyről van csak tudomásunk, igen nagy a bronzkori temetők száma a vármegyében, az ezekhez tartozó telepek valószínűleg földbe mélyített üreg-lakások lehettek, a melyek kevésbé mély szántásnál nem árulják el magukat. A zsugorított temetkezés aránylag kevés helyen fordult elő ; Bene pusztán, Vatyán, Inárcson, a mely helyeken utóbb a halotthamvasztás szokása lép föl ; a benei temetkezéseket az ansa lunatának fellépése, a kísérő keramikai mellékleteken teszi érdekessé, egyéb mellékletei, az átfúrt fejű bronztűk, kétségtelenül tanúskodnak kora és a temetkezésnek az ottani urnatemetőkkel való egykorúsága mellett is. A vármegye dunántuli részéből a tinnyei ú. n. rácztemetőből vannak Vásárhelyi gyüjteményében zsugorított sírok mellől kiásott bronzeszközök.

A vármegye területén levő urnatemetők közül, több-kevesebb leletanyag alapján az irodalomban a következők ismeretesek : Budapest-Kelenföld, Albertfalva, Tinnye, Páty és Szentendre a Duna jobbpartján ; a Duna balpartján a főváros környékén és a Cserhátón, ismerünk urnatemetőt a városligetben, a külső soroksári-úton, Újpesten, Káposztásmegyeren, a rákosi országút mentén, a Zuglóban, Dunakeszin, Pestszentlőrinczen, Aszódon, Őrszentmiklóson, Pusztavarsányban, Mendén, Monoron, Szentlőrinczkátán, Dányon, Boldogon, Tápiószelén, Czegléden kettőt, Abonyban kettőt, Tószegen az Ökörhalomban, Tetétlen pusztán,

Törtelen; Budapesttől déli irányban és a vármegye alsó részében, Soroksáron, Dunaharasztiban, Ócsán, Sáriban, Inárcson, Peregen, Gyón és Dabas határán, Bugyiban, Gyónon, Ráczkevén, Szigetszentmiklóson, Tököl és Csép határán, továbbá Harta és Bojár között, Vatyán, Benén, Izsákon, Kiskőrösön,Szeremlén és Kalocsán. Korrendi vagy néprajzi osztályozást ezek között a temetők között csak alapos, beható vizsgálat, egész leletanyaguk gondos összevetése alapján lehetne végezni. Itt csak egyes hasonlóságokra utalhatok, a melyek az áttekintésnél szembe szöknek.

Igy szembeötlő a hasonlóság a tószegi Ökörhalomból előkerült urnák és a vatyai urna-leletek között; a hasonlóság főleg a Kada publikácziójából kimaradt unetitzi formákban van. Sajnos, az ökörhalmi leleteket nem ismerjük úgy, mint a vatyaiakat, de a vatyai példányok az ökörhalomi temetővel kétségtelen összeköttetésben levő Laposhalom második rétegének, valamint felsőbb rétegeinek kultúrájához is mutatnak hasonlóságot, főleg bekarczolt és bütykös díszítményeik révén. Érdekes lenne ismerni az összefüggést a keramikai leletek és a bronztárgyak között, mert a míg a keramika már több kései alakot is mutat, a bronz-leletek szinte egy időpont, a korai bronzkor előhaladottabb szakából valónak látszanak, így a kis hengerded rézspirálisok, a lapított és felsodrott fejű tűk, átfúrt fejű és cziprusi tűk, a csüngő spirálisok, a szívidomú csüngők, a széleiken felcsavart trapez-alakú övlemezek, a csövecskékből összeállítottnak látszó övdíszek, valamint végül a kis háromszögű tőrök is. Ugyanezek a mellékletek kísérték a szigetszentmiklósi és a Vatyához közeli ócsai és inárcsi urnákat is; az utóbbi helyről a kecskeméti múzeum fiatalabbnak látszó tárgyakat is őriz, így a három trébelt aranypitykét, a melyeknek alakját még hallstatti formák kíséretében is megleljük. E fiatalabb formák közé vegyülnek e régebbi alakok a kétségtelenül hosszú életű dunakeszi urnatemetőben is, a melyet Nagy Géza gondos tanulmányában szintén egy csoportba sorozott az ócsai temetővel, hozzáfűzve még a vármegyében levők közül a külső soroksári-úti, a soroksári, peregi, aszódi, tétényi urnatermetőket, de egykorúaknak látszanak ezekkel a káp.-megyeri, a szigetszentmiklósi temetők s az 1906-ban Nagy Gézától kiásott zuglói urnasírok is. Nagy Géza a temetkezési szokás azonossága alapján csoportosította ezeket a temetőket, a melyek mindegyikében a puszta földbe tették le tálalkú, mélyebb edénynyel leborítva a hamvakat rejtő urnát. Kada közleményéből tudjuk, hogy ez volt a szokás Vatyán és ez volt a szokás Tószegen is. Be voltak födve a *Kuzsinszky* Bálinttól kiásott bugyi urnafészkek is. Kevésbé világos a czeglédi urnatemetőé, a melyben minden nagyobb edény fölött egy kisebb volt.

A tinnyei és szentlőrinczi urnatemetőket Nagy Géza már a vaskorba helyezi, s későinek látszik a Harta és Bojár közötti, valamint a kiskőrösi urnatemető is. A nagyobb urnatemetőkben, mint Dunakeszin és Vatyán, fellép a mészbetétes díszítés, bronzkori fejlettebb formájában s így ezek a temetők már benyúlnak a kifejlett bronzkorba, a melynek szép mészbetétes díszítésével oly jellemző képviselője a szeremlei urnatemető. A N. Múzeum, a halasi főgimnázium gyűjteménye néhány igen szép példányt őriz e helyről, de sajnos, — erre vonatkozó törvényünk nem lévén, — az utóbbi években lábrakapott kereskedői ásatások külföldre juttatták a szeremlei temetőből származó leletek zömét. A szeremlei urnák kétszer öblösített testükkel, kihajló széles peremükkel, itáliai, jelesen vilanova formákhoz állanak közel; de még teljesen szigorú kronológiai támpontok híjján nem tekinthető eldöntöttnek, hogy nem önálló fejlemények-e, a melyek talán inkább a korábbiaknak tartott csehországi és lausitzi kétszer öblősített edényekkel függnek össze, sőt vannak hazai szerzőink, a kik közvetetlenül a kőkori emlékek után sorakoztatják ezeket; de az újabb adatok nem támogatják azt a szeremlei észleletet, hogy az edények zsugorított vázakat kisértek volna s díszítési módjuk a kifejlett bronzkor emlékeihez fűzi őket.

Látjuk, hogy az urnatemetők a bronzkori népesség rendkívüli sűrűségéről tanúskodnak. Még teljesebbé lesz a kép, ha a szórványos leletekre és a bronz kincsleletekre is kiterjesztjük figyelmünket.

Ismerünk a jobbparti részről, Óbudáról lapos rézvésőkkel együtt előkerült tokos vésőket, hurokban végződő korongalakú tekercset, bronz kard-markolatot, tokos és füles vésőt, bronz lándzsa-hegyet.

Dunabogdánynak a kőkori lelhelyek között említett őstelepe a bronzkorban is szerepel, de e mellett szórványos leleteket is említ innen Hampel (Trouvailles

70) : bronzborotvát, kést és tűtöredéket, egy karikát, három beléfoglalt gyűrűvel.

Herczeghalomról Hampel nagyobb bronzkincset ismertet, a mely ott *Metternich-Sándor* Paulina herczegnő birtokán került elő 1895-ben ; ebből a kincsből 195 darabból álló sorozatot ajándékozott a herczegnő a N. Múzeumnak s azóta is gazdagította a régiségosztály gyűjteményét ; ez újabb ajándék is számos megyebeli leletet tartalmazott.

Torbágyról és Solymárról szerény bronztárgyakat, Tinnyéről, ú. n. vezérkorongos fibulát őriz a N. Múzeum, ezenkívül bronzlándzsát és sarlót, az előbbit a már a vaskorba átnyúló urnatemetővel hozza kapcsolatba Nagy Géza. Tétény pedig az *Egger* testvérek által Londonban elárverezett magyarországi leletek lelhelyei között szerepel.

Szentendréről Hampel három leletet említ (Bronzkor II. 142): egy cserépedényben lelt kincset, a melynek egy része a N. Múzeumba került ; két korongos tűt és tekercset, a mely a Kubinyi-gyűjteményekkel jutott a N. Múzeumba ; a harmadik lelet még 1810-ben került elő : kardmarkolatból, egy ép és egy csonka orsó-féle eszközből állott. A legutóbbi években a N. Múzeum e helyről egy hosszú fibulát is szerzett, a melynek nyolczasokká csavart kengyele korongalakú tekercsben végződik. (52—1904).

Budapesten, a Duna medrének kotrása alkalmával, gyakran kerülnek elő bronztárgyak ; így 1850-ben egy óriási kardlelet, mely nem tudni bizonyosan hány — az eltérő adatok szerint 12—25 — példányból állhatott s *Fejérváry* Gábor gyüjteményével külföldre került ; hasonlókép külföldre került két másik ugyancsak a Duna-mederben lelt kard ; egyikük liliomlevél-alakú pengéjű, hazai forma; a másik olyan alak, a melyet éleinek körvonalai után hullámvonalasnak szokás megjelölni. Két másik kardot a Margitsziget közelében emelt ki a kotrógép ; ezek most a N. Múzeumban vannak ; egyik a nálunk nagyon elterjedt nádlevél idomú és markolatlemezes formának szép és teljesen ép példánya; a másik nádlevél alakú pengéjű, bronzmarkolatú kardot, pengéjének szokatlan hajlott volta teszi érdekessé. Ugyancsak a Margitsziget alatt került elő egy lándzsacsúcs, a Gellérthegy alatt pedig egy őskori bronz halászhorog; egy másik halászhorog, egy lándzsacsúcscsal együtt a Kopasz-Zátony tájékáról való ; legutóbb : 1908-ban őskori bronzsarlót emelt ki a Dunamederből a kotrógép. A pesti oldalon a festészeti mesteriskola kertjében egy tokos bronzvésőt leltek.

Hampel Váczról több tárgyat említ : egy lelethez tartozó, törthegyű tőrpengét, lándzsacsúcsot, sarlót, tokos vésőt és patkó-alakú, vonalas díszű nyilt karéket. — Ugyaninnen őskori arany lánczszemet (csüngő spirális) szerzett a N. Múzeum 1904-ben (29/904.) Meg kell még emlékeznünk egy nevezetes váczi tárgyról: egy fibuláról, a mely e fontos őskori ékszer igen korai formájához, az ú. n. Peschiera típushoz tartozik.

Rákosfalváról egy bronzkard-töredéket ismerünk, (102/1904). Rákospalotáról pedig egy nagyobb bronzkincset, a melylyel számosan foglalkoztak. Első ízben *Hampel* tette közzé a leletet (A. É. XIV. r. f. 52—60), a mely 1878-ban került elő, 38 bronztárgyból állott, a melyek egy összetörött, de összeállítható bögrében voltak a földbe rejtve ; utána *Reinecke* Pál és *Kossina* Gusztáv foglalkozott a lelettel s mindkettő egyetértőleg a bronzkor II. időszakába helyezte azt. Nézetüknek teljes méltatását találjuk meg *Nagy* Géza többször idézett művében, valamint az ő saját értékes reflexióit is. A lelet főérdekességét az adja meg, hogy nemcsak az osztrák, cseh és délnémet, de az oderavidéki emlékcsoportokhoz is kapcsolatot alkot. Tárgyai közül itt csak egy korongos végű csákányt, egy magános spirális korongokba kifutó karpereczet s egy széles bordázott karpereczet említek fel.

Nagy Géza Alagról, Sikátorról és Rákoskeresztúrról is említ kisebb bronzkori leleteket. A bronzkori emlékek közé sorozza Hampel a péczeli kétosztályú edényt is. — Isaszegről származó tokos bronzvéső és bronzsarló van a N. Múzeumban (107/1897. és 114/1903.)

Gödöllő vidékéről számos kisebb leletről értesülünk Hampel művéből. (II. 47.) E tárgyak a gödöllői múzeumba kerültek, míg *Závodszky* gyűjtéséből a N. Múzeum gazdagodott több gödöllői régiséggel.

Aszódról, a hol fontosabb bronzkori telep lehetett, számos tárgy van a N. Múzeumban ; ezek nagyobbrészt *Varsányi* János gyűjteményéből kerültek ide.

Mint a gödöllői leletek, ezek is már nagyobbrészt a bronzkor legvégéről, az átmenet időszakából valók, így ezekről, valamint a váczszentlászlói leletekről, az átmeneti jelenségek között fogok megemlékezni, de a Galgavidék s a Csörszárok melléke igen gazdag bronzkori emlékekben. Ismerünk innen leleteket Ikladról, Domonyról, Valkóról, Varsánypusztáról, Turáról, Galgahévízről, melyeket Hampel és Nagy Géza felsorolnak.

Pusztaszentkirályról egy kisebb bronzkincs ismeretes, a mely karra való hengerded tekercsekből, a rákospalotai kincsben levőhöz hasonló karpereczből és csákányból állott ; a csákányt főleg gazdag díszítése teszi érdekessé ; egyike az e nemben a legszebbeknek. E leletet *Tannert* Ingolf ajándékozta a N.Múzeumnak.

Tömegesebben léptek föl a szorványos leletek Őrsszentmiklóson. Kisebb lelet fordult elő Mogyoródon, Veresegyházán, Váczrátóton, Galgagyörkön is. Tápióbicskéről bronzkori agyagedényt őriz a N. Múzeum gyűjteménye, Szentlőrinczkátáról pedig cserépedényben elrejtett kisebb bronzkincshez tartozó tárgyakat ; Tápiószecsőről bronzcsákányt említ Hampel (Bronzkor II. 162.) Tápiószeléről az urnatemetők sorjában már megemlékeztünk, de e helyről a N. Múzeum már a hatvanas években birtokában volt nehány szerényebb bronztárgynak ; ezekről nem tudom, hogy az említett temetőből erednek-e ? (33/867.)

Dunavecséről több ízben szerzett a N. Múzeum tárgyakat, de nem bizonyos, hogy ezek mind innen származnak ; a napló bejegyzései ugyanis két esetben Dunavecsést említenek s így nem tudhatjuk, Vecsésről vagy Dunavecséről valók-e ezek a leletek? E leletek egyike egy bronzkincs, helyesebben gyűjtelékes bronzlelet, mely bronzrögökből, ép és csonka bronztárgyakból állott.

Alsónémediről való egy érdekes bronzkincs a Nemzeti Múzeumban. Tizenegy körkörösen díszített, középen kiálló csúcsú, korongalakú díszítményt, kis spirálisokat, vésőt, különféle irányú vésett vonalakkal díszített, vékonyodó végű bronzkarikákat és végül egy korongos-fokú csákányt tartalmazott a lelet ; az utóbi tárgyat, a fokán és lapjain, csinos, íves vésetek díszítik.

Solton lelt bronzfokos van bejegyezve a N. Múzeum jegyzőkönyvébe (6, 17/1850), úgyszintén Sükösdről egy másik példány (1871/232). Kalocsáról pedig körtealakú fejű, vastagodó nyakú, vésett díszítésű bronztű, (66/1889), továbbá egy bronzkard és karperecz (124/1902.) Izsákon cserépedényekkel együtt lelt öntőminta került be a N. Múzeum gyűjteményébe (68/1866), Majsáról pedig e korba tartozónak látszó cserepek (63/1899). Halasról több bronztárgyat említ Hampel, mint az ottani múzeum birtokában levőt (II. 58.)

Tatárszentgyörgyről három ízben kapott a N. Múzeum bronzkori cserép- és bronzrégiségeket, a melyek talán urnatemetőből eredhetnek, de leletkörülményeiket nem ismerjük. — Gyónról *Halász* Boldizsár gazdagította a N . Múzeumot kertjében lelt néhány bronztárgygyal. — Alpárról *Majláth* Béla gyűjteményébe került nehány bronzrégiség, s meg kell emlékeznünk még egy szép vezérkorongos bronzfibuláról, a melyet a kecskeméti múzeum gyűjteménye őriz.

Az abonyi öreg szőlőkből előkerült bronztőr van a N. Múzeumban s Jenőpusztáról egy lándzsa-csúcs. — Törtelről több ízben előkerült leleteket őriz a N. Múzeum ; így 1876-ban (332. N. sz.) egy bronzlándzsa-csúcsot és 1901-ben urnatemetőből származó több régiséget kapott innen.

E felsorolásból — bármily rövid és a részletekre ki nem terjeszkedő volt is az — mégis azt láthatjuk, hogy a bronzkori kultúra a vármegye egész területén el volt terjedve ; de látjuk egyszesmind azt is, hogy az nem egységes, egyöntetű ; mert az emlékeken a hosszú idő fejlődése, de még a helyi csoportok különbözősége is észlelhető, nem tárnak ezek elénk még tiszta képet, a melyből megalkothassuk a történelem-előtti idők történetét s meghatározhassuk az itt szereplő népfajokat, határozottan elválasztva azoknak hagyatékát, csupán az látszik egyelőre bizonyosnak, hogy az újabb kőkor végével új faj lép fel ezen a területen, a mely alapjában talán még kőkori műveltségű, azonban már a bronz ismeretének birtokában is lehet. Ez az a népfaj, a mely országszerte egy időben egységes tervek szerint emeli czölöpökre épített folyóparti telepeit, így vármegyénkben Tószegen és Alpáron is, Nagy Géza figyelmeztet hasonló jelenségre a tököli ősnép temetőivel képviselt kultúrában. Hogy honnan jött ez az új népfaj, arra is adnak némi feleletet a megyebeli leletek, mind Tószegen, mind korai bronzkori leleteinkben éjszaknyugat felé utalnak egyes jelenségek, a melyekre különösen a leletek felsorolása közben is utaltam. Ezzel szemben más alakok a rézszerszámok között,

az Ural vidékéhez fűződnek s aligha elég ezeknek magyarázatára a kereskedelmi érintkezés föltételezése. E formák hatása alatt, a melyről Hampel összefoglaló értekezése óta annyi szó esett, Nagy Géza, Posta Béla a turáni faj nyugat-felé terjeszkedését is vitatják. Ezek a formák átmennek a bronz-eszközök közé is s így a rézből valók valószínüleg megelőzték ezeket. Az általuk képviselt kultura súlypontja kívül esik a vármegye területén s csak kisugárzását észlelhetni néhány réz és bronztárgy alakjában. Maga a bronzkor nem mutat ilyen nagyobb népmozgalmakat s a különböző kereskedelmi és kulturhatásokból lassanként kialakul bronzkorunk sajátos ornamentikája és formavilága. A bronzkor vége felé erősödnek ismét az idegen hatások. Nyugatról az Adria éjszaki szögletében honos s itáliai forrásokból táplálkozó hallstatti kultura érezteti erősebben hatását, a mint erre már az aszódi és gödöllői leleteknél és a szeremlei urnaleleteknél is utalunk. Lényegében a bronzkor műveltsége még ez s az átalakulás sokkal inkább a bronztechnika fejlettségében s a díszítő ízlés változásában észlelhető s mellette csak jelentéktelen szerep jut még a vasnak, a melyről az átmenet e korszakát is szokásos nevezni.

Egyik legkevésbé tisztázott emlékcsoportja ez őskorunknak. Többféle befolyás érvényesülésével kell itt számolnunk. Természetes, csak úgy nyerünk valamennyire tiszta képet, ha az egész ország lelet-anyagát vizsgáljuk, mert vármegyénkben igen-igen kevés emléke maradt ennek a korszaknak. Még a vármegye nyugati részéből is, a melyet földrajzi fekvése a túladunai vidékhez csatol, a hol pedig az eddigi leletek tanúsága szerint erősebben látszik érvényesülni az ú. n. hallstatti kultura hatása, csak kevés adatot ismerünk. Ide sorozhatjuk talán a tinnyei urnatemető bronzkori sírjaihoz csatlakozó ama sírokat, a melyekben *Vásárhelyi* Géza hajlott vaskések előfordulásáról tesz említést, valamint a már említett tinnyei és szentendrei fibulákat. A leírás, a melyet Vásárhelyi az urnákról ad, kevés kétséget enged az iránt, hogy valóban e korszakba tartoznak a leleteket rejtő fényes fekete bütykös díszítésü edények. S ebbe a korba esik egy díszes bronzedény töredéke, a melyet Budakalász és Pomáz határáról szerzett a N. Múzeum; egyike azoknak a nagy trébelt, pontsoros díszű situláknak, a melyeknek kiindulási pontját Itáliában keresik. Az itáliai import azonban nem állott meg a Dunánál s kétségtelenül onnan ered az a valamivel későbbi díszes bronzvödör, ú. n. cordonos cista, melyet *Jálics* Géza ajándékozott a N. Múzeumnak. Ez abból a fiatalabb típusból való, a melyhez a híres kurdi lelet tárgyai is tartoznak, a mely nem szilárd fülekkel, hanem a bográcsok módjára mozgatható gúzszsal van fölszerelve; a gúzs végein az itáliai készítményekre jellemző madárfejek jelennek meg. Ugyancsak Itáliára utal egy bronzszobrocska töredéke, a melynek lelhelyéül Nagykátát nevezte meg az eladó a N. Múzeumnak. Ez ú. n. hoplita szobrocska, fején nagy taréjú sisakkal. Eredeti tipusa valószínüleg görög földön keletkezett, de kedvelt alakja az itáliai kisplasztikának, kivált ebben a mellén deszkaszerűre ellapított alakjában. A Vásárhelyi gyüjteményben levő óbudai szobrocskákat nem ismerem, de ezeknek az emlékeinknek nagy része itáliai befolyás alatt áll. Az itáliai hatás észlelhető Tószeg legfelső rétegének némely edényén is, bár azok az oldalaikon korongos lapokkal díszített fülformák, melyeket e hatás emlékeinek vélek, görög eredetüek lévén, a még kevéssé ismert balkáni összeköttetések révén is jelentkezhetnek nálunk. Úgy gondolom, e korra tehetem a váczszentlászlói bronz diadémát is; igaz, hogy a kiséretében lelt hazai tipusú nagy bronztük régebbi formáknak látszanak, de ellensúlyozzák ezt a rendszerint késői leleteinkben föllépő bronzedénytöredékek. Vármegyénk keleti határszélétől nem épen távol látott napvilágot, a híres fokorui kincs, mely az idegen hatások alatt a helyi formákból kialakult hallstattkori hazai ízlés egyik legjellemzőbb képviselője s e kincs négy ágú csillag-formáju aranylemez gyöngyeinek alakját látjuk ismétlődni a budapest-angyalföldi aranykincsben; de itt tömör bronzmagot burkol a vékony aranyborítás. Ez az elburkoló-technika, a mely a korszakra oly jellemző, a lelet egyéb tárgyain, a nagy gömbszelvény alakú pitykéken is jelentkezik. Oly kultur-réteget, a melyet ebbe a korba helyezhetünk, mindössze egyet ismerünk Péczel határában. Már rétegzési viszonyai miatt is érdekes ez a telep. A *Fáy-féle* birtokhoz vezető mély-út falában, négy méter magasságú rétegtől elfedett, mintegy 60—70 cm. vastagságú réteg húzódik; míg a felsőrétegben csak figyelmes vizsgálattal lehet szén és cserép morzsákat felfedezni, addig az alatta levő réteg tisztán kulturképződmény,

cserép és csont-töredékekkel, szénmaradványokkal, égett foltokkal. Kb. 25—30 m hosszúságban követhető ez a réteg a mély-út falában; így nem keletkezhetett bemélyített putri lakásoktól, annyival kevésbé, mert a felső réteg teljesen megszakítás nélküli. Tehát a telepnek kétségtelenül az akkori földszínen kellett emelkednie s valószínüleg azért hagyhatták el egykori lakói, mert a völgykatlanban az eső és hóvíz miatt kellemetlen volt a lakás. A dombokról lefutó víz rakhatta aztán az elhagyott telep maradványai fölé azt a szürkés, átmosott, iszapolt réteget, a mely erősen elüt a környező lősz-hegyek világos-sárga szinétől. Folyók mentén gyakran találkozunk ilyen eliszapolt kulturrétegekkel, a melyek néha még jelentékenyebb vastagságú iszappal vannak elfedve, de a Cserhát könnyen málló dombjai között is gyakori a mélyebb fekvésű helyek ilyen elborítása és felszinének emelkedése. A telep keletkezése talán valamivel korábbi időre esik a hallstatti formák megjelenésénél, de leletanyagában mégis találunk olyan formákat, mint a lapokra tört felületű vagy csavart peremek s az edényfülek alkotása, a melyeknek analógiáit a korai hallstatti kor jellemző dunántúli lelhelyein, nevezetesen a soproni Purgstallon, Kiskőszegen urnasirokban és a keszthelyi Apátdombon levő üreglakóházakban leljük meg. Ezek mellé sorakoznak még az aszódi vezérkorongos fibulák, háromélű nyílcsúcsok és egy üst alakú bronzcsésze, valamint a gödöllői trébelt edények. Nem tudom, idesorozhatom-e az *Éber* drtól kiásott grafitos felületü, bütykös díszítésü, meredek, magos nyakú kiskőrösi urnákat, mert semmi oly lelet nem kisérte ezeket, a mely korukat teljesen kétségtelenné tenné.

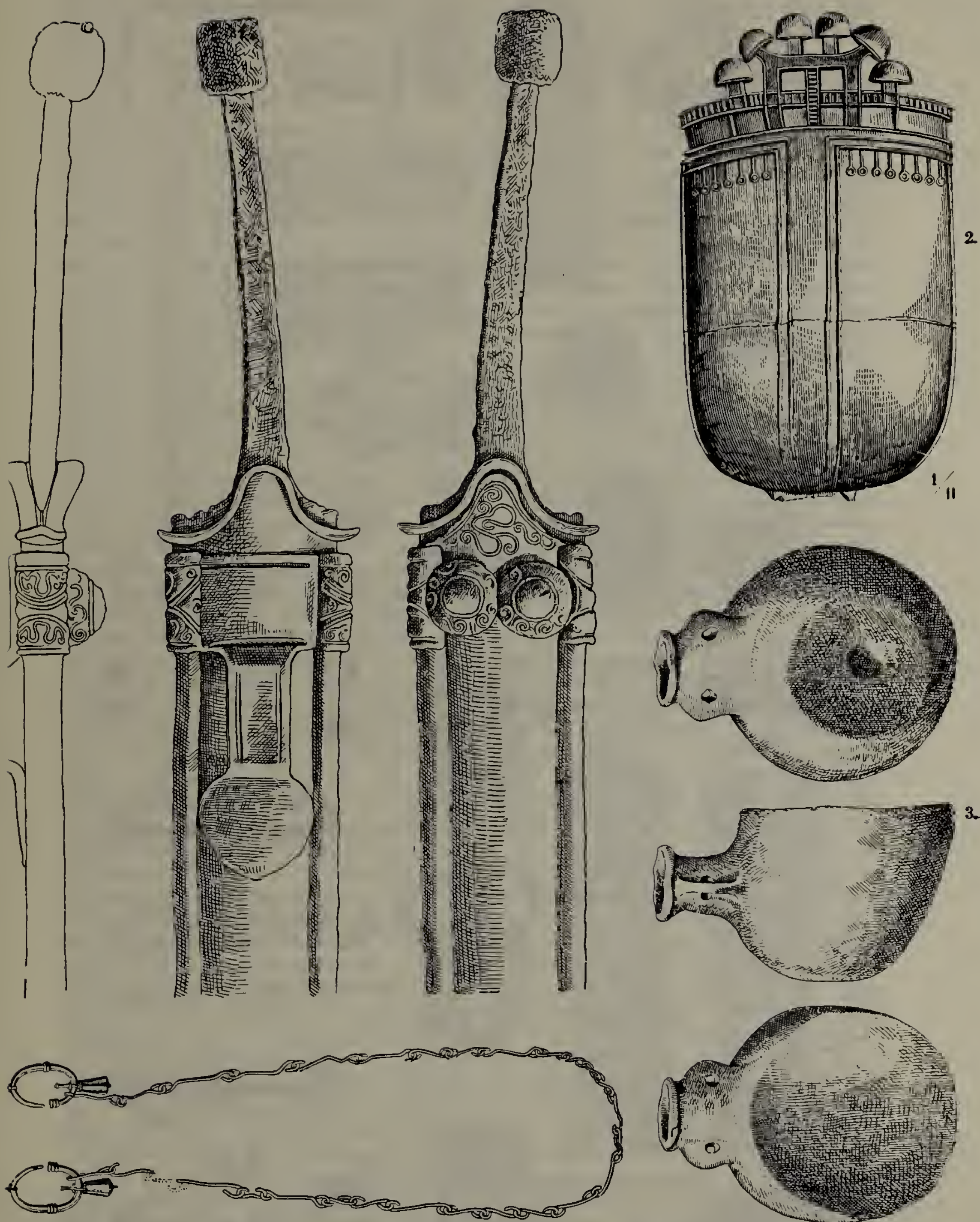
Ezek mellett az emlékek mellett annak nyomait is észleljük, hogy a hallstatti korban és a kora La Tène-leletekkel egyidőben hazánk keleti részén megjelenő szkythák kultúrájának termékei is bejutnak a Duna—Tisza közötti síkra. Mellőzve itt a más környezetben, Hatvan-Boldogon és Rákoson megjelenő kígyócskákat s azokat a három élű graeco-szkytha nyílcsúcsokat, a melyek a Cserhátón több lelhelyen földéptek, de a melyeket Kada Elek, a gyöngysorok közé fölfűzve, még jazig-, sőt szarmata-sírokban is észlelt, csupán az itt rajzban is bemutatott törteli üstről kívánok megemlékezni, a N. Múzeum 2. termének egyik fődíszéről, a mely a Czakó-halom belsejéből került elő. Kécskéről a kecskeméti múzeum őriz egy vaslándzsát és igen jellemző alakú vasfokost, kétségtelenül szkytha-sír felszerelését. Szolnok vármegyének vármegyénkbe beszögelő tiszáninneni részén, Tiszavárkonyban, a rév közelében, az ú. n. Szálház mellett is kerültek elő ez év tavaszán aranynyal borított csinos kígyócskák. La Tène-kor.

Hatvan-Boldogon, mint ezt Gyöngyösön és Pilinyben is látni, a kora La Tène-emlékekhez vegyülnek a szkytha tárgyak. Ez a kultúra már jelentékenyebb és számosabb emléket hagyott vármegyénkben, bár az eddigi leletek tanúsága szerint aligha volt annak egész területén elterjedve. Az eddigi leletek egy nagyobb csoportban tömörülnek a Cserhátón, a cserhátalji faluk környékén és az azzal szomszédos keleti szögleten, de az éremleleteket nem számítva, vármegyénk egész alsó felében csak Kalocsán került eddig La Tène-lelet felszínre. Ez bronzkarperecz töredékeket és lándzsarúd alsó végéről való öt bronzcsúcsot tartalmazott. Nem áll módomban az éremleletekre itt hosszasabban kiterjeszkedni, de legalább a lelhelyeket felsorolom. A vármegye dunántúli részéből ismerünk éremleletet Biáról és a Lágymányosról, a szentendrei szigetről, Tahitótfaluból, a dunáninnenről Váczról, Budapestről a Lipót-körútról. Egyes érmeket Félegyházáról, Szabadszállásról és Kiskőrösről. Egy abonyi gyüjtő birtokában ismertem régebben kelta érmeket ; lelhelyüket nem ismerem, de valószínűleg a közeli környékből származhattak ezek is. Kisebb szórványos leletek ebből a korból Óbudán lelt babos karpereczek, egy Kispesten homokbányában lelt agyagedény (A. É. 187-901.) Gödöllői bronzkarpereczek. Közép La Tène-fibula Rákospalotáról (14/1883. 5), egy másik hasonló Szentmártonkátáról (60/1876). Egy kis csüngő ékszer, a minő a kelta övlánczok végét szokta díszíteni, került elő Tószegen báró *Harkányi* Frigyes birtokán is. Gödöllő vidékéről sírlelet tartalmát szerezte meg a N. Múzeum (803/1907) ; e lelet kardból, kardtok végéből, lándzsából s vaslánczból állott. Úgy látszik, nem teljes a felszerelés, mert hiányzik belőle a pajzs-dudor és a pajzs-fogó pánt, a mely viszont csupán a kardkötő láncztól kisérve, került egy pusztaszentistváni leletből a N. Múzeumba. Gombáról La Tène-kori kardtöredéket őriz a N. Múzeum. Ki nem kutatott La Tène-temetőt említ az Arch. Értesítő Tóalmásról (1904. 178). Boldogról, az ú. n. Csurián-

dűlőből kapott a N. Múzeum, bronzkori urnák kíséretében, néhány jellemző késő La Tène-edényt ajándékba *Davida* Irmától. Dúsabb leleteket szolgáltatott e korból a boldogi határ egy másik helye, az a dombhát, a mely nyugat-keleti irányban húzódó eséssel lejt a Zagyva felé. Ezt a dombhátat átszeli a m. kir. államvasutak budapest-hatvani vonala s 1894-ben a hatvani rendező pályaudvar kibővítése miatt mintegy 75.000 köbméter földet kellett lehordani belőle. Ez óriási földtömegből különféle korú leletek kerültek felszínre, a melyekről *Wartha* Vincze révén szerzett tudomást a N. Múzeum igazgatósága. Rendszeres ásatás, a munka határidőhöz lévén kötve, nem volt megvalósítható, s csak, a mennyiben a munka erre módot nyujtott, figyelhette meg *Posta* Béla a leletek előkerülését s gyűjthette össze a leleteket. Háromféle lelőhelyet észlelt ezen a területen. Kiégetett üregeket, a melyeknek alakja az átmetszetben olyanféle alakot mutat, mint egy nagy kenyér ; az üregek oldalfalai, alapja és boltozata ki volt tapasztva s aután gondosan kiégetve. Tartalmuk igen szegény volt; leginkább csak a tapasztás elmállásából keletkezett rétegek töltötték ki s ezek között konyhahulladék és edénycserepek. Ezeken az üregeken kívül még másféle nagyobb üregeket is észlelt, a melyek ellentétben amazokkal, a félgömb és ellipszoid alakú üregekkel, mindig négyszögűek ; hosszúságuk 5—8, szélességük 3—5 méter között váltakozott, mélységük másfél métert megközelítő volt. Temetkezést sehol sem talált ezekben az üregekben s a benne előforduló elpusztult használati tárgyak, valamint az üregek méretei, inkább a mellett szólanak, hogy ezek üreg-lakások voltak, báró *Nyáry* Pilinyben és *Fenichel* Sámuel Paczalkán észlelt ilyen alakú, kisebb, de kitapasztott és kiégetett üregeket.

A leletek harmadik csoportja, a sírok, későbbi korból való lévén, arról majd csak később lesz szó. La Tène-kori sírokat Posta nem észlelt, de odaérkezte előtt több oly tárgy került felszínre, mely e kor sírjaiból eredőnek látszik ; így a díszes kard, mely hüvelyének végződésével a korai La Tène-formák mellé sorakozik s a mely jellemző díszítésének gazdagságával, egyik legszebb hazai példányunk. Egykorú vele egy fibula, míg a zablák és egy másik kard, már a kor előhaladottabb szakából valók. Érdekesek a karpereczek, egy pár jellemző La Tène-díszítése miatt ; a többi egyszerűn rovátkolt felületű példányok pedig azért, mert Gyöngyösön is szkytha-formák kiséretében léptek föl, mint itt, hol — mint már említettük — az ezüsttel lemezelt kígyócskák ugyane kultúra emlékeit képviselik, valamint egy vascsákány is. Érdekes, hogy ebben a környezetben, a hol semmi sem emlékeztet a korábbi bronzkori kulturára, egy formát mégis lelünk, a melyben a bronzkori ékszerek egy igen régi tradiczionális formája él tovább : a végein magános spirálisokba kifutó gyűrű. Néhány czeglédi agyagedényen kívül, mindössze még két helyről ismerünk leleteket ebből a korból: Farmosról, a hol, úgylátszik, urnatemető lehetett, egy nagyobb domb oldalában, a honnan az e korbeli urnasírok gyakori mellékletének, egy kétrét hajlított vaskardnak az előfordulásáról vannak híreink. Ugyaninnen ismerek magán-birtokban egy — sajnos — a halotthamvasztás alkalmával ugyancsak megsérült díszes zománczos bronz-övet és kisebb tárgyakat, közöttük egy Priapus-szobrocskát, nyakán a kelták jellemző ékszerével, a torquessel. Abony határában három helyről ismerek La Tène-leletet : a *Neppel*-féle szőlőben levő szarmatatemető sírjai között, a temető nyugati szélén volt egy verem, vagy putri-féle, a mely nagymennyiségű töredéket tartalmazott. A másik lelhelyen, a Márton-féle birtokon, a volt közbirtokossági rész egyik homokos magaslatán már több ízben szántottak ki magas fekvésű urnasírokból, kétrét hajlított vaskardokat, lándzsát, sarlót, a melyek a Nemzeti Múzeumba kerültek. Talán összefüggésben van ez a temető a birtok egy más helyén, közvetetlenül a Pióczás-tó partján levő ősteleppel, a hol az elpusztult szőlőben, korábbi idők maradványaival, némelykor korongon készült cserepek is kerülnek felszínre. Egy csontváz, minden valószínűség szerint női, és sírmellékletei kerültek felszínre *Laczkó* Veronika szőlőjében, a szolnoki-út közelében ; a vékony bronzlemezből trébelt díszes karperecz azonban darabokra tört, de még így csonkaságában is tanúskodik a kelta bronzmíves ügyességéről, s nem érdektelenek azok a fehér, világossárga és kék szemekkel díszített gyöngyök sem, a melyeket a sírban lelt gyöngyfűzérből a karpereczczel együtt a tulajdonosnő a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott.

Római kor. A vármegye dunántúli vidékének La Tène-kultúrával bíró népe, az éremleletekről is ismert eraviscusok, nem vesztették el függetlenségüket Augusztus császár hódításaival, a mint ezt még a Kr. u. I. század második felében is fönnálló

1. La Tène-kori lelet. — 2. Skytha-üst. — 3. Sarmata leletek.

Avar lelet.

Sarmata lelet.

független pénzverésük is bizonyítja, de szövetséges viszonyban állottak a római birodalommal. Hampel (az Eraviscus nép és emlékei 13. l.) a még független eraviscusoknak tulajdonítja a dunai partvonal megerősítését, a mely talán nem is az I. században a Duna—Tisza közén megtelepült jazyges metanastae ellen, de még régebben a dákok ellenében készülhetett. Valószínűleg védelmi okok késztették a rómaiakat is ennek a vonalnak egész hosszában való megszállására. E megszállás korát Hampel Traianus (K. u. 98—117) uralkodásának idejére teszi, Kuzsinszky (Magyarország emlékszerű maradványai a római korból, a Beöthy-féle Művészetek Történetében 513—542) szerint az már Domitianus (81—96 K.u.) korában végbe ment, úgy látszik, minden nagyobb megrázkódás nélkül. A kelták egyik főhelye Aquincum mellett épül föl, talán még az I. század végén. a II. Adiutrix legió táborhelye s a katonai igazgatás e központjához csatlakozik a határszéli erődítéseknek lánczolata, az ú. n. limes. E hatalmas védelmi vonalnak szerkezetét, a rómaik négyszázados hódítása alatt teremtett közigazgatási szervezet és kultúrális élet nyilvánulásait, számos emléken tanulmányozhatjuk még ma is. S valóban csodálattal tölt el, hogy e középpontból távol eső provinciában is mily fejlett életigényekről tanúskodnak ezek az emlékek; első sorban Aquincum romjai, kövezett utczáival, vízvezetékével, fürdőivel, torna- és vásárcsarnokával, amphiteatrumával, színházával. De a vármegye közigazgatási területén is számos emléke maradt ennek a kulturának. A Duna mentén Téténynyel (Campona) kezdődik meg az erődök sora, a balparton Aquincummal szemben, a Rákos patak torkolatánál, Transaquincum; feljebb a szentendrei tábor (Ulcisa castra), a melynek Rómer 1877-ben még ölnyi vastagságú falait említi. (V. ö. Arch. Ért. 1877. 73. l.) Ezekhez a horányi révnél és ezzel szemben a balparton Dunakeszin egy-egy burgus csatlakozik. A Dunabogdány és Tahitótfalu között egykor fönnállott Cirpi vagy Carpis Castellumnak hasonlóképen erős falairól beszél Rómer. Úgy látszik, római erődítés volt Váczczal szemben az ú. n. Bolhavár is, a honnan bélyeges vízvezetéki csőtöredékeket őriz a N. Múzeum régiség-osztálya. Talán azonos ez a Gerecze által (id. mű 640) említett római hídfővel. Ugyanez a szerző Visegrádnál is említ római táborhelyet, ez a Vizivárostól keletre fekvő szőlőhegyen volt. A védelem fontos eszköze volt az erődöket és nagyobb táborhelyeket összekötő úthálózat. A kétségtelenül megállapított, valamint a föltételezett pannóniai úthálózatok térképét az Arch. Értesítő 1905-iki évfolyamában (164. l.) összeállította *Finály* Gábor; megbírálva az előbbi hasonló czélú munkálatokat, maga is újabb föltevésekkel járul a kérdés tisztázásához. Az Aquincumból kiágazó római útvonalak közül kétségen felül megállapítottnak tekinti a partmenti útvonalat Tétény, Budafok, Aquincum, Szentendre, Dunabogdány, Visegrád érintésével, továbbá az Esztergomot Aquincummal Táth, Dorog, Csév, Solymár érintésével összekötő útat, ez utóbbihoz csatlakozik a Domaszevszky által feltételezett solymári kiágazás, Piliscsaba érintésével Tata irányában. Érdekes adattal járult Vásárhelyi a Rómer által az ürömi és borosjenői határig nyomozott útvonal további irányának földerítéséhez, a Halász Gedeontól 1812-ben szerkesztett hiteles térkép és egy 1742-iki határjárási oklevél közzétételével. Finály térképe ezenkívül föltünteti az aquincum—bicskei útat, a melynek létezése általánosan elfogadott föltevés. s még egy útvonalat tételez föl Aquincumtól Bicske felé. A hadi építkezéseken és hadi útakon kívül egyéb emlékszerű maradványok még a Mithras-templomok, a minőket három helyről ismerünk a vármegyéből, úgy mint Budaörsről (Arch. Ért.: 1895, 375), Szentendréről (u. o: 1894, 444,) és Kistétényből (Arch. Ért. 1888, 139 és 1895, 375.) Az említett építkezések mellett találunk adatokat állítólagos hídfőkről, így Kisorosziból, a melylyel szemben másik hídfő áll Verőczénél, valamint a szigetmonostori hídfőről s a szalki sziget csúcsán levő kőromról. Ez utóbbi a Duna szabályozásánál nem hídfőnek, hanem valami és aránylag késői római építkezésnek bizonyult, mert alapozásuknál korábbi felíratos köveket találtak felhasználva. A Duna mentén fekvő helységeken kívül mindössze Pátyról ismerünk római épületmaradványokat s valószínű, hogy teljesen csak a táborhelyek s az erődök mellett gyökeresedett meg a római kultúra s a falukon lakó kelta nép megtartotta ősi viseletét és szokásait, mindamellett úgy látszik, átvette a rómaiaktól a faragott síremlékek állításának szokását, mert a vármegye dunántúli részének községeiből több helyről ismerünk ilyenféle domborműves köveket s a római kultúra hatásáról szólanak a felíratos emlékek, valamint a sírok készlete is.

Az alábbi elsorolás nyújthat némi felvilágosítást e hatás erősségéről.

Budakesz község határából már az Arch. Közlemények IV. kötete említ (60 l.) római emlékeket. A mostani temetőben gyakran kerülnek felszínre régebbi sírok, a melyek rómaikori emlékeket tartalmaznak. 1904-ben egy felíratos sírkő és három sír tartalma került összesen a N. Múzeumba. (V. ö. 41, 64 és 66 1904. R. N. szám.) Budakalászról az A. É. (1877. 227. l.) említ régiségeket; Pomázról, Pócsmegyerről Gerecze (id. mű 633). Leányfaluból az A. É. (1881. és Arch. Közl. XI. 27. és XI. II. 3.) adatain kívül egy a N. Múzeumban levő leletet ismerünk, mely bronzcsattot, T fibulát és cserépedényt tartalmazott. (R. N. 11. 1907.) Dunabogdányból való domborműves kőtáblát őriz a N. Múzeum, a mely stilizált levélindás keretben élénk mozdulatú bachikus tánczosnőt mutat, ki felemelt baljával velumának csücskét, jobbjában thyrsust tart. (R. N. 30/1904.) Pilisvörösvárról kisebb leletekről vannak híreink. Ürömön római temetkezés nyomait észlelték. (V. ö. Gerecze 639. A. K. I. 198, Arch. Ért. 1881. 2. XXII.) Solymár határában Milbich Márton szőlőjében Mahler dr. nyolcz sírt tárt fel 1903-ban (R. N. 48. 1903.) Vásárhelyi Géza gyüjteménye Tinnyén az ott előkerült s az Arch. Értesítő 1890. és 1893. évi folyamaiban ismertetett emlékeken kívül Tök községbeli emlékeket is őriz, így a dunabogdányihoz hasonló menádot ábrázoló domborművet (Arch. Ért. 1890. 425. lap) és eraviscus kocsipostát ábrázoló két kőlapot. (V. ö. Hampel: Az eraviscus népemlékei.) Perbál (Gerecze id. mű 632), Zsámbék (Arch. Ért. 1891. 229-230) Piliscsaba (Arch. Ért. 1881 2.) Pilisszántó (u. o.), Pilisszentlászló, Csév, Csobánka, Nagykovácsi, Páty, Bia, Torbágy (u. o. 1881.

Bachikus tánczosnő; római dombormű Vásárhelyi Géza gyüjteményében.

XXII. XXIII. 2), valamint Visegrád és Tahitótfalu is, római kori tárgyak lelhelyeiként ismeretesek. Budapesttől délre Albertfalván, Budafokon, Tétényen és Törökbálinton fordultak elő rómaikori leletek. Ezekhez az emlékekhez a Duna balpartjáról is csatlakozik nehány kőemlék, a melyeknek egy része talán csak érdeklődőktől megszerzett, vagy épületanyagként odahurczolt tárgy, de némelyik a balparti erődök hadi népétől is eredhet. A Dunához közeleső községekből a következő helyekről van a szakirodalomban ott lelt vagy ott őrzött római kövekről említés: Váczról, Dunakesziről (a burgus ismertetése keretében), Fótról (Gerecze 621.), Rákoscsabáról (u. o. 634), Csepelről (u. o. 619), Lórévről (Mittheilungen der k. k. Zentr. Com. 1858 III. 223), Vadasról (Gerecze id. mű), Laczházáról a kúnszentmiklósi főgimnázium gyüjteményében, utóbb a N. Múzeumban (C. I. L. III 10526, 10546 és 10481, v. ö. még Arch. Ért. 1891. 231—238), Szalkról (Arch. Ért. 436/1904), Dunavecséről (Arch. Közl. XI. 40—47. és C. I. L. VII. 3326, 3333, 10302) és Peregről (Gerecze 632). A vármegye belterületéről Albertiről, a kath. plebániáról és a gróf Szápáry-parkból összesen négy felíratos római emlékkő ismeretes (Arch. Ért. 1878—297. 1891. 232 l.), Acsáról (a C. I. L. VII.

Eraviscus kocsipostát ábrázoló kőlap, Vásárhelyi Géza gyüjteményében.

6454, 10349) pedig kettő. Egy olvashatlan felíratú követ említ Gerecze (id. mű 631.) Ócsáról is. Ezek közül az Albertin levőkről bizonyosan tudjuk, hogy a Dunántúlról erednek, amazoknak származása ismeretlen.

A balparton levő emlékszerű maradványokról már az erődítési vonal ismertetése kapcsán megemlékeztünk, csupán nehány kétes emléket kell az ottani elsoroláshoz fűznünk, az imsósi állítólagos római épületmaradványokat s a szabályos négyszögű alakjával római erődökre emlékeztető dunapataji földvárat. A balparton levő szórványos római régiségek nem választhatók el a barbárok itteni hagyatékától, mert hiszen a meg nem hódolt dunáninneni népekre is kétségtelenül hatással volt a hatalmas szomszéd fejlett kulturája, bár kevésbé érezhető, mint a dunántúlon. Amott is, a hol megtartotta ugyan a lakosság ősi viseletét, a mint a kőemlékeken is gyakran ábrázolt s vármegyebeli leletben is fönnmaradt pátkai vagy pannoniai típusú fibulák is tanúsítják, sőt a kelta előkelőknek az ősi temetkezési szokáshoz való ragaszkodásáról is tanúskodik a tétényi sír, a melyben kocsijával együtt eltemetve nyugodott a kelta úr, de a római készítményű drágaságok s a római műipar termékei nagyobb szerepet játszanak, mint a Dunán innen lakó barbárok emlékei között.

Az éremleletek is nyujtanak némi fogalmat a barbároknak a rómaiakkal való összeköttetéséről. Ilyen leleteket ismerünk Szabadszállásról (R. N. 104—1866.), Fülöpszállásról (1866—64.), Tápióságról, Pándról (65—1863), Tápiószentmártonból, Tápiószeléről (92—1863.), Taksonyból, Kiskőrösről (67—1864), Császártöltésről (34—1868.), Vatya-pusztáról (52—1863.), tömegesen Újhartyánból (*Pásztor* Dániel jegyző úrnál), Félegyházáról, Tószegről. Egyes helyekről, Újszászról, Tápiószecsőről, Vecsésről (a Nemzeti Múzeum régiségi naplója Dunavecsést mond, azonban aligha Dunavecséről van szó, mert egyidejűleg Dunavecséről került szerzemények is vannak elnaplózva, helyesen írt helynévvel) és Üllőről egy-egy római fibulát, s ide sorozhatjuk még a jazig-sírok szokásos mellékleteit, a nagy, hordó-alakú kalcedon-gyöngyöket és a hasábalakú kisebb, narancssárga és zöld üveggyöngyöket, a minők Gödöllő vidékén, Gombán (R. N. 96/1901) Czegléden, Abonyban fordultak elő, továbbá a Sőregről Tápiószelére vezető út mentén; innen már régebben ismeretesek kis bronzlánczocskák, fölfűzött kék üveggyöngyökkel s nehány évvel ezelőtt útépítésnél előkerült narancsszín, sötétvörös és zöld gyöngyöket kapott innen a Nemzeti Múzeum régiségosztálya a tápióbicskei sírleletből is; itt úgynevezett magassarkú számszerij fibula és végein kiszélesedő karperecz kisérték azokat. Tápiószeléről különben egy római tükörnyelet is ismerünk s erre a korra tehetjük a Rómertól is ismert Tatárhányás nevű halomcsoportot. A halom-csoport két sorban sorakozó hét halomból áll, közülök 1904-ben két halmot fölásattam. Sajnos, mindkettőben földúlt temetkezés volt, a váz derekánál régi árok vágta ketté a halmot, az egyikben mégis megmaradt a fej mellett két oldalt egy-egy pajzsfogantyúnak látszó vastárgy és a lábnál egy erősen profilált, korongon készült, mély csésze-féle. Abonyban a már említett gyöngyökön kívül egy más, becsesebb lelet is fordult elő a Bolháspart-dűlőben. Kétségtelenül sírok készlete, belőlük egy keskeny csuklós, lemezes, négyszögű csat, a hozzátartozó igen keskeny csúcsba futó végén kis kampóval ellátott szíjvéggel, *Gulner* Gyula főispán ajándékaképen a kecskeméti múzeumba került; a tárgyakat állítólag kisérő, végein bunkósan megvastagodó, nyilt arany karperecz további sorsáról nem tudunk.

A Nemzeti Múzeum jegyzőkönyvei nem nyujtanak kellő felvilágosítást arról, vajjon a vármegyénkbeli Irsáról eredőnek tekinthetünk-e egy kiválóan érdekes terrasigillata edényt, mely 1888-ban került a Nemzeti Múzeumba (R. N. 75—1888.) A virágcserép-alakú, kerektalpú edényen domborműves sáv fut körül, a melyen két gombos-végű pálczára támaszkodó, csavart félkörív alatt, minden egyes ív által alkotott fülkében egy-egy balra fordult tibicent látunk s jobbra alul-felül egy-egy kutyát. Az érdekes edényt a sokszor emlegetett zöld, sötétvörös, okkersárga, sötét és világoskék színű hasáb és kissé felduzzasztott hengeralakú gyöngyök kísérték átlátszó és opak-üvegből, továbbá karniol- és orsó-alakú kagyló-gyöngyök. Mindezek jazig-leletre látszanak utalni. Terrasigillata edényt Czegléden s vármegyénk keleti határához közel Szolnokon is leltek s nem sokkal ezelőtt, Bács-Bodrog vármegyéből, Torzsáról, a szóbanforgóhoz teljesen hasonló módon díszített terrasigillata edényt szerzett a Nemzeti Múzeum régiségosztálya; így nyer az a föltevés valószínűséget, hogy nem a túladunai Irsáról van szó. A vacsi pusztáról is került a Nemzeti Múzeumba ebből a korból való sírlelet, a melynek készlete egy úgynevezett aláhajtott lábú fibulából, zománczos fibulából és üveggyöngyökből állott. (R. N. 82—1900). Ugyancsak karniolgyöngyök kísértek egy másik római-kori leletet, a melyet Monorról vásárolt a Nemzeti Múzeum. (R. N. 110—1882.) A lelet vékony aranylemezkéken, úgynevezett pillenpattyokon kívül egy magános, patkó-alakú, felül behajló lemezű arany fülbevalót és egy pár aranysodronyos fülbevalót rejtett, a melyet apró kék kövek díszítenek aranyfoglalatban; a kövek között gúla-alakú szemcsék emelkednek a foglalaton.

Mogyoródon római kori bronzedény került felszínre; Valkón pedig egy e korra tehető sírmezőről van tudomásunk. A Szentpálhegy aljában elterülő temető néhány sírját még 1872-ben ásatta föl Rómer.

Ásatási jelentéséből (Cpte. rendu II 166.) tudjuk, hogy a vázak, többkevesebb eltéréssel, éjszak-nyugat-délkeleti irányban voltak a puszta földbe temetve. A vázakat a Rómer által római eredetűeknek felismert gondos munkájú edényeken kívül durva, barbár készítményűek is kísérték. Az egyik váz karján hasábalakra köszörült 11 üveggyöngy volt a perecz mellett, a második karon

10 hasonló gyöngy, a nyakon pedig gömbölyded, világossárga borostyánkő-gyöngyökből álló füzér maradványai. A sírok korát kétségen fölül datálják a bennük lelt bronzfibulák.

Kiegészítőleg csatlakoznak ezekhez a tárgyakhoz a báró *Prónay* Aurél hagyatékaképen Valkóról a Nemzeti Múzeumba került tárgyak, (103—1892. 5—21 és 64—68), a melyek között a már említett üveg-gyöngyökön kívül, korongon készült agyagedények is voltak. Valkó határának egy másik helyéről, a Ferreng-szorosból, hasonló leletekkel gazdagodott e hagyaték révén a Nemzeti Múzeum. Ezek is sírleletek, sőt egyes sírok tartalmát is különválaszthatjuk közülök ; így a 17. számú sírban lelt, valószínűleg sírláda összetartására szolgáló lemezes vas-kapcsokat, a 18. sz. női sírból egy bronzbádog-bullát, a 19. számú sírból egy számszerij fibulát, a melynek alapján a lelet kora az I—II. századra tehető. Valamivel későbbinek, már a III. századba benyúlónak látszanak a Prónay-hagyaték váczszentlászlói tárgyai, (27—39), melyek állítólag urnatemetkezésből erednek, korongon készült agyagedények, melyeket bronz-láncz és bronzlemez-töredékek kísértek ; a lemezek egyike késhegy módjára csúcsba fut. Mint később látni fogjuk, némileg hasonló szíjvégek római kori barbár s későbbi germán emlékeink között is fordulnak elő.

Valamivel többet mondanak ezeknél a hatvan-boldogi (régebben Boldogasszonyhatvana) leletek, melyek — sajnos — nem tervszerű ásatás eredményei, de *Posta* Bélának alkalma volt megfigyelni a vasútépítkezés földmunkáinál felszínre jövő leleteket s rendkívül gondos feljegyzései (Arch. Ért. 1895—1.) s a leletek gondos különválasztása révén, egyik legfontosabb leletünk e nemben. Már a szorványosan előforduló leletek is a rómaiakkal való érintkezés kétségtelen nyomait mutatják. A szórványosan előforduló agyagedények és töredékek ugyan jóformán kivétel nélkül a helyi ipar termékei, mert mindössze egy ép edényt és nehány töredéket soroz Posta Béla a római prov. agyagmívesség termékei közé, de a La Tène-izlés formáit alapjában megtartó edényalakok is a római agyagmívesség formáinak és fejlettebb technikai készültségének hatását mutatják. Különösen jellemzők e szempontból az edényeknek profilált talpacskái és az edény testét tagoló gerezdes horpadások. Mindezek, úgy látszik, egykorúak a halomban lelt összesen 7 égetetlen temetkezéssel, a melyeket legjobban datálják az aláhajtott lábú kézij-fibulák, melyek Kelet-Poroszországban az I. és II. század római érmeivel fordulnak elő s melyek későbbi változatát nálunk az osztropatakai kincsben III. számú római éremmel találjuk, s nem mondanak ellent e korhatározásnak — a melynél felső határként a K. u. III. század második felét vehetjük — az 5. sírban lelt, egymásba hurkolt végű római fülönfüggők. A kor sírjainak főfényüzése : a változatos színű és formájú üveggyöngyök, itt is nagy számmal szerepelnek, füzérben rendkívül kedves hatásúak közülök a kosárka-vagy csüngőalakú gyöngyök. Rövidke nyakukon vannak átfúrva, középtagjuk megfordított körte-alakot mutat, mely alsó-, a körténél felső végén kis gombocskában végződik. A szokott narancsszín, lilás, fekete, sötétkék, vörös üveg- és paszta-anyagon kívül felhasználva látjuk a gyöngyök között a koralt is.

Boldogról különben már nehány évvel előbb kerültek hasonló korúnak látszó, igen becses aranyékszerek a Nemzeti Múzeum régiségosztályába (34 és 80—1892. R. N.) Egy antik aranyfüggő, áttört koronggal, a korongról négy lemezpánton két korongalakú lemezgyöngy közé foglalt dülényded tokban gránátok függenek le ; gömböcsös díszű, négyélű, karika fülbevaló, melynek egyik vége a tok módjára kiképezett másik végbe helyezve záródik; két csonka arany karika-fülbevaló, melyeknek egyikén hurok, másikán kampó maradt fönn, egyiket filigrán-díszítésű kúp ékíti, a másikról sodronyra fűzött gyöngy függ alá; egy bevert díszítésű arany szíjvég ; karneol-gyöngyök, egy tojásdad gerezdes üveggyöngy s egy EVTVXI DEODOCI feliratú vésett antik onyx egészítik ki a leletet, a melynek egy elkallódott darabja, egy ékköves aranygyűrű, a fülbevalókhoz hasonló technikai kivitelű, valamivel későbben került a gyűjteménybe. Talán ugyane leletnek tartozékai a régiség-napló egy későbbi bejegyzésében (112/1892) Hatvan vidékéről eredőnek mondott tárgyak is, melyek közül egy niellóval berakott ezüst T-fibula ; egy fibula-töredék ; hurkos, kampós aranysodrony fülbevalók, ékköves csüngővel, érdemelnek külön említést a szines paszta-gyöngyök mellett. Nem tudom, ide sorozhatom-e a Pusztavarsányról Kubinyi Ferencz ajándékaképen a N. Múzeumba jutott csatot és

gyöngyöket és egynéhány Nagykátán lelt karpereczet, melynek kiszélesedő végeire kerek ékkőrekesz van reáaklázva, a kimaradó felületet kettős pontvonalú czikk-czakkdísz tölti ki. (32/1892). Üllőről már előbb említettem egy bronzfibulát; ugyancsak antik fibula, „kétágú rugós szerkezetű" kísért egy másik üllői leletet, melyben kampós végével, a másik végén, hosszúkás lap közepébe kapcsolódó torques; egy végei felé kiszélesedő karperecz; egy másik kerek átmetszetű bronzpálczából hajlított karperecz; tejfehér és meggyszín gyöngyök s egy az elsőhöz hasonló, de lemezből hajlított fibula volt. (R. N. 73/1892.) Ebbe az emlékcsoportba illeszkednek a rákosi sírleletek (A. É. 1894. 261, 265), melyek, mint a hatvaniak, nem tervszerű és rendszeres ásatás útján kerültek elő, sőt sajnos, még olyan szakértői helyszíni vizsgálat sem tisztázta leletkörülményeiket, mint amazokéit s így nem tudjuk, vajjon a bogárhátú fibula — a hogy egy jeles szakemberünk a navicella fibulát újabban találóan elnevezte — eredetileg benne volt-e ebben a környezetben, a melyben kirívó anakronizmusként szerepel; igaz, hogy a gömböcsös, tömör öntésű, zárt bronzkarika is lel előzményekre abban a korban, a melyre a fibula visszautal s korábbi forma a szkytha-kígyócska féle, 1 és ¼ hajlású, egyik végén tompább, a másikon nagyobb, hegyes kúpban végződő tekercs; de alapjában nem lehet kétségünk az iránt, hogy a lelet sokkal későbbi korból ered. Már előbbi ismertetői is a Kr. e. I. századra tették a lelet korát, de talán a korongos fibula és a római prov. ipar termékének látszó gyűrű indokolják, ha azt a Dunántúl római hódoltságával párhúzamos időre tesszük. Ez azonban nem az egyedüli lelet Rákosról. A Nemzeti Múzeum régiségnaplója több, innen származó barbár leletet említ (104-105/1881, 28/1903, 37 és 57/1894); ezekre, valamint a kőbányai hasonló korú leletre lehetetlen bővebben kiterjeszkednünk. Nagyobb számú gazdag sírmező maradt fönn e korból Kecskemét város határában és a hozzátartozó vagy hozzá közelfekvő pusztákon. A Nemzeti Múzeum gyüjteménye is őriz Kecskemétről egy-két tárgyat, a mely hasonló korú sírokból eredőnek látszik: egy díszes, korongalakú fibulát, mely három konczentrikus körsávon zománczost díszítést mutat, e korongalakú középtaghoz elül zöldzománczos luna, hátúl profilált állatfej csatlakozik; vele együtt a számszerijről elkeresztelt forma egy változatát képviselő fibulát szerzett gyűjteményünk. (R. N. 93/1892). Ágasegyházáról a kor sírjaira jellemző gyöngyök kíséretében, vastagon ezüstözött bronzpálczából hajlított karpereczet kaptunk, reácsavart sodronyos díszítéssel. (R. N. 56/1892). Kecskemét város jeles polgármestere, ki oly különös gonddal gyüjtötte a környék multjának emlékeit, becses gyüjteményt hozott össze ebből a még kevéssé ismert anyagból is. Míg a N. Múzeum fent ismertetett idevágó gazdag anyaga az intézetre oly súlyosan nehezkedő térszűke miatt felállításhoz nem juthat, Kecskemét városa múzeumában már együttes felállításban tanulmányozhatjuk a jeles gyűjtő által Kecskemét belterületén, Bene, Szentkút, Pusztaszer, Félegyháza, Bugacz, Vatya határában felásott, rendszerint csak igen kisszámú sírokból álló temetők anyagát. Az emlékek készletében, egy közép La Tène fibulán s a római provincziális ipar fibuláin kívül, főleg az aláhajtott lábú fibula, a számszerijfibula változatai szerepelnek; amazok között vannak formák, melyek a pannoniai, másként pátkai típushoz állanak közel, de nem ritka a zománczos korongfibula sem; kiváló szép példány ezek közül az, mely két futó nyúl alakjával van díszítve; érdekes egy másik korongos fibula is, mely domború borostyánkőgombbal van díszítve. A karpereczek között leggyakoribb a tömör, de nem túlságos-vastag, nyílt bronzkarika, kissé bütykösödő, némelykor ellapított végekkel, vagy az ugyancsak nyílt abroncs, végei felé némelykor kiszélesedik, vagy állatfej-féle, felismerhetlenségig stilizált díszítménynyel végződik. Ezenkívül csavart torques-félék, a késő La Tène és római ízlés keveredéséből származó emlékek között gyakran fellépő áttört díszű korongok, fülbevaló nagyságtól karperecznagyságig váltakozó, egymásba hurkolt, vagy egymásra felsodrott végű karikák szerepelnek az ékszerek között s néhány korábbi kultúra emlékének látszó tárgy egy állatfejben végződő La Tène övkapocs s ugyancsak állatfejekben végződő triquetrum alakú bronzdíszítmény. A rákosi lelet korának megítélésénél tekintetbe jöhet egy kecskeméti sírban lelt hasonló trébelt lencsékkel díszített vödröcske és egy a rákosiakhoz hasonló gömböcsös karika. A fő fényűzés a kecskemét-környéki sírokban is a gyöngy; alak, anyag, szín tekintetében nagy a változatosság: a májszín, meggyszín, na-

rancsszín, zöld, sötétkék, tejfehér, opak-pasztahasábok ; világoskék-zománczos gerezdelt paszta mellett, rengeteg változatát látjuk a sötét, világoskék, zöld, vízszínű, lilás hasábalakú és gömbölyded gyöngyöknek, a vízszínű gyöngyök közt előfordulnak a csinos hatvani kosárka-gyöngyök is. A színes, sávos és pettyes pasztagyöngyökben még nem merül ki a fényűzés, mert nemesebb anyagok, egyszerű átfúrt korál-ágacskák, borostyánkő-hengerkék és korongok, letompított sarkú gránát, jaspis és karneol-hasábak is szerepelnek, valamint kisebb, gömbölyded és nagyobb, hordóalakú kalcedon-gyöngyök is ; ez utóbbi alak kagylóhéjból s színes üvegből is készült, mint a hogy ezek az anyagok a jellemző kettős csonkakúp-alakra köszörülve is előfordulnak. A római provinciális ipar fölfűzött kék üveggyöngyökkel díszített vékony bronzlánczocskái is föltünnek és eddig ismeretlen készítménynek látszanak aranyos színhatású fehéres, illetőleg átlátszó gömbölyded gyöngyök, melyekből néha 3—5 szem egy-egy tagot alkot, ezek, úgy látszik, akként készültek, hogy a gyöngyöket aranyos festőanyaggal vagy bámulatos vékonyságú aranyréteggel burkolták s azután arra még egy üvegréteget olvasztottak, a mint némely töredék a készítése módját elárulja. Meg kell különböztetnünk e gyöngyöket a honfoglalás-kornak hordóalakú üveg- és gyantagyöngyeitől, a melyeknek derekát vékony aranylemezabroncs fogja körül.

A fegyverek nem nagyon gyakoriak ezekben a sírokban. Jobbára csak hajlott hátú, keskeny, kisebb, s nagyobb, széles pengéjű, egyenes vaskések fordulnak elő ; a néhány kard és lándzsa oly rossz fenntartású és csonka, hogy kevés fogalmat nyujt egykori alakjáról.

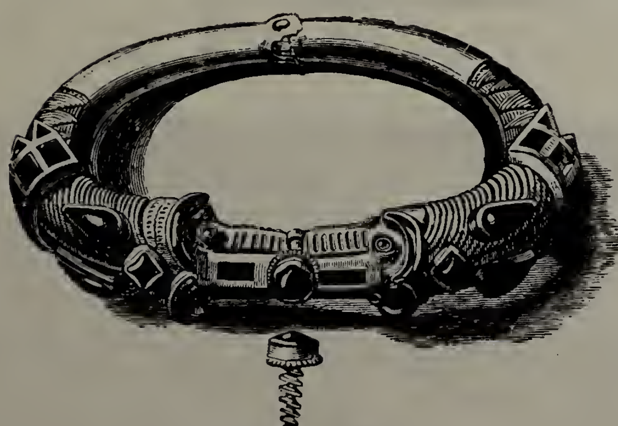
A késő La Tène-Típusból kifejlett germán kardforma széles pengéjét s markolatába való hosszú keskeny tüskéjét vélem azon felismerni. Egy kard a hozározsdásosodott hüvelyrész miatt érdekes, a melyen a szijra akasztásra szolgáló kampó is fönnmaradt. A széles pengéjű kések római formákra emlékeztetnek, egy felfűzött csontlapokból összeállított, bronzveretékes nyelű, hajlott pengéjű vaskés pedig kétségtelenül római készítmény. A keramikában is látszik a római technika hatása, főleg kétféle anyagot különböztetünk meg, a dunántúli barbárok hagyatékának jól ismert, a hatvani és boldogi késő La-Tène termékektől némileg eltérő szürke anyagot, mely a római formák után indul, az edények felülete fényesre van sikálva s könnyedén benyomott vonaldíszítményei még fényesebben kisikált voltukkal válnak el a környező felülettől. A másik anyag a terra sigillata többé-kevésbé sikerült helyi utánzata, valószínűleg nem itt készült, bár figurális ábrázolatai nem épen a legsikerültebbek, a nagy terrasigillata tál, melyen egy körülfutó sávon ugró oroszlánok sorát látjuk, a tárgyon a készítő bélyegét is megleljük ꟻ ƧVqVq (Pupus f(ecit)). Egy másik vékonyfalú, prov. római készítménynek látszó, öblös kis szürke edényt, a rajta levő és még megfejtésre váró irásjegyekből álló felírat tesz érdekessé. Ezeken kívül már csak kisebb leletekről van tudomásunk, melyek talán ehhez a csoporthoz fűződnek; egy újszászi sírleletről, a melyben aláhajtott lábú fibula kíséretében, 165 darab négylapúhasáb-alakú üveggyöngy, hosszúkás négylapú és gömbölyded borostyángyöngy (65 darab) és 81 darab kerek, lapos borostyángyöngy volt. (R. N. 32/1901). Továbbá néhány magassarkú számszerij-fibulát Törtelről, a velük előkerült tárgyak közül csak a karpereczet és a diszítményes bronzlapot sorozhatjuk ide, míg az állatfejes számszerij-fibula talán még kora La-Tène. Leltek antik tárgyakat az alpári Zalán vára nevű telepen és Pusztaforrón. Feltételesen idesorozhatjuk a Dabason, illetőleg Gyón határán lelt és *Halász* Zoltántól (42/1882) a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott korongon készült agyagedényeket ; a dunavecsei aranynyakéket a Nemzeti Muzeumban, mely csavart huzalból készült s végei kapocsalakra vannak hajlítva, a vele együtt lelt fehér tükörfémből készült korong révén ; a dunavecseihez hasonló tassi bronz és vegyesfém tükröket és tükör fogantyúkat ; a Kúnszentmiklóson lelt ezüst fibulákat s a Peszér pusztán lelt üveggyöngyöket és cseréptöredékeket (10/1851). Érsekcsanádon és Császártöltésen is fordultak elő idetartozónak látszó sírleletek, melyeket nem ismerek. Kiskőrösön antik arany fülbevalók kerültek felszínre (R. N. 52/1894). Kalocsáról és Ráczkeveről is őriz a Nemzeti Múzeum idesorozható leleteket. Szándékosan utóljára hagytam e felsorolásban az újhartyáni sírleletet, mert ez már a korszak határán állónak látszik s talán már inkább azokhoz az emlékekhez fűződik, melyek a most ismertetett csoportot követik, t. i. a germán faj emlékeihez. Germán-kor.
A községi homokbánya területén egy most lehordás alatt álló nagy buczkából ke-

rültek elő a leletek, melyek éjszaknyugat—délkeleti irányú vázat kísértek, mellette jobbról, kezeügyében feküdt a kard, feje mellett a pajzsdudor s ugyancsak jobbról valamivel távolabb lócsontok között a zabla. A találó munkások előadása oly egybehangzó és értelmes volt, hogy nem lehet kétséget támaszatni a tárgyak helyzete felől; az agyagedények, sajnos, kevéssé érdekelték őket, mert helyzetükről tájékoztatni nem tudtak. A nagyobbik edényt alakján kívül a felületét borító máz is érdekessé teszi. Kétségtelenül a germán faj emlékei közé sorozhatunk egy amattól korra valószínűleg csak igen kevéssé eltérő sírleletet, a vármegye dunántúli részéből: Pilisvörösvárról (144/1907). A készlet ebben a sírban is ugyanaz, mint az előzőé, de még egy germán típusú lándzsa és csat járul hozzájuk; de míg az újhartyáni pajzsdudor analógiák nélkül áll, emez, nyomottabb alakjával, nagyfejű aklaszögeivel, középső gombjával, a germán emlékek mellé sorakozik, valamint a töredékesen fennmaradt kard, gula-alakú markolatgombja révén és az alúl öblösödő, profilált peremű edényke is. A vörösvári paizsdudorhoz hasonló paizsdudor van a N. Múzeumban Tökölről is. (R. N. 76/1876. 49.)

Mindössze három helyen maradt még emlék a vármegyében ebből a csoportból, de e számszerinti szegénységért bőven kárpótol kápráztató pompájával a pusztabakodi sírok tartalma. 1859-ben bukkantak az ottani érseki majorban végzett építkezés alkalmából azokra a vázakra, a melyeket az akkori kalocsai érsek, *Kunst* József által a Nemzeti Múzeum régiségosztályának ajándékozott ékszerek kísérnek; mindössze két sír tartalmával van dolgunk, de a germán ízlés és germán formák számos jellemző képviselőjére találunk közöttük. Igy a hatalmas ezüst-fibula félkorong alakú fejének kerületén arányosan elosztott három bimbóval, a kengyel kiágazását körülfogó, gömböcsös díszű keretekbe foglalt, domború almandin csöppeivel; a tömören öntött kis fibula, a germán ízlésre oly jellemző fafaragásszerű technikát szemlélteti; s a rekeszes ötvösség is képviselve van itt a gyűrűkkel — mind a három példány feje más változat — és egy súlyos csattal. Jellemző a fülbevaló, a sarkain letompított koczka idomát mutató csüngőjével, a melynek csupán a váza maradt meg, mert az almandinlapok kihullottak belőle. Rendkívül tetszetősek a díszes nyakékek: egyikök a sodrott aranyláncz, a róla lefüggő háromszögalakú ékkő-rekeszekkel könnyedségénél fogva, a másik a gömbalakra csiszolt almandinok sötét, meleg színével hat. A legsajátságosabb tárgy kétségtelenül az arany karperecz. Már a szerkezete is meglepő és leleményes, mert szétnyitható, kis tengelylyel egybekapcsolt két részből áll, a melyek egy almandinos fejű csavarral záródnak; de érdekes figurális díszítése miatt is. Az állatfejekben végződő karperecz régi forma s előzményei egész a hallstatti korig nyúlnak vissza. A germán izlés szívesen alkalmazza ezt a formát, mint a hogy fibulák, csatok lemezének széleit is rendszerint fantasztikus állat- vagy madárfejekkel, karmokkal díszíti. Ilyeneket látunk a kecskeméti germán sírleletben levő két fibulán és egy gátéri sírban, későbbi kor emlékeivel együtt lelt fibulán is. A bakodi karpereczen meglepő a gránátok ügyes alkalmazása. A leletet kísérő agyagedények arról tanúskodnak, hogy a már a késő La-Tène-ízlésben is föllépő, begyűrt oldalú edények, még a germánok előtt is kedvelt formát alkottak. A germán emlékhez számítandó még egy gátéri sírban lelt fibula, egy kecskeméti sírlelet, egy félegyházi sírlelet tárgyai, ú. m.: egy díszes ezüst fibula, nagy csat, stilizált emberfejjel, tükör és fésű, továbbá egy szikrai (Alpár) sírlelet, a melyben ugyancsak fibula, csat, tükör volt, ezeken kívül azonban több gyöngy és lándzsa is; végül egy rekeszes granátokkal díszített arany cicada-fibula Csömörről.

Szarmata és avar emlékek. A germán emlékek kis száma mellett meglepő a következő, a Hampel felosztása szerinti (II.) szarmata és (III.) avar csoporthoz tartozó emlékek nagy száma. Míg a germánokról csak egyes szórványos sírok készlete maradt ránk, emezeket nagykiterjedésű temetők képviselik. Ezernél többre megy azoknak a síroknak a száma, melyeket a Nemzeti Múzeum részéről *Tergina* Gyula Ordason, *Éber* László dr. Pusztahernádon és e sorok írójával együtt Abonyban s Kecskemét városának lelkes polgármestere Gátéren feltártak, megfigyeltek és leírtak. Legtöbb ezekben a temetőkben a női és gyermeksír. A gyöngyök, fülönfüggők, karpereczek rendszerint szerény és olcsó fényűzésének özönéből alig válik ki egy-két férfisír gazdagabb övdíszével, csatjaival, bogláraival s harczos gazdájára emlékeztető fegyverekkel. A szarmata sírokban leginkább csak egy kés vagy nyílcsúcsok képviselik a férfi-sírokban a fegyverzetet, az avar-sírokban ezeken

Germán ékszerek.

4.

1. Honfoglaláskori lelet. — 2. Bene vitéz ékességei. — 3. Római barbárlelet.
4. Részlet Vásárhelyi Géza őskori edénygyüjteményéből.

kívül néha lándzsa, ritkábban egy-egy balta s még ritkábban a kard. Az ékszerekben s azok előállításában azonban igen nagy a változatosság, úgy hogy ízlésváltozásaik révén alkalmasak az emlékcsoport korrendi osztályozására is.

Hampel József hatalmas nagy művében,*) melyben a korszak összes magyarországi emlékeit összeállította, a bennünket ezúttal egyedül érdeklő megyebeli emlékeket a következőleg csoportosította: A germánok fent vázolt emlékeit a IV. és V. Kr. u. századra teszi. A másik két csoport egymással párhuzamosan tölti ki a VI—IX. századig terjedő időt. Csupán a szarmata csoporthoz tartozó boldogi leleteket tekinti kivételnek, a melyeket még az V. századiaknak tart. Nagy Géza a szarmata csoport kezdetét korábbi időre, a IV. századra teszi. A szarmata-csoport többi sírjai közül a VI. századiak a kecskeméti leletek (id. mű. 441. B. tábla) a tószegi leletek és az ordasi temető néhány sírja. Az ordasi temető többi sírjai, a budapesti lóversenytéri sírlelet, a tószegi sírok a VII-be; a váczi lelet pedig a nyolczadikba. Az abonyi temetőt az általános csoportosításnál a VIII. századi emlékek sorában említi, ez nyilvánvalón csak elnézés, mert a szövegben részletesen indokolja, mért teszi a VII. századra és nem korábbra a temető keletkezését, ezt az aggodalmat, a mely főleg a griffes és indás díszek ritkaságán épül, némileg eloszlatja az az észleletem, hogy abban az időben, mikor *Éber* László dr. vezette az ásatásokat, és akkor is, a mikor már én intéztem azokat, a griffes és indás szebb tömör öntésű bronz szijvégek, boglárok és csatok csaknem kivétel nélkül a temető déli és nyugati fekvésű sírjaiból kerültek elő s ezen a részen a temető egy része már áldozatúl esett a szőlőültetésnek, így nem tudom, nem lehet-e keletkezését még a VII. századnál is régibb időre tenni, másrészt azonban az eddig feltárt 361 sír aligha több a temető egy negyed részénél s még nagy népességű telep mellett is benyúlhatnak a temetkezések a VIII. századba is. Hogy kétségtelenül nagy teleppel van dolgunk, azt még egy másik temető is bizonyítja, a mely emettől 2 km-nyire fekszik s emlékkészlete emennek régebbi griffes tárgyaival rokon.

A harmadik csoport az avarok emlékei közül hatodik századiak, Hampel szerint, a szentendrei, VII. századiak a peszéradacsi leletek, a hetediktől a VIII. századig terjedő időbe esnek a mikebudai (Hampelnél tévesen Mikebudaháza Zala vármegye) Kecskemét miklóstelepi, dunapatajiak, míg a pusztahernádi sírok már kivétel nélkül a VIII. századból valók. Nagy Géza az avarok hagyatékában a sajátképeni avar szibériai elemektől elkülöníti az azovi tenger mellékéről az avarokhoz csatlakozott hun törzsek emlékét.

Az itt elsorolt temetők anyagához kell még sorozni a Kada Elektől Hampel művének megjelenése után közzétett gátéri temető 297 sírjának anyagát és néhány kisebb leletet. A gátéri sírokban, úgymint Abonyban, némileg vegyülni látjuk a két utóbbi csoport emlékeit, sőt néhány germán eredetű tárgyat is találunk közötte, így valószínűleg szintén hosszú idő alatt benépesült sírmezővel van dolgunk; de Gátéren sokkal sűrűbben lépnek föl az avaroknak tulajdonítható emlékek, mint Abonyban. Ehhez a csoporthoz sorozhatjuk még a bögi sírleletet is és egy zagyvarékasi férfisírból eredő díszes aranyboglárokat.

A második csoport emlékeit vizsgálva, az ide tartozó tárgyakon, az első és harmadik csoporthoz viszonyítva, az antik művészetnek erősebb, közvetetlenebb hatását tapasztaljuk. Éber dr., a ki abonyi ásatásai révén foglalkozott ezekkel az emlékekkel, arra az eredményre jutott, hogy ugyanaz a művészi törekvés érvényesül ezeken az emlékeken, mint az ú. n. késő római korszak művészi alkotásain: t. i. a fény- és árny-váltakozására, egymást kiegészítő színes foltok létrehozására való törekvés. Ilyen művészi hatásra számítanak például, a nagyobb síma felületekre alkalmazott mély rovátkozások, vagy egyszerű bevésett háromszögek, a melyeknek árnyékos foltjai emelik ki a tárgy felületén a tulajdonképeni díszítő mintát, a mint hogy az áttört boglároknak is föltétlenül szükségük volt az elütő színes alapra, hogy dekorativ formáik érvényesüljenek.

Ha más szempontból vizsgáljuk a leletek ornamentikáját, azt látjuk, hogy az emlékek eme csoportjának jellegét előkelő növényi ékítmények adják meg. A hol ilyfajta dísz befogadására alkalmas felület kínálkozik, azokat többnyire szabatos hajlású levelek, indák, palmetták töltik ki. Ezeket látjuk mind a tömören öntött, mind a vékony lemezből trébelt szíjvégeken, övboglárokon és csat-le-

*) Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.

mezeken s mindez, ha sajátságos, többnyire duzzadt formákat öltött is magára, nem egyéb, mint a klasszikus indadísznek folytatása s a kíséretében megjelenő állat-ornamentika is híven tükrözi vissza a klasszikus felfogást, mely a tisztán dekorativ czélú ábrázolásnál sem hagyta figyelmen kívül az ábrázolt lények természeti mivoltát. Természetes, hogy idővel, a minták utánzásával, s a kézmívesek fogyatékosabb készültsége miatt, az alakok organikus egysége nehezebb jeleneteknél, mint például a szíjvégeken gyakran szereplő szarvasbika hátán hatalmaskodó griffeknél, az ábrázolt alakok tagjainak organikus egysége összezavarodott, de világos, hogy alkotójuknak törekvése nem azonos a germán díszítő-művészet amaz eljárásával, mely egyes testrészeket a többiek rovására hangsulyoz s másokat, a melyek az organikus egység felismeréséhez szükségesek volnának, teljesen mellőz, vagy egyes testrészeket, fejet, karmokat, lábakat önálló díszítményekképen alkalmaz.

A férfi-sírokban előforduló fegyverekről már szólottam, most az ékszerekről kell még megemlékeznem. A gazdag férfi-sír felszerelésében e csoportban főleg az öv díszítésében lelünk nagy fényűzést. Az övet, mely úgylátszik bőrből készült, díszes, áttört boglárok borították, némelykor egészen egyformák, máskor váltakozó alakúak, máskor ismét csak az övnek hátközépre eső részére jutó boglár eltérő alakú ; a boglárok némelykor csuklós pántokkal ellátott lemezek s e csuklós pántjukról rendesen áttört díszítésű, kisebb lemezek függnek le. Az öv elül záródott, díszesen kiképezett csattal s a szíj végét is díszes bronztag burkolta, valamint az övről lefüggő kis díszítőszíjak végeit is. Nem ritkán az öv mellett külön kardkötő-szíjnak is kellett lennie e sírokban, mert a férfisirokban rendszerint párosával fordulnak elő a csatok és fő-szíjvégek, s némelykor fönnmaradt a kard felfüggesztésére szolgáló horgos karika is. Ezeken kívül némelykor a fő mellett szokott még a süvegről való kisebb díszítmény lenni.

A női sírok mellékletei rendszerint a ma is szokásos ékszerek, karperecz, gyöngyök, gyűrűk, ritkábban egy-egy a felszerelés többi tárgyainál régebbi fibula, fülbevalók, jobbára a római műipar formáinak fejleményei. A fülbevalók egy sajátságos neméről kell még megemlékeznem, a mely eddig még az abonyi sírmező speczialitása. Ez a lánczczal egybekapcsolt páros fülbevaló. Abonyban több sírban leltük Éberrel e csinos ékszereket ; a nagy csüngős gyöngyös karikákat, hátul a hajfonat alatt tartotta össze egy csinos, könnyü lánczocska. Azonkívül rendesen orsógombot, vagy fonálgombolyító csontot tettek az elhunyt nők mellé.

Az utódok kegyelete többnyire adott az elhaltak mellé útravalót is ; ezek rendszerint a lábnál voltak agyagedényekben elhelyezve, s technikai készültségük szerint kétfélék, antik formákkal kapcsolatban álló, gondosan iszapolt, korongon készült edények, vagy kézzel formált, hevenyén készült darabok, némelykor az őskori edényekre emlékeztető díszítéssel és alakkal. A férfi-sírokban az ételtartó bögre mellett, némelykor szűknyakú butykost is leltünk, a mely többnyire gondos készítmény s alakjával leginkább antik formákra emlékeztet ; kivétel egy kulacs-forma, a melynek kaukázusi sírokban leljük analógiáját.

A harmadik csoporthoz tartozó leletek kétségtelenül lovas néptől származónak látszanak s a kordatáló adatok birtokában, nem lehet e csoport faji megjelölésénél más népre, mint az avarokra gondolni, ha, a mint erre hazai szerzőink figyelmeztetnek, nem is lehet az avar sírleletek tárgyaiban mindenkor egyszersmind avar készítményt látni, mert valószínű, hogy nomádnépként a leigázott szarmaták, vagy más idegenből jött mesterek által készíttették ékszereiket s az ő iparuk csak a fegyverek és lószerszám készítésére szorítkozhatott, mind a mellett a belföldi ékszeriparról tanúskodik az, hogy több avar temetőben, így a gátéri temető 10. sírjában is leltek olyan trébelő bronzmagokat, a melyek a tömör öntésű szíjvégek helyére lépő bronzlemez-ékszerek készítésére szolgáltak. Az azonban kétségtelen, hogy az avar leletek nem tanúskodnak olyan következetesen követett elvekről, mint a szarmata csoport tárgyai. Az idegen hatások egybefűződő szálait mindenütt kinyomozni még a jövő feladata lesz, annyival inkább, mert ez amúgy is a művészettörténetnek legnehezebb és legtöbbet vitatott kérdéseivel függ össze. Az eddigi leletek vizsgálata alapján Hampelnek az a véleménye, hogy Bizáncz folyton erősödő hatása táplálta e csoport ízlését. A Kada Elektől a gátéri temetőben feltárt lovas-sírból ismerjük ezt a temetkezést. A lovat a férfival párhúzamosan jobb oldalára fektették, úgy hogy testének felső részét a sírgödör oldalába vájt pandalyba tolták be, az első lábak patáit a nyakig, a hátsó

lábait a hasig felszorították s a megszegett fej ekként a sírgödör sarkához szorult, tarkója felfelé állott s a majdnem függélyes irányban álló váz a sírgödör fenekébe volt belenyomva. E síroknak felszerelése eltér némileg a szarmata sirokéitól; amazokban, mint láttuk, kevés a fegyver, emezekben a római mintákra emlékeztető nagy fülbevalókat és vékony bogyókkal és hólyagokkal díszített, nagy csüngőjű kis karikákat lelünk. Az öntött szíjvégek helyére a férfi-sírokban a szalaghurkolásdíszű trébelt szíjvégek lépnek. Ezekben a férfisírokban akad egy-két lándzsa vagy balta, sőt kard is; ezekhez járulnak a lószerszám csatjai és boglárpitykéi. Kada Eleknek sikerült egyik sírból a ló csontjait úgy kiásni, hogy annak csontvázát a kecskeméti múzeum számára összeállította; ebből tudjuk, hogy az avarok lova kistermetű és tömzsi volt. Az egyszerűbb, szerényebb sírokban, úgylátszik, mint a szarmata temetőkben, itt is rendszerint csak lepelbe burkolva tették le a holtakat a sírgödörbe s csak néhol észlelhetni koporsó vagy deszkázat nyomát, ott is, a hol a deszka felismerhetlenségig elenyészett, lelünk némelykor nagykampós vasszegeket, a melyek valószínűen a lépcsőzetesen kiásott gödrök fokaira támasztott deszkázatot tartották össze. A legérdekesebbek egyike e nemben a gátéri temető 212. sírja, mely valóságos sírbolt volt. A női sírok felszerelése kevésbé tér el.

A régibb középkori emlékek ismertetése során kell, hogy megemlékezzünk azokról a hatalmas gátárkokról, a melyeket „Csörszárok" név alatt ismerünk, bár korukat összehasonlításra alkalmas leletek híján eddig meghatározni még nem sikerült. A vármegye cserháti részén két nagyobb ilyen védelmi vonal húzódik. Az első vonal némely szakaszát 1864-ben még vízzel telten találták, de helyenként a magaslatokba és dombok lejtőjébe van beásva. Ez a vonal a dunakeszi Csörszdűlőnél ágazik ki a Dunából. Rómer (Compte rendu II. 1. 65.) Pusztaszentjakab, Fót, Alag, Mogyoród határában találta nyomait, majd odébb, Valkón, Pilisszentlászlón és Turán és valószínűleg Kiskürünél éri el a Tiszát. A másik vonal valószínűleg Vácznál kezdődött, de csak Galgamácsánál látható már, innen Jászárokszállás és Erdőtelek felé tovább haladva, Ároktőnél végződik. Egy kisebb vonalat is említ még Rómer, a mely Isaszegtől Jászladányon át Bánhalma felé húzódik.

Részben még az avar sírokkal egykorúak lehetnek, de részben az első Árpádházi királyok korába esnek azok a sírok, a melyeket a honfoglaláskori sírok gyűjtőnév alá foglalva tárgyaltak mindaddig, míg Hampel Józsefnek 1907. évben „Ujabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről" czímű művében a honfoglalók hagyatékától elválasztani sikerült a honfoglalás alkalmával őseinknek meghódolt szláv népek sírjait. Vármegyénkben mind ezekből, mind a honfoglalók sírjaiból mutathatunk fel leleteket. Honfoglaláskori emlékek.

Az utóbbiakhoz sorozza Hampel a *Terginától* Alpáron felásott és I. Endre király érmével datált temetőt. Felemlíthetjük itt az Abonyból, a Bolháspart-dűlőből a N. Múzeumba került leleteket, 1883/160., az általam Tápiószelén, a *Benedikty* Gyula által a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott tárgyak lelhelyén, az ajándékozó birtokán feltárt hét sír leletanyagát. Itt is I. Endre érmei datálják a sírokat, a melyekben egyszerű, négyélű bronzkarpereczek és gyűrűk, halánték-gyűrűk, kis csörtető csüngők mellett, üveg- és gyanta-gyöngyök voltak, az utóbbiak abroncsként körülfutó, igen vékony ezüstlemezkékkel diszítve. Szokatlanabb tárgy az egyik sírban lelt félhold-alakú csüngő. A soros szláv temetők anyagához sorozza Hampel azt a rákospalotai sírt is, a melyre ott *Bezerédj* Adorján házának az építése alkalmával bukkantak. A munka folyamán előkerült tárgyakat a tulajdonos a N. Múzeumnak ajándékozta s a sír még érintetlen részéről, a derék tájáról, oly csüngős ezüst-boglárokat ástam ki, a minőket rendszerint a honfoglalók hagyatékában lelünk. A lipótmezei Kuruczles-dűlőben is fordult elő honfoglaláskori szláv sír, a melyben egyéb szerény tárgyak mellett, a tápiószelei félhold-alakú csüngő analógiájára találunk. Dunapatajról, az ú. n. szelidi várhegyről, több későbbi korú régiséggel, karpereczeket szerzett a N. Múzeum, a melyek a soros temetők szokásos állatfejes típusát mutatják. A vele együtt szerzett tárgyak közül kisérő leletként legföllebb I. Endre denárjai jöhetnek tekintetbe. Ide sorozhatjuk a váczi múzeumban levő és *Tragor* adatai szerint Vácz határában, a 70-es években kiásott sírleleteket, melyekben csavart nyakpereczek voltak, mint Abonyban, továbbá halánték-gyűrűk, a szelei és lipótmezei példánytól eltérő, bőrtűs díszű, félhold-alakú csüngő és egyéb ékszerek, ugyancsak bőrtűs díszszel.

A honfoglalók hagyatékát, a mint Hampel a honfoglaláskorról irott két első művének előszavában mondja, azért van módunkban kiválasztani a többi emlékek közül, mert nem nyugatról, hanem keletről jöttek és nem gyalog, hanem lóháton. Ezek a tények híven tükröződnek vissza őseink hagyatékában, még akkor is, ha nem az egész országot, hanem az ország szívét, Pest vármegyét választjuk vizsgálódásunk teréül. Ez nem is csoda ; a vármegyének úgyszólván minden rögéhöz fűződik valami emlék a honfoglalás, az Árpádházi fejedelmek és királyok korából. Itt volt Alpár, a bolgár király vára, itt emelkedik Pusztatetétlen határában a Pengyom-halom, a melyen a nagy honalapító sátort veretett, itt vívta meg vele a nagy harczot, természetes, hogy a hantjai alatt sok harczos vitéze nyugodhat. Feladatom a már ismert adatok felsorolása lévén, nem szándékozom elindulni azokon „az új nyomokon", a melyeket *Zolnay* Jenő jelölt ki s a melyek a figyelmet Budától Solt vidéke felé irányítják, ott keresve a nemzetünknek szent hamvakat. Annyi kétségtelen, hogy Solt vidéke gazdag honfoglaláskori leletekben s még a Zolnaytól oly fontosnak tartott Tétel-hegyet is föltaláljuk a lelhelyek sorában. A legelső sírlelet, a melyet a honfoglaló magyaroknak tulajdonítottak vármegyénk területén, Bene pusztán került felszínre, oly időben, mikor ez az esemény őszinte, igaz lelkesedést keltett, 1834-ben. *Szentkirályi* Móricz, akkor Pest vármegye főjegyzője, juttatta a N. Múzeumnak e becses leletet. *Jankovich* Miklós 1846-ban értekezett az Akadémiában „Bene vitéz" „öltözetének ékességeiről." A lelkesedés nemcsak hazafias ábrándnak bizonyult, mert „Bene vitéz" öltözetének ékességeit ma is a honfoglaláskor legjellemzőbb ékszereihez számíthatjuk. A leletből megmaradt harmincznál több, összesen négy változathoz tartozó boglár és egy szíjvég ezüstből, a lovas több vágástól megsérült koponyája, a lócsontváz, a ló szájában a vas-zabla, egy pár kengyel és több nyílhegy, míg a vitéz öt arasznyi hosszú, egy hüvelyknyi széles kardját a találók összetörték. A lelet koráról hitelesen tanúskodnak a vele lelt IX. és X. századi érmek, közöttük I. Berengár olasz király (888—915.) érmei. Legérdekesebb a tárgyak között, kétségtelenül a szíjvég. Egyik lapján dús indadíszt látunk, a másik lapján lépdelő griffet ábrázol a domború és niellós díszítés, az egyes testrészeknek a csúcsos levélidomokból képzett alakja, a levélként hasogatott hajlott szárny jellemzők a kor figurális ábrázolására, valamint a boglárok háromszirmú tulipánszerű virága is, a melynek körvonalait laposan kiemelkedő sávok szegik, mélyedéseit pedig aranyozás tölti ki. Pusztaszentimréről ismerünk honfoglaláskori régiségeket, melyek későbbi kor emlékeivel kerültek ott elő. A leletben levő egyszerű kengyelnél és zablánál érdekesebb az az összesen tíz darab faragott csontlemez, a mely nyereg díszítéséből eredőnek látszik s a melynek felületén inda- és levéldísz van kifaragva. Magáról Soltról az ú. n. Tételhegyről is kerültek a N. Múzeumba honfoglaláskori régiségek. *Csete* István solti gazda szántotta ki azokat és ajándékozta 1907 június 29-én a N. Múzeumnak, gróf *Benyovszky* Sándor tanácsára. A tárgyak egy csontvázon feküdtek a földben. *Csete* István női csontvázat vélt abban felismerni. A leletben volt egy széles ezüst abroncs-karperecz, végeit dudoros hólyagok díszítik, szívidomú csüngők, rossz ezüstből s egy korong-alakú nagyobb boglár szélén keret fut körül, közepén domború rozettával, a melyet négy körív fog körül, úgy hogy azok domborodásukkal lévén a rozetta felé fordulva, négy csúcsot alkotnak s a csúcsok mindegyikén háromszirmú palmetta-féle ül s ezek laposan emelkednek ki az aranyozott felületből.

A Kiskúnhalashoz tartozó pusztákról is említ Hampel honfoglaláskori leleteket ; így Balotáról egy szívidomú pitykét, Bodoláról több kisebb tárgyat, a melyek közül itt csak az ötágú övboglárokat említem, a melyeknek felületén palmetta-féle idom domborodik ki ; Inokáról kisebb pitykéket és boglárokat; Rekettyéről szívidomú rézboglárokat és csatot és egy kisebb ezüst-korongot és Zsana-pusztáról szintén több apró régiséget. Közülök, mint jellemzőbbek, bennünket főleg a szívidomú csüngős boglárok érdekelnek. Orgoványról már régebben ismeretes, egyéb kísérő leletek nélkül, egy Sammanida dirhem, a minő rendszerint kísérni szokta a honfoglalók sírjait ; nem tudom, nem azonos-e ez azzal a példánynyal, melyet Hampel mint a kecskemeti ref. kollégium birtokában levőt említ. Kecskeméten Kada Elek ásatott fel nagyobb honfoglaláskori temetőt, a vásártéren levő czédulaház-dombon. A földmunkának áldozatul esett sírok tartalmán kívül mintegy huszonhárom, rendszeresen feltárt sírról ad hírt Kada Elek. A női sírokban lelt szerény ékszerek nem igen térnek el

a szláv soros temetők sírjaiban leltektől, de a férfisírok tartalmából következtetve, őseinktől eredőnek kell e sírokat tartanunk; ezekben kengyelek, zablák, balták, nyílcsúcsok, csiholó aczélok voltak, és jóformán semmi ékszer-féle. A Madari tanya tájékáról is sikerült Kadának tíz sír tartalmát megmenteni. Legérdekesebb ezek közül az 1. számú sír, a benne lelt kard miatt ; de ez eltér a honfoglaláskori kard általánosabb típusától, pengéje nem hajlott s a markolatba illő rész jellemző előrehajlását sem látjuk rajta. Valószínűleg azt a típust tartotta fönn számunkra, a melyhez tartozónak kell leírás után a Bene vitéz kardját is tartanunk. Czeglédről négyágú csillag idomát mutató kis boglárka került a N. Múzeumba; Jászkarajenőről pedig csinos kéttagú ezüst ékszer, szokott típusból, az egyik tag négykaréjú virág, erről függ le a szívalakú másik tag ; összesen tizenegy ilyen csüngős boglár volt a sírban, de a többi elkallódott. A találó *Tóth* Ágoston karai gazdálkodó oly jó megfigyeléssel adta elő a leletkörülményeket, hogy megfigyeléséhez nem fér kétség ; lovas-sír volt, de nem olyan, a milyenekről mesélnek, hogy lovon ülve találták meg a vitézt, csak a feje és két első lába volt a lónak a sírba letéve, balfelől az annak rendje és módja szerint kinyújtóztatott vitéz mellé. Olyanformán, a mint ezt Kada a kecskeméti czédulaházi sírmező egy sírjában szintén megfigyelte. Ugyancsak a ló feje és első lábai kísérték azt a másik sírt is, a melynek megmentését *Aranyi* Sándor törteli főjegyzőnek köszönhetjük s a melynek leletkörülményeit utólagos vizsgálattal Posta Béla derítette ki.

Ez a lelet Törtel község ú. n. Kákási-dűlőjében került fölszínre, *Demeter* Józsefnek egy nagyobb halmon emelkedő tanyáján, e halom beleesik abba a dombgyűrűbe, a melyhez Törtelen a Széki- és a Czakó-halmok tartoznak és a mely gyűrűből 1879-ben az Orsz. Rég. és Embertani Társulat a már említett Czakóhalmon kívül, a Szőr, Mák, Asszony, Látó-halmokat, a híres Pengyomot és a Csépvár nevűt megásatta. A lelet egyik legszebb honfoglaláskori leletünk. Gazdag aranyozású ezüst boglárai, szíjvége, jellemző darabok, sajnos, nem gondos ásatás révén kerülvén felszínre, a vas tárgyak, a lándzsa kivételével, összetörtek s töredékeik egy része el is kallódott ; a kardot, zablát, kengyeleket csak néhány nehezen kiegészíthető töredék képviseli. Ugyanekkor *Aranyi* Sándor a *Thomka*-féle birtokon előkerült sírokból is szerzett a N. Múzeumnak hét aranyozott ezüst övdíszt, kerek, pitykealakú tagokat, róluk lefüggő másik, szívalakú taggal.

A vármegye dunántúli részéből mindössze egy helyről ismerünk honfoglaláskori leletet : Tinnyéről. Itt *Vásárhelyi* Géza ébersége mentett meg a jászfalusi pusztán, a buda—esztergomi vasút építése alkalmával, a földmunkának áldozatul esett sírokból néhány vaskengyelt, nyílcsúcsot, zabla-töredéket és kisebb vas-töredékeket, a melyeket ő a II. András király által is említett jeles ijász besenyők sírjainak tart.

Ezzel elérkeztünk elsorolásunk végére. A kép, a mit e letünt időkről a leletek elénk tárnak, olyannak tünhet föl, mint egy elpusztult régi mozaik. Színes köveiből csak kevés maradt eredeti helyén. Itt tisztán bontakoznak ki egyes részletek, másutt csak homályos körvonalak látszanak és a helyenként hézagos összefüggést szorgalmas kezek munkája igyekszik pótolni, összekeresve, helyére illesztve a még hiányzó koczkákat. Ha végigtekintünk az emlékek során, azt látjuk, hogy vármegyénk őskori emlékei hű tükre úgyszólván hazánk egész őskorának. Ez középponti fekvése mellett természetes is s az emlékek arra tanítanak, hogy a középső Duna termékeny medenczéjének birtokáért már az őskor névtelen nemzetei is versengtek, felváltva egymást e föld uralmában, mindaddig, míg őseinknek itt hazát alkotni s az uralmat immár több mint ezer éve megtartani sikerült.

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

(A HONFOGLALÁSTÓL A LEGÚJABB IDŐKIG).

ELSŐ RÉSZ.

A VÁRMEGYE BELSŐ TÖRTÉNETE.

I. FEJEZET.

A VÁRMEGYE TERÜLETÉNEK KIALAKULÁSA.

I. *A magyarok megtelepedése Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye mai területén.*

A vármegye a honfoglalás korában.

Magyarország mai területe sem a rómaiak korában, sem azelőtt, sem azután, az egy avaruralom idejét leszámítva, nem volt soha egy uralkodó népnek a kezében. Az Atillától megindított nagy népvándorlás szakában a nyugatra igyekvő népek pihenő-helye lévén, a régi római műveltség a dácziai és pannoniai részeken csaknem teljesen elpusztult. Új, keleties jellegű alkotások váltották fel a klasszikus maradványokat az avarok erős, előhaladásra hajlandó uralma alatt, a melyeket azután a nyugati részekben a terjeszkedő frank-germán hatalom vont be a kereszténység halvány zománczával. És a milyen változatos volt e földterület története művelődés tekintetében, ép oly sokszerűséget mutatott néprajzi alakulataiban.

A IX. század folyamán a mai Magyarország területe csaknem teljesen szláv népek menedéke volt. E jobbára clan-rendszerben élő apró-cseprő törzsek, mint a kúszónövények kacsos indái az őserdő talaját, úgy árasztották el, úgy hálózták be a hatalmasabb népektől elhagyott területeket. Kis csoportokban jöttek és észrevétlen lopták be magukat földjeikre. Ott voltak már a hunok között, elviharzott felettük a longobard idő és éltek az avarok jogara alatt. Nagyobb mennyiségben azonban csak az avarok bukása után léptek fel.

Mikor Árpád népe a Tiszaháton megjelent, vármegyénk mai területe Szvatopluk ,,Nagy-Moraviá"-jának kiegészítő része volt. E rövid lélegzetű ország ugyanis lenyúlt a Duna-Tisza közére, a bodriczok, vagyis keleti obotriták lakóhelyeire, egész a Szerémségig. A római uralom erős várai közül egy sem állott többé. Romokban hevertek azok s nevüknek is csak halvány visszfénye maradt fenn. Az avar uralom emlékei, a kecskeméti sík táján állott fő-ring, főszvényesvár, eltüntek s óriás vakondtúráshoz hasonló földvárak, néhány hitvány kezdetleges lakóhely jelezte csupán, hogy e föld lakott terület volt. Legrégibb elnevezések mint Visegrad, Pilis, Buda, Pest, Kesztölcz, Maróth, Zsámbék, Szada, Bodva, a Szurcsava s több más, a szlávok emlékét őrzik. Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy a vármegye területén a honfoglalás idejében a szláv elem nagyobb, számbavehetőbb csoportokban tanyázott volna. Sőt összes krónikáink arra tanítanak, hogy e részeken a honfoglaló magyarság nagyobb ellentállással nem találkozott, számbavehetőbb ütközetet, az alpári síkon lefolyt csatán kívül, nem vívott. Jövetelök híre is elég volt ahhoz, hogy a vidék gyér lakossága megrettenve meneküljön s a nyitrai tájak védettebb helyeire vonuljon vissza. Azt egyébként, hogy a szláv elem a megye mai területén csak igen-igen szórványosan volt elterjedve, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy helyneveinek legnagyobb része már a magyarság szóképző erejének nyomait viseli magán.

A honfoglalás történetét régi krónikásaink közül a legrészletesebben Béla király névtelen jegyzője, a sokszor lenézett, gyakran leszólt, de azért soha nem mellőzhető *Anonymus* beszéli el. Ha minden adatát nem fogadhatjuk is el történelmi valóság gyanánt, de hagyományt örökítő sorokként kegyeletes érzéssel iktatjuk elménkbe. Anonymus a mai Pestmegyéről.

„Úr születésének 903-ik esztendejében, — meséli Anonymus, — Árpád vezér seregeit kiküldvén, az egész földet, mely a Tisza és Budrug (Bodrog) között vagyon Ugosáig (Ugocsa), minden lakóival magának elfoglalá és Borsoa várát megszállá, harmadnap azt megvívän, bevevé, falait lerontá, s Szalán vezér vitézeit, kiket ott talált, lánczra verve Hung várába parancsolá vitetni . . . midőn mind ezt, a mi történt, Szalán vezér megszökött embereitől meghallotta vala, kezét sem meré emelni, hanem követeit küldvén, bulgár módra, miként azok szokása, fenyegetődzni kezde. Szalán vezér követei . . . Árpád vezért urok nevében üdvözlék és annak izenetét Árpád vezérnek előadák. Árpád vezér pedig meghallgatván a kevély Szalán vezér követségét, nem kevélyen, hanem alázattal felele néki, mondván : „Jóllehet az én ősapám, a nagyhatalmas Athila király, bírta vala a földet, mely a Duna s Tisza között a bulgár határszélig terjed, mely földet most ő bír, mindazonáltal én, nem a görögöktől vagy bulgároktól való féltemben, mint ha nem bírnék ellenök állani, hanem vezértek Szalán barátságáért, a magam igazából csak egy kis részt kérek barmaim miatt, tudniillik a Soujou (Sajó) vizéig való földet s ezenfelül kérem vezértektől, hogy küldjön nekem a maga emberségéből két kulacs Duna vizet és egy nyaláb füvet Olpár (Alpár) homokjáról, hogy megkísérthessem, ha édesebbek-e Olpár homokjának füvei a scythiai vagy Dentumogeri füveknél s ha a Duna vize jobb-e a Tanais vízénél?“ És kiadván nékik az üzenetet, különféle ajándékokkal gazdagítá őket és jóindulatjokat megnyerve, hazamenni parancsolá. Akkor Árpád vezér tanácsot tartván, azon módon külde követeket Szalán vezérhez, és külde néki tizenkét fehér lovat, tizenkét tevét, tizenkét kún gyermeket és a vezérnének tizenkét igen okos ruthén leányt, tizenkét hölgymenyét és tizenkét nyusztbőrt és tizenkét aranyos köntöst. És azon követségbe... küldének egy igen serény vitézt, Tursol nevezetűt, kémlelés végett, ki a föld minőségét nézze körül és minél hamarább visszatérve, hozzon hírt urának, Árpád vezérnek.[1]“

Szalán ijedtében teljesíté Árpád kívánságát s a kért földet átengedte. Árpád pedig megindult seregével, hogy birtokba vegye a földet, s leérkezett egész a Zagyva vizéig. Szalán ekkor a görögökkel és a bolgár fejedelemmel szövetkezett s Titelből elindult, hogy az előnyomuló magyarokat feltartóztassa. „Árpád vezér és nemesei pedig a Zogea (Zagyva) vizétől megindulva, egész seregökkel táborba szállának a Tetenetlen (Tetétlen) hegy mellett a Tiszáig, azután a Tisza partján menve, Olpár homokjához elérkezének.“ (Cap. XXXVIII.) A honfoglalók előnyomulása.

Itt találkozott a két had, itt ütközött össze s itt aratták a honfoglaló magyarok első nagyobb diadalukat. „Azután . . . Titulig jövének a népet hódítva. Innen megindulva a zalankamani (Szalankamen) révhez jövének s az egész Tisza és Duna közén lakó népet igájok alá hajták.“ (Cap. XLI.) A Lelu, Tosu fia és Bulsun, Bogat fia vezetése alatt kiküldött hadak a bulgárokon fényes győzelmet ülvén „Árpád vezér . . . azon tájról, hol most Budrug vára vagyon, a Duna mellett vonult a nagy szigetig és táborba szálla a sziget mellett. És Árpád vezér és nemesei bémenvén a szigetbe s azon hely termékenységét s bújaságát s a *Duna vizeinek* erősségét látván, a helyet kimondhatatlanul megszerették és elhatározták, hogy az fejedelmi sziget legyen, s hogy ott minden nemes személynek tulajdon udvara és tanyája legyen. S Árpád vezér mindjárt mestereket hozatván, derék fejedelmi lakokat csináltata és a hosszú útban megfáradt valamennyi lovát ide bevitetvén, itt parancsolá legeltetni s lovászainak mesterül rendele egy Sepel (Csepel) nevezetű igen értelmes kun embert, azért is Sepel lovászmesternek ott tartózkodása miatt nevezték azon szigetet Sepel nevéről mind mai napig. Árpád vezér és nemesei pedig ott maradának férfi és nő cselédeikkel együtt békében és hatalmasan április havától november haváig. S ott hagyván nejeiket és a szigetből közakarattal kiindulván, elhatározták, hogy *túl a Dunára menjenek és Pannonia földjét hódítsák meg* és a karauthánok ellen hadat indítsanak (Cap. XLIV.) . . . Árpád a Csepel-szigeten.

[1]) Cap. XIV. A magyar szöveg Szabó Károly fordítása szerint. *Fejérpataky:* Béla kir. névt. jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. Bpest. 1892. M. T. Akad. kiadása.

A honfoglalók útja.

Megindulván a szigetből, *tábort ütének Surkusáron* (Soroksár) *túl a Rákos* folyóig. És midőn látták, hogy mindenfelől bátorságban vannak és senki sem bír ellenök állani, *átkelének a Dunán* s a révet, hol az átkelést tették, Moger révnek nevezék, mivel, hogy a hét fejedelmi személy, kiket hetumogereknek neveztek, ott hajózott át a Dunán. Átkelvén a Dunán, tábort ütének a Duna mellett Felhévvizekig.“ (Cap. XLVI.)

Kétségtelen, hogy Anonymus Szalánjának, kit egyesek Szvatoplukkal azonosítanak, a Duna és Tisza közéhez, még ha egyébként történelmileg létező személy leendett is, szava nem volt. Láttuk, hogy itt igen laza szervezetű szláv népek tanyáztak, a melyek ellenében honfoglaló őseinknek kemény harczokat vívniok nem kellett. Ám a komoly alapokon induló történelmi kritika igazolja azt is, hogy a honfoglalók, az Erdélyre és a Vág mellékére tett kirándulásokat nem tekintve, másként nem is nyomulhattak előre, s katonailag véve, a honfoglalás lefolyásának ilyennek kellett lennie.[1]) Nagyjában és egészében tehát Anonymus felcziczomázott elbeszélése, a vármegye területén lefolyt honfoglaló ténykedésnek eléggé elfogadható képét adja.

Salamon Ferencz kiemelte Budapest történelméről írt művében, hogy a magyarok átkelése a Dunán fontos esemény s nagyon érdekli az ország s abban közvetetlenül Buda és Pest töriénelmét.[2]) Hozzá tehetjük: első sorban pedig Pest vármegye történelmét. És Salamon, mert feltette a kérdést, igyekszik is arra megfelelni. Sajnos, nem olyan kritikai éllel és készültséggel, mint a hogy azt az ő nagy eszétől méltán várhattuk volna. A kényelmesebb és talán a felületesebb olvasónak tetszetősebb módszert, a gúnyoros elbánást választotta s nagy buzgalommal igyekszik a jó Anonymus elbeszélését nevetségessé tenni. Pedig ez az elbeszélés, sőt éppen ez, sokkal több figyelmet érdemelt volna.

Jót mulat azon Salamen, hogy Anonymus Árpádot Titeltől a Duna és Tisza közén vonultatja fel, hogy azután Pest fölött keljen át a Dunán és induljon Pannonia meghódítására, ámbár a magyar sereg egy részét már előbb a Duna jobb partján szerepelteti s hódításaikat egész Zágrábig terjeszti ki. Nem feladatunk e részben Salamon szavaival vitába szállani s azért csak annak felemlítésére szorítkozunk, hogy Árpád és a fősereg, Anonymus szerint, mindig Bodrog várában maradt s a zágrábi hódítók csak portyázók voltak, a kiknek minden hadtörténelmi konjektura szerint, a felderítő szolgálaton kívül az is feladatuk lehetett, hogy a felső pannoniai részek lakosságának figyelmét a pestmegyei Duna-vonal védelmétől eltérítsék. Mert mint láttuk, Anonymus elbeszélése szerint, Árpád abban a hitben élt, hogy a budai hegyek aljában erősen szervezett népek hatalmas seregével kell majd megküzdenie. Abban tehát, hogy Árpád a Duna-Tisza közén vonult fel éjszakra, ámbár voltak már vitézei túl a Dunán is, nem lehet oly mozzanatot felfedezni, a mely Anonymus elbeszélésének történelmi magvát valószínűtlenné tenné.

Anonymus elbeszélését a Nagysziget megszállásáról hasonló élczes hangon írván le Salamon — miután a maga jóvoltából hozzáteszi, hogy Árpád és népe „*a mai soroksári ágon*“ kelt át — így folytatja: „Azután elbeszéli Névtelenünk, mikép indul ki a fejedelem a szigetből, miután benne áprilistól októberig tanyázott (melyik évben? azt maga sem tudja) Pannonia megszállására. Azt várná az ember, hogy a Dunának promontori ágán fog átkelni a hadsereg, a még meg nem hódított ellenséges jobb partra. Pedig ellenkezőleg, a már meghódított balpart felé indulnak a soroksári ágon keresztül. S mindjárt Soroksártól a Rákos folyóig ütnek tábort. Bizonyára a kőbányai dombsoron. Mikor látták, hogy ellentállásról tartani nem lehet, fölkerültek Megyerhez.“ És ismét: „Az eddig elbeszéltekből látjuk, hogy Árpád a mai Budán felül kél át a Dunán. Csakhogy a Névtelen világos okát nem adja annak, miért kellett *egy Dunaág helyett egy másikat* és aztán *még egy egész Dunát* áthajókázni, holott a szárazi út is kétségkívül rosszabb volt a mai pesti, mintsem a budai oldalon. Úgy látszik a szerző nyelvészkedő szenvedélye ellentállhatatlanul vontatta az ő *hetumogerjeit* a *mogeri* révhez.“[3]) Nem az vontatta. Ez bizonyos. Hiszen ép oly könnyű szerrel nevezhetett volna más helyet is a magyarok nevéről, ha az később mindjárt

[1]) V. ö. Rónai *Horváth Jenő:* Magyar hadikrónika 12. l. *Pauler*: A magyar nemzet története Szent Isvánig. Budapest. 1900. 35. l. és 154—155. l. 65—66. j.

[2]) II. k. 79. l.

[3]) II. k. 80—81. l.

szobi vagy pesti révnek neveztetett is. Viszont az is valószínű, hogy a Duna két partján csaknem egymásnak szemben álló két megyeri révnek valamelyes köze volt a magyarok átkeléséhez. Egyébként már itt kiemeljük, hogy Anonymus nem is az *egész* sereg áthajózását helyezi a megyeri révhez, hanem csak a főemberekét, a kik a középhadnak az élén lovagolhattak.

Nem találok semmi feltünőt abban sem, hogy a balparton vonultatja fel Anonymus a honfoglalókat „holott a szárazi út kétségkívül rosszabb volt a mai pesti, mintsem a budai oldalon" Sőt ellenkezőleg. Ebben is a krónikás igazát látom. Árpád népe lovas nép volt. Hadi műveleteinek, felvonulásának, kivált oly helyeken, a melyek kellőleg kikémlelve nem voltak, a melyeken folyton tartani lehetett a meglepetésektől, a nyilt vidék jobban kedvezett, mint a hegyektől övezett táj. Az, hogy a mai pesti oldalon az útak rosszabbak lehettek, vagyis helyesebben, hogy a terület homokos, sokhelyütt ingoványos is volt, a tudvalévőleg apró patájú magyar lovak útját legkevésbé sem nehezítette meg.

Kézay Simon mester azt mondja: Danubium in Pest et in porta Zub transierunt, átszállíttattak a Dunán Pesten és a szobi révnél.[1]) Ha ezt az adatot összegezzük Anonymus előadásával, akkor azt a harczászati szempontból teljesen megokolt és észszerű kombinácziót nyerjük, hogy a honfoglalók igen óvatosan és elővigyázatosan haladtak előre. Haderejöket három részre osztották. A keleti szárny a pesti révnél, a nyugati a szobinál kelt át, míg a fővezetés a derékhaddal, valószínűleg akkor, mikor már a két szárny a jobb oldalon előnyomulóban volt, a megyeri révnél hajózott át. Az óvatosság nem is volt fölösleges, mert bár Aquincum romjai kardcsapás nélkül kerültek kézre, a mai Pilismaróth táján már szervezett ellenállással találkoztak. Itt egyesültek ugyanis, a nemzeti krónika szerint, a szétrebbentett szláv elemek s itt dőlt el a későbbi Pilis-megye területének sorsa. Kézay mester értesítése.

Hátra van még annak tisztázása, hogy „miért kellett egy Dunaág (a promontori) helyett egy másik ágat s aztán még egy egész Dunát áthajókázni" s miért nem adja Anonymus ennek világos okát. Bizonyára azért nem, mert arra az ő korában szükség nem volt. E részben előadása senkiben kételkedést nem támasztott, mert azt mindenki logikusnak ösmerte el. Az ok kétségkívül valami másban, a vidék helyrajzi fekvésében rejlett, a melylyel Salamon, ki pedig Budapest történetében csaknem egy egész kötetet szentelt geologiai elmefuttatásokra, számot vetni elfelejtett. A következők igazolni fogják azt az állításomat, hogy a fősereg, sőt talán maga Árpád is, nem tanyázott azon a szigeten, a melyet ma Csepel-szigetnek nevezünk, hanem *azon a földrészen, a melyet éjszaki részében a mai soroksári ág és a Taksonytól Bugyi, Ürbő, Kúnszentmiklós déli részében az Adony-Paks-Tolna mellett elfutó Duna-meder és a Szentmiklóstól Szabadszállás, Hajós, Baja irányában folyt régi Dunaág között terült el.* A fősereg nem tanyázott a Csepelen.

Igy azután érthetővé válik, miért beszél Anonymus s vele a középkori oklevelek egész serege e vidéken *nagy szigetről*, holott a Dunának van a mai Csepelnél jóval terjedelmesebb szigete is;[2]) nem lehet csodálni, hogy a honfoglalók „bemenvén a szigetbe s azon hely termékenységét és bújaságát s a Duna vizeinek erősségét látván, a helyet kimondhatatlanul megszerették." Meglehet érteni, hogy a későbbi alakulás rendjén, miért tartozott ez a vidék Fejérmegyéhez és nem Pestmegyéhez; de világos okát látni annak is, hogy czélszerűbb volt a balparton előhaladni és használt réveket keresni a nagy Dunán, mint két Dunát s a vizek egyéb erősségeit megúszva, a mai Promontor irányából, a Duna ugyancsak sziklás és erősen púpos partjain át hatolni be Pannoniába.

Vízrajzunk története még bölcsőkorát éli. Ortvay úttörő munkája[2]) feldolgozatlanul ugyan, de rendkívül becses és a konstruálást nagyon megkönnyítő anyaghalmazt szolgáltat a történetíró kezébe, a mely a rendelkezésre álló régibb és újabb térképek segélyével lehetővé teszi, hogy hazánk egyes tájainak régi vízhálózatáról valamelyes képet varázsoljunk magunk elé. A Duna-Tisza közének régi vízrajza.

Előttem fekszik a m. kir. államnyomdától 1901-ben kiadott megyei térkép. Látom rajta, hogy Taksonytól délkeletre Dunavarsány határában van

[1]) Gesta Hungar. L. II. Cap. 1.

[2]) A Csepel a magyarországi Duna szigetei között területi nagyságra nézve a második helyet foglalja el. Nagyobb és pedig jóval, a Csallóköz, mely 327598 holdnyi és valamivel kisebb a Margita, mely 30920 hold, a Szentendrei sziget, mely csak 10667 hold. A Csepel-sziget területe 44679 hold. V. ö. *Ortvay* adatait. Math. és Term. Közl. XV. k. 77. l.

egy terjedelmes tó, mely Varsány-Turján nevet visel; ettől egyenesen délre Alsódélegyházánál is van vizenyős terület; a dömsödi járásban az Öreg úsztatótól le a Gangos-csárdáig megszakított láncza következik az apró tavaknak ; a Kettőshegy aljában, Alsószunyog meg Apaj táján erős vízér jelentkezik, mely az apaji csárdáig tolja elő segédcsapatait. Kúnszentmiklóst ismét erős vízér köríti s éjszaknyugati határszélén a Fekete-rét, déli határán a Laposrét gyűjti egybe a jelentkező talajvizeket, melyeknek jó csatornája a Dab és Tass alatt elvonuló kanyargós Bakér. Innen délre Dunavecse és Szabadszállás, Solt meg Fülöpszállás, Harta és Akasztó, Dunapataj és Kiskőrös, Kalocsa és Keczel, Dusnok és Hajós között egyik vizenyős terület csaknem a másiknak nyújtja át csápjait s a talajvízzel a homoródi csatorna sem tudott még megbirkózni, ámbár a Vajasér, az Ebtó, a Sebesfok s más folyóvíz jellegű mélyítések segítik munkájában. És ha e sok vízgyüjtő medenczéhez összekötő kapocsnak vesszük a Turján-eret, az Őrjeget, előttünk áll az emberi munkától és tudástól termékenyített és mentesített nagy déli folyású meder, mely mintegy választó-vonalat alkot a Duna és Tisza közének jóformán közepén s melylyel a régi solti járás határai csodálatosan egybe esnek.[1]) És a mit így, a megye mai térképét szemlélve, kis fáradtsággal képzeletünkben rekonstruálunk, az megjelenítve tünik szemünk elé a vármegyének Ferenczy Józseftől 1834-ben kiadott pompás kis térképén.

Marsigli a magyar Dunáról.

Marsigli 1726-ban adott ki három vaskos folio-kötetre terjedő művet, melynél behatóbbat a Dunáról mostanáig sem írtak. Ehhez mellékeli a Duna térképét is.[2]) Könnyebb áttekintés szempontjából a Duna egész folyását tizennyolcz szakaszra osztotta be s ezek közül a IV—VII. szakaszok esnek a vármegye területére. A IV. szakasz, a vácz-pesti, ezúttal nem érdekel bennünket. Különben is teljesen megegyezik a Duna mai képével. Az V. szakasz Soroksártól Dabig, a VI. Dabtól Soltig, a VII. Solttól a Bácskáig terjed. Az V. szakaszban azonnal szembeötlik egy vízdúsnak jelzett folyó, mely Gyömrő felől közeleg és a mai Soroksár alatt ömlik a Dunába. *Szurcsava voda* névvel jelzi. Ma gyömrői víznek ösmerjük s voltaképen már csak medrének nyomai maradtak fenn. Ettől délkeletre Monor irányából Ócsa, Bugyi irányában folyik a *Sykus bara* és Dab táján egyesül a Dunával. Ez a Sykus, mely egy a *Szittyó*-érrel, meg a mai Soroksári-ágból Taksony táján kiszakadó és a Szittyóval párhuzamosan szaladó ág alkotta valószínűleg az *ülbői* szigetet, a mai Ladány-Ürbő és Ürbőpuszta, meg Méntelek vidékét. Ma ezen a tájon szigetnek nyoma sincs, pedig az a középkorban elég sűrűn szerepel.[2]) A VII. szakaszban a Szittyóból kiágazik a *Kishalas* és ebből viszont a Duna felé siető *Kurczova*-ér (utóbb csatorna). Mintegy folytatását alkotja, de már ekkor némi megszakítással, a Szittyónak a VIII. szakaszban előtünő hatalmas *Mastonka bara.* (Bara = folyó, mocsaras tó).

Láthatjuk már ezekből is, hogy mily változatos képet mutat Pest vármegyében a Duna-Tisza közé eső terület vízrajzi szempontból, és pedig nem csupán a különböző vízerek, de azok elnevezése szempontjából is. Mindezekből azonban kidomborodik az a tény, hogy a tőlünk megjelölt irányban egy belvizek levezetésére szolgáló széles meder képződött, melynek nyomai még ma is mindenütt feltüntethetők, hogy tehát a mai Csepel-szigettől keletre, le egész a Bácskáig, egy másik szigetszerű területképződéssel állunk szemben.

Ó-Duna.

A középkor vízrajzára vonatkozó adatok megerősítik e feltevésünket s egyúttal jelzik, hogy ez a levezető meder, mondjuk Ó-Dunaág, a honfoglalás korát követő századokban terjedtségre és vízbőségre igen jelentékeny volt.

Az első meglepő tény, hogy maga a mostani Pest szigeten állott. Péter tárnokmester egy 1281-iki okiratában mondja, hogy a *fossatum magnum,* a nagy vízárok circuit villam Pestiensem körülveszi Pest községet.[3])

---

[1]) Utólag jutott kezembe *Zolnay* Jenő dr. : Árpád vezér sírja, czímü kis történelmi tanulmánya, melyben a szerző a nagy szigetre és a régi Dunaágra vonakozólag körülbelül ugyanerre a következtetésre jut. V. ö. 19—24. l.

[2]) Danubius Pannonio-Mysius Hagae et Amsterdami 1726. T. I. második térkép.

[3]) V. ö. *Fejér* Cod. Dipl. V..... 109. — Ortvay T. Magyarország régi vizrajza. I. k. 319. l. *Szabó* József hirneves geologusunk irja : Még az 1649. évben készült topographiai térképén Pestbudánál látunk egy Dunaágat, mely Pestet keleti oldalról befoglalván, egy szigetbe állította. Kiszakadt a fő Dunából nem messze Pest fölött s belefolyt Soroksáron innen. Pest—Buda környékének földtani leirása. Pest, 1857. 6. l.

[4]) *Wenzel* Árpádkori új okmánytár. XII. 141.

IV. László 1275-ben megerősítvén V. István öt évvel előbb kelt adománylevelét a szigeti apáczák részére, azt mondja, hogy Toxun Zoych és Kaad nevű herczegségi birtokokat és szolgagyőri vártartozékokat adja az apáczáknak Ylbw (Ülbő) szigettel egyetemben, mely utóbbi a nagyszigethez tartozik.[4]) Már pedig Ürbő nem a csepeli, hanem az ó-dunaági részen keletkezett. A határleírásnál pedig azt olvassuk, hogy ezeknek a birtokoknak a területe a horoszti erdőnél a Dunánál kezdődött s onnan egy keleties folyásu vízérhez vezetett, melyen túl ismét egy más vízárok van.[1])

A pestmegyei Sárviz.

IV. Bélának a csáthi monostor számára kiállított 1264-iki[2]) és V. Istvánnak ugyanazon monostor részére adott 1272-iki adománylevele[3]) említi a *Sarwezy*-t, a Sárvizet, a Saart s azt folyónak, folyamnak, nagy folyamnak mondja. Ortvay így határozza meg a Sárvíz folyását: a pesti középjárásban, hol a víz Sári, Besnyő, Dabas, Gyón mellett délnek Baracsnak húzódott s a manap is fenlevő Láposréten elterült . . . a Bugyi és Sári között található Sitó, a Gyóntól keletre lévő tóság e Sár folyónak kétségtelen maradványai. A Sári falu Dabastól éjszaknyugatra, s a Tatárszentgyörgyhöz tartozó Sarlósár még fenntartják nevét, de jelölik egykori irányát a Halásztanya, a Halász Péter-tanya, a Homokhegyek és a gyóni erdő között s a Halászmajor a borovicskai erdő déli vidékén Sarlósár táján, hol ma semmiféle víz nem folyik. Az okiratokban idevonatkozólag említett helyek közül Pezár, Bezer = Peszér; Dobas, Babas = Alsó- és Felsődabas; Boroch = Baracs; Hynarch = Inárcs puszta; Bessenew = Bessenyő; Gun, Gion = Gyón.[4]) Ez tehát a tőlünk jelzett vízmedernek szélső keleti vonalát jelentené. Ha ezen felül figyelembe vesszük, hogy Baranyában a Duna egyik ágát Schardunának mondja egy 1247-iki oklevelünk[5]) s hogy a fehérmegyei Sárvíz is a Duna egyik melléklevezető erének jellegével bír, alig tévedünk, ha a pestmegyei levezető mederben az egykori Ó-Dunaágat keressük. Megerősíti ezt egyébként az a tudományosan megállapított tény, hogy a Duna eredeti, ősfolyása határozottan kelet felé igyekszik s csupán geologiai viszonyok térítették el egyes helyeken ez iránytól. *Szabó* József írja:[6]) a Duna ős, de geologiai tekintetben mégis legujabbkori történetére nézve azt mondhatjuk, hogy az kijövén Váczнál a szorosból, szétterült s különböző időben dolgozott azon a téren, mely a mostani folyásától kezdődve, keletnek megy Dunakeszin innen, s tart a fóti, mogyoródi, csömöri s kőbányai hegyekig, honnét visszakanyarodik nyugatnak s Gubacson innen a mostani medrével összeesik. Sőt ha figyelembe vesszük, hogy a lejtősebb része e területnek Budán van s e részben a szilárdabb kőzetek uralkodnak, míglen kelet felé csaknem csupa zúzkövek, vagy a csekély ellentállással bíró durva mész voltak túlnyomók, még azon részletet is szabad e vázlathoz csatolni, hogy e folyam medre kezdetben a felső kavicsterületének *keleti* részén volt s az beiszapolás s a nyugati part tovább és továbbmosásával nyomult Buda felé s ott jelenleg a nyugati haladásnak netovábbját érte el.

Ha tanulságot véve a multból és jelenből, a Dunának geologiai jövőjéről szólani szabad, akkor azt lehet állítani: hogy annak előbb-utóbb ismét vissza kell tartania kelet felé.

Hosszasabban időztem e tárgynál, nem azért csupán, hogy Anonymus igazát a honfoglalók hadi útjára nézve igazoljam, hanem főleg azért, mert csak így érthető meg a királysággá erősödött Magyarország megyénk területének elosztására vonatkozó intézkedése.

A vármegye rendszeres megalapítása.

Igen helyesen hangsúlyozta már *Tagányi* Károly akadémiai székfoglalójában, hogy egyes vármegyék határainak alakulásánál különféle helyi okok működtek közre. Legközvetetlenebb ok gyanánt kétségkívül a földrajzi tényezők, vizek, hegyek, stb. szerepeltek. A vármegyék határai ugyanis kezdetben, midőn még a földnek semmi értéke nem volt, csupán a rajta élőknek, csak a lakott helyekkel szemben voltak szabadon megvonva.[7])

---

1) Wenzel Árpádk. Okmt. XII. 17I.
2) Knauz Monum. Eccl. Strigon. I. 512. 513.
3) U. o. I. 593. 594. és Fejér Cod. V?. 223. 224. ll.
4) *Ortvay* i. m. II. 193—194. l.
5) *Wenzel* Árpádkori Uj okmt. VII. 287.
6) i. m. 10. l.
7) Megyei önkormányzatunk keletkezése. *Értekezések* a Tört. Tud. köréből. XVIII. évf. VI. füz. 4. l.

Honfoglaló őseink törzs-szervezettel bírtak. Ez pedig a vérségi rendszeren nyugodott. Természetes tehát, hogy az újonnan szerzett haza birtokba-vétele is e törzs-szervezetnek felelt meg. Valószínű, hogy minden törzsfő a vezetése alatt álló nemzetségeket s azok népeit, azon a vidéken telepítette meg, a melynek elfoglalásában kiválóbb részük volt.

Árpád maga a Fejérvár mellett lévő Noé hegyen ütötte fel fejedelmi székhelyét s nemzetsége részére a mai Fejérvár- és Tolnamegyék területét foglalta le; de megtartotta a Duna-Tisza közének az Ó-Dunáig terjedő szigetszerű részét is. Ez az oka annak, hogy megyénk területén a nemzetségi és szállási intézmények nyomaival nem találkozunk s annak birtoklási joga és rendje kezdettől fogva eltéréseket mutat az ország egyéb részeiben fennállott rendtől.

A nemzetiségi és szállási intézmény a királyság megalkotásával megszünt. A magyarok korlátolt hatalmú fejedelméből korlátlan hatalmú király lett. A külföldön való tartózkodás, az új eszméknek felszívása, különösen a kereszténység erősítésére behozott külföldi lovagok és nemesek megtelepedése, új, erősebb szervezést kívánt. Ennek alapfalait maga Szent István rakta le törvénykönyvünk első lapját alkotó intelmeiben.

Az új rend megteremtésének előfeltétele a birtokjog és a honvédelem szabályozása volt. Első lépés erre az volt, hogy a szorosan meg nem szállott területek, a fennálló várak és erősségek a király, illetőleg a szent korona tulajdonává lettek. A második lépés az új királyi tulajdonnak biztosítása és kezelésének megkönnyítése céljából, a várintézmény és a vármegye megalakítása volt.

Szent István megyéi.

A vármegye-rendszer, az úgynevezett *királyi* vármegye tehát kezdetben szorosan véve uradalmi intézőség jellegével bírt. Szent István felosztotta az országot 45 királyi uradalomra s mindegyiknek középpontul egy fönmaradt földvárat vagy más megerősített helyet rendelt. Az ilyen uradalmak határát kezdetben mesgyének = megyének nevezgették s ezt a nevet a középpontnak, vagy az uradalom élére állított ispánnak a nevével hozták kapcsolatba. Igy lett pél; dául Visegrádmegye, utóbb Pilismegye, Visegrád váráról és a pilisi hegyről - Pestmegye a Pesti várról; Solt megye a Soltok utódjaitól.

Minden uradalom vagy megye legfőbb ura a király volt, ki a maga képviseletében egy ispánt nevezett ki a vármegye élére. Ez teljhatalommal kormányozta az uradalmat s szolgálatai fejében a jövedelemnek egyharmad részét élvezte, kétharmadát azonban köteles volt beszolgáltatni a királynak. Felügyelt az uradalom összes gazdasági teendőire, a királyi parancsokat végrehajtatta, a gondjaira bízott uradalmi lakosság fölött bíráskodott és ha kellett, annak fegyverforgató részét hadba vezette.

A lakosságnak különféle rangja, foglalkozása és kötelessége volt. Az előkelőbbek, a várjobbágyok az ispán körül segédkeztek. Közülök nevezte ki az ispán a maga helyettesét, az udvarbírót. A várnagy, a hadnagy, a századosok tizedesek, az ispán végrehajtó közegei voltak. Az első a várban, a hadnagy a seregben, a századosok, tizedesek a környéken képviselték az ispán személyét. A századosokból alakultak valószinüleg később a szolgabírák, a tizedesekből a falubírák. A nép maga a különféle szolgálati ágak szerint különféle neveket viselt.

Ebből a szervezetből, a királyi megyéből alakult ki utóbb a nemesi vármegye, az alkotmányos önkormányzat legerősebb bástyája.

Szent István, megyénk mai területén, Pauler kimutatása szerint[1]), két vármegyét, a pilisit és a pestit alakította, míg a mai Pestmegyének Taksonytól délre fekvő dunamelléki részét Fejérmegyéhez csatolta s csak a tiszamelléki helyeket hagyta meg Pest vármegyében. Utóbb, mikor a megyék száma 72-re emelkedett, beszélnek külön Csepelmegyéről, sőt külön Kecskemétmegyéről is.[2])

A Szent István-féle felosztás teljesen megfelel annak a földrajzi alakulásnak, a melyet fennebb feltártunk. E szerint volt a vármegye mai területén:

1. *Visegrád vagy Pilis vármegye*, mely az egykori Buda, Ó-Buda területét a mai pomázi és biai járást foglalta magában és kiterjedt Fejérmegye egykori bicskei járásának néhány éjszakon fekvő és Esztergommegye esztergomi járásának egynémely déli fekvésű helységére is.

---

[1]) A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Budapest 1909. 2. kiad. I. k. 53—57. és 403—405. ll. 117. jegyz.

[2]) V. ö. *Pesty Frigyes*: Az eltünt régi vármegyék. Budapest. 1880. I. k. 75. és köv. l. — *Hornyik*: Kecskemét város tört. Kecskemét. 1860. I. k. 111. l.

2. *Pest vármegye,* mely kiterjedt a mai váczi járásra, olyképen azonban, hogy maga Vácz és a tőle éjszakra eső rész már Nógrádhoz tartozott; továbbá a gödöllői járásra, mely Hatvanon is túl terjedt; a monori és a nagykátai járásra; az alsódabasi járásnak a tőlünk megrajzolt Ó-Dunaágtól keletre fekvő részére; a kiskunfélegyházai járásra; Czegléd, Kecskemét, Nagykőrös területére. A kunszentmiklósi, kiskőrösi járás keleties részei, meg Kunhalas, Keczel vidéke, ez a kezdetben néptelen terület, nem volt ugyan szorosan beosztva, de természetszerűleg Pestmegye legdélibb nyujtványát alkota.

3. *Fejér vármegye* területe átnyult a Dunán és magába foglalta a mai Csepelszigetet, az alsó-dabasi járásnak az Ó-Dunaágtól nyugatra eső részeit, az egész ráczkevei, dunavecsei és kalocsai járásokat, vagyis az úgynevezett *solti széket.*

Utóbb a vármegye területén még más corpus seperatumok, önálló területrészek is alakultak. Ilyenek voltak:

1, a csepeli ispánság;
2, a kalocsai érsekség hontokai (sárközi) nemesi széke;
3, a szekszárdi apátság fajszi széke;
4, Kecskemegye, és végre
5, a kiskun területek.

Lássuk már most e sokszorosan tagolt területek ősi berendezkedését, az egyes tagolatok egymáshoz való viszonyát és végre Pest-Pilis, majd Pest-Pilis-Solt s végül a mai Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye kialakulását.

II. *Pilismegye.*

A Szent Istvántól alapított 45 vármegye között első sorban szerepel Pilismegye, mely kezdetben *Visegrádmegye* nevet is viselt, sőt hébe-korba Ó-Budamegyének is mondatott.[1])

Pesty Frigyes: „Az eltünt régi vármegyék" [2]) czímű művében Pilis megyével foglalkozva, arra a végeredményre jut, hogy Pilismegye nem tartozik a Szent István-féle alapítások sorába, mert oklevélszerű említését ő csak 1225-ből találja először. Harczba száll azonban Botkával, ki azt a véleményt fejezi ki, hogy mivel a pilisi erdő egy 1187-iki — az esztergomi keresztesek részére kiadott királyi adománylevél szerint — Esztergom vármegyében feküdt, Pilis megye csak későbbi időben, a tatárjárás után, vált ki Esztergom vármegye testéből[3]); bár utóbb, a földrajzi fekvésre való hivatkozással, ezt a véleményt ő maga is valószínűnek vallja.[4])

Mindkét író úgy véli, hogy a visegrádi várhegyen IV. Béla neje, Mária királynő építtette az első várat 1259 táján.[5]) Pedig ez tévedés. Nem tekintve, hogy a rómaiak ad Herculem nevű vára kétségkívül Visegrád és Dunabogdány között, talán éppen a Salamon-tornya helyén állott, már az a körülmény, hogy a visegrádi várhegy természetes kulcsa az Esztergom-Vácz közé eső Dunaszakasznak és völgynek, kétségtelenné teszi, hogy annak olyan a milyen erősség jellegével kellett bírnia. De leginkább bizonyítja ezt maga a várhegy neve, a szláv származású Visegrád. E szó ugyanis wysok (magas) és grad (vár) szóból képződött, világosan jelezvén, hogy a szláv időkben e helyütt valami sövényszerű erődítés lehetett. Magának Pilisnek a neve is szláv elnevezés. Eredeti alakja a Pelys, Pylus, a plesu (kopasz) szóból származik. Ez is tehát szláv telepre vall.[6]) Visegrád neve.

Azonban e történelmi valószínűségeken felépített hozzávetésen kívül van *határozott* adatunk is arra, hogy Pilismegye az ősalakítású vármegyék sorába Pilis első alapítású megye.

---

[1]) Borbálya királynő 1425-iki Pohárnok István javára adott adománylevelében mondja: In comitatu veteri Budensi prope Hatvan. V. ö. *Nagy Iván*: Magyarország családai. II. 43. l.

[2]) I. k. 59—61. ll.

[3]) *Botka* Tivadar: A vármegyék első alakulásáról stb. *Századok* 1871. évf. 391. l.

[4]) F. i. m. 60. l.

[5]) Pesty tévedésének az az alapja, hogy ő a visegrádi várat a *Pilis* hegyen véli felépíttetnek. IV. Béla adománylevelében elkerülte ugyanis figyelmét, hogy ott egy *elhagyott hegyről* van szó, mely *a pilisi erdőben állott, nem pedig a Pilis hegyről,* mely mint tudjuk, a Pilis-Gerecse hegycsoportnak törzsöke és egyik oldalról Szántó és Szentkereszt, a másik oldalról Szentlélek és Csév közt emelkedik, tehát Esztergom és Pestmegye között a határhegyet alkotja.

[6]) V. ö.: *Miklosich* Slavische Ortsnamen. Denkschrift der Akad. der Wis. in Wien II. Cl. XXIII. 258. *Békefi:* A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi cziszterczi apátságok története. I. és II. k. *Melich* D. Szláv jövevény szavaink. Budapest. 1903. I. k.

tartozik. Fejér György közli velünk Szent Istvánnak a veszprémi egyház adománylevelét, a melyben olvassuk : in comitatu Visegradensis civitatis, vagyis *Visegrad városának megyéjében.*[1]) Ez a megye pedig minden észszerű okfejtés szerint nem lehet más, mint Pilismegye. Tudjuk, hogy Pilismegye a későbbi fejlődés korában is a visegrádi várnagyok, mint ispánok vezetése alatt állott és hogy a visegrádi vár joghatósága a Pilis-Gerecse hegyvidék területére, a Pilisségre terjedt ki, más szóval, éppen Pilis vármegyére. Nyugodt lélekkel állítjuk tehát Pauler Gyulával mi is, hogy Pilis megye a Szent Istvántól alakított negyvenöt vármegye egyike volt.

De szükség is volt erre az aránylag csekély terjedelmű vármegyére, mint korona-uradalmi középpontra, éppen földrajzi fekvésénél fogva. Területe Pestről is, Esztergomból is nehezen volt megközelíthető, amott a Duna, emitt a hegyek miatt. Fejérhez nem csatolhatta, mert annak nagy kiterjedtsége megnehezítette volna kormányzását, Győrtől pedig a nehezen járható hegyvidék választotta el.

Várak és városok.

Pilismegye területén egykor négy vár állott, és pedig : *Budavár*, *Ó-Buda*, *Solymár* és *Visegrád*. Solymár kivételével mindegyik tövében jelentősebb város fejlődött ki, a melyekhez járult még Buda és Ó-Buda között *Felhévviz* és a vármegye nyugatéjszaki határának közelében *Zsámbék.*

A legrégibb hely a vármegye területén *Aquincum*, vagy népies ejtéssel Acincum volt, mely valószínűleg már a kelták idejében lakott területet alkotott s melyet a rómaiak Traján császár alatt 113—114 körül Kr. u. szállottak meg.[2]) Anonymus azt beszéli, hogy midőn honfoglaló őseink e helyet, mely szerinte egykor Atilla fővárosa is volt, elfoglalták, az már részben romokban hevert, de azért mégis sok megbámulni valót nyujtott. Árpád e helyet, a melyen még egy vár állott volna, Kundunek (Kendének) Kurzan atyjának adta. Ezt Kurzán tulajdon nevére nevezte, mely név mai napig sem ment feledésbe.[3])

Sajnos, okirataink Kurzán váráról nem tudnak sokat[4], a mint IV. Béla idejéig egyáltalában hallgatnak az egykori híres római városról. Tény, hogy a római uralom megdőltével a helyet szláv elemek foglalták el és ők nevezték el Budának.[5]) Utóbb a bevándorló németek felelevenítették a régi Acincum nevet ; csakhogy azt elferdítve *Eczelburgnak* mondták, ez az elferdítés szülte azután egyes krónikásoknak és történészeknek ismert szarvasokoskodását, hogy az Eczelburg név Etele városának emlékét tartotta fenn.[6]) A szláv Buda név azonban mindvégig uralkodó név maradt, csakhogy mikor IV. Béla a mai budai várhegyen várat emelt s annak töve mindinkább népesebbé lett, a régi Buda név a várra származott át és a régi Buda Ó-Buda nevet nyert.[7])

Buda vára.

IV. Béla kora előtt a mai Szent Gellérthegy neve : Pesti hegy, a mai várhegyé Ujpesti hegy volt. Ez időben a Gellért tövében a mai Rudasfürdő, helyén a balparti Pest városnak egy kis expozituraja volt s a Duna ott alkotta a pesti révet, a melynek az Erzsébethíd pesti oszlopfői táján egy hasonnevű rév felelt meg. Ezen a réven kelt át a honfoglaló sereg balszárnya, erre menekült Kálmán herczeg a sajói ütközet után és itt fulladt számos pesti polgár a Dunába, mikor a tatárok váratlanul reájuk csaptak.

Az ország újjászervezője, IV. Béla, a tatár veszedelemből levonta a tanulságot és minden befolyásával és tekintélyével arra törekedett, hogy a városok maguk erősségekké alakíttassanak át s az ország és lakosai védelmére, minél több alkalmas helyen, erős kőből falazott várak épüljenek. IV. Incze pápához írt, kelet nélkül való, de 1243—1270 közé teendő levelében kifejti a király az ország jövendő

---

[1]) Cod. Dipl. I. 289. V. ö. : *Pauler.* A magy. nemzet tört. az árpádházi kir. alatt. I. k. 403. l. 117. jegyz.

[2]) V. ö. : *Salamon* F. Budapest tört. II. k. 90, 94, 104, 120, 261, 101 stb. lt.

[3]) Cap. XLVI.

[4]) Beszél ugyan egy oklevél *Kurtyán* váráról, de közelebbi megjelölés nélkül. *Salamon* i. m. II. k. 500 l.

[5]) Buda név szláv eredetű. Sokan a voda (viz) szóból származtatták. Tényleg a Bud gyökszó meg van a szláv nyelvekben és da, dy, mér, ime stb. képzőkkel mindig helynevet képez. A Bud. gyök valódi jelentése tehát körülbelül annyi, mint lakott hely. V. ö. *Miklosich* m. f. 149. l. — *Salamon* i. h. II. k. 61—62. l.

[6]) V. ö. : *Salamon* i. m. II. 49—52. l.

[7]) V. ö. : *Csánki* Dezső. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. k. 5. és 9. l. Egyszer s mindenkorra jelzem, hogy a helyneveknél főleg e rendkivül értékes és nélkülözhetetlen mű adatait használom fel.

védelmi hálózatát. Fővédő vonalnak a Duna folyamot jelölte ki, mely egymaga tíz hónapon át tartóztatta fel a mongolok hatalmas seregét. A kúnokat és az ispotályos lovagokat nagy tömegekben az ország keleti határain telepítette ugyan le, de jutott belölük a balparti erősségekbe is, mert a nemzet a várvédelemhez szokva nem volt. Igy keletkezett, részben idegen népek megtelepítésével, Budavára és maga Visegrád kővára is.

Budavárának helyét a király az újpesti hegyen jelölte ki s így keletkezett az említett névcsere. Buda rendkívül rohamosan fejlődött s csakhamar túlszárnyalta Pestet és Ó-Budát is.

A budai várhegy megtelepítése valószínűleg 1249-ben történt, mert 1255-ben már kész és számos lakossal bíró vár és város volt, a melyet maga IV. Béla úgyszólván állandó székhelyévé tett. I. Károly 1308-ban már világosan kimondja, hogy az ország fővárosa Buda. Civitas nostra principalis. És habár az Anjouk idejök jórészét Visegrádon töltötték, *Budát* is fejlesztették.

A királyi palota első alapját IV. Béla rakta le; első nagyobb stilszerű, csúcsíves palotáját azonban Zsigmond királynak köszöni. Ez az épület a mai Szent-György-tér délkeleti sarkát foglalta el. Előtte széles árok vonult kelet-nyugati irányban, mely a királyi várlakot a várostól elválasztotta s melyen át híd vezetett a vár külső és belső udvarába. I. Mátyás trónraléptekor már ez udvarokat mindenfelől épületek köríték s a király nem tehetett mást, mint a félbemaradt részeket befejeztette, a régieket új stilben átalakíttatta. Függelékei,— kertek, nyaralók, — lenyúltak a hegy oldalán, a mai Krisztina- és Ráczváros felé, keleten pedig, — az istállók — a Dunáig. A királyi palota

Buda az idők folyamán, mint szabad királyi, de főként mint királyi székváros, teljesen kivált a megye területéből s ezért történelme minket ezúttal nem érdekel.

Ó-Buda, illetőleg kezdetben Buda, már a tatárjárás előtt kezd kibontakozni a homályból. Azonban ekkor városnak alig-alig volt nevezhető. A lakosság a királyi kastély körül, melyben IV. Béla a nagybőjtöt szokta tölteni és Szent Péter apostolról nevezett prépostság és káptalan köré csoportosult. Ez a vár az egykori Aquincum theatruma, a Csigadomb alatt emelkedő királyhalmon állott. Első állandó lakója Nagy Lajos király anyja volt, ki állítólag a Záh-féle tragédia után vonult meg itt és kizárólag a jótékonyságnak, meg lelke gondozásának élt. Azután Lajos király özvegye; szintén Erzsébet örökölte a várat; majd meg Borbálának Zsigmond nejének tulajdonába ment át. Ő alatta élte fénykorát. Ő építtette újra 1425 táján az épületeket s ő kezdte az egész vármegyét Alt-Ofner Grafschaftnak neveztetni. És hosszú időn át folyton királynői vár volt. Borbályától átvette leánya Erzsébet, Albert neje, majd Szilágyi Erzsébet, Hunyadi Mátyás anyja (1458—1461). Mátyás első neje Katalin (1461—1464), majd ismét Szilágyi Erzsébet s végül Erzsébet halála után, Beatrix királyné. Ó-Buda.

Nevezetes épületei közül még hírmondónak sem maradt fenn egy sem, sőt még helyüket sem tudjuk meghatározni. Az óbudai káptalan épületei, a klarisszák kolostora, a pálosok temploma és konventje, Fejéregyháza, a szentléleki János-vitézek épületei, a Margit-plebánia, a minorita kolostor, Beatrix kastélya, nyomtalanul tüntek el.

A város területe felerészben királynői, felerészben káptalani birtok lévén, valami intenzivebb városi élet nem fejlődhetett ki.[1])

Solymár várának építési ideje, szerepe a történelemben eléggé homályba borul, habár okiratszerű említésével gyakran találkozunk. Tudjuk, hogy 1435-ben Borbálya királynő bírta, hogy 1442-ben Erzsébet királyné a korbáviai grófoknak adta, 1444-ben az Olnodi Czudarok 600 frtban a Rozgonyiaknak zálogosítják el. 1455-ben Garai László nádor, 1468-ban Garai Jób és Ujlaky Miklós, 1490-ben Korvin János birja. Első oklevélszerű említése 1401-ből származik (Orsz. lvt. Dip. Oszt. 8650.) [2]) Solymár vára.

Fényben és pompában, kiváltságos előjogokban mind a három pilismegyei várat, különösen az Anjoukorban, messze túlszárnyalta *Visegrád* vára. Építését

---

[1]) V. ö. Salamon i. m. II. k. különösen a XVIII. fej. 481—500 l. — *Rupp* i. m. 1—86. l. Csánky i. h. I. 9—10. l.

[2]) Csánky I. 4.

szintén a tatárjárásnak köszönheti. IV. Béla neje, Mária királynő, megértvén férje nemes szándékait, elhatározta, hogy fölös ékszereit pénzzé teszi s azokon erős várat építtet. Maga a király mondja ezt el 1259-ben kelt adománylevelében és kiemeli, hogy Mária királynő hozományából, tehát teljesen a saját magánvagyonából, különösen a magával hozott ékszerekből, nagy fénnyel és igen erősen építtette meg a várat a visegrádi kopasz várhegyen. Éppen azért a hegyet és egész Pilismegyét neki adományozta és felhatalmazta, hogy a várral szabadon rendelkezhessék. A királyné szeme előtt az a czél lebegett, hogy egy esetleges tatár betörés alkalmával az özvegyeknek és árváknak legyen hová menekülniök. A király nagylelkűségét meg az sarkalta, hogy az így keletkezett vár a nyulszigeti apáczáknak, kiknek sorában az ő leánya, Margit is élt, igen jó és biztos menedékhelyül szolgálhat. [1]) A király adománylevelét IV. Orbán pápa is megerősítette 1263-ban. [2])

Mária királynő a várat teljes jogon birta s a király kijelentette, hogy joga van azt valamely királyi vagy királynéi szabadosnak odaajándékozni, vagy hagyományozni s hogy ebbe az ország főpapjai és bárói is belenyugodtak. A vár azonban soha idegen kézre nem került, sőt az utóbb egyideig a királyok, 1310—1526-ig pedig a szent korona állandó lakóhelye volt. Rómer alapos archaeologiai kutatásainak sikerült azt a helyiséget is feltüntetnie, a mely a szent korona őrizetére rendelve volt. [3])

Visegrád. Visegrád hajdani fényét az Anjouknak köszönheti. I. Károly király ugyanis a vár tövében palotát épített s példáját több főur is követte. Ő maga állandóan itt székelt s I. Lajos, bár székhelyét Budára tette át, sokszor időzött falai között. Visegrád valósággal a magyar királyok üdülő, nyaraló-helye volt s 1483-ban, miután Mátyás király ott új palotát épített volt, egy olasz püspök földi paradicsomnak nevezi azt.[4]) Oláh Miklós költői lendülettel festi Visegrádot és szavai megérdemlik, hogy azokat e helyre is beiktassuk. A város é'én, keletnek, áll a mind gyönyörű fekvésével, mind pompás mivoltával kimondhatatlanul nagyszerű királyi lak, paloták és egyéb valóban fejedelmi épületekkel ékeskedő, miután egy izben négy királynak s azok szokásos kíséretének egymaga kényelmes szállást adott, lévén benne 350-nél több terem. Kapuja a mintegy 200 ölnyire folyó Dunára nyilik s ez és a város és kapu közötti tér fákkal van beültetve. A túlsó oldalon, keletre a palotától, szőlővel és gyümölcsfákkal kedveskedő kert volt. Belépve a kapun, zöldelő rétvirágokkal elborított tér nyulik el szemeink előtt. Benn, száz és nehány lépésnyire a kaputól, kezdődik a lépcsőzet, négyszögű kövekből, hét vagy nyolcz ölnyi széles s mintegy 40 lépésnyi magas. Itt, a királyi udvar számára tág és nagyszerű boltok, vagy boros pinczék fölött, szintén négyszögű kövekkel borított, négyfelől íveken nyugvó tér (area quadripensitis, terasse) van, beültetve kellő arányokban tavaszszal gyönyörűen illatozó s a szemet gyönyörködtető hársfákkal. Közepén vörös márványból bámulatos művészettel faragott szőkőkút lövell ki, a Múzsák képszobraival, melynek tetején Cupido alakja márvány-tömlőn ülve, préseli a szintoly ízletes, mint hideg vizet, mely a közeli hegy forrásából csatornán vezettetve ide, kellemes morajjal hull a csöveken át egy márvány-csészébe s ebből egy kerekded medenczébe. E forrásból ama Corvin Mátyás parancsára — kinek műve mind ez építkezés, a miről beszélek — miután rendesen diadalmakat ült, bor patakzott s mint a régi emberektől hallám, majd piros, majd fehér, a mint föllebb a hegy tövében, mesterségesen bocsátották a csatornákba. E helyt szokott maga a király is, sétálni, a szabadban szellőzni, enni, néha a követeket is kihallgatni s nekik választ adni. [5])

A visegrádi fellegvár, a mint Kottaner Ilonának, a szent korona elrablásában 1440-ben szerepet vivő udvarhölgynek feljegyzéseiből kitünik, egyenes összeköttetésben volt a királyi palotával, [6]) a mi azt a látszatot kelti, hogy a királyi palota

---

[1]) *Wenzel* Árpádkori Uj okmt. VII. 501—503. l.

[2]) Árpádk. Uj okm. VIII. 70—73. l.

[3]) An. levél. közlem. IX. 1873. 1—15. l.

[4]) Castelli pápai követ így keltezi IV. Sixtushoz írt jelentését : Ex Visegrado paradyso terreilsi die 25. Octobris. 1483 :

[5]) Hungaria. Bél Adpaaetusában. A szöveget *Kazinczy* Gábor fordításában közöljük. Mátyás király kortársainak tanusága szerint. Pest, 1883. 169. l.

[6]) Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. *Endlicher* I. 13. és 17. l. a hol mondja, hogy az udvarhölgyek egy része a palotában, másik része a fellegvárban lakott.

A ráczkevei Árpád-szobor.

Szent István ezüst-hermája a kalocsai érseki palotában.

Csővár romjai.

A pusztaszentimrei árpádkori templom-rom.

a Salamon tornyától Bogdány felé eső részen emelkedő s ma is nyári lakkal koszorúzott dombtetőn állott.

A fellegvár egyébként királyi várnagyok parancsnoksága alatt állott, a kik mindenkor fényes állású férfiak voltak s jobbára Pilis vármegye főispáni állását is bírták. A vár tehát Pilismegyének hivatalos középpontja, székhelye is volt.

A vár aljában, azon a helyen, a hol ma Visegrád községe áll, előkelő város fejlődött ki, melynek Nagymaros mintegy expozitúrája volt. A város és Nagymaros, mely szintén I. Károly idetelepedésének köszöni keletkezését, körülbelül egyforma kiváltságokkal birt, de előkelőség sorában Visegrád messze kimagaslott, mert a városok közül egyedül él már 1378-ban a piros pecséttel, a középkori előkelőség e megkülönböztető symbolumával. [1]) A város beczézgetése annyira ment, hogy sok mentessége utóbb az országnak egyenesen ártalmára volt s azért azokat Ulászló 1498-ban egyszerűen eltörölte. [2])

Felhévvíz. *Felhévvíz* a mai Császárfürdő és Országút helyét foglalta el. Már a tatárjárás előtt külön helység és fontos rév volt. Várossá a János-lovagok idejében alakult. Ők birták a vásárjogot és szárazvámot is ; a révjog miatt sok viszálykodás volt a nyúlszigeti Mária-kolostor apáczáival. A mai Lukácsfürdő helyén állott a középkorban a Szent Tamás plebániatemploma. [3])

Zsámbok. *Zsámbok* első eddig ösmert oklevélszerű említése 1401-ből való, a mikor még egyszerűen „Villa Sambok prope Budam" néven szerepel. 1467-ben a pozsonyi káptalan egyik oklevelében már oppidum, mezőváros a neve. Ez évben a Maróthiaké. 1490-ben Korvin Jánosé volt. [4])

Pilismegyei községek a középkorban. Pilis vármegye községeit a középkorban, különös tekintettel a Hunyadiak korára, *Csánki* Dezső állította össze. Ehhez a felsoroláshoz, a ma ismert okleveles adatok alapján, csak itt-ott járulhatunk némi kis pótlékkal. A községek im ezek :

Ákospalotája Esztergom és Visegrád között (1393., 1396. 1418. évekből). *Aszófő* (Ozofeu villa) Visegrád szomszédságában (1322).

Bajon. A Duna mentében, Visegrádtól ny. felé, a királyi kápolna táján feküdt. (1435., 1469. és már 1395-ben is Kapr. Coll. in 4⁰450). *Békásmegyer* (1368., 1394., 1403. sőt 1367-ben is). *Bia* (1446., 1469). *Bogdány* ma Dunabogdány (1464.) *Bogárfalu* (nyoma veszett.) *Borony* ma Csobánka (1367., 1481.) *Borosjenő* ma Jenő (1351. 1367., 1435. Egy 1408-iki okl. mint Kysienew Kisjenő szerepel.)

Csaba, ma Pilis-Csaba. (1393., 1401—5., 1477.) *Csép* Békásmegyer mellett feküdt. (1484). *Cserged* (1482.)

Ébény Tétény táján feküdt Pilis-Pest és Fejérm. határán (1421., 1422. 1457.) *Füzeg* (nyoma veszett. Csobánka táján feküdt). *Garams* ma puszta Vörösvár és Csobánka között. *Gercse* (1465., 1477.) *Hidegkút* első említése a XV. századból a körmendi levéltár Himfi aktái között. *Jászfalu* ma puszta Piliscsaba mellett (1477.)

Kaláz (1449. 1482.) *Kande* (1349. 1367. és 1368. Coll. Hev. XVII. 385.) Boronynyal és Szántóval volt határos. *Kelenföld* a mai Ráczváros (1236., 1380., 1424. 1430.) Buda külvárosaként szerepel. *Keszi,* a középkorban Keszi, Alkeszi, Felkeszi néven szerepel. Mind e nevek a mai Budakesz hely fekvésének felelnek meg. (1296., 1390., 1423., 1427., 1465., 1477.) *Királyszántó* Borony határában feküdt (1367., 1465.) *Kisengh* ma Kissing néven puszta. Egykor egész a Dunáig nyult le és réve volt, tehát a római fürdő táján állhatott. (1361. 1523.) *Kovácsi* ma Nagy-és Kis-Kovácsi néven ösmertek (1401., 1457. 1477.) *Körmösd* nyoma veszett. Keszi táján feküdt. (1434. 1439.)

Leányfalva (1477.)

Nyék a mai Jánoshegy és Hárshegy tövében feküdt. (1389. 1425., 1449. 1472.)

Orosz, ma Kisoroszi, a szentendrei szigeten (1394.) *Örs,* Kecskeőrsnek is nevezték. A mai Budaőrs. (1282. 1296. 1367. 1396. 1425.)

Paszandok. Az óbudai fensíkon feküdt. (1452. 1483.) *Págy* a telkii apátság helysége volt. (1342.) *Perbál* (1348., 1401., 1401—5. és 1494) Ez utóbbi Hev. Coll.

[1]) O. Levt. D. L. O. 4128. Pecsétje, melyen a várképe látható, 1381-ből származik

[2]) Coll. Kaprinay. in Fol. T. XVI. 273. Hevensesi feljegyzése. V. ö : *Wenzel* S. Visegrád egykori fénye és dicsősége. Századok. 1868. 395—412. ll. a hol a Visegrádra vonatkozó okleveles adatok tára és a város pecsétje is közölve van.

[3]) Csánki i. h. I. 9.

[4]) U. o. I. 12.

LXXI. 57.) *Pilis* ma Szentkereszt. Az egykor híres pilisi apátság székhelye. (1360. 1494.) *Pomáz* (1430.)

Sasad a Sashegy déli tövében elterülő vidéken feküdt. (1296. 1350. 1425. 1469.) *Szamárd* Ákospalotája mellett volt (1393.) *Szántó* ma Pilisszántó. (1367. 1393.) *Szekeres* Diód szomszédja. (1398. 1417.) *Szente* Kaláz és Pomáz között feküdt (1322—1467). Szent Endre királyi birtok volt s ezért királyi falu nevet viselt. Valószínű, hogy mezővárosi jogokkal is bírt (1358., 1458., 1464. 1468.) *Szent-Erzsébet* a mai Fehérvári-úton, a Sáros-fürdő telke mellett állott. Pest- és Pilismegye egyidőben ott tartotta gyűléseit. (1374. 1399.) *Szent-Jakabfalva* a mai Ujlaknak felel meg. (1355., 1372., 1424., 1447.) *Szent-László* ma Pilisszentlászló. — *Szent-Péter*. Tótfalu fölött egy templom-rom őrzi emlékét. (*Galgóczy* Pest-Pilis- és Solt megye monografiája. Budapest 1877. III. k. 101.)

Tah ma Tahi (1439. 1447.) *Telki* (1282. 1455.) *Tinnye* (1346. 1361. 1401—5.) *Torbágy* (1429. 1469.) *Tótfalu* (1447). Tök (1490.)

Üröm a Monyaros hegyen. (1367. 1388.)

Várad valahol Szent-Endre határában feküdt.

Esztergom vármegyéből Pilis vármegyéhez tartozott e korban. *Csév, Demes,* ma Dömös. (1111. 1138. XV. sz.) *Kesztölcz, Maróth* ma Pilismarót. (1378. 1398.) *Szentlélek* Esztergomtól délkeletre. (1287. 1378. 1425.)

Pestmegyéből ide tartoztak : *Diód, Horhi* és *Tárnok.*

A pilisi főispánok.

Pilis vármegye főispánjai, mint említettük, legnagyobbrészt ugyanazok voltak, a kik várnagyokként a visegrádi vár élén állottak. Ezt a körülményt mégis mindenütt külön felemlítjük. Soraikból ösmeretesek :

1225. *Péter;* Béla társkirály pristaldusa is volt Horvátországban. (Wenzel Árpádk. Okmt. XI. 183.)

1251—1256. *Fülöp* (Fejér IV. II. 343. Hazai Okmt. VI. 95. Knauz Monum. Eccl. Strig. I. 386.)

1272. *Olivér,* ki állítólag a Rátót nemzetségből származott s a királvné tárnokmestere volt. (W. VIII. 390. Fejér. VI. 180. 209.)

1272—1273. *Joakim.* A Gútkeled nemzetség Dragun ágából származott. V. István fia László idejében mintegy 5 évig csaknem korlátlanul kormányozta az országot. Hogy a trónhoz közelebb legyen, 1272-ben odahagyta a tótországi bánságot és tárnokmesterré, meg pilisi főispánná lett. Viszontagságos életét főbb vonásokban szépen megrajzolta *Karácsonyi:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig czímű művében (II. K. 62—63. l.) A történelem Pektári Joachim néven ösmerte sokáig (F. VII. 57. k. O. VIII. 148. W. IX. 5. 11. Zichy Okmt. I. 32.)

1273. május. *Miklós* választott esztergomi érsek és királyi kanczellár. (W. IX. 17. 18. Fejér VII. V. 383.)

1275—1277. *Joakim* másodszor. Ez idő alatt vetette meg a hazánk és Habsburgi Rudolf között kötött szövetség alapját. 1277-ben a Vodicsay (Blagaj) családdal, min ujból kinevezett tótországi bán háborúba keveredett, áprilisban csatát vesztett és ő maga is elesett (F. V.II. 238. H. O. I. 63. II. 11. VI. 197. 201. VIII. 152. 164. W. IV. 23. 35. IX. 28. 50. 82. XII. 76. 92. 111. 140. 150.)

1279-ben. *Péter* kir. főlovászmester, szebeni ispán. (F V. II. 493 V.)

1281—1284. *Tamás* királyi és királynéi kanczellár (F. V. III. 97. 235. 240. W. XII. 415. H. O. IV. 66.)

1285-ben. *Eyza.* Állítólag szerecsen származású és baranyai főispán volt. Neve Haysza lenne. Ez azonban csak Wertner Mór óvatosan veendő feltevése. (Ujabb adalékok az Árpádkori megyei tisztviselők ismeretéhez. Történelmi Tár. 1903. 58. Okiratilag) *Knauz* i. h. II. 192. 207.)

1324—1344. *Taranyai Sáfár István* visegrádi várnagy (H. O. V. 99. Fejér VIII. III. 106. 534. Anjoukori Okm. III. 27. 388. 589. 486. H. O. IV. 234.)

1345—1353. *Bátmonostori Töttös,* Becsei Imre fia. Visegrádi várnagy és királyi ajtónálló-mester (Zichy Okmt. II. 180. 198. 235. 294. 356. 438. 476. 495. 505. 523. Fejér. IX. 700. 490. 764. IX. II. 55.)

1358-ben. *Hémfi Benedek* visegrádi várnagy. (H. O. I. 223. Zichy. III. 119. Volt-e egyuttal főispán is, nem bizonyos.

Az utolsó ösmert pilisi főispán Domokos fia *Miklós* volt, ki 1363-ban csak mint visegrádi várnagy, de 1366-ban már mint várnagy és főispán szerepel (H. O. I. 246. Fejér. IX. III. 560. Anjouk. VI. 108. Zichy II. 236. III. 279.)

Visegrádi várnagyok.

A főispán-várnagyokon kívül egyszerűen mint visegrádi várnagyok előfordulnak még 1277-ben *Domokos* (F. VII II. 97. W. IX. 181. 187. 188.), 1284-ben *János* (F. V. III. 211), 1298-ban ismét egy *Domokos*, 1399-ben *Marczali István fia Péter* (Bak ? I. 421.), majd ugyanez évből *György* ; 1400-ben *Mátyás* alvárnagy (H. O. III. 262.) 1400—1401. *Csáki György* (Tem. I. 306..) 1403-ban *Korbáviai Károly* (Fejér X. IV. 241.)

Pilisi alispánok.

A pilisi alispánok közül csak kettőnek tartották fenn emlékét okleveleink. 1319-ben *János* (Anjouk. O. T. 511.) 1333-ban *Iván* volt az alispán. Ez utóbbi a várnagyi hivatalt is ellátta (Anjouk. O. III. 27.). Ugyancsak egy szolgabiró nevét is ösmerjük e korból, *Baluzzi Lukácsét,* ki 1333-ban szerepelt.

Pilis egyesülése Pesttel.

Pilis vármegyének, mint ezekből is láthatjuk, külön szervezete, külön területi hatósága volt. Azonban már jó korán találunk történelmében olyan mozzanatokat, a melyek arra vallanak, hogy Pestmegyével közös intézményeik is voltak. Igy már 1335-ben és 1364-ben közösen tartják megyegyűléseiket ; 1399-ben pedig egy ily közgyűlésen Pomázi János, László, Miklós és Imre perlik Kürthy Miklóst a Zahrus nevű pestmegyei falujokban elkövetett birtoksértés miatt. 1400-ban Szent-Erzsébet mellett, 1438-ban Szénfalvában tart a két vármegye közös gyűlést. 1374-ben Imre nádor beszél a két vármegye közös űléséről, sőt 1467-ben a két vármegye szolgabirái közös jelentést tesznek. [1])

Mikor történt a két vármegye egyesülése, azt pozitiv adat hiányában nem tudjuk megmondani ; de az a körülmény, hogy 1366-on túl nem találkozunk többé a pilisi főispáni méltósággal, azt bizonyítja, hogy ez az egyesülés még az Anjouk idejében a két vármegye rendeinek megegyezésével történt.

Pilis ugyan mint vármegye névleg még továbbra is szerepel önnállóan s területe külön szolgabírósági járásként kapcsolódott Pest vármegyéhez. Ez lehet magyarázata annak, hogy az 1505-iki rákosi országgyűlésen Pilismegye külön követekkel, Tahy Istvánnal és Pomázi Czikó Gáspárral volt képviselve.

Tény, hogy az 1492-iki országgyűlés 100 czikkelye, melyet alább Pest megyénél méltatunk, már befejezett tényként beszél Pest és Pilis egyesüléséről.

III. *Pestmegye.*

Pestmegye ősi határai.

vármegyének ez az ősi törzse a Szent Istvántól alapított első megyék sorában foglalt helyet. Szorosan körülírt határai nem voltak s azért sokszor előfordul, hogy egyes községei hol Fejérmegyében, hol Külső-Szolnok, vagy Heves, sőt Csongrád vármegyében fekvőknek mondatnak. Ősi területe jobbadán összeesett mai területével, ha abból a Csepelszigetet, a solti széket, vagyis az Ó-Dunaágtól nyugatra eső területeket, éjszakon pedig Váczot és környékét leszámítjuk. Tehát eredeti határai voltak: éjszakon Vácz, mely akkor Nógrádhoz tartozott, délen Félegyháza, a melyen alól, kezdetben, lakott terület le egész a Bácskáig alig volt. Nyugatról egész Pestig a Duna határolja. Itt átlép a Dunán, hogy csápjait kibocsássa a pilisi és fejérmegyei terület és a Duna közé ékelődő háromszögre, melyen Szenterzsébeten alul Kistétény, Nagytétény, Diós, Érd, Sóskút, Tordas, Kulló, Tárnok, Zámor és Berki feküdt. Keletről Nagykátáig Hevesmegyével és a Jászsággal csaknem a mai határok állottak fenn. Abony, Nyársapát, Tetétlen, Jenő, Kécske, Szentkirály, Alpár már változnak és hol Pesthez, hol, igaz csak elvétve, Külső Szolnokmegyéhez számíttatnak.

A megye középpontja és legrégibb lakott helye Pest volt, mely várszerű jelleggel birt. Várkastélya Diódon volt s ezenkívül öt mezőváros alakult területén. Ezek : Czegléd, Kecskemét, Kis-Hatvan, Kőrös és Szecső.

Pestvár és város.

Pest a honfoglalás előtt szláv telep volt. Valószinű, hogy Árpád bejövetelekor igen gyér volt a népessége, mert már Anonymus említi, hogy Taksony fejedelem idejében Billa és Bossu vezetésével nagyszámú izmaelita jövén be, a fejedelem ezeknek Pest várat adományozta oda. [2]) Annyi kétségtelen, hogy Pest első lakosai között nagy számmal voltak bolgárok, mert a modern nyelvtudomány szerint Pest neve határozottan bolgár eredetű s valószínűleg a mai Gellérthegy valamely nagyobb terjedelmű barlangja adott alkalmat ez elnevezésre. Pest ugyanis barlangot jelent. [3])

---

[1]) V. ö : *Pesty.* Az eltünt régi vármegyék. I. k. 63—64. lt.
[2]) Cap. LVII.
[3]) V. ö : *Melich* : Szláv jövevény szavaink. — Rad. Jugoslav. 100 K.

Pest kezdetben a Duna mindkét partjára kiterjeszkedett. Oka ennek a pesti rév volt. Az volt ugyanis a középkorban szokásban, hogy a rév a folyam mindkét partján ugyanazt a nevet viselte s annak tulajdonosai igyekeztek mindkét parton egyező nevű telepet alapítani. A tulajdonképeni helység a balparton feküdt s a jobbparti rév körül csak egyes őrházak, raktárak lehettek. A révet magát és a fölötte emelkedő hegyet Pestnek nevezték; amazt pesti révnek, emezt pesti hegynek; sőt tudjuk, hogy a budai várhegy is ujpesti hegy nevet viselt egyideig s így maga Budavára kezdetben Ujpest lehetett. Ez a körülmény okozta, hogy utóbb egyes nyelvtudósok és történetírók a Pest és Oven (Ofen) elnevezéseket egyértelműnek vették.

A hely fontossága folyton növekedett, s idővel nagy német teleppé lett. A tatárjárás után bekövetkezett nagy szervezési munkálat folyamán, az egyébként erődítésre kevésbé alkalmas hely is várszerű jelleget vett fel. Természetes védelmi vonalát a Duna főága és a megyeri rév táján a Dunából kiszakadt, a mai Soroksár előtt abba ismét visszaömlő mellékága, vagyis a hely szigetszerű jellege adta meg. Ennek a mellékágnak a mentén feküdt Felhévvízzel szemben Jenő falu; az új Országház táján Ujbécs, melyek utóbb Pest külvárosaivá lettek. Az ilyképpen alakult pesti terület legkimagaslóbb része a mai Belváros volt, a városháztértől körülbelül a Bástya-utczáig és kelet felé a Kossuth Lajos-utcza torkolatáig eső rész. A mai ujvárosházától a piaristák épületéig terjedő rész volt a vár, a többi terület a város, melyet csak 1471-ben, Mátyás korában vettek körül kőfallal.

Egyébként Pest a jobbparton épített IV. Béla városának függeléke gyanánt szerepelt hosszú ideig és becsületére légyen felemlítve, hogy ennek ellenére mindig magyarabb jellegű volt jobbparti mostohájánál. 1413-ban, a mikor az eddigi adatok szerint először választhatott magának külön bírót, magyar embert emelt e méltóságba, holott a budai híres törvénykönyv magyarnak megválasztását egyenesen tilalmazta. Ez időben azonban még mindig falunak tekintették, s első nagyobb városias jellegű kiváltságait Zsigmond királytól kapta, elismerésül azért az 1000 aranyért, a melylyel a folytonos pénzzavarral küzdő uralkodót megsegítette.

Nagyobb és jelentősebb épületei a középkorban alig voltak. Emelkedése minden tekintetben Mátyás király nevéhez fűződik. Neki köszönte kőből épült kőfalát, mely az Ujvilág-utcza, a Magyar-utcza és a régi Fehér hajó-utcza vonalán állott; ekkor lett királyi tárnoki város és így Buda után az ország második városa, ekkor kezdődnek országos vásárai.

Épületei közül a középkorban csakis a Boldogasszonyról nevezett plébániatemplom, a Domonkosok temploma és kolostora, a Szent János-vitézek Miklóstemploma, a ferenczrendiek és az ágostonosok klastromai említtetnek.

Czegléd, Kis-Hatvan, Szecső. Mezővárosai közül jelentékenyebbek voltak Czegléd, Kis-Hatvan, Szecső vagy Szecsőd, Kecskemét és Kőrös, a melyek mind oklevélszerűleg csak 1358 táján tünnek fel.

Czegléd régi királyi birtok volt s I. Lajos azt édes anyjának, Erzsébet királynénak ajándékozta oda 1358-ban (O. Lvt. DO. 4723). Tőle nyerték 1368-ban az óbudai apáczák. Vámos, vásáros hely volt.

Kis-Hatvant, a hevesmegyei Nagy-Hatvant (ma egyszerűen Hatvan), 1492-ben említik „oppidum Kyshathvan" néven, a Hatvaniak birtokaként. Valószínű, hogy kiegészítő része volt Bodógfalva (Bodóháza), mely 1439-ben a Báthoryak kezére jutott és akkor Bodogazzonhatvana néven szerepelt. (O. L. DO. 13403.)

Szecső ma Tápió-Szecső. 1474-ben szerepel oppidumként, országos vásárját azonban már 1427-ben említik. Ez időben a Perényieké volt, a kik 1471-ben 16.000 frtért a Báthoryaknak adták el. (O. L. DO. 17254. és 17258.)

Kecskemét. *Kecskemét* nagyérdemű monografusa, *Hornyik* János, a város eredetét a metanaszta jászok uralmával hozza összeköttetésbe és az ősrégi Partiscumot a város első magvának ítéli. Tény, hogy Kecskemét neve nem szerepel Anonymusnál, ki pedig ezen a tájon is végig vezeti a honfoglalók seregét és hogy oklevélszerű első említése csak 1353-ból való (Forgách család Lvt. M. N. Múz.), hogy tehát sokkal előbb, legalább e néven, nem állott fenn. Hornyik állítása tehát, hogy Kecskemét, melynek területe kétségtelenül királyi birtok volt, a királyi udvarnokok szállása vala, kik ott kecsketenyésztéssel foglalkoztak, igen szellemes elmefuttatás, melyet egy olvasási hiba is támogat, de a mely a történelmi

valóságot nem éri fel.[1]) Jobban megközelíti azonban az igazságot *Gyárfás* István, ki a jász-kunok történetében azt mondja, hogy IV. Béla a tatárjárás után a kunok hét nemzetségét a Duna, Tisza, Kőrös, Maros és Temes folyók közein s mellékein telepítette le s úgy látszik, mindegyik nemzetség külön széket alakított, mert későbbi oklevelek alapján kimutatható, hogy éppen e letelepedési vidéken hét kun szék volt : úgymint Hontor, Mizse, *Kecskemét*, Halas, Zenthelt, Kolbász és Berén.[2]) A miből viszont nem következik, hogy Kecskemét lakossága kun eredetű volna, hanem csak az, hogy a kun székek beosztása alkalmával a városnak már oly előkelő szerepe volt, hogy azt a körülötte csoportosuló kunok középpontjává tenni természetszerű dolog volt.

Kecskemét kun származása ellen szól az a körülmény is, hogy tényleg mindig királyi vagy királynői birtok volt. 1353-ban I. Lajos, Jánosnak Karlafia István fiának adományozza Ágasegyházát „prope possessionem Kechkemeth." 1423-ban már Zsigmond *oppidum nostrum*-nak, mezővárosunknak, egy évvel később Albert oppidumnak seu *civitas*-nak, vagyis városnak mondja. Kun szék középpontjának azonban csak 1472-ben neveztetik először. 1517-ben pedig már Maglódi László kecskeméti comesként szerepel[3]), a mi a város gyors fellendülésének és királyaink kiváló gondoskodásának fényes bizonyítéka.

1382-ben Kecskemét Erzsébet királynő birtokában volt. 1415-ben vámjával egyetemben Borbálya királyné, 1439-ben Erzsébet királyné birta. Ez utóbbi a Káthayaknak zálogosította el, kiktől Gutori Nagy László kezére került. 1458-ban Mátyás király, mert Péró János a sókamarai ispánsággal beszámolni nem tudott, a Lábatlaniaknak adja zálogba. A zálogösszeg, 5000 pf., lefizetése után, a város ismét a Pérók kezébe került. 1517-ben azonban, mint láttuk, ismét a kecskemétszéki királynéi kunok ispánságának székhelye volt.

Kőröst okleveleink 1354-ben említik először. (*Gyárfás* Jászkúnok. III. k. Oklvt. 39. sz.) Előfordul még 1368. (O. L. DO. 5696.) 1382. (u. o. 6973) 1405—1424 (u. o. 9037) 1423, 1435 (Gyárfás III. 278). Mindezekben még csak helységként szerepel. Egy 1467-iki oklevélben, mely a Nemzeti Múzeum őrzése alatt áll, fordul elő tudtommal először a *Nagykőrös mezőváros* elnevezés (Naghkewrews oppidum). Ezentúl azután mindig városként szerepel. 1382-ben Erzsébet királyné birtokában találjuk. A XV. század folyamán, valószínűleg zálogjogon, a Kaplaiak vagy Jolsvaiak és a Serkei Dezsőfiek bírták. Utóbb a Györkeiek, 1435-ben az Ördögei Bessenyőiek is bírnak benne zálogjogon részeket. A nagykőrösi krónika igen regényes színezetű elbeszélést tartalmaz a város alapításáról, a melyet egyenesen magának Árpádnak tulajdonít. Biztos történelmi adat hiányában a kőrösiek megtelepedésének idejét ma már meghatározni teljességgel nem lehet. Tény, hogy történelmileg olyan nevezetes helyen fekszik, a mely maga valószínűvé teszi, hogy első telepedői a honfoglalók sorában keresendők. Kőrös.

Pest vármegyének a középkorban, Csánki egybeállítása szerint, összesen kétszáz helysége volt. Ezt a számot ujabb adatok alapján 209-re emelhetjük fel. Feltünő azonban, hogy a megye községei közül oklevélszerűleg a XIII. századból csak nyolczat tudunk igazolni és pedig : Árnyasnyirt, Bikcsét, Jenőt, Pándot, Rátoltot, Sápot, Taksonyt és Varsányt. A községek túlnyomó részére csupán XV. századbeli okiratainkban találunk nyomokat. A névsor különben ez : Pestmegye községei a középkorban.

Abád (1447) ; *Acsa* (1462) Nógrád szélén Vácztól keletre ; *Acsád* (W. XII. 511) Pest közelében ; *Adács* (1480—84) Kunszentmiklóstól keletre ; *Ákosmonostora* (1394. 1421. 1467. 1488) ma puszta Héviz mellett. Pródavizi Ördög Miklós 1421-ben a királynak engedte át. 1467-ben a Rozgonyiaké, kik a Csákyak vagy Zsidaiak után az apátság kegyurai is voltak ; *Akasztó* (1291. W. XII. 511) ; *Alag* (1447. 1467) ; *Alberti* (1390. 1469) ; *Almás* (1406—9. O. L. DO. 9153. 1409. 1410). Ma Tóalmás ; *Alpár* a megye legrégibb helye, melyet már Anonymus is felemlít. *Árnyasnyir* (1297. W. XII. 341) Pest mellett Taksony és Varsány között feküdt. *Alsómacsa* (1421. 1422. 1446. 1447) ma Mácsa.

Babli már a XV. század elején (1406. 1409. 1410.) úgy emlékeznek róla, mint elpusztult helyről, melyet lakosai elhagytak. Kóka táján feküdt ; *Bag* (1394. 1430. 1467.) Ma Bag és Kisbag Aszód m. ; *Bankháza* (1461. 1515.) Az előbbi év-

---

[1]) V. ö : Kecskemét város története. I. k. 111. l.
[2]) A Jász-Kunok története. III. k. 122. és köv. ll.
[3]) *Hornyik* idézett müve I. 118. és 119. ll.

ben Pesthez, az utóbbiban Fejérhez számítják. 1453-ban fejérmegyeinek mondatik azzal: alias *Hazugd*, ma puszta Laczházától keletre. *Barabásszállása* (-háza) a mindszenti kun területen feküdt; *Barócz* (1440) ma baracsi puszta Kunszentmiklóstól keletre; *Báté* (1447.); *Battyán* (1422. 1446. 1482.) Ma Bottyán Vácztól délkeletre; *Bene* (1458.) ma puszta Örkény mellett. *Bénye* (1368. 1459.) Monor mellett; *Berczel* (1482.) Alberti pusztája volt; *Berky* (1455. 1464. 1483. 1486.) Ma puszta a fehér-vármegyei Tárnok mellett; *Bessenyő* (1492.) vámszedőhely volt. *Bessenyő* 1331. 1374. és 1410-ben rombadőlt falu. Ma Nagy- és Kisbesnyő puszták Ócsa és Sári között; *Bikcse* (1275. 1310. 1419. 1426. 1470. 1482.) Vámszedő hely. Ma Tápióbicske; *Billye* (1426. 1431.) Ma puszta Mende mellett; *Bódogfalva* Kishatvan mellett, v. tartozéka volt; *Boldogasszonykátája* (1473.) Ma Boldogkáta puszta; *Bő* (1465.) Ez évben Mátyás a községet, mely már 1349-ben is előfordul, ketté osztja és a Kenderesi Balázs kezén lévő részt Pestmegyéhez csatolja. A mai Tiszabő. *Bud* (1390. 1446. 1507.) Ma Bugyi; *Büd* (1403. 1401.) Billye mellett feküdt.

Csaba (1411. 1471. 1499.) Ma Rákoscsaba; *Csamád* (1430. 1464.) Ma Csomád; *Csapol* (1453. 1467.) Tápióbicske táján; *Csekekátája* (1474. 1476. 1498.); *Csemer* (1434. 1447. 1484.) Ma Csömör; *Csév* (1411. 1447. 1466.) Ma puszta Pilis és Nyáregyháza táján; *Csóth* (1345.) Alag mellett feküdt; *Cső* vagy *Csővár* (1345.). *Czinkota* (1452. 1465.)

Dabas (1447. 1490.); *Damony* (1430. 1446.) Ma Domony; *Dány* (1324. 1463.) ma puszta Dánszentmiklós néven Alberti és Pusztavacs között; *Délegyháza* (1516.); *Dióď* láttuk Dióď kastély alatt. A középkorban Gyódnak is mondatik. Ma Diósd; *Dob* (1291. W. XII. 511.); *Dunaharasztja* (1440. 1449. 1453. 1488.) Ma Dunaharaszti; *Dusnok* (1434.) Péczel környékén feküdt.

Ecser (1447); *Egerszeg* (1406.) Ma puszta Gödöllőtől éjszak felé; *Érd* (1450. 1464.) Ma Fehérmegyében; *Érkesbudája* (1376. 1374. 1376.) Czegléd szomszédja; *Eső* (1407. 1451.) Ma puszta Örkény mellett.

Farkasd (1508.) Ma puszta Gomba és Mende között; *Farnos* (1421. 1436. 1476.) Egyes részei Fehér vármegyéhez számíttattak; *Félegyház* (1389. 1424.) Ma Kiskunfélegyháza; *Folt* (1406.) Ma Fót.

Gomba (1390. 1437.); *Gőd* (1415) Ma puszta; *Gödöllő* (1368.); *Gömcsöd* (1291. W. XII. 511.); *Gubacs* (1430. 1467. 1468.) Ma puszta. 1430-ban még szigeten feküdt; *Gyál* (1323. 1407. 1451.) Már 1323-ban Szent-Györgyről nevezett templom volt e faluban. Ma puszta Soroksár mellett; *Gyoldocs* (1434. 1439.) Ócsa és Dabas táján feküdt; *Gyón* (1447.); *Gyömrő* (1424. 1440. 1446. 1447.); *Györk* (1881.) Ma Hévízgyörk.

Halásztelek (1291. 1424. 1447. 1487.) Ma puszta Kunszentmiklós és Dömsöd között; *Halom* (1390. 1440.) Ma puszta Vecsés mellett; *Haraszti*, régebben Dunaharasztja; *Hartyán* (1480.) Ma Újhartyán; *Hartyán* (1425. 1426.) Ma Váczhartyán; *Hazugd*, más néven Bankháza; *Hegyesegyház* (1391. 1411.) Jászapátival és Kisérrel határos; *Hernád* (1390. 1466.) Ma puszta Örkény mellett; *Hernád*, ma puszta Iklad és Aszód mellett; *Hévizvölgye* (1425. 1440. 1447.) Ma Galgahéviz; *Horhi* (1467. 1470. 1487.) Tárnok táján feküdt; *Hugye*, Pestvármegyéhez is számítják, de szorosan véve Csepelhez tartozott.

Iklad (1446. 1461. 1422.) *Inarcs* (1302. 1395. 1464. 1490.) Ma puszta Dabastól éjszakra; *Irsa* (1407.); *Irsvaszeg* (1400, 1430. 1450.) Ilsvaszeg, Irsovaszeg, Irsaszeg néven is szerepel; ma Isaszeg; *Istvánháza* (1395. 1406.) Ma Ivánháza; *Jánoshida* (1465.) 1401-ben még Szolnok, 1426-ban még Heves vármegyéhez számítják; *Jenő*, tulajdonkép *Kisjenő* (1281. 1425. 1438. 1453.) Felhévvizzel szemben feküdt és révje is volt.

Kakath (1397. 1480.) Már korán lakatlan volt. Ma puszta Kunhegyes és Kenderes között; *Kakucs* (1465. 1480.) Czegléd mellett; *Kálva* vagy *Kálna* (1435. 1437. 1459. 1463.) Ma Káva Pilis mellett; *Káposztásmegyer* (1486.) *Kartal* (1461. 1472.); *Káta* (1390. 1453.) Ma Nagykáta; *Kenderes* (1422. 1465.) 1397-ben Kerek(egy)ház néven szerepelt. Egy része Heves vármegyében feküdt; *Kér*, máskép''Kérvölgy* (1421. 1430. 1438.) Már jó korán csak pusztaként szerepel, mely Mácsához tartozott. 1422-ben Mindszentekről nevezett temploma volt. Ma Kéripuszta; *Kerekegyház* (1323. 1343. 1424. 1444. 1447. 1481.) Gyál szomszédja volt; *Kerepes* (1467); *Kesző* (1317. 1329. 1407. 1415.) Ma Dunakeszi; *Kisnémedi* (1400. 1426.) Vácztól délkeletre; *Kóka* (1409. 1439. 1472.); *Konyó*

(1419.) Tápióbicske táján feküdt; *Kormányos* (1323.) Gyállal volt határos; *Körtvélyes* (1400. 1434. 1437.) Péczel szomszédságában volt; *Kuldó* (1450. 1455.) Ma Fel ér vármegyében fekszik, Martonvásártól éjszaknyugatra.

Lázár (1434.) Péczel táján feküdt; *Löb* (1447. 1489.) Ma puszta Üllő mellett; *Ligetegyház* (1446.) Ma Liget néven puszta Zsidó mellett; *Locsod* (1326.) Ma puszta Péczel mellett; *Lőrinczi* 1415-ben Nógrádhoz, 1467-ben Heveshez, 1470-ben már Pesthez tartozott. Ma nógrád-vármegyei község.

Mácsa (1421. 1422. 1430. 1446. 1447.) Régente volt Felsőmácsa, mely Nógrád vármegyéhez tartozott és Alsómácsa, mely Pest vármegyében feküdt. Ma csak egy Mácsát ösmerünk, Aszódtól éjszaknyugatra, a nógrádi határon; *Maglód* (1461); *Majosháza* (1377. 1388.) 1395-ön túl Fejérhez számítják. (Lásd m. a.); *Mánteleke* (1458.) Ma puszta Damas mellett, délnyugatra; *Megyer* (1461.) az Abonytól éjszakra fekvő megyeri puszta; *Megyer* (1438.) hévizvölgyi község volt. Ma Megyerke; *Mende* (1411.); *Mikebudája* (1376. 1395. 1441.) Ma puszta Czegléd mellett; *Mindszent* kun terület lett; *Monor* (1401. 1446.); *Monostor* (1467.) Ma puszta Héviz mellett; *Monostorsáp* (1484.) Ma puszta Czibakháza mellett Sáp néven és Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyéhez tartozik. *Monyoród* (1447. 1453.) Már Szent László király idejében benczés apátság volt. Ma Mogyoród.

Nándorfölde (1400). Péczel mellett feküdt; *Némedi* (1383. 1400. 1464.) Ma Alsónémedi; *Nyársapáti* (1445. 1450.) Ma puszta Czegléd mellett: *Nyáregyháza* (1411. 1441. 1487.) néha *Nyári* néven. Czeglédtől éjszaknyugatra feküdt; *Nyir* (1425. 1438. 1440.) Nyiregyháza puszta Valkó mellett.

Olcsa (1440. 1454.) Ma Ócsa; *Ordasháza* (1326.) A XV. században Solthoz tartozik; *Oszlár* (1426. 1438. 1440.) Ma puszta Péczeltől délkeletre; *Ökörd* (1343.) Ma Ökörtelek Csiktarcsa mellett; *Örkény* (1424.)

Pákony (1417. 1440. 1447. 1449.) Ma puszta Haraszti határában; *Palota* (1447. 1467.) Ma Rákospalota; *Pánd* (1275. 1424. 1459.); *Párdy* (1467). Pest mellett feküdt; *Péczel* (1434. 1436. 1440.); *Pereg* (1447.) Laczháza mellett. Tulajdonképen Fehér vármegyéhez tartozott; *Peszér* (1458.) Ma puszta Örkény vidékén; *Péteri* (1421. 1455.); *Pilis* (1424.); *Poltharasztja* (1404. 1441. 1449. 1485.) Fileharasztja néven is említtetik. Ma Pótharaszt puszta Pilistől nyugatra; *Püspökhatvana* (1460. 1462.)

Ráda (1434. 1490.) Ma puszta Harasztitól éjszakkeletre; *Rátolt* (1283. 1465.)

Saap (1291. W, XII. 511.) Monostorsáp szomszédja volt; *Ság*. (1390. 1453. 1469. 1478.) Ma Tápióság; *Sáp* (1283.) Ma Tápiósáp; *Sári* (1374. 1410.); *Sikátor* (1421. 1489.) Ma Rákospalotától éjszakkeletre fekvő puszta; *Sikond* (1471.) Kálva mellett fekvő puszta volt; *Sira* (1434.) Péczel vidékén volt; *Sokró* (1326.) Locsod határában; *Soroksár* (1403. 1429.); *Sóskút* (1495.) Ma Fejérvármegyéhez tartozik; *Sőreg* (1368. 1455. 1498.) Ma puszta Czegléd mellett; *Süly* (1426. 1447. 1472.) Ma Tápiósüly.

Szada (1430. 1446.); *Szajos* (Zahrus) (1341.) fekvése ösmeretlen; *Szakálos* (1391.) Gomba vidékén feküdt, ma csak dűlő-névként maradt fenn; *Szászhalom* (1447. 1460. 1478.) Káposztásmegyer vidékén, a Duna partján feküdt; *Székely* (1380.) Tárnok határában feküdt. Ma Fehérmegyéhez tartozik. *Szele* (1347. 1422. 1476.) Az első évben még Szolnok vármegyéhez tartozott, és Nagy- meg Kisszelére oszlott. Ma Tápiószele a neve. *Szemere* (1454.); *Szénfalva*, Pesty említi; *Szent-Dienes* (1424. 1464. 1465.) Ma puszta Soroksár és Haraszti között. *Szent-Egyed* (1324. 1380.) Ez utóbbi évben már elhagyatott falu. Maglód mellett feküdt; *Szentfalva* (1467. 1468.) Pest mellett feküdt; *Szent-Györgyteleke* (1426.) Ma puszta Isaszeg határában; *Szent-György* (1508.) Ma Tatárszentgyörgy; *Szent-Ivánháza* (Lásd Szent-István alatt); *Szent-Jakab* (1430.) Ma puszta Gödöllő vidékén; *Szentkirály* (1430.) Ma puszta Gödöllő mellett; *Szentkirály* Pereg mellett fekvő helység, mely 1453-tól Fejér vármegyéhez tartozott; *Szent-László* (1425. 1447.) Ma Váczszentlászló; *Szent-Lőrincz* (1424. 1445.); *Szent-Lőrinczkátája* (1473.); *Szent-Mártonkátája* (1437. 1474.); *Szentmihály* (1467.) a mai nyaralótelep; *Szent-Mihály* (1505.) Csép mellett a Csepelszigeten feküdt; *Szent-Miklós* (1430. 1493.-tól kezdve Kisszentmiklós.) *Szent-Péter* (1458.) Dabas vidékén volt; *Szent-Szalvátor* (1465.) Kakucs táján feküdt; *Szent-Tamáskátája* (1467.) Ma puszta; *Szent-Vid* (1390. 1453.) a Bicske határában fekvő Vidi pusztával azonos; *Szér* (1426.) Kóka és Szecső között feküdt; *Sződ*

(1317. 1415. 1439. 1458.) ; *Szörény* (1425. 1426. 1467.) Isaszeg vidékén volt ; *Szunyog* (1479). Ma puszta.

Tabajd (1493.) Kis-Szent-Miklós vidékén ; *Taksony* (1281. 1400. 1453.) A megye egyik legrégibb lakott helye. Hajdan szigeten feküdt. Taxon possessio in insula Ilbew (1453. O. L. DO. 14643.) ; *Tápiószentmárton* (1495.) Ez évben a vármegye itt tartotta közgyűlését ; *Tarcha* (1447. 1452.) A Tarcsai Csik család birtoka, a melytől a Csik-Tarcsa nevet kapta. *Tarcsa* (1467.) A Péczeliek birtoka volt. Ma Kistarcsa ; *Tárnok* (1467) Tulajdonképen Pilishez tartozott (1487.). ma Fehér vármegyében fekszik ; *Tass* (1421.) Mácsához tartozott ; *Téte* (1441. 1480.) Ma puszta Gomba és Mende között ; *Tétény* (1405. 1409. 1424. 1430.) ; *Tivadar* (1434. 1439.) Péczel vidékén ; *Tordas* (1444. 1487.) Ma Fehér vármegye községe, Martonvásártól éjszaknyugatra ; *Tótfalu* (1470.) Ma puszta Aszód mellett ; *Tura* (1394. 1438. 1467.) Vámszedő hely volt.

Ujbécs (1281. 1341. 1406.) Pest külvárosa volt. Az Anjouk alatt szép kastély állott benne ; *Uj-Dány* (1324.) Ma Dány, Aszódtól délkeletre ; *Ujfalu* (1446.) A mai Váczkisújfalu Zsidó mellett ; *Ujfalu* (1324. 1343. 1437.) Vámszedő hely volt. Ma puszta Monor mellett ; *Uri* (1324.) ; *Ülbő* (1435.) Ma Ürbő puszta ; *Üllő* (Illew) (1452. 1487. 1489.) A megyei törvénykezés helye volt.

Vacs (1415. 1440.) Czegléd vidékén ; *Vadasülése* (1437.) Kálva vidékén feküdt ; *Valkó* (1440.) ; *Vány* 1368-ban már elpusztult templomáról és lakatlanná vált területéről van szó. Ma puszta Ócsa mellett ; *Várok* (1473.) Ma puszta Kóka mellett ; *Varsány* (1281. 1391. 1453.) 1449-ben Fejér vármegyéből a nyulszigeti apáczák kérelmére Pest vármegyébe kebelezik; *Vasad* (1440.) ; *Vatya* (1415.) Vacs mellett feküdt ; *Vecsés* (1434. 1481. 1489.) ; *Veresegyház* (1426. 1430.) ; *Versegd* (1461.) Ma Verseg Aszódtól éjszakkeletre ; *Vikte* (1394. 1424.) Irsa vidékén volt.

Zamar (1458.) Ma Puszta-Zámor Fehér vármegyében ; *Zsámbok* (1380. 1406—9.) A nógrádvármegyei Szanda vár tartozéka volt ; *Zsidó* (1421. 1422. 1446.) ; *Zsiger* (1390. 1446. 1469. 1494.)

Nógrádból Pestbe kebelezett helységek.

Nógrád vármegyéből az idők folyamán egyes községeket Pestmegyébe kebelezek be. Ezek : *Acsa,* mely 1422 előtt (O. L. DO. 11229.) még Nógrádhoz, azontúl már Pesthez tartozott. *Almás* Szada vár tartozéka volt. Ma Tóalmás. *Cső,* 1414-ben már elpusztult községnek mondják, ma Csővár. 1460-ban azonban már újjáépült, sőt vára is volt. 1482-ben *Ráskay* Ferencz kir. főlovászmester és budai várkapitányé. *Ecskend* (1430.) Ma puszta Püspökhatvan mellett ; *Ecseg* (1423 1461. 1481.) Vámhely volt. *Győrke* (1484.) Ma Galgagyörk ; *Mindszent* (1386.) Ma puszta Verseg mellett; *Ompod* (1386.) Verseg vidékén feküdt; *Sikár* (1422.) Acsa mellett volt ; *Varsány* (1415.) Heves-, Pest- és Nógrád összeszögellésénél feküdt és végül

Vácz. (1414. 1423. 1446. 1449. 1470.) Kezdetben két egymástól különálló város volt. Az egyik a *német* város, a másik a *magyar* város. Ezzel a megkülönbözetéssel az egész XVI. század folyamán találkozunk. Vámjával együtt a váczi püspök tulajdona volt. Első fellendülését Báthori Miklós püspöknek köszönheti, ki itt díszes palotát épített s azt híressé vált szép kerttel környezte. Valószínű, hogy a váczi vár kiépítését is ennek a püspöknek kell tulajdonítanunk, bár kétség nem fér hozzá, hogy a város a tatárjárás után, egyéb városaink példájára, szintén erődítésszerű alakzatot nyert.

Várbirtokok.

Ámbár sem Pilisben, sem Pestben a Szent István-féle vár-rendszer nyomaira nem találunk, mégis egyes községeiről tudjuk, hogy azok vártartozékok voltak. Igy a nyitramegyei *Szolgagyőr* tartozékai voltak *Taksony* és a hozzá tartozó *Zajcs* föld és *Rad,* mely a mai Rádi pusztának felel meg. Ezeket V. István a nyúlszigeti apáczáknak adományozta oda.

A Fejér vármegye területén fennállott *Vitányi* vár tartozékai között olvastuk 1453-ból *Bikcsét, Csapolt, Szent-Lászlót* és a *gardai* meg *kürthi* pusztákat. 1459-ben a fentieken kívül még *Szőcstelek* és *Németegyház,* 1460-ban pedig *Szántó* is a várhoz tartozik. Mind e helyek ez időben pest-, illetőleg pilismegyei helységek voltak, bár egyes oklevelekben felváltva, hol Pest, hol Fejér, hol meg Esztergom vármegyéhez számíttatnak. (Csánky III. 307.)

Pestmegye kiváltságos helyzete.

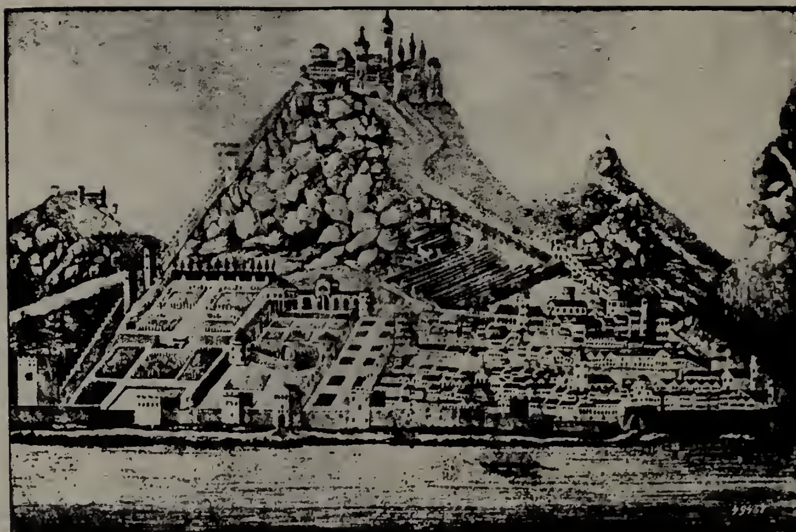
Pestvármegye kezdettől fogva kiváltságos helyzetet foglalt el, mely őt az ország összes vármegyéinek élére helyezte. Nem voltak főispánjai és nem voltak alipánjai. A szokásos megyei közigazgatási szervezet legfőbb közegei a szolgabírák voltak. A ki a mai kor szemüvegén át vizsgálja e kiváltságot, az ab-

Visegrád.

Salamon-tornya.

Visegrád Mátyás király korában.
(Egykoru metszet az Orsz. Képtárból.)

ban talán inkább a csonkaságot fogja látni és hajlandó lesz kételkedni, hogy ez a sajátszerű berendezés kiváltság jellegével bír. Azonban ki a középkori magyar institucziókat részletesen ösmeri, az be fogja csakhamar látni, hogy e kiváltság oly nagy méretű, a melyhez foghatóval csak a középkori legfőbb bíróság és hosszú ideig az ország akaratát képviselő országos ülések bírtak.

Ismert dolog, hogy minden vármegye időnként a közgyűlésen kívül köteles volt megyei ítélőszéket tartani. Ezt a sedriát a fő- és alispán és a négy szolgabíró tartotta, több-kevesebb előkelőbb nemes, mint bírótársak bevonásával. A megyei nemesség nem volt köteles bírság terhe alatt megjelenni a sedrián, mint a hogy köteles volt erre a kikiáltott közgyűlések alkalmával, de szokás volt, hogy megjelenjék, sőt a feltünően elmaradozókat királyi parancscsal intették meg.

Ebbe az általános megyei bírósági szervezetbe, mondja *Hajnik*[1]), nem volt beillesztve Pest vármegye, sőt később Pilismegye sem. E vármegyékben számos királyi birtok lévén és ezeken közvetetlen királyi nép, melyeknek középpontjai a fő királyi várak, Buda és Visegrád voltak, ott közvetetlen királyi kezelést tartottak fenn, miért is e vármegyék valóságos királyi immunitási területek voltak. Pestmegyére nézve ellenkező emlékezet nincs. Pilismegyének azonban az Anjou-korszakban voltak még főispánjai, rendszerint a visegrádi várnagyok; később azonban ez is Pestmegyéhez hasonló kezelés alá jutott.[2]) E vármegyéknek nem voltak ispánjaik, sem alispánjaik, hanem csak szolgabíráik, kik az alsóbb közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőket végezték, és legfeljebb a jobbágyoknak az úriszékektől hozzájuk fellebbezett ügyeikben ítéltek. A nemesekre nézve eltiltásokat vagy inkviziciókat ugyan végeztek, de felettük nem bíráskodhattak. A nemes itt nem tartozott megyei bíróság alá, a pestmegyei nemest csak a nádornak a vármegyében tartott köztörvényszékén (generale judicium) lehetett beperelni vagy közvetetlenül a királyi kúriába, az ország rendes bírái elé idézni. Ezt az 1446-iki pesti országgyűlés egyértelműen elismerte Pest vármegye ama panaszára, hogy Hédervári Lőrincz nádor reájok főispánt akar erőszakolni.

Nagynevű jogtörténettudósunk eme világos értelmű szavai eléggé érthetővé teszik a vármegye privilegiális jellegét és ennek nagy horderejét. A kiváltság eredetére nézve azonban téved ő is, a mint rossz nyomon járnak mindazok, a kik azt pusztán a királyi birtokok nagy számából, a fővárak közelségéből vélik megfejthetőnek. Ennek a kiváltságnak mélyebben járó okai vannak s a tőlük jelölt okok pusztán azt magyarázzák, miért éppen Pestvármegye és utóbb a vele egyesített Pilis voltak azok, a melyek e kiváltsággal bírtak. Egymagában sem a királyi birtokok nagyobb száma, sem a királyi várak székhelyszerűsége nem adnak eléggé magyarázatot, mert ha ez állana, akkor Fejér-vármegyének, mely jóformán egészben királyi birtok volt és Fejérvár egy ideig királyi székhely és koronázó hely gyanánt szerepelt, vagy Esztergomnak, a mely István idejében szintén királyi székhely volt, hasonló kiváltsággal kellett volna bírnia.

Pestmegye kiváltságos helyzetének kulcsa a *szent korona jogi elméletében gyökeredzett.* Ezt a jogi elméletet remekül fejtette ki hatalmas alapvető és rendszeresítő művében *Timon* Ákos.[3])

Magyarország ősi alkotmányában a jegeczítő középpont mindenkor a szent korona, illetőleg annak jogos és törvényes viselője volt. Minden jog a szent koronából sarjadzott, minden jog erre vezethető vissza, minden jog reá háramlott vissza. Ennek a jog-elvnek hatalmas *egységesítő* hatása volt s ebből csúcsosodott ki az a politikai és közigazgatási alapelv: *minden vármegye legfőbb főispánja maga a király.*

Alkotmányunk bölcsőkorában a közvetetlenség játszik főszerepet s ennek folyománya a középpontosítás volt. A király személyesen kormányoz, ő maga bíráskodik. A szervezet fejlődésével előáll a nádor-ispán, a királyi bírói hatalom letéteményeseként. A közigazgatási teendők ellátására egyes részterületeken, a vármegyékben, az esetről-esetre meghatározott jogkörrel bíró megye-ispánok, a főispánok bontakoznak ki, de mindig a király képviselőiként. Az alapelv tehát, a hatalom és jog középpontosítása tovább él. Ennek természetes következménye,

---

[1]) A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 81. l.

[2]) Pilismegyének, mint láttuk, az Árpádok alatt is voltak főispánjai. Pilismegye kiváltsága tehát csak a Pestmegyével való egyesülésnek a következménye volt.

[3]) Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1908. III. kiadás.

hogy a főispáni tisztségben a korona, vagyis a király van személyesítve, hogy tehát a megüresedett főispáni tisztség visszaszáll a koronára, a királyra. Ezt a jogi felfogást tükrözi vissza a későbbi századok története is. 1603-ból ismerünk egy-két kamarai iratot, melyek tudtára adják a vármegye közönségének, hogy a főispán halálával a főispáni hivatal is ő császári és királyi felségére szállott.[1])

Ez a jogi felfogás a legvilágosabban Pest vármegye kiváltságában lép elénk. Egy vármegyének kellett lennie, mely közvetetlenül a király ispánsága alatt álljon, a melynek helyzete a jogi elvet illusztrálja. Csak természetes, hogy ez a vármegye Pestmegye lett, a melyet középponti helyzete amúgy is előre predestinált az egész ország középpontjává, királyaink székmegyéjévé. És a gyakorlati életben is meg volt ennek a kiváltságnak a maga megfelelő megnyilatkozása. Igy például az 1467-ben a Rákoson tartott pestmegyei közgyűlésen maga Mátyás király elnökölt. Erre vezethető vissza az a körülmény is, hogy később, mikor a nádorok lettek a vármegye főispánjai, sőt újabb időkben is, Pestmegye főispánja a beiktatáskor *fedett fővel és karosszékben ülve, mint koronázáskor a király, emeltetett magasra.*

Pestmegye nagy kiváltsága a későbbi fejlődés folyamán tagadhatatlanul zsibbasztólag hatott. A királyi hatalom képviselőjével, a főispánnal szemben, a megyei közönség óhajának személyesítője országszerte az alispán lett. Igy tehát az a körülmény, hogy Pestmegye nélkülözte e fontos középpontosító szervet, azt okozta, hogy a megyében a nemesi és az autonom szervezetű vármegyei rendszer kifejlődése késedelmet szenvedett s a vármegye hosszú ideig nem vitt az országos mozgalmakban olyan előkelő és vezető szerepet, mint a milyen őt helyzeténél fogva méltán megillette.

A nemesi előjogok klasszikus korában azonban csak természetes, hogy a vármegye szívós kitartással védelmezte a maga kiváltságos helyzetét. És az országgyűlés azt mindenkor honorálta is. Igy az 1446-iki pesti országgyűlésen kívül II. Ulászló 1492-iki I. Decretumának 100. czikke és a második decretum (1495-iki országgyűlés) XX. és XXIV. czikke.

Természetes, hogy mint minden kiváltság, úgy ez is időnként csorbát szenvedett. Legnagyobb ellenségei voltak annak a budai várnagyok, kik a visegrádi várnagyok főispáni szereplésén vérszemet kapva, fönnhatóságukat szerették volna Pestmegyére kiterjeszteni. És tényleg, Walter budai várnagy 1268-ban az egész bírói hatalmat magához ragadta és több éven át gyakorolta. Világos bizonyítékául annak, mondja Pesty Frigyes, hogy a polgári érdekek nagyobb községeknél is a hatalmasok törekvései alá esnek.

Ez azonban, úgy látszik, nem is volt elszigetelt törekvés és a budai várnagyok az 1495-iki decretum ellenére némi jogokat arrogáltak maguknak a vármegye fölött, mert az 1659-iki I. Decretum 76-dik czikke ezt világosan sejteti. A karok és rendek őfelsége kijelentéséhez és az 1492 : 100. és 1495 : 20. és 24. t.-czikkekhez ragaszkodván, elhatározzák, hogy Pest-Pilis és Solt vármegyék az érintett alkotmányos törvények szerint való régi jogaikban megtartatván, ugyanazoknak főispáni hivatala *a mostani és jövendő nádor gróf uraknál,* kiktől különben is — Budának elvesztése után *megszünvén, felettök ugyanazon Budaváros várnagyainak hatósága* — a főispánok teendőire nézve függöttek, az ugyanazon megyéknek különösen adott hiteles pecséttel együtt, ténylegesen megmaradjon és meghagyassék.

Középkori szolgabírák.

Pestmegye középkori szolgabíráinak sorából csak keveseket ösmerünk. 1328-ban *Zsámboki* László, *Alagi* Bató és Pód fia István emléke maradt fenn. (Anjouk. Okmt. II. 357.) 1341-ből ösmerjük mind a négy szolgabíró nevét. Ezek: *Pákonyi* Tamás fia Domokos, *Szadai* Péter fia Tamás, *Pilisi Pous* fia Pető és *Gyömrői* Pál fia Gergely (Anjouk. Okmt. IV. 84.)

IV. *Soltmegye.*

Soltmegye földrajzi fekvése.

Vármegyénk ama része, melyet egykor Soltmegyének neveztek, Szent István idejében Fejér vármegye kiegészítő része volt. Ezt a sajátságosnak tetsző

---

[1]) V. ö: Dedek Cr. Lajos: Nyitra vármegye története. 109. l. Országos Monografia Vállalat kiadásában.

intézkedést a szóban forgó terület földrajzi fekvése határozza meg. Láttuk, hogy a Dunának Soroksár táján kezdődőleg volt egy ága, az Ó-Dunaág, mely egykor nagyon régen a főág lehetett s mely a mai Duna—Tisza közét két részre osztottai. A Soroksártól, illetőleg Taksonytól kezdődőleg délnek folyó és körülbelül Dusnok, Nádudvar, Sükösd, Szentiván táján a mai Fő-Dunával egyesülő Ó-Dunaágtól alkotott földrész, a mai Csepel-szigeten jóval alul terjedőleg sziget jellegű volt. Ettől délnek, Solt és Kalocsa környéke, le egész Bodrog megyén, úgy lászik még a középkorban is, a mai Dunántúlhoz számított, úgy hogy a Dunának Dunavecse, Paks, Bogyiszló közé eső szakasza akkor csak vízerekkel volt a fejérmegyei, illetőleg tolnamegyei részektől elválasztva. Ez az egész terület alkotta a Sárközt.

Igazolja ezt az állítást több oklevélben foglalt helyrajzi adat. Igy ösmerjük a szegszárdi apátnak egy 1459-iki levelét, a melyben világosan mondatik, hogy az apátság fajszi széke a Sárközben fekszik.[1]) Ez a Fajsz pedig ma Kalocsától délre, a Duna balpartján fekszik. És itt terülnek el a fajszi szék falvai mind: *Bátya*, *Szakmár*, *Adacs*, *Nádasd*, *Malomér*. Pedig ez utóbbiak, Pesty Frigyes egyik adata szerint, a XI. század folyamán Tolna vármegyében feküdtek.[2]) Bizonyítja állításunkat az a körülmény is, hogy Bogyiszló környékén ma is ismernek egy Holt-Dunát s hogy az egykori *Páli*, vagy *Pálföld*, mely Tolnamegyében feküdt, kétségtelenül azonos a Bogyiszló határában elterülő Pálsziget nevű lapálylyal. Állításunk mellett szól az is, hogy a kalocsai káptalan egy 1289-iki határjáró levele szerint Szüle és Öle solti községek határa a *madocsai* révnél kezdődött s a határjárók szóval sem említik, hogy át kellett szállaniók a Dunán, hogy Madocsához jussanak, a mely pedig ma a Duna jobbpartján, Tolnában terül el. (Dessewffy oklt. 115 l.) Végre Bodrog vármegyének egy 1521-ik évi adólajstroma azt mondja: possessio *Szántó* in *Sarkez*. Már pedig ez a Szántó, pusztaként, ma is megvan a solti részeken a Duna balpartján.

Világos tehát, hogy Szent István beosztása szükségszerű követelménye volt a solti részek akkori és későbbi fekvésének és hogy Solt nagyobb önállósága a mai Duna folyásának erőteljes kifejlődésével arányosan emelkedett.

Soltmegye kialakulása.

Gróf *Teleki* József a Hunyadiak kora czímű nagy művének első folytatója *Szabó* Károly, a rendelkezésre állott adatok alapján, Solt vármegyét szintén a Dunántúlra helyezi és azt mondja, hogy a megye „nevét a benne feküdt régi Solt vagy Zsolt várától vette, mely hihetőleg Árpád fiától és utódjától, Zsolttól, mint alapítójától nyerte e nevet.“ [3]) *Galgóczy* Károly, a megye első monografusa, úgy vélekedik, hogy Solt vármegye alakítása megelőzte Pilis vármegyéét és hogy a megyének Szent István rendezését megelőzőleg, Solt és Taksony idejében, volt némi önállósága.[4]) Viszont *Botka* Tivadar Soltot *új* alkotásúnak tartja.[5])

Ma már kétségtelenül bizonyosnak mondható, hogy Szent István előtt nem volt semmiféle közigazgatási beosztása az országnak s hogy a Szent István-féle rendezés csupán Fejérmegyét ösmert, a melynek Solt és Csepel éppen olyan kiegészítő részei voltak, mint a mai fehérmegyei területek. Utóbb, közigazgatási okokból és a földrajzi helyzet új alakulása által, az Ó-Dunaágtól határolt terület, a Csepel-sziget kivételével, Fejérmegye solti részeinek, Fejérmegye solti székének (Comitatus) neveztetett és mint ilyen, külön alispánok és szolgabírák alatt állottak. Ezt a kialakulást azonban nem lehet oklevélileg 1341-nél korábbra tenni s a külön területi jelleg első ízben csak az 1494—95-iki adólajstromokban jelentkezik. [6]) Ettől kezdve mindinkább kidomborodik, az 1505-iki országgyűlésen e részek már külön követtel vesznek részt és Verbőczy is külön vármegyeként sorolja fel;[7]) Szapolyai János alatt pedig már külön főispánt is kapott.

Kalocsa.

Fejér vármegye solti székének középpontja kezdettől fogva Solt volt, a hol sedriáit tartotta. Ezen kívül két városa volt: *Kalocsa* és *Pataj* (Ma Dunapataj) Arról, hogy Solt vár lett volna, biztos adatunk ez időből nincsen. Várjellege pusztán Kalocsának volt.

---

[1]) *Fraknói* V. A szegszárdi apátság tört. 42., 78.,90. lt.
[2]) V. ö: Az eltünt régi vármegyék. I. k. 69. l.
[3]) I. m. VI. k. I. rész 150—151. lt.
[4]) Pest-Pilis és Solt t. e. megye monografiája. I. k. 7., 8. lt.
[5]) Századok 1871. évf. 389. l.
[6]) *Engel* Tudományt. Uj folyam. XIII. k. 25. és 136. lt.
[7]) V. ö: *Pesty* i. m. 73. l.

Mint minden nagyobb városnak, úgy a Vajas partján épült Kalocsának alapítását is, egyes írók lehetőleg a legrégibb időkbe igyekeznek helyezni. Sok föltevést szült a város nevének etymologiáját fejtegető igyekvés. Voltak, a kik a nevet a coletiánoktól származtatták, a kik Ptolomaeus szerint a Száva és Dráva közütt Petovia közelében laktak és ismét, kik azt római colossalis szobroktól (statuae colossae) igyekeztek levezetni. [1])

Történelmileg Kalocsa Szent István korára vezethető vissza, a mikor azonban már (1009) mint civitas Colocensis, tehát bizonyos mértékű fejlettséggel és multtal bíró város szerepel [2]). Egy 1452-iki oklevél ugyan csak oppidumnak, mezővárosnak mondja, de csaknem egyidejűleg Ranzanus „érseki méltósággal felruházott említésre méltó városnak, Bonfinius Fejér vármegyében fekvő érseki székhelynek és városnak nevezi." [3])

A vár valószínűleg szintén a tatárjárás után és IV. Béla király ujjászervezése alapján épült. Közelebbi adatunk erre nincsen, csak azt tudjuk, hogy 1393-ban már erős és szervezett várként állott fenn, a melynek élén a Győr nemzetségből való Ders fia Márton állott. (Zichy Okmt. IV. 514.) Okleveleink felemlítik még a várat 1431-ben, 1435-ben, 1470-ben, 1521-ben.[4]) Mind a vár, mind a város a kalocsai érsekeké volt.

Pataj.

Solt vármegye második városa, mely természetesen népességre és előjogokra nézve messze mögötte maradt Kalocsának, a mai *Dunapataj* volt. 1396-ban még csak mint birtok, mint falu szerepel, de már 1428-ban vásártartási joga volt. A Zubor (Czobor) család tulajdona volt, mely 1426-tól kezdve Patai Zubor-nak neveztetett, az eddigi de Cesamis előnév helyett.

Solti községek a középkorban

Solt középkori községeinek száma rendkívül nagy volt. Míg egész Fejér vármegyében, beleértve Soltot és Csepelt, összesen eddig kimutathatólag 422 község volt, ebből tisztán a solti részekre 183 helység esett. Ezek a helységek Csánki egybeállítása szerint a következők:

Aba (1431. 1488.) Kalocsa vidékén feküdt; *Acsádegyháza* (1291. 1453.) Demsedhez tartozott és ennek szomszédságában volt. A XV. század közepén Szent Imre tiszteletére épült kőtemploma volt. *Adács* (1444.) Ma puszta a bogyiszlói határban; *Ágasegyháza* (XV. sz. *Kovachich* Form. Sol. 322.) Ma puszta Kecskemét mellett; *Agyagas*, ma (1453) Dömsöd dülője; *Akasztó* (1291. 1355. 1361. 1429.) Vámhely volt; *Álcs* (1422.) Ma puszta Akasztó mellett; *Apaj* (1291. 1453. 1472.) Ma puszta Dömsödtől keletre; *Apostag* (1436. 1453. 1469. 1487.)

Bábony (1445. 1487.) Ma puszta Kunszentmiklós mellett; *Bakháza* (1406.) A kalocsai érsek nemes jobbágyai lakták és Kalocsa vidékén feküdt; *Bakold* (1406. 1483. 1487.) Ma Bakod a dunapataji határban; *Bánkháza* (1472.) Egyik része (Hazugd néven is) Pest vármegyéhez is számíttatik; *Bátya* (1369. 1414. 1444.); *Bék* (1414. 1431.) Ma puszta Fajsz és Dusnok mellett; *Berkefelde* (1433.) Ma Berke puszta Kalocsától kk. é.; *Bial* (III. Endre kora; 1344. 1466.) A mai Szentkirályi puszta egy része Laczháza mellett; *Billyén* (1320. 1409. 1433. 1440.) Tulajdonkép *Bölénylese* volt a neve és Szalk határában feküdt; *Bogyoszló*, másként *Dalacsa*, ma Bodroghoz tartozik; *Bol* (1453.) Dömsöd szomszédságában feküdt; *Bolvár* ma Kalocsa határa; *Bolyár* (1426. 1498.) Ma Harta pusztája; *Bors* (1446.) ma Borsos, Dusnok pusztája; *Bőd* (1366. 1425.) Ma Dunapataj pusztája; *Bugaczháza* (1469.) Laczháza mellett feküdt.

Csabany (1364. 1403. 1443. 1448.) Ma Csabony puszta Szalkszentmárton mellett; *Csalka* (III. Endre. 1300. 1462.) ma Csóka puszta Laczháza mellett; *Csenged* (1408.) Ma Csengőd puszta Kiskőröstől északra; *Csertőháza* (1415. 1434. 1425. 1449. 1479.) Ma Öreg- és Kiscsertő puszták Kalocsa mellett; *Csorna* (1370—1436. 1493. 1431. 1433.) Ma puszta Kalocsa m.; *Czebe* (1455. 1457. 1480.) Ma puszta Kiskőrös m.

Dab (1291. 1313. 1416. 1425. 1495); *Daj* (1391. 1462. 1516.) Taksony vidékén feküdt; *Dalacsa* ma *Bogyoszló*; *Dédegyháza* (1446. 1463.) Ma puszta Alsó- és Felsődélegyháza néven, Laczháza mellett; *Demsed* (1291. 1424. 1435. 1453. 1462.) Heti vásárjoga volt; 1492-ben tornyos temploma. Ma

[1]) V. ö: *Bél* Notitia Hung. III. 537 és köv. a hol ezek a szójátékok össze vannak állítva.
[2]) Hazai Okmt. VI. I.
[3]) M. Florian. Fontes Domest. IV. 146. *Bonfin* Decades I. Lib. I. p. 23.
[4]) Csánki adatai.

Dömsöd; *Derecske* (1434) Kiskőrös mellett feküdt; *Derény* (1382) Tetétlen mellett volt. *Disznós* (1408. 1433.) a miskolczi határban; *Dobovka* (1408) Dusnok mellett feküdt; *Drágszél* (1487). Ma puszta Kalocsa mellett; *Dusnok* (1408. 1425. 1431.)

Egecse (1437. 1445.) Ma Tass pusztája; *Éld* (1346— 1358. 1353.) A Duna mellett Kalocsától dél felé feküdt és a bogyiszlói határba olvadt. *Erek* (1483). Ma puszta Kalocsa mellett.

Fajsz (1414. 1364—1519. 1421. stb.); *Fekécs* (1406.) Feket néven Miske pusztája; *Fizestelke* (1383. 1439.) Laczháza környékén volt; *Fűtő* (1311. 1433.) Ma Foktű.

Gálosteleke (1379.) Laczháza környékén feküdt; *Gálya* (1489) u. o. kelet felé; *Gombolyag* (1422. 1425. 1435.) Ma puszta Kalocsától éjszakra.

Hajós (1433. 1488.); *Halászi* (1193. 1369—70. 1352. 1415. stb.) Ma puszta Halász néven Dusnok mellett; *Halásztelek* (1291. 1424. 1447.) Ma Tass pusztája; *Halom* (1239. 1369—1519.) Ma puszta Kalocsa mellett; *Harta* (1289. 1409. 1455. stb.) Ma is Harta község; *Hontoka* (1409. 1414. 1466.) Fekvése ösmeretlen. A kalocsai nemesi szék középpontja volt.

Ikland (1503) fekvése ösmeretlen. Diód, várkastély tartozéka volt; *Inám* (1239.) Ma puszta Dunapataj mellett; *Ivántelke*, utóbb kun terület lett; *Izdra* (1446. 1469.) a dömsödi határba olvadt; *Izsákegyháza* (1421. 1426.) Ma Izsák; *Izsótelke* Laczháza tartozéka volt; *Jakabháza*, másként *Saroksár* (1428. 1446. 1745. 1507.) Ma Soroksár; *Jánoshalma* puszta (1463.) Kápolnához tartozott.

Kákony ma Bodrogmegyéhez tartozik; *Kál* (1464). Ma puszta Hajós mellet; *Kápolna* (1439. 1463. 1489.) Laczháza és Majosháza között terült el; *Kapusa* (1457.) az előbbi tartozéka lehetett; *Karácson* (1373. 1403.) Ma puszta Kalocsa mellett; *Katol* (1326. 1461. 1463. 1489.) Ma Kátó puszta Laczháza mellett; *Kecskemégy* (1426. 1444. 1505.) Kalocsa mellett ma több Mégy nevű puszta van; *Keczel* (1412.); *Keresztúr* puszta (1453.) Dömsöd tartozéka volt; *Keserőtelek* (1433.) Ma puszta Kalocsától éjszakra; *Kétegyház* (1421.) Izsák vidékén feküdt; *Korlátháza* (1454.) Hajós vidékén; *Kovácshalma* (1408.) Kiskőrös és Fülöpszállás között feküdt; *Kozmó* (1346. 1464.) Dusnok táján volt; *Köröm* (1464.) Ma Körme puszta Kalocsa mellett; *Kőrös* (1396. 1433. 1434.) Ma Kiskőrös. *Körtvélyes* (1431.) Dusnok táján feküdt.

Laczkháza (1320. 1376. és már IV. László király 1424 stb.) Ma Laczháza. Lásd a kun területnél is. *Lugas* (1464). Dusnok pusztája.

Majosháza (1377. 1388. 1411.) A Duna partján; *Malomér* (1239. 1429. 1433.) Ma puszta Kalocsa mellett; *Máriaháza* (1498.) Ma puszta Fektő határában; *Mártonháza* (1408.) Dusnok mellett feküdt; *Mikola* (1409. 1455.) Ma puszta Mikla és Hartához tartozik; *Mindszent* vagy *Mindszentegyháza* (1421.) Izsák vidékén feküdt. *Miske* (1346. 1444.) és *Mórháza* (1464.) Hajós vidékén feküdtek. *Nádudvar* (1431.); *Nagyka* (1346. 1425.) Dusnok táján feküdt. *Nyárág* (1455) Czebe környékén volt.

Orbágy (1455) Mikola, Czebe vidékén feküdt; *Ordas* (1239. 1427.); *Ordasháza* (1326. 1497.) Ma Ordas puszta Dabas m.; *Orosz (i)* (1434.) Ma Bátya pusztája; *Öllye* (1289. 1409.) Ma Harta pusztája.

Páh (XV. sz.) a mai Páhi község Kiskőrös mellett; *Pálfölde* (1519) Uszód pusztája; *Pázma* (1427l) Kalocsa vidékén volt; *Pereg* (1313. stb.) *Budy Mátyás falvának* és Peresnek is mondatik (1321). A XV. században kétfelé szakadt: *Kisperegre* másként Szent-Imrefalvára (1420. 1425. 1460.) és Peregre (1453.) Ma is fennáll Laczháza táján; *Perestelek* (1453.) *Dömsödhöz* tartozott; *Péterfölde* (1422.) Ma Géderlak pusztája; *Péterréte* (1439.) Laczháza vidékén volt; *Petlend* (1324—1409.) Szalkszentmárton táján állott fenn; *Piski* (1444) Kalocsa vidékén feküdt; *Polkaracs* (1426. 1434.) Ma Polgárdi puszta Kalocsa mellett.

Réztelek (1483). Ma Résztelek puszta Kalocsa mellett; *Romántelke* (1326. 1439) Szentiván és Laczháza mellett terült el.

Salgó (1433.) Fekvése ösmeretlen; *Sáp* (1291.) Dömsödhöz tartozott; *Saroksár* lásd Jakabháza; *Solt* (1348. 1431. stb.) A megye solti székének sedrialis székhelye volt; *Szalk* (1317. 1333. 1409.) A mai Szalkszentmárton egy része; *Szántó* Laczháza tartozéka volt. *Szatmár* (1414.) Ma Szakmár község Kalocsa mellett; *Szent-Demeter* (1429. 1495.) Ma Dömötöri puszta Kalocsa és Kiskőrös között; *Szent-Imrefalva* lásd Pereg; *Szent-György* (1352.); *Szántó-Szent-*

Péternek is nevezték (1487.) Ma Tass pusztája; *Szent-Imre* (1408). Ma puszta Kiskőröstől éjszaknyugatra; *Szentivánszerke* (1326. 1379. 1439.) Ma Szentiványpuszta Laczháza mellett; *Szentkirály* (1406.) Ma puszta Dunapataj mellett; *Felsőszentkirály* (1399. 1422. 1453.) Ma puszta Laczháza mellett; *Szentlőrincztelеke* (1433. 1440.) Ma puszta Szalkszentmárton mellett; *Szent-Mária-Magdaléna egyháza* (1421) Máriaháza puszta a solti határban; *Szentmárton* (1320. 1433.) Szalkszentmárton egyik része; *Szentpéterfölde* (1495) Laczháza vidékén feküdt; *Szenttamás* (1453.) Ma Tass pusztája; *Szilágy* (1498.) Ma Szentbenedek pusztája; *Szőcs* (XV. sz.) Ma Szűcs néven puszta Kiskőrös vidékén; *Szunyog* (1326. 1497.) Ma Dömsöd pusztája; *Szülye* (1289. 1340. 1409.) Ma Harta pusztája.

Tabd (1488.) Ma Tabdi puszta Kiskőröstől éjszakra; *Tard* (1429.) Dunapataj vidékén feküdt; *Tas* (1391. 1424. 1454.); *Tatárszállás* kun terület volt; *Tény* (1487.) Ma puszta Kalocsa mellett; *Tétel* (1426.) A hasonnevű domb közepén feküdt; *Tetétlen* (1382. 1433. 1446.) Ma puszta Solt vidékén.

Vadas (1348. 1358. 1454.) Ma puszta Szalkszentmárton mellett; *Vadkert* (1426. 1504.); *Várad* (1394. 1448.) Dusnok vidékén feküdt; *Varajt* (1369. 1433. 1498.) Ma Várszeg Fajsz vidékén; *Vecse* (1404.) Ma Dunavecse; *Végles* (1494.) Fekvése ösmeretlen; *Vejte* (1289. 1340. 1454.) Ma puszta Solttól délre, a Duna partján; *Vét* (1326. 1435.) Szentivány és Laczháza táján feküdt; *Vidámtelek*, másként *Vidatelek* (1463. 1516.) Kápolnához tartozott; *Virágosberek* (1463. 1465.) szintén Kápolnához tartozott; *Ülbő* egykor szigeten feküdt. (1457. 1460. 1498.) Ma Ürbő puszta Dabas vidékén.

Zádor (1436.) Ma puszta Kalocsától éjszakra.

Solti fő- és alispánok és szolgabirák a középkorban.

Solt vármegye kezdetben természetszerűleg a fejér-vármegyei főispánok hatósága alatt állott. Csak az Anjoukorból van első nyoma annak, hogy külön főispánt nevezett ki a király a solti szék élére. A XV. századból már több solti főispánt ösmerünk és így feltehető, hogy e kortól kezdve egész a török hódoltság bekövetkezéseig mindig saját főispánokkal bírt. Annál inkább, mert már 1421-től kezdve több oklevelet ösmerünk, mely a solti comesekhez, (főispán), alispánokhoz és szolgabírákhoz van intézve. Igy előfordul e kitétel 1421-ben, 1431-ben, 1435-ben, 1445-ben, 1447-ben, 1461-ben, 1476-ban, 1498 és 1500-ban.[1])

Az első solti főispán *Udvardi* Albert volt. 1427-ben idősb *Rozgonyi* Istvánt találjuk a solti főispáni székben, ki egész 1440-ig viselte e méltóságot. (1427. O. L. DO. 11889; 1436-ból O. L. DO. 12895. 1437: *Fejér* XVII. 887. Fejérvári kereszt. házilvt. lad. 2. fasc. 4. num. 32. 1438: n. o. lad. 2. fasc. 7. n. 66.; 1439: O. L. DO. 13408. 13416. és H. O. IV. 317: 1440: O. L. DO. 13541. és H. O. II. 290. *Csánki* adatai.)

1441—1460-ig *Ujlaki* Miklós erdélyi vajda. 1484-ben *Buczlai* Mózes volt solti főispán (1441: Kismart. lt. 32. D. 198., O. L. DO. 13683.; 1460: *Kapsinai* Hung. Dipl. I. 351.; 1484: *Theiner* Monum. hist. hung. II. 495. 497. *Csánki* adatai.) 1500-ban *Albert* volt a főispán. (O. L. Acta post advoc. 35—41.)

1526-ban Szapolyai János király *Paksy* Jánost nevezte ki főispánnak. (*Jászay*. A magy. nemz. napjai a mohácsi vész után. 241.)

A solti alispánok közül a következők nevei maradtak fenn: 1333. *László* (Zichy Okm. I. 408.) (F. XVII. 351.) 1348. *Márton* (Zichy O. II. 291.) 1431. *Solti* Pál. 1470—80. körül *Erdeg* Péter kalocsai várnagy (O. L. DO. 24982.) 1500-ban *Pakos* Jób. (O. L. Acta post adv. 35—41.) 1509. *Bolgári* Péter (*Gyárfás* Jászkunok II. k. Okmt. 242.)

Szolgabírái közül ösmerjük: 1348-ból *Vadasi* Gergelyt és Balduin fia *Mihályt* (Zichy O. II. 291.) 1358-ból *Hardi* Lászlót (F. IX. II. 747.) 1391-ből *Szilasi* Dénest (F. VIII. V. 295) és 1431-ből *Csomai* Imrét Pál fiát (F. X. V.. 351.) 1446-ból *Tetétleni* Lászlót és *Borsi* Gáspárt (O. L. DO. 13915.) 1500-ból Murcsi *Nagy* Mátét (O. L. Acta post advoc. 35—41.) 1509-ből *Lukácsy* Jánost és Homokmégyi *Balassa* Lászlót (Gyárfás m. f.)

Solt mint megye.

1526-tól kezdve a solti szék állandóan önálló vármegyeként szerepel. Mikor a vármegye területe egészen török kézre került, az 1569. évi országgyűlés 52. czikke elrendelte, hogy mivel Solt (Zsolt) vármegyének nincsenek ez idő szerint alispánjai és szolgabirái és mivel a vármegye területén számos megvizsgálandó

[1]) V. ö. *Csánki* i. m. III. k. 297. l. i. jegyzet.

ügy halmozódott fel, ezentúl az igazságszolgáltatást a vármegyére nézve Pestvármegye szolgáltassa.

Pest, Pilis és Solt egyesítése

Sajátságos dolog, hogy íróink legnagyobb része e törvényczikket úgy értelmezi, hogy ezzel Solt vármegye törvényesen Pest vármegyébe kebeleztetett be. Pedig az idézett törvény betüje, mint látható, erről szóval sem emlékezik. S tényleg az 1569: 52. t. c. után is hosszú ideig még Solt mindig önálló vármegyeként szerepel. Az 1622-iki országgyűlés 36. czikke felsorolja a végváraknál teljesítendő közmunkák beosztását és a 10. pontban azt mondja, hogy Pest vármegye, mely eddig a váczi várhoz szolgáltatott munkát, most a nógrádi várhoz osztatik be ; ellenben a 11. pont szerint a solti szék közmunkája a balassagyarmati vár javára szolgájon. De sőt az 1618-iki országgyűlés 49. czikkének rendelkezése szerint a váczi várból a közmunkát : Comitatus Pest, Pilis et Albensis sedis Solt fogják szolgáltatni. De már ekkor határozottan hangsúlyozza az országgyűlés, hogy ezt a három vármegyét a nádor szükségképen egyesítse. Ez az egyesítés tényleg csak 1655-ben történt meg, a mikor a három egy vármegye első főispánja *Wesselényi* Ferencz nádor lett.

V. Csepeli ispánság.

Csepel önállósága.

A Szent-István-féle rendezés alkalmával a Csepel-sziget Fejér vármegye kiegészítő része lett. Az a körülmény azonban, a melyet már Anonymus is kiemel (Cap. XLIV), hogy a szigetet Árpád vezér fejedelmi birtoknak jelentette ki, és hogy az tényleg, kevés kivétellel egész a legújabb időkig, mindig a királyi család birtoka volt, már jó korán bizonyos különállást biztosított neki. Úgy tudjuk, hogy már a XIII. század bevezető éveiben külön ispánok alatt állott és külön szervezett közigazgatással birt ; sőt a sziget önálló jellege sokkal inkább kidomborodott, mint a solti széké. Arra nézve azonban, hogy vármegyének nevezték volna, egyelőre adatunk nincsen.

Királyi és királynői birtok.

A sziget, melyet a középkor folyamán többnyire insula magna, *nagy sziget*-nek, meg *Becse-sziget*-nek, sőt *Királysziget*-nek, de leggyakrabban mégis *Csepelnek* neveztek, 1281-ben IV. László feleségének, Erzsébet királynénak tulajdonába ment át.[1]) És ettől az időtől kezdve a XV. század folyamán mindig királynői birtok is maradt. Igy 1293-tól Fennena ; 1435-től Cillei Borbálya, Zsigmond neje, utóbb özvegye ; 1439-ben Erzsébet, Albert király anyja ; azután egyideig Szilágyi Erzsébet, Mátyás anyja, majd 1461-től Katalin, Mátyás király első neje, 1481-től Beatrix ; 1528-tól Mária királyné tulajdona volt.[1])

Csepel sziget területén a középkor folyamán egy város, a mai *Ráczkeve* és 19 helység nevével találkozunk.

Csepeli helységek.

A sziget főhelye *Keve* volt, mely kezdetben *Csetelaka, Szent-Ábrahámteleke* nevet is viselt. Első telepítését, úgy látszik, a *Chete* családnak köszönte, a mely királyi jobbágyok sorából emelkedhetett ki s utóbb tököli birtokos volt.[2]) Innen származhatott a Csetelaka név. Utóbb, mikor a helységben Szent-Ábrahám tiszteletére templom épült és a Csete család elszármazott onnan, a Csetelaka nevet kiszorította az *Ábrahámegyháza* elnevezés. Legrégibb oklevélszerű említése 1303-ból származik.[3]) Idők folyamán a helység elpusztult. I. Ulászló egy 1440-iki oklevele, melyet a város levéltára ma is őriz, mondja, hogy Ábrahámegyháza „antiquitus villa fuisse dicitur" és hogy azt az aldunai Keve városában, Bálványos és Skronovecz falvakban lakott, de a törökök által onnan elűzött ráczok ujra telepítették és régi lakóhelyükről *Kis-Kevé*-nek nevezték el. A király tehát az újonnan keletkezett csepeli telepet mindama előjogokkal és kiváltságokkal ruházta fel, a melyekkel előbbi lakóhelyükön birtak, vagyis városi rangra emelte[4]). És tényleg Keve már 1453-ban mint *civitas Keve* szerepel ; viszont azonban 1464-től kezdve megváltozik a civitas és helyébe az oppidum, mezőváros, jelző lép. Igy is szerepel ezentúl 1473-ban, 1474-ben, 1481-ben és

---

[1]) V. ö. a Csepel-szigetre nézve : *Pesty* : Eltünt régi vmegyék. I. k. 75—83. lt. ; *Csánki* i. m. III. k. 296—298. és 313—314. stb. lt. — *Teleki*-Szabó K. Hunyadiak kora VI. k. I. r. 154—156. lt.

[2]) V. ö. : *Csánki* i. h. 366. l.

[3]) Kismartoni lvt. 47. k. 1. (Csánki adata.)

[4]) *Magdics* Diplomat. Raczkeviense 23., 24. lt. *Csánki* i. h.

1503-ig több ízben.[1]) A Kiskeve elnevezés utóbb egyszerűen Keve-alakban jelentkezik s végre származásának jelzésére *Ráczkeve* névre változott át.

Ráczkeve, melynek közelében állott, Magdics valószínű feltevése szerint, a királyi vagy királynői lak,[2]) számos jeles kiváltsággal bírt. Így Ulászló királytól már 1440-ben révjogot nyert. A város polgárai fel voltak mentve a csepeli ispánok joghatósága alól s egyedül saját elüljáróik alatt állottak, a kiktől a tárnokmesterhez felebbezhettek. Nem fizettek harminczadot és vámmentességet élveztek. Mindeme kiváltságokat megerősítette V. László (1453. 1455.), Mátyás király (1458. 1464. 1473. 1489.), Beatrix királyné (1481.), II. Ulászló (1490. 1498. 1501.) és II. Lajos (1524.) Ezenkívül V. László 1455-ben felmentette a várost minden rendkívüli adózástól; Mátyás király pedig 1464-ben fajzási jogot engedélyezett neki. [3])

A csepeli helységek sorából ösmerjük még a következőket:

Bagamértelke máskép Bagamérfölde is (1283. 1296. 1453.) Csép szomszédja volt; *Becse* (1342. 1347. 1497.) Már 1342-ben Szent István vrt. nevezett kőtemploma volt; *Csepel* (1378. 1430.); *Cséptelek* (1283. 1290. 1453.) Ma Csép; *Fedémes* puszta. (1264. 1295. 1518.) Fekvése ösmeretlen; *Gubacs* (1430.) A Csepel sziget legéjszakibb csúcsán feküdt; *Gyála* (1302. 1461. 1497.) A sziget déli részén volt. *Haros* (1264. 1295.) Volt Felharos is. Csepel szomszédságában feküdt; *Hugye* (1395. 1406. 1429. 1446. 1461.) Ma puszta Ráczkeve mellett; *Lak* (1430.) Szigtszentmiklós vidékén volt; *Lórév* (1264. 1292. 1453.); *Ragály* (1317.) Fekvését nem tudjuk; *Simonfalva* (1497.) A sziget déli részén feküdt; *Szentmárton* (IV. László, 1303. 1376. 1456.) Ma Szigetszentmárton; *Szentmihály* (1515.) Csép mellett feküdt; *Szentmiklós* (1342. 1430. 1456. és már III. Endre.) Ma Szigetszentmiklós; *Szőllős* (1264. 1430.) A sziget felső részében feküdt; *Tamási* (1281.) Lórév mellett volt. *Tököl* (1270. 1317. 1430. 1453. 1477.); *Újfalu* (1303. 1465.) Ma Szigetujfalu.

Csepeli ispánok.

A csepeli ispánok névsora visszanyúlik egészen a XIII. század bevezető éveibe. Első ösmert comese, vagyis ispánja volt 1217-ben *Tiborcz* (W. XI. 150.) Kivüle ösmert még: 1259. *Gál* (W. VII. 504.) 1293. *Bud* (F. VII. 237.) 1342. *Bessenyő Bekő* (F. VIII. IV 557.) 1355. *Beldrei Fülöp*, a királyi udvarnokok mestere. (Anjouk. Okmt. VI. 401.) 1371. *Vesszős* fia *János* (Zichy Okmt. III. 442.) 1378. *Jensul* (H. Okmt. II. 131.) 1389—1402. *Hardi Miklós* 14.. *Sibenlinden* János. 1435. *Turóczy Balás* (Budai kam. lt. NRA. 1551/96.) 1438. *Sáfár Péter* (u. o. 1713/73.) 1440. *Pakos Imre* (Géresi K. adata) 1455. *Garai László* nádor. 1456. *Farkas László* (Budai kam. lt. 380/40.) 1481. *Sáfár András* az előbbi Péter fia. (Budai kam. lt. 987/10.) 1485. *Csepely Mátyás* (H. Okmt. V. 365.) 1518. *Csehi Mihály* (sírkövének tanúsága szerint, mely a tököli templomban van.) [4])

Csepeli tartozékok.

A csepeli ispánság joghatósága alá egyes a szigeten kívül eső helységek is tartoztak. Ilyenek voltak: 1275-ben *Ülbő* vagy *Ilbő* szigete, mely a régi földrajzi alakulásban csaknem összefüggött Csepellel. A XV. században a solti székből ide tartoztak: *Demsed, Keresztúr, Agyagas, Acsádegyháza* és *Perestelek*; továbbá a fejérmegyei *Gárdony*. 1424-ben: *Gubacs, Haraszt, Szentlőrincz* es *Szentdienes* pestmegyei falvak. Ugyanez időtől fogva Fejér vármegyéből még: *Adony* és *Martonvásár*.[5])

A sziget egykor sokkal szebb és termékenyebb volt, mint ma. Oláh Miklos valóságos rajongással ír róla: Hozzá foghatót, mondja, Thessaliában sem lehet sokat találni. Érdekes, hogy mily eltérők íróink adatai a sziget nagyságáról. *Bombardi* Topographia Regni Hung. czímű művében, hosszát 11 mérföldre becsüli; *Oláh* Miklós szerint csak 9 mérföldnyi, *Bél* Mátyás szerint csak 5 mértföld. Mai területe egyébként *Ortvay* adatai szerint 44679 hold.

A foglalás után a szigetet, melyet még II. Ulászló VII. Decretuma is (1514. 3. t.-czikk) korona-uradalomnak nyilvánított, *Esterházy* István kezére került; ettől 1695-ben *Heiszler* tábornok, 1697-ben *Savoyai Jenő* herczeg kezére

---

[1]) *Magdics* i. m. 33., 36., 38., 40., 42., 46—47., 49., 51., 53., 55., 56., 57., 60—93. lt. és *Csánki* i. m. 314. l.

[2]) I. m. VII—IX. l.

[3]) V. ö: *Magdics* i. m. és *Csánki* i. h.

[4]) V. ö: Pesty i. m. I. k. 82—83. lt. *Wertner* M. Adalékok a XIV. sz. magyar világi antologiához. Tört. Tár 1907. (Uj foly. VIII.) 3. l.

[5]) V. ö: *Csánki* i. m. III. k. 297. l. o jegyzetben.

került. Ez utóbbi III. Károly adományából bírta. Utóbb III. Károly neje, Erzsébet királyné, majd meg leánya, Mária Krisztina, Albert tescheni herczeg tulajdonába ment át. Ennek utódja a királyi család lett, mely a sziget nagy részét ma is birtokolja.[1])

Hogy mikor szünt meg Csepel önállósága és mikor olvadt be végleg Pestvármegyébe, arra biztos adatunk nincsen. Annyi bizonyos, hogy egy 1497-iki oklevél azt mondja Tökölről, hogy az a Csepel-szigeten *Pest* megyében fekszik. Láttuk azonban, hogy még a XVI. században is volt külön ispánja. Nagyon valószínű, hogy önállósága Buda elfoglalásával (1544.) egy időben szűnt meg s a török kiűzése után többé életre nem kelt, hanem mint Pest és Solt közé ékelődött terület, e két vármegye egyesítésének idejében, Pest vármegyébe olvadt.

VI. *Külön nemesi székek és a kunszállások.*

A solti részek nem tekinthetők összetartozó, egységes egésznek, mert e területen kisebb-nagyobb önállósággal bíró, közigazgatási és bíráskodási joggal felruházott, két nemesi szék: a *kalocsai* érsek nemes jobbágyainak *hontokai*, vagy más néven *sárközi széke* és a *szekszárdi* apátság nemes jobbágyainak *fajszi* széke is fennállott. Pest vármegye testét pedig a *kun szállások* kiváltságos területei szaggatták meg.

A kalocsai érsek az esztergomi érsekéhez hasonló közjogi kiváltsággal bírt. Birtokaikból érdemes férfiaknak telkeket adományozhatott s ezáltal őket praedialis nemesekké avathatta; az ilyen egyházi praedialis nemesek mintegy középosztályt alkottak a nemesek és a várjobbágyok között. A sárközi vagy hontokai nemesi szék.

Az egyházi nemesek intezménye Szent István alkotmányának egyik sarkalatos részéből, a honvédelmi rendszerből önként és szükségszerűen alakult ki. A főpap, mint főnemes és mint az egyháznak örök tulajdonjoggal adományozott birtokok haszonélvezője, együtt osztozik a királylyal és a többi nemessel az ország földjében és azt ezekkel együtt védelmezni is köteles. Az ősi alkotmány eme jogelve, melyet II. Endre arany-bullájának 3. czikke az adómentességgel kapcsolatban megerősít, szükségessé tette, hogy az egyháziak hadikötelezettségeik teljesíthetése czéljából, a praedialis egyházi nemesek intézményét meghonosítsák.

A kalocsai érsek sárközi, vagy hontokai nemesi székének középpontja Kalocsa volt, mely vár és város az érseké volt. Csánki úgy véli, hogy az érsek legalább egy ideig (a XV. század végső éveiben) a solti örökös főispáni czímet is viselte. Ez az állítás azonban csak valószínűségre épített feltevés.[2])

Ösmerjük I. Ferdinándnak egy 1559-iki levelét, a mely elősorolja a hontokai székhez tartozó községeket. Ezek: *Foktő, Uszód, Nádasd, Szentbenedek, Bogyiszló, Nátka, Solt, Miske, Szentistván, Hontoka, Kara, Zasztó, Tövend* (?), *Rend, Nána, Varajt, Presztelek, Drágszél, Kozmó* és *Kalocsa.* Mindezek legnagyobb része Pest és Solt vármegyékben feküdt és részben ma is fennáll. Csupán Hontokának, mely pedig a nemesi széknek nevet adott, holfekvését megállapítani eddig nem sikerült.[3])

A hontokai szék privilegiumait Zsigmond király 1409-ben erősítette meg, hivatkozva arra, hogy e szabadalmakat az érseki nemesi szék már Szent István ideje óta háborítatlanul élvezi. A fent felsorolt községeket egyébként I. Ferdinánd, további intézkedésig, Csáti *Szini* Ráfaelnek, *Komothy* Balázsnak, *Filep* Demeternek, *Strausz* Jeromosnak, Ludányi *Baz* Ignácznak és *Melegh* Boldizsárnak adományozta oda. Sorsukról, mint a kalocsai érsek birtokairól, alább leend majd szó.[4])

Okleveleinkben a hontokai szék ismételten előfordul. Igy 1483-ban szó van a kalocsai várnagyokról és a hontokai szék ispánjairól, meg két szolgabírájáról (O. L. DO. 18903.) Hasonlókép emlékezik meg egy 1498-iki oklevél (O. L. DO. 20732), továbbá: 1487-ben (O. T. DO. 19333.) Egy 1406-iki és egy 1444-iki

[1]) *Pesty* i. m. I. k. 80—81. lt.
[2]) Sokszor idézett művében III. k. 299. l. 2. jegyz.
[3]) V. ö: *Pesty*: Eltünt várm. I. k. 70—71.
[4]) Liber Regius XIII. k. 381. l. 1559-ből.

évi oklevél a hontokai széket sárközi széknek nevezi. (O. L. DO. 9257. és H. Oklt. 408. l.) [1]) Ez utóbbi szerint *Sármegh* helysége is a nemesi székhez tartozott.

A szekszárdi apátság széke

A szekszárdi benczés apátság nemes jobbágyai alkották a fajszi széket, mely Solt vármegye kiegészítő része volt. A nemesi szék főhelye *Fajsz* volt, a melyhez tartoztak: *Malomér, Varajth* egy része, *Halászi, Szatmár, Halom, Bátya, Béke, Nádudvar* és *Pálfölde*. [2]) E községek legnagyobb része a XV. században még a Duna jobbpartján, Tolna vármegyében feküdt s csak a Duna folyásának későbbi kialakulásában került a balpartra és Fejérmegye solti részébe.

Fajszi ispánok és szolgabirák.

A fajszi szék comesei sorából ösmerjük: 1414—1416-ból: *Erményi* Jakabot. 1429-ből *Földvári* Márkot. 1444-ből *Bacsa* Jánost, *Nagy* (Magnus) Antalt és *Fodor* Mihályt.[3])

Szolgabirák voltak a nemesi székben: 1414—1416-ban *Béki* Miklós; 1444-ben *Varajthi* Benedek András fia és *Béki* Benedek. [4])

A kunok bejövetele.

A jászkunok IV. Béla alatt 1239-ben, a mongolok pusztításai elől menekülve, hazánk területére érkeztek. A harczias népet, mely Kuthen vezérlete alatt mintegy 40.000 családból, tehát körülbelül 200,000 lélekből állott, a király, ki a mongolok előnyomulásáról Julián barát előadásából már értesült, szívesen látta és velük valósággal szerződésre lépett. Kikötötte, hogy a keresztény vallást fel kell venniök, a nemzet harczaiban részt venniök és ennek fejében örökös jogon szállásföldeket nyernek. Kuthen maga a Duna és Tisza közében, az Ó-Duna mentében telepedett le, hogy a királyi udvarhoz közelebb legyen. A magyar urak féltékenykedéséből származott félreértés, Kuthen halálát okozta és a kunok bosszúját kihívta, míg a hirtelen bekövetkezett tatár betörés megakadályozta a kunok békés megtelepedését. Az ország romlása után azonban a király a kunokat ismét behívta és a Duna-Tisza közében, a Körös, Maros és Temes partjain jóformán lakatlanná vált területeken újra megtelepítette. Az új telepeseket egyenesen a nádor bíráskodása alá helyezték és nemeseik az országos nemesekkel — az úgynevezett királyi szolgáló nemesekkel — teljesen egyenrangú előjogokat nyertek.

Első kun szállások.

III. László királynak a kunok részére 1279 augusztus 10-én kelt szabadalmi levele szorosan körülírja a kunok köz- és magánjogi helyzetét, de szállásaik helyrajzi körülírását nem adja.[5]) Csak a későbbi oklevelek egybevetéséből lehet megállapítani, hogy a kunok első szállásai hét székre oszlottak, úgymint: *Hontor, Mizse, Kecskemét, Halas, Zentelt, Kolbász* és *Berény*. A további fejlődés folyamán e hét székből három kerület alakult ki: a Jászság, a Nagykúnság és a Kiskunság. Minket e helyütt csak az utóbbi érdekel, mint a mely Pest vármegye területén feküdt.

A Kiskúnság, mely a kecskeméti, halasi és a mizsei székből alakult ki, három városból, nyolcz nagy községből és számos pusztából állott. Ezek területe négy nagyobb tagra (utóbb székre) oszlott. Az első a mai Lajosmizsétől, illetőleg a Fejértótól kezdődőleg délnyugati irányban terjedt és magában foglalta a mai Mizsét, Lajospusztát, Ladányt, Bene pusztát, az árokszállási, kerekegyházi, balázsi puszták határát; innen felnyult éjszaknyugatra a kunszentmiklósi horváti határig és délre leterjedt egész a szabadszállási és fülöpszállási határra. A második tagot az izsáki határ választotta el az elsőtől. Ez volt a legterjedelmesebb és elfoglalta Izsákon túl Pest vármegye egész délkeleti csücskét, magában foglalva a félegyházi, majsai és halasi határokat. A harmadik tagot alkotta a Nagykőröstől keletre fekvő karai és kocséri puszták határa, a negyediket végre a Csepel közelében elterülő laczházai határ és a hozzá tartozó, de a mai aporkai határral elválasztott csókai és kátói határ.

A halasi szék. Halas város.

A második vagyis halasi szék és egyúttal az egész Kiskunság középpontja *Halas* városa volt. Tekintve, hogy a hagyomány szerint a kunság első beosztásában Halas, mint a hét kun szék egyike szerepel, valószínűnek látszik, hogy már az első telepítés alkalmával keletkezett. Oklevélileg azonban csak 1408-ban találkozunk vele, a mely évben Zsigmond király ott tartózkodott és több birtok-

[1]) *Csánki* adatai.
[2]) V. ö.: *Csánki* i. m. III. k. 388. l. és *Pesty* i. m. I. k. 69. l.
[3]) *Csánki* adatai.
[4]) *Csánki* adatai.
[5]) Az oklevelet közli *Gyárfás* István: A jász-kúnok története czímű értékes művében. Okmányt. 70. sz. a.

ügyben intézkedett.[1]) 1439-ben Albert Halas mezővárost (melyet Bodrog vármegyében fekvőnek mond) több más várossal egyetemben, elzálogosítja a Hunyadiaknak[2]) és így az egyideig a Hunyadi ház családi birtoka volt, sőt 1490-ben, az országgyűlés beleegyezésével, Corvin János kezében is megmaradt.[2])

A halasi szék másik városa *Félegyháza* volt. Első oklevélszerű említésével 1389-ben találkozunk. Ez évben ugyanis a délvidéket járó Zsigmond király Szer helység földesuraihoz rendeletet intéz, hogy a szegedi polgárokat a sáregyházi úton, mely Budáról Félegyházán visz keresztül, a szabad járás-kelésben akadályozni ne merjék.[3]) 1424-ben Félegyháza, mely ekkor még egyszerűen helységnek mondatik, *Borbála* királynő birtokába ment át.[4]) Félegyháza.

A halasi székhez tartoztak: *Ágasegyháza* (1353. Gyárfás. II. Okt. 35.) 1354. u. o. 40. sz. 1359. u. o. 44. sz. 1429. u. o. 113. sz. 1504. u. o. 236. sz. 504. u. o. 242. sz. — 1509. u. o. 242.) Izsák mai határában feküdt; *Balta szállása* (1493. u. o. 226.) Ma Balota puszta a szegedi határszélen. *Bocsa szállása* (1488. u. o. 217. 1509. u. o. 242.) Ma két puszta jelzi nevét és ezek Tazlárhoz tartoznak. *Borbiszállása* (1436. u. o. 120.) *Bodozlár*. Talán egy *Bodokfalvá*-val. (1406. u. o. 184.); *Csolyos szállása* (1473. u. o. 203. — 1475. u. o. 205. 1493. 226.) Ma puszta Kúnfélegyháza mellett; *Fejértó* (1473. 1475. m. e.) Ma puszta Halas mellett; *Füzes*; *Ferenczszállása*; *Galambos*. (Lásd Zomokszállás alatt); *Jakabszállása*; *Kalasszállása* (1436. u. o. 120.); *Kempeczszállása* (1436. *Varga* Szegedvármegye története I. 230. 1473. *Gyárfás* II. Okmt. 203. — 1475. u. o. 205.) Ma Kömpöcz puszta. *Kigyós*; *Kisszállás*; *Kõnchõgszállása* (1371. U. o. 51. — 1473. U. o. 203.) a Kuncheg (Köncsög) nemzetség fészke. ; *Kõtõny* szállása (1493. U. o. 226.) *Jázmántelekszállása* (1436. U. o. 121.); *Majosszállása*, másként *Mayossa István* szállása. (1436. U. o. 121. — 1493. U. o. 226.) Ma Majsa. *Mérges*. Asszonyszállásának tartozéka volt Kigyóssal egyetemben; *Ötõmõs* (Hysthemes) *szállása* (1436. U. o. 121.) ; *Thertelszállása* (1475. *Gyárfás* II. Okmt. 204.); *Várhely*. Tóth Domonkos halasi kun kapitány várkastélya volt és Fejértó mellett állott (1473.) (Gyárfás II. 298. l.) *Zomokszállása*, ma Galambos puszta; (1493. Gyárfás II. Okmt. 226.) *Zanagh* kir. falu. (1385. U. o. 53. sz.) A halasi szék helységei és pusztái.

Az első kun székben, mely Lajosmizsétől le egész Fülöpszállásig terjedt és melynek középpontja Kecskemét volt, ösmeretesek a következő helységek: *Kunszentmiklós* város. Régi kun telep volt, de okleveleink sajátságosan hallgatnak róla. Valószínűleg eredeti neve *Tatárszentmiklós* volt, a mely község Zsigmond egyik oklevelében *Czegléd* és *Kőrös* szomszédságában levőnek mondatik. A török világ kezdetén körülsánczolt és földvárral erősített hely volt.[5]) *Bábony* lásd Solt vármegye; *Belcher-korban* = Belcher dombja, már 1423-ban lakatlannak mondatik. (*Gyárfás* i. m. II. k. 201.) *Boldogasszonyegyháza* (1423. *Gyárfás* II. Okmt. 101.) Lásd Soltban Maréházát, Máriaházát; *Bõsztõrszállása* (1517. U. o. 249. sz. 742. lap); *Bugaczháza* (1451. U. o. 150. sz.) *Burgányszállása* (1423. U. o. 101. sz.) *Csókáshegyeharasztja* (1423. U. o. 101. sz.) *Fülõpszállása*. *Galgóczy* szerint a legrégibb kun község és telepítése már 1124-ben, II. István idejében, történt.[6]) Okleveles említését nem találom. *Gengeltelcke* (1423. *Gyárfás* II. Oklt. 101. sz.) *Kaskantyu* (1399. U. o. 188. sz. 1456. U. o. 189. sz.) A halasi székhez számítják; *Kazalháza* (1483. U. o. 226. sz); *Kenderes* (1521. U. o. 253. sz.); *Kerekegyháza* (1359. U. o. 44. sz. — 1405. U. o. 75. sz. 1424. U. o. 102. sz.); *Kisbalázsszállása*; *Kunjakabkorbán* (1423. U. o. 101. sz.) *Lajosszállása* (1491. U. o. 220. sz.) *Homytha* (1423. U. o. 101.) tévesen *Lamytha*; *Mamahomoka* (1423. U. o. 101. sz.) *Mindszent* (1423. U. o.); *Mizse* (1427. U. o. 108. sz. — 1469. 193. sz.) *Orbogánszállása* (1436. U. o. 121. sz.) *Orgovány* (1509. U. o. 242. sz.) *Othasillisszállása* (1472. U. o. 199. sz.) *Pálkaszállása* (1472. U. o.) *Zankszállása*, más néven *Baltaszállása*. (1465.) U. o. 176. sz. a.); *Zombatszállása* (1423. U. o. 101. sz. 1444. 138. sz. 1446. 141. sz.) Ma Szabadszállás. A kecskeméti szék helységei.

Ehhez a székhez számított még *Kara* és *Kotsér* is, melyek Nagykőrös határában külön tagot alkottak.

---

[1]) *Gyárfás* i. m. II. k. Okmt. 84. sz.
[2]) 277. l. V. ö: *Gyárfás* i. m. II. k. 319. l.
[3]) *Gyárfás* II. k. Okmt. 55. sz.
[4]) U. o. 102. sz.
[5]) V. ö: *Galgóczy* i. m. III. k. 265. l.
[6]) I. m. III. k. 269. l.

Laczháza. Laczháza a kecskeméti szék kirendeltségének látszik csupán, de valószínűleg egykor magának Kuthennek székhelye volt. Állítólag IV. (Kún) László nyári lakása is itt állott és itt folytak volna azok a tivornyák, a melyek az Árpádkori történet egyik leggyászosabb lapját töltik meg. Oklevélileg már a XIII. század első negyedéből igazolható, a mikor Fejérvár tartozékának mondatik. 1320-ban Izsófalva volt a neve, utóbb 1376-ban Szántó néven szerepel. Kiegészítő része volt *Herbartháza.* Laczháza, vagyis inkább Laczkháza néven kb. 1425-től szerepel. Földjei és pusztái voltak: *Csókás, Kátó, Jakabháza* és *Móriczgáttya.*

A kúnság eladása. A török hódoltság után a Kis-Kunságot Pest vármegyéhez csatolták, mert annyira elpusztult, hogy önálló közigazgatásra nem volt alkalmas. 1685. után azonban ismét függetlenítették magukat a vármegyétől és igyekezték régi önállóságukat megőrizni. 1703-ban nagy csapás nehezedett reájok. A bécsi udvari kincstár, hogy szorult helyzetén segítsen, az egész Jászkunságot eladta a német lovagrendnek. Ez ellen a törvénytelen intézkedés ellen nagy erélylyel szóllaltak fel a karok és rendek az 1709-iki és az 1712-iki országgyűlésen. A bécsi udvar végre is belátta, hogy a kedélyek lecsillapítására tennie kell valamit és 1712 május 23-iki leírattal beleegyezett, hogy az ügyet országos bizottság vizsgálja meg. Ez a bizottság, a melybe a bécsi udvar nyolcz tagot és az elnököt küldte ki, az országgyűlés pedig csak négy taggal volt képviselve, kimondotta, hogy az egész Kunság és így a jászkunok koronai javak és elidegeníthetetlenek és hogy előbbi mentességeikbe és szabadságaikba visszaállítandók. Az ügy azonban csak 1745-ben nyert befejezést, a mikor Mária Terézia kimondotta, hogy a kunok visszanyerik szabadságukat, kiváltságos jogaikat, szabadbirtokaikat, de váltságúl 580,000 forintot tartoznak lefizetni.

A redemptió. E váltság-összeg arányos beosztása czéljából a Kunság minden városa, községe és pusztája megbecsültetett és az *Almásy* János főkapitány elnöklete alatt 1746 nov. 24-én tartott jászkunsági közgyűlés e becslést el is fogadta.

E becslés szerint a Kis-Kunság becsértékét összesen 193,150 frtban állapították meg, a mely összegből a dorosmai kerületre 11,800 frt esett, míg a többi, a vármegye területén fennállott kún községek között következőkép oszlott meg: *Halas* város becsültetett 24200 frtra, Fejértó puszta 8000, Fürjes puszta 4000, Balota puszta 4000, Zsana puszta 3200, Tajó puszta 3000, Bodoglár puszta 4500, összesen tehát 49400 frtra. — *Félegyháza* becsültetett 12100 frtra, Kisszállás puszta felerésze 2750, Galambos puszta 5000, Ferenczszállása 7000, Csóklyos puszta 6000, összesen tehát 32850 frtra. — *Majsa* becsültetett 4000 frtra, Ágasegyháza 2500, Kigyós puszta 1500, Jakabszállás negyedrésze 2250, összesen tehát 10250 frtra. — *Fülöpszállás* becsültetett 9700 frtra, Kisbalázs puszta fele 2000, Jakabszállás negyedrésze 2250, Kerekegyház harmadrésze 3333 33$^1/_3$ drra, összesen tehát 17283 frt 33$^1/_3$ dénárra. — *Szabadszállás* becsültetett 12100 frtra, Bösztör puszta fele 3000, Jakabszállás fele 4500, Kisbalázs fele 2000, összesen tehát 21600 frtra. — *Kunszentmiklós.* becsültetett 12900 frtra, Bösztör fele 3000, Bábony 7500, Szank 5000, Orgovány 8500, Kerekegyház hatodrésze 1666, 66$^2/_3$ drra, összesen tehát 40066 frt. 66$^2/_3$ drra. — *Laczháza* becsültetett 3600 frtra, Kátó puszta 2000, Csókás 2000, Jakabháza 300, Móriczgáttya 2000, összesen tehát 9900 frtra.

Mária Terézia halála után II. József császár, határozott igérete ellenére, a Kunság önállóságát ismét megszüntette s a Nagykunságot a nagyváradi, a Jászságot és Kiskunságot a pesti terület hatósága alá helyezte. Viszont az 1789/91-iki emlékezetes országgyűlés visszaállította a kunok szabadságát.

Végre az 1876-iki 33-dik t.-cz. 1. §-a 17., 18. és 19. pontjai a jászkunok önálló törvényhatóságait végleg megszüntette és a Kiskunságot, Dorozsma kivételével, örökösen Pest vármegyével egyesítette.[1])

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kialakulása. Az 1876-ik évi 33. t.-cz. tehát vármegyénk mai alakulásának aranybullája. Évszázadokig tartott a belső egyesítő folyamat, mely ama számos tagoltságból álló földterületet, melyet ma Pest-Pilis-Solt és Kiskún törvényesen egyesített vármegye neve alatt ösmerünk, összekögítette, politikai és közigazgatási egységgé avatta. A vármegye kissé sajátságosan hangzó neve évszázados fejlődés, nagy történelmi mult emlékét őrzi s a jövő fejlődés irányait szabja meg.

---

[1]) V. ö: *Gyárfás* István. A jászkunok személyes és birtokviszonyainak tört. és jogi fejtegetése. Budapest, 1883.

II. FEJEZET.

EGYHÁZI VISZONYOK A VÁRMEGYE TERÜLETÉN.

I. *A vármegye területének egyházi beosztása.*

Vármegyénk mai területe négy, Szent Istvántól alapított egyházmegye joghatósága között oszlott meg. Egyes részein az *esztergomi* érsek, középtestén a *váczi* püspök, a pilisi részeken a *veszprémi* püspök és a soltiakon a *kalocsai* püspök pásztorbotja alatt éltek a hívek.

Az ország egyház-földírati leírása, a középkori egyházi térkép megszerkesztése, történettudósainkat már rég ideje foglalkoztatja. Már jóeleve tisztába jöttek azzal, hogy okleveles adataink önmagukban e feladat megoldására elégtelenek, mert még a leglényegesebb alkatelemekre : a *plebániákra* és az egyházi közigazgatási kerületekre : a *főesperességekre* és *alesperességekre* nézve sem nyujtanak elégséges támpontokat. A későbbi fejlődés folyamán, különösen a XVII. századtól kezdve, a fennmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyvek, az úgynevezett canonica visitatiók már teljesebb és világosabb képet rajzolnak elénk. Sajnos, ezek jórésze is vagy elveszett, vagy még lappang valahol. A középkori kialakulásra vonatkozó adatok felkutatása volt tehát a legfontosabb szükségesség, s e tekintetben az érdeklődés természetszerűleg irányult a vatikáni levéltárra.

A magyar püspöki kar már 1771-ben kutatásokat eszközöltetett e czélból a vatikáni oklevéltárban, a melynek gazdag tárházát először Czeles Márton aknázta ki tervszerűleg, a magyarországi egyházak történetének szempontjából. *A pápai tizedlajstromok fotnosságai.*

Az 1771-iki kutatás eredménye a XIV. századbeli pápai tizedjegyzékek magyarországi anyagának lemásolása volt. A pápai tizedjegyzékeket azonban, tudvalevőleg, legtöbbször idegenből ide küldött egyházi egyének állították össze s így nem csodálható, hogy azokban a magyarországi helynevek sokszor a felismerhetetlenségig elferdített, megcsonkított alakban vannak bevezetve. A magyar történettudomány akkori állása mellett tehát jóformán kibetűzhetetlen rejtélyt alkottak. A püspöki kar és egyes szaktudósok vélekedése az volt, hogy a hiba nem a tizedjegyzékekben, hanem azok másolatában rejlik. Ez a feltevés szülte azután az ujabb másolat kiadását szorgalmazó mozgalmat, mely, sajnos, az ügyet ismét egy külföldire, a nagy tudományú, de a magyar nyelvben járatlan *Theiner* Ágostra bízta. Az ő másolatáról ma már a tudomány megállapította, hogy az még az 1771-iki másolatnál is gyarlóbb és tökéletlenebb.

Végre *Fraknói* Vilmos buzgólkodása és fáradhatatlan utánjárása, sőt áldozatkészsége mellett, megalakult a Vatikáni magyar bizottság s feltárultak a vatikáni levéltár magyar vonatkozásu kincsei.

Ám ez a kincs olyan volt, mint a föld gyomrából előkerült nyers arany. Végleg beigazodott, hogy a tizedjegyzékek anyagát vastag salak födi, az igazságot azokból csak nagy szaktudással, lelkiismeretes, nehéz munkával, a legaprólékosabb részletek szorgos, úgyszólván górcsövi vizsgálatával, elemzésével lehet használhatókká tenni. Ezt a nehéz feladatot, a vatikáni bizottság megbízásából, művészi kézzel és több neves munkatárs becses segítségével, oldotta meg *Ortvay* Tivadar.[1]) Ma előttünk fekszik Magyarország egyházmegyéinek XIV. századbeli atlasza, egyházi földrajzának vázlata s ennek révén vármegyénk területének egyházi beosztásának középkori képe.

Az érseki joghatóság szempontjából az ország, Szent István tervezetében, két nagy egyházi tartományra : az *esztergomira* és a *kalocsaira* oszlott. E beosztás szerint az esztergomi egyházi tartományt alkotta a mai Dunántúl és a Tiszáninnen egészen, a Tiszántúlból a szabolcsi és csongrádi vidék s a Dunáninnen, ha a Duna-Tiszaközt külön területnek vesszük, egészen. A kalocsai egyházi tartomány viszont kiterjedt Erdélyre, a Tiszántúl legnagyobb részére, Szlavón-, Tót- és Horvátország területére. A Duna és Tiszaköze megoszlott a két egyházi tartomány között olyképpen, hogy az éjszaki terület — a régi Soltnak sárközi részét leszámítva — az esztergomi, a többi rész, vagyis a solti Sárköz, Bodrog és *A megye megoszlása a két érseki tartomány között.*

[1]) A mű : Geographia Ecclesiastica Hungariae. Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején czímen, két vaskos negyedrétű kötetben, 7 drb. térkép-melléklettel felszerelve jelent meg. Budapest 1891—1892.

Bácsmegyék a kalocsai tartományhoz kapcsolódtak. A két érseki tartomány között tehát a választó-vonalat a megye sárközi (ma kalocsai) járása és a félegyházai határ alkották. Ezen a beosztáson, vármegyénkre nézve, az egri érsekség későbbi felosztása sem változtatott, úgy hogy az, Szent István korától kezdve, nagy részében ma is az esztergomi érseki tartománynak, egy töredékében a kalocsainak, illetőleg midőn a bácsi érsekség 1035 táján a kalocsai püspökséggel egyházilag egyesítettettet, a *kalocsa-bácsi* érsekségnek kiegészítő részét alkotja.

A mai vármegye alkotó elemeit véve alapul, az egyházi beosztás a régi részekben következőkép alakult:

Pilismegye egyházi hovatartozása.

Pilismegye területe az ősi egyházi beosztás szerint a veszprémi püspökség joghatósága alá tartozott. A veszprémi püspökség eredeti területe ugyanis sokkal nagyobb volt a mainál. Éjszakon felnyúlt egész a Dunáig, éjszaknyugaton Nyergesújfaluig, úgy hogy Esztergom politikai megye délnyugati része is hozzá tartozott. Pilismegye, körülbelül a maga ősi kiterjedésében, az esztergommegyei részekkel együtt, alkotta a veszprémi püspökség budai főesperességét. Ennek középpontja előbb a mai Óbuda (akkor Buda), utóbb a mai Buda volt. Kiegészítő része volt a Tétény és Diósd körül elterülő vidék, mely politikailag Pestmegyéhez számított.

Pestmegye egyházi hovatartozása.

Vármegyénk törzse, a szoros értelemben vett Pestmegye, egész testével a váczi egyházmegye területét alkotta. Három főesperességre oszlott e terület: a *váczira*, a *pestire* és a *csongrádira*.

A váczi főesperesség Vácztól, az egyházmegye székhelyétől kezdődőleg leterjedt egész a megyeri révig, a honnan határa csaknem egyenes vonalban Szolnokig vezetett, míg keleti határvonalát a Zagyva vize alkotta.

A *csongrádi* főesperesség, a csongrádmegyei területen kívül, a pestmegyei Tisza-vidéken, Kecskemét, Nagykőrös, Félegyháza területén terült el s lenyult a későbbi Kiskunság főhelyének, Halasnak határára is.

A *pesti* főesperesség pedig magában foglalta a megye középrészét, a pesti, soroksári, haraszti, dabasi, mizsei határokat s a mai budapest-szolnoki vasútvonaltól délkeletre eső részeket. Területéből azonban maga Pest exemptionalis jellegű volt s egyenesen az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.

Soltmegye egyházi beosztása.

Soltmegye területe megoszlott a váczi püspökség és a kalocsai érsekség között. A váczi püspökséghez tartozott a megyének a Csepel, illetőleg a Duna mai főága és az Ó-Duna közé eső területe, csaknem egészen le a solti határig. Ez a terület volt a váczi egyházmegye *szigetfői* főesperessége.

A Solttól délre eső terület, körülbelül a hontokai érseki szék területe, vagyis az egykori balparti Sárköz, a *kalocsai* bácsi érsekség *sárközi* főesperességét alkotta; míg Hajós és környéke az érsekség bodrogi főesperességének kiegészítő része volt.

Csepel egyházi hovatartozása.

A Csepel-sziget, mely politikailag is teljesen különálló fejlődést mutat, egyházilag is kivételes helyzetben volt. Valószínű ugyan, hogy kezdetben a veszprémi vagy a váczi püspökséghez tartozott, idővel azonban külön vált és nullo mediante, minden közvetítés nélkül, egyenesen az esztergomi érsekek joghatósága alá helyeztetett. Mint később látni fogjuk, igen valószínű, hogy területe a *csúthi* prépostság kormányzatára volt bízva s mint ilyen, időnként *csúthi* főesperesség neve alatt is szerepelt.

Változások

Ez az egyházi beosztás a vármegye területén csaknem változatlanul fennmaradt egész a XVIII. század harmadik negyedéig. Csak mikor 1777-ben Mária Terézia a székesfejérvári püspökséget alapította, állott be némi változás. A veszprémi püspök joghatósága a vármegyében megszűnt s helyébe, jóformán mindenütt, az új székesfejérvári püspök joghatósága lépett. A régi Pilismegye, vagyis a veszprémi püspökség budai főesperességc, egyházi szempontból két részre oszlott. Buda és környéke: Ó-Budát, Budaörsöt, Jenőt, Békásmegyert, Kalászt és Szentendrétől kezdve a Pilis hegység egész vidékét az esztergomi egyházmegyébe kebelezték, viszont a többi részt az új székesfejérvári egyházmegye kötelékébe utalták. Ide csatolták Budafokot és Tétény vidékét is, valamint a Csepel szigetét egész terjedelmében.

Ma tehát a vármegye katholikus egyházi szempontból megoszlik az esztergomi és kalocsai érsekség tartományai között s egyházjogilag részben az esztergomi és kalocsai érsekek, meg a székesfejérvári püspök, nagy részében a váczi püspök jogara alatt áll.

II. *A kalocsa-bácsi érsekség.*

Történetíróink egyhangúlag megegyeznek abban, hogy a Szent István-féle egyházi beosztásban helyet foglalt a kalocsai egyházmegye is, ámbár az alapító oklevelet nem ösmerjük. A történetírók e közös egyezése azonban nem terjed ki az alapítás minden részletkérdésére. Igy a többség azt véli, hogy Szent István a kalocsai egyházmegye középpontjául Kalocsát rendelte és hogy azt érsekségnek alapította. Vannak viszont, kik vélik, hogy Kalocsa kezdetben csak püspökség volt, hogy Szent István Bácson állított érsekséget s hogy midőn ez utóbbi egyházjogilag Kalocsával egyesítve lett, csak akkor emelkedett Kalocsa érseki rangra. Mások ismét Kalocsát Sz. Istvántól alapított érsekségnek vallják s azt tanítják, hogy Szent László kihasította a kalocsai érsekségből a bácsi egyházmegyét és azt érsekséggé tette. [1]) Az újabb írók közül *Pauler* pedig úgy gondolja a kérdést megoldhatónak, hogy a kalocsai egyházmegyét, mint püspökséget, Szent István alapította; székhelyét Kalocsán jelölte ki s első püspökévé Asztrikot tette, ki utóbb személyes érdemeiért és személyére nézve érseki czímet kapott. Hasonló kitüntetésben részesült volna 1050 körül *György* püspök is. Szent László azután, tekintettel arra, hogy a Szerémség is már Magyarország kiegészítő része lett és annak népe, egyházi szempontból, jórészben Kalocsához tartozott, Kalocsa azonban az ily módon megnövekedett egyházmegyének jóformán éjszaki szélén feküdt, *Bácsot tette székhelylyé;* ott káptalan és székesegyház alakult s utóbb a püspök érseki rangot és joghatóságot nyert. De mert Kalocsa már előbb, egyes püspökeinek személyére nézve az érseki czímet viselte, természetes, hogy a székhely utóbb visszakerült ismét Kalocsára.[2])

Azoknak a véleménye, a kik Kalocsát kezdetben csupán püspökségnek vallják, látszólag erős történelmi érveken épül fel. Ugyanis egyik leghitelesebb krónikánk, a Hartviktól írt Szent István élete, határozottan mondja: Astricum — Colocensi episcopatui prefecit. Asztrikot *kalocsai püspökké* tette. [3]) Az I. Géza-féle 1075-iki többször említett adománylevél 1124-iki átíratának záradéka azt mondja, hogy 1075-ben Nehemiás esztergomi érsek, Dezső *kalocsai* és *más* püspökök, tudniillik: Áron püspök, Frank-György, Lázár püspök [4])..., voltak a főpapok. Továbbá okiratszerűleg *püspököknek* neveztetnek a kalocsai főpapok közül: 1093-ból *Dezső*; 1103-ból *Ugolin* és 1111-ből *Pál.* [5]) Mindenekelőtt le kell szögeznünk itt azt az általánosan ismert tényt, hogy *rendi* szempontból a kath. egyházban a legfőbb fokozat a *püspöki* fokozat. Maga az egyház feje, a pápa, rendi értelemben véve nem egyéb, mint *római püspök*; az *érsekek* rendi fokozatuk szerint *püspökök.* A pápa *joghatósági* szempontból emelkedik az *egész hierarchia* fölébe, az érsek ugyancsak *joghatóság* czímén áll egy *érseki* tartomány püspökeinek élén. Tudva ezt, abból, hogy egy főpap egyszerűen püspöknek czímeztetik, apodiktikus bizonyossággal nem lehet arra következtetni, hogy az nem volt érsek, hanem csupán püspök. Azt tehát, hogy a főpap érsek-e vagy püspök, föltétlenül, csupán a főpapi szék jellege dönti el, a melyen az illető ül. Viszont azonban egyenesen egyházjogi lehetetlenség, hogy valaki püspöki székben üljön és mégis érseknek neveztessék. Ez csak úgy lenne lehetséges, ha valaki vagy két széket töltene be: egy érsekit és egy püspökit; vagy viselné valamely elpusztult érsekség czímét, de javadalom és egyházmegye hiányában egy más püspökség székére lenne kinevezve és investiálva. Vagyis két czímet viselne, egy

Kalocsa kezdettől fogva érsekség volt.

---

[1]) Az egyházmegyéről bővebben írtak: *Katona* Hist. Metropolit. Eccl. Colociensis. Két kötet. Colocae 1800. — *Michael* a St. Trinitate (*Horváth*) Natales Metrop. Eccl. Coloc. — *Fejér* G. Initia Christ. Relig. apud Hungaros. p 113. — *Lányi-Knauz* Magy. Egyháztört. I. k. 312. l. — *Pauler* Századok. 1877. évf. — A részletkérdéseket tárgyalják az egyházmegye nagybecsű schematizmusaiban: *Henszlmann* 1870. 1871. 1872. 1873. évf. építkezés szempontjából. *Fraknói* az 1879. 1880. 1881. 1882. évf. Bácsra és egyes érsekekre vonatk. *Városy* Gyula az 1879. (Asztrik első kalocsai érsek) 1880. (Apátságok és prépostságok a megye területén) 1883. (A bácsi kápt. regest.) 1885. (a megye alapításának kérdése) 1886 (főpapok névsora) 1886. 1887., 1888., 1889., 1890., 1891. (egyes érsekekről) *Weiser* J. G. 1881. (egyes érsekekről).

[2]) A magyar nemzet tört. II. k. I. k. 42. l. 397. l. 101., 200. l. 338. jegyz.

[3]) Vita S. Stephani regis c. VIII. *Endlicher*-nél Rer. Hung. Mon. 172. l.

[4]) *Fejér* CD. II. 79. *Knauz* Mon. Eccl. Strig. I. 60.

[5]) *Fejér* CD. I. 481. — *Wenzel* Árpádk. Uj okm. I. 45. — *Fejér* i. h. VII. IV. 59; illetőleg: II. 43.; V. I. 317.; VII. V. 90. és *Knauz*-nál i. h. I. 75.

érsekit és egy püspökit. A mely egyházmegye főpapja azonban, az egyházmegye nevével kapcsolatban, *érseknek* neveztetik, az az egyházmegye feltétlenül és tényleg *érsekség* és nem lehet csupán püspökség.

A mint tehát abból, hogy egyes okleveleink a kalocsai főpapokat egyszerűen püspöknek nevezik, még nem következik feltétlenül, hogy Kalocsán Szent István csak püspökséget alapított ; úgy viszont abból, hogy egyes okleveleink az előbbi oklevelek keltét megelőző, vagy egyező időből a kalocsai főpapokat *érsekek*-nek mondják, feltétlen bizonyossággal következik, hogy Kalocsa tényleg érsekség volt. Már pedig hiteles adataink szerint *Asztrik* is, az első kalocsai főpap, és *György* is, Asztrik utóda, kalocsai érsekeknek mondatnak. Ezt bizonyítja az 1007-ben tartott frankfurti zsinat egyik oklevele, a bambergi püspökség alapítólevele, a melyen olvasható : *Asztrik, a magyarok érseke, jelen voltam és aláírtam.* [1]) És az így alapított új püspökség évkönyvei 1012-ről azt mondják: A sírbolt előtti oltárt felszentelte Asztrik (Ascherik) a magyarok érseke [2]) Ezt igazolja a pécsváradi alapítólevél (1015), mely Asztrikot határozottan *kalocsai érsek*-nek mondja. [3]) Ehhez járul, hogy *György*, ki a kalocsai főpapi székben Asztrik utódja volt, I. Endre megbízásából, követi minőségben, Toulban járt IX. Gergely pápánál és e követség emlékét fenntartó, teljes hitelű iratunk őt határozottan *kalocsai* érseknek mondja. [4]) Igazuk van tehát azoknak, kik állítják, hogy Szent István *Kalocsán érsekséget* állított fel és ezzel a Pauler-féle, tetszetős, de egyházjogi lehetetlenségre épített konjektura magától elesik.

A bácsi érsekség kérdése.

Bonyodalmat okoz azonban az a körülmény, hogy egyes okleveleink, csaknem ugyanez időből, *bácsi érsekek*-ről emlékeznek. Így 1094-ben *Fábián*, 1124-ben *Gergely*, 1134-ben *Fancica*, *bácsi* érsekekként szerepelnek, [5]) Míg 1135-től, *Simon* érsektől kezdve, csak kalocsai vagy kalocsa-bácsi érsekek nevével találkozunk. [6]) Ez a körülmény ismét sokféle történelmi kombinácziót szült. Beszéltek önálló *bácsi* érsekségről, sőt történelmi értékűnek tartható adatok kerültek elő a *kalocsai* és a *bácsi* érsekségek egyházjogi egyesítéséről.

A rendkívül kúszált és csaknem megfejthetetlennek vélt kérdés ma már szét van bogozva, meg van fejtve. Ennek elévülhetetlen, örök emléke *Városy Gyulának*, Kalocsa nagytudományú érsekének nevéhez fűződik. Az ő éles, gyakorlott történetírói keze, mély történelmi érzéke megvilágította a kérdést, midőn kimondta a történelmi tételt : Soha sem volt két különálló egyházmegye : kalocsai és bácsi, hanem a kalocsai széket, melyet Szent István alapított és mely Asztriktól kezdve mindig érseki czímmel bírt, utóbb valamely szükséges okból Bácsra helyezték át olyképpen, hogy az igazi székhely Kalocsa maradt és ugyanazon főpapnak, egyházmegyéje határain belül, két érseki székhelye, két székesegyháza, két érseki káptalanja volt. [7])

A kalocsai érsekség határai.

A kalocsai érsekség határa éjszakon összeesett a váczi egyházmegye határával. Végső pontja éjszak felé, a Madocsával szemközt fekvő Dunapart, tehát a mai Harta környéke volt. Az éjszaki határvonal körülbelül ugyanaz volt, mint a mai, vagyis a solti határ vonala, míg délkeletről körülbelül az Ó-Dunaág középső folyása alkota határát. Kiterjedt az egyházmegye Szegedre és környékére is s felnyúlt egész a halasi szék déli községeiig: Bócsáig, Köncsökig, Orgoványig, Ágasegyházig és Bolyárig. Magában foglalta egész Bodrogmegyét, Bácsmegyét és a régi Szerémmegyének a Kőárkon innen eső részét, vagyis a mai djakovári egyházmegye egész keleti részét is.

Székhelyei.

A kalocsai érsekeknek két székhelyük és ennek megfelelően két székházuk is volt. A kalocsai és a bácsi. Minket e helyütt természetesen csak a kalocsai székház érdekel, mint a mely megyénk területén áll. Mikor és hol épült az első kalocsai székház, arra vonatkozólag adatunk nincsen. Bombardi, Kalocsa leírá-

[1]) *Harduin* Collectio Concil. T. VI. P. I. col. 772.

[2]) Annales Babenbergenses, *Pertz*-nél : Monum. Germ. Script. XVII. 636.

[3]) A pécsváradi alapítólevél különböző átiratairól lásd *Városy* Gyula jeles fejtegetéseit Schemat. Cleri Archidioec. Coloc. et Bacs. 1879. XXXIII—XXXVII. l. V. ö. még; *Karácsonyi* I. Sz. István okl. 76. és köv. l. lévő kitünő kommentálását.

[4]) *Pertz* Mon. Germ. St. IV. 485., 509. ll. *Jaffé* Regest. 3222. sz. V. ö : P. *Weiser* jeles czikkét Schem. Col. 1881. XIII. és köv. ll.

[5]) *Városy* czikke a kalocsai Schem. 1885. évf. VIII. l.

[6]) V. ö : a kalocsai egyházm. tört. ért. névtárait.

[7]) Lásd *Városy* czikkét : Disquisitio historica de unione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis, az egyházmegye 1885. évi névtárában.

A szentkirályi puszta-templom.

A biai árpádkori templom romjai.

A zsámbéki templom.

Az ócsai templom.

sában nagyon rövidre fogta tollát s még a város erődítésszerű jellegét sem emelte ki. Ujabb kiadója és javítója, *Tersztyánszky* János, igyekezett pótolni e hiányt. Szerinte a város falakkal volt övezve, igen szép épületekkel bírt, a melyek közül kimagaslott az érsekek fényes palotája. [1]) Ezt a palotát 1602-ben testvéri kezek, a magyar hajdúk rabló-természetű csapatai pusztították el. Mikor *Nádasdy* az adonyi, földvári és paksi török készültségeket legyőzve, visszatért Budára, a szabad hajdúk, mondja Istvánffy, reátörtek Kalocsára, hol ekkor vegyesen törökök és ráczok laktak, üszköt vetettek az érseki székházra meg a székesegyházra, azokat leégették és sok zsákmányra téve szert, eltávoztak. [2])

A mai kalocsai székház alapjait *Széchenyi* Pál, Kalocsa nagynevű érseke rakta le 1705 táján. [3]) A tőle épített székház, Bél Mátyás leírása szerint, igen egyszerű, egytraktusos, három szárnyu és emeletes épület volt, melynek déli szárnyában a házi kápolna, a nyugatiban a nagy terem volt elhelyezve. Ezen a részen nagy négyszögű torony emelkedett. Az éjszaki szárnyban a vendégszobák és a szolgaszemélyzet nyert elhelyezést. Az ilykép épített székházat azután *Csáky* Imre bíbornok-érsek 1724-ben négyszögletű kövekből készült sánczokkal és mellvédekkel, meg széles védő-árkokkal vette körül. A főépület és a sánczok által alkotott udvaron állottak a tágas gazdasági épületek.[4]) Ezt az épületet nagyobbíttatta azután 1733 táján *Patachich* Gábor érsek. Ugyancsak ő építette és rendezte be az érsekek hajósi nyári lakát s látványosság számába menő híres kertjét.

A kalocsai székesegyház.

1869-ben b. e. *Haynald* Lajos bíboros-érsek kezdésére nagynevű archaeologusunk, *Henszelmann* Imre ásatásokat végzett Kalocsán, hogy a régi székesegyházra, melyet Istvánfy értesítése szerint a szabad hajdúk 1602-ben elpusztítottak volt, némi világosságot vessen. Ez alkalommal kitünt, hogy Kalocsának, fennállása óta, most éppen a harmadik székesegyháza van. Az első székesegyházból fenmaradt romok a bazilika-stílre és a XI—XII. századra vallanak. Nem volt nagy templom, de igen szép épület lehetett, mert a négy saroktorony alapfalai a legtisztább román izlésre vallanak. Ezt Asztrik érsek építtette és Szent István rendezte be. Valószínűleg a tatárok dühének esett áldozatul. A második székesegyházból felmaradt romok ugyanis a XII. század végére, vagy a XIII. század első felére vallanak, a mi IV. Béla korával esik össze. Ez a templom a clugnyi benczések által kezdeményezett franczia-csúcsíves stilben épült s azonos a szabad hajdúk által vandal módon elpusztított templommal. [5])

A mai székesegyház építésének kérdésével legelőbb *Széchenyi* Pál érsek kezdett foglalkozni. 1709-ben ugyanis felajánlotta a sárközi tized jövedelmét két egymást követő évre a plebánia-templom építésére. Az volt a gondolata, hogy az ideiglenesen a székesegyház czéljaira is szolgáljon. Azonban eszméjét nem valósíthatta meg. Utóda *Csáky* Imre azután helyreállíttatta és felszerelte a plebánia templomot s azt használta ideiglenes székesegyházul. [6]) A mai székesegyház alapkövét *Patachich* Gábor érsek tette le 1735 június 2-án. [7]) és azt annyira felépítette, hogy abban istentiszteletet lehetett tartani. [8])

A székesegyház teljes kiépítése *Csáky* Miklós és *Klobusiczky* Ferencz érsekek nevéhez fűződik. A remek főoltárt *Kunszt* József állította fel *Szent István* és *Szent László* királyok művészi márványszobraival együtt, felhasználván az e czélra *Nádasdy* érsektől hagyományozott összeget is.

A kalocsai érsekek.

A kalocsai érsekek sorozatát, mint láttuk, Szent István király bizalmasa, *Asztrik* nyitja meg, ki időközben az esztergomi érsekséget is vezette. Utódjáról, I. *György*, 1050-ből van említés, a mikor Toulban járt, mint a magyar király követe. Utána okleveleinek a következő érsekeket említik : 1075—1093. *Dezső* ; 1094-ben *Fábián* ; 1103-ban *Ugolin* ; 1111-ben I. *Pál* és még ugyanaz évben *Fulbert* ; 1124-ben I. *Gergely* ; 1131—1134. *Fancica* ; 1135-ben *Simon* ; 1142-ben *Muchia* ; 1149—1165. *Mikó* ; 1167-ben *Sayna* ; 1169-ben *Kozma* ; 1176—1186.

---

[1]) Topographia Magni Regn. Hung. p. 541;
[2]) Lib. XXXVIII. p. 512.
[3]) V. ö : *Katona* Hist. Metr. Eccl. Coloc. T. II. p. 146.
[4]) Notitia Hung. Nov. T. III. p. 581.
[5]) Az ásatásokról lásd *Henszlmann* czikkét az egyházmegye 1870-iki Schemat. ismusában.
[6]) Patachich György pp. a kalocsai állapotokról 1713-ból. Lásd *Katona* i. m. II. k. 158. l.
[7]) *Katona* i. m. II. k. 220.
[8]) Ezt ő maga mondja abban a kérvényében, a melyben a királytól az egyházmegye fölsegítésére, a földvári apátság javainak adományozását kérelmezte. Lásd : Katonánál i. m. II. 254. s köv. l.

I. *András* ; 1187-ben I. *István* ; 1188-ban II. *Pál* ; 1190-ben *Chitilén* fia (I.) Péter . 1192—1202. Győr nb. *Saul* ; 1202—1205. I. *János* ; 1206—1218. Meráni *Bertold* ; 1219—1241. Chák nb. *Ugrin* ; 1241—1254. *Benedek* ; 1255—1256. Buzád nb; (I.) *Tamás* ; 1257—1266. Zsámboki *Smaragd* ; 1266—1277. Bancha (II.) *István* ; 1278—1301. Hunt-Pázmán nb. (II.) Gimesi *János* ; 1302—1304. (III) *István* ; 1305—1312. *Vincze* ; 1317—1337. Janki (I.) *László* ; 1342—1345. Koboli (II) *László* ; 1345—148. Harkácsi (IV.) *István* ; 1349-ben Vásári (I.) *Miklós* ; 1349—1355. Herman nb. Lack fia *Dénes* ; 1356—1358. II. *Miklós* ; 1358—1367. Csanád nb. Thelegdi (II.) *Tamás* ; 1367—1382. V . *István*, ki 1370-től egyúttal jeruzsálemi patriárka is volt. 1383—1391. *Helfenstein* (I) Lajos ; 1391—1399. Pelsőczi Bebek (III.) *Miklós* ; 1401—1403. Szepesi (III) *János* ; 1404—1408. *Chrysogonus* ; 1409—1410. IV. *Miklós* ; 1413—1431. Gualdo (II) *András* ; 1424—1447. Buondelmonte (IV) *János* ; 1450—1456. Zekcsői Herczeg *Ráfael* ; 1457—1471. Várday (VI.) *István* bíboros ; 1471—1478. Matuchina (I.) *Gábor* ; 1479—1480. Hando (II.) *György* ; 1481—1501. Váradi (II.) *Péter*. ; 1501—1502. Wingarti Geréb (III) *László* ; 1503—1520. Frangepan (II.) *Gergely* ; 1523—1526. Tomory (III.) *Pál* ; 1530—1543. Frangepán (I) *Ferencz* ; 1565— Gregorinacz (IV.) *Pál* ; 1572—1587. Draskovics (III.) *György*, bíboros; 1596—1598. Kutassy (V.) *János* ; 1600—1607. Pethe (I.) *Márton* ; 1607-ben Szuhay (VII.) *István* ; 1608—1619. Napragyi *Demeter* ; 1619—1623. Lépes *Bálint* ; 1623—1647. Telegdy (VI.) *János* ; 1649—1657. Püski (III.) *János* ; 1657—1666. Szelepcsényi (IV.) *György* ; 1667-ben Petretich *Péter* ; 1668—1685. Széchenyi (V.) *György* ; 1685—1686. Gubassóczy (VIII.) *János* ; 1687-ben Boskovich (II.) *Márton* ; 1691—1695. gróf Kollonich *Lipót* ; 1696—1710. Széchenyi (V.) *Pál* ; 1710—1732. gróf Csáky *Imre*, bíboros ; 1733—1745. gróf Patasich (III.) *Gábor*, az egyházmegye egyik legnagyobb főpásztora ; 1747—1751. gróf Csáky *Miklós*, utóbb esztergomi érsek ; 1745—1760. Zetényi Klobusiczky (II.) *Ferencz* ; 1760—1776. gróf Batthyány (I.) *József* bíboros, utóbb esztergomi érsek ; 1776—1784. báró Zajezdai Patachich *Ádám* ; 1787—1817. gróf Kolonits (IV.) *László* ; 1822—1843. Klobusiczky (IV.) *Péter* ; 1845—1851. gróf Nádasdy (III.) *Ferencz* ; 1852—1866. Kunszt (II.) *József* ; 1866—1867. Lonovics (III.) *József* ; 1867—1891. *Haynald* (II.) *Lajos* bíboros ; 1891—1904. Császka (VI.) *György* ; 1905-ben *Városy* Gyula kalocsa-egyházmegyei áldozópap, utóbb kanonok, majd székesfejérvári püspök, a tudós történetíró neveztetett ki érsekké s mint ilyen a 83-ik a kalocsai főpásztorok sorában. [1])

A kalocsai érseknek ama közjogi személyes kiváltságán kívül, hogy a királyi koronázásnál a prímás mellett bizonyos segédkező funkcziókat végez, a prímási szék üressége idején pedig ő koronázza meg a királyt, maga a kalocsai érseki szék és metropolitai tartomány, melyhez a csanádi, erdélyi, nagyváradi és tinini püspökségek tartoznak, amaz egyházi kiváltsággal bír, hogy kánonszerűleg független a prímási joghatóságtól. E függetlensége és önállósága abban áll, hogy a kalocsai érsek és suffragan püspökei nem kötelesek magukat a prímástól felszenteltetni ; nem kötelesek a prímástól egybehívott zsinaton megjelenni ; a prímási szék számukra nem fölebbezési fórum, hanem a kalocsai érsek itéletétől közvetetlenül a római Kúriához felebbeznek ; a prímás a kalocsai provincziában nem bír felügyeleti joggal és főpapi kiváltságokkal. A prímásnak az országos törvényekkel biztosított politikai elsőbbségét és kiváltságait azonban ez az exemptio nem érinti.

A kalocsai metropolitának e kánoni jogai részint azon a paritáson alapszanak, melyen mint érsek és metropolita már kezdettől, vagyis 1001-től fogva, az esztergomi érsekkel, mint ilyennel szemben áll, és a melynél fogva mint érsek suffragan püspökeivel más érseknek nem lehet alávetve, részint azon a körülményen, hogy sem országos törvényeink a prímásnak kánoni joghatóságát a kalocsai érsek és provincziája fölött nem ismerik, sem az egyházi zsinatok határozatai a prímásnak a kalocsai érsek fölött ily kánoni joghatóságot nem tulajdonítanak. Az esztergomi érseknek prímási méltósága tulajdonképen csak a XIV-ik század végén öltött állandó alakot, de a kalocsai érseki tartományra kiterjedő joghatósága soha sem ismertetett el.

---

[1]) Az érsekek névsorát az egyházmegye 1909. évi névtárának adatai szerint közöljük.

A kalocsai érsekek minden ily irányú kísérlettel szemben századokon át nagy kitartással és erélylyel harczoltak érseki székök és tartományuk függetlenségeért, jogaik és kiváltságaik biztosításáért. A hosszú harcz a Rudnay prímás által 1822-ben egybehívott pozsonyi nemzeti zsinaton nyert kielégítő békés befejezést. Az egyébként köztudomásúlag szelídlelkű, békés hajlamú Klobusitzky Péter kalocsai érsek ugyanis, támogatva suffragan püspökeitől, a zsinat megkezdése előtt oly súlyos érvekkel szállott síkra érseki székének és provincziájának függetlensége mellett, hogy a prímás az előkészítő ülésen kijelentette és jegyzőkönyvbe vétette, hogy a kalocsai érseknek és suffraganeusainak a zsinaton való megjelenése semmikép sem jelenti azt, mintha az érseki széknek és provincziájának előjogai és függetlensége bárminő csorbát szenvedtek volna.

Igy simultak el a százados versengés utólsó hullámai is és azóta az ország két első főpapi széke legbékésebb egyetértésben, karöltve teljesíti magasztos hivatását és legfeljebb ama tisztán akadémikus jelentőségű és kizárólag tudományos fegyverekkel vitatott kérdés fölött folytat ártatlan eszmeharczot, hogy melyiköket illeti meg a koronahozó Asztrik első székhelyének dicsősége.

Kétségtelen, hogy az érsekség felállításával egyidőben keletkezett Kalocsán a székesegyházi káptalan is. Ezt már az egyházmegyei berendezés intézményes rendszere megköveteli. A sok viszontagságban azonban, a melyeken Kalocsa átment, a káptalani levéltár elveszett és egyéb levéltárainkból is csak nagyon gyéren kerülnek elő adatok, melyek a káptalan történetét megvilágítanák. A kalocsai káptalan

Rupp Magyarország helyrajzi történetében [1]) úgy véli, hogy a káptalan első tagjai, világi papok hiányában, benczés szerzetesek voltak. Egyébként a káptalan ősi javadalmazása igen csekély lehetett, mert a Győr nembéli Saul érsek már 1198-ban a kanonokok megélhetését biztosítandó, kénytelen volt egyes helységek tizedeit a káptalannak átengedni s vagyonukat három érseki birtokkal megnövelni. [2])

Azonban csapás csapást követett és a káptalan mindinkább elszegényedett. Valószínű, hogy a boszniai eretnekek garázdálkodását sínylette meg. V. Orbán pápa ugyanis 1368 május havában komolyan inti őket, hogy az egyházak, kivált a *kalocsaiak,* bántalmazásától tartózkodjanak. VI. Incze pápa pedig már előbb kénytelen volt a káptalan létszámát 12 kanonokról 6 kanonokra leszállítani.[3]) Ez a balsors állandó társul szegődött a káptalanhoz s csapásaival üldözte egész a XVIII. század első harmadáig, úgy hogy a káptalan, több évszázadon át, egyáltalában nem is állott fönn.

Mikor a nagy erélyű *Csáky* Imre lőn kalocsai érsekké, a Széchenyi Páltól megindított helyreállítási tervezések és munkálatok nagyobb erővel indultak meg. Csáky ismételten a királyhoz fordult, hogy a terveihez szükséges anyagi eszközöket biztosítsa magának. Hogy kérő szava annál súlyosabban essék a mérlegbe, saját elhatározásából, meghívta Kalocsára a váczi és a boszniai püspököket, hogy önszemükkel győződjenek meg a Kalocsán végbement pusztulásról. Ezt, a mint fennmaradt jelentéseik bizonyítják, a felszólítottak meg is tették. Nem volt ekkor Kalocsán sem székesegyház, sem káptalan s a hívők száma is csekély volt [4]); szorgoskodásának meg volt az eredménye, mert Károly király meghagyta őt a nagyváradi püspökség székében is s így lehetővé tette, hogy az egyházmegye fellendülését nagyobb anyagi erővel indíthassa meg. Terveit azonban nagyobbára utódja *Patasich Gábor* valósította meg. Az ő nevéhez fűződik a káptalan helyreállítása is. Már 1733-ban foglalkozott e gondolattal, kijelentvén Károly királyhoz intézett egyik kérelmében : erős szándékom az is, hogy az érseki javadalom jövedelmeinek terhére a káptalant visszaállítom. [5]) És szavának állott. Már 1734 április 23-áról írja a királynak, hogy egyelőre négy rendes és két rendkívüli kanonokból kivánná a káptalant egybeállítani olyképpen, hogy a prépost, az érsekség jövedelméből, fajzási és legeltetési jogon kívül, évi 500 rénes forintot, a három rendes kanonok évi 400—400 forintot kapjon. A két rendkívüli kanonok megmaradna plebániájának élvezetében, ott laknék és működnék, de a káptalanban

---

[1]) III. k. 7. l.
[2]) *Katona* Hist. Metrop. Eccl. Coloc. I. k. 201. és köv. l.
[3]) U. o. 388. l.
[4]) *Katona* i. m. II. 155. és köv. l. közli a jelentéseket.
[5]) *Katona* i. h. 194.

ülés és szavazás jogával bírna. [1]) Miután pedig terve megnyerte a király beleegyezését [2]), Rómába fordult annak megerősítéséért, kérve, hogy a kiadandó bullában a prépost részére a főpapi jelvények használata, a kanonokoknak a „cappa és rochetta" viselésének joga adassék meg. [3])

A pápai bulla, mely 1725 novemberében kelt, a kalocsai egyházmegye ujjászületésének keresztelő oklevele. A nagy alkotásoknak egész sorozatát foglalja magában. Helybenhagyja a Csáky Imre érsektől kezdeményezett alapokon a székesegyház építését, a Bor. Szent Károlyról elnevezendő papnevelő megalkotását és a kalocsai káptalan visszaállítását. [4]) Ez utóbbit egészben a *Patasichtól* megjelölt módon, s az új káptalan tagjainak a viola uszályos kiváltságos nagy kappa viselését engedte meg.

A káptalan első tagjai.

Azonban több közbejött akadály miatt a káptalan tényleges visszaállítása csak 1738-ban ment végbe. Ez évben, augusztus 14-én, nagy pompával szentelte fel Patasich az új székesegyházat és egy hónappal utóbb megtette előterjesztését az új kalocsai káptalan tagjainak kinevezésére nézve. E szerint a visszaállított káptalan első kanonokjai lettek : olvasókanonok *Házi György* kalocsai plebános ; éneklőkanonok *Szánovsky Péter* akasztói plebános ; őrkanonok *Kis József* érseki udvari pap. Mesterkanonokok lettek: *Hedri Boldizsár* bajai és *Széplaki István* jankováczi plebános. Rendkívüli kanonok lett *Kőkemezei Ádám*, ki keczeli plebános maradt és *Horváth János* hittudor, a papnevelő kormányzója.[5]) Nagyprépostot az új káptalan csak1747-ben kapott báró *Barkóczy Sándor* személyében.[6])

A helyreállított káptalan tagjainak számát Batthyány József érsek 1761-ben 5-re emelte és a káptalan anyagi helyzetét ujabb nagylelkű alapítványokkal javította. [7]) Mária Terézia 1776-ban, *Patasich Ádám* érsek előterjesztésére 9-re, majd 10-re egészítette ki. A káptalan anyagi helyzetén javított gróf *Kolonich Lipót*, ki az érsekség egyik birtokát engedte át és végleg I. *Ferencz*, ki 1832-ben az érseki javadalomból hat helységet és öt pusztát a káptalannak adományozott. [8])

Városy Gyula buzgó és sikeres kutatásai alapján ma már kétségbevonhatatlan, hogy mind a kalocsai egyházmegyének, mind a kalocsai és bácsi székesegyházaknak és káptalanoknak égi pártfogója kezdettől fogva Szent *Pál* apostol volt. (Az egyház 1885. évi névnaptárában. XII—XVII. lap) Annál sajátságosabb, hogy ennek a valóságban ma már alig maradt nyoma. Az egyházmegye égi pártfogója ma *Szent István* király, a kalocsai székesegyház pedig Mária mennybemeneteléről van elnevezve.

A káptalan ősrégi pecsétjén, egy 1360-ból származó oklevél tanúsága szerint, egész világosan látható Szent *Pál* apostol alakja. [9]) Azonban a káptalan helyreállításakor, úgy látszik, nagyon elmosódott pecsétnyomó kerülhetett *Patasich Gábor* érsek kezébe, mert az ő előterjesztésére III. Károly 1739, február 10-én engedélyezte az új hites pecsétet, *Péter* apostol alakjával.[10])

A prépostok.

A visszaállított káptalannak eleddig 17 nagyprépostja volt. Ezek : 1747—1780. báró *Barkóczy* Sándor ; 1781—1787. *Palma* Károly Ferencz ; 1790—1798. *Vajkovics* Imre ; 1799—1818. *Takács* Márton ; 1824—25. *Szalay* István ; 1827—1831. *Ujváry* Dávid ; 1833—39. *Bajzik* János ; 1840—42. *Csupor* Mihály ; 1843—47. *Wagner* Ferencz ; 1848—52. *Girk* György : 1853—73. *Nehiba* János ; 1875—88. *Antonovich* János ; 1888—1895. *Lichtensteiger* Ferencz ; 1895—1902. *Hopf* János ; 1902—1903. *Molnár* János ; 1903—1904. *Majorosy* János és 1905-től *Schweitzer* József.

A káptalan mai tagjai.

A káptalan mai tagjai a nagypréposton kívül ezek : Olvasókanonok : *Kleiner* Lajos pápai praelatus, érseki helynök ; éneklőkanonok : *Macskovics* Pál praelatus ; őrkanonok : *Zundl* Péter prépost; bácsi prépost : *Hoffmann* Károly apát székesegyházi főesperes : *Valihóra* Ágoston prépost ; bácsi főesperes : *Steécz* György apát ; tiszai főesperes : *Povischil* Rikárd ; mesterkanonokok : *Boromisza* István

[1]) Az előterjesztést lásd *Katoná*-nál i. h. 206. l.
[2]) 1735. ápr. 27-én közli *Katona* i. h. 211. és köv. l.
[3]) Az előterjesztés 1734. jun. 26-áról kelt. *Katona* i. h. 207. és köv. l.
[4]) A bulla bő kivonatát adja *Katona* i. h. 214—219. l.
[5]) *Katona* i. h. II. 239.
[6]) V. ö : az egyházmegye Schematizmusaiban közölt névsort.
[7]) *Katona* i. m. II. 305. és köv. l.
[8]) Lásd. Schem. Cleri Coloc-Bach. 1844. 53—60. l.
[9]) *Országos Levéltár* DC. 755. sz.
[10]) *Katona* i. m. II. 241. és 278. l.

apát; *Horváth* Géza. — Tiszteletbeli kanonokok: *Balássy* András pápai praelatus, kishegyesi plebános ; *Werner* Károly volt dunacsébi ; *Kleiner* Adolf hajósi ; *Mamusich* Félix Szabadka Szt. Terézi ; *Habram* János volt martonosi ; *Martin* József szentfülöpi ; *Parcsetich* József szondi és *Ámon* Pál újvidéki plebánosok.

Egyházközigazgatási beosztás.

A kalocsai érseki egyházmegye a középkorban s a pápai tizedjegyzék tanúsága szerint öt főesperességre volt felosztva. És pedig : a *sárközi,* azaz kalocsai vagyis székesegyházira ; a *bodrogira* ; a *szegedire* ; a *bácsi* és a *szerémi* főesperességre. Ezek közül a szegedi főesperesség csongrádmegyei felső része 1514-ben, mikor Szeged a csanádi püspökök székhelye lőn, a csanádi püspökök alá került.

Ez öt főesperesség közül megyénk területére csupán a *sárközi* főesperesség esett, de ennek *plebániáiról a tizedjegyzékek* bővebb felvilágosítást nem adnak.

Középkori templomos helységek.

Okleveleink is csak egy oly megyénkbéli helység emlékét őrizték meg, a mely az egyházmegye területén feküdt és már a középkorban templommal bírt s ez a Kalocsától délre eső *Éld,* hol 1346-ban a Bold. Szűz Mária tiszteletére szentelt kőtemplom állott. [1]) Egyéb levelekből azonban ösmerjük a következő plebániákat, a melyek bizonynyal templomokkal is bírtak : Ágas-Egyház, Arany-Egyház, Bogyiszló, Fajsz, Fejér-Egyház, Halom-Egyház, Izsák-Egyház, Kalocsa, Keczel, Pataj, Solt, Szent-Benedek, Szent-Iván, Szent-Imre, Szent-Dénes, Akasztó, Vadkert, Foktő, Szent-Gál, Máriaháza (búcsujáró-hely), Miske, Szakmár. A szentimrei ősi templom romjai még ma is állanak.

Pestmegyei plebániák a kalocsai egyházmegye területén.

A kalocsa-érseki egyházmegye jelenleg csak három főesperességre oszlik : a *székesegyházira* ; a *bácsira* és a *tiszaira.* Ezek közül a székesegyházi főesperesség öt esperesi kerülete közül megyénk területére kiterjed a *miskei,* a *hajósi* és a *keczeli.*

A *miskei* esperesi kerület 10 plebániából áll. Ezek: 1. *Bátya.* A pleb. keletkezett 1698-ban. Anyak. 1715-től. Temploma a Bold. Szűz születéséről van elnevezve. 2. *Dunapataj.* Keletk. 1837. Anyak. 1756-tól. Tpl. Nep. Sz. János. Kegyura : br. *Rudnyánszky* Mihály örökösei. 3. *Dunaszentbenedek.* Kel. 1720. Anyk. 1727-től. Tpl. Sz. Benedek. Kgy. a *kalocsai kápt.* — 4. *Dusnok.* Kel. 1738. Anyk. 1738-tól. Tpl. Sz. Fülöp és Jakab apost. Kgy. a *káptalan.* — *Fajsz.* Kel. 1720. Anyk. 1720-tól. Tpl. Sz. István kir. Kegy. *Tanulmányi alap.* — 6. *Foktő.* Kel. és Anyk. 1762. Tpl. Loyola Sz. Ignácz. Kegy. *a kalocsai érsek.* — 7. *Géderlak.* Kel. 1814. Anyk. 1815-től. Tpl. Sz. László kir. Kgy. a *káptalan.* — 8. *Miske.* Kel. 1826. Anyk. 1729-től. Tpl. Sz. Mihály ark. Kgy. az *érsek.* — 9. *Uszód.* Kel. 1870. Anyk. 1871-től. Tpl. Regisi Sz. Ferencz. Kgy. a *káptalan.* — 10. *Kalocsa,* mely mint székesegyházi plebánia, közvetetlen a főesperes alá tartozik. Kel. 1702. Anyk. 1712-től. Tpl. a székesegyház. Kgy. *az érsek.* Pléb.

A *hajósi* esperesi kerület 5 plebániából áll. És pedig : 1. *Bajaszentistván.* Kel. 1808. Anyk. 1809-től. Tpl. Sz. István kir. Kgy. *az érsek.* — 2. *Érsekcsanád.* Kel. 1839. Anyk. 1799-től. Tpl. Ker. Sz. János. Kgy. *az érsek.* — 3. *Hajós.* Kel. 1724. Anyk. 1723-tól. Tpl. Sz. Imre hg. Kgy. *az érsek.* — 4. *Nemesnádudvar.* Kel. 1738. Anyk. 1724-től. Tpl. Mária látogatása. Kgy. *az érsek.* — 5. *Sükösd.* Kel. 1711. Anyk. 1720-tól. Tpl. Mindenszentek. Kgy. *az érsek.*

A *keczeli* esperesi kerület 9 plebániára terjed ki, úgymint : 1. *Akasztó.* Kel. 1735. Anyk. 1727-től. Tpl. Bold. Szűz Mária szület. Kgy. gróf *Batthyány* József örökösei és a *döbrögeczi* fölbirtokosok. — 2. *Császártöltés.* Kel. 1787. Anyk. 1763-tól. Tpl. Sz. Simon és Juda apost. Kegy. a *káptalan.* — 3. *Csengőd.* Kel. és Anyk. 1899. Tpl. Magyarország Nagyasszonya. — 4. *Homokmégy.* Kel. 1877 Tpl. Sz. Adalbert vrt. Kgy. *az érsek.* — 5. *Keczel.* Kel. 1737. Anyk. 1878-tól. Anyk. 1741-től. Tpl. Sz. Háromság. Kgy. a *káptalan.* — *Kiskőrös.* Kel. és Anyk. 1733. Tpl. Sz. József. Kgy. a *Vallás-Alap.* — 7. *Prónayfalva.* Kel. és Anyk. 1906. Kápolna : Sz. János apost. — 8. *Soltvadkert.* Kel. és Anyk. 1767. Tpl. Sz. Lélek. — 9. *Szakmár.* Kel. 1868. Anyk. 1869-től. Tpl. Sz. Erzsébet látogat. Kgy. *az érsek.*

Apátságok és prépostságok.

Az egyházmegye területén egykor fennállott apátságok és prépostságok közül megyénk területére esett állítólag a Szent *Györgyről* és a Szent *Ágostonról* elnevezett *kalocsai* apátság. Amazt Szent István alapította volna a káptalant pótló *benczés* szerzetesek részére és 1455-ben III. Kálix pápa engedelmével V. László király által az érseki javadalomba olvasztatott ; emez 1463-ig állott volna fenn és 1463-ban ugyancsak az érseki javadalommal egyesíttetett. Mindkét adatot *Palma*

[1]) Zichy Okmtár III. k. 96. l.

Ferencz Károly közli az egyházmegye 1778-iki névtárában annélkül, hogy állítását bármivel is igazolná. [1]) Tény, hogy a hivatalos körök létezőknek ismertették el ezen apátságokat s azok czímeit ma is adományozni szokás.

A Szent *Margitról* elnevezett *garabi* benczés apátság a Dusnok határában fennállott Garab helységben volt, a hol az 1815-ben és 1831-ben megejtett Canonica Visitatiók tanúsága szerint templomának romjai még láthatók voltak. Első okleveles nyomára 1234-ben akadunk, a mikor Ugrin kalocsai érsek bíráskodik a Hozuga apát által Sudai Ábrám fia Ivánka ellen emelt birtokháborítási perében. 1332-ben az apátsággal kánonilag egyesítve volt a zágrábi egyházmegyében fekvő bélai konvent és 1478-ban már a Szent Miklósról nevezett babolcsai monostor is. Valószinű, hogy a XVI. század elején a szekszárdi apátságba olvasztatott be.

III. *A váczi püspökség.*

A váczi püspökség alapításának kérdését apodiktikusan eldönteni nem lehet. Hiányoznak ehhez az alapításra vonatkozó pozitív adatok. Mégis a rendelkezésre álló történelmi anyag egybevetéséből és valószínűségi okokból megállapíthatjuk, hogy a püspökség a Szent Istvántól alapított tiz püspökség egyike volt. Ezt tanítja a történetírók nagy többségének egyetértő vélekedése[2]) és ez az egyházmegye hivatalos meggyőződése is. Már az 1835-iki váczi történelmi Schematismus hirdeti : Institutionem Episcopatus Vaciensis tribuendam esse Divo Proto-Regi Stephano, ereduti recentiores e criticae legibus quasi pro evicto sumunt. Ezzel szemben, mint látni fogjuk, igen gyönge alapon épül azoknak a véleménye, a kik a püspökség alapításának dicsőségével I. Géza király fejét szeretnék övezni. [3])

Ez utóbbi nézet apostolai Kézai Simon mesterre és Márk krónikájára hivatkoznak. Márk krónikás több helyütt foglalkozik Váczczal és azt mindig szoros összefüggésbe hozza I. Gézával. Azt mondja egy helyütt, [4]) hogy : Géza, László és Ottó herczegek s a magyarok egész serege is, kik velök valának, megszállának Vácz körül. Ott akkor nagy erdő volt s abban senki sem lakott egy Vácz nevezetű szentéletű remetén kívül, kinek neveről nevezte el Géza herczeg azt a várost, melyet később ott épített. Ez 1074-ben történt volna. Ez elég határozott állítás ; csakhogy ezt a határozottságot lerontja maga I. Géza király, a ki a garamszentbenedeki apátság alapító levelében, tehát egy évvel később, már úgy beszél a váczi püspökségről, mint a melynek körülhatárolt birtokai, megállapított határai vannak, [5]) sőt, mikor Alpár határait írja le, egyenesen azt mondja : est terminus cum episcopalibus sancte marie waciensis civitatis, hogy az egyik határ összeesik a *Vácz városában* lévő Szent Mária-püspökség birtokaival. Már pedig tisztára lehetetlen dolog, hogy ott, a hol 1074-ben még lakatlan erdő volt, 1075-ben már kifejlődött városi élet és szabatosan meghatározott püspökség lehessen. Világos tehát, hogy a Képes Krónikának ez a helye későbbi betoldás, hogy annak alapján I. Gézát Vácz alapítójaként szerepeltetni nem lehet és végre kétségtelen, éppen I. Géza oklevelének bizonyságából, hogy 1075-ben Vácz már régi lakott helyként, előjogokkal felruházott városként szerepelt s hogy püspöksége sokkal régebbi keletű.

De megczáfolja önmagát maga Márk krónikás is, midőn Képes Krónikájának 61-ik és 59-ik fejezetében világosan kimondja, hogy I. Géza a *váczi székesegyház* építője volt. Megerősíti ezt az állítását a krónikásnak a zágrábi krónika szava is. [6]) És ezzel elesik azok érvelésének súlya is, kik I. Géza alapítása mellett

---

[1]) Syllabus Abbatiarum Coloc. Archi Eppatus.

[2]) *Inhofer* Annales Regni Hung. Roma 1644., *Timon* Sam., Imago novae Hung. Cassov. 1733—68—69. l., *Bombardi* Topographia magni Regni Hung. *Deseritius*, Hist. Epis. dioec. et civ. Vac. *Koller* J., Prologomena in Hist. Epp. Quinqueccl. 1782. 70. l., *Pray* Specimen, *Katona* St. Hist. Crit. II. 308—333., *Fessler* I. 370., *Majláth* I. 40., *Jászay* P. 238. és 347. l., *Cherrier* M. A magy. egyh. tört. 47., *Lányi-Knauz* I. 214., 309., *Pauler* Magyar nemz. tört. I. 40. és 394. l. 84. j.. *Balics* L. A r. k. egyh. tört. Magyarországban I. 67. Ez a véleménye *Fényes* Eleknek, *Horváth* Mihálynak is stb.

[3]) Igy vélekedik : *Bonfinius*. Rer. Ungar. Dec. — *Bél* Mathias f. i. m. I. k. 112. l. Dec. II. L. III. *Gebhardt* L. Gesch. des Reichs Ungarn. Leipzig 1778. I. 428. — *Mátyás* Flórián Fontes Dom. I. 181. *Rupp* Helyrajzi tört. I., II. 685.

[4]) Cap. LVIII. Flor. Mátyás Font. Dom. I. 183.

[5]) Az oklevél legjobban közölve *Knauz* Monum. Eccl. Strig. I. 53—60.

[6]) Fontes Dom. III. 254.

Kézai Simon mesternek e szavaira hivatkoznak: Géza Vacie, quam fundasse dicitur, tumulatur. Géza eltemettetett Váczon, melyet *állítólag* ő alapított volna.[1])

Világos, hogy ha I. Géza idejében a váczi püspökség már jó ideje fennállott, annak alapítója más, mint Szent István nem lehetett. Hartwik, a szent király életírója, világosan mondja, hogy István *tiz püspökségre* osztotta fel az országot. Már pedig ez a szám csak úgy érhető el, ha Váczot hozzászámítjuk. [2]) Ez ellen, mint láttuk, semmiféle komoly, számbavehető érvet felhozni nem lehet, de mellette a valószinűségi okok egész lánczolata kardoskodik. A váczi püspökség alapítója.

Láttuk, hogy I. Géza, Váczról, mint a fejlődés bizonyos fokán álló *városról* emlékezik meg. Azt is tudjuk, hogy Vácz vidéke, bár a római imperium határán kívül feküdt, kiválóan alkalmas hely lévén a megtelepedésre, már a legrégibb időktől fogva a lakott helyek sorába tartozott. Archaeologusaink szerint a Vácz táján talált tömör hídfők a római időre, a mikor őrhely lehetett, a vidékén felmerülő nagyszámú kőkori emlékek, a legrégibb időkre, az őslakókra, az ott előforduló sánczok, halmok, a szlávok földváraira utalnak. Vácz tehát lakott hely volt már a honfoglalás korában. Szlávok lakták ekkor s ők nevezték el az Anonymustól is említett Verőcze, vagyis Verbovácz patak nevéről. Szent István korában pedig már nagyobb jelentőségre emelkedhetett s mint ilyen, kiválóan alkalmas pontúl kinálkozott egy Kis-Nógrádból, Pestből és Szolnokból alakítandó egyházmegye középpontjáúl. Ez pedig Szent István szemében, kinek berendezkedésében a földrajzi helyzet mindig döntő súlylyal bírt, igen fontos körülmény volt.

De nem is lehetett ez máskép. Föltevésnek is lehetetlenség, hogy éppen az ország szíve, közepe elkerülte volna a nagy király szervező figyelmét s minden egyházi szervezet hijjával hagyta volna azt a vidéket, mely a magyarság megtelepedésének legjobban megfelelt. A váczi püspökséget tehát Szent István alapította, de első nagyobb székesegyházának alapját I. Géza vetette meg.

A váczi püspökség egyházmegyéjének törzsét Pestmegye és Kis-Nógrádmegye területe alkotta. Hozzá tartozott még Külső-Szolnok vármegye is. Csongrád, úgy látszik, csak később, a XIII. század folyamán lett az egyházmegye kiegészítő részévé, mert I. Gézának 1075-iki idézett levele még különállónak sejtteti e megye határait. Ezzel szemben viszont *Pázmány* Péter 1629-iki zsinata azt tanítja, hogy az egyházmegye kezdettől fogva mai terjedtségével bírt. Határait tehát nyugaton a Verőcze-patak és a Duna jelölték. Maga Verőcze azonban már kivül esett a megyén. A déli határ nagyjában az a konvenczionális vonal, mely a váczi és kalocsai egyházmegyéket ma is elválasztja. Éjszak-keleten a Zagyva vize volt, csekély megszakítással, a határvonal, mely azután átlépte a Tiszát, levonúlt a Berettyó mentén délnyugatnak a Kőrösig s csekély részben ennek folyását követve, átment a Száraz vizéig, honnan merően nyugatnak tartva, Hódmező-Vásárhely táján déli irányt vett és Szegedtől éjszakra lépett át a Tiszán. A váczi egyházmegye határai.

A váczi püspökök régidőtől fogva Váczon és Nógrádon bírtak székhelylyel. Váczon laktak maguk a püspökök, míg a nógrádi várban a püspöki helytartó székelt. A váczi püspökök székhelyei.

Vácz, mely püspöki város volt, várával és vámjával együtt a püspöké volt. Lehetett azonban a városnak egy ujabb része is — valószínűleg a XV. századtól kezdve emlegetett német Vácz, — a mely magánosok kezén volt. Igy tudjuk, hogy I. Ulászló király 1440-ben a várost, mely eddig Kolos Jeromos tulajdona volt, ennek hűtlensége miatt, mint visszaháramlott jószágot, a győri vár ostromában és Cilley Ulrik gróf elfogatásában érdemeket szerzett Harcsa Pálnak adományozta oda. [3]) Magának a várnak gondozása és erősbítése a XVI. század második feléig mindig a püspökök gondja volt.

Nógrád hasonlókép a püspökök birtokához tartozott s valószínűleg az ő művük is volt. *Szilassy* Vincze püspökről tudjuk például, hogy a várat megerősíttette, míg közvetetlen utódja Báthori Miklós, a nagy humanista, *Traguri* Jakab építész tervei szerint restauráltatta. Ugyancsak ő kútat ásatott a várban és a várat magát 30 láb mély és ugyanoly széles hatalmas árokkal vétette körül. [4])

---

[1]) Chron. Lib. II. Cap. IV. §. 3. Fontes II. 83.

[2]) *Pauler* megállapítása szerint Szt. István alapítású püspökségek: Esztergom, Kalocsa, Veszprém, Pécs, Csanád, Győr, Eger, Erdély, Bihar. Nagyváradot a bihari püspökségből alakította Szt. László, Zágrábot ugyancsak ő alapította, Nyitrát pedig szintén nem lehet Szent István alapításunak venni. Igy a tizedik Szt. István-féle püspökség csak *Vácz* lehetett.

[3]) Orsz. Lvt. N. R. A. 1665. cs. 68. l. V. ö.: *Rupp.* Helyrajzi tört. I. II. 686. l.

[4]) Lásd *Bél* Not. Hung. Nov. III. k. 131. l.

A váczi püspöki székház.

Mindkét székhelyen megfelelő székházat is emeltettek a püspökök. A váczi rezidencziát, mely a tatárpusztítás után ujjonan épült fel, *Báthori* Miklós, olasz építészekkel, a saját korának ízlésében alakíttatta át. Galeotti elragadtatással beszél e székházról, a melyet kertek, lugasok és halastavak környeztek. [1]) A Báthori-féle palota, melyet *Brodarics* István püspök nagyobbított volt, 1541-ben a török ostromnak esett áldozatul. És ez évtől kezdve, csekély kivétellel egész 1689-ig, a püspökök, kik inkább csak a czímet viselték s más egyházak javadalmaiból éltek, nem is lakhattak egyházmegyéjök területén. A török kiűzése után előbb *Balogh* Miklós, utóbb *Dvornikovich* Mihály buzgólkodásából felépült egy püspöki székház azon a helyen, a hol utóbb a siket-némák intézetét állították fel. Ez a hely azonban semmikép sem felelt meg a székház igényeinek s azért *Althann* Frigyes püspök a Duna partján fekvő mai székhely alapjait rakta le. Az épületet végleg 1774-ben *Migazzi* Kristóf püspök fejezte be, míg *Kámánházy* László püspök a ma is látványosságszámba menő püspök-kertet alapította s annak a Dunára néző hatalmas kőfalát emeltette.[2])

A nógrádi székház.

A nógrádi székházat *Báthori* Miklós püspök építtette fel, Traui Jakab dalmát építész tervei szerint. Székesegyházat is építtetett a nógrádi várban, de ezek ma már romjaikban sem ösmerhetők fel. [3])

A váczi székesegyház.

Szent István, a váczi püspökség megalapítója, Váczott csupán kisebb arányú temlomot emeltetett, mely ideiglenes jellegű volt. A végleges székesegyház, mint láttuk, I. Géza király műve volt, kit 1077-ben itt is temettek el. Ez a templom, mely Podhraczky és Pray vélekedése szerint azon a helyen állott, melyen most a ferencziek kolostora van, [4]) 1241 f. kete vasárnapján a tatárok dühének esett áldozatul. A IV. Bélától megindított szervezés nyomán ujra épült a székesegyház is, a melyet azután a Báthori Miklós építészei ujjáalakították és díszítettek. A török ostrom idején a székesegyház megrongálódott ugyan, de a törökök helyreállították és mecsetté változtatták át; míg végre Murthesan basa 1626-ban tövig leromboltatta és köveit a várfalak kijavítására fordíttatta. [5])

A törökök kiűzetése után Balogh püspök a német telepesektől épített Sz. Mihály-templomot akarta székesegyházul berendezni; de bár a szükséges tőkét egybegyűjtötte, tervét hirtelen halála miatt csak Dvornikovich valósíthatta meg. Ez azonban ép úgy nem felelt meg czéljának, mint az általuk épített rezidencziális ház s azért Althann Károly püspök 1756-ban egy teljesen új székesegyház alapjait tette le. Művét *Forgách* püspök folytatta, de oly szerencsétlenül, hogy utódja, a finom ízlésű *Esterházy* Károly, az egész idomtalan tömeget lehordatta és a mai bazilikának alapjait fektette le. Ezt a nagyszabású tervet azután *Migazzi* Kristóf redukálta és újabb tervek alapján a mai székesegyházat felépíttette, azt 1756-ban felszentelte, de díszítését végleg csak 1777-ben fejezte be.[6])

A váczi püspökök.

Az első váczi püspök, kinek neve reánk maradt, *Kelemen* volt. A tihanyi apátság alapító-levelében felsorolt egyháznagyok sorában szerepel. (1055.) Neve mellett nincs ugyan kitéve, hogy váczi püspök lett volna, de *Szörényi*, az esztergomi érsekek névsorának összeállítója azt állítja, hogy egy régi kéziratban olvasta Kelemen nevét mint váczi püspökét. 1077-re Bél Mátyás, Túróczi krónikája nyomán, említ egy *Lázár* nevű püspököt. Ezt igazolni azonban semmivel sem lehet. (Not. Hung. III. 114.) I. Géza 1075-iki adománylevele, melylyel a garamszentbenedeki monostort alapította, említ egy *Áron* nevű püspököt, az egyházmegye kitétele nélkül. A vácziak, arra támaszkodva, hogy Alpár a váczi püspökség tulajdona lévén, a váczi püspöknek ez aktusnál jelen kellett lennie, azt vitatják, hogy Áron tényleg váczi püspök volt. Harmadiknak a váczi püspökök sorába, a váczi Schematismus, az 1102-ik évre való hivatkozással, I. *Istvánt* iktatja be, kinek utódja *Marcellus*, a zobori apátság részére Kálmán királytól adott 1111-iki oklevélen olvasható, de a ki már öt évvel később az esztergomi érseki székben ült. 1140—1148-ig I. *Marcellus*; 1148—1162-ig *Ipoly*; 1162—

---

[1]) *Bél:* Not. Hung.

[2]) V. ö.: Schemat. Ven. Cleri Almae Dioec. Vaciens. 1835. XXII. l. És az 1855. évf. hasonló czikkét.

[3]) V. ö.: *Istvánffy.* Hist. Hung. XXVIII. 381.

[4]) *Podhraczky.* Chron. Bud. 144., 148., 153. l. — *Pray* Hierarchia. I. 390. — V. ö.: még Desericius művét Váczról.

[5]) V. ö.: Schemat. m. f. XXIII. l.

[6]) U. o. XXII—XXVIII. l.

1182-ig I. *Mihály* volt a püspök. 1183-ban *Jób*-ot, ki csakhamar esztergomi érsekké lett, *Boleszló* követte, a kinek Imre királylyal volt erős összetűzése.

Boleszló az Imre király és Endre között dúlt testvéri viszályban Endre herczeg pártjára állott. Éppen 1199 nagyböjtjén vette hírül Imre, hogy Endre és magyarországi hívei között a levelezést Boleszló váczi püspök közvetíti és hogy a pénzt, melyet a lázadásra gyűjtöttek, a váczi székesegyház sekrestyéjében őrzi. A haragra lobbant király tüstént Váczra sietett, hol őt a káptalan ünnepélyesen fogadta. A király gyűlésre hívta a püspököt és a káptalant s kivánta, hogy a kincstárt nyissák meg előtte. Boleszló vonakodott. A király gyanúját megerősítve látván, alkonyat felé eljött a templomhoz, a melyben a püspök és káptalanja éppen a napi ájtatosság végső zsoltárait énekelte. Beizent tehát a püspökhöz, adja ki a kulcsokat és jöjjön ki. Boleszló nem küldte ki a kulcsokat, de ki se mert jönni. Imre dühös lett, belépett a templomba és megparancsolta, hogy nyissák ki a sekrestyét. A püspök tiltakozott „az erőszak, a rablás" ellen és az oltárhoz menekült. Papjai körülötte csoportosultak és „könnyes szemmel" kezdték az éneket: „Tekints reánk, Uram! szent székedből és gondoskodj rólunk!" E passziv ellentállás még jobban felingerelte a királyt; közéjök rohant, Boleszlót megfogta, az oltártól elrántotta és kifelé húzta. A püspök ellene szegült; a mint küzködött, az oltár lépcsőjén elesett, de Imre tovább hurczolta a földön, oda lökte fegyvereseinek s azok megfogták és a templomból kidobták, a sekrestye ajtaját pedig feltörték. Az őrkanonok most már felnyitotta a kincstárt, melyből Imre Boleszlónak a leleszi kolostor alapítására szánt kincseit és a levelezést kivette, az egyház kincseit azonban érintetlenül hagyta. A püspök az erőszakoskodás következtében megszentségtelenítve látva a templomot, benne az istentiszteletet betiltotta; a mire a király azzal felelt, hogy a püspök dézsmáját lefoglalta és kijelentette, hogy a ki Boleszló részéről levelet vinni merészel, annak szemeit kitolatja.

Boleszló mégis módját ejtette, hogy panasza június folyamán a pápa elébe került. III. Incze, bár igaz barátsággal viseltetett Imre iránt, mégis igen komoly dorgáló levelet intézett hozzá és megbízta egyúttal Saul érseket, vizsgálja meg szigorúan az ügyet, igyekezzék a királyt bánatra és elégtételre bírni. Ha ez nem sikerül, „tegyen félre minden szeretetet és félelmet, tartsa csak Istent szem előtt és tegyen jelentést Rómába."

Imre maga elé sem bocsátotta Saul érseket s haragosan fakadt ki a pápa ellen. Később azonban lecsendesedett s írt a pápának egy mentegetődző levelet. Sőt utóbb, belátván hevességét és tettének illetlenségét, mintegy engesztelésűl, odaajándékozta Boleszlónak azt az adót, a melyet évenként háromszor: karácsonykor, husvétkor és Szent István napján, a király és királyné számára szedni szoktak. Ezt a pénzt azután a megbántott váczi püspök a tőle alapított leleszi kolostornak adományozta oda.

1215-ből *Jakab*; 1222-ből *Briccius*; 1238-ból I. *Mátyás* emléke maradt fenn. Ez utóbbi, esztergomi érsekként vett részt a sajómezei ütközetben s ott el is esett. Utódja a váczi püspöki székben s utóbb az esztergomiban is *Vancsai* István lett. A tatárvész után *Haymo* János volt Vácz püspöke, a kinek Roger mester, a nagyváradi kanonok, utóbb spalatói érsek, a maga nevezetes íratát, a Carmen Miserabilét ajánlotta.

1251—1254. *Jeromos*; 1255—1260. III. *István*; 1261 után I. *Fülöp*, László király nejének, Izabella királynőnek kanczellárja; 1279-ben I. László, más néven *Haab*; még ugyanaz évben I. *Tamás*. 1287 táján II. *László*; utána az Omodénbeli *Abba*; 1326-ban *Lőrincz*; 1329-től *Rudolf*; 1343-tól II. *Mihály*; 1364-től II. *János* királyi kincstartó; 1378-tól I. *Péter*; 1405-től II. *Miklós*; 1409-től II. *Fülöp*; 1419-től Lőkös nádorispán fia *Salgó* (III.).

1430—1437-ig a püspökség az e korbeli oklevelek tanúsága szerint üresedésben volt; sőt valószinű, hogy egész 1447-ig nem töltötték be, a mikor II. *Pétert* találjuk a püspöki trónban, kit azonban Hunyadi János szorgalmazására Erdélybe helyeztek át 1449-ben. 1455-ben *Szilassy* Vincze, 1475-ben már a Váczi felvirágzása körül nagy nevet szerzett somlyói *Báthori* Miklós volt váczi püspök.

1506-ban Várdai (I.) *Ferencz*, 1513-tól *Szalkai* (III.) *László*, a későbbi hírneves esztergomi érsek, 1520-tól *Országh* (III.) *János*, a nagynevű Országh Mihály nádor fia és a jogi tudományok nagy mívelője; 1526-tól *Brodarics* (IV.) *István*, a mohácsi vész történetírója; 1540-től báró *Perényi* (V.) *Miklós*; utána *Kechety* (I.) *Márton*; 1549-től *Dudich* (I.) *Ágoston*; 1553-tól *Péterváradi Balázs*; 1561-től

Ujlaky (IV.) *János* gróf; 1578-tól *Mossóczi Zakariás*, a Corpus Juris kiadója: 1582-től *Melegh Boldizsár*; utána *Pethe* (II.) *Márton*, utóbb kalocsai érsek, ki Pázmánynyal szemben az esztergomi székre is vágyott s kinek magyar érzelme és rettenthetetlen szókimondása közmondásos volt; 1587-től *Mathésy* (V.) *István*, ki *Draskovich* titkáraként a trienti szent zsinaton is részt vett; 1593-tól *Szuhay* (VI.) *István*, a királyi kamara híres prefektusa, ki utóbb az esztergomi érsekség adminisztrátoraként számüzetésben halt meg, ültek a váczi püspöki trónusban.

Szuhay utódja 1600-tól *Radovits* (III.) *Péter* volt. Ezt követték: 1608-tól *Almássy* (I.) *Pál*; 1613-tól az élés tolláról ösmert *Balásfy* (II.) *Tamás*, pozsonyi prépost. 1622-től a naplóiró *Dallos* (VI.) *Miklós*; utóbb győri püspök; 1623-tól *Sennyey* (V.) *István*; 1628-tól *Felsőtáli Dávid* (II.) *Pál*; 1630-tól *Draskovich* (I.) *György* gróf; 1635-től *Nagyfalvay* (II.) *György* 1644-től *Kopcsányi* (III.) *Mihály*; 1646-tól *Hoszszútóthy* (IV.) *László*; 1649-től *Püsky* (V.) *János*; 1651-től *Tarnóczy* (II.) *Mátyás*; 1655-től *Zongor* (II.) *Zsigmond*; 1658-tól gróf *Pálffy* (III.) *Tamás*; 1660-tól *Szentgyörgyi* (II.) *Ferencz*; 1663-tól *Szegedy* (III.) *Ferencz*, később egri püspök; 1669-től báró *Pongrácz György*; 1676-tól *Gubasóczy* (VI.) *János*; 1679-től *Korompay* (IV.) *Péter*; 1681-től gróf *Kéry* (VII.) *János*; 1685-től Galánthai *Balogh* (VII.) *Miklós*; 1689-től *Dvornikovics* (IV.) *Mihály*; 1706-tól gróf *Esterházy Imre*, ki utóbb esztergomi érsek lett és magát mindvégig *Frater Emericus*nak nevezte, vonatkozással arra, hogy egykor pálos-szerzetes volt. 1709-től gróf *Kollonich* (II.) *Zsigmond*; 1756-tól gróf *Leslie Vilmos*, utóbb laibachi herczegpüspök; 1717-től gróf *Althann Frigyes* Mihály, ki utóbb a biborosi kalapot is elnyerte s Vácz egyik legkiválóbb főpásztora volt. 1735-től az előbbinek unokaöcscse, gróf *Althann Károly* Mihály; 1757-től gróf *Migazzi Kristóf*, utóbb bécsi érsek; 1758-tól gróf *Forgách* (III.) *Pál*; 1759-től gróf *Esterházy Károly*.

1762-től *Migazzi* Kristóf, örökös adminisztrátorként vette ismét kezébe a váczi püspöki pásztortbotot és Vácz ujjjáalkotójának nevét érdemelte ki magának. 1786-ban bekövezkezett lemondása után 1787-től báró *Splényi Xav. Ferencz* lépett a váczi püspöki székbe. 1792—1806-ig üresedésben volt a püspökség, a mikor végre *Károly Ambrus Ferdinánd* királyi herczeg neveztetett ki püspökké. Ez 1808 január 25-én herczegprimássá lett. Utódja Váczott *Kámánházy László*. Ezt követték 1824 február 12-étől gróf *Nádasdy* Paulai *Ferencz*. 1855—1859. *Roskoványi Ágoston*, a nagynevű hittudós; 1859—1885. *Peitler József* Antal; 1887—1899. *Schuster Konstantin*; 1900-tól gróf *Csáky* Emmanuel Károly, ki a váczi püspökök sorában a nyolczvankilenczedik.[1])

A váczi káptalan.

Hogy a székesegyház mellett mekkora volt a káptalan az alapitást követő években, azt adatok hiányában meghatározni nem lehet. Desericzius, a váczi püspökség első monografusa megemlékezik arról, hogy a kanonokok száma, régi hagyomány szerint, valaha meghaladta a harminczat is. Rogerius mester, a siralmas ének szerzője, elbeszélvén Vácznak a tatárok által való romlását, csak annyit mond, hogy az egyház kincseit elvitték, a kanonokokat és más személyeket, asszonyokat és leányokat, kiket kardélre hányni nem akartak, tűzbe vetették és elégették. [2]) A XIV. századbeli pápai tizedjegyzékek szerkesztői, a nagy lajstrom függelékében 14 kanonokot névszerint sorolnak elő, a mi szintén megerősíteni látszik a hagyományt abban, hogy a káptalan a népesebbek sorába tartozott.

A török vész végzetes csapást mért a káptalanra. Az 1541-iki ostrom alkalmával a kanonoki székházak a tűz martalékává lettek, levéltárát és okiratait a török hordák szétszórták, a kanonokok egy része elesett, más része török fogságba került. Ettől kezdve csaknem egész 1700-ig szünetelt a káptalan. Maga a püspök sem lakott ez időszak legnagyobb részében Váczott s a hívek lelki gondozását az *ecseki* plebánosok, mint püspöki helynökök vezették. Egy másik nógrádmegyei plebános kis-nógrádi, egy pestmegyei pedig pesti főesperesként szerepelt.[3])

Dvornikovics püspök előterjesztésére a váczi káptalant I. Lipót állította vissza. Megerősítette régi jogaiban és kiváltságaiban s új hiteles pecsétet engedélyezett. [4]) Azonban ekkor csak a prépostot, az olvasó és őrkanonokot nevezték ki.

Az ily módon rekonstruált káptalan azonban az 1709-iki rácz lázadás alkalmával ismét menekülni volt kénytelen s végleg és zavartalanul csak 1711-ben

---

[1]) V. ö.: Schematismus m. f. 1835. XXXVII—LXVI. és 1855.
[2]) Orsz. Lvt. N. R. A. 1665 cs. 68. l. V. *Rupp* Helyr. tört. I. II. 686 l.
[3]) L. Sz. Benedeken 1675-ben tartott váczi zsinat aktáit. Bécsi udvari könyvtár kéziratai k…
[4] *Korabinszky*. Schemat. m. f. 1835. LXVIII. l.

telepedhetett le. 1713-ban visszaállították az olvasó kanonokságot és a székesegyházi főesperességet. A káptalan egész 1762-ig csak ebből az öt tagból állott. Ekkor *Lauchans* Xav. Ferencz sebenicói püspök, az iskolakanonokságot, Vertenfelsi *Vürth* Ferencz kőrösi apát pedig az ifjabb mesterkanonokságot alapították saját vagyonukból. Ez utóbbi stallum 1767-ben az alsóvárosi plebániával lőn egyesítve. 1769-ben Vürth a székesegyházi kisprépostság javára tett le alapítványt s az ekkép 8 tagból álló káptalant végre 1780-ban, a püspöki javakból, vagyis de mensa episcopali, a szokásos 12 tagra egészítette ki. A váczi káptalan tehát öt régi alapítású és 7 új alapitású javadalmas kanonokságból áll. [1])

A káptalan statutumai *Kollonich* kardinalis idejében 1713-ban keletkeztek s azokon 1767-ben *Migazzi* biboros tett ujabb változtatásokat.

A váczi káptalan nagyprépostjai sorából csak a káptalan rekonstrukcziója után való időből származók nevé't ösmerjük. Ezek: 1701-től *Berkess András*; 1731-től *Arbay János*; 1736-tól *Szappantsy* Márton: 1751-től báró *Jean de Roy Miklós*; 1759-től *Salbeck Károly*; 1776-tól gróf *Esterházy Pál*; 1780-tól *Zerdahelyi Gábor*; 1801-től *Erdélyi József*. Még ugyanez évből: *Bodonyi Sándor*; 1813-tól gróf *Bissingen-Nieppenburg Ernő*; 1820-tól *Tiller József*; 1823-tól *Borcsiczky Béla*; 1837. *Sztankovics János*; 1839-től *Sághy* Mihály; 1850-től *Gáspárik* Kázmér; 1862-től *Kriszter* Antal; 1869-től *Herman* József; 1875-től *Ellenbacher* István; 1885-től *Neszveda* István; 1890-től 1910 márcz. 11-ig *Virter* Lajos.

Nagyprépostok.

Az egyházmegyének 1909-ben kiadott hivatalos névjegyzéke szerint a káptalan mai tagjai a következők: Nagyprépost: *Virter Lajos* (†) v. püspök, helynök, az egyházmegye nesztora; olvasókanonok: *Markovics Lázár* apát; éneklőkanonok: *Jung János* felszentelt rosaliai püspök, mogyoródi apát, püspöki helynök; őrkanonok: *Motesiczky János* pápai praelatus; székesegyházi főesperes: *Baksay Károly* pápai prael., főtanfelügy.; pesti főesperes: *Bucsek Andor* prael.; csongrádi főesperes: *Schmidt János* kisprép; mesterkanonokok: *Rózsahegyi Gyula* prép.; *Galcsek* György apát; *Vághegyi Ágoston*; *Gossmann Ferencz* prael., egyházm. kanczellár; *Matzenauer Oszkár* páp. kamarás. Cz. kanonokok *Kammerer* Ferencz verőczei; *Filipcsics* József újszászi; *Matejka* Vilmos ecseri; *Kossitzky* Lajos bujáki; *Kazaly* Imre nagykátai és *Drien* István mogyoródi plebános.

A káptalan mai tagjai.

A pápai tizedjegyzék tanúsága szerint a váczi püspökség egyházközigazgatási szempontból *öt* főesperességre oszlott. Úgymint: a szolnoki vagy váczi, a csongrádi, a pesti, a szigetfői és a nógrádi főesperességekre. Az egyes főesperességek területén fennállott esperességekre nézve adatunk nincs. Plebániáit csak részben sorolja fel a tizedjegyzék, de így is azt a benyomást nyerjük, hogy a püspökség területén az egyházközségek száma soha sem volt nagy, különösen a Duna—Tisza közében, — hol a kunok hosszú ideig ragaszkodtak, ha nem is nyiltan, pogány szertartásaikhoz,— csak igen kevés plebánia és egyházas község állott fenn.

Egyházközigazgatási beosztás

A bennünket szorosabban érdeklő főesperességekből, a szolnokiból, a pestiből és a szigetfőiből a tizedjegyzék összesen 9, 5, illetőleg 7 plebániát nevez meg. Ezek közül pestmegyei plebániák voltak, a *szolnoki* főesperesség területén: a fóth-melléki *Istvánháza, Sződ, Duka, Kisujfalu* (Mácsa mellett), *Battyán* (Váczhartyán mellett) *Varsány* (Verseg mellett), *Nagykáta* és *Tápióság*; a *pesti* főesperesség területén: *Abony, Czegléd* és *Nyilas* (ma Nyilasmajor); a *szigetfői* területen pedig: *Apostag, Vecse* (ma Dunavecse). *Szalk* (ma Szalkszentmárton része). *Dömsöd, Pereg, Ráda* (ma A.- és Felsőráda puszta) és *Varsány* (ma Dunavarsány).

Középkori okleveleink néhol világosan felemlítik, hogy az illető helységben templom volt, néhol meg a névhez csatolt *egyház* szócskából, vagy abból válik ez a körülmény valószínűvé, hogy a helység valamely szentnek a nevét viseli. Ez utóbbi esetben feltehetjük ugyanis, hogy a községet a templom védőszentjéről nevezték el. Ily alapon Pestmegyének a váczi püspökség joghatósága alá eső részében a következő egyházas községekkel ösmerkedünk meg: *Félegyháza* (1389); *Gyál,* hol már 1323-ban Szent György tiszteletére épült templom állott; *Jánoshida* (később Külső-Szolnok, majd Hevesmegye községe). Már III. Béla király idejében volt Szent János tiszteletére épült temploma. *Kér* (Majsa mellett) 1422-ben Mindszentekről nevezett templommal; *Kerekegyház* (1323) valószínűleg bazilikaszerű kerek egyházról így nevezve. *Ligetegyház* (1446); *Mogyoród,* már Szent László király idejében volt temploma; *Nyáregyháza* (1441). Valószínű, hogy

Középkori templomok.

[1]) U. o. LXVIII—LXIX. l.

nevükhöz hasonló templommal birtak: *Szent-Dienes, Szentegyed, Szentgyörgy, Szentjakab, Szentlászló, Szentlőrincz, Szentmihály, Szentmiklós, Szentpéter, Szentszalvátor, Szenttamás* és *Szentvid* Pestmegyében.

A solti részeken egyházas községek voltak, nevük után itélve: *Dédegyház* (1446), *Izsákegyháza* (1426), *Kápolna* (1439), *Kétegyház* (1421), *Mindszentegyháza* (1426), *Szentdemeter* (1429), *Szentimrefalva* (1321), *Szenttamásegyháza* (1453). Határozottan említtetnek a következő templomok: *Acsád* (1440) Szent Imre tiszt. kőtemplom; *Pereg* (1347) Szent Imre tiszt. kőtemplommal. Innen a falu egyrésze Szentimrefalva név alatt is szerepel; *Szalk* (1409) Szent Mihály arkangyal tiszt. épült templommal; *Zerk*, másként *Szentivánzerke* (1326) Szent János templommal és *Szigetfő* (1277), melynek temploma azon a helyen állott, hol most egy szent kút van. — Természetes, hogy ezek csak szórványos adatok és abból, hogy az oklevelek egyes községekben nem említik a templomot, még nem következik, hogy ott templom ne lett volna. Igy például bizonyos, hogy *Kecskeméten* már a legrégibb korban volt egy *Szent Miklós* templom s valószínű, hogy a Boldogasszony Homok kápolna is az Árpádkorban épült első alakjában. Kétségtelen, hogy kellett templomnak lennie már a középkorban: *Kőrösön, Kishatvanban, Szecsődön,* mert ezek már akkor városokként szerepeltek.

Mai beosztás. A váczi egyházmegye jelenleg egyházközigazgatás szempontjából szintén három főesperességre: a székesegyházira (előbb váczi vagy szolnoki), a pestire és a csongrádira oszlik. A *székesegyházi* főesperesség hat esperesi kerületet foglal magában: a székesegyházét, a *nógrádit*, a *romhányit*, az *ecsegit*, a *hatvanit* és a *gödöllőit*. A *pesti* főesperesség *hét* esperesi kerülettel bír. Ezek a *fóti*, a *soroksári*, a *zsámboki*, a *nagykátai*, az *alsónémedi*, a *kecskeméti* és *czeglédi*. A csongrádi főesperesség pedig az *újszászi*, *szolnoki*, (előbb nagyabonyi), *alpári*, *kiskunfélegyházai*, *csongrádi* és *hódmezővásárhelyi* esperesi kerületekből áll.

A *székesegyházi* főesperesség *székesegyházi esperesi* kerületéből 7 plebánia közül 6 esik megyénk területére. Ezek:

1. *Galgamácsa*. 1725 előtt Szilágy fiókja volt. Ettől kezdve önálló anyakönyvekkel. A Szent kereszt felmagasztálásáról nevezett templommal. Kegyura a korona-uradalom. 2. *Püspökhatvan*. Temploma Szent Lőrincz tiszteletére, 1709-ben helyreállítva és önálló anyakönyvekkel. Kegyura a püspök. 3. *Püspökszilágy*. Szent Márton püspök tiszteletére épült templommal. Anyakönyvei 1715-től kezdve vannak meg. Kegyura a püspök. 4. *Sződ*. Temploma Szent Mária Magdolna tiszteletére. Anyakönyvei 1740-ben kezdődnek. Kegyura Nemeskéri *Kiss* Pál. 5. *Váczhartyán*. Temploma Szent István király tiszteletére. 6. *Veresegyháza*. Temploma Szent Erzsébet tiszteletére épült. Anyakönyvei: 1719-ben kezdődnek. Kegyúr a püspök.

A *nógrádi*, *romhányi* és *ecsegi* esperességi kerületek nógrádi és honti plebániákra terjedtek ki.

A *hatvani* esperesi kerület 8 plebániája közül csak *egy* esik megyénk területére. Ez: *Verseg*, melynek templ. Szent Miklós pp. eln. Már 1672-ben pleb. volt. Anyak.: 1714-től.

A *gödöllői* esperesi kerület 10 plebániából áll s valamennyi megyénk területéhez tartozik. Ezek: 1. *Aszód*. Templ. Szent Háromság. Új alapítása 1874-ből. — 2. *Bag*. Templ. Szent András apost. Régi pleb. Anyak.: 1700-tól. Kgy. a korona-urad. — 3 *Boldog*. Templ. Szeplőtl. Fogant. Kgy. a földesuraság. — 4. *Galgahéviz*. Templ. Szent Miklós pp. Anyak.: 1710-től. Kgy. *Hevesy* Lajosné sz. báró *Schossberger* Eugénia. — 5. *Gödöllő*. Templ.: Nepom. Szent János. Anyak.: 1769-től. Kgy. a korona-uradalom. — 6. *Isaszeg*. Templ. Szent Márton pp. Anyak. 1735-től. Kgy. a korona-urad. — 7. *Nagykartal*. Templ. Magyarorsz. Szent-Erzsébet. 1868-ban alap. — 8. *Tura*. Tpl. Mária Menybem. Anyk. 1701-től. Kgy. báró *Schossberger* Viktor. — 9. *Váczszentlászló*. Tpl. Szent. László kir. Anyak. 1740-től Kgy. báró *Schossberger* Viktor. — 10. *Valkó*. Templ. Szent Mihály ark. Alap.: 1903-ban.

A *pesti főesperességnek fóti* kerülete megyénk területén fekvő 9 plebániából áll. Ezek: 1. *Csömör*. Templ. Szent Háromság. Anyk. 1792-től. Ez év előtt Mogyoród leányegyháza volt. Kgy. *Lukács* Antal és a *pusztaszentmihályi közbirt.* — 2. *Dunakesz*. Tpl. Szent Mihály ark. Anyk. 1719-től. Kegy. Magyar Lovar-Egylet. — 3. *Ecser*. Tpl. Paduai Szent Antal. Anyk. 1737-től, előbb Isaszeg leányegyháza. A kegyuraság vitás. — 4. *Fót*. Templ. Mária Szeplt. Fogant.

Anyk. 1845. Előbb Mogyoród leányegyh. Kgy. gróf *Károlyi* László. — 5. *Kerepes.* Tpl. Szent Anna. Anyk. 1716-tól. Kgy. A korona-urad. — 6. *Mogyoród.* Tpl. Szent Mihály ark. Anyk. 1761. Ős pleb., utóbb Kerepes fiókegyháza volt. Kegy. a püspök. — 7. *Rákoscsaba.* Templ. Nep. Szent János. Anyk. 1748. Kgy. bá,ró *Laffert* Antal örök. — 8. *Rákospalota.* Templ. Szent Háromság. Anyk. 1884. Előbb Fóthoz tart. — 9. *Ujpest.* Tpl. Mennyország királynéja. Anyk. 1870. Előbb Fóthoz tartozott. Kgy. a kath. közönség.

A *soroksári* esperesi kerület nyolcz plebániára terjed ki. Ezek: 1. *Apostag.* Templ. Krisztus Urunk mennybemenetele. Anyk. 1766. — 2. *Dunaharaszti.* Templ. Szent István kir. Anyk. : 1695-től. Kgy. : földbirtokos. — *Erzsébetfalva.* Tpl. Szent Erzsébet. Anyk. 1888., a mikor a soroksári pleb. kihasíttatott. — 4. *Kunszentmiklós.* Temp. Szent Miklós pp. Anyak. 1780-tól Kgy. Vallás-Alap. — 5. *Pereg.* Temploma Szent Mihály ark. tiszteletére. Anyk. 1738. — 6. *Solt.* Templ. : B. Sz. Mária. Anyak. 1884-től, a mikor Apostagtól elszakíttatott. — 7. *Soroksár.* Tpl. Mária Mennybemenet. (*Túry* Gyula szép freskóival). Anyk. Kegyúr : Közbirtokosság. — 8. *Taksony.* Templ. Szent Anna. Anyk. 1752-től. Kgy. Vallás-alap.

A *zsámboki* esperesi kerület 6 plebániából áll. Ezek : 1. *Dány.* Tpl. Sz.-Jakab ap. Anyk. 1748-tól. Kgy. a korona-uradalom. — 2. *Kóka.* Tpl. Sz.-Mátyás ap. Anyk. 1695-től. Pleb. volt már 1573-ban is. Kgy. a *Pállfy* herczegi család (Özv. gróf *Pállfy* Pálné, *Károlyi* Geraldin). — 3. *Szentlőrinczkáta.* Tpl. Sz.-Lőrincz vrt. Anyk. 1727-től. — 4. *Szentmártonkáta.* Tpl. Sz.-Márton pp. Anyk. 1722-től — 5. *Tóalmás.* Tpl. Sz.-András ap. Anyk. 1709-től. — 6. *Zsámbok.* Tpl. Sz.-Erzsébet. Anyk. 1723-tól.

A *nagykátai* esperes-kerület 8 plebániája ez : 1. *Nagykáta.* Tpl. Sz-.Görgy vrt. Anyk. 1663-tól. — 2. *Tápióbicske.* Tpl. Szeplőtl. Fogant. Anyk. 1719-től. — 3. *Tápiósáp.* Tpl. Sz.-István kir. Anyk. 1754-től. Kgy. *Flesch* Emma, Reusz Henrik neje. — 4. *Tápióság.* Tpl. Sz.-Mihály ark. Anyk. 1787-től. — 5. *Tápiósüly.* Tpl. Szűz Mária szülét. Anyk. 1729-től. — 6. *Tápiószecső.* Tpl. Sz.-Miklós pp. Anyk. 1698. Kgy. *Hevesy* Lajosné. — 7. *Tápiószentmárton.* Tpl. Sz. Márton. Anyk. 1870-től. —8. *Uri.* Tpl. Sz.-Imre hg. Anyk. 1700-tól.

Az *alsónémedi* esperesi kerület 6 plebániából áll : 1. *Alsónémedi.* Tpl. Sz.-Kereszt felmag. Anyk. 1740-től. Kgy. váczi püspök. — 2. *Bugyi.* Tpl. Sz.-Adalbert. Anyk. 1761-től. — 3. *Örkény.* Tpl. Sz.-Lipót. Anyk. 1791-től Kgy. *Katona* Helén és *Horváth* István. — 4. *Sári.* Tpl. Mária mennybemen. Anyk. 1716-tól. Kgy. *Madas* Károly örök. — 5. *Tatárszentgyörgy.* Tpl. Sz.- Vendel. Anyk. 1856-tól. — 6. *Ujhartyán.* Tpl. Sz. Borbálya. Anyk. 1779-től. Kgy. Kakucsi *Liebner* József.

A *kecskeméti* esperesi kerülethez hat plebánia tartozik. És pedig : 1. *Izsák.* Tpl. Sz.-Mihály ark. Anyk. 1730-tól. — 2. *Kerekegyháza.* Tpl. Sz.-István kir. Anyk. 1873-tól. Előbb Kecskemét leányegyháza volt. — 3. *Kecskemét.* Tpl. Krisztus urunk menybemenet. Anyk. 1678-tól. Kgy. a kath. városi tanács és a kath. hitközség. — Ugyanott a Sz.-Erzsébetről nevezett templom mellett is van lelkészség, a mely 1906-ban alakult s melynek kegyura a város kath. tanácsa. — 4. *Kocsér.* Tpl. Sz.-István kir. Anyk. 1881-től. Előbb Nagykőröshöz tartozott. Kgy. a kath. hitközség. — 5. *Lajosmizse.* Tpl. Sz.-Lajos. Anyk. 1879-től. — 6. *Nagykőrös.* Tpl. Sz.-László kir. Anyk. 1778-tól.

A *czeglédi* esperességi kerülethez 8 plebánia tartozik. Ezek : 1. *Czegléd.* Tpl. Sz.-Kereszt feltal. Anyk. 1744-től. Kgy. a vallás-alap. — 2. *Czeglédberczel.* Tpl. Nep. Sz.-János. Anyk. 1797-től. Előbb Irsához tartozott. Kgy. a vallás-alap. — 3. *Irsa.* Tpl. Krisztus Urunk szinváltozása. Anyk. 1745-től. — 4. *Kispest.* Tpl. Sz.-Rudolf. Anyk. 1883-tól. Előbb Soroksárhoz tart. — 5. *Monor.* Tpl. Mária mennybemen. Anyk. 1763-tól. Kgy. Az *egri* káptalan. — 6. *Üllő.* Tpl. Ker. Sz.-János. Anyk. 1727-től. Kgy. az ősi alapitványú váczi káptalan. 7. *Pusztavacs.* Tpl. Sz.-Ágoston-egyház-atya. Anyk. 1885-től. Előbb Irsához tart. Kgy. Fülöp szász-kóburg-góthai hg. — 8. *Vecsés.* Tpl. Sz.-Kereszt felmag. Anyk. 1797-től. Kgy. a földesuraság.

A *csongrádi* főesperesség újszászi esperesi kerületének 5 plebániája közül 4 megyénk területére esik. Ezek : 1. *Tápiógyörgye.* Tpl. Sz.-Anna. Anyk. 1780-tól. — 2. *Tápiószele.* Tpl. Szűz Mária szülét. Anyk. 1828-tól. — 3. *Ujszász.* Tpl. Sz.-István kir. Anyk. 1807-től. Kgy. báró *Orczy* Endre és gróf *Dessewffy* Aurél. —

4. *Zagyvarékás*. Tpl. Sz.-Imre herczeg. Anyk. 1724-től, bár a plebánia már 1674-ben állott. Kgy. a *váczi* pp. és a régi alap. kápt.

A *szolnoki* esperesi kerület 7 plebániájából megyénkhez 3 plebánia tartozik. Ezek : 1. *Abony*. Tpl. Sz.-István. Anyk. 1737-től. Kgy. a helyb. földbirtokosság. — 2. *Tószeg*. Tpl. Sz.-Mihály. Anyk. 1727-től. Kgy. az abonyi földesurak. — 3. *Törtel*. Tpl. Sz.-János. Anyk. 1788-ból. Kgy. a vallás-alap.

Az *alpári* esperesi kerület 6 plebániájából 3 a megye területére esik. És pedig : 1. *Alpár*. Tpl. Jó tanácsról nev. B. szűz Mária. Anyk. 1760-tól. Előbb Újkécskéhez tart. Kgy. a váczi pp. — 2. *Jászkarajenő*. Tpl. Mária mennyben. Anyk. 1863-tól. Kgy. a kath. közönség. — 3. *Ujkécske*. Tpl. Sz.-Háromság. Anyk. 1843-tól. Kgy. a helybeli és az abonyi közbirtokosság.

A *kiskunfélegyházi* esperesi kerületbe 6 plebánia esik, a melyek Csánytelek kivételével a megye területén vannak. Ezek : 1. *Kiskunfélegyháza*. Tpl. Mária látogatása. Anyk. 1743-tól. Kgy. a város. — Ugyanott a *Kalmár*-féle lelkészet. Tpl. Sz.-Háromság. Kgy. *Kalmár* Józsefné özv. *Fazekas* Anna. — 2. U. o. Sz.-István templom. Anyk. 1885-től. Kgy. a város. — 3. *Kiskunhalas*. Tpl. Sz.-Péter és Pál. Anyk. 1749-től. Előbb Majsához tart. Kgy. a kath. közönség. — 4. *Kiskunmajsa*. Tpl. Mária születése. Anyk. 1741-től. Kgy. a város. — 5. *Pálmonostora*. Tpl. Sz.-Péter és Pál. Anyk. 1838. Előbb Pusztapéteri volt a neve. — 6. *Szank*. Tpl. Magyarország Nagyasszonya. Anyk. 1906-tól.

Prépostságok és apátságok.

A káptalan kebelében a káptalani nagyprépostságon kívül van még Váczott, az úgynevezett káptalani *kisprépostság*, mely *Praepositura B. M. V. de Fonte Vaciensi*, Boldogasszonyról czímzett kúti kisprépostság nevet viseli. Állítólag azon a helyen keletkezett, a hol Géza és László herczegeknek, Vácz nevű remetével való találkozásuk után, egy csoda-szarvas jelent volna meg s a hova ők a Boldogasszony tiszteletére kápolnát építtettek. A kisprépostság javadalmát, mint láttuk, 1769—1770-ben Vertenfelsi *Vürth* Ferencz váczi olvasókanonok alapította és kegyúri jogon első prépostúl unokaöcscsét, *Vürth Antalt* tette meg. A kisprépostságot, melyet mindig az egyik váczi kanonok bír, a váczi Sz. Mihály plebániával egyesítették 1803-ben.[1])

Prémontreiek.

A prémontrei kanonok-rendnek a megye váczegyházmegyei részében három prépostsága volt, az *aszódi*, a *jánoshídai* és a *zsidai*. Az *aszódi* prémontrei prépostságnak sem alapítóját, sem alapítási évét nem ösmerjük. Zsigmond korában Aszód a túróczi prépostság fiókja volt. A XVI. század elején a hatalmaskodó *Podmaniczky* János és Ráfael foglalták el, a kik ellen az 1542-iki országgyűlés 44. czikke erélyesen fel is lépett. Közben a Garayak kezében is volt. I. Lipót 1633-ban Aszódot Neczpáli *Justh* Judithnak, *Osztroluczky* János özvegyének adományozta, de *Olasz* Pál prépost 1717-ben az adományozást perrel támadta meg. I. Lipót különben 1689-ben a prépostságot a jánoshídival egyesítette. Úgy látszik azonban, már akkor is, mint ma, pusztán czímében élt. A birtok Justh Juditról örökösödés utján a Podmaniczkyakra szállott.[2])

A *jánoshídai* prémontrei prépostságot, mely Nagykátától keletre a Zagyva partján állott, III. Béla idejében *Szent János tiszteletére* alapították. Alapítójának neve ösmeretlen s alapítási oklevele sem maradt fenn. Úgy látszik azonban, hogy egyidőben a *Perényiek* kegyurasága alatt állott. A rendi általános káptalan 1294-ben a prépostságot a leutomisli prépostság fiókjává rendelte el ; később a zabrdoviczi apátok felügyelete alatt állott. A török hódolás idején a prépostság, melyet különben *János* király *Pásztóy* Miklósnak és családjának adományozott volt, elpusztult. 1792-től kezdve visszaszereztetvén *Meyners* Kázmér lőcsei plebános és prépost által 1688-ban a prépostság javai, azok ismét a zabrdoviczi apátok tulajdona volt ; míg végre a prémontrei rendnek Magyarországon I. Ferencz által történt visszaállításakor a *csornai* prépostsággal egyesítették.[3])

A *Szent Balázsról* nevezett *zsidói* prépostság már 1284-ben fennállott (*Wenzel* Árpádkori Okmt. IV. 261) és a prémontrei rend tulajdona volt. Nagyon valószínű *Karácsonyi* okoskodása, hogy a prépostság a *Zsidó* nemzetség ősi monostora volt, ugyanazé a nemzetségé, mely Mácsa községét is alapította s melyből a Csáky és Becsky családok sarjadtak ki.[4])

---

[1]) V. ö. : Schematismus 1835. 11—12. l.
[2]) V. ö. : Schem. 1835. 15. l. *Rupp*. Magyarország helyrajzi története. I. II. 698—699. l.
[3]) V. ö. : Schem. i. e. 13. *Rupp* i. m. 706—707. Régibb tört. *Csánki* i. m. I. k. 29. l.
[4]) V. ö. : *Karácsonyi* I. A gróf Csákyak és Becskyek ősei. *Turul*. XI. évf. 110—111. l.

A szájhagyomány szerint *Kóka* mellett a tószögi völgyben is volt egy kolostor. Okleveles adatunk erre vonatkozólag nincsen, de a Vecski dűlőben volt egy templom-rom, mely állítólag a kolostor temploma volt.

A Gödöllőtől nyugatnak fekvő *Mogyoródon* (egykor Monyoród) a Szent Benedek-rend részére Szent László király, még herczeg korában és a mogyoródi csata emlékére, *Szent Márton püspökről* nevezett apátságot alapított. Mikor Salamon király és Géza, meg László herczegek serege a Fóth és Mogyoród között elterülő vidéken szemben állott egymással, László, ki a mogyoródi halmokon helyezkedett el, a Képes Krónika elbeszélése szerint, a földre borult és fogadást tőn, hogy ha győz, a győzelem helyén monostort épített Szent Márton tiszteletére. A győzedelmes vezér beváltotta szavát és a hadizsákmányt templom meg monostor építésére fordította.[1]) A templomban, melynek csodálatosképen gyakran változott a védőszentje, (hol Szent György, hol a Boldogságos Szűz, hol meg Szent Mihály arkangyal nevéről nevezték) évenként istentiszteletet kellett tartani a mogyoródi csatában elhullottak lelki üdvéért. A mogyoródi apátság hatalmas nagy épület lehetett, mert 1366-ban, mikor a benczések nagy káptalana a méltóságától megfosztott garabi apát ügyében itélkezett, a rend öszszes magyarországi apátjai kényelmes elhelyezést leltek falai között. Budának a töröktől való elfoglalása után az apátság birtokait a váczi püspökök kapták. *Althann* Mihály püspök pedig 1750-ben, az apátság romjaiból díszes templomot épített, a mely mellé *Esterházy* Károly püspök 1761-ben plebániát szervezett. Ma *Boldogasszonyról* nevezett *mogyoródi* apátság néven szokták adományozni.[2])

A *monostori* apátságról, melyet *Ákosmonostorá*-nak is neveznek, csak azt tudjuk, hogy az Ákos nemzetség alapította, a melynek ősi birtokai a Galga völgyében feküdtek. Egyike tehát az ország legrégibb alapítású apátságainak, a melynek fennállását már egy 1245 előtti oklevél is, bár csak közvetve (mert felsorolva Prodavizi Ördög Miklós javait : Monostorallyáról és Monostorról szól) szintén igazolja.[3]) Az apátság kegyurai a XV. sz. elején már a *Zsidaiak*, vagyis *Csákyak*, a század közepén a Rozgonyiak voltak.[4]) Ma már czímében sem él.

Az *olcsai apátságról* nevénél egyebet, az eddig ösmert adatok alapján, nem tudunk. *Csánki* Dezső talált az országos levéltárban egy 1454-ből való eredeti okíratot, melyben ,,Abbas de Olcha" olcsai apát szerepel.[5])

A megye váczegyházmegyei részében csak igen kevés szerzetes volt megtelepedve. A *Szent Domokos-rend*, mely pedig az ország legelterjedtebb és legnépszerűbb szerzete volt, csak egy kolostorral bírt e területen. Ez a *Szent Piusról czimzett váczi kolostor*. A kolostor régibb alapítású volt ugyan, de a török időben teljesen elpusztulván, *Dvornikovics* püspök újra telepítette és megalapította. A püspök alapítását megerősítették és növelték utódai közül : *Kollonich*, *Althann* Mihály és Károly püspökök. A váczi kanonokok és magánosok is több alapítványszerű adománynyal emlékeztek meg róla. II. József azonban, 1785-ben, a szerzetet megszüntette s a váczi kolostort a Szent Mihály plebániával egyesítette. Épülete jelenleg az elaggott váczi papok menedékhelyéül szolgál.[6]) Szerzetesrendek. Domonkosok.

A *Kegyesrendiek* Váczott és Kecskeméten telepedtek meg. A *váczi házat* 1614-ben gróf *Kollonich* Zsigmond alapította, *Migazzi* Kristóf (1781) és *Althann* Mihály püspökök, meg *Káló* Ferencz váczi kanonok növelték. A *kecskeméti házat* Csábrági *Koháry* István országbíró alapította 1715-ben.[7]) Kegyesrendiek.

A *Ferenczesek* Megváltóról nevezett tartományának szintén két háza volt. Az egyik *Váczon*, a másik *Kecskeméten*. A váczi ház, mely a Szent *Keresztről* neveztetik, 1719-ben kezdett épülni, gróf *Althann* Frigyes, bíboros-püspök, gróf *Koháry* István országbíró adományából és a hívek alamizsnájából. A kolostor, az egykori székesegyház helyén, 1726-ban épült fel teljesen. — A *kecskeméti* ház Kecskemét ősi plebániájában és Szent Miklósról nevezett templomában keletkezett 1637-ben. 1722-ig ők voltak a kecskeméti katholikusok lelkipásztorai is.[8]) Ferenczesek.

---

[1]) Képes Krónika. 58. fej. Font. Dom. I. k. 181. l.
[2]) V. ö. : *Rupp* i. h. 719—721. l.
[3]) *Wenzel* Árpádk. Okmt. IV. 265.
[4]) V. ö. : *Csánki* i. m. I. 31. l. — *Karácsonyi* I. A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig I. k. 107. és 108. l.
[5]) Ország. Lvtár DO. 1496. V. ö. : *Csánki* i. m. I. k. 32. l.
[6]) V. ö. : Rupp. i. m. I. k. 692—964. l.
[7]) V. ö. : Rupp. m. f. 695—696. és 719. l. és Schemat. 1835. év. 133—137. l.
[8]) *Rupp* i. m. I. II. k. 694—695. és 716—718. l.

Kapuczinusok.

A kapuczinus-rend besnyői kolostorát gróf *Grassalkovich* Antal alapította 1763 táján. A Nagyboldogasszonyról nevezett mai templom 1768—1771 között épült fel s annak földalatti kápolnáját az alapító családi sirboltul rendeztette be. A kolostor építését megelőző időben volt e helyen egy csudatévő Máriakép, mely azután az új templomban nyert elhelyezést[1])

Irgalmasok.

Az Istenes Szent János fiainak, a köznyelven *irgalmas atyáknak* nevezett szerzet, 1763-ban telepedett meg *Váczon*. *Migazzi* bibornok 1764-ben jelölt ki számukra telket, a melyen részint adományokból, részint saját filléreikből építették fel a társházat. Azonban alig készültek el az épülettel, máris el kellett azt hagyniok, hogy a tereziánumi nemes ifjak konviktusának helyet adjanak. Cserébe a szeminárium régi épületét és a régi nagyprépostságot kapták, a melyeket *Kreuz* Abdon fogadalmas buzgólkodása következtében, a *Migazzitól* rendelkezésükre bocsátott eszközökkel, saját czéljaikra átalakították, gyógyszertárral és kórházzal ellátták. 1785-től kezdve itt folytatták tevékenységüket.[2])

III. *A veszprémi püspökség budai főesperessége.*

A Szent István királytól 1009-ben alapított veszprémi püspökség egyike volt a legterjedelmesebb egyházmegyéknek. Joghatósága kiterjedt Somogy, Zala, Veszprém, Fejér, Pilis vármegyékre és Esztergom vármegye egy részére is és hat főesperességet foglalt magában: A *fejérvárit*, a *veszprémit*, a *zalait*, a *somogyit*, a *segösdit* és a *budait*. Minket e helyütt csak a budai főesperesség érdekel, melynek területe a régi Pilis vármegyére egészben, Fejér vármegyéből a mai váli és adonyi járásra, Esztergomból az esztergomi járás nyugat-déli részére terjedt.

A budai főesperesség.

A budai főesperesség középteste tehát, éppen a régi Pilismegye volt. Ide tartozott Budavára, Felhévviz, Óbuda, a Nyulak szigete (ma Szent Margit-sziget) nagyszámu monumentális egyházi intézményeivel. Területén úgyszólván minden szerzetes-rend képviselve volt, vagy apátsággal, prépostsággal, vagy monostorral, társházzal. Természetes, hogy a középkorban pezsgő egyházi élet folyt itt s az, egyházi szempontból, klasszikus talajnak mondható.

A középkori pápai tizedjegyzék, minden hiányossága mellett is, a budai főesperesség területén 35 plebániát sorolt fel, a melyek közül Nagy Imre 11 névben határozottan pilismegyei helységeket ösmert fel.[3]) Ezek: *Torbágy*, *Tétény*, *Gercse*, *Diósd*, *Horhi*, *Kaláz*, *Budakesz*, *Perbál*, *Telki*, *Jenő* és *Zsámbék*. Azt hiszem, ezt a sort megtoldhatjuk még a tizedjegyzék de Monasterio helyével, melyben a Rozsdszigete (szentendrei sziget) *Monostor* községét sejtem, *Merecy*-vel, mely Megyer eltorzított neve lehetett, *Tolina*-val, mely fekvése után ítélve *Tinnyének* felel meg, hol már 1361-ben Szent Jakab tiszteletére épült templom állott,[4]) *Barchival*, mely Garcsi vagy *Garancs*, *Chdma-Zumbatával*, mely *Csabát*, Csaba-Szombatját jelentheti és végre *Berkivel*, mely Tárnokhoz tartozván, valamikor pilismegyei hely volt. E szerint a budai főesperességben felsorolt 35 plebánia közül 17 lenne pilismegyei.

A főesperesség területén természetesen már ez időben, sokkal több plebánia volt. Igazolják ezt hazai adataink, a melyek e területen más egyházas helységek emlékét is fenntartották. Igy tudjuk, hogy Budán a német polgároknak a várban volt *Boldogasszony* templomuk, melynek plebánosát ők maguk választották. Volt ott magyar plebánia is, a *Mária Magdolnáról* nevezett (ma helyőrségi) templom mellett.[5]) Külvárosaiban is voltak plebánia-templomok. *Kispesten* vagy *Kelenföldön* állott a *Szent Gellért*-templom, a mai Vizivárosban a *Szent-Péter* templom.[6]) Felhévvizen állott a *Szent Tamás* vt. nevezett plebánia-templom[7]); az *óbudai Szent Margit*-templomot és plebániát okleveleink már 1355-ből

[1]) Schemat. 1835. é. 144. l. és *Rupp* m. f. 699.—700 l. és *Fludorovits* dr. legújabban megjelent művét.

[2]) U. o. 145—147; illetőleg: 696—697. l.

[3]) *Ortvay*. Magyarorsz. egyh. földleirásában a veszprémi püspökséget Nagy Imre dolgozta fel, *Ortvay* szerkesztette össze. Lásd I. 283—289. l.

[4]) V. ö.: U. o. I. k. 287—288. l.

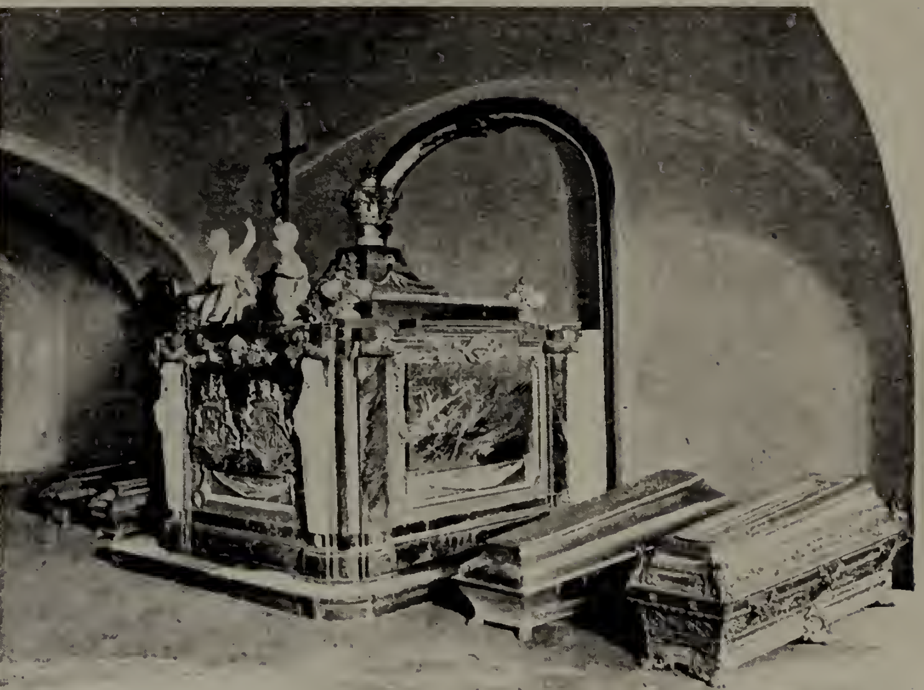
[5]) *Salamon*. Budapest tört. III. k. 216. l. — *Némethy* Lajos. A nagyboldog. nev. Budapest vári főtempl. tört. II. kiad. 49. 225. s egyéb l.

[6]) V. ö.: *Csánki* i. m. I. k. 8. l.

[7]) *Rupp*. Budapest, 180. l.

A kalocsai főszékesegyház belseje.

A Grassalkovich-család sírboltja a besnyői templomban.

Szegedi Kis István.
(Az Orsz. Képtárból.)

említik.[1]) ; a *Boldogasszonyról* nevezett *fehéregyházi* templom már Mátyás korában plebano destituta volt és búcsújáró helyként szerepelt.[2]) *Visegrádon*, a német városban, Szűz Mária tiszteletére épült templom (1343 előtt), a magyar városban *Szent László* király temploma és plebánia volt (1355.)[3]). Régies nevök után itélve, részint pozitiv adatok szerint is, egyházas helyek voltak még: *Sassad*, *Örs*, *Szentendre*, *Szenterzsébet*, *Szentjakabfalva*, *Szentlászló* és *Szentpéter*, melynek emlékét ma már Tahitótfalu fölött éppen csak egy templomrom hirdeti.[4])

A pilisi részek egyházi beosztása.

A pilisi részek a mai egyház-közigazgatási felosztás szerint megoszlanak a székesfehérvári és az *esztergomi* egyházmegyék közt, olyképen azonban, hogy a nagyobb rész néhány fejérmegyei helységgel megbővítve, a székesfehérvári püspökség budai főesperességét alkotja, míg néhány plebánia az esztergomi érsekség *székesegyházi* főesperességének *esztergomi* és az újabb időben külön helynökségként szereplő *budapesti* alesperesi kerületeihez tartozik.

Óbudai prépostság és káptalan.

A pilismegyei egyházi intézmények sorából mind régiségével, mind előkelőségével kimagaslott a Szent *Péter* apostolról elnevezett *óbudai* prépostság és káptalan. Alapítója Turóczi krónikájának értesítése szerint, maga szent *István* volt, ki azt a *Keán* bolgár fejedelem hadaitól elvett hadizsákmányból alapította 1022 táján.[5]) Gyarapították a prépostságot és káptalant I. László és II. Géza királyok. Ez utóbbi építette fel pompás templomát is, a melyet 1150-ben Martinius egri püspök szentelt fel.[6]) A prépostság és káptalan gazdagságáról fogalmat alkothatunk magunknak II. Endre királynak 1212-ben kelt kiváltságleveléből, a mely a káptalani határt írja le.[7]) E szerint a Császárfürdőtől nyugatra eső terület, a közbeeső hegyeken-völgyeken át, egész a Pilis-hegy oldalig nyúlt fel s kelet felé a Dunától volt határolva. És az óbudai káptalan II. Endrétől kezdve csaknem minden királyunk és királynőnk bőkezű gondoskodásának volt tárgya. Sokat köszönhetett Nagy Lajos király anyjának, Erzsébet királynőnek, ki templomát is ujjáépíttette, Szilágyi Erzsébetnek és első sorban Borbályának, Zsigmond király nejének, a kinek Óbuda legkedvesebb tartózkodási helye volt. Mint hiteles hely, elsőrangú szerepet vitt hazánk jogtörténetében. Hivatalos kiadványaiban a Capitulum Eccl. Budensis, a budai egyház káptalana nevet viselte. Prépostjainak elég pontos és teljes névsorát ösmerjük. Fennállott 1648-ig, a mikor is javadalmával együtt, az esztergomi érsekség papnevelőjének javadalmazására fordíttatott. Ujabban csupán czímét adományozzák.[8])

Fehérvári prépostság és káptalan

A mai Császárfürdő területén feküdt a *Szent János vitézek felhévvizi prépostsága és káptalana*. A Szt. János-lovagokat a XII. század végén telepítették meg e helyütt királyaink. Az új telep kezdetben csak konvent-jelleggel bírt és a Szent Háromságról volt elnevezve. Utóbb Róbert Károly király hites helylyé, Zsigmond király pedig prépostsággá emelte és káptalannal látta el. A prépostság és káptalan határai és birtokai, úgy látszik, nem voltak szorosan körülírva, mert a középkor folyamán a konvent főnökei, utóbb a prépostok, vagy a mint őket nevezték, a prépostság kormányzói, úgyszólván folytonos pereskedésben állottak a margitszigeti apáczákkal. A vita leginkább a dunai rév és vám körül forgott. Hiteles helyi szerepléséről kivált az 1290—1347-ig tartó időszakból maradt fenn számos okirat.[9]) Kórházának emlékét szintén több oklevél őrzi. Utolsó prépostja *Posgay* János boszniai püspök volt. 1629-ben, Pázmány javaslatára, a prépostság és káptalan javadalmait a Sz. Istvánról nevezett ősi esztergomi papnevelő intézet alapjának adományozták oda.[10])

A Szent *Zsigmondról* nevezett világi prépostságot és káptalant Zsigmond király alapította a budai várnak zsidó-utczájában, a fejérvári kapu mellett. A prépostság kisarányú templomában temették el Podjebrád Katalint 1464-ben

---

[1]) V. ö.: *Csánki* i. m. I. k. 10. l.
[2]) U. o. Orsz. Lvt. DO. 11152. sz. 1421-ből.
[3]) V. ö.: *Rupp*. Magyarország helyrajzi tört. I. 46. *Victorin*. Visegrád. 24. l.
[4]) V. ö.: *Csánki* i. m. I. 15—16. l. *Galgóczy*. Pest stb. megyék tört. III. k. 101. l.
[5]) Chronicon. Cap. I. 31. l.
[6]) *Timon* Sam. Epitome Chronolog. az 1151-ik évről.
[7]) *Fejér*. Cod. Dipl. III. I. 118—121. l.
[8]) V. ö.: *Rupp*. Budapest és környékének helyrajzi tört. Pest, 1868. 11—21. l.
[9]) *Wenzel*. Árpádk. Okmt. IX. 583. X. 11. 106—194., 205., 418., 440. — *Zichy* Okmt. I. 75. 84., 201., 306., 359., 372., 390., 463. II. 13., 188. *Knauz*. Monum. II. 716.
[10]) V. ö.: *Rupp*. i. m. 51—57. l. Ujabban *Cselka* Nándor, mikor a felhévvizi prépostság czímét kapta, állította össze a prépostságra vonatkozó adatokat.

és itt adta át 1514-ben *Bakács* Tamás érsek a vöröskeresztes fehér zászlót Dósa Györgynek, ki a török ellen vállalkozott keresztes hadat toborzani, de felhatalmazásával visszaélve, a parasztlázadás szervezőjévé lőn. A török idők után 1699-ben a prépostságot újra helyreállították, azonban 1716-ban már tűzvész áldozata lett. 1720-ban a keresztes vitézek, vagyis a vöröscsillagos, szabályozott kanonokok kapták a prépostságot s ezekre bízta 1771-ben Mária Terézia Szent István király sértetlenül feltalált jobbjának őrizetét. Ekkor azonban már a prépostságnak csak halvány visszfénye volt meg. Régi templomuknak nyoma sem volt s az 1767-ben a kir. palotában épült kápolnában végezték az istentiszteletet, ellátván egyúttal a királynő által odatelepített *angol* kisasszonyok lelki gondozását is. Ujabb időtől kezdve a vöröscsillagos rend visszament Csehországba és a Szent Jobb őrzését a kir. palotai plebánosok vették át.

A dömösi prépostság és káptalan.

A Visegrádtól nyugatnak fekvő *Dömsödön* Álmos királyi herczeg 1111 körül kezdte építeni a Szent *Margit* vértanúról nevezett társas káptalannal ellátott prépostságot. Tervét azonban csak fia, II. Béla király fejezhette be 1138 körül.[1]) Növelték javadalmait III. Endre 1298-ban a marosiaktól elvett viza-halászat jogával és I. Károly 1329-ben a váczi püspökség javadalmaiból a királyt illető huszaddal, meg az esztergomi érsekség tizedéből fizetendő tíz kepével.[2]) A tatárjárás alatt elpusztult, de helyreállott. A törökök alatt is elpusztult; javait III. Károly 1724-ben a nyitrai püspöknek adományozta.[3])

A benczéseknek megyénk pilisi részeiben két apátságuk volt: a *telkii* és a *visegrádi*.

Benczés apátságok.

A Szent *István* királyról czímzett telkii apátságot 1198-ban *Mika* bán, utóbb nádor, alapította a benczés-rend számára. Alapításával azonban nem volt szerencséje. A letelepedett szerzetesek nem tudtak felemelkedni nemes hivatásuk magaslatára. A kolostor csakhamar züllésnek indult s az alapító már 1220-ban, III. Honór pápától azt kérelmezte, hogy a benczések helyett czisztercziták at telepíthessen le. A pápa az ügyet a veszprémi püspökséghez utasította, a ki úgy intézkedett, hogy a benczések maradjanak ugyan meg, de reformáltassanak. Azonban, úgy látszik, ennek sem volt sok foganatja, mert IV. László király 1277-ben a nyúlszigeti Domonkos-apáczáknak adományozta oda az apátság javait, azzal, hogy a kegyúri jog is őket illesse s az egyházban az istentiszteletről gondoskodni tartoznak. A kegyúri jog 1455-ben V. László adományából a Garák, majd az Országhok kezére került. A török hódoltság alatt az apátság teljesen tönkrement s ekkor az óbudai káptalan kezelése alá adatott. 1596-ban zálogjogon *Etyeki Józsa*, 1770-ben pedig adomány útján a bécsi skót benczések tulajdonába ment át. Ma csak czímét adományozzák.[4])

A Szent *Endréről* czímzett *visegrádi* benczés apátságot, Szt. Gellért életírója szerint, I. Endre király alapította és pedig a Szent Vazul rendű görög szerzetesek részére. A benczések II. Endre király kérelmére III. Honór pápa rendeletéből, 1221-ben vették át az apátságot. A tatárjárás után a kolostort IV. Béla 1253—57 között helyreállíttatta és újra alapította. 1342-ben a magyarországi benczések itt tartották nagy káptalanjukat; 1306-ban pedig a súlyosan megsebesült Durazzói (II.) Károly a kolostor falai között halt meg. Az apátság 1493-ban szünt meg és pálos-kolostorrá alakult át.[5])

Czisztercziták.

A cziszterczi-rendnek a megye területén egy apátsága volt. Ez a Szent Keresztről nevezett *pilisi* apátság, melyet III. Béla királyunk alapított 1184-ben, május 27-én. A Pilis-hegynek délkeleti lábánál, Esztergom és Buda között szinte a középen emelkedett a fényes monostor, mely királyaink kiváló rokonszenvének örvendett. Apátjai közül többen királyi és pápai küldetésekben is szerepeltek. Már Imre király a pilisi kolostorra bízta pénzének őrzését és 1202-ben a pilisi apátot küldte Rómába, hogy a pápánál ügyét képviselje. A kolostort a tatárok fölégették, de nem rombolták le, úgy hogy az csakhamar ismét régi díszében állott. Az Anjouk alatt azonban, egyes apátok túlkapásai és pazarlásai miatt, a tönk szélén állott, a melytől csak Nagy Lajos erélyes intézkedései mentették

---

[1]) Az alapítólevél olvasható Coll. Heven. T. LXXIX. 307. l. az Egyet. kvtár kéziratárában.
[2]) *Fejér*. Cod. Dipl. VI. II. 127. — Nyitrai kápt. lvtárában Eccl. Cam. praepos.
[3]) A Nemzeti Múz. levélt. Mss. Miscell. Dipl. 256. Nr. 152. *Ruppnál*. Magy. Helyrajzi tört. I. 33—34. l.
[4]) *Rupp*. Magy. Helyrajzi tört. I. 39—41. l.
[5]) U. o. I. 48—50. l.

meg. Az apátság a török időkben pusztult el. György cziszterczi rendtag elbeszélése szerint a törökök 1526 szeptember 7-ike táján érték Pilisre. A kolostort felgyújtották s egy védekező szerzetest a tűzbe dobtak. A szerzetesek osztrák földre, a heiligenkreutzi kolostorba menekültek. A török 1541-ben lerombolta a kolostort és anyagát is elhordta Esztergomba s az ottani vár erősítésére. A kolostor templomában volt eltemetve Meráni Gertrud.[1])

A prémontrei kanonok-rendnek három prépostsága feküdt a pilisi részeken; a *zsámbéki*, a *csukási* és a *nyulszigetbeli*. Prémontreiek.

A Ker. Sz. *Jánosról* elnevezett *zsámbéki* prémontrei prépostság alapítói *Smaragd* székesfejérvári prépost és testvérei, *Gitzel* és *Egyed* voltak, úgy 1255—57 táján. A prépostság 1475-ben megszünt és a premontrei kanonokok kénytelenek voltak helyüket a pálos-rendnek át engedni.[2])

A Szent *Mihály* arkangyalról czímzett prémontrei prépostság a Nyulak-szigetén, vagyis a mai Margitszigeten állott. Az ottani egyházi intézetek között e prépostság kétségkívül a legrégibb volt, mert IV. Béla már 1245-ben elismerte, hogy a rend a Dunaszigetet már ősidők óta birja. *Schier* Buda Sacrájában, a forrás megnevezése nélkül, írja: Bizonyosan tudom, hogy első lakosai Morvaországból a zabrdoviczi kolostorból jöttek, melyet 1200-ban alapítottak és Ottokár cseh király által 1211-ben erősíttetett meg. Ez azonban IV. Béla szavaival nehezen egyeztethető össze. A prépostság, mely dús javakkal bírt, a Margitsziget közepe táján állott s romjai a mai főherczegi lak mellett még ma is láthatók. A prépostság a veszprémi püspök joghatósága alól ki volt véve s az esztergomi érsekek alá tartozott. A kolostor a török időkben pusztult el.[3])

Volt még a rendnek a szentendrei szigeten is egy monostora, a Szent *Miklós*-ról czimzett *csukási* prépostság, a melynek sorsáról azonban csak annyit tudunk, hogy abban 1216-ban a *Szűz Máriá*-ról nevezett *keresztes lovagok* helyezkedtek el, Róbert veszprémi püspök előterjesztésére, II. Endre és III. Honór jóváhagyása mellett.[4])

A Szent János lovagrendnek a felhévvizi prépostságon és káptalanon kívül volt még a Szt. *Lélekről* nevezett házuk és kórházuk Óbudán; Szt. *Erzsébet*-ről czímzett kórházuk *Kelenföldön* és Szt. *Miklós*-ról nevezett házuk *Pesten*.[5]) Lovagrendek.

A keresztény foglyok kiváltására 1209-ben alapított *trinitarius* lovagrend, 1738 márczius 20-án telepedett meg az óbudai határban fekvő máriaczelli hegyen. Ezen a hegyen ugyanis gróf *Zichy* Péter, ki az óbudai uradalom birtokosa volt, 1724-ben kápolnát épített a Mária-Zellben látható kegykép hű másolata részére. Özvegye Bercsényi Zsuzsánna asszony és fia gróf *Zichy* Miklós ezt a kápolnát átadták őrzés végett a trinitárius rendnek s kolostor építésére telket adományoztak s nagyobb összegű alapítványt tettek. Utóbb, 1749-ben, Miklós gróf a saját palotája mellett állított helyre egy házat, hogy ott is lakhassanak. Egy másik fióktelepe volt a rendnek a budai hegyek között fekvő *Makkos-Mária* búcsújáró-helyen. A trinitariusok kolostorát II. József 1783-ban, előbb rokkantak háza gyanánt, utóbb katonai raktárnak használták fel.[6])

A Remete Szent Pálról nevezett szerzetesek, röviden *pálosoknak* bölcsője a pilisi hegyek között ringott. Özséb esztergomi kanonok, lemondván méltóságáról és javadalmáról, mint remete a Pilis-hegy tövében levő erdőségbe vonult. Csakhamar követői támadtak s egész kis remete-telep keletkezett körülötte. Ekkor arra a gondolatra jött, hogy ez elszórtan élő remetéket közös szabályok szerint élő szerzetesrenddé alakítsa át. Igy született meg a magyar pálos-rend, mely hazánk mívelődéstörténelmébe aranybetűkkel véste be nevét. Pálosok.

A pálos-rend első rendházát maga Özséb atya alapította 1250-ben, az ő remeteségének közelében, a Pilis tövében fekvő Szántó község mellett. Ez a *pilisszentkereszti* rendház volt, mely kezdetben a gyors elterjedésnek induló rend anyaháza és az első három rendfőnöknek, Özséb, Benedek és István atyáknak

---

[1]) Lásd *Békefi R.* A pilisi apátság története 1184—1541-ig. A zirczi, pilisi, szántói és szentgotthardi cziszterczi apátságok története czimű nagy munkájának I. és II. kötetében.
[2]) *Rupp.* Magyarorsz. helyr. tört. I. 245. és köv. l.
[3]) *Rupp.* Budapest és körny. helyr. tört. 58—62. l.
[4]) *Rupp.* Magy. helyr. tört. I. 254—255.
[5]) *Rupp.* Budapest és körny. helyr. tört. 38., 166. és 248. l.
[6]) V. ö.: *Rupp.* i. m. 44—45. l.

székhelye volt. A kolostort IV. Béla és I. Károly királyok kiváló kegyeikben részesítették. A török pusztításnak esett áldozatul.

Az új rendnek anyaegyházává és főnökeinek székhelyévé lett csakhamar a Szent *Lőrinczről* nevezett *budai* rendház, a melyet a rend negyedik tartományi főnöke, *Lőrincz* atya alapított 1300-ban. A templomot Henck János óvári várnagy, később budai bíró, Velenczei Pál budai polgár és I. Károly király adományaiból, rendkívül díszes alakban, olasz építészek építettek fel és 1310-ben teljesen készen állott. A kolostor nagyságáról fogalmat ad az a körülmény, hogy rendi káptalanok alkalmával 300—500 szerzetes kényelmes elhelyezést nyert benne. A kolostor és templom a Hárshegy és Sz. János-hegy közötti dombos részen, a mostani Szép Juhászné előtt feküdt s belőle remek kilátás nyilott Budára. Legfőbb patronusai voltak a kolostornak I. Lajos király, ki Remete Szent Pál testét is megszerezte nekik Velenczéből s királyi pompa közben helyezteté el a külön e czélra szolgáló Szent István-kápolnába és I. Mátyás király, kinek a kolostor legkedvesebb kirándulóhelye volt. A kolostorban rendkívül buzgó élet folyt és tagjai közül többen, mint Báthory László a bibliafordító, Gyöngyesi István krónikás, Vincze atya, a híres szobrász s mások hervadhatatlan érdemeket szereztek a magyar mívelődés történelmében. A kolostor a török dúlások idején elpusztult, tagjai nagyobbrészt a nyitramegyei elefánti kolostorba menekültek. Romjai még 1756-ban is elég épek voltak s a látogatók bámulatát vívták ki.

A pilisi hegyek között volt még rendházuk a pálosoknak *Pilisszentlászlón*, melyet 1290 körül III. Endre alapított, egyik kőből épült vadászlakát alakítván át e czélra; *Pilisszentléleken*, mely IV. Béla vadászlakának helyén, a Dömöshöz közel eső Benedek-völgyben 1263-ban alakult, de csak IV. László király által 1287-ben fejeztetett be. *Visegrádon*, a hol 1493-ban II. Ulászló és VI. Sándor rendeletéből a Szt. Endréről czímzett benczés apátságot vették át. 1475-ben pedig I. Mátyás király óhajára IV. Sixtus pápa a *zsámbéki* prémontrei prépostságot adta át a rendnek, a hol egész a török pusztításig virágzó zárdájuk volt.

A főváros területén is volt több rendházuk. Ezekkel azonban majd a székesfőváros monografiája foglalkozik majd bővebben.

A Szent Lőrincz zárdának budavári kis klastromán kívül, a budai oldalon pálos rendházak voltak még: *Óbudán*, a hol a Fejéregyházat, vagyis a Fehér Boldogasszonyról nevezett plebániatemplomot kapták I. Mátyás óhajára IV. Sixtus pápa rendeletéből 1479-ben. A *vízivárosban* fekvő Szent Pál-templomot, mely előbb szintén plebánia volt, I. Lajos király 1382-ben adta át a rendnek. Volt még rendházuk Buda egyik külvárosában, *Szentpéteren* is.[1])

Ferenczesek. A pálosok mellett megyénk pilisi részein a legelterjedtebb rend az Assisi Szent Ferencztől alapított *ferenczesek* rendje volt. Legjelentékenyebb kolostoruk volt az *óbudai*, mely 1301 táján keletkezett s melyben a legtöbb rendi káptalant tartották. A kolostor I. Lajos király egyik 1355-iki határjáró levele szerint Óbuda éjszaki határán állott. A mohácsi vész után a barátok Pozsonyba menekültek.

A mai *Margitszigeten* IV. Béla és fia István telepítették meg a ferenczeseket 1272 táján. Itt tartották meg 1288-ban az első magyarországi rendi káptalant.

A *budai várban* állott a ferenczesek Szt. János evangélistáról nevezett rendháza, melyet IV. Béla 1269—1270 között építtetett. A török hódoltság idején a templom és a kolostor épen maradt, s a barátok, a török hatóságok engedélyével, rendesen ellátták a keresztény istentiszteletet. Ma helyőrségi templom.

Budavárának visszafoglalása után a ferenczeseket a mai Erzsébet apáczák kolostorának helyén telepítették meg. A boszniai tartományhoz tartozó, vagy Kapisztránus barátok 1703 táján kezdték építeni a kolostort, de azt csak 1732 után fejezhették be, a mikor gróf *Széchenyi* primás hatalmas alapítványnyal segélyükre sietett. Csakhamar azonban (1785-ben) zárdájukat el kellett hagyniok s az Országútra, a megszünt Ágostonosok rendházába kényszerültek vonulni.

A *pesti* ferenczrendi zárda a XIII. század folyamán épült. 1288-ban már *Gellért* nevű gvardiánját említi egyik oklevelünk. A kolostor már ekkor mai helyén állott, a falakon kívül, de Rákos mező szélén. A rákosi országgyűlések alkalmával az ünnepélyes istentiszteletet itt tartották meg.

---

[1]) V. ö.: *Eggerer* Fragmen panis Corvi. — *Gyöngyessi.* Vita patrum ordinis herem. S. Pauli I. erem. *Egyet.* kvtár kézirattára stb. 151. Annales Oro. V. Pauli Pr. Erem. több kötetes kézirat; ugyanott.

A *visegrádi* zárdát, mely Szent Györgyről volt elnevezve, 1425-ben Zsigmond király alapította. A török időkben végkép elpusztult.[1])

A ferenczesek mellett a legnépszerűbb rend a *domonkosok* rendje volt. Ennek a pilisi részeken három kolostora volt, a *budai*, a *pesti* és a *nyulszigeti*. Domonkosok.

A Szent *Miklós*-ról czímzett *budai* kolostor a várnak azon a részén, mely a pénzügyminisztérium régi épülete és a budai gimnázium között van, egyike volt a rend legrégibb magyarországi kolostorainak. Az 1252-ben Bolognában tartott rendi nagygyűlésen ugyanis kimondták, hogy a következő főkáptalan az 1222-ben Magyarországon megtelepedett Domonkos-rend budai kolostorában fog összeülni, mely alapítási sorrendjére nézve a harmadik kolostor. Tényleg 1254-ben és utóbb 1382-ben a rend ebben a kolostorban tartotta meg szokásos rendi ülését. Itt laktak a magyar tartomány főperjelei is.

A budai domonkos-kolostor a hazai tudományosságnak középpontjává vált, a mikor I. Mátyás 1477-ben a budai egyetemet felállíttatta, illetőleg a Zsigmond királytól alapított Studium generalét egyetemmé fejlesztette. A kolostor templomát Zsigmond király idejében (1396) a török ellen egybegyűlt burgundi és franczia főurak művésziesen festett czímereivel ékítették. A kolostor a török időkben elpusztult, Buda visszavívása után pedig katonai éléstárrá alakították át. 1784-ig *Backhaus-Kaserne* volt a neve. Ekkor a tanulmányi alap tulajdonába ment át és iskolai czélokra használták fel.

A *Nyulszigeten* a rendnek kisebb kolostora volt, melyet IV. Béla a domokos-apáczák híres kolostorával egy időben építtetett. Ebben a budai kolostor néhány tagja lakott fölváltva, külön perjel alatt s ezek végezték az apáczák templomában a rendes istentiszteletet.

A rend pesti kolostora, mely Szent Antalról volt elnevezve, a Dunaparton állott s ma az angol kisasszonyok kolostora. Alapítói magánemberek voltak. *Kenderessy* Gergely és Balázs, meg anyjuk Bessenyei Anasztázia építették 1230-ban. A tatárvész alatt elpusztult és lakói hősi halált haltak. Az ő sorук között harczolt ekkor a legendás körrel övezett Bánffy Buzát is.

De a pusztulást a kolostor hamar kiheverte, úgyannyira, hogy már 1273-ban a rendi főkáptalan színhelyévé lehetett. A kolostor tövében, a Duna partján folyt le az 1308-iki országgyűlés, melyen a rendek Róbert Károlyt kiáltották ki királynak. A török idők után a kolostort Dvornikovics váczi püspök állíttatta helyre. II. József 1782-ben eltörülvén a rendet, a pesti ház is végleg megszűnt.[2])

A Szent Ágoston szabályait követő *ágostonos* rendnek a mai Országúton volt kolostora. Mikor és ki alapította ezt a Szent *István* vértanú tiszteletére szolgáló templomot és kolostort, adatok hiányában, nem tudjuk. Tény, hogy a XIV. század végével abban már az ágostonos rend tagjai laktak. A török kiűzetése után Bernadovits László szerzetes buzgólkodására 1699-ben megindult a kolostor visszaállításának nagy munkája, végleg azonban csak 1770-ben nyert befejezést. A szerzetesek e vidéken a lelkipásztori teendőket is ellátták. Azonban a rend a kolostorban csak 1785-ig maradhatott, mert ekkor az a ferenczeseknek adták át, kik viszont az Erzsébet-apáczáknak csináltak helyet.[3]) Ágostonosok.

A Szűz Máriáról nevezett Karmelhegyi rendnek, röviden *karmelitáknak*, Budavár egyik külvárosában, *Budaszentpéteren*, a mai Vizivárosban volt kolostora, a mely az *Irgalmasság Anyjáról* volt elnevezve és I. Lajos király, meg Erzsébet királynő kegyességének köszönhette alapítását. Igy bizonyítja ezt XI. Gergely pápának a rend főnökéhez 1372-ben intézett levele. Cuspinian értesítése szerint a Zsigmond alatt kivégzett 32 nemes síremléke a karmeliták templomában volt elhelyezve. A török időkben a karmeliták templomát mecsetté alakították át. Budavár visszafoglalása után, 1688-ban, a karmelita-kolostort nem állították többé vissza, hanem területét a *Kapuczinus*-rendnek adták át.[4]) A karmeliták kárpótlásul a budavári kisebb Mária-templom romjait és a körülfekvő területet kapták, a melyen 1715 táján a Szent *Józsefről* nevezett templomot és kolostort Karmeliták és kapuczinusok.

---

[1]) V. ö.: *Rupp.* Budapest és környéke helyr. tört. 42., 84., 110., 177., 246—248. l. *Rupp.* Magyarország helyr. tört. I. k. 50—51. l.

[2]) V. ö.: *Ferrari.* De rebus Hung. Prov. Ordinis Praedicator. — *Rupp.* Bpest stb. helyr. tört. 105. és köv. l. — 81. l. 244. és köv. l.

[3]) V. ö.: *Rupp.* i. m. 180.—182. l.

[4]) V. ö.: U. o. 168. és köv. l. meg 173. l.

építették fel. A rend feloszlatása után a templom és kolostor a város tulajdonába ment s utóbb szinházzá alakították át.[1])

Irgalmasok.

Az Óbudára vivő úton, Felhévviz Országút nevű külvárosának nyugati részén, körülbelül a Gül Baba sírjával ékesített domboldal tövében, állott a *Krisztus Szent Testéről* nevezett kápolna. A körülötte lévő lankás terület a *kivégzettek* temetője volt. Itt temették el Kontot és társait ; itt földelték el a szerencsétlen *Hunyadi Lászlót.* „Teste, — mondja Bonfinius, — azonnal fekete posztóba takartatván, szent Magdolna egyházába vitetett s onnét hajnal előtt, titkon, Krisztus testének kápolnájába, mely a külvárosban dombon fekszik, temettetett az apagyilkosok és honárulók közé.“ Utóbb Szilágyi Mihály kiemeltette dicstelen sírjából és Erdélybe, Gyulafejérvárra vitte.[2])

Ezen a gyászos emlékű helyen *Marczibányi István* 1803-iki alapítványa értelmében, telepedett meg 1807-ben az Istenes Jánostól alapított *irgalmas* barátok rendje. A régi kórház volt az első alapítású rendház és kórház.[3]

Volt az irgalmasoknak egy kisebb telepe *Pesten* is, a III. Károly által alapított invalidusház egyik szárnyában. 1752-ben ezek folyamodtak a városhoz, hogy a szent Rókus-kórházat és kápolnát engednék át nékik, kötelezvén magukat, hogy bizonyos számú városi beteget ingyen fognak ápolni — valláskülönbség nélkül — és a kápolnában az istentiszteletet ellátják. A város azonban az 1775-ben megújított kérelmet is elutasította és így az irgalmasok a várost elhagyták.[4])

Kegyesrendiek.

A kegyes tanítórend a város tanácsával 1717-ben kötött formális szerződés alapján telepedett meg Pesten. Első házuk a mai görög templom területén állott. Mostani házuk pedig a gróf *Esterházy* Ferencz tábornok örököseitől 43.000 frton vett ház helyén kezdett épülni 1758-ban. A rend a városi tanácscsal kötött szerződés értelmében, elég csekély szolgáltatás mellett, a belvárosi plebániában is tartozott segédkezni, sőt egyideig a plebániát önállóan vezette. A rendháznak Duna felé eső szárnya csak 1843—1845 között épült fel.[5])

Jézustársasági atyák.

A Loyola Szt. Ignácztól alapított Jézustársasági atyákat Budavár visszavétele után már 1686 novemberében előbb a dísztéren egykor állott *Magdolna*-templom mellé, utóbb (1687) a Mátyás-templom mellé telepítette le *Széchenyi* György esztergomi érsek. Az ő nagyszabású alapíványából épült a jézustársaságiak hírneves *collegiuma* és *akadémiája* ; a vezetésükre bízott *papnevelő* és a *nemes ifjak* kollégiuma. A rend már 1687-ben hozzáfogott a megrongált templom helyreállításához, a melyre 45.076 frtot fordított. A kollégium 1688-ban, a papnevelő és konviktus 1714-ben épült. E nagyszabású építkezések azonban a tűzvész áldozatává lettek s az újabb nagy költséggel járó helyreállítási munkálatok csak 1759-ben értek véget.[6]) 1702-ben Pesten is kaptak egy kisebb házat s gimnázium vezetésével, meg a belvárosi plebánia teendőivel bízattak meg. Itt azonban helyöket már 1717-ben a kegyesrendiek foglalták el.[7])

Szerviták.

A szervita-rendnek Szent *Annáról* czímzett temploma és rendháza 1717-ben keletkezett, I. Lipót király és *Széchenyi* György érsek adományából. A kolostor első része 1722-ben, a hátsó csak 1777-ben épült ki. A mostani templom alapját 1725 szeptember 8-án tették le s azt 1732 augusztus 22-én szentelték fel.[8])

Szerzetesnők.

A szerzetesség intézményébe a XIII. században két hatalmas női szerzet ékelődött be. Mindkettő a szegénység fogadalmán épült kolduló szerzetek fajából sarjadzott. Assisi Szent Ferencz egyházi és szocziális nagy alkotásának a ferenczes rendnek mintájára, az alapító egyik tanítványa, Szt. Klára, a *ferenczes apáczák*, vagyis a *klarisszák* rendjét alapította, míg Szt. Domonkos egyenesen szocziálisztikus ízű szervezéséből a *domonkos* apáczák rendje nőtt ki. Mindkét rendnek hazánkban több kolostora volt, de legelőkelőbb és legnépszerűbb kolostoruk a pilisi részeken emelkedett. És pedig a *domonkos-apáczáké, a királyok védelme alatt*, a Nyulakszigetén, mely éppen e kolostor védőszentjéről, utóbb Máriaszigetnek, majd pedig egyik legelőkelőbb lakójáról, IV. Béla *Margit* nevű szent-

---

[1]) U. o. : 127. és köv. l.

[2]) Decades III. Lib. VII. p. 390. és Lib. IX. p. 399.

[3]) *Rupp* i. m. 183. l.

[4]) U. o. 260. l.

[5]) U. o. 257., 259. l.

[6]) V. ö. : *Rupp.* Budapest és kör. helyr. tört. 96—103. l.

[7]) U. o. 256. l.

[8]) U. o. 253. l.

életű leányáról Margitszigetnek neveztetett el; a *Klarissza*-apáczák kolostora viszont *a királynék* védőszárnyai alatt Óbudán, a királynői vár közelében.

IV. Béla a tatárok elől menekülve, fogadalmat tett, hogy születendő gyermekét, ha az ország a csapást szerencsésen kiheveri, istennek fogja szentelni. Ez a gyermek a Clissa várában született Margit herczegnő volt. Elmulván a tatárvész, a király a kis leányt a domonkos szerzetesnők veszprémi házában helyezte el, a hol Olympias testvér nevelő keze alá került. Hogy azonban szerzetesnőnek szánt leánya közelében lehessen, a Nyulakszigetén nagyszabású kolostort kezdett építeni, mely 1250-ben készült el. A kolostort és annak templomát Szűz *Mária*, az ország védőasszonya pártfogása alá helyezte és abba nagy ünnepélyességgel vezettette be Margit herczegnőt és a domonkos apáczákat. Az 1259-ből keltezett alapítólevelében azután királyilag gondoskodott az apáczákról, számos birtokot, előjogot és kiváltságot engedvén nékik. E birtokok számát azután fia V. István, IV. László, III. Endre királyok és számos főúr és úrnő gyarapította.

A kolostor és templom, melynek romjai még ma is láthatók s mely a sziget közepe táján a pesti Duna-ág közelében feküdt, sok nevezetes eseménynek színhelye és az ország főrangú hölgyeinek nevelőintézete lett. Tagjainak sorából több írónő is emelkedett ki. Ilyen volt maga boldog Margit, ilyen volt nyelvemlékeink egy jó részének másolója Ráskai Lea. Itt esett meg az Ottokárral való találkozás, ki Margit kezét jött megkérni, itt szőtték a béke fonalát IV. Béla és fia István között, itt senyvedett Kun László szerencsétlen neje Erzsébet, kit férje a kolostor börtönébe záratott. A kolostorban élte le ifjú, szent életét Margit herczegnő s itt indultak meg a szentté avatására vonatkozó tárgyalások. A híres visegrádi vár is a domonkos szerzetesnőknek köszöni fennállását, a mennyiben Mária királynőt a vár építésében az a gondolat vezérelte, hogy az apáczáknak egy újabb tatárveszedelem elől legyen hová menekülniök.

A domonkos-apáczák háborítatlanul éltek e kolostorban egész a mohácsi vészig. 1529-ben azonban, félve a török veszedelemtől, elhagyták a szigetet és Nagyváradra mentek, a hol a klarisszák *szentjánosi* kolostorában találtak menedéket. Igaz női szokás szerint tehát egyenesen a veszély torkába rohantak. Azonban még jókor észrevették, hogy Várad nem nyujthat biztos védelmet. 1567-ben újra felkerekedtek és Nagyszombatba mentek, hol a domonkosok elhagyott kolostorában húzódtak meg. Azonban itt sem volt maradásuk. 1615-ben V. Pál pápa felhatalmazta az érseket, hogy a nagyszombati kolostort, mely 40 év alatt kétszer égett el s melynek temploma 21 év óta tető és boltozat nélkül áll, szüntesse be. A kolostorban ekkor még 7 apácza volt életben. Ezeket azután elhelyezték a klarisszák pozsonyi kolostorában. II. Mátyás ekkor a nyulszigeti kolostor összes javait és előjogait a pozsonyi klarisszáknak adományozta azzal a kikötéssel, hogy ha a török az országból kiűzetik és a nyulszigeti kolostor ismét helyreáll, azok ipso facto visszaszálljanak régi tulajdonosaikra. A szigeti kolostort azonban Budavár visszafoglalása után sem állították helyre s a domonkos-apáczák rendje a pozsonyi menekülőkkel végleg kihalt.[1])

Magyarország legművésziesebben épült kolostora a *klarissza*-apáczáknak a *Boldogságos Szűzről* nevezett óbudai háza volt. I. Lajos király anyja, a vallásos lelkű Erzsébet királyné költségén épült 1334-ben. Ranzanus „bámulatos mívű épületnek", Zsigmond király egyik 1391-iki oklevele „csodálatos művészettel ékitettnek" nevezi. Az épületeket 1346-ben fejezték be teljesen s ekkor vonultak be a klarissza-apáczák. Erzsébet királynő rendkívül gazdagon dotálta kedves kolostorát, melynek anyagi javát Mária királyné, I. Lajos leánya, Borbálya királyné és sok magános jótévő adománya gyarapította. A kolostor a török időkben teljesen elpusztult, a klarisszák pedig pozsonyba menekültek.[2])

Volt a klarisszáknak még két más kolostoruk is és pedig a *budai várban* Sz. *Margit* tiszteletének szentelve és *Pesten* a Szent Anna-kolostor.

A budavári klarissza-kolostor, a ferenczesek ősi kolostorának tövében, már 1448-ban fennállott. Alapítója és az alapítás éve ösmeretlen. A kolostor a török időkben elpusztult ugyan, de 1714-ben némileg helyreállíttatott, úgy hogy

---

[1]) V. ö.: *Ferrari*. De rebus Hung. Prov. Ord. Praed. 225—344. l. *Rupp* i. m. 62—81. l.
[2]) *Rupp* i. h. 21—32. l.

abban a Pozsonyba menekült óbudai apáczák jogutódai közül néhányan ellakhattak.[1])

A pesti ház az 1714-ben ujjászervezett budavári kolostor fiókja volt s a mai régi zálogház helyén állott. 1782-ig állott fenn.[2])

Az angol kisasszonyok rendjét Mária Terézia királynő a budai várban telepítette meg 1770-ben s megbízta őket leánynevelő-intézet és iskola vezetésével. Azonban itt csak rövid ideig maradhattak, mert a nagyszombati egyetemnek Budára történt áthelyezése miatt helyüket el kellett hagyniok s Váczott telepítették meg őket. Itt a későbbi siketnéma-intézetben laktak. Mikor pedig II. József a pesti domonkos-kolostort bezáratta, azt és a templomot a váczi angolkisasszonyoknok adta át, kik azt 1787-ben foglalták el.[3])

A Buda-vizivárosban 1740-ben újjáalakított *ferenczes*-kolostor lakóit II. József az ágostonos kolostorba helyezte át s a házat a Szent Ferencz harmadik rendjét követő *Erzsébet*-apáczák kórházának engedte át.[4])

A pilisi részek egyházközigazgatásilag ma jobbára a székesfejérvári egyházmegyéhez, egyes részeikben az esztergomi érseki megyéhez tartoznak.

IV. *A székesfehérvári püspökség.*

A püspökség alapítása.

Az ősrégi székesfehérvári prépostsági káptalant Mária Terézia királynő, VI. Pius pápa beleegyezésével, 1777-ben püspökséggé emelte s az új püspökség egyházmegyéjét a veszprémi püspökség terjedelmes testéből hasította ki.

Az új egyházmegye kiterjedt egész Fejér vármegyére és Pest-Pilis-Solt vármegyék pilisi részeinek legnagyobb részére. Két főesperességre oszlott, és pedig a *székesegyházira* és a *budaira.*

A budai főesperesség plebániái.

Az egyházmegye budai főesperessége ismét öt alesperességre oszlott: a *bicskeire*, az *érdire*, a *szigetire*, *budai alsó* és *budai felső* alesperesi kerületre.

A *bicskei* esperesi kerület 8 plebániája közül 5 a pilisi részeken fekszik. Ezek: 1. *Bia.* Keletk. 1859. Tpl. Sz. Anna. Kgy. hg. *Metternich* Paula szül. Sándor grófnő. 2. *Perbál.* Régi plebánia a XIV. századból. Anyk. 1744-től. Tpl. Sz. Anna. Kgy. a *pénzügyminiszter.* 3. *Tinnye.* Keletkezett 1788. Tpl. Sz. Anna. Kgy. a *Vallás-Alap.* 4. *Torbágy.* Keletkezett 1716. Anyk. 1714-től. Tpl. *Mária* nevenapja. Kgy. *Metternich* Paula herczegnő. 5. *Zsámbék.* Ősrégi plebánia a XIV. századból. Anyk. 1716-ból. Tpl. Ker. Szent János. Kegyura a *pénzügyminiszter.*

Az *érdi* esperesi kerület 10 plebániája közül csak 3 pilismegyei. Úgymint: 1. *Budafok.* Keletkezett 1758. Temploma Szent Lipót. Kegyura a királyi család. 2. *Tétény.* Keletkezett 1772. Temploma *Mária* mennybemenet. Kegyura báró *Rudnyánszky* család. 3. *Törökbálint.* Keletkezett 1702. Temploma *Mária* bemut. Kegyura *Reitter*Rezső.

A *szigeti* esperesi kerület a Csepel-szigetre terjedt ki, mely előbb az esztergomi érsekmegyéhez tartozott. Plebániái: 1. *Csepel.* Keletkezett 1788-ban. Tpl. *Mária* szül. Kegyura a *királyi* család. 2. *Szigetcsép.* Keletkezett 1862. Temploma Szent Teréz. 3. *Ráczkeve.* Ősplebánia. Anyk. 1701-ből. Temploma Ker. Szent János. Kegyura a *királyi* család. 4. *Szigetújfalu.* Keletkezett 1742. Temploma Szent Lénárd. Kegyura a *királyi* család. 5. *Tököl.* Keletkezett 1740. Temploma Mária szül. Kegyura a királyi család.

A *budai* alsó kerülethez 9 plebánia tartozik. Ezek: 1. *Borosjenő.* Keletkezett 1698. Temploma Szent Vid. Kegyura *József főherczeg.* 2. *Budakalász.* Keletkezett 1745. Temploma Kereszt. felmagaszt. Kegyura a *Vallás-Alap.* 3. *Budakesz.* Keletkezett 1699. Temploma Havas Mária. Kegyura a *pénzügyminiszter.* 4. *Hidegkút.* Keletkezett 1746. Temploma Mária látog. Kegyura *Steinbach* Ervin és a szunyogi közbirtokosság. 5. *Nagykovácsi.* Keletkezett 1715. Temploma *Mária* mennybem. 6. *Piliscsaba.* Keletkezett 1711. Temploma *Mária* neve. Kegyura *József* főherczeg. 7. *Solymár.* Keletkezett 1716. Temploma *Mária* neve. Kegyura gróf *Karácsonyi* és *Walther* Lajos. 8. *Üröm.* Keletkezett

[1]) U. o. 112—116. l.
[2]) U. o. 255—256. l.
[3]) U. o. 261—262.
[4]) U. o. 187. l. l.

1821. Temploma Szent György. Kegyura *József* főherczeg. 9. *Vörösvár.* Keletkezett 1692. Temploma Mária mennybem. Kegyura gróf *Karácsonyi.*

A *budai* felső kerülethez 8 plebánia tartozik. És pedig: 1. *Csobánka.* Keletkezett 1808. Temploma Sz. Anna. 2. *Dunabogdány.* Keletkezett 1724. Temploma Nep. Sz. János. Kegyura a *pénzügyminiszter.* 3. *Pilisszántó.* Keletkezett 1772. Anyk. 1761-ből. Temploma Páduai Sz. Antal. Kegyura *Rakovszky* Vilma és *Forster* Anna, meg *Botzenhardt* János örökösei. 4. *Pilisszentkereszt.* Keletkezett 1800. Temploma Kereszt felt. Kegyura a *Vallás-Alap.* 5. *Pilisszentlászló.* Keletkezett 1788. Temploma Sz. László kir. Kegyura a *Vallás-Alap.* 6. *Pomáz.* Keletkezett 1770. Temploma Sz. István király. 7. *Szigetmonostor.* Keletkezett 1768. Temploma Sz. Háromság. Kegyura a *pénzügyminiszter.* 8. *Tahitótfalu.* Keletkezett 1801. Temploma Sz. István király. Kegyura a *pénzügyminiszter.*

V. *Az esztergomi érsek alá tartozó megyei terület.*

Az esztergomi érsek joghatósága, különleges állásából kifolyólag, az ország minden egyes részében kiterjedt bizonyos kiváltságos helyekre. Igy megyénk területének egyes részei is, mint kivett, vagyis nullo mediante egyenesen az ország prímásának joghatósága alá tartozó egyházi helyek jelentkeznek.

Ilyen volt *Pest* városa, mely, úgy látszik, kezdettől fogva ki volt véve a váczi püspök joghatósága alól és mint *parochia exempta* egyenesen az esztergomi érsek alá tartozott. A Berengár-féle nagy lajstrom függeléke, mely a XIV. század első feléből származik, világosan sejtteti, az 1397-ik évi esztergomi káptalani statutum pedig nyiltan kimondja. Ugyancsak erre vall a Rufinus-féle 1317—1320-ból származó számadási könyv is. Ez adatok szerint különben *Pest* ebben az időben már „igen előkelő és gazdag“ hely volt s plebánosa a jobb javadalmazású egyháziak sorába tartozott.[1])

A Csepel-sziget, mint királyi birtok, egész terjedelmében szintén ki volt véve a váczi, illetőleg a veszprémi püspökök joghatósága alól és egyenesen az esztergomi érsek alá tartozott. Az érsek a maga helynökévé a csúthi prépostot tette meg, ki az ő nevében quasi főesperesként szerepelt. Egyidőben, úgy látszik, tényleg külön főesperességet alkotott, mert az esztergomi egyházmegyében 1264 és 1265-ben *Szent eustachi főesperességgel* találkozunk,[2]) a mely nem lehetett más, mint a Csepel-sziget, hol a Szent Eustachról czímzett prépostság állott.

A Csepel-sziget helységeinek jóresze egyházas község volt. Igy a mai *Ráczkevén,* illetőleg annak egy részében, mely *Ábrahámtelke* nevet viselt, már I. Ulászló király idejében réginek mondott templom-rom állott. Ez a templom Ábrahám patriárkának tiszteletére épült volt. Tényleg a hely már 1303-ban is *Ábrahámberke* nevet viselt[3]) *Becsén* már 1342-ben Szent István vértanú tiszteletére emelt kőtemplomot említ egyik oklevelünk.[4]) Szigetszentmártonról IV. László több oklevelet keltezett, a melyekben a keltezés helyét így jelöli : apud S. Martinum, a mi teljes bizonyossággal egy Szent Márton tiszteletére épült templomot jelez.[5]) Hogy *Szentmihályon* és *Szentmiklóson* is volt már a legrégibb korban templom, azt nevök oklevélszerű említése teszi valószínűvé.[6])

A csepelsziget egyházi intézményei közül legkiválóbb volt a csúthi prépostság, a melyet Szent *Eustách* tiszteletére és a prémontrei kanonokrend részére IV. Béla király alapított. Ő maga mondja egyik 1264-iki adománylevelében, midőn Nyárhidát és tartozékait adta a kolostornak, hogy azt Csúth szigetén ő alapította ; egy másik adománylevelében pedig azt mondja a kolostorról, hogy annak ő az alapítója és kegyura. Fekvését ma már meghatározni nem tudjuk, sőt egyesek úgy vélik, hogy az tulajdonképpen a Csallóközben, mások, hogy a fejérmegyei Alcsúton feküdt volna. Ortvay a Csepelszigetre helyezi. A csúthi prépostság.

---

1) V. ö. : *Ortvay.* Magy. egyh. föld. I. k. 7. és 110. l.

2) *Theiner.* Mon. Stitt. Eccl. Hung. I. 266. 279. l. *Fejér.* CD. IV.III. 228., 258. *Knauz.* Mon. Eccl. Strigon. I. 498., 520. l.

3) V. ö. : *Magdics.* Dipl. Ráczkev. 23. l. és *Csánki* cikkét a Tört. földrajz III. k. 343. l.

4) Zichy Okmt. II. 43.

5) Hazai Okmt. VIII. 272.

6) V. ö. : *Csánkinál* i. h. III. k. 349.

A prépostság, annak ellenére, hogy prépostja csepeli főesperesként kiváló állást foglalt el a magyar hierarchiában, mégis már korán pusztulásnak indult. 1475-ben Mátyás király kedvelt pálosainak adományozta oda, a kik azt egész a török hódoltság idejéig, a prémontreiek tiltakozása ellenére, békésen birtokolták.[1])

Szent Jakab-apátság.

A székesfejérvári egyházmegye hivatalos czímtárában szerepel egy Szent Jakabról nevezett apátság, melynek czímét ma is adományozzák. A czisztercziek rendje egy 1374-ről szóló ismertetésben ez apátságot a magáénak vindikálja. Valószínű, hogy az apátság 1374-ben keletkezett és a Csepelszigeten állott.[2])

Szt. Pantaleon-apátság.

Volt még a szigeten Szent *Pantaleon* vértanúról nevezett monostor is, a melyet röviden *Pentelemonostorának* neveztek. Mikor és ki alapította, nem tudjuk, de tény, hogy 1238-ban már egy Péter nevű apátja szerepel okleveleinkben. IV. Béla a tatároktól elpusztított monostort Surányi Gábor mesternek adományozta oda, de mivel az több éven át a kolostor helyreállítására semmit sem tett, 1263-ban elvette tőle és Fülöp esztergomi érseknek adta. Azonban rövid idő mulva a monostor a veszprémi apáczák Szent Katalin kolostorának birtokába került, a kiktől azt IV. László király 1277-ben elvette és a Surányiakkal rokon Gabrianiaknak adta. 1414-ben ismét az esztergomi érsekek kezébe került.[3])

Pilisi részek az esztergomi érsekség alatt.

Vármegyénk pilisi részei közül a mai egyházközigazgatási szempontból az esztergomi érseki egyházmegye kötelékébe tartoznak, a székesfőváros egész területén kívül, a következő helységek:

A *székesegyházi* főesperesség *esztergomi* alesperesi kerületéhez: 1. *Kisoroszi*. Anyak. 1788-tól. Temploma Rózsafűzér királynéja. Kegyura a földmivelésügyi minisztérium. 2. *Visegrád*. Ősrégi plebánia. Anyk. 1702-től. Temploma Ker. Szent János. Kegyura a földmivelési ügyi minisztérium.

Ugyanazon főesperesség *budakeszi* alesperesi kerületéhez tartoznak: 1. *Békásmegyer*. Anyk. 1769-tól. Temploma Szent József. Kegyura a Kincstár. 2. *Budaörs*. Ősi plebánia. Anyk. 1739-től. Temploma Nep. Szent János. Kegyura a földmivelésügyi miniszter. 3. *Budajenő*. Keletkezett 1686-ban. Anyk. 1718-tól. Temploma Szent Péter és Pál apostolok. Kegyura a telkii apátság. 4. *Szentendre*. Keletkezett 1332. Anyk. 1723-tól. Temploma Ker. Szent János. Kegyura a földmívelésügyi miniszter.

VI. *A protestáns egyházak.*

A *Luther* Mártontól megindított hitjavító mozgalom 1517-ben kezdődött, de határozott alakot tudvalevőleg csak 1520-ban öltött.

A mohácsi vész előtt.

Magyarországba és így a vármegye területére is nagyon hamar eljutott a javított hit, ama tanulnivágyó ifjaknak a révén, a kik németországi egyetemeket látogattak. Ekkor még ellenséges indulattal fogadta a vármegye nemessége a reformáczió tanait, ellenben azokban a helységekben és városokban, melyekben leginkább németek laktak, gyorsan kezdett terjedni a protestántizmus. 1523-ban a Szent-Györgynapkor tartott rákosi országgyűlés még lutheránus ellenes törvényt hozott. Az 53. t.-cz. elrendelte, hogy a lutheránusokat, mint eretnekeket, fej és jószágvesztéssel büntessék. A rákövetkező 1524. évben a Kisasszony-napján megnyílt rákosi országgyűlés még szigorúbb törvényekkel akarta a protestántizmus hódításának útját szegni. Ugyanis akként intézkedett, hogy a lutheránusokat az egész országban írtsák ki és égessék meg. E kegyetlenségnek *Rüm* György budai könyvkereskedő lett az első áldozata, kit elevenen megégettek, a vallási tárgyú könyveket pedig községről-községre és házról-házra járva, összeszedték és elhamvasztották. 1525-ben, az országgyűlést megelőzőleg, az esztergomi érseki zsinat *Konrád* és *Ziesling* János budai lelkészeket eretnekséggel vádolta, mire őket letartóztatták. Mégis 1526-ban, minden királyi tilalom ellenére, *Henkel* János, Mária királynő papja, nyiltan merte védelmezni Luthert és tanait. Mielőtt II. Lajos király elindult volna Mohács felé, még egy szigorú rendeletet adott ki a lutheránusok ellen.

A mohácsi vész után.

Igy állottak az ország ügyei, mikor ránk tört a végzetesen gyászos mohácsi ütközet napja. S a javított hit eszméje a mohácsi vész után, azokban a szomorú időkben, egyenesen termékeny talajra lelt. Az 1526-tól 1546-ig terjedő húsz év

---

[1]) V. ö.: *Ortvay* i. m. I. k. 71—792. l. *Rupp*. Magyarorsz. heyr. ört I. k. 135. és köv. l.
[2]) *Rupp*. Magy. Helyr. Tört. I. k. 255. l.
[3]) U. o. 256. l.

alatt a reformáczió gyökeret vert nem csak a vármegye területén, hanem az egész országban mindenfelé. 1548-ban ugyan két erélyes törvényt is hoztak a hitjavítók ellen, de akkor már késő volt. A vármegye területén eleinte Luther tanai terjedtek el; de midőn 1567-ben a debreczeni zsinat Kálvin hitelveit fogadta el, a vármegye is rögtön arra tért át s ekkor már az egész Duna—Tisza-köz a javított hit mellé állt, melynek követőit akkor sacramentáriusoknak nevezték. Az egyház gyors fejlődését és híveinek szaporodását főként annak is köszönhette, hogy a protestánsok tudós lelkipásztorokkal rendelkeztek, kik kitünő szónokok voltak. Ilyen volt *Szegedi Kis István* is, kit méltán neveznek a Duna—Tisza-mellék reformátorának. Szegedi Kis Istvánt 1545 végén Gyulára hívták meg, hol a már akkor hírneves iskola élére állították. Itt egy évig maradt. 1546-ban barátai: *Kincses* Máté és *Literáti* Mihály ajánlatára Czeglédre vitték, mely akkor Kecskemétnél és Nagykőrösnél is népesebb és így a vármegye első protestáns városa volt. Bár csak prédikátornak fogadták föl, azért tanított is az ottani iskolában és keze alól számos jeles tanuló került ki. 1548-ban Czegléden meg is nősült. Két évi és hat havi működés után elhagyta a czeglédi gyülekezetet, de éveken át folytatta reformátori működését a Duna—Tisza mentén, állandóan üldöztetve és zaklatva. Később Ráczkeve prédikátorrá hívta meg Szegedit, a ki itt 1563 husvétnapján kezdte hirdetni az igét nagyszámú híveinek. 1564-ben nagy vallási vitája volt az itteni protestáns templomban Panthanus Szeraphinus nevű pesti baráttal. A mérkőzés Szegedi diadalával végződött. Alatta az egyház felvirágzott s mint püspök, 1564-ben három Wittenbergben végzett ifjút avatott prédikátorrá: *Ambrus* Lukácsot, *Clypeator* Jánost és *Dombrinus* Pétert. Míg *Bakonyi* Albert czeglédi szuperintendens a Mátrától a Tiszáig terjedő gyülekezeteket, addig Szegedi a dunamelléki s a Pest alatt és fölött fekvő egyházakat igazgatta. Itt írta meg latinnyelvű egyházi munkáit, melyek közül nyolcz nagyobb műve nyomtatásban is megjelent. Természetes, hogy mindegyik, tiltott könyvként, indexre került. Irt azonkívül még hat egyházi éneket is magyar nyelven.

Szegedi Kis István.

Hazánkban több helyen nem alulról fölfelé terjedt a reformáczió, hanem éppen megfordítva. Előbb a főurak vették föl a javított hitet, azután jobbágyaikkal is elfogadtatták azt. S a melyik főúr a reformáczió híve lett, az mindent elkövetett és sok áldozatot hozott, hogy az egyház fölvirágozzék. Maga Szegedi Kis István is egész pályáján tapasztalta ezt. Bárhol megfordult, mindenütt hatalmas pártfogókra lelt, a kiket nagy tudásával és szónoki képességével sikerült megnyernie. Pest vármegyében számos oly családot találunk, melyek a prédikátorokat támogatták, az egyházat segítették és ajándékokkal halmozták el. Ilyenek voltak a gróf *Teleki*, báró *Podmaniczky*, báró *Prónay*, *Wattay*, *Beleznay*, *Fáy*, *Kajali*, *Ráday*, báró *Szeleczky*, *Paksy* stb. családok.

Főúri pártfogók.

A mohácsi vész előtti időktől kezdve a XVI. század végéig a javított hit a vármegye területén a következő községekben vert gyökeret: Ráczkeve, Szigetszentmiklós, Makád, Bia, Páty, Tök, Tinnye, Dunabogdány, Tahitótfalu, Pócsmegyer, Szigetmonostor, Vácz, Abony, Bogyiszló, Czegléd, Dab, Dömsöd, Dunavecse, Dunapataj, Foktő, Fót, Fülöpszállás, Gomba, Gödöllő, Gyömrő, Hévizgyörk, Izsák, Kecskemét, Kiskunhalas, Kerepes, Kisnémedi, Kunszentmiklós, Monor, Mogyoród, Nagykőrös, Ócsa, Ókécske, Ordas, Pánd, Péczel, Rákoscsaba, Solt, Szabadszállás, Szada, Szalkszenmárton, Szeremle, Tápiószele, Tószeg, Tököl, Uszód, Váczhartyán, Veresegyház, Apostag, Szigetbecse, Áporka, Tápióbicske, Alsónémedi, Kisoroszi, Pest, Váczrátót, Tápióság, Sződ, Tass, Nagy- és Kistarcsa, Acsa, Buda és Óbuda, Budakeszi, Piliscsaba és Szentendre. Ezek egyrésze a török korban elpusztult és azután más vallású lakosokkal telepítették be.

Első egyházak.

A XVII. század elején *Bocskay* István kénytelen volt fegyvert ragadni a vallás és a nemzet szabadságának a kivívására és ekkor Solt vármegye passziv viselkedésével szemben Pest és Pilis vármegye nemes dandára 1605 nov. 10-én hozzácsatlakozott. Másnap, nov. 11-én, mikor Bocskay István Vácz alá ért s Mohamed török nagyvezérrel Erdély felől tárgyalt, Váczott református szuperintendencziát állított föl. Ekkor a reformátusok a róm. kath. Szent Mihály-templomban tartották istentiszteleteiket. 1610-ben Dunavecsén már ref. egyházi zsinat volt. Itt hozták az „Articuli XVII. in sinodo D.-Vecse editi, Egopoli (Kecskemét) denuo confirmati" néven ismert határozatokat.

A XVII. században.

Hogy 1604—1620 között a protestántizmus mily erős volt, bizonyítja az „*evangélikus karok és rendek*" elnevezése alatt keletkezett párt, melynek az

országgyűlésen vezető szerepe volt. Ehhez tartoztak Pest-Pilis és Solt vármegyék követei is, mely vármegyék többsége a XVII. és XVIII. században a prot. vallás híve volt. Az 1662. évi országgyűlésre a vármegye *Gedey* András főjegyzőt és *Kutassy* György táblabírót küldte föl s meghagyta nekik, hogy addig ne avatkozzanak semmibe, a míg a vallásszabadságot biztosító törvények sértetlen megtartása iránt nem történik intézkedés. Azonban mindez csak írott malaszt maradt, mert 1701-ben már azt látjuk, hogy Lipót kiadott rendeletével az 1681 : XXV. és 1687 : XXI. törvényczikkek intézkedéseit egyszerűen hatályon kívül helyezte.

Telepítések. A török hódoltság kora után a birtokosok visszatérve a vármegyébe, régi birtokaikat újra elfoglalták és a török alatt elnéptelenedett helységeket betelepíteni törekedtek. Ezzel ismét a protestántizmus ügyének használtak. A föntebb említett protestáns főurak ugyanis birtokaikat természetesen protestánsokkal telepítették be, a kiknek nyomban egyházat is szerveztek és templomok építésében segítségükre voltak.

A XVIII. század elején leginkább ág. ev. anyaegyházak keletkeztek ily módon a vármegyében. 1702-ben a *Paksy* család Dunaegyházát, az 1700-as években a *Wattay* család Csömört, 1718—1720 között Wattay János és István Kiskőröst, 1711-ben báró *Szeleczky* Márton Albertit, 1714-ben *Fáy* Mihály Bényét telepítette be felvidéki ág. h. ev. tótokkal. *Beleznay* János 1725-ben Pilisre ág. h. ev. tótokat, 1730-ban pedig Bugyira református magyarokat telepített. 1733-ban Dabasi *Halász* Péter ezredes és neje : *Bottyán* Katalin Gyónt ugyancsak reformátusokkal telepítette be Zólyomból. *Ráday* Pál 1720—1724 között ref. németeket hozott Svájczból Hartára, 1757-ben pedig Stájerországból lutheránusokat Ikladra. Petőfalvi *Bohus* Dániel 1742-ben telepítette Péterit ágostaiakkal Illésfalváról. Gróf *Grassalkovich* Antal viszont a XVIII. század közepén Nagytarcsára telepített ág. ev. tótokat. A telepítő földesurak, nemkülönben utódaik is, mindig jóltevői voltak a segítségükkel megalakult egyházaknak.

Üldözések. De a míg a telepítések egy oldalról növelték a protestáns egyház erejét, ugyanakkor a hatalom más oldalról gyöngíteni igyekezett azt, úgyannyira, hogy némely újtelepítésű helyen az újonnan alakult egyház meg sem kezdhette működését, máris abba kellett azt hagynia. A protestánsok templomait vagy lerombolták vagy elvették és a katholikusoknak adták, a híveket pedig a kath. egyházhoz csatolták. 1684-ben gróf *Kéry* János váczi érsek visszavette az ottani reformátusoktól a Szent Mihály templomot, a mit azok maguknak helyreállítottak. 1715-ben a magánvallásgyakorlattól is el- és 1716-ban a városból kitiltották őket. (Ekkor a *Dvornikovich* róm. kath. püspök alatt alakulni kezdett Kisváczon telepedtek le és ott népes gyülekezetté fejlődtek.) A maglódi ágostaiak templomát 1703—1710 között lerombolták ; 1740-ben az abonyi reformátusok templomát vették el és adták oda a katholikusoknak, kiktől nem is kapták vissza. 1718-ban Váczhartyán és Veresegyház ref. templomait vették el, hogy szintén a katholikusoknak juttassák. Ugyanebben az évben még elvették a katholikusok a szadaiak ref. templomát is. 1719-ben a reformátusok szentmártonkátai templomát vették el, egy év mulva pedig az alsónémediekét lerombolták.

Ilyen és ehhez hasonló háborgatások miatt a vallássérelmi panaszok a szatmári békekötés utáni országgyűléseken napirenden voltak. Végre a vallási ügy rendezését külön bizottmányra bízták, de ez nem sokat lendített a sérelmek orvoslásán. 1723-ban a király rendeletet bocsátott ki, hogy a míg a vallásügyi bizottság véglegesen nem dönt, addig a vallás terén semmi újítást behozni nem szabad, sőt mindent vissza kell helyezni abba az állapotba, a melyben a bizottság működése előtt volt. Erre a királyi rendeletre hivatkozva, a vármegye protestáns rendei kérvényt nyujtottak be a közgyűléshez és követelték, hogy a Mogyoródon, Szadán, Szentmártonkátán, Üllőn és Veresegyházán elvett templomaikat adják vissza nekik, Kisattányban, Szentmiklóson, Váczhartyánban és Váczkisújfaluban pedig állítsák helyre a vallás szabad gyakorlatát. Csakhogy a kérelemnek nem volt foganatja, mert a vármegye elutasította a kérelmezőket, a kik ekkor egyenesen a királyhoz fordultak sérelmük orvoslása végett. Ennek az lett az eredménye, hogy a helytartótanács 1725 augusztus 7-én ráparancsolt a vármegyére : hajtsa szigorúbban végre a királyi rendeletet, hogy a felséget ne háborgassák ilyen panaszokkal.

Hogy ezentúl a király föntidézett, 1723. évi rendeletének szellemében jártak volna el, nem igen látjuk. Az 1731 márczius 31-én a vármegyéhez érkezett

királyi leírat szerint pedig a vallás szabadságát illetőleg az 1668 : XXV. és XVI. és az 1687. évi törvényczikkeket akként magyarázták, hogy a protestánsok csak magánvallásgyakorlatot élvezhetnek, vallásukat nyilvánosan gyakorolniok csak az 1681 : XVI. törvényczikkben névleg fölsorolt helyeken lehet. Ezeken a helyeken kívül a protestánsok a róm. katholikus plebános alá tartoznak. Vegyes házasságokat csak a plebános előtt köthetnek ; a katholikus ünnepeket külsőleg és általánosan kötelesek megtartani ; az esküt pedig az előírt minta szerint : minden szentekre és Szűz Máriára kell letenniök. A ki pedig vonakodnék, az — mint hittagadó — szigorúan büntetendő. E tilalmakkal szemben a protestánsoknak csak az a joguk volt meg, hogy szuperintendenseket választhattak. Mikor ezt a királyi határozatot a vármegye közgyűlésén kihirdették, mindkét protestáns felekezet rendei erélyesen fölszólaltak ellene és elégedetlenségüknek folyamodásban is kifejezést adtak.

Ezek után a protestánsokra nézve a szomorú napok ugyanúgy folytatódtak, mint az előtt. 1745-ben azt látjuk, hogy Soltvadkert református egyháza rövid fönnállás után a vallásüldözések miatt megszünt. 1749-ben Péteri újonnan alakult ág. ev. egyházának lelkészét elűzték, 1763-ban pedig a híveket a magánvallásgyakorlat jogától is megfosztották. 1761-ben Bugyi ref. híveinek templomát elvették és a katholikusoknak adták. Ezeket megelőzőleg 1730-ban a kiskőrösi ág. hitv. ev. egyház híveit eltiltották a nyilvános istenitiszteletek tartásától, papjukat, tanítójukat elűzték, templomukat pedig a földdel egyenlővé tették. Ekkor a hívek kénytelenek voltak szabad ég alatt és félreeső nádviskókban titokban összegyülekezni. Ha pedig az Úrvacsora szentségeiben óhajtottak részesülni, a messze Apostagra és Dunaegyházára kellett járniok. De bármily titokban végeztek is mindent, 1776-ban mégis föladta őket Klimovszki Mátyás r. kath. lelkész a helytartótanácsnál, hogy a szentírást nyilvános helyen olvassák, 12 házban összegyülekezve énekelnek és istentiszteletet tartanak. E miatt a vármegye vizsgálatot rendelt el ellenük. A vizsgálóbizottság az év május 28-án lentjárt, az elüljáróság a panaszokra kimerítő válaszokat adott, de hogy a vizsgálat mivel végződött, azt nem tudjuk. — Az ilyen sérelmek megbeszélése czéljából 1773 szeptember 12-ére gróf *Beleznay* Miklós Bugyi községbe egyházi gyűlést hívott egybe, mely elhatározta és szervezte a dunamelléki ref. egyházkerületben a lelkészi és világi elemből egyenlően szervezett konventi gyűlések tartását.

A protestánsok üldözése akkor kezdett megszünni, midőn II. József császár 1781 október 21-én kibocsátotta türelmi rendeletét. Ennek hatása alatt az elnyomott egyházak újjászervezkedtek, templomok és iskolák keletkeztek. Péteri hívei még az évben új lelkészt választottak. 1782-ben Bugyi és Szentmártonkáta, 1783-ban Alsónémedi és Váczhartyán egyháza alakult újjá ; a szadai reformátusoknak pedig megengedték, hogy a veresegyháziakkal együtt tarthassák istentiszteleteiket. Soltvadkert ref. híveinek az újjászervezkedése 1785-ben történt. De ez a kedvező állapot sem tartott sokáig : II. József halálával megszünt. Azonban a vallásüldözések kora többé sohasem támadt föl olyan nagy mértékben, mint ő előtte. A helytartótanács csak II. Lipót 1790—91. évi XXVI. törvényczikkeinek hézagait igyekezett fölhasználni arra, hogy a protestánsoknak ártson. A XIX. század elején, a mikor gróf *Teleki* József volt a dunamelléki egyházkerület főkurátora, már új szellők kezdtek fujdogálni, melyek 1848-ban meg is érlelték a forrongó eszméket. **Az újjászervezkedés után.**

Az 1848-iki törvények lettek volna hivatva a teljes vallásszabadságot diadalra juttatni, de ez sem sikerülhetett, mert a szabadságharczot vérbe fojtották és az országra az abszolituzmus szomorú kora következett el. Az egyházi gyűléseket csak kormánybiztos jelenlétében lehetett megtartani. Az abszolutisztikus kormánytól kibocsátott nyilt parancs, mely 1859 szeptember 1-én jelent meg, a protestántizmus háromszázados, viszontagságokban gazdag múltját egyszerre akarta eltörölni, azonban ez nem sikerült neki.

Iskolák. A protestánsok már a reformáczió kezdetén tisztában voltak a jó iskolák hatásával. A vármegye területén alakult első egyházak már az első években iskolákat alapítottak. Mivel eleinte a tanítói állást egy személyben maguk a lelkészek töltötték be, az később is nagy tekintélyben állott. Elemi iskolája már akkor is majdnem minden egyháznak volt. De voltak felsőbb iskolái is. A legelső ilyen iskola Czegléden volt, a hol 1546-ban Szegedi *Kis* István és később *Weresmarty* Mihály is tanított, ki azután áttért és porzsonyi kanonok lett. A XVII. század-

ban Vácznak is híres az iskolája, de 1626-ban ez is megszünt és tanárai, nemkülönben tanuló-ifjai, Czeglédre, Nagykőrösre és Kecskemétre széledtek el. A nagykőrösi főgimnázium a XVI. században keletkezett. 1626-ban a váczi iskola tanulóival szaporodott. A kecskeméti ref. főgimnázium 1600-ban keletkezett mikor az 1599-ben elpusztított tolnai iskola tanulói Petri György tanár vezetése alatt ide költöztek át. A ref. kollégiumban a főgimnáziummal együtt van a ref. jogakadémia is, mely 1836-ban keletkezett. A kiskunhalasi ref. főgimnázium 1593-ban keletkezett. A kunszentmiklósi ref. algimnázium 1735-ben alakult. Az ágostai hitvallású evangélikus egyháznak csak egy középiskolája van s ez az aszódi ág. h. ev. algimnázium, mely 1760-ban alakult. A ref. egyház tanítószükségletét legnagyobb részben a nagykőrösi és dunamelléki ref. tanítóképző látja el, mely 1858-ban keletkezett.

Egyházi igazgatás.

Az egyház igazgatásában az egyházkerületi intézmény, melynek élén a szuperintendens vagyis a püspök áll, már az első időben kialakult. A vármegye területét már a XVI. században dunamelléki egyházkerületnek nevezték és első püspöke *Bakonyi* Albert czeglédi lelkész, Szegedi Kis István egykori tanítója volt. A második maga Szegedi *Kis* István lett, midőn már mint laskói, később kálmáncsai szuperintendenst, Ráczkevibe hozták papnak. Mivel Bakonyi ekkor még életben volt, békésen úgy egyeztek meg, hogy ő a Mátrától a Tiszáig terjedő gyülekezeteket, Kis pedig Pesten alul és fölül a dunamelléki egyházakat fogja igazgatni. Szegedi 1563-tól 1572-ig viselte Ráczkeviben a lelkészi és püspöki tisztet. Utána ugyan 34 évig a tudós *Skaricza* Máté volt a ráczkevei egyház lelkésze, azonban ő nem volt szuperintendens, mivel ezeknek a sora 1572-től 1607-ig szünetelt s a dunamelléki egyházkerületet is a baranyai egyházkerület szuperintendensei igazgatták. 1607-től 1632-ig ismét négy ráczkevei lelkész volt szuperintendens, még pedig *Veresmarti*, másként *Herczegszőllősi* Gáspár, K. *Molnár* István, 1621 után *Monostori* János, ki Makádon is volt lelkész és *Simándi* Mihály. Ez utóbbi a török zaklatások kikerülése céljából lemondott e hivataláról és el is hagyta a vármegyét. A török kor végén *Ungvári* Gergely és 1691-től 1729-ig *Patai* János kevei lelkészek voltak a szuperintendensek. Patai 105 éves korában halt meg. Ifj. *Patay* Jánost, a ki 1709-től kezdve 17 évig Szigetszentmiklóson, öt évig pedig Solton volt lelkész, 1731-ben választották szuperintendenssé. Hivatalát 1739-ig tartotta meg s ez idő alatt ismét Szigetszentmiklóson lakott. Tehát mint látjuk, a szuperintendenczia székhelye a szuperintendens lelkész lakóhelye szerint változott. 1610-ben, midőn *Bocskay* István Váczon megfordult, ott — mint tudjuk — szuperintendencziát alapított. De hogy ez hosszabb ideig fönnállott vagy működött volna, arról nincs adatunk.

Ref. egyházkerület.

Pest vármegye ma is a dunamelléki ref. egyházkerülethez tartozik, melynek jelenlegi püspöke *Baksay* Sándor dr. kunszentmiklósi lelkész. Püspöki állásánál fogva tagja a főrendiháznak és mint író is, olyan nevet vívott ki magának, hogy a Kisfaludy-társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta. Főgondnoka *Darányi* Ignácz v. b. t. t., volt földmívelésügyi miniszter. Egyházi főjegyző *Ádám* Kálmán tiszavezsenyi lelkész, világi *Vécsey* Tamás dr. egyetemi tanár. Egyházi aljegyzők: *Takács* József czeglédi, *Benkő* István rákospalotai és *Lévay* Lajos sárkeresztúri lelkészek; világiak: *Nagy* Dezső dr. egyházkerületi tanácsbíró, gróf *Degenfeld* Kristóf, *Bernáth* István dr. orsz. képviselő és *Kovács* Pál kecskeméti jogakadémiai tanár. Ügyész: Nagy Dezső dr. Levéltárosok: *Kis* Ödön és *Vályi* Károly kunszentmiklósi gimn. tanárok. Az egyházkerület hatósága alatt nyolcz egyházmegye áll s ezek közé tartoznak a vármegye területéről a következők.

I. Kecskeméti egyházmegye. Esperese: *Ádám* Kálmán, gondnoka: *Bagossy* Károly. Hozzátartoznak a következő egyházak és számottevő gyülekezetek: Abony, Czegléd, Gomba, Izsák, Jászkarajenő, Kecskemét, Kiskunhalas, Lajosmizse, Nagykőrös, Ókecske, Pánd, Soltvadkert, Szank, Szentmártonkáta, Tápiószele, Tószeg és Törtel.

II. Solti egyházmegye. Esperese: *Baky* István érsekcsanádi lelkész, gondnoka *Hajós* József cs. k. kamarás, dömsödi birtokos. Hatósága alá tartoznak a következő egyházak és gyülekezetek: Áporka, Apostag, Bogyiszló, Dab, Dömsöd, Dunapataj, Dunaszentbenedek, Dunavecse, Érsekcsanád, Foktő, Fülöpszállás, Harta, Kiskunlaczháza, Kunszentmiklós, Majosháza, Makád, Ordas, Orgovány, Ráczkeve, Solt, Szabadszállás, Szalkszentmárton, Szeremle, Szigetszentmiklós, Tass és Uszód.

III. Pesti egyházmegye. Esperese: *Mády* Lajos újpesti lelkész, gondnoka, gróf *Teleki* József tetétleni birtokos. Idetartoznak a következő egyházak és jelentékenyebb gyülekezetek : Alsódabas, Alsónémedi, Bugyi, Dunabogdány, Erzsébetfalva, Főt, Gödöllő, Gyón, Gyömrő, Hévízgyörk, Kispest, Mogyoród, Monor, Nyáregyháza, Ócsa, Őrszentmiklós, Péczel, Pócsmegyer, Pomáz, Rákoscsaba, Rákospalota, Szada, Szentendre, Szigetmonostor, Tahitótfalu, Újpest, Üllő, Vácz, Váczhartyán, Vasad és Veresegyház.

IV. *Vértesaljai egyházmegye.* Esperese: *Koncz* Imre, gondnoka, gróf *Degenfeld* Lajos. A vármegyéből csak négy egyház tartozik hozzá és pedig: Bia, Páty, Tinnye és Tök.

Ág. ev. egyházkerület.

Ág. h. ev. egyházi tekintetben a vármegye a bányai ágostai hitvallású evangélikus egyházkerülethez tartozik, melynek *Scholtz* Gusztáv budapesti lelkész a püspöke és *Zsilinszky* Mihály v. b. t. t. a felügyelője. Kerületi jegyzői egyházi részről a vármegyéből *Szeberényi* Lajos fóti és *Sárkány* Béla kecskeméti lelkészek. A kerülethez tíz esperesség tartozik, közötte a budapesti és a pestmegyei is.

A budapesti esperességnek az esperese *Kaczián* János budapesti lelkész, felügyelője *Fabinyi* Gyula ny. min. tan. — A fővároson kívül csak Újpest és Vácz r. t. városok ág. hitv. ev. egyháza tartozik hozzája.

A pestmegyei esperességnek a főesperese *Szeberényi* Lajos fóti, alesperese: *Sárkány* Béla kecskeméti lelk. és felügyelője *Beniczky* Lajos. Idetartoznak a következő egyházak és gyülekezetek : Acsa, Alberti, Apostag, Aszód, Bénye, Csomád, Csővár, Czegléd, Czinkota, Domony, Dunaegyháza, Farmos, Galgagyörk, Gyón, Harta, Hévízgyörk, Iklad, Irsa, Kiskőrös, Maglód, Mende, Mogyoród, Nagytarcsa, Nyáregyháza, Péczel, Péteri, Pilis, Rákospalota, Rákoskeresztúr, Soltvadkert, Tápiószele, Tápiószentmárton, Váczkisújfalú és Zsidó.

Protestáns egyházak.

Az itt fölsorolt református és ágostai hitvallású evangélikus egyházak beléletének rövid történetét a következőkben ismertetjük :

Abony. Református anyaegyháza még a mohácsi vész előtt keletkezett. A XVII. században a híveknek már templomuk is volt. 1626—1652-ig Gyömrei István volt lelkész. Utána Tolnai János következett ismeretlen ideig. 1700–1715-ig Császkai János a lelkész s innen kezdve a névsor szakadatlan. 1740-ben a reformátusok templomát a katholikusok elvették. Ez évben fából, deszkatetővel építettek újabb templomot. A mai ref. kő templom 1786-ban épült. Az ezüstbe foglalt s aranynyal bélelt kókuszdió-serleg Kemény János erdélyi fejedelemtől Antos János révén került az egyház birtokába. Hozzátartoznak Újszász ref. hívei is. 1780-ben 1550 ref. és 160 ág. ev., most 2273 ref. és 60 ág. ev. lakosa van. Az utóbbiak leányegyházként Czeglédhez tartoznak.

Acsa. Ág. ev. anyaegyháza a török korban, 1626—1629 között, már fönnállott. 1733-ban régi temploma már romladozott, de még használták. 1752-ben újjáépítették. 1870-ben 850, most 843 ág. ev. lakosa van. Leányegyházként hozzátartozik a nógrádi Erdőkürt.

Alberti. Ág. ev. egyháza 1711-ben már fönnállott. Temploma 1770-ben épült. 1870-ben 2039, most 2711 az ág. ev. és 266 a ref. vallásúak száma. Az utóbbiak Nyáregyházához tartoznak.

Alsódabas. Ref. anyaegyháza 1720-ban alakult. Anyakönyvei is ez évben kezdődnek. Az első lelkész Tutaviszi György volt. A templom 1793-ban épült. Hozzátartoznak Felsődabas, Kakucs és Újhartyán ref. lakosai. 1870-ben 1014 ref. és 25 ág. ev., most 600 ref. és 94 ág. ev. lakosa van. Az utóbbiak Gyónhoz tartoznak.

Alsónémedi. 1606-ban helvét hitvallású, ráczkevei juhászok telepítették. 1631-ben már anyaegyház volt. 1720-ban a katholikusok a templomot elvették és leromobolták, Szőnyi György lelkészt pedig elűzték. II. József türelmi rendelete következtében 1783-ban építették föl újra a templomot. Ekkor Szili Sámuel a lelkész s maradt 1803-ig. Anyakönyvei 1784-ben kezdődnek. 1870-ben 1783, most 2189 ref. és 39 ág. ev. lakosa van.

Áporka. Ref. anyaegyháza már 1761-ben fönnállott. Anyakönyvei is ez évben kezdődnek. A templom 1784-ben épült. 1870-ben 769, most 734 ref. lakosa van.

Apostag. Ref. anyaegyháza 1629-ben már megvolt, templommal. Ekkor Szentmiklósy Albert volt a lelkész, kiknek a névsora innen kezdve máig szakadatlan. A templomot 1805-ben lebontották és újra építették. — Az ág. ev. egyház a XVIII. század elején alakult. Templomot 1715-ben építettek. 1730-ban, mikor

a kiskőrösieket eltiltották vallásgyakorlatuktól, azok idejártak úrvacsorára. Idetartoznak Dunavecse, Kúnszentmiklós és Szabadszállás ág. ev. hivei. 1870-ben 560 ref. és 979 ág. ev., most 444 ref. és 985 ág. ev. lakosa van.

Aszód. Ág. ev. anyaegyháza és temploma már a török korban fönnállott. 1760-ban algimnáziumot állított. Idetartoznak Bag, Hévízgyörk, Iklad, Kartal és Verseg ág. ev. hívei. — A ref. egyház csak leányegyház, mely Hévízgyörkhöz tartozik. Imaháza a jav. int. telepén 1904-ben épült. 1870-ben 1148 ág. ev. és 58 ref., most 1114 ág. ev. és 98 ref. lakosa van.

Bénye. Ág. ev. anyaegyháza 1714-ben keletkezett. Temploma 1786-ban épült. Idetartoznak Káva ág. ev. lakosai. 1870-ben 844, most 1010 ág. ev., 37 ref. lakosa van.

Bia. Ref. anyaegyháza a XVI. században már fönnállt. 1600 körül 26 évig Vecsey Sámuel volt a lelkésze. A régi templom romjai a ref. temetőben ma is láthatók. Az újabb templom a XVII. században épült. Pontosabban nem lehet meghatározni, mert az egyház iratai 1811-ben elégtek. Idetartoznak részben Budaörs ref. hívei. 1870-ben 930, most 1072 ref. és 23 ág. ev. lakosa van.

Bogyiszló. Ref. anyaegyháza a legrégebbiek egyike. A XVII. század elejétől kezdve szakadatlanul fönnáll. Van egy aranyozott ezüst úrvacsorai kelyhe 1718-ból. Az anyakönyvek 1750-ben kezdődnek. A régi templom 1797-ben leégett. A mai templom alapkövét 1798-ban tették le, az építést 1812-ben befejezték. 1870-ben 2050, most 2075 ref. lakosa van.

Bugyi. Ref. anyaegyházát 1730-ban Beleznay János földesúr állította föl. Ekkor az első lelkész Monori Bakos András lett. 1761-ben templomukat elvették s a katholikusoknak adták. 1782-ben kezdték újra az istentiszteletet nyilvánosan gyakorolni. Anyakönyveik 1783-ban kezdődnek. 1870-ben 1240, most 1603 ref. és 39 ág. ev. lakosa van.

Csomád. Ág. ev. anyaegyháza 1729-ben keletkezett, mikor a lakosság azt kérte a vármegyétől, hogy a protestáns vallást szabadon gyakorolhassák és tanítót tarthassanak. Az újabb templom a réginek a helyén 1783-ban épült. Idetartoznak Sződ, Váczbottyán, Váczhartyán és Veresegyház ág. ev. hívei. 1870-ben 594, most 757 ág. ev. lakosa van.

Csömör. Ág. ev. egyháza a XVIII. század elején keletkezett. Temploma 1871-ben épült. Leányegyházként Czinkotához tartozik. 1870-ben 426, most 957 ág. ev. és 406 ref. lakosa van. Az utóbbiak Rákospalotához tartoznak.

Csővár. Ág. ev. anyaegyháza és temploma 1681-ben már fönnállott. 1870-ben 576, most 517 ág. ev. lakosa van.

Czegléd. Ref. anyaegyháza a legrégebbiek egyike. A ref. hitet itt Balázs nevű pap terjesztette először. 1514-ben Mészáros Lőrincz itteni ref. pap volt a Dózsa-féle lázadás egyik vezére. A templom 1530-ban már fönnállott. Ez időtájt már nevezetes iskolája is volt, mely a bölcsészetre és hittanra terjedt ki. Ennek 1546-ban Szegedi Kis István volt az igazgató tanára, ki itt a theologiát tanította. 1547—1562-ig Bakonyi Albert a lelkész, ki a dunamelléki egyházkerület első szuperintendense volt. 1626-ban, midőn a váczi ref. iskola föloszlott, annak egy része Czeglédre származott át. Az anyakönyvek 1723-ban kezdődnek. 1753-ban a helytartótanács rendeletére a templomot és paplakot elvették és a katholikusoknak adták át, az iskolát pedig bezárták. 1760-ban engedték meg újra a tanítást, de csak a grammatikai tanfolyamon, a theologiai tanszéket ellenben beszüntették. Később a templomot is visszakapták a hívek. Idetartoznak Czeglédberczel ref. lakosai. — Az ág. ev. egyház újabb keletkezésű. Hozzája tartozik Abony. 1840-ben 8200 ref., 1870-ben 11919 ref. és 681 ág. ev., most 15,043 ref. és 807 ág. ev. lakosa van.

Czinkota. Ág. ev. egyháza a XVIII. század elején keletkezett. Temploma 1709-ben épült. Leányegyházként hozzátartozik Csömör és Nagytarcsa. Idetartoznak Rákosszentmihály ág. ev. lakosai is. 1870-ben 780, most 1262 ág. ev. és 177 ref. lakosa van. Ez utóbbiak Rákoscsabához tartoznak.

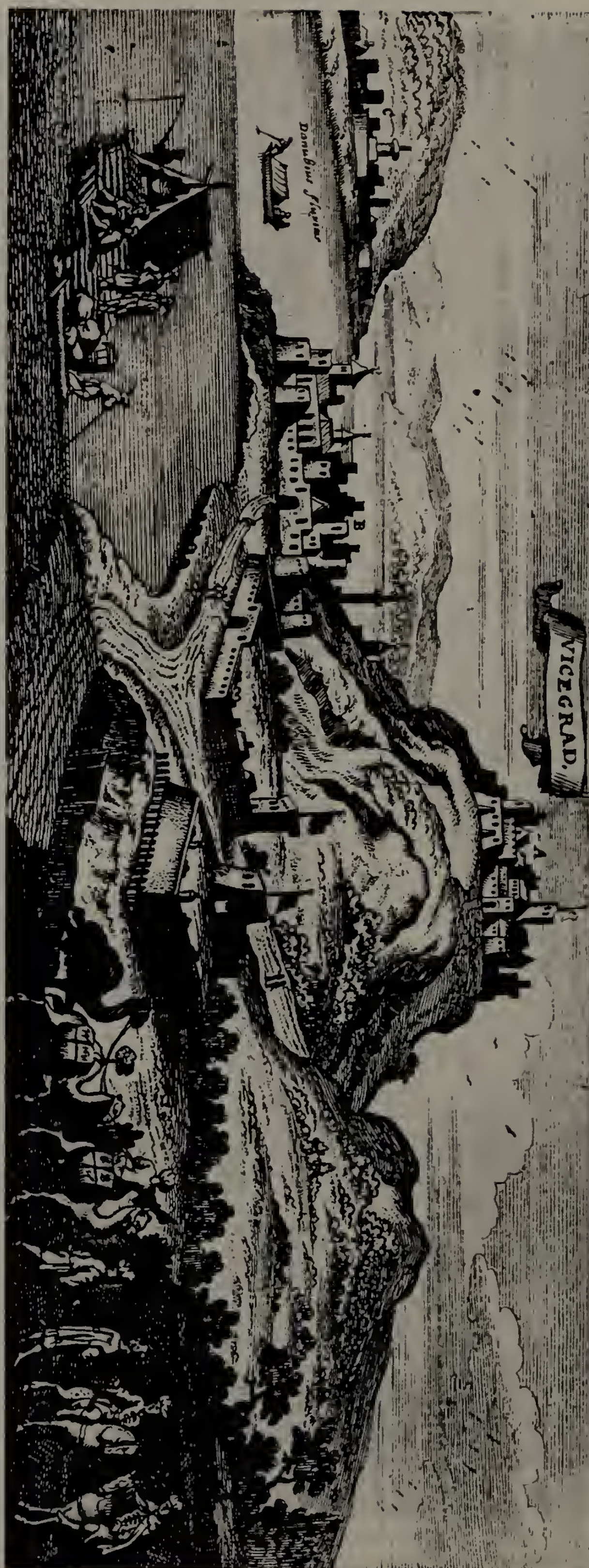
Dab. Ref. anyaegyháza már a XVI. században fönnállt. 1652—1668-ig Peterdy János a lelkész s innen a névsor szakadatlan. Van egy selyemhímzésű úrasztali terítő 1737-ből. Anyakönyvei 1753-ban kezdődnek. Az újabb templom 1803-ban épült. 1870-ben 712 s most 548 ref. lakosa van.

Domony. Ág. ev. egyháza a XVIII. század első negyedében keletkezett. Temploma e század végén épült. 1899-ben újjáépítették. Leányegyházként hozzátartozik Gödöllő és Zsidó. 1870-ben 753, most 710 ág. ev. és 23 ref. lakosa van.

Ráczkeve régi képe.

1. Kalvária. — 2. Domonkos kápolna a temetőben. 3. R. kath. templom. — 4. Ref. templom. — 5 Városháza. — 6. Szerb templom. 7. Ludaics-ház. — 8. Sas-vendéglő. — 9. Savoyai Jenő kastélya.

Visegrád a török korban.

Dömsöd. Ref. anyaegyháza az 1558. évben alakult. Lelkészeinek névsora 1626-tól szakadatlan. Az anyakönyvek 1721-ben kezdődnek. A templom is ez időből való. 1870-ben 3372, most 3264 ref. és 42 ág. ev. lakosa van.

Dunabogdány. Régi ref. egyháza a török alatt elpusztult és a lakosság a szigetbe menekült, a hol most is református magyarok laknak. A hódoltság után leányegyházként Kisoroszihoz csatlakoztak, a mely 1698-tól Nógrád vármegyéhez tartozott. Most imaházuk, mely 1802-ben épült és helyettes lelkészük van. 1870-ben 214, most 172 ref. lakosa van.

Dunaegyháza. Ág. ev. anyaegyháza 1702-ben keletkezett. Temploma 1774-ben épült. Idetartoznak Solt ág. ev. hívei. 1870-ben 2256, most 1955 ág. ev. és 25 ref. lakosa van.

Dunapataj. Ref. anyaegyháza a XVI. században keletkezett. 1576-ban Tatár Mihály a lelkész, kitől a névsor szakadatlan. Van egy ezüst kancsója 1628-ból, egy ezüst tányér 1717-ből, egy ezüst kanna 1724-ből és egy ezüst pohár 1769-ből. A templom 1773-ban épült, de az anyakönyvek még 1736-ban kezdődnek. 1870-ben 4775 ref. és 50 ág. ev. s most 3796 ref. és 66 ág. ev. vallású lakosa van. Ez utóbbiak Hartához tartoznak.

Dunaszentbenedek. Ref. anyaegyháza 1708-ban keletkezett. Az anyakönyvek 1787-ben kezdődnek. A templom 1788-ban épült. 1870-ben 926 s most 920 ref. lakosa van.

Dunavecse. Ref. anyaegyháza a XVI. században már fönállott. 1610-ben itt egyházi zsinat volt. 1626-ban készült az egyház pecsétje. Ez évben Mórágyi Mátyás volt a lelkész, kitől a névsor szakadatlan. Temploma 1640-ben épült, de azóta átalakították. 1870-ben 4112 ref. és 21 ág. ev. s most 3382 ref. és 131 ág. ev. lakosa van. Ez utóbbiak Apostaghoz tartoznak.

Erzsébetfalva. Református egyháza a XIX. század végéről való. Hozzátartoznak a soroksári ref. hívek is. — Az ág. ev. vallásúak Budapesthez tartoznak. 3114 ref. és 795 ág. ev. lelket számlál.

Farmos. Ág. ev. egyháza a XVIII. század második felében keletkezett. Leányegyházként Tápiószeléhez tartozik. Temploma 1850-ben épült. 1870-ben 246 s most 273 ág. ev. és 129 ref. lakosa van. Ezek is Tápiószeléhez tartoznak.

Fokto. Ref. anyaegyháza 1620-ban már fönállott. Az anyakönyék 1756-ban kezdődnek. Az újabb templom 1843-ban épült a régi helyén. Idetartoznak Kalocsa ref. lakosai. 1870-ben 1365 s most 1295 ref. lakosa van.

Fót. Ref. anyaegyháza a legrégibbek egyike. Anyakönyvei 1744-ben kezdődnek. Temploma 1787-ben épült. Idetartoznak Dunakeszi és Mogyoród ref. hívei. — Az ág. ev. egyház újabb keletkezésű. Temploma 1876-ban épült. Hozzátartoznak Dunakeszi és Mogyoród ág. ev. hívei is. 1870-ben 1250 ref. és 223 ág. ev. s most 1709 ref. és 408 ág. ev. lakosa van.

Fülöpszállás. Ref. anyaegyháza már a XVI. században fönnállt. Lelkészeinek névsora 1622-től szakadatlan. Anyakönyvei 1738-ban kezdődnek. Temploma 1750-ben épült. Szentedényei között van egy ezüst tányér 1764-ből s két aranyozott ezüst pohár 1797-ből. 1844-ben a szélvihar a templom tornyának rézfödelét ledöntötte, a templomtetőt összetörte és a boltozatot bezúzta. Hozzátartozik Akasztó ref. lakossága is. 1870-ben 3856 ref. és 36 ág. ev. s most 3518 ref. és 84 ág. ev. vallású lakosa van. Ez utóbbiak Kiskőröshöz tartoznak.

Galgagyörk. Ág. ev. anyaegyháza már a török kor végén fönnállott. Temploma a XVIII. század elején épült. Leányegyházként hozzátartozik Váczkisújfalu. 1870-ben 493, most 484 ág. ev. lakosa van.

Gomba. Ref. anyaegyháza már a XVII. század elején megvolt. 1642-ben Bogdányi Mihály volt a lelkész, kitől a névsor szakadatlan. Ez időből való a templom is, melynek már akkor orgonája volt. 1870-ben 1687 ref. és 17 ág. ev. s most 1876 ref. és 64 ág. ev. lakosa van.

Gödöllő. Ref. anyaegyháza a XVII. század elején már fönnállt. Lelkészét 1646-ban említik. Anyakönyvei 1722-ben kezdődnek. Régi temploma a várkastélyban, a mai róm. kath. templom helyén állott. A mai 1746—1752 között épült, Grassalkovich Antal (I.) segítségével. 1870-ben 1592 ref. és 128 ág. ev. s most 2032 ref. és 140 ág. ev. lakosa van. Ez utóbbiak Domonyhoz tartoznak.

Gyón. Ref. anyaegyháza 1733-ban keletkezett. Eleinte kápolnában tartották az istentiszteleteket. Első temploma 1751-ben épült, a mai annak a helyén 1812-ben. — Az ág. ev. egyház a XVIII. század második felében alakult. Tem-

ploma 1783-ban épült. Idetartoznak Alsódabas, Ócsa, Örkény, Peszáradacs és Újhartyán ág. ev. hívei. 1870-ben 708 ref. és 650 ág. ev. s most 484 ref. és 844 ág. ev. lakosa van.

Gyömrő. Ref. anyaegyháza 1626-ban már fönnállott, de később elpusztult. 1698-ban már újra fönnáll. 1702-ben Kőrösy Mihály a lelkész. Szentedényei között van egy aranyozott ezüst tányér 1700-ból s egy másik 1750-ből. Anyakönyvei 1750-ben kezdődnek. Harmadik temploma a régiek helyén 1808-ban épült. Idetartoznak Maglód ref. hívei. 1870-ban 1009 ref. és 32 ág. ev. s most 1258 ref. és 108 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Péterihez tartoznak.

Harta. Ág. ev. anyaegyháza 1720—1724 között alakult. Temploma 1792-ben épült. Hozzátartoznak Dunapataj ág. ev. lakosai. — Ref. egyháza a XVIII. század végén keletkezett. Eleinte leányegyházként Dunapatajhoz tartozott. 1831-ben papi helyettest kaptak. Ekkor a paplakul szolgáló iskolaépületben volt a templom. 1847-ben anyaegyházzá alakult. A mai templom is ez időből való. 1870-ben 2080 ág. ev. és 516 ref. s most 2661 ág. ev. és 837 ref. lakosa van.

Hévízgyörk. Ref. anyaegyháza 1600-ban már fönnállt. A lakosság megfogyása miatt többször kénytelen volt leányegyházzá alakulni. Temploma 1704-ben épült. 1904-ben újjáépítették. Van úrasztali kelyhe 1723-ból. Idetartoznak Aszód ref. hívei. — Az ág. ev. egyház a XVIII. század végén keletkezett. Temploma 1829-ben épült. 1870-ben 202 ref. és 503 ág. ev. s most 184 ref. és 660 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Aszódhoz tartoznak.

Iklad. Ág. ev. egyháza 1757-ben keletkezett. Temploma a XVIII. század végén épült. 1870-ben 569 ág.ev. és 10 ref., most 770 ág.ev. lakosa van.

Irsa. Ág. ev. egyháza a XVIII. század végén keletkezett. Temploma 1801-ben épült. Idetartoznak Pusztavacs ág. ev. lakosai. — Ref. egyháza újabb keletkezésű. A hiveknek csak imaházuk van. 1870-ben 1178 ág. ev. és 20 ref. s most 2184 ág. ev. és 383 ref. lakosa van. Utóbbiak Nyáregyházához tartoznak.

Izsák. Ref. egyháza már a XVII. század elején fönnállott. Temploma 1794—95-ben épült. 1870-ben 1790 ref. és 20 ág. ev. s most 1922 ref. és 78 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Kiskőröshöz tartoznak.

Jászkarajenő. Ref. egyháza a XIX. század második felében keletkezett. Temploma 1899-ben épült. Idetartoznak Kocsér ref. hívei. 1870-ben 480 ref. és 25 ág. ev. s most 523 ref. lakosa van.

Kecskemét. Ref. egyháza a legelső időben keletkezett. 1564-ben a pápista és lutheránus elüljárók megegyeztek, hogy a város egyetlen kőtemplomát közösen használják. 1567-ben a hívek Kálvin tanait fogadták el. Ez időben Bálint és Máté papot emlegetik, az utóbbi valószínűleg Skaricza Máté. 1594-ben Kecskeméti Végh Mihály, 1598-ban Tóbiás és 1600-ban Kecskeméti Búzás Mihály lelkészt említik. 1600-ban keletkezett a ref. gimnázium is. 1641-ben I. Rákóczy György harangot ajándékozott a ref. egyháznak, melynek a kath. templom mellett fatemploma volt. 1670-ben már segédlelkészt találunk. 1678-ban a fatemplom leégett. A mai kőtemplom 1680—1683 között épült. 1699-ben szerveztek két egyenlő papi állást. A templomhoz a tornyot 1742-ben építették. Idetartoznak Kiskúnfélegyháza és Koháryszentlőrincz ref. vallású hívei is. — Az ág. hitv. ev. egyház a XIX, században alakult. Temploma is a század második felében épült. Hozzátartoznak a kiskúnfélegyházai, lajosmizsei, nagykőrösi és ókécskei ág. ev. hívek is. 1900-ban 14,203 ref. és 873 ág. ev. lakosa volt.

Kiskőrös. Ág. ev. egyháza 1720-ban keletkezett. Ekkor lelkésze Bartholomeidesz Ádám, tanítója Szabatka György volt. Temploma 1723—24-ben épült. 1730-ban eltiltották a híveket a szabad vallásgyakorlástól, a lelkészt és a tanítót fölfüggesztették, a templomot pedig egy éjjel teljesen lerombolták. II. József türelmi rendelete következtében az anyaegyház 1783-ban újjáalakult. Ekkor Jeszenszki János lett a lelkész. 1784-re fölépült az új templom is, torony nélkül. Tornyát 1792-ben kezdték épiteni, de midőn majdnem készen volt, július 12-én délben összedőlt. 1793 márczius 16-án újra hozzáfogtak a torony építéséhez, a mit a következő év szeptember 5-én be is fejeztek. A tornyot 1820-ban bádogtetővel látták el. Hozzátartoznak Akasztó, Izsák, Páhi és Fülöpszállás ág. ev. lakosai. 1870-ben 7613 ág. ev. és 30 ref. s most 7638 ág. ev és 161 ref. lakosa van. Az utóbbiak Soltvadkerthez tartoznak.

Kiskunfélegyháza. Ref. és ág. ev. vallású lakosai leányegyházként Kecskeméthez tartoznak. 1870-ben 11, most 225 ref. és 57 ág. ev. lakosa van.

Kiskunhalas. Ref. anyaegyháza 1566-ban már fönnállott. Anyakönyvei 1678-ban kezdődnek. 1592-ben diákiskolát állítottak föl, ezt 1715-ben tovább fejlesztették, most nyolcz osztályú főgimnázium.Idetartoznak Szank ref. lakosai. 1870-ben 9954 ref. és 164 ág. ev. és most 9054 ref. és 186 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Soltvadkerthez tartoznak.

Kiskunlaczháza. Ref. anyaegyháza 1652-ben megvolt. Anyakönyvei 1739-ben kezdődnek. Régi templomát 1741-ben összedöntötte az árvíz. Az újabb templom mai helyén 1742-ben épült. Van egy vert ezüstből készült úrvacsorai kelyhe 1777-ből. A régi templom kis harangja 1844-ig megvolt, akkor becserélték. Idetartoznak Pereg ref. hívei is. 1870-ben 3657, most 3599 ref. és 47 ág. ev. lelket számlál.

Kispest. Ref. egyháza a községgel együtt a XIX. század végén keletkezett, temploma is újabb építés. Most 3239 ref. és 954 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Budapesthez tartoznak.

Koháryszentlőrincz. Ref. egyháza már a XVII. században fönnállott, de később elpusztult. Temploma 1668-ban épült, 1878-ban rombadőlt s azóta elhagyottan áll. 212 ref. lelket számlál, a kik Kecskeméthez tartoznak.

Kunszentmiklós. Ref. egyháza a legrégebbiek egyike, a lakosság mindjárt eleinte Kálvin követője lett. Papjai névsora 1626-tól szakadatlan. Temploma 1704-ben épült. Anyakönyvei 1713-ban kezdődnek. 1735-ben keletkezett ref. gimnáziuma, a mely ma hatosztályú. Jelenleg a dunamelléki egyházkerület püspökének, Baksay Sándornak a lakóhelye. 1870-ben 4785 ref. és 340 ág. ev. s most 4509 ref. és 84 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Apostaghoz tartoznak.

Lajosmizse. Ref. egyháza újabb keletkezésű. Temploma 1903-ban épült. Hozzátartoznak a kerekegyházai és a ladánybenei ref. hívek is. 819 ref. és 73 ág. ev. lelket számlál. Az utóbbiak Kecskeméthez tartoznak.

Maglód. Ág. ev. egyháza a török korban keletkezett. Eleinte közösen használták a templomot a katholikusokkal, de később e miatt viszály támadt, mire Amurát basa a templomot az ágostaiaknak itélte. 1703—1710 között a katholikusok lerombolták s 1777-ben épült föl újra. Ma is ezt használják. Ebben a régi szószék és oltárkép még az előbbi templomból való. Ide tartoznak Péczel ref. hívei. 1870-ben 891 és most 1175 ág. ev. és 133 ref. lakosa van. Utóbbiak Gyömrőhöz tartoznak.

Majosháza. Ref. egyháza a XIX. század elején alakult. Előbb leányegyházként Áporkához tartozott. A század második felében alakult anyaegyházzá. Temploma 1891-ben épült. Ide tartoznak Taksony ref. lakosai. 1870-ben 453 és most 532 a ref. hívek száma.

Makád. 1570 táján már szervezett ref. egyháza és temploma volt. A lakosság a gör. keleti vallásról tért át a református hitre. Erre vall az a körülmény is, hogy midőn 1802-ben a régi templomot javították, a lekapart vakolat alatt olyan szentek képeit találták, mint a minők a gör. kel. templomokban szoktak lenni. Szent edényei között 1621-ből, mikor Monostori János, a későbbi szuperintendens, volt itt pap, van egy aranyozott úrvacsorai kelyhe. Anyakönyvei 1744-ben kezdődnek. 1870-ben 1356, most 1518 ref. lakosa van.

Mende. Ág. ev. egyháza a XVII. század első felében keletkezett. Templomát gróf Keglevich Tasziló építtette a század második felében. 1831-ben újjáépítették. Leányegyházként Péterihez tartozik. 1870-ben 227, most 412 ág. ev. és 39 ref. lelket számlál.

Mogyoród. Ref. egyháza a 1626—29. évek között már fönnállott s innen a lelkészek névsora is megvan. A XVIII. század elején az üldözések következtében megszünt. Később nagyon lassan kezdett megerősödni. A XIX. század második felében csak imaháza és előimádkozója van s leányegyházként ma is Fóthoz tartozik. Temploma 1895-ben épült. — Az ág. ev. egyház még újabb keletkezésű, szintén Fóthoz tartozik. Temploma 1901-ben épült. 1870-ben 64 ref. és 115 ág. ev. s most 62 ref. és 137 ág. ev. lakosa van.

Monor. Ref. anyaegyháza már 1630 előtt fönnállott. 1683-ig Bogdányi Péter, utána Tályay György a lelkész, kitől a lelkészek névsora szakadatlan. Temploma 1703-ban épült. Anyakönyvei 1744-ben kezdődnek. A templomot 1884-ben újjáépítették. 1870-ben 3406 ref. és 151 ág. ev. s most 4550 ref. és 358 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Péterihez tartoznak.

Nagykőrös. Ref. anyaegyháza a legrégebbiek egyike. 1526 táján Kálmáncsehi Márton hirdette itt a ref. hitet s a lakosság legnagyobb része áttért. Eleinte a templomot a katholikusokkal közösen használták. A XVII. század elején már virágzó ref. latin iskolája volt. Papjai 1626-tól ismeretesek. Anyakönyvei a házasulókról 1681-ben, születésekről 1715-ben és a halottakról 1736-ban kezdődnek. 1700-ban Kecskeméti János a lelkész. Eddig csak egy papja volt, ekkor szervezték a második rendes lelkészi állást. A templomot a hívek szaporodásával sokszor bővítették. 1856-ban falait fölemelték és orgonát állítottak föl benne. 1876-ban újra megnagyobbították. 1870-ben 16.319 ref. és 94 ág. ev. s most 18.151 ref. és 166 ág. ev. lakosa van. Ez utóbbiak Kecskeméthez tartoznak.

Nagytarcsa. Ág. ev. egyháza a XVIII. század közepén keletkezett. Temploma 1819-ben épült. Leányegyházként Czinkotához tartozik. 1870-ben 550, most 652 ág. ev. lelket számlál.

Nyáregyháza. Mind a ref., mind az ág. ev. egyház a XIX. században keletkezett. A század második felében az előbbi Monornak, az utóbbi Pilisnek volt a leányegyháza. Templomuk, melyet mindkét felekezet közösen használ, 1893-ban épült. Ide tartoznak Alberti, Irsa és Pilis ref. hívei. 1870-ben 90 ref. és 180 ág. ev. s most 469 ref. és 557 ág. ev. lakosa van.

Ócsa. Ref. egyháza már 1626 előtt fennállott. Ez évben Szokolyai Lőrincz a lelkész. Temploma állítólag még Zsigmond király idejéből való. Az egyház a török korban is folytonosan megvolt. Anyakönyvei 1744-ben kezdődnek. 1870-ben 1654 ref. és 30 ág. ev. s most 2172 ref. és 50 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Gyónhoz tartoznak.

Ókécske. Ref. anyaegyháza a XVII. század elejéről való. Van egy úrvacsorakelyhe, 1631-es évszámmal. Temploma is volt. 1658—1672-ig Decsi Péter a lelkész, kitől a névsor szakadatlan. Anyakönyvei 1753-ban kezdődnek. Újabb temploma 1906—1909.-ben épült. 1870-ben 2187, most 2396 a ref. és 15 az ág. ev. lakosok száma. Utóbbiak Kecskeméthez tartoznak.

Ordas. Ref. anyaegyháza 1614 előtt már fönnállott. Van egy aranynyal bevont rézkelyhe 1625-ből, Kún Mihály lelkipásztor ajándéka. 1644—1656-ig Kőrösy Mihály a lelkész. Anyakönyvei 1756-ban kezdődnek. Mai temploma 1785—1786-ban épült, Rudnyánszky József akkori földesúr megegyezésével. 1870-ben 965, most 743 a ref. hívek száma.

Orgovány. Ref. egyháza újabb keletkezésű. Van ugyan egy úrasztali boros kannája 1606-ból, de az Kunszentmiklós ajándéka. Van imaháza és helyettes lelkésze, azonban leányegyházként Kúnszentmiklóshoz tartozik. 1870-ben 507, most 700 ref. és 50 ág. ev. lakosa van. Az utóbbiak a helybeli ref. egyházhoz tartoznak.

Őrszentmiklós. Ref. egyháza a XVIII. században keletkezett. Temploma is ez időből való. A XIX. század második felében leányegyházként Veresegyházhoz tartozott, de ma már anyaegyház. 1870-ben 460 ref. és 11 ág. ev. és most 646 ref. és 20 ág. ev. lelket számlál.

Pánd. Ref. egyháza a XVII. század elején már fönnállott. 1645-ben Halasi Gergely a lelkész. Később elpusztult. 1713-ban Csótai Istvánnal kezdődik újra a lelkészek névsora. Van egy arany úrvacsora-kelyhe 1703-ból, aranyhímzésű úrasztalkendő 1722-ből és egy másik kehely 1771-ből. Mai temploma 1779—1781 között épült. Ide tartoznak Káva, Tápióbicske és Tápiószentmárton ref. lakosai. 1870-ben 1410 ref. és 16 ág. ev. s most 1526 ref. és 16 ág. ev. lakosa van.

Páty. Ref. anyaegyháza 1626—29 között már fönnállott. Lelkészeinek névsora 1640-től van meg. Van egy aranyozott ezüst úrvacsora-kelyhe 1660-ból. Anyakönyvei 1734-ben kezdődnek. Temploma 1783-ban épült. Ide tartoznak fele részben Budaörs ref. hívei. 1870-ben 2038, most 1848 a ref. lakosok száma.

Péczel. A ref. vallásúak anyaegyháza már 1649 előtt fönnállott. Az egyház birtokában van egy, az úrvacsoraosztásnál használatos aranyozott ezüst serleg 1695-ből és egy vert ezüst tányér, melyet a rajta levő írás szerint, Kajali András 1698-ban ajándékozott. Mind a Kajali, mind a velük rokonságba került Fáy és gróf Ráday családok jóltevői voltak az egyháznak, melynek első ismert papja 1695-ben Vecsei Csász János. Utána következtek : 1719—1732-ig Patay András, 1732—1749-ig Vég Veresmarti Sámuel, 1749—1760-ig Fejes István, 1760—1764-ig Dobray István, 1764—1796-ig Lukács István, 1796—1809-ig Szilvási Gábor, 1809—1845-ig Tóbi Mihály, 1845—1852-ig Dobos János, 1852—1891-ig

Illés Dániel. Anyakönyvei 1719-ben kezdődnek. Régi temploma a temetőben állt, de rég elpusztult. Köveit felhasználták a mai templomhoz. S a míg az föl épült, a gróf Ráday kastély termében tartották az istentiszteletet. A templomot gróf Ráday Gedeon támogatásával 1798-ban kezdték építeni s 1800-ban felszentelték. 1811-ben orgonát állítottak bele. 1825 márczius 31-én a templom leégett. Ekkor gróf Ráday Pál főgondnok építtette újra. Tornya 1894-ben épült. Föltették bele az elpusztult templomnak 1731-ben öntött s addig haranglábon állott régi harangját. Ide tartoznak az isaszegi reformátusok is. — Az ág. ev. egyház 1784-ben keletkezett. 1834-ben megalakult. Ekkor Horeczky Gábor János volt a lelkész s a gróftól egy házat vettek, a mit imaháznak alakítottak át. 1859-ben újabb imaházat építtettek. Az oltárképet báró Prónay István csináltatta. Leányegyházként Maglódhoz tartozik. 1837-ben 1116, 1877-ben 1329, 1890-ben 1140 és 1900-ban 1454 volt a reformátusok száma, míg ez a szám az ág. evangélikusoknál 170, 205, 127 és 146. Szóval, újabban mindkét felekezetnél inkább fogyás, mint szaporodás észlelhető.

Péteri. Ág. ev. egyháza 1743-ban alakult. Első lelkésze ekkor Konyik János, kit még az évben elűztek s Váczon a kath. hitre tért. 1744—1749-ig Paulinyi Ádám a lelkész. Az istentiszteletet Bohus Dániel földesúr kastélyában tartották. Anyakönyvei 1744-ben kezdődnek. 1749 május 29-én Nagy György lett a pap, de a helytartótanács 21-én július elűzte s az imaházat bezárta. Ekkor a hívek Bényére és Maglódra jártak s helyben magánháznál olvasták a bibliát. 1763 augusztus 4-én a magánvallás-gyakorlatot is eltiltották. II. József türelmi rendelete után 1781 november 11-én kezdtek újra nyilvános istentiszteletet tartani. Ekkor hozzácsatolták Gyömrő, Mende, Monor, Üllő és Vasad ág. ev. lakosait, a kik ma is idetartoznak. Imaháza 1873-ban épült s ekkor Blázy Sámuel lett a lelkész 1785-ig. A templom alapkövét 1822 márczius 20-án tették le s az építést 1830 augusztus 30-án befejezve, a templomot fölszentelték. 1870-ben 900 ág. ev. és 12 ref. s most 1111 ág. ev. és 27 ref. lakosa van.

Pilis. Ág. ev. egyháza a XVIII. század közepén alakult. Temploma 1780 táján épült. 1870-ben 3028 ág. ev. és 15 ref. s most 3872 ág. ev. és 118 ref. lakosa van.

Pócsmegyer. Ref. egyháza a legrégebbiek egyike. Lelkészeinek névsora 1626-tól van meg. Anyakönyvei 1744-ben kezdődnek. Van egy úrasztali boros kancsója 1746-ból s egy másik 1778-ból. Temploma 1788-ban épült, 1819-ben megnagyobbították. 1870-ben 940, most 829 a ref. lakosság száma. Utóbbiak Nyáregyházához tartoznak.

Pomáz. A reformátusok 1783-ban kezdtek istentiszteletet tartani a Wattay kastély egyik termében. Eleinte leányegyházként Óbudához tartozott. Anyakönyvei 1784-ben kezdődnek. 1845-ben önálló egyházzá alakult. Ide tartoznak Békásmegyer ref. hívei is. 1870-ben 340 ref. és 29 ág. ev. s most 345 ref. és 51 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Budapesthez tartoznak.

Ráczkeve. Ref. egyháza a XVI. század első felében már fönnállt. 1563—1572-ig Szegedi Kis István itt a lelkész és szuperintendens. A templomot a hívek a szerbektől vették. Jónevű iskolájának ekkor Barbatulus István az igazgatója, kit 1564-ben elbocsátottak. 1564—1567-ig Szebeni János, 1569-ig Kaplyáni Tamás, ki ekkor Kendi Farkassal Olaszországba ment egyetemi tanulmányait folytatni. Utóda Skaricza Máté lett, kit Pesti Anthemius János követett. Szegedi halála után 34 évig Skaricza a lelkész. 1607-től 1632-ig Veresmarti, másként Herczegszőllősi Gáspár, K. Molnár István, Monostori János és Simándi Mihály, a török kor végén Ungvári Gergely és 1691—1729-ig Patai János a lelkész s egyben mind a hat szuperindennens. Az egyház szent edényei között van egy úrasztali kancsója 1731-ből, egy czinn tányérja 1736-ból és egy ezüst tányérja 1745-ből. 1870-ben 2275 ref. és 14 ág. ev. s most 2524 ref. s 33 ág. ev. lelket számlál.

Rákoscsaba. Ref. egyháza a XVI. század végén már fönnállott. Templomát 1627-ben cseh reformátusok (husszitàk) építették, magyar reformátusok 1731-ben vették birtokba. Lelkészeinek névsora 1632-ből van meg. Anyakönyvei a születésekről 1759-ben, a házasságokról és halottakról 1787-ben kezdődnek. A templomot 1904-ben újjáépítették. Idetartoznak Csömör és Czinkota ref. lakosai. 1870-ben 662 ref. és 80 ág. ev. s most 993 ref. és 114 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Rákoskeresztúrhoz tartoznak.

Rákoskeresztúr. Ág. ev. egyházát a XVIII. század elején idetelepült tótok alapították, kikhez 1750 táján Württembergből ág. ev. németek is telepedtek, de ezek a rákoscsabai r. kath. pap háborgatásai miatt újra elszéledtek. Temploma 1809-ben épült. Ide tartoznak Rákoscsaba és Rákosliget ág. ev. hívei. 1870-ben 1315, most 2085 az ág. ev. és 304 a ref. lakosok száma.

Rákospalota. Ref. anyaegyháza a XVII. században már fönnállott. Sőt régente a pesti és budai hívek is idejártak istentiszteletre. Anyakönyvei 1722-ben kezdődnek. Temploma is ez időből való. Ide tartoznak Rákosszentmihály ref. lakosai. — Az ág. ev. egyház 1870-ben alakult. Addig leányegyházként Czinkotához tartozott. 1870-ben 886 ref. és 530 ág. ev. s most 1929 ref. és 1220 ág. ev. lakosa van.

Solt. Ref. anyaegyháza 1626-ban már fönnállott. 1634-ben Medgyesi Bálint a lelkész. Anyakönyvei 1755-ben kezdődnek. Temploma is ez időből való. 1870-ben 5694, most 5004 a ref. és 173 az ág. ev. lakosok száma. Utóbbiak Dunaegyházához tartoznak.

Soltvadkert. Ref. anyaegyháza 1745-ben alakult, de a vallási üldözések miatt nemsokára megszünt. II. József türelmi rendelete következtében 1785-ben újra alakult. Ekkor leányegyházként Kiskunhalashoz tartozott. 1797-ben lett anyaegyházzá. Temploma 1805-ben épült. Ide tartoznak Bócsa, Keczel, Kiskőrös és Prónayfalva ref. hívei. — Az ág. ev. egyház is még az 1745. évből való. Temploma 1836-ban épült. Hozzátartoznak Bócsa, Kiskunhalas, Páhi és Prónayfalva ág. ev. lakosai is. 1870-ben 735 ref. és 2200 ág. ev. s most 1093 ref. és 2734 ág. ev. lakosa van.

Szabadszállás. Ref. anyaegyháza már a XVI. században fönnállott. Temploma 1628-ban épült. Van egy aranyozott ezüst úrasztali serlege 1693-ból. 1733-ban kezdték a templomot megnagyobbítani. 1738 augusztus 1-én iszonyú szélvihar ledöntötte. A javítást és nagyobbítást 1741-ben bevégezték. Anyakönyvei 1739-ben kezdődnek. 1870-ben 5366, most 5550 ref. és 105 ág. ev. lelket számlál. Utóbbiak Apostaghoz tartoznak.

Szada. Ref. egyháza a XVI. század végén keletkezett. Eleinte Luther hívei voltak, de 1610-ben Kálvin tanait fogadták el. Temploma 1626—29-ben már fönnállt. 1718 pünkösd hetében a katholikusok elvették templomát, két harangját és az úrvacsora-osztáshoz szükséges szentedényeket. Morzsányi János akkori lelkészt és fiát, Morzsányi Sámuel tanítót pedig kitiltották. A távozókat a hívek a kerepesi határszélig kisérték, hol a lelkész utoljára szentbeszédet tartott. Ezután 65 évig a veresegyházi r. kath. pap keresztelt, esketett és temetett itt. 1783-ban megengedte a helytartótanács, hogy a szadai és veresegyházi reformátusok együtt tarthassanak istentiszteletet. 1787-ben pedig a vármegye megengedte a tanítótartást, ekkor Mészáros István lett a tanító. Az ő idejében és támogatásával épült a mostani templom. 1802-ben a szadaiak, különválva a veresegyháziaktól, önálló egyházzá alakultak. 1870-ben 798 ref. és 42 ág. ev. és most 1032 ref. és 33 ág. ev. lakosa van.

Szalkszentmárton. Ref. egyháza már a XVII. század elején fönnállott. 1626-ban Nádudvari Mátyás a lelkész, kitől a névsor szakadatlan. Van egy úrasztali tányérja 1638-ból, egy kelyhe 1741-ből s egy aranyozott ezüst pohara e fölírással: „renováltatott 1744-ben.“ Anyakönyvei 1740-ben kezdődnek. A templom Mária Terézia engedélyével 1767-ben épült. 1870-ben 2727 ref. és 40 ág. ev. és most 2858 ref. és 45 ág. ev. lakosa van.

Szank. Ref. egyháza a községgel együtt a XIX. században keletkezett. A század második felében már temploma és helyettes lelkésze volt, de leányegyházként Kunszentmiklóshoz tartozott. Mai temploma 1907-ben épült. 1870-ben 285, most 549 a ref. és 41 az ág. ev. lakosok száma.

Szentendre. Ref. egyháza 1626-ban már fennállott, de most kevés itt a református. Leányházuk Pomázhoz tartozik. Van helyben imaházuk és iskolájuk. Az ágostaiak Budapesthez tartoznak. 1670-ben 181 ref. és 77 ág. ev. s most 227 ref. és 127 ág. ev. lakosa van.

Szentmártonkáta. Ref. egyháza már a XVII. században fönnállott. 1684-ben Börei Mihály első ismert lelkésze. Ekkor már temploma is volt, melyet 1719-ben elvettek és a híveket a vallás szabad gyakorlásától megfosztották. Ekkor Kecskeméti Pál volt a lelkész, ki innen Fülöpszállásra ment. A türelmi rendelet következtében 1782-ben kezdtek újra nyilvános istentiszteletet tartani. Anyakönyvei

is ez évben kezdődnek. Mai temploma 1823-ban épült. Ide tartoznak Nagykáta, és Tóalmás ref. hívei is. 1870-ben 1500 ref. és 47 ág. ev., most 1716 ref. és 45 ág. ev. lakosa van.

Szeremle. Ref. egyháza a XVII. század elején már fönnállott. 1626-ban Jakabfalvi Imre a lelkész. Utána Patai János következett 30 évig. Anyakönyvei 1743-ban kezdődnek. Temploma 1797-ben épült. 1870-ben 2157, most 1695 a ref. lakosok száma.

Szigetmonostor. Ref. egyháza már 1567 előtt fönnállt. Sokat szenvedett a töröktől, elannyira, hogy 1723-ban csak leányegyház volt, előimádkozóval. 1743-ban alakult újra anyaegyházzá. Anyakönyvei 1744-ben kezdődnek. Van egy úrasztali tányérja is ez évből. Temploma 1792-ben épült. 1870-ben 703, most 715 ref. lelket számlál.

Szigetszentmiklós. Ref. egyháza már a XVI. században fönnállott, de a török alatt elpusztult, csak a fölszabadulás után alakult újjá. 1709-től 1726-ig ifj. Patay János a lelkésze, ki innen Soltra ment. 1731-ben szuperintendenssé választották, akkor újra visszatért s itt élt 1739-ig. Anyakönyvei 1730-ban kezdődnek. Temploma eredetileg az óhitűeké volt. Mai alakjában 1798-ban állították helyre. Tornyát 1853-ban ledöntötte a vihar. 1875-ben ujra építették. A templom czinteremmel van körülvéve. Ide tartoznak Csepel, Dunaharaszti és Tököl ref. lakosai. 1870-ben 2356, most 2782 a ref. lakosok száma.

Tahitótfalu. Ref. egyháza már a XVI. században fönnállott. 1629-ben Váczi János volt a lelkésze. Első templomának építési ideje ismeretlen. A hódoltság végén és után 1665-től 25 évig Szigeti György volt a lelkésze, a kit 1690-ben esperessé választottak. 1714 után Mányoki Sámuel 22, Őri Péter 3 évig (1737—1740) volt lelkész. Ez utóbbi azonban, a mi akkor nagy ritkaság volt, áttért a katholikus vallásra és Váczra ment, hol még 30 évig viselte a reverendát s 1770-ben halt meg. Anyakönyvei 1739-ben kezdődnek. Régebbi anyakönyvei 1762-ben a paplakkal együtt elégtek. Második temploma 1758-ban épült. 1740 után id. Márton József 15, ifj. Márton József 40 és 1811 után Gyenizse József szintén 40 évig volt lelkész és egyben főesperes is. Ezek mind az itteni temetőben alusszák örök álmukat. Harmadik temploma 1801-ben épült. 1870-ben 1686, most 1655 ref. lelket számlál.

Tápiószele. Ág. egyháza a XVIII. század végén keletkezett. Temploma 1825-ben épült. Ide tartoznak Farmos ág. ev. hívei. — A ref. egyház már 1626-ban fönnállott, de később elpusztult. Az újabb egyház a XIX. századból való. Második felében segédlelkészszel leányegyházként Czeglédhez tartozott. Temploma 1900-ban épült. Hozzátartoznak Farmos és Tápiógyörgye ref. lakosai is. 1870-ben 532 ref. és 233 ág. ev. s most 1105 ref. és 295 ág. ev. lakosa van.

Tápiószentmárton. Ág. ev. egyháza már a XVII. század elején fönállott. Temploma is ez időből való. 1870-ben 740 ág. ev. és 120 ref. s most 970 ág. ev. és 235 ref. lakosa van. Ez utóbbiak Pándhoz tartoznak.

Tass. Ref. anyaegyháza már 1625-ben fönnállott. Van egy ezüst úrasztali kelyhe 1626-ból. Temploma 1644-ben épült. 1870-ben 2062 ref. és 60 ág. ev. és most 1842 ref. és 31 ág. ev. lelket számlál.

Tinnye. Ref. egyháza már a XVII. század elején fönnállott. 1663-ban Szoboszlai István a lelkésze, ki a papok hosszú névsorát kezdi. Temploma is még az első időkből való. Van itt egy urasztali boroskancsó 1714-ből. 1870-ben 590, most 393 a ref. lakosok száma.

Tószeg. Ref. egyháza már 1600 körül fönnállott, de később elpusztúlt. Van egy úrasztali kelyhe 1637-ből, tányérja 1712-ből, két boros kannája 1722-ből és 1743-ból. 1700 táján Szőlősy István a lelkész. Anyakönyvei 1730-ban kezdődnek. Temploma is ez időből való. 1870-ben 450, most 536 ref. és 17 ág. ev. lakosa van.

Tök. Ref. anyaegyháza már a XVII. század elején fönnállott. 1626-tól Budai Dániel a lelkésze 16 évig. Anyakönyvei 1712-ben kezdődnek. Temploma 1784-ben épült. 1802-ben megnagyobbították. 1870-ben 1403, most 1101 a ref. lakosok száma.

Újpest. Ref. egyháza a XIX. század második felében segédlelkészszel bírt és leányegyházként Rákospalotához tartozott. Templomát 1878 szeptember 29-én szentelték föl. Addig az iskolában tartották az istentiszteletet. 1895 május 19-én anyaegyházzá alakult. — Az ág. hitv. ev. egyház 1874-ben szervezkedett. Templomát még az évben építtette. De mivel fizetni nem tudott, azt 1875-ben

elárverezték. Azonban 1886-ban az egyház visszavásárolta. 1870-ben 685 ref. és 548 ág. ev. s most 6027 ref. és 2000 ág. ev. lakosa van.

Uszód. Ref. egyháza a XVII. század elején már megvolt. 1659-től Börvey György a lelkésze 27 évig. Anyakönyvei 1783-ban kezdődnek. Mostani temploma 1790-ben épült. 1870-ben 1564, most 1591 ref. és 15 ág. ev. lelket számlál.

Üllő. Ref. egyháza a XIX. század elején keletkezett. Temploma 1844-ben épült. A század második felében előkönyörgővel bíró leányegyházként még Gyömrőhöz tartozott. Ide tartoznak Vecsés ref. hívei is. 1870-ben 375 ref. és 18 ág. ev. és most 925 ref. és 104 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Péterihez tartoznak.

Vácz. A reformátusok a XVI. században a törököktől szétrombolt Szent Mihály-templomot helyreállították és ott tartották istentiszteleteiket. Mivel pedig Szapolyai, Török Bálint és így a törökök pártján voltak, szabad vallásgyakorlatot élveztek s csakhamar annyira elszaporodtak és megerősödtek, hogy nevezetes iskolát állítottak föl. 1595 után hol török, hol magyar kézre került a város. 1604 november 11-én Bocskay István itt járt, mikor ref. szuperintendencziát alapított itt. Később a lakosság nem bírván ki a kétoldali zaklatást, elköltözött. A ref. iskola tanárai és tanulói 1626 táján Czeglédre, Kecskemétre és Nagykőrösre széledtek. 1684-ben gróf *Kéry* János katholikus püspök visszatért a városba és a Szent Mihály-templomot elvette a reformátusoktól, kiknek egy része ekkor Tótfaluba költözött. A hívek ekkor magánházakban gyűltek össze istentiszteletre, de 1715-ben ettől is eltiltották őket, mire Tahitótfaluba és Szokolára jártak templomba. Kollonich Zsigmond váczi érsek 1716-ban rendeletet bocsátott ki, melylyel a város területéről kitiltotta a protestánsokat, a kik — mint Bocskay katonáinak utódai — megvetették a mai Kisvácz alapját. Ez eleinte önálló község volt, de 1769-ben Váczhoz csatolták. Kisváczon templomhelyet nyervén, 1783-ban hozzákezdtek templomjuk fölépítéséhez és újra megalakították az anyaegyházat. Az anyakönyvek is ez évben kezdődnek. A templomot 1785-ben fejezték be. — Az ág. ev. egyház a XIX. században keletkezett. Temploma 1866-ban épült. Hozzátartoznak Váczduka ág. ev. hívei is. 1870-ben 1415 ref. és 165 ág. ev. s most 1551 ref. és 436 ág. ev. lakosa van.

Váczhartyán. Ref. egyháza már a XVII. században fönnállott. Temploma is volt. 1718-ban megfosztották templomától, papját elűzték és az istentisztelet gyakorlását eltiltották. A türelmi rendelet kibocsátása után az egyház 1783-ban újra szervezkedett. Temploma 1784-ben épült. Anyakönyvei 1785-ben kezdődnek. Idetartoznak Sződ ref. lakosai. 1870-ben 407 ref. és 35 ág. ev., most 458 ref. és 63 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Csomádhoz tartoznak.

Váczkisújfalu. Ág. ev. egyháza a XIX. század elején keletkezett. Van régi temploma is, de leányegyházként Galgagyörkhöz tartozik. 1870-ben 208, most 207 ág. ev. lelket számlál.

Vasad. Ref. egyháza a XIX. században keletkezett. Második felében imaháza volt s leányegyházként Monorhoz tartozott. Temploma 1904-ben épült. 1870-ben 285, most 592 a ref. és 93 az ág. ev. lakosok száma. Ez utóbbiak Péterihez tartoznak.

Veresegyház. Ref. anyaegyháza már a XVII. században fönnállott. Temploma is volt, de ezt 1718-ban elvették és a katholikusoknak adták. Nemsokára összedőlt. 1783-ban a ref. hívek visszanyerték szabad vallásgyakorlatukat, újjászervezkedtek és 1786-ban fölépítették mai templomukat. Anyakönyvei a születésről 1719-ben, egyébről 1773-ban kezdődnek. 1811-ben a templomhoz tornyot is építettek. 1870-ben 557 ref. és 82 ág. ev. s most 692 ref. és 80 ág. ev. lakosa van. Utóbbiak Péterihez tartoznak.

Zsidó. Ág. ev. egyháza a XIX. század elején keletkezett. Temploma is ez időben épült. Leányegyházként Domonyhoz tartozik. 1870-ben 298, most 332 az ág. ev. lakosok száma.

Végül megemlítjük, hogy Budapesthez tartoznak Albertfalva, Budafok és Nagytétény református, nemkülönben Budafok, Csepel, Erzsébetfalva, Kispest, Pomáz és Szentendre ág. hitv. evangélikus lakosai.

Források : Lampe F. A. : Historia Ecclesia Reformatae in Hungaria et Transylvania. — *Földváry* László : Szegedi Kis István és a Duna—Tisza-mellék reformácziója. — *Galgóczy* Károly : Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monografiája. — *Hornyik* János : Kecskemét város története. — *Galgóczy* Károly : Péczel régi és újkori ismertetése. — *Dobronyovszky* Károly : A Péteri ev. egyház története. — *Tragor* Ignácz dr. : Vácz. — *Tepliczky* János : Kiskőrös mezőváros. — *Borovszky* Samu dr. Debreczeni írók és tanárok 1588—170

III. FEJEZET.

BIRTOKVISZONYOK A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

I. *Nemzetségek a vármegye területén.*

Birtokviszonyok.

A levéltárak és levelesládák sötétjéből napvilágra hozott régi oklevelek, a könnyen hozzáférhető nyomtatott okmánytárak adatainak tömkelegéből, ma már lehetséges lenne előállítani, ha nem is teljes, de elég hű és világos kartografiai képét hazánk középkori birtokviszonyainak. Erre nézve az első kísérletet, kiszabott körén talán kissé túllépve is, megtette már Csánki Dezső, hazánk történelmi földrajzának buzgó kutatója és rendszeres feldolgozója. Az ő, jobbára a Hunyadiak korára vonatkozó közléseinek alapján, vármegyénk területének birtokviszonyairól is kapunk felvilágosítást. Az Árpád korra vonatkozólag is van egy számot-tevő kísérletünk. Karácsonyi Jánosnak a nemzetségek történetéről írt és a birtokviszonyokra is kiterjedő művében, a melyben a nemzetségek földrajzi elhelyezésére nézve is találunk némi útbaigazítást.

Csánki közléseiből kitünik, hogy *Pilis vármegye* területén, a középkorban, nagyobb birtoktesteket nem találunk. A nagyobb rész eredetileg királyi birtok volt, a melyből Óbudát és környékét, meg Visegrádot, a királynők kezében látjuk, míg a többi terület a királyi szolgák között oszlott meg. Nagyobbacska uradalmat Solymár, Zsámbék, Tök és Perbál táján látunk s nagy számmal jelentkeznek a vármegyében mindenfelé az egyházi birtokok.

Pest vármegye területe nagyobbára a *kisnemesek* kezében volt ; ezek tekintélyes csoportjából csak a *Péczeliek* válnak ki nagyobb terjedelmű, de jobbára szerzett birtokukkal. Nagyobb uradalmat, bár egyes főurak is birtak kisebb-nagyobb birtokkal, csak a *Rozgonyiak* kezében találunk. A Duna—Tisza köze ismét jobbára királyi birtokra vall, a mennyiben Zsámbok, Sári és Kecskemét vidéke a királynőké s a települő kunok is itt kapják megszabott részöket. Egyházi birtok a pestmegyei részekben aránylag kevés volt. A nyulszigeti apáczáknak a főváros környékén és a Duna déli mentében, a váczi püspöknek és káptalannak a megye éjszaki részében s a püspöknek az alpári síkon is, az óbudai apáczáknak Czegléden és vidékén volt birtokuk.

A *Csepelsziget* egész terjedelmében Árpád vezér megszállott birtoka volt s mint ilyen, utóbb királyi családi birtok s jobbára a királyi udvar alkalmazottjai bírták. Adomány útján a *Rozgonyiak* és az *egyház* bírt jelentősebb birtoktesteket.

A *solti* részeken a legtekintélyesebb birtokosok az egyháziak voltak. A kalocsai érsek és káptalan a solti részek déli vidékét úgyszólván csak a szekszárdi apátsággal osztotta meg. Voltak ugyan Solt vármegye éjszakibb részében világi nagyobb birtokok is, így a Laczkfiak, Szentiványiak, Kápolnaiak, Tőttösök, de a legnagyobb rész mégis inkább kisbirtokosok kezében volt.

A magyar birtokjog fejlődésének története tanítja, hogy honfoglaló őseink az egész elfoglalt területet közös birtoknak tekintették, a melyen a törzsfők osztoztak olyképpen, hogy az egyes törzsfők a tőlük meghódított területen telepedtek meg és a törzs e területet az ő vezetésök mellett birtokolta. Utóbb e törzsfők a birtokolt terület egy részét kizárólag a maguk részének tekintették s így keletkeztek a *nagy birtokok* ; ellenben a terület többi része a törzs tagjai között *nemzetségek* szerint oszlott meg. Ez utóbbiakból származtak a *középbirtokosok*. Végül a törzsek által szorosan birtokba nem vett területek az ott talált lakosok kezében maradtak s így keletkezett a *kisbirtokosok* osztálya.

A Szent István-féle alkotmány a birtokjogban is új elvet honosított meg. A királynak az országban levő minden földbirtok fölött lévő főhatalmát, mely IV. Béla óta a szent korona eszméjével kapcsolódott össze. Verbőczy már a szent korona hatóságáról beszél, mely a fennálló összes földbirtok fölött áll és közvetetlenül minden magánbirtoknak alapul szolgál.

E fejlődés szerint a törzsfőnökök birtokaiból alakult nagybirtok megoszlott a *király* és *családja,* meg a főurak és *főúri családok* között. Ezek legnagyobb része *ősi* jogon szerzett birtok volt, a melyet utóbb természetesen királyi adomány és magánszerzemény (vétel, csere) gyarapított vagy változtatott. A középbirtokosok, vagyis a köznemesek, a királyi szolgák birtoka, szintén ősi lehetett, a mennyiben a nemzetségekre esett és utóbb osztály alá került

birtoktestek részeit alkotta. A kisbirtokosok, vagyis azok, kiknek birtoka csak annyi volt, hogy azt önmaguk és a családbeliek mívelhették, a meghódított haza őslakóinak kezén meghagyott birtokrészekből alakult.

Mindaz, a mi a várszerkezet szerint a vármegyei, vagyis a királyi uradalmi birtokot alkotta és mindaz, a mi Szent István idejében még szorosan birtokba véve nem volt, a szent korona hatósága alá tartozó birtok volt. Ebből a birtokterületből fejlődött részint alapítás, részint szerződésszerű szegődés, részint királyi adományozás útján, az egyházi birtok, azoknak a jövevény főuraknak a birtoka, a kiket már Szent István behívott és megtelepített, hogy nyugati műveltségükkel az ország fejlődésének irányt szabjanak és gyarapodott a főurak, az egyháziak és a középbirtokosok birtokállománya.

Az ország birtok-jogrendszerének világosságánál, a hasonító erők felhasználásával vizsgálgatva vármegyénk mai területének középkori birtokviszonyait, azt tanuljuk, hogy e terület javarésze, különösen a Duna- és Tisza-melléke, a honalapító Árpád törzsfőnöki birtokait alkotta. Vagyis, hogy igazat mond Anonymus, mikor azt állítja, hogy a nagy szigetet, a régi értelemben véve, Árpád vezér önmagának és családjának tartotta fenn. Ennek maradványait jelzik a részben még ma is meglévő királyi magánuradalmak (természetesen a gödöllői újabb szerzemény itt figyelembe nem veendő) és a terjedelmes egyházi birtokok. A vármegye többi része, némi csekély s inkább Pest vármegye éjszakibb részein lévő kisbirtok kivételével, nemzetségi birtok volt. Hogy melyik törzsfőnök nemzetsége között oszlott az meg, azt ma teljes bizonyossággal bajos meghatározni. De tekintetbe véve azt, hogy a vármegye területén egymástól jó távoleső pontokon Árpád-törzsbeli családok nevét látjuk egyes helységekben megörökítve és hogy Anonymus szerint Buda környékén Kurzán törzse telepedett meg, azt kell hinnünk, hogy e nemzetségek a Turul, illetőleg Árpád törzséből és Kurzán ivadékaiból alakultak. Igy tehát vármegyénk ősi birtokos osztálya származására nézve is a honalapítók legelőkelőbb részéből vállott ki.

Karácsonyi összeállítása szerint vármegyénk területén törzsökös nemzetségek voltak az *Ákos, Bicske, Gyula-Zsombor, Kartal, Káta, Rátót* és *Zsidó* nemzetségek a pestmegyei részeken ; a *Rosd* nemzetség a pilismegyeiekben. Szerző nemzetségek voltak *Pilis vármegyében* ; a *Baar-Kalán, Baracska, Hont-Pázmány, Kartal, Osli* és a jobbágy-nemzetségekhez sorolt *Nána-Beszter* nem. *Pest vármegyében* : a *Balog* és *Záh* ; *Soltban* a *Rátót* és *Szente-Mágócs* nemzetség.

Ákos nemzetség.

Pest vármegye legtörzsökösebb nemzetsége az *Ákos* nemzetség volt. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy e nemzetség az egyedüli, a melynek a vármegye területén nemzetségi kolostora, vagyis ősi fészke volt. Értjük a Hévizgyörktől délre, a mai monostori pusztán, egykor fennállott *Ákosmonostorát.* Visegrád közelében pedig, bizonynyal hogy a királyi udvarhoz közelebb lehessenek, volt a nemzetség nagy háza, *Ákospalotája.* A nemzetség *Micsk* ágának kezében volt még 1245 előtt Hévizgyörk egész környéke : Túra, Szentlászló, Valkó, Nyir, Szörény, Oszlár, Monostorallya, Bag, Némedi és Váczhartyán. A nemzetségből fakadt ki a *Bebek-, Cselenfi-, Erne-, Micsk-,* a *Pocsaji* és *Álmosdi-Csire,* meg a *Toroczkay* ág.

Aynard nemzetség.

Az Aynard vagy *Eynard* nemzetség tagjai a pilisi részeken Zsámbék és Perbál vidékén, a pesti részeken Monor táján telepedtek meg. Az Árpádkorban külön váruk is volt „Eynard vára" néven, mely azonban már a XIV. sz. elpusztult. (Csánki adatai nyom.)

Baár—Kalán nemzetség.

A *Baár-Kalán* nemzetség ősi birtokai voltak a megyében *Gyanda, Micske* és *Sumul,* a melyek közül ma már egy sincs meg. Mivel azonban bizonyos, hogy a *Szentszalvatóry, Ellősi* és *Szeri* Pósa családok ebből a nemzetségből származó osztályos atyafiak voltak, valószínű, hogy a nemzetség birtokai a vármegye solti részeiben feküdtek, a hol e családok még a későbbi korban is birtokosok voltak. A nemzetség Nána ágáé volt még a pilismegyei Solymár is. Miután ez a nevét valószínűleg a királyi solymároktól vette, a kiknek lakóhelye lehetett, e birtok már a nemzetség újabb donaczionális birtokai közé tartozik. A nemzetség főhelye különben a Szeri monostor és az Ellősmonostor volt. E nemből származott a híres Bánk bán.

Balog nemzetség.

A gömörmegyei *Balog* nemzetség, a melyből a Szécsyek és a murányi Venus sarjadzott, 1317-ben donáczió útján kapta a pestmegyei Dunakeszit, Gödöt és Sződöt.

A *Baracska* nemzetség, melyet már a Névtelen is emleget, Karácsonyi szerint valószínűleg a fejérmegyei Baracskán volt törzsökös birtokos és itt is állhatott a nemzetség monostora. Voltak azonban birtokai Pilis vármegyében is, mert 1212 táján Baracs fia Hippolit neje Margit, a Mindenszentekről nevezett monostornak adományozta oda ürömi szőlejét. Baracska nemzetség.

A *Bicske* nemzetség, mely korán ágazott szét, a Tápió partján telepedett meg. Volt itt a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt templomuk is. 1281-ben a király a bicskei birtok egy részét a Papy családnak adta. Bicske nemzetség.

A *Gyula-Zsombor* nemzetséggel, mely tulajdonképen erdélyi nemzetség volt, egy törzsből hajtott ki az a *Maglód* nevű főúr, a kit a Névtelen is említ s a kinek nevét a pestmegyei *Maglód* tartotta fenn. Gyula-Zsombor nemzetség.

A hatalmas és több vármegyére elágazó *Hont-Pázmány* nemzetség *hontmegyei* ágának *Bényi* alága Pilismegyében volt birtokos. Övék volt Borony és Kandé, a mint azt a pilisi apáttal 1299-ben kötött egyezségi okirat elárulja. Hont-Pázmány nemzetség.

A *Kartal*, másként *Korczán* nemzetség egyike volt a megye legősibb nemeseinek. Már Anonymus említi, hogy Árpád egyik vezére, *Kurzán*, a mai Óbuda vidékén kapott birtokot és várat. XIV. századbéli adatokból ma már biztosan megállapítható, hogy *Korzán* vára Óbudán, a Margitsziget éjszaki csúcsával szemben állott, tehát körülbelül a mai hajógyári szigeten, mely akkor még az óbudai parttal egy földet alkotott. Valószínű, hogy *Kurzán* vezér ivadéka volt Uza fia Péter, ki 1263-ban Korczán, 1247-ben és 1276-ban Kartal nembélinek iratik s a kinek az egykori Szentjakabon volt birtoka. Egyik tagja Mochor, 1247 táján a jenei révet, mely a mai Margithíd környékén lehetett, az esztergomi egyháznak hagyta. Birtokos volt e nemzetség Kartalon, Tápiószecsőn, Tápióságon, Tápiósülyön, továbbá Pomázon és Felhévvizen is. Kartal nemzetség.

A *Káta* nemzetség a Tápiótól a Zagyváig eső nagy területen telepedett meg. Az ő emléküket őrizte a *hét* Káta, úgymint: Nagykáta, Szentmártonkáta, Szenttamáskáta, Egreskáta, Boldogasszonykáta, Szentlőrinczkáta és Csekekáta. A nemzetség négy ágra oszlott, a zám-monostori, őri-, csaholyi- és lázári ágra. Ez ágak utóbb Hajdú- és Szatmár vármegyékbe származtak el. Káta nemzetség.

A *Nána-Beszter* nemzetség a pilismegyei Sassad, a mai budai Sashegy vidékén és Budaörsön telepedett volt meg. A jobbágy-nemhez tartozott. Nána nemzetség.

Az *Osli* nemzetség Sopron vármegye tősgyökeres nemzetsége volt és hazánk történelmében kiváló szerepet játszott. Megyénkben e nemzetségnek, melynek ősi fészke és családi monostora Csorna volt, csak Pilis vármegyében volt némi birtoka. A Pomáz vidékén állott Aszófő 1315-ig az ő kezükben volt. Osli nemzetség.

A *Rátót* nemzetség Olaszországból származott hozzánk Kálmán király idejében. Veszprémben és Pestben telepedtek meg. Ez utóbbi vármegyében a Vácztól délkeletre eső területet kapták, a hol nevöket ma is őrzi Rátót község. Övék volt Kisnémedi, Duka és utóbb Hartyán is. A pestmegyei birtokosok sorából emelkedett ki a nemzetség legelőkelőbb ága, a melyet íróink nádori ágnak is neveznek, mert tagjai között több nádor volt. Rátót nemzetség.

A *Rosd* nemzetség törzsökös pilismegyei nem. Övék volt a mai szentendrei sziget, a melyet éppen azért régente Rosdszigetének neveztek. Mellette a szentendrei parton is voltak birtokaik. Közülök Bagod földét ismerjük. Rosd nemzetség.

A *Szente-Mágócs* nemzetség ősi fészke Baranya vármegye éjszaki és Tolna vármegye déli része volt. Volt azonban birtokuk Pilis vármegyében is, az ordasi erdős részen. Az itt lakó nemeseket ugyanis egy 1229-iki oklevél „Szente és Mágócs neméből valóknak" mondja. Jogot formált a nemzetség a pilisi cziszterczita kolostorra is. Ebből a nemzetségből származott a Kölcsey család. Szente-Mágócs nemzetség.

A *Tétény* nemzetség egyik része Martonvásár és a róluk nevezett Tétény között telepedett meg. Legalább Both fia Péterről, ki mint homo regius, a király fegyvernökeinek 1270—72 táján az érdi szigetet akarta átadni, tudjuk, hogy a pestmegyei Tétényben lakott. A nemzetség egy másik tagja Pál, 1328-ban adta el Tordacsot, mely hol Fejér-, hol meg Pest vármegyéhez tartozott. Tétény nemzetség.

A *Zsidó* nemzetség ősi fészke a Galgavölgye volt. Itt telepedtek meg és itt éltek a nemzetség tagjai a középkor folyamán. Róluk vette nevét a ma is fennlévő Zsidó község és a nemzetség egyik tagjáról I. Mácsáról Mácsa község. Övék volt a galgavölgyi Tas is. E nemből származnak a Csákyak, a Becskyek és a kihalt Szántai Petőfy család is. Zsidó nemzetség.

Záh nemzetség. A nógrádmegyei *Záh* utóbb Zách nemzetségnek megyénk területén is voltak birtokai. Valószínű, hogy Borony Csobánka elnevezése a nemzetség egyik tagjának nevét örökítette meg.

II. *Középkori birtokos családok a vármegye területén.*

A vármegye területén élt középkori birtokosok sorozatát, mint említők, *Csánki* Dezső állította össze Történelmi földrajzának I. és III. kötetében. Az ő adatai alapján a Hunyadiak korában a királyon és királynén, meg Korvin Jánoson kívül, Pilis vármegyében 58 magánbirtokos család volt és 13 egyházi testületnek volt ingatlana. Pest vármegyében volt összesen 260 birtokos. Ezek között szerepel a király, a királyné és hét egyházi testület; a magánbirtokosok száma tehát 201 volt. Fejér vármegyében volt 696 birtokos, a kik közül a csepeli és a solti részekre 231 magánbirtokos család esett.

Főbb birtokosok. A legnagyobb birtokosok voltak, Pilis vármegyében: A *Botos* és az *Atyai* családok. Pest vármegyében: A *Berki, Botos,* Sülyi *Etele, Gecsei, Haraszti, Irsai, Kapi,* Gyáli *Kenderesi,* Gutori *Nagy, Nagylucsei, Péczeli, Reichel, Sáfár, Szentiványi* és főkép a *Rozgonyi* család. Csepelen a *Rozgonyi* család, és a solti részeken a Fajszi *Ányos,* a Lévai *Cseh,* a *Hartai,* az Étyi *Kornis, Labdásvarsányi,* a Szántai *Laczk,* a *Mikolai, Miskei, Sári, Szentiványi* másként *Szentivánházai, Szentkirályi,* a *Tetétleni,* Bátmonostori *Töttös* és a Patai *Zubor* (Czobor) család.

A vármegye 1877-iki közigazgatási beosztását tartva szem előtt, a vármegye területén a magán-birtokviszonyok középkori kartografiája,; az eddig ösmert adatok szerint, így alakult ki: A *pilisi alsó járásban* a királyi uradalomhoz tartozó *Tökölön* a *Csete* család volt birtokos. 1473-ban ugyanis Mátyás király nemes Csete Lőrincznek, *Ernuszt* János zólyomi ispán sáfárjának adományozott egy házat és telket, a melyet minden teher alól kivett. II. Ulászló már e birtokot 1497-ben nemesi kúriának nevezte. *Csépen* a *Garai* család (1457); *Szigetújfalun* és a hozzá tartozó *újfalusi szigeten* az *Ujfalussi* család (1465); az *unyani* szigeten az *Unyani* család (1459) lett birtokos. *Lórén* a *Pándiak* egyik ágát, a *Lórévieket* találjuk (1453); *Tétényben* a *Héderváriak* (1454), a *Kapronczaiak* és főként a *Tétényiek* birtokolnak (1405—1409); *Bián* az 1455-ben magvaszakadt *Semseiek* utódjai, a Farnosi *Vidfiek* és a velök rokon *Botosok* éltek. *Torbágy* eredetileg rácz despoták birtoka volt. Ezek magvaszakadtával (1459) a Gúti Országhok kezébe került. *Zsámbékon* a *Zsámbéki* család kihaltával, az ugyancsak *Eynard* nemzetségbéli *Atyai, Kükei* és *Vér* családok örököltek (1401).

A *pilisi felső járásban Szentendrén* 1482-től a *Barthos* család, *Budakeszin* a *Dékán* (1435), *Dobos* (1430), *Dobozy* (1469), *Fodor* (1465), *Jankó* (1443), *Keserű* (1435), *Nemes* (1465), *Szomori* (1473) családok birtokoltak. A Péczeli *Sike* család ottani birtokrészét 1434-ben a velök rokon *Farnosiaknak* engedték át. A mai *Nagykovácsi* területén a *Felsőkovácsi* család volt a földesúr. Tőlük nyert itt zálogjogon birtokot a *Dormánházi* (1457), a *Fodor* (1465) és a *Jankó* család (1479). *Solymárt* és határát Erzsébet királyné 1442-ben elzálogosította a *Korbáviai* családnak. Ettől a *Czudarok,* majd a *Rozgonyiak,* a *Garaiak* és végre *Korvin* János kezébe került. 1472-ben *Ernuszt* János vett itt nagyobb birtokrészt, mely így utóbb a rokon *Szemerék* és *Zuborok* tulajdonába ment át. *Perbálon* az Eynard nemzetség volt ősbirtokos s ebből fejlődött ki az *Atyai, Kükei* és a *Vér* család. 1401-ben helyöket a *Marótiak* foglalták el. *Pilisszántón* a *Dersanócziak* (1465). *Borosjenőn* a *Jenei* (1430), a Szántai *Laczk* voltak birtokosok. Ez utóbbiak részét 1435-ben a király váltotta magához. *Kalázon* a *Bánfi* család (1482); *Pomázon* a *Czikó* (1413), *Tótfalun* a Vámosgyörki *Pohárnok* (1470), *Tahiban* az 1439-ben magvaszakadt *Tahiak* után a *Pököri* vagy *Pekri* és 1447-től a *Botos* család volt birtokos. *Leányfalut* a *Leányfalvi* családtól 1477-ben Farnosi *Vidfi* vette át.

A *felső váczi járás* birtokosai közül ösmerjük *Kishatvan*ban a *Hatvani* (1492); *Csőváron* a Csővári, 1482-ben a Ráskai; *Acsán* az Acsai (1487), a *Hassás* (1487); *Mácsán* a *Rozgonyi*; *Zsidón* a *Kenderessi* (1489), a *Nésai* (1482) és *Rozgonyi* (1430); *Szadán* az *Országh* (1460), *Reichel* (1430), *Reier* (1430 előtt) és *Rozgonyi* (1465) családokat. *Veresegyházán* Szántai *Laczk* (1435), *Országh* (1460), és 1465-től *Reier Szebald* után a *Rozgonyiak* nevével találkozunk. *Kisszentmiklós* a *Kornis* családé volt (1493) *Bottyán* a *Nésaiaké* (1482) és a *Kenderessi* családé. *Váczhartyánban Országh* 1457-ben vette át a Némai *Kolosok* ősi birtokát. *Rátóton*

a *Nésai* (1482), a *Pásztói* (1454), a *Tari* (1465), az *Ország*h és a *Kompolti* családok birtak részeket. *Sződ* és *Gőd* a *Szécsiek* (1317) kezében volt *Dunakeszivel* egyetemben, míg *Alagon* az *Alagiak* (1455), az *Albertiek* (1390) és a *Bekények* (1455) birtokoltak. *Sikátor* az *Alberti* és *Szilasi* (1459) ; *Rákospalota* a *Heranth* és *Szilasi* (1459), *Káposztásmegyer* a *Haraszti* (1486) és *Széchenyi* (1450) családok között oszlott meg.

A *váczi alsó* járásban *Kerepesen* és *Kistarcsán* a *Péczeli* család (1407) ; *Nagytarcsán* a *Csik* cs. (1452) ; *Czinkotán* a *Czinkotai* cs. (1411) ; *Csömörön* a *Péczeli* (1434) és a *Farnosi* család volt a birtokos. *Péczel* megoszlott a *Péczeliek* (1408), a *Hartyániak* (1408) és a *Bojtorjánok* (1449) között. *Irsaszeghen, Nyiregyházán, Tápiószentgyörgyön* a *Rozgonyiak* a Széplaki *Botkákkal*, *Gödöllőn* a *Reichel* családdal, *Ikladon* a Szántai *Laczk*-okkal (1435), a *Sági* (1461) és az *Ikladi* (1487) családokkal, *Hévizen* és *Turán* a *Hévizi Nagy* családdal ; *Zsámbokon* a *Tárnok* családdal birtokoltak egyes részeket. *Bagh, Monostor, Valkó* (1422) *Szentlászló, Liget*, egészen a *Rozgonyiaké* volt. *Máriabesnyő* a *Hatvani* családé (1492) ;*Nagykartal* a *Bornemisza* (1490), *Etele* (1472), a *Vámosgyörki Pohárnok* (1470) családé volt. *Egerszegen* a *Radványiak* (1406) ; *Dányon* a *Perényiek* (1459) és *Simonfiak* (1490) és *Boldogon* a Pleskóczi *Nagyok* voltak birtokosok.

A kecskeméti felső járásban a Kátaiak elágazó családja volt mindenfelé, leginkább azonban a névadó kilencz *Kátán* birtokos. Kivülök birtak még egyes birtokrészeket a *Szunyoghok Nagykátán* ; a *Darabosok* (1426), a *Kókaiak* (1473), *Tétényiek* és *Turócziak* (1453) *Kókán* ; a *Perényiek* (1454) *Tápiószecsőn* ; az *Elyvediek* (1467), *Harasztiak* (1407), *Szilasiak, Kerekegyháziak, Poltharasztiak* és *Békések* (1459) *Pándon ;* a *Bikcseiek* (1310) és *Rozgonyiak* (1467) *Tápióbicskén* ; a *Farnosiak Szelefarmoson* és a *Pányiak* (1495) *Tápiószentmártonban.*

A kecskeméti közép-járásban *Tápiószelén* a *Garaiak* (1476.) ; az *alsó járásban Pótharasztján* a Mikebudai *Békések* (1441) ; *Apáthiban* a *Bessenyiek* (1449).

A *kiskun járásban Szentlászlón* a *Kornis* cs. (1407) ; *Kerekegyházán* a *Dávidházi és Kerekegyházi családok* s ez utóbbiak magvaszakadtával a Brezai *Horváth* és a Kisvárdai *Várdai* családok (1484) ; *Bábonyon* a *Bábonyi* (1487) és *Szúnyogh* (1487) ; *Laczházán* a Szántai *Laczkok* ; *Jakabházán* a *Jakabháziak* (1429) és a Gutori *Nagyok* (1507), *Móriczgátján* a *Mórháziak* (1464).

A solti alsó járás községei közül *Izsák* a *Tetétleni* cs. (1405) ; *Ács* a *Nyavalás* cs. (1487) ; *Kiskőrös* a *Miklai* vagy Mikolai (1434) és előttük a *Derecskei* cs. ; *Páhi* és *Szűcsi* a *Szőcs* cs. (1450); *Tabdi* a *Bolyári* (1426) és *Kornis* (1407) családok. *Czebe* a *Mikolaiak* ; *Hajós* a *Hajósi* és Hajós (1465) és *Nagykai* (1488) ; *Nádudvar* a *Nádudvari* (1437) ; *Szántó* a *Laczkfi* ; *Koppányban* a *Kákonyi* (1488); a ma Szentgyörgy néven Hajóshoz csatolt puszta, mely a középkorban Orbágyszentgyörgy néven volt ismeretes, a vármegye levéltárában levő 1488 évi metális levél szerint a következő családok között oszlott meg : *Szentmiklósy, Hajósy, Derden, Goda, Kákonyi, Keserű, Hajós.*

A solti középjárásban a Gutori *Nagy* család birta *Berke* és *Halom* pusztákat (1440) ; a *Gombolyagi* család *Gombolyagot* és a *Keserő* család (1433) *Keserűtelket* és a *Tényiek* (1487) *Kistényt. Öregcsertő* a *Sári* cs. (1449) ; *Homokmégy* a *Szakálos* cs. (1424), *Mégyszállás* a *Mégyiek* (1505) ; *Örjeg* a *Csornai* család (1431) birtokában volt. *Bátya* a Gutori *Nagy* családé volt (1476), míg *Dusnokon* az *Istvánfi* (1498) és *Pocsa* (1408) ; *Miskén* a *Miskei* (1444), *Porkoláb* és *Szalánkeméni* cs.

A solti felső járásban Ordas az *Ordasháziak* ; *Dunapataj* a *Patayak* (1498) és *Zuborok* (1426) ; *Vejte* a *Hartaiak* (1469) ; *Kisharta* a *Hartaiak* (1464), a *Bodorok* (1427) ; *Szüle* a *Hartaiak* (1409) ; *Dunatetétlen* a *Tetétlen* (1400) ; *Mikla* a *Mikolaiak* (1439), a *Törökök* (1425) és *Laczkfiak* (1420) ; *Szentimre* a *Hartaiak* (1409) ; *Nagyharta* a *Mód* (1409) és a *Szél* család (1458) birtokában volt. *Solton* a *Soltiak* (1431) ; *Mindszenten* és *Mariházán* a *Tetétleniek* (1465) ; *Kálon* a *Miskeiek* (1449) ; *Dunavecsén* a *Tetétleniek* (1405) ; *Szentmártonban* a *Gyárfás* (1464), a *Töttös* és *Várdai* (1406) családok ; *Szalkon, Homokszentlőrinczen* és *Csabányon* a *Töttösök* és *Várdaiak. Tasson* a *Tasiak* (1314) ; az *Egecseiek* (1437), a *Bucsu* (1487) és *Fekete* (1502) családok ; *Halászteleken* a *Jarabói Pan* család (1447) ; *Dabon* a *Dabiak* (1453) és *Szúnyoghon* előbb a *Szunyoghok*, utóbb (1479) a *Tekeli Nagyok* voltak birtokosok.

A pesti alsó járásban Peregben ősi birtokos a *Laczkfi* (1420) és a *Cseh* család (1447) volt. A dömsödi, peregi és szunyogi határok közé eső *Szentivánon* a *Füstö-*

sök (1439) *Irsaiak, Szentiványiak* és *Sáfárok* (1395); a *Kis* (1464), *Káldi* (1464) és Kövér (1504) családok birtak részeket. *Bánkháza* a *Pándiak* és *Sáfárok* között oszlott meg (1453), 1461.). Ugyane családok birták *Majosházát* is (1395), a hol kivülök még a *Porkoláb* (1498), *Szeredi* (1470), *Póka* (1446) és *Cselei* (1504) családok is birtokoltak. *Bugyin* a *Bugyiakon* kivül (1504-ig) birtokosok voltak még az *Irsaiak, Szentiványiak* és *Sáfárok* (1395); a *Borsos* (1446), *Császár* (1507), *Fodor* (1507), *Gerleth* (1507), *Györgyfi* (1507), *Lanczok* (1507), *Sándor* (1446) és *Nyitrai* családok. *Délegyháza* és *Ványa* a *Szentiványiaké* (1459, 1463); *Ráda* a *Kerekegyháziaké* és a *Nagylucsei* vagy *Péczeli Farnosoké*, meg a Szántai *Laczkoké* volt. (1435). *Ürbőn* az *Ecseri* család volt az úr. (1498) *Ordasháza* az *Ordas* családé (1461), *Dunavarsány* a *Labdás Varsányi* családé (1416) volt, míg *Dunaharaszti* birtokán többen osztoztak, és pedig a *Haraszti* családon kívül (1478), mely az *Imreghiek* magvaszakadtával kapta e birtokot, a *Gecsei* (1453), a Gutori *Nagy* (1440), a *Farkas* (1440) és *Szerdahelyi* (1440) család. *Soroksáron* a *Soroksári* (1390) és *Haraszti* (1478) családokon kívül az *Adonyiak* (1429) birtokoltak. *Szentdienesen* a hasonnevű családon kívül (1447) a *Harasztiak, Szilasiak, Kerekegyháziak, Békések, Poltharasztiak* (1459) és a Gutori *Nagyok* birtak részeket. A *gubacsi* puszta a *Rozgonyiaké* volt (1467), míg a szomszédos *Péteri* a *Kenderessieké*. *Gyálon* a *Haniki* (1455), a Gyáli *Kakas* (1407) és a *Kenderessi* család (1483) birtokoltak. *Ócsa* a hatalmas és gazdag *Botosok* kezében volt (1440), *Pákony* és *Kakucs* pedig a *Kapiakéban* (1465); *Inárcson* ismét az Irsai, *Szentiványi* és *Sáfár* családok, egy nemzetség tagjai birtak részeket (1395), *Pótharaszton* a *Poltharasztiakon* kívül (1459) a *Haraszti, Szilasi, Kerekegyházi, Békés* és a Pákonyi *Türgye* család tagjaival találkozunk (1447); *Sári* a *Sáriak* (1400), *Tolvajok* és *Magok* (1449) kezében volt. *Felsődabason* a *Szőke* (1464) és *Isti* (1482) család, *Alsódabason* a *Dabasi* (1455) és *Bolgár* (1464) család birtokolt. *Gyón* is ez utóbbiaké volt, míg *Esső* birtokában a *Haniki* (1455) és *Kakas* (1407), *Ádacson* a *Kenderessi* (1489) családot találjuk. *Örkény* a *Haraszti* családé volt; míg *Vass* és *Vátya* (1415) a Némai *Kolosoké*. Vátyon ősi birtokosok előbb (1388) a *Vátyaiak* voltak.

A pesti felső járásban *Irsa, Mikebuda* és *Alberti* jó részét az *Irsaiak* birták, a kiknek hűtlensége miatt *Irsa* a *Kozmai* családra (1457), *Mikebuda* a hasonnevű, a *Békés* és a *Budafi* családokra (1482, 1491), *Alberti* pedig a *Kozmai* és *Kenderessi* családokra (1457) szállott át. *Pilis* birtokában a *Harasztiak, Szilasiak, Kerekegyháziak, Poltharasztiak, Békések* osztoztak (1459). Birt itt még az *Ampolth* család is. (1455). *Nyáregyháza* a Csévi *Farkasoké*, *Vasad* a *Botosoké* volt. (1440) A mai *csévi pusztán* a *Parlagiak*, a Szentmihályi *Czoborok* és a *Batthyányak* (1464); *Monoron* az *Atyaiak*, a *Kükei* és *Vér* családok és a *Marótiak* (1437) voltak a földesurak. A monori határba eső *Újfalun* a *Csetnekiek* (1386) és a *Marótiak* (1437) birtokoltak. *Káva* a *Szajoli* (1476) és a *Szentiványi* (1463) családok között oszlott meg. *Gombán* a *Nemze, Maróti* (1437), *Vinczló* (1454), *Bodó* családokkal találkozunk. A *Botosok* itteni birtokát a család magvaszakadtával a *Rozgonyiak* kapták. (1458) *Tete* a *Kerekegyháziak*, a *Nagylucseiek* és *Téteiek* kezén volt (1489). Ők birtokoltak *Tápiósülyben* is, a hol kivülök még a *Borsvaiak* is birtak részeket. (1487) *Uri* földesurai a *Betleniek* (1488), a *Csetnekiek* (1386) és a *Pócsok* (1436) voltak. *Tápiósáp* az *Etele* családé (1461.), *Oszlár* a *Rozgonyiaké* (1425.); *Szentistván* a *Billyei* családé (1426); *Péteri* a *Botosoké* (1440) volt. — *Gyömrőn* a főbirtokos a *Botos* család volt. Az ő magvaszakadásuk után helyökbe a *Rozgonyiak* léptek. (1445) A *Gyömrei* család birtokait, mely család 1453-ban kihalt, többen kapták. Birtokosok voltak még Gyömrőn a *Nemze, Maróti, Vinczló, Bodó* és *Inárcsi* családok. *Maglód* a *Péczeli* és *Hartyáni* családok között oszlott meg. (1408) *Ecseren* az *Ecseri* család volt birtokos (1426). *Vecsés* a *Botosok, Dezsők*, Péczeli *Farnosok* és *Borsfiak* (1440—1487); *Halomegyháza* a *Botosok* és a *Blaskók* (1486), *Pestszentlőrincz* a *Rozgonyiak* (1470) kezében volt. A *Nagylucsei* család 1484-ben kapta Mátyás királytól a *Kerekegyházi* család birtokait: *Kerekegyházát, Poltharasztyát, Ádácsot, Rádát, Gyömrőt, Gombát, Sápot, Sülyt* és *Tétet*.

III. *Egyházi birtokok a vármegye területén.*

A hármas vármegye területén elég tekintélyes birtoktesttel szerepelt a katholikus egyház is. Szent István két nagy terjedelmes püspökséget alakítván e részeken, csak természetes, hogy a szabad rendelkezése alá eső ingatlanokból

megfelelő birtokokat hasított ki a két püspök, a két székeskáptalan és a székesfejérvári prépostság és káptalana részére. Nemes példáját követték utódai és követte a birtokos nemesség, az utóbb keletkezett vagyonos polgárság is. A vármegye területén állott egyházakon és egyházi intézményeken kívül azonban mások is kaptak egyes birtokrészeket a vármegye területén, a mit az a körülmény magyaráz meg, hogy éppen e részeken feküdt javarészben a királyi család magánbirtokainak és a koronázott király szabad adományozása alá eshető földeknek legnagyobb tömege. Viszont a vármegye területén állott egyházak különösen a jóformán a maga egészében királyi birtokot alkotott Fejérmegyében, voltak birtokaik.

Nem lehet feladatunk e helyütt a vármegyében egykor fennállott egyházi birtokok részletes leirását adnuk. Csupán arra kell szorítkoznunk, mint a nemesi birtok kartografiájánál tettük, hogy általános tájékoztatást adjunk. Előbb a vármegye területén kívül fekvő egyházak, utóbb a vármegye területén belül fekvők birtokviszonyait mutatva be.

Az esztergomi káptalan birtokai.

Az *esztergomi káptalan* 1390-ben kapta *Sasad* és *Örs* helységeket. 1393-ban és 1439-ben pedig *Kesztelcz* faluban és *Nyir* pusztán szerepelt földesúrként. Igényt formált a káptalan *Csév* községhez is, mert 1461-ben ünnepélyesen ellentmondott, hogy annak birtokába *Parlagi* László és Czoborszentmihályi *Czobor* Mihályt beigtassák (*Pesty* Eltünt régi várm. I. 62. — Orsz. Lvt. DO. 8014. Fejér XI. 266. *Csánki* Magy. tört. földr. I. 17). Az *esztergomi székesegyház* Mária kápolnája a XIV. század vége óta *Budán, Ákospalotáján* (1418. Fejér CD. X.II. 306. 385), *Bajon* és *Szamárd* helységben (U. o. XI. 266. *Csánki* i. h. I. 17.) birtokos.

Az *esztergomi érsekek* a vármegyében csak magánbirtokosokként szerepeltek. Igy *Dénes* érsekről tudjuk, hogy 1452-ben Szundai *Tárnok* Demetertől zálogba vette annak *Zsámbok, Mácsa, Zsidó* és *Szentfalva* helységekben lévő részeit (Orsz. Lvt. DO. 14513.) A híres *váradi* püspöknek, *Vitéz* Jánosnak 1467-ben *Kerepesen* volt birtokrésze (Orsz. Lvt. DO. 16531). A pécsi püspök pestmegyei jószágaira pedig 1494-ben az évi adóból 52 frt. esett, de hogy e jószágok hol feküdtek, nem tudjuk. (*Engel* Allg. Weltgesch. DO. 49. 3. Th.).

Az egri püspök és káptalan.

Az *egri* püspök jószágaira az 1494—95-iki adókivetés kimutatása szerint a pestmegyei adóból 160—194 frt. esett, de hogy vajjon e jószágok az akkori püspöknek családi jószágai voltak-e, vagy a püspökség tulajdonát alkották, azt adatok hiányában eldönteni nem lehet (V. ö. *Engel* i. h. 30.) Ugyanezen kimutatás szerint a *káptalan* 68 frtot fizetett adóban. Pestmegyei birtokait *Monoron, Újfalun* és *Irigeren* egyébként az egri káptalan csere utján szerezte 1446-ban a *Marótiaktól.* (Bakócz kódex. 441.)

A fejérvári prépost és káptalan.

A *fejérvári* prépostnak is voltak a vármegyében birtokai, mert az 1494-iki adóösszeirás 36 frtnyi adóval rótta őt meg. 1342 táján *Váli* Imre a pesti hegy várában (a mai Buda) fekvő udvarhelyét 150 márka ezüstért eladta a fejérvári prépostnak (Orsz. Lvt. N. R. A, 860.38). Övé volt a budamelléki *Gyóg* föld is, melyet 1350-ben Telmán budai bíró fiának adott bérbe (Kod. Dipl. IX. II. 254.)

A *fejérvári kereszteseknek* a Dusnok melletti Halász pusztán volt nagyobb helységök, a melyben egyházi nemesek laktak, 1534-ben pedig *Tamás* mester, az esztergomi Szent Erzsébet kórház igazgatója nekik adományozta *Czirák* helységet. (Acta Crucif. de Alba. Egyet. könyvt. Ab. 196 *Csánki* i. h. III. 330).

A szekszárdi benczés apátság.

Valósággal nagybirtokosszámba ment a vármegyében a *szekszárdi benczés apátság*, melynek birtokai a solti részeken feküdtek s a *fajszi nemesi széket* alkották. Az uradalom székhelye *Fajsz* volt s hozzátartoztak : *Malomér, Varajt, Halászi, Szatmár, Halom, Bátya, Bék, Nádudvar, Pálfölde* és *Éld.* E jószágai után az 1495-iki adóösszeirás szerint 367 frt. adó esett.

Veszprémvölgyi apátság.

A veszprémvölgyi apáczáknak a megye területén *Szántón* volt birtokuk, a melyet nekik még Szent István adományozott. Ez a Szántó, most Szentgyörgy puszta a Duna mellett, Tass határában feküdt. A szigetfői révet, mely szintén az apáczáké volt, szántai révnek is nevezték. [1])

A vármegye területén fennállott egyházi intézmények közül tekintélyesebb részt birtokolt a *kalocsai* érsek és káptalana, a *margitszigeti* és óbudai apáczák, a *várbéli beguina* apáczák és a váczi püspök.

A kalocsai érsek és káptalan birtokai.

A *kalocsai érsek* bírta Kalocsa várát és városát ; továbbá a hontokai érseki széket, a melyhez egy 1657-iki összeirás szerint mintegy 268, Bács, Pest, Baranya,

---

[1]) V. ö. : Dr. *Hómann* értekezését. A veszprémvölgyi alapitólevél hitelessége. Századok 1910. évf.

Tolna, Bodrog és Csanád vármegyék területén fekvő helységekben lévő birtok tartozott. E birtokok egy részét azonban az érsekek önmaguk szerezték. Az ősi és így királyi adományozásból, vagy magánalapítványokból származó birtokok, a mennyire a gyér adatokból kinyomozható, a következő soltmegyei helységekben voltak: *Bód, Ordas, Orosz* vagy *Oroszi, Solt* és *Hontoka.* (V. ö. *Csánki* adatai i. m. III. K. 374. l.) 1334-ben *László* érsek Gömör és Kishont vármegyékben fekvő birtokait átadja I. Károly királynak s ezek helyébe kapja: *Geress, Tótfalu, Csalán, Butuzfalva, Gyümölcsén, Velencze, Újfalu, Lázárfalva* helységeket. (*Katona* Hist. Eccl. Coloc. I. 367.) 1444-ben *János* érsek az egész Sárközt vallja magáénak, vagyis a solti szék délnyugati részét. Ugyanakkor híveinek: a Sármégyi, Orbágyszentgyörgyi *Finta, Miskei, Homokmégyi, Adácsi, Bátyai, Piski* családok tagjainak, kétségkívül mint egyházi nemeseinek, új adomány czímén adja *Sármégy* helység $^1/_9$ részét, mint a néhai *Magócs* család birtokát. Egyházi nemesei és így birtokai is voltak még *Kozmó, Szentkirály, Drág, Fekécs, Bakold, Bakháza, Hontoka* és *Orbágyszentgyörgy* helységekben. (*Csánki* i. h.) 1559-ben az érsekség birtokaihoz tartoztak még: *Foktő, Uszód, Kara, Zastó, Terenel, Rend, Nádasd, Nádudvar, Nána, Szentbenedek, Bogyoszló, Varajt, Présztelek, Drágszél, Kozma, Nagyka, Solt, Miske, Hontoka, Szentistván* és természetesen *Kalocsa* is. (*Katona.* i. m. II. 35. I.) 1674-ben *Széchenyi* György érsek a kir. kamarához intézett beadványában vitatta, hogy az érsekség ősi birtoktestéhez tartoztak még: *Kisbalázs, Szentimre, Akasztó, Tetétlen, Adács* és *Szentkirály* helységek is. (Orsz. Lvt. Neoreg. 988—53.)

A *kalocsai káptalannak* részei voltak *Mikola, Czebe, Orbágy* és *Nyárád* helységekben. (Csánki i. h.)

A margitszigeti apáczák birtokai.

A *nyúlszigeti* (majd Mária-, utóbb Margitszigeti) domonkos-apáczák kolostorának, IV. Béla király és neje e kedvelt alapításának, a szigeten kívül voltak még birtokai, a pilisi, pesti és a csepeli részeken. Övék volt jóformán a maga egészében *Pomáz, Csaba* és *Tinnye* (*Wenzel* Árpádkori Uj okmt. IX. 255. 573. O. L. DO. 16507. 17910. V. ö.: *Csánki* i. m. I. 18.); *Sáp* (1283-ban), *Tordas, Hartyán, Taksony, Újbécs, Jenő, Czinkota, Szentmihály, Szakállas, Üllő, Dunavarsány* és *Kuldó*; meg a *jenei* rév, melynek jövedelmén azonban a budai káptalannal kellett osztozniok. (*Csánki* i. m. I. 44.) Övék volt még IV. Béla adományából *Oszlár, Süly, Ökörd, Nemus* és *Nagyüst* (Fejér CD. IV. II. 486.); *Nána* comes hagyományából *Solymár* (u. o. IV. III. 315). V. István király adományából (1270) *Ráda* (u. o. VI. I. 49.); *Mártonvásári* Gergely adományából (1272) *Tordács* (u. o. V. I. 178.); *Moys* kir. tárnokmestertől kapták (1274) *Piliscsabát* (Á. II. 200). 1280-ban IV. László nővérétől, Erzsébettől, *Tökölyt* a Csepelszigeten, a hol már előbb övék volt *Szigetszentmiklós* és *Ülbő* szigete (u. o. V. II. 1). Végül övék volt *Dömsöd* táján a *Keveaszó* völgyének jelentékeny része (V. ö. *Csánki* adatait III. K. 382.—383).

Az óbudai apáczák birtokai.

Az *óbudai apáczák* ősi birtokai *Kalász, Tinnye, Békásmegyer, Üröm* és *Kande* helységekben feküdtek (Anjouk. Okmt. V. 316. O. L. DO. 5623. 5624. 5639. 5715. 15375. 17910. *Csánki* adatai). Övék volt Pestmegyében *Czegléd* városa, ez az ősi királyi birtok, melyet I. Lajos király 1358-ban anyjának, Erzsébetnek, ő meg tíz évvel utóbb az apáczáknak adományozott oda (O. L. DO. 5966. és 5698). Erzsébet királyné egyébként nékik adta óbudai házát (1354), a Duna mellett fekvő óbudai fürdőházat (1369) és egy gyógyszertárnak épült kőházat (1369). Volt több hasznot hajtó jog is birtokukban, így a Szentjakabfalvánál szedetni szokott szárazvám is, melyet utóbb a dunai vámmal cseréltek fel. Magában Óbuda határában is voltak szántóföldjeik, a melyeket *Silher* nevű fogadós ajándékozott nekik (O. L. Mon. V. Bud. 18713. 24. 25. és 21 meg 23. sz. a). 1372-ben Major Nykus és neje Erzsébet óbudai polgárok szentjakabi földjeiket a Nagyrét körül; *Zalai* Tamás és neje Margit Kurzán várát a hozzátartozott 26 hold szántóval; *Jensl* leánya Erzsébet 50 hold óbudai földet adományozott nekik (O. L. Acta V. Bud. 19—5). Ezenkívül ájtatos alapítványképpen kaptak több óbudai és várbeli házat. Igy *Baranchi* gyógyszerész özvegyének (1375), *Selaus* Mihály polgárnak (1377), János polgár özvegyének óbudai, István nádor özvegyének, Annának várbeli (1401), *Senthei* Miklós (1401), *Sárkányi* Domokos özvegyének, Annának, óbudai házát (1402), (U. o. 18—32. 33., 35., 39. és 19—2., 16., 3., 4., Stb.)

A beguinák birtokai.

A *budavári beguinák* birtokai *Békásmegyeren, Cserjeden* és *Csépen* voltak. (O. L. DO. 29821., 29852., 30907. Csánki adat.) 1290-ben kapták *Moys* nádor özvegyétől *Bagamértelkét* és *Cséptelket.* Övék volt a Csepelsziget mellett elterülő *Dágsziget* is. (V. ö. Csánki i. m. III. 364.)

Pest 1686-ban.
(Az Orsz. Képtárból.)

Pest és Buda a török korban.
(Az Orsz. Képtárból.)

Vácz 1686-ban.
(Az Orsz. Képtárból.)

A zsámbéki török kút.

A *budai káptalan* a Császárfürdő, a pilisi hegyek között fekvő Pócsmegyer s a Dunától határolt nagy területet birta. Övék volt tehát kezdetben a mai *Rózsadomb*, a *Szépvölgy*, a hajdani *Monyorós*, a *Kecskehegy* és a *hármas határhegy*. (Fejér CD. III. F. 118.—121.) Részbirtokos volt *Ürömön* és földesúri jogot gyakorolt *Szentén* (O. L. DO. 7419. Magy. tört. tár. II. 17. és 125. — *Csánki* a.) Ingatlanokon kívül rendkivül sok hasznot hajtó jogot is bírt. Igy a budai partokon őt illette a *hegyvám*, a *tized*, a *hajókikötési* és *halászati* díj, meg a bordézsma.

A budai káptalan birtokai.

A Ó-Budán állott *Fejéregyháza*, mely előbb világi plebánia, utóbb *pálos kolostor* volt, az óbudai határban Örs felé eső szőlőkön kivül bírt még ingatlan javakat *Békásmegyeren*, *Banyaházán* (az óbudai királyi vár tövében levő forrás tája). *Gercse* helységben és a *szentendrei* határban. (*Rupp* Buda—Pest 36—37. l.)

A fejéregyházi pálosok.

A *János vitézek óbudai* házukon, több malmon és forráson kívül, mikhez a mai Császárfürdő is számított, földesurak voltak *Pazandokon*, a melyet azonban 1417-ben a nyúlszigeti Szent Mihály *prépostságnak* voltak kénytelenek átengedni. (u. o. 40—41.) Ez a prémontrei prépostság különben a *borosjenői* és a *semjéni* határokban is bírt földet. *A János vitézek Szentháromságról* nevezett konventjének, mely a mai Lukácsfürdő táján és az Országúton állott és bírt némi fekvőségekkel, a száraz- és vizivámon és a szőlődézsmán kívül, egyéb ingatlana itt nem volt.

Az óbudai János-vitézek.

A *Domonkosrend* Szt. Miklósról nevezett budai kolostorának birtoka a *Kőkert*, másként *Ombtelek* puszta volt, mely Buda környékén fekhetett (Acta Dom. Pest. 1—4.) Volt jószáguk a *gubacsi* határban és *Rákoscsabán*. (Orsz. Lvt. Acta Dom. Pest. 1—4.)

A Domokosrend.

A *buda-szentlőrinczi* pálos-kolostornak, a rend anyaháza, a budai Hárshegy tövében elterülő lankás vidéken kívül, különösen magánosok adományából, több helyütt volt ingatlana. Igy *Kőváry* Pál nádori itélőmester jóvoltából 1403-ban *Páthon* kapott mintegy 100 holdat és 1411-ben a *Kenderesi* birtok egyharmadát. 1503-ban meg *Szabó* Bencze neje Anasztázia adja oda a kolostornak *kajászószentpéteri* birtokát, mely akkor Pestmegyéhez számított. (*Rupp* adat. i. h. 200).

A pálosok.

A *demesi prépostnak Demesen* és *Tahon* (O. Lvt. DO. 15329.) ; a *szántói pálosoknak Piliscsabán* (u. o. 8014.) ; a *telkii apátságnak Telkiben* és *Pátyon* voltak ingatlanai.

IV. *A megye teherviselő-képessége.*

A királyság első századaiban az államháztartás leginkább a földbirtokon nyugodott. Szent István alkotmánya szerint az ország első földbirtokosa, az ingatlanok ura, maga a király volt, a ki a megszállott részeken kívül, a vármegyei rendszer révén, minden ingatlannak kétharmadrészét élvezte, míg az egyharmadot a közigazgatás költségei emésztették fel. A katonáskodás személyi és birtokteher lévén, a többi közszükségleti kiadásokról a királynak magának kellett gondoskodnia. Szaporították a király bevételeit az úgynevezett királyi haszonvételi jogok, melyek az ország közgazdaságának, iparának és kereskedelmének emelkedésével természetszerűen és arányosan növekedtek.

Az Árpádházi királyok sokszor túlzó bőkezűsége következtében megfogyatkozott a királyi birtokok száma s így elapadt a királyi jövedelmek egyik forrása is. Másról kellett tehát gondoskodni s így született meg a rovásadó, mely azonban mindig—talán Hunyadi Mátyás korát kivéve—önkénytes adomány jellegével bírt.

Sajnos, a mohácsi vészt megelőző időből csak igen kevés adólajstrom maradt fenn s így csak igen hiányos képet alkothatunk magunknak az ország akkori nemzetgazdasági állapotáról.

Nevezetesek az 1494. és 1495. évekből fenmaradt adólajstromok, a melyek *Zsigmond* pécsi püspök, királyi kincstárnok felügyelete alatt készültek s a melyeket a bécsi udvari könyvtár 487. számú kódexéből első ízben *Engel* J. Keresztély tett közzé.

Az 1494 és 1495. évi adólajstromok.

A vármegye területén ez években összesen hat dicator, vagyis adórovó működött. És pedig a *pilisi* részekben *Miklós* deák és *László* dicator ; a *pestiekben Péter* diák és *Gáspár* dicator, a *solti* részekben meg *Polyák* Gergely és *Konta* István adórovók írták össze az adózókat és szedték be a pénzeket. Munkájukban az alispánok és szolgabírák, meg a választott nemesek támogatták őket.

Az 1494-iki összeírás szerint *Pest* vármegyében volt összesen 4097½ porta, a melyek után — portánként egy forint lévén az adó — befolyt 2513½ forint. 1495-ben pedig 4500 porta után 3000 frt.

Pilis vármegyében volt 1494-ben 1956 porta ; 1495-ben 1746 porta ; ezek után befolyt az első esztendőben 363 forint, a másodikban 359½ forint.

Solt vármegyében volt 1494-ben 2739 porta ; 1495-ben 2755 porta, a melyek után befolyt az első évben 1135 forint ; a másodikban 1468 forint.

Az egyesült vármegye egész teherviselési képessége tehát 1494-ben volt 8792½ porta ; 1495-ben 8991 porta. Ámbár a kimutatás szerint 1494-ben csak 3911½ frt ; 1495-ben meg 4831 frt folyt be, ebből a vármegye teljesítő készségének mértékére nézve következtetést nem vonhatunk, mert a *Restant inexacti* rovatban nem csupán a be nem hajtható, hanem a behajtott, de a főurakat közvetetlenül illető tételek is bennfoglaltatnak. Sőt a kimutatás határozottan kedvező a megye adófizető készségére nézve. Az adólajstrom szerint.

	1494-ben kir. engedélylyel	1495-ben elengedve	1494-ben szegénység miatt	1495-ben felmentve	1494-ben egy sessiós	1495-ben nemesek
Pest vármegyében	70	155	—	60	135	100
Pilis vármegyében	56	19	116	—	178	40
Solt vármegyében	46	90	234	166	121	?

Behajthatlanság czímén tehát 1494-ben a hármas megyében 8792½ frt után 350 frt ; 1495-ben 8991 forint után meg csupán 326 forint volt, a mi kétségtelenül igen kedvező s a gazdasági viszonyokra szép fényt vető százalék.

Érdekes a két adólajstromnak a *be nem hajtott adók* czímű rovata is, mert a portáknak az egyes nagybirtokosok között való megoszlását körvonalozza.

Pest vármegyében az 1494-ik évben felvett 4097½ porta közül esett : Korvin János uradalmaira 160, az egri káptalan birtokaira 68, a fejérvári prépostéra 36, a pécsi püspök családi birtokára 52, Kornis Dávid birtokaira 52, Móré Györgyére 15, Bálint váradi püspökre 142½, András budai várnagyra 70, Borswai Benedekre 16, Haraszty Ferenczre 183, Ada mester kir. főjegyzőre 8, Wersegdy Lászlóra 2, a király birtokaira 227, a királyné birtokaira 220 porta. Az 1495-iki lajstrom adatai szerint pedig ezenfelül : Báthory András birtokaira 68, Szapolyai Istvánra 63, a budai beguinákra 16, az egri püspökre 194, Bornemisza Jánosra 44, a margitszigeti apáczákra 27, vagyis a 4097½ illetőleg 4500 porta közül a nagybirtokosoké volt kb. 1230 porta, a mi kb. 30 százalék.

Pilis vármegyében a porták így oszlottak meg : Királyi birtokra esett 786 porta 1494-ben és 1071½ 1495-ben, a királyné birtokaira 210 porta, Korvin Jánosra 81, Somi Józsa temesi bán birtokaira 25, a szentendrei barátok birtokára 20, a zágrábi püspökre 50 és az 1495-iki lajstrom szerint még az egri püspökre 80, a margitszigeti apáczákra 12 porta.

Solt vármegyében a porták megoszlásáról névszerint a következő adatokkal szolgálnak a lajstromok : Királyi birtokra esett 56, illetőleg 433 porta; ez utóbbi számban a kunok portái is bennfoglaltatnak. A kalocsai érsek uradalmára 411½, a kalocsai káptalanéra 429, Korvin Jánosra 114, a kunok kapitányára 41, Wégles birtokára 4, és az 1495-iki összeírás szerint még a szekszárdi apátság uradalmára 367, és a dömösi kápolna birtokára 73 porta.

Az 1494-iki összeírásban foglalt 8792½ porta közül tehát névleg ismeretes 3562 porta tulajdonosa ; az 1495-ikinek 8991 portája közül pedig 3112.

Az összeírás adatai különben azt is mutatják, hogy a vármegye teherviselő alanyának körülbelül egyharmada kötött, vagyis változásnak kevésbé alávetett jellegű birtok volt. A megye 8991 portája közül egyházi kézen — ha a váradi, pécsi és zágrábi főpapok családi birtokait is ide számítjuk — 1895½ porta volt, vagyis a rovás alá eső ingatlannak mintegy hetedrésze.

IV. FEJEZET.

TÖRÖK VILÁG A VÁRMEGYÉBEN.

I. *A vármegye területe török kézben.*

Ibrahim nagyvezér 1527-ben Szapolyai János magyar király követeinek kijelentette, hogy Magyarország nem János királyé, de nem is Ferdinánd osztrák herczegé, hanem a szultáné. Török törvény szerint, úgymond, a szultáné mindaz a föld, melyet lova patkója tapodott s melyen fejét nyugalomra hajtá. Már pedig a mohácsi fényes győzelem után a szultán végigvonult Magyarországon, járt és meghált Budán. A kard jogán tehát az ország a szultáné.

A török politika azonban most még nem látta elérkezettnek az időpontot, mikor e jogát érvényesítenie lehet. Figyelembe vette, hogy a mohácsi síkon elesett magyar király örökségére a hatalmas római császár öcscse, Ferdinánd is pályázik, a ki figyelemre méltó ellenségszámba megy. Úgy határozták tehát Stambulban, hogy Ferdinánd ellen a magyar középnemesség által megválasztott János királyt fogják istápolni és pedig, hogy a magyarok bizalmatlankodását fel ne keltsék, nem hűbéri, hanem tisztán szövetségi alapon. A török tehát kezdetben, János király szövetségeseként szerepelt, természetesen azzal a gondosan eltitkolt czélzattal, hogy közben kitanulmányozza a terepviszonyokat, előkészíti a talajt s megfelelő időpontban lecsap az elzsibbadt országra.

1528-tól, a mely évben e szövetséget megkötötték, János király haláláig, 1540-ig, a török itt volt, itt sürgött-forgott, mint jó barát, mint szövetséges. A következő évben azután azzal, hogy az ellenkirály ellen így jobban védheti a kiskorú János Zsigmond érdekeit, megrakta török haderővel Budavárát.

Ezt a sakkhúzást megkönnyítette a töröknek a szerencsétlen Roggendorf-Fels-féle hadjárat. A váradi szerződés értelmében János halála után az egész országnak Ferdinánd kezére kellett volna kerülnie. János hívei azonban királylyá választották és koronázták a kiskorú János Zsigmondot. Mikor tehát Ferdinánd vezére, Fels, 1540-ben megjelent, hogy birtokba vegye az országot, erős ellentállással találkozott, melylyel megbirkózni nem tudott. Ferdinánd 1541-ben Roggendorfot küldte tehát segélyére. A két vezér nekilátott Buda ostromának s ez ostrom hírére megindult Szulejmán személyes vezetésével az ozmán haderő Magyarországba. János hívei vitézül megvédték Budát Roggendorf hadai ellen és midőn némi török segélyt nyertek, a német sereget teljesen megsemmisítették. Buda eleste.

Mikor Szulejman hadai élén megjelent, Buda fel volt már mentve ; ellenség nem volt. De a török diplomáczia elérkezettnek látta az időt, hogy lábát végleg megvesse az országban. Reátette kezét Budára s a kiskorú királynak Erdélyből s a tiszántúli részekből alkotott egy új fejedelemséget. Buda elveszett s a 145 éves török uralom, a hódoltság szomorú időszaka, megkezdődött.

Mikor 1547-ben Ferdinánd és a török között az ötéves fegyverszünetet megkötötték, akkor már János Zsigmond is, Ferdinánd is, évi adót fizetett a szultánnak, és megyénk területének pilisi részei és a váczi vidék, a melyeknek kulcsai a visegrádi és a váczi várak voltak, török uralom alatt állott.

A vármegyének a Duna és Tisza között elterülő része már közvetetlen a mohácsi vész után szenvedte el az első török pusztítást. Szulejman Budavárában pihent babérjain s onnan 1526 szeptember 24-én indult el, hogy a Duna—Tisza közén áthaladva, országába visszatérjen. Szeptember 19-én készült el a Dunán vert híd, a melyen a török seregnek át kellett szállania. A balparton azután a szultán két részre osztotta seregét. Az egyik, az ő személyes vezetése alatt, a Duna balpartján vonult le a Bácskába, a másik, Ibrahim nagyvezérrel élén, a Tisza jobbpartján haladt. Természetes, hogy a garázda török csapatok ily módon a vármegye egész testén keresztülgázoltak s azt jóformán letarolták. Szulejman szultán naplójának egyes adataiból következtetve, különösen Nagykőrös, Czegléd, Kecskemét és a szegedi részek szenvedtek sokat az átvonuló török hadaktól. Duna—Tisza közének első elpusztulása.

1552-ben, a fegyverszünet leteltével, a török a temesi részeket foglalta el s innen indult Csanád és Szolnok megvételére. Ez évben tehát török kézben volt már a Duna jobb partján Pécs, Siklós, Szegszárd, Simontornya, Székesfejérvár, Buda, Visegrád, Vácz, Esztergom ; a Tisza balpartján meg Temes, Lippa, Solymos, Szeged, Csanád, Szolnok. A Duna és Tisza köze, vármegyénk déli nyulványa, az éjszaki részek és a Duna jobbparti részek tehát valósággal élő török sövénynyel voltak övezve s így a megye területe a török hódoltság középpontja volt. És tényleg, megyénk török birtok maradt mindaddig, míg Budavár visszavételével e vidékről az utólsó törököt is elpusztították.

II. *Közigazgatási, bírósági és katonai beosztás.*

A régi török államszervezet a legcsodálatosabb emberi alkotás volt. Ha modern fogalmakat alkalmazunk meghatározására, úgy azt szocziálista ízű egyeduralomnak mondhatjuk. Minden a nagyúré, a szultáné és a szultán minden. Ő a török jog forrása ; élet, halál, tulajdon korlátlan ura. Népe csak annyi és olyan jogot formálhat, a mennyit és a milyet a szultán engedélyez ; csak annyit

és addig birtokolhat, a mennyit a nagyúr enged s a míg engedélyét vissza nem vonja és végre a szultán egy intése elég, hogy valaki a legmagasabb polczról a legalacsonyabbra sülyedjen, vagy viszont a legjelentéktelenebb sorból a legmagasabb polczra emelkedjék. És a mily pillanatnyi szeszélytől függött az igaz érdem sorsa, ép oly ingatag biztonságban volt az egyén élete maga.

Egyrészt tehát meg volt a vagyonközösség, mert hiszen érdemek, tehetség s legkivált hadierények révén bárki is részt nyerhetett az államot képviselő szultán vagyonában; másrészt azonban magántulajdon úgyszólván nem volt s így örök időkre senki az ország bármily csekély területét sem köthette le.

Ezt a török államszervezetet a maga egész ridegségében s a vele járó egész közigazgatási apparátussal átültették a szultánok a meghódított magyar részekre is. A hódoltsággal a hódolt részeken egy csapásra megszünt a magyar alkotmány; megszünt minden történelmi hagyomány, minden köz- és magánjogi berendezkedés és az új rendnek adott helyet.

A török államszervezet tehát a hűbérjognak keleti fogalmak szerint felépített alkotása volt, mert a hűbér csupán fizetés jellegével bírt s nem volt a nagy birodalom egyik-másik részéhez kötve. A magyar hódoltságban hűbérbirtokot nyert török, ha újabb érdemeket szerzett, rövid idő alatt megszerezhette hűbérét újjal, a mely esetleg valahol keleten, akár Trapezuntban fekhetett.

A hódoltság területén háromféle hűbér volt. 1. A „hiszari gedik," a *zsold-hűbér*, mely abban állott, hogy valamely vár vagy palánk őrsége közösen kapott egy falut, a melynek jövedelmében megszabott zsoldjuk arányában osztoztak. Az esetleges fölösleg ennél és a többi hűbéreknél a császári kincstárba folyt be s azért mindennemű hűbér jövedelmét a *fődefterdár* hivatalból ellenőrizni volt köteles. 2. A *timár* hűbér, mely 3000—19000 akcse jövedelemig terjedt s melyet 5999 akcséig a beglerbég, azon felül az ő javaslata: „terker"-je alapján maga a szultán adományozott. 3. A *ziámet*-hűbér, mely 20.000 akcsén felül lévő jövedelmű falvakra vonatkozott s melyet csak a szultán adományozhatott. Arra, hogy a *timár*, vagy a *ziámet*-hűbér egy kikerekített egész legyen, a török kormányzat ügyet nem vetett s így megtörtént néha, hogy egy-egy hűbérben igen messze eső falvak tartoztak együvé.

Az egész magyar hódoltsági rész három *pasalikra* és egy *beglerbégségre* oszlott. A pasalikok voltak: a *budai*, a *temesvári* és az *egri*; a beglerbégség székhelye *Nagykanizsa* volt. Megyénk területe természetszerűleg a budai pasalikhoz tartozott, mely 18 szandzsákból állott. Ezek közül a vármegye területe megoszlott a *budai*, a *szolnoki* és a *szegedi* szandzsák között.

A szandzsákok. A *budai* szandzsák székhelye Buda volt s külön bég nélkül, egyenesen a budai pasa alá tartozott. Ez a szandzsák keskeny szalagban a Duna jobbpartján Földvártól egész Visegrádig húzódott fel. Magában foglalta tehát az egész pilisi részt. de átterjedt a Duna balpartjára is. Hozzá tartozott Vácz és annak környéke; és innen délre Pestmegye egész középteste, le Kecskemétig. Innen délre a Duna-Tisza köze, le egész Titelig, Bácsig a *szegedi* szandzsákhoz tartozott, a melynek középpontja *Szeged* volt. Ide tartozott tehát Félegyháza, Kalocsa, Solt vidéke és az egész Kiskunság.

A mai szolnoki vasútvonaltól nyugat felé eső rész, a maglódi, gyömrői, nagykátai vidék egész Szolnokig s azon felül Hevesmegye, a Jászság és a Nagykunság a *szolnoki* szandzsák területe volt.[1])

A *budai* szandzsák zsoldos haderővel megrakott erősségei voltak: 1. *Budavára*. Ebben (1568—69-ben) volt 1636 zsoldos, kiknek 11297 akcse napi zsold járt. Összes illetményeik egy félévre 2,000.177 akcsét tettek.[2]) 2. *Pest vára*. Zsoldosok száma 939. Napizsoldjuk 4153 akcse; összes illetményük egy félévre 912,515 a. 3. *Vácz vára*. Zsold. 126. Napizs. 867 a. Összes 152424 a. 4. *Visegrád-vára*. Zsoldos 125. Napizs. 767 a. összes 135,670 a. 5. *Zsámbék vára*. Zsoldosok 151. Napizsold 997 a. Félévre összesen 175,943 a. Ide tartozott még haderővel megrakott helyként: Hamzsabég, Dunaföldvár, Ercsi, Vál és Csákberény.[3])

---

[1]) V. ö.: Magyarországi török kincstári defterek (röviden Defterek) forditotta *Velics* Antal, sajtó alá rendezte *Kammerer* Ernő. I. k. Bevez. XXXII. l.

[2]) 40 akcse = egy dollár; 50 akcse egy scudo vagy szultanino nevü török arany, 60 akcse = egy jó magyar aranynyal, vagyis 2 frt 15 pénz értékkel. 1584—1585-iki feljegyzések szerint.

[3]) Defterek II. 383. I. XLV. és II. 687.

A *szolnoki* szandzsákban Szolnok várában, a szentmiklósi és a csongrádi párkányokban; a *szegedi* szandzsákban Szeged várában, a kalocsai és bajai párkányokban volt zsoldos haderő elhelyezve. A kalocsaiban 1568—69-ben volt összesen 293 zsoldos, a kiknek napizsoldja 1602, félévi illetménye 279,835 akcse volt.

A vármegye területén elhelyezett összes zsoldos haderő tehát a nevezett években 3270 emberből állott, a kik naponként 19,083 akcse zsoldot kaptak s félévenként 3.664,564 akcsényi hatalmas összeget emésztettek fel. A török haderő nagy hullámzásnak volt kitéve, mert péld. 1544—45-ben ugyanitt 12,000 zsoldos volt, a kik évenként 28.945,363 akcsét húztak a szultántól.[1])

A birósági szervezet nem terjedt ki a hitetlenek között való igazságszolgáltatásra. Ha peres ügyeikben a kádihoz fordultak, az megvizsgálta az ügyet és itéletet is hozott, de nem kívánta, hogy minden apró-cseprő bajjal hozzá fordúljanak. Az ő figyelmét a hagyatékok és a bűnügyek foglalták le. Az előbbiek azért, mert a hagyaték eligazítása a török bírák főjövedelme volt; az utóbbiakra azért, hogy a tetteseket kinyomozza és azoktól a vérdíjakat behajtsa. Minden egyes pasalikban több bírósági kerület volt, a melyeket *náhiek*-nek neveztek. A budai pasalik náhiei voltak: Buda, Pest, Vácz, Visegrád, Dunaföldvár és Kecskemét. Volt még náhie a szegedi szandzsákhoz tartozott Kalocsán is.[2])

III. *A vármegye jövedelmezősége a hódoltság idején.*

A vármegyénk területéből alkotott beglerbégség. illetőleg a budai pasalik, egyike volt a nagy ozmán birodalom jövedelmezőbb khászainak. Egy 1619-iki feljegyzés szerint, mely 23 beglerbégség jövedelmét mutatja ki, a budai beglerbég khásza a 10-dik helyen áll 860,000 akcsényi jövedelemmel. Ezzel szemben a temesvári 806,000, a boszniai csak 650,000 akcsét jövedelmezett.

A budai villajet (pasalik) különben a kincstárnak amúgy is nagy hasznot hajtott. Egy 1599-iki számadás szerint ugyanis a villajet 11.828,025 akcsét jövedelmezett; ugyanekkor a villajethez tartozó khászok jövedelme 2.522,385 akcsét, a különböző czímeken bevett rendkívüli jövedelmek 1.241,528 akcsét tettek. 1601-ben a jövedelem 15.174,636 akcse volt, a melylyel szemben azonban az összes kiadás a 18 millió akcsét meghaladta s így az év veszteséggel járt.[3])

A török kormányzatnak gondja volt arra, hogy minden falunak és városnak jövedelmét szorosan megállapítsa. Ez a megállapítás időnként reviziónak volt alávetve, a mit a jövedelmek alanyát alkotó vagyoni viszonyok hullámzása tett szükségessé. Az így megállapított jövedelmek szerint osztották be azután az egyes falukat, vagy alkottak belőlük csoportokat

Voltak egyes falvak, a melyek a khászok, mások, melyek a ziametek vagy timárok sorába tartoztak. Egyes falvak jövedelmének apadása vagy növekedése azután az egyik osztályból a másikba való áthelyezést tette lehetővé.

A budai pasalikban több császári khász volt, a melyeket jobbára a budai mirmizán (beglerbég) jövedelméül adományoztak oda. Egy 1579-iki feljegyzés szerint *Üvejsz* pasa a következő pestmegyei falvak jövedelmét élvezte[4]): A budai náhieből: Buda város (20.000); Óbuda (19,314); Budaörs (48,118); Békásmegyer (2795); Pilisszántó (5019); Perbál (1000) és Barácska (400 akcse). A pesti náhieből: Pest város (6000); Rákoscsaba (10,760); Czinkota (5065); Kolta (15,730); Sikátor (3500); Aba, Kecskeméti puszta (2852); Szentendre (4127); Leányfalu (2568); Pócsmegyer (6229).

1562—64-ben a budai mirmizán pesti khászához 28 helység tartozott. Ezek közül megyebeliek voltak: Keszi (4000), Irsaszeg (4000), Kun (?) (11,009), Zsenger? (5000), Bicske (8100), Dömsöd (12.500), Csíktarcsa (6000), Veresszekcső (17,500), Szentlőrincz (18,000), Laczháza (7500), Högyi (Hugyé?) (9000), Haraszti (3500), Balkháza (10,000), Imrefalu (2500), Kóka (25,000), Szentmártonkáta (20,500), Csekekáta (10,725), Hartyán (17,000), Szalkszentmárton (7250), Szentgyörgy (3500), Kőrös város (66,633), Czegléd város (87,503 akcse.)[5])

---

[1]) U. o. I. 31. l. V. ö. még II. 688. és köv. 695. és köv. l.
[2]) V. ö. Defterek I. Bev. XLVII. és köv. l.
[3]) V. ö.: Defterek II. köz. 689. és köv. l. meg 695. és köv. l.
[4]) A zárjelbe tett számok az illető falu jövedelmét mutatják.
[5]) V. ö. Defterek I. 322. l. és II. 277. és köv. l.

A budai szandzsák 1632-ik évi hűbérdeftere szerint az egész szandzsákban 42 ziámet és 128 timár-hűbér volt.[1]) A 42 ziámet közül csak 34-nek leírását ösmerjük és ezek közül 30 volt pestmegyei. És pedig *Keszi* (24,000 akcse) a javak defterdárjának (a pasalik pénzügyeinek első tisztviselője) kezén. *Berki* (40,685 akcse) a defterdár kiajája (helyettese) kezén. *Mácsa* (72,000 akcse) a defterdáré. *Kiskunszállás* (12.000 akcse) a budai jancsár-aga személyi pótléka. *Gönbös?* (46,506 akcse) tartozik Pesthez. A gönüllük agának kezén. *Gyömrő* (28,000 akcse) Ibrahim kezén. *Verseg* (23,200 akcse) Mustafa bin Sabáné. *Üllő* (21,700 akcse) Abdurrazzák főcsauszé. *Györő* Kecskemét mellett (21,000 akcse) Ahmed bin Sabáné. *Szele* (21,000 akcse) Piri Ahmedé. *Kóka* (21.000 akcse) Hüszeiné. *Szentkirály* Kecskemét mellett (20,000 akcse) Dervisé. *Jánoshida* (21,000) Diváne Juszufé. *Pomáz* (20,500) Khoszrev Abdullahé. *Egröskáta* (21,000 akcse) Mohammedé. *Kánya* (20,000 akcse) Veli bin Alié. *Tas* (40,000 akcse) fele Sabán fődiván-kjatibé (államtanács jegyzője), fele meg Musztafáé. *Rákoscsaba* (20,000 akcse) Hüszein bin Elhads Ahmedé. *Szabadszállás* (20,000) Hamza bégé. *Szőlős* (17,000 akcse) Szülejman főcsauszé. *Ság* (20,000) Ahmed bin Haszáné. *Kerekegyház* (15,000 akcse) Abdurrazzák főcsauszé. *Dány* (15,000) Szülejman Hüszeiné. *Mogyoród* (12,000 akcse) Alié. *Újfalu* (11,000 akcse) Hüszein bin Elhads Ahmedé, ki Rákoscsabát is élvezé. *Acsa* (7361 akcse) Ali bin Abdullazizé. *Mócs* (30,000 akcse) Alié. *Németi* (20,000 akcse) Kejván bin Abdullahé. *Kocsi*, tán *Kovácsi* (15,000 akcse) Abdurrahmán főcsauszé.

A 128 timár a vármegye községeinek javarészére terjed ki; ezek egyikmásikában ziámet is volt s viszont van olyan falu is, a mely több timárra oszlott. A timárok valamely várhoz, vagy a náhie székhelyéhez, vagy más nevezetesebb helyhez voltak beosztva, úgy hogy ez által mintegy timár-kerületek keletkeztek.

Pesthez tartoztak a következő timárok: Félegyháza (17,000), Szentlőrincz és Berczel (14,400), Rákoscsaba (13,050) ziamet is volt ott, Pánd (12,335), Tarcsa (11,000), Oros (10,279), Nyáregyház (10,000), Báli, Herény, Alberti, Gomba, Hernád (9—9000), Dabas (10,000), Szentiván, Káposztásmegyer (8500), Zsidó, Gede, Bágyon (8—8000), Újszász (7800), Vecse (7325), Herencsény, kettő, (à 7200), Bereg, Taksony, Almás, Csáp, Mike-Buda (7—7000), Szenttamás (6900), Bolgár (6500), Homokterene (6500), Ujlak (6227), Szob (6075), Rékás, Dengeleg, Német, Haraszti (fele), Teszér, Irsa, Zsámbok, Németi, Pataj, Vadas, (6—6000), Rékás, Molnári, Újszász, Tetétlen (5000), Uri (4387), Peszér (4000), Alberti, Szenttamáskáta, Tótkeszi két timár, Mikebuda második timár, Kazár (4—4000 ak.), Hartyán, Pagon, Zsámbok második timár (2000), Tövi (6000 akcse).

Budához tartozó timárok: Sáp (16,000), Acsa a ziamén kívül (9000), Besnyő (8000), Vereb (7400), Hérsa (7250), Martonvásár és Sóskút Fejérből (6000), Tomord (9000), Berkes (10,000) és Jákófalva (2000 akcse).

Kecskeméthez tartoztak: Baracsa (15,000), Palka, Orgován (12—12,000), Varjas (11,000), Borim, Szabadszállás a ziamén kívül (10,000), Jene, Tatárszentgyörgy, Golta (9000), Baládics (8000), Meze (7000), Told (7500), Alsó-Tatárszállás, Kisbalázs (6000), Almás, Baracsa második timár, Meze második timár (5999), Egyházas (4000), Pusztapetör (3000), Felgyő (13,050).

Váczhoz tartoztak a vármegyéből: Rátót két részben (6000), Kécske (4000) Hartyán (3500) és ismét (3000 akcse) és 28 más megyebeli falu.

Visegrádhoz tartoztak: Pócsmegyer (18,500 akcse), Bogdány (14,000), Tótfalu (12,000), Monostor (7000).[2])

A török kincstár a hűbérbe nem adott falvakat és hasznot hajtó jogokat, vagy házilag kezeltette egy-egy főtisztviselővel, a ki azután a neki megszabott napizsoldon felül bevett összegeket beküldeni tartozott, vagy pedig bérlőknek adta ki, a kik a meghatározott bérösszeget szállították a kincstárba. Idővel ez a bérletrendszer igen alkalmatosnak bizonyult s a bérletek száma mindinkább növekedett. Természetes, hogy azok a falvak jártak legrosszabbul, a melyek bérlők kezébe kerültek, mert ezeket a bérlők kiszipolyozták.

A budai és pesti általános bérletek három évi jövedelme 1543-ban, a hiszbetnyereség levonásával, 240,798 akcsét tettek. 1565-ben már ezek a jövedelmek 1.775,000, a következő évben pedig 1.815,000 akcsére emelkedtek.[3]) Ezenkívül

[1]) U. a. II. 720. és köv. l.
[2]) V. ö.: Defterek II. 720. és köv. l.
[3]) V. ö.: Defterek I. 24. és II. 348. és köv. meg 419. l.

révbeli és hídátkelési jövedelmek bérlete 1567-ben 3 évre 350,000 akcse volt, azonban Mohammed kiája váczi mültezzim és Kurd Gorzu pesti lakos, timariota, többet igértek 10,000 akcsével s így Szefer budai günüllü helyett ők kapták a bérletet. 1570-ben ez az összeg már 375,000 akcséra emelkedett. A budai császárfürdőért 1565-ben Meoláná Ramazán budai kádi szidsillje szerint Uruds bin Haszán budavári dsebesdsi kiája 9000 akcsét fizetett; 1568-ban pedig szintén három évre az új bérlő Muhammed bin Musztafa budai kumbaradsi már 19,500 akcsét fizetett.[1]) A zsámboki tó halászatáért 1547-ben Hazir szubási évi 2000, az ugyanott lévő bajoki tóért Nagy Péter budai bíró évi 1000 akcsét fizetett.[2])

A váczi vám, kocsivám, vásártér, mészárszék, só, hajókormány-adó, mátkaadó, malomadó, kilenczed, talált vagyon bérlete után 1.613,688 akcsét vettek be 1560 június 25—1562 május 3-áig. Ugyanekkor a kapuadó, gabnatized, musttized, malomjövedelem, széna- és kölestized bérjövedelme 88,751 akcsét tettek. 1563-ban ezeknek bérjövedelme julius 21-től egész október 17-ig már 1.280,717 akcséra emelkedett. 1578-ig pedig e bérletek 18.500,000 akcsét tettek.[3]) A kalocsai és solti bérletek 1562-ben 3 évre 962,000 akcsét, 1565-ben 1.010,000, 1568-ban 1.020,000 akcsét tettek.[4]) A kevei (kövini, tulajdonkép Csepel) sziget bérlete 3 évenként volt 1546-ban 910,000 akcse, mely még ez évben új bérlők ajánlata következtében 960,000-re emelkedett; 1548-ban 1,060,000 akcse; 1563-ban 1.540,500 akcse, 1566-ban már csak 1.461,500 akcse.[5]) Czegléd várában a bérlet 1564-ben 3 évre 166,500 akcse, 3 év mulva már 429,000 akcse; a marosi bérlet 1565-ben 705,000 akcse, 1570-ben már 740,000 akcse volt.[6])

A bérletekről szóló nagyszámú defter mind arról tanúskodik, hogy a bérlők valósággal egymásra liczitáltak s sokszor hihetetlenül nagy összegekkel igértek többet az előbbi bérlőtől fizetett összegnél. Képzelhető, hogy az ily bérlők micsoda zsarolást vittek végbe a szegény lakosságon, hogy a nagy bérösszeg mellett az ő tisztességes hasznuk is meglegyen. Ez a bérlet-rendszer volt az oka egyrészt annak, hogy a falvak a török uralom idejében elszegényedtek. Megszenvedték a bérletrendszert a városok is, különösen a kereskedők és az iparosok, a kik a nagy adók mellett nem tudtak keresetükből megélni.

Az a körülmény, hogy a hűbéresek rendesen egy-egy falut kaptak zsold fejében s hogy azt lehetőleg kizsákmányolni igyekeztek, okozta a falvak pusztulását. Csak a vérdíj gyanánt szedett pénzekről vegyünk példát, a melyeknek behajtására a török urak nagyon is ügyeltek. Óbudán 100, Czegléden 75, másutt 60—40 tallért vettek egy halálesetért. Gödöllőn egy odavaló lakos természetes halállal halt meg s a földesúr, Musztafa iszpája mégis 41 tallért meg egy borjas tehenet követelt vérdíjként az özvegytől. Kunszentmiklóson egy gyermek fúlt a vízbe s apján 60 frtot ránt Kaplag aga; Szecsőben meghal a bíró és a falu köteles a budai szubasának egy tehenet szállítani. Nagy igazán írták a szadaiak: ,,bármi névvel haljon meg, az ember, a díjját megveszi a török.[7]) Jobb helyzetben voltak némileg a városok, a melyek csak ritkán alkottak khászokat vagy ziámeteket, hanem jobbára a kincstár birtokában voltak s főtisztviselők, néha ellenőrzött bérlők szedték a szorosan meghatározott adókat, vámokat s egyéb jövedelmeket. Ennek természetes következménye azután az volt, hogy a falu lakosai igyekeztek a városokba jutni és ott megtelepedni. Megtörtént, hogy a falu egy éjjel felkerekedett barmaival, hordozhatóbb s értékesebb vagyonával s odahagyva faluját, bevonult valamely városba. 1669-ben az eperjesi gyűlés memoranduma szerint, az Alföldön már mintegy 900 falu pusztult volt el.

Természetesen az ilyen átköltözködések nem mentek simán és minden akadály nélkül. A török hűbérúr, ha be tudta bizonyítani, hogy egykor az övé volt, akár tíz esztendő után is visszakövetelhette elköltözött jobbágyát. Nagyobb átköltözések mindig a szultánok utólagosan kinyert engedélyével mentek végbe s a nagyúr ezt az engedélyt csaknem mindig megadta.

---

[1]) Defterek II. 188., 348., 419. l.
[2]) U. o. II. 37.
[3]) U. o. II. 259. és köv. l. 267. 350. l.
[4]) II. 289., 364. l.
[5]) II. 295. 56. l.
[6]) II. 313. és II. 340. l.
[7]) V. ö.: *Salamon.* F. Magyarország a török hódítás korában. 260. l.

Ilyen átköltözködésekkel növekedett meg Nagykőrös és Kecskemét, Vácz és Visegrád, talán maga Buda és Pest is. Nagykőrös és Kecskemét igen diplomatikusan jártak el. Ők ugyanis a beköltözködni kivánó falusi nép érdekében valóságos bérleti szerződésre léptek a ziámetek és timárok birtokosaival. Igaz, hogy ez rendesen utólagosan történt, a mikor a falu népe már eltávozott s a hűbér, legalább egyelőre, értéktelenné vált. Ily módon megnövekedett az alföldi városok lakossága, de megnövekedett határuk is. A nagykőrösi krónika szerint például a város pusztái lettek: Kara, Kocsér (ma Jászapáti), Törtel, Lajos (ma Berényé), Mise, Mikebuda, Újszász, Tetétlen, Nyársapát, Örkény, Vatya, Poltharasztja, Kakucs, Inárcs, Besnyő, Jenő és más pestmegyei falvak.[1])

Igy jutott Kecskemét is nagyszámu pusztához. Övé lett Tatárszentgyörgy, Ágasegyháza, Borbásszállása, Kerekegyháza, Köncseg, Páka, Félegyháza, Kisszállása, Ferenczszállása, Zomok, Jakabszállása, Matkó, Orgovány, Péteri, Csöngöle, Szentlászló, Móriczgáttya, Szank, Bene, Örkény, Újfalu és Majsa.[2]) A mint látjuk, úgyszólván mindmegannyi ziámet és timár.

IV. *A vármegye és a hódoltsági terület.*

Magyarországnak a XVII. századból származó török térképein, a hódoltsági részeken, az ősi megyei beosztás feltüntetését hasztalan keresnők. A török kormányzat hivatalosan tudomást sem vett arról, hogy van-e az országban Pestmegye, Pilismegye, Soltmegye, vagy Esztergom, Baranya stb. vagy valaha lett volna. Elvben nem volt előttük más, mint az ő váruk szerint való beosztásuk, a vilajet és azon belül a szandzsák. A mily bámulatos módon volt szervezve a hódoltsági részeken a defterdárok, az adószedők rendje s mindaz, a mi a kincstári és magánjövedelmek szedésével és ellenőrzésével volt összeköttetésben, ép oly hiányos volt a közigazgatási beosztás. Sőt teljesen hiányzott, mert a defteralis és bírósági beosztással esett egybe. Láttuk, hogy az igazságszolgáltatás csak annyiban érdekelte a törököt, a mennyiben vérdíj, fejadó vagy büntetéspénz volt vele egybekötve. Egyébként a helységek az igazságszolgáltatásra, a közrendre és közbiztonságra nézve, a saját hatáskörükbe voltak utalva.

Magyar községi és hatóságiélet a hódoltságban.

A hódotsági területen, a falvakban és a városokban tovább működött a magyar bíró, a magisztratus. Eleibe járult a nép peres ügyeivel, viszálykodásaival, sőt büntetőjogi panaszaival is. És a magyar bíró, még oly helyeken is, a hol a török bennlakott, itélt és itéletét végrehajtatta. Csak halálos itéleteknél kellett, az ezekkel egybekötött vérdíjaktól való szabadulás miatt, a török hatóságok előzetes engedélyét kikérni. Ama helységekben ugyanis, a hol török nem lakott, ők maguk mondták ki, hogy a gyaurok fölött nem akarják gyakorolni a bírói és végrehajtói hatalmat, hanem elnézik, hogy azt a lakosok a maguk „bolond szokásuk“ szerint gyakorolhassák.

A török egyébként kénytelen volt erre az engedékenységre. Képtelen volt ugyanis a várakba helyezett zsoldos hadával, melyeket az ellenséges csapatok folyton készenlétre kényszerítettek, a távolabb fekvő helyeken lakó alattvalók testi és vagyoni épségét megvédelmezni. Nagy csapás volt a vidékre ekkor a kóbor hajdúk nagy tömege. Hol itt, hol ott jelentek meg ez éhező, lerongyollott, de felfegyverezett hordák, fölverték a községet, tüzet vetettek a házakra s elraboltak mindent, a mi kezük ügyébe került. A népet nem védte fegyveres erő és ő maga nem védekezhetett, mert csak a *két tollu fejsze* (balta) és a kapa maradt kezében, a fegyverviseléstől eltiltotta a török. A hol sok volt az ily becsapás, mint pld. Kecskemét, Kőrös és Czegléd határában, ott a magyar elüljáróság sürgetve kérte a török főhatóságokat, hogy önvédelmükre és az igaz hiten (értsd persze a törököt) nem lévő rablók ellen fegyvert foghassanak. És a török erre is reákényszeredett. 1629-ben a budai beglerbég elrendeli, hogy a három város a tolvajokat elfoghassa s ha törökök, a bégeknek, ha keresztények a nádornak vagy a várak kapitányának adják át. Ha szépszerivel kézre nem keríthetik, fegyveres erővel is nekik mehetnek, megölhetik és vérdíjat fizetni nem tartoznak.

Ha meglepődéssel olvassuk e rendeletben azt, hogy a budai pasalik feje a keresztény foglyokat a nádornak, a királyi várak kapitányainak rendeli ki-

[1]) V. ö.: *Salamon* F. Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864. 216—233. l.

[2]) V. ö.: *Hornyik.* Kecskemét város tört. II. k.

adatni, még inkább csodálattal olvassuk Pest vármegye 1660-iki jegyzőkönyvének azt az adatát, hogy a *vármegye kéri a nádort, eszközölje ki, hogy a hódolt helységekben a néptől elvett fegyvereket adja a török vissza.* Ez adatok világosan mutatják, hogy Magyarország ősi szervezetének eltörlését a töröknek csak elvben sikerült keresztülvinnie, a gyakorlatban megvolt az a hódoltságban is s nem sikerült elvágnia azokat a hatalmas gyökérszálakat, a melyek a hódoltságban lévő helységeket a megye-rendszer, a magyar alkotmány e védőbástyájához századok óta hozzáfűzte. A vármegye élt a hódolt részeken is és hatalmát igyekezett nemcsak elvileg fenntartani, de tényleg és gyakorlatilag érvényesíteni.

Salamon Ferencz az ő tevékeny életének egyik legszebb és legnagyobb alkotásában, a hódoltság történetében, mesteri kézzel rajzolja meg a vármegye szerepét az ősi, de a hódoltsághoz tartozó vármegyei területen. Az újabb kutatás csak megerősítheti és megvilágosíthatja az ott rajzolt kép részleteit, de abból sem elvenni valója, sem ahhoz hozzáadni valója nincsen. A vármegye szerepe.

Pest vármegye, mely már előbb egyesült volt Pilis vármegyével, éppen a török uralom fénykorában egyesült Solt vármegyével és alakult át Pest-Pilis-Solt vármegyévé. 1569-ben Miksa III-dik dekretuma mondja ki az 52-ik czikkben, hogy „Mivel Külső-Szolnok és Fejérvári-Solth megyék, a törökök által elfoglaltatván, alispánnal és szolgabírákkal nem birnak, azon megyékben pedig különféle megvizsgálandó ügyek találtatnak — ennek utánna az itéletek — Solth széknek — Pest megye által szolgáltassanak.“ Pedig Pest is, Pilis is nyakig a török kezében volt akkor s a vármegye közgyűléseit a *füleki* várban tartotta. Azonban Pestmegyének meg voltak a maga alispánjai, volt négy járásában egy-egy szolgabírája, tartott megyegyűléseket és vezetett jegyzőkönyveket.

A megyegyűlés rendes adókat vetett ki és reparcziálta az országgyűlések által a végvárak fenntartására és erősítésére elrendelt robotokat és az így kivetett adókat be is hajtotta, a robotokat kiszolgáltatta. 1634-ben pld. Földváry György szogabíró a solti járásból 659 frtot számol el adóban. 1657-ben Jánossy Mihály a solti járás szolgabírája. Járását ugyan csak 25 portára becsüli, de ezekre 75 frt adót vetett ki 3 frtjával; sőt 1662-ben búzát szállít járásából a füleki várba.

Fizetik a magyar adót Kőrös és Kecskemét is. Nagykőrösről 1671-ben jelenti a szolgabíró, hogy az ott lakó armalistáktól 141 frtot és 92 denárt vett be; 1679-ben pedig a város alázattal esedezik a vármegyének, hogy a nagy pusztulás miatt ne 22, hanem csak 18 porta után kelljen adózniok. Egyébként a kőrösi és kecskeméti számadások még világosabban beszélnek. Két részre oszlanak ugyanis. Az egyikben a „Török rendre való adók“, a másikban a „Magyar rendre való adók“ foglaltatnak.

De nemcsak az adók maradtak meg a hódoltsági részeken, hanem megmaradtak általában a magyar törvények és az ősi törvényszokások is. Igy a földesúri és községi adók kivetése az ősi marhaszám és vadszám szerint ment végbe. A marhaszámba vagy vadszámba beszámították a polgárnak vagy jobbágynak minden jármos és hámos barmát, ezüstneműjét, pénzét.

Van reá példa, hogy a hozott itéleteket a városi vagy falusi hatóság felterjesztette felülvizsgálat, illetőleg jóváhagyás czéljából a vármegyéhez s hogy a hódoltság területén mindenütt tartózkodtak a vármegye hivatalos közegei.[1])

Hogy a vármegye a közigazgatást sem hanyagolta el, arra nézve érdekes adalék Pápai János szolgabírónak 1660 január 9-én kelt körlevele, melylyel az 1659-iki új törvények némely czikkeit meghirdeti s azok alapján a vármegye intézkedéseit tudatja.[2]) Nagy befolyásra tett azonban szert a vármegye egy geniális intézkedésével, a melylyel a török kormányzat legnagyobb hibáját, a közbiztonság elhanyagolását igyekezett pótolni. Ez az úgynevezett *parasztvármegyének*, a köz-őrségnek megteremtése volt. Míg egyrészről a nádor útján igyekezett kieszközölni azt, hogy önvédelem jogán a magyar nép fegyverhez jusson, addig másrészt a felfegyverzett népnek alkalmas szervezetet adott. A paraszt vármegye.

Említettem, hogy a hódoltsági falvaknak legnagyobb csapását a kóborló szabad hajdúk alkották. Kik voltak e hajdúk? Szamosközy 1603-ból így rajzolja

---

[1]) V. ö. *Salamon* F. Magyarország a török hódítás korában 247—284. l. — *Hornyik.* Kecskemét város tört. II. k. — A nagykőrösi krónika. Kiadta *Szilágyi S.*

[2]) Lásd *Hornyik* II. 180. l.

őket : a hajdúk oly önkénytesek, magyarok, ráczok, tótok és más gyülevész nép, kik öltözeteiket, élelmöket, pénzöket, szóval mindenöket préda és rablásból szerzik, melyet nem a törökök, hanem a földmívelő szegénység ellen követnek el, kiknek ő szerintök nemcsak minden vagyonát, hanem életét is büntetlen el lehet venni ; közellenségei ezek a kereszténységnek, kalózai az emberiségnek.

A kóbor hajdúk ellen számos törvény hozott szigorú rendszabályokat. Igy az 1557 : 23. t.-cz, 1563 : 23. t.-cz., 1574 : 14. t.-cz., 1597 : 24. t.-cz. Az 1598. évi országgyűlés 29. t.-czikke kénytelen volt végre kimondani, hogy a bármi szín alatt szerte kóborló szabad hajdút, ha akárhol elfogatik, mindenki szabadon megölheti. Mivel pedig a hajdúk üldözését a török is szorgalmazta, sőt 1664-ben már maga a szultán is írja, ha ily rabló huszárt és hajdút ellentállás esetében kéttollú fejszével vagy kapával megölik a lakosok, ne vonassanak kérdőre, a vármegye rendeinek kapóra jött a dolog, hogy hatalmi körüket és szorgos gondoskodásukat a hódoltság népével éreztethessék.

A vármegye a „paraszt vármegyé"-nek nevezett rendőri szervezetet lassan és fokozatosan léptette életbe s azt 1638-ban Füleken tartott pecsételő székéből kiadott öt kis pecsétes iratában szervezeti szabályzattal látta el. A vármegye területét e szerint a szükségnek megfelelő kerületekre osztották. A kerületbéli parasztvármegyének feje volt a paraszt-kapitány vagy főgondviselő, ki alatt állott más községekben lakó több hadnagy és minden nagyobb faluban egy-egy tizedes. A szolgálati állomások betöltése évenként történt oly módon, hogy „az parasztság válasszon 4—4 értékes (vagyonos), bátor, gyors és jámbor embert az tájon, a hol szükséges az hadnagy tétele, és azok az választott személyek viceispánunk eleében, az Paraszt vármegyétül melléjek adandó emberekkel feljőjjenek az végre, hogy e négy választott emberek közül az, melyiket az hadnagyságra érdemesebbnek és alkalmatosabbnak itél, Viceispánunk azt válassza s kötelezze hittel az hadnagyságra. Az újhadnagyok is minden faluban, az hol az szükség kívánja, tizedeseket esküdtessenek meg."

Az 1638-iki szabályzat szerint minden útlevél nélkül kóborló hajdút a parasztvármegye 100 frt bírság terhe alatt köteles elfogni és megbüntetés végett a végházak kapitányaihoz, vagy az alispánhoz bekísérni. A parasztvármegye köteles volt ellenőrizni, hogy a végházbeliek a falubeliek lovát, akár kölcsönképen, elvehessék ; hogy a falvak lakossága a törökök kívánságára a községek és puszták új határjárását ne eszközölje ; hogy a végházbeliek a szegénységet szekéradásra ne kényszerítsék, hogy magokat a parasztság által ne őriztessék, hogy a káromkodók szigoruan megbüntettessenek. A falu bírája a parasztvármegye kapitányának idézésére köteles volt megjelenni, de ezek fölöttök joghatóságot nem gyakorolhattak. Midőn a végbeliek zászlóstúl csatára indultak, a zászló alól megszökötteket a parasztság köteles volt elfogni, mikor pedig a parasztadnagyok a közös védelem végett felkelést hirdetnek, a ki nem engedelmeskedik, az 2 frt bírságot fizet. Ez a szervezet azután 1667-ben új szervezetnek adott helyet.

A parasztvármegye a közbiztonság előmozdításán kívül a megyei élet és hatalom erősbödését és a magyarság szorosabb összetartását eredményezte. Igy például a dunamelléki falvak 1663-ban április 2-án Kunszentmiklós mellett, a Feketehalom nevű dombon összegyűlvén, a „helyeknek megmaradásáért a rajtok hatalmaskodók ellen, az kik az magyar pártról vagynak, irtanak szabályrendeleteket."[1]) Az így alkotott községi rendőrségi szabályzat a közigazgatási jog történelmébe rendkívül érdekes czímet iktatott be.

Másrészt a parasztvármegye áldásos tevékenységét elismerte a török is, meghajtá a lófarkos lobogót a megyei intézmény előtt, a midőn például Mehemet szolnoki bég megengedte, hogy a parasztság „illendő fegyverrel vármegye akaratából" a tolvajok ellen felkelhessen. 1671-ben pedig a budai beglerbég azt írta : Az mivel a nemes Vármegye impositiójábúl tartoztok, megadgyátok, de az ispánok bírságot ne vegyenek stb."

A törökösség. A vármegye egyenesen megkövetelte a hódoltságban levő néptől, hogy az igazságszolgáltatás ügyében hozzája forduljon. Az ez ellen való vétkezést „törökösség"-nek nevezték és annak büntetése csekély kivétellel az volt, a mi

[1]) V. ö. : *Gyárfás* István . A Paraszt vármegye. Értekezések a Tört. Tud. Köréb. IX. k. 11. szám.

a hazaárulásé : a halál. Pereg 1675-ben törökösséggel vádolja szomszédját, Ráczkevit. Be is mutatja Füleken a budai pasa levelét, melyet az Ráczkevi folyamodására adott. A vármegye törvényes megintést rendel és a helység nemeseit megidézteti. Hasonló okból idézi meg Dab és Dömsöd földesurait. Némely tógyörki lakosokat, mert határpörüket és más ügyüket az alispán tudta nélkül a török bíró elé vitték, halálra itélik. Azonban a györkiek közbenjárására megkegyelmeznek nekik és 300 frt bírságot rónak rájuk. Ezt is csak azért, mert jobbulást fogadtak. Wég István tassi lakos a kádi elé vitte leányát, ki urától válni akart. A vármegye ezért törökösség czímén az apát halálra itélte.[1])

A vármegye tehát élt és uralkodott a török hatalom idejében is. Az ősi alkotmányt s annak fönséges intézményeit a 150 éves török uralom sem tudta kiirtani az igaz magyar szivekből, és így történt, hogy mikor a török elhagyta az országot, a vármegye azonnal megkezdte működését és a magyar alkotmány gépezete fennakadás nélkül működött tovább, mintha egy pillanatra sem állította volna azt meg egy erős ellenség hatalmas keze. A vármegye 1684 áprilisában még Gácson tartja a gyűlést, ugyanaz év szeptemberében pedig már Pesten ad hálát az Istennek, hogy ismét régi székhelyén lehet s a tárgyakat ott folytatja, a hol előbbi szállásán félbenhagyta volt.

V. FEJEZET.

BIRTOKVISZONYOK A FELSZABADULÁS UTÁN. ÚJ SZÁLLÁSOK ÉS TELEPITÉSEK.

I. *Általános vagyoni viszonyok.*

A népesség fogyása.

1626-ban írja Bethlen Gábor Pázmány Péternek : „Adná az Úr Isten, volna húszszázezer nemzetünk, de ha connumerálnák az egész országot is a Fátrától innét, feleségestül, gyermekestül is, nem találnának kétszázezer magyar lelket, parasztot.[2])" A török uralom további folyásában a népesség száma még jobban megapadt. Ez az uralom valósággal emberírtás volt s igaznak bizonyult a régi mondás : hová a török lábát beteszi, elhervad ott a fű és virág.

A Duna—Tisza köze szánalmas képet nyújtott. A vidéket ellepték a végtelen mocsarak és tavak. A forró évszakban a víz nagyrésze elpárolgott és buja fű lepte el a talajt, ellenben szárazabb években és szikkadtabb földeken sivatagjelleget adott a tájnak. A mocsaras vidék éghajlati és egészségi viszonyai igen rosszak voltak. A mit a népességből rabszíjra nem fűzött a török, el nem pusztította a török hűbérurak kapzsisága, ki nem öldösött a kóborló rablók gyilkoló keze, azt megtizedelte a mocsárláz, a betegségek ezer és ezer miazmája.[3])

Porta-számok

Egy 1494—95-dik évi összeírás szerint volt Soltban 2739, illetőleg 2755 porta; Pest vármegyében 4097½, illetőleg 4500 és Pilisben 1956, illetőleg 1746 porta, vagyis összesen 8792½, illetőleg 9001 porta. 1555-ben már Pest és Soltban, Csongráddal együttvéve csak 293½ volt a porták száma. 1553-ban Pest vármegyében csak 40 község volt olyan, a melyet össze lehetett írni s ezekben a porták száma még mindig 885 volt.

Az 1590 évi összeírás.

A török hatalom alól felszabadulva, a megyei hatóság első teendője volt a vármegye állapotát megösmerni. E czélból tehát összeírást rendelt el. És ez az összeírás nagyon szomorú képet tár elénk. Ugyanis az első kecskeméti járásban volt összesen 9 olyan hely, mely lakott is volt, portával is bírt. Ezek Ócsa, Tótalmás, Kóka, Szecső, Izsák, Czegléd, Nagykőrös, Kecskemét és Jánoshída. Volt pedig ebben a 9 helységben összesen $205^5/_{32}$ porta. Lakatlan hely volt e járásban 50. A szabadalmas kun községek közül lakott volt 4 helység : Kunszentmiklós, Fülöpszállás, Szabadszállás és Laczháza ; a többi 19 lakatlan volt, 22 pedig csak néhány lakossal bírt.

A második (váczi) járásban volt 31 lakott hely $5^1/_{32}$ portával és 47 lakatlan. A harmadik (pilisi) járásban lakott hely $5^1/_5$ és $^1/_{32}$-ed portával és 38 lakatlan, elhagyott hely ; és végre a negyedik (solti) járásban volt 27 lakott hely 7¾ és $^1/_{12}$ portával és 114 lakatlan hely.

---

[1]) Salamon i. h. 280 és köv. l.
[2]) *Pray* Georg. Littor. Gabr. Bethlen.
[3]) V. ö. : *Acsády.* Magyarország. Budavár visszafoglalása korában. I. fej.

Összegezve ez adatokat, megdöbbentő eredményre jutunk. Volt a vármegyében összesen $39^{4}/_{32}$-ed porta, tehát az 1495-iki állapotnak jóformán csak $^{1}/_{30}$-ad része. A névszerint ösmert községek száma volt, a kun kerületet is beleértve, 380, a melyből csak 112-nek volt lakosa, 268 pedig üresen és romban állott. Még szomorúbbá válik e kép, ha figyelembe vesszük, hogy a lakott helyek között olyanok is szerepelnek, a melyekben csak néhány lakos volt. Igy például Sződön összesen 4, Isaszegen néhány odavándorolt sváb, Varajdon 7. A községek legnagyobb részénél, hol földesúri birtokot találtak, még azt sem tudták megállapitani, hogy annak vajjon ki a birtokosa.[1])

A teherviselőképesség.

Természetes, hogy a hol ennyire kipusztult a lakosság, míveletlenül, parlagon feküdt a föld, ott a teherviselőképesség is igen csekély volt. 1690 november 29-én a Budán tartott megyegyűlés, a Kecskeméten és Kőrösön elhelyezett katonaság eltartására kivetést rendelt el. Ezt azonban a rendes módon — portánként — eszközölni nem lehetett. Kimondották tehát, hogy a meglévő porták arányában oly módon járnak el, hogy minden portára 100 komáromi mérő gabona és 3 darab vágómarha essék. Ez alapon azután Básty László járására (Kecskemét) esett 1942 mérő búza és 58 drb. vágómarha, a melyből a három város: Kecskemét, Kőrös és Czegléd, egymaguk 1700 mérő gabonát és 51 drb marhát szolgáltattak. — Deák Pál járása (Vácz) 668 mérő gabonát és 21 drb vágómarhát; Lendvay György járása (pilisi) 573 mérőt és 15½ drb marhát és a negyedik járás 812 mérő gabonát, meg 26 drb vágómarhát szolgáltatott be. A kunsági helyek 201 mérő gabonájával és 6 drb marhájával együtt, a vármegye 4196 mérő gabonát és 126½ vágómarhát tudott beszolgáltatni. A vármegye teherviselő képessége a visszaállott magyar kormányzat idejében egyébként rohamosan emelkedett, mert már a következő évben például Kecskemét egymaga 5000 frtot, Kőrös 2500 frtot, Czegléd 1000 frtot, Vácz 600 frtot, Csaba 62 frt 50 krt, Süly 125 frt, Ráczkevi 250 frtot stb. szállítottak a katonai élelmezési pénztárba. A porták 1696-iki rektifikácziója szerint pedig azok száma már az öt év előtti állapottal szemben (39 porta) felnövekedett 110¾ és $^{1}/_{8}$-ad portára.

Az 1722—23-iki országos adókivetés szerint Pest-Pilis és Solt vármegyéket 104¼ porta után 40611 frt 35 krral, Buda várost külön 24¾ porta után 9813 forint 20 drral és Pest várost $8^{1}/_{4}$ porta után 3270 frt. 49 krajczárral rótták meg.

II. *A vármegye nagyobb birtokosai.*

Nagyobb birtokosok összeirása.

A vármegye 1733-ban, a tisztújitás alkalmából, összeiratta a nagyobb birtokosokat.[2]) E kimutatás szerint volt ekkor a vármegyében 94 nagybirtokos. Az egyházi rendből a *kalocsai érsek*, a *váczi püspök*, az *egri*, a *váradi* és a *váczi káptalan* és a *váradi prémontrei prépostság*, a *telkii apát*, a *jánoshidi prémontrei* rend; a *ferenczrendiek budai konventje*, a *jezsuiták budai kollégiuma*, a *pálosok pesti kolostora* és az *ágostonosok budai háza*. Ezenkívül birtokos volt a vármegyében *Savoyai Eugén* herczeg.

A grófok kezében kilencz nagyobb birtok volt. Ezek gróf *Stahremberg* Gundacher Tamás, *Esterházy* József, *Károlyi* Sándor, *Esterházy* Péter és György, *Illésházy* József, *Esterházy* Antal, Sándor, István és János, *Zichy* Ferencz és Miklós, *Keglevich* József és János és *Zichy* Péter özvegye *Bercsényi* Zsuzsánna. — A bárók rendjéből birtokosok voltak: *Grassalkovich* Antal, *Péterffy* János, *Szeleczky* Márton, *Sztáray-Orczy* István, *Szápáry* Péter, *Laffert* Ferdinánd és *Száraz* György örökösei. Volt ezenkívül még a vármegyében 64 birtokos nemes, a kiknek sorában a *Podmaniczky*, *Prónay*, *Bohus*, *Vay*, *Beniczky*, *Wattay*, *Ráday*, *Jeszenszky*, *Földváry*, *Irsay* stb. nevekkel találkozunk.

Az urbarium.

Mind e névsorból, mind különösen *Mária Terézia* királynő 1770-iki urbariumából kitünik, hogy a török hódoltság alól való felszabadulás után a vármegye birtokosai sorában nagy változások állottak be. Számos birtok annyira elpusztult, hogy azoknak még tulajdonosait sem lehetett egykönnyen kipuhatolni. Igy különösen vármegyénkben is működni kezdtek a királyi bizottmányok, a melyek minden birtokot, melynek tulajdonosát kétségen kívül megállapitani

---

[1]) V. ö.: A vármegye levélt. Miscellan. Nr. 3. Közölve *Galgóczy*. Pest, Pilis és Solt törv. egyesült megye monografiája. I. R. Bpest, 1876. 64. és köv. l.

[2]) Lásd az összeirások adatait *Galgóczy* müvében I. k. 64. és köv. l.

Jobbágytelkek.

nem lehetett, a kincstár számára vettek birtokba s ily birtokok azután részint vétel, részint adomány útján jutottak új, sokszor a vármegyében eladdig talajjal nem bírt birtokosok kezébe. Igy például a váczi járásban, és bizvást mondhatjuk, az egész vármegyében, a legnagyobb birtokos gróf *Grassalkovich* Antal volt.

Az 1770-iki urbárium szerint volt a vármegyében összesen $7154^{28}/_{32}$ jobbágytelek, a melyek a vármegye négy járása között így oszlottak meg : A *váczi* járásban volt $2002^{18}/_{32}$; a *pilisiben* $1454^{31}/_{32}$; a *kecskemétiben* $2178^{31}/_{32}$ és a *soltiban* $1518^{20}/_{32}$ jobbágytelek.

A *váczi* járás jobbágytelkei közül gróf *Grassalkovich* Antal tulajdonában volt 557 egész $^{16}/_{32}$, vagyis az összes telkeknek több mint negyedrésze. Községei, melyek e hatalmas dominiumot alkották, voltak : Bagh, Boldog, Csíktarcsa, Csömör, Dány, Dunakeszi, Ecser, Gödöllő, Hévizgyörk, Isaszegh, Kerepes, Kisszentmiklós, Mácsa, Sződ és Zsidó. Ide tartozott még a kecskeméti járásból Soroksár 70 jobbágytelekkel. — A váczi püspökségnek önmagában volt 122 jobbágytelke; a váradi káptalannal együttesen (Szadán és Veresegyházán) $54^{8}/_{32}$ jobbágytelke. — A váczi káptalan 54 $^{16}/_{32}$ jobbágytelket birt Üllőn ; az egri káptalan meg $127^{8}/_{32}$ telket Monoron. — A világi birtokosok között 25 teleknél többet bírtak : *Róth* Éva, Prónay Gábor özvegye, a *Fáy* nemzetség, a *Podmaniczkyak*, báró *Laffert* Ignácz, a *Beniczkyek*, gróf *Telekiek*, *Esterházyak*, a *Koháry* és *Sőtér* nemzetség és gróf *Fekete* György.

A pilisi járásban nagybirtokos volt a *királyi kincstár*, 416 jobbágytelekkel és számos zsellérséggel, a ráczkevei uradalom, mely szintén a kincstáré volt már ekkor, 378 jobbágytelekkel. A kincstár tehát 794 telkével a járásnak éppen a felét bírta. A többi rész megoszlott az egyházi birtokosok között. Magántulajdon ebben a járásban igen kevés volt. Báró *Sándor* biai uradalmán kívül, melyben Farkasné asszonynak is része volt, még a *Wattay* nemzetség, a *Bosnyák* nemzetség, *Esterházy* Károlyné és *Majthényi* Károly bírtak jelentősebb részekkel.

A *kecskeméti* járás leginkább kisebb birtokosok között oszlott meg. A *nagyabonyi közbirtokosság : Schlosberg* Krisztina, *Hartwig* József és Rozália, *Bencsik* József, *Gál* Elek, *Boros* György, *Balogh* József, *Török* András, *Csák* Imre, *Eördögh* Pál, *Vörös* László és Sándor, *Gyömörey* József, *Vörös* Mózes árvái, *Végh* Péter, *Csúzy* Gáspár, *Tallián* Ferencz és Antal, *Battha* Bálint, *Bogyay* János voltak egyetemleges nagyobb komplexumok birtokában. Kívülök jelentősebb birtokosok voltak még a *Szeleczkyek*, *Beleznayak*, *Irsayak*, *Károlyiak*, *Prónay* Gábor özvegye stb. A *váczi püspökség* Alpáron és Alsónémediben 14 ; a *káptalannal* közösen Rékáson 51 telekkel volt érdekelve. Az *óbudai apáczák* czeglédi uradalma $373^{12}/_{32}$ jobbágytelekből, a *jánoshídi prémontreiek* birtoka $68^{24}/_{32}$ telekből állott.

A *solti* járásban a főbirtokos a *kalocsai érsek* volt, 940 jobbágytelekkel. Kívüle a *Beleznayak* 167, a *Rádayak* 44, a *Révayak* 119, a *Sőtér* és *Fáy* nemzetség 107 jobbágytelekkel bírtak.

A nagybirtok jövedelmezősége.

Az 1805-iki felkelés alkalmával új összeírás készült a vármegye birtokososztályáról. E szerint a vármegye ekkor már öt járásból állott, az összes nagybirtok évenként 1.703,339 frtot jövedelmezett, a melyből 4%-os perczentuáczió alá 168,565 és 20%-os kivetés alá 1.534,774 frt esett. Az egyes járások szeiint :

A *kecskeméti* járásban volt összesen 34 uradalom ; ezek évi jövedelme 333,914 frtot tett. Legjövedelmezőbb volt a czeglédi uradalom évi 70,000 frttal és az abonyi évi 48,000 frttal. 20,000 frtnál többet jövedelmezett : Nagykőrös és Tápiószentmárton. 10,000 forinton felül volt a törteli, szelei, nagykátai, kókai és a kecskeméti uradalom. A legkisebb birtok az Orczyak péteri része volt, mely 1845 frtot és a tamáskátai birtok, mely csak 1540 frtot jövedelmezett.

A *pesti* járásban volt 49 nagyobb uradalom. Ezek jövedelme 291,191 frtot tett. Legjövedelmezőbbek voltak a dánszentmiklósi 36,000 és a bugyi 34,000 frttal. A 10,000 frt jövedelmet megütötte a felsőinárcsi, az alberti, a hernádi (14,000) és a mikebudai uradalom. A többi birtok jövedelme 3—6000 frt között váltakozott. 1000 frton is alul maradt a tetei birtok.

A *váczi* járásban volt 29 uradalom, összesen 444,780 frt jövedelemmel. Legjövedelmezőbb volt a gödöllői, mely 200,000 frtot hozott ; ezt követte a váczi püspökség uradalma 74,000, a turai uradalom 50,000 frttal. A váczi káptalan birtoka 23,560 frtot, a fóthi uradalom 23,100 frtot jövedelmezett. A többi birtok jövedelme mind 5000 frton alul maradt. Legkevesebbet jövedelmeztek Kis-Kartal (330 frt), Mindszent 880 frt és Feketeerdő 550 frt.

A *solti* járásban volt 35 uradalom, összesen 269,385 frt jövedelemmel A kalocsai érsek jövedelme 100,000 frttal, a káptalané csak 13,240 frttal van felvéve. Ezenkívül legtöbbet jövedelmeztek: a szalkszentmártoni 20,000 frt, a dunavecsei 15,000 frt; a dömsödi 12,500, az izsáki 9000 frt; a szekszárdi apátság híres nemesi székének főhelye, Fajsz csupán 824 frt jövedelmet hozott. A miklai uradalom, mely a Vigyázó és a Salamon család között oszlott meg, 6000, illetőleg 400 frtot hozott. Legkevesebb jövedelme volt a zádori uradalomnak, mely a hozzátartozó Vejtével csak 737 frt jövedelemre volt felbecsülve.

A *pilisi* járás 20 uradalma 354,226 frt jövedelemmel szerepel a kimutatásban. Legtöbbet jövedelmezett a kincstári uradalom: 103,467 frt, azután a pomázi: 70,000 frt; a ráczkevei 50,413 frtal következett. A telkii apát jövedelme 20,000 frttal; a vörösvári uradalomé 14,300 frttal, a biaié 14,410 frttal, a tétényié 17,075 frttal van felvéve. Legkisebb jövedelmű, 825 frt, volt a Majláthok pátyi részbirtoka. Ugyanott a Bosnyák családnak 1500 frt volt a jövedelme.[1])

III. *Új telepítések a vármegyében.*

A török kiverése után tünt ki, hogy a 150 éves pogány uralom milyen pusztítást követett el az országban, leginkább pedig vármegyénkben, mely a hódoltsági terület középpontja volt. Láttuk, hogy egész községek kipusztultak, s ezeknek csak nevök és emlékök maradt fenn.

A telepítési pátens.

Ez a körülmény szükségessé tette a vármegye jó részének újjátelepítését. A bécsi kormány hamar felismerte a telepítésből származó politikai előnyöket s igyekezett azokat a maga részére hasznosítani, főkép az által, hogy csak németek és egyéb nemzetiségek telepítését mozdította elő. De felismerték annak szükséges voltát az új földesurak is, a kik munkaerő és jobbágy hiányában nem tudták birtokaikat kellően kihasználni. Megindult tehát az új telepítés a kormány, a vármegye és a földbirtokosok közös akciója révén. Már 1689-ben megjelent a Inpopulationale patens, a telepítési kir. rendelet, mely a főelveket szabta meg, melyek alapján az egyes telepítési szerződéseket megkötötték.

A főbirtokosok közül különösen báró *Patasich* kalocsai érsek, *Grassalkovich* Antal herczeg, a *Wattay*, *Paksy*, *Gellért*, *Fáy* családok és gróf *Zichy* Péter buzgólkodtak a telepítés terén.

Magyar telepesek.

Az új telepítés alkalmával alig egy-két helyre hoztak a telepítő birtokosok magyar népet; jobbára németeket, tótokat és ráczokat telepítettek, mert azokban alkalmazkodóbb elemet véltek nyerhetni. Magyarokat telepítettek meg 1720 körül Rákoscsabán, 1810 táján Nagykartalon és 1680-ban Kerekegyházán.

Tót telepesek

Tótokat telepített Grassalkovich Antal Zsidón, Kerepesen (1710), Kakucson (1770—80 között), Tatárszentgyörgyön (1751 táján), Örkényben (1784 előtt), Újhartyánban (1772) és Ecseren (1722). A *Wattay* család tótokat telepített: Piliscsabán, Pilisszántón (1761), Dukán (1770 táján), Rátóton (1695), Sződön (1770), Csomádon (1729), Csömörön (1729). *Wattay* István 1718-ban Kiskőrösön telepített le lutheránus tótokat, a kiket Nógrád, Hont, Nyitra és Turócz vármegyékből toborzott össze. Tótokat telepített még a *Tegzes* család Vadkerten (1719); a *Paksy* család 1691 táján Apostagon és Dunaegyházán; a *Forster* család 1710 táján Sáriban; a *Gellért* család Felsődabason (1727); az *Irsayak* Irsán (1711); báró *Szeleczky* Márton Albertin; *Beleznay* János Pilisen; *Fáy* Mihály 1714-ben Bényén és Káván; a *Koháryak* 1750 körül Mendén; a *Bohusok* 1748-ban Péteriben. Tótokkal népesült még 1729-ben Czinkota; 1720 körül Rákoskeresztúr, Isaszeg, Domony és Hévizgyörk; 1790 korül Szele-Farnos; 1860-ban Kerekegyház (részben) és 1750 táján *Gyón*, mert a Dabasi Halász Pétertől 1733-ban oda telepített ref. magyar lakosság elégtelen volt.

Rácz telepesek.

A ráczok, mint azt a vármegye kialakulásának történetében láttuk, már Zsigmond király óta tartózkodtak nagyobb tömegekben a vármegye területén. A XVIII. században megindult új telepítések során újra ráczokkal települt Ráczkeve, Szentendre, Szigetszentmiklós, Tököl (1690 után), Csép, Szigetújfalu, Lóré (1706), Izbégh, Csobánka, Kaláz, Pomáz, Sükösd (1710 táján), Szentistván (Patasich által hozott dalmaták), Bátya és Dusnok.

---

[1]) Ez összeírások és kimutatások ma is megvannak Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye levéltárában. Acta Miscellanea. 3. sz. Közölte részben *Galgóczy* i. m. I. kötetében.

A németek, különösen Budán, szintén ősi lakosok voltak a vármegyében. Nem voltak valami túlságos számmal. Annál többen jöttek az új telepítés rendjén. Német lakosok telepedtek meg : Ráczkevén, Savoyai Jenő herczeg alatt 1698-ban ; Csepelen (1689 körül) ; Csépen (1750 táján) ; Szigetújfalun (osztrákok 1720) ; Szigetszentmárton (svábok 1720 körül) ; Szigetbecsén (stájerek 1706 körül) ; Albertfalván (1819), Promontoron (1737—39), Tétényben (1690) ; Törökbálinton, Budaörsön Zichy Péter által 1730 körül ; Kistorbágyon (1690) ; Telkin és Jenőn a skót benczések által 1703-ban, Zsámbékon Zichy Péter által 1700 után ; Budakeszin (1698), Hidegkúton (1690 után) ; Nagykovácsin, Solymáron (1700 körül) ; Vörösváron, Szentiványon (1690 táján) ; Perbálon a skót benczések révén (1703 körül) ; Borosjenőn (1690); Ürömön (1690 után), Békásmegyeren (1770 táján) ; Kalázon (1770), Pomázon (1770 körül) ; Dunabogdányban gróf Zichy Péter által 1695 után. Rákoskeresztúron Bujanovszky által würtembergi svábok 1750—1756. Rákoscsabán (1720), Isaszeghen (1690 körül) ; Ikladon Ráday Pál által stájerek 1757 táján. Kerekegyházán (1860) ; Kishartán Ráday Pál által hozott svécziai ágostoniak (1720—24) ; Taksony a klarissza-apáczák által (1720) ; Haraszti (1720), Soroksár, Újhartyán és Vecsés Grassalkovich Antal által 1724, 1772, illetőleg 1791—92-ben. Német telepesek.

VI. FEJEZET.

A VÁRMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGI MŰKÖDÉSE.

I. *A vármegye közigazgatása.*

A magyar alkotmány szerint minden vármegyének tulajdonképpen való főispánja maga a király. Ő benne központosul minden hatalom, mint a szent korona letéteményesében, és a vármegyék élére állított főispánok szorosan véve az ő képviselői. Kezdetben, míg a királyi vármegyéből nem fejlődött ki az autonom vármegye, az alispán nem volt egyéb, mint a királytól kinevezett főispán helyettese. Csak az autonom vármegyében emelkedett ki az alispáni állás s lett a vármegyei rendek bizalmának letéteményese, a királyi hatalmat képviselő főispánnal szemben, a nemesség érdekeit védő legfőbb közeg. A vármegye kiváltságos helyzete.

Ez az alkotmányjogi fejlődés élesen tűnik szembe Pest vármegye közigazgatásában. A vármegyének kezdettől fogva nem voltak főispánjai, hanem ezt a tisztet a király természetes helyettese, a nádor viselte. Viszont a nádor helyettese, alispáni jogkörrel, az igazságszolgáltatásra nézve az országbírák, a közigazgatás terén a nemesi bírák, a szolgabírák töltötték be. Ez volt oka annak, hogy Pest vármegye egyik-másik közgyűlésén maguk a királyok, rendesen a nádorok elnököltek ; az úriszékeket pedig, választott nemesek segédkezésével, a járási szolgabírák vezették. És éppen ez a kiváltságos helyzet hatott zsibbasztólag a megyei élet lüktetésére, mely erőteljesebbé tulajdonkép akkor lett, mikor területe úgyszólván csak képleges volt, a török hódoltság korában.

Az idők folyamán és a viszonyok kényszerítő hatása következtében alakult hármas-egymegye, Pest-Pilis-Solt kifejlődése, már az autonom vármegyei rendszer idejébe esett s mint ilyen is, kiváltságos helyzetét legalább bizonyos fokig fenntartotta. A hármas vármegyének főispánjai továbbra is a nádorok voltak és csak akkor találkozunk másokkal, ha a nádori szék üresedésben volt, mint pld. 1647—1684-ig, a mikor az ország főkanczellárja, *Szelepchényi* György herczegprimás volt a főispán és 1732—1740-ig *Lothringeni* Károly kir. helytartó, vagy pedig az abszolutisztikus időkben. Nádori főispánok voltak a hármas vármegye egyesítése után 1660—1667 ig *Wesselényi* Ferencz ; 1684—1713-ig herczeg *Esterházy* Pál ; 1714—1732 -ig gróf *Pálffy* Miklós ; 1741—1751-ig gróf *Pálffy* János ; 1751—1765-ig gróf *Batthyány* Lajos. Mária Terézia uralkodásának második felében, mely mintegy előkészítése volt a jozefinismusnak, az ország törvényei ellenére, *Albert* hesseni herczeg, a királynő veje, lett kir. helytartó és főispán. 1790—1795-ig *Sándor Lipót* főherczeg és nádor ; 1795—1847-ig *József* főherczeg és 1847—1848 szeptemberéig *István* főherczeg voltak az ország nádorai, követ. kezéskép a vármegye főispánjai. Főispánok.

Az alkotmányos idők beálltával, a nádori szék nem töltetvén be többé, az első miniszteri ellenjegyzéssel kinevezett főispán — tehát az első rendes

főispán — gróf *Zichy-Ferraris* Viktor lett, ki ezt a tisztséget 1873-ig viselte. Őt követték 1873—1876 báró *Lipthay* Béla, 1876—1889 gróf *Szápáry* István, 1890—1904 *Benitzky* Ferencz, 1906—1909 *Gulner* Gyula.

Nádor adminisztrátorok.

Egyes nádorok, kényelmi szempontból, önmaguk helyett adminisztrátorokat tartottak. Ilyen lehetett már 1659-ben gróf *Balassa* Imre, a ki ellen a vármegye óvást is emelt s ilyenek voltak : *Pálffy* nádor idejében gróf *Grassalkovich* Antal ; *Batthyány* Lajos nádor idejében *Fekete* György (1751—1757) és *Batthyány* József kalocsai érsek. Ez ellen a szokás ellen a vármegye 1749-ben felfolyamodással is élt, azonban egyelőre kevés eredménynyel, mert 1791 után ujra találkozunk velök. Ilyenek voltak : Brunszvik József 1791-ben ; *Nagy* József 1795-ben ; *Barkóczy* Ferencz 1802-ben ; *Szögyényi* Zsigmond 1821-ben ; *Somssich* Pongrácz 1832-ben ; *Prónay* Albert 1837—1846-ig ; id. *Földváry* Gábor és gróf *Károlyi* István 1848-ban.

Főispáni helytartók.

A jozefinistikus időben főispáni helytartók állottak a vármegye élén. Ezek : *Ürményi* József 1780-ban ; gróf *Zichy* Ferencz 1782-ben ; *Majláth* József 1783-ban ; *Almásy* Pál 1787-ben ; Ürményi József másodszor 1790-ben.

A szabadságharcz legyőzését követő alkotmányellenes korszakban 1848—1860-ig, biztosokként állottak a vármegye élén : *Babarczay* Antal és *Szentiványi* Vincze (1849) ; báró *Majthényi* László, mint megyefőnök (1850) ; *Koller* Ferencz és *Augusz* Antal (1851) ; még ugyanez évben *Kapy* Ede és 1856-tól *Péchy* Ferencz. Ez utóbbiak, az új beosztás szerint, Pest-Pilis vármegye élén állottak, Pest székhelylyel ; míg a Pest-Soltnak nevezett új vármegyében ez időben, előbb Kalocsa, utóbb Kecskemét székhelylyel : *Végh* Ignácz 1850-ben ; *Keresztessy* József 1850 ; *Horváth* Mihály 1851 ; *Rózsahegyi* István 1856 és Bonyhádi *Perczel* István 1859-től kezdve voltak a főispáni helytartók.

Az alkotmányos idők előkészítő korszakában 1860—1861-ig és 1867-ben gróf *Károlyi* István ; a visszaesés korszakában 1861—1867-ig *Kapy* Ede ; 1867—1869-ig *Lipthay* Béla voltak a főispáni helytartók.

Alispánok.

A XVII. század közepétől kezdve az egyesült hármas vármegye élén már alispánokat és rendes megyei tiszti személyzetet találunk. Hogy mikor és mily alapon ruházta fel a király a vármegyét alispánválasztási joggal, azt biztosan meghatározni nem lehet. Tény, hogy 1630-ban *Ráday* András volt az alispán. Ő szerepel ugyanis abban a tanúvallatásban, a melyet a vármegye *Nátkay* Balázs javára rendelt el. 1638-tól kezdve a vármegye jegyzőkönyvei meglévén, az alispánok sorozatát meglehetős pontossággal tudjuk egybeállítani. Az alispánt a rendek választották, a helyettest azonban a főispán nevezte ki.

Ez adatok szerint 1638-ban *Ráday* András volt még mindig az alispán, sőt még 1642-ben is újra megválasztják. Alatta működtek helyettesekként 1638-tól *Mocsáry* Balázs ; 1639-től *Batik* Gergely ; 1640-ben *Kutasy* György ; 1642-ben *Vámosy* István ; 1643-ban *Batik* János. 1657-ben megválasztják *Földváry* Jánost ; 1659-ben Nándori *Bene* Jánost, helyettes *Vámossy* István ; 1660-ban *Fekete* Lászlót ; 1665-ben *Kutasy* Györgyöt ; 1686-ban *Batik* Pétert ; helyettes alispán *Báthory* László, 1669-től h. a. *Mocsáry* Ferencz ; 1672-ben *Bélteky* Pált ; h. a. *Michalek* Miklós, 1681-től *Wattay* Pált, 1682-től *Ráday* Gáspárt, 1686-tól *Gyürky* Istvánt. 1689-ben választatik alispánná *Verlain* János István ; h. a. *Sőtér* Ferencz, 1691-től *Hochwarth* Mihály ; 1692—1701 *Sőtér* Ferencz ; h. a. *Laczkovich* István ; 1696-tól *Zoldán* László ; 1702—1707. *Petrovay* László ; h. a. marad Zoldán. 1707—1710. *Darvas* János ; h. a. *Horváth* András. 1710—1715. *Osztroluczky* János ; h. a. marad Horváth. 1715—1717-ig *Imre* János ; h. a. *Laczkovich* László. 1717—1722-ig *Szeleczky* Márton ; h. a. *Imre* János, 1719-től *Bajthay* István. 1722—1742-ig *Mágocsy* Mihály ; h. a. *Farkas* István. 1731-től *Jeszenszky* Mihály, 1733-tól *Nedeczky* József, 1735-től *Zlinszky* János. — 1747—47-ig *Zlinszky* János ; h. a. *Huszár* István. 1747—57-ig *Horányi* Gábor ; h. a. Huszár. 1457—68-ig *Beniczky* István ; h. a. *Laczkovich* Imre. 1768—84-ig *Laczkovich* Imre ; h. a. *Muslay* Gábor, 1783-tól *Tahy* György. 1784—98-ig *Szily* József ; h. a. *Tihanyi* Tamás, 1790-től *Laczkovich* György, 1792-től *Muslay* István, 1793-tól ismét *Laczkovich*. 1798—1808-ig *Laczkovich* György ; h. a. *Szentkirályi* László. 1808-ban *Friebeisz* Antal, majd *Muslay* István. 1810—1819-ig *Muslay* István. 1819—1820-ig *Szentkirályi* László ; h. a. Ottlik Dániel.

1818-tól kezdve a helyettes alispánt másodalispánnak nevezik s azt a vármegye rendei választják ép úgy, mint az első alispánt. Ettől kezdve tehát

A gödöllői királyi kastély.

A hajdani gróf Zichy-féle kastély Zsámbékon.

Báró Prónay Dezső kastélya Acsán.
(Dörre Tivadar rajza).

1818—20-ig I. *Szentkirályi László*, II. *Bárczay* Pál. 1820—29-ig I. *Bárczay* Pál, II. *Friebeisz* József. — 1829—32-ig I. *Kovách* György, II. *Dubraviczky* Simon. 1832—45-ig I. *Dubraviczky* Simon, II. *Földváry* Gábor. 1838-tól *Simoncsics* János. 1841-től *Szentkirályi* Mór. 1845—48-ig I. *Szentkirályi* Mór, II. *Nyáry* Pál. 1848-ban I. *Nyáry* Pál, II. *Balla* Endre, a kiket 1849-ben *Madarassy* László és *Jankovich* György váltottak fel. Budavár visszavétele után a vármegye I. alispánja ismét *Nyáry* Pál, II. meg *Szeles* Lajos.

A szabadságharcz leverése után a vármegye élén egész 1860-ig kinevezett tisztikar állott, a kiknek nevét, mert állásuk nem a vármegye bizalmában gyökeredzett, mellőzendőknek véljük. 1861 január 5-én ismét *Nyáry* Pált választotta a vármegye alispánjává, míg másodalispánná *Beöthy* Lajost tette. Ezek azonban már október 1-én az egész tisztikarral egyetemben lemondottak s helyökbe ismét kinevezett tisztviselők léptek.

1867-ben a vármegye három alispánt választott. És pedig elsőnek *Beöthy* Lajost, másodiknak *Szilassy* Istvánt, harmadiknak ifj. *Földváry* Gábort. A törvényhatóság újjászervezése után pedig 1872—1877-ig *Beöthy* Lajos, 1878—1894-ig *Földváry* Mihály, 1895—1905-ig *Benitzky* Lajos és 1905-től *Fazekas* Ágoston az alispán.

Járások.

A vármegye területe, az országszerte dívó rendszer szerint, négy járásra volt osztva, a melyek élén a szolgabíró állott, kinek oldalán esküdtek működtek. E négy járás volt a *pilisi*, a *váczi*, a *kecskeméti* és a *solti*. Ezekhez járult ötödiknek, 1791 táján, a *pesti* járás, melynek területét a váczi és kecskeméti járásokból hasították ki. A *pilisi* járás területe összeesett a régi Pilis vármegye területével, de hozzá tartozott a Csepel-sziget is. A váczi járás a Duna bal partján Vácz környékére terjedt ki. Legdélibb községe volt a Duna mentében Palota, odébb nyugatnak Czinkota és Rákoskeresztúr. A *pesti* járásból a Gödöllőtől Isaszegh, Péczel irányában huzódó hegyhát választotta el, melynek keleti része alkotta a pesti járást. Ennek legéjszakibb községei Tápiósüly és Sáp, meg Úri voltak, legdélebbiek meg Irsa, Pilis és Vátya. Nagykáta vidéke Tápiósülytől kezdve a Tiszáig és annak mente le egész Félegyházáig, a *kecskeméti* járáshoz tartozott, míg az Ódunától jobbra eső részen a Csepel alsó részétől Apostagtól kezdve le a Duna mai folyása mellett egész a Bácskáig, a *solti* járás húzódott.

Már a XVII. század folyamán állandóan volt a vármegyének jegyzője, 1659-től kezdve kimutathatólag ügyésze is. 1674 után két vármegyei jegyző szerepel, 1700-tól kezdve meg már fő- és aljegyzőkkel találkoznnk. Az első, a kiről tudjuk, hogy főjegyzővé választották, *Suppán* István volt. A század végén volt a vármegyében főbiztosi, adószedői állás is.

Tisztviselők fizetése.

1738-ban a vármegyének teljesen szervezett tisztviselői kara volt és pedig szorosan meghatározott fizetéssel. Az alispán kapott évenként 500 forintot; a helyettes alispán fizetése volt 250 frt; főjegyzőé 300 frt; aljegyző kapott 230 frtot; főadószedő segédjével együtt 450 frtot; a szolgabírák 200 frtot; a vármegyei ügyész 150 frtot; a főbiztos 200 frtot, az esküdtek 30—30 frtot, a járási biztosok (ketten együtt) 248 frt 56 krt, a vármegyei orvos 150 frtot, az albiztosok 75—75 frtot. A járási biztosok mellé két-két lovas pandur volt rendelve 50—50 frt fizetéssel. Azonkívül volt 1697-től kezdve rendes börtönőr évi 40 frt és két megyei hajdú havi 3 frt fizetéssel. A vármegye tehát tiszti fizetésekre évenként 4335 forint 56 krt fordított. Az alispán és a szolgabírák jövedelmét azonban tetemesen emelték a bírságokból őket illető részek. Igy például már 1661-ben kimondta a vármegye, hogy a mely községre bebizonyul, hogy egy csavargót szándékosan futni engedett, az 500 frt bírságot fizet, a melyből 100 frt az alispánt, 50 frt a szolgabírót illet meg.

Megyei ügyvivők.

Mivel a vármegye érdekében állott, hogy a Pozsonyban székelő kormányhatósággal és a Bécsben levő udvari kanczelláriával közvetetlenül is tárgyalhasson, azért e czélból Pozsonyban és Bécsben megyei ügyvivőt tartott. A pozsonyi ügyvivőséget azonban 1726-ban, egyelőre beszüntették.

Hatáskörök.

Ámbár a vármegye élén álló tisztviselők hatáskörét, az országszerte egyenlően kifejlődött szokásjogon kívül, nagy általánosságokban az ország törvényei is meghatározták, mégis az egyes vármegyék esetről-esetre szükségét érezték, hogy egyes tisztviselők jogkörét szorosabban körülírják. Pest-Pilis-Solt vármegyék jegyzőkönyveiben ismételten találunk erre vonatkozó szabályzatokat. Igy például az 1660-iki megyegyűlés az alispán bírságolási jogkörét határozza

meg, az 1678-iki pedig a hagyatéki osztályban követendő eljárását, meghatározván 2000 frtban azt a maximális összeget, a mikor az alispán önhatalmúlag járhat el. (Protoc. 1657. 64. pag. 118 és 1669—79. p. 302.) A szolgabírák hatáskörére vonatkozó szabályokat alkotott az 1657-iki, az 1661-iki és 1666-iki megyegyűlés. (Protoc. 1657. 64. p. 17. és p. 154, 1664.—69. p. 36.) Behatóbb szabályzatot alkotnak az 1725-iki, 1730-iki és 1750-iki statutumok.

Érdekes és sok tekintetben egyedülálló a vármegyének 1733-iki határozata, mely az alispán túlkapásaival szemben a főispáni hatáskör egyes eseteit állapítja meg. Kimondja ugyanis, hogy ha az alispán megyegyűlés tartását tartja szükségesnek, ezt oly időben hirdesse meg, hogy a főispán előzőleg ő kir. fenségének a tárgysorozatot bemutathassa s arra vonatkozólag elhatározását kikérhesse. A megszavazott határozatokat szintén köteles az alispán a főispánnak bemutatni. Ha akár lemondás, akár halálozás következtében valamely tisztség megürül, az alispán az arra hivatottak sorából többeket a főispán elé terjeszteni köteles. A vármegye levéltárában a járási szolgabíráktól és az úriszékektől hozott minden itélet elhelyezendő s a levéltár a főispán ellenőrzése alatt áll.

II. *A törvényhatóság jogszabályai.*

A törvényhatóságtól alkotott jogszabályok egész komplexumára kiterjeszkedni e helyütt, teljességgel lehetetlen. Ez maga egy külön terjedelmes kötetre való anyagot szolgáltatna. Azért csupán néhány nevezetesebb jogszabály felsorolására szorítkozva, kissé bővebben csak a vármegye egyik legnagyobb és legterjedelmesebb statutumát, az 1725-ikit fogjuk ösmertetni.

Az adózás.

Az adózásra vonatkozó jogszabályok közül figyelemreméltó az 1700 január 5-iki megyegyűlés határozata, mely az adóalap eltagadása ellen lép fel kellő szigorúsággal. Bebizonyított esetben 12 frt pénzbüntetést ír elő, a mely felerészben — hogy az érdekeltséget felkeltse — a helyi hatóságot, felerészben az összeírókat illeti meg. (Protoc. 1695—1703. p. 497.) Az 1737 augusztus 26-án tartott megyegyűlés pedig 13 pontban írja elő az adókivetés körül követendő eljárást. Intézkedik az urasági ispánok adójáról, a kik személyöket, nejöket és két lovukat kivéve, minden egyebüktől a helység lakosaival egyenlő adózásra szorították. Intézkedik még a libertinusok, a kurialisták, armalisták, a szegénység, a nemes anyától, de nemtelen atyától származók, a molnárok, ácsok, a kocsmák, szabók, sörfőzők, szerződéses iparosok és a zsidók adójáról.

Peres eljárás.

Számos jogszabályt alkotott a vármegye a peres eljárásra vonatkozólag Intézkedett azokról, kik az egyenes adósságot (liquidum debitum) átruházták a csavargó hajdúkra, hogy azok erőszakkal hajtsák be az adósságokat. Ily esetben a szolgabíró köteles volt az ilyen átruházót, még ha nemes ember volt is, 24 frtra megbüntetni és az átruházás által esetleg okozott kárban elmarasztalni. (1665. febr. 23. Protoc. 1664—69. p. 12—13.) A peres eljárás gyorsítását az 1672 augusztusában tartott megyegyűlés írta elő, kimondván, hogy az úriszéken folyamatba tett perekben az itélet meghozandó, ha az értesített felek valamelyike nem is jelenik meg. (Prot. 1669—79. p. 71.) Az 1747 május 9-iki megyegyűlés pedig kimondta, hogy ily esetekben a személyes megjelenés kötelező és megszabja a peres eljárás körül felmerült költségek fizetését (Prot. 1742—48. p. 779.) és 1742-ben tilalmazza az önügyködést és kimondja, hogy a folyamatba tett perben beállott egyezkedés a perköltségeket nem szünteti meg (IX. o. p. 133.)

A földesurak túlkapásaival szemben is felemelte a vármegye hatalmas szavát. Az 1729 szept. 15-én tartott közgyűlés a népelnyomókkal szemben hoz üdvös határozatokat és kimondja, hogy a jus gladiival bíró földesurak itéleteit a szolgabírák felülvizsgálni és a vármegyének irásbeli jelentést tenni tartoznak.

Az 1725. év statutum.

A vármegye rendeinek a limitácziókra, a cselédügyre, a társadalmi rendre irányuló jogszabályait itt mellőzve, áttérünk az 1725. évi jún. 20—21-iki nagyfontosságú statutumra.

A statutum 16 pontból áll és kiterjed a közigazgatásnak csaknem minden ágazatára. Mindenekelőtt intézkedik a vármegyei tisztviselők anyagi helyzetéről, midőn kimondja, hogy tisztújító űlés előtt sem a fizetésekben, sem az állásokban változtatást tenni nem szabad. A tisztújító űlések 3—3 évenként, de ha a szükség úgy kívánja, időközben is egybehívhatók. A rendes tisztújító közgyűlés szep-

tember havában tartandó. A 3. pont intézkedik arról, hogy a megyegyűlések határozatai jegyzőkönyvbe foglalandók s azokat járási üléseken megváltoztatni nem lehet. Egyébként is a részleges, vagyis járási gyűléseken hozott határozatok a megyegyűlésnek jóváhagyás végett bemutatandók. 4. A bevételekről és kiadásokról rendes számadásokat kell vezetni s a perceptorok a vármegyének elszámolni kötelesek. 5. A pénztáros csak az alispántól láttamozott nyugtákat és számlákat fizethet ki és felhatalmazás nélkül semmiféle kiadásra sem jogosult. 6. Az itélőszékek évenként legalább négy ízben tartandók. Meghatározzák az eljárást is és különösen a törvényes mentességi okokat. 7. Intézkedik a felebbviteli székek bíráinak napidíjairól, a 8. pont pedig meghatározza a vármegyei tisztviselőket illető napidíjakat. 9. A községi számadásokról, a 10. pont a Parasztvármegyéről, a 11. a bitangságban talált marhákról, a 12. a marhaállomány számbavételéről, a 13. a mezei pásztorokról intézkedik. A 14. pont meghatározza a hivatalos iratok taksáit, a 15. az alispán és a szolgabírák által saját körükben tárgyalható és elintézhető peres ügyek maximumát 1200, illetőleg 1000 frtban állapítja meg. A 16. pont végre a földesúri jog gyakorlását szabályozza és a túlkapások megszüntetését czélozza. (Prot. 1725. Fasc. IV. Nr. 7.)

Ez az 1725-iki statutum hosszú ideig maradt érvényben, ama változtatásokkal, a melyeket azon az 1730 április 22-én és kivált az 1750 márczius 23-án tartott vármegyegyűlések tettek. (Prot. 1730—1783. p. 49—53. és 1749—56. p. 104—108. Mindeme jogszabályokat közölve lásd : *Kolosvári* S. és *Óvári* K. Magyar jogtört. emlékek IV. kötet I. részében. Budapest, 1896.)

III. *A vármegye külső megnyilvánulása.*

Megyegyűlések.

A vármegye közönsége — a nemesek és főurak — a vármegyegyűléseken, az úgynevezett generalis congregatiókon nyilvánította és dekretálta a maga akaratát. Ezeken az általános jellegű és az egész vármegyére kiterjedő közgyűléseken kívül, tartott még a vármegye részleges, vagyis járási megyegyűléseket is, a melyeken egy-egy érdekeltség tagjai vettek részt. Voltak még úriszékek is, a vármegyei rendektől delegált bíróságok ülései, a melyeket szükség szerint a járások más-más helyén tartottak meg.

A vármegye rendei legtöbbször Pesten és pedig kezdetben sátrak alatt a Rákos mezőn tartották gyűléseiket. Az a nevezetes vármegyei gyűlés is, a melyen maga Mátyás király elnökölt, a Rákoson folyt le. A XIII. és XIV. század folyamán a vármegyei rendek gyakran a budai révnél, a Sárosfürdő táján állott Erzsébetfalván gyülekeztek össze. 1459-ben Tápiószentmihályon tartották a megyegyűlést s alig van régi nevezetes hely, hol egyszer-másszor össze ne gyűltek volna. Az úriszékeket az egyes járásokban a főhelyeken tartották meg.[1])

A megye székhelye.

Pest-Pilis vármegyéknek rendes székhelye Buda vára volt, Solt vármegyéé pedig Kalocsa. Mikor 1541-ben Buda török kézre került, a vármegye egész területe pedig lassanként hódoltsági területté lett, a vármegyének rendes székhelye nem volt, de nem is lehetett. A vármegyének fennmaradt legrégibb jegyzőkönyvei azt tanítják, hogy a vármegye vezetősége ez időben leginkább *Fülek* várában tartózkodott s ott tartott, Hevesvármegye rendjeivel felváltva, megyegyűléseket is. Az árvaszékeket pedig hol a füleki várban a dunamelléki lakosság számára, hol meg a szécsényi várban a tiszamellékiek részére. A szerint, a mint a török kezében lévő terület szűkebb és szűkebb határok közé szorult, a megye intézői is közelebb húzódtak a határszélekhez. 1660 után leginkább Losoncz lett a megyegyűlések helye, 1684-ben pedig, mikor a vármegye a török járom alól felszabadult, bár Buda várának tornyain még a félhold volt kitűzve, a megyei rendek már Pesten gyűléseznek. 1687-ben Losoncz és Apátfalva között a szabadban, sátrak alatt, de már 1689-ben Buda várában folyik le a vármegyei rendek tanácskozása. A Rákóczi-időkben a vármegye valósággal vándorüléseket rendezett. Hol Nagykőrösön, Czegléden, hol Kókán, Zsámbokon, Aszódon, Versegen, Rátóton, Apczon, sőt Egerben, Árokszálláson, meg ismét Ráczkevén, Szentlőrinczkátán és Hatvanban jönnek össze a rendek.

Székház.

A nádor-főispán már 1689-ben elrendelte, hogy a vármegye Budán állandó házat vásároljon, míg a rendek saját elhatározásukból 1696-ban Pesten is sze-

[1]) V. ö. : *Teleki*. Hunyadiak kora XI. k. 258. *Botka* czikke a vármegyékről a Budapesti Szemle, 1865. évf. I. 430.

reztek házat a vármegyének. Különben a rendek többsége kezdettől fogva inkább vonzódott Pesthez, mint székvároshoz, s Budát, mely a nádorok ízlésének felelt meg jobban, lehetőleg mellőzte. 1691 január 11-én például Budára hirdették, de Pesten tartották meg a vármegyegyűlést „a Duna jegének veszedelme miatt". Aligha tévedünk, hogy a rendek Budától való idegenkedésének alapja, a város eminenter német jellege volt. Hiszen tudjuk, hogy volt idő, a mikor Budán magyar ember bíró sem lehetett. Pest ellenben kezdettől fogva magyar érzelmű s jórészt magyar lakosságú város volt. Jellemző, hogy a rendek belenyugodtak abba, hogy a budai vármegyeháza bérbe adassék (1780 után). Midőn az alispán előterjesztette, hogy a budai ház első emeletét Erdélyi József apát, kecskeméti plebános, kit a budakerületi nemzeti iskolák felügyelőjévé neveztek ki, óhajtja kibérelni, a vármegye örömét fejezte ki azon, hogy oly tisztességes lakót fogadhat házába s 150 frt évi bérben sietett a jelentkezővel megegyezni. A budai vármegyeházat azután 1806-ban a báró Eötvös családnak 18.000 frtért örök áron eladták. Ellenben szerető gonddal igyekeztek a rendek a pesti székházat nagyobbítani és szépíteni. Bél Mátyás elismeréssel emeli ki, hogy a pesti vármegyeház tágas és kényelmes épület. A mostani vármegyeház középső része 1811-ben, hátsó része 1832-ben épült, de az 1838-iki árvíz nagyon megrongálta az épületet s akkor alaposan kijavították. Ez alkalommal épült fel, 1841-ben, a székház nemes egyszerűségével ható főhomlokzata.

A vármegye czimere és pecsétje

A vármegyéknek, mint tudjuk, a középkorban, talán az egy Somogy vármegye kivételével, nem volt saját czímerök és pecsétjök. Erre nézve az 1550 : 62. t.-cz. intézkedik, midőn megengedi, hogy a vármegyék, a mennyiben ezt kérelmezik, saját czímeröket és pecsétjöket használhassák.

Pest vármegyének, még Pilissel, sőt Solttal való egyesítése után sem volt saját czímere. A hivatalos kiadványokat kezdetben a négy szolgabíró látta el a saját pecsétjével, a mennyiben azok az egész vármegye közönségének nevében jelentek meg. Utóbb a kiadványok az alispán pecsétjét viselték magukon, de e mellett a négy szolgabíró pecsétjei is megmaradnak. Végre az 1659 július 10-én tartott közgyűlés utasításba adta megválasztott követjeinek, *Bene* János alispánnak és *Pápay* Jánosnak, hogy a vármegye részére külön czímert eszközöljenek ki. A vármegye kérésének az országgyűlés a 76. t.-czikkben tett eleget s az új czímerrel ellátott pecsétnyomót 1660 január 8-án a közgyűlésen mutatta be az alispán a vármegye közönségének. E szerint a vármegye czímere egy sziklahegy tetején álló oroszlán, a mely jobb lábával aranykoronát, ballábával pedig aranyalmát tart. A pecsétnyomón a felső körzetben a nádornak neve : FRANCISCVS WESSELÉNY PALAT. 1059, alsó körzetében a : Sigil. Comitatus Pest, Pilis, Solt köriratot viselte.

Ezt a czímert használta a vármegye egész 1733-ig. Ekkor azonban már nagyon hangosan megnyilatkozott a rendek elégedetlensége a miatt, hogy a pecséten a Wesselényi neve van. Úgy vélték, hogy félreértésre adhat okot s nem egyezik a vármegye méltóságával. Mágócsy Mihály alispán tehát előterjesztést tett ez ügyben a főispánnak, Lothringeni Károly herczegnek, ki szívesen vállalkozott, hogy az ügyet a királynál pártfogolni fogja. Szerette volna azonban, hogy a vármegye az oroszlán helyett a *kétfejű sast* vegye fel czímerébe. Természetes, hogy erről az újításról a vármegye rendei hallani sem akartak s az oroszlán megtartását kívánták. 1733 márczius 31-én érkezett le a vármegyéhez III. Károly kiváltságlevele, mely a régi czímert helybenhagyja és a pecsétet „Sigillum Comitatuum Pest, Pilis et Solt articulariter unitorum" körirattal rendelte ellátni. Ezt a köriratot 1836-ban V. Ferdinánd király engedélyével változtatták át magyarra : „Pest, Pilis és Solt t. e. vármegyék pecsétje 1836." A régi latin köriratú pecsétnyomó, melyet annak idején (1733) 24½ arany nehézségű aranylapra metszetett ki a vármegye, az 1837 november 13-án tartott vármegyegyűlésen keresztülreszeltették s megőrzés végett a Magyar Nemzeti Múzeumnak adták át.

VII. FEJEZET.

KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELTSÉGI VISZONYOK.

I. A mezőgazdaság története.

Hazánk területe kiválóan mezőgazdasági terület volt már a honfoglalás előtt is. A római uralom idejében az akkori mezőgazdasági fejlettségnek szinére

emelkedett s bár a következő zavaros idők a földmunkások békés munkálkodásának éppenséggel nem kedveztek, mégis a föld megmívelésének természetes szükségessége a mezőgazdaság elemi ösmereteit és gyakorlását fenntartotta. Mikor őseink mai hazánkat elfoglalták, akkor már az itt elterpeszkedett szláv elemek bizonyos szervezett gazdasági és társadalmi életet teremtettek meg, a melyet az új urak a maguk izlésének, a maguk állami és társadalmi szükségletének megfelelően alakították át. Szent István alkotmányának egyik alapbástyája, a várszerkezet és a megye-beosztás, a mezőgazdaság történetébe új fejezetet illesztett bele s új társadalmi rendszert alkotott.

A magyarok az új hazában letelepedve, katonai szervezetüknek megfelelően, a fősúlyt a ló- és a marhatenyésztésre vetették. Már Béla király névtelen jegyzője beszéli, hogy Árpád fővezér a Csepel szigeten szállott meg s látván annak buja termékenységét, a lovainak és barmainak főhelyévé jelölte azt ki. Ebben az időben különben a magyarok barmai között leginkább tevék, bivalyok, juhok és kecskék szerepeltek. Az éghajlati viszonyok azonban a teve-tenyésztésnek nem feleltek meg s így azok helyett a szarvasmarhák ma is ösmert és tenyésztett fajai foglalták el. III. Béláról azonban még feljegyezte Corner Ádám krónikás, hogy I. Frigyesnek 1184-ben négy tevét ajándékozott, mikor tőle az ország határán elbucsúzott. Állattenyésztés

A lótenyésztés a vármegye területén mindig nagy méretekben folyt. Igazolja ezt a csepeli királyi méneseken kivül az a körülmény, hogy például a demesi prépostnak, bár nem tartozott a főbb javadalmasok sorába, igen tekintélyes ménese volt. (Fejér Cod. Dipl. II. 105.) És Ahtonyról, kinek Csanád környékén volt széke, de birtokai a Tiszán innen is elnyúltak, a Szent Gellért legenda irója azt beszéli, hogy equorum indomitorum habebat multitudinem innumerabilem, a szelidítetlen lovaknak nagy sokaságával bírt (Vita L. Ger. C. 10). És tudjuk, hogy királyaink is mindenkor súlyt helyeztek a lótenyésztésre mind hadi czélokból, mind hadijátékok és a lóversenyek miatt. II. Lajos király számadásai szerint lótenyésztésre és lótartásra a kir. udvar igen jelentékeny összegeket költött. [1])

Ujabb időkben maga a megyei hatóság igyekezett a lótenyésztést előmozditani. 1781-ben például összeírást rendelt el a megyében található nagyobb fajta lovakról és két évvel utóbb az ilyen lovakat tenyésztő birtokosok táblázatát állította össze, azzal a nyilvános czélzattal, hogy a nemesebb fajú lovak tenyésztését jutalmakkal is előmozdítsa.

A magyar marhafaj, mely honfoglaló őseinkkel jött a hazába, ősi eredetiségét megtartotta s nagy fejlődésnek indult. Legkedvezőbb volt a marhatenyésztésre az Alföld s ott meg is tartotta jellegző sajátságait. Brocquiére azt mondja, hogy a Szeged és Pest között elterülő síkságon igás állatoknak számtalan nyája látható. De már Oláh Miklós is kiemeli, hogy Pestmegyében a Duna és Tisza között van a kúnok mezeje, a kik ott ökörcsordákat és méneseket tartanak s jó legelőként emeli ki a Rákos mezejét. Az 1828-iki országos összeírás adatai szerint Pestmegyében volt 23706 igás ökör, 12563 anyatehén, 7764 meddő tehén, 2223 három éven túl lévő tinó és üsző, 3117 két éven alól lévő. A három éven alul lévő kocsi és méneslovak száma 44120, a kétéveseké 2918. Volt a megyében 58298 darab juh, 8272 drb sertés és 33 kecske. A nagyobb városok itt nem szerepelnek.[2])

Az esztergomi érsek érsekújvári hídvámosainak 1587 deczember elsejétől 1588 november végéig terjedő feljegyzései szerint a hídon 84,282 ökröt hajtottak át. Ehhez a számhoz első sorban, mint legtöbbet szállító, Pestmegye járult és pedig főleg Kecskemét, Káta, Gyömrő, Abony, Czegléd és Tetétlen tenyésztői révén.[3])

A magyar nemzet konszolidálásával egyidejűleg a mezőgazdaság, a földmívelés is fejlődni kezdett. Maga a Szent István-féle megyerendszer mezőgazdasági szervezés jellegével bírt és természetszerűen mozdította élő a tervszerű gazdálkodást. A királyi uradalmakon, az egyházak és főurak birtokain s a nemesek sessióin kívül, a többi mívelhető föld a lakosság szabad rendelkezésére állott. Kiki annyit mívelhetett belőle, a mennyit a rendelkezésére álló anyagi eszközök mellett megbírt. Ez az intézkedés — a földközösség első alakja — századok hosszú folyamán fennmaradt s csak helyenként és időnként változott egyes részleteiben. Földmivelés.

---

[1]) V. ö.: *Fraknói* V. II. Lajos és udvara.

[2]) V. ö. *Wenzel* Magyarorsz. mezőgazd. tört. Budapest 1807. — *Oláh* Hungáriáját Bél Adparatusában *Balogh M.* említett dolgozatát. Magyar Gazd. tört. Szemle III. k. 111. l.

[3]) V. ö.: A Gazd. tört. Szemle IV. 194.

Földközösség.

A földközösségre vonatkozó adatokat legelőbb Tagányi Károly állította össze [1]) s az ő műve e kérdésben ma is iránytadó. A tőle egybeállított adatok szerint megyénkben a telkekhez állandó járandóságok nincsenek, hanem azokat a lakosok hol egy, hol 2—3 évenként szokták felosztani.

A közös határú községek jobbára mind a Dunán innen voltak. Ordas, Dömsőd, Pereg, Némedi, Kóka, Kécske, Tószeg, Tököl, Sződ falvak és Kecskemét, Kőrös, Czegléd, Ráczkeve, Pest meg Vácz városok bírtak közös határokkal. De kimutatható a földközösség még Pándon, Csabán, Harasztin, Ócsán, Sárin, Tasson és Szentmártonkátán is. Kécske kivételével az elősorolt falvakban, valamint Váczott és Ráczkevén az egy vagy több-nyilas osztás dívott. Természetesen az osztásnál a föld minősége is számításba jött s az egyesek minden osztásnál másutt kapták illetményüket. A terjedelmes határú Kécskén, Kecskeméten, Nagykőrösön, Czegléden és Pesten mindenütt az első foglalás, „a hol ki a földet szántóvá alakítani kezdte" volt szokásban. Pest város földjei is osztatlanok voltak s határát mindenki kénye-kedve szerint szabadon élhette. Az 1720-iki összeírásból kitünik, hogy a földmívelés ekkor még a marhatenyésztéssel szemben csekély jelentőségű volt, mert Pest városa, mivel az eddig évi 66 frt.-ért bérelni szokott gubacsi, szentlőrinczi és péteri legelőket nem kapta meg, a határosztást beszüntette. [2])

1715. és 1720.-évi összeírások

Az 1715-ben megtartott első hivatalos népszámlálásnak és az ennek adatait helyesbítő 1720-iki összeírásnak a gazdasági állapotokra vonatkozó feljegyzései szerint[3]) a vármegyében még nagyon sok míveletlen terület volt. Magyarázata ennek éppen a földközösség intézményének fennállása és az a körülmény, hogy a török idők alatt rohamosan megfogyatkozott népességet még a folyamatban lévő telepítések is csak kis mértékben tudták pótolni.

1715-ben 138 lakott községet, 1720-ban már 144-et írtak össze. Ezekben volt

	Szántó köbl.	irtvány köbl.	rét köbl.	szőlő köbl.	malom
1715-ben	21594	1557	5847	8687	105
1720-ban	46363	479	8750	17732	141

Az 1760-iki összeirás.

Az 1760-iki összeírás adatai [4]) részletes képet rajzolnak a megye népesedési, marhatenyésztési és földmívelési viszonyairól. Az összeírás szerint volt a megye négy járásában összesen 21596 nős gazda, melyből a kecskeméti járásra esett 7495, a váczira 4893, a pilisire 4541, a soltira pedig 4667, özvegységben élt 3736. Tehetős zsellér volt 2008, teljesen szegény 1218, bujdosó, vagy mint a köznép nevezi, *rideg* ember volt 74. Ez a négy utóbbi szám járások szerint így oszlott meg. I. Kecskeméti járás: 1418, 689, 414 és 41. II. Váczi járás: 919, 708, 301 és 15. III. Pilisi járás: 743, 454, 437 és 15. IV. Solti járás: 659, 157, 66 és 3.

Az összeírás mezőgazdasági adatairól a következő táblázat nyújt fogalmat.

	Kecskem. jár.	Váczi jár.	Pilisi jár.	Solti jár.	Összesen:
Igás ökrök......	16879	8332	5820	8233	39264
Igás lovak......	8558	6638	5114	5636	25946
Fejős tehén.....	10159	6997	4436	6830	28422
Meddő tehén....	488	688	1069	72	2317
3 év. idős. leg. marha	7348	3209	2463	4194	17214
3 év. idős. leg. ló	1727	426	483	1582	4218
Fejős juh és kecske	41920	15304	9154	11863	78241
Sertések........	2854	3334	2023	3703	11914
Buza pozs. mérő	120433	103201	86164	81388	391186
Buza p. m.......	77430	28654	18117	38643	162544
Zab, árpa stb....	55657	35674	44423	36156	171911
Kézmívesek	499	443	592	240	1774
Keresk. jövedelme	605 f.	847 f.	3415 f.	—	4867 f.
Italmérési jöv. ..	2876 f. 50 d.	4055 f.	3174f. 21½	3567 f.	1367f. 271½

[1]) A földközösség története Magyarországon. Budapest, 1894. Megjelent először a Gazdaságtört. Szemlében. I. évf. 4—5. sz.

[2]) V. ö.: *Tagányi* i. m. 15. l.

[3]) V. ö.: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720—21. Magyar Statiszt. Közlemények. Uj foly. XII. k., a hol ez adatok tudományos feldolgozása *Acsády I.* közreműködésével jelent meg.

[4]) Az összeírás eredményének táblázatos kimutatása a *Kalocsai* érseki egyh. levéltárában őríztetik.

Az 1789. év kataszter.

Világosan mutatják e számok, hogy a vármegyében Budavár felszabadulása után a közgazdasági viszonyok lassú, de folytonos emelkedésnek indultak. Mindamellett a föld kellő kihasználása szükségessé tette a földelosztás és arányosítás munkálatát. Ezt II. József császár indította meg országszerte és így vármegyénkben is. Míg azonban ez a munkálat mindenütt elveszett, mert a császár törvénytelen rendeletein bosszankodó törvényhatóságok azokat egyszerűen megsemmisítették, addig vármegyénk első katasztere egy sajátos véletlen következtében a *Szily* család levéltárában fennmaradt és a Nemz. Múzeumba került.[1]

E rendkívül becses okiratnak minden egyes község birtokviszonyait feltüntető részletes adatait e helyütt közölnünk nem lehet s csupán a végösszegek feltüntetésére s az azokból folyó tanulságokra szorítkozhatunk. Ez első kataszteri felosztás szerint volt a vármegyében :

Mívelési ágak szerint	Földesúri hatalom és saját mívelés alatt	Földesúri hatalom alatt, de jobbágy kézben	Egyéb kézben	Megjegyzések	Összesen.
Szántóföld .	131,873h.^{4407}□-öl	106,524h.^{1505}□-öl	276,892h.^{2809}□-öl	—	516,290h.^{2321}□-öl
Rét	104,036 „ ^{4709} „	49,995 „ ^{6015} „	122,769 „ ^{2710} „	—	276,602 „ ^{687} „
Legelő.....	197,936 „ ^{811} „	76,386 „ ^{3919} „	198,564 „ ^{92} „	közösen hasz. 67,644 ^{3418}	540,491 „ ^{3840} „
Erdő	134,629 „ ^{4522} „	2,795 „ ^{2417} „	—	jövedelmez 192,324f. $11^{10}/_{16}$kr.	137,415 „ ^{539} „
Kertek és nádasok	24,054 „ ^{4452} „	21,956 „ ^{2323} „	18,377 „ ^{4824} „	—	68,388 „ ^{5199} „
Szőlők.....	2,033 „ ^{11} „	40,862 „ ^{4805} „	—	93,485 f. $8^{3}/_{16}$ kr.	42,896 „ ^{1096} „
Összesen ...	595,663h.^{5712}□-öl	298,523h.^{1784}□-öl	615,603h.^{4035}□-öl	—	1 592,084h.^{1029}□-öl

a mely végösszeghez, ha hozzávesszük a közösen használt legelők területét 67,644 hold 5418□ ölet, az egész kataszteri földmérés alá eső földek összege kitesz 1.592,084 holdat és 1029□ ölet. E számok megértéséhez azonban meg kell jegyeznünk, hogy a II. Józseftől elrendelt és vármegyénkre nézve 1789-ben foganatosított kataszteri földmérés a holdakat 6400□ölével számította.

A József-féle kataszter igen örvendetes javulásról tesz tanúságot. Az 1720-iki összeíráshoz képest, mely összesen 73324 holdról emlékezik, a mívelés alá eső terület a megyében, valamivel több mint félszázad alatt, meghuszszorosodott, a mi igen jelentékeny szaporodás. Az egyes ágakat véve, a szántóföldek területe kb. 10%-al, a rétéké kb. 15%-al, de a szőlőké csak kb. 2½%-al növekedett.

Az egyes mívelési ágakat szem előtt tartva, érdekes, hogy a földesúri hatalom alatt álló területeken a kertek, nádasok és a szőlők vannak aránylag leginkább a jobbágyok kezére átengedve. A 42896 hold szőlőből például csak 2033 h. volt házi kezelésben, míg 42862 holdat a jobbágyok bírtak. Az uraság borszükségletét tehát a bordézsma volt hivatva kielégíteni. Erdőterület földesúri hatalmon kívül nem volt, de nem volt szőleje sem másnak, mint a kinek azt a földesúr engedélyezte.

Szőlőmívelés.

Az 1827. évi 7. tcz. által elrendelt összeíres adatai szerint a vármegyében volt 41986 szőlőbirtokos, a kik 29980 frt. 41 kr. jövedelmet értek el. A szőlők mívelése 115,989 kapás munkaerejét vette igénybe s a szőlők összesen 217,962 akó bort termettek. A termés átlagos értékét egyébként az összeírók 327,148 frt. 51 krra becsülték. Volt ugyanekkor a vármegyében 15 gyümölcsös és szilvás, a melyek azonban csak 22 frt. 21 krra értékelt termést tudtak felmutatni.

A szőlőmívelés és a gyümölcstermelés különben a vármegyében kezdettől fogva a lakosság egyik legkedvesebb foglalkozása volt. Oláh Miklós Hungariájában ismételten emlékezik a szőlőmívelésről és a kertészetről. Igy említi, hogy a Szent-Gellérthegyen, a királyi kerteken túl, a hegyek szőlővel vannak beültetve. Nagymaros fölött hosszú domboldal vonul, mely egészen be van ültetve szőlővel. Említi még azt is, hogy a Csepel-szigeten is terjedelmes szőlőtelepek vannak.[2]

---

[1] Itt találta meg és közölte *Horváth* Sándor a Gazdaságtörténeti Szemle VIII. évf.

[2] V. ö.: *Oláh* M. Hungaria sive de originibus gentis etc. Kiadta *Bél* Mathias Adparatus ad Hist. Hungariae, I. kötetében 1735-ben. Feldolgozta : *Balogh* Margit. Művelődtört. Értekezések 8. sz. Bpest, 1903.

Kertészet.

A nagy török utazó, Evlia Cselebi [1]) Buda vára leirásában azt mondja, hogy a budaiaknak „kitünő gyümölcsük is bőségesen van. Lédús és édesen-csipős a szőlőjük. Őszibaraczk, sárgabaraczk, meggy és cseresznye bőségben van, sőt a hegyek között arasznyi fákon földi meggy is terem. E város tiszta földjében, Pest, Kecskemét és Kile síkságain, Ó-Buda tanyáin igen sok fű, lóhere, luczerna, másféle réti fű, foghagyma, metélő hagyma és vöröshagyma terem.“ 1663-ban a vörösvári palánkról mondja : Számtalan kertje van s rácscsal körülzárt kertjeiben olyan sok és olyan nagy káposzta terem, mintha mindegyik egy mir-i mirámi dob volna. A bosnyákok ezt a káposztát meglátva, így szóltak : „*Ah ! dsánum, dinum imanum Kápuszka*“ Ah lelkem, hitem, kedves káposzta !

A kertészet terén maga a királyi udvar járt elül jó példával. Az Anjouk visegrádi és Mátyás király híres budai és pesti kertjei európai látványosságszámba mentek. Bonfinius leírása szerint a budai királyi kertben a tekervényes útak tarka virágú rétek, rózsaligetek és ibolya-ágyak, halastavak, díszes fasorok, lombok közé rejtett barlangok, fákból és cserjékből alkotott útvesztők mellett vezetnek el. Itt-ott sodronyból készült madárházakra bukkanunk, egyik másik oly nagy, hogy cserje-ligetek és gyümölcsfák is megférnek benne.[2])

Erdészet, vadászat.

A honfoglalás után az erdőkkel borított területek legnagyobb része a fejedelmek kezére került, mint az egyesekre nézve legkevésbé értékes ingatlan. A földközösség mellett az egyes helységek határában fekvő erdőségeket, a mennyiben földesúri hatalom alatt nem állottak, szintén a közös birtoklás rendszere szerint kezeltették. Megyénk területén számot tevő erdőség csak a pilisi részeken, a váczi Naszál mentében, a Galga völgyében és a Csepel-szigeten volt. Ezek legnagyobb részben a királyi birtokok állagát alkották, földesúri hatalom alatt jóformán csak a galgavölgyi, a Rákoskeresztúrtól keletnek Üllő felé eső területektől éjszaknak fekvő erdőségek állottak. Szabad, vagyis közöserdők — az 1789-iki kataszter szerint — a megyében egyáltalában nem voltak. Ezzel szemben mégis az 1779 márczius 3-án a királyi tábla által Szentmártonkátán tartott tanúvallomás azt látszik igazolni, hogy a lakosság a faizás jogán az erdők közös birtoklására jogot formált.[4])

Kezdetben okszerű erdészeti gazdálkodásról szó sem volt. A szegénység a faizás jogán látta el magát tüzelő-anyaggal és az erdőkezelőségeknek főgondja csak az volt, hogy a túlságos irtásokat megakadályozza. Ezt sem annyira az erdők, mint a vadak védelme szempontjából tették. Királyainknak és főurainknak ugyanis jóformán egyetlen sport-szenvedélye a vadászat volt. Oláh Miklós írja, hogy már régidő óta a királyi vadas, melynek neve Nyék (a mai Jánoshegy alján elterülő rész), karózattal van övezve, nem éppen sűrű erdő, kellemes tisztásai vannak, területe négy magyar mérföld és vadakban bővelkedik. Volt itt a szélen egy udvarház, nagyszerű épületekkel. Bonfinius is említi, hogy a vadaskert tele van állattal, közöttük sok a szelídített vad. [5]) Mátyásról tudjuk, hogy ez volt legkedvesebb tartózkodási helye s itt pihente ki fáradalmait. Még II. Lajos idejében is visszhangzott a budai erdőség a vadászok lármájától s különösen Mária királyné kultiválta e vidéket, sőt I. Ferdinánd is megfordult e tájon s tervbe vette a vadaskert rendszeres kezelését. [6])

A rendszeres erdőültetés és kezelés a vármegyében *Skopek* Ferencz pestvárosi jegyző kezdeményezése vezethető vissza. Ő ugyanis 1755-ben, egy névtelen levélben, azzal a javaslattal fordult a magyar udvari kanczelláriához, hogy különösen a fában leginkább szűkölködő Alföldön, a vizenyős helyeknek fűzfákkal való beültetését rendelje el. A javaslat megnyerte az irányadó körök tetszését és a helytartótanács rendeletet bocsátott ki az összes törvényhatóságokhoz, a melyben évnegyedes jelentés kötelezettsége mellett a fűzfa-ültetést elrendeli. Skopek felbuzdulva az eredményen, 1762-ben új eszmével lépett fel Pest város közgyűlésén. Azt indítványozta ugyanis, hogy az *akáczfák* ültetése is kötelező legyen. És ezzel megszületett az az üdvös akczió, melynek vármegyénk legnagyobb része a ma is meglévő s nagyértékű akáczos erdeit köszönheti.

---

[1]) Kiadta *Karácson* Imre a Török-magyarkori Tört. Eml. II. o. II. és III. k. L. III. k. 251. l.
[2]) V. ö. : *Csánki* D. I. Mátyás udvara. 180. l.
[4]) Lásd *Tagányi* Erdészeti Oklevélt. II. k. 413—419. l.
[5]) V. ö. : *Csánki.* I. Mátyás király udvara 180—81. l. — Bonfinius Dec. 18 l. VII. — Oláh Hungaria. Bél : Adparatusában.
[6]) V. ö. : *Thallóczy* Lajos czikkét Lamberg Kristóf I. Ferdinánd király fővadászmestere. Budán a M. Gazd. t. Szemlében I. k. III. 124. l.

A Mária Terézia korában felvirágzott nemzetgazdasági intézmények közül a vármegyében nehezen tudott talajt verni a selyemtenyésztés. Az óbudai uradalom igazgatójának 1771-iki jelentése szerint, az uradalom területéhez tartozó 12 községben: Ó-Budán, Szentendrén, Zsámbékon, Tökön, Perbálon, Szántón, Bogdányban, Tótfalun, Monostorban, Békásmegyeren, Budaörsön és Budakeszen 1769 óta összesen csak 2349 drb. eperfát ültettek el és pedig 1038 vöröset és 1311 fehéret. Ennek a csekély számnak az volt azoka, hogy a lakosság szivessebben foglalkozott a jobban jövedelmező szőlőmíveléssel, mint az eperfák ültetésével. 1771-ben például az egész selyemtermés az uradalomban 15 font volt. A visegrádi uradalomban még kevesebb volt az eperfa, úgy hogy a selyemtermelést meg sem lehetett kezdeni, éppen eperfalevél hiányából. A ráczkevei uradalom 1771-ben Ráczkevén és Makádon tett kísérletet eperfaültetéssel. A makádi ültetés sikerült, de a ráczkeveiből csak az elültetett 900 drb. gyökeres vessző indult meg, 11000 síma vessző és az egész magból kelt palánta elpusztult. Buda városa sem jósolt a megyében nagy jövőt a selyemtenyésztésnek, ellenben Pest állandó szakemberrel végeztette a munkát, a kit évi 200 frttal javadalmazott. A Szent Rókus-kápolna előtt egy 50 öl hosszú s ugyanannyi széles terület volt eperfákkal beültetve a melyeket 1771-ben ismét 3706 drb. fával növeltek. [1]) Selyemhernyó tenyésztés.

Már a vármegye földrajzi fekvéséből is következik, hogy lakosai körében találkoztak olyanok, kik a halászattal mesterségszerűen foglalkoztak. Különösen a Duna mentén lakozók, a vácziak, marosiak, óbudaiak, a pestiek, a csepelszigeti lakosok és a solti részek dunai községei sorában találunk okleveles adatokat a halászatról és a halászokról, kik később külön czéheket is alkottak. A tervszerű halászat nyoma az a *vizafogó*, a mely 1528-ban Vácz és Buda között épült. Ezt a viza- és halfogót, a melyet „zegyem"-nek neveztek, *Pempflinger* Márk, a budai vár neves udvarbírája építette. A kir. helytartótanácsnak azonban nem tetszett a dolog és felírt ellene az udv. kanczelláriához. Ez a vizafogó szerinte tönkre fogja tenni a komáromi és a gutai halászokat, a kik pedik tisztán a halászatból élnek; de tönkre teszi az egyházak ilynemű berendezkedéseit is, mert a viza nem fog tudni Váczon felül kerülni. Ez volt az oka, hogy a váczi régi vizafogót, melyet Ulászló király tisztjei építettek, el kellett pusztítani. A panasz meghallgatásra talált s a vizafogót már a következő évben le kellett rombolni[2].) Halászat.

A mezőgazdasági munkások, különösen az aratók, már a XVIII. század első éveiben is kitűntek szertelen követeléseikkel. A vármegyének 1729 július 28-án Pesten tartott közgyűlése panaszosan említi, hogy az aratók igényeiket annyira felemelték, hogy jóformán a learatott gabona felerészére tartanak számot. Határozatképen kimondották tehát a vármegye rendei: hogy ezentúl a nemes vármegye lakosai és népei közül senki se merészeljen az aratóknak és kaszásoknak többet adni, mint tiszta buzából nyolczadot, keverékből hetedet, rozsból, árpából, zabból stb. hatodot. Ha e szabály ellen valaki vét, ha munkaadó: tiz forintra, ha munkás egész keresménye felének elvesztésére büntetendő.[3]) 1730-ban pedig kimondják, hogy az aratómunkásokat a szolgabírák 12 frt bírság, és a keresmény felének vesztése alatt kötelezhetik arra, hogy lakóhelyükről máshová ne szegődjenek mindaddig, míg otthon munkát találhatnak s azután is csupán a vármegye területén vállalhassanak aratást.[4]) Az 1804-iki cselédrendtartás szerint a mezei munkások napibéreit így határozták meg: kaszás és boglyázó étellel 24 kr, a nélkül 30 kr; szénagyűjtő étellel 10, a nélkül 15 kr; arató étellel 15, a nélkül 20; kapás 5—20 krajczárig; kévekötő étellel 20, a nélkül 25, szőlőmunkás 7—27 kr-ig. 27 kr napibért a metszők kaptak, étel nélkül.) Mezei munkások.

A cselédügy rendezése már az 1696-iki egyik vármegyegyűlést is foglalkoztatta. Ekkor kimondották, hogy a szerződés új évtől új évig tart s a gazda köteles ekkor a cselédet kifizetni. Ezt a rendtartást a városokra és mezővárosokra is kiterjesztették.[6]) Az 1723-ban január 19-én tartott vármegyegyűlés részletesen megszabja a szegődött cselédek bérét és a szerződés módját. E szerint Cselédügy.

---

[1]) V. ö.: *Illésy* János czikkét: A selyemtenyésztés állapota Magyarországon 1771-ben. M. Gazd. tört. Szemle. IV. 325., 327. 328. l.
[2]) V. ö.: *Takáts* S. közlését Magy. Gazdtört. Szemle VII. k. 92. l.
[3]) Prot. 11. ex 1727—29. p. 360—361. a megye levéltárában.
[4]) Prot. 1730—33. p. 79.
[5]) V. ö.: Galgóczy. Pest stb. monogr. I. k. 107. l.
[6]) Prot. 1695—1703. p. 136.

az év leteltével a gazda és cselédjei egy héten belül tartoznak megegyezni. A hét elmultával a községi elüljáróság haladéktalanul köteles a szolgáktól és szolgálóktól az úri dézsmát és az adót behajtani s azt a földesuraknak, illetőleg a vármegyei perceptoroknak beszolgáltatni. Ez a szabályzat Szent György napján lépett életbe s ekkor a pásztorok, lovászok és juhászok kivételével, a többi cselédség mind 24 frt bírság terhe alatt, újra szegődni köteles.

A kézmívesekre nézve a szabályzat elrendeli, hogy akár napszámban, akár önállóan boltjaik vagy a vásárok számára dolgoznak, a két sz. kir. várost is beleértve, minden czéhből két-két tagot küldjenek ki, a kik azután a munkabérek és az árak limitáczióját sürgősen elkészíteni kötelesek.[1]) Ez a határozat különben szintén mutatja, hogy a *vármegye közgyűlésének, bizonyos ügyekben. a sz. kir. városok területén is volt joghatósága.*

Az 1726 jan. 21-én tartott vármegyegyűlés azután részletesen meghatározza az egyes cselédek béreit. A béresgazdánál a bérmennyiség azonban nincs beírva, a mi arra vall, hogy itt, mint bizalmi állásnál, külön megegyezésnek volt helye. A többiek bére így alakul : öregbéresnek 10 frt, abaruha és egyéb szokott ruha és étel ; középbéresnek 8 frt ; abaruha és egyéb szokott ruha és étel ; kisbéresnek 6 frt, abaruha és étel ; 6 ló mellett kocsisnak 15 frt, libéria és étel ; 4 ló mellett ugyanennyi ; 2 ló mellett kocsisnak 12 frt, ruha és étel ; forrajtárnak 6 frt, libéria és étel ; lovásznak 3 ló mellé 6 frt, libéria és étel ; inasnak egész esztendőre, belső szolgálónak a bére nincs kitéve ; konyha-szolgálónak és parasztszolgálónak 8 frt praeterea nihil, vagyis azontúl semmi. A mit mégis úgy kell érteni, hogy ezek is a háznál étkeztek, csak ruhanéműt nem kaptak.[2])

1804-ben a vármegye rendei elfogadták a Szabolcs vármegyétől hozott cselédrendtartást s annak kinyomatását is elrendelték. Ez a rendtartás 20 pontból áll és mindenre kiterjedő részleteket tartalmaz. E szerint a szegődés tartama egy év, mely új évtől új évig tart. A cselédnek bizonyítványnyal, vagy községi passzussal kell bírniok. Az esztendő letelte előtt hat héttel joga volt a cselédnek felmondania; ha ezt elmulasztotta, egy további esztendőre újra szegődöttnek tekintették. A gazda a távozó cselédnek köteles volt bizonyítványt adni. A kereset nélkül való szegények kötelesek elszegődni, sőt erre szoríthatók is.[3])

Az első gazda-szövetség.

Egy alakítandó *magyar gazda-szövetség* eszméje szintén a vármegyéből indult ki. *Szentkirályi* László alispánhoz valaki 1717-ben tervet nyujtott be, „hogy hazánkban egy, a mezei gazdálkodásra és annak előmenetelére ügyelő szövetség szerveztessék", melynek czélja a gazdaságra vonatkozó hasznos tudnivalók, teendők följegyzése, összeállítása és kinyomatása volna, hogy ez által akár kisebb, akár nagyobb birtokosoknak némi útmutatás álljon rendelkezésükre s a gazda, ha gazdaságában javítást akar eszközölni — külföldi könyvek után indulva — ne legyen kénytelen saját kárán tanulni.

E gazdaszövetség tagjaivá, az indítványozó véleménye szerint, az ország ügyes és szorgalmas gazdáit kellene kiválasztani, a Pesthez közel lakó tagok közül pedig igazgatóságot alakítani, mely titkárt tart és levéltárat állítana fel. A költségeket egy gazda-naptár kiadásával és elárúsításaával véli fedezhetőknek.

Az alispánnak tetszett az eszme s bemutatta azt József nádornak, a főispánnak is. A főherczeg elvállalta az alakítandó szövetség „főoltalmazói" állását s ezzel az ügy meg is volt indítva. 1817 aug. 24-én az alispán elnöklete alatt ültek egybe: báró *Brudern* József, gróf *Brunswick* Ferencz, gróf *Esterházy* Károly, gróf *Festetich* György, gróf *Festetich* János, *Glosius* Dániel táblabíró, gróf *Festetich* Antal, gróf *Hunyady* József, báró *Orczy* Lőrincz, *Szily* József udv. tanácsos, gróf *Waldstein* Manó és báró *Wenckheim* József, hogy az eszmét megvitassák.[4])

Volt-e sikere a szép és hasznos eszmének, vagy csak eszme maradt, nem tudjuk. Újabb idők, a régi álmodozók szép terveit, megis valóra váltották.

II. *Ipar és kereskedelem.*

Régi kereskedelem.

A kereskedelem a vármegyében a Duna mentében és különösen Budán és Pesten vett kezdettől fogva nagyobb lendületet. Nagy Lajos ideje óta pedig,

[1]) Prot. 1718—1723. p. 958—959.
[2]) Prot. 1725—27. p. 162.
[3]) V. ö. : *Galgóczy* i. m. I. 103—105. l.
[4]) V. ö. : *Horváth* Sándor közlését Magy. Gazdtört. Szemle. V. 362. l.

a ki Budának, melyet fővárosul szemelt ki, árúmegállítási jogot adományozott, az egész magyarországi kereskedelem középpontja Buda lett. E kiváltság szerint ugyanis a kereskedőket akár szekéren, akár hajón, felülről vagy alulról érkeztek Budára, e városban minden áruikkal megállapodni és azokat csupán e helyen eladni kötelezték. Német, cseh, lengyel, olasz és porosz kereskedők vonultak át a vármegyén s hozták be a külföldi ipar gyártmányait.

A kereskedelem, melyet Zsigmond s utóbb Mátyás király is nagyban emelt, a török időkben sem szünetelt a vármegye területén. De változott a kép, mások voltak a kereskedők. A németek és csehek nem merészkedtek Komáromon alul kerülni s így a ráczok vették kezükbe a közvetitést. A török különben is, nem tekintve, hogy szükségleteinek fedezésére reászorult az idegen kereskedőkre, a vámok és adózások szempontjából is arra törekedett, hogy a kereskedelmet előmozdítsa. E czélból legkivált a vásárok tartását szorgalmazta.

Az 1715 és 1720 évi összeírások.

Az 1715-iki és 1720-iki összeírások adatai szerint a vármegyében az üzleti élet a két sz. kir. városban Budán és Pesten összpontosult. A vármegye területén szoros értelemben vett kereskedőt, vagy mesterembert csak keveset találunk. A foglalkozási táblákba felvett fogyatékos adatok szerint 1715-ben Czegléden 3 kereskedő volt, a kik évenkint 30 frt bért fizettek a városnak ; Kőrösön a kereskedelmet egy idegen képviselte, a ki ezért a városnak 20 frtot fizetett ; Ráczkevén néhány marhakereskedő és viza-halász volt. Ez utóbbiak azonban 1712 óta egy fillért sem kerestek. A szentendrei ráczok között volt a legtöbb kereskedő ; ezek faboltokban holmi apróságokat árultak és vásárokba is jártak. Az 1720-iki összeírás szerint pedig az üzleti élet az egyes községekben így van feltüntetve : *Borosjenő* : igásmunkából és napszámból él ; *Kecskemét* : néhány görög és örmény boltosa van, kik 80 frt bért fizetnek, maguk a város lakosai *semmiféle questust vagy commerciumot* nem űznek. *Kőrös* : néhány idegen kereskedő, kik a városnak 28 frt bért fieztnek. *Pataj* : egy görög kereskedő évi 30 frt bérrel. *Ráczkeve* : Két marhakereskedő, néhány szatócs és halász. *Solymár* : egy kovács. *Szántó* : három mészégető. *Szentendre* : három marhareskedő, 4 bolt, mely a városnak 170 frt évi bért fizet. Más kereskedés nincs. *Szentlászló* fát szállít Szentendrére. *Vácz* : egy serfőző, egy kelmefestő, egy hajós, egy vinczellér. Az 1720-iki összeírás összesítő táblázata szerint volt a vármegye területén : egy ács, egy borbély, egy fazekas, két kovács, egy kőmíves, egy lakatos, négy szabó, öt varga, két kereskedő, öt más foglalkozásu, vagyis mindössze 31.

1774—75-ben.

Hatvan év mulva, mikor Mária Terézia királynő elrendelte, hogy a kereskedelem előmozdítása érdekeben szándékolt munkálatok könnyítésére irassanak össze az országban élő iparosok, kézmívesek és gyárak, a vármegye már vigasztalóbb képet nyújt. Az összeírás, mely 1771—74 között történt, az Országos Levéltár gazdag anyagában lelhető fel.[1]) Megyénkre nézve az adatok ezek :

Az egyes iparágak.

A szövő- és fonóipar általában legelterjedtebb volt az egész országban s eléggé képviselve volt a vármegyében is. *Posztószövő és ványoló* Pest városában 10, a kik azonban évenként (1773-ban) csak 2 vég fehér karaffia posztót (rőfje 1 frt 06 kr) ; 27 vég finom kék posztót (rőfje 1 frt 42 kr) ; 287 vég vastag flanelt, 54 vég vékony flanelt és 320 drb bolyhos pokróczot tudtak elkészíteni. Budán egy 28 rőfös vég finomabb posztó 35—47 frtba került. Óbudán 3 iparos naponta 12 rőf posztót szőtt. Egy vég (19 rőf) ára 6—17 frt között váltakozott.

Kalapos volt Pesten 3, Szentendrén és Óbudán egy. Budán nincs kitéve a kalaposok száma, csak portékájuk ára. Egy Castor-sapka csattokkal 4—6 frt ; közönséges gyapjúsapka 21 krajczár és 2 frt között váltakozik. A pesti kalaposok mindent összevéve körülbelül 290 tuczat kalapot készítettek. Tuczatját 3—9 frtjával adták. Volt még Pestnek 4 süvegese is, a kik 200 pár első-, 900 másod- és 2000 pár harmadrangú árút készítettek. Párja 1.48—2.24-el kelt.

Harisnyaszövő volt Pesten egy, a ki évente 650 tuczat hosszú férfi- és 750 tuczat női harisnyát szőtt. Az előbbiek tuczatja 12—15, az utóbbiaké 10—12 frt között váltakozott. Készített még 100 tuczat férfi, 140 tuczat női kapczát, 180 tuczat keztyűt és 200 tuczat nyakravaló kendőt. Fejkendőből 3000, 2000 és 2000 véget szőtt 24 rőfével. Budán egy, Szentendrén kettő dolgozott.

Takács a vármegyében egy sem volt. A vármegyei vásárokat e czikkekből a nyitramegyei, soproni és beszterczebányai takácsok látják el. Szabót sem

[1]) Közölte az adatokat *Karlovszky* Endre, a M. Gazdatört. Szemle III. évf. 187.

jegyez fel az összeírás a vármegyében egyet sem, a mi, tekintve az 1720-iki összeírás adatait, a kimutatás helyes voltát erősen diszkreditálja.

Gombkötő volt Pesten, Budán, Szentendrén (2), Óbudán (3). A szorosabb értelemben vett gombkötőkön kívül volt Pesten két olyan iparos, a ki csak szalagcsinálással foglalkozott. Készítettek évente 600, 400, 3000 rőf selyempántlikát 500, 300 és 3000 rőf félselyempántlikát minőség szerint. A paszomántosok aranyzsinórt (skofiumot egy lat 30 kr) ezüst-, selyem- és gyapjúzsinórt készítettek. *Kötélverő* csak Komáromban és Nagyszombatban volt.

Timár volt Pesten (5), Budán, Váczott (1), Szentendrén (4). A pesti öt mester feldolgozott évenként 500, 650, 600 pár ökörbőrt minőség szerint ; párját 16—18 frtjával számították. Feketére festett tehénbőrt 150, 300 és 300 párt 9—12 frtjával ; borjubőrt 100, 200, 140 darabot 9—13 frtjával kötegét. Áruikat egész Triesztig szállították. A *vargák* összeírását nem ösmerjük. *Szőrmeáruk* kikészítésével a vármegyében senki sem foglalkozott.

Pestnek nem volt *aranylapítója* s a vásárt a budai és a gácsvárosi lapítók látták el. Egy könyvecske arany 3 frt 45 krba, ezüst 36 krba, kevert 1 frt 48 krba került. A kovácsok száma nincs felsorolva.

Késes volt Pesten (5), Budán, Váczott (1). A pesti késesek a három minőségből évenként 1000—1000 párt készítettek és 7—15 krjával adták.

Rézmíves Pesten volt egy. Készített aranyozott és ezüstözött gombot, sárgarézből való pitykét s árúival az egész országot beutazta.

Asztalost nem említ a jelentés, se bodnárt, se kerékgyártót, se puskaagykészítőt. Ilyenek jóformán csak Sopronban és Pozsonyban voltak. De volt Pesten (4), Budán, Óbudán (1) *fésűs.* Az óbudai fésűs naponta féltuczat fésűt csinált s tuczatját 24—36 krjával adta. A pestiek évente 80, 400 és 500 tuczatot készítettek el minőség szerint s tuczatját 12—48 krjával árulták.

Volt Pesten egy *papirfestő* is, de az is olyan szegény, hogy egyfajta fehér czédulán és levélpapiroson kívül egyebet nem csinált.

A törökök, a kiknek sok puskaporra volt szükségök, a budai vár aljában puskaporgyárat állítottak fel, a melyben török katonaság dolgozott. A puskapor gyártásához szükséges salétromot legnagyobbrészt *Kőrös* városa szállította, de résztvett a szállításban Czegléd is. A két város határában ugyanis igen sok salétromos föld volt s az egyes területeken a föld felszínén kivirágzás alakjában mutatkozott. Ezt a körülményt felhasználták a törökök és kötelezték a két várost salétrom-szállításra. Az évi termés 1200—2800 oka körül ingadozott.[1])

Czéhek.

Az 1761-iki helytartótanácsi összeírás szerint a vármegyében 59 szabadalmazott czéh volt, nem számítva a két szabad királyi város czéheit. Ez mutatja leginkább az 1771-iki összeírás hiányait. Kitünik ebből, hogy varga- és csizmadia-czéhek voltak : Óbudán, Szentendrén, Zsámbékon, Kalocsán, Váczott, Ráczkevén, Kecskeméten és Nagykőrösön. Szabók pedig : Szentendrén, Zsámbékon, Kalocsán, Váczott (két czéh, magyar és német), Ráczkevén, Kecskeméten es Nagykőrösön. Egyébként is 5 czéh volt (szattyán és kordován készítő tabakosok, szűcsök, paplan- és zubbony-készítők ; Kalocsán 4, (közte irhások és szűcsök), Váczott magában 16 czéh s ezek között oly iparos-czéhek, a mely iparágak képviselőiről az 1771-iki összeírás meg sem emlékezik, mint lakatosok, puskamívesek, órások, szíjjártók, nyergesek és sarkantyúsok, ruhafestők, kádárok, szűrszabók, borbélyok. Ráczkevén volt 4 czéh, közötte a szűcsöké ; Kecskeméten 10 czéh, közöttük lakatosok, borbélyek, szappanfőzők, szűcsök, takácsok és Nagykőrösön hét czéh.

Kereskedelmi utak.

A főkereskedelmi ér a Duna volt a legrégibb idők óta. Már Nagy Lajoskorabeli adatokból látjuk, hogy Buda és Bécs között igen élénk hajózás folyt. Pozsonyiak, budaiak, pestiek és a szeben—brassói kereskedők vetélkedtek hajóknak kereskedelmi czélokra való felhasználásában. A szárazföldi kereskedelmi út nyugat felől Győrnek menve, Bia táján lépett vármegyénk területére, Pozsonyból meg Váczon vezetett át.

Az osztrák körök mindig nagy súlyt helyeztek arra, hogy a magyar kereskedelmet irányítsák és befolyásolják. Azért már jóeleve hajózási társulatokat alapítottak s igyekeztek a dunai hajózást egészen a maguk számára lefoglalni. A bécsi hajósczég, melyet 1531-ben vezettek be a város évkönyvébe, a török időkig Bécstől Budáig járatta hajóit. Buda elfoglalása után azonban

---

[1]) V. ö. : M. Gazdtört. Szemle VII. k. 236. és köv. l.

már csak Győrig, sőt utóbb csak Pozsonyig merészkedtek lebocsátkozni. Ekkor Komáromtól le, egész az alsó Dunáig, a hajózás a magyar és rácz hajósok kezébe ment át. Hajósaink nagyobbrészt Bécsben vásárolták a hajókat, de azért volt Óbudán és Nagymaroson hajókészítő telep, bár ide a hajóépítésre megfelelő fát messze földről kellett szállítani. A XVIII. század elején a bécsi Lärnpecherammt hajói elárasztották a Dunát s a magyar hajósokat kezdték kiszorítani. Már a XVI. században jártak a Dunán járművek, melyek a személyszállítást közvetítették ; katonai czélokból pedig már az Árpádok korában is úsztak a Dunán személyszállító hajók. A XVII. és XVIII századokban, kivált a Rákóczimozgalmak idejében, a katonaság jórészét hajókon szállították le Budára. [1]) A vármegye levéltárában van egy érdekes helytartósági irat, mely gróf Batthyány Tivadarnak és társainak kizárólagos szabadalmat enged 1793 augusztus 23-án oly hajó készítésére, ,,mely a víz ellenében megyen." [2])

A kereskedelem 1755-ben.

1755-ben Fournier Ágost a ,,Morvaországi társulat" czím alatt a kivitel emelésére alakult szövetkezet megbízásából beútazta Magyarországot, hogy a kereskedelmi viszonyokról tájékozódjék. Jelentése vármegyénkre nézve is néhány érdekes adatot tartalmaz. *Szentendréről* mondja, hogy a kereskedelem ott egészen a görögök kezében van, mert az egész várost jóformán ők lakják. Forgalmuk egész Törökországig terjed. Nevezetesebb kereskedői : Sagarovics és Lobsánszky, Popovics János, Kumovics Áron, a Szenkovics és Prambovan testvérek. Raktáraik tekintélyesek, sokat vesznek készpénzen s következő árúczikkeik vannak : aacheni posztó, morva posztó, fulnecki posztó ; sziléziai félrázsa, linczi és sziléziai vászon, flanell, svájczi és egyéb gyapjúárúk.

Fournier kiemeli Budának és Pestnek, mint kereskedelmi középpontoknak, kedvező helyzetét. Óbudán két igen nagy zsidó kereskedés volt, a Kapl Mózes Jeremiás és testvérei és a Löbl Markus, Hollitscher Jeitl s társai czégek. Azt mondják róluk — írja az idegen utazó — hogy nagyban csempészkednek és árúiknak csak nagyon kis része van rendesen elvámolva.

Pestre az útazó éppen a Medárd-napi vásár alkalmával érkezett. Az eladók és vevők nagy sokaságát találta együtt. A szomszédos helységekből való kereskedők is megjelentek, mert ezek a vásáron látják el magukat árúkkal.[3])

III. *A Duna és a belvizek szabályozása.*

A vármegyei hatóság részint kereskedelmi okokból, részint biztonsági szempontból ismételten foglalkozott a Duna és a megyebeli belvizek szabályozásának kérdésével. A vármegye levéltárában halomszámra állanak az erre vonatkozó érdekesnél érdekesebb jelentések és sokszor a mai vizrajzi viszonyokat megvilágosító tervezetek. Igazán nagy kár, hogy ezt a becses anyagot hozzáértő szakemberek mindeddig még ki nem aknázták.

Terünk nem engedi, hogy e helyütt ez anyagra bővebben kiterjeszkedjünk. Csak röviden felsoroljuk a nevezetesebb intézkedéseket s egy-két nagyobbszabású tervet mutatunk be. Már 1774-ben foglalkozott a vármegye a *Sárviz* folyónak kiszárításával ; 1779-ben jelentést kivánt a helyi hatóságoktól a vármegye területén található *mocsarakról*, hogy azok tervszerű lecsapolására nézve intézkedhessen ; 1780-ban a *Galga* vizének szabályozása ; 1781-ben a *biai tó* lecsapolása foglalkoztatta a vármegyét. 1763-ban Rutkay Mihály mérnök egész tervezetet dolgozott ki a vármegyében lévő tavak lecsapolására. 1811-ben a biai tó lecsapolása volt ismét napirenden és élénk vita keletkezett e kérdés körül gróf Sándor Vincze meg Szily József között.[4])

A Duna gyorsan iszaposodó medrét a vármegye közönsége ismételten tisztogattatta. Igy olvasunk 1783-ból egy jelentést az Esztergom és Buda közötti folyamszakasz tisztításáról. Az 1804-iki jegyzőkönyvekben meg a Dunameder tisztítási költségei 1801—1802-ből és a szükséges eszközök vannak felsorolva.

A Duna gyakori kiöntései által okozott károk már jó eleve a folyam szabályozására irányozták a figyelmet. Védték a partokat, a mint azt egy 1737-iki jelen-

[1]) V. ö. : Gazdaságtört. Szemle VII. k. Takács Sándornak a dunai hajózásról irt jeles tanulmányával.
[2]) Pest-Pilis-Solt vm. levéltára.
[3]) Közölve Fournier jelentésének magyarországi adatai. Magy. Gazdatört. Szemle IV. 201. és köv. l.
[4]) V. ö. : A vármegye jegyzőkönyveit a hivatkozott évekből és *Galgóczy* i. m. I. k. 19. s köv. l.

tés mutatja, de ezzel számbavehetőbb eredményt elérni nem tudtak. 1768-ban 1770-ben, 1775-ben a jegyzőkönyvek egész sorozatát írják össze a Duna kiáradása által okozott károknak. *Mikovinyi* Sámuel mérnök 1774-ben az árterületekről térképet is készített s az ár ellen való védekezésről értékes indítványokat tett. 1799-ben Szigetszentmiklóst a Duna jege egészen elseperte, úgy hogy a vármegye kénytelen volt a község lakosait jobb és biztosabb helyre áttelepíteni.[1] A XVIII. század folyamán a vármegye területén 1744-ben, 1748-ban, 1768, 1770, 1775, 1780, 1781, 1788, 1795 és 1799-ben voltak nagyobb árvizek. 1774-ben a víz Pest alatt 21, 1775-ben 23 ölnél magasabb emelkedést ért el. 1775-ben Pesten 611 ház omlott össze és a kár 171,224 frtra rúgott.

Az 1838-iki nagy árvíz, mely a testvérfővárost úgyszólván letörölte a föld színéről s annak újabb alakulását tette szükségessé, rendkívül nagy pusztításokat okozott a vármegye területén is. Ez évben a jég, a 0 vonal fölött 20'6''9''' magasságú vízállásnál, január 6-án állott meg Pest fölött s csak márczius 13-án délután 2—3 óra között indult meg. Másnap a víz magassága már 27'11''9'''-ra emelkedett s elborította a várost.

Az árvíztől legtöbbet szenvedett a *solti* járás, a hol az összes kár mintegy 414,686 frt 11 kr volt. Legnagyobb volt a pusztulás Solton, a hol 408 ház dőlt romba, 169 megrepedt.; összedült még 63 kamra és 67 istálló. Akasztón 146, Apostagon 136, Bátyán 110, Bogyiszlón 127, Dömsödön 140, Dunavecsén 133, Fajszon 187. Patajon 92, Szalkszentmártonban 132 és Uszódon 59 ház omlott össze. Nagy volt még a pusztulás Dab, Dusnok, Foktő, Harta, Hajós, Géderlak, Szentbenedek, Szeremle és Tass községekben. Kalocsán összedült 232 ház, 143 kamra, 205 istálló ; megrepedt 127 ház, 39 kamra és 48 istálló.

A *pilisi* járásban sokat szenvedtek : Lóré (37), Makád (15), Becse (20), Ráczkevi (120), Csép (20), Tököl (152), Csepel (117), Albertfalva (39), Promontor (27), Bogdány (123), Visegrád (53), Tótfalu (161), Pócsmegyer (138), Monostor (118), Szentendre (177), Óbuda (22 zsidó ház), Kaláz (14), Óbuda (397 keresztény ház), Tétény (19). A zárjelbe tett számok az összedült házak számát jelzik. A hivatalos kárbecslés szerint a kár 1.103,920 frt 27 krra rúgott. A *váczi* járásban a székhelyen kívül, elpusztult Ujpest.[2]

A vármegye levéltárában eleddig talált legrégibb szabályozási terv 1751-ből való és a solti járás Dunaszakaszára vonatkozik. Újabb terv készült 1774 táján. Ez évben ugyanis *Balla* Antal mérnök beterjesztette észrevételeit *Böhm* mérnök ellenvetéseire a szabályozás körül készített terveiről. 1780-ban ismét új tervek készültek, a melyeknek felülvizsgáltatására a vármegye bizottságot is küldött ki. A bizottság két évig tanácskozott, de megegyezni nem tudott. 1798-ban a Ferencz-csatorna ásatása foglalkoztatta a vármegyét. A megyei érdekeltség vonakodása sok erélyes rendszabály meghozatalára kényszerítette a törvényhatóságot, mely a maga részéről mintegy 4000 emberrel vett részt a nagy munkában.

1715-ben báró *Dillher*, Szolnok parancsnoka, rendkívül geniális tervvel lépett fel, a mely, ha megvalósul, a vármegye kereskedelmének nagy előhaladást volt hivatva biztosítani. Legfelsőbb helyre ugyanis egy momorandumot adott be, a melyben kifejti, hogy a Duna és a Tisza között Pesttől Szolnokig csatornát kellene építeni. A csatorna minden nehézség nélkül és csekély költséggel lenne elkészíthető, mert alkalmasabb terepet csatornaépítésre keresve sem lehetne találni egész Magyarország területén. E két város között ugyanis a terület oly pompás síkság, mint Senaar Babylon mellett. Nincs itt semmiféle hegy, szikla, vagy erdő, csak két bokortalan domb, melyek nagyobb akadályt nem alkotnak. Pontos mérések szerint — lépésben való lovaglást véve — Szolnok Pesttől 14 órára van. A két folyam szintje között nagyon csekély a külömbség. A Duna ugyan magasabban fekszik valamivel, de ez könnyű szerrel kiegyenlíthető. Ha az ország ingyen-munkáját a csatorna építésére rendelnék, az e kerületben fekvő 16 vármegyére egyenként egy-egy mértföldnyi út esnék. A csatornát ugyanis nem lehet egészen egyenes vonalban ásni s így, egyéb akadályt is beleszámítva, a 14 mértföldnyi távolság helyett 16 mértföldet kellene alapul venni.

A csatorna megteremtése, a memorandum szerint, rendkívüli gazdasági jelentőséggel bírna. Egy a sószállítás, a melyet a csatorna úgyszólván ingye-

---

[1]) U. o.
[2]) V. ö. : *Galgóczy* i. m. I. k. 93. s köv. l.

nessé tenne, másik előny a fa-szállítás lenne, mert míg most Bécsből hozzák Budára a fát és Budán egy fatörzs 1 frt 30 krba kerül, addig a csatorna kiépítése után Máramarosból potom áron szállíthatnának az ország szívébe s onnan külföldre is kiszámíthatatlan mennyiségű fát. Ajánlja a csatorna kiépítését a haltenyésztés is. Szolnokon hihetetlen mennyiségben van a hal, értéke alig van s ingyen is eleget kaphatni. Az Alföldön a vízhiány miatt lehetetlen a halat Pestre szállítani ; ha a csatorna kiépülne, ez semmi nehézséget sem okozna. Tekintetbe kell venni még azt is, hogy ha a Duna vize a Tisza vizét átjárná, a tiszai hal jóságra és finomságra minden európai halat felülmulna. Arra is számítani lehetne, hogy a csatorna mentén a mezőgazdaság emelkednék s így a vármegye olyannyira szükséges új telepítései is gyorsabban lennének keresztülvihetők. Végre kifejti azt is, hogy a csatorna hadi szempontból is kiváló jelentőséggel bírna.

Báró Dillher a csatorna részletes tervét is elkészítette s azt a mérnökök (1725) nagy elismeréssel fogadták, de az éltrevaló terv soha sem valósult meg.

IV. *Művelődési és társadalmi állapotok.*

Fraknói Vilmos a hazai és külföldi iskolázásról írva, alapos történelmi kutatások alapján kimondotta : A középkorban, miként nyugati Európa minden államaiban, úgy hazánkban is a katholikus egyház volt a művelődési mozgalom kiindulási és középpontja s következőleg a tanügynek is vezetője.

E történelmi tény alapján kétségtelen, hogy vármegyénk területén, különösen a pilisi részeken és Budán meg Pesten, találkozunk a legnagyobb szellemi kulturával, mert ezeken a részeken és hozzávehetjük még a Csepel-szigetet, meg Kalocsa környékét, volt a legtöbb egyházi intézmény, a legpezsgőbb egyházi, tehát kulturális élet. A székesegyházi, káptalani, kolostori és plebániai iskolák voltak a tanítás közegei. *Békefi* Remig, a jeles művelődéstörténetíró kimutatta, hogy a hol plebános és plebánia volt, ott iskola és tanítás is volt.[1]) Az első elemi iskolák tehát a plebánosi iskolák voltak, míg a magasabb tanítás a székesegyházi — a kalocsai és váczi — káptalani — az óbudai és a kolostori iskolákban talált kellő mívelésre. Legcsekélyebb volt a kulturális élet a Duna és Tisza közén, a hol a keménynyakú kunok, a kik csaknem a középkor végső szakáig ápolták régi pogány szokásaikat, lehetőleg elzárkóztak a plebániák és iskolák építése elől. Legalább ezt kell hinnünk, ha figyelembe vesszük, hogy e területről okirataink alig egy-két intézmény emlékét tartották fenn.

A szellemi élet kivált a kolostorokban talált otthonra. A domonkosok budai kolostora, különösen a XV. század folyamán, a magyar tudományos élet középpontja volt. A pálosok buda-szentlőrinczi kolostorában több neves, a párizsi egyetemen is ösmert szerzetes atya tartózkodott. Itt készítette el *Báthory* László atya egyik legrégibb magyar bibliafordításunkat is. Dombrói Márk krónikája pedig említi, hogy a nagy fénynyel és pompával épített kolostori templom képei és szoborművei az odavaló szerzetes atyák mesteri kezét dícsérik.[2]) Kolostori iskolák.

A magyar nőnevelés középpontja a nyulszigeti domonkos apáczáknak a kolostora volt. IV. Béla szent életű leánya, ki e kolostorban töltötte el életének legnagyobb részét, mint írónő is megörökítette nevét, a lelki életről szóló művével. Itt élt Ráskai Lea is, kinek régi magyar nyelvemlékeink egy tetemes részét köszönhetjük. A magyar főurak előszeretettel küldték ebbe a kolostorba serdülő leánygyermekeiket, a hol éneket, olvasást és kézimunkákat tanultak. Hasonló iskolájuk volt az óbudai apáczáknak is.[3])

A XV. században már a városok is tartottak fenn iskolákat. Budának 1525-ben *hét* iskolája volt, a mi arra mutat, hogy jó eleve gondoskodott iskolák felállításáról. Legrégibb ösmert iskolamestere Lavai Rorbeck Pongrácz, ki 1450-ben viselte ezt a hivatalt. Pesten már 1238-ból ösmerünk iskolamestert.[4]) Városi iskolák.

Mikor a török vész pusztulást hozott a vármegyére s az egyházi intézmények elhagyatottan, rombadűlve állottak, a kulturális élet is hanyatlásnak indult. Az ország rendei ugyan sürgetve sürgették a királyokat — így 1550-ben

[1]) *Békefi :* A középkori oktatás története.
[2]) Kézirat az Egyet. Könyvtárban.
[3]) *Knauz :* A Margit-legenda.
[4]) Lásd Békefi i. m.

is — hogy az elpusztult kolostorok és egyházak vagyonát iskolák helyreállítására és alapítására, tudós és jó tanítók ellátására, szorgalmas tanulók segélyezésére fordítsák, de ennek, legalább vármegyénkre nézve — nem volt sok foganatja.

A protestantizmus ösztönszerűleg nagy súlyt helyezett az iskolákra s nagy érdeme, hogy az iskolamesterek állását tiszteltebbé és előkelőbbé tenni igyekezett, midőn azt a papi állás alsóbb fokának tekintette.

A budai főiskola, mely Mátyás király idejében európai hírre tett szert, de már tehetetlen utódai, II. Ulászló és II. Lajos alatt közel volt a megsemmisüléshez, a protestantizmus által egyidőre ismét fellendült. Ám ez a fellendülés nemzetietlen volt. Idegen tanárai: Gryneus Simon, Lang János, Vinsheimus Vid idegen szellemet honosítottak meg s nem csoda, hogy 1523 körül hazánkat elhagyni kényszerültek.[1])

A XVI. század közepe táján volt protestáns iskolája — az eddig ösmert adatok szerint — Czeglédnek, a hol Szegedi Kis István és az utóbb konvertitává és pozsonyi kanonokká lett Weresmarty Mihály is tanítottak.[2]) Volt iskolájuk Kecskeméten, a mely nagyobb virágzásra emelkedett, a mikor 1599-ben a híres tolnai iskolát a törökök elpusztították s annak tanulói Petri György vezetésével Kecskemétre költöztek át.[3]) Volt a kath. iskola mellett protestáns iskola is Pesten 1563 körül, a hol ekkor Szkaricza Máté tanított.

A törökök kiszorítása után az iskola-ügy is elég gyors lendületnek indult. Az 1770—71-iki összeírás szerint volt az országban összesen 2845 népiskola. Ebből Pest-Pilis-Solt vármegyére esett 186. Tehát már elég tekintélyes szám. Budán ez időtájban hat városi iskola volt, Pesten kettő, Óbudán egy katholikus és egy református. Volt ezenkívül még a görög nem egyesülteknek 8 iskolájuk.[4])

Gimnáziumok

Mária Terézia 1777-ben az egyetemet Budára helyezvén át, a vele kapcsolatos *budai* egyetemi főgimnázium is megkezdte működését s ez Budán maradt akkor, a mikor az egyetemet — 1784-ben — Pestre helyezték át. 1832-ben e gimnázium a *kegyesrendiek* vezetése alá került. 1851-ben világi tanárok vették át.

A *félegyházai* algimnáziumot *Balogh* István ottani plebános kezdeményezésére a város állította fel 1809-ben. Azonban 1822-ben már meg is szünt, mert a tanárok, a csekély javadalmazás miatt, elhagyták. Hosszas utánjárásra 1862-ben ismét engedélyezték s a város azt fokozatosan fejlesztette ki.

A *kalocsai* gimnáziumot 1765-ben alapította gróf *Batthyány* József kalocsai érsek s azt a kegyesrendiekre bízta, a kik ott 1860-ig működtek. Ekkor *Kunszt* József érsek a gimnáziumot 200,000 frt alapítványával főgimnáziummá emelte s vezetését a *Jézus-Társaságra* bízta, mely azt konviktussal látta el.

A *kecskeméti* főgimnáziumot gróf Csábrághy *Koháry* István alapította és a kegyesrendiek vezetésére bízta. Főgimnáziummá 1863-ban lett.

Pesten a XVIII. század derekán két gimnázium volt. Az egyiket, mely a redoutban nyert elhelyezést, Albrecht főherczeg szorgalmazására alapították a tanulmányi alap terhére. Ez kezdetben német intézet volt s 1861-ben alakította át *Nagy* Márton kegyesrendi áldozár magyar nyelvűvé. A másik a kegyesrendiek gimnáziuma, melynek első csirájával ugyan már 1717-ben találkozunk.

A *váczi* kegyesrendi gimnáziumot *Kollonich* Zsigmond váczi püspök alapította 1714-ben. Főgimnáziummá csak újabb időkben fejlődhetett ki.[5])

A protestánsoknak a XVI. század közepe táján Czegléden volt iskolájuk, a hol Szegedi Kis István is tanított. Volt még iskolájuk, az eddig ismert adatok szerint, Kecskeméten, 1563 körül Pesten és Kőrösön.

1766-ban az ág. ev. iskola a vármegye területén csak egy volt, az *aszódi* középiskola. A reformátusoknak ez időben elemi iskoláik voltak: Czegléden, Halason, Kúnszentmiklóson, Kecskeméten, Laczházán, Nagykőrösön, Patajon, Szabadszálláson és Kúnszálláson.

A megye a kultúráért.

A vármegye minden kulturális intézményt lelkesen felkarolt és tőle telhetőleg istápolt. A XIX. század első évtizedeiből származó vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek a szellemi élet terén hazánkban észlelhető forrongásoknak és

[1]) V. ö.: *Knauz.* Mátyás kir. budai egyeteme. Magy. Sion. 1865. 68. l.
[2]) V. ö.: *Fraknói.* A hazai és külf. isk. a XVI. sz. 86. l.
[3]) V. ö.: Értesítvény a kecskeméti helv. hitv. főiskoláról 1864. 5. l. 1872. 12. l.
[4]) V. ö.: *Fináczy* Ernő. A magyarországi közokt. tört. I. k. 250. s köv. l.
[5]) V. ö.: *Mészáros* Ferencz. A magyarországi kath. gymnáziumok története. Buda, 1865. 60—61; 91—92; 104—106; 115—117; 181—191. és 257—260. l.

II. Endre koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Nagy Lajos.
(Matejko festménye után.)

Robert Károly.
(A bécsi képes krónikából.)

Zsigmond király.
(Német birodalmi pecsétje után).

Albert király.
(Az Ambrasi gyüjteményből.)

mozgalmaknak hű tükrét alkották. Ismételten (1825, 1836, 1839) foglalkozott a vármegye a Magyar Nemzeti Múzeum ügyével. Az 1825-iki követutasítás 10-dik pontja szigoruan meghagyja a vármegye követeinek, hogy igyekezzenek mindenképpen előmozdítani a magyar nyelv rendszeres és okszerű tanítását és pedig az egész vonalon, az elemi oktatástól kezdve, a legfelsőbb tanintézetekig. Sürgeti a Nemzeti Szinház felállítását, a katonai nevelőintézet és főképpen a Nemzeti Múzeum építését. Foglalkozott (1825, 1830, 1843.) a m. kir. egyetem kérdésével. Az 1825-iki követutasítás 28-dik pontja mondja: az országgyűlésen határoztassék el törvény által, hogy a pesti universitás minden külső függéstől mentesíttessék és a fundatorok tett intézetei szerint igazgattassék és az iránt óvás tétessék, hogy a pesti universitás tagjainak accomodatiójokban rövidség ne legyen.[1])

A 29-ik pontban pedig sürgeti a vármegye, hogy ama szerencsétlenek számára, kik elméjökben megtébolyodtak, az országban egy közönséges institutumnak felállítása iránt az országgyűlésnek javaslatjai végrehajtassanak; ha pedig hosszabb idő alatt nem állíttatnék fel, az esetre az egyes jurisdictióknak e részben tett és teendő intézkedésökben akadályok ne tétessenek.[2]) A tébolyda ügyében a vármegye külön bizottságot is küldött ki, a mely részletes tervezetet dolgozott ki, hogy az eddig begyűlt 11,837 frt tőkét miként lehetne növelni. Szándékában volt a rendeknek egy külön vármegyei tébolydának a felállítása is, s annak helyéül Kecskemétet jelölték meg.[3])

Egy műegyetem felállításáról is sok tanácskozás folyt a vármegye termében, sőt részletes tervet is dolgoztak ki arra nézve, miként lehetne e kérdést megoldani. Kétségtelen, hogy a vármegyének ez a fellépése sokban hozzájárult ahhoz, hogy 1846-ban, József nádor 50 éves nádori jubileuma alkalmából a József-műegyetemet tényleg felállíttották.[4])

A honi szobrászat előmozdításának czéljából a vármegye társulatot szervezett, a melyben *Simoncsics* János alispánon, mint az alakulás elnökén kívül, résztvettek: *Fáy* András, *Ilkey* Sándor, *Nyári* Pál. A tényleges működés *Ferenczy* István művész segélyezésével indult meg. Tervbe vette a társulat egy Mátyás-szobor felállítását is, melyet Ferenczy lett volna hivatva megalkotni.[5])

A jótékonysági intézkedések sorából, az 1845-ben alapított *rabdolgoztató* intézeten kívül, különösen megemlítendők azok az akcziók, a melyeket a vármegye az 1717-iki és 1846-iki inségek idején tett. 1817-ben, az éhinség idején, a vármegye rögtön szervezte a segélyezést s gondoskodott az inségesek megmentéséről. A jövő eshetőségeknek elejét veendő elrendelte, hogy közmagtárak állíttassanak fel. A terv valósult is, de a fellobbant buzgalom hamar csökkent s a közmagtárak intézménye ma már csak régi emlékekben él. Az 1846-iki éhinség megszüntetésére a vármegye 50.000 pengő forintnyi kölcsönt vett fel s azt az országgyűlési költségek kivetésének kulcsa szerint, a megyebeli birtokos nemesektől és uradalmaktól szedte be.[6])

A mint láttuk, a vármegye 1825-iki követutasításában nyomatékosán követelte egy nemzeti színház felállítását. De a nemzeti színészetet már előbb is istápolta. *Ráday* Pál, *Kazinczy* Ferencz és *Kelemen* László alakították az első magyar színész-társaságot 1791-ben, az ország fővárosában. Azonban ez rövid életű volt s csak néhány előadást tarthatott, mert megfelelő épülete nem volt s a német színház intrikáival is küzdenie kellett. Mikor 1799-ben új német színház épült, a vármegye arra törekedett, hogy abban felváltva, a magyar színészek is játszhassanak, vagy hogy legalább a regi német színház, e rozoga épület adassék át nekik. Azonban czélt érni nem tudott és a pesti színjátszó-társaság kénytelen volt az országban szétoszlani; díszletei a vármegyeház padlására kerültek.

1801-ben a vármegye ismét kezébe vette a magyar színészet ügyét. A társaság segítése czéljából gyüjtést indított a megyebeli földesurak között és hasonló kérelemmel fordult az ország többi törvényhatóságaihoz is. A begyűlt pénzeket a vármegyei pénztár kezelte. 1801—1837-ig hosszas és kitartó buzgólkodásának

---

[1]) Lásd a követ-utasítást *Galgóczy* i. m. I. 129. 135. l.
[2]) U. o. 135. l.
[3]) U. o. 210. l.
[4]) U. o. 210. l.
[5]) U. o 211. l.
[6]) V. ö. Galgóczynál I. 211.

sikerült is 157.158 frt 59 krt összegyüjtenie. Fontosabb azonban, hogy sikerült az ügynek herczeg *Grassalkovich* Antal pártfogását megnyernie. A herczeg telket ajándékozott az építendő színháznak, a melyen az, a nemzet napszámosainak buzgó közreműködése mellett, 1837 augusztusában fel is épült. Hogy azonban a Magyar Nemzeti Színház fennmaradását is biztosítsa, a vármegye 500 drb 100 frtos részvényre alapított társaságot szervezett. Ebből nyert segítséget a színház 1841-ig, a mikor végre országos pártfogás alá került. A színház bizottmányában azonban a vármegye, alispánjával továbbra is, egész az újabb, modern szervezésig, tevékeny részt vett.[1])

Hasonló buzgóságot és szivósságot fejtett ki a vármegye az országos vakok intézetének felállítása körül. Ennek az intézetnek az alapítását az 1826-iki országgyűlésen József nádor a vármegye főispánjaként indítványozta. Az első gyűjtés Pozsonyban ment végbe, a hol akkor jelen volt *Beitl* Ráfael, a vak gyermekek tanítómestere s az országgyűlés tagjainak néhány képzett vak tanítványát bemutatta. József nádor, ki az ügyet nagyon szívén viselte, a vármegyében is szervezett gyüjtő-bizottságot, a mely csakhamar 1457 frt 12 krt gyüjtött össze a nemes czélra. Az országosan megindult gyüjtés lehetővé is tette az intézet felállítását, melynek első szállása az Üllői-út elején volt, a Donner-féle házban. 1835-ben *Földváry* Gábor alispán kezdésére tárgysorsjátékot szerveztek, a melynek jövedelméből felépült azután az a király-utczai ház, a melyben a vakok intézete, emlékezetünk szerint, egész a legujabb időkig elhelyezést talált.

MÁSODIK RÉSZ.

A VÁRMEGYE POLITIKAI TÖRTÉNETE.

I. FEJEZET.

A VÁRMEGYE SZEREPLÉSE A NEMZET TÖRTÉNELMÉBEN. 1000—1687.

I. *A vármegye szerepe az Árpádok alatt.*

Az a föld, a melyen ma Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye terül el, attól a pillanattól kezdve, a melyben a honfoglaló ősök apró, gyors lovainak patái először dobbantak meg rajta, az alakulás küszöbéhez ért új ország, a mi édes hazánk természetes középpontjává vált. Nem a honfoglalók, nem is az első királyok kifejezett akarata, hanem földrajzi helyzete és az ország határainak kifejlődéséből sarjadzó szükségszerűség avatta e fontos szerepre.

Árpádnak, a honfoglaló vezérnek megtetszett a nagy sziget, a hol megpihent és a hol lovainak jó elhelyezést talált és megtetszett az a végtelen hullámos síkság, mely a Noé hegyet uralta. Itt ütötte fel fejedelmi sátrát és itt tanyáztak közvetetlen utódai a fejedelemnek egész Gyejcs vezér ideig. Gyejcs már Esztergom felé gravitál, Szent István végleg itt állítja fel trónját, bár a koronázást és a királyi törvénykezést Székesfejérvárhoz köti. Ez a két végpont az, a mely között nemzeti királyaink az ország középpontját önkénytelenül keresik. Árpádot megejtette a vidék buja, zöld mezősége, Gyejcset és Istvánt a nagy látóhatárral kecsegtető szikladomb, melynek lábát a Duna hullámai mosták. Csakhamar azonban kitünt, hogy sem az Árpádtól választott sík, sem az esztergomi várhegy nem az a hely, mely az ország fővárosává lenni van hivatva. Egyik sem nyujthatott biztos menedékhelyet a királynak, az ország féltett kincseinek. Ezt megmutatta már a legközelebbi jövő, mely állandó ellenségül a németséget vetítette a nemzet figyelő szeme elé. Már pedig Székesfejérvár, mind Esztergom a nyugatról betörő ellenség legkényelmesebb előnyomuló vonalának útjába esett, anélkül, hogy akármelyik is kellő elővédekkel lett volna körülvéve.

A földrajzi fekvés Pilis és Pest vármegyéket avatta az ország természetes középpontjává. E két vármegye területe, kivált a későbbi fejlődés idejében, Magyarországnak úgyszólván geometriai központja is volt. Éjszakról a Kárpátok hatalmas bérczei s azok előőrsei a Mátra hegycsúcsai ; keletről a Tisza és Duna folyása s a Tisza-Duna közének mocsaras lápjai, délről a Bakony s a Vértes-

---

[1]) U. o. 211—213. l.

hegység védték az ellenség elől. Nyugatról a pilisi hegyek és a Naszál között összeszorult folyam természetes erődítés jellegével bíró kaput alkotott.

Mikor a tatárvész végigsüvített az országon s IV. Béla ismét megjelent az elpusztult mezőkön, mintegy felsőbb ihletből, erődített helyeket kezdett építeni s felismerte a pilisi és pesti részek nagy stratégiai fontosságát. Neje Mária megépítette a visegrádi várat, ő maga pedig az újpesti hegyen Budavárát. E két hatalmas erődítés, melyek mindegyike vármegyénk területére esett, még szükebb határok közé szorította azt a földet, melynek középontjának kellett lennie.

A nyugati légkörben nevelkedett Anjouk és a Hunyadiak hatalmas törzse, már kifejezetten vármegyénk területéhez kötötte az ország középpontját és székhelyét, s csak a török hódolás idejében szünt meg Budavárnak e szerepe s csökkent utóbb is a Habsburgok egységesítő politikájának hatása alatt.

A pogányság utolsó fellobbanása.

Másodízben ült bele az ifjú magyar trónusba Szent István méltatlan, szerencsétlen utódja, Péter király. Ezúttal III. Henriknek, a németeknek köszönhette rövid dicsőségét. A magyar nép, mely ösztönszerűen megérezte, hogy a németség részéről semmi jót sem várhat, hamar ellene fordult, feltámadt és behívta az országba Szár László számkivetett fiait : Endrét és Leventét. Ezt a politikai felkelést akarták kiaknázni a pogány szellem titkos hívei, azonosították tehát a németséget a kereszténységgel és halált mondtak mindarra, a mi e két fogalommal bármily összeköttetésben is volt. Endre és Levente meghallották a hívó szót, bejöttek és egyenesen a pesti mezőkre siettek, hogy az országot birtokba vehessék. A pogányság lázongása azonban meglepte őket. Levente megingott s visszatért az ősi vallásra ; Endre azonban várt.

A vérszemet kapott pogányság a rákosi mezőkön és a pesti rév táján tanyázott, mikor a Székesfejérvárott egybegyült püspökök és papok hódoló küldöttsége a sasadi hegyvidék tájára érkezett. A pogányok reájok támadtak s nagy vérengzést vittek végbe. Gellért csanádi püspököt, kit utóbb az egyház a szentek sorába iktatott, lehúzták a szekeréről, ütötték-verték, mellébe dárdát ütöttek s fejét a Duna partján, a mai Gellérthegy aljában, egy sziklatömbön, melyet időnként a folyó hullámai nyaldostak, szétzúzták. Böd püspököt megölte a kőzápor, melylyel a menetet fogadták. Beszteréd és Beneta püspökök a kompba menekültek s átjutottak a pesti partra ; ám itt is a pogányok kezébe estek. A véres események hírére elősiető Endre már csak Benetát menthette meg, Beszteréd kapott súlyos sebeibe belehalt.[1]

Péter bukása után Endre elfoglalta a trónt és visszahelyezkedett arra az alapra, melyet Szent István megteremtett s mely Magyarország fennmaradását egyedül biztosíthatta : a nyugati eszmék, a keresztény életnézet talajára. Levente pogányként halt meg és pogánymódra temették el holttetemét Taksonyban, azon a helyen, a hol szépapja, Taksony vajda nyugodott.

A mogyoródi csata.

Béla és László királyi herczegek és a nagy dolgokra hivatott, de szerencsétlen természetével mindent lerombolo Salamon között lefolyt küzdelmek végső befejező akkordjai már a vármegye területéhez fűződnek. A kemeji síkon szenvedett vereség után Géza herczeg átkelt Kotajdnál a Tiszán és Vácz felé menekült. Salamon nem üldözte. Azt hitte, a herczeg ereje végleg letört, nincs vele mit törődnie. De keservesen csalódott. Géza Nagymaros táján találkozott Lászlóval és sógorukkal, Ottóval, Morvaország éjszaki részének urával, kit László segélyül hívott volt. Salamon a kemeji síkról visszatérőben, már közel Pesthez, Péteriben járt, a mikor hirül hozták, hogy László és Ottó egyesültek Gézával és nagy sokasággal jönnek ellene. Vid, a királyi hadak vezére azonban nem hitt a híreknek. „A herczegek seregét, — mondá az ifjú királynak — tönkre tettük. Csak csőcselék szegődhetett melléjük. A csehekkel én magam végzek."

Salamon, — írja Pauler [2]) az adatok remek csoportosítása alapján, — tele bizalommal Vid szavában, előre sietett és Pesttől keletre leszállott a Rákos völgyébe, hogy a mai Gödöllő irányában Vácz felé nyomuljon (1074 márczius 12). De a herczegek már elhagyták Váczot és a mogyoródi, csömöri dombok irányában, Czinkotára tartottak. Salamon tehát keletre fordult és Mogyoród meg Czinkota

[1]) Képes Krónika 47. fej. Mátyás Flor. Tont. Dom. II. 153 és köv. l. elbeszélése. — Az, hogy Gellértet előbb a hegyre vitték s onnan guritották le, úgy látszik, későbbi mesés elbeszélés. A Corsendocki Gellért-legenda nem emlékezik erről.

[2]) A magyar nemzet tört. az Árpádházi kir. alatt. II. kiad. I. k. 125 és köv. l.

között a herczegek ellen indult, kik Fóth és Czinkota között, háttal a Dunának állottak fel. A Csömör felett éjszakra és délre terjedő homokos halmok és völgyek választották el a két sereget. Mindenki másnapra várta a csatát ; a kora tavaszi köd azonban lehetetlenné tette egész nap az összeütközést. De azért a két sereg készen volt s a lovak mellett, kézben a kantár, tölté az éjet és várta a nap fölkeltét. Hajnalban rendezkedtek. A herczegek a mai Fóthtól délre állították fel seregüket. Balra, Mogyoród irányában, László állott első sorban, a bihariak élén ; tovább Géza foglalt helyet, a nyitrai zászlóalj közepében ; még lejebb, a jobb szárnyat Ottó herczeg alkotta. Mögöttük három-három zászlólalj állott, mintegy tartalékban, úgy hogy a sereg három hadtestet formált, mindegyiket 4—4 sorjával. Az egésznek lelke László herczeg volt, a ki, mikor felfegyverkezett, a földre borult és fogadást tett, hogy ha győz, a győzelem helyén monostort épít Szent Márton tiszteletére. Azután körülnyargalt vitézei között és buzdította őket . . . Az ő csapatjában Géza zászlója lobogott, hogy magára vonja Salamon figyelmét, ki, úgy számított és nem csalódott, főerejével azt fogja megtámadni, a kit már egyszer, csak nemrég, legyőzött. Salamon is hajnalban állítá csatarendbe seregét és keresztüllovagolt a közbeeső halmokon le a síkra, szekerészeinek, csatlósainak meghagyván, hogy kövessék és a domboldalon álljanak meg, hogy az ellenség őket valami tartalékseregnek gondolja. Vid még egyre mondogatta : ha meglátják seregünket, futnak. Mikor azonban a dombról lejövet előttük látták Géza és László seregét, Ernye mondá Vidnek: Csoda, ha ezek a hadak előlünk elfutnak. Akkor nem hagyták volna hátuk mögött a Dunát, hanem — úgy vélem — azt tették föl magukban, hogy vagy győznek, vagy meghalnak. Vid, a balszárny, a csehekre vetette magát; Salamon jobbra, a herczegek balszárnya, László csapata ellen lovagolt, Ernye a középhadtest ellen vonult fel. A csehek mindjárt az első összecsapásban megsemmisítették a bácsiakat. Vid elesett. Salamon, a ki Gézát kereste, mikor látta, hogy László ellen indult, parancsolta a zászlótartónak, hogy forduljon balra a központ felé. László rögtön felhasználta ezt az ellenséggel szemben oly veszélyes mozdulatot s az első ugrott neki Salamon csapatának. A bihariak utánna rohantak és hátba fogták Salamont, míg elülről a nyitraiak, szintén nem vert had, támadták meg, A csata általánossá lőn és rövid időre Salamon teljes vereségével végződött. Kivált az idegen hadakat, cseheket, németeket kaszabolták László és Géza vitézei. Vezéreik Marquard, Szvatopluk megsebesültek és fogsába estek (1074 márcziu 14.) Salamon nem volt a halottak, a sebesültek között. Szétvert seregének romjaival menekült, még pedig, mivel a pesti révtől elzárták, délnek és ott, a hol a Csepel-sziget véget ér s a Dunának két ága ismét egyesül, Szigetfőnél átkelt a Dunán és Mosonyig meg sem állott.

László szavának állott. Miután a halottakat tisztességesen eltemettette, a sebesülteket elhelyezte, hálát adott győzelméért és annak emlékére megalapította a mogyoródi apátságot. Salamon IV. Henrik pártfogása alá helyezkedett, a ki augusztus második felében segélyére is jött és hadaival egész Váczig hatolt előre. Géza király parancsára azonban a nép minden eleséget jó eleve eldugott a német sereg elől s így IV. Henrik az éhség miatt visszafordulni kényszerült.

A kun pusztitás.

Az a rettenetes csapás, melyet a bizánczi diplomáczia, a kunok segélyével, 1091 áprilisében, a Propontis közelében a bessenyőkre mért, megrémítette magukat a segítőtársakat, a vándor kunokat is. Igyekeztek a görögök karmai közül kisiklani. Egyik csapatjok akkor, Kapolcs vezérlete alatt, betört a törcsvári szoroson s elözönlötte a Közép-Maros, az Aranyos, a Szamos völgyét. Majd átkelt a Tiszán és rettentő pusztítást vitt végbe a Duna-Tisza közén, a pestmegyei „Homokon“. I. László király ekkor Horvátországban volt elfoglalva. Hirét vevén a betörésnek, gyorsan visszatért s még elég jókor érkezett, hogy a vármegyénk területéről már eltávozott rabló hordákat Becse táján utólérje. és jóformán megsemmisítse.

Keresztesek.

Idők folyamán a vármegye területén igen sok külföldi fejedelem és követség fordult meg. Kivált az Anjouk és I. Mátyás idejében. Az első nagyobb külföldi látogatás a harmadik keresztes hadjárat emlékéhez fűződik. III. Béla még élt, mikor III. Frigyes császár, keresztes hadai élén, az ország határán megjelent. (1189.) A király elébe sietett a kereszteseknek s miután velök az országon való átvonulásra nézve megegyezett, levitte a császárt vendégül Budára (a mai Óbuda) „Atilla városába“ s négy napig vadászott vele „családi vadászó szigetén“.

Az Imre király és Endre herczeg között kitört viszálykodásban vármegyénk a törvényes király részén rendületlen hűséggel állott meg. Imre legjobban szeretett is Óbudán és tájékán, meg Dömös vidékén tartózkodni. Egyszer azután hírül vette, hogy Endre herczeg és a pápa között a levelezést Boleszló váczi püspök közvetíti. Rögtön Váczott termett, a püspököt felelősségre vonta, sőt az oltár előtt bántalmazta. A tőle tervezett keresztes hadjárat költségeire gyüjtött kincseit is a pilisi cziszterczíek kolostorának őrizetére bízta. Endre király.

A vármegye területén játszódott le II. Endre nejének Gertrud királynőnek tragédiája is 1213 szept. 28-án. Endre király Holics felé indult seregével. Neje Gertrud királynő a pilisi hegyek között maradt vissza. Látogatóban ott volt pompaszerető rokona VI. Lipót osztrák herczeg. Ott volt öcscse, Berthold herczeg, a kalocsai érsek is. Szabadban, sátrak alatt tanyáztak. Ekkor történt, hogy Péter, Simon Bánk nádor veje és Kácsik Simon, Fülek ura, rajta ütöttek a királynén és mulató német vendégein. Lipót és Berthold herczegek elmenekültek, de számos német lovag és a királyné a támadók áldozatává lettek. A királynét sátrában támadták meg az összeesküvők, kik benne keresték az ország sok bajának, a németség előtérbe tolásának legfőbb okozóját. Dühükben annyira mentek, hogy karjait, melyeket könyörögve kinyujtott, levágták és őt magát szíven szúrták. A halálos csapást Péter ispán és Simon Bánk veje mérték reá. A rettenetes hír Leleszen érte utól a királyt, ki azonnal visszafordult, hogy az összeesküvőkön boszút álljon, a támadókat megbüntesse. A szerencsétlen királyné holttestét a pilisi cziszterciták temették el kolostoruk templomában. Gertrud királynő.

II. Endre szerencsétlen kormányzásának egyik nyugvópontja az 1231-iki törvény volt, melyet közvetetlen a gyászos kimenetelű holicsi hadjárat után hozott s mely a magyar nemzet szabadságainak és az alkotmány főbb elveinek kodifikálását alkotja, a mely azonban csak hosszas küzdelmek, interdictum útján lépett életbe a beregi egyezmény alakjában. Róbert esztergomi érsek e küzdelem során 1232-ben interdictum alá helyezte az országot. A mindinkább növekedő zavarok lecsendesítése végett most II. Endre a pápához fordult, a ki is e czélból Jakab prenestei biborost küldte az országba. A pápai követ Budán (Óbuda) szállott meg s itt kezdte meg a tárgyalást a király és a nemzet között, mely azonban csak 1233-ban járt eredménynyel, éppen a beregi egyezmény által. A pápai követ.

Mikor hire jött a tatárveszedelemnek, IV. Béla Óbudán tartózkodott. Innen adta ki első parancsait és innen indult a szerencsétlen sajómezei ütközetbe. 1241 márczius 15-én megjelent a királyi várban a nádor. Halálra hajszolt habzó paripán jött. Jelentette, hogy a tatárok márczius 12-én betörtek az országba, játszva rombolták szét a torlaszokat, melyeket a király az országba vezető szorosokban építtetett s a nádor seregét úgyszólván az utolsó emberig lekaszabolták. A hírrel jóformán egyidőben tüntek fel az első tatár csapatok is. Mikor IV. Béla azzal a sereggel, mely már Esztergomnál, Fehérvárnál összegyűlt, átkelt Pestre, akkor már a tatárok előcsapatja is Pest előtt állott. A fősereg Batu vezetése alatt, Munkács táján nyomult az országba, de Sciban a maga 10.000 emberével előre nyargalt, hogy kémszemlét tartson. Ezek pusztították el a Galga völgyét, Gödöllő vidékét és Szolnok felől egész Pestig a közbeeső falvakat. Egy részük (1241 márczius 17.) éppen fekete vasárnapon, Váczra vetette magát, a hová a környékről számosan menekültek, s a várost megvette és feldúlta. A magyarok egy része a székesegyházba és annak mellékpalotáiba menekült, de a tatárok ott is megostromolták őket ; mindent kiraboltak, mindenkit kardélre hánytak. „Igy szenvedtek fekete vasárnap a vácziak, hogy az Úr Jézus Krisztussal osztozni érdemesekké legyenek“, mondja a krónikás. A tatárjárás.

A király és serege a gyönge falú pesti várból nézték a tatár csapatok pusztítását, de a király nem engedte, hogy közéjök csapjanak, mert úgy vélte, hívei még nincsenek elegendő számmal egybegyülekezve. Mikor Ugron érsek megjött hadaival, csakhamar megtörtént az első összecsapás. A vitéz érseket ugyanis nagyon bosszantotta, hogy a tatárok ott ugráltak, garázdálkodtak a magyarok szeme láttára. Nem gondolva tehát a király tilalmával, márczius 17-én nehányadmagával kinyargalt ellenök. A tatárok, a mint reájok bukkantak, lassan megfordultak és hátráltak. Ugron vágtatva utánok iramodott. A futók valami mocsaras helyre, — valószinűleg a sződi mocsarak közé — szorultak ; könnyű lovuk átvitte őket a süppedékes talajon, de Ugron és társai, nehezebb fegyverzetükben, nehe-

zebb lovaikon, belesülyedtek és megrekedtek. A tatárok ekkor visszafordultak, körülvették a mocsárt és záporként lőtték rájok nyilaikat. Ugron alig negyedmagával tudott csak kivergődni és a pesti királyi táborba visszamenekülni.

A szerencsétlen sajómezei ütközet után a menekülő magyarok szétszórt csapatai robogtak végig a vármegyén. Erre menekült a súlyosan megsebesült Kálmán herczeg is, a kitől a megrettent pestiek hasztalan kértek segedelmet. A tatárok nyomon követték a menekülőket. Csakhamar körülvették Pestet s azt három napi ostrom után, a polgárság hősies védekezése ellenére, elfoglalták. Mikor betörtek a városba, valósággal vérfürdőt rendeztek. A Duna habjait megfestette a legyilkoltak vére. Ápril közepén már alig állott egy-egy ép ház. Füst, korom és vér borított mindent s a rablott zsákmány halmokra rakva hevert a Rákos mezején. Egész 1242 február haváig, tartották megszállva a tatárok a vármegye területét s azt jóformán teljesen elpusztították. Az 1242-iki kemény télben, február elején beállott a Duna. A jégen átkelt Kádán hadteste a jobb partra s előbb Budát, azután Pilis megyét pusztította el.

IV. Béla intézkedései.

IV. Béla a tatárveszedelemből azt a tanulságot vonta le, hogy hasonló támadások ellen biztos védelmet csak a jól megépített várak nyujthatnak. Egyik főtörekvése tehát ily erődített helyek építése volt. És ennek a törekvésnek köszöni építését a visegrádi vár és az újpesti hegyre épített vár, mely utóbb Budavár néven a királyok tulajdonképpeni székhelye lett.

A társadalmi és politikai élet középpontja ekkor a Nyulakszigete, a mai Margitsziget volt. Itt épült fel IV. Béla király és neje Mária királynő bőkezűségéből a domonkosrendű apáczák híres kolostora, a melyben a királyi család legifjabb sarjadéka, a csodaszép Margit élte le szent és csodákkal gazdag életét. A szigeten volt palotája az esztergomi érseknek és egy kisebb kastélya magának a királynak is. IV. Béla, ki hol pesti palotájában, hol meg az új budai várban lakott, a pihenés óráit a szigeten töltötte el. Itt leghívebb emberei vették őt körül s itt beszélte meg velök az ország jólétére irányzott nagyszabású terveit. Alig volt nevesebb magyar főúr ez időben, ki a szigeten meg ne jelent volna, már csak azért is, mert jóformán valamennyinek volt egy-egy rokona vagy gyermeke a domonkos-apáczák kolostorában. Megfordult itt 1260-ban II. Otokár cseh király is, a ki szövetségesként, látogatást tett a királyi udvarban s reávetette szemét az akkor 18-ik életévébe fordult Margit herczegnőre. Azonban nász nem pecsételte meg a szövetséget. Margiton nem fogott rábeszélés, sem fenyegetés.

Az isaszegi ütközet.

A IV. Béla és fia István között kitört egyenetlenség ismét testvérháborúba borította az országot. A harcz a király és az „ifjabb király" seregei között jobbára a Tiszán túl folyt, a végső és elhatározó ütközetet azonban megyénk területén a mai Isaszeg környékén vívták meg. A két sereg 1265 márczius elején ütközött össze. István maga vezette seregét, de vele volt Miskócz Panyit és a sebesült Csák Péter is. Általános lovas-csata fejlődött ki, a melynek folyamán Istvánt több ízben életveszély fenyegette, a mely azonban mégis az ő győzelmével végződött. De István nem aknázta ki győzelmét; hallgatott Fülöp érsek szavára és békejobbot nyújtott legyőzött atyjának. A békét megkötötték, a harczi zaj elült és István megjelent a Nyulakszigetén s Margit meg Fülöp érsek jelenlétében ünnepélyes esküvel erősítette őszinte békülését. IV. Béla pedig „visszafogadta atyai szerelmébe fiát."

Szent Margit.

A halál IV. Bélát 1270 május havában, a szent kereszt megtalálásának ünnepén érte utól és pedig a Nyulak szigetén, kedves leányának, Margitnak közelében. A szent életű leány különben nem sokkal élte túl atyját. 1276 júliusában már megindult szentté avatási pöre. Eleinte X. Gergely parancsára magyarok vizsgálták az ügyet, de V. Incze olasz vizsgálóbiztosokat küldött a szigetre. Ezek működése mintegy két hónapig tartott. Meghallgattak vagy száz tanut s igyekeztek a legapróbb részleteket is kideríteni, az igazságot lehetőleg megközelíteni. A vaskos jegyzőkönyvek, telve Margit szent életének és csudatételeinek erős bizonyítékaival, Rómába kerültek s ott rájok ült az évszázados por.

IV. László

A IV. László alatt napirenden lévő bevillongások, rablások és fosztogatások meggátlására az ország püspökei és főurai, az egyes megyék nemesei és a kunok, a Rákoson gyűlést tartottak. A püspökök, élükön Báncza István kalocsai érsekkel, az ország közakaratával egyházi átokkal sujtották mindazokat, kik az ország békéjét háborgatják, a király vagy egyház jogait, javait bitorolják. (1277 május 30). A király pedig ott a közönség előtt megesküdött, hogy az ilyenfajta gonoszo-

kat kerüli és ha az egyházi átok nem használ, a haza „pestiseit" az urakkal, nemesekkel, kunokkal, az ország egész erejével megfenyíti.

A jóakaratu hazafiak minden buzgólkodása hasztalannak bizonyult. IV. Lászlóból kitört az anyja kun vére. Mérhetetlen testi vágyai s a parázna kúnokhoz való szertelen vonzódása, végromlásba döntötték az országot. Mulató pajtásai ültek a királyi tanácsban, a kikben nem volt meg sem a kellő komolyság, sem a pártatlanság az ország ügyeinek vezetésére. Az egyház és a magánosok javai egyformán közprédává váltak, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás csaknem teljesen megakadt s a pogánysághoz szító kunok kényök-kedvük szerint garázdálkodtak. A király és a nemzet jobbjai között kitört küzdelemben az egyház a nemzet mellé állott. És ez volt az ország szerencséje, mert még az állam összeroppanása előtt sikerült a dolgok menetét a rendes kerékvágásba zökkenteni.

III. Miklós pápa Fülöp fermói püspököt bízta meg, hogy nevében és képviseletében IV. László kicsapongásainak véget vetve, az országban a rend helyreállítását megkísérelje. A pápai legátus diplomatikus működésének első eredménye az úgynevezett kun törvény volt. A legátus mindenekelőtt esküvel erősített igéretet vett a királytól, hogy az országot gyűlésre hívja ; a mit ott rendelnek, azt elfogadja, megtartja és másokkal is megtartatja, a kunokat mind megkereszteltet̄i, őket a pogány vallástól eltiltja, az ország közhivatalaiban mást mint keresztényt nem alkalmaz. Mikor a király letette a legátus kezeibe az esküt, Ladomér nagyváradi püspök, ki az esztergomi székre volt kijelölve, nagy egyházi assistenczia mellett „a budai hegyen", a prédikátorok Szent Miklós templomában, kihirdette, hogy mindenki, bármily magas állású legyen is, az egyház kiközösítése alá esik, a ki a kötendő békét és a hozandó törvényt bármikép is megsérti. Ily előzmények után jöttek össze az ország rendei Tétényнél, a Duna mellett 1279 július 15-én. Ott voltak a főpapok, főurak, a nemesek, a kunok, szóval „egész Magyarország közgyűlése", itt hozták a kun törvényt, mely hivatva volt az ország megzavart rendjét és békéjét helyreállítani. IV. László a tétényi országgyűlés végzéseit 1274 augusztus 10-én oklevélbe foglalva adta ki. — A kún törvény.

A társadalmi és politikai zavarok természetesen az erkölcsök, a fegyelem lazulásával karöltve jártak. Ezen a bajon segíteni volt hivatva a budai zsinat. — A budai zsinat.

Az egyház és a jóérzésű hazafiak együttes működése azonban hasztalannak bizonyult. IV. László nem változott. Ha megszorították, mint az 1286 június végső napjaiban tartott rákosi országgyűlésen, fűt-fát igért és esküdözött, de a mint magára maradt, visszasülyedt megszokott kicsapongásaiba s minden igéretről, esküről megfeledkezett. A dolog vége az lett, hogy a Henrikfiek fegyvert fogtak s kitört a polgárháború, Albert osztrák herczeg színlelt segítségével súlyosbítva. IV. László ekkor (1287 május) a Csepel szigetére, majd Pest vidékére, végre Budára sietett es igyekezett megmenteni, a mi még menthető volt. Jó szerencséje, hogy Öböl fia Mihály — a Kállay család őse — pártjára állott és vitézségével, hatalmas karjával megvédelmezte őt a felkelőkkel szemben. A szerencsétlen fejedelemtől csak a halál váltotta meg a szenvedő országot.

IV. László utóda az ifjú velenczei Endre herczeg lett. Általános bizalmatlanság fogadta a trónon s a főurak külön kormánytanácsot rendeltek melléje, hogy így minden tettét ellenőrizhessék. III. Endre azonban hamar meghódította a szíveket. Igéretet tett, hogy az ország törvényeit betartja és készséggel járult hozzá, hogy mielőbb országgyűlés tartassék. 1290 augusztus végén, Óbuda mellett, Árpád sírja táján gyülekeztek össze az ország rendei. A hozott törvények egytől-egyig a megzavart közrend helyreállítását célozták. — III. Endre.

Ugyane czélból jöttek össze 1298 augusztus elején Pesten a főpapok, a főurak és a nemesek. A főpapok sorából hiányzott ugyan Gergely, az esztergomi érsek, ki már ekkor a VIII. Bonifácztól pártolt Anjouk trónrajutása körül buzgólkodott, de megjelent 10 megyés püspök és megjelent sok javadalmas apát és prépost. A gyűlést Pesten a minoriták — a barátok mai — temploma mellett, a mely akkor a város szélén állott, tartották meg. Nevezetes ez az országgyűlés azért, mert első ízben lépett fel a vármegyei nemesség nagyobb erélylyel és határozottsággal annyira, hogy az augusztus 5-én megnyílt első gyűlésből a főurakat, a kikről nem hitték hogy javukat akarják, kizárták és csak az egyházi személyeket vonták be a tanácskozásba. Utóbb természetesen a főurak is részt vettek a gyűlésben, mert a hozott törvényeket „a király, főurak és főpapok pecsétjükkel megerősítették" és egyúttal 1299 május 8-án a *Duna* mellé a

Rákosra újabb országgyűlést hívtak egybe. Azonban sem az előbbi, sem az utóbbi országgyűlés nem tudta az állapotokat orvosolni. A pápai diplomáczia jól működött. Mind többen és többen akadtak a főpapok és a főurak köréből, a kik kételkedni kezdtek abban, hogy velenczei Endrének lenne legtöbb joga az Árpádok trónjára és mindinkább szaporodott az Anjou-pártiak száma. Az Endréhez hű főurak július közepén megint összejöttek országgyűlésere és hol Budán, hol Pesten, hol a Rákoson tanácskoztak, de Gergely érseket és híveit ügyüknek többé megnyerni nem tudták. 1300 június elején Pesten még egy országgyűlés ült egybe, mely III. Endre trónjának biztosításán, az ország egységének és békéjének helyreállításán buzgolkódott. A bekövetkezendő visszavonásokat azonban megakadályozni nem tudták s az utólsó Árpád sírba szállott anélkül, hogy konszolidált állapotokat tudott volna teremteni.

II. *A vármegye szereplése az Anjouk és a vegyesházbeli királyok idejében.*

Az utolsó Árpád-ivadék sírba hanyatlott s a trónkövetelők egymásután jelentek meg az országban. Mindegyik női ágon követelte magának Szent István koronáját s mindegyik pártot igyekezett nyerni.

Venczel király. Vármegyénk II. Venczel cseh király hasonnevű fiának pártjához csatlakozott. Kitünik ez abból, hogy Gergely érsek, az Anjou-pártnak legfőbb embere, egyházi kiközösítés alá vetette a vármegye területét. De erre mutat az a körülmény is, hogy Gimesi János, a kalocsai érsek, a Venczel-párt egyik legfőbb embere volt. Ő koronázta meg a budavári templomban Venczelt, miután ugyanott tíz püspök, több főúr és nemes országgyűlést tartott, s őt ünnepélyes formában az ország királyává megválasztották. Az ellenpárt, a melynek Boccasinó Miklós pápai nunczius elég jól megvetette az ágyát, 1302 szeptemberében hadat szervezett, a melyet maga Károly Róbert, a trónkövetelő és Gergely érsek vezettek. A had rögtön megtámadta Budát, de sem a várost, sem a várat bevennie nem sikerült. Felszólították tehát a polgárságot, adná ki Venczelt, a ki a pápa engedélye nélkül foglalta el a trónt. A polgárok azonban kereken kimondták, hogy ők ragaszkodnak Venczelhez és tudni sem akarnak az olasz király fiáról. Károly Róbert emberei erre megszállották a budai hegyeket, raboltak, égettek, dúltak. A várbeliek össze-össze mérték kardjukat az Anjou-pártiakkal, de nyugtuk tőlük csak akkor lett, mikor Németújvári Iván haddal közeledett Venczel védelmére.

II. Venczel értesülvén, hogy fiát Magyarországon veszély fenyegeti, 1304 júniusában nagy sereg élén útra kelt s miután útjában Esztergomot megvette, Gergely hadait megszalasztotta, bevonult Budára. Néhány napi ott-tartózkodás után éles szeme felismerte a helyzetet és miután a szent koronát és a koronázási jelvényeket álnokul megszerezte, fiával egyetemben haza ment.

Bajor Ottó A Németújváriak, a kikkel a Duna-Tisza köze és a szomszédos vármegyék együtt éreztek, Venczel futása után új jelölt után néztek. Megállapodtak Bajor Ottóban, kit maga Venczel király ajánlott. Az új jelölt, miután a koronát és a többi jelvényeket a cseh királytól átvette volna, a hozzá ellenséges osztrák herczegek kijátszásával Pozsonyban termett, a hol őt már a Németújvári grófok várták s koronázását az ellenpárt minden erölködése ellenére keresztülvitték. Az új király azután nagy kísérettel Budára jött s ott magát a hódoló népnek bemutatta, míg serege a budai hegyek alján és a pesti mezőkön táborozott.

Károly Róbert. László erdélyi vajda fogságába került és csillaga leáldozott. Pest, Pilis és Solt vármegyék, meg a kunok székei, a melyek eddig hallani sem akartak Károly Róbertról, most látván az eddigi jelöltek gyámoltalanságát, egy szívvel-lélekkel az Anjou-párt hívei sorába állottak. 1307 október 10-én az Anjou-párt már a pesti minoriták temploma mellett tartja ülését, azt országgyűlésnek nevezi és Károly Róbertet megválasztott magyar királynak dekretálja.

A pápa ez idő tájban Róbert Károly ügyeinek előmozdítására, a rendkívül tevékeny és ügyes Fra Gentile bíborost küldi az országba. Ez belátta, hogy védencze csak úgy számíthat állandó uralomra, ha az oligarchák jóakaratát megnyeri. Ezek sorában egyik leghatalmasabb volt Csák Máté, kinek birtokai Trencséntől egész Pilis vármegyéig terjedtek s a kinek a vármegye nemessége sorában is sok híve volt. Ennek megnyerésére törekedett most a nunczius és sikerült is néki Csák Mátéval a kékesi pálosok kolostorában, a visegrádi vár közelében megegyezésre jutnia. Mihelyt a bíboros Kékesről visszaérkezett, legott országgyűlést

Mátyás király.
(Az Orsz. Képtárból.)

V. László király.
(Az Ambrasi gyüjteményből.)

Szapolyay János pecsétje.

II Lajos.
(Burgkmayr egykoru rajza.)

tartott Pesten a domonkos szerzetesek kolostorában. Ez az országgyűlés, a melyen csaknem az összes főpapok, számos főúr s igen sok nemes — kivált a pestvármegyeiek — vettek részt, ünnepélyesen királyává választotta Róbert Károlyt s hűséget esküdött neki. Ezzel az Anjouk uralkodása biztosítva volt.

Záh Feliczián merénylete.

1330 április 17-én újabb merénylet színhelye volt a vármegye pilisi része. A királyi család: Károly király, Erzsébet királyné és két fia, a négyéves Lajos és a három éves Endre herczegekkel éppen asztalnál ültek a visegrádi ebédlő palotában, a mikor berontott oda az ősz Záh Feliczián s kardot rántva, nekitámadt a királynak. Károly jobb karját emelte fel védelmül, a királyné pedig jobb kezével födte el a király fejét. Feliczián kardja lesujtott, a király jobbját súlyosan megsebesítette, a királyné jobb kezének négy ujját lemetszette, de a király koponyájában már kárt nem tehetett. Mondják — de erről az egykorú nemzeti kútfők mitsem tudnak — hogy Feliczián támadásának oka leánya Klára lett volna, ki a királyné körül teljesített szolgálatot s kit a királyné öcscse, Kázmér herczeg megbecstelenített volna. A hazai kútfőkből inkább az tünik ki, hogy Feliczián őrültségi rohamban követte el merényletét. A király hívására egybesereglett országrendek külön törvényszéket küldtek ki, a mely május 15-én kimondta itéletét, hogy a Záh nemzetség egyenes ivadékai kiirtandók.

Fejedelmi vendégek Visegrádon.

Róbert Károly diplomácziai ügyessége fényes ünnepet ült 1335-ben, mikor a magyar-cseh-lengyel szövetséget megkötötte. Október második felében és novemberben érkeztek a fejedelmi vendégek Visegrádra, hogy a szövetség oklevelét megpecsételjék. Elsőnek jött Kázmér lengyel király és Ulászló, Leczye meg Dobszyn herczege; velük érkezett meg Galhard pápai követ is. Azután megjött, János cseh király; majd ennek fia Károly morva őrgróf és veje Henrik alsóbajor herczeg. Itt voltak még: Rudolf szász herczeg, Boleszló Szilézia herczege; a meiszeni és olmüczi püspökök és ott volt sok előkelő magyar, lengyel, cseh, bajor morva, szász és sziléziai főúr, szolgálattevő nemes. Nagy vigasságra, fényes lakomákra tekinthetett le akkor a visegrádi királyi vár, mert a krónikások szerint egy-egy ebédre 4000 kenyér és 180 akó bor fogyott el.

A hármas szövetség.

Ezen az összejövetelen a cseh király ünnepélyes formában lemondott a lengyel koronáról és a lemondásáról kiállított oklevelet a magyar király kezébe tette le, mindaddig, míg a lengyel király a kikötött kárpótlási összeget lefizeti. Itt köttöték meg a hármas-szövetséget, melynek éle Lajos német király és Albert osztrák herczeg ellen irányult. Itt nyert békés elintézést az a nagyon kiélesedett viszály is, mely a lengyel király és a német lovagrend között dúlt.

Nagy Lajos alatt.

Az a fény és pompa, a melyet Károly király kifejtett s melynek középpontjává Visegrádot, Óbudát és Budavárát tette, fia, Lajos, a legnagyobb és leghatalmasabb magyar király alatt csak növekedett. Egyik fejedelmi látogatás a másikat követte, egyik követséget a másik váltotta fel.

Az Anjouház — sajnos — nem tudott Magyarország trónusában évszázadokra kiható dinasztiát alapítani. Már Nagy Lajos fiutód nélkül halt meg és leánya Mária, Zsigmond király neje, éppen akkor esett halálos baleset áldozatául, a mikor várandós állapotban volt. Zsigmond a török ellen ment harczolni és a Duna balpartján fekvő Kis-Nikápolyt ostromolta. Neje a budai várban maradt s innen naponként kilovagolt a budai hegyek közé. Egy ily sétalovaglás alkalmával leesett lováról és koraszülöttnek adott életet. Azonban mind ő, mind az újszülött az esés következtében szenvedett sérülésekbe csakhamar belehalt.

Zsigmond király.

Zsigmond királynak az idegenek tanácsára támaszkodó kormányzása nagy elégületlenséget szült országszerte, a mely 1401-ben elemi erővel tört ki. Husvét után egybegyűltek ugyanis a főurak, élükön a nádorral és Kanizsai érsekkel, hogy a szentgyörgynapi nyolczados törvényszékek alkalmából, a szokásos országos tanácskozásokat megtartsák. Ezek folyamán az urak komoly szemrehányásokat tettek Zsigmondnak, hogy a temesvári országgyűlés törvényeit mellőzi, hogy az ország dolgairól könnyelműen intézkedik és felszólították, hogy az udvarában és tanácsában lévő idegeneket azonnal bocsássa el. Zsigmond, ki már rég ideje érezte az elégületlenséget és orvoslás helyett csak jobban visszahúzódott a magyar tanácsosoktól, oly határozottan szegült ellen, hogy a békés megegyezés lehetősége teljesen ki volt zárva. Az elégedetlen főurak erre Óbudára mentek s ott formális összeesküvést szőttek Zsigmond ellen. Jellemző, hogy az általánossá vált mozgalomból még a király személyes hívei sem merték magokat kivonni. Az összeesküvők április 28-án fegyvereseikkel és valószínűleg a pilisi és pesti nemesekkel,

megszállották a várat, behatoltak a királyi palotába. Zsigmond teljes királyi pompába öltözötten lépett a támadók elé. Én vagyok — mondá — királyotok, hűséget esküdtetek nekem, miért jöttök így reám ! ? Az urak nevében Széchenyi Simon válaszolt : Nagyságos Urunk, azért jöttünk, hogy a cseheket, lengyeleket és a többi idegeneket kiűzzük az országból. Ha nem egyezel ebbe, akkor nem vagy többé királyunk, foglyunk vagy. — Királyotok vagyok — kiáltá Zsigmond, ha megöltök, nem maradok megbosszulatlanul ! Majd e szavakkal rántá ki tőrét : Rajta, a legelsőnek, ki hozzám nyúl, torkába ütöm ezt a tőrt. Tar Lőrincz ekkor kardott rántott és a király elé állott, hogy megvédje őt. Ám a támadók lekaszabolták s elfogták a királyt, a kit még aznap, erős kiséret mellett, Visegrádra szállítottak. A vérszemet kapott vármegyei nemesség pedig reávetette magát a királyi udvar népére s ezek futással tudták csak megmenteni életöket.

Nápolyi László. Nápolyi László hírét vevén az óbudai összeesküvésnek és Zsigmond elfogatásának, a magyar trónra régóta táplált igényeit megvalósíthatni hitte s a pápa támogatásával Magyarországba indult. Zsigmond azonban ismét felülkerekedett és megszabadulva fogságából, a Garaiak és Stibor vajda segítő csapataival, diadalmasan vonult előre. 1403 augusztus közepe táján már Buda alatt állott. Pozsonytól idáig alig is talált ellentállásra s a budai polgárok is szíves örömmel várták. Mielőtt azonban bevonulhatott volna székhelyére, elég kemény csatát kellett megvívnia az ellene feltámadt egyetemi ifjúsággal. Ezek ugyanis Makrai Benedek jogtanár vezetése alatt útját állták a diadalmas királynak és bár a bevonulást nem hiúsíthatták meg, de a pesti oldalon, megszaporodva még hosszú ideig zavarogtak. A Garaiak alig tudták Makrai seregét megfékezni.

Zsigmondot 1411-ben a német választófejedelmek római császárrá választották s erről őt követség utján értesítették. A szövetséget Zsigmond budai palotájában fogadta s itt adta ki a német rendek részére császári szabadalmi levelét. Egyáltalában Zsigmond mindent elkövetett, hogy királyi székhelyének dicsőségét növelje.

Albert király. Az a jogos elégedetlenség, a melyet az idegen elemeknek a királyi udvarban való szertelen dédelgetése és az ország sorsának intézésébe való beleavatkozása ismételten keltett, az Albert király uralkodása alatt tartott első országgyűlésen (1439 május) elemi erővel tört elő. A gyűlölség a német elem iránt ekkor már oly nagy volt, hogy egy tekintélyes magyar polgárnak, Ötvös Albertnek rejtélyes eltünése több napig tartó utczai harczokat okozott s a budai német polgárok élete a legnagyobb veszélynek volt kitéve. Garai László, a macsói bán, csak nagynehezen tudta a zendülést elfojtani. Ez a hangulat az országgyűlés tárgyalásaiban is megnyilatkozott. A rendek nem várták be a királyi előterjesztéseket, hanem saját kezdeményezésükből hoztak törvényeket. Megujították azokat az intézkedéseket, a melyeket az idegenek befolyása ellen már Zsigmond uralkodásának első éveiben hoztak s kimondották, hogy a király az országos hivatalokra idegeneket nem nevezhet ki, jószágokat nekik nem adományozhat, idegen zsoldosokat nem fogadhat, a királyi jövedelmeket csak honpolgároknak adhatja bérbe. Albert meghajolt a rendek akarata előtt és a törvényt szentesítette.

Albert halála után a rendek többsége, nem várva be az özvegy királyné lebetegedését, Budán gyűlt egybe és 1440 januárjában elhatározta, hogy III. Ulászló lengyel királyt hívják meg a trónra. E végből küldöttséget küldött Lengyelországba, felhatalmazván annak tagjait, hogy ha Ulászlóval megegyezésre jutnak, őt forma szerint királylyá választhassák, a mit tényleg meg is cselekedtek. Időközben megszületett Albert király jogos örököse. V. László s az ország két pártra szakadt. Pest vármegye rendei Ulászló híveinek sorában állottak.

III. Ulászló. Ulászló a törökökön nyert győzelme után diadalmenetben vonult be Budára, a hová csakhamar országgyűlést is hirdetett (1444 február—április). Erre nemcsak a maga embereit, hanem V. László híveit is meghívta. Azt remélte, hogy a belbékét helyreállíthatja és az ellenpárttal megegyezésre juthat. Az országgyűlésen megjelent a vármegyei nemesség fejenként, megjelentek a főurak és főpapok és pedig pártállásra való tekintet nélkül. Igy megjelent ott Szentmiklósi Pongrácz, Szakolica ura, ki féktelen garázdálkodásaival az ország éjszaki részének urait és nemességét nagyon elkeserítette. Ezek nem akarták tűrni, hogy „a rablólovag" velök együtt tanácskozzék. Oly erélylyel követelték megbüntetését, hogy a király őt és testvéreit kénytelen volt őrizet alá helyeztetni. A nemeseket ez nem elégítette ki, hanem reátámadtak Pongrácz úr kíséretére, elfogták Nebojsza

Pétert, a szentmiklósi várnagyot és embereit s egyeseket felakasztottak, másokat meg a Dunába vetettek. Mind e zavarok ellenére az országgyűlés számos igen üdvös határozatot hozott s a közbiztonság helyreállítását keresztülvitte.

I. Ulászló szerencsétlen halála után az ország V. Lászlót, a törvényes örököst ösmerte el királyának. A kisded király azonban Frigyes császárnak, gyámjának, a kezében volt s a magyar uraknak nem sikerült kiadására nézve megegyezésre jutniok. Az ország sok ügyes-bajos dolgának és magának a kormányzásnak megbeszélésére tehát az 1446 márcziusában tartott országgyűlés június havára Pestre újabb országgyűlést hirdetett s arra a nemességet fejenként való megjelenésre kötelezte. És a nemesség meg is jelent. A Rákos mezején táborozott sátrak alatt, s itt tartotta tanácskozásait is, míg az urak odabenn Pesten gyűléseztek, az ország belbékéjét, a vagyon- és közbiztonságot érdeklő törvényczikkeket a nemesség egyhangúlag elfogadta s azokra mindenki egyénileg tette le a meghatározott esküszöveget. Az urak az eskü letétele után Pestre lovagoltak vissza, hogy a kormányzó választására nézve az előkészületeket megtegyék. A nemesség azonban elébök vágott s gyors cselekvéssel véget vetett minden latolgatásnak, fontolgatásnak. Egyértelműleg kikiáltották Hunyadi Jánost az ország kormányzójává s erről az urakat értesítették. Az urak pedig meghajoltak a bevégzett tény előtt s maguk is hozzájárultak a választáshoz. Alig néhány hónap mulva újra egybegyűltek az ország rendei és pedig ezúttal Budán. Hédervári Lőrincz nádor halála tette szükségessé az országgyűlést, a melyen a vármegyék követeikkel vettek részt. Nádorrá Garai László macsói bán lett, de Budavárát nem neki, hanem magának a kormányzónak adták át a rendek. Hunyadi János. V. László.

V. László gaz tanácsosai, a Hunyadiak esküdt ellenségei, addig áskálódtak, míg az ifjú király bizalmatlanságát a legnagyobb fokra csigázták és véres terveik számára ily módon a talajt előkészítették. Gyűlöletük kivált a daliás Hunyadi László ellen irányult, a kiről azt híresztelték, hogy a királyságra tör s a kiben tényleg az egész igaz magyarság Hunyadi János méltó utódját látta. A király 1457 márczius 14-én a királyi várlakba hívatta a két Hunyadit : Lászlót és Mátyást s midőn megjelentek, híveikkel egyetemben elfogatta és börtönbe vettette őket. Két nappal később a Szentgyörgy-téren Hunyadi László, a nemzet reménysége, hóhérpallos alatt végezte be ifjú életét. A kis Mátyást a király magával vitte Bécsbe s onnan Prágába, a hol addig maradt, míg az ország megválasztott királyaként, diadalmenetben visszahozták. Hunyadi László kivégzése.

A megyénk területén lejátszódott történelmi események között alig van nevezetesebb és megkapóbb, mint Hunyadi Mátyásnak királylyá választása. Az ország főpapjai és főurai, miutánigen szárazhangú levélben tudatták a rendekkel V. László hirtelen halálát, 1458 január 1-ére „a választások egyértelmű foganatosítása végett Pest városában országgyűlés tartását" határozták el. A köznemességet fejenként való megjelenésre szólították fel. Az erős hideg miatt csak lassan gyülekeztek a rendek és maga Szilágyi Mihály is csak január 20-án vonult be nagy kísérettel és fegyveres erővel. Az urak külön, a nemesek ismét külön tanácskoztak. Amazok a budai várpalotában gyülekeztek, emezek a Rákos mezején táboroztak. A jelenlevő velenczei követ az országgyűlésen megjelent nemességet 15000-re becsülte. Más források szerint erre az ünnepélyes alkalomra mintegy 40.000-en jöttek össze. A közvélemény jelöltje Mátyás volt. Őt pártolta a hatalmas Szilágyi Mihály, Szécsi Dénes a prímás és maga a pápa követe Carvajal bíbornok is ; de legfőképpen melléje sorakozott egy szívvel-lélekkel a köznemesség. Az ellenjelöltek : Kázmér lengyel király és a szász herczeg, szóba sem jöttek. Az urak tanácskozása jóformán csak a formaságokra vonatkozott, de azért ez is eléggé elhúzódott, olyannyira, hogy január 24-én, a választás napján, a köznemesség elúnta a várakozást, otthagyta a Rákos mezejét és a Duna partján, sőt magán az erősen befagyott folyón állott fel. Minduntalan felhangzott ajkaikról jelöltjük neve és a zaj nőttön-nőtt. A köznemesség ez izgúltsága siettette a budavári tanácskozás befejezését. Csakhamar megjelentek a főurak és kihirdették a nemesség színe előtt, hogy egyértelműleg Hunyadi Mátyást ajánlják királynak. És negyvenezer torokból hangzott a kiáltás : Éljen Mátyás király. Mátyás király.

Mátyás király hatalmas egyénisége csak nehezen tudott hozzátörődni azokhoz a korlátokhoz, a melyek közé a hazai törvények uralkodói hatalmát szorították. Nagy tervei gyors cselekvést kívántak s az országgyűlések nehéz apparátusa nem kedvezett a gyorsaságnak. Mégis, hogy a külszínt megadja,

igen sok országgyűlést tartott, persze legtöbbször azért, hogy a megtörtént dolgok jóváhagyását eszközölje ki. Alig volt időszak, a melyben a megye annyiszor látta volna vendégül az ország rendjeit, mint éppen az abszolutisztikus hajlamú Mátyás alatt. Már 1458 júliusában együtt látjuk a rendeket; 1471 április havában, 1478 február 14-én Budán; 1485-ben Váczott; 1486 januárjában és 1488 februárjában, meg 1490 áprilisében ismét Budán tartott országgyűléseket. Mindezek igen üdvös határozatokat hoztak.

1476-ban világraszóló fényes ünnepélyek színhelye volt a megye. Mátyás új menyasszonya, Beatrix, deczember 10-én érkezett meg Székesfejérvárra és 13-án ment végbe megkoronázása. Decz. 15-én vonult Buda várába és erről a jelenvolt külföldi követek elragadtatással emlékeznek meg.

II. Ulászló. 1490 május havában a nemzet ismét királyválasztó gyűlésre jött össze a Rákoson. Vagy 9—10.000 köznemes táborozott ott. Nagy volt a zaj, nagy az elevenség, de nyoma sem volt többé annak a nemzeties felbuzdulásnak, mely Mátyás választása alkalmából töltötte el a kedélyeket. Négy jelölt és négy párt volt. Miksa római király, a Habsburg-ház feje; Ulászló cseh király és testvére János Albert s végre Korvin János, Mátyás természetes fia. Leglármásabb volt János Albert lengyel herczeg pártja. Ez politikai pucscsot is megkísérelt. Míg az urak az előterjesztésekre nézve tanácskoztak, az Albert-párti nemesség királylyá kiáltotta ki a lengyel herczeget. Hosszas tárgyalások után végre is — az urak megszegvén Mátyásnak tett igéretüket — II. Ulászlót választották meg. János Albert, hogy képzelt jogainak érvényt szerezzen, fegyveres erővel tört be és egész Pest közeléig nyomult és ott tábort ütött, egy nappal előbb (augusztus 8.) hogy bátyja Ulászló király Budára érkezett.

II. Ulászló gyönge bábnak bizonyult. Nem tudott határozott lenni s azzal akart hódítani, hogy sűrűn országgyűléseket tartott. Ezek az országgyűlések (1492 február 2., 1493, 1495, 1496 nyara, 1497 november 11., 1498, 1499, 1500) a magyar nemzet történelmében korszakot alkotók ugyan, de nem azért, mintha valami érdemleges dolgot értek volna el az ország közállapotának helyreállításában, hanem azért, mert ezeken az országgyűléseken fejlődött ki a Verbőczy vezetése alatt állott párt, a köznemesség, az urakkal teljesen egyenrangú, sőt fontosságban azokat máris felülmúló törvényhozási faktorrá. Eddig az országgyűléseken a királyok tettek előterjesztéseket az uraknak; ezek értesítették azután tárgyalásuk eredményéről a köznemeseket, a kik rámondták a kész törvényczikkekre az igent. Most megváltozott a helyzet. II. Ulászló követségek útján alkudozni volt kénytelen a nemességgel és nem lehetett abból többé még törvényjavaslat sem, a mihez a köznemesek előzőleg hozzá nem járúltak. A súlypont tehát a köznemesek gyülekezetére billent át. Mivel a politikai forrongás az ország fővárosában alakult ki, csak természetes, hogy abban vármegyénk nemessége, mint mindig jelenvaló és mint a küzdelem legközvetettlenebb szemlélője, fokozottabb mértékben volt érdekelve s a vezetők között foglalt helyet.

Már Hunyadi János kormányzóvá választása alkalmával kimondották. hogy az alakulandó országos tanácsban a köznemességet hely illeti és annak a nyolczad törvényszékek idején a felerészét, egyébkor háromnegyed részét, alkotják. II. Lajos trónraléptekor az 1516 április 25-ére hirdetett országgyűlés pedig a kiskorú király mellé állandó királyi tanácsot szervezett, a melyben hat főpap, hat országnagy és 16 köznemes foglalt helyet. A köznemesség befolyása az ország sorsának irányítására ilyformán folyton növekedett s ha mégis kellőleg érvényesülni nem tudott, azt az udvari emberek cselvetései okozták.

II. Lajos. A II. Lajos uralkodása alatt tartott országgyűlések között nevezetes szerepet játszott az 1524 szeptemberi diaeta, a melyen a köznemesség nyiltan kikelt az urak ellen, a kik magukat a közterhek alól kivonják és a törvények végrehajtását megakadályozzák. Sőt, midőn hire jött, hogy a török Szörény várát megvette, a köznemesség küldöttséget bocsátott a király elé. A küldöttség szónoka — Werbőczy István — felsorolta mindazokat a veszteségeket, a melyek Mátyás óta az országot érték. Felségednek — mondta egyebek között — Magyarországon kívül más országai is vannak, veszély idején fejedelmi rokonaihoz menekülhet, de a mi sorsunk hazánk sorsától elválaszthatatlan. Kijelentette, hogy ha erős kézzel ragadja meg a kormányt, a nemesség kész őt buzgón támogatni, ellenkező esetben módot fog keresni, hogy a végső veszélyt elhárítsa és annak előidézőit szigorúan megbüntesse. II. Lajos mentegetődzött és igért,

de nem cselekedett. Az 1525-iki rákosi, majd hatvani országgyűléseken is hasztalan léptek fel az igaz, önzetlen hazafiak a legerélyesebben, hasztalan sürgették a bajok orvoslását. A küzdelem a nemzet és királya, a köznemesség és az urak pártja között mindinkább elposványosodott, személyes térre terelődött, kicsinyes érdekek palástolójává lett. Az ország feltartóztathatlanul rohant a végveszedelembe, a mely 1526 augusztus 29-én a mohácsi síkon fejeződött be.

III. *A vármegye helyzete az ország megoszlásának idején.*

Elesett a király s elesett vele a nemzet színe-java. Az életben maradottakat azonban nem józanította ki ez az iszonyú csapás sem. A pártos visszavonás tovább dúlt. A helyett, hogy egyetértésben igyekeztek volna egyhangú határozatokat hozni, két pártra szakadtak. Két részre tépték az országot, a melyek közé csakhamar hatalmas harmadiknak ékelődött be a török uralom.

Szapolyai János.

II. Lajos halála után a nemzet ismét királyválasztás előtt állott. Az özvegy királynő hívei Ferdinánd osztrák herczeg mellé álltak s őt tartották neje révén a legjogosultabb jelöltnek. Ez a párt azonban kezdetben igen csekély volt s magyar főúr alig állott mellette. A köznemesség jelöltje a népszerű Szapolyai János volt. Régen, az 1505-iki rákosi országgyűlés óta, egyengette a vármegye népe a nemzeti királyság útját. Most elérkezett a pillanat, hogy cselekedjék. 1526 november 5-ére Székesfejérvárra királyválasztó országgyűlést hívott egybe a tokaji értekezlet, a melyen a főurak, a vármegyék és az erdélyi három nemzet követei vettek részt. János vajda azután elfoglalta Budát és Visegrádot, hol a koronát őrizték, és 200 jó lovassal megszállotta Székesfejérvárt.

Az országgyűlés, miután II. Lajosnak a mohácsi csatatéren időközben feltalált tetemét nagy gyászpompával a prépostsági székesegyház sírboltjában elhelyeztette volt, november hava 10-én egyhangulag királylyá választotta Szapolyai János vajdát s őt másnap — az esztergomi érsek a csatatéren elesvén — a rangban legidősebb Podmaniczky István nyitrai püspökkel ünnepélyesen megkoronáztatta. Az osztrák-pártiak azonban Pozsonyban összegyülekezvén s magukat a nádortól egybehívott egyedül törvényes országgyűlésnek jelentvén ki, deczember 16-án Ferdinánd herczeget választották meg az ország királyává.

Ferdinánd.

Az országnak tehát két királya volt és hogy ez a szakadás hosszú időre fennmaradt, annak leginkább János király nehézkessége és erélytelensége volt az oka. Ha Fráter György ekkor állhatott volna már a kormányrúd mellé, hazánk története bizonynyal egészen más alakulást vett volna. János, ki mintegy 20 éve számíthatott arra, hogy egykor a magyar trónba kerülhet, mikor végre czélját elérte, teljesen készületlenül, üres tarisznyával állott. Sem pénzt nem gyűjtött, sem serege nem volt, de meg gyors és elhatározó cselekvésre való készsége sem. Ámbár megválasztása alkalmával jóformán az egész ország mellette állott, képtelen volt pozieczióját megvédeni. Ferdinánd, ki nagy szövetségesekre, haderőre támaszkodhatott, ki nem csinált nagy dolgot a megvesztegetésekből — e czélból Mária királynével 79 levelet küldetett szét; — a ki tehát egyrészt a fenyegető török veszélylyel szemben erősebb védőnek látszott, másrészt az önérdeket jobban tudta felkelteni és istápolni, az erélytelen Jánossal mégis meg tudott küzdeni és lassan, de biztosan hódítgatta el annak híveit.

A Szapolyai háznak, Jánosnak és utóbb fiának, János Zsigmondnak, királyi székhelye, — kevés megszakítással, a mikor Buda Ferdinánd kezébe került, — az ország fővárosában, Budán volt. Pilis-megye rendei tehát mindvégig a Szapolyaiak pártján állottak s azok hatalmi poziczióját támogatták. Pest vármegye azonban átpártolt Ferdinándhoz. Mária ügynökei már 1527 elején hírül hozták, hogy a dunáninneni vármegyék nemessége kész Ferdinánd mellé állani, ha az haddal jelenik meg az országban. És Ferdinánd meg is jelent. Július 8-án még Dévénynél állott és augusztus 20-án, miután Győrt, Komáromot, Tatát, Esztergomot, Visegrádot megvette volt, akadálytalanul bevonult Budára. János király ugyanis hasztalan sürgette az urakat és nemeseket, hogy jőjjenek segítségére. Nem jött senki, sőt a körülötte lévő hadinép is — valószínűleg pénz és eleség hiányában — eloszlott. Révay István, ki a naszádosok élére állott, szintén János ellen fordult, 900 emberével és 23 naszáddal felnyomúlt egész a Csepelszigetig s közvetetlen Buda közelében fenyegető állást foglalt el. János e szorongatott helyzetben aug. 12-én átköltözött a pesti partra és elmenekült.

Ferdinánd a telet Esztergomban töltötte, seregét pedig Budán, Pesten, Óbudán, Váczott és a környéken, tehát vármegyénk területén szállásolta el. Zsoldot azonban nem fizetett, mert az ő zsebe is üres volt. Természetes, hogy a katonák soraiban a fegyelem meglazult s elmaradt zsoldjuk fejében a népet sanyargatták s kivált a falvakon garázdálkodtak. Ferdinánd 1528 január végére tehát országgyűlést hívott egybe Budára, hogy a rendektől hadi segélyt kérjen. Azonban ezen a gyűlésen leginkább csak az urak voltak jelen s a köznemesség még távol maradt. Ekkor híre jött, hogy János király a törökkel szövetkezik. Ez nagyot változtatott a helyzeten. Mind többen voltak, kik úgy vélték, hogy ily körülmények között az országnak Ferdinándhoz kell állania. 1528-ban Pest vármegye követei már Budán jártak Ferdinánd helytartóságánál és kijelentették, hogy ha a török betörne, ők lakóhelyükön sem maradhatnának meg, mert annyira elpusztult már most is az egész megye, hogy képtelenek védekezni. Sírva kérték az urakat, mondanák meg őszintén, vajjon számíthatnak-e Ferdinánd védelmére? A helytartóság urai azonban csak kerteltek, nyilt igéretet nem mertek tenni. Így történt, hogy a mikor a török 1529 szeptember 14-én ünnepélyesen visszaadta Budát János királynak, nemcsak a pilisi, de a pesti, csepeli és solti részek is János király híveinek a sorába állottak.

A visegrádi egyezmény.

Ferdinánd kísérletet tett, hogy visszafoglalja Budát, de kísérlete kudarczczal járt. Hadműveleteit félbe kellett szakítania és fegyverszünetet kért János királytól. Ezt a fegyverszünetet Visegrádon kötötték meg. Egyelőre csak három hónapra szólt, de később, a folytonos meghosszabbításokkal, jóformán állandó jelleget nyert. A visegrádi egyezmény az uti possidetis elvén, az államterület kettéosztásának alapján állott. Kimondotta, hogy ama területeken, melyek tényleg kezén vannak, mindegyik fél maga parancsol és az adót magának hajthatja be.

János Zsigmond.

János király halála után a szultán Izabella királyné csecsemő gyermekét, János Zsigmondot ösmerte el Magyarország királyának s őt pártfogásába vette. A jók reménykedése, hogy az ország területe, egysége ismét helyreáll, meghiúsult. Martinuzzi Fráter György csodálatot keltő lángeszű diplomatizálása nem tudta az eseményeket megakadályozni. Az egység helyett még nagyobb szakadás következett be. A török felvonult és az ország három részre omlott szét.

Ferdinánd Fels tábornokot küldötte az országba 1540-ben, hogy foglalja el Izabellától Budát, a melyet most Fráter György védelmezett. Fels hosszabb ostrom után elfoglalta a visegrádi alsó várat, majd átkelt a balpartra, lement Váczig, mely önként kaput nyitott előtte. Innen Pestre indult, azt és Óbudát megszállotta és hozzáfogott Buda ostromához. De hamar belátta, hogy az „nem neki való falat" s elvonult Tata felé. A következő évben Roggendorf vezérlete alatt ismét megjelentek Ferdinánd hadai Buda kapui előtt. Az ostrom megkezdődött, de — bár maga Izabella királynő Fráter György háta mögött Roggendorffal megalkudott és árulással a németeket a vízivárosi piaczig segítette, — sikerrel nem járt. 1541 augusztus 21-én Roggendorf feladta a vár ostromát és igyekezett seregével elvonulni. De késő volt. Ferdinándnak meddő és haszontalan vállalkozásai csak arra voltak jók, hogy a szultán haragját felgerjeszszék. A szultán elhatározta, hogy végső csapást mér Ferdinándra és leteszi alapját Magyarországra vonatkozó terveinek. A török előcsapatok 1540 telén már Kalocsán táboroztak. 1542 februárjában Pest felé nyomultak. Megvették Váczot és Pestet, s folyton csipkedték a császári hadakat. Mikor Roggendorf visszavonulását megkezdte, már annyi török volt együtt, hogy megtámadták a császári sereget. A várbeliek kirohantak és Roggendorf serege széthullott. 7000 német esett el, maga Roggendorf is megsebesült és sebeibe bele is halt.

Öt nappal később (1541 augusztus 26-án) már maga a szultán is Buda előtt állott. De ekkor már nemcsak azért jött, hogy Izabella fiát megvédje, hanem hogy „Buda városát az izlám egyik székvárosává tegye." Magához kérette a tanácsosokat és a csecsemő királyt. Augusztus 29-én jelentek meg a kelenföldi táborban a magyar urak, a kiket a szultán rögtön és szívesen fogadott, de őrizet alá helyezett. Mikor azután a csecsemőt ismét hazaküldte, elbocsátotta az urakat is, Török Bálint kivételével, a kit foglyul tartott. Az urak visszatértek Budára, de Buda már nem volt az övék. Időközben bevonultak abba a szultán csapatai és elfoglalták a várost, a várat. Szeptember 2-án már a mecsetté átalakított Nagyboldogasszony templomában mondta el hálaimáit a ravasz szultán.

A Budavár tornyaira kitűzött lófarkú félhold 146 esztendeig lengett egy helyütt s csaknem ugyanannyi ideig a körülfekvő egész vidék, tehát Pest vármegye, a pilisi részek, a Csepel-sziget, a Duna és Tisza-köze, a török birodalom kiegészítő része volt. Vármegyénk eltünt a törököktől készített magyarországi térképekről s a budai szandzsák nevet nyerte. Buda török kézben.

Vácz, a vármegye legéjszakibb csúcsán fekvő erődített hely, a török uralom egész ideje alatt csak futólag volt néha keresztény kézben s az egész megye általában, sőt a XVII. század közepén még Nógrád vármegye alsó része is török kézben volt. A vármegye birtokosai kibujdostak, a vármegye a saját területéből ki volt szorítva és mégis élt. Ez a megyerendszer életrevalóságának, nagy horderejének legmagasztosabb bizonyítéka. A vármegye rendei idegen területen — jobbára Fülek és Gács várában — jöttek össze, itt tanácskoztak, itt hoztak határozatokat és módját tudták ejteni annak, hogy e határozatokat a török uralom ellenére végre is hajtsák. A vármegye az egész idő alatt nemcsak adót és várépítési munkát, hanem a törvények által esetről-esetre kirótt szolgálmányokat is teljesítette. Az 1567 : 3 és 1569 : 10 t.-cz. már elrendelte, hogy a török által behódított részek lakosai is minden országos adózást viseljenek ; de csak felét fizessék annak, a mit az ország többi lakosai fizetnek.

Ez az adózási rendszer állott fenn az egész török uralkodás alatt, a mit az 1625 : 28 ; 1635 : 4 ; 1638 : 8 ; 1647 : 33 ; 1649 : 96 ; 1655 : 15 ; 1659 : 10 és 1662 : 50 t.-cz. igazolnak.

A reformáczió tanai, melyek a XVI. század első negyedében még ellenséges fogadtatásra találtak a vármegyei nemesség körében s inkább csak a németektől lakott városokban tudtak elterjedni, a mohácsi vészt követő vigasztalan egyházi és társadalmi állapotok között, gazdátlan talajra találva, mindinkább előtérbe nyomult. Az 1523-ban Szent György napján tartott rákosi országgyűlésen a köznemesség még törvényt hozott a lutheránusok ellen és már 1564-ben, a debreczeni zsinat évében, jóformán az egész Duna—Tisza-köze az új vallás pártján állott. Nagyban előmozdította ezt az a sajátságos körülmény, hogy a törökök szembetünőképen inkább kedveztek a reformátusoknak, mint a katholikusoknak. Pest-Pilis vármegyék nagyobb része tehát jó eleve a protestáns vallás híve volt s mint ilyen, tőle telhetőleg támogatott minden oly mozgalmat, mely a vallásszabadság jegyében indult meg. Mikor Bocskay felemelte a felkelés zászlaját, melyre ugyan a magyar nemzet felszabadításának jelszava is reá volt írva, a hármas vármegyéből a pesti és pilisi részek hozzája csatlakoztak, míg Soltmegye inkább passzív álláspontot foglalt el. Bocskay.

Mikor Bocskay átvette a szultán athnaméját (1605), mely Magyarországot és Erdélyt reábízza ugyanazon jogokkal, a mint azt egykor János király bírta, Sárospatakról azonnal megindult Pest alá, hol reá a téli szállásra vágyó nagyvezér már türelmetlenül várt. November 10-én a Rákos-patakhoz érkezvén, annak jobb partján szállott táborba a nemesség dandárával, mely hozzá Nógrád és Vácz vidékén csatlakozott. A találkozás november 11-én, a várral szemközt emelt sátorok alatt, a vár ágyúinak üdvlövései mellett ment végbe. Lala Mohammed öt óra hosszat tárgyalt Bocskayval az erdélyi dolgok felől. Lakoma után az urak jelenlétében a nagyvezér a sátrak alatt beszédet mondott ; kiemelte, hogy Magyarországnak többet ér a török barátsága, mint az ígérgető, de soha sem cselekvő németek támogatása ; intette őket, hogy a fejedelemhez hívek legyenek s végre drágaköves kardot övezett Bocskay oldalára, jobbjába királyi pálczát, baljába zászlót adott és fejére koronát tett. De Bocskay ezt a koronát azonnal levette fejéről, kijelentvén, hogy Magyarországon egyidőben csak egy koronás király lehetséges.

Bocskay eredményes fellépése, az a körülmény, hogy az erdélyi fejedelemség a protestantizmus erős vára volt, hogy a fejedelmek birtokai jobbára az úgynevezett felsőmagyarországi részeken voltak, a melyek a bécsi kormányok kezeügyétől távolabb estek, okozta, hogy az ország ellenzékének politikai vezetése a felsőmagyarországi tizenhárom vármegye kezébe került. És éppen ez a 13 vármegye volt a magva annak a pártnak, mely körülbelül 1604—1620-ig vezető szerepet játszott az országgyűléseken, mely az evangelikus karok és rendek nevezete alatt lett ösmeretes s a melynek számbeli többségét a több-kevesebb állandósággal csatlakozó szomszédos vármegyék, meg az alsómagyarországiaknak nevezett vármegyék protestáns vallású követei adták meg.

Pest-Pilis és Solt vármegyék közönségének többsége, a XVII. század első éveitől kezdve, egész a XVIII. század végső tizedéig, a protestáns vallások híve volt. Természetes tehát, hogy a vármegye vezetősége és országgyűlési követei a többség sorából került ki és hogy a vármegye követi utasításai az evangelikus karok és rendek kívánságaival egyeztek meg. A vármegye, ha ez időben nem is játszott vezető szerepet, mégis a vallásszabadság biztosítását, sőt időnként egyenesen a protestantizmus uralomra jutását czélzó küzdelmekből, mindenkor bőven kivette a maga részét. Méltán azok közé számítható tehát, a kik a bécsi, nikolsburgi és linczi békekötések kiküzdését legjobb erejökkel előmozdították.

A gravaminális politika. Azonban az ott elért eredményekkel a protenstánsok nem elégedtek meg. Az 1604-től kezdődő gravaminalis politika, mely a vallási sérelmeken kívül csak éppen a király- és nádorválasztással töltötte az elég gyakori országgyűlések idejét, a mely minden nagyobbszabású, állandó alkotást lehetetlenné tett, Pest vármegye rendei részéről is istápolást nyert.

Világosan kidomborodik ez az áldatlan politika a vármegye azon utasításából, a melyet Gedey András főjegyzőnek és Kutassy György táblabírónak, az 1662-iki országgyűlésre felküldött követeknek adott. Sürgessék, — úgymond — a követ urak, hogy mindazok, melyek a királyi diplomában és az ország más alkotmányos törvényeiben, jelesül pedig az 1608, 1647, 1649 és 1655. évi törvényczikkekben, a *vallásra* nézve megszabattak, megtartassanak és megerősíttessenek, úgy hogy ezen ország kebelében *mindenkinek teljes vallásszabadsága* sértetlenül meglegyen és a lakosoknak innen származó sérelmük megszünjék. *Követ urak addig egyéb ügyekbe ne avatkozzanak, mig ezen ügy s az ebbeli sérelmek elintézve nem lesznek.*

Pedig hát a törvényekben már úgyis únos-untalan biztosított vallásszabadság újabb megerősítésén kívül, — a melynek egyébként ebben a korban sok gyakorlati értéke úgy sem volt, — lettek volna az országnak más, fontosabb tárgyalni való érdekei is, a mint az ez utasítás többi pontjaiból is kitünik. Kívánták ugyanis a rendek, hogy *a mikor a vallási sérelmek már elintézést nyertek*, sürgessék a követ urak a nádori hatáskör teljes visszaállítását, a török ellen való védekezés legjobb módját. Hírül járt már ekkor, hogy a török ellen nagy erélylyel szándékozik a bécsi udvar fellépni. Erre nézve tehát utasítja a vármegye követeit, hogy már az országgyűlés tárgyalásai előtt érintkezzenek a karokkal és rendekkel. Ez volna tulajdonképpen a legsürgősebb feladat, mert — mint a vármegye maga panaszolja — a török oly kegyetlenséggel pusztítja a falvakat és városokat, hogy azok végínségre jutottak.

Kívánta még a vármegye, hogy a várhelyek az 1655 : 3. t.-cz. értelmében katona-őrséggel láttassanak el ; hogy azok kapitányai és egyéb tisztjei a nádortól függjenek ; hogy a rablók és tolvajok ellen hozott törvények a gyakorlatban is foganatosíttassanak és hogy a lovas-elszállásolások, kivált a törvények által ilyféle teher alól mentesített nemesség és papság terhelése, elkerültessenek.

Ez üdvös és szükséges utasítások közé a rendek azonban még a következőket szőtték : Vigyázzanak a követ urak, nehogy a jezsuiták a múlt országgyűléshez beadott, de az ország által nyilvánosan visszautasított kérésök folytán, valami szín alatt, az ország karai és rendei közé befogadtassanak.

IV. *Szabadulás a török járom alól.*

I. Lipót. I. Lipót uralkodása nem indult meg szerencsés csillagzat alatt. Első szakaszát a szerencsétlen vasvári béke zárta le, a mely végsőig ingerelte a már rég ideje elkeseredett kedélyeket. Második szakaszát a Lobkovitz-politika töltötte ki és megszülte a Wesselényi, Zrinyi, Nádasdy, Rákóczi-féle mozgalmakat, a melyek — Wesselényi halála után — tévútakra kerültek és a bécsújhelyi vérpadon nyertek gyászos befejezést. Harmadik szakaszát a törökök ellen folytatott dicsőséges győzelmek, az utolsót pedig az alkotmány megdöntésére irányult abszolutisztikus erőszakoskodások jellemezték.

Pest-Pilis és Solt vármegyék, a tizenhárom felsőmagyarországi megyéhez s így a Wesselényi-mozgalomhoz csatlakozott. De mikor kitünt, hogy a küzdelem kellő előkészítés hiányában meddő maradt s a bécsi kormány seregei mindenfelé diadalmaskodtak, visszatért a király hűségéhez és a 13 vármegye rendjeivel ő is részt vett az 1670-iki beszterczebányai részleges országgyűlésen.

Bocskay István.
(Az Orsz. Képtárból.)

Thököly Imre.
(Az Orsz. Képtárból.)

Sobiesky János.
(Az Orsz. Képtárból.)

I. Lipót.
(Az Orsz. Képtárból.)

Ezt az országgyűlést a bécsi udvar, melyet a mindinkább ízzóbbá váló hangulat kissé megijesztett, azért hívatta össze, hogy azon a felsőmagyarországiak és a szomszédos hat vármegye sérelmeiket előadhassák. Vármegyénk erre a gyűlésre Batik Pétert és Pápay Pétert küldte követekül. Az utasításokat, a mi ez időtájban még elég szokatlan volt, magyar nyelven szerkesztették össze a rendek. Érdemesnek tartom ez igen érdekes és fontos okmányt egész terjedelmében közölni. :

Instructio universitatis Dominorum Magnatum et Nobilium Comitatuum Pest, Pilis et Solt unitorum Generosis Dominis Petro Batik et altero Petro Pápay ad terminum videlicet 24 praesentis mensis februarii in Liberam et Regiam Montanamque Civitatem Novisoliensem, pro Congregatione seu Concursu Comitatuum Partum Regni Cis-Danubianorum praestitutum, — ablegatis nuntiis data :

Primo : Minthogy legkiváltképen arról való concursus lészen az, hogy az nemes tizenhárom vármegyétől példát vevén, tartsunk-e mi is valami partialis hadat az törököknek executiói és agyarkodási ellen? annak honnét lehetne continna provisiója? és hová kellenék collocaltatni? elsőben is azért igen helyesnek, tanácsosnak és szükséges dolognak ítéli ezen nemes vármegye is bizonyos számú katonáknak interventióját ilyen okokkal ; mindazáltal primo minden teljes tehetséggel praecaveálnunk kelletik, magunk gyalázatával meg ne ösmertessük magunkat a törökkel, az mely ha csak megfogadjuk az hadakat s nem continuáljuk, azonnal megtörténik ; — secundo : Kívántatik annak okáért annyi számút fogadni és inkább keveset, a kinek infallibilis fizetése meglehessen ; — tertio : és minthogy arra való pénznek nem az szegénységtől, hanem a földes uraknak erszényéből ki kell telni, sok helyes ratiókra nézve annak modalitását fel kell találni, etiam a refractariis miként desumáltathatnék inremissibiliter ; — quarto : nyilván való dolog az egész haza előtt : — Füleket, nem utolsó bástyáját maradék országunknak, tette fel czélúl, ha csak az városát is porrá teszi az szomszéd török ellenség, és így az fogadandó hadnak ha csak harmadrésze is, de necesse, ide collocaltassék, így jut securitásba ; — megmaradása légyen az bányavárosoknak is ; — quinto : az mint feljebb is attingáltatott, tegyenek a nemes statusok oly rendelést : legyen indossulibilitása azon partialis hadaknak.

Secundo : Declarálják követ uraim ezen vármegyék rettenetes nagy ínségét s nyomorúságát, a kihez képest in hoc necessitate, lehetetlen adaequáltatásuk az több békességes helyen levő vármegyékhez ; s így mennél kevesebb lehet, azt vállalják fel vármegyénkre.

Tertio : De mindezek, hogy annál rendesebben secundáltathassanak, eő felségének, az mi kegyelmes urunknak tudtára kell adni.

Quarto : Minthogy az nemes tizenhárom vármegye között pro 17-a affuturae mensis Martii, Lőcsén kell bizonyos követséget instituálni, az iránt egyezzenek meg követ uraim, az több nemes vármegye követeivel : minden vármegyéből külön kell-e követeket küldeni, avagy hogy csak onnét expediáljanak, példát vevén a nemes tizenhárom vármegyétől.

Quinto : Nyilván vagyon az is az egész ország előtt : megnevezett fileki Praesidiumnak nagysága és sok különb-különbféle fogyatkozásai miatt, az mely vármegyék rendeltettek ide pro praestando gratuitu labore, csaknem elégtelenek reá, kiváltképpen pedig ezen nemes Nógrád vármegye ad extremum enerváltatván már mindenfelül ; s ha (kitől ő szentsége oltalmazzon meg bennünket) porrá tehetné az városát az török, soha meg nem épülhetne : az ellen pedig igen könnyü volna previdealni, ha fortificáltatnának jobban a palánkok, s concurrálnának extra solitum gratuitum laborem az nemes vármegyék ; mert egy hét alatt úgy fortifikálhatnánk semel pro semper ; ágyú nélkül meg nem vehetné az ellenség. Laboráljanak azért követ uraimék ebben is, úgy mint majd legszükségesebb dologban. Úgy esett értésére az itt való nemes vármegyéknek, hogy minapi itt való katonák veszedelmét az török épen az magyarra veti eő felsége előtt, holott tudva lévén követ uraiméknál, semmi offensát azon katonaság nem adott az töröknek ; hanem fizetetlen nem lévén, élődött Ipolyon túl való falvakon, az mely nem is tiltatott, az békesség ellen szabad lévén mindenkor az Ipolyon túl járása, az töröknek pedig nem. Azon legyenek követ uraimék, proponáltassék ő felsége előtt ez is, az honnét is kitetszik az töröknek reánk való nagy agyarkodása és csalárdsága. Mely nagy képtelen dolgot kívánjon most is az egri basa az szegénységtűl az hír megvitele dolgában, tudva vagyon az is követ uraiméknál.

Ad ultimum. Az bányavárosok és közönségesen ennek az darab földnek megmaradása függne attól, ha az mi kegyelmes urunk eő felsége Losonczot praesidiumnak munialná, az mely dolog igen könnyen meglehetne, lévén egyébiránt is szép fortalitiumja ott levő nemes vármegye házának. A kirül követ uraim minden teljes tehetséggel tractáljanak s eő felségét, ha úgy tetszik az státusoknak, találják meg felüle. Caetera committuntur rexberitati et industriae Dominorum ablegatorum. Datum et generali congregatione nostra die 17 mensis februarii Anno 1670 in Praesidio filekiensi celebrata[1]).

Thököly Imre. A beszterczebányai részleges országgyűlés semmit sem végzett. A rendek elégületlenül oszoltak szét s az izgalom folyton növekedett. A felsőmagyarországi mozgalom nem volt végleg letörve. A kuruczok, vagy a mint még akkor nevezték: a bujdosók, a Tiszán túl kisebb-nagyobb csapatokba verődve tanyáztak s csak az alkalmas időt és a megfelelő vezért várták, hogy fegyverüket az abszolutisztikus bécsi kormány ellen fordítsák. Ez a vezér, több meddő kísérlet után, feltünt az ifjú Thökölyi Imrében, a kire kivált a protestánsok tekintettek nagy várakozással. Pest vármegye bizonyos semleges álláspontra helyezkedett. Nem csatlakozott nyiltan a felkelők mellé, de lehetséges mértékben igyekezett őket anyagilag segélyezni. Viszont fenntartotta a jó viszonyt a császáriakkal is.

A mindíg késedelmező I. Lipót, látva a fenyegető veszélyt, végre reászánta magát, hogy a hazafiaktól rég sürgetett országgyűlést megtartsa. 1681 május 22-én személyesen jelent meg a soproni országgyűlésen. Június 13-án a rendek, kik egyébként nem nagy számmal jelentek meg, megválasztották nádorrá Eszterházy Pált s hozzáfogtak a sérelmek tárgyalásához. Az országgyűlés oly törvényeket hozott, a melyek minden tekintetben alkalmasak lettek volna arra, hogy az országban a rendet helyreállítsák, ha idejekorán hozattak volna. Most már késő volt a békés kiegyenlítésre való törekvés, a protenstánsokat és az elégületleneket kielégíteni és megnyerni többé nem lehetett. Az 1681-iki országgyűlés 26. t.-cz. különben, mely a vallási sérelem reparálását czélozta, vármegyénkre nézve kimondotta, hogy a protestánsok mindazon templomokat, a melyeket e törvény hozatalakor tényleg kezükben tartottak, továbbra is megtarthassák.

Mióta a vármegye területe budai vilajetté lett, a vármegye rendei a szomszéd Nógrád vármegye vendégszeretetét élvezve, Füleken tanácskoztak. Nagyon érthető tehát, hogy a rendeknek az 1670-iki utasításokban oly annyira szívükön feküdt e várnak kellő megerősítése. Aggodalmuk nem volt alaptalan. 1682-ben Thököly újra sorompóba lépett s oldalán most már hatalmas török sereg állott. Csakhamar hatalmába kerítette a felsőmagyarországi várakat : Kassát, Ónodot, Eperjest, Lőcsét, Szepesvárt, Szendrőt, Tokajt, úgy hogy a királyiak kezén az egy Füleken kívül, más erősség nem is maradt. Augusztus 16-án Thököly Füleket is ostrom alá vette. Koháry István emberfölötti erővel védekezett, de a túlnyomó erőnek soká ellentállani nem tudott. Fülek elesett, Pest vármegye levéltára odaégett s alispánja és rendei ismét hajléktalanokká lettek.

1683 május havában Thököly Tállyára hívta a 13 felsőmagyarországi vármegyét és a szomszédos hat vármegyét, köztük tehát vármegyénket is. Fejenként való felkelést és nagyobb hadi segélyt követelt tőlük. A rendek azonban vonakodtak e túlzott követeléseket megadni. Thököly felbosszankodott ezen a váratlan ellentálláson és elbocsájtotta a rendeket, de előbb kijelentette, hogy a segélyt, az ő beleegyezésük nélkül, a saját biztosaival fogja beszedetni. Május 27-én csakugyan rendeletben hagyta meg a vármegyéknek, hogy június 6-ára 1400 szekeret, 1400 vágómarhát és 14000 köböl lisztet állítsanak ki hadai számára. Ezen kívül, mint Felsőmagyarország fejedelme, a nemességnek jószág- és fejvesztés alatt személyes felkelést rendelt, a községek pedig kapuszám után kirovott gyalogságot tartoztak kiállítani. Pest vármegye kivetése szerint minden porta után 20 forint hadi-adó beszolgáltatása s portánként 5 gyalog katona kiállítása rovatott elő a községek terhére. A nemeseket kötelezte a fejenként való felkelésre, a tehetetleneket magok helyett egy lovas kiállítására és 4 forint taksa fizetésére. A nemesi had kapitányává Rádai Gáspár alispánt, hadnagyaivá :

---

[1]) Ezt a követi utasitást közölte *Galgóczy* K. Pest Pilis és Solt törv. e. megye Monographiája. I. Rész. 113 és köv. l. Galgóczy a megye levéltárában találta fel az utasitást s meg is jelöli mind ennek, mind a többi országgyűlési iratoknak a helyét. Sajnos, a levéltárban ez irányban ismételten megejtett kutatás ellenére e kiválóan fontos iratok eredetijét nem láthattam.

Nagykőrösről Oláh Jánost; Kecskemétről Sárközi Pált választották meg. A mustrának június 26-án Losonczon kellett volna megtartatnia; azonban a budai pasa kajmakánja, Murát aga, tiltó levelet küldött s így történt, hogy az alispán ismételt sürgetése ellenére, Thököly segítségére a vármegyéből senki sem mozdult.

Vácz és Pest felszabadulása.

A hadiszerencse végre Lipóthoz szegődött. A fenyegető török veszély végre megmozgatta Európát és mikor Kara Musztafa Bécs kapui előtt megjelent, egy nemzetközi hatalmas keresztény hadat talált magával szemben, mely herczeg Lotharingiai Károly és Sobiesky János lengyel király geniális vezetése alatt állott. Bécs felszabadult, a török hadsereg szétszórva menekült s az egyesült keresztény hadsereg győzelmesen vonult előre, hogy Magyarország felszabadításának nagy művét megkezdje. 1684 június 18-án Károly herczeg serege bevette Visegrádot és június 27-én Vácz mellett megütközött Kara Mohammed budai pasa 18000-nyi seregével. A győzelem ismét Károly herczeghez szegődött. Vácz még aznap, Pest pedig június 30-án a keresztények kezébe került.

Buda első ostroma.

Károly herczeg előtt nyitva állott tehát az út Budavárig. Ő azonban inkább Érsekújvár alá óhajtott volna menni, mert nem érezte magát elég erősnek, hogy Budát, a török birodalom e hatalmas oszlopát, bevehesse. Tábornokai óhajának mégis engedett és a szentendrei szigeten, a Duna balpartján szállva át, július 14-én a császárfürdő tájékát szállotta meg. A táborban volt a nádor vezetése alatt vagy 9000 magyar, de mert fizetést nem kaptak és a németek zaklatásának voltak kitéve, lassanként elszállingóztak úgy, hogy alig maradtak ezren. A herczeg megvert ugyan egy-két segítő csapatot, de a vár ellen mitsem tudott elérni és november 3-án kénytelen volt elvonulni, sőt Pest és Vácz ismét török kézre került. A következő évben Ibrahim pasa Visegrádot is megvette.

Katonai terhek.

A váratlan szerencsével végződött hadjárat kényszerítő hatással volt vármegyénk magatartására is. Már Bécs felszabadításának és a török hadsereg pusztulásának hírül vétele után (1683 november 27.) Nógrád, Pest és Heves vármegye rendei közös gyűlésre jöttek össze Fülek várában, hogy a teendőkről tanácskozzanak. A vármegyék a török rablásai és sanyargatásai, a tatár pusztításai és a német zsoldosok zsarolásai miatt végső inségre jutottak, ellenálló erejök megtörött. Követséget menesztettek tehát Rabatta tábornokhoz és a nádorhoz, a hol kifejtették, hogy a füleki vár elpusztulásával minden menedéküktől megfosztatván, kénytelen-kelletlen meghódoltak Thökölynek, de most visszatérnek a király hűségére és magukat a tábornok pártfogásába ajánlják. Rabatta a küldöttséget Caraffához utasította, mint a ki a hűségre visszatérők dolgait rendezni fogja. Közben megérkezett Lipót királynak kegyelmet hirdető manifesztuma, a melyet a nádor a lakompachi táborból küldött meg a megyének, felszólítván a rendeket ,,hogy félretévén az Istentől elszakadt pogány s azzal egyetértő nem igaz magyar ellenséget, forduljon Istenhez, kegyelmes királyához és minthogy az felfuvalkodott ellenség megszégyeníttetett, siessen Kegyelmetek is fejenként felülni és velünk, az hol érti létünket, conjungálni magát.

A vármegye deczember 15-iki ülésén, hol a király manifesztuma és a nádor levele is bemutatásra került, felolvasták gróf Caraffa és gróf Rabatta leveleit is, a melyekben a vármegyét a téli beszállásolás megváltására hívják fel. A vármegye hajlandó lett volna bizonyos szolgálmányokra, de a kívánt összeget túlnagynak tartotta. Követeket küldött tehát a két tábornokhoz. A követség azonban nem sokat használt. Caraffa újabb rendeletet küldött a megyére, a melyben tudtára adja, hogy a császári és magyar feles számú hadaknak Pest, Pilis, Soltmegyék és a Kiskunság rendeltetvén téli szállásúl, a tartás mennyisége rájok ki fog vettetni s azt fizessék meg, mert ,,különben a vitézek kimennek, marhátokat elhajtják és egyébféle jószágtokat prédára hányják, lakóhelyeiteket feldúlják és felégetik, magatokat kardra hánynak, még a csecsemőknek is nem lészen kegyelem, elannyira, hogy emlékezetek se legyen e világon, hogy ha különben cselekesztek és mentől hamarább tisztetekhez fel nem jüttök.“ Mit volt mit tenni, az erőszak előtt meg kellett hajolni. A vármegye deczember 20-iki körlevelében tudatta a községekkel, hogy a vármegyére 2000 lovas adatván, egy ember és egy ló tartása naponként 4 polturába kerül, melyet porták szerint vetettek ki, és a vármegye jobb ügyre méltó buzgósággal igyekezett a kívánt öszszeget beszedni és azt mindenféle úton-módon összeszerezni.

Az 1683-iki téli elszállásolás költségei azonban az amúgy is véginségben lévő vármegye teherviselési képességét teljesen kimerítették. Hozzájárult, hogy

a török, mely a vármegye területén még mindig úr volt, január 3-án megparancsolta, hogy a vármegye községei Budára palánkkarót szállítsanak és a janicsárok élelmezésére több ezer juhot vigyenek. Egyúttal kijelentette a budai pasa, hogy ha a községek a németnek szálláspénzt adni merészelnek, ,,a bírákat felkarózza és a városok rosszúl járnak.“

Pest vármegye ily körülmények között erélyes lépésre határozta el magát. Tudatta Caraffával, hogy önként semmi terhet nem vállal s csakis a törvényes úton előírt kivánságoknak hajlandó eleget tenni. Hasonlóan jártak el Nógrád- és Heves vármegye rendei is. Caraffa ekkor a vármegye alispánját és főjegyzőjét elfogatta és börtönbe vetette. Minden közbenjárás hasztalan volt, mert a kegyetlen tábornok nem engedett s az urakat addig, míg a szálláspénz az utolsó garasig befizetve nincs, nem volt hajlandó szabadon bocsátani.

Január 14-én (1684) értesitette Rabatta a vármegyét, hogy a király mindazoknak, a kik hozzá állhatatosan hívek maradnak és február végén Pozsonyban az e végett kinevezett biztosok előtt megjelennek, kegyelmet ad, ő pedig ezek részére nemcsak útlevelet, hanem kíséretet is fog állítani. Ez előtt a bizottság előtt Bulyovszky Ferencz főjegyző és Horvát Gergely jelentek meg a vármegye nevében és elpanaszolván, hogy Szilasy Endre alispánt még most is fogolyként őrzik Gács várában, élénk színekkel festették azt a pusztulást és nyomort, a melybe a vármegye jutott. Orvoslást azonban nem kaptak.

Buda megvétele.

1686 június havában a keresztény hadsereg Károly herczeg és Miksa bajor fejedelem vezérlete alatt megindult Buda ostromára. Károly a jobb parton, Miksa a bal parton haladt elő. Károly a császárfürdőtől a Svábhegyig eső szakaszon, Miksa, miután Pestet megvette és a Margitszigetnél hidat vert, átkelt a Dunán és a Gellérthegyen helyezkedett el. A német és más nemzetiségű zsoldosok száma 64, a magyar harczosoké 24 ezer volt. Az ostrom igen hosszadalmas volt s az ostromlók, a törökök hősies védelme ellenében, nem tudtak számbavehetőbb eredményt elérni. Már június 19-én megindultak a harczok és mikor augusztus 8-án a nagyvezér vezetése alatt álló török segélyhad előcsapatai a budai hegyek között megjelentek, még jóformán csak egy-két jelentősebb elővéd volt az ostromlók kezében. Szulejmán pasa hadserege azonban nem volt olyan, hogy Károly herczeggel nyílt csatába merészkedett volna bocsátkozni. Arra törekedett tehát, hogy a janicsárok és spahik közül minél többet juttasson be a várba. Augusztus 14-én 9000 embert lökött előre, hogy Károly herczeg hadtestét áttörve, a vár felé igyekezzenek. De a csel nem sikerült. A németek és magyarok hosszas küzdelem után lekaszabolták őket. Augusztus 20-án hajnalban megismételte merész kísérletét. Ekkor a Lipótmező felől lopózkodott vagy 1200 janicsár a Városmajorig. Ezek közül vagy 200—300 be is jutott a várba ; a többi elesett. Augusztus 29-én ismét Óbuda felől igyekezett 3000 embert bejuttatni, de most is kudarczot vallott. Ekkor már Károly herczeg tisztában volt azzal, hogy Szulejmán Budát nem hogy felmenteni, de még megsegíteni se tudja és hogy tőle nincs mit tartania. Szeptember 2-án délután 4 órakor tehát általános rohamot rendelt el a vár ellen. A rohamoszlopok ellenállhatatlan erővel nyomultak előre s mind több és több magyar meg német harczos jutott be a várba. A török hősies, kétségbeesett védekezése mitsem használt. Délután 6 órakor megszünt az ellentállás és Budavára keresztény kézre került.

A török kiűzése.

Budavár visszavételét gyorsan követte a vármegye egész területének felszabadulása. A török egész hadseregét Eszéknél igyekezett összevonni, a melynek ostromát Károly herczeg elhatározta volt. Ily módon úgyszólván kardcsapás nélkül szabadult fel a vármegye. De e felszabadulásban nem sok köszönet volt. Jött a töröknél is pusztítóbb ellenség, a német zsoldos sereg. 1685 február 3-án a pestmegyei városok hivatalos értesítést vettek, hogy egyezzenek meg a némettel, mert ,,a Duna—Tisza közt se leszen maradástok.“ Még ugyanazon hónapban megírta nekik egy tábornok, hogy adózzanak, különben ,,rajtatok megyünk tűzzel-vasasl, lakóhelyeiteket megemésztjük“. Kecskemét maga 1685 október 18-ától 1686 április 24-ig készpénzben, gabonában, marhában 194,666 forintot fizetett a töméntelen ajándékokon kívül, melyet a főtisztek között kellett szétosztania. És ez a sanyargatás folyton erősebb és erősebb lett a Duna-Tiszaközén. Csak Kecskemét táján is, 1686—1688-ban, tíznél több virágzó község teljesen elpusztult. Igazán nem csoda, hogy fölös számmal találkoztak olyan magyarok, kik visszasírták a török szolgaság idejét.

II. FEJEZET.

A VÁRMEGYE ELLENTÁLLÁSA AZ ABSZOLUTISZTIKUS TÖREKVÉSEKKEL SZEMBEN. 1686—1790.

I. *A vármegye helyzete az idegen uralom idején.*

A fényes sikerek, melyeket I. Lipót oly váratlanul aratott, természetesen felköltötték a bécsi udvar csak ritkán szunnyadó, de soha meg nem szűnő törekvéseit, hogy Magyarországot a birodalomba beolvaszthassa, egyszerű tartománynyá sülyessze. Buda felszabadításának legközvetetlenebb következményei ez abszolutisztikus törekvések nagyméretű fellendülése volt. Minden eszközt felhasználtak arra, hogy az ország egységét és ellenálló erejét megtörjék és a kitűzött czélt előmozdítsák. Erre szolgált a protestánsok üldözése, az eperjesi vértörvényszék és ezt mozdította elő az a sok garázdálkodás, a melyet a német zsoldosok véghez vittek s a mely fölött a parancsnokok szemet hunytak.

Az örökös királyság elismerése.

A bécsi politika a török kiűzését és Magyarországnak a török hatalom alól való felszabadítását úgy állította oda, mint a melyet tisztán a császári fegyvereknek lehet köszönni; a melyért tehát I. Lipótot és utódait rendkívüli hála és köszönet illet. És hála és köszönet fejében követelték a Habsburg-ház örökös királyságának elismerését, a királyválasztói jog felfüggesztését. Az 1687-iki országgyűlésen a királyi előterjesztésben már az mondatik: hogy „a császári királyi felség az országnak, mint nagy részében fegyver által meghódítottnak, önkénye szerint is szabhatna törvényeket". Már 1671 óta Lipót tanácsosai úgy viselkedtek, mintha Magyarországon minden, a jog, törvény és az egész alkotmány, pusztán a király akaratán fordulna. Ezt a felfogást nagyszámú pamphlet-íróik igyekeztek Európa közvéleményének szuggerálni. Nagy jóakaratában Lipót mégis kijelentette, hogy tiszteletben kívánja tartani az ország régi törvényeit és alkotmányát s azért 1687 október 30-án Pozsonyba országgyűlést hirdetett. A főurak már meg voltak nyerve az udvar szándékainak, csak a vármegyei rendek ellenállását kellett megtörni. Ez is megtörtént. A rendek elfogadták a Habsburgház férfi-ágának a magyar koronára vonatkozó örökös jogát. Az alkotott törvénykönyv első czikke József főherczegnek, a szokásos hitlevél adása nélkül való megkoronázását és esküjét emelte törvényerőre.

Azonban az alkotmányos kormányzás hangoztatása csak addig tartott, míg az 1681-iki 1. t.-cz. meg volt alkotva. Ténylegesen egy pillanatra sem volt tapasztalható, sem az alkotmányos kormányzás maga, sem az arra irányuló igaz és komoly akarat. 1696-ban már a bécsi értekezlet előtt feküdt Kolonics reform-tervezte, mely ugyan sok üdvös, sőt a kor jogi fejlettségét meghaladó intézkedést is tartalmazott, de a melynek igaz czélja csupán az volt, hogy a magyar közigazgatás letörése, a vármegyék megrendszabályozása útján, az alkotmány fölé sírhantként boruljon. A gonoszúl kieszelt tervet ekkor Széchényi Pál kalocsai érsek ép oly erélyes, mint nagy készültségre és ismeretre valló fellépése megbuktatta ugyan, de az utóbb mégis feltámadt s egyidőre életbe is lépett.

A bécsi minisztérium hamar tisztában volt tehát azzal, hogy Magyarországgal csak addig nehéz megküzdeni, a míg a vármegye tekintélye, vezető és irányító hatalma fennáll és míg népe anyagi áldozatokat tud hozni. Ehhez képest szabták meg a vármegyékkel szemben követendő eljárásukat, a mely a szó szoros értelmében polyp-politikának volt mondható. Reáfeküdtek a vármegye vezetőségére, a vármegye népére és földére a „közérdek" csápjaival; szívták és szipolyozták, megakadályozták mindent, a mi energiát teremteni tudott volna. Ezen a gyilkos processuson ment át vármegyénk is. Reánehezedtek a bécsi politika csápjai: az adók, a katonai beszállásolások és zsarolások, a neoaquistica commissio és a rablók meg tolvajok ellen szükséges erélyes védekezés teljes elmellőzése.

Uj adórendszer.

Az alkotmányosságon a bécsi kormány az első sebet az adók törvénytelen kivetésével ütötte. Már 1698-ban, nem törődve a Bécsbe értekezletre meghívott magyar urak ellenzésével, deczember 24-éről keltezett királyi leírat érkezett a vármegyéhez, a mely hírül adta, hogy az országos adót a király évi *négy millió* forintban állapította meg s elrendelte, hogy ez adóból egy tizenhatodrészt a városoktól, a fenmaradó összeg egyharmadát meg az uraktól, két harmadát

a szegénységtől, vagyis a portáktól szedjék be és pedig minden haladék nélkül. A vármegye vezetősége kénytelen volt meghajolni s a reá eső 60.033 frtot reparcziálta, befizetését erélyesen sürgette. Sőtér Tamás szolgabíró például 1699 február 19-én írja járása községeinek : „az országra vettetett négy millióból ezen Nemes Pest Pilis és Solt uniált Vármegyékre esett 60,033 frt, mellyet az Nemes Vármegye mostani Congregatio alkalmatosságával repartiált, melynek specificatiója eképpen következik : Kecskemét 14,381 frt ; Kőrös 6812 frt 50 den. ; Czegléd 2320 frt 65 den." Márczius 21-én kelt körlevelében pedig már figyelmezteti őket „a négy Millióbul eső kirovást katonai exekuczió fogja behajtani a késedelmező községeken." És ismét június 11-én így ír : „Második parancsolattyában Kegyelmes Urunk eő Fölsége parancsollya, hogy az négy milliók fizetésére succurráljanak az egyházi személyek is, akármi névvel neveztessenek : mindazáltal az mely város vagy falu az maga Papja vagyis Prédikátorja, Mestere portióját magára fölvállalni, az egy Esztendőben, *hadd imádkoznának jobban, hogy ezen sulyos Portiónk cassáltatnék, igen jó volna.*

A spanyol örökösödési háború előre vetődő árnyéka izgalmasabb húrokat hozott mozgásba. Bécsben észrevették, hogy ismét szükség lenne a magyar nemzet karjára és vitézségére. Megjelent tehát a királyi pátens, a mely megengedi, hogy a négy milliós évi adóból egy tizedrész elengedtessék. 1700-ban a kivetett adóból 54,688 frt 99 kr. esett Pest vármegyére.

Visszaélések az adó beszedésénél.

A törvénytelenül kivetett súlyos adóktól okozott bajt és romlást növelték az adó beszedésével megbízott császári közegek által elkövetett gyakori visszaélések. A hadibiztosok egyik remek példánya éppen a budakerületi hadibiztos Rensigh úr volt. Kecskemét város jegyzőkönyvei igen sok feljegyzést tartalmaznak működéséről. 3 évig viselte e hivatalt s az alatt csak Kecskemét környékén végkép elpusztított tíz virágzó községet. 1686-ban ugyanis Szentkirály, Szentlőrincz, Kocsér, Újfalu, Monostor, Kerekegyháza, Révbér, Böld, Jenő, Dánszentmiklós még teherképes községek voltak, 1689-ben már a lakatlan, elpusztult helyek között szerepeltek. Igy már 1687-ben annyira zaklatta a polgárokat, hogy egyeseknek a templomokban, a zárdákban vagy a paplakokban őrizetre letett kincsesládáit is felnyittatta, feltörette, azokból minden pénzt kivett. Az adó szépen be is folyt. 36,499 forint. Nyugtát azonban a biztos úr csak 31.000 frtról adott, a többit zsebrevágta ; sőt még ezenfelül 1350 frtnyi ajándékot is vett a várostól. 1688-ban az ő részére 1000 frtnyi, a testvére részére 15 forintnyi ajándékot vett át Kecskeméttől. Pest vármegye följelentésére Carafa felfüggesztette ugyan hivatalától a hadibiztost és vizsgálatot indított, de ezt is csak a föld népe sínylette meg. Tizenöt személyből álló bizottmány szállt ki ugyanis vizsgálatra a községekbe és 16 lovával egyetemben hónapokig élősködött a szegénység zsírján. Igazságot a panaszosok alig kaptak. A nem nyugtázott összegeket az illető városok és községek újra megfizethették.

Katonaság garázdálkodásai.

Az ország letörésének egyik eszköze a katonaság volt. Nemcsak azért, mert a késedelmes adókat katonai végrehajtás útján szedték be, de kivált a telelések, átvonulások alkalmával szükséges hadiélelmezés és a miatt a sok rablás miatt, a melyet a német zsoldosok elkövettek.

Egy egykorú vers, mely akkor ajkról-ajkra szállott, elégikus hangon panaszolja :

Mind télen, mind nyáron sok föl s alá járó, — Szakadatlan tőled az idegen szálló ; — Nem kímél semmit is : tékozló, zabáló, — Nemkülönben mint egy rabló és kóborló. — Ha egy kicsiny korig mezőre kiszáll is, — Minden haszon nélkül hiában hever is, — Mindenkinek alfelén mintha kelne kelis, — Ugy siet quartélyba faluba éjjel is. — Ottan, ha van miből, gazda csak hízlallyad, — Egy helyből másikba sétálni hordozzad, — Fuvarral, forsponttal marhádat kinozzad, — És hami féltőd van, gond hogy oltalmazzad.

II. Rákóczi Ferencz híres Vallomásaiban borzalmas képet fest azokról a garázdaságokról, melyeket a katonaság elkövetett. „A császári katonák magaviselete, írja, hasonló volt a pogányok zsarnokságához a pénz kizsarolásában, mit azután még gonosztettekkel is tetéztek. A fizetni nem tudók feleségeivel visszaéltek, arra kényszerítve a férjeket, hogy adósságuk fejében engedjék őket át. Másokat halálra vertek még akkor is, ha nem volt egyéb bűnük, minthogy nyomoruságos helyzetükről panaszló szavakat hallattak . . . A panaszok felületes megvizsgálásánál egy német vallomása többet ért, több magyar tanúénál. A katonaságnak ezen összeesküvésében a nép ellen, a közkatonát a tiszt, a tisztet a

tábornok pártolta. Ez által az egész törvényes kormány felforgattatott, mert a megyék fő- és alispánjai s más hivatalnokok tisztségüket nem teljesíthették s kik hivatalaikban buzgóbbak valának, azokat lázadóknak kiáltottak ki.“

A katonai vezetőség gondolkodásmódjába erősen bevilágít Rabutinnak, az erdélyi hadak főparancsnokának egyik 1697-iki levele : ,,Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomorúságát tekintem. Ezeknek nincs a miből kielégíthetnék amazokat, azok azt kérik, engedném meg, hogy magok hajthassák be szükségleteiket. Én ezt kénytelen vagyok megengedni azoknak, kik valóban nagy szükséget szenvednek, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget.“

A vármegye levéltárában fenmaradt az 1690-iki és 1691-ik évi katonai élelmezés kivetési lajstorma. Az 1690 nov. 29-én Budán tartott vármegyei közgyűlés a Kecskeméten és Nagykőrösön levő katonaság eltartására, a portával bíró községekre adóportánként 100 komáromi mérő gabonát és 3 darab vágómarhát vetett ki. Ebből Básty László járására esett 1942 mérő búza és 58 vágómarha. A második járásra (Vácz), melynek Deák Pál volt a főbírája, 668 mérő gabona és 21 darab vágómarha ; Lendvay György járására (Ráczkevi) 573 mérő gabona, 15½ vágómarha ; a halasi járásra 812 mérő gabona 26 vágó ; a kúnságra 201 mérő gabona és 6 darab vágómarha ; vagyis összesen 4196 mérő gabona és 126½ darab vágómarha. 1691-ben 308 ember és 154 ló eltartására, az ember adagját havonként 6½, a ló-adagot 6 frt.-jával számítva, két hónapra 20.482 frtot, vagyis portánként 500 frtot kellett kivetni.

Ez azonban csak a hivatalos kivetés útján előteremtendő terhet jelentette, és ez volt a terhek kisebb része. Ehhez járultak azután a *hosszú fuvarok*, a *száraz porcziók*, a tényleges élelmezés és a tiszteknek és vezéreknek kijáró diskrecziók. Igy például Mercy tábornok 1685 október 16-án serege részére haladéktalanul és minden vármegyei hatóság mellőzésével, 200.000 kenyeret követel. Három nappal később már azt írja a városnak, hogy mivel ezen részek megmaradása és védelme végett, a vezénylete alatt álló hadsereggel egész télen át itt fog megállapodni, ő felségének hű szolgálata és legmagasabb parancsa szerint, a sereg élelmezését az itteni helységek kötelesek ellátni, a bírák és a községek küldöttjei haladéktalanul siessenek hozzá, hogy parancsait vehessék. És e parancsokat, a melyeket ,,egyezkedés“ útján létrejött ,,önkénytes megajánlás“-nak kereszteltettek el, a legkérlelhetetlenebb módon hajtották végre s a teherviselés legszélső határait is felülmúlták. Igy például Kecskemét, Mercy tábornok november 8-iki rendelvénye szerint téve számadást, a téli hat hónapra köteles volt adni : 186,000 font kenyeret, vagy 1491 kassai köböl búzát, köblét négy vékával számítva, a mi tehát 5964 véka. 186,000 font húst, vagy 930 darab legalább kétmázsás vágómarhát ; 23,256 véka zabot ; 900,000 font vagyis 1860 öt-öt mázsával terhelt szekér szénát ; 186,000 itcze bort. Ez utóbbit a város 14,880 német forinttal válthatta meg. És ezenkívül a városnak kellett Mercy konyhájára szállítania : egy hordó bort, egy hordó eczetet, tojást, zöldséget, répát, salátát, halat stb. November 20-án a tábornok a vármegye községeitől 2000 darab palánkfát (3 öl magas emberderéknyi gerendát) követel. ,,Ezzel penigh úgy késedelmeskedgyetek, hogy ha 6, 7 vagy nyolczad nap alatt az megh írt kétezer karófa itt nem lészen, Felséges Urunknak erős és számos vitézit tűzzel-vassal rajtatok küldjük, magatokat mint nyilvánvaló ellenséget fegyverre hányatunk, lakóhelyeiteket felégettyük, elpusztittattyuk, az kiket elevenen foghatunk közületek, karóban vonattyuk, vagy felakasztattyuk.“

Mivel a Pest vármegyére kivetett hadi élelmezési költség behajtására sok idő kellett volna, Mercy tábornok egyszerűen megparancsolta Kecskemét és Kőrös városoknak, hogy a vármegye helyett a 14,850 frtot nyolcz nap alatt fizessék le, mert különben ,,Ördögnek adgya magát ő Nagysága, — írja Darvas főszolgabíró, — valamint hogy most Gyöngyöst elraboltatta, úgy elraboltattya Kecskemétet is. A város csak az 1685. és 1688-iki években, a Hornyiktól közölt részletes kimutatás szerint, 194,666 frt 24 denárt fizetett hadélelmezés czímén.

Növelte a vármegye községeinek terheit az úgynevezett *tábori* hosszú fuvar, a melyben sokszor szekér, igavonó állat is elveszett. Igy Eger kapitulálása után a kiköltöző törököt Nagyváradra a vármegye volt köteles fuvarral ellátni. 1691-ben Nagyvárad ostrománál a vármegyéből igen sok szekeret rendeltek le, melyek jóformán mind odavesztek ; mikor a vár kapitulált és a törököt

Titelre szállították, csupán a kecskeméti fuvarosoknak 118 ökre hullott el. 1693-ban Heisler Donát tábori főbiztos a vármegyéből 1000 ökröt és megfelelő számú szekeret rendelt ki tábori szolgálatra. A következő évben ismét 1000 ökröt, 500 szekeret és 500 embert kivánt a vármegyétől. Tegnap, írja a vármegye alispánja, Méltóságos Generális Commissarius Heisler úr eő Nagysága itt volt, de itt csak Vecsernyéig késett, mingyárt Postán az Táborra alá ment, én eleget könyörögék eö Ngnak az ezer ökrök elengedése és kevesebb számú adása végett, de csak egyet sem engede el, hanem annak csak meg kell lenni, én bizony nem tudom, *ha mind ily sulyossan bánnak velünk és kiméletlenül, soha meg nem állhattyuk, hanem el kell pusztulni nyomorult Vármegyénknek.*" Az alispán hathatósabb eszközökhöz is folyamodott. Két héttel utóbb (1694 augusztus 22) azt írja a városoknak, hogy ,,Heisler Uram eő Nga számára 24 fiatal borjas teheneket, kik negyedfűvek legyenek minnyájan és egy szép bikát szerezzen körikben Kegyelmetek . . . Talán az quártélyosokbul tekéntet és az ezer ökörből is visszabocsátás lesz érette."

A diskrécziók adása nagyon divatban volt s nem csekély összeggel növelte a vármegye terheit. Az 1693—95-iki vármegyei számadások e tekintetben sok érdekes adatot tartalmaznak. Igy megtudjuk, hogy 1693 nov. 1-től 1694 okt. 31-ig, fizetett a vármegye diskréczió fejében Fischer és Beck János uraknak 300 frtot ; Masler Jánosnak a Rabutin ezred kapitányának 50 frtot ; Schweidler Antal hadbiztos úrnak 70 font szalonna árában 14 frtot; Heiszler Donát legfőbb biztos ő excellencziájának 640 frt 50 dénárt, és ismét különféle ajándékokra és diskrécziókra 306 frt 8 denárt. E mellett a hadibiztosságnak beszolgáltatott 18,100 frtot. 1694 nov. 1-től 1695 okt. 31-éig pedig fizetett diskrécziókban : Schweidler Jakab hadibiztosnak 150 frtot ; gróf Unfeldnek, a Rabutin ezred ezredesének pedig 300 frtot.

Volt még egy módja a katonai fizetéseknek : a *száraz porczió*, vagy vak porczio. A katonai egyének számára, a természetben való kiszolgáltatás helyett készpénzben, vagy mint a magyar ember ma is mondja ,,száraz pénzben" fizetendő élelmezési illetmény. Az átkelő hadcsapatoknak tulajdonképpen fizetniök kellett volna, vagy legalább a kiszolgáltatott élelemről nyugtát adniok. Az élelmezési tisztek sokhelyütt nem vettek igénybe élelmezést, hanem azt készpénzben vették fel és nyugtát adtak az utalványozott helyeknek az élelem természetben való átvételéről. Azzal indokolták eljárásukat, hogy a hadipénztár nem adott kellő pénzt s a nyugtákat fogja majd beváltani. Ezt is száraz porcziónak nevezték. Az előbbi száraz porcziók czímén járó összegeket a hadbiztosság mindig beszedte, ellenben a bemutatott nyugtákat nem mindig honorálta, mert a mint páter Anasztáz, ki egy ilyen vitás nyugta ügyében a főkommissariusnál közbenjárt, írja : ,,némely officialisok, kik az Quietantiát atták, fölvették az fizetést azon Hadaknak táplálására, azonban látván a jó gazdálkodást, az pénzt magoknak tartván, egy quietantiával kinyomták az szegénység szemét."

A hadélelmezési szabály.

A sok panasz és jajgatás végre felhatott a császár füleibe is és így keletkezett az 1695-iki Regulamentum Militare, a hadélelmezési szabályzat, mely részletesen megszabja, mit követelhet a katonaság s mit köteles adni az ország. E szerint a katonát megillette szállás, ágy és a házigazdával közös tűzhelyen kívül : gyertya, só, fejenként egy font marhahús és két font kenyér. A lónak járt naponként 6 font zab, 8 font széna és hetenként 3 kéve vagy köteg szalma. A személyrészlet mellé havonként másfél forint, a lórészlethez pedig egy forint pótlék járul. Amazt élelmezési pótlék, emezt zsold fejében, a hadipénztár az ország adójából fizeti. A természetben meghatározott élelmezésen túl a katonának szállásadójától semmiféle czímen italt követelni nincs joga. A szabályzat azonban szabályzat maradt, a katonaság zsarolt tovább s a nép úgy védekezett, a hogy tudott. És a vármegyei hatóság a bekvártélyozások alkalmával valósággal alkudoznia kellett a tisztekkel az élelmezés miatt. Igy 1700 aug. 5-én Sőtér Tamás értesíti a községeket, hogy a tisztekkel megegyezésre lépett ilyenformán : ,,a Szegénység a Vitézlő Rendnek napjában adgyon két font kenyeret, a mellé egy tál étket, aki felérjen jólakásra egy font tehénhússal, akár káposzta, lencse, borsó, tejes kása és más tésztás étel ; néha pedig valami tyúk-hús is és más is, a kivel a szegény ember szokott élni, becsülletes egy tál étellel tartozzanak a szegénység gazdálkodni, de többet ne, hacsak maga jó akarattyából valaki nem cselekeszi, hogy ad valamit nekik. Azon egy tál étek pedig úgy adatik, hogy nem az ő kíván-

II. Rákóczi Ferencz.
(Az Orsz. Képtárból.)

V. Károly, lothringeni herczeg.
(A bécsi „Heldenbuch"-ból.)

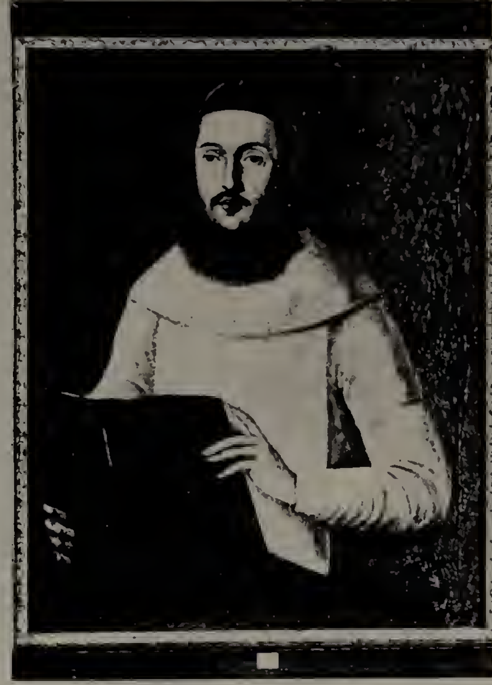
Rabutin.
(Az Orsz. Képtárból.)

Andrássy István.
(Eredetije a krasznahorkai várban.)

Vay Ádám.
(Az Orsz. Képtárból.)

Andrássy Miklós.
(Eredetije a krasznahorkai várban.)

sága szerint, hanem a szegény embernek értéke szerint, ha ő nem akar azzal megelégedni, pénzen vegyen magának és annyit készíttessen, a mennyit akar. Sztrázsára mikor mégyen, akkor pedig többet nem tartozik fizetni a szegénység, hanem napjában öt grajczárt, azaz nyolcz pénzt, ha kenyeret viszen pedig magával, nem kell többet adni két polturánál. Addig miglen az abrak-adásnak eljő az ő ideje, mikor abrakkal is kell tartani lovaikat, akkor pedig napjára kell fizetni lovaitúl három garast ; most immár a hol fű nincsen, a szénát is tartozik elvenni lovainak táplálására; a hol fű vagyon, pedig füvet adgyanak ; a mellett ha lovatlan Német vagyon az quártélyában, azoknak adgy alkalmatosságot, ha peniglen valamellyike maga dolgában menne és nem az eő Felsége dolgában, az ollyannak sem kocsit, sem lovat ne adgyanak, hanem mennyen és sétállyon gyalog."

A tisztek ellátására nézve külön intézkedések történtek. Igy 1697. évi nov. 21-én Sőtér Ferencz alispán rendeli : Kecskemét város ideiglenesen és a t. vármegye további intézkedéséig élelmezni fog a savoyai herczeg ő fensége tartalékából : 10 tiszt urat, kiknek naponkint ebédre és estelire ad 4—4 tál ételt és 10 pint bort ; 19 közszolgát, kik mindegyikének ád naponkint 1—1 font húst és két font kenyeret ; 50 lovat és öszvért, melyek mindegyikének ad 6 font abrakot, 8 font szénát vagy szalmát naponkint ; 28 ökröt, melyeknek kellő mennyiségű szénát ad.

Egy kapitány élelmezési illetményét 1639 októberében hét napra így állapították meg. ,,Borbéli Portiója 21 ice. — Husbéli portiója 21 font. — Tyúk numero 10. — Réce numero 1 pár, vagy helyette 1 lud. — Só 3 font. — Gyertya 18 szál. — Kenyér 19. — Tyukmony 25. — Liszt 1 véka. — Eczet 1 pint, — Szalonna 3 font. — Abrak 4 mérő. — Hagyma és petrezselyem elegendő. Vaj 1 pint. — 1690-ben gróf Stöckersberg Ditrik ezredes élelmezését Kecskemét városa volt köteles kiszolgáltatni következőleg: Hetenkint : 150 font marhahús ; 20 tyúk ; 2 lúd ; fél mérő lisztláng ; 1 mérő közönséges liszt ; 42 kenyér ; 50 tojás ; 7 pint vaj ; 1 pint méz ; 8 pint eczet ; 1 mérő répa ; 30 retek : 1 fogás vereshagyma ; 1/2 fogás foghagyma ; 5 font szappan. *Havonkint* : 10 akó bor ; 1/2 mérő dió ; 1 mérő alma ; 60 mérő zab ; 15 lóra elegendő széna és alomszalma. *Naponkint* : 4 szál viasz-gyertya ; 8 szál fagyúgyertya. *Egész télre* : 10 hízott sertés ; 5 borjú ; 150 ft átalány fűszerszámra ; Káposzta és bőjti napokra elegendő hal.

Ámbár ez az élelmezési módszer a végsőig próbára tette az adózó nép teherviselő képességét, mégis nem e miatt jajdult fel a szegénység. A mi teljes pusztulással fenyegette, az a német katonaság megszokott rablása és tolvajkodása volt. A táborból, mondja Illésházi, a német had a vármegyékre szállott ; és mivel nekik nem fizettek, szabadon dúlták, rabolták az országot : sem nemes ember háza, sem úré, akinek vára nem volt, meg nem maradhatott. Ez különösen a császári hadak átvonulásakor volt divatban. Ilyenkor a megyei hatóság már jó eleve figyelmeztette a veszélyben lévő községek elöljáróságát. Sőtér Ferencz szolgabíró 1687 junius 16-ról így ír : Méltóságos Bádensis Herczegh eő Méltósága Feles számú Hadaival edgyütt ide érkezvén ma, aligh ha Szolnok felé rövid idő alatt nem fogh nyomakodni: ahozképest félő, az szárnya kegyelmetek (Kőrös, Kecskemét, Jászberény, felé is el ne érjen ; azért Kegyelmetek az marhájokat vagy igen jó férre hajtsa Halas felé, vagy Sz.-Miklós felé, avagy penig az Városban tartsa s kivül ne hadgya az mezőn, mert bizony oda lészen : sőt az kinek az Templomoktúl messze férre vagyon az háza, semmi féltő portékáját házánál ne tartson, hanem az belső kerítésben vigye és hordgya késedelem nélkül s az Templomokban, mert ez igen csintalan nép. . . Az 1693 deczember 21-én tartott megyei közgyűlés pedig a Duna—Tisza köze felső részbéli községeinek szabadságot adott, hogy szükség és veszély idején, úgymint a török, tatár, kurucz beütése, vagy a *császári hadsereg* átvonulása alkalmával, ha saját területükön, vagy bérlett pusztáikon barmaikat és egyéb jószágaikat bizton nem tarthatnák, azokat ily esetben bármely földesúr birtokára, mezővárosok és helységek határába áthajthassák és ott maguk javára megtarthassák, az *ellenséget* pedig ez által a rablásban meggátolják.

Minden elővigyázat azonban hasztalannak bizonyult ; A császári hadak a rombolásban és pusztításban oly művészi készségre tettek szert, hogy a legszemfülesebb védekezés sem használt semmit. Lehetetlen lenne akár csak megközelítőleg is értékelni azokat a károkat, a melyeket a *Magyarország felszabadítására* vezényelt császári sereg az ország lakosainak okozott. Az 1696 nov. 27-én tartott megyei közgyűlés határozatából küldöttségileg vették számba a katonai kihágások

által okozott károkat. A Styrhumb tábornok alatt álló lovasság, melyet a táborból visszavontak, a Solti járásban a következő károkat okozta: Dusnok község kára 291 ft 50 d.; Bogyiszlóról elhajtottak: 5 drb ökröt, 50 drb. javított süldőt; elvittek 50 m. buzát, 40 m. zabot, 100 petrencze szénát, pedig a menlevélért 25 frtot fizettettek a községgel. Kára tehát 792 frt. 50 dr.. — Bátya község kárát 297 frt 25 denárban; Varajtét 372 frt 25 dr. — Szántóét 296 frtban állapították meg. Sükösdről elraboltak: 170 m. buzát, 130 m. zabot, 80 m. kölest, 3 marhát, 2 lovat, 150 hízó süldőt, 800 petrencze szénát stb. A kár 2477 frt 50 dr. volt.

Rablóvilág a vármegyében.

Természetes, hogy ilyen viszonyok között a közrendészeti, a közbiztonsági állapotok is teljesen züllöttek voltak. Pestmegyében valóságos rablóvilágot éltek. Nap-nap után hallatszott híre egy-egy betörésnek, és utas ember félnapi járóföldre sem merészkedett egyedül. Ha magyart ért bántódás, nem volt az a fórum, a mely elégtételt tudott volna szerezni. A németség, a katonai parancsnokságok, ügyet is alig vetettek az ilyféle panaszokra, a vármegye fegyveres erő hiányában nem tudott erélyesebben fellépni s az úgynevezett „parasztvármegye", a megye közrendészeti közege, mind erélytelenebbé vált. Jaj volt azonban a megye alispánjának, a szolgabiráknak, ha véletlenül németnek esett valahol baja. 1694 november 6-áról Sőtér Ferencz alispán körlevélben hirdeti, hogy elébbi napon Pest alatt, Üllő táján egy német úr szekerét a tolvajok felvervén, mintegy 3000 frt. értékű portékáját elvették, tehát a községek keljenek fel 500 frt bírság alatt és a tolvajokat keressék: „mert már egy emberséges ember sem mehet élve el tőlük az úton." 1699 február 2-án Ócsa táján a budai ellenőrt rabolták ki és „sok számú pénzt vettek el tűle." Ugyanitt nehány nap múlva még nagyobb rablás történt. Marsigli tábornok, a török béke tárgyában, három kocsival sietve utazott át Kecskeméten. Itt a bíró megkínálta kísérettel, de ő azt visszautasította. A tábornok és kísérete éjjel érkezett Ócsa alá, a hol egy rablócsapat megtámadta, két szolgáját megölte, őt magát a lábán megsebesítette és mindenéből kifosztotta. Lett is ebből nagy baj. Hogy tovább afféle galyibánk ne légyen, írja az alispán a községnek, Kegyelmeteknek 1000—1000 arany bírság alatt parancsolom, edgymással edgyet értvén, mindgyárt vármegyéstűl mennyen ki minden felé, és az egész pusztákat, mezőket járja el, ha egy hétig kell is és az tolvajokat keresse, mert ha elmulattya, nemcsak az megírt bírságot nem fogja elkerülni, de más nagyobb kár is fogja Kegyelmeteket követni, majd az Méltóságos Követ Urak Kecskemétre fognak érkezni, fejemre nem venném, ha valami galyiba érné eő Nagyságokat. A haditanács szigorú vizsgálatot indított, a kecskeméti bírót elfogatta, le is lakatoltatta és az alispán is csak nagy-nagy nehezen tudott szabadulni a börtöntől. Az alispán megbizottai ugyanis a haditanács elnökének és Locher Károly titkárnak 2—2 hintós lovat, Kurtz elnöki titkárnak szép nyerges paripát állítottak az istállójába. Sok ajándék ment a tanácsosokhoz is. Herczeg Savoyai Eugén és gróf Schlick tábornok 12—12 bornyas tehenet kaptak időközben szerzett magyar birtokaik első felszereléséhez, Schlick grófnőt meg egy 40 talléros selyempaplannal tisztelték meg. A fogságot az alispán elkerülte, de a bírságot nem. Ő reá 1500 frtot, a megyére külön 1500 frtot, Kőrösre 750, Kecskemétre 500 és Kürtre 250 frtot vetettek.

Fegyverek elkobzása.

A hadi kormány megkívánta, hogy a megye és a községek tartsák fenn a közrendet legalább annyira, hogy az ő embereiknek bántódása ne essék; de a rend fenntartásának eszközeitől, a fegyverektől megfosztották őket. Az alispán 1698-ban a következő körlevélben adta hírül a lefegyverezést: Isten minden jókkal áldgya Kteket, kivánom. Akarám tudtára és értésére adnom KK. ezen Currens levelem által, hogy Klmes Urunk eő Fölsége nagy büntetés alatt parancsollya, hogy az egész országban mindenütt a paraszti renden levő Jobbágyságtúl az fegyvert Földes Uramék és Nagyságok és eő KK. elszedgyék és bizonyos erős securus helyben vigyék; de minthogy ezen Nemes Vármegyéhez az földes urak igen távul és messze laknak, azért determináltatott, hogy minden helybűl az processualis szolgabíró szedgye el az fegyvert nyolczad nap alatt, az mint az Budai Fölséges Commissiótúl parancsolatunk vagyon iránta; ez úgy lévén, parancsoltatik KK. mi általunk Várossi és Falussi Bírák, Hadnagyok és Esküttt Uraimék, hogy kiki az maga bottya alatt levő Papoktúl, az kiknek beneficiumuk nincsen, hogy az fegyvereket elszedgye, Mesterektül, prédikátoroktúl, Parasztságtúl Deáktúl és Mesterlegényektűl minden személy válogatás nélkűl, 1000 arany bírság alatt; úgy az katonátúl, hajdútúl, az kik véghházban nem laknak, hanem az Vármegyében

valami kevéssé letették magokat lakóul.... a kik pedig az megírt napok alatt végben nem viszik azon fegyver elszedést és föl nem hozzák Pestre jó gondviselés alatt, Executió által szedetik el tőlük és így nagyobb kárt vallanak, mert az maga böcsülletit mindenik elveszti végette.... Az fegyvert pedig hogy tudhassa KK. minemüeket köll szedni, úgymint Szablyát, Pallost, Hegyes tőrt, Láncsát és Puskát köll elszedni.... Az is tudtára legyen KK. hogy mind addig az Németség az Quártélybúl ki nem megyen, míg ezen dolog mind végben nem megyen és annak utánna azt is igéri Klmes Urunk eő Fölsége, hogy ha újabban az hadak téli Quartélyba szállanak, kinek-kinek vissza adgyik fegyverit.

A bécsi politika czéljainak legalkalmasabb és leghathatósabb eszköze az úgynevezett neoaquistica commissio volt. A Kollonits biborostól készített „*Magyarország ujjászervezése*" néven ösmert abszolutisztikus kormánytervezet egyik pontja mondja, hogy ez istentől mindennel bőven megáldott ország közjövedelmei nem fedezik a költséget, új jövedelmi forrásokat kell tehát nyitni, mert igazságtalan lenne, hogy miatta ő felségének többi örökös tartományai terheltessenek. „Ily forrás lesz egyebek közt a töröktől visszafoglalt országrész: mire nézve, hogy a király azt, mint melyet fegyverrel, *német katonái* vérével s annyi költséggel fogalt vissza, hajdani *világi birtokosainak nem köteles visszaadni*. Tanácsolja mindazáltal, hogy ő felsége ezt *kegyelemképen* tegye, de csak oly feltétel alatt, hogy e jószágok hajdani birtokosai, vagy azok örökösei, *jogaikat* mielőbb *világosan bebizonyitani*, azután *hűségeskűt letenni* és végre a birtok nagysága szerint reájok rovandó adót megfizetni, a katonaélelmezési s más közterheket viselni tartozzanak. Az egyháziaknak, jogalapjuk világos lévén, köteles ugyan a király visszaadni az illető jószágokat, de szintén csak a közterhek viselése mellett. A mely jószágokra nézve a birtokjog be nem bizonyíttatik, azokat el kell adni." Ámbár az új reform-tervezetet, annak első bemutatása alkalmából, Széchényi Pál kalocsai érsek erélyes fellépése megbuktatta, mégis már 1692-ben találkozunk olyan intézkedésekkel, a melyek az új szerzeményi birtokigazolás előkészítését célozták. Ilyen volt az a rendelet, mely a budai kamarai inspektort és adminisztratort utasította, hogy kerületéből az összes földesurak névjegyzékét, birtokaik és jövedelmeik mennyiségét írja össze és terjeszsze fel. 1695-ben pedig megjelent egy királyi rendelet, hogy a visszafoglalt részeken minden birtok a királyi fiskus által lefoglaltassék s azok birtokosai a császári udvari kamarához utasíttatnak birtokjogaik igazolása végett. A vármegyékhez küldött rendeletben pedig felhívatnak a birtokosok, hogy záros határidő alatt igazolják hiteles bizonyítványokkal birtokjogukat. 1696 július 6-án, külön bizottmányt állítottak fel, a mely ez igazolások elfogadására egyedül volt feljogosítva. Ez a Neoaquistica Commissio. Pest-Pilis és Solt megyék birtokosaival szemben ez a bizottság működését 1697. január 7-én kezdte meg és a hó minden hétfő, kedd, csütörtök és péntek napjain tárgyalt. „Minden Uraság, mondja a rendelet szétküldése alkalmából az egyik szolgabíró, az ki ebben az Nemes Vármegyében ollyan jószágot bír, mely ennek előtte az Töröknek adózott, akár lakják, akár pedig puszta légyen, arrúl való leveleit Bécsben az eő Felsége Commissiója előtt producállya és megmutassa, ha jószága nélkül el nem akar lenni...

A Neoaquistica Commissio.

A Neoaquistica Commissio önmagában véve igen üdvös intézkedés lett volna a gyanús birtokszerzők ellen. Megtörtént ugyanis, hogy valamely községben elpusztúlt a földesúr családja s a birtokot egyszerűen a község ragadta magához; viszont sok kalandos exisztenczia is birtokhoz jutott ily módon a török hódoltságban lévő részeken.

A bécsi kormánynak azonban a birtokigazolásokkal nem az volt a célja, hogy a jogot és igazságot megállapítsa, hanem hogy megvesztegetésekre és jutalmazásokra minél több ajándékozható birtokot harácsoljon össze. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a családi oklevelek, a donationalisok jóresze a zavaros időkben elveszett és hogy sok törvényes birtokos lesz, a ki jogát nem fogja igazolhatni.

A nemzet, miután 45 éven át zaklatták ezekkel a birtokigazolási perekkel, 1741-ben a 21. t.-cz. által az egész Neoaquistica Commissiót megszüntette, de a sok szenvedett jogfosztást és sérelmet jóvá tenni már nem tudta.

Hogy mily igazságosság vezette a Neoaquistica Commissio működését, mutatja az a sok panasz, a melyet a vármegyék emeltek. Pest vármegye 1696-ban több ízben panaszolta a királynak, hogy a budai királyi kamarai igazgatóság oly

jószágokat is erővel elfoglal, melyeket az illető birtokosok már a török uralom előtt is bírtak s melyeket őseik s maguk, örök donácziókkal szereztek.

Ám a panasz nem hatott fel a bécsi Burgig. A birtokigazoló bizottmány, titkos utasításai szerint, nagy ridegséggel működött, a bécsi kormány pedig a nagyszámú háramlott birtokot kegyeltjeinek és azoknak adományozta, vagy értéken messze alul maradó pénzen eladogatta, a kiket politikai meggyőződésükben, a nemzet jogaihoz való ragaszkodásukban, az alkotmány védelmezésében megingatnia és a bécsi udvar uszályhordozóivá megváltoztatnia sikerült.

Uj birtokosok a megyében.

Legjobban illusztrálja a Neoaquistica működését a megyei birtokosok névsora 1723-ból. Egész sorát találjuk az olyan birtokosoknak, a kiket előbb a megyéhez semmiféle kötelék nem kötött és teljesen idegenek voltak még magában az országban is. Pestmegye birtokosainak 1733-ban készült összeírásának élén találjuk Savoyai Eugén herczeg nevét. A grófok között szerepel Stahremberg Gudacher Tamás ; a bárók között pedig Grassalkovich Antal, a ki ekkor már a megye leggazdagabb embere volt, holott, — szóbeszéd szerint — alig egy-két évtizeddel előbb, még szegény kéregető tanulónak ösmerték. Közben azonban ő volt a rettegett Neoaquistica Commissiotól igénybe vett koronaügyész.

Fegyverjogváltság.

Súlyosan nehezedett a vármegyére az úgynevezett fegyverjogváltság is. A spanyol örökösödési háború kitörvén, a királynak nagyobb pénzösszegekre volt szüksége. A birtokeladásokból várható jövedelem nem lendíthetett a ,,birodalmi pénztár" ürességén, mert ez még csak a jövőben igérkezett nagyobb pénzforrásnak. Itt pedig gyors pénz kellett. A bécsi kormány leleményessége azonban ,egített magán. 1702-ben a török hódoltság alól visszafoglalt vármegyékre ,fegyverjogváltság" czímén vetett ki rendkívüli adókat és elrendelte, hogy ezt az adót haladéktalanul be kell fizetni. Pest vármegyére 30,000 frtot vetettek ki s azt 15 nap alatt be kellett fizetni. A vármegye kölcsön útján szerezte be az összeget és utólag vetette ki az egyes érdekeltekre.

Kísérlet a megyerendszer eltörlésére.

A megye-rendszert a bécsi kormány látszólag fentartotta ugyan, de éppenséggel nem respektálta. Kérelmeire, remonstráczióira, óvásaira ügyet sem vetett. A vármegye tartott ugyan közgyűléseket, de merőben idegen befolyás alatt. Egy tábornok, de kisebb tisztek is beleavatkoztak a gyűlések menetébe, a határozatok hozatalába. Az 1695-iki Regulamentum a vármegyegyűléseket egyenesen a főhadibiztosoknak rendelte alá. A vármegye a közterhek viselésénél, az adó beszedésének módozatainál, a hadibiztosság rendeleteinek végrehajtását czélzó intézkedéseknél egyébbel nem is igen foglalkozhatott. Sőt 1689-ben a bécsi kormány egyenesen kísérletet tett a megye-rendszer átalakítására. Pest vármegye alispánjává ugyanis Werlein István János budai kamarai administratort, pénztárnokává meg Hochbart Mihály kamarai tisztet nevezték ki. Ez az intézkedés azonban oly felzúdulást okozott, hogy a kormány meghátrált.

Jellemző, hogy a bécsi kormány szavában mennyit lehetett megbízni. Pálffy Tamás nyitrai püspöknek és kanczellárnak egyik, a megyc rendeihez intézett levelében azt írja : Nagyságtok kigyelmetek legyen jó reménységben — Tanácskoznak Bécsben, de mást rendelnek az Égben."

II. *II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza.*

Mind a vallásügy, mind a nyomasztó adók és más alkotmány-sérelmek tárgyában, írja Horváth Mihály, hazánk nagynevű történetírója, úgy Magyarországból, mint Erdélyből több panaszos felírat, több követség járt évek folytában Bécsben. De mindez szintoly sikeretlen maradt az önkényes uralmi rendszertől elállani nem akaró minisztertanács előtt, mint herczeg Esterházy Pál nádor felszóllalása, ki látván a kedélyek mind hevesebb forrongását, eddigi tétlenségéből szinte fölébredve, 1703-ban az adók mérséklése és más törvénytelenségek megszüntetése végett egy emlékiratot nyújtott be a királyhoz. Ez alkalommal az országban mind mélyebb gyökeret verő elégületlenséget s az ebből támadható veszedelmet élő szóval is élenken ábrázolván, egyebek között azt mondta volna Leopoldnak: ha az önkényes kormányrendszert, meg nem változtatja s az adóról újabban kiadott rendeleteket vissza nem vonja, meglássa, marad-e Magyarországnak még tovább is királya, ő pedig nádora.

Igaza volt a nyitrai püspöknek. Erre a jóslatszerű memorandumra is az volt a válasz : megfontolom. A bécsiek tanácskoztak, — de az égbeliek másként

határoztak. Csakhamar fennen lobogott II. Rákóczi Ferencz Szűz Máriás zászlaja s a szellő vitte gyors szárnyakon a jelszót : Isten, Haza, Szabadság !

Alighogy híre ment Rákóczi felkelésének, Pest vármegye érdemes alispánja, Sőtér Ferencz azonnal a fejedelemhez csatlakozott, hogy vitézi kardját a szabadság szent ügyének szentelje. A fejedelem egyik ezredének parancsnokságát bízta reá s mint ilyen vitézül állotta meg helyét. Míg azonban alispánja sietve sietett a szabadság zászlaja alá, addig a hivatalos vármegye megmaradt a császár hűségében, habár az urak és a nép többsége a felkelőkkel rokonszenvezett is.

Petrovai, az új alispán és szolgabíró, legkivált Huszár János a kecskeméti járásban, jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekeztek a budai dicasterium kegyeit hajszolni és parancsolatjainak a vármegyében érvényt szerezni. Egymás után adták ki a rendeleteket, de hogy mily fejetlenül, mutatja az is, hogy gyakran az egyik rendelet egyenesen ellenkezett a másikkal. 1703 július 30-án, mikor Rákóczi Tiszabecsénél győzött, Huszár szolgabíró reáparancsol a Duna—Tisza közére, hogy bizonyos számú jó paripás fegyvereseket küldjenek Alsó-Némedibe. Egy héttel később azonban már visszavonja ezt a rendeletet és katonák helyett pénzt kér. Augusztusban az egyes vármegyei városokból és községekből teljhatalmú megbizottakat hívnak meg a pesti vármegyeházára, hogy velök a teendőket megbeszélhessék. Egy másik rendeletben meg, a mely augusztus 19-én kelt, azt írja Huszár szolgabíró, hogy Kglmes Urunk eő Fölsége Parancsolattya szerént kölleték Kglteknek tudtára adnom, hogy kiki jószága és feje vesztése alatt, ha valamelly Passus nélkül való járókat és kóborlókat és kémöket Rákóczi vagy is Bercsényi Pátensével való járókat valahol hallana, látna, vagy találna, azokat meg fogja, fogassa . . . Patensekkel együtt az N. Vármegye Magistratussa kezében béküldgye . . . Szeptember havában a vármegye tisztikara elrendelte, hogy a községek Szolnok erődítéséhez a turai erdőből palánkkaró szállításához 100 igás szekeret állítsanak. Szeptember 13-án pedig a ,,megyei kisgyűlés" elrendeli, hogy a Duna—Tisza-köze a szegedi várparancsnoknak, ,,ámbár az iránt sem ő felségétől, sem közvetlen felsőbbségüktől (a budai hadibiztost értik) utasításuk nincsen, minthogy azonban a *mostani lázadás* háborúsága idején annak szükségét beismerik, a szállíttatni kért terményeket beszolgáltassák." Szeptember 20-án Pestre rendel a vármegye élelmet, mert ,,bizonyos Kglmes Urunk eő Fölséghe lovas Regementit várván, számokra Provisiót költetvén tönnünk, ,,azért Kglmtek is szénát és abrakot küldgyön be, Kecskemét 15 szekér szénát, ugyanannyi m. abrakot ; Kőrös 10 szekér szénát és 10 m. abrakot, Czegléd 5 szekér szénát, 8 m. abrakot, Abony 3 szekér szénát, 6 m. abrakot."

A vármegye tisztviselőkarának hazafiatlan viselkedése ellenére, a megye többsége csatlakozott a fejedelemhez, a ki 1703 szeptember 13-áról a domahídi táborból intézett manifestumot a vármegye minden rendű lakosaihoz, fegyverre szólítva azokat a nemzet szabadsága érdekében. ,,Ezen Fegyverviselésünk okát, mondja a fejedelem, minden röndüeknek ezen Nemös Uniált Vármögyékben is nyitott Levelünk által tudósitanunk és bizonyossá tönnünk, hogy egyedül hazafiúsághunktól viseltetvén, megnyomorodott hazánknak keserves Törvénytelen szenvedését, és az idegen Nemzettűl Törvényeink, Diplomáink igasságának ellene való sanyargatásit szánakozó szívvel érözvén, minden privatumok ambitiója nélkül vöttük most kezünkre ügyét Nemzetünknek, a mikor a kiszabadulásnak oly bizonyos alkalmatosságát láttuk, hogy ha most nem, soha többször hazánk szabadulását nem remélhetni ; kihez képöst minden Egyházi, Világhi, Úri, Nemösi és Fegyverviselő, egy szóval Nömös Pest Pilis és Solth Uniált Vármögyéknek minden röndű lakosit ezen Pátensünk által intyük, sőt hazafiúságokra s Nemösi szabadságuknak szeretetére kényszeríttyük is, hogy . . . . harmadnapok alatt ezen Pátensünknek publikáltatásátúl Táborunkban maghát bejelentse s mutassa . . ." Rákóczi manifesztuma a megyéhez

Feltűnő, hogy a vármegye Duna—Tisza közé eső része, kivált oly jó magyar városok, mint Kecskemét, Kőrös stb. csak hosszas babozás után csatlakoztak a szabadságért harczolókhoz. Ennek oka a rácz veszedelem volt. A bécsi kormány ugyanis az erre könnyen kapható ráczokat használta fel, hogy nehéz helyzetéből kieviczkélhessen. Szabadjára engedte ennek a féktelen csordának a Duna—Tisza-közét. Kecskemét városa mindig pontosan teljesítette a császár hadaktól megkívánt járulékokat. Úgy vélte tehát, hogy a budai dikasterium és a császári hadbiztosság részéről bizonyos fokú védelemre számíthat. Mikor Rácz veszedelem.

tehát a ráczok elkezdték csipkedni, védelemért a budai parancsnokhoz fordult. Ez pedig bíztatta, de nem segített rajta. Ily módon azonban a város és a példáját követő szomszéd helységek is eltávolódtak a nemzeti ügytől és magukra vonták a fejedelem méltó neheztelését. Pedig igaz védelmet a ráczok ellen mégis csak innen kaptak. Mikor Deák Ferencz, Szőcs János, Borbély Balás és Ónodi János Deák Szolnok várát körülvették, Kyba rácz ezredes 3000 főnyi sereggel sietett a vár felmentésére. Azonban a kuruczok csakhamar megvették Szolnokot s ezzel a fejedelmi hadaknak szabad útat nyitottak Pest vármegyében, Deák Ferencz pedig szétverte a ráczokat. Ugyancsak Deák Ferencz mért erős csapást a ráczokra Ágasegyháza mellett.

A Duna-Tisza-köz védelme.

Rákóczi értesülvén, hogy Pest vármegye csatlakozását kivált a rácz betörések késleltetik, Deák Ferencz és Illosvai Imre vezénylete alatt nagyobb haderőt küldött azzal a kimondott czélzattal, hogy Szolnoknak is védelmére legyenek, meg a bácskai ráczokat is hódolatra kényszerítsék, vagy — ha máskép nem megy — rablásaikért megbüntessék. A két kurucz ezredes január 4-én megtámadta a Csepel-szigetet és abból Eugén herczeg méneseit és gulyáit egy lábig elhajtotta. A csepeli merénylet megbosszulására Budáról és Dunavecséről — hol Kreutz vezérőrnagy állott — erős csapatokat küldtek a Duna—Tisza közébe, melyek közül 1704 január 13-án Üllő és Ócsa között, Pakonyon, Szabó Máté kurucz kapitány ,,öt zászlóallya ráczot összve tört" a mint a kőrösi krónika írja. Deák és Illosvai pedig Kreutz és Monasterli hadát megtámadván — január 15—20 között — véres csatában megverték ; Kreutzot magát 200-ad magával elfogták és a fejedelemhez Miskolczra küldték. E győzelem után reátörtek a bácskai ráczokra, s helységeiket tűzzel-vassal elpusztították. Februárban Deák Ferencz hadnagyai a dunapataji sánczban vonultak meg. Innen figyelték a ráczok mozdulatait s innen értesítették a Duna—Tisza közét, hogy a ráczok nagyban készülnek ellenök, siessenek tehát hadat állítani. De Kecskemét és a többi város ekkor már, úgy látszik, csak panaszkodni tudott, cselekedni nem. A dunapataji tábort nem erősítették meg s a ráczok lassan-lassan belopództak a Duna—Tisza közére. 1704 márczius 5-én elpusztították Izsákot, úgy hogy az odavaló tanács levele szerint ,,csak úgy" maradtak meg ,,mint a megszedett szőllő és a nyári takarodás után a tarló."

A pestmegyei urak a gácsi várban gyülekeztek össze. Velök voltak a nógrádiak is. Ott volt : Vay Ádám, Török András nógrádi alispán, Ráday Pál főjegyző, Ráday Gáspár volt pesti alispán és ipja Kajaly Pál, Gyürky Ádám, Darvas Ferencz, Bulyovszky Dániel és mások. Forma szerint ellenállottak ugyan, de csakhamar megadták a várat és felesküdtek a fejedelem hűségére.

Készülődés.

A dunántúli expedíczió kiváló fontossága megkívánta, hogy a szervezettebb hadak ott konczentráltassanak. A Duna—Tisza közéről is tehát Deák Ferencz dandárát a Dunántúlra rendelték. Hogy azonban Pest vármegye őrizet nélkül ne maradjon, a fejedelem megbízta Jánosi János ezredest, hogy Pest vármegye minden rendű lakosait felültesse s külön dandárrá alakítsa, egyúttal a Duna—Tisza közötti hadak parancsnokává Andrási Istvánt nevezte ki. Jánosi február 11-én kelt rendeletével a pestmegyei felkelőket Kecskemétre rendelte be mustrára ; Andrási pedig külön ,,futólevél"-ben felszólította ,,minden külön kenyerest", hogy fegyvert fogjon, készenlétbe helyezkedjék és a hívó szóra azonnal felüljön. Az ekként szervezett pestmegyei hadat Andrási Kecskeméten megmustrálta és azzal Pest felé szállott ki. Azután saját ezredének egyrészéből, a szegedi hajdúkból és Tuzári István, Kökényesi és Pap Mihály hadnagyok csapataiból külön sereget szervezett s ennek parancsnokává Jánosit nevezte ki, s őt részletes utasítással ellátva, Kecskemét és környéke védelmével bízta meg. Verebélyi Péter karabélyos kapitányt pedig 600 lovassal Solt alá, a tetétleni pusztán készült sánczhoz küldötte, hogy a kecskeméti hadnak előörsül szolgáljanak.

Rákóczi Pestmegyében.

1704 tavaszán Rákóczi elhatározta, hogy személyes vezetésével és a Károlyi Sándor ezredeinek bevonásával rendet teremt a Duna--Tisza közén s átszáll a Dunántúlra. Április havában ehhez képest Kecskeméten már együtt voltak : Károlyi Sándor, Vay Ádám, Andrási István, pater Andrási Miklós és Jánosi János. Andrási Miklós páter zagyva hada a Talfájában, Andrási Istváné a Széktó mellett szállott táborba, Vay Ádám pedig a Gátér mellett telepedett meg. Április 2-áról érkezett meg a fejedelem parancsa Károlyihoz, hogy ,,az Kecskeméti taraczkokat az Dunapartra hozatván Földvárhoz, sánczot csináltasson, hogy

az kompokat megoltalmazhassa, az hadat gyűjtse, az városiakat viritum insurgáltassa és említett Földvárnál táborba szállván, Deák Ferenczczel, Radóval és Bay Lászlóval jövendő hadakkal megegyezzék és jó karban hagyván az portusnak állapotját, legalább az hadnak felével átköltözzön. Én Isten kegyelméből csak valami hajdút várván, azonnal indulok el.“ Ehhez képest Károlyi április 9-én Soltról bocsát hirdetményt a községekre, melyben a bírákat halálbüntetés alatt kötelezi, hogy a hazaszéledt katonákat táborába küldjék. A hadakat a Dunafelé vonják és Solt, Pataj, Ordas, Apostag meg Dömsöd táján állítsák fel.

A fejedelem április 19-én érkezett a vármegyébe. Első állomása Nagykáta volt. Innen válaszolt arra a nyilt levélre, a melyet Zala vármegyéhez Heister intézett volt s melyben a fejedelmet sértő módon apostrofálta. Április 28-án Dabon, 30-án már az ordasi táborban volt. Az Eger és Gyöngyös mellől hozott had zöme azonban ekkor még csak Kecskeméten táborozott. Az ordasi táborból május 5-éről azután nyilt levelet küldött a dunántúli vármegyékhez, a melyben kijelenti, hogy „az közügynek elől segéllésére s azon a Dunán túl való Nemes Vármegyék a Németh s Rácz ellenségek rettentési s fenyegetési ellen való oltalmokra magunk feles hadainkkal sietünk a Dunán átköltözni.“ Buzdítja tehát a vármegyéket a nemzeti ügy mellett való kitartásra, a szabadság védelmére.

Rákóczi azonban még sem jutott a Dunántúlra. Megjött ugyanis Bercsényi levele, melyben Heister ellen segélyt kér. A fejedelem tehát kénytelen volt Károlyit négy ezreddel elbocsátani s Forgácsot négyezer lóval a Dunán átküldeni. Igy már reguláris had alig maradt körülötte. Midőn pedig a Soltnál vert Duna-hídon az átkeléshez akart fogni, a sereg, mely a Duna—Tisza népéből toborzódott össze, vonakodott e parancsnak eleget tenni. Katonáinak ez a szelleme és az a meggyőződése, hogy ily készültséggel sikeresen nem szállhat szembe Heister fegyelmezett hadával, kényszerítették, hogy a dunántúli expediczióról egyelőre lemondjon. Májusban és juniusban azonban Ordas, Dunapataj és Solt között táborozott, hogy a ráczokat féken tartsa. Innen intézkedett azután a ráczoktól leginkább fenyegetett czegléd—kőrös—kecskeméti vonalnak a védelméről. Jól tudván, hogy a Dunántúlra való átkelést éppen a városi hadak vonakodása, és a rácz veszedelemtől való félelem okozta, már május 9-én hazabocsátja az aggódó népet, és a zaklatott vidék védelmével Vay Ádám kapitányt bízza meg.

Rákóczi rendelete a megyékhez.

A vármegye lakosságát a sok szenvedés, a sok háborúság bizonyos fásult tétlenségbe ringatta. Érdekesen illusztrálja ezt a fejedelemnek az a rendelete, melyet 1704 június 6-án Pest vármegyéhez intézett ; „Esett penigh értésünkre, hogy az szegénységh és Lakosok olly oktúl viseltetvén, hogy ha mink takarmánt gyűjtenénk is, nem magunk, hanem hadaink által emésztetnének megh, sem kaszálás, sem pedigh más oeconomialis takarodást tenni és véghez vinni nem akarnának, mivél pedigh jól tudgya azt az Nemes Vármegye, hogy ha téli quártéllyok Hadainknak az szükséges Naturalék administratiojával és jelen létével nem lészen öszve köttetve, az Nemes Országh szolgálattyában eshető fogyatkozás ne talán magának is az Nemes Vármegyének kedvetlenségével és kárával foghna együtt járni ; Azért az Kaszálás és egyéb takarodáshoz való alkalmatosságok iránt is adgyon olly parancsolatot ki, in gremio sui lévő helységeknek, hogy az helyek lakossi igyekezzenek annyira való szénát és egyéb Naturálékat tartani, hogy mind hadaink szükségére, mind pedigh magok privatus usussára azon takarmánnyal succurálhassanak.“

Időközben a fejedelem a földvári hídfőt Eszterházy Antal védelmére bízva (jún. 29-én), a kiskőrösi pusztán át a Bácska felé nyomult, hogy a féktelenkedő ráczokat megfenyítse. Hadai számos falut felperzseltek, a bácsi erődöt megvették és Szegedet ostromzár alá vették.

A tervezett rákosi országgyűlés.

A Széchenyi érsek útján folyó békealkudozások során a bécsi udvar előterjesztéseket nyujtatott át a fejedelemnek, a melyekre ez nem akart előbb válaszolni, hanem csak, ha híveivel az ügyet jól meghányta-vetette. E czélból tehát országgyűlést akart egybehívni és az volt a kedvencz eszméje, hogy ezt a tábori országgyűlést az ősi Rákos-mezőn fogja megtartani. Bercsényi azonban, a kinek véleményét Rákóczi minden fontosabb dologban kikérte, bár kijelentette „Az mezei gyűlésnek igenis idejét, szükségét is látnám“ a Rákost nem tartotta megfelelő helynek, mert Buda is, Pest is még mindig a német kezében volt.

Bottyán János.

1705-ben a fejedelem a Duna—Tiszaköz védelmével Bottyán Jánost bízta meg. Föladatává tette, mondja Thaly Kálmán Bercsényiében, hogy a saját,

Zsámboky, Jánosi és Hatvani Szabó Máté ezredeivel Pest alá, Solt tájékára menvén s a Kecskemét körül fekvő hadakat — Szőcs János ezerét és a 2000 főnyi hajdút — magához vonván, igyekezzék a bácsi ráczokat hódolásra bírni, Földvárt megvívni, ott avagy Paks körül elsánczolt hídfőkkel állandó hídat veretni és a Tisza—Duna között tanyázó dunántúli hadötredékeket: Bezerédyt, Balogh Ádámot, Helleprontot, Szekerest, Rátkyt költöztesse által és tovább Veszprém, Pápa tájára Károlyi elé ; a ki viszont a Csallóközön fog hadaival átkelni a Dunántúlra. Battyán, mielőtt a megbízáshoz hozzáfogott volt, előbb még Esztergom ostromával tett egy meddő kísérletet s így csak február 20-a táján érkezett le Pest, a solti sáncz és Kecskemét környékére. Átvevén a vezérletet, mindenekelőtt tájékozódást kivánt. Kémjei bentjártak Budán, Pesten s a német kezében lévő minden erődített helyen.

Alkudozás a ráczokkal.

A fejedelem április 2-áról keltezett titkos utasításában meghagyta Bottyánnak, hogy igyekezzék a szerbeket — kikkel mind neki, mind Hellepront János ezredesnek, előbb baranyai alispánnak, összeköttetései vannak — a magyar ügynek megnyerni. E czélból Rákóczinak a ráczokhoz intézett nyílt leveleket is csatolt, melyekben nemzetiségük, szabadalmaik épségben tartását igéri, ha meghódolnak és Bottyán tábornoknál jelentkeznek. Kik közülök hadakozni kívánnak, azokat zsoldjába fogadja és azonnal kifizeti, kik otthon gazdálkodni óhajtanak, azokat védelmében részesíti. Bottyán e dologban mindenképpen mesterkedett. Sikerült is neki Mindszenti szegedi rácz kapitányt, ki egykor alatta szolgált, továbbá Sajnovics György ráczkevei és Bozó szigetvári kapitányokat némi altisztekkel és katonákkal magához édesgetni és Rákóczi hűségére megesketni. Azonban a bécsi udvartól zsoldot húzó pópák fanatizálták a tömegeket s ezek az „árulók"-ra bosszut esküdtek. Mindszentit meg is ölték.

A dunai állandó hid.

Márczius 26-án indult a fejedelem parancsára Török András jász-kun kapitány némi hadakkal Bottyánhoz. Vele jöttek Le Maire és Saint-Just hadimérnökök, azzal a meghagyással, hogy a dunai állandó hidat védő sánczokat, a tőlük megjelölt helyen, azonnal építeni kell kezdeni. E munkálatokhoz Pest, Pilis és Solt egyesült vármegyék, a három város: Kecskemét, Kőrös, Czegléd és az egész duna—tiszaközi lakosság köteles napszámmal és fuvarokkal hozzájárulni. Bottyán és Saint-Just hídfőül a fejedelem múlt évi hídjának helyét szemelték ki Ordas és Paks között, az imsódi kanyarulatnál ; a túlsó parton pedig a kömlődi hegyet. Le Maire helyeselte ezt és az erődítési terveket.

Bottyán vára

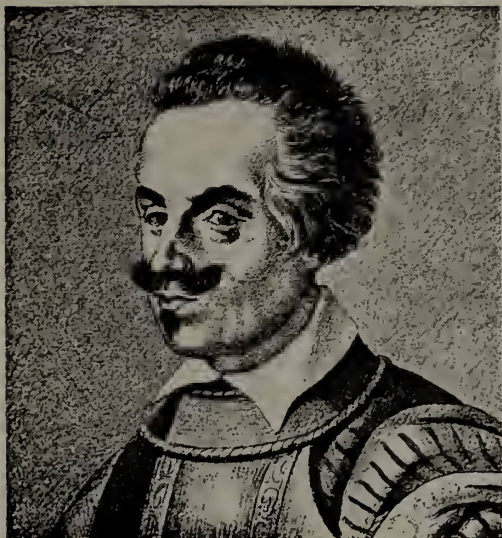
Bottyán hajdúsággal megrakott flotillája, melyet új sajkákkal és Selmeczen készíttetett néhány rézpánczélú hajóval is szaporított, készen állott s a közlekedést biztosította. Általában az öreg tábornok nagy erélylyel járt el és bár ezer baja volt a késedelmes szállítások, a hadbiztosok hibás rendelkezései stb. miatt, mégis végbevitte a nagy munkát. A kömlődi sánczból, mely utóbb a néptől Bottyánvára nevet kapott, már április 10-én sürget vasat az építkezéshez. Három erődöt emeltetett : egyet a balparton Imsódnál, egyet ezzel átellenben Paks fölött és ez utóbbival összeköttetésben, a hegytetőn, a több bástyájú főerődöt.

Glöckelsperg támadása.

A tábornok időközben egy kis diversiót csinált a Dunántúlra, a minek hírét vevén Glöckelsperg császári tábornok, budai, tolnai, simontornyai németekkel rajtaütött a paksi építő táboron és a még csak épülő Bottyánvárát megtámadta. Azonban a kuruczok résen voltak és erős küzdelem után megszalasztották a németeket. Bottyán éppen visszatérőben volt. Néhány napi pihenés után, hogy a kölcsönt visszaadja a budai parancsnoknak, útra kelt. Ekkor veszi hírét, hogy Simontornyából 300 szekérből álló élelmezési vonat indult Budára. Sietésre nógatja embereit, a szekereket Fejérvár táján utóléri, a kísérő hadat megtámadja, vagy 300-at levág, 80-at foglyul ejt közülük, az élelmezési vonatot pedig zsákmányul ejti. Harmadnapra (május 30.) már Buda alatt állott. Nagy merészen megtámadta a ráczvárost s mielőtt a várőrség feleszmélt volna, 800 ráczot kardélre hányat s gazdag zsákmánynyal elrobog.

Bottyán megsebesül.

Bottyánnak sikeres működése végre felkeltette az új császári fővezérnek Herbevillenek figyelmét. Megbízta tehát Glöckelsperg és Lőwenburg tábornokokat, hogy a Bottyántól ostromolt és igen szorongatott Földvárt mentsék fel, Bottyán várát foglalják el. A két tábornok igen erős, jól szervezett haddal indult útjára és Esterházy Dániel ügyetlenkedése következtében czélt is ért. A mint ugyanis Glöckelsperg előhadát közeledni látta, nemcsak tüstént abbahagyta a földvári fellegvár ostromát, hanem a lovas hadat — Bottyán tiltakozása ellenére —

Caraffa.
(Az Orsz. Képtárból.)

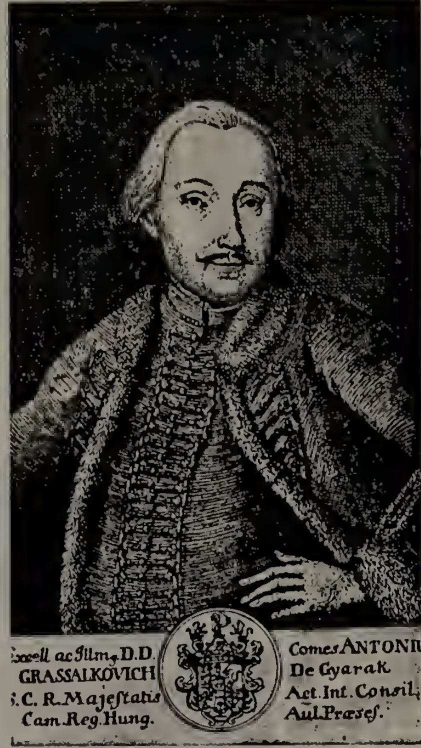
III. Károly pecsétje.

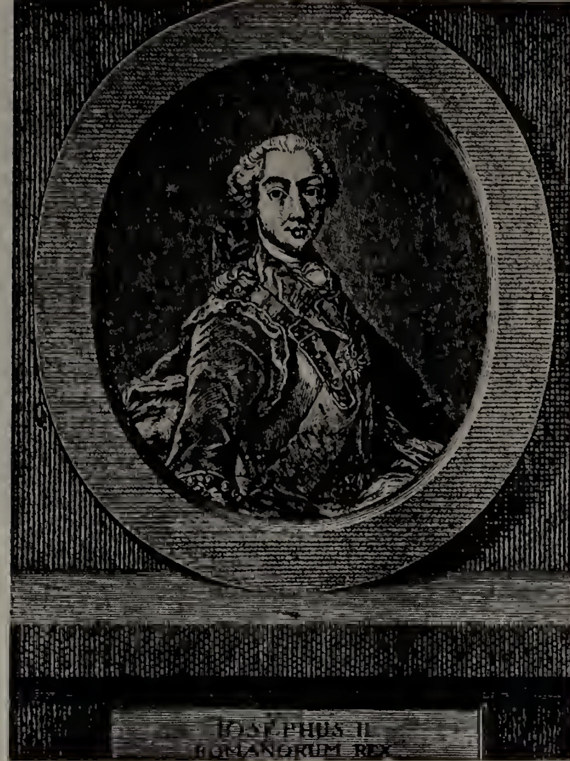
Esterházy Pál.
(Az Orsz. Képtárból.)

Mária Terézia.
(Az Orsz. Képtárból.)

Grassalkovich Antal.
(Az Orsz. Képtárból.)

II. József.
(Az Orsz. Képtárból.)

átvezette a hídon s minden kardcsapás nélkül visszavonult előbb Ordasig, utóbb a solti földsánczig. Rákóczi, ki maga is nagy haddal indult Bottyán felmentésére, jún. 21-én Dányon értesült erről s bosszankodva írta Bercsényinek „Esztorás Dániel teljességgel megbódulván, az hídat ott hagyván, Solthoz nyomult."

A magára hagyatott Bottyán bezárkózva várába, nekikészült, hogy azt megvédi. Június 19-én hajnalban Glöckelsperg Kömlődhöz érkezett és megkezdé a vár körülszállását. Bottyán ekkor, hogy az ellenség erejét kikémlelje, saját ezrede élén vakmerően kirohant a várból. Heves összecsapás fejlett ki, a melyben maga a hős tábornok is megsebesült. Mikor a hajdúság az öreg tábornokot, kiről az volt a hit, hogy „testét kard nem fogja, golyó nem járja" megsebesülten látta, minden önbizalma elveszett. Hasztalan biztatta, bátorította őket a sebzett oroszlán, nem tudott beléjök lelket verni. Őt magát hű huszárezrede átvitte a hídon az imsódi sánczba, ott bekötözték sebeit és gyógyulás végett Kecskemétre szállították. A várat Csajághy és Horváth Tamás hősiesen védték, de egy hajdú-őrnagy árulása révén a császáriak azt mégis bevették. Az imsódi sánczot, melyet a németek szintén elfoglaltak, az időközben észretért Esterházy visszavette és a hídat szétbontotta. Glöckelsperg, ki Bottyánvárába őrséget rakott, június 27-én a solti erődöt is elkezdette a jobb partról bombázni és naszádaival ostromoltatni, de visszaverték. És mivel arról értesült, hogy Rákóczi e napon Ócsához érkezett : Pest megtámadtatásától tartván, abbanhagyta a solti ostromot és visszatért Budára.

Rákóczinak tényleg szándéka volt Pestet megtámadni, azonban kiküldött kémei nem hoztak biztató híreket ; mindazonáltal július 1-én Ócsáról keltezett országgyűlési meghívóiban a rendeket a Rákos mezejére invitálja, reménykedve, hogy addig mégis csak sikerül majd Pestet megvennie. Ócsáról a fejedelem Vácz felé fordult. Július 3-án Gyömrőn ; 4. és 5-én Rákoscsabán ; 7—8-án Vörösegyházán és 9-én Váczнál állomásozott. Diverziójának azonban a vármegyére nézve semmi jelentősebb következménye nem volt.

Mikor Herbeville fővezér Erdélybe vezette seregét, Budán magához véve az élelmezési vonatot, a Duna—Tisza közén indult útnak. Bottyán, ki ekkor már sebéből felépült, 1705 szeptember 25-ének hajnalán Nagykőrösnél 6000 emberével neki támadt a császáriak 20,000-nyi hadának. Az erős támadás zavarba hozta őket, jót ütött rajtok, pár száz elhullott közülök és sok társzekér zsákmányul esett. 28-án Kecskemétnél ismételte a támadást Glöckelsperg seregére, de kevesebb sikerrel, mert a németek most már óvatosak voltak. Október 10-éig sarkalta Bottyán a német hadakat, mely napon Herbeville Csongrádnál átköltözött a Tiszán. Egyébként a császáriak átvonulása alkalmával, a fejedelem parancsára a községek mindenütt elhagyták házaikat és elhajtották, rejtették marháikat, egyéb jószágukat, miáltal a hadsereg sok nélkülözésnek és nyomorúságnak volt kitéve. Csak Kecskemét és Nagykőrös várták be a császári csapatokat, mely engedetlenségükért azután büntetésül Bottyán 900 főből álló huszárezredét kellett újra ruházniok.

A sok ide-oda lovaglásban Bottyán nemrég behegedett sebe újra kifakadt s ő kénytelen volt Kecskeméten hosszabb ideig az ágyat őrízni. Felgyógyulása után a fővezérlet intézkedése szerint Solt mellett átkelt a Dunán s elhagyta a Duna—Tisza közét.

A nagykőrösi támadás.

1708 tavaszán híre járt, hogy a ráczság a három duna—tisza-közi városra készül csapni. E hírre Sőtér Tamás ezredes, kit a fejedelem Pest vármegye védelmével bizott meg, április 4-én megjelent Kecskeméten és a teendők felől tanácskozott. Ebből kifolyólag azután 14-én parancsot küldött Pest vármegye minden községére, hogy gyűjtsék össze a mezei hadakat. A támadás ekkor ugyan elmaradt, de szeptember 11-én a ráczság mégis lecsapott Nagykőrösre. A város azonban idejekorán értesült a veszélyről és mint a krónikás beszéli : „A német commandírozó tiszt oly fúriával, mint egy fene bestia, a gyalog ráczságot a város árkának megmászására és lerontására szüntelen hajtotta ; de mind azért, hogy a sáncz magas volt, mind pedig a sánczoknak belső részein kasok mellett álló puskás embereknek szüntelen való lövöldözések, benne sok károkat tettenek, éppen meg nem hághatták. Azalatt a lovas ráczság, mikor a kőrösi katonákat a czeglédi kapu körül ostromlaná, Sőtér Tamás Oberster három zászlóallya katonákkal elérkezék, — ezek rajta menvén a lovas ráczokra, béhajtották őket az budai kapuig, holott is megfordulván, a ráczság magát eléggé oltalmazta —

onnan a mezőségre szorítván egymást . . . Ezután a veres német commendánst is megsebesítették és mihelyt ezt látták a ráczok, mindjárt takarodtak.

Kecskemét viselkedése.

Sőtér Tamás november havában Szentmártonkátán, hol hadiszállását tartotta, kecskeméti tisztjeitől levelet kapott, a melyben azok ama gyanújoknak adnak kifejezést, hogy a város magát a császáriak oltalma alá helyezte. Kellett valaminek lennie a dologban, mert a városi levéltár még ma is őrzi gróf Herberstein Ernőnek, az új szegedi parancsnoknak 1708 október 18-áról kiállított oltalomlevelét, a melyben őket jóakaratáról biztosítja és igéri, hogy Pest közelében a némedi határban telelőt fog szervezni, a hová méneseiket és gulyáikat bátran elhajthatják. Október 26-án meg a budai parancsnok erősíti meg ezt az ígéretet. Nagykőrös november 7-én arra szólította fel Kecskemétet, hogy miután Czegléddel egyetemben a fejedelemhez küldöttséget kívánnának meneszteni, jó lenne, ha a kecskemétiek is csatlakoznának hozzájuk. Csatlakoztak-e, nem-e, arról nincs hír, de tény, hogy Sőtér tisztjei éppen azon az alapon gyanúsították meg a várost, hogy egy idő óta semmiféle marhájának bántódása nincsen. Az estve veszem, írja Sőtér a város bírájának, ezerembeli Tiszteimnek levelét, edgyütt az Reusok examenjével, melyből világosan kitetszik, hogy Kgltek az Német protectiója alá adta magát, mert mostanában sem jószágát, sem emberit az ellenség nem bántja." Felszólítja tehát a várost, hogy maguk igazolására haladéktalanul hites embereket küldjenek hozzá. Igazolta-e magát, arról nincs hír, de tény, hogy nyilvánosan csak 1710 deczember 24-én Ebergényi László császári tábornok kezébe tették le a császárnak szóló hűségeskült.

Az 1708-iki erős télen Pest vármegyében a Sőtér Tamás ezredet és Szemere László brigadéros három lovasezredét quartélyozták el. Sőtért a három városban, Szemere hadait pedig Hévizen, Turán, Kókán és ezek vidékén.

A pestis.

Az 1709-ik esztendő szomorúan virradt a szegény, sokat szenvedett magyar népre. „Az emberek között lévő sok és nagy háborúságot és nyomorúságot az Ég is nagyon szaporíttya, — írja Petthő Gergely krónikája, — mind hallhatatlan nagy hideggel, mind sok és nagy havok iszonyatosságával, melynek mind a kettőnek mássát az emberek oly könnyen nem látták, nem hallották. A többi közt, minekutána ez a nagy hideg Vizkereszt napján estve felé kezdődött, úgy annyira elterjedett, hogy a miatt az égi madarak, hollók, varjúk, csókák és apró madarak a fákról fagyva hullottak. Magyarországban is a hideg a szőlőknek és Diófáknak igen ártott. Továbbá ebben és a következendő esztendőkben Magyar és Erdély országban nagy döghalál kezd uralkodni és Újbudán a Rácz-Városban magát kimutattya". A pestis a Tiszántúli megyékben vette vezdetét s kivált Vásárhelyen dúlt nagyon. Sőtér ezredes mindent elkövetett, hogy a járványt Pestmegyébe be ne hurczolják. Ekkor járt éppen egyik kapitánya: Nyúzó, ki szatmármegyei kemény legényeket vezényelt, a Tisza vidékén; az ezredes attól tartott tehát, hogy csupa kiváncsiságból bemegy Vásárhelyre és a járványt elhozza majd Kecskemétre. Irt tehát Károlyi tábornagynak, kérvén, „parancsollya meg keményen Nyúzó bátyámnak, a ki kemény kálvinista bőrű ember, mint alatta valóival együtt" hogy be ne merjen menni Vásárhelyre. Márczius 19-én meg Erdős Mihály az első járás szolgabírája értesíti a községeket, hogy „Collonellus Uram eö Kglme parancsolattyát vettem, hogy Kgltek sem maga, sem cselédgye az Tiszán túl való földre, nevezetesen az holott vastagon grassál az pestis, Vásárhely, Szentes és Makó tájékára ne bocsássa, se pedigh onnét való embereket maga között el ne szenvedgyen, élete és jószága elvesztése alatt." De hasztalan volt minden elővigyázat, hasztalan minden védekezés, a „guga-halál", mint a nép nevezte, elterjedt itt is és éppen a féltett Kecskeméten lépett fel először.

Bottyán ujabb hadjárata.

Heister tábornok dunántúli nagy sikerei egyre-másra elpártoltatták a dunántúli megyéket a fejedelemtől. Ennek megakadályozására Bottyánt indította 5000 emberrel — a pestis miatt ennyit is csak nehezen lehetett összegyűjteni — a veszélyeztetett vidék védelmére. Az öreg tábornok seregével a Duna—Tisza közére szállott alá és Soltnál, majd Földvárnál kísérlette meg az átkelést. Ez azonban nem sikerült, mert a naszádos had Budáról már akkor oda érkezett s maga Heisler is, ki Battyán vállalkozásáról értesült, Földvárnál termett. A tábornok időközben azt is hírül vette, hogy a budai őrség a Duna balpartján száguldozik és a városokat, községeket hódolásra kényszeríti. Visszatérésre szánta tehát magát és Pestet megkerülve, Szentlőrincz táján szállott meg; majd innen Vácz felé vonult s ez útjában a budai őrség egyik csapatját megverte. Innen ismét a Délvidékre

ment s a tőle annyira gyűlölt ráczokat vagdalta meg. Ez volt utolsó fegyverténye, mert szeptember 27-én a tarna-örsi táborban hirtelen meghalt.

Rákóczi csillaga lehanyatlik.

Battyán halála után az események gyors egymásutánban követték egymást. Szomorú napok jártak a magyar szabadság bajnokaira. Rákóczi csillaga a romhányi ütközetben lehanyatlott s a letört nemzet kénytelen volt megalkudni a győztes császárral, I. Józseffel.

Pestmegyét, melyből a császári hadakat a szabadságharczosoknak nem sikerült egészen kiszorítaniok még egy pillanatra sem, csakhamar egész kiterjedésében császári hadak özönlötték el. 1710. októberében már ismét feltünik a látóhatáron Huszár János szolgabíró s egyre-másra gyártja a rendeleteket, hogy a városok és községek az adókat és kivetéseket haladéktalanul küldjék be „ő szent Fölsége hadibiztosainak. 1710. január 22-én volt a romhányi csata és október 14-én Pataki Gáspár pestmegyei alispán már kiadja a városok és községek elöljáróságához intézett és Strelizky József hadi commissarius ellenjegyzésével ellátott rendeletet, hogy a kuruczok javait „kemény hit alatt" konscribáltassa, konfiskálja, az ingóságokat a hadi biztoshoz beszállítsa."

III. *A szatmári béke jegyében.*

A szabadság zászlaja lehanyatlott, de a felkelő sereg fölött vívott győzelmek nem voltak oly méretűek, hogy a császári és királyi hatalom kénye-kedve szerint bánhatott volna el az országgal. I. József és tanácsosai czélszerübbnek vélték a rendes békekötést a rögtönös leigázásnál. Gróf Károlyi Sándorral tehát, mint az országban megmaradott egyetlen főharczossal, megkötötték a szatmári békét. I. József azonban sírba hanyatlott, mielőtt a béke okmányát ratifikálták volna; Károly, a trón örököse meg a távol Spanyolországból indult útnak, hogy trónját elfoglalja. A közbeeső időt Károly édes anyjának Eleonora császárnőnek kormányzása töltötte ki. Okos és elővigyázatos asszonyként, nehogy a felkelők újra lélekzethez jussanak, sietett a maga nevében a szatmári békét megerősíteni, s annak elfogadását Károly nevében is megigérni. És ezen a békeokmányon épült fel III. Károly meg Mária Terézia uralkodása, az a burkolt abszolutismus, a mely Magyarország történetébe két mozgalmas, üdvös alkotásokban gazdag fejezetet illesztett be s letette azokat az alapépítményeket, a melyeken hazánk mai kultúrális és gazdasági fejlődése épült fel. A magyar nemzettől pedig egyetlen Habsburg sem ért el annyit, mint III. Károly, ki szabadjára hagyta a beszélni szeretőket és a sok pelyvából ki tudta szemelni a magot, meg Mária Terézia, a ki kedveskedésével úgyszólván ujjain forgatta az egész országot.

III. Károly. A pragmatika sanktió.

III. Károlynak egyik legfőbb vágya az volt, hogy a királyi ház örökösödése a leányágra is kiterjesztessék. Ezt a czélját rendkívül ügyes, diplomatikus módon érte el. Először Horvátországban hintette el az eszme magvait; és azok kikeltek a zágrábi püspök ajkain, a ki egész váratlanul már 1712-ben a horvát országgyűlésen ily irányban felszóllalt és határozatot provokált, hogy a horvátok hajlandók a királyi ház örökösödését a leányágra kiterjeszteni. És az eszme elindult hódító útjára. Kezdett, mondja Károlyi Sándor emlékirataiban, kezdett együtt is másutt is hintegettetni a felséges ausztriai háznak magvaszakadtával következő leányág successiója; mely iránt is kinek-kinek mi légyen véleménye, a fölséges udvar előre alkalmasint beszedte. Tényleg így cselekedett. E véleménygyüjtők és reábeszélők egyike volt Managetta udvari tanácsos. Ő 1722 június 4-én kelt levelében azt írja a német kanczellárnak, hogy legközelébb beszélt b. Sándorral azon urakról és megyékről, a kik a női örökösödés tárgyában hajlandók megfelelni Ő felsége várakozásának. És levele további folyamán felemlíti, hogy e tekintetben Pest vármegye készsége minden kétségen felül áll, a mi természetes már csak azért is, mert ennek a megyének a nádor a főispánja. És tényleg az 1722—23-iki országgyűlésen a megye követei ilyen utasításokkal jelentek meg.

Vallási sérelmek.

A szatmári békét követő országgyűléseken természetesen a vallási sérelmek is napirendre kerültek. Ezek nélkül az ország egy pillanatig sem lehetett el. Azonban bár a vallási ügy rendezésére is külön bizottmányt küldtek ki, a kölcsönös megértés egy betűnyit sem haladt előre. 1723-ban az országgyűlés katholikus és evangelikus rendei kölcsönös óvástétellel váltak el, a király pedig rendeletet bocsátott ki, hogy míg a vallási bizottmány munkálataira vonatkozó végelhatározását ki nem adja, e téren semmiféle ujítást tenni nem szabad és mindent

vissza kell helyezni abba az állapotba, a mint az a regnicolaris bizottság működését megelőzőleg volt. Pestvármegye protestáns rendei ennélfogva 1724 elején folyamodást nyujtottak be a megye közgyűléséhez, követelvén, hogy e királyi rendelet meghagyása szerint Szentmártonkátán, Mogyoródon, Szadán, Veresegyházán és Üllőn helyeztessenek vissza nemrég elvett templomaik birtokába; Kisváczon, Kisújfalun, Szentmiklóson és Hartyánban pedig, honnan papjaikat elűzték, állíttassék helyre vallásuk szabad gyakorlata. A vármegye azonban a kérelmezőket elutasította és pedig azért, mert a nevezett templomok ugyan 1715 óta, de mégis az országos bizottság összeűlése előtt vétettek el a helvét hitvallásuaktól s így a királyi rendelet intézkedése alá nem esnek. A protestánsok ezt az okoskodást nem voltak hajlandók vállalni és sérelmükkel egyenesen a királyhoz fordultak. Mozgolódásuknak legfőbb eredménye az volt, hogy a kir. magyar helytatótanács 1725 augusztus 7-én meghagyta a megyének, hajtaná szigorúbban végre a királyi rendeletet „nehogy a panaszlóknak okuk legyen mindúntalan Ő felségéhez folyamodniok és ilyféle súlyos panaszokkal császári füleinek, mint az eddigelé gyakran történt, alkalmatlankodniok."

Végre 1731 márczius 31-én megérkezett a sóvárogva várt királyi végelhatározás. E szerint a vallásszabadságra nézve az 1668: 25. és 26. t.-cz. és az 1687-iki tczikkek akként magyaráztatnak, hogy a protestánsoknak az egész országban engedett vallásgyakorlat csak magángyakorlat; a nyilvános gyakorlat meg csak az 1681: 26 tczikkben névleg felsorolt helyeken szabad. E helyeken kivül az akatholikusok is a katholikus plebános alá tartoznak. Superintendensek választása meg van engedve. A hittagadók szigorúan büntetendők. Vegyes házasságok csak kath. lelkész előtt köthetők. A kath. ünnepek, külsőleg, általánosan kötelezők. Az esküt az előírt minta szerint, tehát az Istenre és minden szenteire, a Boldogságos Szűzre kell letenni, ez alól csak az igazságszolgáltatásnál kihallgatott tanúk mentendők fel, a kik az esküt csak a közönséges forma szerint teszik le.

Természetes, hogy mikor a vármegye közgyűlésén ezt a legfelsőbb királyi elhatározást kihirdették, az ellen a mindkét felekezetű protestáns rendek erélyesen felszóllaltak s elégedetlenségüknek folyamodásokban adtak kifejezést. Meglepő azonban, hogy Althán Frigyes bibornok, váczi püspök, ki előbb Nápoly kormányzója volt, a királyi rendelet ellen 1731 május 23-án óvást tett és kijelentette, hogy „lelke keserűségével és borzalommal olvasván a rendeletet, melynek tartalma a katholikus hittel, az itteni tisztelettel, a lelkek üdvével, az apostoli szék tekintélyével, a szabadságokkal, kiváltságokkal s jogokkal homlokegyenest ellenkezik, főpásztori kötelességének tartja, ez ellen is megujítani mindazon ellenmondásokat, melyek a vallás ügyében a katholikusok részéről 1608 óta tétettek; és miként ő maga ezen rendeletet érvénytelennek tartja, úgy kijelenti, hogy az egy megyéjebeli papot sem kötelez s annak megtartását megtiltja". Végül még kinyilvánítja, hogy a rendelet ellen a pápához fellebbez.

A király hírül vevén a váczi püspök tiltakozását, rendelkezett, hogy az egész terjedelmében hozzá felterjesztessék. Megösmervén ily módon az ügyet, a biborost maga elé idézte Bécsbe, hogy védelmét előadja. Althan azonban kétszeres idézésre sem jelent meg s igazolására egy lépést sem tett. Károly király nagy haragra gerjedt ez eljárás miatt és a szokásos és egyedül törvényes formák mellőzésével, erőszakos eljárásra ragadtatta magát. A váczi püspök írását ugyanis leküldötte a kir. kanczellária a cs. kir. helytartótanács útján a megyéhez és meghagyta, hogy az a megye nyilvános űlésében széttépessék. Felhívta egyúttal a megyét, hogy a püspök javait zár alá vesse. A királyi rendeletnek a megye 1731 szeptember havában tartott közgyűlésén tett eleget. A váczi püspök javai egy évig maradtak zár alatt, a mikor azokat, a pápa közbenjárására, végre feloldották.

Az 1741 és 44. évi insurrectió.

A nemzet lovagias felbuzdulása a mindenünnen szorongatott királynő megmentésére: Vitam et sangvinem, életet és vért ajánlott fel és ezen ajánlatának híven eleget is tett. A porosz háborút, Mária Terézia ellenségeinek erejét, a magyar fegyverek, az ujonnan szervezett magyar ezredek vitézsége döntötte meg, a sok adó, melyet emberben, vérben és pénzben hozott áldozatúl a nemzet. Az 1741-iki nemesi közönséges felkelésből, a mint azt a megye levéltárában fekvő repartitio mutatja, Pestmegye becsületesen kivette a maga részét. Mikor pedig 1744-ben a porosz király betört Csehországba, az ország vezérlő urai kijelentették, hogy bár az országgyűlést most már összehívni nem lehet, kezeskednek róla, hogy a megyék a nemesi fölkelést önként megajánlják. „Most van megint ideje, írja

augusztus 22-éről a megye nádor-főispánja, hogy nemzetünkhöz oly különös szeretettel viseltető királynénkhoz, asszonyunkhoz és anyánkhoz véghetetlen hívségünket — bizonyítsuk .... Fegyvert kiáltok tehát nagy dicsőségű édes hazámnak és nemzetemnek". Mivel pedig a részleges felkelés nem elég, közönséges nemesi felkelést hirdet s felhívja a vármegyét, hogy ezen kívül is, a maga erejéhez mérten, igyekezzék számosabb lovat és gyalog-katonaságot állítani. A nádor felhívása készséges fülekre talált a megye rendjeinél, kik akkor sem zúgolódtak, mikor gróf Eszterházy József magyar nyelven írt levélben tudatta velök (1744 november 30.) hogy a felkelő sereget télire Galicziába viszi.

Mária Terézia már 1741-ben szándékozott az ország fővárosát meglátogatni. Szeptember 18-án ugyanis sajátkezüleg aláírt és gróf Batthány Lajos kanczellártól ellenjegyzet levélben azt írja Pest vármegye rendeinek, hogy mivel Budára óhajt jönni, gondoskodjanak, miszerint fa és mindenféle élelem nagyobb mennyiségben hozassék mindenfelöl piaczra, hogy tisztességes áron lehessen venni. Ekkor azonban nem jött el; de hogy a magyarok iránt való szeretetének újabb jelét adja, megengedte Grassalkovich Antalnak, kit hasznos szolgálatai jutalmául időközben grófi rangra emelt, hogy mozgalmat indítson a romokban heverő királyi palota ujjáépítése ügyében. A könnyen lelkesülő magyarok egyre-másra hoztak áldozatot e szép czélra, úgy hogy 1749-ben az építéshez szükséges pénzösszeg már együtt is volt. Május 13-án nagy ünnepélyességgel tették le az alapkövét s nehány év múlva már fel is épült a palota, mely azonban egyelőre apácza-zárda, azután a terezianista nemes ifjak konviktusa majd egyetemi épület lett; királyi székházúl azonban csak későn s akkor is rövid ideig szolgált.

Mária Terézia látogatása.

A királynő 1751-ben megvalósította igéretét. Eljött magyar fővárosába és augusztus 8—13-ig lakott Pesten, Barkóczy Ferencz egri püspök házában. Majdnem naponként kikocsizott a Rákosra, hol akkor a hadsereg gyakorlatozott. Különösen kitüntette ez alkalommal Grassalkovichot, kit gödöllői uradalmában meg is látogatott. Augusztus 10-én és 11-én volt a császárral egyetemben Grassalkovich vendége, ki ekkor olyan fényt és pompát fejett ki, minőt — az udvari urak maguk vallják — vagy ehhez hasonlót még soha sem láttak. A kastély, melybe száz lovastól kísérve este vonult be a királyné, 70.000 lámpától tündéri világitásban úszott. Másnap a kastély és a park megtekintése után, a pazar fényű ebéden több ezren vettek részt; ott volt az egész udvar, a környék urai, az előkelőbb megyei nemesek; ott volt a papság, a polgárság s minden számot tevő tényező.

1764-ben a királynő augusztus 27-én meglátogatta Váczott Migazzi biborospüspököt. A főpap, ki hugának a nászát ünnepelte egy Sztáray gróffal, a város végén felállított diadalkapunál fogadta magas vendégeit. A királynő jelen volt az esküvőn és a vőlegénynek szép gyémántgyűrűt, a mennyasszonynak drága nyakláncot adott emlékül. A násznép a királyi asztalhoz is hivatalos volt. Ebéd után Albert herczeg hadijátékot rendezett; este általános kivilágítás és pompás tűzijáték gyönyörködtette a vendégeket. Másnap Mária Terézia a nevét viselő intézetet és az épülő székesegyházat látogatta meg; délután a Dunán halászat, este vizi hadijáték szórakoztatta. Augusztus 31-én férjével, a császárral együtt Budára rándult, hogy a királyi palotát megtekintse. A kíséretében lévő német urak, — csupa jóstehetségű ember — igen fölöslegesnek vélték, hogy ilyen nagyszerű palotát építettek a világtól oly annyira eleső, éktelen városban, hol az udvar aligha fog valaha székelni. Visszafelé még egy napot töltött Váczott a királynő.

Az 1764-iki országgyűléstől a királynő az adók tetemes felemelését és a nemesi felkelés szervezését kérte. A rendeknek e két kérelem egyike sem kellett. Az adó felemelését tiltotta az ország teherviselő-képessége; a nemesi felkelés szervezése, úgy a hogy az tervezve volt, szaporította volna a főurak és urak terheit. Mikor a királynő váczi kirándulásából visszatért (szeptember 14-én) az ország primása és a nádor átnyújtották neki az országgyűlés kétrendbeli feliratát. Ezek egyike sérelmeket, másika a királyi előadásokra adott tagadó választ foglalta magában. E váratlan válasz annyira felingerelte kedélyét, hogy az országgyűlés bezárását elrendelni és Pozsonyból rögtön elutazni akart. A nádornak és más tanácsosainak nagy reábeszélésbe került, hogy e szándékától eltérítsék s reábírják, hogy a rendeknek mérsékelt hangú választ adjon, a melyben mindkét kivánságának megadását sürgeti. A rendek azonban állhatatosan megmaradtak tagadó álláspontjukon, esküvel is erősítve, hogy az ország több terhet nem bír el. Ekkor a királynő, az urak taná-

Az 1764. évi országgyűlés.

csára, magához hivatta az ellenzék vezéreit, köztük Rádayt a pest-vármegyei követet is. Minden kedveskedése, az urak minden mesterkedése azonban csak annyit ért el, hogy az előbbi évek adóját némi pótlékokkal megszerezték.

Az úrbéri szabályzat. Ama nagyszabású reformok között, a melyek Mária Terézia nevéhez fűződnek, helyet foglal az úrbéri szabályzat is. A királynő minden országgyűlésen felvetette a jobbágyok viszonyainak szükséges rendezését, azonban a rendekkel sehogy sem boldogult. Ezek szűkkeblüen elzárkoztak a jobbágyok állapotának felsegítése elől és a királynő előterjesztéseit mellőzték. Mária Terézia tehát végre mégis arra szánta magát, hogy a megalkotott úrbéri szabályzatot, rendeleti úton lépteti életbe. Ez a munka hat esztendőt emésztett fel. 1769 végén az új úrbéri szabályzat Pest vármegyében befejezéséhez közeledett.

II. József. II. Józsefnek a haladás eszméiből szőtt fátyolba burkolt absolutismusa mindenütt egyenlő nyomokon járt, mert hiszen éppen a generalizálás volt egyik alapgondolata. Pest vármegyéhez is megérkeztek a kalapos császár rendeletei s a vármegye tisztviselőkara kénytelen volt, az erőnek és hatalomnak nyomása alatt, azokat végrehajtani. De azért a vármegye egy alkalmat sem mulasztott el, hogy tiltó és óvó szavát felemelje. Igy például az ország katonai asszisztencziával tervezett összeírása ellen, a melyről azt mondja, hogy ,,az ilyen elméleti tervek, melyeknél azok tanácsa nélkül járnak el, kik a körülményeket ösmerik, nem válhatnak a közjó hasznára. (1784). A vármegye tehát a császár ellen éppen azzal érvel, a mit az reformterveinek védelmére pajzsul helyezett maga elé. Abban a nagy felzúdulásban, mely 1789-ben József rendeletei nyomán kitört, Pest vármegye komoly, de erélyes és határozott felirattal vett részt. Az országgyűlés tartásának újabb elhalasztását azzal indokolni, hogy az adórendszer munkálatai még nem készültek el, nem szabad. A királyi leirat ezen okadatolása ép oly sérelem, mint a milyen magoknak az előmunkálatoknak az ország tudta és megegyezése nélkül való előkészítése. ,,Nehogy tehát e részben köteles hűségök és őszinteségök ellen vétsenek, alázatosan és bizodalmasan kijelentik ő felsége előtt, miképen *őket soha semmi sem fogja arra birhatni, hogy alkotmányos jogaik és kiváltságaikról önkényt lemondjanak.*" Egyuttal a vármegye egy *magyar* nyelvű feliratban szívére köti a kir. magyar helytartó-tanácsnak, hogy addig is, míg a sérelmek orvosoltatnának, mindenekben a törvényekhez s nevezetesen az 1723-iki 102. t.-czikkhez tartsa magát.

A nemzet felháborodása győzött. A testileg erősen megrokkant császár, ki halálát közeledni érezte, visszavonta összes törvénytelen rendeleteit. Mikor a nemzet féltett kincsét: a szent koronát Bécsből leküldték, a vármegye külön e czélra vármegyei zászlóaljat alakított, hogy a vármegye területére való bevonulásul díszkíséretül szolgáljon. A szent koronát 1790 február 20-án, 500 ágyúlövés üdvözlő dörgése, fényes ünnepség között helyezték el Budán. Egész diadalútján, a határtól az ország szívéig, mindenütt lelkesülten hangzott az üdvözlet: Éljen a magyar szabadság! És ugyanaz nap II. József megszünt élni. Bizonynyal igaza volt, mikor környezetéhez így szólt: Óhajtanám, ez irassék síromra: itt nyugszik egy fejedelem, ki jó és tiszta szándokai mellett is elég szerencsétlen vala látni, hogy minden tervei hajótörést szenvednek.

III. FEJEZET.

A NEMZETI ESZMÉK MEGIZMOSODÁSA ÉS ELŐNYOMULÁSA. (1790—1825.)

I. *Az 1790/91-iki országgyűlés.*

A mit II. József a maga szerencsétlenségének mondott, az Magyarországnak és a Habsburg uralkodó háznak szerencséje volt. Forradalmi idők jegyében állott ekkor a világ és ha II. József halálával nem zökken vissza minden abba a helyzetbe, a melyben trónraléptekor volt, ha az ő erőszakos abszolutizmusa és I. Ferencz alkalmi abszolutizmusa közé jótékonyan oda nem ékelődik a

II. Lipót. II. Lipót mérséklete, akkor kétségtelen, hogy ma egész más alakulatokkal kellene számot vetnie az európai konczertnek.

A forrongás az egész országban oly mértéket öltött, hogy a magyar természetnek éppenséggel meg nem felelő köztársasági államforma is hívekre talált. Sőt gyakorlatilag is alakot öltött. Minden egyes vármegye ugyanis, jófor-

mán egész önállóan vélt országos ügyekben is eljárhatni és az újólag életbe lépett megyegyűlések az egész országra kiható határozatokat hoztak.

Ilyen veleitások nyilvánultak meg Pest vármegye közgyűlésén is. A megyei rendek egyenesen azt az álláspontot foglalták el, hogy II. József cselekedetei megsértették a pragmatica sanctiót és így az örökösödés kérdését újra kell rendezni. És ezen álláspontjának utóbb országos pártot sikerült alakítania. Egyik vármegyei közgyűlésén, miután Pest vármegye sajnálkozását fejezte ki a háború költségei fölött, kijelenti, hogy újonczokat csak márczius végéig állít. Utasítja a tisztikart, hogy ez időn túl az újonczozásnak állja útját. Minthogy Lipót toscanai herczeg — ez t. i. II. Lipót az új király — most jön majd Bécsbe, fesse le előtte a primás, az országbíró és kanczellár az ország állapotját. Fejtsék ki, hogy Mária Terézia és József önkénykedése megsértette az örökösödésről szóló törvényt; Lipót pedig azonnal jelentse ki, hogy bátyja összes tettei törvénytelenek. Mivel kitünt, hogy az eddigi biztosítások nem elegendők, országgyűlést kell egybehívni, az új hitlevél és a hozandó szükséges óvóintézkedések, meg törvények miatt.

A mint II. Lipót Bécsbe érkezett, rögtön biztosító leveleket küldött a vármegyékhez. Ezekben kijelenti, hogy a trónörökösödést szabályozó 1723-iki I. és II. törvényczikkek erejénél fogva a kormányt átvette s az orzág tisztviselőit hivatalukban továbbra is megerősíti. Eleve tudósítja egyszersmind a rendeket, hogy elhatározott akarata őket jogaik és szabadságaik, törvényeik és alkotmányuk birtokában fenntartani, ennélfogva az újításokat eltörlő január 28-iki rendeletet ő is jóváhagyja ; végül igéri, hogy mielőbb országgyűlést tart.

Ezt a biztosító levelet azonban a megyei ellenzék mindenütt nagy elégületlenséggel fogadta. Az országban mindenütt, még a főrendek között is, az volt a felfogás, hogy a legkevesebb, a mit II. Lipótnak tennie lehet, egy nyilatkozat, a melyben, — mint a hogy Belgiumban tette volt, — elődjének minden intézkedését törvénytelennek jelenti ki. A királyi biztosító iratra ilyen értelemben válaszoltak a vármegyék. Legerélyesebb és legnyomatékosabb volt Pest vármegye válaszirata. „Alig hittünk szemeinknek — mondják a rendek — midőn Felségednek a folyó hónap 14-ről (1790 márczius 14.) hozzánk küldött tudósító leiratában alkotmányunknak nem azon méltán várt biztosítását vettük, minőt mind a veszély magyarázza, melybe az elébbi igazgatás által ejtettünk, mind jogaink elvitathatlansága, mind a nemzetnek az elhúnyt felséges császár alatt tanúsított vastürelme igényelt volna, s minőt a belgáknak adni, Felséged maga egy a nemzet jogait tisztelő fejedelem s az embereket alattvalóiban is becsülni tudó atya kötelességének tartotta. . . . . Felséges Úr ! *A nemzetek nyilván joga s azon társadalmi szerződés, mely szerint országok támadnak, bizonyitja, hogy a felségi jog eredetileg a népek birtokában létezik.* E tétel, melyet maga a természet ír mindenki szívébe, azok sorába tartozik, melyekről egy igazságos fejedelemnek (minőnek Felségedet is tartjuk) kételkedni nem szabad. *E fölségi jog, a törvények által mérsékelt királyságban, a törvényes fejedelem és a nemzet által közösen gyakorlott törvényalkotó gyakorlatban nyugszik* oly módon, hogy a nemzet mindig bírjon azon eszközökkel, melyek a köztársaság czéljainak elérésére a körülmények szerint szükségesek. Bizunk tehát, hogy Felséged az országgyűlést és sérveink orvoslását nem fogja egyedül azokra szorítani, mik a kegyelmes tudósító leiratban foglaltatnak, hanem nekünk is meg fogja adni azt, mit a belgáknak adott, kik szabadságukat fegyverrel védelmezték. Mert bizonyára rossz példa volna, *ha a kormány tettei által azt bizonyítaná, hogy a népek nem engedelmesség, hanem csak fegyver által* védhetik és nyerhetik vissza jogaikat. Méltóztassék tehát Felséged, kinek egyenes lelkében teljesen bízunk, hogy jó szándokaiban semmi tanácsok által nem engedi magát megingattatni, ezeket kegyelmesen szívére venni, s a közügyek iránt mennél elébb az összes rendekkel, nem pedig egyesekkel tanácskozni, és meggondolván azt, hogy szabadságaink az osztrák ház uralkodása alatt sem a kölcsönös szerződések, sem az azokon nyugvó törvények s oklevelek által eléggé biztosítva nem voltak s következőleg, hogy ügyeink biztosításáról bővebben kell gondoskodnunk : méltóztassék a nemzet igazságos kérelmét akként meghallgatni, hogy mind a fejedelem és nemzet közt létező kölcsönös régi jogviszonyaink megújíttassanak s kifejtessenek, mind a mostani körülmények igényei szerint újabb szerződések köttetvén, polgári létünk teljes biztossága megállapíttassék. És csak ezután vegye át Felséged a törvényes eskü

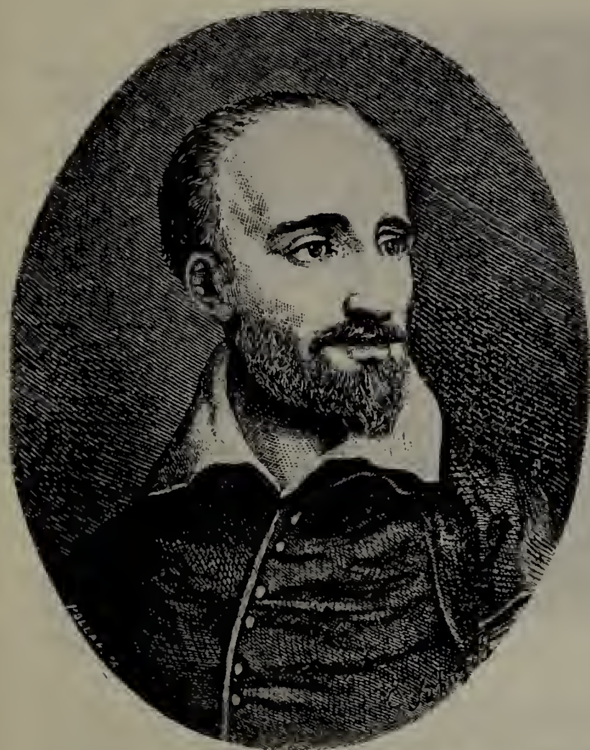
letétele és megkoronáztatása után az ekként erős alapokra fektetett ország kormányát, hogy így azokat is, mik a rendszer közkívánata szerint még tanácskozás alá veendők, a törvényesen és szabadon, tehát az idegen katonaság eltávoztatásával tartandó országgyűlésen a rendekkel törvényesen tárgyalhassa."

E felirat olvasásánál azt hinnők, hogy a vármegye rendei között az úgynevezett felvilágosodás, a Francziaországból áralmó: testvériség, egyenlőség és szabadság eszméi, óriási előhaladást tettek és a konzervativ magyar eszejárást teljesen átidomították. Ez azonban nagy tévedés. A rendek nem tudtak a maguk szűk látókörén felül emelkedni. Mindenünnen a rendi alkotmány meredek sánczai emelkedtek s azok mögül csak azt és annyit láttak meg, a mi és a mennyi az ő maradi felfogásuknak hasznára vált. A haladás és a maradiság csak a periferiákon túl találtak érintkező pontokra. A vármegye rendei ugyanakkor, a mikor az új királylyal szemben csaknem köztársasági elveket hangoztattak, elhatározták, hogy *németnyelvü átiratot többé el nem fogadnak*, elhatározták azt is, hogy a vármegyeházáról levétetik a házszámot és hogy a koronát a szomszéd megyék nemeseivel együtt ők is őrzik; *de hogy hivatlan és méltatlan ebben ne vehessen részt, eltiltják, hogy nem nemes járjon égszin ruhában fekete díszszel, aranyos gombbal és övvel.* Igazán sajátságos, ha meggondoljuk, hogy néhány év mulva Pest vármegye az újitók vezérévé vált.

II. Lipót szavának állott. Már márczus 29-én kibocsátotta az országgyűlésre szóló meghívókat és a kitűzött napon, június 10-én a nevezetes országgyűlés, mely 1530 óta az ősi Budán a nemzet első gyülekezése volt, tényleg meg is nyílt. Nagy tömegekben jöttek fel a rendek, a nemes ifjak, bandériumok, kérelmezők. Budán alig lehetett szállást kapni. „hisz még a peleskei nótárius is oda igyekezett." Június 10-én „beálla a híres diaeta Budán, — írja naplójában Keresztesi — a hol vagyon az országnak egy nagy háza; ebben a többek közt két nagy szálla, egyikben a mágnások gyűltek össze, presideált az esztergomi érsek, Batthyány József kardinális, a mellette lévő zöld szék üres vala, mely a reménység alatt levő palatinus számára tartatott. Balfelöl az országbíró, azután a banus,gróf Károli s több regni barones, azután a főispánok. Jobb felől a kalocsai érsek, azt követték a püspökök s a szentmártoni apátúr. Ezeknek hátuk megett még egy sor széken ültek kétfelől az ifjabb mágnások, a többi pedig, a hová fért, ült, állt. A másik szállában, mely igen nagy, mégis szűk, gyűltek össze a statusok, ezek ültek négy igen hosszú, zöld posztóval bevont asztalok mellett, veres bőrös székeken; egy kevéssé magasabb helyen korlátokkal körül volt véve az ötödik asztal, mely mellett ült a királyi tábla; itt presideált a personális. A ház karzatokkal volt körülvéve (melyekről mondotta II. József császár, hogy onnan szórhatják a magyarok az adtát, teringettét), itt voltak a sok ifjak." A nőknek is akkor engedték meg először a karzatok látogatását.

Az országgyűlés hosszú ideig vitatkozott az új hitlevél formája fölött s a különféle pártok között kezdett kialakulni a közvélemény, mely Pest vármegye álláspontját tette magáévá. Mindazonáltal e radikálisabb fellépésről a rendek, hosszas és sikeres puhítás, sőt az ellenzéki vezérek ellen kilátásba helyezett hűtlenségi actio árán egyelőre lemondottak s a koronázás, az időközben Pozsonyba áthelyezett országgyűlésen az év végén, a szokott ünnepségek között ment végbe.

Az országgyűlés dunamelléki kerületének űlésein egy törvény-tervezet került tárgyalás alá, a mely, ha törvénynyé vált volna, nemzeti függetlenségünk és alkotmányunk ez időszerint a lehető legjobban lett volna biztosítva. E javaslat ugyanis az eddig működött helytartótanácsot, mely „a helyett hogy őre és végrehajtója, inkább felforgatója lett az alkotmánynak és törvényeknek" végkép eltörültetni kívánja. E helyett állandó országos tanácsot kiván, melynek elnöke a nádor, vagy ennek akadályoztatása esetén más, rangban közvetetlen utána következő zászlósúr legyen. A tanács tagjai lennének: a primás és négy megyés püspök, a horvát bán, az erdélyi vajda, a tárnok, kincstartó, a koronaőrök és 40 az ország és a kapcsolt részek megyéinek rendjeiből választott tanácsos, meg 20 titkár. Ezek hat évre lennének megválasztva, de három évig lennének kötelesek viselni a hivatalt. Ez a tanács *felelős* lenne az országgyűlésnek, mely ha tisztjének meg nem felel, úgy egyenként, mint a maga egészében meg is büntetheti, feloszlathatja, újjal pótolhatja. Az udvari kanczellária hatásköre egyedül a kegyelmi, adományozási és kiváltság-adási ügyekre szorítkoznék. Szóval: ez parlamentáris, felelős kormányzat lett volna, úgy hogy a

Martinovics Ignácz.
(Az Orsz. Képtárból.)

II. Lipót.
(Az Orsz. Képtárból)

Gr. Széchenyi István.
(Az Orsz Képtárból.)

Fáy András.
(Az Orsz. Képtárból.)

I. Ferencz.
(Az Orsz. Képtárból.)

végrehajtó hatalom nem kinevezett miniszterekre, hanem megválasztott testületre ruháztatott volna.

A vallási sérelmekre nézve Pest vármegye azokkal tartott, a kik e kérdést a bécsi és linczi békekötések szellemében akarták végleges, beigtatott törvényczikkel rendezni. Ez a felfogás többséget is nyert.

Az országgyűlés egyéb határozatai közűl különösen kiemelendő még három, mind a melyek kezdeményezésében és keresztülvitelében Pest vármegye járt elől. Ezek közűl az első az az eskű, a melyet a rendek országgyűlés elején letettek s a melyben kijelentették, hogy *a rendek tudta és beleegyezése nélkül közülök senki a kormánytól sem hivatalt és méltóságot, sem más akármi nemü kitüntetést nem fogad el* és hogy a kik a főrendek közűl hasonló esküt tenni vonakodnak, azokkal a kerületi és választmányi űléseken sem tanácskozni, sem együttülni nem fognak. És tényleg 139 főrendi tag le is tette a kívánt eskűt.

A második határozat a magyar nyelvet iktatta be jogaiba. Kimondotta az alsó tábla, hogy a kerületi űléseken ezentúl a tanácskozás nyelve a magyar. Ehhez képest a napló magyarúl vezetendő, de a horvátokra való tekintetből latin szöveg is közlendő. Ugyanezeknek megengedték, hogy véleményüket, ha akarják, latinul is előadhatják.

A harmadik nevezetes határozat az, hogy a reformügyek előkészítésére és kidolgozására kilencz országos bizottságot szerveztek. Szili József alispánt, Pest vármegye követét a rendek a harmadik, vagyis az úrbéri ügyekkel foglalkozó regnicolaris bizottságba osztották be.

II. *A nemzet megfélemlítése.*

I. Ferencz

II. Lipót váratlan halála és I. Ferencz trónralépte hamar végét vetette azoknak a vérmes reményeknek, a melyek a magyarság szívét eltöltötték volt. Az volt az általános reménykedés, hogy az ország szabadságainak és törvényeinek tiszteletben tartása mellett, a szükséges közigazgatási, közgazdasági és kulturális berendezkedések és fokozatosan, rázkódás nélkül fognak megvalósúlni. Mindebből semmi sem lett. Az 1790—91-iki országgyűlés rendelkezései írott malaszt maradtak s a csendes abszolutizmus csakhamar régi fényében ragyogott.

A franczia forradalom első diadalai és kicsapongásai az udvarok és a kiváltságos osztályok körében rémületet és felháborodást keltettek. I. Ferencz király tehát féltékeny gonddal ellenőrzött minden mozgalmat, irtózott mindentől, mi kissé szabadabb felfogást tükrözött vissza, kipusztítani igyekezett az irodalom útján gyorsan terjedő eszmék csíráit is. A kormányhatóságok valóságos vadászatot rendeztek a franczia irodalom termékeire.

Laczkovics alispán ügye.

Egy ilyen csomagban Laczkovics György pestmegyei alispán nevére Hamburgból Trenk egyik Ausztriából kitiltott könyvének néhány példánya érkezett. Természetes, hogy Riettaler könyvvizsgáló azt rögtön lefoglalta és a helytartó tanácsnak jelentést tett. A helytartó tanács az alispánt kérdőre vonta. Laczkovics nyilatkozott, de nyilatkozatát a vármegyei közgyűlés útján küldte át a helytartósághoz. Nyilatkozatában kijelenti, hogy régóta összeköttetésben áll Trenk Frigyessel és minden kiadványát meg szokta rendelni, de arra, hogy több példányban küldje el könyvét, nem szólította fel. Egyébként, úgymond, az ő meggyőződése szerint, a nemes embernek joga van mindent olvasni és illik mindent ismernie „még az államok titkait és a szentek szentét is, hogy képes legyen a jót elfogadni, a rosszat visszautasítani."

Pestmegye, e nyilatkozatot felterjesztve, sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy ily dolgokért nemes embereket zaklatnak. Az esetnek híre menvén, a többi megyék is, kivéve nehány konservativ megyét, csatlakoztak óvástételükkel Pest vármegye feliratához. Ily nagy mozgalomnak kellett születnie, hogy egy úri ember egy külföldi könyvet nyugodtan kézhez vehessen és elolvashasson.

Martinovics és társainak összeesküvése.

Minden elővigyázat ellenére a franczia forradalmi eszmék és a reájok vonatkozó irodalom mégis beutat talált az országba s titkos híveinek száma mindjobban szaporodott. Nincs kómikum híjján, hogy Magyarországon a forradalmi első szervezkedés éppen a bécsi udvar egyik volt bizalmasának, Martinovics császári tanácsosnak és udvari vegyésznek a műve volt. 1794 április végén Bécsből Pestre jött azzal a határozott szándékkal, hogy itt titkos társaságokat szervezzen. Egyszerre — és ez jellemző a szertelen nagyravágyási s — az egyébként

egészen jelentéketelen ember — erkölcsi világára — két különböző, sőt ellentétes irányú társaság alapítását tervezte. Az egyik a *reformátorok* társasága volt. Ebbe azokat a szegényebb mágnásokat és nemeseket igyekezett bevonni, a kik elégületlenek voltak a fennálló viszonyokkal és az alkotmány átalakításától, a mennyiben a nemesi jogok épségben tartatnak, nem idegenkedtek. Czélul oly köztársaság alakítását tűzte ki, a melyben a törvényhozó hatalmat két kamara, — a nemesek és a nem nemesek képviselői, — intézné. Az ingatlan birtok a nemeseké maradna, a nem nemesek azt mint bérlők kezelnék. Adót senki sem fizetne, mert az egyházi, koronai javak és a harminczadok jövedelme fedezné a közszükségletet. Tényleg ő ezt a társaságot csak arra akarta szervezni, hogy a fennálló kormányforma megbuktatását elősegítse. A romok fölé új épületet emelni ,,az egyenlőség és szabadság társasága" volt hivatva és pedig tisztán demokrata alapon. Ezen az alapon ki is dolgozta a leendő alkotmány tervezetét.

,,Az egyenlőség és szabadság" társaság igazgatói, tehát Martinovics terveinek előmozdítói voltak: Hajnóczy József, az aszódi evangelikus lelkész fia, Laczkovics János pestmegye alispánjának Laczkovics Györgynek testvéröcscse, egyébként nyugalmazott kapitány, Szentmarjay Ferencz kamarai titkár és gróf 'Sigray Jakab a dunántúli kerület táblabírája.

Az összeesküvés felfedeztetvén, Martinovics és társai csakhamar fogságba kerültek és Bécsbe vitettek, hogy ott az udvari bizottság előtt folyjon le perök felségsértés czímén. A kihallgatások kezdetőket is vették, azonban a vármegyék erélyes fellépésére a bűnösök és az egész peranyag csakhamar a budai királyi táblának a kezébe került.

Pest vármegye rendei 1794 augusztus 25-én tartott közgyűlésükben tárgyalták Martinovics és társai elfogatását és Bécsbe való vitelét. A dolgok valódi állását ekkor az országban még senki sem ösmerte, mert a bécsi udvar a nyomozás során beszerzett adatokat s az elfogottak bűnösségének mibenlétére vonatkozó minden iratot olyannyira titokban tartott, hogy még a kir. helytartótanácsot sem avatta be minden részletbe. Pest vármegye rendei azonban látták azt az egyet, hogy magyar honpolgárokat, sőt nemeseket elfogtak, Bécsbe hurczoltak s ott felettök törvénykezni akarnak. A rendek heves beszédekben keltek ki ez ellen az újabb sérelem ellen. gróf Keglevich Ágost indítványozta, hogy a királytól felvilágosítást kell kérni, azon okokról, melyek az elfogatás elrendelésére indították. Ezt az udvari párt határozottan ellenezte. Szónokai között gróf Teleki József koronaőr többi között kijelentette, hogy ha ,,tulajdon fia volna a hírlelt bűnben, megegyezne megöletésében." Végre, hosszas vitatkozás után, elfogadtak egy közvetítő javaslatot, mely szerint a vármegye nem vonja felelősségre a királyt, de a foglyoknak a hazai rendes törvényszék elé állítását követeli.

A vármegye felirata igen higgadt és loyális hangon volt megszerkesztve. A rendek — úgymond — nem tudják mily bűnt követtek el az elfogottak. Hír szerint felségsértést. Nem veszik őket pártfogásuk alá. Ha vétkesek, ám bűnhődjenek. A nemzet egyaránt tiszteli a királyi méltóságot és az ország törvényeit. A trón védelmére kész bármily áldozatot is hozni és vérét is ontani, a mint már gyakran és bőségesen ontotta vérét az osztrák házért. Minthogy azonban a foglyok kivitele által a személyes biztonságot fenyegetve és a törvényt sértve látják: felkérik ő felségét, hogy a foglyokat visszaküldeni, ha csakugyan vétkesek, a hazai törvényes bírák által megítéltetni, az ily kivitelek jövendőben való megakadályozása iránt intézkedni és a nemzethez, mely úgy a törvények megtartását, mint a királyi méltóság és a közbéke ellen intézett merényletek méltó megbüntetését kötelességének ösmeri, több bizalommal viseltetni méltóztassék.

A magyar udvari kanczellária a vármegye felíratát mind hangjára, mind tartalmára nézve rendben lévőnek találta, abban meg nem ütközött. Fel is terjeszté a királynak, javasolva, hogy a király jelentse ki, hogy az elfogatások az 1715: 7. t.-cz. értelmében történtek, de a foglyok csak szembesítés végett vitettek fel Bécsbe s a mint ez megtörténik, a királyi tábla elé fognak állíttatni. Az államtanács magyar referense Izdenczy József azonban nem találta helyesnek, hogy a király ily igéret által engedményt tegyen a közszellem kívánságainak és megkösse kezeit. Ellenkezőleg azt kívánta, hogy a további bűnrészesek is Bécsbe vitessenek: Fiat justitia aut pereat mundus, mondá votumának vegén. Igy született meg a királyi válaszirat, melyben érezteti a rendekkel neheztelését. ,,Nem csodálkozhatunk eléggé a felett — úgymond — hogy midőn mi, a törvény által

reánk ruházott végrehajtó hatalommal élve, alattvalóink biztonsága és a közjó érdekében, a szükséges intézkedéseket megtesszük, ti nem átalljátok mondani, hogy ez által a törvények szentsége ellen vétettünk. Ennélfogva bizalmatlanságtokat és azt a föltevést, mintha mi a hazai törvényeket kevésbé ösmernők, komolyan rosszaljuk, annál is inkább, mert a foglyoknak törvényszék elé való állítása eddig szóba sem jött és így ti az ügynek előleges ismerete nélkül tápláltatok ellenünk súlyos és alaptalan gyanút. Minthogy trónra léptünk óta legfőbb kötelességünknek ismertük a törvények fenntartását és minthogy azokhoz a jelen esetben is alkalmazni kívánjuk magunkat : elvárjuk, hogy jövőre személyünk és rendelkezéseink iránt nagyobb bizalmat és tiszteletet fogtok tanúsítani; annálinkább, mert törekvéseink a közjónak és a gondjainkra bízott népek boldogságának előmozdítására valának mindig irányozva és népeink iránt viseltető szeretetünknek számos bizonyítékait adtuk." Végül tudomásukra hozza, hogy Laczkovics, Hajnóczy és Szentmarjay, az 1741 : LVI. törvényczikk értelmében, a kúria által leendő elitéltetés végett, Magyarországba vissza fognak küldetni. És tényleg nemcsak ezeket, de Martinovicsot, meg 'Sigrayt is visszaküldték.

Tudjuk, hogy Németh János ügyigazgató hyperloyalis buzgalmából, az egyébként még elég ártatlan összeesküvés tagja közül tizennyolczat ítéltek halálra. Ezt a rettenetes itéletet azonban I. Ferencz még sem engedte végrehajtani, de még így is hetet fejeztek le. Ezek : Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, 'Sigray, Őz és Szolarcsik. Az első öt kivégzést 1795 május 20-ára tűzték ki és a végrehajtást Pest vármegye törvényhatóságára bízták. A nádor május 16-án kelt rendeletének vétele után, az alispán a következő napra kisgyűlést hívott egybe, mely Szabó János szolgabírót küldötte ki. Ez május 18-án, a vármegye nevében átvette a halálra itélt foglyokat és a börtön udvarán négy vármegyei hajdút állított fel. A kivégzés a ,,generális kaszáló réten" ment végbe, mely azóta Vérmező nevet visel. Őzt és Szolárcsikot június 3-án végezték ki.

Martinovics és társainak kivégzése nem jelentette a szabad eszmék halálát, de mint a hogy az másutt lenni szokott, feltámadását sem. Lassan, de folytonosan előhaladt a modern áramlat s most már behálózta azokat is, a kik nem sokkal előbb még rendíthetetlen hívei voltak a rendi kiváltságoknak. A tudás fájának gyümölcseitől azonban, mint Horváth Mihály mondja, még folyton halál és börtön rettenté vissza a kiváncsiságot. Igy például 1802-ben három ifjú ember, Zsarnóczay János ügyvéd, Mikola István juratus és Kiss Károly főhadnagy ellen folyt felségsértési per. Mindhármukat halálra itélték, Kiss királyi kegyelmet kapott, de Zsarnóczayt, a szabadság-dalnokot és Mikolát e dalok kinyomatóját és terjesztőjét, Pesten június közepén, végezték ki.

Gondja volt a Thugut-féle kormányrendszernek arra is, hogy a magyar hírlapirodalom ki ne fejlődhessék s ezen a réven meg ne ösmerkedjen az ország a ,,rendbontó" elvekkel. Az 1790-ben, vagy már korábban keletkezett időszaki írások közül csak a ,,Magyar Hírmondó" és ,,Magyar Kurir" tengődtek még. 1806-ban az előbbi egészen megszünt s ekkor kezdte Kulcsár István a ,,Nemzeti Ujságot." Azonban külföldi híreket hoznia tilos volt s csak aprólékos napihíreken tengődött. Pest vármegye ekkor pártolólag lépett közbe és folyamodott, hogy engedtessék meg Kulcsárnak a külföldi hírek közlése, mert a közönség teljes tájékozatlanságban van a világ folyása felől. Ez a kérvény ugyan nem talált meghallgatásra, de a vármegye által megindott mozgalomhoz mind több törvényhatóság csatlakozott s a bécsi kormány végre is megengedte Kulcsárnak, hogy oly külföldi híreket közölhessen, melyeket a bécsi hivatalos lapból ollóz ki. Ily viszonyok között csodaszámba megy az a fellendülés, mely a következő időszak jellegét adta meg.

A nemzeti nyelv művelése.

A nemzeti nyelv, annak művelése és terjesztése körül egy idő óta különös buzgalom mutatkozott a nemzetben. Pest vármegye, mely most már határozottan átvette a vezérszerepet az ország vármegyéi között, már 1805-ben elhatározta, hogy mindenféle iromány ok magyar nyelven terjesztessenek a megye elé. Kevéssel utóbb Gömör vármegye kezdeményezésére mozgalom indult meg az iránt, hogy egy magyar nyelvmívelő tudós-társaság alapíttassék. E két mozgalom élén haladt Pest vármegye, és 1806-ban, hogy a törvénykezés, a közigazngatás nyelve, minden ágazatban kizárólag a magyar lehessen, egy nagy szótárt készíttetett el, mely azonban soha napvilágot nem látott. Az 1807-iki országgyűlésen elhangzott beszédek szülték azt a nemes felbuzdulást, a melynek a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása lett a következménye.

III. *Az utólsó nemesi felkelés.*

I. Ferencz uralkodásának legnagyobb részét a Napoleoni háborúk töltötték ki. Ez a háború természetesen óriási pénz- és véráldozatába került az országnak és jogos reformkívánságai, a melyek közgazdasági helyzetét és így teherviselő képességét is emelték volna, Bécsben mégis siket fülekre találtak. Az 1807-iki országgyűlést is jóformán eredmény nélkül zárták be, annak ellenére hogy az udvar egy újabb franczia háború eshetőségével már tisztában volt. Sőt azért küldte haza a nagyon ellenzékieknek talált rendeket, hogy egy újabb országgyűlésre, hajlíthatóbb követeket hozzon egybe. Kedves Zichy, mondá egy ízben I. Ferencz híres pénzügyminiszterének, *most szőrmentében kell bánni a népekkel; mostanság a népek is nyomnak a mérlegben.*

A magyarok megnyerése czéljából az országgyűlés tartama alatt mindenféle ünnepélyeket terveztek s éppen azért Ferencz harmadik nejének: Mária Ludovikának koronázását is ekkor akarták megtartani. Azonban nem egyedül az ünnepélyek hatására alapította az udvar a maga számításait. A főispánok titkos utasítást kaptak, eszközöljék ki, hogy a követek kevés utasításokkal láttassanak el és az ellenzék legnevesebb tagjait ne válaszszák meg követekül.

Az 1808-iki országgyűlés ily előzmények után ült össze. Az udvar nem csalódott. „Minden népnek, egész Európának szemei reátok magyarokra vannak függesztve" hangzott a királyi trónbeszéd egyik passzusa. És a követek híztak a büszkeségtől és megszavazták a rendkívüli segélyeket. Nemesi felkelést határoztak és az *állandó magyar hadsereg* kiegészítésére 20000 újonczot ajánlottak meg.

I. Ferencz király és császár 1809 február 19-én és ismét április 1-én kiáltványt bocsátott ki, a melyben értesíti az országot, hogy a békét többé nem tudja fenntartani s felszólítja a nemzetet, hogy a nemesi had lehető hamar felüljön, és a vármegyék és városok katonával, és eleséggel segélyezzék a birodalmat.

A Franczia háboru.

„Mostanság, mondá a segély ügyéről vitatkozó pestmegyei rendek ülésén József főherczeg, a nádor-főispán, mostanság királyunk üdve, hazánk fenmaradása, ősi alkotmányunk létele forog kérdésben. Nem arról van többé szó, viseljünk-e háborút, vagy fentartsuk-e a békét, hanem arról: vajjon fenmaradhatunk-e továbbra is alkotmányunkkal s törvényes szabadságunkkal, vagy még magyar nyelvünk vesztét is kelljen siratnunk." A háború nemsokára tényleg kiütött és kezdetben némi babérokat fűzött I. Ferencz homloka köré. Utóbb a francziák mind előbbre nyomultak s ekkor sor került a magyar insurrectióra is.

Ily körülmények között jött létre az utolsó magyar nemesi felkelés, a melynek kellő felszerelésére és begyakorlására Alvinczy tábornok édes-kevés gondot fordított, mely azonban így is nagy szolgálatot tett az ügynek s éppen nem végződött oly csúfos kudarczczal, mint azt még egyes hazai történetíróink is hirdették. A pestmegyei zászlóalj rendes naplószerű feljegyzéseket vezetett, a melyből több vitéz tette világlik ki. A francziák híres vezérei magok is elismerőleg mondták: Ils sont braves, mais pas encore dressés!

János főherczeg hátráló hadainak fedezetére éppen a nemesi felkelő sereget rendelték ki. 1809 május végső napjaiban a győri táborban tényleg össze is gyűlt vagy 8000 nemes. János főherczeg a pesti és a veszprémi zászlóaljakat Karakó mellé rendelte, hogy ott a Marczal-folyó széles mocsarain és lápjain átvezető hosszú töltést és hidat megvédelmezzék, a francziák előhaladását késleltessék. A két zászlóalj oly vitézül felelt meg e feladatának, hogy az átjárást a nagy franczia sereggel szemben két napig megtudta védeni s ily módon János főherczeg fáradt hadai időt nyertek, hogy magukat kipihenhessék és rendezett oszlopokban vonulhassanak vissza. Csak a harmadik napon, midőn a bosszús francziák, kik 700 holtat és sebesültet vesztettek, ágyúkat szegeztek a hősies zászlóaljak ellen, kezdték meg ezek a jól fedezett visszavonulást és feladták a védelmi vonalat. Azonban ennek is nem a nemesi sereg, hanem maga János főherczeg volt oka. Gosztonyi János ugyanis a pesti zászlóalj parancsnoka segélyt kért az onnan mintegy félórányira tartozkodó főherczegtől, ki azonban ezt kereken megtagadta. „Ha a főherczeg Jánosnak mai napon (június 10). Tüskevár és Tarna alól Pápa felé masírozó ármádiája az ellenséggel Karakónál szembeszállott volna, — írja a napló, — itt lett volna az asperni ütközetnek mása, hasonló kimenetelű, de sokkal hasznosabb következésű."

A győri csatában a pesti, veszprémi és a győrvármegyei zászlóajlak voltak azok, a melyek János főherczeg hátrálását fedezték s csak az ő vitézségüknek köszönhető, hogy az egész had vezérestől a francziák kezébe nem esett.

Az 1812—1814-ig folyt második napoleoni hadjárat alatt a kormány ujonczban, pénzben és élelmiszerekben négy ízben kívánt megajánlást és segélyt. Pest vármegye mindannyiszor tiltakozott az 1790 : 19. törvényczikk értelmében az ellen, hogy a kormány országgyűlésen kívül emel hasonló követeléseket. Hatóságilag nem is vetette ki egyszer sem a kért segélyt, nem is vette be s nem is szolgáltatta át. Ismerve azonban királyának szorult helyzetét, magánúton annál többet járult a háború költségeihez.

IV. *A vármegye állásfoglalása a belpolitikai ügyekben.*

Pest vármegye 1810 január 8-án tartott közgyűléséből a béke egyoldalú, a magyar érdekek teljes elhanyagolásával történt megkötése alkalmából, felirattal fordult a királyhoz és mindenekelőtt fájdalmát nyilvánította, hogy az ország egy része fölött (értik t. i. a magyar tengerpartot, mely a francziák kezében maradt), a törvények sérelmével, a nemzet hozzájárulása nélkül határoztak. „Bátrak vagyunk állítani, mondja többi között a felirat, hogy ezen annyira meggyült és még egyre növekedő bajok soha sem, legalább ily mértékben nem támadtak volna, ha Felséged hű magyarjainak tanácsát és kívánatait, melyeken az 1790 óta tartott országgyűléseken felterjesztettek, kegyelmesen meghallgatja . . . *Mi soha sem kivántunk és nem is kivánunk egyebet, mint belügyeink rendezését és azon eszközök elintézését, melyek által az ország jobb létre vergődhessék, erejében gyarapodhassék* s e végett a külbátorság és béke-állandóságot." Ez a nehány klasszikus sor megvilágítja Pest vármegye hazafias működésének egész programmját.

A franczia háborúk óriási összegeket emésztettek fel. A bécsi kormány, hogy folytonos pénzzavarán segítsen, az érczalap figyelembe vétele nélkül szaporította a papiros-pénzt. 1808 végén már 706 millió olyan bankó volt forgalomban, a melynek reális értéke nem volt. Ez az összeg a bécsi béke megkötésekor már 1060 millióra rúgott, úgy hogy 100 ezüst forintért 1000, sőt 1200 r. forintot kellett fizetni. Természetes, hogy ez mindent rettenetesen megdrágított, a kereskedelemben, a pénzviszonyokban pangást és zavart okozott. A kormány ekkor úgy segített magán, hogy 1811 február 20-án rendeletet adott ki, mely szerint a forgalomban levő papírpénzt névértékének $^1/_5$-ére szállította alá. E szerint 100 frt 20 frt, az 1060 millió 212 millióra csökkent. Hasonlókép jártak el a 80 milliónyi rézpénzzel is. E szerint a 30 krajczárosból 6, a 15-ösből 3 krajczár lett. A 6, ½ és ¼ krajczáros pénzt pedig egyszerűen értéktelennek nyilvánították. A devalváczió.

Az egész ország felzúdult e rendelet ellen, a mely nemcsak mérhetetlen károsodást vont maga után, hanem egyik legfontosabb ügyben egyszerű, nyilt rendelettel intézkedett, semmibe vévén az alkotmányos tényezőket. Pest vármegye 1811 április 8-án tartott üléséből igen nemes és mérsékelt hangon írt fel a törvénytelen rendelet ellen. „Nem kételkedünk, írja, hogy Felséged február 20-iki rendeletében oly szándékból szállíttatta le a bankjegyek és a rézpénz értékét, hogy a kormánya alatt álló népek javát eszközölje. Nyiltan ki kell mégis jelentenünk, hogy a kegyelmes rendeletben foglalt eszközök bennünket nemcsak aggodalomba ejtettek, de meg is rettentettek. Látjuk ugyanis, mit a királyi rendelet tartalma is elárul, hogy ezen intézkedés a magánosok közötti pénzviszonyokat megzavarja, vagyonukat kevesbíti ; a szerződéseket és kötelezettségeket önkényesen szabályozván, a birtokjogot és a szerződések szentségét veszélyezteti ; látjuk továbbá, hogy a rendelet egyszersmind az adóról, só áráról és egyéb ügyekről is intézkedik. Mindezek természetök szerint oly tárgyak, melyekről csak országgyűlésen lehet határozni . . . Mindezért tehát — mivel úgy vélekedünk . . . hogy a közügyön a Felségedtől kitűzött idő alatt a magánosok közötti pénzviszonyok megzavarása és rázkodtatás nélkül is lehet segíteni, kérjük Felségedet, hogy bennünket e királyi rendelet végrehajtása alól felmenteni s mennél előbb országgyűlést hirdetni, azon pedig hű magyarjainak tanácsát is .... meghallgatni s a bankjegyek kevesbítése fölött határozni, csak azután méltóztassék."

A vármegye egyébként nemcsak panaszkodott, de egyenesen reá is mutatott a czélszerűbb és méltányosabb eljárásra. „A papírpénz kevesbítését" úgy-

mond oly módon lehetne elérni, „hogy lassankint jó értékű arany és ezüst pénzzel váltassanak be s vétessenek ki a forgalomból. Ha e czél az ország lakosságától áldozatokat igényel, a nemzet nem fog elzárkózni és nem fogja ez áldozatokat megtagadni. Tett eddigelé is eleget, különösen 1807-ben, mikor a kincstár bajainak orvoslására ingó vagyonának, ingatlanának századrészét felajánlotta."

A vármegyék egyértelmüleg jártak el, midőn előleges összebeszélés nélkül a törvénytelen rendelet végrehajtását felfüggesztették. A helytartótanács megsürgette tehát a végrehajtást s a vármegyék óvástételéről s kérelméről tudomást sem vett. Pest vármegye igen élés hangon válaszolt a helytartótanács e sürgetésére s csodálkozását fejezte ki, hogy ez a hatóság, melynek feladata lenne az ország jogainak védelme, a helyett, hogy e sérelmes rendelet meggátlására a Felséges Urnál lépéseket tenne, még „felelet terhe alatt sürget a kérdésben forgó királyi rendelet végrehajtására." Kéri tehát a kormányszéket, járna közbe a királynál, hogy e rendelet az egybehívandó országgyűlésig felfüggesztessék.

Az ellenkező vármegyék felterjesztésére a magyar udvari kanczellária adott választ. Meghagyta a megyéknek, hogy a rendeletet 8 nap leforgása alatt múlhatatlanúl kihirdessék. Azonban a megyék továbbra is ellenállottak, sőt Pest vármegye ezt az ellenállást egyenesen leczkéztető modorban hozta a kanczellárnak, gróf Koháry Ferencznek tudomására. „Azt hittük, mondja a vármegye, május 2-án tartott közgyűléséből keltezett felíratában, hogy a magas kanczellária szintúgy átlátja, mint mi, hogy a királyi rendelet, mely olyanokat is parancsol, a melyek felett országgyűlésen kívül határozni nem lehet, végre nem hajtható. Hittük ezt annál is inkább, mivel a magas kanczellaria polgártársainkból áll, kiknek ugyanazon törvényeik és jogaik vannak, mint nekünk és a kiknek ezek sérelmét ép úgy kellene érezniök, mint érezzük mi .... Nevelte e reményünket az, hogy a magas kanczellária esküvel is le van kötelezve az ország iránt a törvények hűséges megtartására..... Annál nagyobb fájdalommal vettük tehát a nagyméltóságú magyar kanczellária leíratát, melyben még csak azt sem említi, vajjon feliratunkat felterjesztette-e a király elébe s küldetett-e arra királyi határozat; minél fogva azt kell hinnünk, hogy a nagyméltóságú kanczellária a király határozatát is megelőzve, csak önakaratából sürgeti a királyi rendelet végrehajtását. ... A magas kanczelláriának nem áll jogában, előleges királyi határozat nélkül rendeleteket küldeni a vármegyéknek." Végül kijelentik, hogy mivel ők a törvénytelen rendelet ellen a királyhoz írtak fel, azt mindaddig nem fogják végrehajtani, a míg magától a királytól választ nem kapnak. Ez a királyi válasz meg is érkezett május 8-án. Legfelsőbb haragjának és a legszigorúbb eszközöknek alkalmazásával fenyegeti meg a király a vármegyét, ha rendeletét azonnal végre nem hajtja, „melyet eddig is minden törvényes alap nélkül, egyedül makacs ellenzési és kijátszási szándékból" mulasztottak el.

A királyi válaszra a vármegye újra hangoztatta a rendelet törvénytelen voltát, de végre kijelenti, hogy mivel e rendelet értelmében az örökös tartományokban a régi papírpénznek újjal való beváltása már folyamatba tétetett, hogy ebből az országra nagyobb kár és baj ne háramoljon, a rendelet végrehajtását megfogja kísérelni. De mivel az adózók kezei között annyi pénz nincs is, a mennyit azoknak különböző adózásai a régi papírpénzben ötszörösen véve tesznek: az adók behajtásáról egyáltaljában nem kezeskedik.

Ezzel azonban a dolog még nem ért végett. A vármegyék, élükön Pest vármegyével, újabb felíratban kérték a királyt, hogy az okozott sérelmet tegye jóvá. A május 8-iki királyi leírat ugyanis azt jelentette ki, hogy a fináncztery mely az egész birodalmat illeti, Magyarországon külön nem tárgyalható. Pest vármegye nem hagyta szó nélkül e királyi felfogást. Június 5-éről keltezett felíratában kijelentette, hogy éppen ez a tétel az, a mely ellen, míg az alkotmány fennáll, felszóllalni kényszerül. „Azon hit és kötelességnél fogva, melylyel alkotmányunk, törvényeink s Felséged iránt tartozunk, ki kell jelentenünk: hogy független országunkat, mely semmi más országnak és népnek nincs alája vetve, a többi örökös tartományokkal nem lehet mindenben egyenlőlen igazgatni. Felséged alkotmányunk s arra letett esküje iránt való hűségénél fogva, 1810 február 26-án és szeptember 8-án a német örökös tartományaiba bocsátott patenseiben maga is elismerni méltóztatott, *hogy Magyarországban* a financziális rendszer tekintetében sem lehet oly módon eljárni, mint ama tartományokban, hanem eleve az iránt is országgyűlésen szükség határozni."

A vármegye erre az önérzetes feliratra csak közvetve kapott választ. Megjelent ugyanis a vármegyében gróf Barkóczy Ferencz, a vármegye főispánjának helytartója, mint kiküldött királyi biztos, és felmutatott egy királyi parancsot, mely szerint a megyének 1811 május 8-án a kanczelláriához intézett leczkéztető feliratát a vármegye levéltárából kivenni és megsemmisíteni kell. „Hogy — úgymond az udvari parancs — a botrányos merényletnek még emlékezete is eltörültessék." A királyi parancs betü szerint való értelmének azután a királyi biztos eleget is tett. A financziális terv végrehajtása miatt azonban a vármegye még 1816-ban is tiltakozott és követelte az ügynek országgyűlésileg való rendezését.

A financziális tervezett azután végre mégis az 1811—12-iki országgyűlés elé került, azonban kedvező elintézést nem nyert. A király is, a rendek is elégületlenül, sok keserüséggel tértek haza otthonukba. Azonban ez a hidegség a magyarok részéről csak addig tartott, a mig a király veszélybe nem jutott. Az 1813-iki háborús mozgalmak alkalmából Pest vármegye angusztus 4-én kelt feliratában kijelentette, hogy minden erejének megfeszítésével igyekezni fog olyan előkészületeket tenni, hogy „ha Európa jelen mozgalmaiban a veszély reánk is kiterjedne, az ország védelmére Felséged kívánata szerint minden készen legyen." És ismét: „Tapasztalni fogja Felséged, hogy hű magyarjai, midőn a királyért s hazáért törvényes úton szólíttatnak fel áldozatokra, teljesen megfelelnek a beléjök helyezett bizalomnak." 1814 márczius 15-én azután a vármegye jelenthette is a királynak, hogy az önkéntes adakozások a kivánt mennyiséget is meghaladják. A megyében egyébként a 17—40 év között lévő katonasorba tartozó egyének száma 8768 volt.

De minden áldozatkészség hasztalan volt; az ország alkotmányán és törvényein ejtett sérelmeket még tetézték. 1812—1825-ig nem ült össze az országgyűlés és a vármegyének folyton egy-egy flagráns sérelem ellen kellett felemelnie szózatát. Ennek a hosszas küzdelemnek meg volt azonban a maga erkölcsi jelentősége. A nemzet levetette magáról a maradiság salakját, s megtisztultan, mint az ujabb kor demokratikus eszméinek fenkölt hírnöke lépett elő, és feltartózhatatlanul vitte a hazát és a népet az uj Magyarország felé.

NEGYEDIK FEJEZET.

A REFORM-TÖREKVÉSEK MEGVALÓSITÁSA. 1825—1847.

I. *A vármegye álláspontja az 1825—27-iki és 1830-iki országgyűléseken.*

A vármegyék 1812—1825-ig, a mikor ugyanis országgyűlést nem tartottak, egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy a királyhoz intézett felíratokban a nemzet sérelmeit felpanaszolják, azok orvoslását kérjék. Azonban I. Ferencz, a helyett, hogy ez ügyeket alaposan mérlegelte volna, hogy az egyetértés és a kölcsönös bizalom fejlesztésére törekedett volna, válaszirataiban mind bosszúsabbnak mutatkozott s így az örvény az uralkodó és nemzete között mind nagyobb lett, a mi e forrongó időkben sok veszedelmet rejtett magában. A nemzet nagy önuralmára vall, hogy a nyilt összeütközés még ekkor sem tört ki.

A sok királyi rendelet közül, a melyekkel az országot igazgatták, különösen az ujonczozásra és az adózásra vonatkozó rendeletek hozták forrongásba a kedélyeket. A vármegyék egy része kénytelen-kelletlen engedelmeskedett e rendeleteknek is, megkísérté azok végrehajtását, de a nagyobb rész semmiféle eszközzel sem volt erre reábírható. A bécsi kormány ekkor a megyékre kir. biztosokat küldött, a kik azonban még a vármegyeházára való bebocsátást is csak katonai segédlettel tudták kierőszakolni. Ez az eljárás azután felzúdította azokat a megyéket is, a melyek egyébként a rendeleteknek eleget tenni igyekeztek. „Bár mi, írja Pest vármegye 1823 junius 10-iki közgyűléséből, a királyi kivánatok mind a két tárgyát foganatba venni igyekeztünk, korántsem ismertük el mindazáltal, hogy országgyűlésen kívül akár az egyiket, akár a másikat jogszerűleg lehetett volna tőlünk kivánni; sőt ismételt felìratainkban kijelentettük, hogy mind a két rendelet sérti alkotmányos törvényeinket és ebbéli óvástételünk mellett, csak határtalan bizodalmunkat akartuk ezen áldozatteljes engedelmességünk által tanusitani Felséged iránt, jól tudván, hogy oly időket élünk, melyekben Pestmegye a biztosok ellen.

a királyoknak szükségök van, hogy népeik hűségének és szeretetének bőségesebb bizonyítványait tapasztalják."

„E súlyos harczokban a Felséged iránti engedelmesség és a törvényhez való ragaszkodás között, bár mi meghajoltunk, lehetetlen volt mégis el nem keserednünk, hallván, hogy némely hatóságoktól, melyek ezen áldozatot a törvények értelmével lelkiösmeretökben megegyeztetni képesek nem voltak, a legerőszakosabb módon csikartatik ki, mit szabad akaratra kellett volna hagyni. Nem akarunk szólani az elkövetett erőszak egyes módjairól, melyek által a nemesek személyének és udvarának biztonságát megsértették . . . . azt mindazonáltal nem mellőzhetjük hallgatással, mi az ország rendeinek jogaival ellenkezvén, a fejedelem és az alattvalók közt lévő kötelékeket meggyöngíti . . . Mert habár e törvénytelen módon keresztül is vihető a legfelsőbb parancs . . . . egyúttal az alattvalók szíve, mely a királyok főkincse, elidegenedik s a polgári társaság leggyöngédebb köteléki meglazulnak . . . Igen félünk, hogy e dolgoknak igen gyászos következményei lehetnek, hacsak ezen eljárás, melyet csak a magyar közügy iránt ellenséges tanácsosok sugalhattak, meg nem szüntettetik és az okozott sérelem orvoslást nem nyer. Azért kérjük Felségedet, méltóztassék az egyes megyékre küldött biztosokat visszarendelni és országgyűlést hirdetni."

A vármegye mindazt, a mit a királyhoz intézett feliratban elmondott, előadta József főherczegnek, a nádornak is, mint a megye főispánjának és felkérte, hogy ily értelemben járjon közbe a királynál. Pest vármegye kérelméhez számos törvényhatóság csatlakozott s a nádor reászánta magát az útra. De az udvarnál zokon vették közbenjárását és a főherczeg kegyvesztett lett.

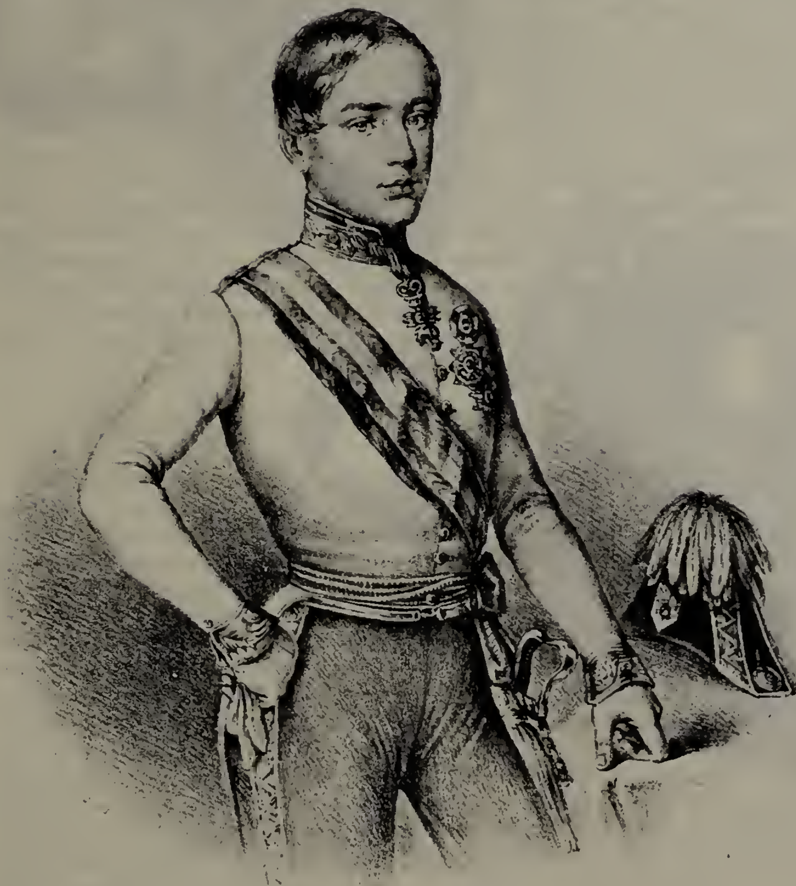
Mindazonáltal a vármegyék erélyes ellenállásának mégis megtermett a gyümölcse. Egyszerre más szellő lengedezett a bécsi udvarból. A király Bergamóból, 1825 július 3-áról keltezett levélben összehívta az országgyűlést. Annak helyéül Pozsonyt, megnyitásra szeptember 11-két tűzte ki.

Követi utasítások.

Pest vármegye rendei Péchujfalusi Péchy Imre táblabírót és Románfalvi Fejérváry József főjegyzőt választották meg követekül, a kiket 29 pontra terjedő, bő és részletes utasítással láttak el. Ez az utasítás magában foglalta körülbelül mindazt, a mi az ország nagy többségének kívánsága volt s a mit az országgyűlési rendek már jóformán egy század óta folyton-folyvást sürgettek. Az első két pontban a királyné koronázásáról és a koronázási ajándékról emlékezik meg s azután áttér a két legsérelmesebb pontra : az ujonczozásra és az adóra. Utasításba adják e részben, hogy a kormány eljárása ellen az országgyűlésen törvényes óvástételt szorgalmazzanak, hogy az ujonczok és az adó országgyűlés megajánlása nélkül, pusztán királyi rendelettel való kirovása a jövendőben preczedensnek ne vétethessék. Kivánják, hogy a financziális ügyek, vagyis a pénzérték és annak érczalapja, az 1811-iki országgyűlés kivánatának megfelelően, törvényben rendeztessék és a *Nationalbank hypothekájának* dolga tisztáztassék. Egy 1816 június 1-én 7327. sz. a. kiadott királyi rendelet ugyanis kimondta, hogy a Bécsben felállított Nationalbank biztosítékát, a többi között, *az egész status bányáinak jövedelmei* alkotják. A rendek tehát azt kivánják, mondja ki az országgyűlés, hogy *ezt nem szabad soha úgy magyarázni, mintha a nemzet akár a status adósságait fellvállalta, akár pedig a Nationalbank papirjaiért jótállást vállalt volna*, nehogy annak terhe valamikor az országra háríttassék. Kivánják továbbá, hogy a kereskedelem előmozdítására alkalmas intézkedéseket sürgessenek. Sajnosan tapasztaltatik, mondja az utasítás, hogy Magyarországon több utakon és módok által megy ki a pénz az örökös, sőt külső tartományokba is, mintsem onnan befolyik, melynek természetes következése az levén, hogy a nemzeti szorgalom ösztönét elvesztvén, a nemzet inségre fog jutni. Sürgeti tehát az 1802. és 1807-iki országgyűléseken már hangoztatott eszmék megvalósítását és felveti egy *kereskedelmi kamara* alakításának czélszerű voltát. Ad utasításokat a só árleszállítására, *az országgyűlések három-három esztendőnként való megtartására*, a regnicolaris deputácziók munkálatainak újra való felvételére, az országgyűlési tárgyalások gyorsítására vonatkozó szabályzatok készítésére, a vas-adóra, a mértékek egyenlősítésére ; a limitácziókra vonatkozó vármegyei jog fentartására, az iparra, a megyei számadások felülvizsgálatára, a magyar nemes testőrség megcsappant alapítványának kiegészítésére, az uzsoratörvény alkotására nézve. Érdekes az utasításnak 10. pontja, mely azt kivánja, hogy a *magyar nyelv használatának kötelezettsége mondassék ki a kisebb iskolák oktatásában*, a főrendi tábla

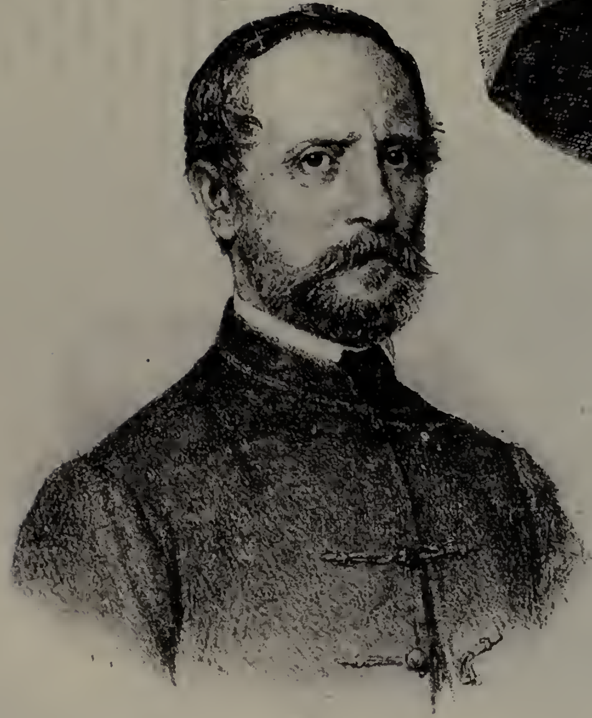
V. Ferdinánd.
(Az Orsz. Képtárból).

Ferencz József főherczeg.

Kossuth Lajos.
(Az Orsz. Képtárból.)

Szentkirályi Mór.
(Az Orsz. Képtárból.)

Teleki László.
(Az Orsz. Képtárból.)

tanácskozásaiban s általában *minden rendű és rangú közhivatalokban.* A nyelv pallérozása czéljából sürgetik Pesten „*egy jól elrendelt theatrum*" felállítását és segélyezését. Kivánják, hogy a „*Ludoviczea*" *Pestre tétessék át és a nemzeti múzeummal egyesíttessék.* Utasítást adnak még a követeknek, „hogy azon szerencsétleneknek számára, kik elméjökben megtébolyodnak, az országban, egy közönséges institutumnak felállítása iránt az ebbeli országgyűlésének javaslatai végrehajtassanak". Végül kivánják — s ez jóformán a modern haladás egyetlen momentuma ebben az utasításban —, „*hogy az országgyűlésen határoztassék el törvény által, hogy a pesti universitas minden külső függéstől mentté tétessék és a fundatorok tett intézetei szerint igazgattassék, és az iránt óvás tétessék, hogy a pesti universitas tagjainak accomodatiojokban rövidség ne legyen.*

Az országgyűlés legnevezetesebb közjogi eredménye *a király* 1825 november 28-án érkezett *leirata* volt, a melyben kijelentette, *hogy a múlt események az ő atyai szívének is kellemetlennek voltak s az alkotmányt ezentúl sértetlenül fenn fogja tartani.* Ezt a nyilatkozatot siettek is a rendek leszögezni s azt III. t.-cz. gyanánt a Corpus Jurisba be is iktatták. Nevezetes határozat volt a reformeszmék szempontjából a regnicolaris munkálatok újra való felvétele is. Két évi heves és hosszú vitatkozások után csak nagyon kevés törvényczikket alkotott meg ez az országgyűlés s a pestvármegyei utasításában foglalt dolgok legnagyobb részét a jövő diétára halasztatott el. A társadalmi akczió terén örök emlékezetűvé vált ez az országgyűlés a magyar nyelv érdekében lefolyt vita s ennek következtében gróf Széchenyi István első nyilvános fellépte s a Tudományos Akadémia megalapítása által. Az országgyűlés eseményei.

Az 1830-iki országgyűlésen először képviselte a megyét Dubraviczky Simon másodalispán, a ki a modern haladás embere volt. Kölcsey írja róla naplójában, az 1832-iki országgyűlés alkalmával. „A pesti Dubraviczky értelmes, jókedvű és ritka egyenességű férfiú ; ki a maga nehéz állásában, mint a nádor megyéjének követe és alispánja, s mint *az oppositio egyik nevezetes tagja,* már két országgyűlésen köz bizodalomra érdemesült." Azonban ekkor még nem alakultak ki a pártok az országgyűléseken és így csakis tisztán az utasítások szabták meg mind az ő, mind követtársa : Szentkirályi László működésének irányát. A megye rendei elsősorban természetesen utasításba adták mindazokat az ügyeket, a melyeket az 1825—26-iki országgyűlés el nem intézett. Azután örömüket fejezték ki Ferdinánd főherczeg tervbe vett koronázásán és kimondták, hogy a megfelelő koronázási ajándékot, meg a királytól kérendő ujonczokat megajánlják. Új kívánalmak gyanánt kivánták : a regnicolaris deputácziók munkálatainak kinyomatását, hogy azokkal a törvényhatóságok jó eleve foglalkozhassanak ; *hogy a magyar ezredekhez,* a lehetőség szerint, *csak magyar, vagy magyarul tudó tisztek neveztessenek* ; hogy az országgyűlések ezentúl Budán vagy Pesten tartassanak és *állandó országháza építtessék*; hogy a *király az év egy részét Magyarországon* töltse.

Az országgyűlés azonban nagyon rövid lélekzetű volt. A koronázáson és ujoncz-megajánláson kivül, alig végzett egyebet.

II. *Pest vármegye a reformmozgalmak középpontjává lesz.*

Egészben véve a tervezett köz- és magánjogi, meg közgazdasági reformok megvalósításának ez a folytonos eltolása az országnak hasznára vált. Az az áthághatatlan szellemi és közgazdasági kinai fal, a melylyel az osztrákok önzése, szűkkeblűsége s csekély politikai látóköre Magyarországot körülövezte, a XVIII. század végső két évtizedétől kezdve, folyton fejlődő irodalom mellett is, csaknem lehetetlenné tette, hogy a magyarság, a maga haute créme-jében is, a kor haladásával karöltve járhasson. Bizonyos dolgokban igazán naiv tájékozatlanság tanyázott mindenfelé és éppen az 1825—26-iki országgyűlés regnicolaris deputáczióinak munkálatai tesznek tanúságot hátramaradottságunkról.

Ekkor lépett fel gróf Széchenyi István, a nemzet nagy reformátora, ki külföldi tapasztalatait, nagy tudását, csodálatos lelkesedéssel és buzgalommal egyesítette és a nemzet jobbjaiban a jövő fejlődés reményét élesztette fel. A nemes gróf minden módot és alkalmat felhasznált, hogy az agyában forrongó eszméket a társadalomba bevigye, azokat megkedveltesse, népszerűekké tehesse. Csakhamar észrevette, hogy működése termékeny talajra fog találni Pest vármegye közgyűlési termében, a hol a rendek, bár még határozott állást foglalni Széchenyi István.

nem tudtak, az új eszmék iránt mégis sok fogékonyságot tanúsítottak. E czélból tehát Pest vármegye táblabírájává neveztette ki magát.

Igen érdekesen magyarázza meg Széchenyi István ez elhatározását vármegyénk egyik nagy fia és a reformátor grófnak hívséges segítőtársa, Fáy András, abban a czikkében, a melyet a tervezett „Széchenyi-Album" részére a gróf pestmegyei működéséről írt. „Ezen mindkét küzdterét józan számítással választá a nemes gróf. Ugyanis Pest vármegye középponti fekvésénél, terjedelménél, főispánjának tekintélyénél, hazafias buzgalmánál és szónokainak kitünő tehetségeinél fogva, már ezen időtájban is oly tekintélylyel kezdett bírni a többi vármegyék előtt, melynél fogva mintegy vezéri szerepet vitt a hazában s ezen szerepét később csaknem a hegemoniáig fokozta. Ehhez járult, hogy Pest vármegye a maga rendes közgyűléseit a pesti négy országos vásár alkalmával tartván, azoknak termei mindenkor megteltek az ország minden vármegyéiből besereglő szóló és hallgató közönséggel; gyakran oly férfiakkal is, kik egyedül a végett jöttek Pest vármegye gyűléseire, hogy annak egy vagy más tárgyban vitáit és határozatait hallhassák, s megyéiknek megvihessék. E szerint Pest vármegyének gyakran kis diétát képzett közgyűlései legalkalmasabbak valának oly indítványok átküzdésére, mikre nézve a többi vármegyékben is felfogás, pártolás és siker valának óhajthatók."

Széchenyi István Pest vármegye közgyűlésein 1831 őszétől kezdve vett részt. Ugyanis az augusztusi közgyűlés a nemzeti nyelv terjesztése s az ezzel kapcsolatos nemzeti színészet ügyében állandó bizottságot küldött ki, a melyben a gróf szeretett volna részt venni. Ebbeli óhaját ki is fejezte Fáy András előtt, ki mindjárt a bizottság első űlésén indítványozta, hogy a gróf választassék be a bizottságba s annak tárgyalásaira hivassék meg. Ez az indítvány azonban nem talált meleg fogadtatásra. Egyeseknek aggodalmuk volt, hogy a bizottságnak nincs joga önmagát kiegészíteni. Végre is azonban győzött a józan többség és a második űlésből meghívó ment a grófhoz, hogy mint szakértő, vegyen részt a tárgyalásokon. Széchenyi meg is jelent és a bizottság az ő indítványát terjesztette a választmány elé, hogy ezúttal csak a fő alapelv mondassék ki, az t. i., hogy a nemzeti színház létesítésének egyetlen lehetséges módja a részvénytársaság. A részletes tervet majd annak idején fogják elkészíteni. Széchényi utóbb az ügyről nagyobb művet is írt, a melyet Pest vármegye rendeinek ajánlott s csak a közbejött 1832—36-iki országgyűlés miatt történt, hogy a magyar nemzeti színház felállításának kérdése ezen az alapon megoldást nem nyert. Az országgyűlés folyamán ugyanis a kassai színésztársaság vezértagjai: Pály Elek, Megyeri, Bartha, Telepy és Tóth azt kérvényezték a vármegyétől, hogy vállalkozásukat pártfogolja és tegye lehetővé, hogy Pesten telepedhessenek meg. Ekkor keletkezett a Döbrentey Gábor igazgatása alatt álló budai magyar színház. (1833.)

A Nemzeti Szinház.

1834 február 4-én a vármegye közgyűlése elfogadja a választmány javaslatát, hogy a magyar színház építésére és a színészet megalapítására sorsjáték rendeztessék. Ennek előleges költségeire a vármegye 6000 frtot ajánlott meg. A sorsjáték terve azonban a felsőbb hatóságok jóvoltából megbukott. Ekkor történt, hogy herczeg Grassalkovich Antal a hatvani kapu előtt álló telkét egy magyar nemzeti színház építésére odaajándékozta. Ezzel a színház ügye egészen más mederbe sodródott. A szívós természetű Földváry Gábor másodalispán, mint a színi választmány elnöke, minden halasztó jellegű indítványnyal szemben kivitte, hogy a már befolyt s újabb gyűjtések útján még várható pénzek felhasználásával, az építéshez azonnal hozzáfogjanak. Igy épült fel, tisztán Pest vármegye pártfogása alatt, a Magyar Nemzeti Színház.

A híd-egyesület.

Széchenyi István fáradozásai következtében 1832 februárjában megalakult a hídegyesület, melynek czélja volt Buda és Pest között állandó hídat emelni. Mintán a tervet a nádor is felkarolta és a szükséges hivatalos adatokat, felméréseket stb. az egyesület rendelkezésére bocsátotta, az ügy látszólag a legjobb sikerrel kecsegtetett. De csak látszólag. Tényleg a közönség nagy részében a terv *ellenszenvvel* találkozott. „Híre járt már (1831-ben), mondja Fáy András, hogy Széchenyi az új hídon mindenkit meg akar fizettetni. Ez eszme még akkoron a legtöbbeknél hátborzongató, némelyeknél hajmeresztő vala. E szerint a bár közóhajtású pest-budai híd, legtöbb kiváltságosainknál azon régi dialecticai kifogássá vált: concedo majorem, nego minorem. Egy előkelő tisztviselője a

vármegyének lángbaborult arczczal nyilatkoztatá, hogy ő inkább Paksra kerül le átkelni a Dunán, ha Budára menni leend kénytelen, mintsem nemes létére hídvámot fizessen. És mégis Széchenyi Pest vármegyébe — melynek szabadelvűsége már-már tekintélyeskedni kezd a hazában — veté legtöbb bizalmát s ennél kívánta első ostromba venni tervezett hídja teherviselését."

1832 őszén foglalkozott Pest vármegye választmánya a hídegyesület két tagjának, Széchenyi István és Andrássy György grófoknak folyamodványával, a melyben az ügy pártfogását kérik. A választmányi ülés igen izgalmas volt. Maga Széchenyi terjesztette elő a híd ügyét. Meggyőző érvelésére felhangzott innen is, onnan is a kiáltás : Szép ! Dicső ! Széchenyi mégis „keserynyés és félgúnyos mosolylyal" fejezte be szavait : „*De* — mondá — *ha ilyesmi üdvöst, szépet, nagyot és dicsőt kivánunk előállitani, bizony kissé szögre kell akasztanunk kiváltságainkat, zsebünkhöz nyúlnunk és — vámot fizetnünk az új hídon.*" A maradiak, kik között ott volt a sok laudator temporis acti, kik lelkesedtek a multon, küzdöttek a jelenért, de nem tudtak áldozni a jövőért, igen udvarias és magasztaló szavak birtokában adták le nyilatkozataikat : *nem a híd, hanem a hídpénz ellen*. Egy fiatal tüzes haladópárti szónok áradozva beszélt Széchenyi tervéről és nyiltan kárhoztatta „a kiváltságos osztályok rögzött idegenkedését minden közteher-viseléstől, mely a polgári állam és élet egyik elválaszthatatlan feltétele" s kire a vármegye egyik régi, tekintélyes táblabírája reá is szólt : Nem hittem volna, hogy öcsém uram ennyire megúnta légyen azt a kis nemesi szabadságát. A haladást, ha az megindul útjában, ép úgy nem lehet megállítani, mint a rohanó lavinát. Az ujítók terveinek nem lehetett többé gáncsot vetni. A közgyűlés negyedik napján a vármegye rendjei *egyhangúlag* kimondották, hogy a híd tervezetét pártfogolják, *a hídpénz eszméjét elfogadják* s ily értelemben adnak utasítást a vármegye követeinek s kérik a többi törvényhatóság hozzájárulását.

Azon ügyek közt, a melyek érdekében Széchenyi István a pestmegyei gyűléseken sokat kardoskodott, volt a *minimum-kérdés* is. A gróf abból indulva ki, hogy a földbirtok túlságos eldarabolása általános elszegényedést fog előidézni, indítványozta, adná a vármegye utasításul követeinek, hogy sürgessék oly törvény alkotását, mely kimondaná, hogy ezentúl, ha az örökség révén felosztandó birtok az ötven holdat meg nem haladja, az osztható ne legyen, hanem az egész a legöregebb testvérre szálljon, ki viszont köteles többi testvéreit, becsár szerint, kielégíteni. Ezt az indítványt azonban a vármegye rendjeinek többsége az 1839 április 10-én tartott közgyűlésében megbuktatta, úgy okoskodván, hogy a minimum elég lenne ugyan arra, hogy a legöregebb testvér megéljen, de elégtelen, hogy a többi testvér abból kielégíthető legyen. A minimum.

1832 folyamán a regnicolaris bizottságok munkálatainak vármegyei tárgyalásánál Széchenyi azt indítványozta, hogy állíttassék fel három millió frtnyi alaptőkével egy országos pénztár, a mely elsősorban közlekedési eszközök megteremtésére szolgáljon. A vármegye az indítványt nagy lelkesedéssel elfogadta, de az országgyűlésen tárgyalás alá nem vették. Egyéb indítványok.

A vármegye közgyűlésein sok oly eszmét pendítettek meg ez időben, a melyek részint csak legújabban valósultak meg, részint még ma is a pia desideratok osztályába tartoznak. Igy Széchenyi pendítette meg, hogy az adóst a fizetetlen kamatok kamatainak megfizetésére kellene szorítani. Volt indítvány, mely kívánta, hogy az épitendő vasútak Pestből, mint középpontból sugározzanak ki s a Duna balpartja jobban pártoltassék, mint a jobbpart.

Ekkor történt, hogy a vármegye közgyűlésén a zsidók egyenjogúsítására nézve is tettek indítványt s azt az 1839-iki követutasításba fel is vették : „A zsidók — mondja az utasítás-tervezet — azon alakban, melyben eddig a polgári társaság minden tettleges jótékonyságát nélkülözve, kettőztetett teher alatt léteznek, az ország valóságos kárának és önhasznuk keresését, élelmi módjuk ezen egyedüli nemét kivéve, a véllek semmi kapcsolatban nem álló többi polgárok ellenségének tekintetvén, miután ez nemcsak a XIX. század annyi számtalan előitéleteken diadalmaskodott szelíd szellemével össze nem egyeztethető, hanem magával a status czéljával is homlokegyenest ellenkezik : *idő lelkéből eredt szózatnak véli* a küldöttség, annak országgyűlésen leendő indítványozását, hogy *a zsidó vallás bevett vallásnak jelentessék ki, s követői más nem nemesekkel egyenlő polgári jogokba állittassanak, birtokot vehessenek s nemességet is kaphassanak.*

A gyors tempóban való haladás vágya, az ifjúi lelkesedés hozta magával, hogy a vármegye-gyűléseken gyakran a legfontosabb ügyek, a legnemesebb eszmék rögtönzött indítványok alakjában kerültek elő s kellő előkészítés nélkül per accidens fogadtattak el; a mi természetesen magának a jó ügynek ártott legtöbbet. Ez bírta reá Fáyt, hogy beadja az ,,indítványok indítványát", vagyis azt az indítványt, mely kimondatni akarta, hogy az egyes, előre nem jelzett indítványok fölött a vitatkozást és határozathozatalt csak a következő közgyűlésen lehessen provokálni. A vármegye haladó szellemű ellenzéke, mely legtöbb sikerét éppen a meglepetésszerű előhozakodásnak köszönhette, az indítványok indítványát megbuktatta. Fáy András ellenezte a zsidó receptiót, mert bár azt jónak és helyesnek vélte, most még nem tartotta időszerűnek s jobb, úgymond, ha kevesebbet, de bizonyosabban elérhetőt kívánunk." Ily értelemben tett indítványt is. ,,Javaslatomra, mondja ő maga, azt súgták mosolyogva fülembe: *mi is tudjuk, hogy semmi sem lesz belőle, de legalább Pest vármegyéé legyen a dicsőség, hogy ezen szabadelvű eszmét először ő penditette meg.*

A politikai alakulások között meg kell még itt említenünk azt a mozgalmat, a melyet Wesselényi Miklós és Ragályi Tamás indítottak meg. Wesselényi, ki a Széchényi-féle mérsékelt haladásnak legnagyobb ellensége volt, a ,,Balítéletek" czímű művében fejtegette, hogy az alkotmányos jogokat a korona ellenében szélesíteni kell s mindaz ellen, a miben a kormány ezen alkotmány szellemétől eltér, erélyes ellenzéket, a hol pedig másként nem lehet, a vis inertiaet, a passiv ellenállást köti honfitársai szívére. Ennek a vis inertiaenek szerve a vármegye. Wesselényi s utóbb Ragályi erre a passiv ellenállásra egész politikai tant építettek s azt mint különös politikai panaceat dicsőitették, hirdetvén, hogy egykor Európa összes számottévő államai irigyelni fogják tőlünk ezt a politikai erőt, melynek jelentőségét azonban kizárólag a vármegyei rendszer alkotja.

III. *Az 1832—36., 1839—40. és 1843-iki országgyűlések.*

I. Ferencz jubileuma.

Az 1832-iki esztendő a béke jegyében született. I. Ferencz ekkor ülte uralkodásának negyvenéves jubileumát. Az ország, melyet a csak imént megszünt kolera-járvány pusztítása is melancholikusabbá hangolt, megünnepelte ezt a jubileumot. Éppen Pest vármegye rendeit illeti a kezdeményezés dicsősége, ennek a mind emberi, mind alattvalói szempontból is korrekt, loyalis eljárásért. A vármegye ugyanis a nádor elnöklete alatt tartott egyik közgyűlésében elhatározta, hogy márczius elején nagyobb küldöttséggel jelenik meg a trón előtt és hódolatának kifejezést ad. A vármegye hasonló eljárásra szólította fel a többi törvényhatóságokat is. Márczius 5-én 34 vármegye küldöttsége állott tisztelegve az agg uralkodó előtt.

Az uralkodó kegyesen fogadta a küldöttséget és Pyrker László egri érsek, patriárka üdvözlő beszédére hosszasabban válaszolva, felemelte királyi óvó szózatát azok ellen, kik a modern demokrata eszméktől elvakítva, az országot romlásba dönthetik: Vigasztalásunkra szolgál, mondá, hogy magyar népemet is a bizalom, szeretet és hála érzelmei lelkesítik. Ezt annál örömestebb látjuk, mert legbiztosabb jelnek véljük arra nézve, hogy *ti . . . e nyugtalan időkben is, sikeresen fogtok a jövő szervező országgyűlésen mindazok elintézésében munkálkodni, mi titeket és hazátokat a csalékony elméletek káros befolyása és a belőlük származó zivataroktól megóvhat, nemzeti jellemeteket sértetlenül és törvényes jogaitokat, meg szabadságtokat épségben fentarthatja . . . A magyarnak veleszületett tekintete és tisztelete régi alkotmánya iránt, óvjon meg titeket azon veszélyektől, melyekkel az ujítás kórsága és a külföld utánzása — mindenkor össze van kapcsolva.* Ám a haladás útját már a királyi óvó-szó sem akaszthatta meg.

Az 1832. évi orsz. gyülés.

Az 1832 deczember 16-án Pozsonyba gyült országgyűlési követek jobbára ugyanazok voltak, a kik már a mult diétán is résztvettek volt. Pest vármegyét ismét Dubraviczky Simon alispán és Péchy Ferencz táblabíró képviselték. Az ezek részére adott elég terjedelmes utasítás mindenekelőtt a regnicolaris bizottságok munkálataira vonatkozó kívánalmakat összegezi; azután figyelmezteti a követeket, hogy a mennyiben ,,a kegyelmes királyi propositiókban oly tárgyak foglaltatnának, melyek iránt ezen vármegye rendei utasítást nem adtak, kötelességök . . . mindazok iránt . . . a vármegye rendeit a lehető legnagyobb sietséggel és pontossággal tudósítani . . . a vármegye rendeitől felvilágosítást kérni."

Ezzel természetesen túlságosan megnehezítették a követek helyzetét, de a tárgyalások gyors menetét is. Az utasítás többi pontjai a már untig emlegetett kivánalmakat újítja meg. A tárgyalások gyorsítását, a hazai nyelv terjesztésére és jogainak épségben tartására vonatkozó intézkedéseket; az Országos tébolyda ügyét; a sóárak szabályozását; a hamis bankók által okozott károk megtérítését és sok kisebb-nagyobb fontosságú. országos érdekű ügy rendezését sürgeti. Az általános utasításokat azután esetről-esetre, a mint az egyes ügyek az országgyűlés folyama alatt szóba kerültek, újabb és újabb pótlásokkal egészítették ki. Ez utóbbiak jobbára a nemzeti színházra, az állandó pest-budai hídra és a nem nemesek birtokképességének biztosítására vonatkoznak.

Négy és fél esztendei komoly és magas színvonalú vitatkozás után 1836 május 2-án zárták be ezt az országgyűlést. Alkotni, nem sokat alkotott, de az a szellemi tőke, melyet a rendek ez alkalommal gyűjtöttek, becses volt.

A bécsi kormány szintén hasznos tanúlságokat vont le a lefolyt országgyűlésből. Látta, hogy az újítás szelleme mind nagyobb tért foglal az országban és megdöbbenve hallotta azt a nyilt, szabad és férfias hangot, a melyen az egyes követek beszéltek. Bűnbakul a jóindulatú kanczellárt, Reviczkyt dobták oda és utódjává a bezárt országgyűlés kevésszámú reakcziós irányú főrendiházi képviselői közül a legbuzgóbbat: Pálffy Fidélt tették meg. Az új kanczellárnak az lett volna a feladata, hogy a haladás elé gátat vessen s a szabad eszmék terjedését tűzzel-vassal megakadályozza, ha lehet, a nemzet szívéből teljesen kipusztítsa. Ennek a czélnak érdekében fogták el a pozsonyi országgyűlés aranyifjúságát, azt, a melyet a vármegyék a követek mellé rendeltek, hogy a politikai élet küzdelmeibe jó korán beletanuljanak. Közülök Lovassy Lászlót, hogy a többieket megfélemlítsék, tíz évi várfogságra itélték. A reactió.

A bécsi kormánynak igen szemet szúrt Kossuth Lajos fellépése, ki az Országgyűlési Tudósítások kiadásával lehetővé tette, a kormány minden ellenzése ellenére, hogy az országgyűlés tárgyalásairól a magyar közönség meglehetősen teljes tájékozódást szerezhessen. Kossuth felbuzdulva a sikeren és azon a nagy erkölcsi erőn, melyet válallkozása képviselt, az országgyűlés után Törvényhatósági Tudósításokat adott ki, a melyekben közölte mindazt, a mi a vármegyék közgyűlésein történt s állandó kapcsot teremtett az egyes hatóságok között. Az országgyűlés alkalmával nem mert a kormány Kossuth vállalkozásával szemben erélyesebben fellépni, most azonban annál nagyobb vehemencziával igyekezett a gondolatszabadság egyetlen közegét, a Törvenyhatósági Tudósításokat agyonütni, annál is inkább, mert a czenzura révén nem tudott ennek a lapnak, mely a vármegyék pártfogása alatt állott, semmiképen sem ártani. A bécsi kormány végzése szerint József nádor, mint Pest vármegye főispánja, tilalmat vetett közbe az irott lap ellen s erről Dubraviczky Simon alispánt rendeletileg értesítette. Az ügy természetesen a vármegyei közgyűlés elé került, a hol Dubraviczky tettét, hogy a rendeletet Kossuthtal közölte, azt egyáltalában a vármegye engedélyének előleges kikérése nélkül tudomásul vette és végrehajtotta, rosszalták és a tett intézkedéseket megsemmisítették. Kimondották továbbá, hogy a törvényhatóságok tárgyalásai nyilvánosak lévén, azoknak közlésére mindenki jogosult; a kérdéses tilalom tehát a nyilvánosság jogába ütközik. Kossuth vállalatát a köztörvény oltalma alá helyezték; a kormány törvénytelen rendelete ellen felírtak és a többi vármegyét hasonló eljárásra szólították fel. Végre is a kormány — a régi recipe szerint — erőszakhoz folyamodott, Kossuthot elfogatta s ellene felségsértési pert indított. Ugyancsak a szabad eszmék letörését és a hazafiak megfélemlítését czélozta a Wesselényi Miklós ellen indított felségsértési per is. Kívüle még másokat is perbe fogtak; köztük gróf Ráday Gedeont, ki a vármegye vezéralakjává növekedett, a nagy népszerűségnek örvendő Patayt, azután Ágostont, Farkast s több másokat. Kossuth Lajos.

Ekkor vette kezdetét az az izgatás is, a melyet a kormány a magyarországi nemzetiségek és a horvátok között, fizetett ügynökeivel élesztett.

Mindezen, kivált a gondolat- és a személyes szabadság ellen irányult erőszakoskodások ellen a vármegyék ismételten és ismételten felírtak, annélkül, hogy bármit is elértek volna. Végre is az a meggyőződés vert gyökeret a megyei rendek között, hogy a szelídnek ösmert V. Ferdinánd mindezekről tudomással sem bír s miniszterei nem engedik, hogy a tiltakozó és kérő szózatok a király füléig elhassanak. Pest vármegye tehát arra szánta magát, hogy nagyobb kül-

döttséget meneszt Bécsbe, a mely élőszóval adja elő az ország panaszait. A küldöttség meg is jelent Bécsben, de a kanczellár határozottan kijelentette, hogy a király azt fogadni éppenséggel nem hajlandó s meghagyja nekik, hogy mentől elébb igyekezzenek hazajutni és csendben maradni. Természetes, hogy a pestmegyei küldöttség e kudarcza mélyen sértette az összes vármegyék rendeit.

Az 1839. évi követválasztások.

Ily elkeseredett hangulatban volt az ország, a mikor az 1839-iki országgyűlésre a követválasztásokat meg kellett ejteni és a követutasításokat elkészíteni. A kormány minden úton és módon arra törekedett, hogy az egyes vármegyékben a kiválóbb ellenzéki követjelöltek megbukjanak és a kormánynak kedves egyéniségek minél nagyobb számban kerüljenek fel az országgyűlésre. Az ellenzék viszont nem elégedett meg azzal, hogy kebeléből választassanak a követek, hanem kiadta a jelszót, hogy már a követek egyéniségével is tüntetni kell a kormány ellen és meg kell választani mindazokat, kiket a kormány felségsértési vagy becstelenségi kereset alá fogott

Ehhez képest Pest vármegyében gróf *Ráday* Gedeont léptették fel, a kit minden erőszak és presszió ellenére a szintén ellenzéki Szentkirályi Móricz mellé, a vármegye második követévé nagy többséggel választották meg. Ez a követválasztás azután hosszú, bonyodalmas összeütközésnek lőn okozójává. A kormány ugyanis 1839 május 8-áról kelt királyi leirattal gróf Ráday megválasztását törvénytelennek nyilvánította és felszólította a vármegyét, hogy más követet válasszon. Tudatta egyúttal, hogy ha a vármegye e parancsnak eleget nem tenne, erőszakkal is meg fogják akadályozni Ráday részvételét az országgyűlésen. A vármegye, hosszú vitatkozások után, elfogadta ebben az ügyben Dessewffy Aurél indítványát, mely szerint a döntés az országgyűlés dolga leend s addig is a vármegyét csupán Szentkirályi Móricz fogja képviselni. Az ügy utóbb az országgyűlésen Ráday lemondásával és országgyűlési óvással ért véget.

A vármegye egyébként Szentkirályi Móriczban teljesen elegendő és megfelelő követtel bírt. Azt mondja róla Csengery, hogy ő egyike volt azon kitünő egyéniségeknek, kik a szép tehetség mellett, legtöbb törvényhozói készültséget hoztak magukkal s a kik *az egész követi kar* helyett dolgoztak.

Pest vármegye utasításait az 1839—40-iki országgyűlésre a vármegye legjobbjaiból alakult bizottság dolgozta ki. Dubraviczky Simon alispán elnöklete alatt részt vettek ebben a munkában: gróf Széchenyi István, gróf Ráday Gedeon, Kovács György, Fáy András, Benyovszky Péter, Lissovényi László, Tahy Károly, Simoncsics János másodalispán, Nyiry Pál főjegyző, Rákóczy Endre, Gál József ügyészek és Zlinszky János főbíró. Az utasitás kiterjedt a mult országgyűlésekről visszamaradt, vagy nem kielégítően elintézett tárgyakra, az összes sérelmekre és kivánalmakra. Különös súlyt helyez azonban a *szólás-* és a *személyes* szabadság biztosítására.

Ez utóbbi pontra nézve a politikai vétségek miatt elitéltek részére engedélyezett és 1840 május 1-én kihirdetett királyi amnesztia kiengesztelődést teremtett a rendek és főrendek, meg a kormány között; a vármegyéktől követelt szólásszabadság biztosításában azonban csak egy epizódot jelentett. A többi követelmények legnagyobb része ismét a jövő országgyűlésre halasztódott el.

Az 1843. évi országgyűlés.

Azonban ezek a kivánságok még a következő 1843-iki országgyűlésen sem nyertek mind elintézést. A vármegyét ekkor ismét Szentkirályi Móricz és Ráday Gedeon képviselték s az utasításokat újra bizottság állította össze. Ez az utasítás főkép azt kívánta, hogy mivel „hanyagság a végrehajtásban megsemmísiti a törvény jótékonyságát", a követek indítványozzák, hogy az országgyűlés kérje számon a kormányt és a törvényhatóságokat, vajjon az újabban hozott törvények miként lettek végrehajtva. Érdek-egység elve, mondja az utasítás egyebek között, legyen tehát a jelszó, mely a közeledő törvényhozást a haladás szellemében teendő intézkedéseiben vezérelje. *Érdekegység: szellemi, közjogi, birtokviszonyi és közteherviselési tekintetben.*"

IV. *A társadalmi tevékenység első jelei.*

A Pest vármegye 1843-iki követutasításában hangoztatták az érdekegység elvét. „Alig hiszünk valakit, mondják a vármegye rendei, csak kissé gondolkodót is honunkban, ki át ne látná, hogy minden osztályok külön érdekeinek egy magasabb közös érdekbe egyesítése nélkül nemzetünknek jövendője nincs."

Ennek az eszmének a hatása alatt tette meg Pest vármegye a kezdeményező lépést a *népképviselet* életbeléptetése érdekében. 1844 augusztusában tartotta a vármegye azt a nevezetes közgyűlését, a melyben Kossuth Lajos ezt a korszakos eszmét indítvány alakjában felszínre vetette. A vármegye lelkesedéssel fogadta el az indítványt s elhatározta, hogy a kormányhoz ily irányú felíratot fog küldeni. A felírat tényleg el is készült s első lépés volt a rendi Magyarország gyökeres átalakulásához vezető nagy úton. „Nemcsak Magyarország, hanem az egész monarchia érdeke kívánja, hogy ez országban, mind szellemi, mind anyagi tekintetben, *valódi reformok* tétessenek; — fájdalommal tapasztaljuk, hogy ellenére az országgyűlés megnyitásakor ápolt reményeknek . . . a kormánypárt ellenzése által minden reform meggátoltatik. A haladás ezen rendszeres meggátolása mondhatatlan kárára van a különben is oly hátramaradt nemzetnek." Kijelentik a rendek, hogy ők hűséggel viseltetnek az uralkodó ház iránt, de a törvények szellemében kívánják, hogy *az alkotmányos elvek valahára uralomra jussanak a kormányban,* mi végre a népképviseletet óhajtják életbe léptetni. Népképviselet.

Belátták azonban a nemzet vezérférfiai végre azt is, hogy a reformok és a haladás ügyét nemcsak a politikai, hanem a társadalmi küzdőtéren is fel kell karolniok, ha eredményeket akarnak elérni. Ennek a belátásnak volt köszönhető a védegylet megalakulása, a melyben Pest vármegye rendei nagy számban foglaltak helyet. A védő-egylet alelnöke gróf Teleki László, igazgatója Kossuth volt s választmányában helyet foglaltak Szentkirályi Móricz, Fáy András s más vármegyebeli vezérférfiak. Az egyesületnek mindenki tagjává lehetett, ki hat évre *becsületszavával kötelezte magát, hogy minden szükségletét, a mennyire csak a hazai ipartól* telik, honi készítményekből fogja kielégíteni és az egyesület czéljaira évenként húsz krajczárral adózik. Egyébként az eszmét Pest vármegye követe, Szentkirályi Móricz már az utóbb lefolyt országgyűlésen vetette fel és tette általánossá, mikor kimondta, hogy „*védvámok hiányában saját küszöbeink előtt kell felállitani a sorompókat*". A védőegylet.

Annak, hogy az ország közvéleménye a haladást és a hangoztatott szabadelvű reformokat igazán kívánja, próbaköve a nemesi adózás kérdése volt. A közös teherviselésnek, közös adózásnak . . . vármegyei s országgyűléseken annyiszor, annyi hévvel és szenvedélylyel megvitatott kérdését, — írja Horváth Mihály — nemcsak az adózó nép iránti igazságérzetből, hanem még inkább azért kívánta megoldani a reformpárt, mert ez leendett a leghatalmasabb eszköz a nemzet külön osztályainak érdekben egybeforrasztására, a jogok és terhek egyenlősítésére, szóval, a demokráczia elveinek életbe léptetésére. A nemesi adózás.

Gróf Széchenyi István, e mozgalomnak leglelkesebb agitátora, minden követ megmozgatott, hogy a nemesi adózás *tényleg* életbe lépjen. 1844 augusztus végén, mikor az országgyűlés már vége felé közeledett, lement a pest-vármegyei közgyűlésre s ott indítványozta, hogy a vármegye határozzon meg egy minimumot, mely az adózás kérdésében a végső határt jelölné s ezt adja követeinek utasításba. A vármegye elfogadta az indítványt s a minimumot 3 millió forintban állapította meg. Pest vármegyének ez az állásfoglalása, melyet más vármegyék is követtek, okozta, hogy az 1843—44-iki országgyűlésen a nemesi adózás kérdését, legalább elvben, kimondták.

A kérdést aktuális alakban ismét a társadalmi akczió oldotta meg. Pestvármegyének 1845 januáriusi közgyűlésen ugyanis Rosty Albert nagybirtokos, báró Eötvös József és Trefort Ágost ipja, nyilatkozatot adott be, a melyben a többi között mondja: a tekintetes nemes vármegye előtt tisztelettel kinyilatkoztatom, hogy e vármegye kebelében fekvő ingatlan birtokaim és javaimra nézve, — lemondva adómentességi kiváltságomról, melylyel mint nemes, törvény szerint birok, magamat mind a házi, mind a hadi adónak alávetem.

Az első önkéntes pestmegyei nemes adózót csakhamar követte a második és pedig nem kisebb ember, mint maga Kossuth Lajos. A vármegye egyik 1845-iki jegyzőkönyve örökíti meg ezt az eseményt. És a példaadás hatott. Mind Pest vármegyében, mind az ország többi részében folyton szaporodott az önkéntesen adózó nemesek száma. Igy történt, hogy még mielőtt a törvény az általános adózást dekretálta volna, a nemesség, mely az országgyűlési költségek viselését már előbb vállalta volt, a közadózásban már ténylegesen részt vett. A társadalmi akczió sikere jóval megelőzte tehát a politikai akczió sikerét.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A LEGÚJABB IDŐK TÖRTÉNETE. 1847—1910.

I. *Az utólsó rendi országgyűlés.*

Az adminisztrátor rendszer.

A bécsi kormány, mely Magyarország fejlődését és az ellenzék erősbödését félő szemmel nézte, régóta tisztában volt azzal, hogy az alkotmány legerősebb védőbástyái: a megyék. Ez volt mindig és lesz a jövőben is a nemzet gerincze. Ezt akarta tehát letörni, vagy mert annyi ereje a legerősebb abszolutizmusnak sem volt, legalább szabad mozgásában megbénítani. Erre alkalmas czélnak látszott a megyék főispánjait adminisztrátorokkal helyettesíteni, a kik, inkább beamter-emberek lévén, mindenre kapható közegekké voltak átalakíthatók. Sőt kísérletet tettek arra nézve is, hogy a megyéknél a német szellem egyik legsajátosabb termékét: a bürokrácziát is meghonosítsák.

Pest vármegyében ezt a becsempészni kivánt új rendszert már az 1845 márcziusában tartott közgyűlésen vita tárgyává tették. A megye és az ország elsőrangú szónokai: Kossuth, Eötvös József és mások, nyiltan kimondották, hogy az adminisztrátor-rendszer révén nagy veszély fenyegeti az ország alkotmányát, a mely ellen tehát írtó háborút kell vezetni. ,,Ha, hallatszatt az egyik szónok ajkairól, ezen felülről nevezett és elmozdítható főhivatalnok, ki a törvényszéken a magánosok élete és vagyona felett itél, kezében tartja a megyei tisztviselők kijelölési jogát s a korteskedés által legtöbb helyt demoralizált alnemességünkkel rendelkezhetik, ki az utasítások megváltoztatásán folyton munkálhat, mialatt a vármegye legjelesebb férfiai az országgyűlésen távol lesznek, — ha e befolyásos egyén ellenállásra nem fog találni, a megyék nemsokára az ő akaratának registrátoráivá fognak sülyedni.“

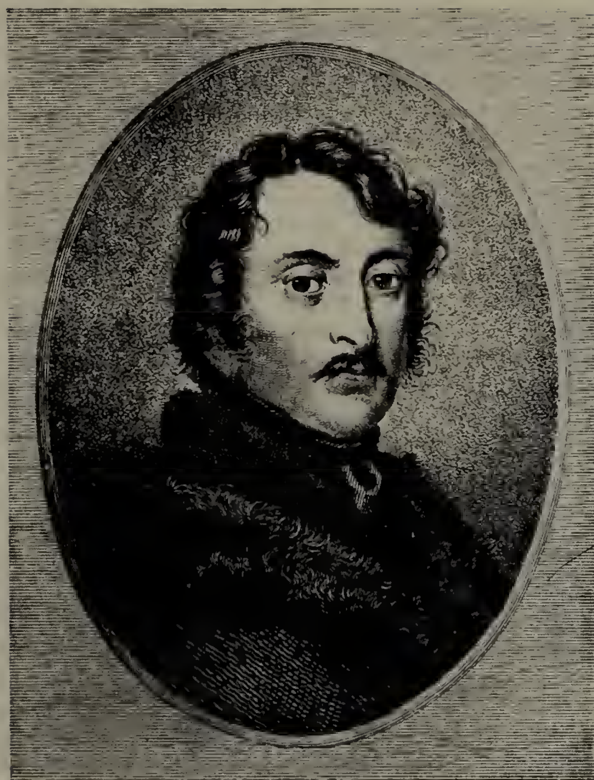
A nyilt összeütközésre a honti adminisztrátor esete adott okot. Ez ugyanis a rendes és törvényes úton egybehívott és megalakult közgyűlést rendelettel elhalasztotta, holott erre semminémű rendbontás ürügyül nem szolgált. Maga Eötvös József, ki a megyerendszer ellenzői sorába tartozott, kelt ki legerélyesebben Pest vármegye közgyűlésén e törvénytelenség ellen. ,,Ki az új főispáni rendszerhez kötött utasítást nem ismeri, mondá egyebek között, nem lehet fogalma, mennyit tehet egy ember, kinek évenként öt-hat ezer forint fizetése van. Vezetni az egész megye közdolgait s azon kívül minden egyes járáséit, sőt minden községéit. Elnökölni minden tanácskozásnál, minden törvényszéken. Körülutazni a megyében, felvigyázni a határozatok végrehajtására, átvizsgálni minden falusi bíró vagy jegyző pénztárát... A vármegyegyűlések táborozásokká váltak; a tanácskozások parancsszó mellett tartatnak. — Mind ez a vármegyei hatóság megsemmisítésére vezet.“ Indítványozza ennek következtében, hogy a többi vármegyékhez körlevél intéztessék, benn a vármegyében pedig bizottmány választassék, melynek feladata legyen a *népképviselet* és a *felelős kormányzat* behozataláról indítványt tenni.

A bécsi kormány egyik törekvése az volt, hogy Horvátországot saját képére és hasonlatosságára alakítsa át. E munkáját természetesen éber figyelemmel kísérte a magyarországi ellenzék. Mikor azután a tartománygyűlés egybeállításánál a kormány a nemesség szavazatjogára vonatkozó alkotmányos joggyakorlatot egyszerű kormányrendelettel megváltoztatta, a flagráns törvénysértés okot szolgáltatott arra, hogy a megyék sorompóba lépjenek. Pest vármegye 1845 novemberében tartott közgyűlésén elhatározta, hogy feliratot készít és a királyhoz küldöttséget meneszt, a mely Horvátország abnormis állapotának szanálását és az egész új kormányrendszer megváltoztatását szorgalmazza. A küldöttség azonban, mint ez már előbb is megesett, nem jutott be a királyhoz, sőt felsőbb rendeletre azt semmiféle kormányközegnek sem volt szabad fogadnia.

Az 1847. évi követválasztás.

Ilyen izgalmas hangulatban érkezett el az 1847-iki követválasztás napja. Pest vármegyében az egyik követ Szentkirályi Móricz lett, mint a megye bizalmának régi és kipróbált hűségű letéteményese. A másik követ személyére megoszlottak a vélemények. Batthyány Lajos, Teleki László és Eötvös József, kik azon voltak, hogy a kanczellárt, Apponyi Györgyöt megbuktassák, kivánták, hogy Pest vármegye a kormány legveszedelmesebb ellenfelét, az izgatás mesteri szónokát, Kossuthot válaszsza meg, mintegy határozott tüntetésképen a kormánynyal szemben.

Fel is léptették. Azonban, Horváth Mihály értesítése szerint, Kossuth ekkor még nem volt nagyon népszerű ember. Voltak még az ellenzékiek között is

Ragályi Tamás.
(Az Orsz. Képtárból.)

István főherczeg.
(Az Orsz. Képtárból.)

Wesselényi Miklós.
(Az Orsz. Képtárból.)

Gróf Károlyi István.
(Az Orsz. Képtárból.)

Nyáry Pál.
(Az Orsz. Képtárból.)

Szemere Pál.
(Az Orsz. Képtárból.)

egyesek, a kiknek rokonszenvét nem bírta, ezek tehát Patay Józsefet jelölték. A konzervatív párt, taktikából, hogy Kossuthot megbuktassa, szintén Patay mellé állott s az ő számára gyűjtötte a szavazatokat. Hasonlókép járt el a megyei tisztikar is, a mely szintén Kossuth ellen volt hangolva. Azonban minden erőlködés hasztalan volt. Patay ugyanis nem vállalta a jelöltséget ; sőt kijelentette, hogy inkább elköltözködik a megyéből, semhogy Kossuthellenes mozgalmat istápoljon. A helyébe felléptetett Balla Endre főjegyző, kit a kalocsai papság is nagyban támogatott, nem tudott a Kossuth név varázsával megküzdeni. A választáson Kossuth 2950 szavazatott kapott Balla 1315 szavazatával szemben. Pest vármegyét tehát a következő nagyfontosságú diaetán, mely az utolsó rendi országgyűlés volt, az ellenzék vezérei, Kossuth Lajos és Szentkirályi Móricz képviselték.

Pest vármegye ez alkalommal kimondotta, hogy lemond a szokásos részletes követutasítások kidolgozásáról, a melyek a követek működését nehezitik, és csak általános, nagy vonásokban jelöli meg az irányt és szellemet, a melyben képviseltetni óhajt. Példáját számos más megye is követte. A megye utasítása mindenekelőtt kivánja, hogy a megürült nádori székbe István főherczeget válassza az országgyűlés. Következnek ezután az alkotmányosság szilárdítására vonatkozó javaslatok. Ezek a nihil de nobis, sine nobis elv gyönyörü parafrázisát alkotják. Követ urak, mondja az utasítás, minden igyekezetöket oda fordítsák, miszerint az országgyűlés az alkotmányosság azon teljes álláspontjára emelkedjék fel, melyről a nemzet mindenre nézve, a mi jelenét és jövőjét érdekelheti, akarata sulyát elhatározólag mérlegbe vesse. Az országgyűlésnek, úgy jogainak, mint kötelességeinek főbbjei közé tartozik a kormány eljárását nemcsak a jövendőre irányozni, hanem a multra nézve taglalás alá venni, és pedig úgy egyes tettei s mulasztásai, mint összes politikája tekintetében, úgy jog s törvényszerűség, mint helyesség s czélszerűség szempontjából." „E tekintetben háromszoros szempont forog fen, ú. m. : országunk állása : 1. a külhatalmasságok irányában, 2. a velünk egy fejedelmet ismerő ausztriai monarchia, 3. és belügyeink tekintetében." Követi utasítás.

1. „A külhatalmasságok irányábani kormánypolitikát illetőleg mi azon meggyőződésre jutottunk, hogy ez ügyekbe a magyar kormány vagy semmi befolyással nem bír, vagy legalább nem bír azon hatékony befolyással, mely törvények, királyi eskű és alkúkötések által biztosított országos szabad önállóságunknak megfeleljen . . . . És mivel nem bír, hazánk állapota nem jogszerű."

2. „A mi az ausztriai monarchia irányábani viszonyt illeti, köteles hű ragaszkodással lévén a törvényekhez, nem feledjük mi az 1723 : 2. t.-cz. által örökített kapcsot ; de kell, hogy emlékezetben tartassék egyszersmind az 1790-dik törvény is, mely királyi szentesített szóval arról biztosít, hogy hazánk szabad és egész törvényes rendszerében független ; tehát semmi más országnak, avagy nemzetnek alá nem rendelt . . . . Ez alapon Pest vármegye rendei az ausztriai birodalméval találkozó érdekek méltányos kiegyenlítésére örömmel nyújtanak kezet. De valamint távol vannak attól, hogy Ausztria érdekei hazánk érdekei alá rendeltessenek, úgy viszont soha semmi lépéshez nem fogják megegyezésüket adni, mely hazánk érdekeit azon tartományok érdekeinek feláldozná vagy álárendelné."

3. „A mi végre szorosabban vett belügyeinket illeti, felhozatnak megszaporodott és soha nem orvosolt sérelmek. Ezek is a kétféle kormányrendszer folytán szaporodó bizalmatlanságból és ferde felfogásból származóknak mondatnak."

Következik végül a népnek politikai jogokkal való felruházására, az úrbéri viszonyok rendezésére, a birtok szabaddá és biztossá tételére, a hitbizományokra, a valláserkölcsi nevelésre, a sajtó-czenzurára, az anyagi érdekekre stb. vonatkozó kívánalmak rövid felsorolása. A vármegyének követi utasítását, Borsod vármegye utasításával egyeztetten, a vármegyék legnagyobb része mintaképül használta fel. *Haladni akarunk mindnyájan*, hangzott az országgyűlési követek többségének szózata, de *midőn a konzervatív párt Bécsnek tart, mi Budapest felé kivánunk haladni.*

Mielőtt azonban az országgyűlést megnyitották volna, 1847 október 16-án, Pest vármegye gyűléstermében oly jelenet játszódott le, mely az egész országot örömteljes izgatottságba hozta. Ferencz József főherczeg, kit általán trónörökösnek tekintettek, ezen a napon iktatta be István főherczeget a vármegye főispáni székébe. A nagy ünnepélyességgel megejtett beiktatás *magyar* nyelven folyt le. „Ez a díszes tiszt, mondta az ifjú trónörökös, alkalmat nyújtott nekem e szeretett Magyarországba oly perczben lépni, midőn ez — mint felséges urunk atyai Ferencz József trónörökös.

szíve óhajtja — egy boldog korszak küszöbén áll, s mert tanúja lehetek annak a közszeretetnek, melyet fenséged dicső emlékű atyjától örökölt s önmaga fényes tulajdonaival még jobban megszilárdított ; de tanúja annak a közbizalomnak is, melyet fenséged magas erényeivel és hazafiúi buzgó törekvéseivel már is kivívott, mik által biztosítva látom nemcsak e nemes vármegye, hanem a szeretet honnak is boldog jövendőjét . . . Magam pedig ünnepelni fogom mindig e napot, melyet fönséged iránt való hő szeretetemnek és a magyar nemzethez való élénk ragaszkodásomnak nyilvános jelét adhatám." Mily jelenet lehetett az, kiált fel Márki Sándor, mikor azután az egyik Habsburgnak, a trónörökösnek, azért mond köszönetet a másik Habsburg, István főherczeg, mert „ajkairól örömmel hallotta zengeni ez alkalommal édes hazánk nyelvét."

V. Ferdinánd, mikor 1847 november 12-én az országgyűlést megnyitotta és a királyi előadásokat Majláth György országbírónak átnyujtotta, magyar szóra nyitá királyi ajkait. És a hevülő magyarok ismét örömzajban törtek ki : „*Nincs már ezután mitől félteni a magyar nemzetiséget !*"

Az 1847—48. évi országgyűlés.

A királyi előadásokra adandó válaszfeliratot Pest vármegye követe, az erős logikáju Szentkirályi tolla fogalmazta meg s abban főként azok domborodtak ki, a miket a vármegye másik követe, az ellenzék vezére, Kossuth Lajos, a baranyai követ beszéde kapcsán elmondott.

Az országgyűlés eleinte nagyon lassan haladt előre. Szentkirályi Móricz 1848 márczius 1-én mondott beszédében sajnálkozott, hogy az ország négy hónapi tárgyalás után sem tud kibontakozni az apró-cseprő kérdésekből és nincs általános, magasabb szempont, olyan nagyobbszerű eszme, mely eljárását jellemezhetné. Ez a beszéd mintegy előkészítése volt a villámgyorsan bekövetkező nagy eseményeknek. Márczius 3-án a konzervatív Balogh Kornél azt indítványozta, hogy a királytól a bank állásáról s a forgalomba hozott bankjegyek födözetéről felvilágosítást kérjenek.

Ezzel meg volt adva az alkalom arra, hogy a „nagyobbszerű eszmék" felvonuljanak. Kossuth, kiről Dessewffy Emil már 1-én azt újságolta, hogy legfeljebb három nap mulva alkotmányt fog kérni az örökös tartományoknak, és Magyarországnak felelős miniszteriumot, felhasználta az alkalmat és megtette az első nyilvános lépést az új alkotmány megteremtésére. Kijelentette ugyanis, hogy Balogh indítványa csupán a kívánalmak egy része lehet ; ők azt kívánják, hogy *Magyarországnak önálló pénzügye, külön és önálló pénzügyminiszteriuma legyen*. Mint az adminisztrátori kérdésekben is kitünt, minden bajnak kútfeje a hibás kormányrendszer. Ez a rendszer idejét multa, emberei rövid időn sírba szállnak „de a Habsburg-ház nagyreményű ivadékára, Ferencz József főherczegre, ki első fellépésekor a nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes trón öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti."

Az 1848.iki törvények.

Ettől kezdve az országgyűlés bámulatos munkaerőt fejtett ki. Naponként 2—3 ülést is tartottak és a rendekkel versengve dolgoztak a főrendek is. Alig hat hét alatt meg volt alkotva az a hatalmas törvénykönyv, mely hazánk mai alkotmányának sarkköveit foglalja magában. 1848 április 11-én V. Ferdinánd király, felesége és Ferencz József főherczeg kíséretében, a pozsonyi prímási palota dísztermében megjelent a rendek között, hogy a hozott törvényeket szentesítse. „Én, — mondá István főherczeghez intézett beszédében, — magyar nemzetemnek szívből óhajtom boldogságát, mert abban találom fel a magamét is. A mit tehát ezek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel át is adom neked, kedves öcsém, és általad az egész nemzetnek úgy, mint kinek hűségében leli szívem legfőbb vígasztalását.

És ebben a magasztos, örök időkre nevezetes pillanatban nagyon igazat hirdetett a nádor szava, mondván : „Egy boldogított, hálás nép környezi itt fölséged királyi székét, s a nemzet szíve soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejedelme iránt, mint dobog most felségedért, ki a jelen törvények szentesítése által honunk újjáalkotója lett. Valamint új, életerős alapra fektették ezek a magyar alkotmányt, úgy biztosabb alapot nyer általok az a szent frigy mely e hazát fölségedhez és királyi házhoz édes kapocscsal köti."

Pest vármegye rendei kitörő lelkesedéssel ünnepelték az új törvények létesítését, a melyeknek előkészítése jóformán éppen a pesti vármegyeháza üléstermében folyt le. A vármegye már az 1848 márczius 15-én tartott üléséből elrendelte, hogy a járásbeli tisztviselők tartsák kötelességöknek a bekövetke-

zendő átalakulásokról, a törvények szelleméről felvilágosítani, nehogy a szabadsággal még élni nem tudó nép szabadosságra ragadtassa magát. Ennek a bölcs előrelátásnak meg volt a maga eredménye. A mélyre ható átalakulás, melyet az új alkotmány okozott, Pest vármegyében úgyszólván minden megrázkódtatás nélkül ment végbe. Csak itt-ott, szórványosan fordultak elő kihágások. Igy a tótajkú községek közül egyesek, mint Sződ, Rátót, Battyán, Pilisszántó, Péteri, Ecser, sőt a magyar Gomba is, ellenszegültek a nemzetőrség összeírásának. Tápióbicskén a nép a fiatal erdőt erőszakkal legelőnek foglalta el, az ecseriek meg hozzáláttak, hogy a Grassalkovich-féle uradalmon megosztozkodjanak. Azonban a vármegye mindezeknek a kóros jelenségeknek hamar véget vetett.

Az alkotmányos miniszterium a nádori teendőkkel elhalmozott István főherczeg mellé, a vármegye főispáni helytartójává Károlyi Istvánt nevezte ki, a ki a széket az 1848 június 20-án tartott vármegyegyűlésen foglalta el.

Az új alkotmány Pest vármegyét tíz képviselőválasztó kerületre osztotta s így a vármegye az 1848 július 5-én megnyílt első magyar parlamentben 10 képviselővel vett részt. Ezek voltak : gróf Teleki László a szolnok-abonyi ; Patay József a monori ; Beniczky Ödön a gödöllői ; Hajnik Pál a váczi ; Eckstein Rudolf a szentendrei ; Nyiry Pál a ráczkevei ; Hajós József a dunavecsei ; Halász Boldizsár az alsódabasi ; Szeles Lajos a dunapataji és Nagy Ignácz a keczeli választó kerület részéről.

II. *A szabadságharcz.*

A mit a király, a trónörökös és a nádor-főherczeg a nemzettel egyetértésben igen jól megcsináltak, azt a bécsi tanácsosok, kik a dolgok ezen alakulásába belenyugodni sehogy sem tudtak, alaposan tönkretették. A nemzet kénytelen volt fegyvert ragadni, hogy jogait, sőt önállóságát, szabadságát, megvédje.

Ujonoz-megajánlás.

Pest vármegye bőven kivette a szabadságharczból a maga részét mind anyagi mind vérbeli áldozatokban. Tudjuk, hogy az első magyar miniszterium, az első parlamentáris országgyűlésen, Kossuth Lajos által felhívta az ország figyelmét arra a veszélyre, mely „az árulás, a pártütés, a reakció" térfoglalása miatt fenyegeti. Azt indítványozta tehát, hogy az országgyűlés a komoly és becsületes béke előkészítése végett emelje fel az ország hadi erejét 200.000 főre ; ebből azonnal állítson ki 40.000-et és adjon a hadi költségekre 42 millió forintot adóban és hitelben. Kossuth még be sem fejezte beszédét, a mikor a radikális párt vezére, Nyáry Pál pest-vármegyei alispán felugrott és kezét az ég felé emelve kiáltotta : Megadjuk ! És esküre emelt kézzel minden képviselő ismételte : Megadjuk !

A megajánlott ujonczokból Pest vármegyére 6200 ember esett. Ezt a számot sokszorosan meghaladta azonban az a sereg, a mely a vármegye lakosságából, a lelkesedés tűzétől égve, a honvédek sorába állott. Követte a vármegye hivatalos szózatát, mely az 1848 szeptemberének 16-ik napján tartott közgyűlésén hangzott fel : „A haza fölött mindinkább összevonuló viharokat a vármegye sokkal jobban ismeri, semhogy meggyőződve ne legyen, mikép Magyarországot nagyobb veszély a jelennél soha sem fenyegette, mikép tehát mindenkinek, ki híve a királynak, ki híve honának, ki a szabadságot és függetlenséget megérdemli, kinek polgári becsülete szent, elmulhatlan kötelessége elkövetni mindent, mi a veszély elhárítására vezethet."

A Károlyi-ezred.

A kötelességnél is többet tett a haza megmentésére az áldozatkészség. Gróf Károlyi István főispáni helytartó már 1848 júniusában 100 lovat ajándékozott a rákoskeresztúri és fóthi nemzetőrök felszerelésére. A vármegye köszönetet mondott, a felajánlott lovakat azonban, a gróf beleegyezésével, az ágyútelepek felszerelésére fordította. Később azután a nemes gróf szervezte a Károlyi-huszárezredet, a melynek kiegészítő helye Nagykőrös volt.

A védőcsapat és a nemzetőrség.

A vármegye az 1849 május 15-én Kecskeméten tartott gyűlésében, a rendes katona-szolgáltatáson felül, egy 300 lovasból és 600 gyalogosból álló védőcsapat szervezését is elhatározta olyképpen, hogy az csak a nemesség költségére essék.

Nagy gonddal és körültekintéssel szervezte a vármegye az 1848-iki törvény értelmében alakitott nemzetőrséget is. E végből a vármegyét, az 1848 november 28-iki közgyűlés hét őrnagyi kerületre osztotta. Az összes nemzetőrök számát pedig 31.266-ban számlálta össze. Ebből 774 lovas, 30.492 gyalogos volt.

Ez a nemzetőrség a szabadságharcz folyamán különösen három alkalommal tüntette ki magát. A Bácskába, a rácz mozgalmak lecsillapítására 4000

pestmegyei nemzetőrt rendeltek ki. Ezek mintegy 6 heti táborozás a att sok hőstettet jegyeztek a szabadságharcz történetének lapjaira, ha kitűzött feladatukat teljesen megoldaniok nem is sikerült. Mikor Jellasics hadai ellenünk felvonultak, a Dunántúl védelmére a kormány a többi között a pestmegyei nemzetőrség 10.000 emberét is kirendelte. Ezek résztvettek az ozorai csatában s nagy részök volt Róth és Philippovics horvát tábornokok elfogatásában. Végre abban a katonai tüntetésben, melyet Aulich tábornok rendezett Pest alatt, Asbóth csapataival 3000 kecskeméti, kőrösi és czeglédi nemzetőr vett részt.

Magyar nemzeti bank.

A felelős magyar kormánynak, hogy az állami és katonai költségeket biztosítsa, első teendője a pénzügy szervezése volt. Ehhez képest elhatározta, hogy a magyar nemzeti bankot sürgősen felállítja. Május 19-én jelent meg a pénzügyminiszter felhívása, a melyben kéri az ország közönségét, hogy a mi nélkülözhető érczpénzzel, aranynyal, ezüsttel, vagy ily értéket képviselő értéktárgyakkal bír, tegye le akár kölcsön-, akár ajándékképen a haza oltárára.

Hazafias adományok.

Ez a felhívás lelkes visszhangra talált a vármegyében. Mindenekelőtt maga a vármegye, mint törvényhatóság, hozta meg a maga áldozatát. 400.000 pengő forintnyi rendkívüli adót szavazott meg s azt az országgyűlési költségek kulcsa szerint, a birtokos nemességre vetette ki. „Megyénk nemessége, írják a rendek május 27-én tartott választmányi ülésükből, a pénzügyminiszternek, a törvény szerint csak november 1-én beállandó közteherviselési kötelezettségét a haza jelen aggasztó körülményei tekintetéből megelőzvén, jövendő beszámítás mellett 400.000 pfrt. megajánlott . . . egyszersmind arról is intézkedtünk, hogy az adózók mind az évi adótartozásukat, mind pedig a hátralevőséget rövid idő alatt befizessék. Intézkedtünk továbbá az iránt is, hogy az önkéntes adakozások minél nagyobb számmal befolyjanak."

A magánosok adományainak egybegyűjtésére és feljegyzésére a vármegye külön bizottságot küldött ki, mely az egyes adományokat külön-külön jegyzőkönyvbe foglalta. Mindez iratok, sajnos, elvesztek s így az önkéntes adományok összegéről még hozzávetőleges számot sem tudunk adni. Csak példaképen, úgy a hogy azt Galgóczy állította össze, mutatjuk be a következő ösmert adományokat : Gróf Károlyi István főispáni helytartó 10.000 forint ; gróf Nádasdy Ferencz kalocsai érsek 200 font és 15 lat ezüst ; Jankovich Mihály turai plébános $135^1/_2$ lat ezüst ; Tallián Mária 25 font $10^3/_{16}$ lat ezüst ; Nagy József abonyi orvos 100 darab arany ; Fáy Ignácz pomázi birtokos 400 akó bor ; Körmendi István csővári telkes gazda 200 forint.

Az 1849 május 29-én Czegléden tartott vármegye-gyűlés példát mutatott arra, miként kelljen megbecsülni azokat, kik a hazáért véröket ontották s megsebesülve munkaképtelenek lettek. Nyáry Pál ugyanis indítványozta, hogy a vármegye tegyen alapítványt, „mely vérünk, nemzetiségünk, hazánk megmentésében példátlan hősiességgel harczolt s a közszabadság e dicsőséges harczában vérpazarló elszántsággal küzdött 200 s a vármegye által fejenként 6 pengő krajczárnyi napi dijjal ellátott sérvvitéz holtiglani ápolására volna fordítandó. *Pest vármegye közönsége, miként a fájdalmak napjaiban a jog és szabadság előharczosa volt, miként a függetlenségi csata vérmezejére első állítá ki katonáját, úgy jelenleg a dicsőségesen kivívott nemzeti győzelem után is első akarván lenni azok közt, kik a honmentő sereg számára hálás érzettel nyujtandják önkéntes ajánlataikat,* — az elnöklő alispán indítványát örömmel elfogadja oly módosítással, hogy az e szent czélra megkívántató 146.400 ezüstforint tőke behajtására magát ugyan kötelezi, de míg az lenne, addig a kamatot fizeti, mi a kormánynak is bejelentetik."

Hadi tények a vármegyében.

1849 január haváig Pest vármegye területe jóformán teljesen mentve volt a nagyobb táborozásoktól. A szabadságharcz színhelye inkább a periferiákon volt. Ám mikor Windischgrätz seregei Budapest felé vonultak fel, a kormány pedig Debreczenbe volt kénytelen menekülni, az összes hadállások megváltoztak s működésük Pest vármegye területére, vagy a szomszédos megyékre helyeztetvén át, a vármegye, kivált a sok átvonulás miatt, igen sokat szenvedett. Görgey nem várta be a közeledő osztrák haderőt, hanem Vácz felé vonult el. Windisch-Grätz hadai január 5-én vonultak be várba.

Perczel, ki Windisch-Grätz bevonulása előtt alig nehány órával hagyta oda Budavárát, a Tisza balpartján, Szolnok és Tiszafüred között foglalt helyet. Itt egészítette ki seregét 15.000 emberre, és 40 ágyúra is szert tett. Ezzel a sereggel azután január 26-án megszállotta Czeglédet és egész Irsáig nyomult előre. Az volt

a szándéka, hogy a Pesten elhelyezett őrséget kicsalogassa és megtámadja. azonban Dembinszky, az új fővezér, ki valóságos Fabius Cunctator volt, visszaparancsolta s így a vidék ismét ki volt téve az osztrák katonák zsarolásának.

Windisch-Grätz a kápolnai csata után úgy vélte, hogy a ,,magyar lázadást" teljesen leverte s ily értelemben tett jelentést az Olmützben székelő udvarnak. Tudjuk, hogy csalódott. A magyar sereg csak ezután vívta ki a legfényesebb győzelmeket s az áprilisi napok dicsősége büszkesége a magyar vitézségnek.

Czegléd, Nagykőrös és Kecskemét vidékén Jellasics hadai állottak, a melyek közvetetlenül Perczel visszaparancsolása után vonultak ide. Mesterházy hadai Czibakházánál február 24-én összeütköztek az osztrák hadak egy részével s azokat visszavonulásra kényszerítették. Nagyobb jelentőségű volt a szolnoki csata, a melyben Damjanich aratott fényes győzelmet. Ez utóbbi ütközet részben a vármegye területén, Tószeg és Abony közelében folyt le.

Vetter tábornok, ki Dembinszky után a magyar sereg fővezérletét vette át, úgy tervezte, hogy a Duna—Tisza közén bocsájtkozik a mindenünnen előtörő osztrák hadakkal döntő jellegű ütközetbe. Ezért márczius 17-ére Czibakházához nagy tömegeket, mintegy 35.000 embert vont össze. Ő maga a kocséri erdőnél, a kőrösi határban ütött tábort és felhívta a környék lakosságának figyelmét, hogy résen legyenek s ha a magyarok győznek, azonnal verjék félre a harangokat, hogy a megfutamodó osztrákokat a községek népe is üldözni segítsen. Tervéről azonban a kedvezőtlen terepviszonyok miatt le kellett mondania.

Görgei, ki időközben ismét főparancsnok lett, Miskolcz felől vonult hadaival Pest felé. Windisch-Grätz maga Váczná1 táborozott és Jellasich duna-tiszai hadait Nagykáta felé, Schlick seregét Gödöllő irányában tolta előre. Ez utóbbi had április 2-án már Aszódnál állott, sőt az elővéd ugyanekkor Parrot tábornok alatt Hatvant szállotta meg. A magyar elővéd, Gáspár András ezredessel élén, április 3-án ütközött össze Parrottal s azt visszanyomta, sőt mikor Wisocky hadosztálya Csány felől idejében megérkezett, az egész osztrák sereget hátrálásra bírta. Ez volt a nyitányaa diadalmas áprilisi hadjáratnak.

Windisch-Grätz, értesülvén a hatvani kudarczról, az összes sereget Gödöllőhöz rendelte s elhatározta, hogy döntő csapást mér a magyar seregre. Görgei éles esze egy pillanat alatt felfogta a helyzetet s a mint Jellasich előnyomulásáról értesült, megbízta Klapka és Damjanich tábornokokat, hogy Jellasichot külön ütközetre kényszerítsék. A koczkázatos vállalat csak részben sikerült. Jellasich Tápióbicskéhez, Kóka és Szecső vidékére érkezett és még sejtelemmel sem bírt arról, hogy a magyar sereg szembe jön vele. Április 4-én délelőtt tizenegy órakor ütött rajta a Rasztics vezetése alatt álló utóhadon Klapka egyik dandára. Az osztrákok tehát, mielőtt Gödöllőt elérték volna, kénytelenek voltak egy csatát megvívni. Véres és hosszadalmas harcz fejlődött ki, a melyben mindkét fél hősiesen megállotta helyét. Végre is a híres vörössapkások eldöntötték az ütközet mérlegét. Az osztrák sereg meghátrált, miután bosszúból üszköt vetett Bicskére. A győzelmet a magyarok ugyan igen drágán, mintegy 800 emberük elvesztésével fizették meg, de meg volt az a haszna, hogy oly sereggel kellett döntő ütközetbe bocsátkozniok, a melynek egy részét már megfélemlítették.

1849 április 6-án folyt le az *isaszegi* csata, a mely a magyar hadsereg egyik legfényesebb haditénye volt. Április 5-én, nagycsütörtökön, Damjanich hadteste Szecsőn és Kókán nyugodott ; Klapkáé, a balszárnyat alkotva, Úriban és Sülyön állott ; Gáspár hadteste a jobbszárnyon állásában maradt, a hatvan—gödöllői vonalon Turáig terjeszkedve. Auliché védtartalékként, Damjanich háta mögött, Tóalmáson tanyázott. Asbóth a vasút mentén, Pilisig haladt. Az isaszegi csata.

Schlick, az Aszód és Bag táján lefolyt némi csatározás után, Besnyőn állapodott meg, míg Jellasich Dányban éjjelezett.

Az összeütközés, a mint azt Görgei kívánta, Isaszegen történt meg. Jellasich déltájban érkezett oda, és Klapka, a ki tizenegy órakor még csak Sápon volt, két órakor már megtámadta a bán előcsapatát. Azonban a horvátok résen voltak, vitézül ellenállottak és Klapkát hátrálásra bírták. Szerencsére éppen ekkor lépett harczvonalba Damjanich hadteste s új fordulatot adott az ütközetnek. Jellasich, ki hada zömével a Rákos-patak jobb partján állott, a nagytarcsai erdős dombokat foglalta el, jobb szárnyával Péczelre, a ballal az isaszegi malomra támaszkodva, a magaslatról rémséges tüzelést kezdett Damjanich hadaira. Damjanich azonban ezzel nem törődve, éppen szuronyrohamot akart vezényelni

a dombok ellen, a mikor Gödöllő felől feltünt Schlick hadosztálya. A mint ezt észrevette, rögtön lemondott a támadásról és a Rákos balpartján vetette meg lábát, hogy a most már túlnyomóan erős ellenség előnyomulását, a míg lehet, feltartsa, esetleg lehető rendben visszavonuljon. Úgy négy óra tájban, a szentkirályi erdő felől, végre Aulich hadai és kevéssel utóbb maga Görgey is megérkezett. Az így megerősödött sereg, kivált mikor a megfélemlített Klapka is újra beállott a sorba, mind jobban és jobban nyomult előre és estére elfoglalta a lángba borított községet, meg azokat a magaslatokat is, a melyeket Jellasich tartott volt megszállva. Schlick, ki egyenesen szembe került Damjanich-csal, egész éjjeli tizenegy óráig folytatta a harczot, de végre is meg kellett hátrálnia és Gödöllőre visszavonult. Az ellenség nem kételkedvén, hogy a győzedelmes magyar sereg másnap újra fog támadni, czélszerűbbnek vélte, hogy mielőbb lőtávolon kívül kerüljön. Másnap tehát Gödöllő kardcsapás nélkül került magyar kézre s főhadiszállássá lett. Aulich hadteste ekkor Czinkotát és Kerepest szállotta meg, míg Asbóth serege egész Monorig és Üllőig nyomult. Klapka Mogyoródon és Fóthon, Damjanich Gödöllő alatt pihente ki fáradalmait.

A tisztviselők megrendszabályozása.

Pest vármegye tiszti karának nagy része akkor, a mikor Windisch-Grätz seregei a fővárosba bevonultak, meghajolt az erőszak előtt. A helyett, hogy a mint az a török idők óta ily esetekben szokásban volt, más vármegyébe tette volna székhelyét, hogy „habár onnan a megyét nem kormányozhatnák is, legalább az ellenség czéljainak előmozdítására fel ne használtathassanak.“ Sőt állítólag Babarczy Antal császári biztos meghagyása szerint, még újonczokat is kezdtek állítani. Most tehát a vármegye nagyobb része visszafoglalva lévén, Kossuth Gödöllőről április 9-én kelt rendeletében Batta Samut kormánybiztossá nevezvén ki, kötelességévé tette, „hogy Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék törvényhatóságát gyökeresen rekonstruálja, közigazgatását a törvényes alkotmányos ösvénybe visszavezesse s a haza iránti hűségre esküvel kötelezendő új tisztikart választván, általa az országgyűlés parancsainak s a kormány rendeleteinek sikert és foganatot szerezzen.“ Úgy látszik azonban, Kossuth rendelete igaztalanul támadt ennyire a tisztikar ellen, mert a megyei rendek május 14-én tartott tisztújító közgyűlésükben elhatározták, hogy „a kormánybiztos úr kérje meg a bizottmány nevében a nemzet kormányát, miként az ezen megyére nézve kibocsájtott nyilt rendelet által érzékenyen sujtott tisztikar tagjainak nyujtassék mód és alkalom arra, hogy a nem vétkes magát kitisztázhassa és lehető ártatlanságát bebizonyíthassa. És ennek megtörténendése után, mint becsületét helyreállított hazafi, ha a közbizalom feléje fordul, a megyei hivatalnokok sorába ismét felvétethessék.“

A magyar hadi tanács, a fényes győzelmek ellenére, úgy határozott, hogy most nem veszi vissza a fővárost, hanem Komárom felmentésére siet. Hogy azonban e törekvésétől Windisch-Grätz figyelmét elterelje, oly mozdulatokat tétetett Aulich seregével, a melyek tüntetőleg jelezték a Pest felé való előnyomulást. Míg tehát Damjanich Veresegyházára, Klapka Csomádra és Dunakeszire nyomult, addig Aulich és a pestvármegyei nemzetőrség élén Asbóth a rákosi mezőkön álló osztrák sereg ellen való készülődést maszkirozták.

A váczi csata.

Damjanich és Klapka április 10-én megtámadták Ramberg hadosztályát, mely Vácznál állomásozott és Götz meg Jablonszky dandáraiból állott. Az ellenség a város déli oldalán fekvő Gombáspatak vonalát és a Hétkápolna-dombokat tartotta elfoglalva s egy ideig igen makacsul védekezett előnyös hadállásában. Legélénkebb volt a harcz a Gombáspatak hídja körül. Az ellenséges tűzérség oly sűrűn tüzelt, hogy kezdetben a Waza, sőt a 9-ik és 3-ik zászlóaljak is hátrálni kezdettek. Ez utóbbinak v téz parancsnoka: Földváry Károly alól két lovat is kilőttek, de ő nem hátrált meg. Kezébe ragadta a zászlót és gyalog állt vitézei élére, kik azután a 9-ik zászlóaljtól támogatva, a kartácstűz ellenére szuronyt szögezve elfoglalták a hídat. Az ellenség legerősebb pontját elvesztvén s egyszersmind a szőlőhegyeken Klapka hadtestét is feltünni látván. hogy be ne keríttessék, a városba hátrál és utczaharczot kezd; de innen is kiűzetvén, a város éjszaki részére menekül. Az utczai harczban maga Götz is megsebesült, foglyúl esett és még aznap meghalt. Jablonovszky, ki a vezérletet átvette, a megvert sereggel előbb Verőczéig, utóbb egész Párkányig hátrált.

Buda visszavétele.

Az áprilisi fényes győzelmek betetőzése Budavár visszafoglalása volt. Görgey május 2-án és 3-án érkezett a vár alá, a melyet Hentzi tábornok védel-

mez tt. Május 4-én vette ostrom alá a várat s bár Hentzi erre Pest bombázásával felelt, kitűzött czéljából nem engedett. Hosszas, csaknem háromhetes erős ostrom után, végre május 21-én, reggeli 7 órakor rohammal bevette azt. Az osztrák zsoldosok, mondják Irányi és Hajnik a néphez intézett proklamácziójukban, keményen védelmezték a várat, de a magyar vitézségnek végre engedni voltak kénytelenek . . . Örvendj magyar nép, de el ne bízd magad, hanem készülj újabb csatákra, hogy új győzelmeket és végdiadalt arass.“

Nemsokára bevonultak az országba az oroszok, hogy megsegítsék bajba került szövetségesüket, az osztrákot. Július elején az orosz hadsereg már Hatvan, Nagykáta és Aszód körül táborozott és egyik előcsapata Váczig nyomult előre. Görgey és Nagy Sándor, Armin osztrák és Sass orosz tábornok csapataival július 15-én Sződnél találkoztak össze s bár a magyarok az oroszokat visszanyomták, mégis ez az előcsatározás valami jelentősebb mozzanatot nem alkotott. Másnap már Paskievicz orosz fővezér egész haderejével Aszódról a Galga völgyén Hartyán és Sződ közé nyomult, 17-én pedig a váczi rettenetes utczai harcz után, a magyar sereg Balassagyarmat felé kényszerült visszavonulni. A sződi csata

Perczel hada a Tiszától e közben Újszász, Abony és Szele felől egész Nagykátáig meg Zsámbokig nyomult elő, hogy oldalba fogja az orosz sereget. A július 20-án Tura mellett megvívott ütközetben a magyarok tartották meg ugyan a csatateret, de azért Perczel tájékozódván az orosz sereg roppant erejéről, jobbnak vélte a visszavonulást. Július 25-én seregének egy része Czegléden, Czibakházán át, a másik Nagykőrösön, Kecskeméten át Szegedre vonult. A turai csata.

Ezzel le is záródott a szabadságharcz hőseinek szereplése a vármegye területén. A túlnyomó erő csakhamar győzedelmeskedett és Görgey letette Világosnál az orosz sereg előtt a fegyvert.

III. *Megtorlás és kibékülés.*

A nemzet leveretése után a győzedelmes orosz hadak kivonultak az országból ; az osztrákok meg hozzáfogtak a megtorláshoz. Ezerre megy azoknak a neves és névtelen hősöknek és vértanúknak a száma, a kik a szabadságharcz leveretése után a megtorló hatalom kezének csapásai alatt vérzettek el.

Pest vármegye fiai közül igen sokan voltak e vértanúk sorából. Nevüket felemlíteni sem lehet e szűkre szabott határok között. Csak a nevesebb és ismertebb alakokat említjük itt fel. *Nyáry* Pál a világosi fegyverleltételkor került fogságba. Kötél általi halálra itélték, de nem akasztották fel. Büntetését 20 évi várfogságra változtatták. 6 évig ült vasban, Josephstadtban, a mikor végre kegyelmet nyert. *Szeles* Lajos másodalispán halálos itéletét 15 évi várfogságra változtatták. A komáromi kazamatákban halt meg. Gróf *Károlyi* Istvánt a Károlyi-ezred felállításáért 400,000 frt birságra és két évi fogságra itélték. *Halász* Boldizsár, *Patay* József és *Simonyi* János képviselőket halálra itélték. Kegyelemből börtönbe kerültek. A gödöllői születésű *Török* Ignácz tábornokot, az aradi vértanúk sorában akasztották fel. *Gáspár* András tábornokot 10 évi várfogságra itélték. gróf *Teleki* László párisi követ volt, mikor a világosi fegyverletétel történt. Utóbb a szász királyi kormány elfogta őt és kiszolgáltatta Bécsnek. Azonban kegyelmet kapott. *Kossuth* Lajost, *Hajnik* Pált, *Gorove* Istvánt, *Rákóczi* Jánost a pesti törvényszék 1851 szeptember 21-én itélte halálra s mivel szökésben voltak, az Újépület mögött felállított állandó vesztőhelyen, in effigie felakasztották őket. Pestmegyei vértanuk.

Az abszolut berendezkedés természetesen véget vetett az alkotmánynak és véget vetett az alkotmány védőbástyájának, a vármegyének is. A katonai diktatura már 1850 elején kezdett megváltozni s helyett adott a polgári abszolutizmusnak. Ez utóbbi „provizorium“ neve alatt szerepel 1850—1853 közepéig. Ez időtől számítandó az úgynevezett definitivum egész az októberi diplomáig. Abszolutizmus.

A polgári abszolutizmus az országot öt kormányzati kerületre osztotta be. Ezek voltak : a pesti, pozsonyi, soproni, kassai és a nagyváradi. Pest-Pilis-Solt egyesült vármegye ebben a felosztásban két részre oszlott. És pedig : Pest-Pilis és Pest-Solt vármegyékre. Ez a két rész azután Esztergom, Fejérvár, Borsod, Heves, Szolnok, Csongrád vármegyékkel, a Jászsággal és a Kunsággal egyetemben alkotta a pesti kormányzati kerületet, német minta szerint.

Gróf Károlyi István 1860 november 29-éről keltezett körlevelében arról értesítette a vármegye rendeit, hogy őfelsége által a vármegye főispáni helyl A megye visszaállítása.

tartójává neveztetvén ki, deczember 10-ére összehívja az első vármegyei közgyűlést. Első sorban azokhoz intézte meghívását, a kik az 1848-iki bizottmány tagjai közül még életben voltak, de azonfelül felszólította a községeket is, hogy küldötteikkel képviseltessék magokat. Megjelent ezeken kívül számos vármegyei főbb birtokos és sok más előkelő érdeklődő is. „Ő felségének kinevezésénél fogva, mondá Károlyi István gróf megnyitó beszédében, a vármegye kormányzatával megbízva levén, tehát újra elfoglalom azon helyet, melyre tizenkét gyászos év előtt az alkotmányos kormány által helyeztettem. Megújítom tehát ünnepélyesen azt az esküt, a melyet 12 év előtt e helyen letettem."

A vármegye nevében Nyáry Pál üdvözölte a főispáni helytartót és indítványára megalakította a tisztikart. Jegyzőnek Ivánka Imrét ; tiszti ügyésznek Egressy Samut; főszolgabírónak Szilassy Istvánt; esküdtnek Jancsics Antalt nevezték ki ideiglenesen. Ezután Battha Samu indítványára a régi bizottsági tagok lemondottak tisztükről, mire új választást rendeltek el. Az új vármegyei bizottság 623 tagból állott s abban minden osztály képviselve volt.

Természetes, hogy a vármegye rögtön megszüntette az abszolutizmus által történt kettéválasztást s a régi törvényes egységet állította vissza.

Az ekként régi alakjában újjáalakult vármegye 1861 február 11-én tartott közgyűlésében foglalkozott azzal a keményhangú császári leirattal, a melyet I. Ferencz József az októberi diploma alkalmából a nemzethez, 1861 január 16-án intézett. A vármegye hódoló tisztelettel és mély köszönettel vette tudomásul a kegyelmes királyi iratot, de egyúttal férfias nyiltsággal és őszinteséggel mondta el a politikai viszonyokról, az ország helyzetéről, a jövő alakulásáról táplált véleményét, kívánalmát és reményeit. „A nemzet, mondja a vármegye felirata, mintegy feledve a felejthetetlen tizenkét év, az erőhatalom éveinek még égetően sujtoló nyomását, a fejedelmi nyilatkozatot kezdeményezésnek tekintve, a bizalom hajlamával lépett a fejedelmi akarat elébe azon hitben és reményben, hogy Felséged, engedve a nemzet nyilvánulandó kérelmének, a törvényes alkotmány szilárd alapjára építendi a szervezendett országlás építményét ; mert a fejedelmi hatalom teljessége és az alkotmányosság dualizmusa összeférhetetlenek az államszervezetben s ha tartósan kisérletül vétetnének, e dualizmus romboló visszahatása magát az államot döntené meg.

Eme dönthetetlen igazság öntudatos érzetével intézte, hódolattal alulírt Pest vármegye bizottmánya, a közjog terén minden eddigi lépteit. S míg egy részről, úgy végzéseiben, felterjesztéseiben, sőt a tanácskozás sikamlós terén is óvatosan kerülte a recriminatio hevességét, míg a fejedelmi jogok és kötelmek fontos, de kényes kérdését a trónváltozás ügyében, az önmérséklet parancsolta hallgatásba temette, míg önkényt visszariadt szellőztetésétől a véráldozatok még tán párolgó sírgödreinek, míg a nemzet legmélyebb lealáztatása, az idegenek által idegenül lett kormányzás felett is elfojtotta élénken kitörni vágyó érzelmeit, addig másrészről, elidegeníthetetlen jogainál fogva, nyiltan, őszintén, minden utógondolat nélkül nyilvánította, kérte és követelte, hogy a visszaszervezés, a szentesített törvények, a hatalom erejénél fogva, a nemzet a jogellenesen felfüggesztett, de el nem töröltethetett alkotmány alapján kezdessék meg és vitessék keresztül. — — — Az el nem késett fejedelmi magábaszállás a nemzet kegyeletét felébresztvén, az annak jelenségében, Isten szent lelke nyilatkozatát szemléli.

A nemzet hitt és remélt e jelenségben Felséged részéről : míg a folyó évi január 16-án kelt királyi leirata első szózata a nemzethez — a kárhoztatás és elitélet e komoly szózata, a hitet s e hit gyermekét, reményünket a jövőben — egy csapással ingatá meg. A helyzetnek ezen komoly és aggasztó felfogását, nem Felségednek elitélő, sőt fenyegető királyi szava okozza csupán, mert a szív törvényénél fogva enyhülés követi a felindulást, — hanem *okozza azon szomorú meggyőződés*, hogy *Felséged a nemzettel egy azon térre, a törvényes alkotmány terére lépni vonakodik még akkor is, midőn a nemzet majdnem egyetemes kívánatát, kérelmét meghallani elég ideje és alkalma volt.*" — — —

„Az október 20-iki diploma, midőn a nemzet törvényhozása alól elvonja az alkotmány sarkköveit, az adó- és ujonczadás, a pénz- és hitelügy, a vám- és kereskedelmi dolgok, a jegybank ügy elvei, a posta, távírda- és vasútügy elvei és sóügy kérdéseit s ezeket egy a nemzettől idegen s a haza határain kívül székelő, egy szóval alkotmányunkban merőben idegen testület törvényhozása alá rendelni szándékozik : majdnem egészen megszünteti a Felséged 13 uralkodó

Perczel Mór.
(Az Orsz. Képtárból.)

Damjanich János.
(Az Orsz. Képtárból.)

Nagy Sándor.
(Az Orsz. Képtárból.)

Aulich Lajos.
(Az Orsz. Képtárból.)

Klapka György.
(Az Orsz. Képtárból.)

Schlick.
(Az Orsz. Képtárból.)

Jellasich.
(Az Orsz. Képtárból.)

Windisch-Graetz.
(Az Orsz. Képtárból.)

őse eskü által szentesített koronázási s- felavatási okleveleket." A felirat azután részletesen felsorolja azokat a tczikkeket, a melyeket az októberi diploma megsért.

„Felséges Úr! — mondja végül a Tanárky Gedeon főjegyző tollából származó felirat. — E nemzet az ősöktől öröklött hagyomány hitével még mindig hisz Szent István ereklyéi varázserejében; hiszi, hogy a király, kinek fejét, a nemzet akaratából a szent korona illeti, nyert bölcsességben, — a palást illetése által vállai erősebbek a kormányzat terhei hordozásában, — s a kard győzhetetlenné teszi az ország védelmében : s *a nemzetnek e hite alapja az erőnek és hatalomnak,* — mert az alap maga a nemzet : *e hatalomhoz rövid és egyenes, de egyetlen út vezet,* — a törvényes *alkotmány útja* : erőszak nem ragadta azt magához soha s nem ragadandja soha ; — mert az megfojtaná a varázs erejét, a nemzet hitét, — s ez által a hatalom alapja, a nemzet támogatása kisiklanék az erőhatalom vas karjai közül. *Felséged örököse e hatalomnak, lépjen a hozzávezető egyetlen útra s Király és Haza mentve lesz.*"

Pest vármegye, mint e felirat hangja eléggé mutatja, nem kívánt sem meghátrálni, sem minden áron egyezkedni. Az ő jelszava : a királyhoz és alkotmányhoz való hűség volt mindig és óvó szózatát eme nehéz időkben is mindenkor felemelte, a mint a legcsekélyebb törvénysértést is tapasztalta. Igy például óvást emelt az 1861-iki országgyűlést egybehívó császári és királyi körlevél ellen, mert az az országgyűlést az 1848-iki törvény rendelkezése ellenére, *Budára*, nem pedig Pestre hívta össze. A képviselők napidíjjait egy helytartóság-intézvény a császári pénztárból utalványozta ki. A vármegye ezt az utalványt, mint törvénytelent félre tette és a szükséges költségeket a letétpénztárból előlegezte. Mikor pedig az országgyűlést szabályos befejezése előtt feloszlatták, a vármegye teljesen magáévá tette az országgyűlés óvását, helyeselte annak eljárását s a többi vármegyét is felhívta, hogy hasonló határozatokat hozzanak. Az 1861. évi országgyűlés.

Beköszöntött végre a provizórium és tünedezett minden remény, hogy a király és a nemzet valaha megértik egymást. Pest vármegye 1861 augusztus 27-iki közgyűlésén foglalkozott az új helyzettel. A rendek ekkor elhatározták, hogy mindaddig együtt maradnak, míg csak erőszakkal fel nem oszlatják őket. A közigazgatási költségek fedezésére, miután adókat nem vethettek ki, kölcsön felvételét határozták el s e kölcsönt a vármegye közönségének adakozásából kívánták előteremteni. A hazafias tisztikar pedig lemondott hat havi fizetéséről. A provizórium.

A helytartótanács a vármegyével szemben retorzióhoz folyamodott. Rendeletileg oszlatta fel a vármegyei bizottságot és megsemmisítette annak az országgyűlésre vonatkozó határozatait. A rendek e helytartósági rendelet tárgyalása céljából szeptember 30-ára közgyűlést hívtak össze ; de mert idejekorán értesültek arról, hogy a kormány a közgyűlés megtartását meg fogja akadályozni, már 29-én összejöttek. Csakhogy a kormány is résen állott. A vármegye termébe fegyveres hatalom vonult be és megakadályozta a vármegye-gyűlés megtartását. A vármegye tisztikara erre, október 1-én, lemondott hivataláról s a legfontosabb folyó ügyek intézésével a vármegyei urak egy magánértekezletének határozatából, Nyáry Pál alispántól kijelölt nehány hivatalnokot bíz meg.

Végre, a külpolitikai viszonyok nyomasztó hatása alatt, 1865 szeptember 17-én kelt elhatározással, őfelsége összehívta az alkotmányos országgyűlést Pestre és 20-án felfüggesztette a februári alkotmányt, hogy az egységes birodalmi alkotmány helyére, nemsokára Magyarország történeti joga lépjen. A király szive megtalálta a nemzetet, a nemzet hűsége reátalált az ő alkotmányos, szeretett fejedelmére. Deák Ferencz államférfiúi működése megteremtette a király és a nemzet között az összekötő kapcsot : az 1867-iki kiegyezést, mely helyes magyarázat mellett : igazságos kifejlődésre alkalmas. A kiegyezés.

IV. *A legújabb nemzeti ellentállás.*

Az a czím, melyet e czikkely homlokára írtam, mutatja, hogy a történelem legújabb lapjához érkeztünk. Még friss rajta az írás, az idő hatása még nem sárgította el betűit. Ha nyelvtanilag akarnám meghatározni amaz eseményeket, melyek e lapról szólanak hozzám, talán folyamatos múltnak kellene neveznem, mert hiszen a reájok vonatkozó akták, éppen a jelen fejlemények bizonysága szerint, még egyáltalában lezárva nincsenek.

Sokszor ültem levéltárak boltozatos ívei alatt, tanulmányozva a poros iratokat. Ilyenkor megjelentek lelkem előtt a megyei rendek, kaczagányos, mentés, mindig süveges és mindig kardos, tiszteletreméltó sorai. És nyomukban mindenütt ott settenkedett a *sérelmi* politika, mely sok szép időt rabolt el a nemzettől és sok előhaladásnak volt az akasztéka. És 1522-től végig az eltünt századokon keresztül, hasztalan keresek időt, a mely kizárólag a nemzeti erő tápláló forrásainak, a közgazdasági ágazatok fejlesztésének lett volna szentelve. És a mikor merengő lelkem visszatérve a jelenbe, végigsiklik a mostan való életen, úgy látom és úgy érzem, hogy a rendek lelkes, hazafias, áldozatkész sorai ma is megvannak, csak ruházatuk változott. Ezzel az anyaggal iródott meg a legújabb történelem utólsó lapja, a melyet, mert elfogulatlanul megitélni azt ma még senki sem tudja, nem a történetiró, hanem csak a történetkutató módszerével fogok bemutatni. Adatot rovok adathoz, eseményt eseményhez, hogy az utókor lássa, miként folyt le ez a küzdelem.

Az ütközőpontok.

Az 1867-iki kiegyezés minimuma annak, a mit a nemzet elfogadhatott és maximuma annak, a mit az uralkodó megadni hajlandó volt. Ennek a két szélső határnak összeegyeztetése, mindkettőnek emelése, a kiegyezési törvényben letett jogok elvek és kötelezettségek kifejlesztésével alkotja a jövő előhaladás súlyos problemáinak összegét. A fejlesztés maga csak egy lehet: a nemzet boldogsága, a király elégedettsége. A fejlesztés módja többféle lehet. És ez a politikai pártok kialakulásának, a vezérpolitikusok egymástól különböző eljárásának forrása.

Az obstrukczió.

A XX. század meghozta a magyar parlamentbe az obstrukcziót. A kiegyezés megújítása, az osztrákok túlkövetelése miatt, válságba jutott. Annak az ideje, hogy a katonai kérdés, — a mely a kiegyezés alkalmával is noli me tangere volt, — a magyar alkotmányos formákhoz és nemzeti érzéshez idomítható legyen, az uralmon lévő szabadelvű párt felfogása szerint, még nem érkezett meg. Ellenben az ellenzék úgy vélte, hogy türelmének fonala már túlhosszúra is sodródott s a kérdést véglegesen rendezni kell. A parlament kisebbsége tehát megakasztotta a parlament többségének munkáját, mert azt törvénytelennek, alkotmány- és nemzetellenesnek vélte. És hosszú éveken keresztül rendes karácsonyi ajándéka e nemzetnek egy-egy akút kormányválság volt. Széll Kálmán kormányát követte Tisza István vállalkozása, azután gróf Khuen-Hédervány Károly rövid kormánya.

A chlopii hadi parancs.

Az 1903-iki év őszén, már Hédervány lemondása után, az ellentét a király és a nemzet között, még jobban kiélesedett, a galicziai hadgyakorlatok alkalmából szeptember 13-án kiadott hadiparancs következtében. Hangsúlyozta ebben az uralkodó, hogy a hadsereg a felségjogok keretébe tartozik s e kérdésben szervezeti változtatásokba nem fog beleegyezhetni soha.

Következett gróf Tisza István vállalkozása, az úgynevezett „erős kéz politikája." A szabadelvű párt mindenáron meg akarta menteni pozicióját s ennek érdekében nem riadt vissza attól sem, hogy megsemmisítse az ellenzéket. Ez utóbbi védekezett és — vígan folyt tovább az obstrukczió. Az ugrai levél, a technikai obstrukczió ellen indított mozgalom, a Dániel-féle halasztó jellegű indítvány, a Perczel Dezső házelnöktől keresztülerőszakolt, 1904 november 18-iki szavazás; a Háznak királyi kézirattal való elnapolása, gyors menetben követték egymást és megérlelték azokat a jeleneteket, a melyek az új ülésszak megkísérelt megnyitásakor, 1904 deczember 13-án, a képviselőházban lejátszódtak. Az új ülésszak megnyitását ekkor a kormány előbb deczember 28-ra, utóbb 1905 január 5-ére halasztotta; s miután azt keresztülvinni akkor sem tudták, a király az országgyűlést január 4-én feloszlatta. Az 1905-iki választásokból a szabadelvű pártnak már csak foszlányai maradtak fenn.

Báró Fejérváry Géza.

Tisza István, a parlamentárizmus elvének megfelelően, beadta lemondását, ám a válság elintézése — melynek folyamán a király Kossuth Ferenczet is magához hívatta és meghallgatta — hosszú időt vett igénybe s báró Fejérváry Géza megbízatásával ért véget 1905 június 18-án. Az új minisztérium a június 21-iki ülésen mutatkozott be s mivel tervét, hogy a királyi kéziratok tárgyalását elkerülje, nem tudta keresztülvinni, a házat királyi kézirattal elnapolta.

Azonban a képviselőház többsége az elnapoló kézirat felolvasását megakadályozta; a minisztérium távozása után is együtt maradt s tárgyalásait folytatta. Mindenekelőtt a kormánynak bizalmatlanságot szavazott, azután pedig kimondotta, hogy a kormány nemcsak súlyos alkotmánysértést követett

el a ház elnapolásának kieszközlésével, hanem hogy fennállása és egész kormányzata alkotmányellenes; hogy az állami jövedelmeknek, különösen a közadóknak igénybevételére és az állami kiadások eszközlésére feljogosítva nincs; hogy a véderő kiegészítését, illetőleg létszámának fenntartását törvényesen nem eszközölheti, sem ujonczozás által, sem az 1888: XVIII. t.-cz.-ben megjelölt rendkívüli módon; — a kereskedelmi szerződésekre vonatkozólag idegen államokkal nem tárgyalhat és hogy különösen tilos neki a közös ügyek fedezésére a magyar állampénztárból bármely összeget fordítani.

A mennyiben pedig a kormány ez tiltott tenykedéseket mégis teljesitené, a Ház a kormány összes tagjait figyelmezteti a törvénytelen tényekkel összekötött anyagi és büntetőjogi következményekre. *A törvényhatóságokat* pedig emlékezteti alkotmányvédő hagyományos feladatukra; figyelmezteti őket az 1886: XXI. t.-cz. 21. szakaszára és az 1504: I. t.-cz. 5. és 6. szakaszaira és elvárja tőlük, hogy az alkotmányellenes kormányzatot támogatni nem fogják.

A főrendiházban is megszavazták a kormány ellen a bizalmatlansági indítványt, a mire június 22-én beadta lemondását. Lemondása azonban nem fogadtatván el, kezdetét vette törvénytelen, alkotmányellenes kormányzása.

Itt kezdődik a törvényhatóságok nemzeti ellentállásának története.

Az első megyegyűlés.

Pest vármegye közönsége 1905 június hó 20-án rendes közgyűlést tartott, melyen *Beniczky* Lajos alispán elnökölt. A tárgysorozatba a politikai helyzet megítélése és Heves, Arad, Vas még Zemplén vármegyék közönségének ugyane tárgyra vonatkozó átiratai voltak felvéve.

Az átiratokkal kapcsolatban báró Prónay Dezső, gr. Keglevich Gábor, Kossuth Ferencz, dr. Holló Lajos, gr. Keglevich Miklós, Gulner Gyula, dr. Förster Aurél és társai a következő indítványt terjesztették a közgyűlés elé:

„A vármegye törvényhatósági bizottsága súlyos aggodalommal látja, hogy az ország alkotmánya és törvényes rendje ellen újabb támadást készülnek intézni. Mindez szigorú kötelességévé teszi a vármegyének, hogy az alkotmány védelmére szavát felemelje és törvényes álláspontját szabatosan körvonalozza. Ez okból kimondja a törvényhatósági bizottság:

I. Minden olyan kormányzati rendszer ellen, mely kész az országgyűlés kifejezett akarata ellenére is kormányozni, a mely a képviselőházban történendő leszavaztatása mellett is helyen marad, és a mely az ország közvagyona és a befolyandó közjövedelmek fölött a képviselőház egyenes tilalma ellenére, tehát törvénytelenül rendelkezni kíván, a vármegye törvényhatósági bizottsága ezennel ünnepélyesen tiltakozik.

II. Az országgyűlés által meg nem szavazott adók és ujonczok az alkotmány alapelvei és törvényeink világos rendelkezése szerint (1504. I. t.-cz.) a vármegye által a kormány rendelkezésére nem bocsájthatók.

III. Köztisztviselőit és a hatósága alatt álló városok és községek tisztviselőit ezennel eltiltja attól, hogy az ilyen kormányzás fennmaradását támogassák. Különösen pedig eltiltja attól, hogy meg nem szavazott adók beszedésében és beszolgáltatásában és meg nem szavazott ujonczok előállításában bárminemű részt vegyenek.

IV. A vármegye törvényhatósági bizottsága számít tisztviselőinek és a vármegye polgárságának kipróbált hazafiságára. Bármiféle sérelemért, a mi a tisztviselőket törvényes eljárásukért netalán érhetné, a vármegye teljes elégtételt fog nyujtani. Egyúttal a tisztviselők működésének támogatására és a vármegye hatóságai egyöntetű eljárásának elősegítésére egy 65 tagú bizottságot küld ki, a mely bizottság intézkedik az iránt is, hogy szükség esetén a vármegye törvényhatósági bizottsága az alispán útján rendkívüli közgyűlésre összehívassék.

A bizottság önmaga választja elnökét és alelnökét és magát más tagokkal kiegészítheti. A vármegye alispánja és főjegyzője hivatalból tagjai lesznek a bizottságnak, a jegyzői teendőket pedig a jegyzői kar valamelyik behívott tagja fogja ellátni."

A közgyűlés ezt az indítványt Kossuth Ferencz és báró Prónay Dezső emelkedett szellemű beszéde után egyhangú lelkesedéssel határozattá emelte. Kimondotta egyúttal, hogy Heves vármegyének átiratát örömmel üdvözli; az abban kifejtett elveket magáévá teszi és hasonló szellemben kérvényt intéz az országgyűlés képviselőházához. A kérvény megszerkesztésével Fazekas Ágost főjegyzőt bízták meg. (21781. kig. 1334. kgy. 1905. számú határozat).

Az alkotmányvédő bizottság. A hozott határozat alapján kiküldött 65 tagú bizottságot a közgyűlés nyomban megalakította. Tagjaiul a következőket választotta meg:

Kossuth Ferencz, báró *Prónay* Dezső, gróf *Keglevich* Gábor, *Gulner* Gyula, *Holló* Lajos, gróf *Vigyázó* Sándor, *Babó* Mihály, *Posgay* Miklós, *Krasznay* Ferencz, *Laszlovszky* Béla, gróf *Benyovszky* Sándor, gróf *Károlyi* Sándor, *Molnár* Albert, *Szemere* Huba, *Szemere* Miklós, *Hermán* Ferencz, *Baross* János, *Bottlik* János, gróf *Dessewffy* Emil, *Biró* Zsigmond, *Darányi* Gyula, *Förster* Aurél, *Gosztonyi* Miklós, *Gosztonyi* Tibor, *Halász* Gyula, *Haáder* György, *Nyáry* József, *Wodianer* János, *Pálóczi* Horváth István, *Horváth* József (Czegléd), *Katona* Gyula, *Kolozsvári Kiss* István, *Kostyán* József, *Liptay* György, B. *Molnár* Sámuel, *Révész* Béla, *Molnár* Albert (Fót), *Szászy* János, *Tóth* Sándor, *Freysinger* Lajos, *Takáts* József (Czegléd), gróf *Keglevich* Miklós, *Weresmarthy* Miklós, *Weresmarthy* Ödön, *Ugró* Gyula, *Benkő* István, *Angeli* Márton, *Schiffer* Márton, *Kesserű* Antal, *Tóth* Imre, *Simonfi* Jakab, *Schlésinger* Sámuel, *Rákóczy* István, báró *Prónay* Gábor, *Baráth* Kálmán, *Blaskovich* Ernő, *Gyömrőy* Aurél, *Huppert* Jakab, *Kovách* Gáspár, *Magyari Kossa* Sámuel, *Majthényi* Károly, *Muzsik* Lajos. Hivatalból tagjai voltak a bizottságnak *Beniczky* Lajos alispán és *Fazekas* Ágost főjegyző. Utóbb, a bizottság önmagát egészítvén ki, tagjai közé sorolta még: *Dalmady* Győző árvaszéki elnököt, *Bellaágh* Imre t. főügyészt, *Földváry* Elemér th. biz. tagot, *Dubraviczky* László és *Agorasztó* Tivadar tb. főjegyzőt, id. *Szánthó* Pált, *Mészáros* Lajos drt, *Gaál* Lászlót, *Heller* Ivánt, *Szabó* Lajost, *Hédervári* Lehel drt és *Hörcher* Józsefet.

A 65-ös bizottság 1905 június 21-én tartotta alakuló űlését, melyen elnökké báró *Prónay* Dezsőt, alelnökökké *Gulner* Gyulát és *Holló* Lajos drt választották meg; a jegyzői tisztet a legelső űléstől kezdve *Szabó* Géza aljegyző töltötte be.

Bizalmatlansági szavazat. A vármegye törvényhatósági bizottsága 1905 július hó 17-én tartott közgyűlésén olvasták fel a Fejérváry-kormány leiratát, a melyben kinevezéséről értesíti a vármegyét és működéséhez annak támogatását kéri.

A kormány leiratához csak egy szónok, Gulner Gyula szólott hozzá. Erős szónoki lendülettel elmondott hazafias beszédének hatása alatt a közgyűlés *egyhangúlag* kimondotta, hogy *mivel a kinevezett kormány nem alkotmányos és parlamentáris*, mert alkotmányunk és törvényeink előfeltételeinek meg nem felel, *a vármegye közönsége vele szemben a* legnagyobb bizalmatlansággal viseltetik; támogatását tőle megtagadja és a leiratot egyszerűen az irattárba helyezi.

Ugyanekkor a közgyűlés egyhangúlag elfogadta a 65-ös bizottság következő határozati javaslatát:

I. A községek által kezelt borital- és húsfogyasztási adók, a mennyiben önként befizettetnek, a községek által elfogadhatók; elvárjuk azonban a községek törvénytiszteletétől, hazafiságától és az ország alkotmánya iránt érzett hűségüktől, hogy miután ezen adók szintén az országgyűlés által meg nem szavazott adók jellegével bírnak, ezen adókat nem bocsájtják a kormány rendelkezésére, hanem letétileg, lehetőleg gyümölcsözőleg elhelyezik teljes jogfenntartással és teljes megbízható pénzintézeteknél, a községi törvény 121. §-a értelmében.

II. A kiegészítési és békelétszám felemelése céljából behívott tartalékosok és póttartalékosok behívói a képviselőház folyó évi június hó 21-én hozott határozata értelmében nem kézbesíthetők. E pontnál Babó Mihály bizottsági tag azt indítványozza, hogy a behívóknál már a szolgabírák tagadják meg a közreműködést, hogy így a gyöngébb, tehát az önvédelemre nem képes jegyzői kar a zaklatástól már itt is megvédelmezve legyen.

III. Az alispán folyó évi 22139. sz. a. a hadseregbe önként belépők részére szükséges belépési bizonyítványok kiállításának és kiadásának eltiltása tárgyában kelt rendeletét helyesli és ahhoz teljes egészében hozzájárul a bizottság.

IV. Azon felmerült kérdésre, hogy a 13378. kig. 923. kgy. sz. határozat 3. pontja miként értelmezendő, kimondja a bizottság, hogy a hivatkozott pont rendelkezése annyira világos, hogy értelmezésre nem szorul, különben kétség esetén csakis a közgyűlés lenne hivatott annak bővebb magyarázatára.

V. A bizottság kimondja, hogy a legszélesebb módon közhírré teszi a vármegyei adózók körében, hogy az alatt az idő alatt esedékessé váló adót, míg a költségvetés az országgyűlés által megállapítva nincs, takarítsa meg s a törvényes fizetési kötelezettség időpontjának elérkeztéig tegye félre s azt el ne költse.

VI. 1905 január 1-ső napjától kibocsájtott fizetési meghagyások, melyek már elnevezésüknél fogva is fizetési parancsnak tekintendők, nem kézbesítendők. (21781. kig. 1336 kgy. 1905.)

Végül kimondotta még a közgyűlés, hogy a községi és rt. városi tisztviselőket a passzív resistentiából kifolyólag rájuk háramló bármely sérelmeikért nemcsak erkölcsileg, hanem minden más tekintetben is támogatni fogja.

Egyébként a vármegye községi jegyzői 1905. július 12-én tartott értekezletükön kimondották, hogy a vármegyei törvényhatóság kebelében alakított 65-ös bizottságnak a határozatait föltétlenül végrehajtják. Az eljárás egyöntetűségének biztosítására kilencz tagú állandó bizottságot küldtek ki és a permanens bizottság megállapításainak korlátai között, *feltétlen kartársi egyetemlegességet vállaltak* egymásért — egyenként és összesen.

A vármegye hatósága alatt álló rendezett tanácsú városok, — részint szóbelileg, részint átiratok útján — jelentették be csatlakozásukat. Ily módon az egész vonalon szervezett ellentállás megakasztotta a belkormányzat gépezetét és előre látható volt, hogy csakhamar erős összetűzésre kerül a dolog a kormány és a vármegye tisztikara között.

Kristóffy belügyminiszter, július hó 24-ről keltezett 70742. számú leiratával megsemmisítette a vármegye közönségének 13373/923. és 21781/1336. szám alatt hozott határozatait és felhívta az alispánt, hogy rendeleteit azonnal és feltétlenül hajtsa végre, eljárásáról pedig neki nyolcz nap alatt jelentést tegyen. Kristóffy fellépése.

A 65-ös bizottság Kristóffy leiratát törvénytelennek jelentette ki és javaslatára az 1905 augusztus 10-én tartott vármegyei közgyűlés a következő határozatot hozta:

A belügyminiszter határozatával szemben a vármegye közönsége a következőket mondja ki: Az 1504. évi I. törvényczikk világosan tiltja az országgyűlés részéről meg nem szavazott adó beszolgáltatását, sőt kimondja, hogy valamely vármegye valami adót, vagy bármi segélyt önszántából és nem az egész ország megegyezéséből és akaratából, tudniillik az országgyűlésen kívül s így az ország régi szabadsága ellenére, ajánlana vagy szolgáltatna, bármi módon és akármilyen ürügy alatt, — az ilyen vármegyét becsületének elvesztésében marasztalja, vagyis becstelennek nyilvánítja.

Az 1504. évi I. t.-cz.-ket az 1635. évi LXXXVIII. t.-cz., továbbá az 1681. XII. t.-cz. is világosan fenntartja és megújítja.

Az 1790—91. évi XIX. t.-cz. szerint pedig: „biztosítani méltóztatott Ő szent Felsége az ország és hozzá kapcsolt részek Karait és Rendeit, hogy bármely néven nevezendő, akár pénzben, akár terményekben álló adók, a vagy ujonczok . . . . sem fognak kivonatni, sőt szabad ajánlat örve alatt vagy bármely más czímen sem fognak országgyűlésen kívül szorgalmaztatni."

Az 1867: X. t.-cz. szerint — az állami „költségvetésnek országgyűlésileg történendő megállapítása mindig csak egy évre terjed és újabb megállapítás és megajánlás nélkül adót kivetni és behajtani nem lehet.

Az 1867. XII. t.-cz. 17. §-a szerint Magyarország államköltségét a magyar felelős minisztérium előterjesztésére az országgyűlés alkotmányos úton fogja elhatározni, azokat (tehát az országgyűlés részéről megszavazottakat) a minisztérium a saját felelőssége alatt veti ki, szedi be és kezeli.

Az 1790—91. évi XII. t.-cz. szerint pedig Magyarországot rendeletekkel, vagy úgynevezett pátensekkel kormányozni nem szabad és nem lehet; — végrehajtó hatalmat pedig csak a törvények értelmében lehet gyakorolni.

A vármegyének folyó évi június hó 20-án tartott közgyűlésén hozott 13.373—923. sz. határozata mindenképpen megfelel az idézett törvényeknek, azokkal megegyezik, azoknak természetes folyománya, szükségszerű következménye, az idézett törvényekkel azonos.

A belügyminisztérium a törvényhatóságokat Magyarország világos alaptörvényeinek megszegésére, a törvényben a hitszegéssel egyenlőnek nyilvánított megbecstelenítő cselekedetre nem kényszerítheti: ennélfogva a belügyminisztériumnak 70742/II. a. szám alatti leiratában foglalt az a kijelentése, hogy a vármegye 13373—923. sz. határozatának bizonyos rendelkezéseit megsemmisíti, a fentidézett törvények világos rendelkezésével ellenkezvén, az 1790—91. évi XII. t.-cz. értelmében semmis és tárgyánál fogva az 1886: XXI. t.-cz. 20. §-a szerint joghatálylyal nem bír, annyival kevésbé, mert a fentebb jelzett törvények élő

törvények és ezeket hatályon kívül helyező törvények nem hozattak. Igy a megsemmisítő határozat figyelembe nem vehető.

Ez a határozat a szomszédos törvényhatóságokkal is közlendő.

Tárgyalás alá vették ugyanakkor a miniszterelnöknek a törvényhatósághoz intézett „Szózat"-át. E tekintetben azt javasolja a bizottság, hogy mivel az előbbi határozati javaslatban teljesen körülvonalazták a törvényhatóság álláspontját, a „Szózat" tárgytalan s így helyeztessék irattárba.

A belügyminiszter ezt a határozatot is csakhamar megsemmisítette. Az erre vonatkozó leírattal a vármegye közgyűlése szeptember hó 18-án foglalkozott, a mikor is a 65-ös bizottság azt javasolta, hogy a miniszteri leírat ellen a vármegye írjon fel a képviselőházhoz és határozatilag mondja ki, hogy a leíratot „törvénytelennek és joghatálytalannak" tartja, mert a vármegye határozata nem tartalmaz egyebet, mint az alkotmány védelmét s így annak megsemmisítése az alkotmány elleni merényletnek tekintendő.

Az alkotmányvédő bizottság ez indítványát báró *Prónay* Dezső a következő beszéddel ajánlotta elfogadásra. Igen tisztelt közgyűlés! Az imént felolvasott miniszteri rendelet, különösen annak indokolása, olyan sajátszerű, hogy valóban mintegy kihív arra, hogy vele kissé behatóbban foglalkozzunk, azt elemezzük.

A miniszter a maga rendeletében először is arra utal, hogy első rendeletével szemben, a melylyel megsemmisítette Pest vármegyének júniusban hozott határozatát, az alispánnak kellett volna felírnia az 1886 : XXI. t.-cz. 68. §. *c*) pontja értelmében, a mit az alispán nem tett s így a miniszter a vármegye 2-ik határozatát semmisnek tekinthetné, sőt semmisnek kellene tekintenie. A miniszter azonban nem tekinti semmisnek, hanem előterjesztésnek, feliratnak veszi, — s azután megsemmisíti. Nagy adag kómikum rejlik benne. Szinte nem tudja az ember, mi nagyobb benne: a rabulisztika és szofisztika-e, vagy a kómikum. Azt mondja a miniszter, hogy neki semmisnek kellett volna tekintenie a vármegye határozatát, véleménye szerint tehát a vármegye 2-ik határozata önmagában, a törvény erejénél fogva nem bír joghatálylyal. Ha állana is ez a vélemény, — a minthogy nem áll, — akkor sem kellett volna megsemmisíteni a határozatot, csak konstatálni, hogy valamely formahiba miatt, valamely határozat joghatálylyal nem bírhat, önmagában véve semmis.

De mit tesz a miniszter? Egy önmagában szerinte a semmisség jellegével bíró határozatot felterjesztésnek és előterjesztésnek vesz, s mint ilyent semmisíti meg. Világos mindebből, hogy nem lehetséges arra az álláspontra helyezkedni, hogy a vármegye határozata közjogunkkal ellenkeznék és megsemmisíthető lenne. Ennélfogva csupán szófűzésekből álló rabulisztikus indokolást fűz a miniszter a maga leíratához és különösen a formákban jártas jogászi ügyességgel akarja azt elfogadhatóvá tenni, pedig kétségtelen, hogy efféle indokolás bármely abszurd határozathoz csatolható volna. De ha gyenge az indokolás, még sokkal gyengébb ez a rendelet érdemben. Legyen szabad visszaidéznem Pest vármegye június hó 20-iki közgyűlésén hozott határozat lényegét, a mely abban áll, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott adók és ujonczok a törvények világos rendeltetése szerint a vármegye által a kormány rendelkezésére nem bocsáthatók. A vármegyének ez a határozata olyan kétségtelen törvényes alappal bír, hogy az meg nem semmisíthető. Minden kísérlet e vármegyei határozat megsemmisítésére, nem egyéb, mint egy kísérlet hazánk fennálló törvényei joghatályának és érvényének kijátszására. Mert a mit a vármegye mond, az nem a vármegye önálló saját elhatározása, hanem az egyszerűen megállapítása annak, a mi törvényeinkben foglaltatik és határozott utalás a tisztviselők részére törvényeink tartalmára. Ezzel világossá akartuk tenni, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott adók befizetésére nézve semmi jogi kötelezettség nem létezik és ennélfogva ezen adók beszedésére nézve sem létezik autonom hatóság számára jogi kötelezettség. A mit Pest vármegye kimondott, azt minden falusi pénzbeszedő saját jogkörében, a törvény alapján megtehette volna, sőt megtennie kötelessége. A vármegye kötelessége csak az volt ez esetben, hogy reá mutasson mindazokra a törvényekre, azoknak időrendbeli és logikai egymásutánjában, a mely törvényeinknél fogva ez idő szerint állami adó, mint egyéni fizetési kötelezettség nincs. Törvényben megállapított adó-rendszer van, hanem adó, mint a fizikai és jogi személyt terhelő közjogi kötelezettség az állammal

szemben való vagyoni szolgáltatásra, ilyen értelemben ma adó nincs. Közjogunk szerint az állami adókat csak egy évre állapítja meg az országgyűlés. Van földadó, mint földadó-rendszer, elméletben, de mint a földbirtokost terhelő közjogi szolgáltatás : ma földadó nincsen, jogilag tehát senki sem köteles ilyent beszolgáltatni és nincs autonóm hatóság, a mely ilyen szolgáltatás elfogadására kötelezve és jogosítva lenne. Ezt mondja ki a vármegye és utal azon törvényekre, a melyeknél fogva ez a magyar közjog szerint kétségtelen. Ennélfogva igen tisztelt bizottság, véleményem és tiszteletteljes javaslatom az, hogy a vármegye mondja ki ismét egy határozatban a következőket:

(Itt megismétli a 1905 aug. 10-én tartott közgyűlési határozatban felsorolt idevágó törvényczikkeket és így folytatja) :

Mivel a vármegyének 1905. évi augusztus 10-én 25570. sz. a. kelt határozatában a vármegye ezen törvényekre utalva mondotta ki, hogy a vármegye határozatai ezen törvényekkel tökéletesen azonosak és többre, mint a mi a törvényekben foglaltatik — ki nem terjednek : a vármegye ismételten ezen törvényekre utal és ezekkel szemben a miniszternek felolvasott rendeletében foglalt azt a kijelentését, hogy a vármegye határozatát megsemmisíti, figyelembe nem veheti, ezt az ország törvényei és az alkotmány ellen intézett merénylet kísérletének minősíti és elhatározza, hogy ezt a tényt feliratban a képviselőház tudomására juttatja s kéri, hogy a képviselőház ezen miniszteri leiratban foglalt súlyos alkotmánysértéssel szemben alkotmányunk értelmében járjon el."

Minthogy a kérdéshez többé szólani senki sem kívánt, az elnök a határozatot a következőkben mondta ki :

Miután a vármegye közönsége egyhangúlag azon véleményben van, hogy báró Prónay Dezső indítványát elfogadja, ennélfogva a miniszter azon intézkedését, melylyel világos és életben levő törvényeink hatályát támadta meg, merényletnek tekinti az alkotmány ellen, azt visszautasítja s egyúttal orvoslás végett felíratban fordul a képviselőházhoz.

Általános meglepetést keltett, a főispáni szék váratlan betöltése. Főispánná Tahy István kamarást, nyugalmazott vármegyei aljegyzőt nevezték ki. A kinevczést tudató belügyminiszteri leírattal a 65-ös bizottság már október hó 28-án foglalkozott s hosszas, beható tanácskozás után kimondotta, hogy a november 6-ára összehívott rendkívüli közgyűlésnek indítványozni fogja, hogy a kinevezett főispántól a szokott esküt ne vegye ki. Ugyanekkor elhatározta a bizottság, hogy a közgyűlés szeptember 18-iki utasítása alapján a vármegye adófizetőit felhívja, hogy a múlt évi állami adójukkal arányban álló összeget bocsássa a vármegye rendelkezésére. Ennek a felhívásnak a szövege — melyet báró *Prónay* Dezső elnök és *Szabó* Géza jegyző írt alá, — a következő :

Tahy István.

Az alkotmányvédő pénztár.

Felhívás

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye adófizető polgáraihoz !

Alkotmányválság napjait éljük.

Alkotmányellenes kormány viszi az ország ügyeit, mert olyan, a mely nem a legutóbbi képviselő-választások alkalmával többségre jutott ellenzéki pártok programmja alapján, hanem annak ellenére, sőt az országgyűlés mindkét házában történt leszavaztatása daczára is, a képviselőház határozottan kijelentett akaratával és tilalmával szemben kormányoz.

Országgyűlés együttlétében maga az országgyűlés van hívatva arra, hogy a kormánynyal szemben az alkotmányos ellenőrzést gyakorolja, cselekedeteiért feleletre vonja. Úgy de az országgyűlés a kormány alkotmányellenes tanácsára elnapoltatott és így az önkormányzati testületek között első sorban a törvényhatóságokra vár a feladat, hogy híven történelmi, dicső szereplésükhöz, védelmére keljenek a veszélyben forgó alkotmánynak, védelmére nem harczi eszközökkel, hanem a törvényes ellentállásnak fegyverével, tehát magának a törvénynek előbb-utóbb diadalt szerző erejével, a melyet a történelem folyamán — sajnos — gyakran, de mindig sikeresen használt.

Ez a törvényes ellentállás pedig abban áll, hogy a törvényhatóságnak joga van megvonni a kormánytól az országgyűlésileg meg nem szavazott adójövedelmeket és megtagadni az országgyűlésileg meg nem ajánlott ujonczok kiállítását.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye sem maradt el az ország alkotmányához rendületlen hűséggel ragaszkodó törvényhatóságok sorából s azért élve az ellentállás törvényes fegyvereivel, határozataiban kimondja, hogy mivel a kormány az állami közjövedelmek beszedésére és az újonczok kiállítására törvényes felhatalmazással nem bír, úgy a törvényhatósági tisztviselőket, valamint a vármegyébe kebelezett községek elüljáróit eltiltja attól, hogy az állami adókat beszedjék, sőt el is fogadják, valamint, hogy az országgyűlés által meg nem ajánlott újonczok kiállítását bármi tekintetben előmozdítsák. A borital és húsfogyasztási adókra nézve pedig, minthogy azok is oly jövedelmet képeznek, a melyek felett a kormány országgyűlési megszavazás nélkül nem rendelkezhetik, utasította a községi elüljárókat, hogy ezeket hajtsák ugyan be, azonban az esedékes részleteket ne szállítsák a kir. adóhivatalba, hanem helyezzék el takarékpénztáraknál, mint betéteket.

E határozatokat a kormány az önkénytesen fizetett állami adók elfogadására, az önként előálló újonczokra és a borital és húsfogyasztási adókra vonatkozó részében megsemmisítette.

De a törvényhatósági bizottság ezt a megsemmisítést tudomásul nem vette; nem vehette pedig azért, mert a netalán törvénybe ütköző vármegyei határozatok megsemmisítésének jogát csak alkotmányos kormány gyakorolhatja és még kevésbé semmisítheti meg egy alkotmányellenes kormány a vármegyének épen az alkotmány védelmére szigorú törvényes jogkörében hozott határozatát.

A vármegye törvényhatósági bizottsága tehát továbbra is változatlanul fenntartotta határozatait.

A kormány megsemmisítő rendeletével kétségtelen bizonyságát adta annak, hogy az alkotmány biztosítékait megkerülve, az országgyűlés tilalmával daczolva, igyekszik magának adójövedelmet és újonczokat biztosítani.

Ezen kísérletek vajmi csekély eredménynyel fognak ugyan járni, mert a nemzet túlnyomó többségével szemben sikeresen alkalmazható törvénytelenségeknek az ideje lejárt. Lehet azonban, hogy éppen e sikertelenség fogja a kormányt arra ösztönözni, hogy nyiltan előálljon a törvénytelenség erőszakos eszközeivel és felfüggeszsze a rendeleteinek nem engedelmeskedő vármegyei tisztviselőket és községi elüljárókat.

A vármegye törvényhatósági bizottsága kijelentette, hogy a vármegyei tisztviselőket és községi elüljárókat a vármegyei határozatnak megfelelő eljárásából eredhető támadásokkal szemben minden rendelkezésre álló eszközzel védelmébe veszi és bennünket bízott meg azzal, hogy az őket érhető jogsérelem orvoslási módjára nézve tegyünk javaslatot.

Javaslatunkra a törvényhatósági bizottság közgyűlésében döntött e kérdésben és határozatának teszünk eleget, a midőn azzal a felhívással fordulunk a vármegye közvetlen adófizetőihez, hogy a múlt évi állami adókkal arányban álló összegeket bocsássák a vármegye rendelkezésére és e czélból, a csatolt postatakarékpénztári befizetési lap felhasználásával, fizessék be a „Magyar Általános Takarékpénztárba."

Az ezután befizetendő részletekhez szükséges befizető lapokért forduljanak a községi jegyzőkhöz, kik utasítva vannak befizetési lapokat ingyen adni.

Az így egybegyűlő összegnek az lesz a rendeltetése, hogy a törvénytelenül felfüggesztett tisztviselők és elüljárók megkapják jogos javadalmazásukat.

A törvényhatóság teljes szavatosságot vállal arra nézve, hogy akkor, ha az alkotmányos élet helyreálltával ezen alap megszünik, minden befizető 3·6% kamattal együtt visszakapja pénzét, a melyet kívánatra az illető adótartozásának törlesztésére lehet fordítani.

A befizetésekre a törvényhatóság nem kényszerít egy adófizető polgárt sem, mert erre joga nincsen. Mégis bízunk abban, hogy a törvényhatóság nevében tett eme felhívásunknak sikere nem marad el, nemcsak azért, mert mindenkinek érdekében áll, hogy az alkotmányellenes kormányzat megszüntével utólag amúgy is lerovandó állami adótartozását már most, jóhitelű pénzintézetnél gyümölcsöző betétben félretegye, de főleg azért, mert meg vagyunk arról győződve, hogy országunk legfőbb kincsének, önálló nemzeti létünk zálogának, ősi alkotmányunknak megvédelmezéséhez híven mindig tanúsított hazafias magatartásához — a vármegye lakossága osztatlan érzelemmel csatlakozik s ezzel előmozdítja a képviselőházi többségben nyilvánuló nemzeti akarat érvényesülését.

Az isaszegi csata.
(Az Orsz. Képtárból.)

Részlet a váczi csatából (Götz tábornok halála.)
(Az Orsz. Képtárából.)

Figyelmeztetjük az adófizető polgárokat arra, hogy az állami költségvetés hiánya csak az egyenes állami adók kényszerű fizetése alól menti fel az alkotmányellenes kormányzat idejére az adófizetőket, míg a törvényhatósági útadót és egyéb törvényhatósági alapok járulékait, valamint a községi pótadókat állandóan kell fizetnünk, mert ezekre az adómegtagadási jog nem vonatkozik. Ezek pontos befizetése kettőzött fontossággal bír éppen a jelen válságos időben, midőn az országgyűlés együtt nem létében a megtámadott alkotmányt vármegyének és községnek kell tisztviselői és elüljárói útján megvédelmezni.

Adófizető Polgárok ;

Teljes bizalommal intézzük felhívásunkat hozzátok, mert erős a hitünk, hogy az alkotmány védelme mindnyájunkat egy sorban talál és sietni fog e vármegye minden hazafias polgára filléreivel hozzájárulni annak meggátlásához, hogy az alkotmány becsületes és állhatatos szolgálata miatt a vármegyének egy tisztviselője, a községnek egy elüljárója se veszítse el a maga és családja megélhetésének anyagi biztosítékát.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatósági bizottsága által kiküldött 65-ös bizottságnak 1905. évi szeptember hó 18-ik napján tartott üléséből.

Meg kell jegyezni, hogy erre a czélra gróf *Károlyi* Sándor már 25000 koronát és báró *Prónay* Dezső 10,000 koronát juttatott a bizottság rendelkezésére.

1905 októberében, vármegyénk érdemdús és szeretett alispánja : *Beniczky* Lajos erősen megrendült egészségének helyreállítása végett bizonytalan időre szabadságot kért és a délvidékre utazott. A vármegye részvéttel adta meg a kért szabadságot és október 15-étől kezdve a vármegye ügyeinek vezetésével *Fazekas* Ágoston főjegyzőt bízta meg, a ki súlyos feladatát mindvégig szilárd, rettenthetetlen bátorságra valló lélekkel oldotta meg. Változás a vármegye vezetőségében.

Fazekas Ágoston alispán-helyettes, a további teendők ügyében a 65-ös bizottsággal egyetértően, november 6-ára rendkívüli közgyűlést hívott egybe. Alig mentek szét a meghívók, már is jelentkezett a vármegye kinevezett főispánja, Tahy István. Tahy fellépése.

Levelet intézett ugyanis az alispán-helyettes főjegyzőhöz, a melyben kijelenti, hogy mivel ő már október 21-én kinevezett főispán volt, a rendkívüli közgyűlés meghívójának kibocsátásakor a főispáni szék már nem volt üresedésben. Már pedig, — úgymond — a rendkívüli közgyűlés összehívása az 1886 : XXI. t.-cz. 46. §-a értelmében az ő hatásköréhez tartozik : ennélfogva ő a közgyűlést törvényszerűen összehívottnak nem tartja, azon megjelenni nem fog s a hivatalos eskütétel végett szükséges közgyűlés kitűzése és összehívása iránt törvényes hatáskörében maga fog intézkedni.

E levél vétele után két nappal egy másik levelet is intézett *Tahy* a főjegyzőhöz, melyben értesíti, hogy a törvényhatósági bizottságot november hó 15. napján d. e. 11 órakor tartandó rendkívüli közgyűlésre összehívja, melynek egyedüli tárgya a főispáni eskü letétele lesz. Megkeresi tehát a főjegyzőt, hogy ezen rendkívüli közgyűlést, az 1886 : XXI. t.-cz. 46. §-ának harmadik bekezdése és a törvényhatósági bizottság tanácskozási ügyrendjének 3. §-a értelmében szigorúan a mellékelve megküldött szöveg-minta szerint hirdesse ki.

Erre következett *Fazekas* Ágoston főjegyzőnek az a nevezetes válasza, mely később bűnvádi eljárás tárgya is volt. E levél teljes szövege a következő : Fazekas Ágoston válasza Tahynak.

„Méltóságos úr ! F. hó 4-én kelt levelére, melyben főispánná történt kinevezésére hivatkozván, az 1886 : XXI. t.-cz. 46. §-ának harmadik bekezdése alapján engem, mint ez időszerinti alispánhelyettest arra hív fel, hogy a Méltóságod által f. hó 15-ére összehívandó közgyűlésre a készített tárgysorozatot tegyem közhírré és a meghívót portómentesen küldessem szét, hogy ez által a közgyűlésnek törvényesen történt összehívása megállapítható legyen, törvényes álláspontomat a következőkben terjesztem elő :

Föltétlenül törvényen alapulónak ismerem el Felséges Uram, Apostoli Királyom főispán-kinevezési jogát. Mivel azonban az alant hivatkozott törvények, illetőleg igazságügyminiszteri rendelet szerint, a főispáni szék ezidőszerint üresnek, illetőleg a kinevezett főispán a joghatóság gyakorlásában ez idő szerint akadályozottnak tekintendő, a tárgysorozat kihirdetését a törvényszerű előfeltételek hiányából megtagadom.

Mert az állami tisztviselők szolgálati idejét, tehát a kinevezett főispánét is, az 1885. évi XI. t.-cz. 7. szakasza az eskü letételétől állapítja meg. Ezen pedig

az 1893. évi IV. törvény sem változtatott. Törvényen alapul tehát az a régi gyakorlat, hogy kinevezett főispán csak akkor lép joghatóságába, a mikor az 1886: XXI. t.-cz. 60. szakaszának értelmében az esküt szabályszerűen leteszi.

Ezt igazolja az igazságügyminiszter által a kir. főügyészséghez és ügyészségekhez a minisztertanács határozata alapján f. évi 37482. sz. a. intézett rendeletének negyedik bekezdése is, a mely szerint a főispáni joghatóság gyakorlása az eskü letételétől veszi kezdetét. Ebből tehát önként következik, hogy a kinevezett, de még esküt nem tett főispán, az 1886: XXI. t.-cz. 46. szakaszában meghatározott azon jogot, hogy a saját hatáskörében rendkívüli közgyűlést hívhat össze, nem gyakorolhatja. Minthogy pedig ezek szerint joghatóságot gyakorló főispán még nincsen, illetve a főispáni szék még nem foglaltatott el: a főispáni szék üresen, illetve a kinevezett főispán a joghatósága gyakorlásában ez idő szerint még akadályozottnak tekintendő és a már hivatkozott törvény értelmében a rendkívüli közgyűlés összehívása ez idő szerint kizárólag az alispánnak, illetőleg törvényes helyettesének jogkörébe tartozik. Ezért alkotmányunk iránt érzett feltétlen tiszteletem, illetőleg a törvényekre letett esküm akadályoz abban, hogy a fenti levélben kifejezett óhajnak eleget tegyek."

A nov. 6-iki rk. közgyűlés.

A vármegye közgyűlése november 6-án foglalkozott a főispáni kinevezést tudató belügyminiszteri leírattal s az előbb vázolt levélváltással. Napirend előtt bizalmat szavazott a közgyűlés *Beniczky* Lajos alispánnak, a ki súlyos természetű betegsége miatt szabadságra menni volt kénytelen és *Agorasztó* Tivadar tb. főjegyzőnek, a ki a neki miniszteri titkári czímmel és jelleggel felkínált főispáni titkárságot visszautasította és a titkári teendők ellátását — melyet eddig Beniczky Ferenc főispán mellett a legnagyobb buzgósággal teljesített — erélyesen megtagadta és beszüntette.

Áttérve ezután a napirendre, a közgyűlés *Szabó* Géza aljegyző részletes referádája és *Gulner* Gyula fulminans szónoklata után a következő határozatot hozta: A vármegye közönsége mindenek előtt legnagyobb sajnálatának, de egyszersmind mélységes megütközésének ad kifejezést a fölött, hogy *Tahy* István úr személyében a törvényhatósági bizottság tagjai között találkozott olyan egyén, a ki a nemzet alkotmányvédő harczában arra a megbélyegző szerepre vállalkozott, hogy magát eszközül adja oda egy alkotmány- és törvényellenes kormányzat szolgálatára, a nemzet törvényes igazainak letörése czéljából.

A jelenlegi kormány ugyanis, mert az 1848-iki törvényekben biztosított parlamentáris alkotmány követelményeinek nem felel meg, nem tekinthető sem parlamentárisnak, sem alkotmányosnak, ennélfogva törvényesnek sem és pedig annál kevésbé, mert daczára annak, hogy a képviselőház határozatával az ország közjövedelmeinek kezelésétől eltiltatott és az országgyűlés mindkét háza által kimondott bizalmatlansággal van megterhelve, sőt ellenében a képviselőház előtt vád alá helyezési indítvány fekszik, — mégis az ország közjövedelmeit kezeli és az ország közkormányzatát vezeti, az 1848-iki III. törvényczikkben foglalt jogi és politikai felelősség következményeitől azonban az országgyűlés törvénytelen elnapolásával igyekszik menekülni.

Tahy István úr ennek a törvénytelen kormánynak ellenjegyzésével neveztetett ki főispánnak, mint ilyennek kellene az 1886. évi XXI. t.-cz. értelmében a szokásos esküt a törvényhatóság közgyűlése előtt letennie, tehát a vármegye közönségének hozzájárulásával és segédkezésével hozzájutnia azon feltételekhez, hogy a főispáni jogokat az eskü letételétől függő joghatálylyal gyakorolhassa.

A vármegye közönsége már kimondotta, hogy ezen kormányt a fentebbi okokból sem parlamentárisnak, sem alkotmányosnak, sem törvényesnek el nem ismerheti; törvényes kötelességét szegné meg tehát, ha segédkezet nyujtana az ilyen kormány törvénytelen kormányzatának folytatásához, sőt megkönnyítéséhez az által, ha közreműködnék arra, miszerint az eskü letételével *Tahy* István úr a főispáni jogok törvényes gyakorlásához hozzájárulhasson.

A főispán ugyanis mindaddig, míg a törvényhatóság közgyűlése előtt az esküt le nem tette, a főispáni jogokat nem gyakorolhatja; a hosszas, szakadatlan és zavartalan jogszokáson kívül még azért sem, mert az államhivatalnokok szolgálati idejének megkezdését, a milyen a főispáni is, az 1885. évi XI. t.-cz. 7-ik §-a az eskütétel napjától állapítja meg s ezt az 1893. évi IV. t.-cz. 13-ik §-a nem módosította, már pedig a szolgálati idő megkezdése, vagyis a szol-

gálati viszony beállta előtt semmiféle államhivatalnok avagy tisztviselő, tehát a főispán is, hatósági jogokkal felruházva nincs és nem is lehet.

Ugyanezt az álláspontot foglalja el az igazságügyminiszter is, a midőn f. évi 37,482. szám alatt a kir. ügyészségekhez intézett rendeletében világosan beismeri, hogy a főispáni joghatóságoknak megkezdése az eskü letételétől függ.

A törvényhatóság tehát csak alkotmányos és törvényes kötelességét teljesíti, a midőn ezennel elhatározza, hogy nem nyújt segédkezet ahhoz, miszerint *Tahy* István az eskü letétele által, szolgálati idejének megkezdésével, a törvénytelen kormány czéljai érdekében a hatósági jogok gyakorlatát megkezdhesse.

Egyúttal *Tahy* István úrnak az alispánt helyettesítő főjegyzőhöz intézett átirataival szemben, a melynek egyikében azt tudatja, hogy a mai napra törvényesen összehívott közgyűlésen meg nem jelenik, pedig a mai közgyűlés éppen a főispáni kinevezés tárgyában kelt belügyminiszteri leírat következtében hívatott össze, — másikában pedig arról értesít, hogy saját főispáni esküjének letétele végett f. hó 15-ére rendkívüli közgyűlést hívott össze, kijelenti a vármegye közönsége, miszerint *Tahy* István úrnak azon jogát, hogy az eskü letétele előtt rendkívüli közgyűlést hívhasson össze, nemcsak el nem ismeri, de ez ellen a leghatározottabban tiltakozik, mert a rendkívüli közgyűlés összehívásának joga is, éppen úgy, mint minden egyéb főispáni jog, csak azon főispánt illeti meg és törvény szerint csak azon főispántól gyakorolható, ki a törvény rendelkezésének eleget tett, vagyis az esküt a törvényhatóság közgyűlése előtt letette.

Ebből kifolyólag a törvényhatóság helyesli és magáévá teszi azon álláspontot, a melyet a vármegye alispáni helyettes főjegyzője ezen átíratokkal szemben elfoglalt; helyesli és magáévá teszi azon törvényen alapuló cselekvényét, a mely szerint tiltakozott *Tahy* István úrnak azon törvénybe ütköző szándéka ellen, hogy a rendkívüli közgyűlés összehívására vonatkozó jogot törvényellenesen magához ragadja, — helyesli és magáévá teszi a törvényhatóság az alispáni helyettes főjegyzőnek azon eljárását, hogy a törvényellenesen, illetéktelenül összehívni megkísérlett közgyűlés meghívóinak szétküldését megtagadta.

A mennyiben pedig *Tahy* István úr mindezek daczára mégis arra a törvénytelen lépésre vállalkoznék, hogy rendkívüli közgyűlést összehívna, a jelenlegi egyedül törvényes és törvényesen illetékes alispán vagy helyettese elnöklésének mellőzésével rendkívüli közgyűlést tartani s azon az esküt letenni megkísérelné: — kijelenti a törvényhatóság, hogy a bizottsági tagoknak amaz összejövetelét, legyenek ott bármily számosan, vagy bármily kevesen, törvényes közgyűlésnek elismerni sohasem fogja, az ott hozandó határozatokat előre is érvénytelennek és semmisnek jelenti ki, tisztviselőit abban az esetleges gyülekezésben való közreműködéstől eltiltja és ha ott mégis *Tahy* István úr a törvény kijátszásával és világos sérelmével esküt tenne is, ezen cselekvényét sohasem fogja annak tekinteni, mintha a törvényes esküt letette volna s ennek alapján jogosítva lenne a főispáni jogokat joghatálylyal gyakorolni.

A törvényhatóság egyszersmind azon jogából kifolyólag, a mely szerint saját helyiségeivel kizárólag és feltétlenül rendelkezik, utasítja az alispáni helyettes főjegyzőt, hogy úgy a közgyűlési termek, mint az ú. n. főispáni hivatal helyiségeit bezárva, pecsételje le és eltiltja attól, hogy ezeket további rendelkezésig, bárkinek is rendelkezésére bocsássa.

Végül elhatározza a bizottsági közgyűlés, hogy az 1886 : XXI. t.-cz. 55. §-a alapján jelen közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére az alispáni helyettes főjegyző elnöklete alatt báró *Prónay* Dezső, gróf *Keglevich* Gábor, gróf *Dessewffy* Emil, *Holló* Lajos dr., *Szemere* Huba, *Babó* Mihály dr., *Förster* Aurél dr., *Földváry* Elemér és *Gulner* Gyula bizottsági tagokból álló küldöttséget küld ki s ezen hitelesítő küldöttség eljárásának határidejéül f. évi november hó 14-ének délelőtti 11 óráját tűzi ki.

A közgyűlés befejezte után báró *Prónay* Dezső és *Fazekas* Ágoston azonnal foganatosította a határozatnak azt részét, mely a közgyűlési terem s a főispáni helyiségek elzárására vonatkozik s ezeknek a helyiségeknek összes ajtóit *Gulner* Pál udvari kapitány kíséretében lepecsételték.

A vármegye erélyes állásfoglalása megrendítette *Tahy* Istvánt. A legközelebbi napok egyikén levelet intézett a főjegyzőhöz, a melyben jelzi, hogy az izgatott kedélyekre való tekintetből egyelőre nem kíván a főispáni eskü

letevése iránt intézkedni. Majd néhány nap mulva arról értesítette az alispánhelyettest, hogy egészségi szempontból, hosszabb időre, Mentonéba utazott.

Kristóffy vagy nem mert erélyesebben fellépni, vagy még nem találta elérkezettnek a kellő időt. Egyelőre csak a megfélemlítés politikáját űzte. Lapjaiban nap-nap után fenyegette a tisztikart. A legerélyesebb megtorló intézkedéseket helyezte kilátásba. Haragja kivált *Fazekas* Ágoston és *Szabó* Géza ellen irányult. Ez utóbbitól azt vette zokon, hogy a 65-ös bizottságnak jegyzői teendőit — ezen kiválóan politikai jellegű hivatást — fiatal kora ellenére erélylyel és nyugodtsággal végezte el.

Az alispánhelyettes felfüggesztése.

A fenyegetéseket csakhamar a tényleges megtorló intézkedések követték. 1905 november 15-én felüggesztette állásától *Fazekas* Ágoston főjegyzőt.

Ezzel azonban Kristóffy nem elégedett meg. Vizsgálatokkal molesztálta a vármegyét ; állami javadalmazását deczember hó 1-től megszüntette. A hivatalos lap november 24-iki száma pedig királyi kéziratot közölt, mely szerint *Tahy* István főispánnak, betegség által való akadályoztatása időtartamára, a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei és Kecskemét törvényhatósági városi főispáni teendők ellátásával gróf *Laszberg* Rudolf, Győr vármegye és Győr szabad királyi város főispánja — ez állásában való meghagyása mellett — ideiglenesen megbízatott.

Gróf Laszberg szereplése.

Gróf Laszberg már november 24-én megjelent a vármegyeházán. Csendőrök szállták meg a vármegyeházát s ezeknek fedezete alatt Laszberg feltörette lakatossal a lezárt és lepecsételt főispáni helyiségeket. Ő maga kíséretével együtt az alispáni hivatalos szobában várta a fejleményeket. A vármegyeház udvarán összegyűlt forrongó közönség dühétől félve, a szobát nem merte elhagyni. A 65-ös bizottság e közben a gazdasági egyesület helyiségeiben űlést tartott, mert e közben megérkezett Kristóffynak egy másik rendelete, melylyel a 65-ös bizottságot feloszlatja. Elhatározását azzal okolja meg, hogy e bizottság a közigazgatás rendes menetét rendszeresen gátolja, magának nemcsak a közgyűlés jogait vindikálja, hanem olyan jogokat is, melyek a közgyűlés hatáskörén is túlterjednek. Megtiltja ennek alapján, hogy a hivatalos helyiségeket e bizottságnak rendelkezésére bocsássák ; a tisztviselőknek pedig meghagyja, hogy a bizottságnak semmiféle javaslatát átvenniök, semmiféle intézkedéseit végrehajtaniok nem szabad. A bizottság megszerkesztette az e leíratra adandó tiltakozó feliratot. Az űlés végeztével báró *Prónay* Dezső és a 65-ös bizottság jelenlevő tagjai átvonultak a folyosón az I. aljegyző hivatalos szobájába. Ekkor érkezett meg Rudnay főkapitány vezetésével egy nagyobb lovas- és gyalog rendőrcsapat. Rudnay, azt hivén, hogy a 65-ös bizottság ott űlésezik, legényeivel erőszakosan betört az aljegyző szobájába s onnan báró *Prónay* Dezsőt, *Gulner* Gyulát, *Babó* Mihályt, gróf *Keglevich* Gábort, *Posgay* Miklóst, *Fazekas* Ágost főjegyzőt, és a többi jelenvolt bizottsági tagokat és tisztviselőket erőszakosan eltávolíttata.

A 65-ös bizottság feloszlatása.

A rendőrség azonban továbbra is a vármegyeházán maradt s azt megszállva tartotta.

A 65-ös bizottság proklamácziója.

Délután a 65-ös bizottság báró *Prónay*. Gábor Esterházy-utczai lakásán értekezletet tartott és ott a következő proklamácziót szerkesztette meg :

Felhivás Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye összes bizottsági tagjaihoz és összes tisztviselőihez.

A mai napon a vármegye közönségének az alkotmány és a vármegyei önkormányzat sérthetetlensége érdekében folytatott küzdelmébe a kormány és rendőri közegei erőszakos és törvénytelen beavatkozásra vetemedtek. A vármegye közönségének kizárólagos tulajdonát képező vármegyeházát rendőrileg megrohanták és elfoglalták. A hivatalosan, vármegyei határozattal lezárt és lepecsételt helyiségeket erőszakosan feltörték, a rendőri brutalitás leghitványabb és legnemtelenebb módjának alkalmazásával a megye legelőkelőbb és köztiszteletnek örvendő bizottsági tagjait, főrendiházi és képviselőházi tagokat, immunitásuk megsértésével, köztisztviselőink legelőkelőbbjeit saját hivatalos helyiségükből, nem rettenve vissza a tettlegességtől sem, eltávolították. A helyettesítés törvénytelen magyarázata alapján egy idegen vármegye főispánját a vármegye nyakára küldötték és mindezt tették és teszik szentesített törvényeink, jogaink és szokáson

alapuló ősi hagyományaink szándékos megsértésével és konfiskálásával. Mindezekkel szemben a mint eddig, úgy ezután is nem támaszkodhatunk egyébre, mint szentesített törvényeink erejére és igazára. Tiltakozunk a nemzet színe előtt a rendőri beavatkozás brutálitása ellen és a helyettes főispán kirendelését törvénytelennek tartjuk.

Tisztelt bizottsági tagtársainkat felkérjük, hogy ezen nehéz teherként közösen reánk súlyosodó időkben vállvetve a küzdelemben kitartással, a szentesített törvények által nekünk biztosított jogaink védelmében, jőjjenek el mindannyian az e hó 27-ikére összehívott vármegye közgyűlésre. A ki nincs velünk, az ellenünk van.

Kelt Budapesten, 1905. év november 24-ik napján.

A hatvanötös bizottság.

Közben gróf Laszberg *Fazekas* Ágost főjegyzőtől erőszakkal átvette a főjegyzői hivatalt. Mivel azonban a vármegyei tisztviselők sorában nem talált senkit, ki e hivatal átvételére rábírható lett volna, az önkényt vállalkozó *Rőmer* Róbert belügyminiszteri segédtitkárt nevezte ki ideiglenes vármegyei főjegyzővé.

Ettől a percztől kezdve *Rőmer* látta el aláírásával az alispáni kiadványokat. Szabó Géza aljegyző, a vármegyei hivatalos lap szerkesztője azonban a Rőmertől aláírt rendeletektől megtagadta a közzétételt. Ennek következtében a hivatalos lap november 30-iki 48. száma üresen, csupán az egyes rovatok czímeinek felsorolásával jelent meg. Rőmer ezért azonnal előterjesztést tett Laszberg főispánnak a szerkesztő felfüggesztése iránt.

A központi tisztikar tagjai pedig a Pannónia szálloda külön termében rögtönzött értekezletet tartottak, melyen abban történt egyértelmű megállapodás, hogy a közönség érdekeinek megóvása végett a sürgős hivatalos teendőket ellátják s az előadói javaslatokat elkészítik ugyan, de minden hivatalos és magánérintkezést megtagadnak a törvényesen el nem ismert szervektől.

A november 27-ére összehívott közgyűlésen újabb meglepetés érte a vármegyét. A kora reggeli órákban nemzetközi szocziálisták, faczér pinczérek és egyéb gyanús elemek egész tömegével rakták meg, Kristóffy utasítására, a vármegyeház ülésterméneк karzatát és a földszint oldalrészeit. Ezt a tisztességtelen tömeget arra bérelték fel, hogy a közgyűlést zavarják meg s a bizottsági tagokat esetleg inzultálják. Az ülésen ugyanis gróf Laszberg, minden áron, elnökölni akart. A nov. 27-iki gyűlés.

A tömeget Laszberg később ugyan, Gulner Gyula és Fazekas Ágost erélyes közbenjárására, eltávolíttatta, de ekkor meg a csendőrök szállták meg a termet, a melyben a tekintélyes számban megjelent bizottsági tagok már helyet is alig tudtak kapni.

A közgyűlés előre megállapított haditerv szerint folyt le és Laszberg teljes vereségével végződött. Ugyanis *Holló* Lajos bizottsági tag hirtelen szólásra állott fel és harsány hangon a következő kijelentést tette :

Szabályrendeletünk értelmében, ha főispán nincs, az alispán és főjegyző pedig gátolva vannak az elnöklésben, a közgyűlésen az árvaszéki elnök tölti be az elnöki tisztet. Minthogy ez az eset most bekövetkezett és 10 óra már elmult, felkérjük az árvaszéki elnök urat, nyissa meg a közgyűlést.

Dalmady Győző árvaszéki elnök a következő pillanatban már meg is nyitotta a közgyűlést, a mely ezután valósággal szédületes tempóban ment végig a tárgysorozaton, mert azt mindenkép le akarták tárgyalni addigra, a mire *Laszberg* rászánja magát, hogy a terembe bejőjjön.

Az első előadó *Szabó* Géza volt, a ki bemutatta a Fejérváry-kormány újból való kineveztetésére vonatkozó leíratát. A közgyűlés e leíratra a következő rövid határozatot hozta :

Mivel a törvényhatósági bizottság a kormány első kineveztetése alkalmából álláspontját f. évi július hó 17-én tartott üléséből kifejtette s mivel a jelenlegi kormányt második kineveztetése folytán sem tartja parlamentárisnak, ennélfogva sem alkotmányosnak, sem törvényesnek : a körlevelet válasz nélkül levéltárba helyezi.

A következő pontot ismét *Szabó* Géza aljegyző adta elő. Ez Kristóffynak egy rendelete volt, melyben megsemmisíti a vármegyei ellentállási alap megteremtését czélzó közgyűlési határozatot. Ezzel a rendelettel a közgyűlés még rövideb-

ben bánt el: „irattárba tette, mint tárgytalant, miután a határozat már végre lett hajtva!"

A tárgysorozat harmadik pontját *Agorasztó* Tivadar aljegyző terjesztette elő. Ez Kristóffynak az a rendelete volt, a melylyel *Fazekas* Ágostont főjegyzői állásától felfüggeszti. *Agorasztó* sietve mutatott rá Kristóffy törvénytelenségére és felületességére és indítványozta, mondja ki a közgyűlés, hogy

1. a belügyminiszter rendeletét, a mely az 1886. XXI. t.-cz. 90. §. értelmében *törvénytelen és így „önmagában semmis", figyelembe nem veszi, hanem utasítja Fazekas Ágoston főjegyzőt, hogy a főjegyzői, esetleg alispán-helyettesi teendőket továbbra is vigye.*

2. az 1876. VI. t.-cz. 72. §-a alapján felhívja a közigazgatási bizottságot, hogy tegyen felvilágosító jelentést arról, hogy a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot az azt elrendelő belügyminiszteri rendelet törvénytelen volta daczára megindította-e és ha igen, a Kb. Ü. Sz. értelmében beszerezte-e azt a főispáni jelentést melynek alapján a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat elrendeltetett és ezen főispáni jelentés tartalmazza-e azt a valótlanságot, a melyre fönntebb az előadó rámutatott?

3. *Az 1886. XXI. t.-cz. 2. §-a alapján az országgyűlés képviselőházához feliratot intéz, kérve Kristóffy József belügyminiszternek az 1886. XXI. t.-cz. 90. §-ának megsértéséért az 1848. III. t.-cz. 32. §-a* a) *pontja és 32. §-a alapján leendő vád alá helyezését.*

A közgyűlés ezt az indítványt is viharos tetszéssel magáévá tette, mire *Dalmady* Győző elnök felhívta a közgyűlést, hogy tekintettel az alispán betegségére, ***válaszszon a törvény értelmében helyettes alispánt.*** Holló Lajos báró Prónay Dezsőt ajánlotta, ki azonban e megtiszteltetést magától elhárította; ép úgy gróf Keglevich Gábor is, mire egyhangúlag gróf *Vigyázó* Ferenczet kiáltották ki helyettes alispánnak, a ki nyomban le is tette az esküt, úgy hogy a mikor Laszberg rendőrökkel körülvéve a terembe lépett, a gyűlés már be volt rekesztve és a terem már félig üres volt.

Gróf Vigyázó Ferencz.

Délben már gróf *Vigyázó* Ferencz helyettes alispán tiszteletére díszlakoma volt a Pannónia-szállodában, míg *Laszberg* sietett újabbi kudarczáról *Kristóffy*nak jelentést tenni.

Kristóffy a történtekről értesülvén, november 28-án kelt rendeletével a hozott határozatokat megsemmisítette.

A vármegyei árvaszéki elnök, úgymond egyebek közt, a közgyűlést a főispáni helyettes erőszakos kizárásával törvénytelenül és jogtalanul nyitotta meg és így annak egész lefolyása törvény- és jogellenes lévén, ezen gyűlés törvényhatósági közgyűlésnek nem tekinthető, minélfogva a gyűlést és az azon hozott határozatokat semmiseknek jelentem ki s ezen gyűlés határozatainak végrehajtásától a vármegyét eltiltom.

Egyben Laszberg utasította a rendőrséget, hogy gróf Vigyázó Ferenczet a megyeházára ne engedje be. Közben a tisztviselők rendesen végezték dolgukat és feldolgozták az aktákat, melyeket azután egyszerűen az asztalukon hagytak. Miután pedig a járások összes levelezéseiket egyenesen gróf Vigyázóhoz intézték, Rőmernek nem is volt hivatalos postája.

November 30-án Kristóffy megindíttatta *Fazekas* Ágoston ellen a bűnvádi eljárást hivatali vétségek czímén és a rendőrség még aznap ki is hallgatta.

Ugyanezen a napon gróf Vigyázó Ferencz több bizottsági taggal a vármegyeházára ment, honnan azonban Laszberg karhatalommal eltávolíttatta, a mi ellen gróf Vigyázó Ferencz a vármegye közönségéhez intézett „Óvás"-ban tiltakozott.

Deczember 1-én már az alkotmányvédő bizottság folyósította az összes tisztviselők fizetését, a melynek fedezésére már jelentékeny alap gyűlt össze a „Magyar Általános Takarékpénztár"-ban. Gróf *Károlyi* Sándoron és báró *Prónay* Dezsőn kívül, többek között még gróf *Vigyázó* Sándor is küldött 20.000, gróf *Dessewffy* Emil 10.000 és gróf *Vigyázó* Ferencz 8000 koronát.

A Laszberg által decz. 2-án a főszolgabírákhoz és a Rőmer által 4-én a középponti tisztviselőkhöz intézett rendeleteknek, hogy öt nap alatt nyilatkozzanak, vajjon hajlandók-e az ő közvetetlen rendeleteiket foganatosítani, mert ha nem, azt az engedelmesség megtagadásának fogják tekinteni, alig volt hatása.

A főszolgabírák a Rőmertől aláírt rendeleteket visszaküldték, Laszberg rendeletére pedig nem is válaszoltak. Sárközy Pál monori és id. Teszáry László

abonyi főszolgabíró pedig válaszképen egyszerűen beküldték nyugdíjaztatásuk iránti kérvényüket.

Deczember 16-án váratlanul visszaérkezett Beniczky Lajos és elfogalta hivatalát. Gróf Vigyázó Ferencz is eljött és alispánhelyettesi megbizatását letette Beniczky kezébe és felszólítására Rőmer is kénytelen volt az alspáni pecséteket és ügydarabokat Beniczkynek átadni. Laszberget is meglepte ez a fordulat. Felszólította az alispánt, hogy a belügyminiszter rendeleteit azonnal hajtsa végre. Beniczky Laszberg átíratára a következő kemény és leczkéztető választ adta : Beniczky visszatérése.

Méltóságodnak f. hó 16-án kelt és ,,Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. város főispánja" körirattal ellátott levele ellen, a melyben a vezetésemre bízott vármegye főszolgabíráihoz és a rt. városok polgármestereihez a belügyminiszter úr f. évi 70742. sz. rendeletének végrehajtása tárgyában 681 f. i. 1905. sz. a. intézett utasítás végrehajtásának ellenőrzésére szólít fel, *óvást emelek, mert Méltóságod ezen felszólitás megtételére jogosultsággal nem bír.* Az a körülmény ugyanis, hogy Méltóságod Ő cs. és Apostoli kir. Felségének f. é. november hó 20-án kelt legfelsőbb elhatározásával *Tahy* István kinevezett, de még esküt nem tett főispánjának betegség által való akadályoztatása tartamára helyettesíttetett, még nem adta meg Méltóságodnak azt a jogot, hogy hozzám a szóban forgó, vagy általában bármely felhívást intézhessen, *mert általános jogelv az, hogy a helyettes nem gyakorolhat több jogot, mint az, a kit helyettesít.* Már pedig *Tahy* István kinevezett főispán joghatósággal nem bír és annak gyakorlását meg sem kezdette, illetve meg sem kezdhette, mert az 1886: XXI. t.-cz. 60. §-ában előírt és a joghatóság megkezdéséhez szükséges hivatali esküt még nem tette le és így Méltóságod a vezetésemre bízott vármegye területén szintén nem gyakorolhot joghatóságot és a minisztertanács által az 1886 : XXI. t.-cz. 64. §-a alapján adott felhatalmazást jogszerüen igénybe nem veheti, következésképen hozzám felhívásokat nem intézhet és a vármegye tisztviselőivel nem rendelkezhetik és pedig annál kevésbé, mert *biztos* tudomásom van arról, hogy *Tahy* István a főispáni állásáról *lemondott* és így Méltóságod megbízatása, a mely *Tahy* István betegség által való akadályoztatás időtartamára szólott, megszünt.

Egyúttal *tájékozásul* megjegyzem, hogy a joghatósággal biró és illetékes hatóságok rendeleteinek végrehajtását is csak akkor ellenőrizhetem, illetve az ellenőrzés csak akkor lehet — feltéve, hogy azok törvényt nem sértenek — kötelességem, ha azok hozzám vagy a vármegye közönségéhez érkeztek, de azon rendeletek végrehajtásának ellenőrzése, a melyek *elkerülésemmel, vagy a vármegye közönségének elkerülésével adatnak ki* a vármegye tisztviselőinek és közegeinek, *nem feladatom.* Már pedig a szóban forgó, ámbár joghatóság hiányában, de a fenthivatkozott levél szerint mégis kiadott utasítás, a törvényhatóság első tisztviselőjének mellőzésével küldetett szét.

Budapesten, 1905. évi deczember hó 18-án. *Beniczky* s. k., alispán.

Beniczky természetesen Fazekas Ágoston főjegyzőt és Szabó Géza aljegyzőt ismét visszahelyezte előbbi megbizatásaikba, de Rőmernek többé semmiféle ügydarabot nem osztott ki. Közben azonban meglátogatta Kristóffyt, hogy tőle a rendőrségnek a vármegyeházáról leendő eltávolítását kérje ; de lépése eredménytelen maradt. Ezt a látogatást Kristóffy egy Beniczkyhez intézett leiratában azonban olybá tüntette fel, mintha néki az alispán ez alkalommal a vármegye leszerelését igérte volna meg. Beniczky 1905 decz. 27-én válaszolt Kristóffynak, helyreigazítva a neki imputált nyilatkozatot.

Január 4-én volt a Fazekas Ágoston főjegyző ellen megindított büntető per főtárgyalása, melyre Drill Béla járásbiró előre elkészített itéletet hozott magával és azt a védők tiltakozása ellenére felolvasta, mely szerint Fazekast a bíróság bűnösnek mondja ki és két havi fogházra és állásának elvesztésére itéli. A váratlan itélet — mely ellen a védők természetesen semmiségi panaszt jelentettek be — óriási izgalomnak volt okozója, mely az ügyészi megbizottat és a járásbírót sem kimélte meg a közönség erős inzultusaitól. A Fazekas-féle per.

Két nappal később Tahy István egyik barátjához intézett nyilt levélben érdekes leleplezést közölt, mert meghazudtolta Kristóffynak a Tahy főispánságával összefüggő összes intézkedéseit, a mennyiben Tahy e levelében kijelentette, hogy ő volt az első az újonnan kinevezett főispánok között, a ki felmentését kérte és még november első felében adta be lemondását. Ezt a levelét is már mint *volt* Tahy leleplezése.

főispán írta alá. Mind ezek következtében Laszberg szereplése is — a mennyire ez egyáltalán fokozható volt — még nagyobb ellenszenvet keltett. Habár ezt tudta, mégis mindenáron erőszakolta, hogy a január 8-ra hirdetett közgyűlésen ő elnököljön, sőt e czélra belépésre jogosító igazolványokat hozott forgalomba; s miután ugyanezt Beniczky is megtette, előrelátható volt, hogy a közgyűlési terem erős összetüzésnek lesz a szinhelye. Igy is volt. A rendőrség ismét megszállotta a vármegyét és környékét. Pont 10 órakor Laszberg és Rőmer megjelent a közgyűlési teremben, erős rendőrfedezet mellett. Laszberg fülsiketítő zajban, melyben a legerősebb sértések röpködtek feléje, az állványra lépett és mondott valamit; de mikor látta, hogy az iszonyatos zajongás szünni nem akar, Rőmert karonfogva, sietve távozott. Mikor erre a zaj nagynehezen lecsendesedett, Beniczky állott az elnöki szék előtt és ezeket mondotta:

A jan. 8-iki közgyülés.

— *Laszberg*, Győr vármegye főispánja, kijelentette, hogy a közgyűlést *megnyitja*, azonban a kedélyek izgatottságára való tekintettel *nyomban be is rekeszti*. Én ezt a szereplését Győr vármegye főispánjának törvénytelennek tartom, mert itt esküt nem tett. Kijelentem, hogy a törvény és az ügyrend értelmében az elnöklésre itt csak én vagyok jogosítva. A közgyűlést e jogomnál fogva megnyitom és mivel rendőri karhatalommal vagyunk megszállva, itt tárgyalni nem lehet, tehát indítványozom, hogy a bizottsági tagok vonuljanak ki a teremből és a közgyűlést folytassuk a „Sas-kör" helyiségében.

Közgyülés a Sas-körben.

A bizottsági tagok azután a Sas-körben az egész tisztikarral együtt megtartották a közgyűlést, a melyen elhatározták: hogy *Laszberg* győri főispán ellen bűnvádi feljelentést tesznek és a feljelentés megtételével *Zolnay* Jenő tiszti ügyészt bízzák meg; hogy jövőben a törvényhatósági bizottság közgyűléseit nemcsak a vármegyeházán, hanem bárhol másutt is megtarthatja; hogy a törvényhatósági bizottság feliratot intéz *Kristóffy* vád alá helyezése iránt a képviselőházhoz; hogy a vármegye állami dotácziójának megszüntetése miatt a rendezett tanácsú városokat és községeket utasítja, hogy egyenes állami adójuk 10%-ának megfelelő összeget vármegyei közigazgatási és gyámhatósági költségek czímén, épen úgy mint eddig, a vármegyei kőnyomdai költséget, a költségvetéseikbe szükségletként állítsák be, illetőleg a folyó évre ezen költségek fedezéséről, a mennyiben az ez évi költségvetés már megállapíttatott volna, a községi törvény 128. §-a értelmében gondoskodjanak és az ekként előirányzott összeget a községi pótadónak az 1883: XLIV. t.-czikkben meghatározott módon és időben való erélyes behajtása mellett, vagy a mennyiben kellő készlettel rendelkeznek, egyéb jövedelmeiből már most a vármegyei gazdasági egyesülethez, annak elnöke, vagy más megbizottja útján késedelem nélkül küldjék be; hogy úgy ezen 10%-os közköltségre nézve, valamint a gyűjtési akczióból befolyó egyéb adományokra nézve a törvényhatóság szavatosságot vállal az iránt, hogy azok a törvényes rend helyreálltával a befizetők adójába beszámíttatni fognak; hogy a városok és községek utasíttatnak, hogy saját tőkéik és készleteik biztosításáról és tisztviselőiknek felfüggesztés vagy elmozdítás esetére ezen készletekből vagy más forrásokból leendő fizetéséről haladék nélkül azonnal gondoskodjanak; hogy a törvényhatósági bizottság az alkotmányunkért folytatott mostani válságos küzdelemben a tisztviselők részéről tanúsított önzetlen és hazafias viselkedésért teljes bizalmát és elismerését fejezi ki és elvárja tőlük továbbra is, hogy lankadatlanul kitartanak a nemzeti küzdelemben. A törvényhatóság újólag biztosítja tisztviselőit, hogy a netalán elszenvedendő anyagi károkért, üldöztetésekért teljes erkölcsi és anyagi elégtételt fog nyujtani. Egyúttal pedig újólag is eltiltja őket a törvénytelenül kinevezett főispánnal, vagy annak közegeivel való bárminemű érintkezéstől; hogy bármit határozzon is a törvénytelen kormány, a tisztviselők viselkedésük iránytűjéül egyedül a törvényt és az alkotmányt tekintsék és kövessék azon bizottság utasításait, mely báró *Prónay* Dezső elnöklete alatt az alkotmány védelmére kiküldetett, a mely bizottságot a közgyűlés újólag utasítja, hogy minden üldöztetés és erőszakoskodás mellett is maradjon együtt és védelmezze meg alkotmányosságunkat és a vármegyének és a tisztviselőknek érdekeit. Ha a bizottság üléseit a vármegye székházában meg nem tarthatja, feljogosíttatik azt bárhol megtartani.

Végül a közgyűlés ismételten bizalmat szavazott *Fazekas* főjegyzőnek és Győr vármegye amaz átiratára vonatkozólag, a mely *Laszberg*-nek bizalmatlanságát és megvetését nyilvánítja hazafiatlan viselkedése fölött, kijelentette a

A turai honvédemlék.

A tápióbicskei csatatér.

Az isaszegi honvédemlék.

A tinnyei Kossuth-ház a Kossuth-emlékkel.

közgyűlés, hogy az átiratot örvendetes tudomásul veszi és örök emlék gyanánt a vármegye levéltárába elhelyezni rendelte. Ezek után *Beniczky* Lajos alispán berekesztette a közgyűlést. Beniczky szóbeli tárgyalásai.

Kristóffy, különösen Tahy leleplezésének kellemetlen hatása alatt, január 9-én leíratot intézett Beniczkyhez, melyben a saját és Laszberg eljárását szépíteni igyekezett és egyidejűleg felhívta, hogy előtte ismertetett szándékának megvalósítása érdekében eddig kifejtett működéséről és annak eredményeiről haladéktalanul tegyen *szóbeli* jelentést.

Habár a bizottsági tagok közül többen figyelmeztették Beniczkyt, hogy ne menjen Kristóffyhoz, mégis elment hozzá, mert békés természete abban a hitben ringatta, hogy így a további bonyodalmaknak elejét veszi. Beniczkynek e gyengéjét azután Kristóffy kellően ki is használta és többször maga elé idézte, a mivel Beniczkyt természetesen lejáratta és ellene a bizalmatlanságot felkeltette.

Közben *Zolnay* Jenő tiszti ügyész beadta Laszberg ellen a bűnvádi feljelentést; Kristóffy pedig a Saskörben hozott határozatokat semmisítette meg. Ezt Beniczky — Kristóffy utasitására — a január 8-iki közgyűlés jegyzőkönyvére is rávezettni rendelte, a mi azonban elmaradt és a hivatalos lapban is közzététette, a mi a tisztviselők és a bizottsági tagok között nagy megütközést keltett.

A február 20-án megtartott tiszti értekezleten közölte Beniczky a tisztikarral, hogy legközelebb *Rudnay* Béla főkapitányt nevezik ki Pest vármegye királyi biztosává; tudni óhajtja tehát, hogy a tisztviselők magukévá teszik-e a február 18-án a Royal-szállodában tartott értekezlet határozatait. Egyúttal felemlíti, hogy ő több idősebb tiszttársával nyugdíjba megy és 27-ére e czélból az ő elnöklése alatt rendkívüli közgyűlést hívott össze, melynek megtarthatására Kristóffytól garancziákat nyert. E bejelentést heves vita követte, melynek eredményeképen kimondotta az értekezlet, hogy a mint Rudnay kinevezéséről hivatalos tudósítás érkezik, az egész tisztikar azonnal lemond.

Huszonnégy órával az értekezlet után kézbesítették *Beniczky* Lajos alispánnak *Fejérváry* Géza miniszterelnök leíratát, a mely közli a vármegye közönségével, hogy a király Pest vármegyébe *Rudnay* Béla budapesti főkapitányt *teljhatalmú* királyi biztosnak nevezte ki. A leírat, mely február 19-éről van keltezve, szószerint következőképen hangzott: Rudnay Béla kir. biztos.

> Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatóságának a felelős kormány törvényes intézkedéseivel szemben tanusított magatartása és ellentállása folytán, ő császári és apostoli királyi Felsége a minisztériumnak előterjesztésére az 1805. évi V. t.-cz.-ben gyökeredző joga alapján ezen törvényhatóságra nézve teljes hatalmú királyi biztos kiküldését szükségesnek találván, teljes hatalommal felruházott királyi biztossá *Rudnay* Bélát, a budapesti székesfővárosi államrendőrség főkapitányát legkegyelmesebben kinevezni és e részben a vármegye közönségéhez legfelsőbb királyi leiratot intézni méltóztatott.
>
> Erről a vármegye közönségét tudomás végett azzal értesítem, hogy az említett királyi leirat a királyi biztos által összehívandó rendkívüli törvényhatósági bizottsági közgyűlésen fog bemutattatni és felolvasás után közhírré tétetni.
>
> Budapesten, 1906. évi február hó 19-én. Báró *Fejérváry Géza*, s. k.

Nyomban e leirat kézbesítése után 26, a vármegyeházán jelenlevő tisztviselő, átnyujtotta *Beniczkynek* lemondási kérvényét, mely a következőképen hangzott:

> Tekintetes Törvényhatóság!
>
> Ő cs. és apostoli királyi felsége f. évi február hónap 15-én kelt felsőbb elhatározásával Rudnay Béla Budapest székesfővárosi m. kir. államrendőrségi főkapitány urat Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe teljhatalmú királyi biztosi minőségben kiküldötte.
>
> Minthogy királyi biztos úr részére ő cs. és apostoli királyi felsége részéről adott teljhatalom folytán az 1886. XXI. törvényczikkel szervezett törvényhatóságoktól nyert megbízatásunk megszünt, mivel a mi megbízatásunk kizárólag az 1886. XXI. törvényczikkben alapszik, ez a törvény pedig királyi biztosi intézményt nem ismer, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyénél viselt állásunkról ezennel lemondunk. Hazafias üdvözlettel:

Kemény Kálmán vármegyei tb. főjegyző, *Agorasztó* Tivadar vármegyei tb. főjegyző, *Hirkó* Béla árvaszéki jegyző, *Marschalkó* Béla vármegyei aljegyző, *Szabó* Géza vármegyei aljegyző, *Baky* Imre árv. jegyző, *Mályusz* Károly tb. aljegyző, alispáni titkár, *Tőkés* Gyula árvaszéki ülnök, *Dudits* Pál árv. fogalmazó, *Hirkó* Ferencz közig. gyakornok, *Simig* Gyula dr. közig. gyakornok, ifj. *Zolnay* Jenő közig. gyakornok, *Solnay* Kornél dr. árvaszéki fogalmazó, *Morlin* Adorján közig. gyakornok, *Halász* Bálint dr. tb. aljegyző, *Tolth* Kálmán dr. árvsz. fogalmazó, *Székely* György dr. árvaszéki ügyész, *Katona* Lajos dr. vármegyei tb. aljegyző, *Zlinszky* János dr. árvaszéki ügyész, *Ivánka* Pál főszolgabíró (Vácz), *Földváry* Bertalan szolgabíró (Vácz), *Melczer* Gyula szolgabíró (Vácz), *Rudnyánszky* László főszolgabíró (Ráczkeve), *Lipthay* Sándor dr. szolgabíró (Ráczkeve), *Baross* József tb. szolgabíró (Ráczkeve), *Endre* Zsigmond főszolgabíró (Félegyháza), *Erdélyi* Lóránt tb. aljegyző.

Alig, hogy Beniczky a kérvényt átvette, megjelent nála *Buth* Károly belügyi osztálytanácsos, kivel Beniczky hosszu ideig tárgyalt és azután együtt mentek Kristóffyhoz. Ugylátszik, hogy Kristóffy megtudva a tisztikar elhatározását, pressiót akart gyakorolni Beniczkyre azzal, hogy az esetben, ha a tisztikart nem tudja lemondásának visszavonására rávenni, a febr. 27-iki közgyűlést nem engedi megtartani. Beniczky ez irányban el is követett mindent, a minek végre is nyílt szakadás lett a következménye és a tisztikar teljesen elfordult tőle. Erre azután Kristófy azzal válaszolt, hogy az említett közgyűlést tényleg betiltotta, a miről Beniczky táviratban értesítette a törvényhatósági bizottság tajait.

Február 26-án *Ivánka* Pál váczi főszolgabíró, miután Beniczky, lemondása ellenére sem intézkedett a hivatal átvételére nézve, a hivatalt lepecsételte és szolgabíró társaival és a többi tisztviselőkkel együtt otthagyta. Ugyanaz nap *Prónay* Dezső lakásán ülésezett a 65-ös bizottság és kimondotta, hogy az ellentállási alap megerősítésére járási bizottságokat fog alapítani.

Közben erélyesen folyt a tisztviselők puhítása Rudnay részéről. Egyenként magához idézte őket és mindenféle fenyegetéssel maradásra akarta őket kényszeríteni; sőt mikor az egyik tisztviselő arra is hivatkozott, hogy nem lehet őket munkára kényszeríteni akkor, a mikor a kormány már hónapok óta lehetetlenné tette javadalmazásuk folyósítását, azonnal intézkedett, hogy ez megtörténjék. Mivel azonban a nyugtákat a királyi biztosnak kellett volna bemutatni láttamozás céljából, senki sem jelentkezett fizetése felvétele czéljából. Rudnay ennek következtében, a tisztikart megfélemlítendő, beküldte a törvényhatóságnak a teljhatalmát részletesen megállapító, következő királyi leiratot :

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF
Isten kegyelméből ausztriai császár, Csehország királya, stb. és
Magyarország apostoli királya.

Kedvelt Híveink !

Az a magatartás, melyet a vármegye törvényhatósága felelős kormányunk törvényes intézkedéseivel szemben tanúsít s a melylyel az általunk kinevezett, majd a főispáni teendők ellátásával ideiglenesen megbízott főispánt törvényes feladatainak teljesítésében akadályozta és a főispánt törvény szerint megillető jog- és hatalomkör gyakorlásában tettleges ellenszegüléssel is gátolta, nemcsak túlcsapong azon korlátokon, a melyeket a törvény és alkotmány a törvényhatóságok hatáskörére nézve kijelöl, hanem a törvény iránti tiszteletlenség magvait szórván szét, egyúttal egyenes ellentétben áll a törvényhatóság komoly és nemes feladatával és a királyi Személyünk iránt tartozó hódolattal.

Minthogy a kormányunknak eddigi rendelkezései, melyek arra irányultak. hogy a törvényhatóság működése a törvényes mederbe visszatereltessék, eredmény nélkül maradtak és miután királyi legfelső tisztünkhöz tartozik az alkotmányos és társadalmi rendet, a törvények s az államhatalom tényezői iránti tiszteletet fenntartani s ott, a hol az megzavartatott, helyreállítani, egyszersmind pedig az ellenszegülőkre a törvény teljes szigorát alkalmazni :

Magyar felelős minisztériumunknak az 1805. évi V. törvényczikk alapján tett előterjesztésére, méltóságos *Rudnay* Béla a székesfőváros

államrendőrségének főkapitányát, kedvelt hívünket, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyére nézve királyi biztosul ezennel kinevezzük, teljhatalommal ruházván őt fel: hogy a törvényhatóság közgyűlését, a közigazgatási bizottságot és a törvényhatóság egyéb bizottságait és választmányait felfüggeszthesse, a törvényhatósági közgyűlés összes jogait maga gyakorolhassa s a szükséghez képest a közigazgatási bizottságot és a törvényhatóság egyéb bizottságait és választmányait megalakíthassa, a törvényhatóság tisztviselőivel és közegeivel közvetlenül rendelkezhessék, a nem engedelmeskedő tisztviselőket vizsgálat alá vonhassa, hivataluktól felfüggeszthesse vagy elmozdíthassa s azokat másokkal véglegesen helyettesíthesse és hogy általában mindent megtehessen, a mit a törvények tekintélyének s felelős kormányunk törvényes rendeleteinek érvényesítésére szükségesnek találand.

Minélfogva komolyan meghagyjuk és parancsoljuk nektek, miszerint fentnevezett királyi biztosunk minden intézkedéseit és rendeleteit tartozó engedelmességgel fogadjátok s működése közben neki mindenben segédkezet nyujtani szigorú kötelességteknek ismerjétek — másként nem cselekedvén.

Kikhez egyébiránt Királyi kegyelmünkkel kegyesen hajlandók maradunk.

Kelt Bécsben, 1906. évi február hó 15-én.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

Báró Fejérváry Géza s. k.

Rudnay ezután táviratilag elmozdította a váczi szolgabíróság tisztikarát és Beniczky utján Marschalkó Béla aljegyzőt bízta meg a hivatal vezetésével, a ki azonban a rendelet vétele után, semhogy annak eleget tegyen, elbujdosott. Rudnay erre Buth min. osztálytanácsossal és nagy rendőri apparátussal a vármegyeházára ment, a hol a tisztviselőket az alispáni hivatalba hívta össze. Mikor azok ott megjelentek, megdöbbenve látták, hogy Rudnay mellett egy ismerős alak áll: *Csapó* Loránd, a pomázi főszolgabíró. Rudnay pedig elővett egy hivatalos iratot és felolvasta azt, a mint következik:

Én, Rudnay Béla, ő császári és apostoli királyi Felségének folyó évi február hónap 15-én Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közönségéhez intézett legfelsőbb királyi leíratával nevezett vármegyére nézve legkegyelmesebben kinevezett teljhatalmú királyi biztos, e vármegye törvényhatósági bizottságának működését az 1886. évi XXI. törvényczikk 21. §-ában biztosított hatósági jogoknak gyakorlása tekintetében ezennel felfüggesztem és az idézett törvényczikknek II. és III. fejezetében körülírt jogok gyakorlását saját hatáskörömbe átveszem.

Ezen rendelkezés indító okai a következők:

A vármegye törvényhatósági bizottságának 1905. évi június hónap 20. napján tartott közgyűlése a vármegye tisztviselőit és elüljáróságait az önként fizetett adók elfogadásától és a királyi adóhivatalokba való beszállításától, továbbá az önként jelentkező ujonczok tényleges kiállításától eltiltotta, — s noha ezen határozata az 1886. évi XXI. törvényczikk 10. §-a alapján a m. kir. belügyminiszter 1905. évi 70.742. és 93.314. számú határozataival ismételten megsemmisíttetett, — ezen határozatot fenntartotta és ismételte, ebből kifolyólag az állam létérdekeit támadta meg.

A törvényhatósági bizottság ellenszegülése a vármegye közönségét és tisztikarát oly mérvben fölizgatta, hogy a törvényesen kinevezett főispán eskütételének, majd az eskütételig helyettesített főispán működésének a tisztikar ellenszegült s úgy a törvényhatósági bizottság, mint részben ennek kényszere folytán a tisztikar, a törvénytelenségek egész sorozatát követte el. A tisztviselők ezen ellentállása a fizetés utalványozásának beszüntetése alapján sem indokolt, mert köztudomású, hogy épen az ellenszegülés miatt lett az visszatartva s az ellentállás beszüntetésének közlése után azonnal kiutalványoztatott volna; de ily kérelemtől az ellentállás vezetői egyenesen eltiltották. Az ellentállás korántsem volt egyhangú véleménye a törvényhatósági bizottság tagjainak, de azon tekintélyes kisebbség, mely ellenvéleményen volt, az izgatók terrorizmusa folytán visszavonult, nem akarván kitenni magát támadásoknak.

De tekintve az 1886. évi XXI. törvényczikk 19. §-ának intézkedéseit és tekintettel az 1886. évi XXI. törvényczikk 20. §-ára, mely csak a meg nem szavazott adók tényleges behajtására s meg nem ajánlott ujonczok tényleges kiállítására vonatkozik, az ellentállással az állam nélkülözhetetlen anyagi biztosítékai, a véderő kiegészítése és az állam biztonsága törvényellenesen lett veszélyeztetve. A törvényhatósági bizottságnak ellenszegülése oly mérveket öltött, hogy az ajtók eltorlaszolásával megakadályozta a főispánnak a közgyűlési terembe való bejövetelét, majd a következő közgyűlésen a főispán megvédése fegyveres erő alkalmazását tette szükségessé. Midőn ezen közgyűlést a főispán bezárta, ezen tényét kihirdette, ezen kihirdetést a vármegye alispánja ismételte, a törvényhatósági bizottság tagjainak egy része akkor egy magánhelyiségbe vonult és ott törvénytelenül, összehívás és tárgysorozat nélkül gyűlést tartott ; ezen a gyűlésen az ellenszegülő tisztviselők anyagi támogatására tíz százalék pótadó kivetését határozta el. Ezen határozat a m. kir. belügyminiszter által semmisnek lett kijelentve ; ennek daczára a törvényhatósági bizottság egyes tagjainak kényszere folytán a jelzett tízszázalékos pótadó a községektől, magánosoktól nemcsak szedve lett, de állandó agitáczióval ennek befizetésére a vármegye közönsége még fokozottab mértékben szoríttatott.

Mindezek után, midőn királyi biztosi működésemet megkezdettem, méltányolva a tisztviselők hazafias aggodalmait és kényszerhelyzetét, egyik első intézkedésem a törvényhatósági közgyűlés elhalasztása és ezzel a tisztviselők s a vármegye azon érdeke volt, hogy a békés kibontakozásra időt nyerjek. Vártam, mert reméltem, hogy a vármegye vezetői az utolsó órában megmentik tisztviselőiket a súlyos helyzetből, melybe nagyrészt önhibájukon kívül estek és két oldalról jövő nyomás között kellett vergődniök. A tisztviselők megmentésére és ezzel a vármegyei rend helyreállítására senki sem vállalkozott ; a romboló szenvedélyek nem csillapultak. A törvényhatósági bizottság vezető elemei nem hagytak föl az ellenszegülésre való izgatással, hogy az ellentállásba sodort tisztikar visszatérhessen rendeltetése czéljához, a nyugodt közérdekű munkához. Sajnos, csalódtam, mert az ellentállásra való izgatás és kényszerítés még erősebb lett. A tisztviselők még le nem mondott része is beadta lemondását és a vármegyei ellentállás vezetője nyilvánosan, kegyetlenül megfenyegetett két szolgabírót, hogy ha le nem mond márczius hónap 1-jén, nem ad nekik fizetést. Mert a különben föloszlatott 65-ös bizottság újabb fölhívást adott ki az ellentállási alapra való gyűjtésre és az ellentállás vezetője a további ellentállást hirdette. Az anarchia előjelei bekövetkeztek. Egy főszolgabíró lezárta hivatalát, kizárta abból az összes személyzetét, megszüntette vele együtt a hivatalos munkát. A központi tisztikar több tagja megszüntette a hivatalos munkát. Több járásban megindult a féktelen izgatás és valamennyi tisztviselő lemondott, mert a törvényhatósági bizottság vezető elemei az ellenszegülésre való kényszerítés terére léptek.

Az ellentállás vezetőinek a tisztviselőkkel való önkénykedése és egyes tisztviselők fékét vesztett izgatása folytonossá válván, ha mindennek gátat nem vetek, tönkre tenné a köztisztviselői tekintélyt és beállana a vármegyét végveszélybe döntő anarchia. Minthogy minden kétséget kizárólag igazolva lett, hogy legemberiesebb, legjobb szándékaim tekintetbe véve nem lettek, — igazolva látszik, hogy a törvényhatósági bizottsági közgyűlés összehívása a kivánt békés megoldást nemcsak lehetővé nem teszi, de a vármegyét újabb czéltalan izgalmaknak teszi ki, a tisztviselőket végromlásba dönti s minthogy a törvényhatósági közgyűléssel minden kísérletezés czéltalannak látszik s a czéltalan küzdelemben a vármegye adminisztrácziója — egyes vidékeinek mezőgazdasági, az egész vármegyének közérdeke nagy veszélynek tétetnek ki, így az állam, a vármegye, a megyei és községi tisztviselői kar egyenes érdekében a felfüggesztést elrendelni kötelességem volt. De el kellett rendelnem azt azon fontos érdekből is, hogy az ellentállás folytán az állam veszélyeztetett érdekeinek biztosításával kapcsolatos és sürgős intézkedéseket a vármegye javára királyi biztosi jogaim érvényesítésével megtehessem. Azon benső óhaj által vezéreltetve tettem ezen rendelkezésemet, hogy vajha megmentenék a jó szándékaim a vármegyének annyi izgalmat szenvedett tisztikarát, — előmozdítanák a vármegye békéjét s mindenkinek azon hazafias

vágyát, hogy a vármegye területén a békével a régi helyzet álljon be s a tisztviselői kar visszaadassék a közönség érdekében esküje szerint teljesítendő kötelességeinek, a békés munkának.

Erről a vármegye közönségét tudomás és szigorú alkalmazkodás végett értesítvén, egyszersmind meghagyom a vármegye alispánjának, hogy személyi, esetleg anyagi felelősség terhe mellett akként intézkedjék, hogy mindazok az ügyek, a melyek az 1886. évi XXI. törvényczikk II. és III. fejezeteinek rendelkezési alapján a törvényhatósági bizottság működését igénylik, az alispán útján elém terjesztessék. E rendeletem a vármegye hivatalos lapjában közzéteendő.

Eddig terjedt az indokolás. A jelenlevők halálos csendben, mélyen megilletődve hallgatták végig a vármegye önkormányzatának ezt a halálitéletét.

A csendet Beniczky alispán törte meg, ki Rudnayt felkérte, hogy meggyengült egészségére való tekintettel, addig, míg nyugdíjazását elintézik, szabadságolja őt. Ez megtörtént, mire Rudnay Csapót bízta meg az alispáni teendőkkel.

1906 márczius 12-én a bizottság tagjai értekezletet tartottak báró *Prónay* Dezső elnöklete alatt, és kimondták, hogy mivel a törvényhatóság autonomiája felfüggesztetett s az 1886: XXI. t.-cz. rendelkezései önkényesen mellőztettek, a vármegye tisztviselőinek azon szabad elhatározásából folyó határozott lépését, hogy állásaikról lemondtak, az értekezlet teljes mértékben helyesli, és teljes garancziát nyujt arra, hogy az alkotmányhű tisztviselők állásaikba visszajussanak. Ezt a nyilatkozatot a tagok kivétel nélkül kötelezőleg aláírták. A 65-ös bizottság értekezlete.

A vármegye ellen elkövetett támadás ellen, annak bizonyítékául is, hogy a vármegye minden erőszak ellenére jogilag tovább él, a 65-ös bizottság a következő óvást adta ki :

„Hazánk legfontosabb közjogi alaptörvényei sértettek meg. — Megtámadtatott alkotmányunk épsége, a nemzet léte van veszélyben. — A törvényhatósági önkormányzat az alkotmány egyik biztosítéka. — A megyéket az alkotmány védbástyáinak nevezi az 1848 : XVI. t.-cz. — A vármegyei intézmény a benne rejlő nemzeti éltető szellem az volt a múltban, kell, hogy az legyen jelenleg és a jövőben is.

Midőn a török hódoltság idején egész vármegyék területét megszállva tartotta az idegen hódító hatalom, a vármegyei intézményben rejlő éltető szellem még akkor is módot talált arra, hogy az ország meg nem szállott részeiben menedéket keresve, fenntartsa a jogfolytonosságát és a vármegyének mint intézménynek életét. — Most sem lehet ez másként. — Igy is van, így kell lennie.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényes szervezetét megbontja a fegyveres erőre támaszkodó hatalom és látszólag megbénítja a vármegye életét, de el nem fojthatja azt, a míg csak nemzeti intézményeinek legcsekélyebb maradványai fönn maradnak.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye határozatánál fogva és annak nevében emeljük fel tiltakozó szavunkat és óvást emelünk mindazok ellen, a miket a hatalom világos törvényeink sérelmével alkotmányunk ellen elkövet.

Alkotmányunk alapelvei, alaptörvényeink, nevezetesen az 1848: III. t.-cz. és 1867 : VII. t.-cz. 1. §-ának rendelkezései szerint Ő felsége a végrehajtó hatalmat a törvények és alkotmány alapján személyesen magyar felelős minisztérium által gyakorolja. — Ő felsége e törvények rendelkezése szerint a végrehajtó hatalmat magyar minisztériuma által és csak a törvények értelmében alkotmányosan gyakorolhatván, senkit nem ruházhat fel más hatalommal, mint a mely hatalom a törvényből ered. — Törvényeink értelmében pedig mindenféle hatalom ak, még Ő felsége hatalmának is korlátokat szab az alkotmány és a törvény. — Teljhatalmú királyi biztos kirendelése tehát ellentétben áll alkotmányunk alapelveivel, alaptörvényeink rendelkezéseivel. — Ellentétben áll azonfelül a törvényhatóságokról szóló 1886 : XXI. t.-czikkel, a mely kifejezetten meghatározza, hogy a kormány a törvényhatóság ügyeiben felügyeleti és rendelkező hatalmát miként és mily korlátok között gyakorolhatja.

A teljhatalmú királyi biztos nem vonhatja magához a felelős kormány hatalmát, sem nem lehet jogosult arra, hogy a törvényeink által biztosított önkormányzatunk hatáskörét gyakorolhassa. — Az országgyűlésnek alkotmányunk és törvényeink szellemével ellentétben való feloszlatása, teljhatalmú kir. biztos kirendelése tehát alkotmányunk tettleges felfüggesztésének bizonyságai.

A vármegye közgyűlése által reánk ruházott jog és kötelezettségnél fogva emeljük fel a vármegye nevében tiltakozó szavunkat és teszünk óvást az alkotmányos rendnek karhatalommal való megszüntetése ellen. Kijelentjük, hogy teljhatalmú kir. biztos kirendelése törvénytelen, intézkedései érvénytelenek.

Általában mindazok ellen, a mík törvényeink és az igazság ellenére a fegyveres erőre támaszkodó hatalom részéről ekép történnek, avagy történni fognak, ama hitben, hogy végre az igazság fog győzni, ünnepélyesen óvást teszünk, és emez óvásunkat vármegyénk levéltárába elhelyezzük."

Ezt az óvást az értekezlet a legnagyobb helyesléssel elfogadja s magáévá teszi. — Tekintettel azonban arra, hogy a törvénytelenségben tobzódó kormány a 65-ös bizottságot már önkényűleg feloszlatta, e tiltakozás közhirré tétele esetén a 65-ös bizottság tagjainak üldözésétől sem riadna vissza és a bizottsági tagok további alkotmányvédő működését megakadályozná : az értekezlet amaz álláspontra helyezkedik, hogy e magas szárnyalású óvást egész terjedelmében jegyzőkönyvileg örökíti meg, s az alkotmányos rend helyreálltával a vármegye levéltárába helyezi el, örök bizonyságtétel végett.

Rudnay Béla kir. biztos ez alatt hozzáfogott, hogy a vármegyeházán berendezkedjék. 1906 márczius 7-én kelt rendeletével a Beniczky nyugdíjazásával megüresedett alispáni székbe, a jövendő tisztújításig, Csapó Lorándot nevezte ki s egyébként mindama jogokat gyakorolta, a melyek csupán a közgyűlést illetik meg. Elintézte Beniczky Lajos alispán nyugdíjazását. Elfogadta a tisztviselők lemondását és helyökbe újakat nevezett ki. Megfosztotta a lemondott tisztviselőket nyugdíj- és kielégítési joguktól.

Csapó Lóránd.

Csapó Loránd dr. alispáni kinevezése és az alispáni jogkör bitorlása ellen Agorasztó Tivadar tb. főjegyző közigazgatási bírósági panaszt dolgozott ki, melyet a 65-ös bizottság márczius hó 12-én tartott értekezlete helyesnek vallván, elfogadottnak és benyujtandónak jelentett ki.

Csapó mindezek ellenére úgy viselkedett, mintha örökösen meg akarna maradni az alispáni székben. Ismételten összehívta a központi választmány tagjait, a vármegyei tisztviselők közül pedig azokat a központi választmányi tagokat, a kik időközben tiszti állásaikról lemondottak, a választmányból erőszakosan kizárta, s őket — tiltakozásuk ellenére — a királyi biztostól kinevezett tagokkal helyetesítette. Az élessé vált összeütközésnek az vetett véget, hogy a törvényes választmányi tagok, báró Prónay Dezső és Gulner Gyula vezetésével az ülésből kivonultak és Csapó a saját embereivel folytatta az ülést ; a hozott határozatok azonban végrehajtást nem nyerhettek.

A vármegye hivatalos lapjának április 5-iki számában hírül adta, hogy legközelebb az egész tisztikart újjászervezi és közölte a kinevezendő tisztviselők névsorát is.

A béke.

De az erőszak embereire hirtelen, mint derült égből a villám, úgy csapott le a király elhatározása, mely a nemzet és uralkodója között az egyetértést helyreállította s az ország kormányzásának törvényes gépezetét állította vissza.

A pestmegyei ellentállás zárójelenete 1906 április 18-án játszódott le, a mikor *Fazekas* Ágoston főjegyző elnöklete alatt tartotta a törvényhatósági bizottság első rendes közgyűlését.

A törvényhatóság ez alkalommal *Holló* Lajos indítványára elhatározta, hogy a 65-ös bizottság érdemes elnökének báró *Prónay* Dezsőnek arczképét a vármegyeház díszterme számára megfesteti és márványtáblán örökíti meg hű tisztviselői nevét.

E tisztviselők névsora a következő : *Fazekas Ágost* főjegyző, *Kemény Kálmán* tb. főjegyző, *Agorasztó Tivadar* tb. főjegyző, *Marschalkó Béla* aljegyző, *Szabó Géza* aljegyző, *Zolnay Jenő* tiszti ügyész, *Székely György* árv. ügyész, *Zlinszky János* árv. ügyész, *Ivánka Pál* főszolgabíró, *Endre Zsiga* főszolgabíró, *Geréby Imre* főszolgabíró, *Csikay Imre* főszolgabíró, *Tőkés Gyula* árv. ülnök, *Baky Imre* árv. jegyző, *Hirkó Béla* árv. jegyző, *Madarász Adorján* tb. főszolgabíró, *Lipthay Sándor* szolgabíró, *Almássy Sándor* tb. főszolgabíró, *Decsy József* szolgabíró, *Földváry Bertalan* szolgabíró, *Melczer Gyula* szolgabíró, *Halász Móricz* szolgabíró, *Martinovich László* szolgabíró, *Romeiser Vilmos* tb. aljegyző, *Erdélyi Lóránd* tb. aljegyző, *Morlin Adorján* közig. gyakornok, *Huszár Dezső* tb. aljegyző, *Hirkó Ferencz* árv. fogalmazó, *Katona Lajos* közig. gyakornok, *Ifj. Zolnay Jenő* közig. gyakornok, *Szuper Géza* közig. gyakornok, *Simig Gyula* közig. gyakornok, *Solnay*

Kornél árv. fogalmazó, *Dudits Pál Oszkár* árv. fogalmazó, *Tóth Kálmán* közig. gyakornok, *Halász Bálint* közig. gyakornok.

Kevéssel a közgyűlés után a nemzeti ellentállásnak egyik leglelkesebb vezetője: *Gulner* Gyula volt államtitkár lett Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja, míg *Beniczky* Lajos örökébe *Fazekas* Ágoston főjegyző lépett, a kit viszont a főjegyzői teendők vezetésében: *Agorasztó* Tivadar aljegyző váltott fel.

Azt az általános örömöt, melyet e kiváló tisztviselők előléptetése keltett, éppen csak az zavarta meg némileg, hogy *Beniczky* Lajos a vármegyének hosszú éveken át volt alispánja, azzal a keserű érzéssel vált meg állásától, hogy rajta nagy méltatlanság esett. A tisztikar és törvényhatósági bizottság csaknem osztatlanul át is értette és méltányolta *Beniczky* Lajosnak ezt a keserűségét, mert távozása tényleg azt a látszatot kelthette fel, mintha nyugdíjazása netán hazafiatlan magatartásának lett volna következménye. Erről azonban szó sem volt. *Beniczky* ugyan sok hibát követett el nehéz felelősségteljes állásában, de magatartásához sem a hazafiatlanság, sem az érdekhajhászás gyanújának még csak árnyéka sem fér.

A 65-ös bizottság befejezvén működését, a nemzeti kormány kineveztetésével s a jogrend helyreálltával, 1906 július 12-én beszámoló ülést tartott, a mely örvendetes tudomásul vevén az elért eredményeket, a következő köszönő nyilatkozatot bocsátotta ki azokhoz, a kik az ellentállási alaphoz hozzájárultak:

„Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye adófizető polgáraihoz!

Magyarország alkotmánytörténetének egy korszakalkotó fejezete záródott le, a mikor a jelenlegi nemzeti kormány kineveztetésével, hosszas, önfeláldozó küzdelem után, a képviselőházi többségben nyilvánuló nemzeti akarat jutott érvényesülésre.

Vármegyénk törvényhatósági bizottságának élén a 65-ös bizottság nagy horderejű szerepre vállalkozott ebben a küzdelemben: az alkotmányvédelem zászlaját vette a kezébe.

Hogy mennyire sikerült ezt a zászlót diadalra juttatni, ennek megitélése a történetíró hivatása lesz.

Legjobb hitünk szerint, emelt fővel tekinthetünk vissza erre a küzdelemre. S ebben a pillanatban első tekintetünk a hazafias nagylelkűség ama bajnokaira esik, kik az első hívó szóra siettek megteremteni az alkotmányvédő bizottság szükséges eszközeit. Alig hangzott el múlt évi szeptember hó 18-án tartott ülésünkből kibocsátott felhívásunk a vármegye adófizetőihez, mely arra vonatkozott, hogy az előző évi állami adókkal arányban álló összegeket bocsássák a vármegye rendelkezésére, hogy az így egybegyűlő összegből biztosíttassanak a fizetésüktől megfosztott alkotmányhű, becsületes tisztviselők: 72 filléres tételtől 28000 koronás összegig sietett hozzájárulni szegény és gazdag, község és város, mint erkölcsi testület a szükséges alkotmányvédelmi alap megteremtéséhez.

Ősi alkotmányunk diadalmaskodott, a joguralom visszatért, az alkotmányvédelmi alap rendeltetése megszünt.

A befolyt adományok visszatérítése folyamatban van: a kisebb adófizetők községi elüljáróságaik útján, a közvetlen adófizetők, valamint községek és városok közvetlenül kapják vissza nagylelkű adományaikat.

Mielőtt a 65-ös bizottság működését a legjobb igyekezettel teljesített kötelesség tudatával befejezné, utolsó szavunkat polgártársainkhoz intézzük s ez a szó a köszönet és hála szava. Áldozatkészségük megbecsülhetetlen támaszunk volt a múltban, — hitünk, reménységünk, nemzeti önérzetünk záloga a jövőre! Kísérje utaikon a vármegye törvényhatósági bizottságának s a vármegye tisztikarának hálás köszönete s azon óhajunk, hogy a kik a válságos időkben ilyen politikai körültekintést és érettséget tanúsítottak, hintsék hazaszeretetüknek erejét a kishitűek között, hogy nagy, egységes és megbonthatatlan táborban találjon hasonló körülmények között, örökös küzdelemre szánt nemzetünk minden magyart!

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 65-ös bizottságának Budapesten 1906 június hó 12-én tartott üléséből."

Végül a törvényhatósági bizottság foglalkozott a 65-ös bizottság végjelentésével és a bemutatott beszámoló jelentést hazafias örömmel vette tudomásul s mind a 65-ös bizottságnak, mind nagynevű elnökének is, alkotmányunk szentségét, törvényeink sérthetetlenségét szolgáló s az egész ország elismerését kiérdemlő hazafias működéséért hálás köszönetet fejeztek ki. — S tekintettel a legközelebb

lefolyt időszak tapasztalataira, a 65-ös bizottságnak 13373/923 kgy. 1905. szám alatt adott megbízást továbbra is fenntartotta, felkérte, hogy ha az alkotmányvédelem szüksége beáll, működését kezdje meg, — s a beszámoló jelentésben körülírt 50864 korona maradványt — annak kijelentése és hangsulyozása mellett, hogy ez nem olyan jellegű pénz, mely az 1883 : XV. t.-cz. rendelkezése alá tartozik ; — továbbra is a 65-ös bizottság birtokában és kezelésében kivánta hagyni, hogy nem várt körülmények között akadály nélkül felelhessen meg kijelölt rendeltetésének.

Meg kell végül jegyezni, hogy a 65-ös bizottságnak sokkal jelentékenyebb összeg állott rendelkezésére, mint a minő annak lezárt számadásában kitüntethető volt, mert többen úgy intézkedtek, hogy megjelölt pénzintézetnél a saját nevükre vezetett folyószámla fölötti rendelkezésre és utalványozásra, fölhatalmazták a 65-ös bizottság elnökét.

Az ellentállás vezéreit és a tisztikart a nagyközönség elismerő kitüntetésének jeleivel halmozta el, *Fazekas* Ágoston főjegyzőt 73 község és rt. város, báró *Prónay* Dezsőt, *Gulner* Gyulát, *Agorasztó* Tivadart és *Szabó* Gézát szintén több község választotta díszpolgárává.

Az újonnan megalakult tisztikar pedig, tanuságot teendő arról, hogy megértette az ellentállás történetének tanulságait s hogy hasonló körülmények között egységesen, megbonthatatlan sorokban áll a nemzet szent jogainak megvédésére : becsületbeli nyilatkozatot írt alá, melyben esküvéssel pecsételi meg, hogy törhetetlen kitartással és becsületes hűséggel áll kivétel nélkül harczvonalba, törvényeink szentségének és alkotmányunk sérthetetlenségének védelmére, mindenha !

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye czímere.

PEST VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

Midőn jelen sorainkkal visszapillantunk Pest vármegye nemességére, nem csupán a Szent István korában kialakult szoros értelemben vett *Pestmegye,* hanem a két *eltünt* vármegye: az egykor Esztergom megyéhez tartozó, s csak a tatárjárás után kikerített *Pilis* és az egykoron Fehérmegye területéhez tartozott *Soltmegye* nemességét is felöleljük e fejezet keretében.

A hármas megye 1876-ban még egy hatalmas testtel: *a Jászkun kerületekből* kikerekített *Kiskunsággal* gyarapodott; ennek nemességét a szórványosan idők folyamán más-más megyékből oda származott armalisták teszik, kikre — a menynyiben tudomást tudtunk róluk szerezni — szintén kiterjeszkedtünk. E sorok írója 1899-ben megjelent munkája előszavában *Csánky* Dezső tudósunk nyomán felsorolta a pestmegyei középkorbeli törzsökös nemességet a következő névsorral:

Adonyi, Alagi, Alberty, Pilisi Ampóth, Atyai, Bád, Bályoky, Boróczy, Bárson, Bátéy, Bátory, Battyányi, Bényey, Beke, Mikófalvi Bekény, Mikebudai Békés, Bugyi Berky, Besenyey, Betleny, Bicskei, Billyey, Halomi Blaskó, Györgyi Bodó, Péczeli Bojtorján, Boldogasszonykátay, Bolgár, Kartali Bornemissza, Tolnai Bornemissza, Bácstövisi Borsfi, Borsos, Sülyi Borsvay, Bajnai Bóth, Széplaki Botka, Harapkói Botos, Tahi Botos, Brankovics, Mikebudai Budafy, Büdy, Bugyi, Csáky másként Zsiday, Csizmadia, Battyányi Csapi, Bugyi Császár, Csekekátai Cseh, Lévai Cseh, Csetneki, Csévi, Tarcsai Csík, Kartali Csoda, Baracskai Chuta, Czinkotai, Olnodi Czudar, Dabasi, Damonyi, Kókai Darabos, Dávidházy, Vecsési Dezső, Diódi, Ecseri, Egervári, Elyvedi, Érdi, Etele, Gecsei Ethre, Cséri Farkas, Imregi Farkas, Rádai Farkas, Farnosi, Fedémesi, Fejéregyházi, Bugyi Fodor, Szentiványi Füsthös, Lébi Gálfy, Galsai, Garai, Gatányi, Gecsei, Bugyi Gellért, Gombai, Palotai Gatvicz, Eresztvényi Gőde, Kerekegyházi Gubacsi, Gyódi, Gyómi, Gyömrei, Györgyfi, Györki, Halomi, Hanikó, Haraszti, Harcza, Hartyányi, Hatvani, Havas, Hédervári, Heránth, Horki, Brezai Horváth, Horváti, Imregi, Inarcsi, Irsai, Isti, Jakabfi, Gyáli Kakas, Alerti Kálmán, Óbudai Kálmán, Dömsödi Kalmár, Kilmai, Kálnai, Kapi, Kápolnai, Karácson, Kartali, Kenderesi, Kerekegyházi, Keszi, Kesző, Király, Kiskántor, Kisvárdai, Kókai, Kolos, Komádi, Kompolti, Kornis, Kozmai, Kuldói, Kükei, Lábatlani, Labdásvarsányi, Laczk, Lanczok, Lórántfi, Losonczi, Lőbi, Maglódi, Maróti, Mikebudai, Mikó, Móré; Beretki, Gutori, Haraszti, Hévizi, Pákonyi, Pleskóczi és Tekeli Nagy, Nagylucsei, Nemes, Nemze, Nésai, Nyárasapáti, Nyáregyházi, Guthi Ország, Ölyvedi, Ördög, Pákonyi, Palicsnaszentpéteri, Palotai, Pándi, Pányi, Parlagi, Pásztói, Péczeli, Perényi, Pernye, Peró, Pesti, Péteri, Pilisi, Pócs, Pohárnok, Poltharaszti, Dengelegi Pongrácz, Porkoláb, Rádai, Radványi, Rédei, Reichel, Rogozi, Sáfár, Sági, Sándor, Sápi, Sári, Sárkány, Sike, Simonfi, Somogyi, Soroksári, Sőregi, Sürgye, Szajoli, Szapolai, Szarka, Százhalmi, Szécsényi, Szécsi, Szentdienesi, Szentiványi, Szentmihályi, Szerdahelyi, Palotai Szilasi, Szobonya, Szokolyi, Szőke, Szunyogi, Szunyog, Tánczos, Tárczai, Tari, Tárnok, Temesközi, Tenki, Tékei, Tetényi, Turóczi, Török, Uras, Váczi, Ványi, Vatyai, Vér, Verebi, Versegdi, Vértesi, Vidfi, Vinczló, Vizaknai, Zay, Zubovics, Zsidai családokat; Pilismegyében az Atyai, Lendvai Bánfi, Barthos, Battyányi, Bényi, Biai, Tahi Botos, Buza, Csapi, Pomázi Csikó, Czobor, Dékán, Dersanóczi, Diódi, Dobos, Felkeszi Dobozi, Dormánházi, Ernuszt, Farnosi, Felkeszi, Felső-

kovácsi, Fodor, Garai, Gercsei, Gercsei Henczi, Keszi vagy Felkeszi Jankó, Jenei, Felkeszi Keserű, Korbáviai, Kovácsi, Kükei, Szántai Laczk, Leányfalvi, Maróti, Felkeszi Nemes, Guti Országh, Pányi, Parlagi, Pomázi, Gercsei Poris, Pekri, Csévi Sáfár, Semsei, Péczeli Sike, Somi Szécsi, Felkeszi Szamosi, Szukóczi Szuk, Tárczai, Kisvárdai Várday, Görögmezei Vér, Farnosi Vidfi, Földvári Zubor és végül a Zsámbéki családokat. A Solti Szék ismertebb családai a középkorbon a Solthi, Márton, Sztrucz, Vadasi, Csornai és a Meghi családok voltak. Ezekhez csatlakozik még Pestmegye egyik legrégibb birtokos nemes családja, a Hajósy és a Hajós, valamint még a Mágochy és Setith ugyancsak birtokos nemes családok.

A Hunyadiak korában a felsorolt családok virágjokban voltak, s nem kellett csak harmadfélszázad, s hírmondó is alig maradt e hírneves névsorból.

A Nemesi Investigatiók Pestmegyében 1724-ben kezdődtek, a mikor 48 család nemességét vizsgálták meg, azután 1725-ben 11 családét, 1730-ban 66 családét, 1754—55-ben 418 családét, 1756-ban 24-ét 1762-ben 41-ét és végül 1765-ben 28 család nemességét. Ha az Investigatiók névsorát összehasonlítjuk a fenti Hunyadiak-korabeli névsorral, elénk tárul a szomorú valóság, hogy Pest vármegye törzsökös nemessége ekkor már majdnem teljesen kipusztult. Az 1754—55-iki Nemesi Vizsgálatok a régi törzsökös nemességből már csak eme neveket, említik: Bicskei, Bodó, Botka, Dámony, Dobos, Hajós, Irsány, Keszei, Kostyán, Wemes, Ráday, Szilassy, Szunyoghy, Tahy (akkor még Botos néven ismert hírneves család) Váczy és Wattay. Összesen 636 család investigáltatott, s abból csak tizenhat volt törzsökös pestmegyei birtokos család.

Az 1829-ik évi már nem volt Nemesi Investigatió, hanem csak *összeirás*. Meg is látszott rajta. Bizony nem nagyon rostálták azt meg, s így jött ki, hogy Buda és Pest városában 907 egyén, magában a megyében 1468 birtokos és 2371 nem birtokos, tehát összesen 3829 egyén került bele részben az igazi nemesek, részben a honoratiorok rendjéből.

Pest vármegyében az évszázadok folyamán több mint négyezer nemes család hagyott kisebb-nagyobb nyomot maga után, itt csak azonban csak annyi családra terjeszkedhetünk ki, a menynyit helyünk megengedi.

Ács. *Ács* István és neje, Ujváry Judit, 1713-ban kapnak nemeslevelet, melynek alapján Mihály nagykőrösi lakos 1739-ben kihirdettetik.

Czímer: kékben, zöld alapon, vörösruhás, sárgacsizmás földmíves, jobbjában szőlőfürtöt tart, balját övén nyugtatja s jobb lábával egy kígyó farkát tiporja. Sisakdísz: vörösruhás kar szőlőfürtöt tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Ács. *Ács* József és András, kecskeméti lakosok, az ősüknek, Tamásnak, 1637-ben adományozott ármális és Veszprém vármegye bizonyítványa alapján a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1802-ben.

Adamovics. *Adamovics* Imre, Ignácz és János Trencsén vármegye bizonyítványa alapján 1831-ben kihirdettetnek.

Czímer: kékben, sarkaival felfelé álló holdsarun balra néző oroszlán, a baloldalon álló oszlopra támaszkodva. Kísérő hatágú aranycsillag. Sisakdísz: növő oroszlán, kivont karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Adonyi. *Adonyi* Pál és fiai, György és ifj. György, 1764-ben a nemesek soraba felvétetnek Zólyom vármegye bizonyítványa alapján.

Czímer: kékben, koronán könyöklő pánczélos kar, kivont karddal; sisakdísz: ugyanaz; pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Ágoston. *Ágoston* Elek a Tamás által 1643-ban nyert ármális alapján 1809-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetik.

Czímer: kék pajzs, melynek alsó részét vörös mezőn (sarkával lefelé álló) aranyhold foglalja el, melyen kétfarku oroszlán áll, kivont karddal; sisakdísz: pánczélos kar nyíllal. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-arany.

Aiserik. *Aiserik*, másként Heüsel János és neje, Egardner Zsófia, régi nemességükről új ármálist nyernek 1639-ben. A. Sámuel és fiai 1716-ban Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek; A. Ferencz 1755-ben Nyitra vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetik.

Algyay. *Algyay* (Algyesti) azelőtt Kardetter Tamás és Tüköry, azelőtt Spiegel József az 1831-ik évben adományozott ármális alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek 1832-ben.

Almássy. *Almássy.* (Törökszentmiklósi és Zsadányi). Heves vármegyei család, mely később Békés, Gömör, Jásznagykunszolnok és Pest vármegyékben is elterjedt. Első ismert őse János kir. táblai jegyző, később Heves vármegye alispánja, 1677-ben nyert czímerlevelet Györgygyel, ennek nejével és gyermekeikkel Mártonnal, Ferenczczel és Erzsébettel együtt. A nemességet Hevesben, Gömörben, Jásznagykunszolnokban és 1819-ben Pest vármegyékben hirdették ki. A család részben szerzemény, részben donatió útján nagy kiterjedésű birtokok ura volt. Megszerezte a sülyi, vécsi, gyandai, kőteleki, kis- és nagyfügedi, czinéri, tarcsai, domaházi, gellyei, négyesi, vattai, vezekényi, fogacsi, mérai, mikófalvi, recski, tiszaszegi, zsadányi, cselőházi és zaránki birtokokat és 1700-ban kir. adományt nyert Törökszentmiklós, Tiszatenyő, Szenttamás és Csépa helységekre. Tagjai közül II. János 1728-ban követ, 1749-ben septemvir, 1756-ban jászkun főkapitány, 1756-ban kir. tanácsos.

I. Pál fia Ignácz József alapította az id. grófi ágat. II. József (sz. 1773) hevesi alispán, 1822—26-ban főispáni helytartó, gömöri főispán. I. Antaltól származik a ma is virágzó nemesi ág. Ez Antal II. Mihály nevű fiától való unokája volt I. Gedeon, ki 1841—44-ben főispáni helytartó. Géza († 1909) ny. főispán. II. István cs. és kir. kamarás. I. Pál 1746-ban követ, 1756-ban kir. tanácsos, majd jászkun főkapitány, hétszemélynök. II. Pál 1776-ban kamarás, táblabíró, 1783—87-ban fiumei kormányzó, több vármegye főnöke, főispán, koronaőr, fölovászmester. I. Ignácz és I. István az ifjabb grófi ágat alapították, de ezeknek magva szakadt. III. Pál.(1812—82) követ, majd alispán, 1849-ben a képviselőház elnöke. Antal († 1877) jászberényi és lajosmizsei birtokos és Jászberény főbírája. Árpád tisztartó, Tarnaörsön. Antal jelenleg Jászberény főjegyzője, László ugyanott ügyvéd. Sándor jelenleg a pomázi járás főszolgabírája.

Czímer (nemesi) : Alulról felfelé nyúló, befelé hajló ék által három részre osztott pajzs alsó kék mezejében, zöld alapon, arany korona fölött, csőrében zöld olajágat tartó fehér galamb, a két külső vörös mezőben, az osztási vonalon egymással szemben felfutó ék hegyénél levő babérkoszorút megragadni akaró egyszarvú. Sisakdísz : a pajzsbeli galamb. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Almay (Almási) azelőtt Wurm József és fiai Rudolf és Gottfréd, valamint Erzsébet és Klára leányai 1834-ik évben adományozott ármális alapján kihirdettetnek az 1835-ik évben. Almay.

Czímer : Vörös és kék mezőkkel négy részre osztott pajzs, az I-ben arany horgony, a II-ban három liliom, III-ban hármas halom felett három méh, IV-ben vízből övig kiemelkedő oroszlán pálmaággal ; sisakdísz : nyílt sasszárny között növő oroszlán, kivont karddal ; pajzstakaró : vörös-arany, kék-ezüst.

Ambrus (Váradi) János nemesi bizonyítványt kap 1790-ben Bihar vármegyétől a Rákóczy György erdélyi fejedelemtől Ambrus Györgynek 1648-ban adományozott ármálisra vonatkozólag ; János Mihály és Dániel Bihar vármegye bizonyítványa alapján a nemesek sorába felvétetnek 1791-ben. Ambrus.

Anchelly János, váczi lakos, neje Sagmiller Anna és gyermekei 1801-ben ármálist kapnak mely Pest vármegyében kihirdettetik 1802-ben. Anchelly.

Czímer : kékben, ágaskodó oroszlán, arany markolatú kivont karddal ; sisakdísz : fiait tápláló pelikán ; pajzstakaró : mindkét oldalon kék-arany.

Andrásy (Érkesereői) Zsigmond 1819-ben nemesi bizonyítványt kap. A. Mihály, hg. Grassalkovich prefektusa, Pozsony vármegye 1832-ik évi nemesi bizonyítványát bemutatja. István megválasztatik szolgabírónak 1785-ben. Andrásy.

Arczy Simon, bemutatván ármálisát, 1747-ben kihirdettetik. Arczy.

Czímer : kék és vörös mezőkre haránt osztott pajzs, (kék) mezejében szikla, melyre első lábaival egy kinövő unikornis támaszkodik ; sisakdísz : daru, jobb lábában kavicsot tartva ; pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Argalós János, peregi lakos, Liptó vármegye nemesi bizonyítványa alapján a pestvármegyei nemesek sorába felvétetik 1842-ben s mind ő, mind fiai János, József, György, Tamás és András és leányai Katalin és Anna kihirdettetnek, s erről bizonyítványt kapnak. Argalós.

Arky Mihály, György és István, Győr vármegye bizonyítványa alapján 1721-ben ; István, bicskei lakos 1730-ban ; Mihály, bicskei lakos és fia József 1754-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. Arky.

Artner Erhard, soproni lakos, nemesi bizonylatot kap Sopron vármegyétől az Artner Farkasnak és fivéreinek Erhardnak és Jánosnak 1609-ben adományozott ármálisra vonatkozólag. Artner.

Czímer : három vörös rózsával díszített ezüst pólya által haránt két részre osztott pajzs, az első bal mező arany-kék koczkákkal váltakozva 16 részre osztatik ; a bal kék mezőben ágaskodó kétfarkú oroszlán ; sisakdísz : arany-kék és vörös-ezüst orrmányok között kétfarkú oroszlán, jobbjában kivont kard, baljában pajzs. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Árvay Mihálynak, nejének Bolyky Borbálának és gyermekeinek 1694-ben adományozott ármális alapján István és Mihály szentendrei lakosokat 1720-ban a nemesek főkönyvébe bevezetik. Árvay.

Czímer : kékben, szabadon álló koronán könyöklő vörös ruházatú kar, három búzakalászszal ; sisakdísz : két búzakalász között szőlőtőke ; takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Asztalos Károly, pesti ügyvéd, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján a pestvármegyei nemesek sorába felvétetik 1846-ban. Asztalos.

Czímer : kékkel szegélyezett vörös pajzsban hatágú arany csillagtól és ezüst félholdtól kísért kalapácsra támaszkodó álló róka ; sisakdísz : vörösruhás magyar vitéz növekvően, jobbjában három búzakalászt tart. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Avákumovics Pál, István, János, György, Lázár, Pál neje Martinovics Zsófia és Lázár neje Zucsay Juliánna, 1791-ben kapnak ármálist, mely kihirdettetik Pest vármegyében, 1792-ben. Avákumovics.

Czímer : vágott pajzs, felső arany mezejében kiterjesztett szárnyú sas, jobbjában egyenes karddal, baljában pálmaággal. Az első mező függélyesen arany-kék mezőkre van osztva, melyekben egyszarvu álló oroszlán és egy unikornis koronát tartanak ; sisakdísz : kiterjesztett szárnyú sas ; pajzstakaró : fekete-arany, vörös-ezüst.

Bada (Boldogfalvai) László, kecskeméti lakos és fia Pál, Turócz vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek 1800-ban. Bada.

Baghy András, másként Gódor András és neje Sziráky Ilonának az 1646-ik évben adományozott ármális alapján Mihály, András, István és Imre a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1814-ben. Baghy.

Bajza Sámuel, Árva vármegye bizonyítványa alapján a vármegye nemesei sorába felvétetik és kihirdettetik 1816-ban. Bajza.

Czímer : harántosan zöld-vörös mezők alján hármas sziklán két szarvasagancs között aranyruhás vitéz kivont karddal ; sisakdísz : két sasszárny között ugyanaz térdig (nem övig) ; pajzstakarók : vörös-arany, kék-ezüst.

Bakó (Nemeskéri). Sopron vármegyéből származik, a hol 1848 előtt birtokos volt. Az újabb korban, Vas-, Zala- és Pest vármegyékben is elterjedt. Tagjai közül többen vettek részt a Rákóczi-féle szabadságharczban és az 1809-iki nemesi felkelésben. Pest vármegyébe költözött tagjai közül Géza nyug. honvédhuszár őrnagy, jelenleg tápiószelei birtokos. Bakó.

Bakoss. *Bakoss* (Kakathi). Nem kevesebb mint hat Bakoss nemes család ismeretes *Bakathi, Osgyáni, Bátori, Sarkadi, Bakosi* stb. előnevekkel. Pestmegyében a „Kakathi" a törzsökös család, melynek őse Bakoss Bálint nejével Keéri Papp Katalinnal és gyermekeivel Ferencz, Gergely, Sándor és Margittal, s ez utóbbi férjével, Bárány Mártonnal, 1601-ben II. Rudolftól kapnak ármálist, mely kihirdettetett Nyitra vármegyében 1607-ben, Belsőszolnok vármegyében pedig 1628-ban. E családból valók B. József kakati, ki Trencsén vármegye bizonyítványa alapján 1824-ben, Mihály újkécskei lakos és fia János, továbbá Ferencz és fiai Mihály és József 1837-ben lettek kihirdetve; nemkülönben Bakoss Géza dr. megyebizottsági tag, mikebudai birtokos és unokafivére Tibor festőművész, debreczeni tanár.

Czímer: hasított pajzs, melynek első vörös mezejében fehér sasszárny a bal kék és fekete pólyákkal haránt négy részre osztott részben a felső három (kék-fekete-kék) pólyában egy-egy hat ágú arany csillag. Sisakdísz: kiterjeszkedett kék-fekete sasszárnyak; takaró: kék-ezüst, vörösarany.

Baky. *Baky.* Két Baky-armálist ismerünk; az egyiket Gáspár kapta gyermekeivel és leszármazóivsl: István, Katalin, Erzsébet, Márton és Mihálylyal 1649-ben. István a megalapítója a túl a dunai ágnak. Márton 1692-ben a Csobánczkeszi vár alkapitánya, török kardtól vérzett el. E várat neki, illetőleg utódainak itélte a zalamegyei törvényszék 1700-ban. Ez a vár ezidő szerint az Esterházy családé. Mihály a zala-vármegyei Kővágóörsről 1679-ben Kunszentmiklósra költözött és ő a megalapítója az ottani ágnak. E családból valók Endre 1876-ban Pest vármegye ellenőre; továbbá gyermekei: Kálmán járási számvevő, Béla főszámvevő, Bencze könyvvezető. Ugyane családból valók: néhai Baky Elek kir. postamester és földbirtokos, József kir. itélőtáblai biró, István ref. lelkész-esperes, volt függetlenségi képviselő, ennek gyermeke: Imre, Pest vármegye árvaszéki ülnöke. Ez utóbbi család 1793-ban új czímerlevelet nyert és pedig:

Kék és vörös pólyákkal hat részre osztott pajzs, melynek zöld halmán griff, jobbjában kivont kardot, baljában török fejet tart. Kisérők: arany nap és ezüst félhold. Sisakdísz: nyílt fekete sasszárny között könyöklő kékruhás kar, kivont karddal, melyre törökfej van feltűzve. Pajzstakaró: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Balás. *Balás* (Sipeki) János, Benedek és István, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1731-ben; Benedek és Bálint 1739-ben; János, István, Sándor és József 1812-ben a pestvármegyei nemesek közé felvétetnek és kihirdettetnek.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon álló griff kivont karddal, melynek élén három hatágú arany csillag ragyog. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Balassa. *Balassa* (Kis-Nyéki) Gergely 1638-ban bemutatván ármálisát, kihirdettetik. István ügyvéd és Károly gazdatiszt Vas vm. bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek 1814-ben.

Czímer: kékben, zöld halmon könyöklő vörösruházatú kar, görbe karddal. Sisakdísz: fiait tápláló, kiterjesztett szárnyú pelikán. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Balla. *Balla* Györgynek, az 1616-ik évben adományozott ármálisra vonatkozó bizonylat alapján, János kecskeméti lakos és fiai: József és András, valamint fivére Ferencz, úgyszintén István ujkécskei lakos és fiai József, István, Ignácz és Mátyás 1755-ben; Gergely n.-kőrösi lakos 1760-ban; János szolnoki postamester; György, Albert és István ujkécskei lakosok 1796-ban; végül Gábor, Béla, József és Lőrincz 1802-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek: József 1773-ban főügyész; Antal 1784-ben főmérnök; Gábor 1790-ben levéltárnok; Endre 1848-ban másod-alispán volt.

Balogh. *Balogh* János, Mihály és Istvánnak 1625. ármálisára vonatkozó Komárom vármegye által kiadott bizonylat alapján, B. János, Mihály, ifj. János, György és Pál vasadi lakosok, Ferencz, István és Ádám győri lakosok 1754-ben; Ádám, Ferencz és István 1755-ben; György és fiai István, János, György, András és Pál, valamint unokái, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1778-ban; Pál vasadi lakos és fiai István és Pál, valamint fivérei: János és András 1793-ban; József és Imre Vas vármegye bizonyítványa alapján 1807-ben; János és Márton Győr vármegye bizonyítványa alapján 1808-ban; Mihály n.-kőrösi tanár, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1830-ban; István, kecskeméti lakos, Győr vármegye bizonyítványa alapján 1836-ban és végül István, szabadszállási lakos, 1838-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetnek.

Balogh. *Balogh* (előbb Benedikti, később Bábonyai előnévvel) kihalt nemes család, mely Törtelen volt birtokos, közeli rokonságban volt a Vidák és Fehérváry családokkal. A czímeres nemeslevelet Balogh Márton kapta 1680-ban, fiaival, Mártonnal és Pállal, nemkülönben fivérével, Györgygyel.

Czímer: kékben, zöld alapon álló, s kereszttel ékesített oszlopra támaszkodó egyszarvú. Kisérők: ezüst félhold és hatágú aranycsillag. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Bankó. *Bankó* Andrásnak, továbbá nejének Chákó Katalinnak és fiainak, Márton, Bálint és Györgynek az 1669-ik évben adományozott ármális és Nógrád vármegye bizonyítványa alapján Pál 1694-ben; ifj. Pál, sülyei lakos, 1720-ban; Márton, János, István, hévizi lakosok, 1730-ban; György, Mihály, József és István, temerényi lakosok és Ferencz újvidéki lakos 1816-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Czímer: vizszintesen két (kék és arany) mezőre osztott pajzs, melyben hármas zöld halmon koronás medve áll, mindkét első lábával palloskardot tartva, hegyével lefelé. Sisakdísz: nyílt fekete sasszárny között a pajzsbeli medve, növekvően, a kardot fölfelé tartva. Takarók: vörös-arany.

Barát. *Barát,* másként Szívós Jánosnak az 1696-ik évben adományozott ármálisa kihirdettetett 1687-ben. Pál kecskeméti lakos 1730-ban, János ugyancsak kecskeméti lakos 1745-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és kihirdettetnek.

Czímer: kékben, zöld téren, három búzakalász és jobbról vörösruhás kar görbe karddal, balról pánczélos kar egyenes karddal, egymás felé fordulva. Sisakdísz: pánczélos kar görbe karddal. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Baráth. *Baráth.* Pozsony vármegye régi nemes családja, melyből I. János 1569-ben, II. Miksától kapott czímeres nemeslevelet, melyet Pozsony vármegyén kívül, 1573-ban Komárom vármegyében is kihirdettek. Heves vármegyében 1803-ban és 1841-ben, Pest vármegyében 1848-ban igazolta nemességét. Pozsony vármegyében, Szerdahelyen és Szent-Csütörtökön és Pest vármegyében, Kisújszálláson volt birtokos. Tagjai közül II. János, 1769-ben a nagyapponyi uradalom, majd az Orczycsalád hevesmegyei tiszttartója. — Gyula, Kálmán és János pestmegyei birtokosok. Az előbbi

régi bírói képesítéssel megyebizottsági tag, Kálmán ny. honvédőrnagy, megyebizottsági tag, a megyei 65-ös bizottság, az állandó választmány és a pestmegyei gazd. egyesület válaszmányi tagja.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó arany oroszlán, karmai között három keresztezett nyílvesszőt tart. Sisakdísz: három zöldszárú fehér liliom. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bárdy Mátyásnak, nejének Dancsó Dorottyának és fiainak Albert, Balázs, János, András és Benedeknek az 1681-ik évben adományozott ármális és Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, Gergely, bicskei lakos 1729-ben; András 1730-ban; Mátyás, András, István, Gergely és János 1746-ban és végül András földeáki lakos 1814-ben a vármegye nemesei közé felvétetnek és kihirdettetnek. Bárdy.

Czímer: kékben, zöld alapon szemben álló vörösruhás, aranycsizmás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot, baljában három búzakalászt tartva. Sisakdísz: ugyanaz növekvőn. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Barina György és gyermekei, Ferencz, György, Márton és Erzsébet, 1652-ben kapnak ármálist, mely kihirdettetett Nyitra vármegyében 1653-ben. (Az ármálisban a nevet valak később kiigazította *Barinai*-ra.) Barina.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon könyöklő pánczélos kar, aranymarkolatú egyenes kardot tartva; kisérők nap és növö hold. Sisakdísz: ezüst-vörös és arany-fekete nyílt sasszárnyak között a pajzsbeli pánczloskar. Takarók: ezüst-vörös, arany-fekete.

Barmas (Barmos) Imrének. Deák Lőrincznek, Fülöpnek és Péternek, Fábián Lőrincznek és Dienes Benedeknek 1578-ban adományozott ármális alapján, József, István és Antal bicskei lakosok 1750-ben; Imre esztergomi lakos és fiai Sándor és Károly, valamint fivérei, József és István bicskei lakosok 1755-ben; Károly kecskeméti lakos 1823-ban kihirdettetnek. Barmas.

Baróes Miklós, ápokai lakos és fiai Márton és Mihály 1770-ben; István ugyancsak áporkai lakos 1800-ban; Miklós és ffai Márton, Mihály, István és András 1752-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek; Miklós és fiai: János, Miklós és András, unokái: András és János, nemkülönben Márton és fiai: Sándor, János, Mihály és Márton, valamint unokája Sándor, továbbá István és fia István, végül Mihály fiai: András és János Pest vármegyétől nemesi bizonyítványt kapnak. Baróes.

Baross (Bellusi) Trencsénmegyéből származik és 1579-ben kapott nemességet. Nyitra, Hont-, Komárom-, Győr-, Nógrád-, és Pest vármegyékbe is átszármazott, mely utóbbi vármegyében Pilisvörösváron és Pilisszántón volt birtokos és az utóbbi helyen most is az. Tagjai közül György 1741-ben Hont vármegye alispánja és követe. Pál (szül. 1849) királyi tanácsos. — Károly (szül. 1865) volt orsz. képviselő. — János (szül. 1875) jogtudor, ügyvéd. — Antal (†1894) volt kir. járásbíró. — Gábor (†1892) m. kir. keresk. minister, az I. oszt. vaskor.-rend lovagja, v. b. t. t., a Lipótrend nagykeresztese, vasúti politikánk és a zónatarifa megteremtője, kinek szobra a főváros egyik terét ékesíti. — Jusztin (szül. 1857) előbb Trencsén vármegye alispánja, majd orsz. képviselő. — Gyula (szül. 1859) kir. táblai bíró. — Géza (szül. 1862) min. osztálytanácsos, a Fer. József-rend lovagja. — Károly (szül. 1867) r. kath. plebános. — Pál (szül. 1868) honvédfőhadnagy. — János (szül. 1870) Trencsén vármegye aljegyzője. — László (†1889) a kassai ügyvédi kamara elnöke. — Dezső (szül. 1864) kir. járásbíró. — Miksa (1830 körül) nógrádmegyei szolgabíró. — Aladár †1878, elesett Boszniában, a csatatéren. — Árpád Lajos Ágoston (szül. 1855) nógrádi főszolgabíró. — Kálmán (szül. 1856) állami tisztviseő. — István (szül. 1857) a m. kir. statisztikai hivatal tisztviselője. — László (szül. 1865) főherczegi urad. intéző. — Miklós (szül. 1867) tábori lelkész a magyar testőrségnél. Gáspár (szül. 1780) zsolnai szolgabíró. — Vincze (szül. 1831) r. k. plebános. — Sándor (szül. 1821) Csanád vármegye főügyésze. — László (szül. 1860) cs. és kir. testőrkapitány. — Ferencz (szül. 1863) aradmegyei főszolgabíró. — Lajos (szül. 1867) az orsz. közp. hitelszövetkezet jogtanácsosa. — Zsigmond (szül. 1868) aradmegyei árvaszéki ülnök. — Kálmán 1880 körül baranyamegyei árvaszéki ülnö . — Károly (szül. 1822) lelkész. — István (szül. 1861) kondorosi főjegyző. — Dezső (szül. 1870) békésmegyei szolgabíró. — János 1897-ben szolgabíró. — József (szül. 1878) Pest vármegye tb. szolgabírája. — Pest vármegyében 1805 óta szerepel, a mikor András izsáki lakos a vármegye nemeseinek sorába felvétetett. Baross.

Czímer: kékkel és vörössel hasított pajzsban virágzó rózsakoszorú, középen liliommal. A rózsák és a liliom jobb fele vörös, bal fele ezüst. Sisakdísz: ugyanaz, takarók: vörös-fehér, kék-arany.

Bartha id. Jánosnak, Hont vármegye nemesi bizonyítványt ad 1753-ban. Bartha Gergelynek. 1826-ban adományozott ármálisra vonatkozólag: János áporkori lakos 1762-ben; István áporkai lakos és fia János, 1765-ben; János és fiai János és István Hont vármegye bizonyítványa alapján 1770-ben; Mihály, István, Ferencz és János dabasi lakosok Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1773-ban; János, Gergely, András, István és Zsigmond, továbbá István fiai János és Pál 1808-ban; végül István, Pál, János, másik János és Ferencz, Ferencz fiai Ferencz és Bálint, Sándor és Mihály dabasi és gyóni lakosok 1824-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és kihirdettetnek. Bartha.

Básthy (Egyházas-Básthi) Mihálynak 1700-ban adományozott s ugyanaz évben Pest vármegyében kihirdetett eredeti ármális és Nógrád vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetik 1840-ben: Básthy József ügyvéd. Básthy.

Czímer: Két pálmaág között levő vörös pajzsban, zöld téren, jobbra száguldó szarvas. Sisakdísz: három ezüst strucztoll.

Bathó, másként Tölhy Sándor, áporkai lakos és fia András, valamint unokafivére Gergely 1765-ben; Ferencz, Sándor, Sámuel és István Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1770-ben; András áporkai lakos és fia István, valamint unokája Sándor 1805-ben a nemesek sorába felvétetnek és erről bizonyítványt kapnak. Bathó.

Batka (Nagy-Oroszfalvai) György, Pál és Gergelynek 1713-ban Nógrád, János, István, György és Mihálynak 1780-ban Pestvármegye nemesi bizonylatot ád, az 1610-ik évben B. Gergelynek adományozott s 1688-ban megujított ármálisra vonatkozólag. Batka.

Batta (*Vattai*) István 1730-ban; ennek fia Sándor 1762-ben; Sámuel, valamint fiai József és Endre 1844-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek: Sámuel 1829-ben kecskeméti főszolgabíró, majd 1849-ben kormánybiztos volt. Batta.

Czímer: kékben, koronán könyöklő pánczélos kar, kivont karddal, melyen török fő van átütve. Sisakdísz: ugyanaz. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Batthyány (Német-Ujvári) gróf, Lajos 1751-től 1765-ig Pest vármegyében főispán; fia József, kalocsai érsek, főispáni helytartó 1762-ben. A család 1701-ik évi adománylevele kihirdettetik ugyanaz évben. Batthyány.

Battik. *Battik* (Sarudi) Gergely 1639-ben ; János 1643-ban ; végül Péter 1666-ban, mindhárman Pest-vármegye alispánjai voltak.

Czímer : kékben, zöld alapon álló vörösruhás magyar vitéz, kivont karddal. Kisérők ezüst-hold és hatágú arany csillag. Sisakdísz : pajzsalak növekvőn . Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Bátka. *Bátka,* másként Bátky de Nagy-Oroszfalva János, László és Gergely, István és Mihály fiaik és unokáikkal együtt, 1754-ben ; István ujkécsei lakos és fia István, valamint fivérei György, János és Mihály 1756-ban ; János, István és Mihály ujkécsei lakosok 1778-ban ; János czibakházi lakos, valamint fiai és unokái 1780-ban; János, győri lakos és fiai: József és István 1793-ban ; Pál, Gömör vármegye bizonyítványa alapján 1813-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetnek.

Báthory. *Báthory* Gábor, szuperintendens Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján fiával ugyancsak Gábor nagykőrösi lelkészszel és ennek fiaival, Gábor, István és Dániellel, valamint elhalt István fia után maradt unokáival, Ferencz és Zsigmonddal együtt 1840-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek.

Bátorfalussy. *Bátorfalussy,* másként Bencze Lőrincznek és nejének, Halászy Borbálának az 1646-ik évben adományozott ármális kihirdettetett 1676-ban. Ferencz, Gergely, Pál, István és János 1730-ban ; János, szelei lakos és fivérei, Ferencz és István 1754-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Becz. *Becz* (Tassi) másként Szabó Jánosnak és nejének, Borbély Juditnak az 1674-ik évben adományozott ármálisra vonatkozó bizonyítvány alapján Ignácz, tolnai postamester és fivére Gábor 1821-ben ; Zsigmond, Amália, Ferencz és Vladimir 1843-ban ; László, Móricz és Marczell 1844-ben, végül Ádám túri lakos, valamint fiai, Károly és Pál ugyancsak 1844-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Czímer : kékben, zöld alapon, két egymással szemben álló oroszlán, hegyével felfelé álló egyenes kardot tart, melyre török fő van feltűzve. Kisérők : ezüst félhold és hatágú arany csillag. Sisakdísz : a pajzsbeli kard a török fővel. Pajzstakaró : mindkét oldalon kék-ezüst.

Becze. *Becze* (Becse) (Losonczi) Jánosnak, fiainak, Tamás és Jánosnak, leányának Katalinnak, fivérének, Mártonnak és ez utóbbi fiainak, István és Benedeknek, végül unokafivérének, Tamásnak az 1625-ik évben adományozott ármális alapján Sámuel, vessenyi lakos és fia Pál, valamint István, nagykőrösi lakos, 1755-ben ; József és János nagykőrösi lakosok 1824-ben ; Sámuel és fiai, Sámuel és József, valamint József és János nevű unokái 1834-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek.

Bedekovics. *Bedekovics* (Komori) Márton tószegi lakos, valamint fiai, Ferencz, József, Márton és György, Varasd vm. bizonyítványa alapján a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1796-ban.

Czímer : vörösben, hármas zöld halmon ezüst kerék, melyre pánczélos kar könyököl, kivont görbe karddal.

Béky. *Béky* Mihály nemesi bizonylatot kap Pest vármegyétől 1838-ban a dédatyjának, Jánosnak és fivérének, Mihálynak 1640-ben adományozott ármálisra vonatkozólag. Mihály üllői lakos, és fiai, János és György és fivérének Istvánnak fiai, János, Lőrincz és Márton 1755-ben ; Máté és András békési lakosok 1838-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Beleznay. *Beleznay* (Pilisi nemes, báró, gróf) már a XIV. században szereplő család. Sámuel 1800-ban október 30-ikán bárói, 1805-ben október 25-én grófi rangra emeltetett ; a családnak főrendi ága férfiágon kihalt.

Czímer : (nemesi) kékben, zöld alapon ágaskodó oroszlán, görbe kardot villogtatva ; sisakdísz : zöldruhás vitéz, növekvően, sisakkal, jobbjában görbe kard. Takaró : kék-arany.

Beliczay. *Beliczay* (Jeskófalvai) Ádám és József budai lakosok, továbbá Mátyás, fiai Ferencz és János ; hasonlókép Mátyás és János budai lakosok, Márton, Ferencz és János zsámbéki és végül Ferencz tárnoki lakos 1802-ben ; Mátyás fia, János 1823-ban ; végül Imre pesti bábosmester és fia Béla 1839-ben mindannyian Nyitra vármegye bizonyítványa alapján a pestmegyei nemesek sorába felvétetnek és kihirdettetnek.

Czímer : kékben, zöld alapon jobbra forduló sas, csőrében zöld galylyal. Sisakdísz : daru kövecskével.

Beliczey. *Beliczey.* (Baiczai) Nyitra vármegyéből származik, de Békésben és újabban Biharban és Pest vármegyében is elterjedt. Beliczey György 1642 junius 6-án kapott czímeres nemeslevelet III. Ferdinándtól. Tagjai közül István, a Lipót- és Szt. István-rend vitéze, Tisza Kálmán kormányelnöksége alatt Békés vármegyének 12 éven át volt főispánja. — Rudolf a 70-es években orsz. képviselő. — Tibor jelenleg abonyi és biharmegyei, Géza pedig békésmegyei birtokos.

Belgrády. *Belgrády,* másként Constantinovics András pomázi görög nem egyesült lelkésznek az 1791-ik évben adományozott ármális kihirdettetett 1792-ben.

Czímer: Négyelt pajzs I. és IV.-ben arany mezőkben koronán könyöklő pánczélos kar írótollal, II. és III. függélyesen álló ezüst-zöld ékekkel felosztot mezők sarkaiban váltakozó színű cserlevelek. Sisakdísz : arany-vörös, vörös-zöld orrmányok között vörösruhás kar írótollal. Pajzstakaró : arany-vörös, zöld-ezüst.

Bellaagh. *Bellaagh* (Hevesi) már 1553-ban szerepel. A nemeslevél megújíttatott 1628-ban, Simon és testvérei részére és Nógrád, Heves és Pest-Pilis-Solt vármegyékben, hol birtokosok voltak, kihirdettetett. E családból származott Antal, Pest vármegyei szolgabíró és testvére József, kassai tanár, Kassa város díszpolgármestere és a Ferencz József-rend lovagja ; továbbá István kir. kuriai tisztviselő után maradt figyermekei : József jogtudor, Alajos lovassági százados, a Szt. Anna-rend vitéze s több érdemrend tulajdonosa. Fentebb említett Antalnak fia Imre 48—49-es honvédtüzér, Pest vármegye középponti főszolgabírája, s 1872 óta tiszti főügyésze, majd 1899 óta királyi tanácsos. († 1910).

Czímer : kékben, zöld alapon, jobbjában strucztollat tartó arany griff. Sisakdísz : kétfarkú oroszlán növekvően, kivont kardot tart. Pajzstakarók : vörös-ezüst.

Benárd. *Benárd* (Szilvágyi) Lajos és fia Ágoston, ennek fiai Ágoston, Aladár, Géza, továbbá Lajos és Jenő, Jenő fia : Jenő Vilmos, nemkülönben Arthur, Mária, Klára és Emil az 1877-ik évben kelt ármális alapján a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1892-ben. E család tagjai közül Géza tb. szolgabíró és Ágoston dr. fővárosi gyakorló orvos.

Czímer : jobbról-balra ezüst haránt pólyával szelt kék pajzs, a sarkokban jobbról lent és balról fent egy-egy vörös rózsa. Sisakdísz : oroszlán növekvően, jobbjában kivont kard, baljában három búzakalász.

Bencsik Mátyás, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetik 1725-ben. Bencsik.

Czímer : kékben, koronán könyöklő pánczélos kar, kivont karddal. Sisakdísz : ugyanaz. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Bende (Hodossi) László, miskei lakos, Hont bizonyítványa alapján kihirdettetett 1844-ben. Bende.

Czímer : kékben, zöld alapon, jobbra száguldó fehér ló, a pajzs balsarkában arany csillag ; sisakdísz : vörösruhás kar három búzakalászszal. Pajzstakaró : kék-ezüst, vörös-ezüst.

Benedikty László, Mihály, György és Pál, pilisi lakosok, 1818-ban ; Mihály nyiregyházi, László abonyi, György és Pál pilisi lakosok ; valamint Pál fiai, Sámuel és Pál, 1839-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és kihirdettetnek ; Andor tb. ügyésznek kineveztetik 1882-ben ; ifj. Gyula t. főszolgabírónak 1896-ban. Benedikty.

Czímer : kékben, zöld alapon, ágaskodó egyszarvú. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, karddal. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Bene (Nándori) János, Pest vármegye országgyűlési követének megválasztatott 1659-ben. Ferencz, orvos, kir. tanácsos és fiai, Ferencz, Antal, Károly, György és Pál, Csongrád vármegye bizonyítványa alapján a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1813-ban. Ugyanő előbb nevezett, azonkivül később született fiaival, János, Rudolf és Istvánnal együtt 1834-ben ; István, bécsi lakos és fia Ferencz, 1878-ban bizonyítványt kapnak. Bene.

Czímer : kékben, zöld halmon, koronából növő kétfarkú oroszlán, jobbjában egyenes kard. Sisakdísz : ugyanaz. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Beniczky (Beniczei és Micsinyei.) Már az Árpádkorban szereplő család, mely 1235-ben királyi adományul kapja az utódok nélkül elhalt Radó nádor birtokait, köztük PribóczotTuróczvármegyében. Ez lett a család ősi lakhelye, ettől vette először előnevét is s ugyanitt őriztetik a család ősi levéltára ma is. Később 1413-ban Beniczky Márton vitézsége jutalmául Zsigmond királytól Benicz nevű falut kapja. A vármegye levéltárában van III. Károly király Czinkotára vonatkozó 1715-ik évi megerősítő levele Beniczky László javára ; a nemesi iratok közt „*B.* 15." jelzet alatt. Beniczky Tamás Pest vármegyében kihirdettetett 1720-ban; Pál özvegye, továbbá Móricz és Elek 1829-ben; Ádám, László, Flórián és Adolf 1836-ban ; Beniczky István 1742-ben Pest vármegye főjegyzőjének, majd követének s végül 1757-ben alispánjának ; Lajos 1870-től fogva tb. aljegyző, 1878-ban aljegyzőnek, 1895-től alispánnak választatott meg. Ferencz v. b. t. tanácsos, Pest vármegye főispánja 1890-től 1905-ig ; Atilla pénztári ellenőrnek kineveztetett 1884-ben. Táblabíróknak kineveztettek : Tamás 1727-ben ; ifj. Tamás 1746-ban ; László 1765-ben ; Pál 1810-ben ; Ádám 1818-ban ; Flórián 1829-ben; Ágoston 1832-ben. Beniczky.

Czímer : kékben, nyakán hátulról előre nyíllal átlőtt, tavon úszó hattyú. Kisérők ezüst félhold és hatágú arany csillag. Sisakdísz : két egyenes kard között három ezüst strucztoll. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Benke (Tardoskeddi). Régi nemes család, mely a hagyomány szerint a „Berencs" nemzetségből, III. Endre magyar király *Rátold* nevű apródjától származik és Nyitra vármegyében Nyárhida, Farkasd, Tardoskedd, Negyed és Mocsonok községekben birtokolt, melyek 1295 körül az esztergomi érsekség birtokába jutottak, s Nyárhidán, Tardoskedden és Farkasdon a család tagjai később csak részbirtokosok voltak, kiknek egyenes leszármazói ugyanott még ma is élnek, kik közül az utólsó nemesi összeírásnál 1847-ben id. és ifj. János, Pál, György és Gáspár farkasdi birtokosokat Nyitra vármegye igazolta. II. Lajos magyar királytól Tamás, tardoskeddi birtokos és a király solymára kiváltságlevelet kap ; Tamásnak utódai, pedig Mátyás és István farkasdi birtokosok, 1573-ban II. Miksától czímeres nemeslevelet kapnak Tardoskeddi előnévvel. A család tagjai közül id. János és ifj. Ferencz 1781-ben Nyitra vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek. E családnak most élő tagjai Pest vármegyében ; Gyula takarékpénztárigazgató, volt országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend lovagja, kinek régi magyar nemességét és Tardoskeddi előnevét ő felsége 1904 szept. 3-ikán megerősítette. Fiai György, Imre, Miklós, és Sándor. Benke.

Czímer : kékben, zöld mezőn jobbfelé vágtató, vöröskantáros, zöld nyeregtartójú, fehér lovon ülő, aranysujtásos vörösruhás, vörös fityegős és sastollas kucsmájú magyar vitéz, fölemelt jobbjában arany markolatú kard hegyére tűzött, vértől csepegő török fő, baljában a kantárszárat tartva. Sisakdísz : könyöklő, arany sujtásos vörösruhás, aranymarkolatú kard hegyére tűzött, vértől csepegő török főt tartó jobbkar. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Benyovszky (Benyói és Urbanói gróf). A család nemzedékrendje megszakítás nélkül visszavihető 1423-ig. Zsigmond királytól Benjamin és Orbán testvérek czímert és donatiót kapnak Benyóra és Urbanovra. Benyovszky Móricz 1778-ban, Emánuel 1791-ben grófi rangra emeltettek. Sámuel Trencsén vármegye bizonyítványa alapján 1782-ben, Imre és fiai Imre és Móricz 1786-ban Nógrád vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegyében kihirdettettek. A család ismertebb tagjai : Sámuel ezredes, Móricz franczia tábornok, Madagaszkár kormányzója, híres utazó, Emánuel ezredes, János altábornagy, ezredtulajdonos, Zsigmond a Magy. Tud. Akadémia tagja, Sándor tizennégy év óta képviselő, delegátus, Pest vármegye különféle bizottságainak tagja. Benyovszky.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon, leveles koronán szarvaival felfelé fordított ezüst félhold, szarvain egy-egy hatágú arany csillaggal. Sisakdisz ; félhold csillaggal és két ezüst strucztollal. Pajzstartók : Egymásba fonódó két kígyó fejein álló két angyal. Pajzstakarók : kék-arany, kék-ezüst.

Beőthy (Bessenyői és Őervendi) Biharvármegyéből származik, honnan több vármegyében terjedt el. A család tagjai közül Imre 1836-ban grófi rangra emeltetett, de vele kihalt a grófi ág A Pest vármegyében letelepedett ág. Lajos (1867) pestmegyei első alispántól származik, ki házasság útján Törtelen telepedett meg. Ez ágból János jelenleg koronauradalmi intéző Galgamácsán. A család czímerét már a biharmegyei kötetben ismertettük. Beőthy.

Bereczk (Ekechi) Pálnak és nejének Illeghy Annának az 1619-ik évben adományozott ármális alapján János és fiai János, Péter és Mihály ; Pál és fia József, végül István és fia István Komárom vármegye bizonyítványa alapján a pestmegyei nemesek sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1827-ben. Bereczk.

Bereczky. *Bereczky* István, győri lakos, valamint fiai Péter és István 1754-ben ; Ádám kecskeméti lakos, valamint fiai Zsigmond és Sándor Komárom vármegyének (az 1618-ik évben Bereczky Pálnak és Jánosnak adományozott ármálisra vonatkozó) bizonyítványa alapján 1768-ik évben ; Gergely fiaival Sándor, Gábor és Miklóssal, Sándor fiával Lajossal és leányával Franciskával 1799-ben ; János ráczkevei lakos és gyermekei : János, Sándor Lajos, Zsófia és Zsuzsánna, valamint Péter és gyermekei : József, István, Dániel, Erzsébet, Mária, Teréz és Zsófia 1829-ben, végül Károly és Antal 1837-ben Pest vm. nemesei közé felvétetnek és kihirdettetnek : Antal megválasztatik főügyésznek 1843-ban.

Beretvás. *Beretvás* István nagykőrösi lakos, az 1667-ik évben Beretvás Istvánnak és nejének Grabanth Erzsébetnek adományozott ármális alapján 1730-ban ; János 1742-ben ; mindkettőjük gyermekei 1754-ben ; Sámuel késmárki lakos 1791-ben ; József, csongrádmegyei lakos 1803-ban ; János nagykőrösi lakos és fiai János, István, Sándor 1807-ben és végül József, hódmezővásárhelyi lakos, 1819-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Bessenyey. *Bessenyey* (Galanthai). Eredetileg Fehér vármegyéből származik, honnan Pozsonymegyébe és legutóbb Pest vármegyébe is átterjedt. István, zalaegerszegi várkapitány, kir. asztalnok és testvére Ferencz 1620-ban nyertek nemességújítást és czímerlevelet, Pál azonban, a ki 1380-ban élt, használta legelőször a fenti nevet. 1425-ben kapta adományban András Galántát és más pozsonymegyei községeket, a család azonban az 1260-ban szerepelt Jakabtól származtatja magát. Fenti tagjain kívül István 1646-ban kiskomáromi kapitány és Zala követe. — János († 1836) az 1809. évi zalai lovas nemesi felkelősereg kapitánya. Ferencz Márton Elek (szül. 1836) szolg. kiv. vezérőrnagy, a Ferencz József-rend középkeresztese, a vaskorona-rend lovagja, a katonai érdemkereszt és több érem tulajdonosa. Lajos Sándor (szül. 1779) insurrectionális kapitány. György 1848—49-ben honvéd-főhadnagy, utóbb kir. főügyész. Ernő (szül. 1848, † 1886) orsz. képviselő. 1910-ben bárói rangot nyert és a Bakach-Bessenyey nevet. A család eredetét különben már más kötetben ismertettük.

Besze. *Besze* (Megyeri) Ferencz, k. kincstári titkár és fivére János, valamint az utóbbi fia János, Heves vm. bizonyítványa alapján Pestmegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1836-ban.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon, két szemben álló oroszlán egy zöld koszorúval övezett búzakévén nyugtatva első lábaikat ; a buzakéve felett nap, ettől jobbra és balra egy-egy csillag, a sarkokban fogyó és növő hold. Sisakdísz : ballábán álló, jobbra fordult fekete sas, jobbjában egyenes kard, melynek végére zöld kígyó tekerődzik, a sas csőrében zöld koszorú. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-zöld.

Bezzegh. *Bezzegh* (Hajniki) György, 1669-ben a vármegye jegyzője lesz. János czeglédi lakos nemességére vonatkozó tanúvallatási jegyzőkönyv alapján a vármegye nemesei sorába felvétetik 1819-ben.

Czímer : kékben, leveles koronán jobbra fordult sas, csőrében három anjou liliommal,. Paizstakaró : kék-arany, kék-ezüst.

Bicskey. *Bicskey* (Tápióbicskei), törzsökös pestmegyei család. Gergely esztergomi érsek 1304-ben. Sándor megválasztatik főszolgabírónak 1793-ban. György és Pál 1709-ben ; a család Bicskén lakó összes tagjai 1754-ben ; Sebestyén 1791-ben ; Menyhért 1817-ben ; Sándor 1818-ban kihirdettetnek és erről bizonyítványt kapnak ; Zoltán megválasztatik szolgabírónak 1876-ban ; Kálmán aljegyzőnek 1882-ben ; később árvaszéki ülnök.

Czímer : kékben, fehér lovon jobbra vágtató magyar vitéz, szemben két egymás mögött álló két hatágú csillagtól kisért férfi. Sisakdísz: pánczélos kar, kivont karddal, azon átütött török fő.

Biczó. *Biczó* Mihály és János nagykőrösi lakosok Bars vármegye bizonyítványa alapján 1768-ban ; József, ugyancsak nagykőrösi lakos és gyermekei József, Mihály, Sára, Juliánna és Mária 1828-ban ; Gergely és fiai Gergely, valamint unokái : Lajos, Sándor, Gergely és László, nemkülönben Péter és fiai Péter, Pál, Ferencz és József 1831-ben ; végül Benedek és fia Bálint 1845-ben kihirdettetnek.

Bielek. *Bielek* (Vágujhelyi) János 1663-ban kapott czímeres nemeslevelet. Ádám és János pesti, András szabadkai és Miklós tápió-szelei lakosok Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1784-ben ; Ádám dabasi lakos, fia János, 1815-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Czímer : kékben, zöld téren bal lábán álló daru, felemelt jobblábával irótollat tartva. Sisakdisz : ugyanaz, jobb lábával leveles szőlőfürtöt tartva. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Biró. *Biró* (Szászvárosi) Biró Pál, Apafi Mihály kisebb kanczelláriájának jegyzője, 1669-ben kap czímeres nemeslevelet. Hunyadvármegyéből Temes, majd Pest vármegyébe származik a család. Ismert tagja Béla, apostagi községi jegyző.

Czímer : kékben ágaskodó oroszlán, kivont karddal ; sisakdísz : ugyanaz, növekvően. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Blaskovich. *Blaskovich* (Klobusiczi). Trencsén vármegyéből, Klobusiczból származó nemes család, mely ottani birtokáról vette előnevét is. A család 1599-ben kapott czímeres nemeslevelet és pedig Márton és Miklós. A nemességet ugyanakkor Trencsén és Zólyom vármegyékben és 1720-ban Pestmegyében hirdették ki, a mikor a család egyik ága idekerült. Tagjai mindenkor részt vettek a közéletben. Pestmegyében Csengődön, Pusztaszentimrén Sándor földbirtokos lakik. A nemességszerző Miklós fia Mátyás, fia Márton, ezé István és János huszárfőhadnagy 1715-ben. István fia György, Verőcze vármegye ügyésze. Fia I. Sándor 1831-ben táblai ügyész, kiváló szakíró. Fiai Kálmán, II. Sándor és Gyula, II. Sándor leányának Ilonának fia István min. tisztviselő. A másik ághoz tartozik Antal és Ernő.

Czímer : kékben, zöld alapon, vörösruhás magyar vitéz, jobbjában, bal szarvánál fogva fehér ökörfejet tart lefelé, baljában pedig száránál fogva természetes fürt szőlőt tart. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, karddal. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Bobics. *Bobics* Jánosnak és nejétől, Stublarics Erzsébettől született gyermekeinek az 1790-ik évben adományozott ármális kihirdettetik ugyanaz évben.

Czímer : Osztott pajzs felső fekete mezejében, hármas halmon balra lépő griff, írótollal, az alsó kék mezőben zöld halmon fészkében ülő, szembenéző pelikán fiaival, jobb sarokban nap. Sisakdísz : griff írótollal. Pajzstakaró : fekete-arany, kék-ezüst.

Bodó. *Bodó*, másként Papp Józsefnek és nejének, Rósa Annának, az 1697-ik évben adományozott ármális kihirdettetett 1697-ben. István, nagykőrösi lakos, kihirdettetik 1754-ben.

ALMÁSSY.

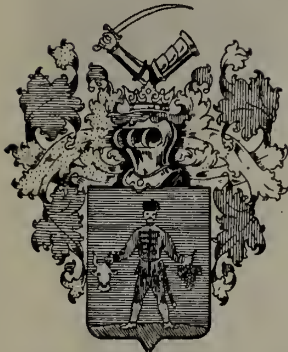

BARÁTH.

BAROSS.

BENICZKY.

BENYOVSZKY.

BENKE.

BLASKOVICH.

BOTH.

BORONKAY.

FARKAS
(KISVARDAI.)

FARKAS.
(BALATONI.)

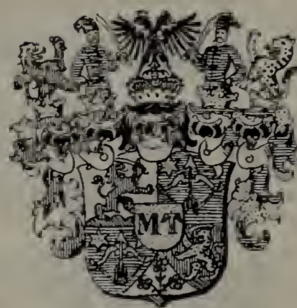
FÖLDVÁRY.

FEKETE.

GYENES.

GRASSALKOVICH.

GULNER.

GYENE

HORECZKY.

HAJÓS.

HALÁSZ (DABASI).

HORVATH
(DISZNÓSDI)

Czímer : vörösben, zöld alapon jobbról álló befelé forduló gólya, csőrében kigyóval, a pajzs baloldalán lombos kőrisfa áll. Sisakdísz : piros almát tartó, kiterjesztett szárnyú ölyv. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Bodor (Léczfalvai) Györgynek, az 1635-ik évben adományozott ármálisára vonatkozólag Zala vármegye bizonyítványt ad ; Ferencz, bizonyítványt kap Vas vármegyétől 1767-ben ; István dunavecsei lakos, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1767-ben ; ugyanő Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1769-ben ; ennek fia Péter, szentesi lakos és fivérei, György, János, Gergely és Mihály, 1797-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. Bodor.

Bogcha (Nagy-Domásai) Pál Zemplén vármegye 1812-ik évi s Bogcha Pál és Mihálynak 1635-ben adományozott ármálisra vonatkozó bizonyítványa alapján kihirdettetett 1829-ben. Bogcha.

Bognár (Koronghi) János orvos fiainak a nejétől, Fiszl Teréztől született Móricznak és Jánosnak az V. Ferdinánd által adományozott ármális kihirdettetett 1838-ban. Bognár.

Bogosits másként Bogisits (*Zombori*) Lajosnak és nejétől, Pogányesti Sebastiany Amáliától született gyermekeinek, Árpád, Ilona és Saroltának az 1883-ik évben adományozott ármális hihirdettetett 1884-ben. Bogosits.

Bohunka (Draskóczi és Jordánföldi) Mihály szelei lakos és fia András, Turócz vármegye bizonyítványa alapján 1755-ben ; Mihály farmosi lakos és fiai, József és János ; valamint János, szelei lakos fiai, János és Pál 1828-ban ; végül János, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1829-ben kihirdettetnek. Bohunka.

Bolyák István, Szatmár- és Bihar vármegye bizonyítványa alapján 1823-ban ; József 1832-ben a Bolyák Györgynek 1627-ben adományozott ármális alapján a vármegye nemesei közé felvétetnek és kihirdettetnek. Bolyák.

Czímer : kékben, zöld halmon szemben fészkén ülő, kicsinyeit kebléből tápláló pelikán. Sisakdísz : ugyanaz. Pajzstakaró : vörös-arany, vörös-ezüst.

Bolyó János, neje Szele Ilona és menye Maár Katalinnak 1668-ik évben adományozott ármális alapján Mátyás és Mihály 1677-ben ; István, kun-szent-miklósi lakos, Jónás és János 1764-ben kihirdettetnek. Bolyó.

Bor István az 1818-ik évben Abaúj vármegye bizonyítványa alapján, úgyszintén György és fiai, István és Dezső, továbbá Károly és ennek fia Károly 1892-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. Bor.

Boráros Ferencz, valamint fiai, János és Ferencz, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1862-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. Boráros.

Borbély, másként Szvoboda vagy Szokonya Frigyesnek és nejének, Herl Máriának az 1712-ik évben adományozott ármális és Heves vármegye bizonyítványa alapján János, valamint fiai, Mátyás, János, Ferencz, József és Pál, Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1777-ben. Borbély.

Boronkay (Boronkai.) Somogy vármegyéből származó régi család, melynek egyik tagja Pál már 1476-ban kir. adományt nyert Boronka községre. István, ki a Nezettei előnevet nyerte, 1643 után gyalogsági ezredes. Midőn a család két ágra szakadt, a Nyitra vármegyében megtelepedett ág a Nezettei, a többiek pedig az ősi Boronkai előnevet használták tovább. II. István 1702-ben Zemplén vármegye alispánja, II. Rákóczi Ferencz kedvelt híve volt. Tamás 1702-ben török fogságba esett. — Mihály 1711-ben Zemplén vármegye jegyzője. — Sándor 1755-ben Nyitra vármegye főjegyzője. — Dániel, veszprémvármegyei árvaszéki elnök. — János 1780-ban ugyanott főjegyző. — IV. István 1790—1807. barsi követ, 1810-ben első alispán, 1820-ban a verebélyi és szentgyörgyi érseki székek helytartója, utóbb főispán, kir. udvarnok, tanácsos. — József 1790-ben Somogy vármegye követe. — Imre 1810-ben aranysarkantyús vitéz, cs. és kir. tanácsos és pestmegyei táblabíró. — Lajos, 1848-ban kormánybiztos, 1861-ben országgyűlési képviselő. — Albert 1848-ban kormánybiztos. — Imre, cs. és kir. kamarás, kir. táblai ülnök. — Pál 1844-ben kapitány. — Rudolf 1844-ben helytartósági tanácsos. — László 1849-ben honvédfőhadnagy. — Gyula 1848-ban huszárkapitány. — Ferencz 1848-ban honvédszázados. — Lajos 1876-ban Esztergom vármegye főjegyzője. — Jenő, jel. sárkányfalvi birtokos, tart. huszártiszt. — Ákos m. kir. csendőrőrnagy Pozsonyban. — Ferencz, apostagi községi főjegyző. Boronkay.

Czímer : kékben, zöld alapon, jobbról hatágú aranycsillagtól, balról befelé fordult ezüst félholdtól kísért leveles koronán könyöklő pánczélos kar három felfelé álló nyílvesszőt markol. Sisakdísz : pajzsbeli kar, a karhajlásnál nyugvó félholddal és csillaggal. Takarók: kék-arany, veres-ezüst.

Bornemissza (Becsei) Mihály, György, János, Márton, András és másik Mihály, tótfalusi és monostori lakosok, hivatkozván Szapolyai Jánostól őseiknek adományozott ármálisra a vármegye nemesei sorába felvételüket kérik 1803-ban. Károly, valamint fiai, Károly, Hugó, Antal, Rudolf, Imre és Dezső Szatmár vármegye nemesi bizonyítványa alapján 1847-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. Bornemissza.

Boros Márton, Mihály és István bemutatják ármálisukat 1724-ben. Mátyás, becskereki lakos és fia Antal József ; András, bugyi lakos és fiai, Sándor és István ; Sándor fiai Sándor és Lajos ; Mihály, torontálvármegyei lakos ; György, bugyi lakos és fia György ; végül ifj. Boros János és fi i 1827-ben a vármegyei nemesek sorába Pozsony vármegye bizonyítványa alapján mindannyian felvétettek és kihirdettettek. Boros.

Bory (Bori és Borfői) Mihály, ráczkevei lakos 1657-ben, Miklós 1660-ban nemesi bizonyítványt kapnak. István pátyi lakos 1828-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetik és erről bizonyítványt kap. Bory.

Czímerét már a szabolcsvármegyei kötetben közöltük.

Bossányi (Nagy-Bossányi) András, orvos, Nyitra vármegye által kiadott bizonyítvány alapján kihirdettetik 1801-ben ; István szolgabírónak megválasztatik 1876-ban. Bossányi.

Czímer : kékben, kőrisfa alatt futó, hatágú arany csillagtól, ezüst félholdtól kísért medve. Sisakdísz : a medve növekvően. Pajzstakaró : kék-arany, kék-ezüst.

Both (Botfalvai és Hrabolczi.) Ősrégi nemes család, melynek ősi fészke Ung vármegye. Zsigmond királytól kapott czímeres nemeslevelet, mely Constanzban kelt. A család Botfalván és Hrabolczon kívül Vajára és Azsgútra is kir. adományt nyert és Eördarmán is birtokos volt. Pest vármegyében is szerepelt és czímerpecsétjo a m. levéltárban P. p. fasc. 179. No. 155. alatt őriztetik. Both.

A család tagjai között kiváló férfiak voltak. Közülök János 1521-ben Nándorfehérvár vitéz oltalmazója, kit a törökök, midőn maroknyi seregével elvonult, lemészároltak. Másik János Mátyás király követe Törökországban, kinek emlékét Gergely nevű szolgája örökitette meg az ú. n. Paksy-kódexben, „Both János gyászéneke" czímen. Költészetünk e legrégibb emlékeinek egyikét Döbrentey Gábor fedezte fel. E családhoz tartozik Both Menyhért, az ismert nevű festőművész si, a ki jelenleg domonyi birtokos.

Czímer : ezüst harántpólyával vágott vörös pajzsban, aranyvértü, balra fordult vitéz, baljával aranypajzsot, jobbjával felnyílazott íjat tart lövésre készen maga elé. Sisakdísz : ezüstpólyás vörös sasszárny. Takarók : vörös-ezüst.

Botlik. *Botlik* Mihály és fiai, Mihály, Menyhért, István és János ; Márton és fia Márton, valamint József 1824-ben ; János és fiai, Zoltán és Árpád 1844-ben Nyitra vármegye bizonyítványa alapján a nemesek főkönyvébe bevezettetnek.

Bottka. *Bottka*, másként *Vincze* János, ujkécskei lakos és fiai : János, Gergely, Mihály és unokája János, továbbá Mihály és ennek fia Mihály felmutatván az 1715-ik évben Bottka Gergely és Mihálynak adományozott ármálist 1754-ben ; István, áporkai lakos, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1782-ben ; József, pesti lakos, Hont vármegye bizonyítványa alapján 1812-ben ; György és gyermekei : Imre, György, Borbála, Teréz, Erzsébet és Juliánna, valamint unokái : Anna, Mihály, Magdolna, Róza, Lajos, és Ignácz 1840-ben ; végül Zsigmond, áporkai lakos és fia László, nemkülönben unokái : István és Zsigmond 1843-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és kihirdettetnek.

Bottyán. *Bottyán* Mártonnak és nejének, Terjéky Dorottyának, az 1665-ik évben adományozott ármálisa kihirdettetett 1666-ban.

Czímer : kékben, zöld alapon sziklán ülő, fiait tápláló pelikán. Sisakdísz : két szarvasagancs között három szál rózsa. Pajzstakaró : vörös-ezüst, kék-arany.

Boxberg. *Boxberg* (Klingerthali) ősnemes német család, mely már a XIII. században szerepel a bádeni nagyherczegségben. János Vilmos 1593-ban a Klingerthal közelében fekvő Sachsenbergre nyert adományt és ő volt megalapítója az Untersachsenbergi és Klingerthali ágnak. Mig a család Untersachsenbergi vonala 1801-ben Frigyes Károly Henrikkel Ausztriába költözött és katholizált, addig a Klingerthali vonal evangélikus maradt és jelenleg Szászországban virágzik. Ez ág egyik tagja Tivadar Vilmos és fia báró B. János léptek osztrák katonai szolgálatba. Az utóbbi már 23 év óta Magyarországon lakik nyug. ezredesként és Galgamácsán gazdálkodik, sógora Wettstein Gyula kúriai bíró birtokán.

Czímer : alúl arany, fölül fekete pajzs felső mezejében, az osztási vonalból kinövő aranyszakállas, aranypatás és aranyszarvú fehér bak. Sisakdísz : a pajzsalak. Takarók: fekete-arany.

Bozóky. *Bozóky* István, nagykőrösi lakos, Bars vármegye bizonyítványa alapján 1739-ben, ifj. István 1788-ban a vármegye nemesei közé felvétetnek és kihirdettetnek.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon koronán könyöklő pánczélos kar, kivont karddal, melyen zöld koszorú és török fej látható. Sisakdísz: ugyanaz. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Bozváry. *Bozváry* (Bosváry vagy Posváry), másként Varga Pál 1724-ben felmutatja a Bosváry Benedek, Pál, Miklós és Gáspárnak az 1571-ik évben adományozott ármálist s ennek alapján György, Pál és András váczi lakosok 1730-ban bizonyítványt kapnak.

Bozzay. *Bozzay* (Bozzai) István, szalk-szent-mártoni lakos, Győr vármegye bizonyítványa alapján 1766-ban ; Ferencz, kecskeméti lakos és fia Ferencz, Vas vármegye bizonyítványa alapján 1818-ban a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek.

Czímer : kékben ágaskodó oroszlán, jobbjában görbe karddal. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Brezanóczy. *Brezanóczy* Ádámnak és nejének, Vlaschitz Eleonorának, az 1821-ik évben adományozott ármális alapján ő, mint fiai, Ádám és Miklós, valamint leányai, Eleonora és Mária, a nemesek főkönyvébe bevezettettnek és kihirdettetnek 1822-ben.

Brnula. *Brnula* (Bernula), másként Szlaniczky Mátyásnak és nejének, Benczurka Zsuzsánnának, az 1681-ik évben adományozott ármális és Nógrád vármegye bizonyítványa alapján Márton, Pál és Miklós, pilisi lakosok 1792-ben ; Mihály (Márton unokája), nagylaki lakos, 1825-ben ; Mihály és fiai, Mihály és István, továbbá fivérei, András és János, 1840-ben a nemesek fővönyvébe bevezettettek és erről bizonyítványt kapnak.

Czímer : ezüst folyóval vízszintesen két részre osztott kék pajzs, a felső mezőben három vörös rózsa, az alsóban magas szikla. Sisakdísz : növekvő szarvas. Takaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Brunswick. *Brunswick* (Korompai gróf), József 1791-ben a vármegye főispáni helytartójának kineveztetett Sándor Lipót főherczeg által.

Brüll. *Brüll* (Domonyi) Miksának, fiainak : Ödön és Móricznak, leányainak : Zsófiának és Laurának, az 1882-ik évben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében 1883-ban.

Bubla. *Bubla* (Ábrahámfalvai) János, Trencsén vármegye bizonyítványa alapján 1773-ban; Ágoston, váczi uradalmi ügyész, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1840-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és kihirdettetnek.

A gróf czímer : négyelt pajzs, szívpajzszsal ; ebben kék mezőben, zöld alapon, arany karóra futó, érett fürtökkel megrakott szőlőtő felé lépő s azt evő aranyszarvú fehér bárány (régi czímer). A nagy pajzsban 1. és 4. aranynyal és kékkel vágva ; fönt osztóvonalból kinövő befelé fordult fekete sas, lent aranynyal és vörössel két sorban nyolcz koczkára osztott pólya. 2. vörös mezőben befelé fordult pánczélos kar, markában három ezüst hegyű és aranytollú nyilat tart. (Antal gróf anyjának szül. Vitálisnak czímere.) 3. Vörös mezőben, zöld halmon könyöklő, befelé fordult pánczélos kar, arany markolatú kardot tart. (Antal gróf nejének, néhai Adellfy Mária Annának czímere). Három sisak : sisakdíszek 2. (Középső) két, ezüsttel és kékkel váltakozva vágott elefántagyar között a szívpajzsbeli szőlőtő és bárány, takaró ezüst kék ; 1. a pajzsbeli sas növőleg ; takaró : fekete-arany. 3. a harmadik mezőbeli kar; takaró : ezüst-vörös. Pajzstartók : két nőalak, jobbról Justitia karddal és mérleggel ; balról az Erő (Fortitudó) felül tört oszloppal.

Buday. *Buday* (Bátori báró) Ignácznak és nejétől, Renard Janka grófnőtől született fiának : András Gábor Norbertnek az 1798-ik évben adományozott bárói diploma kihirdettetett 1800-ban.

Buday, másként Török Mihálynak, nejének Csábrághy Katalinnak, fiának Zsigmondnak, leányának Magdolnának és rokonának, Csatay Ferencznek, az 1628-ik évben adományozott ármális alapján Gergely és Antal 1754-ben; János, n.-kőrösi lakos és fiai: János és István, ugyancsak 1754-ben kihirdettetnek. Buday.

Bukovinszky (Bukovinai) Márton, György és Mátyás Liptó vármegye bizonyítványa alapján 1770-ben; János, másik Mátyás, másik János és Mihály 1825-ben; Márton és fiai: László, Márton, János; továbbá Mihály és fiai: Mihály, János és György; végül János fia János 1839-ben kihirdettettek. Bukovinszky.

Czímer: kékben, zöld téren jobbra fordult farkas, jobbjában kivont kard, baljában fehér kereszt. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bulyovszky. A családnak egyik ága a „Duliczi", másik a „Gyulafalvai" előnevet viseli, Mihály, alberti lakos és fiai, István és József, úgyszintén Imre, győri lakos és fiai, Pál, Miklós és János 1762-ben, Károly, pesti lakos, valamint fiai, Rudolf és Károly 1858-ban Túrócz vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek. Bulyovszky.

Czímer: kékben, zöld téren szemben álló vörösruhás, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában kivont kard, balját övén nyugtatva. Kísérők hatágú arany csillag. Sisakdísz: a pajzsbeli vitéz. növekvően. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Buócz (Rákói) Miklós, apostagi lakos, Túrócz vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetett 1781-ben. Buócz.

Czímer: kékben hármas zöld halmon jobbra fordult fehér galamb, csőrében pálmaággal. Sisakdísz ugyanaz. Pajzstakaró: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Búz István és neje, Páhy Katalin, valamint fiai, István és Mihály az 1669-ik évben ármálist kapnak. István nagykőrösi lakos és fia István, továbbá János és fia János és Mihály fia ugyancsak Mihály 1754-ben; István, János és Mihály gyóni lakosok 1755-ben kihirdettetnek és erről bizonyítványt kapnak. A család ismertebb tagjai Ferencz negyvennyolczban honvédhadnagy és fia Búz Gyula dr. királyi közjegyző Kunszentmiklóson. Búz.

Czímer: kékben egy zöld és egy sziklás halom; az előbbin balrafordult daru kavicscsal, csőrében három búzakalászszal; a sziklán: koronán álló kiterjesztett szárnyú fehér galamb, csőrében zöld galylyal. Sisakdísz: növő oroszlán, jobbjában karddal, baljában pálmaággal. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Buzás Pál, solti református lelkész és fiai Károly, István és Kálmán, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján a vármegye nemesei sorába felvétetnek 1843-ban. Buzás.

Czímer: Széles vörös pólyával hasított kék pajzs, melynek alsó (jobb) mezejében zöld téren jobbra dűlő búzakéve; a felső (bal) mezejében tőkén ülő pelikán van; a vörös pólyában griff, felette vízszintesen görbe kard; sisakdísz: zöldruhás magyar vitéz növekvően, kivont görbe karddal; pajzstakaró: ezüst-vörös, kék-arany.

Clementis, másként Klementisz József és fiai János, Mihály és István, valamint András és Miklós Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1819-ben. Clementis.

Czímer: kékben, zöld téren balra fordult griff kivont karddal; sisakdísz: ugyanaz; pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Csajághy (Csajági) Péter, Mihály, Máté, Gergely és Lukács nádori új adománylevelet kapnak 1635-ben. E család tagja Béla alsódabasi birtokos, megyebizottsági tag. Csajághy.

Czímer: kékben, zöld téren két szemben álló kétfarkú oroszlán kivont karddal; sisakdísz: kétfarkú oroszlán növekvően, kivont karddal; pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Csató (Csík-Delnei) Dávid, Csík-Gyergyó és Kászony Székely-Székek nemesi bizonyítványa alapján a pestmegyei nemesek sorába felvétetik és kihirdettetik az 1842-ik évben. Csató.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon könyöklő — elől nyíllal átvert — vörösruhás kar, vörös-kék, holddal és csillaggal díszített zászlót tartva. Sisakdísz: ugyanaz; pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Csefalvay Mihály, tinnyei lakos, 1813-ban Pest vármegye nemesei sorába felvétetik és kihirdettetik. Csefalvay.

Czímer: Vörös-zöld téren álló oroszlán, jobbjában kivont karddal, melyre zöld koszorú van felfűzve. Sisakdísz: pánczélos kar, karddal, melyen zöld koszorú van. Pajzstakaró: kék-arany vörös-ezüst.

Csemniczky (Csemniczei és Gálfalvai) Gáspár, 1676-ban Pest vármegye jegyzőjének, 1681-ben országgyűlési követének választatik meg. Mátyás, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetik és erről bizonyítványt kap 1756-ban. Csemniczky.

Czímer: osztott pajzs, felső ezüst mezejében balra fordult — nyakán nyíllal átlőtt — fekete sas, alsó arany mezejében három vörös rózsaszál a pajzs csücskéjéből kinőve. Sisakdísz: a pajzsbeli sas. Pajzstakarók: vörös-arany, ezüst-fekete.

Csepcsányi (Kis-Csepcsényi) András és János 1787-ben, Tamás 1840-ben Turócz vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek. Csepcsányi.

Czímer: kékben, zöld téren fekvő aranynaptól és félholdtól kísért — jobbra fordult — szarvas. Sisakdísz: nyíllal átvert vörös szív.

Csepiész Jánosnak, nejének és gyermekeinek 1712-ben adományozott ármális kihirdettetett 1724-ben. Csepiész.

Czímer: aranyban, zöld dombon nyugvó nyílt sisak, aranyleveles koronájában — arany markolatú görbe kardot tartó — kékruhás czölöpösen állított kar. Sisakdísz: kék-zöld, arany-fekete, fehér-vörös 3 zászló. Pajzstakarók: mindkét oldalon kék-arany.

Csepreghy Mihálynak régi nemességét megerősítő ármális 1751-ből kiterjesztetik András és István testvéreire 1790-ben, kihirdettetnek ugyanaz évben. Csepreghy.

Czímer: kékben, zöld alapon oroszlán, hegyével lefelé tartott arany-markolatú görbe kardra támaszkodva. Sisakdísz: kékruhás és kucsmás magyar vitéz növekvően, jobbjában egyenes kardot tart.

Cserna, másként Udvardy Istvánnak, fivérének és gyermekeiknek az 1625-ik évben adományozott ármális és leszármazási tábla, nemkülönben Fehér vármegye bizonyítványa alapján István Cserna.

és Gergely 1727-ben; János 1770-ben; János és Gergely áporkai lakosok, valamint fiaik és unokáik 1830-ban; Mihály és Lajos, valamint Lajos fia ugyancsak Lajos 1842-ben, végül az Áporkán lakó Csernák valamennyien 1848-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettok.

Czímer: kékben, zöld téren kétfarkú oroszlán lándzsával; sisakdísz: ugyanaz növekvően; pajzstakarók: vörös-arany, kék-arany.

Csernyus. *Csernyus* (Kőkeszi) György és fiai András és István, valamint fivérei Bálint és János az 1652-ik évben ármálist; János 1725-ben; Pál 1726-ban; György szelei lakos és fia Imre, valamint unokája Pál; továbbá Pál bicskei lakos és fiai György és István 1740-ben; Máté új-kécskei lakos és fiai János, András, Balázs, Mihály, Mátyás és József 1754-ben; György és Pál 1755-ben; Pál, István, János, József és András 1787-ben, végül András hegyesi lakos 1801-ben kihirdettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Czímer: kékben, zöld halmon könyöklő vörösruhás kar, kivont karddal; sisakdísz: ugyanaz, pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Csete. *Csete* (Chette) Gergelynek és nejének Szentkirályszabadjai Rosos Katalinnak, továbbá nagybátyjának, ugyancsak Gergelynek és ez utóbbi nejének, Hegedüs Katalinnak az 1676-ik évben adományozott ármális és leszármazási tábla alapján János 1756-ban; György nagykőrösi lakos és fiai István, János és Gergely, továbbá ifj. István 1765-ben; Gergely kecskeméti lakos 1795-ben; végül Dániel predikátor, Pál bagoméri, másik Pál nagykőrösi és Gergely szentesi lakosok 1822-ben Pest vármegyében kihirdettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Czímer: kékben, zöld téren jobbra néző fekete ökörfej fehér szarvakkal. Sisakdísz: vörös mezű könyöklő kar, három búzakalászszal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Csiba. *Csiba* (Nagy-Abonyi) Mihály, czeglédi lakos 1771-ben; Mátyás 1797-ben Pozsony vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon álló oroszlán, jobbjában görbe karddal. Sisakdísz: vörösruhás és vörösprémes kucsmás magyar vitéz növekvően, kivont karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Czagányi. *Czagányi* Andrásnak és nejétől, Somogyi, másként Jaszlinszky Katalintól született gyermekeinek az 1797-ik évben adományozott ármális kihirdettetett ugyanaz évben.

Czímer: hullámzó ezüst folyammal haránt átszelt kék pajzs, jobb (alsó) mezejében fogyó hold s alatta két jobbra fordult hangya van, a bal (felső) mezőben hatágú arany-csillag, alatta két balra fordult hangya látható. Sisakdísz: Fekete sasszárny között a koronán pánczélos kar, kivont karddal. Pajzstakarók: mindkét oldalon kék-ezüst.

Czigány. *Czigány* György, nemesi bizonyítványt kap Nyitra vármegyétől 1768-ban; ugyancsak György, s fiai, Balázs, György és Ferencz Pest vármegye nemesei közé felvétetnek és kihirdettetnek 1776-ban.

Czímer: kékben, zöld téren jobbra fordult sólyom, csőrében leveles vörös rózsaszállal. Sisakdísz: ugyanaz. Pajzstakarók: vörös-ezüst, fekete-arany.

Czigler. *Czigler* (Konopi) Mihály, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1810-ben; fia József 1821-ben kihirdettetnek; Antalnak az 1837-ik évben adományozott donationális levél ugyanaz évben kihirdettetik.

Csillóry. *Czilléry*, másként Czelléry Pál (János fia), Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1768-ban; János és fia János, Tolna vármegye bizonyítványa alapján 1802-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek.

Czillich. *Czillich* Károlynak és nejétől, Karstenwerthi Karst Ilonától született gyermekeinek az 1832-ik évben adományozott ármális kihirdettetik 1833-ban.

Czímer: vörösben leveles koronán könyöklő pánczélos kar, görbe karddal. Sisakdísz: növő griff, jobbjában görbe kard, baljában három fehér rózsa. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Czuppon. *Czuppon* György, pesti ügyvéd, Sopron vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetik.

Czímer: kékben, zöld téren ágaskodó jobbra fordult oroszlán, kivont karddal. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dalmady. *Dalmady* (Dalmadi) a családra vonatkozó legrégibb adat 1290-ben fordul elő, akkor említtetik comes Stephanus de Dalmad. A család ősi fészke Hont vármegye, honnét szétágazott Nyitra vármegyébe is. Uj adományt kap D. Miklós 1464-ben Mátyás királytól. István Hont vármegye bizonyítványa alapján 1790-ben; Sándor és gyermekei, Zoltán és Irén 1895-ben kihirdettetnek; Győző 1867-ben tb., 1870-ben valóságos főjegyző, 1872-től kezdve Pest vármegye árvaszéki elnöke; 1861-től Sándor árvaszéki ülnök.

Czímer: kékben könyöklő pánczélos kar, egyenes kardot tartva. Sisakdísz: repülni készülő sólyom. Pajzstakaró: kék-arany.

Dámány. *Dámány* Andrásnak és fiának ugyancsak Andrásnak az 1661-ik évben adományozott ármális alapján D. András és Mihály 1737-ben; István és András 1797-ben kihirdettetnek.

Czímer: vörösben, zöld téren szemben álló prémes, szétterjesztett mentés, kékatillás és kalpagos, vörösnadrágos, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában görbe kardot villogtatva, baljában üstökénél fogva török fejet tartva. Sisakdísz: kékruhás, fehérkeztyűs, czölöpösen állított kar, arany markolatú karddal, melyen török fő van. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Damó. *Damó* (Lisznyói) Andrásnak, valamint fiainak, Sándor, Gedeon és Lajosnak a Székely-Székek által 1798-ban kiadott nemesi bizonyítványa a kir. Helytartó-Tanács által 1801-ben jóváhagyatván, ők Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek ugyanaz évben.

Dankó. *Dankó* Péter 1668-ban kapott czímeres nemeslevelet; e család tagja D. Károly Adolf levéltári segéd, ki 1862 óta a vármegye szolgálatában van.

Czímer: kékben, zöld téren, két pálmaág közt ballábán álló daru, jobbjában kövecset tartva. Sisakdísz: kékruhás kar két nyilat tart. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Darányi. *Darányi* (Pusztaszentgyörgyi és Tetétleni) Ignácz kineveztetett Pest vármegyében táblabírónak 1861-ben; ugyanő és gyermekei, Ignácz, Béla, Kálmán, Gyula, Borbála és Erzsébet Pest vármegye nemesei közé felvétetnek és kihirdettetnek 1877-ben.

Czímer: Három arany búzakévével megrakott vörös pajzs fő alatt, kék pajzsban zöld téren álló daru, jobbjában kavicsot tartva. Sisakdísz: a pajzsbeli daru. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst. Jelmondat: Ordo et Solertia.

Daróczy (Király-Daróczi), ős magyar, már az Árpád-korban szerepelt család; István kineveztetett Pest vármegyében táblabírónak 1845-ben. Daróczy.

Czímer: kékben, zöld téren fészkén ülő, kicsinyeit kebléből tápláló pelikán. Sisakdísz: növő griff, jobbjában arany-buzogánynyal. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Daukó (Rutkai) János, pesti ügyvéd, Turócz vármegye bizonyítványa alapján 1811-ben; Gábor 1828-ban; Ferencz, Mihály és János 1837-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek. Daukó.

Deák Pálnak és gyermekeinek az 1665-ben adományozott ármálist kihirdették ugyanakkor. Deák.

Czímer: kékben, zöld téren, szemben álló zöldruhás, vöröskalpagos és sárgacsizmás magyar vitéz. Sisakdísz: pánczélos kar görbe karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Deákovics Jánosnak és nejétől, Sztojanovics Eufrozinától született gyermekeinek, továbbá Deákovics Lázárnak és nejétől, Osztoics Agrippinától született gyermekeinek 1792-ben adományozott ármális kihirdettetik ugyanaz évben. Deákovics.

Czímer: négyelt pajzs, I. ezüstben balra fordult ágaskodó oroszlán, görbe kardot villogtatva. II. kékben, arany kettős kereszt. III. úgy mint II. IV. úgy mint az I-ső, az oroszlán jobbra fordulva. Takarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Dedinszky (Dedinai és Hodocsini), másként Zuffa István, Árva vármegye bizonyítványa alapján 1828-ban a pestvármegyei nemesek közé felvétetik. Lajos és Károly orosházi lakosok 1830-ban és 1832-ben nemesi bizonyítványt kapnak. Dedinszky.

Czímer: kékben hármas zöld halmon ezüst félholdtól és hatágú arany csillagtól kísért koronán könyöklő pánczélos kar; sisakdísz: pánczélos kar kivont görbe karddal; pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dékány János, váczi lakos, felmutatván Dékány Menyhértnek és fiainak, Gáspárnak és Mátyásnak az 1640-ik évben adományozott ármálist, a vármegye nemesei közé felvétetik 1720-ban. Dékány.

Czímer: kékben, zöld téren, két egymással szemben álló oroszlán koronát tart. Sisakdísz: kétfarkú oroszlán növekvően, kivont karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dinnyés, másként Sáska István, szentmártonkátai lakos, 1717-ben; János és Mihály 1765-ben nemesi bizonyítványt kapnak a Dinnyés, másként Sáska Jakabnak adományozott ármálisra vonatkozólag. A család tolnamegyei, honnét Fehér és Pest vármegyébe átszármazott; Pest vármegyében jelenleg D. Lajos lakik. Dinnyés.

Czímer: kékben, zöld téren álló daru kavicsot tartva. Sisakdísz: vörösruhás könyöklő kar arany-buzogánynyal. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Diószeghy Péter és András 1778-ban nemesi bizonyítványt kapnak Andrástól — a nemességszerzőtől — való leszármazásukról. István és Sámuel irsai lakosok kihirdettetnek 1755-ben. Diószeghy.

Dobos Pál és István 1701-ből való, új ármálisa alapján András kőrösi lakos 1730-ban, Pál 1754-ben bizonyítványt kapnak. Dobos.

Czímer: kékben, zöld dombon, koronán könyöklő vörösruhás kar fehér-vörös zászlót tartva. Sisakdísz: könyöklő vörösruhás kar kivont karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Domián (Domjánszeghi) már a mohácsi vész előtt donatarius család, mely 1570-ben új adományt kap; a Zala vármegyében törzsökös család egyik ága a XVII. század elején Pest vármegyébe, Kecskemétre származott; Rákóczi, majd a negyvennyolczas zászlók alatt a család számos tagja harczolt, kiknek egyenes leszármazója Domián Árpád alsódabasi jegyző és szőlőbirtokos. Domián.

Czímer: kékben, hármas zöld halom fölött három hatágú arany-csillag. Sisakdísz: pánczélos kar kivont karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Domonkos István, felmutatván a D. Andrásnak, nejének Pákozdy Judithnak, leányainak, Ilona és Judithnak, továbbá fivérének, Györgynek s ez utóbbi fiainak, Mihály, György és Istvánnak, az 1690-ik évben adományozotott ármálist, kihirdettetik 1699-ben. Domonkos.

Dósa (Makfalvi). A család ősi fészke a marosszéki Makfalván volt, hol a család tagjai már a XV. században szerepelnek, honnét 1690 táján a Jászságba származnak, itt és Pest vármegyében 1755-ben kihirdettetnek. A család ismertebb tagjai Pál 1750-ben jászkerületi kapitány, a jászberényi gimnázium alapítója és József, ugyancsak jászkerületi kapitány 1800-ban. Pest vármegyében birtokos Imre Kocséron. Dósa.

Czímer: hasított pajzs, melynek jobb kék mezejében aranykürt csüng zöld zsinóron, alatta és fölötte egy-egy szőlőfürt; a bal ezüstmezőben zöld téren álló vörösruhás, aranycsizmás magyar vitéz nyíllal. Sisakdísz: Váltakozó színű orrmányok között kiterjesztett szárnyú fehér galamb. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dőbrentey Gábor Heves vm. bizonyítványa alapján kihirdettetett Pest vármegyében 1825-ben. Dőbrentey.

Czímer: kékben, fészkén ülő, fiait tápláló pelikán; sisakdísz: fehér egyszarvú, a szarván koszorúval. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dömény, másként Demény János 1764-ben armálist kap, melynek alapján János, felsőnyáregyházi birtokos, valamint fiai, Károly, Gábor, János, István, József, Pál és László 1804-ben; János májasházi lakos és fia András 1807-ben; Sándor és Pál pesti, István czeglédi lakos, Békés vármegye bizonyítványa alapján 1822-ben; végül István nyáregyházi lakos (János fia), kihirdettetnek és erről bizonyítványt kapnak. Dömény.

Dubraviczky (Dubraviczai) már a XV. században szerepelt, eredetileg horvátországi nemes család; Antal kineveztetett Pest vármegyében táblabírónak 1790-ben, István 1804-ben, Bálint 1810-ben, Simon Pest vármegye országgyűlési követe lesz 1832-ben, alispánná választatik 1836-ban, László 1873-tól fogva Pest vármegyében tb. szolgabíró, majd aljegyző és tb. főjegyző. Dubraviczky.

Czímer: kékben, jobbfelé lépő hattyú, nyakán (elölrül hátra) egy nyílvesszővel átlőve. Sisakdísz ugyanaz. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dúl Mihálynak 1674-ben adományozott és ugyanaz évben Torna, 1675-ben Heves és Nógrád vármegyékben kihirdetett ármális kihirdettetik 1675-ben. Dúl.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon álló oroszlán, jobbjában kardot, baljában liliomszálat tartva. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dúlovits Andrásnak és nejétől, Jávorszky Erzsébettől született gyermekeinek 1835-ben adományozott ármális kihirdettetett 1836-ban. Dúlovits.

Eckstein. *Eckstein* (Paulai) Ferencz, az insurrectio főorvosának és nejétől, Webner Erzsébettől született fiának Rudolfnak, leányának Annának és Lujzának az 1812-ik évben adományozott ármális kihirdettetett 1813-ban.

Eklér. *Eklér* János, Mihály, valamint fiai, Imre, Ferencz, Mihály, Viktor, István, Ferencz és Károly Fehér vm. bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1923-ban

Czímer: négyelt pajzs. I. és IV. vörös mezőben könyöklő pánczélos kar, mely írótollat tart. II. és III. kékben, fészkén ülő, fiait tápláló pelikán. Sisakdísz: pánczélos kar irótollal; pajzstakarók vörös-ezüst, kék-ezüst.

Elek. *Elek* (Pazoni) Mihály, István és Ferencz, Komárom vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1774-ben; Mihály makói, ifj. Mihály nagykőrösi lakosok Pest vármegyétől nemesi bizonyítványt kapnak 1823-ban.

Czímer: aranynyal szegélyezett kék pajzsban zöld téren egymással szembe néző, vagy egymást támadó oroszlán és griff, felettük egy hatágú arany csillag. Sisakdísz: szemben álló, növekvő, vörösruhás és vöröskalpagos magyar vitéz, jobbjában karddal, baljában három búzakalászszal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Ensel. *Ensel* (Résői) Sándor és fiai: Elek és Kálmán 1826-ban; Mihály és János májasházi lakosok 1833-ban mindannyian Nyitra vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek; Benjámin valódi nemes voltáról bizonyítványt kap 1834-ben.

Czímer: kékben, két egymással szemben álló, zászlóval viaskodó oroszlán; kisérő a balsarokban hatágú arany-csillag.

Enyedy. *Enyedy* (Nagyenyedi). Alsó-Fejér vármegyéből származik, de az újabb korban Pest vármegyében is letelepedett. Sámuel 1664-ben kapott czímeres nemeslevelet Apaffy Mihálytól. Tagjai közül Miklós ny. törvényszéki bíró, dunaharaszti lakos, ennek atyja Tamás helytartótanácsi tisztviselő, később ügyvéd, ennek atyja szintén Tamás kamarai kasznár, ennek atyja István százados, Miklós Fejér vármegye szolgabirája volt.

Eőrhalmy. *Eőrhalmy* (Cseszorai) előbb Hirhager Antalnak és nejétől, Withalm Zsuzsánnától született gyermekeinek, Sándor, József, Jozefa, Antónia, Terézia és Zsuzsánnának 1835-ben V. Ferdinánd király által adományozott ármális és névváltoztatási engedély, valamint előnév-adományozás, kihirdettetett 1836-ban.

Ernyey. *Ernyey* Mihály és János részére 1828-ban adott nemesi bizonylatot Nyitra vármegye, mely kihirdettetett 1829-ben.

Czímer: kékben, zöld téren koronás griff, jobbjában egyenes kardot tartva; sisakdísz: u. a.

Esterházy. *Esterházy* Pál (Galanthai herczeg) 1681-ben, mint az ország nádora, a hármas vármegye főispánja lesz, s e méltóságában megmarad haláláig 1713-ig.

Fabiny. *Fabiny* Teofil-Jánosnak, a pesti tudományegyetemen a szemészet nyilvános rendes tanárának, kiérdemült dékánjának és Rector Magnificusának, valamint nejétől, Liedeman Máriától született két fiának, Teofil és Vilmosnak, továbbá két leányának, Máriának és Augusztának az 1840-ik évben január 23-án adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében ugyanaz évben. Teofil (a későbbi igazságügyminiszter) tiszteletbeli ügyésznek kineveztetett Pest vármegyében 1845-ben; megválasztatott első alügyésznek 1848-ik az évben.

Czímer: négyelt pajzs. I. és IV. négy ezüst folyóval átszelt vörös mező. II. és III. kékben, arany nap. Sisakdísz: arany nap. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Falk. *Falk* Ferencz József 1790-ben nyert ármálisa kihirdettetett Pest vármegyében 1791-ben.

Farkas. *Farkas* (Balatoni) János és felesége Simon Anna 1664-ben kapnak czímeres nemeslevelet. mely kihirdettetett ugyanaz évben Borsod vármegyében. A múlt század elején a Jász-Nagykun kerületekbe, majd Heves és 48 után Pest vármegyébe származtak el a család tagjai, a hol nemességüket igazolták. Tagjai közé tartozik: János 1848—49-iki honvédszázados, magy. kir. kincstári jószágigazgató, földbirtokos, s ennek testvére József, ki 1848-ban 15 éves korában már honvédhadnagy volt; a szabadságharcz után tizenkét évre közhuszárnak sorozták be, s a tizenkét évet Olaszországban le is szolgálta. János fiai: László jelenleg Pest vármegyében Felsőbabád-pusztán földbirtokos, Zoltán dr. belügyminiszeri tanácsos és kerekegyházi földbirtokos.

Czímer: kékben, zöld téren álló farkas, jobbjában kivont karddal Sisakdísz: ugyanaz, növekvően. Pajzstakaró: vörös-ezüst, kék-ezüst.

Farkas. *Farkas.* (Kisvárdai.) Szabolcsból származik, a honnan idővel Biharban és legújabban Pest vármegyében is elterjedt. János és fia Zsigmond 1629-ben kaptak III. Ferdinánd királytól czímeres nemeslevelet, melyet 1630-ban hirdettek ki. 1757-ben Szabolcsban igazolta nemességét. E család tagjai közül Ödön, jelenleg tápiósápi birtokos, fiai Lajos, Ernő és György.

Czímer: kékben, felugró természetes farkas, szájában bárányt tart. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Farkas. *Farkas* János és György, nagykőrösi lakosok, az 1633-ik évben F. Jánosnak adományozott ármális és Sopron vármegye bizonyítványa alapján János és Pál 1754-ben nemeseknek ismertetnek el. Sándor irsai lakos hasonlóképen 1755-ben.

Farkas. *Farkas* Andrásnak és Benedeknek, valamint Pap Izsáknak az 1669-ik évben adományozott ármális kihirdettetett ugyanaz évben.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon könyöklő vörösruhás kar, görbe karddal. Kísérők hatágú aranycsillag és ezüst félhold. Sisakdísz: két arany orrmány között vörösruhás kar, görbe karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Fáy. *Fáy* (Fáji.) E családot az abaúj-tornamegyei és a gömöri kötetekben már ismertettük. Pest vármegyébe 1700 táján szakadt tagjai Péczelen, Gombán, Maglódon, Mendén és Gyömrőn voltak birtokosok. Közülök Ferencz részt vett a franczián elleni hadjáratban. — II. Ferencz ügyvéd és Pestvármegye aljegyzője († 1902). Fiai Barna, váczszentlászlói és Aladár, nagytarcsai községi jegyzők. — András, Pest vármegye táblabírája, az I. Hazai Takarékpénztár megalapítója, író, költő. — Fia Gusztáv († a 60-as években) zeneszerző. — György, 1841-ben pestvármegyei szolgabíró. — Béla 1848/49-ben huszárszázados. — Gyula, földmív. min. titkár. — Ákos, cs. és kir. kamarás, ny. ezredes († 1908). — A család Alagon, Tetétlenen és Péczelen most is birtokos. A czímert az idézett kötetekben már ismertettük.

Fazekas. 1733-ban a Heves vármegyei nemes Fazekas családból két testvér elköltözvén, nemesi bizonylatot kapott; egyik Gödöllőn telepedett meg, a másik testvér, Gergely, Kunszentmiklóson megalapította a kiterjedt családot, melynek tagja vármegyénknek 1906-tól alispánja, Fazekas Ágoston. Fazekas.

Fehér Márton, János, József, András és Péter Ung, András és Pál Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1751-ben; József törteli lakos 1762-ben, János majosházi lakos 1785-ben Bars vármegye bizonyítványa alapján; János és Péter majosházi lakosok 1780-ban; György törteli lakos 1817-ben; Pál nagykőrösi lakos 1818-ban; József horgasi lakos 1820-ban, József szelevényi lakos 1825-ben és György törteli lakos 1830-ban Pest vármegye nemesei közé iratnak. Fehér.

Fejérváry (Románfalvai), ifj. József, Béla és László Nógrád vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. József 1810-ben aljegyző, 1820-ban főjegyzővé, 1825-ben Pest vármegye országgyűlési követévé választatik meg. Fejérváry.

Az 1778-ban adományozott nemeslevél czímere a következő: Kékben zöld téren, elülről hátra nyakán nyíllal átlőtt farkas, első lábaiban egy vele szembe néző nyulat tartva. Sisakdísz: ugyanaz, növekvően. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Fekete Ferencz és János 1748-ban Nyitra vármegye; Ferencz és Péter 1757-ben Pozsony vármegye; János, izsáki lakos, 1780-ban Nyitra vármegye; Imre, pesti lakos 1807-ben Hont vármegye; Sándor, kecskeméti lakos, 1809-ben stb. a pestvármegyei nemesek sorába felvétetnek. Fekete György királyi személynököt Pest vármegyéhez főispáni helytartónak kinevezi gr. Batthyányi Lajos nádor 1751-ben. Fekete László alispánnak megválasztatik 1762-ben; Károly főpénztárnoknak 1849-ben. Fekete.

Fekete. Bars vármegyéből származik, honnan idővel Pozsony, Komárom, majd Abauj és Pest vármegyében is elterjedt. István 1614-ben kapott czímeres nemeslevelet, melyet ugyanakkor Zsarnóczán, Bars vármegyében hirdettek ki. 1643-ban már a komárommegyei nemesek jegyzékében szerepel, a hol 1769-ben és 1771-ben igazolta nemességét, Pestmegyében pedig 1811-ben. A család 1848 előtt és korábban Tatán, Tasson, Kecskeméten, Némán, Kolthón, Csapin, Abaújdevecseren és Fancsalon volt birtokos. Nemességét 1815-ben Komáromban újólag és ugyanakkor Pestmegyében, 1816-ban Kassán és 1839-ben Csongrádban is kihirdették. Tagjai közül Sándor 1811 után Kecskemét főbírája; ennek fia István († 1842) ny. őrnagy. István († 1851) abauji birtokos, 1848-ban nemzetőr. Ennek fia Sándor jelenleg urad. tiszttartó Turán. Fekete.

Czímer: kékkel és aranynyal hasított pajzsban, hármas zöld halmon álló és mellét csőrével tépő kiterjesztett szárnyú ezüst-pelikán. Sisakdísz: jobbról kékkel és ezüsttel, balról aranynyal és kékkel osztott nyílt sasszárny. Takarók: kék-arany, kék-ezüst.

Fényes István és fiai Csongrád vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1773-ban. A család egyik ága a „Csokalyi", másik a „Dengelegi" előnevet viseli. Fényes.

Czímer: kékben, szabadon álló koronából kiemelkedő párducz növekvően, jobbjában görbe kard. Sisakdísz nincs. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Ferenczy János, József és Antal Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1764-ben; Gergely, kecskeméti lakos, Sopron vármegye bizonyítványa alapján 1768-ban; József, gyöngyösi, György, gödöllői, Mihály és Benjámin, csabai lakos 1791-ben; Antal 1835-ben Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek. Ferenczy.

Ferenczy (Eörkényi) József, csabai, Mihály és János, kálózi, István, abai és Ferencz, bogárdi lakosok részére Veszprém vármegyétől 1777-ből a Ferenczy Péternek 1628-ban adományozott nova donationalis levelére vonatkozólag kiadott nemesi bizonylat kihirdettetik 1777-ben. Ferenczy.

Ferenczy (Vecseszéki). Sopron vármegye bizonyítványa 1768-ból Gergely, kecskeméti lakos részére az 1623-ban, id. Gergelynek adományozott ármálisra vonatkozólag kihirdettetik 1768-ban. F. Károly, primacziális fiskális, nemesi bizonyítványt kap 1830-ban. F. György, pápai lakos 1755-ben. Ferenczy.

Czímer: kékben, zöld téren, jobbra futó farkas, szájában egy nyulat tartva. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Ferenczy (Vizkeleti és Harasztkeréki). Imre, Kázmér, József Heves vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek 1844-ben. Ferenczy.

Czímer: kékben, zöld téren fehérruhás magyar vitéz, jobbjában görbe karddal, baljában három búzakalászszal. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Fésüs György, királyi ügyész, Verőcze vármegyétől nyert nemesi bizonyítványa alapján gyermekeivel együtt Pest vármegye nemesi főkönyvébe bevezettetik és kihirdettetik 1841-ben. Fésüs.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon kiterjesztett szárnyú, jobbra néző fekete sas, jobbjában görbe kardot tartva. Sisakdísz: vörösruhás könyöklő kar, görbe karddal. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Fittos Ferencz 1697-ben pestvármegyei főadószedő volt. Jánosnak és nejétől, Kis Sárától született gyermekeinek 1793-ban adományozott ármális kihirdettetett 1794-ben. István, predikátor, bizonyítványt kap 1824-ben. Fittos.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon aranykoronás daru, jobbjában kavicscsal; csőrében zöld koszorúval; kísérők arany nap és ezüst félhold. Sisakdísz: koronás griff növekvően, jobbjában görbe karddal, melyre zöld koszorú van feltűzve. Pajzstakarók: kék-arany, kék-ezüst.

Floch-Reyhersberg (birodalmi lovag) Német-Sziléziából ered, de újabban Magyarországon telepedett meg és Sződrákoson birtokos. Családi adatok szerint a 30 éves háborúban kapta a nemességet. A II. Ferencz császártól 1797 augusztus 24-iki diplomában a családnak négy atyai és négy anyai őse van kimutatva. A nemességet nálunk Heves vármegyében 1869-ben és Pest vármegyében 1871-ben hirdették ki. Tagjai közül I. József 1670 körül élt és katonáskodott. II. József 1794 táján Károly főherczeg hadi commissariusa és udvari tanácsosa volt. II. Henrik János élt 1824—1904 között, már Sződrákoson halt meg. 1863-ban pénzügyi tanácsos, 1869-ben Lónyay pénzügyminiszter titkára. Részt vett a koronázási előkészületek vezetésében, a gödöllői koronauradalom megvételének, a magyar éjszaki vasút alapításának és 1868-ban az első magyar-franczia vasúti, kölcsön megkötésének munkálataiban, a miért 1869-ben a III. oszt. vaskorona-rendet kapta. Floch-Reyhersberg.

Czímer: kékben ágaskodó ezüst oroszlán, mindkét elülábában egy-egy fehér liliomot tart. Két sisakdísz: 1. a pajzsbeli oroszlán növekvően, 2. nyílt fekete sasszárny. Takarók: kék-ezüst.

Fodor. *Fodor* Károly, nagykárolyi lakos, Pest vármegye részéről 1839-ben; János, gencsi lakos, Szatmár vármegyétől 1792-ben nemesi bizonyítványt kapnak a Fodor Márton 1634-iki ármális levelére vonatkozólag; F. János, István, Mihály és András Pest vármegyétől 1725-ben bizonyítványt kapnak, F. Gerzon, n.-kőrösi lakos, 1793-ban Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetik.

Fodor. *Fodor* (Nánási) hajduböszörményi ref. lelkész az 1629-ben nyert ármális és Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetik 1793-ban.

Czímer: jobbharánt hullámzó ezüst folyóval átszelt vörös pajzs, az alsó és felső mezőben egy-egy szembenéző oroszlánfej. Sisakdísz: oroszlán, lefelé tartott egyenes karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Flórián. *Flórián* Antal, czeglédi lakos, 1805-ben Bács vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetik. György 1861-ben táblabírónak neveztetett ki.

Czímer: kékben, zöld téren, fehér lovon jobbra vágtató vörösruhás magyar vitéz, jobbjában görbe karddal, baljában (vállán) vörös zászlóval. Sisakdísz: daru, felemelt jobbjában kavicsot tartva. Pajzstakarók: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Forray. *Forray* (Soborsini) Mártonnak és Sarközy Jánosnak a III. Károly magyar királytól 1714-ben adományozott ármális kihirdettetik 1715-ben.

Czímer: kékben, zöld téren. két egymással szemben álló griff, elülábaikkal buzogányt tartva. Sisakdísz: (hármas sisak) 1. balra néző griff, 3. jobbra néző griff, a középsőn nyilt fekete sasszárny között czölöpösen állított buzogány. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Földváry. *Földváry* (Bernáthfalvi), tősgyökeres pestmegyei család, őse Feöldwaary Mátyás 1573-ban Miksa királytól kapott ármális levelet. E szélesen kiterjedt családból számosan töltöttek be előkelő állásokat Pest vármegyében; Földváry János alispán volt 1644-től 1658-ig; Lajos a jelen század elején tb. esküdt és tb. jegyző volt; Gábor 1810-ben h. szolgabíró, azután tb. jegyző, 1818-ban solti járási főszolgabíró, 1830-ban h. alispán, 1831-ben táblabíró, 1832-től 1838-ig másodalispán; 1846-ban főispáni helyettesnek neveztetett ki; Miklós váczi járási szolgabíró 1829-től 1834-ig; Mihály 1845-ben esküdt, azután szolgabíró, 1867-ben főszolgabíró és 1878-tól 1895-ig alispán; ifj. Gábor 1840-től tb. aljegyző, majd alszolgabíró, 1841-től 1849-ig főszolgabíró; 1867-ben másodalispánnak választatott meg; András tb. alügyésznek kineveztetett 1841-ben; Endre tvszéki levéltárosnak 1867-ben. György 1881-ben tb. aljegyzőnek; Miklós kir. kamarás 1880-ban tb. aljegyző, 1881-ben aljegyző, 1884-ben tb. főjegyzőnek neveztetik ki; ifj. Mihály kir. kamarás, 1884-ben tb. aljegyző, 1885-ben aljegyző, 1889-től 1896-ig főszolgabíró, 1896-ban országgyülési képviselő, 1897-ben tb. főszolgabírónak; ifj. László dr., kir. kamarás 1887-ben tb. szolgabíró, 1888-ban tb. főszolgabírónak; Elek dr. 1887-ben tb. főorvosnak; Bertalan 1895-ben k. i. gyakornoknak neveztetik ki, s ez utóbbi 1897-ben szolgabírónak, 1906-ban főszolgabírónak választatott meg. Táblabíróknak kineveztettek: Károly 1784-ben; Miklós 1804-ben; Mihály (a ki már 1811-ben esküdt volt) és Pál 1822-ben; Antal, Ferencz (Heves vármegye alispánja) és Lajos kir. kamarás 1829-ben; Sándor 1832-ben; Miklós 1834-ben; György 1841-ben; János 1848-ban; János és József 1861-ben.

Czímer: négyelt pajzs. I. vörös mezőben ágas és leveles szőlőfürtöt tartó ágaskodó griff. II. kék mezőben, zöld téren hattyú, felemelt jobblábában arany búzakalászt tartva. III. két vörös rózsával diszített balharántos ezüst pólya; a mező felette kék, alatta arany. IV. két kék rózsával díszített jobbharántos vörös pólya; a mező felette arany, alatta kék. Sisakdísz: griff növekvően, jobbjában két szőlőfürttel. Pajzstakarók: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Frajzaizen. *Frajzaizen* (Sonnenfelsi) Antalnak, Heves- és Külső-Szolnok; Lászlónak Túrócz vármegyétől kapott nemesi bizonylatai 1792-ből, a Frajzaizen Keresztély által 1650-ben nyert ármálisra vonatkozólag, kihirdettetnek 1792-ben.

Czímer: kékben, zöld téren jobbra fordult kétfarkú oroszlán, mindkét első lábában egy balra dülő botot tart. Sisakdísz: arany-kék és kék-arany (végein három-három váltakozó színű strucztollal díszített) ormány között a pajzsbeli oroszlán. Pajzstakarók: Kék-arany, vörös-ezüst.

Friebeisz. *Friebeisz* (Rajki) Ferencz, pilisi főszolgabíró lesz 1738-ban, főbiztos 1746-ban; Antal főpénztáros 1784-ben; József aljegyző 1804-ben, főjegyző 1810-ben, másodalispán 1820-ban; István váczi főszolgabíró 1829-ben. Friebeisz István dr. árvaszéki ülnök volt.

Frivaldszky. *Frivaldszky* (Fridvaldszky) Dániel és fia István, pestilakos, József, András és Vincze, Trencsén vármegye 1728-ik évi bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1824-ben.

Az 1587-iki évi armális czímerleírása a következő: Vörösben, zöld téren (nyitott kapuval) természetes színű vastorony, melyen aranyruházatú kar könyököl, három búzakalászt tartva. Sisakdísz: a pajzsbeli aranyruhás kar három búzakalászszal, két fekete ormány között. Pajzstakarók: mindkét oldalon vörös-arany.

Fülöp. *Fülöp* (Alsó-Szőlősi) András nagykőrösi lakos, Nyirta vármegye bizonyítványa alapján 1663-ban; Mátyás és fiai, Imre, János és György 1702-ben; János nyíregyházai lakos 1754-ben; János nagykőrösi lakos és fiai János és Mihály Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1756-ban; László áporkai lakos és fiai, Sándor, István és András, ugyancsak Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1762-ben; István és fia Imre 1778-ban; István tassi lakos, valamint fiai, István, Péter, János és András, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1808-ban; Antal, jánoshídi lakos és gyermekei, István, Juliánna és Zsuzsánna 1823-ban; végül Dávid, pesti lakos, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1843-ban kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak.

Gaál. *Gaál* István, dabasi lakos, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1755-ben; János, Gergely és István 1770-ben Szatmár vármegye bizonyítványa alapján; János és fiai, bugyi lakosok, 1773-ban Nyitra vármegye; Józaef czeglédi lakos, 1811-ben Bars vármegye bizonyítványa alapján a pestvármegyei nemesek sorába felvétetnek.

Gaál. *Gaál* (Verebélyi és Szentistváni). Erdélyi donácziós család a Marosszékből. Innen az egyik ág Szatmárba, majd Szabolcsba származott, a hol Balkány községben birtokos. A család adatait a szabolcsi kötetben már ismertettük. Tagjai közül Elek, jogtudor, aszódi ügyvéd.

Gaál, másként Toót Györgynek, anyjának Patay Erzsébetnek, nejének Kovách Annának Gaál.
és gyermekeinek 1676-ban adományozott ármális kihirdettetik ugyanaz évben.
Czímer: kékben alul szántóföld, mely egy jobbra fordult fehérruhás, feketesüveges földmíves szánt két ökörrel; az előtérben búzakéve áll. Sisakdísz: két egymással szemben álló daru. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Gaál (Gyulai) már 1499-ben donatarius nemes család, Békés, Zala s más vármegyékben számos Gaál.
donácziót kapott, Fövényes, Kerekegyház s még számos más birtokra. Miklós 1848-ban honvédtábornok, ki halálra itéltetett, majd kegyelem útján 20 évi fogságra, hol meg is halt; fia Gyula birtokos Abonyban.
Czímer: kékben, zöld téren álló kétfarkú oroszlán, jobbjában saját torkán átütött kardot tartva. Sisakdísz: ugyanaz. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Gaiger (Jobbágyi) Farkas és Sándor, rábahídvégi lakosok, továbbá József, czeglédi uradalmi Gaiger.
számtartó, József, Sándor és György fiaival együtt 1832-ben a pestvármegyei nemesek sorába felvétetnek Vas vármegye bizonyítványa alapján.
Czímer: kékben, hármas zöld halmon könyöklő fehérruhás kar, három búzakalászt tartva. Sisakdísz: ugyanaz.

Gajáry (Miskei és Csertői). 1848-as honvéd-huszárkapitány, a pápai Szent-Gergely-rend Gajáry.
lovagja és egész haláláig 1889-ig Pest vármegyei, kalocsai főszolgabíró, 1887-ben kapott ármális levelet. Miskei és Csertői előnévvel; három fia közül Ödön (szül. 1852) 1873-ban községi főjegyző Kalocsán, 1884-ben orsz. képviselő, később a Nemzet s 1903 óta Az Ujság szerkesztője; Géza 1886-ban szolgabírónak, 1887-ben Vácz városi főjegyzőnek, 1890-ben polgármesternek és 1896-ban képviselőnek választatott meg; legifjabb fia Béla kir. táblai bíró Pécsett.

Galgóczy (Sajógalgóczi) család háromszor kapott ármálist 1649 május 16., 1651 deczember 9. Galgóczy.
és 1656 május 5-én. E családnak tagja Galgóczy Károly tudós akadémikusunk, a ki 1876-ban először írta meg Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesített vármegyék monografiáját.

Gasparovic, másként Zavorszky vagy Záborszky de Zábor. György, Túrócz vármegye bizo- Gasparovic.
nyítványa alapján 1747-ben; Pál alberti lakos és fiai, György és Ferencz, 1755-ben; Gábor Sáros vármegye bizonyítványa alapján 1759-ben; Pál és János, perbáli lakosok, valamint Pál fiai, Márton és János, Túrócz vármegye bizonyítványa alapján 1806-ban; György és Mihály, ugyancsak perbáli lakosok, hasonlókép Túrócz vármegye bizonyítványa alapján 1807-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek.

Geréb András és Mihály nagykőrösi lakosok 1836-ban Szatmár vármegye bizonyítványa Geréb.
alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek.

Geréby (Öttömös), előbb Gremsperger Pál névváltoztatási engedélye és 1840-ik évi donáczio- Geréby.
nális levele Pest vármegyében kihirdettetett 1842-ben; Imre szolgabírónak megválasztatott 1892-ben.

Gerlóczy (Alsó-Viszokai), azelőtt Mattekovich György váczi lakos 1720-ban; Dániel és Imre Gerlóczy.
pesti lakosok Kőrös vármegye bizonyítványa alapján 1822-ben; ifj. Imre hites ügyvéd és 1849-től fogva Pest vármegye levéltárnoka fiaival, Félix, Károly és Gyulával, valamint fivérével Istvánnal együtt 1838-ban a nemesek főkönyvébe bevezettettek és kihirdettettek; Imre a Mattekovich nevet végleg elhagyja 1848-ban; 1861-ben alispáni jogkörrel a vármegye vezetésével bizatott meg.

Géczy (Garamszegi) Béla, új-kécskei birtokos, 1755-ben; Mihály, megyeri lakos, 1765-ben; Géczy.
Imre, abonyi birtokos, 1766-ban Nógrád vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek, kihirdettetnek s erről bizonyítványt kapnak.
Czímer: kékben, három (hegyével felfelé álló) nyílvessző egymást keresztezve, a keresztezéstől zöld zsinóron arany vadászkürt csüng. Sisakdísz: növő oroszlán kivont karddal. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Géher. Németországból származó régi nemes család, melynek egyik ága az újabb korban Géher.
Magyarországon, Nyitra vármegyében telepedett le és közülök János 1861-ben került Pusztavacsra. Ennek fia Gyula jelenleg soroksári községi főjegyző.

Gilligh Kristóf, Mátyás és Farkasnak 1588-ban adományozott és Pozsony vármegyében Gilligh.
kihirdetett ármális és leszármazási tábla alapján József és fia Ignácz 1754-ben, Farkas András, pesti lakos 1783-ban Pozsony vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek.

Glósz János és Sámuel, Zólyom vármegye bizonyítványa alapján 1775-ben; Károly János, Glósz.
Szepes vármegye bizonyítványa alapján 1835-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek.
Czímer: kékben, zöld téren álló daru felemelt jobbjában három strucztollat tartva. Sisakdísz ugyanaz. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Gódor István, Ferencz és Ambrusnak, valamint fiaiknak adományozott ármális kihirdettetik Gódor.
1793-ban; Mihály, abonyi lakos, továbbá Antal és István, boldogi lakosok, Bars vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1837-ben.

Gódor, másként Baghi Andrásnak és nejétől, Sziráky Ilonától született gyermekeinek 1646-ban Gódor.
adományozott ármális, leszármazási tábla és Bars vármegye bizonyítványa alapján Mihály, abonyi lakos, 1814-ben Antal és István, boldogi lakosok, 1837-ben a nemesek közé iktattatnak.

Gombár János, katonai törvényszéki tisztviselő, Paulina leányával és Tivadar fiával Trencsén Gombár.
vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei közé felvétetik és kihirdettetik 1840-ben.

Gombay (Gombai) András és neje Tar Erzsébet, továbbá gyermekei András, Erzsébet és Gombay.
Judit 1711-ben kaptak czímeres nemeslevelet I. Józseftől, melyet Bars vármegyében hirdettek ki, mely vármegye bizonyítványa alapján 1764-ben András nagykőrösi lakos és fiai András, László és István Pest vármegye nemesei közé is felvétetnek. Tagjai közül I. András 1711-ben lovaskapitány; III. András (szül. 1713.) jászkun kerületi kapitány; IV. András (szül. 1744.) somogymegyei főszolgabíró; István (szül. 1757., † 1823.) Pest vármegye alispánja; Menyhért (szül. 1807.) Pest vármegyei táblabíró; László (szül. 1833.) 1848-ban mint 15 éves ifjú harczolt és végül főhadnagy lett. Pest vármegyében férfi-ágon Pál és András él. A vármegyében András 1793-ban, István 1785-ben, Menyhért 1836-ban megyei táblabírák.

Gosztonyi (Gosztonyi és Kövesszarvi). E családról már Heves vármegye monografiájában bőveb- Gosztonyi.
ben megemlékeztünk s így e helyen csupán a Pest vármegyei vonatkozásokat kívánjuk regisztrálni.

A családnak ez az evangélikus vallású ága a XVII. század elején került Pest vármegyébe, a hol Dunavecsén, Fóton, Péczelen, Kisnémedin és Váczhartyánban volt birtokos és a két utóbbi helyen most is az. Ezenkívül bírja még Kéri pusztát, mely Váczkisújfaluhoz, Galgamácsához és Zsidóhoz tartozik. Ez ág tagjai közül László kapitányt Nándorfehérvár ostrománál török golyó érte. János a Pest vármegyei nemesi fölkelősereg ezredese, majd tábornoka. András, az első Pest vármegyei nemesi felkelőseregnél adjutáns. Gábor, előbb szolgabíró, majd József nádor mellett titkár. Miklós, udv. tanácsos, a Szent István-rend kiskeresztjének tulajdonosa, előbb hétszemélynök, majd a pozsonyi váltótörvényszék elnöke († 1857.) Az ősiségről írt munkájával tünt ki. Mihály 1800 körül a vármegye szolgabírája. János, 1861-ben esküdt. Pestvármegye táblabírái voltak János 1721-ben, Mihály 1760-ban, Imre 1784-ben, más János 1798-ban, Mihály 1804-ben, András 1804-ben, Miklós 1820-ban, Lajos 1837-ben.

Czímer: kékben, arany koronából czölöpösen kinyúló vörös mezű kar, ezüst kürtöt markol. Zárt sisak. Sisakdísz: a pajzsalak. Takarók: vörös-ezüst.

Göcze. *Göcze* (Szendrői) Sándor és Antal áporkai lakosok 1828-ban, Ferencz és István ugyanaz évben Pozsony vármegye bizonyítványa alapján kihirdettettek.

Czímer: kékben, zöld téren álló daru, felemelt jobb lábában kavicsot tartva. Sisakdísz: ezüst egyszarvú növekvően. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Gömöry. *Gömöry* Károly, pesti gyógyszerész, László fiával együtt 1808-ban Győr vármegye bizonyítványa alapján a nemesek sorába felvétetik.

Czímer: kék pajzsnak bal oldalán levő felhőből kinyúló vörösruhás kar írótollal, a pajzs felső részén jobbról csillag, közepén nap, balról növő hold. Sisakdísz: ezüst-vörös és kék-arany színű sasszárnyak közt daru felemelt jobb lábában kavicsot tartva. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Grassalkovich. *Grassalkovich* (Gyaraki) Antal köznemes, — 1716-ban Budán királyi ügyész, 1720-ban a királyi ügyek igazgatója, 1731-től 1748-ig királyi személynök, — 1732-ben a bárói és 1751-ben a grófi méltóságra emeltetett. Bárói diplomája Pest vármegyében kihirdettetett 1732-ben; gróf Pálffy János nádor kinevezte Pest vármegyében főispáni helytartónak 1747-ben. Fia, II. Antal, 1784-ben birodalmi herczegi rangra emeltetett.

Gulner. *Gulner* Mihály és neje, Balogh Juliánna, valamint gyermekei, Ferencz, János, Mihály-László, Imre, Terézia, Klára és Juliánna az 1760-ik évben ármálist kaptak. Pál 1868-ban esküdt; Gyula 1867-ben aljegyző, 1871-ben tiszteletbeli főjegyző, majd hosszú évek sora óta Pest vármegye közigazgatási bizottságának tagja. 1906-tól 1909-ig (†) főispán. Pál 1899 óta várnagy.

Czímer: kékben, zöld téren fészkén ülő, fiait kebléből tápláló pelikán. Sisakdísz: növő oroszlán, jobbjában kivont karddal. Pajzstakarók: mindkét oldalon kék-ezüst.

Gyene. *Gyene* (Eke-Tyukodi) Szatmár vármegyéből származik, a hol Tyukodon, Óvárin, Porcsalmán, Ököritón, Rápolton, Pátyodon és Sályin volt birtokos és részben ma is az. István 1554-ben impetrált. András 1649-ben másod izben kapott czímeres nemeslevelet. Tagjai közül Gusztáv a 60-as években telepedett Pest vármegyébe. — Pál 1848—49-ben nemzetőr-főhadnagy. — Károly († 1878.) megyei táblabíró, országos képviselő, majd szatmári polgármester. — Ennek fia Gusztáv († 1891) belügyminiszteri titkár. — Ennek fiai, Károly, az I. Magyar Általános Biztosító-Társaság főpénztárosa, Mátyásföldi és Gyula Oszkár tápiósápi lakosok. Pál, szatmárvármegyei aljegyző és birtokos. — István birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon nyugvó, ezüst ekevason könyöklő pánczélos kar, három aranybúzakalászt tart. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar kardot tart, melyen átütött török fő van. Takarók: vörös-arany, kék-ezüst.

Gyenes. *Gyenes*, másként Dienes. Bars vármegyéből származik, a hol Keresztúr községben volt birtokos. Péter Bethlen Gábortól kapott czímeres nemeslevelet, melyet ugyanakkor Barsban és 1621-ben Zemplén vármegyében hirdettek ki. A XVIII. században kerültek Pest vármegyébe, a hol 1808-ban Péter, Gergely, István, Mihály, János és Gábor tassi lakosok nemességét igazolták. 1842-ben Károly ügyvédet és Lajost is, Bars vármegye bizonyítványa alapján, Pest vármegye nemesei közé vették fel. Többi tagjai közül Mihály (sz. 1800 † 1868) ügyvéd és mérnök Kecskeméten. — Pál (sz. 1822, † 1877) 1848/49-ben főhadnagy, mérnök. II. Pál (sz. 1856 † 1904) honvédhuszár-százados. — Mihály kecskeméti lakos. — Ferencz, jelenleg kat. mérnök — és György.

Czímer: vörösben, zöld alapon álló magyar vitéz, jobbjában kardot tart, balját csípőjén nyugtatja. — Sisakdísz: arany oroszlán növekvően, előlábai között zöld koszorút tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Gyulay. *Gyulay.* Erdélyi család, melyből Balázs de Giula 1591-ben kapott czímeres nemeslevelet Báthory Zsigmondtól. Balázs 1608 május 28-án újabb czímeres nemeslevelet kapott Báthory Gábortól. Az újabb korban a család Pest vármegyébe is átterjedt, a hol tagjai közül Pál († 1909) a Magyar Tudományos Akadémia tagja, hírneves író volt. — Tamás (1660) Várad védelmében esett el. — Ferencz (1793) kolozsvári senátor. — Antal (1839) erdélyi főkormányszéki tisztviselő. — János, 1847/48-ban Torda-Aranyos vármegye táblabírája, ügyvéd, majd Bem seregében honvéd főhadnagy. Öcscse Márton vadász-tizedes, Piskinél megsebesült. — Ferencz jelenleg fővárosi tanár. — II. János kisvárdai magyar királyi állatorvos. — Kálmán visegrádi, Sándor nagykovácsi községi jegyzők.

Czímer: vörösben, fölül ezüst liliomtól, alul fehér rózsától kisért hullámos kék harántpólya. Sisakdísz és takarók hiányzanak. II. czímer: kékben, pánczélos vitéz, kardd al átszúrt koponyát tart. Sissakdísz: kék-vörös zászló.

Gyüre. *Gyüre* Mihálynak és Szeglegethy Györgynek 1659-ben adományozott és Szabolcs vármegyében kihirdetett ármális alapján a család Szelén lakó tagjai 1724—1767-ik években a nemesek közé iktattatnak.

Czímer: kékben, zöld téren jobbra fordult kétfarkú, ágaskodó oroszlán, jobbjában kivont görbe karddal. Sisakdísz: czölöpösen állított, vöröskeztyűs, pánczélos kar egy lándzsát víszintesen (hegyével hátrafelé) tartva. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Gyürky. *Gyürky* (Gyürki), György, t.-szelei lakos Hont vármegye bizonyítványa alapján 1741-ben, Mihály és fiai, György, József, Benedek 1754-ben a pestmegyei nemesek főkönyvébe bevezettettek. Pál megyei aljegyzőnek megválasztatik 1678-ban; István helyettes alispánnak 1686-ban, végül a vármegye országgyűlési követének 1687-ben.

Haader.
Haader Györgynek és nejétől, Gulinger Annától született gyermekeinek 1823-ban adományozott ármális Pest vármegyében kihirdettetett 1824-ben.

Hajnal.
Hajnal János, Békés vármegyétől 1720-ban nemesi bizonyítványt kap a nagyatyjának 1638-ban adományozott ármálisra vonatkozólag.

Czímer: kékben, zöld dombon jobbra fordúlt daru. Sisakdísz: fekete sasszárny. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Hajnik.
Hajnik Pál, Ferencz és János, továbbá Pál fiai, Lipót és Károly; Ferencz fiai Pál és Károlynak az 1808-ik évben adományozott ármális kihirdettetik Pest vármegyében 1809-ben. János nemesi bizonyítványt kap 1845-ben.

Hajós.
Hajós (Dömsödi). 1465-ben Öllyei előnévvel, 1488-ban Bereczk fia Mihály és birtokos társai Hajós község határában fekvő orbágyszentgyörgyi birtokuk régi határait hleyreállíttatják. 1539-ben Mihály megveszi Izdrai Kis György pusztáját a dömsödi határban. 1590-ben fia László birtokos Dömsöd és Czáregyházán (eltünt hely). 1676-ban István Pest vármegyétől bizonyítványt kap egy 1540. évben kelt Dömsödi Hajós Mihálynak adott kiváltságlevélre vonatkozólag. Ugyanaz időben vásárolja János és Gergely fivéreivel Szent-Iván pusztát a Csecseyektől. 1704—11-ben Gergely alezredes a Cseplész János ezredes által vezénylett kiskunsági kurucz huszár-ezredben. 1761-ben György Fehérmegyébe költözik, Abán birtokos. A fehérmegyei ág defiliál unokái fiaiban a XIX. század végén. 1790-ben László, kinek neje Ropeczky Anna, ennek gömöri birtokára költözik, fiai a nógrádmegyei Sebőre költöznek; ott birtokos jelenleg unokája, László. A Dömsödön maradt ágból József 1848-ban megyei főjegyző és a dunavecsci kerület első parlamentáris képviselője, 1856—1883-ig a Pesti hazai első takarékpénztár elnök-vezérigazgatója. 1861-ben fivére Menyhért megyei főadószedő. Fia Kálmán szolgabíró 1872-ig, tb. főjegyző 1881-ig. József fia József cs. és kir. kamarás 1878-ban segédszolgabíró. 1892-ben országos képviselő és a pesti hazai takarékpénztár igazgatója. 1898-ban az Országos Közp. Hitelszövetkezet alelnöke, 1910-ben a Pesti hazai első takarékpénztár igazgatósági elnöke.

Czímer: kék pajzsban, zöld halmon fészkében ülő és fiait vérével tápláló pelikán. Sisakdísz: czélos kar, görbe karddal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Halasy.
Halasy (Déva-Ványai), Erdélyben régi nemes család, mely a múlt században Komárom, Szabolcs, Zala és Pest vármegyékben szétágazott. Ádám, czeglédi lakos, 1781-ben; Ferencz, abonyi lakos, 1797-ben; István, abonyi lakos, 1801-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek.

Czímer: haránt ezüst pólyával két részre osztott pajzs, melynek jobb (alsó) mezeje vörös, bal (felső) kék mezejében lépő oroszlán van, felemelt első lábával nyílvesszőt tartva. Sisakdísz: oroszlán növekvően, jobbjában hegyével felfelé álló nyílvesszőt tartva. Pajzstakarók: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Halász.
Halász (Dabasi). Ferencznek, nejének Fejszés Katalinnak és gyermekeinek: Mihály, Ferencz, István, Erzsébet és Katalinnak, valamint testvérének Györgynek és nejének Kovács Zsuzsánnának és gyermekeinek: János, György és Judithnak Lipót király 1669-ben ármálist ad. H. Mihály, Péter, Ferencz, József, Imre, István, ifj. István, János és Pál dabasi lakosok 1730-ban; Bálint, Sámuel, Ignácz és Gáspár 1817-ben a nemesek főkönyvébe bevezettettek. Ferencz és György 1676-ban esküdtnek, Miklós 1809-ben szolgabírónak, Pál 1818-ban esküdtnek, Gusztáv 1836-ban ügyésznek, Balázs 1842-ben al-, 1848-ban főügyésznek, Móricz 1661-ben és 1867-ben főmérnöknek, Bálint 1867-ben 6-ik, 1873-ban első aljegyzőnek, Tivadar 1875-ben árvaszéki ülnöknek, Olivér 1883-ban aljegyzőnek, Zsigmond cs. kir. kamarás 1888-ban főszolgabírónak, Jenő 1889-ben szolgabírónak, 1897-ben főszolgabírónak, Sándor pedig 1878-ban szolgabírónak és 1889-ben főszolgabírónak választattak meg. H. Móricz 1905 óta szolgabíró, Bálint 1906 óta árvaszéki ülnök.

Czímer: kékben, zöld dombon, fészkén ülő, fiait tápláló, kiterjesztett szárnyú fehér pelikán. Sisakdísz: féllábon álló daru, felemelt jobbjában kavicsot tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Hangyás.
Hangyás (Kis-Mányai). János, Mátyás és György 1609-ben ármálist kapnak. János, nyíregyházi lakos, 1748-ban; Pál 1756-ban Nyitra vármegye bizonyítványa alapján a pestmegyei nemesek sorába felvétetik. Dániel főszolgabírónak megválasztatott 1818-ban.

Czímer: kékben, zöld téren, (balra fordult) vörösruhás férfi, jobbjában kivont kardot, baljában szarvainál fogva egy ágaskodó kecskét tartva. Sisakdísz: pajzsalakok növekvően.

Hankó.
Hankó Jánosnak, Hornócz Lukácsnak és gyermekeinek, Gergely, András és Magdának az 1635-ik évben adományozott ármális alapján a család Pest vármegye nemesei sorába felvétetett és kihirdettetett 1762-ben.

Hanzely.
Hanzely Márton, ügyvéd, Szepes vármegyének — a Henzely Mózesnek és fiainak, Menyhért, György, Márton, Mátyás és Jánosnak az 1646-ik évben adományozott ármálisra vonatkozó — bizonyítványa alapján 1820-ban Pest vármegye nemesei sorába felvétetik és kihirdettetik.

Czímer: kékben hármas zöld halom, mindegyikén egy-egy leveles vörös rózsaszál, a középső rózsaszálon jobbra fordult, fehér galamb, csőrében vörös rózsaszállal. Kísérők ezüst-félhold és hatágú aranycsillag. Sisakdísz: a pajzsbeli galamb, csőrében leveles vörös rózsaszállal. Pajzstakarók: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Haraszty.
Haraszty (Makcsai) Antal, Ung vármegye bizonyítványa alapján, Károly fiával együtt a pest vármegyei nemesek sorába felvétetik és kihirdettetik 1819-ben.

Czímer: kékben, zöld téren, arany koronán könyöklő pánczélos kar, kivont karddal. Sisakdísz: ugyanaz. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Hegedűs.
Hegedüs, másként Tormásy Mihály és László 1745-ben a nemesek lajstromába bevezettettek. László, alsó-szopori lakos 1770-ben Sopron vármegyétől bizonyítványt kap az ősének, Istvánnak 1611-ik évi új adománylevelére vonatkozólag. János, ócsai lakos, 1821-ben Pozsony vármegye; ifj. Ferencz 1821-ben Baranya vármegye; Imre, Zsigmond, József és Lajos fiaikkal együtt 1835-ben Sopron vármegye; János, pándi jegyző, 1836-ban Pozsony vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek.

Herpay
Herpay Mihály és József, bemutatván az 1754-ik évben Mária Terézia királynétól nyert ármálisukat, Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek ugyanaz évben.

Czímer: kékben, vörösruhás és kalpagos, sárgacsizmás, farkasbőr-mentés, szemben álló magyar vitéz, jobbjában kivont karddal, baljában tojásdad pajzszsal, melynek felirata „Fide".

Sisakdísz : a pajzsalak, két fekete sasszárny között növekvően. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-arany.

Hevessy. *Hevessy* Péter és István 1755-ben a pestvármegyei nemesek sorába felvétettek és kihirdettettek.

Czímer : kékben zöld téren, leveles koronán, szemben álló, jobbra néző, kiterjesztett szárnyú fekete sas, jobblábával fehér-vörös zászlót, csőrében írótollat tart. Sisakdísz : a pajzsalak. — Pajzstakarók : vörös-ezüst, kék-arany.

Hirkó. *Hirkó* primipilus család, melyből 1678-ban H. András és két fia, Jakab és János, továbbá András fivére György, ármálist kapott. E család tagja volt — a jászói konventi levéltár adatai szerint — a XVII. században szereplő jászói barát Hirkó páter (Herkó pater). A család Pest vármegyében szereplő tagjai: az 1908-ban elhunyt Hirkó László dr., ki 1861-től 1906-ig a vármegye főorvosa volt, továbbá két fia Béla és Ferencz, kik közül előbbi 1906-tól, utóbbi 1908-tól árvaszéki ülnök.

Czímer : zöld téren, hátsó lábain jobbról bal felé lépő, jobbjában tartott háromágú korbácscsal két farkast kergető kecskebak, lábánál két mogölt sárkánynyal. Sisakdísz : kecskebak, jobbra fordulva, növekvően, jobbjában ugyancsak a háromágú korbácscsal.

Hoffmann. *Hoffmann* János Ferencznek, Petauer Eufrozina első és Hoffer Anna-Mária második nejétől született gyermekeinek 1793-ban adományozott ármális kihirdettetik ugyanaz évben.

Czímer : vörös pólyával ezüst és fekete mezőkre osztott pajzsban ágaskodó kétfarkú koronás oroszlán, mindkét első lábával kék színű rőföt tart. Sisakdísz : arany-fekete, vörös-ezüst nyílt sasszárny között a pajzsalak. Pajzstakarók : arany-fekete, vörös-ezüst.

Horányi. *Horányi* (Horányi), egyike Pest vármegye törzsökös nemes családainak, melynek számos tagja a vármegyében előkelő állást töltött be, így a többek között, Gábor Pest vármegye országgyűlési követének megválasztatott 1737-ben ; alispánnak 1747-ben ; Antal kineveztetett táblabírónak 1763-ban.

Horeczky. *Horeczky* (Horkai) ősi cseh család, mely a cseh Hora vladikától származik és már a XVI. században Magyarországon telepedett le, a hol 1638-ban a 73-ik t.-czikkel honfiúsíttatott. A család egyik ága bárói rangot nyert, ez azonban fiágban kihalt. A nemesi ágból származik László, jelenleg alberti főjegyző és Kálmán pilisi községi jegyző.

Czímer : dőlt pajzs, feketében, haránt fekvő fehér várfal. Sisakdísz : fehér egyszarvú, növekvően. Takarók : fekete-ezüst.

Hornig. *Hornig* Jakabnak és nejétől, felsenburgi Förster Jozefától született gyermekeinek : Henrik, József, Bernát, Lajos, József, Francziska, Antónia és Anna Máriának 1796-ban adományozott ármális Pest vármegyében kihirdettetett 1816-ban.

Horváth. *Horváth* István, bicskei lakos, 1720-ban ; Lászó, gyöngyösi lakos, 1733-ban ; György és János, újkécskei lakosok, fiaikkal együtt 1754-ben ; István és Mihály 1755-ben ; Ferencz és István 1756-ban ; János Vas vármegye bizonyítványa alapján 1773-ban ; Mihály, akasztói lakos, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1779-ben ; Mihály a Kunságban 1787-ben ; György, Mihály és Márton, solti lakosok Győr vármegye bizonyítványa alapján 1747-ben ; János, kecskeméti lakos 1799-ben ; Ignácz és Mátyás Bács vármegye bizonyítványa alapján 1805-ben ; László, pesti lakos, Zala vármegye bizonyítványa alapján 1813-ban ; Gergely, Ferencz, István, György, János, István, Imre, Mihály és másik Mihály, valamint János és István, valamennyien solti lakosok, 1817-ben ; József, Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1823-ban ; Lászó, hites ügyvéd, Szatmár vármegye bizonyítványa alapján 1833 ; Sámuel kecskeméti lakos 1837-ben ; végül János irsai lakos Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1844-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek, kihirdettetnek és erről bizonyítványt kapnak.

Horváth. *Horváth* (Bibithi és Legéndi). Nógrád vármegyéből származik, hol Legénden és Dacsólámon volt birtokos. A család nemcsak Hont-, Árva-, Győr vármegyébe terjedt el, hanem egyik ága Pest vármegyébe is elszármazott. Tagjai közül János, az 1755-iki nógrádi nemesi felkelési lajstromban említtetik, ennek testvére I. Imre jött le Pest vármegyébe, Irsára ; Nógrád vármegyétől 1742 június 25-én és 1773 deczember 13-án kapott nemesi bizonyítványt. I. László János ugyancsak irsai birtokos volt. A francziák elleni háborúban mint Pest vármegyei nemes felkelő huszártiszt vett részt. Nógrád vármegyétől 1813. év szeptember 11-én kapott nemesi bizonyítványt. Ennek fia III. Imre, a ki a megyei közéletben nagy szerepet vitt és több vármegye táblabírája volt. III. Imrének két fia volt : II. Pál és Kálmán ; — Pál Pest vármegye ajánlatára az udvarhoz, mint a magyar nemes testőrség tisztje Bécsbe került, hol éveket töltött ; 1848/49-iki szabadságharczunk hírére azonban hazasietett és mint magyar honvédkapitány, őrnagy, utóbb alezredes harczolt ; legutóbb Klapka mellett a komáromi vár hősi védelmében vett részt. Az alkotmányosság helyreállítása után felállított magyar királyi honvédségnél őrnagy, majd alezredes lett. († 1877.) Pál testvére Kálmán a 32. gyalogezredben Olaszhonban szolgált, a szabadságharcz kitörésekor szintén hazajött s előbb Pest vármegyei nemzetőrkapitányként, majd honvédkapitány és őrnagyként szolgált. A fegyverletétel után az újonnan felállított honvédségben 1869-ben százados lett. († 1902.) — Kálmán fia II. László, honvéd főhadbiztos lett, hosszabb ideig a honvédelmi minisztériumba volt beosztva. 1898-ban nyugalomba vonult.

Czímer : elül vörösben, zöld alapon ágaskodó és a mező balsarkában hatágú arany csillagtól kísért arany oroszlán, a két mellső lábával ezüst csatabárdot tart, hátul kékben, zöld alapon álló vörösruhás és kucsmás, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tart, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar kardot tart, melynek végén átütött vérző török fej van, a kard élén hatágú aranycsillag. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Horváth. *Horváth* (Disznósdi.) Borsod vármegyéből származik, honnan Heves és újabban Pest vármegyében is elterjedt. Mihály és János 1623-ban kaptak czímeres nemesleveleket II. Ferdinánd királytól, melyet Borsod és Heves vármegyékben hirdettek ki. Tagjai közül Mihály, a czímerszerző, II. Ferdinánd király egyik vezére volt. — Mihály-János 1800 táján a gróf Batthyányak hevesmegyei uradalmának intézőtisztje. — János, jelenleg mérnök, Béla bajaszentistváni községi főjegyző.

Czímer : kékben, zöld alapon, ágaskodó koronás aranyoroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz : a pajzsalak növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Horváth (Pálóczi). Régi nemes család, melynek egyik tagja Stansithi Horváth Miklós 1586-ban Dobó Ferenczczel Pálóczra jött, melyre azután kir. adományt nyervén, felvette a Pálóczi előnevet. A család birtokai kiterjedtek Pálóczon és Pinkócz, Bátfa, Iske, Csap, Kisráth, Nagygejőcz, Mogyorós, Szürthe, Tasolya, Csicser, Szerednye, Koromlya, Darma és Horlyó, ungmegyei és Örkény pestmegyei községben. Tagjai közül I. János 1608-ban Báthori Gábor fejedelem titkára. — György, 1627-ben táblabíró, 1634—35-ben országgyűlési követ, 1637-ben Kis-Kölcsén részbirtokot nyer kir. adományban. — Ferencz, 1653-ban megyei esküdt, táblabíró. — Pál, 1661-ben táblabíró. — II. György 1662-ben főszolgabíró ; 1703—1711. követ. — II. János, 1663—66. táblabíró. — István, 1699-ben táblabíró. — Pál, 1678—84. főszolgabíró. — Mihály, 1694—1704. főszolgabíró. — János, 1707-ben megyei esküdt. — Ádám, 1712-ben főpénztáros és táblabíró ; 1724-ben és 36-ban országgyűlési követ. — III. György, 1714-ben országgyűlési követ. — Gábor, 1718-ban táblabíró, majd 1726-ban főszolgabíró. — Imre, 1730—33. megyei esküdt. — István, 1750-ben táblabíró, 1760-ban főszolgabíró. — II. Pál, 1766-ban megyei főfiskális. — Másik Pál 1776-ban megyei főjegyző ; 1782-ben másodalispán, 1790-ben országgyűlési követ, 1795-ben kir. tanácsos. — II. Mihály 1776-ban m. főfiskális. — András 1776-ban táblabiró. — Ádám 1769-ben főpénztárnok. — II. Endre 1769-ben táblabiró. — Lajos 1782-ben főszolgabiró, 1797-ben insurgens hadnagy. — II. István 1792-ben alszolgabiró. — László 1782-ben táblabiró. — IV. György 1790-ben első aljegyző, 1793-ban főszolgabiró, majd másodalispán és országgy. követ. — II. Ádám 1793-ban m. számvevő, majd insurgens főhadnagy. — Sámuel, 1793-ban táblabíró. — Ifj. Lajos, 1798-ban m. part. perceptor. — Másik Ádám 1805-ben főszolgabíró. — II. László 1817-ben főszolgabíró. — Simon, 1817-ben megyei főügyész, másodalispán ; 1831-ben első alispán és kir. tanácsos. — László, Pál és János ugyanakkor táblabírák. — Gábor, 1835-ben tb. ügyész. — Id. Gábor 1841-ben főszolgabíró, majd 1847-ben első alispán ; 1861-ben és 1867-ben újra első alispán, majd 1872—75-ben törvényszéki elnök. — Miklós, 1847-ben táblabíró. — Miklós, 1848-ban főjegyző. — János, 1848-ban honvédőrnagy. — Gábor, Miklós, Ödön, Elek, Menyhért, Vincze ugyanakkor honvédelmi bizottsági tagok. — János, 1860-ban levéltárnok. — Miklós, 1860-ban főszolgabíró. — Dezső árvaszéki elnök. — Lajos, ny. törvénysz. bíró. — István, jelenleg örkényi nagybirtokos. Horváth.

Czímer : kékben, aranykoronán álló kétfarkú aranyoroszlán, jobbjában kardot, baljában aranygolyót tart. — Sisakdísz : a pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Horváth, másként Kocsy Horváth László 1753-ban bizonyítványt kap Veszprém vármegyétől Kocsy Balázsnak 1563-ik évi adománylevelére vonatkozólag ; ennek alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetett és kihirdettetett 1754-ben. Horváth

Czímer : arany- és kék mezőkre osztott pajzsban zöld téren, nyakán nyíllal (elülről-hátra) átlőtt jobbra lépő hattyú. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, egyenes kardot tartva. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Horváth (Szent-Györgyi) Zsigmondnak és nejétől, Ladányi Schmidegg grófnétól született fiának Gusztáv-Adolfnak és második nejétől Csillagh Jozefától született fiának 1810-ben adományozott grófi diploma, s az 1811-ik évi névváltozási engedély Hugonnay-ra kihirdettetnek ugyanazokban az években. Horváth.

Hőgyészy (Simoni), Komárom, Győr, Sopron és Veszprém vármegyékben elterjedt nemes család. Lajos, főhadnagy, 1814-ben Veszprém vármegye bizonyítványa alapján a pestmegyei nemesek sorába felvétetik. Hőgyészy.

Czímer : kékben hatágú aranycsillagtól és ezüst félholdtól kísért könyöklő pánczélos kar, kivont görbe karddal. Sisakdísz : ezüst-vörös és kék-ezüst nyílt sasszárny. Pajzstakarók : kék-ezüst, vörös-ezüst.

Hunkár, tőzsgyökeres veszprémvármegyei család, mely onnét Somogy-, Győr- és Pest vármegyébe szétágazott. Ferencz, pesti ügyvéd, Győr vármegyétől nemesi bizonylatot kap 1791-ben, kihirdettetik ugyanaz évben. Hunkár Antal kineveztetett pestvármegyei táblabírónak 1843-ban. Hunkár.

Huszár Györgynek és édes anyjának, Tholnay Ilonának 1622-ben adományozott ármális alapján, Imre kihirdettetett 1702-ben ; hasonlókép kihirdettetett ifj. Imre, tinnyei közbirtokos két fiával, Zsigmond és Imrével együtt 1838-ban. Huszár.

Czímer: kékben zöld téren jobbraforduló, ágaskodó oroszlán, jobbjában kivont karddal. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, kivont karddal. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Huszthy, előbb Damberger József Alajos, I. Ferencz királytól nyert ármálisa kihirdettetett 1837-ben ; hasonlókép kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak gyermekei, névleg Kálmán, Erzsébet, József és Gábor 1840-ben. Huszthy,

Ibrányi. Ez ősi család adatait a Szabolcs vármegyét tárgyaló kötetben már ismertettük. Pest vármegyében Mihály telepedett meg, cs. és kir. kamarás, nyug. honvédhuszárőrnagy, ki Galgamácsán 1902. óta földbirtokos. Ibrányi.

Ilkey (Ilki) előbb Varga Sándornak, Pest várm. táblabírójának és fiainak, Sándor, Móricz és Lászlónak V. Ferdinánd által adományozott ármális és Ilk-re vonatkozó adománylevél Pest vármegyében kihirdettetett ugyanaz évben. A nemességszerzőnek fia Sándor, a vármegyének hosszú ideig érdemes főjegyzője, meghalt 1900-ban. Ennek fia László székesfővárosi tisztviselő. Ilkey.

Czímer : hasított pajzs kék czímerfővel. I. vörösben három kard, csillag-alakban keresztbe rakva ; kísérő jobbról arany nap. II. zöldben vashorgony, kötéllel ; a bal sarokban fogyó ezüst hold. A kék pajzsfőben természetesen festett, jobbra néző emberi szem, melytől jobbra és balra egy-egy hatágú aranycsillag látható. Sisakdísz nincs. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Illés Mihály, kőrösi lakos, 1770-ben ; Ádám és László 1835-ben Sopron vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek. Illés.

Imrech (Alsó- és Felső-Eőri) György, kecskeméti lakosnak Vas vármegye bizonyítványa 1792-ből az 1611-ik évben nyert nemességre vonatkozólag kihirdettetik 1789-ben. Imrech.

Irsay (Irsai). Pest vármegye törzsökös, régi családja, mely itt már 1395-ben szerepel, de idővel Heves vármegyére is kiterjedt. Ősi fészke és névadó községe a pestvármegyei Irsa, a hol még ma is birtokos, de birtokos volt Felső-Dobszán és Puszta-Kisfaludon is. Tagjai közül egy Irsay II. Rákóczi Ferencz tisztjeként harczolt. — Pál, 1790-ben Pestmegye táblabírája. — Károly, 1849-ben Pestmegye főhadipénztárosa. — András, jelenleg földmívelési min. titkár. — Károly, irsai birtokos, Irsay.

az irsai ref egyház felügyelője. — Pál, huszárfőhadnagy. — György, nógrádmegyei birtokos. — Imre, joghallgató.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon könyöklő pánczélos kar, kardot tart. Sisakdísz: a pajzsbeli kar. Takarók: mindkét oldalon kék-arany.

Ivánka. *Ivánka* (Draskóczi és Jordánföldi), a Hunt Pázmán nemzetségből való ősnemes család, melynek ősi fészke Túrócz vármegye volt; a rendkívül kiterjedt családnak egy ága Pest vármegyébe származott, hol Imre 1860-tól fogva jegyző, majd tiszteletbeli főjegyző lett 1861-ben; Pál 1883-tól tb. aljegyző, szolgabírónak megválasztatott 1889-ben, főszolgabírónak 1897-ben.

Czímer: kékben, hullámzó, ezüst folyóval hasított, zöld téren szemközt álló, pánczélos, vörös strucztollas, nyílt sisakos és vörös pánczélinges vitéz, jobbjában karddal, melynek hegyén törökfő van, baljában országalmával. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Iványi. *Iványi* László, Pest vármegye számvevője, 1794-ben kap ármálist, mely kihirdettetett ugyanaz évben.

Czímer: négy részre osztott pajzs; I. és IV. ezüstben lebegő kétfejű fekete sas; II. és III. kékben, jobbra fordult, szabadon álló kétfarkú oroszlán, görbe karddal, azon átütött fehérturbános török fej. Sisakdísz: a pajzsbeli oroszlán növekvően, éppen úgy, mint lent. Takarók: fekete-ezüst, kék-arany.

Jablonczay. *Jablonczay* Mihály, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetik és kihirdettetik 1809-ben.

Czímer: kékben, zöld téren, szemben álló fehérruhás, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában lánczon (derekán átkötött) bárányt tart, balját övén nyugtatva. Sisakdísz: fehér-ruhás, prémes, vörösleffentyűs kucsmás magyar vitéz, jobbjában pálmaágat tartva. Pajzstakarók: kék-arany, ezüst-vörös.

Jákobey. *Jákobey*, másként Láni Mártonnak és nejének, Ulmützer Erzsébetnek, 1666-ban adományozott ármális és Nógrád vármegye bizonyítványa alapján Sámuel 1784-ben kihirdettetik.

Czímer: kékben, zöld halmon, három búzakalászon álló, kiterjesztett szárnyú fehér galamb. Sisakdísz: ugyanaz. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Jalsoviczky. *Jalsoviczky* (Jalsovai). E család eredetét Szlavoniában kell keresnünk, hol Jalsoviczi (de Jalsovch) István 1385-ben nyer nemességet. A török elől e család is az ország felső részébe menekül, honnan a XVIII. század elején Pest vármegyében talál otthont. Itt először Pál, majd 1810-ben Mihály és Sámuel hirdettették ki régi nemességöket. E családból: Lajos 1834-ben t. ügyész, Károly 1845-ben t. ügyész, később táblabíró, István 1888-ban t. szolgabíró volt, Sándor belügyminiszt. tanácsos, László dr. a Nagykőrösi Népbank vezérigazgatója, Pest vármegye th. bizotts. tagjai; Lajos győri kir. ítélőtáblai tanácselnök, Géza gépészmérnök, szakíró. Birtokos a család e vármegyében Nagykőrösön, Nyársapáton, Besnyőn és Törtel községben.

Czímer: kékben, zöld téren ezüst félholdtól és hatágú arany csillagtól kísért, fehér lovon jobbra vágtató vörösruhás magyar vitéz, jobbjában kivont karddal, melyre török fő van tűzve. Sisakdísz: kékruhás, vöröscsizmás magyar vitéz növekvően, jobbjában vörös-fehér zászlóval, balját kard markolatján nyugtatva. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Jámborfy. *Jámborfy*, előbb Wohlmann Ferencznek, fiának, Ferencznek, leányainak, Annának és Teréznek, valamint nejének, Krammerlauf Rozáliának, az 1801-ik évben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében ugyanaz évben.

Jármay. *Jármay*, azelőtt Ochs család 1639. évi ármális levele kihirdettetett Sopron vármegyében 1640-ben. Ferdinánd, Sámuel, Dániel, Jakab és József Abauj vármegye bizonyítványa alapján 1813-ban; Gusztáv és fiai Gyula és Gusztáv, valamint ez utóbbinak fiai, Elemér, Hugó 1887-ben Pest vármegye nemesei közé felvétettek és kihirdettettek.

Jeszenszky. *Jeszenszky* (Nagyjeszeni nemes és báró). E családot már más kötetben ismertettük. Idővel Bars, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Veszprém- és Pest vármegyékben is elterjedt, a hol tagjai közül Ignácz Ácspusztán birtokos. Mihály 1731-ben Pest vármegye helyettes alispánja. Ifj. Mihály 1785-ben szolgabíró. Miklós 1829-ben pest-vármegyei számvevő. Mihály 1790-ben, ifj. Mihály 1795-ben, Miklós 1824-ben Pest vármegye táblabírái.

Joó. *Joó* Mátyásnak, nejének Borbély Katalinnak; fivérének, Mihálynak és nejének Darányay Zsuzsánnának és gyermekeiknek 1671-ben adományozott ármális alapján Joó Gergely 1730-ban és Mihály, nagykőrösi lakosok 1755-ben kihirdettetnek.

Juhász. *Juhász* Ferencz, ármálisának bemutatásával 1690-ben; György és István Bars vármegye bizonyítványa alapján 1774-ben kihirdettetnek.

Czímer: kékben, zöld téren, fekete lovon, jobbra vágtató vörösruhás és vöröskucsmás magyar vitéz, jobbjában buzogánynyal. Sisakdísz: kiterjesztett szárnyú, szembe fordult, jobbra néző fekete sas, csőrében arany koronát tartva. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Jurkovich. *Jurkovich*, másként Gyurkovich de Pilis-Szántó Mátyás és Mártonnak 1814-ben adományozott ármális kihirdettetett 1832-ben.

Jüngling. *Jüngling* János György, hadi főkormányszéki referens, bemutatván a Jüngling Andrásnak és fiának Andrásnak az 1678-ik évben adományozott és Sáros vármegyében kihirdetett ármálist, József és János fiaival, valamint Klára leányával együtt Pest vármegye nemesi főkönyvébe bevezettetnek 1832-ben.

Kaas. *Kaas* (Reventkowi báró). Dániából származik. Eredetét Hont vármegye monografiájában ismertettük. 1850-ben telepedett le Magyarországban, a hol Ivor országgyűlési képviselő, pestvármegyei birtokos.

Kádas. *Kádas* (Túri). Heves vármegyéből származik, Mezőtúrról, mely akkoriban Heveshez tartozott, a hol birtokos volt Túron és Kálon. Pest vármegyében csak az újabb korban telepedett le. István és Gáspár 1593-ban kaptak czímeres nemeslevelet, melyet Heves vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül I. János († 1857.), részt vett az 1848/49-iki szabadságharczban. Ennek fia II. János († 1898.), mezőtúri birtokos. Fiai Zsigmond m. kir. postatiszt, Lajos mezőtúri és János tápiósápi birtokos. Lajos († 1904.), Mezőtúr város tanácsnoka. Rudolf († 1903), katholizált és nagyváradi kanonok lett. János, pestvármegyei jegyző.

JALSOVICZKY.

KADAS.

HORVATH.
(PÁLÓCZI)

KENESSEY.

KLAUZÁL.

KEGLEVICH.

KÓCZÁN.

KVASSAY.

KOHÁRY.

KOSSUTH.

LASZLOVSZKY.

LÉGRÁDY.

MAGYARY-KOSSA

MAJERSZKY

MARTINOVICS.

MATOLCSY.

MELCZER.

MICHNAY.

MILESZ.

NYÁRY

OROSDY.

OKOLICSÁNYI

Czímer : ezüst pólyával haránt osztott kék és vörös pajzsban, arany naptól és ezüst félholdtól kisért, zöld alapon ágaskodó kétfarkú, fekete oroszlán, jobbjában egyenes kardot tart. Sisakdísz a pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Kalmár vagy Kalmárfy, előbb Krammer Ferencz, István, Prokop és Lipótnak és ez utóbbi gyermekeinek, nejétől, Patutsik Teréztől született Lipótnak és Ferencznek az 1792-ik évben adományozott ármális kihirdettetik Pest vármegyében 1793-ban. Kalmár.

Kalmár (Jászberényi) Ferencz és István Pozsony vármegye bizonyítványai alapján 1774-ben ; Dániel és fiai, Dániel, Sámuel és Mihály 1803-ban ; István alberti lakos, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1808-ban ; György és fiai, József, György, János, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1808-ban a nemesek közé iktattatnak. József kineveztetett táblabírónak 1820-ban. Kalmár.

Czímer : kékben, zöld téren, ezüst félholdtól és hatágú arany csillagtól kísért koronán könyöklő vörösruhás kar, kivont görbe karddal, melyen török fej van átütve. Sisakdísz a pajzsbeli vörösruhás kar. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Kalmárfy, előbb Krammerlauf Ignácznak és nejétől, nemes Reinprecht Katalintól született gyermekeinek 1790-ben adományozott ármális és névmagyarosítási engedély kihirdettetett ugyanaz évben. Kalmárfy.

Kalocsa Jánosnak, nejének, Balassa Zsuzsánnának és gyermekeinek 1668-ban adományozott ármális és leszármazási tábla alapján K. ifj. János és Ambrus, kecskeméti lakosok 1668-ban ; János, másik János és András, kecskeméti lakosok, István és András, nagykőrösi lakosok 1754-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek. László, Antal és mások 1834-ben nemesi bizonyítványt kapnak. Kalocsa.

Czímer : kékben, zöld téren, fehér lovon jobbra száguldó vörösruhás, vöröskalpagos magyar vitéz, a kalpagon fekete sastollak. Sisakdísz : nyilt fekete sasszárny között növő ezüst egyszarvú. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Kanyó Máté és Imre Nógrád vármegyétől 1755-ben nemesi bizonyítványt kapnak a K. Demeternek és nejének, Bencsik Erzsébetnek, valamint fivéreinek, Mihálynak és Andrásnak 1645-ben adományozott ármálisra vonatkozólag. K. János 1647-ben ; István, szelei lakos, 1730-ban ; István, Mihály és János 1754-ben ; György, Máté és Mihály, József, Lőrincz, András, Imre, Máté 1755-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek. Kanyó.

Kapczy Tamás, hites ügyvéd, táblabíró, majd elnök és fivére János, Borsod vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek 1839-ben, Vilmos szolgabírónak megválasztatik 1880-ban, később főszolgabíró volt. Kapczy.

Karassyay Istvánnak és nejétől, Jeney Juliánnától született fiának, hasonlókép Istvánnak, 1835-ben adományozott ármális kihirdettetett 1836-ban. Karassyay.

Czímer : kékben, zöld téren szemben álló, vörösatillás, kéknadrágos, sárgacsizmás, prémkucsmás magyar vitéz, jobbjában nyelével a földön álló vörös-fehér-zöld zászlót tartva. Sisakdísz a pajzsalak. Pajzstakarók : kék-ezüst, vörös-arany.

Károlyi István nyomdatulajdonos és fivére János, valamint István gyermekei, Lajos, Sándor, Zsigmond és Szidónia, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek 1837-ben. Károlyi.

Károlyi (Nagy-Károlyi gróf) István, a nádor István főherczeg mellett 1848-ban s később 1860 deczember 10-től 1861 október 1-ig Pest vármegyében főispáni helytartó volt. Táblabíráknak kineveztettek Pest vármegyében : József 1790-ben, István 1815-ben, Lajos 1819-ben, György 1823-ban, János 1837-ben, Sándor 1861-ben. — E családot és czímerét már több kötetben ismertettük. Károlyi.

Kassits (Kisfaludi) Ignácz, kir. udvari bizományos, gyermekeivel, Albert, Ferdinánd, Teréz, Jozefa, Ágnes, Anna és Antoniával együtt donaczionális levelet kap s Pest vármegye nemesei sorába felvétetik 1838-ban. Kassits.

Czímer : kékben, szabadon álló, koronán könyöklő pánczélos kar, görbe karddal s erre felfűzött koszorúval. Sisakdísz ugyanaz.

Kaszap, másként Nagy Mihály és István, kecskeméti lakosok, Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1768-ban ; János, fiaival, Pál, János és Benedekkel, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1835-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek. Kaszap.

Kaszás Ferencz és János, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1748-ban Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. Kaszás.

Kászonyi Tamásnak, fiának Józsefnek és leányainak, Klárának és Teréznek régi székely nemességük elismerésével 1713-ban adott új ármális kihirdettetett 1730-ban. Kászonyi.

Czímer : kékben, zöld téren balra tartó fekete vadkan. Sisakdísz : balra fordult, vörösruhás, koronán könyöklő kar görbe karddal. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Katona (Zádorfalvai.) Gömör vármegyéből származik, de idővel Pest vármegyére is átterjedt, a hol Lőrinczkátán, Tamáskátán és Boldogkátán volt birtokos és most is az. Kelemen és fiai Miklós, János, Gáspár és Pál 1634-ben kaptak czímeres nemeslevelet, melyet ugyanakkor hirdettek ki Gömör, Heves és Külső-Szolnok vármegyékben. Márton ezredes 1831-ben czímerbővítést nyert, a mit 1832-ben hirdettek ki Pest vármegyében, a hova már 1703-ban telepedett a családnak ez az ága. Tagjai közül I. Márton (szül. 1747.) a herczeg Esterházy bujáki uradalmának bonorum directora és ügyésze. Testvére Pál ugyanakkor kókai plebános. János (szül. 1779.) váczi kanonok. II. Márton (szül. 1781.) a czimerújító, VII. Pius pápa testőrtisztje, később itthon ezredes, részt vett az 1848/49-iki szabadságharczban. Ferencz (szül. 1784.) herczeg Esterházy Ferencz bujáki uradalmának bonorum directora és ügyvéd. Lajos (szül. 1814.) Pest vármegyei szolgabíró, majd országgyűlési követ, 1848-ban kormánybiztos, résztvett Roth és Philippovics lefegyverzésében Adonynál. Gyula földbirtokos. Ennek fiai Lajos államtudor, tart. honvéd huszárhadnagy, szolgabíró, földbirtokos, Gyula és Ferencz földbirtokosok. Katona.

Czímer : Vágott pajzs felső hasított 1. ezüst mezejében kék folyó mögött látható zöld alapon, befelé fordult és csőrében hármas arany liliomot tartó holló. 2. vörösben 3 hatágú aranycsillagtól és a kardhajlás alatt ezüst félholdtól kísért pajzs oldalából kinyúló fehérmezű kar kardot tart. Alul kékben, zöld alapon, vöröstakarós fehér lovon vágtató piroskucsmás, kékruhás, sárgacsizmás magyar vitéz, vörös-zöld-fehér lobogót tart. Sisakdísz : zöld-vörös-kék 3 strucztoll. Takarók : Kék-arany, vörös-ezüst.

Kecse. *Kecse* János, dabasi lakos Heves vármegye nemesi bizonyítványa alapján kihirdettetik 1778-ban, Péter 1829-től kezdve a vármegye allevéltárnoka, majd 1832-től 1849-ig levéltárnoka volt; 1837-ben táblabirónak neveztetett ki; hasonlóképp Ferencz 1845-ben.

Kecskeméty. *Kecskeméty* Jánosnak és fivérének, Ferencznek, 1696-ban adományozott ármális alapján János és Ferencz, váczi lakosok 1720-ban; István, várnegyei sebész, Abauj vármegye bizonyítványa alapján 1790-ben kihirdettetnek.

Czímer: kékben, zöld téren szemben álló, jobb lábával fogyó holdra lépő, sisakján strucztollas, pánczélos vitéz, jobbjában egyenes kardot, baljában zöld koszorút tartva. Sisakdísz: pánczélos kar egyenes karddal. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Kecskés. *Kecskés* István, pesti kereskedő, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1824-ben kihirdettetik.

Czímer: kékben, hullámzó habokon jobbra úszó hattyú, csőrében zöld galylyal, kísérők ezüst félhold és hatágú arany csillag. Sisakdísz: jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú hattyú. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Keglevich. *Keglevich* (Buzini gróf), III. György 1784-ben; II. Gábor 1818-ban; IV. László 1823-ban; végül Béla 1861-ben Pest vármegyében kineveztettek táblabiráknak. III. Gábor egreskátai birtokos hosszú évek sora óta a vármegye különféle bizottságainak tagja. E családot már több kötetben részletesen ismertettük.

A grófi czímer az 1687. grófi oklevél szerint: kék mezőben arany markolatával a pajzs alsó szélén nyugvó, hegyével fölfelé álló egyenes kard, a kard hegyén stilizált királyi korona; a kardot két oldalt egy-egy ágaskodó arany oroszlán tartja. Két sisak. Sisakdíszek: I. és 2. befelé fordult ágaskodó arany oroszlán, köztük a grófi koronára állított aranyrudas vörös zászló. Takaró mindkét felől: arany-kék. (A most használt grófi czímer: vörös pajzslábban két ezüst pólya; e fölött kék mezőben a két arany oroszlán által tartott, arany markolatával a pajzslábon nyugvó, hegyével fölfelé irányított egyenes kard, hegyén királyi koronával. Sisakdíszek, mint előbb; a két oroszlán között a zászló vörös, két fehér csíkkal. Takaró: arany-kék, ezüst-vörös.

Kelecsényi. *Kelecsényi* György, Miklós és Gergely, nagykőrösi lakosok. Komárom vármegye bizonyítványa alapján kihirdettettek 1772-ben; Mihály ugyancsak nagykőrösi lakos: György, Mihály és László fiaival együtt nemesi bizonyítványt kap 1822-ben.

Czímer: kékben balra fordult könyöklő pánczélos kar görbe karddal. Kísérők három hatágú arany csillag és ezüst félhold. Sisakdísz: a pánczélos kar. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Kéler. *Kéler* (Gellénfalvi) Jánosnak, nejének Komáromy Erzsébetnek és nővérének Erzsébetnek 1663-ban adományozott ármális és Sáros vármegye nemesi bizonyítványa alapján László és Sándor Pest vármegye nemesei közé felvétetnek 1839-ben.

Keller. *Keller* János 1663-ban ármálist kap, melynek és Nyitra vármegyének 1806-ban kiadott bizonyítványa alapján Pál és fia Antal 1806-ban; János és fiai, Lajos és Sándor 1837-ben a Pest vármegyei nemesek sorába felvétetnek.

Kendelényi. *Kendelényi* (Hegyárosi) előbb Khym Ferencz és Mihály, bemutatván adománylevelüket, Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek 1820-ban; Károly, pesti ügyvéd, pestvármegyei táblabíró 1832-ben, József és Alajos 1840-ben nemesi bizonyítványt kapnak.

Kenedich. *Kenedich* Ferencz, József, István és Benjáminnak 1792-ben adományozott ármális alapján kihirdettetett János, abaujvármegyei szikszói lakos.

Czímer: felső harmadában vörös pólyával átszelt ezüst pajzs, a vörös pólyában arany csillag és növő hold, az ezüst pajzsban hármas halmon szemben álló kékruhás és kalpagos, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában görbe kard, baljában török fej. Sisakdísz: jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú fekete sas, felemelt jobbjában három, hegyével felfelé álló nyilvesszőt tartva. Pajzstakarók: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Kenessey. *Kenessey* (Kenesei). Ősnemes család, melynek nemességét II. Ferdinánd király 1626-ban megújította. Veszprém vármegye Kenese községből származik. Királyi adományt nyert Kenesén kívül Pápa, Küngös, Csajágh, Balatonfőkajár, Mezőszentgyörgy, Litér, Szilasbalhás, Megyer, Köttse, Csicsal, Fied és Mezőlak községekre és 1848 előtt Fehér, Győr, Tolna, Sopron, Somogy, Zala vármegyékben és legújabban Pest vármegyében is elterjedt, a hol Istvánt Veszprém vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felveszik és kihirdettetik. Tagjai közül: Péter 1625-ben pápai lovashadnagy, István († 1750.) Rákóczi titkára, bizalmas embere, később Veszprém vármegye alispánja, követe, protestáns első consiliárius. Neje Drégelyi Szondy Zsuzsánna volt. Antal (szül. 1803., † 1878.) előbb főbíró, majd alispán, korának egyik legkiválóbb jogásza volt. Kálmán, jelenleg nyugalmazott miniszteri tanácsos. István huszárőrnagy. Béla erdélyi református püspök. Pongrácz, királyi tanácsos. Móricz királyi közjegyző. Ifj. Miklós tartalékos huszárfőhadnagy. Id. Miklós a mezőföldi református egyház főgondnoka, jelenleg szentmártonkátai birtokos, a balatoni halászati társaság igazgatója, a Ferencz József-rend lovagja. Ifj. Kálmán, hajózási és vasúti főfelügyelő. Ifj. Pongrácz jogtudor, enyingi szolgabíró,

Czímer: kékben, hármas zöld halmon ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobbjában kardot, baljában török főt markol. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Keresztes. *Keresztes* Zsigmond, pápai lakosnak (József fiának) 1777-ben és Alajos, ráczalmási lakosnak 1829-ben nemesi bizonyítvány adatott Fehér vármegyétől. Nevezettek 1831-ben; János, pesti lakos, fiaival Károly és Imrével és unokájával, Károlylyal, kihirdettetnek 1845-ben.

Czímer: kékben, zöld téren jobbra fordult ágaskodó kétfarkú oroszlán, jobbjában görbe karddal. Sisakdísz: egyfarkú oroszlán növekvően, görbe karddal. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Keresztury. *Keresztury* Józsefnek és nejétől, Bertsik Juliánnától született gyermekeinek 1822-ben adományozott ármális alapján József, pesti lakos kihirdettetett 1833-ban.

Czímer: hullámzó ezüst pólyával jobb haránt átszelt pajzs, melynek jobb (arany) mezejében a pólya mentén három vörös rózsa van, bal (kék) mezejében vágtató egyszarvú. Sisakdísz: griff, jobbjában zöld galyat tartva. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Kertvélyesy. *Kertvélyesy*, (vagy Körtvélyessy) másként Pap Imre, szabadszállási prédikátor és Pál Abauj vármegyének — az 1625-ik évben Kertvélyesy Istvánnak adományozott ármálisára vonatkozó — bizonyítványa alapján, 1798-ban, illetve 1827-ben; Pál feketehegyi lakos, fiaival együtt 1828-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetnek.

Czímer : kékben, fészkén ülő s fiait kebléből tápláló pelikán. Sisakdísz : pánczélos kar, görbe karddal. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Késmárky.
Késmárky Ádám, Mihály és János, sükösdi lakosok, nemesi bizonylatot kapnak Nógrád vármegyétől 1791-ben. Péter, sükösdi lakos, fiaival, Ignácz és Lászlóval ; Sándor fiaival, Alberttel és Istvánnal igazoltatnak Pest vármegyében 1839-ben.

Czímer : kékben, zöld téren ágaskodó oroszlán, kivont karddal. Sisakdísz : egyszarvú növekvően. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Keszey.
Keszey József, nagykőrösi lakos, 1754-ben ; István Mosony vármegye bizonyítványa alapján 1767-ben ; József 1773-ban kihirdettetnek. János, nagykőrösi lakos, József, Pál és István fiaival együtt 1820-ban nemesi bizonyítványt kap.

Az 1668-ik évben adományozott czímer a következő : kékben homokórán álló daru, felemelt jobbjában kavicsot tartva ; sisakdísz : griff, jobbjában három fehér liliomszállal ; pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Keviczky.
Keviczky (Keviczei) Zsigmond hites ügyvéd, Turócz vármegye bizonyítványa alapján a nemesek sorába felvétetett és kihirdettetett 1839-ban.

Czímer : kékben, zöld téren, szemben álló, vörösruhás és kalpagos, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában görbe kardot villogtatva, balját övén nyugtatva. Sisakdísz : nyílt fekete sasszárny között jobbra fordult fehér galamb, csőrében zöld galylyal. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Khorher.
Khorher János, táblabíró, Pest város főügyésze, Fehér vármegye bizonyítványa alapján a pest-vármegyei nemesek sorába felvétetik 1829-ben.

Kiss.
Kiss (Nemeskéri) Tolna, Veszprém, Sopron és Pest vármegyében elterjedt család. Első ismert őse Lajos, kinek dédunokája Sándor (szül. 1690 táján) Veszprém vármegye alispánja, kir. tanácsos volt. Katalin (szül. 1744, † 1792) gróf Jankovich Antal neje, nagy vagyonából testvére utódai javára nagy családi alapítványt tett. A család Nemeskérre és a tolnamegyei Miszla községre kapott kir. adományt. A már említett tagjain kívül Miklós helytartótanácsi titkár 1848-ban ezredes ; később emigrált és 1859-ben részt vett az olaszországi hadjáratban a magyar légió egyik ezredeseként. 1867-ben visszajött és Deák alatt orsz. képviselő volt († 1903). Fia Aladár Francziaországban maradt, ott a diplomácziánál volt és jelenleg magánzó. Miklós jelenleg franczia dragonyos-százados. I. Pál 1837-ben fiumei kormányzó. II. Pál előbb orsz. képviselő, majd zólyomi főispán, később hét évig földmiv. min. államtitkár, a Lipót-rend középkeresztese, a sziámi II. oszt. korona-rend tulajdonosa, cs. és kir. kamarás, jelenleg gödi nagybirtokos.

Czímer : ezüst pajzsban, zöld dombon szemközt álló vadember, a derekán és fején zöld lombkoszorúval, jobbját csipőjén nyugtatja, baljában vörös-ezüst zászlót tart. Sisakdísz : a pajzsalak növekvően. Takarók : vörös-ezüst.

Kiss.
Kiss Ferencz, ujkécskei lakos, fivéreivel és fiaikkal együtt 1754-ben ; János Győr vármegye bizonyítványa alapján 1760-ban ; János és József Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1773-ban ; István Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1783-ban ; István, Ferencz, Imre, Antal, István, János, Mihály és József kecskeméti lakosok, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1790-ben ; Pál fiaival együtt Bihar vármegye bizonyítványa alapján 1808-ban ; Demeter, nagykőrösi kereskedő, Bihar vármegye bizonyítványa alapján 1839-ben kihirdettetnek.

Kis.
Kis (Bátorkeszi) Andrásnak és nejétől, Kapu Katalintól született gyermekeinek, István, Ferencz, János, Györgynek, valamint nagybátyjának, Andrásnak 1672-ben adományozott eredeti ármális és leszármazási táblák alapján Sándor 1816-ban ; János és István, májasházi lakosok, 1830-ban ; János Sopron vármegye bizonyítványa alapján 1837-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek.

Kis-Marossy.
Kis-Marossy, másként Marossy András, pócsmegyeri lakos, Komárom vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetett és kihirdettetett 1657-ben ; ugyancsak ő 1658-ban ; János 1696-ban Pest vármegyétől bizonyítványt kaptak.

Czímer : kékben, zöld téren, fehér lovon jobbfelé vágtató, vörösruhás, vöröskalpagos, sárgacsizmás vitéz, jobbjában görbe karddal. Sisakdísz : könyöklő pánczélos kar, kivont görbe karddal.

Kisvárday.
Kisvárday, másként Chyzmazia Jánosnak, nejének Ego Zsuzsánnának és fivérének Andrásnak 1659-ben adományozott ármális és Heves vármegye bizonyítványa alapján Ignácz Pest vármegyébe kihirdettetett 1794-ben.

Czímer : vörösben, hármas halmon könyöklő pánczélos kar, aranymarkolatú görbe karddal, melyre zöld fűzér van háromszorosan felfűzve. Sisakdísz : növekvő vörösruhás férfi, hajadon fővel, jobbjában lefelé fordított kétszárnyú vörös zászlóval, melynek lefelé fordított hegyére vörös-fehér turbános török fej van feltűzve ; balját az övén tartja. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Klauzál.
Klauzál Jánosnak és nejétől, Babarczy Ágnestől született leányainak, Janka és Krisztinának 1793-ban adományozott ármális alapján Miklósnak (János ezredes fia) nemesi bizonyítványt ad Pest vármegye 1843-ban.

Czímer : négyelt pajzs (kék-vörös-vörös-kék), melynek zöld terén kétfarkú oroszlán két első lábával pásztorbotot tart. Sisakdísz : a pajzsbeli oroszlán pásztorbottal, ezüst-kék, vörös-arany orrmányok között, melyek végein egy-egy vörös zászló leng. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-arany.

Kóczán.
Kóczán (Túzberki). Veszprém vármegyében Ádáztevel községből származik. Első ismert őse Gergely, ki 1578-ban nyerte a czímeres nemeslevelet ; Ferencz 1868-ban régi nemességének épségben tartása mellett új czímert és előnevet kapott. Az előbbit Veszprém, az utóbbit Pest vármegyében 1874-ben hirdették ki, a hol már korábban is Maglódon és Gyömrőn volt birtokos. Tagjai közül József 1845-ben pestmegyei táblabíró, II. József († 1860) septemvir. Ennek fia Ferencz a czímerújító ; ő alapította a Magy. Tud. Akadémia Kóczán-díját 1904-ben. Fiai II. Ferencz († 1867) Gábor († 1884), László, volt honvédhuszár-hadnagy, jelenleg maglódi birtokos, György jelenleg ongai birtokos. József (1867), Bálint † (1884). László, neje Scitovszky Karolin, ennek fia Zoltán.

Czímer : kékben, aranypólya fölött két hatágú aranycsillag, alul arany szarufa. Sisakdísz : két sasszárny, a belső arany, a külső kék, aranycsillaggal. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Koháry.
Koháry (Csábrághi és Szitnyai) a XV. században Hont vármegyében feltünt nemes család, mely Koháry Péter személyében 1616-ban a bárói, János, Farkas és István személyében 1685-ben a grófi, végül Antal, valóságos belső titkos tanácsos, főpohárnok, főkanczellár és aranygyapjas

vitéz személyében 1815-ben a herczegi méltóságra emeltetett. Koháry Antal herczeggel a család 1826-ban kihalt. Pest vármegyében ki lettek hirdetve István úri lakos 1720-ban és András 1737-ben.

Czímer : zöld, herczegi zártkoronával fedett, kiterjesztett bársony-paláston kékben, hármas hegyen álló koronás oroszlán, jobbjában egyenes kardot tartva.

Koller. *Koller* József, Baranya vármegye bizonyítványa alapján 1830-ban ; István, bajai lakos, Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1838-ban ; Ignácz, pesti lakos 1838-ban ; József, váczi sütőmester, Baranya vármegye bizonyítványa alapján 1842-ben ; végül József és fiai, Sándor, Mihály, Imre 1845-ben kihirdettetnek.

Koncsek. *Koncsek* (Dvoreczi) Márton 1763-ban ; János és András 1775-ben ; Pál és János 1791-ben ; András monori lakos, 1820-ban, mindannyian Turócz vármegye bizonyítványa alapján a pest-vármegyei nemesek sorába felvétetnek.

Konkoly-Thege. *Konkoly-Thege* József ősrégi donatárius nemességére vonatkozó bizonyítványt kap Komárom vármegyétől 1818-ban. Kineveztetett táblabírónak 1823-ban ; Elek 1845-ben ; József szolgabírónak megválasztatott 1878-ban.

Czímer : zöld pajzsban, hármas zöld halomból növekvőn kiemelkedő egyszarvú, előlábaival arany markolatú görbe kardot tartva. Sisakdísz : ugyanaz, kard nélkül. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Konta. *Konta* (Nemes-Oroszi) Péter és János májasházi, Sándor, Benjámin és István áporkai lakosok nemesi bizonylatot kapnak 1845-ben. Imre monostori prédikátor és András fiaikkal együtt 1801-ben kihirdettettek.

Kornély. *Kornély* (Hold-Mézesi) Márknak és nejétől Ernszt Anna Máriától született gyermekeinek Ambrus, József, Antónia és Annának 1794-ben adományozott ármális kihirdettetett ugyanakkor.

Czímer : Négyelt pajzs I. és IV. kékben arany szaru búzakalászszal telve ; II. és III. vörösben szabadon álló oroszlán, jobbjában görbe karddal, baljában égő fáklyával. Sisakdísz : a pajzsbeli oroszlán övig, karddal és fáklyával. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Kossuth. *Kossuth* (Udvardi) Istvánnak és fiainak, Károly, Lajos és Sándornak — a Kossuth Pálnak 1775-ik évben Turócz vármegye által kiadott bizonylat alapján — Pest vármegye nemesi bizonyítványt ad 1826-ban. E család eredetét a Zemplén és Szatmár vármegyei kötetekben már ismertettük.

Kostyán. *Kostyán* (Kostyánfalvi) Imre 1738-ban aljegyzőnek, Mihály járásbiztosnak ; János 1783-ban aljegyzőnek ; 1784-ben Mihály főszámvevőnek választatnak meg. E családból József abonyi birtokos.

Czímer : hasított vörös pajzs ; jobb mezejében négy vízszintes ezüst pólya, a balban hármas halmon, koronán álló, kettős ezüst-kereszt. Sisakdísz : pánczélos kar görbe karddal, melynek hegyén török fej, pengéjén kétleveles szőlőfürt van. Kísérők ezüst félhold és hatágú aranycsillag. Takarók : vörös-ezüst.

Kovács. *Kovács* István 1633-ban ; Péter, Boldizsár, Albert és Mihály 1628-ban ; János 1639-ben, Pál 1641-ben ; György 1643-ban ; András patai lakos 1660-ban ; György 1701-ben ; József kecskeméti lakos 1722-ben ; György és István kőrösi lakosok 1730-ban ; István, Sámuel, István és Péter nagykőrösi lakosok, Borsod vármegye bizonyítványa alapján 1746-ban ; János 1754-ben ; József, kecskeméti lakos 1755-ben ; Mátyás törteli lakos, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1759-ben ; István és fiai, Sámuel, István, Péter és Sándor 1762-ben ; Mihály és fiai Gábor és András Borsod vármegye bizonyítványa alapján 1764-ben ; István nagykőrösi lakos 1765-ben ; István izsáki lakos, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1782-ben ; Imre, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1792-ben ; János, pesti ügyvéd, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1793-ban ; János, monori lakos, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1793-ban ; Pál, budai szabó, Zala vármegye bizonyítványa alapján 1793-ban, György egri lakos és József törteli lakos, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1796-ban ; József váczi lakos, Ung vármegye bizonyítványa alapján Pál, Mária, Sándor és Lajos gyermekeivel együtt 1822-ben; Pál, gyöngyös-halászi számtartó és fivére Ferencz, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1826-ban ; József, nagykőrösi lelkész és József, debreczeni lakos, Bihar vármegye bizonyítványa alapján 1840-ben ; Pál 1817-ben kihirdettettek.

Kovách. *Kovách* (Leleszi). Heves vármegyéből származik. Tulajdonképeni törzse az a Péter volt, a ki Barczay Borbála nevű nejével, Antal fiával és Albert testvérével együtt 1634-ben ármálist, I. Lipóttól pedig Lelesz községre, Bolya és Vermes pusztákra kir. adományt nyert. Pest vármegyében Gáspár monori lakos és fia Gábor 1831-ben vétettek fel a nemesek sorába, Heves vármegye bizonyítványa alapján. Tagjai József († 1834) konziliárius, József hevesmegyei szolgabíró, Gábor († 1892) pestmegyei szolgabíró, továbbá I. József fiai: József pestmegyei törvényszéki elnök, János, a pestmegyei ügyvédi kamara titkára ; János fia László (sz. 1827) pestmegyei aljegyző, 1848—49-ben kapitány, később a hevesmegyei gazdasági egyesület megalapítója, országgyűlési képviselő, kinek fia Zoltán földbirtokos, ennek fia László államtudor, tartalékos huszárhadnagy ; végül Gáspár, kávai földbirtokos, közgazd. előadó és tb. vármegyei főjegyző.

Czímer : kékben, zöld alapon kardot tartó griff. Sisakdísz : vörösruhás, kardot tartó, könyöklő kar. Takarók : arany-kék, ezüst-vörös.

Kovács. *Kovács* (Selyebi) Péternek és fiainak, Jánosnak és Istvánnak 1649-ben adományozott ármális kihirdettetett ugyanaz évben.

Czímer: kékben, zöld halmon könyöklő pánczélos kar, balra dűlő lándzsát tartva. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar, három liliomszálat tartva. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Kovachich. *Kovachich* (Senkvizi) Márton Györgynek és nejétől Hajóssy Jankától született fiának, Józsefnek 1799-ben adományozott ármális kihirdettetett 1802-ben.

Czímer : négyelt pajzs, I. és IV. vörösben, zöld téren egymással szembe néző egy-egy ágaskodó egyszarvú ; II. és III. kékben egy-egy anjou ezüstliliom.

Kővér. *Kővér* (Taktakenézi v. Gidófalvi) már 1427-ben Háromszékben Gidófalván birtokos család, mely Rudolf királytól megerősítést nyert s mint kihirdetett nemes család szerepelt Zemplén vármegyében (1747), Szabolcs (1763) és számos más vármegyében. Birtokai : Gidófalva, Tálya, Taktakenéz és Berczel. 1879 óta Kövér Péter pusztamindszenti birtokos Pest vármegyében.

Czímer : kékben, két sasszárny között könyöklő pánczélos kar kivont karddal s arra felfűzött koronával. A pajzs alsó részében hátulról nyíllal átlőtt szív. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Krammer Ferencz, István, Prokop és Lipótnak, ez utóbbi gyermekeinek nejétől, Patutsik Teréztől született Lipót és Ferencznek 1792-ben adományozott ármális kihirdettetik 1793-ban. Krammer.

Czímer: hullámzó ezüst pólyával osztott pajzs, melynek hasított felső részében I. kékben, hármas zöld halmon, arany koronán balra néző szemben álló, arany sas. II. vörösben szabadon álló, jobbra fordult kétfarkú oroszlán, szájában pengéjénél egy kardot vízszintesen tartva. Sisakdísz: szemben álló, jobbra néző, kiterjesztett szárnyú arany-sas. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kruspér (Varbói) Trencsén vármegyében már a XVII. század elején szereplő nemes család; Pest vármegyében Kruspér István és Mihály, a Kruspér Istvánnak, továbbá nejének Katalinnak, fiainak, István, András, György és Jánosnak az 1618-ik évben adományozott és Trencsén vármegyében kihirdetett ármális alapján a nemesek sorába felvétettek és kihirdettettek 1770-ben. Kruspér.

Kún. Komárom vármegyéből származó, Kócson birtokos nemes család, melyet ugyanaz a vármegye 1762-ben igazolt. E családból valók Pál ócsai és Lajos töki főjegyzők. Kún.

Czímer: kékben, zöld halmon álló, hatágú aranycsillagtól és ezüst félholdtól kisért oroszlán pálmaággal. Sisakdísz: a pajzsalak növekvőn. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kún (Mocsai) Benedeknek és fivéreinek, Miklós, János és Istvánnak régi nemességük megerősítésével új ármális adatott 1637-ben. A család Kecskeméten van leginkább elterjedve. Kún.

Kúthy (Kővágó-Eörsi) Máté az 1603-ik évben új adománylevelet kap, melynek és Zala vármegyének bizonyítványa alapján 1749-ben K. János, György, István és Gábor Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek. Kúthy.

Czímer: kékben, hármas zöld halom mindegyikén egy-egy gyöngyvirágszál. Sisakdísz: pánczélos kar görbe karddal; a kar-hajlásnál fogyó hold és abban arany-csillag.

Kvassay. (Kvassói és Brogyáni). Ez idő szerint két ága van: a Kvassói és a Kvassói és Brogyáni. Trencsén vármegyéből származik, a hol Kvassó községben és Bars vármegyében, Brogyánban volt birtokos, mely két községtől vette előnevét is. Időközben más vármegyékben is elterjedt és 1853 óta Pest vármegyében is megtelepedett. A család tulajdonképen egy Kvassow nevű lengyel nemes lovagtól származtatja magát, ki már a XII. században telepedett Trencsén vármegyébe. Ennek utóda volna Dimitrew 1285-ben, Csák Máté híve és Desiszlav: Stibor vajda rokona, ki 1396-ban boczkói várnagy volt. Miklós: II. Lajos király udvarnoka, ki 1526-ban Mohácsnál esett el. A család több községre és birtokra nyert kir. adományt, melyeket Zsigmond és Rudolf, ez utóbbi 1604-ben, megerősített. István 1687-ben itélőmester és alnádor. József 1770-ben helytartótanácsos és altárnokmester és 1776-ban Mármaros vármegye főispánja. László Bars vármegyei alispán, majd követe, 1760-ban kir. tan., kir. táblai ülnök és alországbiró. Ede (szül. 1845) ismert nevű író, jelenleg ny. min. tanácsos, Ferencz († 1875) előbb főszolgabiró, 1848—49-ben nemzetőrtiszt. István (sz. 1854), ny. min. tanácsos, a konstantinápolyi ausztriai cs. és kir. és a magyar kir. konzuli főtörvényszék elnöke, jelenleg őrszentmiklósi birtokos, Jenő, (sz. 1850), jelenleg min. tanácsos, a kulturmérnöki intézmény megalapítója, a vaskorona-, Lipót- és Szt. István-rend tulajdonosa. Az eredeti Kvassói ágból, László (sz. 1834) volt orsz. képviselő. Kvassay.

A Kvassói és Brogyáni czimer: kékben, zöld alapon, egymásnak háttal álló ágyún, jobb és balfelé lobogó és az ágyúkra állított zászló között ágaskodó fehér egyszarvú, jobbjában kardot tart. Sisakdisz: az egyszarvú növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Laczkó András bicskei lakos és fiai Gábor, János, Ignácz, András és Pál, valamint unokái 1754-ben, András 1755-ben, József és fia József, valamint István és fiai Gábor, Ferencz és Károly 1830-ban kihirdettetnek. Laczkó Ambrus és fiainak Péter, István és Jánosnak, valamint fivérének Györgynek és ez utóbbi fiának Andrásnak, valamint Németh Mártonnak, Györgynek és Andrásnak 1659-ben adományozott és Hont vármegyében kihirdetett ármális alapján. Laczkó.

Az 1659-ik évi ármális czímer leírása a következő: kékben, zöld téren álló, jobbra fordult griff, jobbjában öt búzakalászszal. Sisakdísz: pánczélos vitéz, növekvően, palloskardot tart egyenesen fölfelé; sisakján strucztollak. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Laczkovics, egyike Pest vármegye tősgyökeres családainak; László szentlőrinczkátai lakos, 1720-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetik; István 1689-ben Pest vármegyében jegyzőnek, 1692-ben helyettes alispánnak; László 1700-ban aljegyzőnek, 1715-ben helyettes alispánnak; Imre 1757-ben helyettes alispánnak; György 1785-ben szolgabírónak, majd főjegyzőnek, 1798-ban alispánnak s végül 1802-ben országgyülési követnek választatik meg. Laczkovics.

Ladányi (Tompaházi) Istvánnak, fiainak, János, István, Mihály és Ferencznek az 1686-ik évben adományozott ármális alapján Ferencz, János és fiai Zsigmond és János; István és Mihály Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek 1754-ben. Ladányi.

Laky (Alistali) Károly pesti, Ferencz nagykőrösi ötvösök, továbbá Antal, László, Vincze és János, valamint gyermekeik Ádám, Sándor és Gábor Komárom vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek 1836-ban. Laky.

Lányi, másként Jakobey Mártonnak és nejének, Ulmützer Erzsébetnek az 1666-ik évben adományozott és Szepes vármegyében kihirdetett ármális alapján Lányi Sámuel fiával, Frigyessel és leányával Karolával együtt Pest vármegye nemesei sorába felvétetett és kihirdettetett az 1822-ik évben. Lásd Jakobey. Lányi.

Laszkáry (Laszkári) Turócz, Trencsén és Nyitra vármegyékben elterjedt régi nemes család; István Turócz vármegye bizonyítványa alapján 1753-ban; József, pesti lakos 1754-ben, ismét másik József és István 1755-ben Trencsén vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek. Laszkáry.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon, fészkén ülő, fiait tápláló pelikán. Sisakdísz: ugyanaz. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

László. Somogy vármegyében törzsökös birtokos család, nemeslevelét ugyanott 1773-ban kihirdették. A család czímeres nemeslevele 1649 január 20-ikán kelt. Pusztakovácsiról származtak a család tagjai Pest vármegyébe a múlt század elején. E családból való László Zsigmond domonyi birtokos, ny. min. tanácsos. László.

Czímer: kékben, hármas halom közepéből növő kétfarkú oroszlán kivont karddal. Sisakdísz: könyöklő vörösmezű kar görbe karddal; pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Laszlovszky. *Laszlovszky* (Oszlányi). A régente Nyitra, most Bars vármegyéhez tartozó Oszlány községből származik. József és neje, továbbá gyermekei József, Ferencz, János, Ferdinánd, Borbála és Magdolna, 1790-ben kaptak czímeres nemeslevelet II. Lipóttól, melyet Nyitra és Pest vármegyékben ugyanaz évben hirdettek ki. A család a vármegyében Pócsmegyeren volt birtokos. Tagjai közül József, a czímerszerző, Buda város polgármestere, 1793-ban vármegyei táblabíró. Ennek fia József szintén Pest vármegye táblabírája. Adolf kalocsai ügyvéd, 1883-ban Pest vármegye tb. alügyésze. Károly († 1870 körül) a gróf Breuner-féle uradalom jószágkezelője. Béla a szentendrei kerület volt orsz. képviselője, jelenleg pomázi birtokos.

Czímer : vörössel és feketével haránt osztott pajzsban, zöld alapon ágaskodó arany-oroszlán, jobbjában szablyát, baljában hatágú kék csillagot tart. Sisakdísz : fekete sas, csőrében írótollat tart. Takarók : vörös-arany, fekete-arany.

Lázár. *Lázár* (Tornói) Györgynek, nejének Katalinnak, fiainak György, István és Ferencznek, továbbá fivérének Jánosnak és ez utóbbi fiainak, Pálnak és Istvánnak az 1694-ik évben adományozott és Nyitra vármegyében kihirdetett eredeti ármális alapján Lázár Jakab és fia Pál Pest vármegyében a nemesek sorába felvétettek és kihirdettettek az 1756-ik évben.

Légrády. *Légrády* (Malomszeghi) régi, Pozsony, Krassó, Békés és Pest vármegyékben kihirdetett nemes család ; István Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1731-ben ; Pál, ügyvéd, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1814-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetett. Imre, pestmegyei táblabíró nemessége királyi kegyelemmel átruháztatott Légrády Károly József és fiai, Imre, Károly, Tivadar és Ottóra, a kik Pest vármegye nemesei sorába felvétettek 1880-ban.

Az 1668-ban adományozott czímer a következő : kék pajzsban, zöld téren szembe néző vörösruhás, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában kivont karddal, lábainál egy zöldruhás, levágott török fekszik fej nélkül. Sisakdísz : nyílt fekete sasszárny között vörösruhás kar kivont karddal. Pajzstakarók : kék arany, vörös-ezüst.

Lehóczky. *Lehóczky* (Király-Lehotai vagy Kis-Rákói) turócz vármegyei ősnemes család. Dávid, alberti lakos, fiai Pál és György és unokái 1762-ben ; József saári lakos, Turócz vármegye bizonyítványa alapján 1766-ban ; János és József 1802-ben ; János izsáki lakos, Liptó vármegye bizonyítványa alapján 1811-ben ; Mihály, István és János abonyi lakosok, gyermekeikkel együtt Bars vármegye bizonyítványa alapján 1832-ben ; György, ügyvéd, 1839-ben ; Imre bugyi lakos és fia Károly 1845-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek.

Lengyel. *Lengyel* (Bozóki) Sándor felsőkereskedelmi iskola-igazgató és gyermekei : Zsolt, Margit, Ilona és Sarolta, továbbá L. Vilmos dr. és Ervin nevű fia 1902 okt. 21-én régi magyar nemességük megerősítésével a Bozóki előnevet kapják s kihirdettetnek Pest vármegyében 1903-ban 736. kgy. sz. alatt.

Czímer : kékben, zöld halmon ágaskodó kétfarkú oroszlán, jobbjában kivont karddal. Sisakdísz : három (kék-ezüst-vörös) strucztoll. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Lenkey. *Lenkey* (Lenkei és Zádorfalvi) Károly és fiai, Károly, Szaniszló és János ; valamint Antal és fiai, János, Bertalan és József, úgyszintén Ákos és fia Emil, Arad vármegye nemesi bizonyítványa alapján a pest vármegyei nemesek sorába felvétettek és kihirdettettek az 1839-ik évben.

Lévay. *Lévay* Ádám, solti lakos, valamint fiai : Mihály, Sámuel, Ferencz és Sándor, Tolna vármegye bizonyítványa alapján a vármegye nemesei közé felvétetnek 1797-ben.

Liebner. *Liebner* (Kakucsi) József, (szül. 1850) a mezőgazdaság és a mezőgazdasági irodalom terén szerzett érdemeiért 1896 decz. 18-án Kakucsi előnévvel magyar nemességet nyert. 1908-ban cs. és kir. asztalnok. 1904-ben a pápa a Szent-Gergely-lovagrend parancsnoki rendjelével tüntette ki. Élénk részt vesz a vármegyei és különösen a közgazdasági mozgalmakban. A vármegyei állandó választmány tagja, min. gazdasági tudósító, több bizottság elnöke és számos más közérdekű egyesület és bizottság elnöke, alelnöke vagy tagja.

Czímer : kékben, középen ezüstcsíkkal, alul veressel és ezüsttel hétszer vágott ék, melyet mindkét oldalról egy-egy hatágú aranycsillag kísér ; felül öt arany búzakalaszt két-két arany méh környez. A pajzs felett koronázott nyílt lovagsisak nyugszik. Sisakdísz : szárnyas fehér ló növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Lieszkovszky *Lieszkovszky* (Lieszkói) másként Belliánszky Pál, budai lakos, Trencsén vármegye bizonyítványa alapján 1772-ben ; József és testvére László, irsai birtokosok, ugyancsak Trencsén vármegye bizonyítványa alapján fiaikkal, József, Ferencz, Miklós, Lajos, Imre és Boldizsárral, valamint unokáikkal, Antal, Dénes és Ignáczczal együtt Pest vármegye nemesei sorába felvétettek 1805-ben.

Czímer : kékben, zöld téren, fehér lovon jobbra vágtató vörösruhás és vöröskalpagos magyar vitéz kivont görbe karddal. Sisakdísz : nyílt fekete sasszárny között jobbra fordult vörösruhás vitéz növekvően, kivont karddal. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Lithvay. *Lithvay* aliter Literati (Viszocsányi). E család Nyitra vármegyéből származik, a hol Viszocsányban volt birtokos. A család 1578-ban kapott czímeres nemeslevelet, melyet 1579-ben Nyitra vármegyében és 1774-ben Bars vármegyében hirdettek ki, hol ekkor Nagyszelezsényben és Nagylülén volt birtokos. Pest vármegyébe az újabb korban telepedett le Mátyás, kinek özvegye Pilisszántón birtokos. Tagjai közül Antal († 1879) főszolgabíró Nyitra vármegyében. Mátyás († 1900) ügyvéd, járásbiró, majd kir. táblai bíró.

Losonczy. *Losonczy* Pálnak és nejétől, nemes Farkas Ilonától született gyermekeinek, Pál, Lajos, Juliánna és Eszternek 1797-ben adományozott ármálist kihirdették Pest vármegyében ugyanakkor.

Czímer : négyelt pajzs, I. és IV. hármas fehér halomból növő egy-egy szárnyas ló (egymással szemben), II. és III. hármas zöld halomból növő Merkur, baljában koszorút tartva. Sisakdísz : zöld lombok között a pajzsbeli Merkur széles vörös övvel. Takarók : kék-ezüst, vörös-arany.

Lösch. *Lösch* (Lothárdi és Törteli). Bajorországból eredő család, mely József ny. tábornok, pestmegyei birtokos személyében magyar nemességet kapott 1901 márczius 1-én. A czímeres nemeslevelet Pestvármegyében 1907. 2227. kgy. szám alatt hirdették ki.

Czímer : vörös pajzs arany pajzsfővel, melyben három keresztbe tett vörös pálcza-pár látható ; a pajzsban hármas halmon koronán könyöklő kékruházatú kar van görbe karddal ; a jobb sarokban fogyó ezüst hold ; a könyökhajlásban ötágú aranycsillag. Sisakdísz : két fekte sasszárny között a pajzsbeli kar karddal, s a könyökhajlásnál a csillaggal. Takarók : arany-vörös, kék-ezüst.

Madarassy.

Madarassy, másként Magyar de Mező-Madaras Istvánnak a Gömör vármegye által 1774-ben kiadott bizonyítványa ősrégi donatárius nemességére vonatkozólag kihirdettetett 1796-ban; Ignácz és fiai, Antal, Ignácz, József és Pál Heves vármegye bizonyítványa alapján 1812-ben, József pesti lakos, Zala vármegye bizonyítványa alapján 1844-ben a nemesek főkönyvébe beíratnak. István 1791-ben főszolgabíró; László 1836-tól főszolgabíró, 1849-től fogva első alispán; Pál megválasztatott aljegyzőnek 1876-ban, árvaszéki ülnöknek 1889-ben.

Czímer: kékben, koronán könyöklő pánczélos kar, görbe karddal; a pajzssarokban jobbról fogyó hold, balról hatágú aranycsillag. Sisakdísz: két kiterjesztett fekete sasszárny. Pajzstakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Magay.

Magay (Szentgyörgyvölgyi) Mártonnak Fehér vármegye nemesi bizonyítványt ad 1734-ben a Magay Márton, János, Péter, Ambrus, és Sándornak 1573-ban adományozott ármálisára vonatkozólag. Péter, János és István biai lakosok kihirdettetnek 1776-ban Pest és Fejér vármegyékben. E családból való Magay Sándor dr. kunszentmiklósi lakos, kir. ítélőtáblai bíró.

Magyary-Kossa.

Magyary-Kossa. (Nagysarlói). Ősi csallóközi család, mely 1381-ben már szerepel. A család a Magyary és a Kossa neveket felváltva használta. K. Albert 1599-ben kapott ujított czímeres levelet I. Rudolftól és általa fia Gergely, testvérei Pál és János és leánya Zsuzsánna. A család e testvérek után három ágra szakadt és jelenleg Jász-Nagykún-Szolnok, Tolna, Komárom, Heves és Pest vármegyékben volt birtokos és részben ma is az. Nemességét Barsban 1600-ban, Komárom-ban 1699-ben és 1727-ben, Veszprémben 1758-ban, továbbá Heves-, Tolna és Fejér vármegyékben hirdették ki. Tagjai közül I. Sámuel (sz. 1781, † 1866) Tolna vármegye alispánja; fia József (sz. 1806, † 1859) tolnamegyei főszolgabíró. István (sz. 1823, † 1894) 1848—49-iki főhadnagy. Fiai István (sz. 1856) cs. és kir. kamarás, Béla (szül. 1858) szintén cs. és kir. kamarás, Géza (sz. 1859) cs. és kir. kamarás, volt orsz. képviselő. Ferencz (sz. 1826, † 1890) 1848—49-iki százados, pénzügymin. irodaigazgató. Fiai József (sz. 1859) pénzügymin. titkár, Ferencz az „Első Hazai Takarékpénztár" pénztárnoka. II. Sámuel tápiószentmártoni birtokos, kiváló bibliografus és gyűjtő, kinek ma az országban talán a legnagyobb magánkönyvtára van.

Czímer: kék jobbharánt pólyával hasított ezüst és vörös pajzs, a pólyában jobbra futó, természetes oroszlán. Sisakdísz: vörös strucztollas, sisakos és vasba öltözött, szemközt fordult vitéz, növekvően, jobbjában kardot tart, melynek hegyére turbános török fő van tűzve, baljában kékkel és aranynyal vágott és a sisak koronájába tűzött zászló. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Majerszky.

Majerszky. Nógrád vármegyéből származik, de Pozsony, Trencsén, Szabolcs és Pest vármegyékben is elterjedt. János és neje Gall Anna, továbbá gyermekeik Pál, Mihály, István és József, 1741 október 28-án kaptak czímeres nemeslevelet Mária Teréziától, melyet Nógrád vármegyében 1742-ben, Pest vármegyében 1770-ben és Trencsén vármegyében is kihirdettek. Hagyomány szerint azonban a család lengyel származású és már ott is nemesi előjogokat élvezett. Tagjai közül Pál, pálosrendi szerzetes, a rend irattárnoka. János nógrádmegyei adószedő; Ferencz ugyanott főszámvevő, Ferencz csömöri plebános, László 1809-ben a nógrádmegyei nemesi felkelők zászlótartója, Béla jelenleg nyiregyházai polgármester, tart. honvédkapitány, Mihály debreczeni vasuti igazgató, Barnabás gépgyáros, Vilmos kocséri községi jegyző és László okleveles gazdatiszt.

Czímer: osztott pajzs, felső veres mezejében két ezüst- s az alsó kék mezőben egy aranyrózsa. Sisakdísz: veressel és ezüsttel, kékkel és aranynyal vágott sasszárny között aranyrózsa. Takarók: kék-ezüst, veres-arany.

Majthényi.

Majthényi (Kesselőkeöi nemes és báró). Árpádkori család a Divék nemzetségéből, melynek első elismert őse Falkomér de Majthe 1339-ben szerepelt. A család hírneves és érdemekben gazdag névsorát lásd Nagy Iván VIII. 256—266-ig felsorolva. Pest vármegyében táblabíráknak kineveztettek: Imre 1784-ben, Károly 1798-ban, Pál 1795-ben, Imre 1815-ben, Márton 1818-ban, László 1820-ban, Pál 1841-ben, Ágoston 1841-ben. Jelenleg Pest vármegyében birtokos Károly Versegen.

Czímer: kékben zöld téren lombos fa alatt jobbra lépdelő ezüst félholdtól és hatágú arany csillagtól kisért medve. Sisakdísz: három strucztoll. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Makay.

Makay Ferencz, nagyváradi kanonok és János budai lakos, valamint ez utóbbinak fiai András, Mátyás, Béla és Ferencz, bemutatván 1754-ben nyert ármálisukat, Pest vármegye nemesei közé felvétettek és kihirdettettek ugyanaz évben.

Marchott.

Marchott Ferencz, kir. kamarai hivatalnok, Heves vármegye bizonyítványa alapján a pestmegyei nemesek sorába felvétetik 1815-ben.

Czímer: zöld téren, két hatágú aranycsillagtól kísért, kiterjesztett szárnyú fehér galamb, csőrében két búzakalászt tartva. Sisakdísz: nyílt sasszárny között álló fehér galamb, csőrében olajággal. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Márffy.

Márffy (Csébi) Lipótnak adoptionális levele, melylyel nemes Kliegl József fiát, Károlyt, fiává fogadja, királyi megerősítést nyer 1810-ben. Kihirdettetett 1811-ben.

Czímer: kékben folyóból kiemelkedő hármas szikla, melynek tövén, jobbjában kivont kardot, baljában leveles szőlőfürtöt tartó griff áll. Sisakdísz: három fehér liliom. Pajzstakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Markos.

Markos (Ramocsai) István, izsáki lakos 1783-ban és Péter 1818-ban Veszprém vármegye nemesi bizonyítványa alapján a pestmegyei nemesek sorába felvétetnek.

Czímer: kékben, hullámos, zöld téren szembe néző, vörösruhás, feketekucsmás és feketecsizmás férfi, baljában kereket, jobbjában — a keréken dolgozva — szekerczét tart. Sisakdísz: a pajzsalak, karjait kitárva. Pajzstakarók: kék-ezüst, vörös-arany.

Martinovics.

Martinovics Mátyás, fiai Vincze kapitány, Tamás administrator, Ignácz lembergi egyetemi tanár, később vértanú és Márk orvos, Márk neje Sárffy Éva, János, József és Mária, János első nejétől, Parcsetics Juliánnától, nemkülönben második nejétől, Etleczberger Annától született gyermekei 1791-ben ármálist kapnak. E család tagjai közül László jelenleg kunszentmiklósi főszolgabíró és Péter szabadszállási birtokos.

Czímer: vörös pólyával osztott pajzs. A vörös pólyában szarvaival felfelé álló ezüst hold két hatágú arany csillag között. A pajzs felső kék mezejében jobbra száguldó fehér ló; az alsó arany mezőben hármas sziklán koronán könyöklő kékruhás kar kivont karddal, melyen török fej látható.

Sisakdísz: arany-kék és ezüst-kék nyílt sasszárnyak között a pajzsbeli kar. Pajzstakarók: ezüst-kék, arany-kék.

Márton. *Márton* (Zsarolyáni és Mándi) másként Szoboszlay Péter, donationális levelet kapott Kencse biharmegyei és Thybetelek szatmármegyei birtokokra Mátyás királytól 1489-ben. Pest vármegyében: Sámuel, monori lakos, Szatmár vármegye bizonyítványa alapján 1807-ben; Gábor, Mihály és János czeglédi lakosok, ugyancsak Szatmár vármegye bizonyítványa alapján 1807-ben; Miklós, János, Sámuel és Ferencz, ugyancsak czeglédi lakosok, 1825-ben; végül István orvos, Gömör vármegye bizonyítványa alapján 1825-ben a vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek.

Matolcsy. *Matolcsy* (Matolcsi) Szatmár vármegye régi nemes családja, mely 1664-ben kapott czímeres nemeslevelet, melyet Pest vármegyében is kihirdettek. Régebben a család hol Matóczy, hol pedig Matolcsy néven szerepel az oklevelekben. Tagjai közül Jánost a Rákóczi-féle szabadságharcz alatt a labanczok elfogták és kivégezték. Ekkor kobozták el a család vagyonát is. II. János († 1886) darvasi református lelkész. Kálmán, jelenleg aszódi főjegyző.

Czímer: kékben, befelé fordult ezüst félholdtól kisért kétfarkú arany oroszlán, jobbjában görbe kardot tart. Sisakdísz: a pajzsalak, növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Mattyus. *Mattyus* Ferencz, szelei lakos Borsod vármegye bizonyítványa alapján 1728-ban; Pál 1765-ben; Mihály és András 1823-ban; János Pozsony vármegye bizonyítványa alapján, valamint fia Izidor és leánya, Klotild 1840-ben Pest vármegye nemesei közé felvétettek.

Medveczky. *Medveczky* (Medveczi és Kis-Bisztriczei) József, hévízi lakos, 1780-ban; János, egyházi lakos, 1784-ben Árva vármegye bizonyítványa alapján a pestvármegyei nemesek sorába felvétettek és kihirdettettek.

Czímer: kékben, zöld téren, jobbra fordult egyenesen álló medve, jobbjában kard, baljában kettős arany kereszt. Sisakdísz: ugyanaz, növekvően. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Melczer. *Melczer* (Kellemesi). Sáros vármegye régi neves családja, mely idővel más vármegyékben is elterjedt és a múlt század elején Pest vármegyében is megtelepedett. Első ismert őse Menyhért, ki 1528-tól 1539-ig Eperjes szabad királyi város bírájaként szerepel, ennek fia, Kristóf és gyermekei Kristóf, Péter, János, Ágnes és Zsófia I. Ferdinándtól 1558-ban czímeres nemeslevelet nyert, melyet 1577-ben és 78-ban Sárosban hirdettek ki. E még most is viruló ágat Péter növesztette tovább. 1687-ben a család két ágra oszlott. Az egyik Szatmár és Ung vármegyékben telepedett meg és ez az ág úgylátszik fiágban kihalt. A másik Sáros, Abaúj, Borsod, Trencsén és Pest vármegyékbe ágazott el. Az előbbi ághoz tartozott András, kit I. Ferencz József 1866-ban bárói rangra emelt és a ki 1873-ban meghalt. Fitestvérei közül István királyi hétszemélynök és a semmítőszékbe kebelezett kúria elnöke a főrendiház tagja, valóságos b. t. t., cs. és kir. kamarás és számos érdemrend tulajdonosa volt. A család korábban az Eperjesi előnevet használta. A pestvármegyei ág Trencsén vármegyéből került ide. János, kb. 1820 táján. Ez ág tagjai közül Gyula tüzérfőhadnagy, 1848-ban Branyiszkónál megsebesült. Titus tüzérfőhadnagy 1848-ban halálosan megsebesült Budavár ostrománál. Jánost ugyanakkor hazafias magatartása miatt Haynau halálra itélte, de ezt kegyelem utján 10 évi várfogságra változtatták meg. Gyula jelenleg a kiskőrösi járás főszolgabírája.

Czímer: Vörössel és feketével vágott pajzsban a felső vörösben, a vágási vonalból kinövő pánczélos sisakos vitéz, jobbjában ágat, hét zöld levéllel, baljában kardot tart, vállához támasztva. Az alsóban barna hármashalomból kinövő, zöldleveles, aranyszélű két vörös rózsa. Sisakdísz: arany griff növekvően, mindkét lába között a zöld ágat tartva. Takarók: vörös-arany, fekete-arany.

Mészáros. *Mészáros* János, bemutatván ármálisát, kihirdettetik 1642-ben; Pál kecskeméti lakos és fiai Pál és János 1754-ben; István, János és József, bugyi lakosok, Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1802-ben; Benjámin, Sándor és István 1816-ban; Imre taksonyi lakos Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1817-ben; József dunakeszi lakos Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1818-ban; István, Sándor és Benjámin nagykőrösi lakosok fiaik és unokáikkal együtt Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1818-ban; János tassi lakos 1819 ben; Mátyás pusztaszántói birtokos, Pál hontmegyei alügyész, továbbá testvéreik Antal, László és József Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1820-ban; és végül Károly Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1834-ben Pest vármegye nemesei közé felvétetnek.

Mészely. *Mészely*, másként Mészöly János és neje, Hadry Zsuzsánna, valamint fivére Gergely és valamennyi leszármazóik 1721-ben ármálist kapnak; Ignácz, Fehér vármegye nemesi bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetik és kihirdettetik 1818-ban; Rudolf előbb csendbiztos, majd várnagy volt Pest vármegyében az ötvenes években; Gyula főszámvevőnek kineveztetett 1873-ban; László tb. aljegyző lett 1890-ben, s aljegyzőnek megválasztatott 1895-ben.

Micsinay. *Micsinay*, másként Michnay. Árva vármegyéből származik, honnan idővel Zólyom, Liptó, Nógrád, Gömör és Pest vármegyékbe terjedt el, hol András, József és Ferencz 1812-ben, ifj. János pedig 1835-ben Zólyom vármegye bizonyítványa alapján a pestvármegyei nemesek sorába felvétettek. A család árvai ága a Michnai, a Gömöri ág pedig a Zoltvai előnevet használta. Mihály és fia, Mátyás, 1655-ben kaptak III. Ferdinándtól czímeres nemeslevelet, melyet Liptó vármegyében ugyanaz év deczember 13-án hirdettek ki. Zólyomban 1819-ben, Nógrádban 1831-ben igazolták nemességüket. A pest-vármegyei ágból Ernő jelenleg az aszódi takarékpénztár igazgatója.

Czímer: kékben ezüst félholdtól és hatágú aranycsillagtól kisért fehér galamb, csőrében zöld olajágat tart. Sisakdísz: a pajzsbeli alak. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Mihálkovics. *Mihálkovics* Józsefnek, a jászkun kerületek hites jegyzőjének és nejétől, Szekeres Erzsébettől született leányának, Juliánna Zsuzsánnának 1834-ben adományozott ármális kihirdettetett ugyanaz évben.

Milesz. *Milesz.* (Szentkirályi és Daróczi). Régi nemes család, mely családi hagyomány szerint Róbert Károlylyal jött Magyarországba, a hol Pozsony és Bács vármegyében, majd a múlt század 40-es éveiben Pest vármegyében is megtelepedett, a hol Tétényben és Apostagon volt birtokos és az utóbbi helyen ma is az. A nemességet Pest vármegyében is kihirdették. Tagjai közül Antal a mult század elején Bács vármegye táblabírája; fia, József anyai ágon már apostagi birtokos lett. Ennek fiai Lajos és Gyula, az előbbi apostagi, az utóbbi aszódi birtokos. Lajos fia István, jelenleg honvédfőhadnagy.

Czimer: kékben ezüst anjou-liliom. Sisakdísz: a pajzsbeli liliom. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Miskey (Miskei) Benedek, fajszi lakos, bemutatja Pozsony vármegyétől nyert bizonyítványát 1761-ben; Ferencz kineveztetett táblabírónak 1793-ban; Imre megválasztatott vármegyei első aljegyzőnek 1836-ban, táblabírónak kineveztetett 1841-ben. János Fehér vármegyébe költözvén, Elek nevű fiával együtt nemesi bizonyítványt kapott 1818-ban. Miskey.

Czímer: kékben zöld téren jobbra fordult ágaskodó oroszlán, mindkét első lábával háromleveles fehér rózsaszálat tartva. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően.

Molnár Pál bicskei lakos és fiai Márton, Mihály, Béla, János és Péter 1754-ben; Márton nyíregyházi lakos 1754-ben; Márton Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1771-ben; György, abonyi lakos, 1802-ben; István és Mihály, nagykőrösi lakosok, 1805-ben; Márton, czeglédi számtartó 1815-ben; József, májasházi lakos és fiai, András, János, József, István és Benjámin Hont vármegye bizonyítványa alapján 1818-ban; id. József, bicskei lakos, 1823-ban; végül Márton, továbbá fia Márton és unokája Lajos, valamint István fia István, mindannyian czeglédi lakosok, 1827-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek. Molnár.

Morvay (Alsó-Draskóczi) András fia György 1730-ban nemesi bizonyítványt kap Trencsén vármegyétől, melynek alapján György, áporkai lakos, valamint fiai, János, András, István 1771-ben; Imre és György áporkai és Gábor bugyi lakosok 1824-ben a nemesek főkönyvébe bevezettettek. Morvay.

Czímer: kékben jobbjában kardot tartó medve. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Mósel Antalnak és nejétől, Sautermeister Annától született gyermekeinek, György, Ferdinánd, István, József, Zsófia és Máriának 1717-ben adományozott ármális és leszármazási tábla alapján, István, József és fiai, Antal és József 1754-ben; György harminczados és Károly szolnoki sóházi hivatalnok 1816-ban kihirdettetnek. Mósel.

Motsy Károlynak adományozott ármális kihirdettetik 1802-ben; István, János, Mihály, György, Bálint, másik János és András Bács vármegye bizonyítványa alapján 1815-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek; György és gyermekei, László, Teréz és György; István és gyermekei, József, István, Bálint és Gábor; végül Mihály és gyermekei, Antal, Sándor, János, Lajos, Teréz és Ambrus 1815-ben nemesi bizonyítványt kapnak; György 1822-ben; László 1838-ban főmérnöknek választatik meg. György kineveztetett táblabírónak 1841-ben. Motsy.

Mudrony András, 1604-ben kapot czímeres nemeslevelet, mely kihirdettetett Zemplén vármegyében; innét a család Békésbe, majd 1897-ben Mudrony Jenő személyében Pest vármegyébe Puszta-Kisadacsra származott. Mudrony.

Czímer: kék pajzs zöld mezején álló oroszlán mindkét első lábával hegyével lefelé álló egyenes kardot tartva. Kisérők: ezüst félhold és hatágú arany csillag. Sisakdísz: Czölöpösen állított pánczélos kar, görbe karddal.

Muraközy Jánosnak, nejének, Czorba Sárának, leányának Katalinnak, fogadott fiának, Chehy Mártonnak 1625-ben adományozott ármális és leszármazási tábla alapján Sámuel, kecskeméti lakos és fiai András és József, valamint unokái, Sámuel, Pál, András és József a nemesek főkönyvébe bevezettetnek 1756-ban; László 1862-től 1872-ig pestvármegyei főügyész volt. Táblabírónak kineveztetett József 1861-ben. Muraközy.

Muslay (Boros-Jenői) Gábor 1772-től 1783-ig helyettes alispánnak; István 1786-ban főügyésznek; ifj. István 1798-ban szolgabírónak, 1810-ben főügyésznek választatik meg. Táblabíróknak kineveztettek: Antal 1770-ben; István 1787-ben; Antal 1789-ben; Károly 1802-ben. Muslay.

Czímer: kékben, zöld alapon egymást támadva, jobbról fekete lovon vörösruhás magyar vitéz, görbe karddal, balról fehér lovon zöldruhás török vitéz, szintén görbe karddal. Kísérők: ezüst félhold, és hatágú arany csillag. Sisakdísz: nyilt fekete sasszárny között vörösruhás magyar vitéz növekvően, görbe kardot villogtatva. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Muzsik Ignácz és Mihály, pesti polgárok, 1813-ban nemeseknek ismertetnek el. M. Ignácz, Ferencz, József, Mihály és Antal, pesti lakosok 1818-ban nemesi bizonyítványt kapnak. E család tagja Olivér dr., vármegyei tb. aljegyző. Muzsik.

Nagy András Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1696-ban; Péter laczházi birtokos 1700-ban; Bálint és fia István; Mihály és fiai János, György, Mihály 1700; László 1720-ban; György zsidói lakos, István bicskei lakos 1720-ban; István Torna vármegye bizonyítványa alapján 1743-ban; István Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1747-ben; János Sopron vármegye bizonyítványa alapján 1748-ban; Mátyás árokszállási lakos és fiai Pál, Dömötör, Mátyás és István 1752-ben; Mihály t.-szt.-mártoni lakos, János bicskei lakos és fiai János és Mihály 1754-ben; Imre és fia Pál, Csongrád vármegye bizonyítványa alapján 1754-ben; János és Mihály t.-szt.-mártoni lakosok 1755-ben; János t.-bicskei lakos 1756-ban; István és Mihály fajszi lakosok Vas vármegye bizonyítványa alapján 1760-ban; János és Ferencz Vas vármegye bizonyítványa alapján 1764-ben; József és fia József, dömsödi lakosok, Bihar vármegye bizonyítványa alapján 1769-ben; András dunavecsei lakos Vas vármegye bizonyítványa alapján 1770-ben; István és Ferencz izsáki lakosok Esztergom vármegye bizonyítványa alapján 1772-ben; János áporkai lakos és fiai János, István, András, Sándor és Mihály Hont vármegye bizonyítványa alapján 1776-ban; Antal, ó-budai lakos Bars vármegye bizonyítványa alapján 1791-ben; Pál, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, valamint fiai József és Mihály 1792-ben; József kamarai inspector Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1792-ben; Áron nagykőrösi lakos Somogy vármegye bizonyítványa alapján 1793-ban; Sámuel bécsi ágens Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1794-ben; Imre ügyvéd, Baranya vármegye bizonyítványa alapján 1801-ben; Ignácz és Imre, Baranya vármegye bizonyítványa alapján 1803-ban; Sándor, szalkszentmártoni lakos, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1808-ban; György és fiai János, Károly és Antal, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1815-ben; Péter, János és Miklós, valamint fiaik és unokáik Győr vármegye bizonyítványa alapján 1817-ben; Ignácz és fia Zsigmond Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1817-ben; István bojári bérlő, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1819-ben; András és János, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1820-ban; Péter sári számtartó, Békés vármegye bizonyítványa alapján fiaival Antal, Pál, Miklós, János és leányaival Mária és Rozáliával együtt Békés vármegye bizonyítványa alapján Nagy.

1825-ben ; Benjámin és Lajos, a vörösberényi predikátor fiai, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1826-ban ; Imre és fiai Sopron vármegye bizonyítványa alapján 1830-ban ; József bugaczi és János izsáki lakosok, Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1832-ben ; Ignácz sőtei, József szombathelyi, György és Mihály izsáki lakosok fiaikkal együtt Vas vármegye bizonyítványa alapján 1838-ban ; József pesti posztókereskedő Győr vármegye bizonyítványa alapján 1839-ben ; Ignácz és Sándor Szatmár vármegye bizonyítványa alapján 1842-ben ; végül István főjegyző és Károly, valamint leánya Rozália 1842-ben a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és kihirdettetnek. Táblabíróknak kineveztettek : Sámuel és Gábor 1793-ban ; Ignácz 1802-ben ; György, kalocsai prefektus, 1823-ban ; Ignácz és Miklós 1861-ben.

Nagy. *Nagy* Jánosnak, nejének Németszeghy Margitnak, fiainak Pál és Mihálynak, unokatestvérének Miklósnak és ennek neje Tzakó Orsolyának 1622-ben adományozott ármális Komárom vármegye bizonyítványa alapján György komáromi és Márton kecskeméti lakosokat 1762-ben kihirdetik.

Nagy. *Nagy* (Közép-Ajtai) Mihály, czeglédi lakos nemesi bizonylatot kap 1755-ben Pest vármegyétől a Középajtaji Nagy Mihálynak, nejének Nagyhalászi Nagy Ilonának, fivéreinek Istvánnak és Györgynek 1655-ben adományozott ármálisra vonatkozólag, hasonlókép nemesi bizonylatot kapnak István, János, Mihály, József és Teréz monori lakosok 1805-ben.

Nagy. *Nagy* (Péli). A barsmegyei Alsópélből származó család, mely azonban a barsvármegyei Pélen és And pusztán kívül, a pestvármegyei Péteri pusztára is már 1697-ben kir. adományt nyert. A család már 1626-ban szerepel és egyik tagja a pestvármegyei Galgamácsán ma is él. Törtelen és Péczelen is birtokos volt. András 1793-ban pestvármegyei táblabíró.

Nagy. *Nagy* (Tolcsvai). Zemplén vármegyének az 1626-ban Nagy Györgynek adományozott ármálisra vonatkozó bizonyítványa alapján Barabás, Gedeon, Ádám, Ignácz, Károly és Boldizsár, Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1830-ban. Czímerét már más kötetben közöltük.

Nagy. *Nagy* (Ürményi) vagy Eörmény Mihálynak, nejének, Berényi Erzsébetnek, fiának Mihálynak, fivéreinek, Balázsnak és Andrásnak, 1659-ben adományozott ármális kihirdettetett ugyanaz évben. Mihály és fiai, György és János, a nemesek sorába felvétetnek és kihirdettetnek 1730-ban.

Czímer : kékben, zöld színben koszorúba czölöpösen állított fehérruhás alkar, egyenes karddal. Kísérők : csillag és félhold. Sisakdísz : röpülni készülő hattyú. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Nagy. *Nagy* (Vásárhelyi) az 1640-ben Nagy András és Benedeknek adományozott ármálisra vonatkozó Veszprém vármegye által kiadott bizonyítvány alapján Péter, monori lakos 1828-ban, István, András és Sándor kihirdettetnek.

Navratil. *Navratil* (Szalóki) Imre dr. és gyermekei Ákos, Dezső és Margit 1893 január 29-én kapnak czímeres nemeslevelet, mely kihirdettetik Pest vármegyében 1901 196. kgy. sz. alatt.

Czímer : vágott pajzs, melynek felső kék mezejében írótollat tartó, s kitárt — aranykötésű — könyvön ülő bagoly ; az alsó vörös mezőt négy ezüst pólya szeli át vízszintesen. Kettős sisak ; a jobbon egymáshoz simuló ezüst-kék sasszárnyak, a balon három (vörös-ezüst-vörös) strucztoll. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst. Jelige : In Aestimio opes.

Nedeczky. *Nedeczky* (Nedecz) Sándor és Mihály donationális levele kihirdettetik 1702-ben. Mihály 1746-ban Komárom vármegyétől nemesi bizonyítványt kap ; József 1725-ben főjegyzőnek, 1735-ben Pest vármegye országgyűlési követének választatott meg. Táblabíróknak kineveztettek : Nedeczky Ferencz 1818-ban ; Gáspár, váczi prefektus, 1823-ban.

Czímer : kékben, zöld zöld téren, jobbra (egy szikla felé) lépő, nyakán nyíllal átlőtt medve. Sisakdísz : ugyanaz növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Némedy. *Némedy* Boldizsárnak és fivérének, Mihálynak, az 1630-ik évben adományozott ármális és leszármazási tábla alapján : István, szentmártonkátai és Péter, bicskei lakos, 1720-ban ; Pál, alsópéteri lakos, továbbá András és fiai, István, András és Boldizsár, úgyszintén János, Mihály és György 1762-ben ; János, hegyesi lakos és fia Imre 1833-ban a nemesek főkönyvébe bevezettetnek és kihirdettetnek.

Németh. *Németh* Pál, rádi lakos, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1817-ben; János, királyi ügyéaz és fiai, János kapitány, György plebános, József hadnagy és Péter provincziális, Vas vármegye bizonyítványa alapján 1822-ben ; János és fiai, István, Sándor, József és János Somogy vármegye bizonyítványa alapján 1834-ben ; végül Pál győri lakos és fiai, Sámuel, Lajos, József és Pál, Győr vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek. Táblabírónak kineveztetett: Németh János az 1784-ik évben; Sándor 1813-ban ; másik János 1822-ben ismét János 1861-ben.

Nyáry. *Nyáry* (Nyáregyházai. Báró és nemes). Pest vármegye törzsökös családja. Őse Lajos 1438-ban kir. adományt nyer Nyiregyházára. Fiai közül Kelemen és Péter 1526-ban Mohácsnál estek el. V. Ferdinánd király Ignáczot és utódait bárói rangra emelte. A család Pilisen és Nyáregyházán és azonkívül Hont, Gömör és Nógrád vármegyékben volt birtokos és részben ma is az. Tagjai közül számosan szerepeltek a vármegyei közéletben. Igy Pál 1848-ban első alispán, Miklós 1845-ben főszolgabíró, Lajos 1867-ben főszámvevő, Ignácz 1793-ban, József 1798-ban, László 1873-ban ; Miklós 1861-ben ; Antal (báró) 1861-ben a vármegye táblabírái. Ugyanez az Antal koronaőr, cs. és kir. kamarás, v. b. t. t. kir. táblai bíró, a hétszemélyes tábla tanácselnöke. Adolf († 1890 körül) altábornagy, néhai József főherczegnek 20 éven át főudvarmestere, cs. és kir. kamarás. Alfonz († 1800 körül) huszárkapitány, ki a custozzai csatában a hadi ékítménynyel ellátott vaskoronarendet nyerte. Albert († 1886) a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Garibaldi mellett Olaszországban végigküzdötte a szabadságharczot és 1848—49-ben Kossuth Lajos hadsegéde volt. Jeles heraldikus és genealogus, a ki megírta A czímertan vezérfonala czímű alapvető munkát. A Szent Móricz és Szent Lázár-rend tulajdonosa. Sándor († 1904) huszárkapitány és gömöri földbirtokos. Jenő, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, kiváló régész, a főrendiház volt háznagya ; Béla († 1895) cs. és kir. kamarás, volt országgyűlési képviselő ; Gyula († 1905) főrendiházi jegyző, pilisi nagybirtokos ; Sándor fia László, jelenleg pilisi földbirtokos ; Adolf fia II. Alfonz, Hont vármegye árvaszéki elnöke és hontmegyei földbirtokos. Béla fia Antal, cs. és kir. kamarás, ulánuskapitány.

Czímer : három arany liliommal megrakott, zöld balharántgerendával hasított pajzsban, felül kékben, balrafordult ezüst holdsarló, alul vörösben, zöld alapon nyugvó arany oroszlán.

Három sisak. Sisakdíszek : I. három arany liliommal megrakott, zöld gerendával hasított, zárt vörös szárny. II. görbe kardot tartó pánczélos, sisakos vitéz. III. három arany liliommal megrakott, zöld gerendával hasított zárt kék szárny. Takarók : vörös-arany, kék-ezüst. Pajzstartók : fekete sas, arany griff.

Okolicsányi (Okolicsnói). Ősrégi, tekintélyes liptóvármegyei család, melynek első ismert őse I. Szerafil, IV. Béla király idejében 1245-ben és 1282-ben már említve van. A család idővel Árva, Bihar, Nógrád, Szabolcs, Túrócz, Zemplén és Szepes vármegyékbe is elterjedt és Pest vármegyébe is letelepedett. Tagjai közül János apát és cz. novii püspök volt ; Károly 1832-ben honti szolgabíró ; Kristófot 1707-ben Rákóczi hívei felkonczolták. A család több izben kapott királyi adományt. Igy Okolicsnóra IV. Béla alatt és újabb adományt 1379-ben Nagy Lajostól. A családnak mindenkor előkelő közéleti szereplése volt. A Pest vármegyébe telepedett ág tagjai közül János és Pál 1848 táján nógrádvármegyei ügyvédek ; Károly († 1905) földbirtokos ; István, jelenleg pálfalvai birtokos ; Károly fiai : Manó, jelenleg balassagyarmati helyettes királyi közjegyző ; Imre bágyoni tiszttartó ; Elemér egri pénzintézeti tisztviselő ; Vincze galgagyörki községi jegyző. Okolicsányi.

Czímer : kékben. leveles arany koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fővel. A pajzs jobb felső sarkában félhold, a balsarkon hatágú arany csillag. Sisakdísz : pajzsbeli kar, a karhajlásnál félhold és abban hatszögű arany csillag. Takaró : kék-arany.

Oláh Mihálynak, nejének Halász Katalinnak, fiainak, János, István, Ferencz és Józsefnek 1718-ban adományozott ármális alapján : István és János, nagykőrösi lakosok, 1755-ben ; Ferencz, János és István 1775-ben; József 1810-ben ; József és fia József ; Ferencz és fia Zsigmond; végül Mihály, dabasi lakosok, 1832-ben a nemesek főkönyvébe bevezettettek s erről bizonyítványt kapnak. Oláh.

Czímer : kékben, fehér lovon jobbra vágtató pánczélos vitéz, görbe karddal. Sisakdísz : nyilt fekete sasszárny között könyöklő pánczélos kar, görbe karddal. Takarók : vörös-ezüst, kék-arany.

Orosdy (Orosdi báró). Pilisszántón birtokos család. Tagjai közül Fülöp bárói rangot nyert. Többi tagjai közül Adolphus 1849-ben Kossuth Lajos titkára volt. Élénk részt vett a szabadságharczban, melynek leveretése után őrnagyi rangban menekült és Kossuthot Viddinbe kísérte, hol titkárja lett. Ennek fia Fülöp m. biz. tag, ki nejével szül. báró Csotei Herczog Margittal, élénk részt vesz a társadalmi és közjótékonysági mozgalmakban. Gyermekeik : Raoul és Juliska kiskorúak. Orosdy.

Czímer : felül ötször, alul a felsőkkel ellenkezőleg négyszer ormozott, ezüst pólyával vágott zöld pajzsban, a felső mezőben a második oromközből a felső jobb sarok felé kinyúló pánczélos kar, görbe karddal. Az alsó részen, köves talajon, fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz : három fehér strucztoll. Takarók : zöld-ezüst. Pajzstartók : jobbról ezüstparipa, balról ezüst-szarvas. Jelmondat : Vere et integre.

Ország-Gazda (Felső-Kubini) András és István 1764-ben ; István, czeglédi lakos, valamint fivérei, János és László 1803-ban ; János, bugyi lakos és fiai, János és György 1822-ben, mindannyian Árva vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek. Országh-Gazda.

Ottava (Borszörcsöki) Ignácz dr. egyetemi magántanár, szemorvos, nejétől — nemes Fodor Mária Jozefától — született fiával Gáborral 1909 május 15-én kap czímeres nemeslevelet, mely kihirdettetik Pest vármegyében 1910-ben. Ottava.

Czímer : vágott pajzs, melynek felső (kék) mezejében jobbról egy (növekvő) fehérruhás, zöld szemellenzős ifjú a pajzs felső balsarkából előtörő aranynap sugarai alól feléje repülő — csőrében szemorvosi műszert tartó, — fehér galamb felé karjait kitárja. A pajzs hasított alsó részének jobb (vörös) mezejében zöld téren leveles szőlőtő van egy fürt szőlővel ; a bal (arany) mezőben szabadon lebegő, vöröskötésű, kitárt könyv látható. Sisakdísz : egy arany kereszt. Takarók : kék-arany, vörös-arany.

Ottlik (Felső-Ozoróczi és Kohanóczi) Györgynek az I. András magyar királytól levezetett nemessége elismerésével 1688-ban adományozott ármális kihirdettetett ugyanaz évben. Dániel Pest vármegye főjegyzője, majd alispánja, az ármálisról másolatot kapott 1811-ben. Ottlik.

Paál (Felsöeőri) a nemességet Mihály kapta II. Mátyásnak 1611-ben történt birtok-adományozásával Felső-Eör községben. A család Vas vármegyében törzsökös, hol 1767-ben lett kihirdetve s ugyanaz évben Fehér vármegyében is. István és fiai, János és István, Vas vármegye bizonyítványa alapján 1799-ben; István és fiai, János, Gábor és István 1807-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. E családból való a szabadszállási főjegyző, Paál István. Paál.

Czímer : kékben, zöld téren ágaskodó fehér ló, a nyergen könyöklő pánczélos kar kivont karddal, azon átütött török fő. Sisakdísz : a pajzsbeli kar. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Paczolay (Paczolai) Györgynek Nyitra vármegye által 1747-ben kiadott nemesi bizonyítvány alapján István áporkai lakos és fiai, Balázs és József ; továbbá János és fiai, János és László ; végül Miklós 1762-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. Paczolay.

Czímer : kékben, zöld téren, hátulról nyíllal átlőtt ágaskodó őz. Sisakdísz: oroszlán növekvően, kivont görbe karddal. Pajzstakarók : kék-ezüst, vörös-ezüst.

Pajor (Felső-Eőri) Gáspár Györgynek és fiainak, György és Jánosnak, az 1659. évben adományozott ármális kihirdettetvén Hont vármegyében, e vármegye bizonyítványa alapján Pajor Gáspár, szentendrei lakos, Pest vármegye nemesei sorába felvétetett 1804-ben. Pajor.

Papp János, nagykőrösi lakos, bemutatván ármálisát 1668-ban ; János kókai lakos 1720-ban ; József tassi lakos Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1730-ban ; István (József fivére) 1742-ben ; Pál, József, András és Mihály, kunszentmiklósi lakosok, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1798-ban ; Péter, László, Gedeon, Károly és Lajos Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1812-ben ; István és Ignácz Hont vármegye alapján 1822-ben a vármegye nemesei közé felvétettek és kihirdettettek. Papp.

Parragh József, Mihály és István, továbbá József fiai, Ádám, János és József, dunaszentgyörgyi lakosok, Tolna vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegyében kihirdettetnek 1816-ban. Parragh.

Pásztor György, János, Imre, István és Andrásnak, továbbá Béres Péternek és végül Nagy Andrásnak, az 1651. évben adományozott ármális alapján András és Pál, kecskeméti lakosok, kihirdetésüket kérik 1788-ban. Pásztor.

Patay János és Pál nemesség-szerzőktől 1614-től levezetett leszármazási tábla alapján András, kecskeméti lakos és Gáspár, István, Mihály és János 1673-ban ; József, Komárom vármegye bizo- Patay.

nyítványa alapján 1730-ban ; József, Sámuel, János és Péter Sándor, dabasi lakosok, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1782-ben ; Benjámin, ó-budai lakos és fiai, János és József ; Ferencz ugyancsak Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1783-ban ; Pál, ráczkevei lakos 1812-ben kihirdettettek.

Czímer : kékben, zöld téren, koronán könyöklő pánczélos kar, vörös szívet tartva, melybe három rózsaszál van tűzve. Sisakdísz : ugyanaz. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Pauer. *Pauer* Mátyásnak, nejének Haán Krisztinának, gyermekeinek Tamásnak és Borbálának, rokonának Ferencznek, ennek neje Mattz Jankának és gyermekeinek, József, Antal, Mária, Erzsébet, Éva, Rozina, Marianna és Katalinnak 1722-ben adományozott ármális kihirdettetik 1723-ban. Ferencz P. Mátyástól való leszármazását beigazolván, a megye nemesei sorába felvétetik 1768-ban.

Czímer : kékben, zöld téren, jobbjában három fehér liliomszálat tartó, kétfarkú oroszlán. Sisakdísz : pánczélos kar, görbe karddal. Takarók : fekete-arany, vörös-ezüst.

Pauler. *Pauler* Antalnak, első nejétől, Hantzhammer Eleonórától született fiának, Antalnak, ennek hitestársának, Markovits Teréznek, úgyszintén második nejétől, Hohn Karolától netán születendő gyermekeinek az 1817-ben adományozott ármális kihirdettetett 1818-ban ; Tivadar, zágrábi egyetemi tanár, bizonyítványt kapott 1839-ben.

Pekáry. *Pekáry* László pesti kereskedő részére Zemplén vármegye nemesi bizonylatot adott a Pekáry Tamásnak 1633-ban adományozott ármálisra vonatkozólag ; ugyane bizonyítvány alapján Pest vármegyében Imre és András 1844-ben ; László 1848-ban kihirdettetnek.

Czímer : aranyszegélyű, kék pajzsban, ballábán álló, jobbjában kavicsot tartó daru, nyakára fűzött koronával. Sisakdísz : a pajzsalak, korona nélkül. Takarók : kék-arany.

Pesthy. *Pesthy* Ferencz kineveztetik pestvármegyei albiztosnak 1738-ban, megválasztatott esküdtnek 1742-ben. Antal és fiai, Miklós és András, az elhalt Dániel és Lázár, valamint Boldizsár fiai Komárom vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek 1824-ben.

Pethő. *Pethő* Bálint és Gáspár, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1677-ben ; József, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1730-ban ; János és Ignácz, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1806-ban ; László, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1806-ban ; végül Dániel és fiai, József és Gábor, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1827-ben a vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek.

Pintér. *Pintér* Fülöpnek és fiainak, Ferencznek és Jánosnak 1747-ben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében ugyanaz évben ; István, makói lakos, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétetett 1845-ben.

Czímer : hasított pajzs ; a jobb kék mezőben hármas szikla fölé kiterjesztett arany fél-sasszárny ; a bal vörös mezőben balra fordult ezüst-vért. Sisakdísz : jobbra dűlő vörös zászló és balra dűlő arany fél sasszárny. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Piróth. *Piróth* István, Péter és János, áporkai lakosok ; továbbá másik István, tassi lakos, Hont vármegye bizonyítványa alapján 1781-ben ; János májasházai lakos 1801-ben ; id. János áporkai és id. Péter májasházai lakos s továbbá ifj. János és István 1805-ben ; András, vasadi, Pál, Sámuel, József és András, ráczkevei lakosok, 1809-ben ; András (Péter fia) barsmegyei lakos 1819-ben ; végül István és három fia, Benjámin, István és Pál ; továbbá János és fia János 1847-ben a Pest vármegyei nemesek főkönyvébe bevezettettek és erről bizonyítványt kaptak.

Póka. *Póka* László nemesi bizonylatot kap Komárom vármegyétől 1761-ből a nagybátyjának, Péternek 1712-ben adományozott ármálisra vonatkozólag. László, nagy-kőrösi lakos, 1782-ben ; Sándor, ugyancsak nagy-kőrösi lakos, 1847-ben kihirdettetnek. Lajos segédszolgabíró lett 1878-ban.

Pollermann. *Pollermann* Mátyásnak, nejének Habenberger Évának, gyermekeinek, Pál-Antal, Mária, Leokádia, Éva-Rozina és Anna-Erzsébetnek 1689-ben adományozott ármális alapján, János-György és fia János, valamint fivére Mátyás, az említett ármális alapján Pest vármegyében kihirdettettek 1736-ban.

Polner. *Polner* (Polnai) 1662-ben nemesített család. A nemességet Polner Frigyes és fiai János, György, Dániel, Sámuel, Polycarp, valamint sógora Fleischacker Jakab kapták. Polner II. János és II. Dániel pozsony-vármegyei lakosok 1796-ban igazolták nemességüket s Pozsony vármegyétől ugyanakkor nemesi bizonyítványt kaptak ; azután Pest vármegyében telepedtek le ; János Tápióbicskén, Dániel Alberti községben, és 1798 deczember 14-én Pest vármegye nemesei közé vétettek fel. II. Dániel 1797-ben nemesi felkelő. Lajos Békésvármegyébe telepedett. 1845-ben ügyvéd. A 40-es években alpénztárnok, tiszti ügyész, később békéscsabai főszolgabíró. Aladár jogtudor, ügyvéd, az Agrárbank ügyésze, békéscsabai földbirtokos. — Ödön jogtudor, ügyvéd, igazságügyminiszteri osztálytanácsos, a III-ad oszt. vaskorona-rend tulajdonosa, egyetemi czímzetes nyilv. rendkívüli tanár, a M. Tud. Akadémia tagja, békéscsabai földbirtokos. — II. Lajos gödöllői ügyvéd, kir. tan., a Ferencz József-rend lovagkeresztese. — Zoltán jogtudor. — Sándor zsámboki községi főjegyző. — II. Gyula gazdatiszt.

Czímer : kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobbjában kardot, baljában pálmaágat tart. Sisakdísz : növekvő oroszlán, előlábai között átkötött csomagot tart. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Posgay. *Posgay* (Sabjáki.) Nemes székely család, mely azonban az idők folyamán Magyarországon számos vármegyében és az újabb korban Pest vármegyében is elterjedt. Tagjai közül András Kemény János erdélyi fejedelem alatt török fogságba esett. A család egyik tagja Dobó alatt Eger védelmében esett el. A török hódoltság idején Ferencz a komáromi csajkások kapitánya volt. — Miklós († 1850 táján) Somogy vármegye táblabírája, majd 48-as honvéd. — Móricz Pest vármegyében számvevő. — II. Miklós, jelenleg orsz. képviselő és kezeli földbirtokos. — Béla, jelenleg kiskőrösi járásbíró.

Pózner. *Pózner* Ferencz, Bernáth és Györgynek, nemkülönben Ferencz első nejétől, Trost Borbálától született fiának, Józsefnek és második nejétől, Terttman Annától született leányainak, Teréznek és Erzsébetnek az 1791-ik évben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében 1813-ban.

Czímer : négyelt pajzs. I. és IV. ezüstben ágaskodó oroszlán, görbe karddal (egymással szembe nézve), II. és III. aranyban, színes szalaggal homlokán átkötött, szembe néző szerecsen fej

Sisakdísz: ezüst-vörös és fekete arany sasszárnyak között, jobbra fordult, homlokán vörös-fehér szalaggal átkötött, vörösruhás növő szerecsen, kezében lövésre kész nyillal. Takarók: vörös-ezüst, fekete-arany.

Prónay (Tót-Prónai és Blatniczai báró és nemes) ősnemes család, melynek ősi fészke Turócz vármegye volt és mely magát az Árpádok korában szereplő Comes Rechk-től, — ki Kún László királytól 1279-ben csereadományba kapja Prónát, (a mai Tót-Prónát) származtatja. A család később Nyitra és Trencsén, majd a törökök kiüzetése után, Nógrád és Pest vármegyébe szétágazott. Pest vármegyébe I. Gábor († 1758), a kitünő jogtudós telepszik meg, megszerezvén a többek között csere útján gróf Károlyi Sándortól 1731-ben Acsát, hol magának kastélyt emel; az 1736, 1741 és 1751-iki pozsonyi országgyűléseken Pest vármegye követe és 1733 s 1746-ban táblabírája, később kir. tanácsos. Két fia: László († 1808) az idősebb 1757-ben Pest vármegye táblabírája, 1763-ban Nógrád vármegye másod, majd 1765-ben első alispánja, 1783-ban a helytartótanácsnál consiliárius, mint ilyen, ott az első protestáns, majd 1785—1790 között Zólyom s még öt felvidéki vármegye főispánja, 1790 óta pedig Csanád vármegye főispánja, az 1791. évi ág. hitv. evang. egyház zsinatának elnöke; és II. Gábor († 1811) az ifjabbik 1772-ben Pest vármegye táblabírája, 1784—1790 között a pozsonyi tankerület főigazgatója, 1790 óta pedig Gömörmegye főispánja; — mindkettő v. b. t. t., 1782-ben bárói méltóságra emeltettek. — László báró fiai közül: Sándor († 1839), 1784-ben Pest vármegye táblabírája, 1797-ben cs. kir. kamarás, 1819 óta az ág. hitv. evang. egyház főfelügyelője, a Magyar Tud. Akadémia igazgatósági tagja; Lajos († 1826) előbb a báró Vécsey (ma a 4-ik) cs. kir. huszárezredben, majd Pest vármegye nemesi fölkelő ezredében 1797-ben kapitány, és 1809-ben annak ezredese, mikor ezredével a szerencsétlen győri csatában bátran fedezte a visszavonulást és magát kitüntetvén, a Szt. István-rend kis keresztjét kapta jutalmul és 1819-ben Pest vármegye táblabírája lett; Simon († 1825) 1818-ban Pest vármegye táblabírája, és a negyedik testvér Kálmán († 1845) szintén 1818-ban; ellenben II. Gábor fiai: József († 1824) cs. kir. kapitány János főherczeg (ma 9-ik számú) dragonyos-ezredében, 1813-ban cs. kir. kamarás, és Zsigmond († 1848), 1822-ben cs. kir. kamarás, 1829-ben Pest vármegye táblabírája. Lajos báró fia Albert († 1867), 1829-ben Pest vármegye táblabírája, az 1837-ik évtől 1846-ig Pest vármegye főispáni helytartója, 1860-ban a hétszemélyes tábla bírája és a Szt. korona egyik őre; Albert fia Elek († 1890), 1854-ben cs. kir. kamarás, 1856-ban cs. kir. huszárőrnagy; Kálmán fia Ágoston († 1851) Pest vármegye táblabírája és Simon fia István († 1892), és unokái Aurél († 1892) és Adorján († 1898). — József bárónak fia III. Gábor († 1875) az 1839—40-iki országgyülésen Turócz vármegye követe, az 1848-iki pesti országgyűlésen pedig a turóczszentmártoni kerület képviselője, 1841-ben Pest vármegye táblabírája, 1857-ben cs. kir. kamarás, 1861 óta az ág. hitv. evang. egyház egyetemes főfelügyelője s 1865-ben valóságos belső titkos tanácsos; s végre ez utóbbinak fiai: Dezső az 1874—75, 1882—84. és 1887—92. években országgyülési képviselő, 1882 óta az ág. hitv. evang. egyház egyetemes főfelügyelője, hosszú évek sora óta Pestvármegye több bizottságának tagja, ki a vármegyei közéletben tevékeny részt vesz, és ennek testvéröcscse Sylvester (IV.) Gábor 1881—84-ben a váczi kerület országgyűlési képviselője. — A család nemesi ágából, — mely ág jelenleg a vármegyében nem birtokos, — 1804-ben Pál Pest vármegye táblabírája. Prónay.

Czímer: (Nemesi.) kék pajzsban, zöld dombon, koronán álló daru, jobb lábában kövecskét tartva. Sisakdísz: ugyanaz. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

A bárói czímer: négyelt pajzs; 1. és 4. ezüst mezőben vörös koronán álló daru, felemelt jobb lábában követ tart. 2. és 3. kék mezőben hat (3, 2, 1) ezüst liliom. Három sisak; sisakdíszek: 1. (középső) ezüsttel és vörössel ellentétesen vágott két elefántagyar közt a daru. Takaró: ezüst-vörös. 2. Kinövő, koronás, kétfarkú arany oroszlán, jobbjában öt, keresztbe s fönt hegyökkel legyezőszerűleg elhelyezett nyilat tart. Takaró: ezüst-vörös. 3. Fekete, zárt szárnypár. Takaró: ezüst-kék. Pajzstartó: két mez nélküli erdei ember, fejükön és ágyékukon falevelekkel födve.

Ráday (Rádai gróf és nemes.) András, 1642-ben Pest vármegye alispánjának; Gáspár, 1686-ban ugyancsak alispánnak, 1687-ben országgyülési követnek választatott meg; hasonlókép megválasztatott országgyűlési követnek 1840-ben és 1843-ban Gedeon; vármegyei főjegyzőnek 1867-ben László; szolgabirónak 1878-ban Pál választattak meg. Táblabíráknak kineveztettek: Pál báró 1790-ben; Gedeon báró 1767-ben; Imre báró 1790-ben; Gedeon gróf 1804-ben; Gedeon gróf 1831-ben; László gróf 1836-ban; Gedeon, Pál, László és ifj. Gedeon grófok 1861-ben. Ráday.

Rakovszky (Nagyrákói és Kelemenfalvi). A Jeszen törzsből származó ősrégi túróczvármegyei család, melynek egyik ága Pest vármegyére is kiterjedt. Egyik tagja Márton († 1828), 1812-ben bárói rangot is nyert, de benne ez ág kihalt. E család tagjai közül Gusztáv (szül. 1823, † 1879) pilisszántói birtokos volt és ott is halt meg. Özvegye ma is ott él. Fia Ferencz-József István, (szül. 1828) kir. törvényszéki bíró. — Ferencz, solti, majd Pest járási főszolgabíró 1790-ben. — István, az állami számvevőszék elnöke, — v. b. t. t. († 1910. márcz. 5.) — 1873-ban pestvármegyei aljegyző volt. — József, 1810-ben, János 1818-ban, István 1823-ban, Ferencz 1829-ben pestvármegyei táblabirák. Rakovszky.

Raksányi (Raksai). Túrócz vármegye ősi családja. Első ismert őse Mekse fia Rekse, már 1280-ban szerepel. Más vármegyékben is elterjedt és Pest vármegyébe a múlt század elején került, hol Zakariást Túrócz vármegye bizonyítványa alapján a vármegye nemesei közé iktatták. Tagjai közül József († 1870) Kiskőrösnek 40 éven át főjegyzője volt. — Mihály, szintén 40 évig dunaegyházi községi jegyző, jelenleg nyugalomban. Fiai közül Zoltán pinczehelyi gyógyszerész, Elemér pilisszántói jegyző, Mihály az orsz. közp. hitelszövetkezet egyik főtisztviselője Budapesten. Raksányi.

Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén koronán könyöklő pánczélos kar. Kísérők: aranycsillag és ezüst félhold. Sisakdísz: a pajzsbeli kar, karddal. Takarók: kék-arany.

Rákóczy (Rákóczi). A XIV. századtól kezdve ismert donatárius nemes, jelenleg Zólyom, Hont, Nógrád és Pest vármegyében elterjedt család. János 1720-ban; Mihály és Gábor 1749-ben Zólyom vármegye bizonyítványa alapján kihirdettetnek. András 1832-ben főügyésznek; János 1861-ben főjegyzőnek, majd az alkotmány visszaállítása után 1867-ben ismét főjegyzőnek választatott meg. Táblabíróknak kineveztettek: György 1826-ban; András 1836-ban; János 1848-ban. Rákóczy.

Czímer: kékben, függélyesen álló vörös rák, jobbról hatágú aranycsillag, balról növő hold által kisérve. Sisakdísz: turbánon pánczélos kar czölöpösen, görbe karddal. Takaró: kék-vörös.

Ráth Ágostonnak és nejétől, Mockh Teréztől született leányának Annának az 1792-ik évben adományozott ármális kihirdettetett 1793-ban. Ferencz és Károly, balassagyarmati lakosok, 1821-ben; Ferencz, izsáki lakos, 1844-ben Pest vármegyétől nemesi bizonyítványt kaptak. Ráth.

Rédl. *Rédl* Ferencznek és gyermekeinek, Mihály, György, Fülöp, Antal, József, János, Anna, Mária, Katalin, Teréz, Éva és Rozáliának az 1790-ik évben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében 1810-ben. Ferencz és fia Ferencz, valamint unokája szintén Ferencz 1818-ban; Ferencz és gyermekei, Ferencz, Ignácz, Zsigmond, Gyula, Teréz, Ida és Ottilia 1846-ban bizonyítványt kaptak.

Reusz. *Reusz* (Ráthonyi). R. Henrik, pestvármegyei tápiósápi nagybirtokos, a millenáris ünnepségek alkalmával a közgazdaság terén szerzett kiváló érdemei elismerésével a magyar nemességet és a Ráthonyi előnevet nyerte díjmentesen. A czímerszerző egyszersmind a Ferencz József-rend lovagja, a pestvármegyei lótenyészt. bizottmány elnöke, az Omge tanácstagja és több közgazdasági testület igazgatósági tagja. Fiai: Frigyes, orvostudor, egyetemi magántanár, Andor, jogtudor, a földmívelési minisztérium segédtitikára.

Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén nyugvó arany koronán könyöklő, vörösmezű kar, három búzakalászt tart. Sisakdísz: a pajzsbeli kar. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Rihmer. *Rihmer* (Granasztói). József, pécsi káptalani számadó, 1828 április 11-én kap czímeres nemeslevelet „Granasztói" előnévvel. A család donátiót kapott Granasztó-ra és birtokos volt Somogy vármegyében Babódpusztán. R. Kázmér, kir. ítélőtáblai biró Kalocsán lakik.

Czímer: négy részre osztott pajzs; az első arany mezőben fészkén ülő, fiait kebléből tápláló pelikán; a második kék mezőben régi vár, a sarkokban csillag és növő hold; a harmadik kék mezőben zöld téren álló három fenyőfa, felettük arany nap; a negyedik arany mezőben áldozati oltár. Sisakdísz: két fekete sasszárny között kinövő oroszlán, kormánypálczával. Pajzstakaró: vörös-kék.

Romeiser. *Romeiser* (Bátaszéki) Ferencztől és feleségétől Forstinger Borbálától született gyermekei: Ferencz, Géza és Emilia, Kézdivásárhelyi Vásárhelyi Gézáné, 1897 július 25-én czímeres nemeslevelet kaptak Bátaszéki előnévvel, mely kihirdettetett Pest vármegye 1910. márczius 18-án tartott közgyűlésében; névszerint Romeiser Béla, Ferencz, Ilona, Jolán és László gyermekeivel; továbbá Romeiser Géza Mária leányával.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon, koronán álló, jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú fehér galamb, csőrében zöld koszorút tartva; a pajzssarkokban fent egy-egy ezüst anjou-liliom, lent egy-egy hatágú aranycsillag. Sisakdísz: a pajzsbeli kiterjesztett szárnyú, jobbra fordult fehér galamb, csőrében koszorúval. Takarók: kék-ezüst, kék-arany.

Rudnyánszky. *Rudnyánszky* (Dezséri). A Divék nemzetségből való ősnemes család, mely már 1319-ben czímerrel birt, birtokos volt Magyarország éjszaknyugati valamennyi megyéjében, sőt Erdélyben is; a nagy hazafiak, kiváló államférfiak egész sorát mutatja fel a család. (L. Nagy Iván 1797—819.) József, Pest vármegyében megválasztatott 1733-ban ügyésznek; László szolgabírónak 1889-ben; főszolgabírónak 1902-ben. Táblabíróknak kineveztettek: József 1737-ben; György báró 1790-ben; Zsigmond báró 1815-ben; József báró 1829-ben; Sámuel báró 1829-ben.

Rudnay. *Rudnay* (Rudnai és Divékyfalusi). Ez ősrégi, a Divék nemzetségből származó család genealogiáját és czímerét már a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Itt csak a Pest vármegyében letelepedett ágat óhajtjuk tehát ismertetni. E család tagjai közül elsőnek szerepel a vármegyében János, kit 1804-ben pestvármegyei táblabírónak neveznek ki. — Dénes, (sz. 1790, † 1838); Gosztonyi Mihály és neje Sembery Anna leányát Zsuzsánnát vette nőül és így lett váczhartyáni pestvármegyei birtokos. Híres volt jótékonyságáról. Ennek fia volt az 1909. szeptember 4-én elhúnyt József 1848/49-iki nemzetőr, váczhartyáni földbirtokos. Özvegye Rudnay Józsefné, szül. Veress Szilárda, Veress Pálné leánya.

Safáry. *Safáry.* (Tiszaabádi). A család Sáfáry és Safarik néven is szerepelt és attól az Ivasovich Gudováczi Sáfár Istvántól származtatja magát, ki már Zsigmond király idejében 1430-ban 50 főnyi bandériumot állított ki és kinek unokája Péter, II. Lajos főajtónállója volt. János, 1560-ban I. Ferdinánd királytól a hontvármegyei Teszárra, az ott kőből épült kúriára, Udvarnokra, a bácsvármegyei Ujfalu, a trencsénvármegyei Prutta és a nógrádi Halácsi részbirtokokra kir. adományt nyert. — II. János, régész és történetíró (sz. Kiskőrös 1812) a szerb tudós-társaság elnöke és sok külföldi tudós-társaság tagja és számos magas rendjel tulajdonosa. — Pál József, (sz. 1795, † 1861) előbb újvidéki gimn. igazgató, majd a prágai egyetem őre és könyvtárosa, kiváló szlávista író. — III. János, (sz. 1812) a Kubinyi-Bethlen-Teleki család inspektora Kiskőrösön. — Ágoston, 1849-ben pestvármegyei főszolgabíró. — Elek, 1876-ban szolgabíró. — Ágoston, 1861-ben pestvármegyei táblabíró. Fia Gyula 1880-ban szolgabíró, ügyvéd. Ennek fia Endre, kiskőrösi tb. szolgabíró.

Czímer: vörössel és feketével vágott pajzs felső vörös mezejében a vágási vonalból kinövő arany oroszlán, jobbjában buzogányt markol. Sisakdísz: nyílt fekete sasszárny. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Sánta. *Sánta* Ferencznek, nejének Kőrös Juditnak, fiának, ugyancsak Ferencznek és leányának, Ilonának, valamint nevelt leányának, Biró Katalinnak az 1701-ik évben adományozott ármális kihirdettetik 1702-ben. Ferencz, nagy-kőrösi lakos és fia Ferencz 1754-ben; Pál, új-kécskei lakos 1755-ben; végül István, tinnyei lakos és fivérei, Péter és Ágoston Hont vármegye bizonyítványa alapján 1832-ben Pest vármegyében kihirdettetnek. Péter 1861-ben főadószedőnek, 1867-ben főpénztárosnak választatott meg. István kineveztetett táblabírónak Pest vármegyében 1839-ben.

Sárkány. *Sárkány* (Ilenczfalvi). Maros-Torda vármegyéből származik, honnan idővel Gömör, Csongrád, Győr, Komárom, és Pest vármegyében is elterjedt. A pestvármegyei ág attól a Mártontól származik, a ki Szegedről Gömörbe költözött és kinek unokája Mihály rozsnyói tanár volt. Ennek fiai közül Pál és Sámuel jöttek Pest vármegyébe, Dunaegyházára, később Pál Kiskőrösre költözött, Sámuel pedig pilisi lelkész lett. A komáromi ágból viszont Ignácz és fiai Lajos és Zsigmond kerültek ide, kiknek nemességét itt 1822-ben hirdették ki. — Fábián, 1607 november 27-én Rákóczy Zsigmondtól kapott czímeres nemeslevelet, melyet Maros-Torda vármegyében hirdettek ki. A másodikat István kapta 1660 június 20-án I. Lipóttól, melyet 1661 augusztus 5-én Szendrőn hirdettek ki. A család Torda, Istvánháza, Csesztve, Szentkirály, Kisenyed, Szentgyörgy, Széplak, Tamástelek, Középlak, Kaján és Hosszúliget községekre és részekre kapott kir. adományt. Pest vármegyében Kiskőrösön is birtokos volt és ma is az. Tagjai közül a fentemlítetteken kívül József 1861-ben pestvármegyei táblabíró. — Károly József († 1864) bányatulajdonos és a Concordia vasbányatársulat alapítója. — Sámuel (szül. 1823) evang. püspök. — János († 1875) kiskőrösi birtokos. —

Ráday.

Prónay.

Rákóczy.

Safary.

Reusz.

Sárkany

Scultéty.

Sarlay.

'Sigray.

Sikorszky

Szabó.

Szalacsy.

Szilassy.

Takach.

Teleki.

Tost.

Veres.

Wodianer.

Zsolnay.

Károly († 1885) apostagi jegyző. — Id. József († 1903) kir. táblai elnök, kiskőrösi birtokos. — Gyula, jelenleg kir. táblai bíró. — Jenő, vezérkari őrnagy. — Béla kecskeméti ág. ev. lelkész, pestmegyei alesperes. — Kálmán, a dobsinai ág. ev. egyház felügyelője. — István és Kálmán jelenleg kiskőrösi földbirtokosok. — Imre szarvasi főgimn. tanár. — Sámuel, kiskőrösi jegyző. — János, bácstopolyai járási és vm. t. főorvos. — László, aszódi gyógyszerész. — Pál, falki r. k. lelkész.

Czímer : kékben, a saját farkát szájában tartó zöld sárkány által alkotott körben, görbe kardot tartó vörösmezű kar. Sisakdísz : vörös-ruhás, fehér kócsagtollas, vöröshajtókás, barnakucsmás, görbe kardot tartó vitéz, növekvően, balját csípőjén nyugtatja. Takarók : vörös-ezüst, kék-arany.

Sárközy (Nagybócsai) Mihály és neje Katalin, továbbá gyermekeik, Anna, Zsuzsánna és Mihály 1628-ban kaptak czímeres nemeslevelet, melyet Szent-Antalon, Hont vármegyében és Egerben hirdettek ki. A család 1848 előtt Kecskeméten, Bócsán és Szelén volt birtokos. Tagjai közül I. Pál, 1743-ban Kecskemét bírája. — Fia II. Pál, szintén kecskeméti bíró és ennek fia III. Pál is az. — Lőrincz (1830) pestvármegyei főszolgabíró. — Farkas, (1830) táblabíró. — Imre, 1832-ben Pest vármegyei főjegyző — Károly, 1841-ben főszolgabíró. — Ifj. Pál, 1899-ben főszolgabíró. — János, 1779-ben, Pál 1793-ban, ifj. János 1799-ben, Benjamin 1819-ben, Imre 1883-ban, Zsigmond 1832-ben, Lőrincz 1836-ban, István 1845-ben és Ábrahám 1836-ban táblabírák. Simon várm. esküdt. Sárközy.

Czímer: vörösben, zöld alapon ágaskodó, természetes színű farkas, jobbjában kardot tart. Sisakdísz : a pajzsalak növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Sarlay. (Nagy és Kissarlói.) Nyitra vármegyéből származik, de idővel Trencsén, Bars, Nógrád, Zemplén, Gömör, Borsod, Szabolcs, Vas, Veszprém és Pest vármegyékben is elterjedt. Hagyomány szerint a Ludány nemzetségből származik, miután ez kapta 1246-ban Kissarlót királyi adományban. S. Pál már 1350 táján Kissarló ura. 1627-ben Pál, régi nemességének elismerése mellett új czímeres nemeslevelet kap, melyet 1627-ben Barsban, 1660-ban Nógrádban, 1665-ben Zemplénben hirdettek ki. 1782-ben Kassán, 1754-ben, 1775-ben, 1821-ben és 1834-ben Pest vármegyében igazolták a család egyes tagjai nemességüket, 1567-ben Zsigmond és testvérei új adományt nyernek Kissarlóra, míg Bálint 1559-ben a nógrádvármegyei Galsát és Felsőpetényt, 1564-ben pedig Panyitdaróczot és Demecser egy részét és Pest vármegyében is nagyobb donácziót nyert. Tagjai közül I. István Csák Máté híve és bizalmasa. II. István (1392.) homo regius. Bálint (1573.) csejthei várnagy. Mózes (1633.) II. Ferdinánd híve. András (1640.) I. Rákóczi György seregében vitézkedett. Márton (1724.) Pozsony vármegye főjegyzője. György (1782.) Krassó vármegyei táblabíró. Gábor, Vas vármegyei táblabíró, az utolsó nemesi felkelés kapitánya. Lajos (1860.) udvari kanczelláriai tanácsos. János (1870.) legfőbb semmítőszéki bíró. I. Sándor 48-as huszárfőhadnagy, később honvédhuszárőrnagy. Ferencz kúriai bíró. II. Sándor csengődi, tabdi pusztai birtokos. Sarlay.

Czímer : kékben, zöld alapon, ágaskodó fehér lovon ülő, vörösruhás magyar vitéz, jobbjában görbe kardra szúrt török főt tart. Sisakdísz : kiterjesztett szárnyú kétfejű fekete sas. Takarók : vörös-arany, kék-ezüst.

Scholz (Szepesi) Rezső, min. tanácsos, erdőigazgató, valamint fia Aladár és leányai Etelka és Ida, 1875 április 24-én kapnak czímeres nemeslevelet, mely kihirdettetik 1901. 197. közgyűlési szám alatt. Scholz.

Czímer : jobbharántos, hullámzó ezüst pólyával átszelt pajzs ; a felső (bal) vörös mezőben egy ötlevelű arany csergaly ; a jobb (alsó) kék mező tövében még zöldelő, a Magas Tátrát jelképező havas hegylánc. Sisakdísz : növekvő oroszlán, jobbjában arany csergalylyal. Takarók : kék-ezüst, vörös-arany.

Schossberger (Tornyai) Simon Vilmos és feleségétől Sachs Reginától született gyermekei : Zsigmond, Henrik, Teréz, Laura, Emma, Amália és Lujza, 1863 január 10-én kapnak czímeres nemeslevelet, mely kihirdettetik Pest vármegye 1864 január 16-án tartott közgyűlésén. Sch. Lajos és nejétől Feldheim Ilonától született gyermekei : Erzsébet, Magda és György ; nemkülönben Sch. Rezső és gyermekei : Renée, Vilmos és Katalin 1905 deczember 11-én bárói rangra emeltettek. Schossberger.

Czímer : felülről közepéig függőlegesen két — vörös és ezüst — vízszintesen harmadik kék mezőre osztott pajzs. I-ben jobbra fordult oroszlán, mindkét első lábával maga előtt lefelé tartott bőségszaruból virágot és gyümölcsöt szór maga elé ; II.-ban három jobbharántos vörös pólya. Az alsó kék mezőben zöld téren fehér márványkövön méhkas, hét arany méhtől körülröpködve ; a felső jobb sarokban arany nap. Sisakdísz : jobbra fordult növő oroszlán, jobbjában három, szárán levő dohánylevél. Pajzstakarók : ezüst-vörös, arany-kék.

Bárói czímer : megegyezik a nemesivel, a következő eltérésekkel : a korona hétágú, a sisak és rajta a három dohánylevelet tartó oroszlán szembe nézve. Pajzstartók : két vadember.

Scultéty (Alsó-Lehotai). Régi nemesi család, melynek első ismert őse Scultetus György, ki a Szepességben már 1423-ban szerepel. A család Alsó-Lehotára, Zólyom vármegyében királyi adományt nyert és Márton 1602-ben már Alsó-Lehota ura. A nemességet Trencsén vármegyében 1790-ben hirdették ki, továbbá Pozsony vármegyében és e vármegye nemesi bizonyítványa alapján Pált és fiait Lajost, Józsefet és Nándort, valamint leányait 1821-ben Pest vármegye nemeseinek sorába felvették. A család még Bácskában és Krassó-Szörényben is elterjedt és 1848 előtt Pruzsinán (Trencsén vármegye), Baján és Vaskúton (Bács vármegye) és Törtelen (Pest vármegye) volt birtokos. Tagjai közül Pál 1821-ben Pest vármegye táblabírája, László († 1831.) mint zászlótartó a huszároknál végigküzdötte a Napoleoni háborúkat és 80 éves koráig katonáskodott. János († 1813.) Krassó-szörényi assessor. István Bács vármegye táblabírája, a bajai uradalom ügyésze († 1866.) II. István († 1907.) bajai árvaszéki h. elnök. Zsigmond († 1889.) újvidéki kir. törvényszéki bíró; Gyula jelenleg lajosmizsei községi jegyző. Scultéty.

Czímer : négyelt pajzs. 1—4 kékben arany horgony. 2—3 vörösben ezüst pólya. Sisakdísz : kiterjesztett szárnyú fehér galamb, csőrében zöld olajágat tart. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Segesváry alias Szokonya (Szakonyi) Ferencz Bars vármegyéből származik, a hol 1723 január 23-án kapott nemesi bizonyítvány alapján Hontban 1730-ban, Pest vármegyében 1776-ban hirdették ki, felesége Patay Zsuzsannával Alsódabason megtelepedve. Fiai : József, Mihály, Ferencz. Ferencz fiai : Sámuel, István. Sámuel fiai : László, Jenő, Miklós. László Alsódabason lakik. Jenő Segesváry.

1870-ben Domonyi községbe költözött; fiai Ödön, Pál, Jenő. Ödön jelenleg is domonyi birtokos, ny. honvédhuszár-főhadnagy; fia: György.

Czímer: kékben könyöklő pánczélos kar karddal. Sisakdísz: a pajzsalak. Takarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Sembery. *Sembery* (Felső-Szúdi) Györgynek, nejének, Ernszt Anna Máriának, fiainak, Mihály és Jánosnak, leányának, Dorottyának és nevelt fiának, Majers Lőrincznek az 1675-ik évben adományozott ármális és Hont vármegye bizonyítványa alapján György 1733-ban; József 1807-ben; János és Márton, Bács vármegyei lakosok 1807-ben Pest vármegye nemesei közé felvétettek és kihirdettettek.

Seres. *Seres* Gáspár, Ferencz Dávid és Mihály czeglédi lakosoknak nemesi bizonylat Nyitra vármegyétől 1826-ból a Seress Mihály, Pál és Istvánnak 1682-ben adományozott ármális alapján; János, Mihály, István, József és Antal, veresegyházi lakosok, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1826-ban; fentnevezett Gáspár, Ferencz, Dávid és Mihály; továbbá János, Sándor, László, István és Pál ugyancsak 1826-ban; László mérnök és fivérei, Sámuel és József 1838-ban; Sámuel czeglédi lakos és fia Dávid, továbbá József ugyancsak czeglédi lakos és fia József 1838-ban; végül Mihály, Dániel és Sándor és Mihálynak fia Károly ugyancsak 1838-ban, mindannyian Nyitra vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek.

Setét. *Setét* (Setétkuti). Első ismert őse Gáspár, ki Barcs vára ostrománál török fogságba esett, de visszaszökvén, a XVII. század elején Tinnyén telepedett meg. A család tagjai közül Imre, József és Károly Pest vármegyei táblabírák voltak. Ez ágból még Endre és Erzsébet élnek Tinnyén, hol az ősi kuria és a családi sírbolt is fennáll.

'Sigray. *'Sigray* (Bátori). E család első ismert őse János comes Zsegra (hajdan Sigra) szepesmegyei községben tűnik fel. Pest vármegyébe Szabolcs vármegyéből Mihály származott át, a ki mint nagykőrösi lakos és birtokos, 1736-ban hirdettette ki régi nemességét Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján. E Mihály mint huszárkapitány a Mária Terézia királynővel szövetséges németalföldi államok szolgálatába lépett át s ott 1748-ban már brigadéros lett. Fia István (1740—1810) nagykőrösi ügyvéd, vármegyei főpénztárnok, táblabíró, a kecskeméti ref. egyházmegye gondnoka. Utódai közül is többen előkelő vármegyei tisztségeket töltöttek be. A család vármegyénkben birtokos volt Nagykőrösön, Bócsán, Köncsögön, Dabason, Gyónon, Ordasházán és Délegyházán. Pest vármegye nemesei sorába 1893-ban bevezetvék: János, most budapesti közm. tanácsi műszaki tanácsos, testvére Pál ügyvéd, a pesti hazai első takarékpénztár igazgatója és gyermekei: Hermina, most már dr. Tóth Béláné, Béla jogtudor, István mérnök és Pál, a kitüntetésekkel vizsgázott jogszigorló, a ki mint Pest vármegye fiatal kiváló tisztviselője, 24-ik életévében 1910 február 15-én elhunyt.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon jobbra fordult ágaskodó fehér egyszarvú. Sisakdísz: a pajzsalak növekvőn. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Sikorszky. *Sikorszky.* Lengyelországból származik és a XVI. században kapott nemességet, melyet Abauj, Sáros és Zemplén vármegyékben hirdették ki. Ez utóbbi vármegyében Nagymihályon volt birtokos a XVIII. század második felében, majd 1848 előtt Tarczalon és Tokajban. A család egyik ága Erdélybe is elszármazott és az ágból Titusz, fővámhivatali főtiszt, Budapesten telepedett meg. Pest vármegyében csak a legújabb korban telepedett le. Tagjai közül János abaúji táblabíró volt. Fiai: Ignácz († 1889.) máramarosi adótiszt; Dániel († 1898.) kassai dohánygyári tiszt; Ferencz († 1903.) sótárnok. Ignácz fia Szilárd előbb vasúti tiszt, most albertii segédjegyző. Másik János 1848 után ulánusfőhadnagy, később pénzügyi tisztviselő († 1892.) Ennek fiai Titusz (lásd fenn), Zsigmond csendőrszázados, Jakab kir. iparfelügyelő. A családhoz tartoznak még Tádé pécsi gyáros, a Ferencz József-rend lovagja, az atletikai klub elnöke. Endre eperjesi esperesplebános. Sándor, szászkabányai aljárásbíró. Zsolnay ismert gyáros neje szintén e családból való.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon, fehér lovon vágtató magyar vitéz, jobbjában kardot tart, átütött török fővel. Sisakdísz: arany oroszlán növekvően, jobbjában kardot tart. Takarók: vörös-arany, kék-ezüst.

Simon. *Simon* József, Zala vármegye bizonyítványa alapján 1766-ban; Imre, szelei lakos, 1778-ban; Pál, György és József (András fiai); József és András (János fiai); János, Péter, György és József (másik János fiai); továbbá Mihály (Péter fia); végül István, mindannyian Vas vármegye bizonyítványa alapján 1796-ban; Ferencz és fiai, Ferencz és István, továbbá István és fiai, Antal és Imre Sopron vármegye bizonyítványa alapján 1797-ben; István szegedi lakos, 1814-ben; Pál budai lakos, valamint fiai, Ferencz, Antal és Károly 1825-ben; továbbá a Tápiószelén lakó Imre fiai, József, Ferencz, Mátyás-Pál és János, valamint Mátyás ugyancsak szelei lakos fiai, György, Ferencz és József Csongrád vármegye bizonyítványa alapján 1826-ban; József és fiai, Mihály, Gergely és Benjámin; Dániel és fia Sándor, valamint Gábor, Zala vármegye bizonyítványa alapján 1829-ben; István, irsai lakos, valamint fiai, Lajos és János 1830-ban; János, tót-györki lakos és fiai, János és István, továbbá József, szintén tótgyörki lakos 1831-ben; József és István, pesti lakosok, 1832-ben; végül Gábor, váczi lakos és fiai, Károly és József, valamint leánya Erzsébet 1838-ban Pest vármegye nemesei sorába felvétettek, kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak.

Siposs. *Siposs* Ferencz balkányi lakosnak Szabolcs vármegye bizonyítványt adott 1744-ben a S. Györgynek 1613-ban adományozott ármálisra vonatkozólag. Ferencz, kecskeméti lakos, Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján 1754-ben; Sámuel, valamint fiai, István és Sámuel, nagy-kőrösi lakosok, Bars vármegye bizonyítványa alapján 1763-ban; Gábor kecskeméti lakos és fiai, Imre, János, Mihály és Pál; továbbá József, György, Pál és Ferencz, mindannyian kecskeméti lakosok 1816-ban; végül István, nagy-kőrösi lakos 1822-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és erről bizonyítványt kaptak. Táblabíróknak kineveztettek: Sipos Gábor 1765-ben, András 1818-ban.

Sivó. *Sivó* (Csenkesz-Éthei és Bunyai). Pozsony vármegyéből származik, a hol már 1503-ban Csenkesz-Éthe és Elötejed községekben birtokos volt. Első ismert őse Máthé, ki 1532-ben a családi oklevelekben szerepel. Az újabb időben Ferencz királytól a krassómegyei Bunya helységre kapott királyi adományt. Ezeken kívül birtokos volt még Pozsony vármegyében Kismagyaron és Pest vármegyében Abonyban, Kécskén, Tószegen és Paládicson. Tagjai közül Gyula 1894-ben a kamarási méltóságot nyerte. Jenő jelenleg abonyi birtokos.

Czímer: vörösben, hármas zöld halom középsőjére, hegyével felfelé állított koronás egyenes kardot tartó, két egymással szemközt ágaskodó arany oroszlán. Sisakdísz: arany oroszlán növekvően. Pajzstartók: tölgyfalevelekkel övezett fiatal meznélküli férfi és nő.

Somogyi János és fiai, János és István, áporkai lakosok, 1762-ben ; János és István, ugyancsak áporkai lakosok, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1807-ben ; végül János, erki lakos és fiai, János, István, Pál, Elek és László, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1813-ban Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek. Táblabíróknak kineveztettek Somogyi Antal 1784-ben ifj. Antal 1808-ban, Károly 1836-ban, Ferencz 1837-ben. Somogyi.

Sőtér (Tápió-Sápi) Tamás 1692-ben ; Ferencz, Antal, Mihály és Gábor, szent-lőrincz-kátai birtokosok, 1720-ban, a Sápi és Ecseri Sőtérek valamennyien 1720-ban kihirdettettek. Sőtér Ferencz 1689-től 1702-ig Pest vármegye alispánja volt ; Gábor megválasztatott főszolgabírónak az 1738-ik esztendőben. Táblabírónak kineveztetett Sőtér Gábor 1733-ban. Sőtér.

Czímer : osztott pajzs felső kék mezejében kétfarkú, jobbra lépő oroszlán, felemelt első jobbjában görbe kard; az alsó vörösben három liliom. Sisakdísz : daru kavicscsal. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Steinbach (Hidegkuti). Strassburgból származó család, mely 1810-ben telepedett le Pesthidegkúton, a mikor Ferencz, királyi tanácsos, a közalapítványi ügyek igazgatója czímeres nemeslevelet nyert és 1840-ben a Hidegkúti előnevet. A család, mely Dunaabonyban is birtokos volt, attól a St. Ervintől származtatja magát, a ki 1277-ben a strassburgi dóm építését megkezdette és kinek fia János, azt 1318-ban folytatta. Steinbach.

Czímer : arany pólyával vágott pajzs felső kék mezejében, zöld halmon álló arany méhkas, melyet négy méh röpköd körül. Az alsó mezőben vízből kinyúló sziklás hegy. Sisakdísz : vörös-fehér-kék három strucztoll. Takarók : vörös-arany, kék-ezüst.

Stettner (Makkos-Hetyei és Szent-Tamási) Jánosnak, nejének Heufnegel Rozinának, fiainak, Pál, István és János Frigyesnek, leányának Máriának, végül fivérének Györgynek az 1655-ik évben adományozott ármális ; továbbá a Máténak és fivérének Ignácznak adott donaczionális levél és a Szenttamási előnév adománya 1840-ből kihirdettetett Pest vármegyében 1737-ben, illetve 1840-ben. Ignácz és unokafivére József 1737-ben ; János és Károly, valamint fiaik, Gábor, Antal, Károly, Farkas és József-Ádám, valamint fivéreik, Gábor-József, Sebestyén és Izidor ; továbbá Gábor fiai, Ferencz, Sándor, János és Gábor-József az 1754-ik évben Pest vármegye nemesei sorába felvétetnek és kihirdettetnek. Stettner.

Stverteczky Mihály ; Gáspár és fiai, Pál és Imre ; Ignácz ; József és fiai, Pál és József komárom-vármegyei, Imre és fia András Fehér vármegyei, János Tolna vármegyei, György, szentendrei, Antal bajai lakosok, továbbá János katona és József helytartótanácsi hivatalnok, mindannyian Nyitra vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek az 1816-ik évben. Stverteczky.

Suhajda (Varjasi) János és fiai, János, Mátyás és Pál, fivére István 1701-ben kaptak ármálislevelet, mely Nógrád vármegyében hirdettetett ki ; innét származott át a család Gömör vármegyébe is. Pest vármegyében Pál és fiai, Ferencz, László, István, József és Pál Gömör vármegye bizonyítványa alapján kihirdettettek és a kihirdetésről bizonyítványt kaptak 1841-ben. István kineveztetett tiszteletbeli megyei ügyésznek 1878-ban. Suhajda.

Czímer : kékben, zöld téren jobbra fordult oroszlán, jobbjában görbe kard, baljában három búzakalász. Sisakdísz : jobbra fordult varjú. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Szabó Máté (Varjasi) és fia András, fivére János, nagykátai lakosok, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1700-ban ; Pál Hont vármegye bizonyítványa alapján 1750-ben ; a Tápió-Bicskén lakó Szabó család összes tagjai — a Szabó Andrásnak és nejének, Véchy Erzsébetnek az 1666-ik évben adományozott és Pest vármegyének Füleken tartott 1667-ik évi országgyűlésén kihirdetett ármális alapján — 1754-ben ; Péter gyóni lakos, valamint fiai, Gergely, Péter és János, továbbá fivérei, István és Ferencz, Komárom vármegye bizonyítványa alapján ugyancsak 1754-ben ; Lőrincz és János, irsai lakosok — a Szabó Jánosnak 1649-ben adományozott ármális alapján — 1755-ben ; Lőrincz, János és István, bicskei lakosok, 1755-ben ; Péter, István és Ferencz, gyóni lakosok, ugyancsak 1755-ben ; Lőrincz, Márton, János, István és András, bicskei lakosok 1760-ban ; Péter gyóni lakos és két fia, Gergely és Péter, valamint fivére Ferencz 1762-ben ; György és fiai, Ferencz és Jánosi Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1771-ben ; Ferencz bugyi lakos, Zala vármegye bizonyítványa alapján 1776-ban ; László, Antal és Mihály, majsai lakosok, 1797-ben; József tápiószentmárton, birtokos (János fia), Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1812-ben ; Zsigmond, nagy-kőrösi lakos és fiai Zsigmond és Antal, továbbá János, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1813-ban; Ádám szalkszentmártoni lakos, úgyszintén Péter (Komárom vármegyei lakos) Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1815-ben ; István és János és ez utóbbi fia szintén János, Bars vármegye bizonyítványa alapján 1819-ben ; József, tápiószentmártoni birtokos és fiai, László, György, Péter és József 1824-ben ; József táblabíró és fiai, László, György, Zsigmond, Péter, Pál és József 1827-ben; István komárom vármegyei lakos 1830-ban ; Sándor, pákozdi ispán és fia Sándor, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1832-ben ; Menyhért királyi táblai jegyző, Szatmár vármegye bizonyítványa alapján 1838-ban ; végül Alajos és Vendel, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1842-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek, kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak. Táblabíróknak kineveztettek : János 1787-ben ; Dániel 1800-ban ; József 1813-ban ; József és Mihály 1861-ben. Szabó.

Szabó (Farkasdi) András 1646 augusztus 25-én kapott czímeres nemeslevelet, melynek alapján a Nyitra vármegyében Farkasdon lakó Szabó család tagjai, kik 1812-ben Pest vármegyébe, Nagykőrösre származtak át, ugyanitt ki lettek hirdetve. Úgy látszik később a Farkasdi előnevet összekapcsolták a névvel és Farkas-Szabók lettek. E családnak tagjai : Farkas-Szabó Mihály dr. tiszteletbeli megyei főorvos, Parkas-Szabó József ügyvéd és az előbbi gyermekei : Géza várm. tb. főjegyző, Jenő nagykőrösi rendőrfőkapitány és Dezső kiskunfélegyházai szolgabíró. Szabó.

Czímer : kékben, zöld téren, ballábán álló daru, jobbjában kavicscsal. Sisakdísz : ugyanaz. Pajzstakaró : kék-arany, vörös-ezüst.

Szabó, másként Sáróy János hódmezővásárhelyi és István kecskeméti lakosok Szabolcs vármegyétől nemesi bizonylatot kapnak az 1698-ik évben Szabó, másként Sáróy András, István és Mihálynak adományozott ármálisra vonatkozólag. István kihirdettetett Pest vármegyében Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján 1794-ben. Albert táblabíró lett Pest vármegyében 1861-ben. Szabó

Szabó. *Szabó,* másként Szepsy Jánosnak, nejének, Agárdy Erzsébetnek és gyermekeinek, István, János, Anna, Katalin és Annának 1671-ben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében ugyanaz évben.

Szakál. *Szakál,* másként Pintér János baracsi lakos és fiai, Jakab, mike-budai lakos, Pál és György ; továbbá Vatyán lakó Pál és fiai, Pál és Jakab ; nemkülönben id. Jakab ; és végül a szintén Vatyán lakó György és fia János Pozsony vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek az 1793-ik évben.

Szalacsy. *Szalacsy* (Szalacsi). Erdélyből származó nemes család, mely idővel Magyarország számos vármegyéjében elterjedt és 1848 körül Pest vármegyében is letelepedett. Gáspár 1606-ban a harcztéren kitüntetett vitézségéért kapott czímeres nemeslevelet Bocskay István fejedelemtől, melyet Biharban és Abaújban hirdetett ki. Nagyszebenben 1732-ben, Komáromban 1733-ban és 1840-ben, Győr vármegyében 1832-ben igazolta és hirdette ki nemességét. Bocskay adományát a gubernium VI. Károly nevében Nagyszebenben megerősítette. A családból Sámuel Erdélyből Komárom vármegyébe Nagy-Tanyra költözött és azért ez ág egyes tagjai a Nagy-Tanyi előnevet is használják. Tagjai közül Lajos a Rábaszabályozó társulat igazgatója, kir. tanácsos, jelenleg csécsényi birtokos, Zoltán († 1908.) táblai bíró, Sándor († 1901.) már Pest vármegyei földbirtokos volt. Fiai Sándor, jelenleg honvédhuszárszázados, Béla volt huszárfőhadnagy, sződi birtokos, Endre ügyvédjelölt.

Czímer : kékben, zöld alapon álló magvető férfiú, kit a czímerpajzs jobb sarka felé repülő négy varjú kísér. Sisakdísz : három arany búzakalász. Takarók : kék-ezüst, vörös-arany.

Szalay. *Szalay* János és fia István, bemutatván Komárom vármegyének — a Szalay Dánielnek és Pálnak 1658-ban adományozott ármálisra vonatkozó — bizonyítványát, kihirdettetnek 1754-ben ; nemességszerző Dánielnek fia Péter, dunavecsei lakos, és fia ugyancsak Péter 1755-ben ; István dabasi lakos 1756-ban ; József, György és Pál 1763-ban ; Péter, dunavecsei és György fülöpszállási lakos 1766-ban ; Sándor dabasi birtokos és fiai, Dániel és Pál ugyancsak Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1792-ben ; István (Dabason lakott Istvánnak fia) 1795-ben ; Pál, ügyész, 1841-ben kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak. Táblabírónak kineveztettek : Mihály 1804-ben ; Pál 1836-ban ; György 1837-ben ; Sámuel, Antal, József és Pál 1861-ben.

Szalay. *Szalay* István fiával : Jánossal és leányaival : Erzsébet és Magdolnával, nemkülönben fivéreivel : György, Albert és Benedekkel 1662-ben kap ármálist, mely kihirdettetik Komárom vármegyében 1665-ben.

Czímer : kék pajzsban hármas halom felett szembenéző ökörfej szabadon, szarvai között hatágú csillaggal. Sisakdísz : az ökörszarvak a csillaggal. Takarók : vörös-ezüst, kék-arany.

Szalay. *Szalay* Andrásnak, nejenek, Kiss Annának, fiainak, Pálnak és Andrásnak, fivérének Györgynek és ez utóbbi fiainak Jánosnak és Istvánnak az 1691-ik évben adományozott ármális alapján Szalay András nagykőrösi lakos és fia András, úgyszintén unokái, István és András, valamint unokaöcscse András (Pál fia) és ennek fiai, András, János és István ; végül Szalay Mihály 1754-ben ; András nagykőrösi lakos 1755-ben, másik András és Mihály ugyancsak 1755-ben Pest vármegyében kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak.

Szántó. *Szántó.* Nógrád vármegyében a Szántó Jánosnak, nejének Pándy Annának és leányai, Katalinnak és Erzsébetnek, nemkülönben fivérének, Ferencznek az 1658-ik évben adományozott ármálisra vonatkozó bizonyítványa alapján: István 1753-ban ; Gábor tápió-szelei lakos és fiai István, Gábor, János, András és József, valamint unokaöcscse Antal, (György fia) 1754-ben ; Pál kecskeméti lakos és fiai, János, Pál és István 1754-ben ; Pál 1755-ben ; Gábor szelei lakos 1755-ben ; Pál, József és István (Szántó Pálnak és nejének, Balog Sárának fiai) 1817-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak.

Szarka. *Szarka* János és Mihály ősi czímerük és nemességükről királyi megerősítést nyernek 1804-ben. Szarka János és fiai Pál és Sándor, továbbá a Nagy-Kőrösön lakó Mihály és fiai, József és István 1802-ben ; János komáromi kereskedő és fia Dániel 1820-ban ; végül Mihály, Lajos, István, János és Sándor testvérek 1846-ban Pest vármegyében kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak.

áz. *Száz* (Balajti) Mártonnak és fivéreinek, Jánosnak és Istvánnak az 1635-ik évben adományozott és 1636-ban Zemplén vármegyében kihirdetett ármális alapján Száz Mihály pesti polgár, kihirdettetett Pest vármegyében 1822-ben, ennek unokája Elek 1878-tól fogva Pest vármegye szolgálatában, 1884-ben segédiktatónak, 1899-ben nyilvántartónak neveztetett ki.

Szeél. *Szeél* (Enchi) György 1604-ben kap czímeres nemeslevelet, mely kihirdettetett Zemplén vármegyében 1619-ben.

Czímer : kék pajzsban szabadon álló aranygriff, első lábait ragadozásra előre nyujtva. Sisakdísz : ugyanaz növekvőn. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Szemere. *Szemere* Istvánnak, nejének Magyar Annának és leányának Ilonának, továbbá Vajkó Mihálynak és nejének, Nagy Erzsébetnek és gyermekeinek, Mihály, Gergely, Zsuzsanna, Katalin és Ilonának, fivérének Vajkó Mihálynak és nővérének Gyenesné Ilonának és ez utóbbi gyermekeinek, Istvánnak és Annának az 1701-ben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében 1702-ben.

Szentkirályi. *Szentkirályi* (Érszentkirályi). Ferencz és neje Deseő Zsuzsánna, továbbá fiai István és Gáspár 1582-ben kaptak czímeres nemeslevelet, melyet Nyitra vármegyében 1592-ben, majd később Pest vármegyében is kihirdettek, mely utóbbi vármegyében I. Ferencztől Bugaczra kir. adományt nyertek, de Tápiószentmártonon is birtokosok voltak. Tagjai közül László († 1825) Pestmegye alispánja, majd három ízben követe, nádori itélőmester ; Móricz († 1872) Pestmegye alispánja, négy ízben követe, 1848-ban Jászkun kapitány, 1867 után Pest város polgármestere. László († 1900) Pest vármegyei táblabíró, orsz. képviselő, igazs. min. titkár. Fia Ödön Heves vármegye I. aljegyzője, jelenleg nyugalomban. Kálmán tápiószentmártoni birtokos. Fiai Móricz járásbírósági tisztviselő, Albert az orsz. hitelszöv. tisztviselője, István járásorvos és Ferencz-Albert († a 80-as években) három ízben orsz. képviselő. Fia Pál huszárkapitány.

Czímer : négy kék pólyával megrakott ezüstpajzs, melyben egy sisakos pánczélos vörös és zöldruhás magyar vitéz, jobbjában kardot, baljában vörös zászlót tart, egy kivont kardot tartó, vörösruhás törököt gyűr le. Zárt sisak. Sisakdísz : a pajzsbeli magyar vitez növekvően, jobbjában török főn átütött görbe kardot, baljában vörös zászlót tart. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Szentpétery. Zemplén vármegyéből, Királyhelmeczről származik és innen a Királyhelmeczi előnevet is használta. A nemességet II. Ferdinánd már megerősítette. 1760 körül telepedett Pest vármegyébe, a hol Nagykőrösön volt birtokos. Tagjai közül I. Sándor (1750 körül) ügyvéd. II. Sándor 1848 körül Nagykőrös polgármestere, 1861-ben pestmegyei táblabíró. III. Sándor előbb városi ügyész, jelenleg ügyvéd. Károly nagykőrösi mérnök, az ottani függetlenségi párt elnöke. Géza nagykőrösi tanácsnok. IV. Sándor járási számvevő. Ferencz fővárosi számtiszt, Gyula városi tisztviselő Temesvárott. Kálmán vasmegyei körorvos, Zoltán budapesti ügyvéd, Károly pénzügyminisztériumi tisztviselő, Géza albertii községi jegyző, Zsigmond kolozsvári egyet. tanársegéd. Szentpétery.

Czímer: ezüstben, vörösmezű magyar vitéz, felemelt jobbjában két keresztbe fektetett kulcsot tart. Sisakdísz: egy-egy hatágú aranycsillaggal megrakott nyitott sasszárny. Takarók: vörös-arany, vörös-ezüst.

Szente Pál, szemerei, később nagykőrösi lakos, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1797-ben; Péter, ráczkevei lakos és gyermekei, Zsuzsánna, Pál, Péter és Juliánna, Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1821-ben; Pál, ráczkevei lakos 1835-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétetett és kihirdettetett. Szente.

Szilassy. (Szilasi és Pilisi). Ősi pestmegyei család, melynek tagjai közül András fia Dezső 1331-ben Dorozsmára és Szentmihályra nyer adományt. Tamás 1409-ben Dalhó ura. Ennek fia Fábián (1437) veszi fel a Sz. nevet. György és Vincze, ez utóbbi váczi püspök, V. Lászlótól Pándra és Pilisre kap adományt, György fia pedig Mátyás királytól Losoncz-Tugárt. E szélesen kiterjedt ősnemzetség számos tagja töltött be előkelő állásokat Pest vármegyeben, s viselnek előkelő hivatalokat ma is; így megválasztattak: Szilassy András esküdtnek 1667-ben; József alszolgabírónak 1829-ben; főszolgabírónak 1836-ban; István alszolgabírónak 1841-ben; főszolgabírónak 1845-ben; s alispán volt 1873-tól 1877-ig; János alszolgabírónak 1848-ban, majd főszolgabíró és országgyűlési képviselő; Elek 1883-tól segédszolgabíró, megválasztatott szolgabírónak 1889-ben; főszolgabírónak 1892-ben; kineveztettek tb. segédszolgabírónak: György 1884-ben; László 1886-ban; Ernő tb. főügyésznek 1883-ban. Táblabíróknak: János 1784 ben; József 1790-ben; Márton 1799-ben; László 1810-ben; ifj. József 1818-ban; Ferencz 1820-ban; György és József 1841-ben; végül Kálmán 1861-ben. Többi tagjai közül II. András, (1684) hevesi, (1689) nógrádi alispán. — I. József (1755—1863) septemvir, főispán, majd koronaőr. — Ferencz, Gömör vármegye alispánja (1841). — II. József (1792—1853) helytartó-tanácsos. — Aladár a főrendiház tagja. — Gyula követségi tanácsos. — Kálmán pándi birtokos. Szilassy.

Czímer: kékben, fél aranykerékből kinövő és ezüst félholdtól és hatágú aranycsillagtól kísért fehér egyszarvú. Sisakdísz: az egyszarvú növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szivák Mártonnak és nejének Zsófiának, valamint fiainak, Tamás, János, István, Miklós, Mihály és Gergelynek I. Lipót király 1667-ben adományozott ármális levelet, a melynek alapján Pest vármegyében Szivák Imre dr. országgyűlési képviselő, pestmegyei birtokos és Pest vármegyének 1876-ban kinevezett tiszteletbeli főügyésze, valamint gyermekei Margit, Irén és Imre beigazolván leszármazásukat, kihirdettettek. Szivák.

Czímer: kékben, zöld téren álló tigris görbe karddal; sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Szivós János nemességszerző kihirdettetett Pest vármegyében 1667-ben; ifj. János és fia Pál 1725-ben; István nagykőrösi lakos 1730-ban; János kecskeméti lakos 1755-ben; másik János 1772-ben; Pál és fiai, Pál, István és László, valamint leányai Juliánna és Erzsébet 1813-ban; Pál 1835-ben; végül Szivós István, Mihály, valamint fiaik, ú. m. Istvánnak fiai István, Ambrus, Antal és Gedeon; Mihály fiai Zsigmond és Gábor; János fiai Károly és Lajos; Ferencznek fia Ferencz: másik Istvánnak fiai Péter és Bálint; Sándornak fiai Imre és Albert; Ferencznek fia Ádám és Mihály fia Simon, mindannyian nagykőrösi lakosok Pest vármegye nemesi főkönyvébe bevezettettek és erről bizonyítványt kaptak. Szivós.

Szokolay Jánosnak, nejének, Kapoczka Erzsébetnek és fivéreinek, István és Andrásnak az 1664-ik évben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében 1726-ban; István bizonyítványt kapott 1731-ben; ifj. István, János és Márton péczeli lakosok 1789-ben; végül János és István Veszprém és Komárom vármegyék bizonyítványa alapján 1825-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és erről bizonyítványt kaptak. Szokolay.

Szűry András pócsmegyeri lakosnak és nejének, Hagymási Judithnak 1700-ban adományozott ármális alapján. Sándor fiai Mihály, Sándor és Gábor 1789-ben; István (László fia), Somogy-vármegyei fiskális 1807-ben; András halasi lakos és fiai András, László, István és Antal 1831-ben: István, ugyancsak halasi lakos és fiai István, János és László 1835-ben; végül Sándor és fia Lajos, ugyancsak 1835-ben Pest vármegyétől nemesi bizonyítványt kaptak. Szűry.

Tahy (Tahvári és Tarkeői) már az Árpád-korban Tahi Botos néven szereplő ősnemes család a Rozsd nemzetségből. Pilis vármegye első ismert követe Tahy István volt, ki résztvett a nagy jelentőségű rákosi országgyűlésen 1505-ben. Pest vármegyében a család tagjai közül többen előkelő állásokat töltöttek be; így: Pilis vármegyében már az Anjou-korban többen szolgabírók voltak: György 1783-ban főjegyzőnek, 1784-ben helyettes alispánnak neveztetett ki; Károly 1829-ben főszolgabírónak; István királyi kamarás 1873-ban aljegyzőnek, 1880-tól 1896-ig főjegyzőnek; Lajos 1884-ben segédszolgabírónak; Iván 1886-ban segédszolgabírónak, 1898-ban főszolgabírónak. ifj. Tahy István királyi kamarás 1899-ben szolgabírónak választatott meg. Táblabíróknak kineveztettek: György 1786-ban; Antal 1795-ben; ifj. Antal 1815-ben; József báró és Károly 1836-ban; Ádám 1841-ben. Tahy.

Czímer: arany pajzsban zöld téren korona, fölötte két koszorú-alakban egymásra hajló olajág között, szemben, kiterjesztett szárnyú, jobbra néző koronás fekete sas, jobbjában egyenes karddal. Pajzstakarók: ezüst-vörös, kék-arany.

Takách (Halászi vagy Gyöngyös-Halászi és Brezoviczai) másként Halász Mihály és fiai István és János 1654-ben kaptak nemességújítást, melyet Ung vármegyében hirdettek ki. A család idővel Ung, Abaúj, Borsod, Szabolcs, Heves majd Pest vármegyékben telepedett le, hol Pomázon és a Wattayak útján, női ágon, a Wattay-birtokok egy részén volt birtokos. Meghirdették még a nemességet 1791-ben Abaújvárott, 1792-ben Zemplénben, 1794-ben Borsodban, 1812-ben Tornán. Takách.

1827-ben Pest vármegyében. E családhoz tartozott Gergely, a ki 1217-ben a szentföldön hadakozott. Simon Róbert Károly alatt 1430-ban Rozgonynál elesett. Balázst 1488-ban Mátyás király alatt Kaiser-Ebersdorf mellett a németek ölték meg. Dániel és Mátyás 1552-ben az egri vár ostrománál estek el. Gyermekeik Alsó- és Felső-Szuhát kapták adományba I. Ferdinándtól. Pál 1661-ben Vezekénynél esett el. Mihályt 1670-ben mint rebellist Pozsonyba idézték, de felmentve tért vissza. Ujabbkori tagjai közül Mihály (szül. 1796, † 1861) a Bárczay család tiszttartója, II. Mihály (szül. 1831) mint honvédtüzér, tűzmesteri rangban harczolta végig a szabadságharczot és Selmeczbányánál megsebesült. Résztvett ezenkívül a branyiszkói, kápolnai, hatvani, isaszegi, váczi és nagysallói ütközetekben. A világosi fegyverletétel után az osztrák seregbe sorozták be, de később váltságdíj mellett szabadon bocsátották. Fia Gyula a pesti hazai I. takarékpénztár tisztviselője. László 30 év óta a Ganz-gyár főpénztárosa. Ennek fiai Zoltán és Béla. Az előbbi zongoraművész, zeneszerző, a new-yorki zenede tanára, az utóbbi építész, a ki hat évig volt amerikai nagy építővállalatoknál s 1909-ben hazatérve, Budapesten telepedett meg. — Mihály jelenleg pomázi birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó, kettősfarkú arany oroszlán, jobbjában görbe kardot, baljában fehér zászlót tart. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Tegzes. *Tegzes* (Anárcsi) Jánosnak, nejének Simonyi Katalinnak és fiának, Gergely és Istvánnak; továbbá Tegzes Tamásnak, nejének, Turzó Ezrsébetnek és ez utóbbi fiainak, Mihály, Péter és Jánosnak 1691-ben adományoztatott ármális. Ferencz és fiai, Ferencz és Tamás; továbbá János és fiai János és Lajos; végül Sámuel és fiai István és Sámuel Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és erről bizonyítványt kaptak az 1807-ik esztendőben.

Teleki. *Teleki* (Széki gróf). Ősnemes család, mely a Garázda nemzetségből származik, mely 1408-ban jut a család névadó Telek községének birtokába, honnan azután Erdélybe, különösen Szatmár és Pest vármegyékbe terjedt el. A család eredetét és más megyebeli vonatkozásait a Szatmár vármegyét tárgyaló kötetben bővebben ismertettük s így e helyen különösen a pestmegyei vonatkozásokra óhajtunk reflektálni. A család egyik ága a XVIII. század második felében került Pest vármegyébe, a hol Gyömrőn telepedett meg, de 1848 előtt Felső- és Alsó-Pakony, Vány, Révbél, Csengőd, Ócsa, Maglód és Pomáz pestmegyei községekben is birtokos volt. A pestmegyei ágból László 1784-ben, Ádám 1810-ben, József 1810-ben, Ferencz 1819-ben, József 1822-ben, Sámuel 1829-ben, Sándor és Gyula 1861-ben táblabíráknak neveztettek ki. Az 1829-ik évi pestmegyei nemesi összeírásban szerepelnek: gróf T. Józsefné és László özvegye, továbbá József, Ádám, Sámuel és Domokos grófok. Ez ágból Sámuel, József, László és Ádám testvérek. Sámuel gyermekei Sándor és Gyula. Sándor gyermekei Gyula, József, László és Tibor grófok, e két utóbbi gyömrői birtokos.

Czímer: hasított és kétszer vágott pajzs, szívpajzszsal; ebben vörös mezőben ágaskodó term. vadkecske, jobb előlábában háromlevelű zöld ágat tart. A nagy pajzs I. IV. kék mezejében az udvar alján szarvaival felfelé fordított ezüst félhold; ezen befelé ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobb előlábában arany koronát tart. II. és V. aranymezőben a hasításvonalra támasztott fekete félsas; III. és VI. ezüstben vörös czölöp. Két sisak. Sisakdíszek: 1. befelé fordult kinövő ezüst egyszarvú; takaró: ezüst-kék. 2. befelé fordult ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobb első lábában kivont kardot tart, melynek közepére arany korona van húzva; takaró: ezüst-vörös.

Tessényi. *Tessényi* Györgynek és fivéreinek, Márton, István és Jánosnak az 1632-ik évben adományozott ármális alapján György 1762-ben; Tamás és fiai, Antal, Zsigmond és József, nemkülönben leánya Borbála 1815-ben; végül János-Ferencz, temesvári lakos 1821-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és erről bizonyítványt kaptak.

Teszáry. *Teszáry* (Teszéri) József, pomázi tiszttartó, továbbá János és Ferencz, nemkülönben János tápió-györgyei és Mihály tápiószelei lakosok az 1829-ik évben nemességüket igazolták és a nemesi lajstromba bevezettettek; László, a Ferencz József-rend lovagkeresztese, szolgabírónak megválasztatott 1878-ban, főszolgabírónak 1889-ben; fia, hasonlókép László, megválasztatott szolgabírónak 1899-ben s főszolgabirónak 1906-ban.

Czímer: kékben, zöld téren álló griff, jobbjában buzogánynyal, baljában három, hegyével felfelé álló nyílvesszővel. Sisakdísz: pánczélos vitéz növekvően, jobbjában buzogánynyal. Pajzstakaró: kék-arany, ezüst-vörös.

Tokody. *Tokody* (Szent-Andrási) Mihálynak és nejétől, Nyilas Máriától született gyermekeinek, András, Borbála és Juliánnának, valamint fivérének, Andrásnak és az utóbbi gyermekeinek, nejétől Verőczey Sárától született Józsefnek és Eszternek az 1792. évben adományozott ármális kihirdettetett ugyanabban az évben.

Tormásy. *Tormásy*, másként Hegedűs Gergelynek, Benedeknek és Istvánnak 1633-ban adományozott ármális alapján Mihály és fiai, Mihály és János, nemkülönben unokaöcscsei, Pál, István, János és György; továbbá másik János, másik György, András és János 1754-ben; a Kecskeméten lakó családtagok valamennyien 1762-ben; Lajos, Békés vármegye bizonyítványa alapján 1821-ben; Pál, kecskeméti lakos és fiai Sámuel, Ferencz és Zsigmond; továbbá János, ugyancsak kecskeméti lakos és fiai, Lajos, József és Benjámin 1832-ben; végül Mihály és három fia, Mihály, László és Imre 1834-ben Pest vármegyében kihirdettettek, a nemesek főkönyvébe beíratva, bizonyítványt kaptak.

Tost. *Tost* (Bányavölgyi). Sziléziából származó nemes család, mely a XVI. században telepedett Budára. Később Sárosba is átszármazott és az újabb korban Pest vármegyében telepedett meg. Károly és Gyula a közügyek terén szerzett érdemek elismeréseül 1888-ban kaptak magyar nemességet és előnevet, melyet Sáros vármegyében hirdettek ki. Tagjai közül János és Henrik 1554 táján mint kiváló reformátorok szerepelnek. János 1570-ben vikárius és rektor. Egy Tost 1743-ban landaui parancsnok volt. A magyar ágból Tivadar († 1900) huszárkapitány. Vilmos († 1850 körül) pozsonyi parancsnok. Ignácz († 1875 körül) az alcsúti uradalom tisztje. Gyula 1872-ben kincstári ügyész, majd orsz. képv., pécsváradi prefektus, a kultuszminisztérium jogügyi igazgatója, rövid ideig miniszter, jelenleg gödi birtokos. Károly sárosmegyei birtokos, élénk részt vett Sáros vármegye közéletében, az 1880-ban ott fellépett éhinség enyhítése körül kifejtett érdemeiért a vármegye részéről jegyzőkönyvi elismerésben részesült. 1909-ben a római pápa a „Pro ecclesia et Pontifice“ érdemrenddel tüntette ki. Fia László bányavölgyi birtokos és kat. becslőbiztos. Barnabás a kassai püspökség udvari papja, szentszéki ülnök.

Czímer : osztott pajzs felső aranymezejében szétterjesztett szárnyú sas, az alsó kék mezőben két keresztbe fektetett kard között fehér anjou-liliom. Sisakdísz : kék atillás, vörösnadrágos, kucsmás magyar vitéz növekvően, jobbjában kardot, baljában török főt markol varkocsánál fogva. Takarók : fekete-arany, kék-arany.

Tóth László nagykőrösi lakos, Hont vármegye bizonyítványa alapján 1754-ben ; István és János Liptó vármegye bizonyítványa alapján 1773-ban ; István ügyvéd, Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján 1786-ban ; György pátyi lakos, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1787-ben ; István és Imre 1815-ben ; István, dunavecsei prédikátor, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján 1816 ban ; János szentendrei kovácsmester, Győr vármegye bizonyítványa alapján 1818-ban ; István, János és Mihály, komáromvármegyei lakosok, továbbá Pál, ácsi prédikátor, végül Lőrincz, komáromi lakos, mindannyian Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1834-ben ; Károly, Dániel, Gábor és Miklós, koltai közbirtokosok, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1838-ban ; Sándor, vásárhelyi lakos és fia György, valamint Imre, hasonlókép vásárhelyi lakos és fia Albert 1840-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek. Tóth.

Tóth másként *Kapitány* Mihály és Mátyás 1695-ben kapnak ármálist, mely kihirdettetik ugyanaz évben. Tóth.

Czímer : vörösben, zöld téren szembenéző pánczélos vitéz, szines strucztollakkal díszített sisakkal, jobbjában (a vállára fektetve) fekete-arany-kék-vörös zászlót, baljában arany buzogányt tartva. Sisakdísz : ugyanaz, növekvően ; fent a zászló vörös-fehér-arany-kék. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Trattner (Petrozai) Mátyás pesti nyomdásznak és nejétől, Pauer Erzsébettől született gyermekeinek, János, Tamás, Mátyás, Károly, Teréz, Erzsébet, Mária, Janka és Anna Karolának az 1822-ik évben adományozott donationális kihirdettetett Pest vármegyében 1822-ben. Trattner.

Turóczy (Thuróczy) (Alsó-Köröskényi) Györgynek és rokonának, Botka, másként Sigiartó Jánosnak az 1659-ik évben adományozott ármális kihirdettetett ugyanaz évben ; András Pest vármegyében albiztosnak megválasztatott 1738-ban ; András zsidói lakos 1720-ban ; ifj. András és Imre 1783-ban ; János, István és Sámuel 1787-ben ; Imre, zsidói lakos 1793-ban kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak. Turóczy.

Czímer : kékben, hármas zöld halmon szemben álló, nyíltsisakos, pánczélos vitéz, jobbjában kivont görbe kard. Sisakdísz : pánczélos kar görbe karddal. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Ujfalusy Istvánnak és Ferencznek, István fiainak, Tóbiás és Ignácznak az 1715-ik évben adományozott s Pest vármegyében ugyanaz évben kihirdetett ármális alapján kihirdettettek Pest vármegyében : István és Ferencz váczi lakosok 1720-ban ; Tóbiás váczi lakos 1730-ban. Ujfalusy.

Váczy (Kanizsai) Jánosnak, leányának Erzsébetnek és fivérének Miklósnak régi nemességük elismerésével az 1611-ik évben adományózott ármális és Nógrád vármegye bizonyítványa alapján Váczi János pilisi jegyző, mint fia is, kihirdettettek Pest vármegyében 1756-ban. Váczy.

Vály Mihály, szalkszentmártoni lakos származását az 1585-ik évben nemességet nyert Vály Jánostól Bars vármegye beigazolta. Nevezett Mihály 1755-ben ; István és fiai Mihály, János és Péter, nemkülönben Ferencz és fiai István, János és Gergely 1793-ban ; István és fiai István, János, József, Gábor és Benjámin ; továbbá Gergely és fiai Gergely és Sándor, valamint Bálint, András és József 1834-ben ; hasonlókép Péter és három fia, Mihály, Péter és István 1834-ben ; és legutóljára János szalkszentmártoni lakos, ugyancsak 1834-ben kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak. Vály.

Várady Jánosnak Máramaros vármegye, István ócsai és Sámuel áporkai lakosoknak Pest vármegye nemesi bizonyítványt adott, a Várady Sámuel, Gáspár, János és Györgynek 1702-ben adományozott ármálisra vonatkozólag ; János áporkai lakos 1774-ben ; István czeglédi lakos és fiai István és János 1802-ben ; Györgу és fia Sándor Bereg vármegye bizonyítványa alapján 1807-ben ; István ócsai, Sámuel áporkai, ismét István és János áporkai lakosok 1807-ben ; István ügyész Bereg vármegye bizonyítványa alapján 1830-ban ; Menyhért pesti lakos 1838-ban ; Sámuel áporkai lakos és fiai János, Sándor és Sámuel ; továbbá János fiai István, Sándor és János ; Sándor fiai Sándor, András és Antal, végül Sámuel fia Sámuel és András fiai 1839-ben ; úgyszintén István áporkai lakos és fiai Sándor, József, István és András ; továbbá Sándor és fiai András, Benjamin és László ; József fia Lajos ; ifj. István fia Károly ; legeslegvégül János és két fia István és András kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak 1839-ben. Várady.

Várady (Nagy-Szelezsényi és Dicskei). Bars, Nyitra, Pozsony és Pest vármegyékben elterjedt család, melynek első őseként Gáspár hadbiztos szerepel 1597-ben, a kitől a leszármazás lehozható. Fiai : Ferencz, Mihály és Pál 1640-ben III. Ferdinándtól kapnak czímeres nemeslevelet, melyet ugyanakkor Nyitrán hirdettek ki. Tagjai közül Elek (1780—1830) államtanácsos és a titkos kabinetiroda titkára, a Lipót-rend nagykeresztese. József (szül. 1800) kanczelláriai udvari tanácsos, ki nagyon érdekes gyűjteményeket és könyvtárt gyűjtött. Miután Belgiumból fegyvereket szállított és Kossuth a nemzeti bank igazgatójává akarta megtenni, Haynau elfogatta, de ismét elbocsátotta. II. József († 1857) szombathelyi nagyprépost, cz. püspök. János († 1830) kanonok. Imre, József császár idejéig tudós paulinus. Sándor pátyi birtokos, volt főhadnagy, részt vett Bosznia okkupácziójában és annak befejezte után 1565 tartalékost és 17 hadnagyot hozott vissza Budapestre. Fiai Elek óvári akadémikus, József az államtudományok tudora. Várady.

Czímer : kékben, zöld alapon álló, arany naptól és hatágú aranycsillagtól kísért magyar vitéz, jobbjában zöld koszorút tart, balját kardján nyugtatja. Sisakdísz : a pajzsalak növekvően. Takarók : kék-ezüst- vörös-arany.

Vásárhelyi (Kézdi-Vásárhelyi) vagy Kisdi, már az Árpád-korban szereplő ős-székely család, mely különösen a tatárpusztítások idején kifejtett vitézsége megjutalmazásául Kun László királytól 1289-ben Aranyosszéket kapta donatióba, a donatiót Zsigmond király, sőt később 1629-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is megerősítette. A család Erdélyből Bereg, Szatmár és Szabolcs vármegyékbe, innét tovább a beregi ág Pest és Arad vármegyékbe, a szatmári ág Komáromba származott át. Pest vármegyében Vásárhelyi Sámuel, tinnyei birtokos, a nemesek sorába felvétetett és kihirdettetett 1833-ban ; táblabírónak kineveztetett 1841-ben ; fia Géza (szül. 1838) ugyancsak tinnyei birtokos, ismert régész és történetíró, a F. J.-rend lovagja, 42 éven át megyebizottsági tag, Vásárhelyi.

a ref. egyház egyházmegyei tanácsbírája, az Orsz. Régészeti Társulatnak 30 év óta igazgató választmányi tagja, hosszú évek során át több vármegyei bizottság tagja, s a népoktatási bizottság elnöke.

Czímer : kék pajzs, mely ugrásra készülő, zöldszínű koronás sárkánynyal díszített harántosan fekvő ezüst pólyával van átszelve ; a pajzs felső (bal) sarkában koronás sas, mely felett baloldalon fogyó hold, jobboldalon hatágú csillag látható; az alsó (jobb) mezőben hármas sziklán egy-egy torony zászlóval. Sisakdísz: fekete sasszárnyak között görbe kardot tartó vörösruházatú kar. Pajzstakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Vass. *Vass* Andrásnak, nejének Ess Erzsébetnek, fiainak Mihálynak és Mártonnak, nemkülönben fivérének Jánosnak és gyermekeiknek az 1667-ik évben adományozott ármális kihirdettetett Pest vármegyében az 1668-ik évben ; Mátyás és fia Mihály Heves vármegye bizonyítványa alapján 1810-ben ; végül Ferencz Baranya vármegye bizonyítványa alapján 1842-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek. A család czímerét a szatmári kötetben ismertettük.

Vécsey. *Vécsey* (Hernádvécsei és Ajnácskeői nemes, báró és gróf) Wéchei Zewlewsi Balázs II. Ulászlótól 1507-ben nemeslevelet kapott; fia István vitéz kapitány János királytól a Buda ostrománál tanusított vitézségéért czímerbővítést kapott ; ő már állandóan Vécsey-nek nevezi magát. Az eredetileg ugocsamegyei család birtokos Abaúj, Zemplén, Szatmár és Szabolcsmegyékben is. Az Ajnácskői donatiot 1649-ben kapták. Vécsey Sándor ajnácskői várkapitány s neje Szelényi Máriától származott Sándor, László és Mária gyermekei Bécs 1692 nov. 21-én I. Leopold királytól báróságot nyernek. — Báró V. Ágoston vezérőrnagy Bécs 1813 április 7-én grófságot nyer. Ága fiágon kihalt.

Végh. *Végh* (Tassi) András és Tamás nemesi bizonyítványt kapnak Pest vármegyétől 1651-ben ; nevezettek 1651-ben ; István 1656-ban ; Tamás, István és András 1657-ben ; Pál 1726-ban ; Károly és Antal (István fiai) 1796-ban ; végül Dániel kecskeméti lakos és fiai, József és Dániel, Fehér vármegye bizonyítványa alapján 1817-ben kihirdettettek és erről bizonyítványt kaptak. Táblabíróknak kineveztettek : György 1772-ben ; Péter 1790-ben ; Antal 1818-ban ; István 1820-ban ; Antal 1829-ben ; Ignácz 1832-ben ;

Veress. *Veress* (Macsolai) Nográd, Hont, Középszolnok, Fejér és Pest vármegyében elterjedt család, melyből György 1659-ben kapott czímeres nemeslevelet I. Lipóttól, melyet Hont vármegyében hirdettek ki, míg Nógrád vármegyétől 1741. január 21-én nemesi bizonyítványt kaptak és Középszolnok vármegye nemesei bizonyítványa alapján 1829-ben Pest vármegye nemesei sorába is beiktatták őket, nevezetesen István, Lajos és Bálint kecskeméti lakosokat. Ez ágból József jelenleg bócsai községi főjegyző. — Béla és Lajos máv. hivatalnokok Budapesten.

Czímer : kékben, zöld alapból kinövő fenyőfának ugró bak. Sisakdísz : vörösruhás magyar vitéz növekvően, jobbjában kard, balját csípőjén nyugtatja. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Viczián. *Viczián* Istvánnak és fiainak, István, András, Mátyás, György és Jánosnak az 1714-ik évben adományozott ármális alapján, János és fiai, János, György és Mátyás, továbbá György, újkécskei lakosok 1754-ben ; István és János 1755-ben ; István és Mátyás, kiskőrösi lakosok 1755-ben ; id. István, t.-szelei lakos, úgyszintén fiai, Mátyás és István, valamint unokája Lajos, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1808-ban ; végül Mátyás szelei lakos és fia János, ugyancsak 1808-ban a nemesek főkönyvébe bevezettettek és erről bizonyítványt kaptak. Lajos 1848-ban az abonyi járás szolgabírája. Táblabírónak kineveztetett Viczián István 1861-ben. Ádám 1875-ben pénztárosnak, 1878-ban főpénztárosnak választatott meg. Ezidőszerint ifj. Viczián Antal főispáni titkár.

Czímer : kékben, zöld mezőn arany koronán fészkében ülő, kicsinyeit saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz : ugyanaz. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Vida. *Vida* (Felsőpenczi és Fegyverneki) Kihalt régi nemes család, egyedül a legutólsó kihalt nemes családtagnak özvegye él Törtelen Pestmegyében az ősi Vida-kúriában. Vida István fiával, Istvánnal leányával Gabriellával 1609-ben kaptak nemeslevelet II. Mátyástól, melyet Mária Terézia királynő 1740-ben megujított. A család tagjai már 1770. körül szerepelnek Pest vármegyében, egyik ismert tagja László 1810 körül több vármegye táblabírója.

Czimer : (II. Mátyástól.) Ezüst pajzsban zöld halmon hátsólábain álló, koronát tartó, nyakán két nyíllal átlőtt szarvas. Sisakdísz ugyanaz. (Mária Teréziától): kék pajzs, zöld halmon aranyruhás magyar vitéz kivont karddal, kinek kalapja, kardöve és csizmája vörös. Sisakdísz : ugyanaz növekvően. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-arany.

Virágh. *Virágh* (Szőnyi) Istvánnak, Baranyai Mihálynak és nejének, Ilonának 1657-ben adományozott s 1658-ban Sopron vármegyében kihirdetett ármális alapján Mihály laczházi, Sámuel és fia Pál, kunszentmiklósi ; István és fia István, továbbá János és fia Pál, nemkülönben Mihály nagykőrösi, végül Sándor-Mihály és János, karczagujszállási lakosok 1781-ben ; legvégül János, ócsai lakos és fiai József és Lajos, Veszprém vm. bizonyítványa alapján kihirdettettek és bizonyítványt kaptak.

Vörös. *Vörös* Mihálynak, nejének Kósa Erzsébetnek, fiainak Márton, Péter és Istvánnak, valamint fivérének Andrásnak az 1654-ik évben adományozott és Heves vármegyében kihirdetett ármális alapján István ághai lakos 1792-ben ; az 1677-ik évben Vörös Györgynek adományozott ármálisra vonatkozólag Pál, István és Gergely patai lakosok 1660-ban ; Péter 1694-ben ; Mihály, Péter és Márton 1724-ben ; Pál nagy-kőrösi lakos 1754-ben ; Zsigmond pesti lakos 1755-ben ; Pál és fiai István, Pál, János és András, továbbá István és fiai András, István és György, végül János és fia János mindannyian áporkai lakosok 1762-ben; Pál István, Sámuel és János Bars vármegye bizonyítványa alapján 1770-ben ; az Áporkán levő összes családtagok Bars vármegye bizonyítványa alapján 1792-ben ; István pesti ügyvéd Győr vármegye bizonyítványa alapján 1795-ben ; Kelemen, György, János és Mihály ráczkevei lakosok a Szepsi, Kézdi és Orbai Székek bizonyítványa alapján 1818-ban ; Zsigmond irsai közbirtokos, valamint gyermekei, Antal, János, Sándor, Anna, Juliánna, Terézia, Klára és Francziska 1820-ban ; István veresegyházi prédikátor és fiai István és Sándor Bihar vármegye bizonyítványa alapján 1822-ben ; István kir. ügyész és fivére András Zemplén vármegye bizonyítványa alapján 1826-ban ; András pesti lakos és fia Ignácz, továbbá Gábor áporkai lakos 1828-ban ; Ferencz áporkai lakos és fiai Ferencz, Imre és Antal 1834-ben ; András és fiai András és Sándor, továbbá István és fiai Sándor, József és András, nemkülönben Mihály fiai Mihály és Imre 1835-ben; az Áporkán lakó Vörösök valamennyien 1837-ben és 1838-ban ; István csengődi ispán Csongrád vármegye bizonyítványa alapján 1838-ban ; végül Pál és öt fia Sándor, János, Pál, István és András ; továbbá Dániel és három fia József,

Mátyás, és Sámuel ; András és két fia István és András és legeslegvégül Sándor és fia Sándor 1845-ben a nemesek főkönyvébe bevezettettek és erről bizonyitványt kaptak.

Vörösmarty János 1638 márczius 4-ikén czimeres nemeslevelet kap ; kihirdették ugyanaz évben Veszprém vármegyében, 1749-ben Tolnában, 1767-ben Fehér- és végül 1846-ban Bácsbodrog vármegyében. E családból eredt a nemzet nagy költője Vörösmarty Mihály és testvére János, a jeles gazda. Ez utóbbi fiai Kálmán magánzó (Újszász) és János a kir. Kuria rend. bírája (Budapest.) Vörösmarty.

Czímer : zöld pajzs, felső sarkain középen összeérő ezüst mezőkben egy-egy vörös rózsával. Pajzsalak : jobbjában hatágú arany csillagot tartó, balját ragadozásra előre nyújtó, ágaskodó párducz. Sisakdísz : növő egyszarvú jobbpatajában egyenes karddal. Pajzstakarók : ezüst-vörös, arany-kék.

Wattay (Felső-Vattai). Borsod vármegyei ősi nemes család, mely 1661-ben adományt nyert a következő pestmegyei birtokokra is : Kesző (Dunakeszi), Peszér (Peszéradacs), Csömör, Szent lőrincz, Gubacs, Soroksár, Péteri, Oszlár, Vány, Szencse (most Pomáz), Felső- és Alsó-Kovácsi (Nagykovácsi), Szalmár (most Solymár), Borony, (most Csobánka), Garancs és a soltmegyei Halom, Csaszlat és Must. A család egyik tagja Gusztáv jelenleg Pomázon él. Pál bodrogolaszi és Sámuel és József ecsegi lakosok 1812-ben bemutatják Borsod vármegye nemesi bizonyítványát Pest vármegyében. Másik Pál 1681-ben Pest vármegye helyettes alispánja. Másik Pál 1765-ben, György 1784-ben, János 1793-ban, György 1794-ben, másik János 1795-ben Pest vármegye táblabírái. János és István 1720-ban a vármegye nemesei közé felvétetnek. Az 1829. évi nemesi lajstromban szerepelnek : Apollonia, Bertalan, Dániel, Ferencz, György özvegye, Gedeon, István és László. Wattay.

Czímer : kék pajzsban, hármas halmon pánczélos kar nyílvesszőt tartva (hegyével lefelé). Sisakdísz : az eredeti ármálisban, növekvő unikornis, melyet a család évtízedek előtt már kicserélt növekvő — hátulról nyíllal átlőtt — szarvasra.

Wesselényi (Hadadi), ősnemzetség, mely 1582-ben a bárói, majd Ferencz személyében 1647-ben a grófi méltóságra emeltetett. I. Lipót magyar királyi 1659-iki decretumának 76-ik pontja értelmében Pest-Pilis és Soltmegyék főispáni méltóságát az ország nádorai viselvén, mint ilyen, ugyanez a Ferencz gróf Pest vármegye első főispánja volt 1659-től haláláig 1667-ig. Wesselényi.

Wettstein (Westersheimbi). Schweizből, a berni kanton Westersheimb városából származik. A család tagjai már mint nemesek vettek részt a Habsburgoknak Svájczot meghódító törekvéseiben, így a sempachi ütközetben 1386-ban; később Baselben és Zürichben, mint patricziusok, előkelő hivatalokat viseltek. Az első ismert ős János Frigyes, ki a XVI. században Baselben élt. Ennek fia Rudolf, Basel polgármestere, képviselte Svájczot a westphali békekötésen 1648-ban ; 1650-ben III. Ferdinánd császár birodalmi nemességet adományozott Rudolfnak. Az egyik ág hű maradván ősei hitéhez, a reformáczió korában kivándorolt és a katholikus Habsburgoknál talált oltalmat. Itt Ferencz Lipót, kinek nemesi diplomájában említés történik arról, hogy nagyapja már 1603-ban nemességet szerzett, 1704-ben magyar indigenátust és czímerjavítást nyert, 1709-ben a birodalmi lovagok sorába emeltetett, Westersheimb nemes ura czímmel ; 1790-ben Zsigmond szerzett nemesi levelet. A nemességet Pozsony vármegyében 1707-ben, Temes vármegyében pedig 1828-ban hirdették ki. A családnak két donácziós birtoka is volt I. Lipóttól : Szent-Kut és Czikiván Győr vármegyében. Ferencz Lipót a törökök ellen küzdött, felszabadította Sopron városát, a miért a hálás város házat és birtokot adományozott neki. Ebben a küzdelemben négy testvére is részt vett. Diplomácziai küldetésekben is járt Ferencz Lipót a bajor, portugál és orosz udvaroknál. A hétéves háborúban (1756—63) Torgau mellett vívott ütközetben Károly elesett, Ferencz és Zsigmond pedig súlyosan megsebesült. Az utóbbi a nagy szolgálati arany érmet kapta lánczczal. Élete végén táblabíró volt Pozsony vármegyében. E három testvér nagyapja részt vett a 30 éves háborúban (1618—48) hol karját elvesztette. József a XIX. század elején Temes vármegyében kamarai elüljáró volt. Fiai : Antal kúriai bíró, József miniszteri tanácsos, János, a ki korán elhúnyt, 18 éves korában, 1848-ban Bem tábornok segédtisztje. A galgamácsai birtokot Antal 1885-ben vette. A jelenlegi birtokos Antal fia, Gyula kúriai bíró. A család még Ausztriában, Temes és Arad vármegyékben van elterjedve. Wettstein.

Czimer : négy részre osztott pajzs szívpajzszsal, felső első és alsó hátsó vörös mezején, zöld alapon ágaskodó ezüst egyszarvú. A felső hátsó és alsó első kék mezőkben, egy természetes színü magas sziklán nyugvó arany korona. A korcnázott arany szívpajzsban koronás kétfejű sas. Két sisakdísz 1. a pajzsbeli egyszarvú. 2. öt pávatoll. Takarók : arany-fekete, vörös-ezüst.

Wodiáner (Maglódi) Béla a hazai földmívelés emeléséért és egyéb közhasznú működéséért, a jótékonyság terén hozott áldozataiért, vagyontalan tanuló gyermekek gyámolítására tett alapítványáért, az 1863. és 66. évi ínségesek bőkezű segélyezéséért 1867-ben nyert czímeres nemeslevelet és a Maglódi előnevet. A család egyik tagja : Móricz, a czímerszerző Béla unokatestvére bárói rangot nyert. Tagjai közül Béla, a nemességszerző (†1896) maglódi nagybirtokos, 27 éven át orsz. képviselő. Fiai: Rudolf bukaresti cs. és kir. főkonzul, János előbb belügym. titkár, most maglódi birtokos Béla leányai : Irén Galánthai báró Bessenyey Ferencz tábornok neje, Angelika Péchújfalusi Péchy Zsigmond, volt abaúj-tornai főispán, jelenleg orsz. képviselő neje. Wodiáner.

Czímer : Osztott pajzs felső vörös mezejében jobbra haladó ar. oroszlán, jobb első karmai között négy arany búzakalászt tart. Az alsó kék mezőben három arany búzakéve. Sisakdísz : pánczélos, nyíltsisakos vitéz növekvően, sisakján vörös-sárga kék-sárga négy strucztollal, jobbjában kivont kardot tart, balját csipőjén nyugtatja ; vállán át, jobbról balra nemzeti színű szalag húzódik. Takarók : vörös-arany, kék-arany.

Záborszky (Záborfalvai) György Turócz vármegye bizonyítványai alapján 1747-ben ; Gábor 1759-ben ; Pál és fiai Márton és János, továbbá János, Mihály és György perbáli lakosok 1806-ban ; végül Mihály ugyancsak perbáli lakos és fiai, Imre és József 1807-ben Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek. Záborszky.

Czímer : kékben, zöld téren, jobbról vörösruhás és kalpagos vitéz egy (balról szemben álló) medvébe döfi lándzsáját, középen lombos fa. Sisakdísz: vörösruhás magyar vitéz növekvően, jobbjában lándzsával.

Zelenka (Kutnai) Jánosnak és nejétől, Ladivér Zsuzsánnától született leányainak, Zsuzsánnának és Lidiának az 1796-ik évben adományozott ármális Pest vármegyében kihirdettetett az adomá- Zelenka.

nyozás évében ; Ignácz és két fia, Antal és József, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján 1802-ben : Lajos és fia Sándor, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1830-ban ; végül László, czeglédi lakos, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján 1843-ban Pest vármegye nemesei sorába felvétettek és kihirdettettek.

Zlinszky. *Zlinszky* (Gyóni) kiterjedt nemesi család, melynek eleit már a XVII. században látjuk szerepelni Nyitra vármegyében. Z. János 1718-ban kap czímeres nemeslevelet, mely kihirdettetett ugyanaz évben Esztergom vármegyében ; ugyancsak Z. János 1744-ben donácziót kap Gyónra, melytől a család előnevét vette. Fivére József 1742-ben Irsára kap donácziót. Z. Mátyás 1794-ben Patajra és Roglaticzára. Z. Mátyásnak utódai nem voltak ; az Irsai Zlinszkyek pedig — úgylátszik — kihaltak. Pest vármegyében e Gyónon birtokos nemes családnak számos tagja viselt előkelő hivatalt és visel ma is. Igy János az 1726-ik évben főadószedőnek; József 1742-ben vármegyei ügyésznek; Antal 1810-ben főszolgabírónak ; László 1830-ban tb. főmérnöknek ; János 1832-től 1848-ig főszolgabírónak ; László 1845-ben mérnöknek ; László 1861-ben főszolgabírónak ; Zlinszky János dr. tb. főügyész, 1889-ben vármegyei alügyésznek választtatott meg. Kálmán tb. főlevéltárnoknak kineveztetett 1879-ben. Táblabíróknak kineveztettek : János 1727-ben ; József 1746-ban; Antal 1815-ben; ifj. Antal 1830-ban; György 1836-ban ; Antal 1861-ben. Táblai elnöknek : Antal 1861-ben ; György 1861-ben.

Az 1718-ik évi ármális czímer leírása a következő : kékben, vörösruhás, vöröskalpagos, sárga csizmás, kék öves vitéz pallos-karddal. Sisakdísz : ugyanaz növekvően. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Zolnay. *Zolnay* (Zolnai). Árpádkori ősnemes család, mely IV. László királytól 1278-ban kapott Sáros vármegyében donatiót; ármális levelet kapott Zolnay György és neje Zsuzsánna, valamint gyermekei Gáspár, Miklós, Zsuzsánna 1618-ban II. Mátyás királytól; emez ősrégi családnak tagjai : János, ki 1641-ben és Péter, ki 1698-ban választatott meg esküdtnek, továbbá Zolnay Jenő dr. tb. főügyész, ki Pest vármegyében 1880-tól kezdve tb. aljegyző s 1880-ban valóságos alügyésznek választatott meg.

Czímer : kékben, hármas halmon arany koronán fogyó ezüst félhold és hatágu csillag között három vörös-fehér zászló. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Zombory. *Zombory*, régi nevén Zombory Fejes család, melynek ősi fészke Zemplén vármegye volt s mely magát a Rathold nemzetségből származtatja le, a XVII. század elején származott Pest vármegyébe, névleg Zombory Fejes György személyében, a ki 1625-ben mint senior szuperintendens Solton lakott ; Soltról a család N.-Kőrösre származott át ; Zombory Béla és fia, Béla, István, Gergely és János, Heves vármegye bizonyítványa alapján 1771-ben ; János és György (István fiai) 1783-ban hirdettettek ki Pest vármegyében.

Zombory. *Zombory* (Kis- vagy Szupataki) Albert 1765-ben czímeres nemeslevelet kap, mely kihirdettetik Hontvármegyében u. a. évben. Ismertebb családtagok Albert ref. püspök, László nagykátai főszolgabíró 48 előtt s e családból származik Béla törteli birtokos.

Czímer : vörösruhás és kalpagos magyar vitéz, gazdagon ékesített prémes mentében kivont karddal. Sisakdísz ugyanaz (arany-fekete és fekete-vörös sasszárnyak között), hold és két csillaggal díszített vörös-arany zászlót tartva. Pajzstakarók : kék-arany, vörös-ezüst.

Zsolnay. *Zsolnay* (Zsolnavári) Tolnamegyéből származik és az újabb korban telepedett le Pest vármegyében, de a Dunántúl és Zemplén vármegyében is elterjedt, a hol birtokos is volt. Tagjai közül Endre (†1883) gróf Andrássy Károlyné bonorum directora. — Andor volt közigazgatási tisztviselő, jelenleg versegi birtokos.

Czímer : kékben, fészkében ülő és kisdedeit a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdísz : ugyanaz. Takarók : kék-arany, vörös-ezüst.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó. Irta báró *Prónay* Dezső	I—VI.
A vármegye természeti viszonyai. Irta *Schwalm* Amadé dr., Kir. magy. tudományegyetemi tanársegéd	1—24
A vármegye községei. Irta ifj. *Reiszig* Ede dr., történetíró, a központi szerkesztő-bizottság tagja	25—165
A vármegye őskora. Irta *Márton* Lajos dr., a Nemzeti Múzeum régiségtárának segédőre	166—199
A vármegye története. Irta *Dedek-Crescens* Lajos, a Tud.-Egyet. Könyvtár őre. A legújabb nemzeti ellenállásra vonatkozó részt *Szabó* Géza m. tb. főjegyző adatai nyomán. A protestáns egyházakra vonatkozó részt: *Haraszthy* Lajos író	200—436
A vármegye nemes családai. Irta *Kőszeghy* Sándor megyei főlevéltáros	437—488
Az I. kötet tartalomjegyzéke	489—491

A II. KÖTET TARTALMA A KÖVETKEZŐ LESZ:

Kecskemét thjf. város, *Czegléd, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Nagykőrös, Szentendre, Ujpest, Vácz* r. t. városok és *Kalocsa* érseki székhely fejlődéstörténete és leirása.

A vármegye népe.
Mezőgazdaság és állattenyésztés.
Szőlőszet, borászat.
Erdészet, vadászat.
Ipar, kereskedelem, hitelügy, forgalom.
Vízszabályozás és árvízvédelem.
A vármegye közoktatásügye.
A vármegye törvénykezési viszonyai.
Irodalom, tudomány, művészet.

KÉPEK ÉS MELLÉKLETEK.

	Oldal
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye térképe	XII és 1 között
Abony: A városháza	29
Abony: A báró Harkányi-féle kastély	29
Abony: Sívó Jenő úrilaka	29
Abony: Ajtay Kovács Sándor úrilaka	29
Abony: Teszáry László úrilaka	30
Abony: Beliczey Tiborné úrilaka	30
Acsa: Báró Prónay Sylvester Gábor kastélya	30
Acsa: Báró Prónay Dezső kastélya Acsaújlakon	30
Acsa: Báró Prónay Dezső kastélya	35
Acsa: Báró Prónay Dezső ebédlője	35
Aszód: Báró Podmaniczky Gyula kastélya	36
Akasztó: Blaskovich Sándor úrilaka Pusztaszentimrén	36
Alberti: Gróf Szapáry István úrilaka	36
Alsódabas: Halász Kázmér kúriája	41
Alsódabas: Halász Zsigmond kúriája	41
Alsódabas: Szőke Lajos kúriája	41
Alsódabas: Halász Bálint kúriája	41
Alsódabas: Özv. gróf Vay Lászlóné kúriája	42
Alsódabas: Kossuth László egykori lakóháza	42
Alsódabas: Özv. Halász Antalné kúriája	42
Alsódabas: Dinnyés Lajos kúriája	42
Alsódabas: Csajághy Béla úrilaka	42
Bugyi: Forster Kámlán úrilaka	47
Budakeszi: Az Erzsébet királyné-szanatorium	47
Budafok: A Törley-kastély	47
Budafok: A Sacelláry-féle kastély	48
Budafok: A Czuba Durozier-féle kastély	48
Budafok: A Francois-féle kastély	48

Oldal
Budafok: A pinczemesteri tanfolyam főépülete ... 48
Czinkota: Özv. Beniczky Gáborné kastélya ... 53
Czinkota: A r. kath. templom Mátyásföldön ... 53
Czinkota: A parkvendéglő és szálló Mátyásföldön ... 53
Domony: Segesváry Ödön úrilaka ... 54
Domony: László Zsigmond úrilaka ... 54
Domony: Domony Ödön úrilaka ... 54
Domony: Both Menyhért úrilaka ... 54
Dunakeszi: A versenypálya Alagon ... 59
Dömsöd: Hajós József kúriája ... 59
Egreskáta: Gróf Keglevich Gábor kastélya 59
Erzsébetfalva: A róm. kath. templom .. 59
Erzsébetfalva: A régi r. kath. templom 60
Erzsébetfalva: A községháza ... 60
Erzsébetfalva: A Kossuth-szobor ... 60
Erzsébetfalva: A község látóképe ... 60
Fót: Gróf Károlyi László kastélya ... 65
Fót: A fóti templom ... 65
Galgamácsa: A királyi vadászkastély .. 66
Galgagyörk: Ibrányi Mihály úrilaka ... 66
Gomba: Szemere Huba úrilaka ... 66
Gödöllő: Erzsébet királyné szobra ... 71
Gödöllő: A szobor látóképe ... 71
Gödöllő: A királyi család kápolnája ... 77
Gödöllő: Kastélyrészlet a király lakosztályaival ... 77
Gödöllő: A királyi kastély homlokzati része 77
Gödöllő: Az ú. n. Fehér ló ... 77
Gödöllő: A róm. kath. templom ... 78
Gödöllő: A királyi kastély üvegháza ... 78
Gödöllő: A búcsujáró templom Máriabesnyőn ... 78
Gyömrő: Gróf Teleki Tibor kastélya ... 83
Gyömrő: Özv. gróf Teleki Sándorné úrilaka ... 83
Hajós: Az érseki kastély ... 83
Iklad: Gróf Ráday Gedeon úrilaka ... 83
Káva: Kovách Gáspár úrilaka ... 84
Kerekegyháza: Farkas Zoltán úrilaka .. 84
Kiskőrös: A községháza ... 84
Kiskőrös: A főszolgabírói lak ... 84
Kispest: A templomtér ... 89
Kisnémedi: Gosztony Miklós úrilaka ... 89
Maglód: Wodiáner János úrilaka ... 89
Monor: A járásbírósági épület ... 89
Nagykáta: Az 1848—49-iki emlék és a községháza ... 90
Nagytétény: Lőwy Ernő kastélya ... 90
Nagykovácsi: Gróf Tisza István kastélya 90
Örkény: Pálóczi Horváth István úrilaka 90
Ócsa: Farkas László úrilaka Felsőbabádon 95
Őrszentmiklós: Kvassay István úrilaka 95
Páty: Várady Sándor úrilaka ... 95
Péczel: Báró Korányi Frigyes úrilaka .. 95
Péczel: Szilágyi Emil úrilaka ... 96
Péczel: Bárczy István úrilaka ... 96
Péczel: A gróf Ráday-féle kastély ... 96
Pereg: Hajós János úrilaka Felsőszentiván pusztán ... 96
Pestszentlőrincz: Báró Eötvös Lóránd úrilaka ... 101
Pestszentlőrincz: A Szemere-féle lövőház 101
Pestszentlőrincz: A Pataschek-féle telep 101
Pestszentlőrincz: Bogyay József úrilaka . 101
Pestszentlőrincz: Gloriette, a hol a 3 császár 1814-ben találkozott ... 102
Pesthidegkút: A búcsujárótemplom Máriaremetén ... 102
Pesthidegkút: A búcsujárótemplom belseje ... 102
Piliscsaba: A lazaristák temploma ... 107

Oldal
Pilis: Báró Nyáry László kastélya ... 107
Pilisszántó: Báró Orosdy Fülöp kastélya 107
Piliscsaba: A piliscsabai tábor. 1. konyhabarakk. — 2. Őrépület. — 3. Tábori állomás. — 4. Kórházbarakk. — 5. Legénységi barak ... 108
Pilisszántó: A Baross-féle kúria ... 113
Pomáz: Almássy Sándor úrilaka ... 113
Pomáz: A Wattay-féle kúria ... 113
Pócsmegyer: Schaeffner Károly úrilaka Leányfalun ... 113
Ráczkeve: A községháza ... 114
Ráczkeve: A szerb templom ... 114
Ráczkeve: A kir. családi urad. kastélya 114
Ráczkeve: Az Árpádhíd ... 114
Rákospalota: A r. kath. templom ... 119
Rákospalota: Az istvántelki Clarissaeum 119
Rákospalota: A székesfővárosi vízmű gépcsarnoka ... 120
Rákoskeresztúr: Gróf Vigyázó Sándorné kúriája ... 125
Solt: Gróf Teleki Gyula úrilaka Révbér pusztán ... 125
Szada: Báró Vécsey István kúriája ... 125
Szentmártonkáta: Katona Gyula úrilaka Tamáskátán ... 125
Szigetmonostor: Iványi József úrilaka .. 126
Sződ: Szalschy Béla kúriája ... 126
Sződ: Floch-Reyhersberg Alfréd úrilaka Sződrákoson ... 126
Sződ: Gajáry Géza úrilaka az Árpádmajorban ... 126
Tatárszentgyörgy: Kelemen Béla úrilaka 131
Tápiógyörgye: Györgyey Illés kastélya. 131
Tápiószentmárton: Blaskovich Ernő kastélya ... 131
Tápióság: Gróf Szirmay Sándor kastélya 131
Tápiósáp: Farkas Ödön úrilaka ... 132
Tápiószentmárton: Magyary-Kossa Sámuel kuriája ... 132
Tápiószele: A Szelényi-féle úrilak ... 132
Tápiószele: A Viczián-féle úrilak ... 132
Törökbálint: Meller Adolf kastélya ... 137
Törökbálint: A zárdaépület ... 137
Tinnye: Vásárhelyi Géza kastélya ... 137
Tass: A gróf Nemes-féle kastély Szent-Tamás-pusztán ... 137
Tóalmás: Katona Ferencz úrilaka Boldogkátán ... 138
Tóalmás: Özv. Beretvás Endréné kastélya 138
Tura: Báró Schossberger Viktor kastélya 138
Újszász: A gróf Dessewffy-féle kastély 143
Újszász: A róm. kath. templom ... 143
Üröm: Alexandra Pavlovna sírkápolnája 143
Váczduka: Gróf Serényi János úrilaka 143
Váczhartyán: Özv. Rudnay Józsefné kúriája ... 144
Váczhartyán: Gosztonyi Tibor kúriája 144
Váczrátót: Gróf Vigyázó Sándor kastélya 144
Vecsés: Halomi Deutsch Sándor örökösei úrilaka ... 149
Verseg: Báró Podmaniczky Géza kastélya 149
Verseg: Báró Podmaniczky Levente kastélya ... 149
Verseg: Zoltán Béla dr. úrilaka ... 150
Verseg: Báró Radvánszky Albert úrilaka 150
Visegrád: Részlet a Gizella-telepről ... 150
Visegrád: A Pálffy-féle kastély ... 155
Visegrád: Részletek a várromokból ... 155
Visegrád: Salamon-tornya ... 155
Zsámbék: A község látóképe ... 156
Zsámbok: Báró Schell Ferenczné kastélya ... 156
Zsámbok: Bíró Zsigmond úrilaka ... 156
Zsámbok: Beniczky Ádám kastélya ... 156

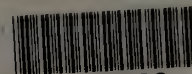
	Oldal
Kőkori leletek	173
Bronzkori leletek	173
Bronz- és rézkori leletek	174
La Têne-kori lelet	183
Skytha-üst	183
Sarmata-leletek	183
Avar-lelet	184
Sarmata-lelet	184
Bachikus tánczosnő	186
Eraviscus kocsipostát ábrázoló kőlap	187
Germán ékszerek	193
Honfoglaláskori lelet	194
Bene vitéz ékességei	194
Római barbár-lelet	194
Részlet Vásárhelyi Géza gyüjteményéből	194
A ráczkevei Árpád-szobor	211
Szent István ezüst-hermája	211
Csővár romjai	212
A pusztaszentimrei templomrom	212
Visegrád	221
Salamon-tornya	222
Visegrád Mátyás király korában	222
A szentkirályi puszta-templom	239
A biai árpádkori templom romjai	239
A zsámbéki templomrom	240
Az ócsai templom	240
A kalocsai főszékesegyház belseje	257
A Grassalkovich-család sírboltja	257
Szegedi Kiss István	258
Ráczkeve régi képe	275
Visegrád a török korban	276
Pest 1686-ban	291
Pest és Buda a török korban	291
Vácz 1686-ban	292
A zsámbéki török kút	292
A gödöllői királyi kastély	309
A gróf Zichy-féle várkastély Zsámbokon	310
Báró Prónay Dezső kastélya Acsán	310
II. Endre koronázása	327
Nagy Lajos	327
Róbert Károly	327
Zsigmond király	328
Albert király	328
Mátyás király	337
V. László király	337
Szapolyay János pecsétje	338
II. Lajos	338

	Oldal
Bocskay István	347
Thököly Imre	347
Sobiesky János	348
I. Lipót	348
II. Rákóczi Ferencz	357
V. Károly lothringeni herczeg	357
Rabutin	357
Andrássy István	358
Vay Ádám	358
Andrássy Miklós	358
Caraffa	367
III. Károly pecsétje	367
Esterházy Pál	367
Mária Terézia	368
Grassalkovich Antal	368
II. József	368
Martinovics Ignácz	377
II. Lipót	377
Gróf Széchenyi István	378
Fáy András	378
I. Ferencz	378
V. Ferdinánd	387
Ferencz József főherczeg	387
Kossuth Lajos	388
Szentkirályi Mór	388
Teleki László	388
István főherczeg	397
Ragályi Tamás	397
Wesselényi Miklós	397
Gróf Károlyi István	398
Szemere Pál	398
Nyáry Pál	398
Perczel Mór	407
Damjanich János	407
Nagy Sándor	407
Aulich Lajos	407
Klapka György	407
Schlick	408
Jellasich	408
Windisch-Graetz	408
Az isaszegi csata	417
Részlet a váczi csatából	418
A turai honvédemlék	427
A tápióbicskei csatatér	427
Az isaszegi honvédemlék	428
A tinnyei Kossuth-ház	428

CZÍMEREK :

Almássy	Gyenes	Légrády	Sárkány
Baróth	Hajós	Magyary-Kossa	Sarlay
Baross	Halász	Majerszky	Scultéty
Beniczky	Horeczky	Martinovics	'Sigray
Benyovszky	Horváth (Disznósdi)	Matolcsy	Sikorszky
Benke	Horváth (Pálóczi)	Melczer	Szabó
Blaskovich	Jalsoviczky	Michnay	Szalacsy
Both	Kádas	Milesz	Szilassy
Boronkay	Keglevich	Nyáry	Takách
Farkas (Balatoni)	Kenessey	Orosdy	Teleki
Farkas (Kisvárdai)	Klauzál	Okolicsányi	Tost
Fekete	Kóczán	Prónay	Veress
Földváry	Koháry	Ráday	Wodiáner
Gulner	Kvassay	Rákóczy	Zsolnay.
Grassalkovich	Kossuth	Reusz	
Gyene	Laszlovszky	Safáry	

Mindkét kötet betűsoros név- és tárgymutatóját a második kötet közli.

0240920